

BIBLIOTECA

AUTORES CRISTIANOS

ESTA COLECCION SE PUBLICA BAJO LOS AUSPICIOS Y ALTA DIRECCIÓN DE LA PONTIFICIA UNIVERSIDAD DE SALAMANCA

LA COMISIÓN DE DICHA PONTIFICIA

POR LOS SEÑORES SIGUIENTES

Presidente

Excmo. y Rvdmo. Sr. Dr. Fr. Francisco Barbado Aviejo, O. P., *Obispo de Salamanca y Gran Canciller de la Pontificia Universidad,*

Vicepresidente: Ilmo. Sr. Dr. Lorenzo Turrado. *Reetor Magnifico.*

Vocales: R. P. Dr. Luis Arias, O. S. A., *Decano de la Facultad de Teología;* R. P. Dr. Marcelino Cabrerros, C. M. F., *Decano de la Facultad de Derecho;* R. P. Dr. Pelayo de Zamayón, O. F. M. C., *Decano de la Facultad de Filosofía;* R. P. Dr. Julio Campos, Sch. P., *Decano de la Facultad de Humanidades Clásicas;* reverendo P. Dr. Fr. Maximiliano García Cordero, O. P., *Catedrático de Sagrada Escritura;* R. P. Dr. Bernardino Llorca, S. L, *Catedrático de Historia Eclesiástica.*

Secretario: M. I. Sr. Dr. Luis Sala Balust, *Profesor.*

LA EDITORIAL CATOLICA, S. A. Apartado 466
MADRID . MCMLXI

QUOD PARAVIT ET NOTIS AUXIT

FRANCISCOS MORIONES, O. R. S. A, S. T. L

LECTOR IUBILATUS

BIBLIOTECA DE AUTORES CRISTIANOS

MATRITI . MCMLXI

Nihil obstat Dr. Hennenegildus L. Gonzales O- R- s in Censor.
Imprimi potest: Fr. Eugenias Ayape, Prior Genl Vie. gen.
Imprimatur: t losephus Maria, Ep. aux. c'
Matriti, 13 niai 1961.

Núm. Registro 2750-1961

Depósito legal M 4830-1961

	Pag.
Praefatio....	XI
Introductio..	XIII
Bibliographia	XVIII
Sigla.....	XXX

INTRODUCTIO IN THEOLOGIAM

Ca p. i.	Sapientia Dei, quae nos beatos facit, obiectum Philosophiae. Intellige ut credas.....	7
3.	Crede ut intelligas.....	14
Ca p. 4.	Per scientiam ad Sapientiam.....	20

DE RELIGIONE

Ca p.	Multi praecones adventum Christi praeierunt. Adimpletio prophetiarum.....	26
Ca p. 2.	Ut homines in Eum crederent, multa patravit Christus miracula.....	29
3.	Miracula et prophetiae tamquam motiva credibilitatis Religionis christianae.....	34
4.	Vitis Ecclesiae pullulavit, irrigata sanguine Martyrum.....	38
Ca p. 5.	In nomine unius Crucifixi universum genus currit humanum.....	42
6.	Religio Christiana, universalis liberandae animae via.....	48

DE FONTIBUS REVELATIONIS

Ca p. i	Sacra Scriptura ut fons Revelationis	
Ca p. 2.	Traditio est fons Revelationis.....	54
Ca p. 3.	De organis Traditionis.....	55
Art.	De Ecclesia, ut regula fidei.....	55
Art. 2.	De auctoritate Patrum.....	

DE DEO UNO

Ca p.	De Dei existentia.....	60
Art. 1.	Ex rebus mutabilibus ad Entem immutabilem.....	60
Art. 2,	De aliis argumentis ab Augustino adhibitis pro existentia Dei.....	62
Art. 3.	De argumento pro existentia Dei, quod Augustinus evol- vit, praesertim in opere «De libero arbitrio».....	66
Art. 4.	Cognitio Dei in hac vita, etiamsi plenissima sit, obscura tamen manet.....	6g
Ca p. 2.	De essentia Dei.....	74
Ca p.	De attributis divinis.....	76

	Pdg.
Art. De attributis divinis in genere.....	76
Art. 2 Qui simpliciter «est», incommutabilis esse debet.....	78
Art. 3 Deus totus ubique, totus in seipso.....	81
Art. De aeternitate Dei.....	84
4 Deus praesentia, praeterita et futura incommutabiliter videt.	87
3 Cum infallibili praescientia Dei conciliatur libertas humana.	90
De omnipotenti voluntate Dei.....	93
De divina providentia.....	96

DE DEO TRINO

Pr o o	UM.....	100
	De terminis qui in hoc tractatu adhibentur, eorumdemque significatione.....	103
	De Trinitate Personarum in unitate divinae essentiae.....	107
	Filius genitus a Patre, Sapientia de Sapientia.....	
	Pater et Filius unum sunt principium Spiritus Sancti.....	110
	Si Spiritus Sanctus de substantia procedit, cur non est Filius.....	119
	De relationibus divinis.....	123
	Operationes ad extra communes sunt tribus divinis personis.....	128
	De missionibus divinis et theophaniis.....	131
	De analogiis Sanctissimae Trinitatis.....	135

DE DEO CREANTE ET ELEVANTE

Pars I. De creatione mundi et hominis

	Ipsae res clamant quod factae sint.....	142
2.	Creatio facta est in tempore, seu potius cum tempore....	146
3-	De interpretatione hexaemeri.....	153
	De rationibus seminalibus.....	157
Ca p.	5. Omnes creaturae a Deo factae sunt bonae. Unde malum ?	
	6. De creatione hominis.....	165
Art.	De origine corporis humani.....	169
Art.	2. De origine animae Adae.....	173
	7. De origine animarum singulorum hominum.....	176
	8. Anima vicina est substantiae Dei.....	181
	9- Ex uno voluit Deus omnes condere.....	185

Pars II. De angelis

Ca p.	10. Angeli creati a Deo fuerunt; credibilius videtur eos fuisse creatos simul cum mundo visibili.....	188
Ca p.	ii. De natura et ordinibus Angelorum.....	190
Ca p.	12. Deus qui condidit naturam Angelorum, gratiam sanctificantem eis largitus est. Plures ex illis a luce veritatis se averterunt. Angeli omnes habuerunt etiam «adiutorium sine quo».....	192
	De beatitudine bonorum Angelorum, ac de damnatione malorum.....	195
	De apparitionibus, scientia et potestate Angelorum, nec-	

Pag.

	non de auxilio quod boni Angeli hominibus praestant, ac de cultu Angelorum.....	198
Ca p.	De tentatione diabolica et magia.....	202

Pars III. *De statu quo Adam primitus factus est*

Ca p.	16. Adam, cum conderetur, accepit iustitiam.....	205
Ca p.	17. Adam in prima sui conditione habuit gratiam, quam Sanctus Augustinus appellat «adiutorium sine quo».....	209
Ca p.	18. Nudi erant, et non confundebantur.....	214
	19. Mortalis erat conditione corporis, immortalis beneficio Conditoris.....	218
Ca p.	20. De aliis donis protoparentibus collatis.....	223
	21. De ignorantia et difficultate, praesertim in «De libero arbitrio».....	226
Ca p.	22. De existentia et natura concupiscentiae in operibus contra Pelagianos, speciatim in «Contra Iulianum opus imperfectum».....	236
Ca p.	23. De quibusdam obscurioribus textibus, qui contra supernaturalitatem status Adae allegantur.....	244

Pars IV. *De hominis lapsu*

Ca p.	24. Protoparentes peccatum magnum inobedientiae, ex superbia commiserunt, ac donis ipsis collatis iuste destituti sunt,	244
Ca p.	25. Peccatum Adae propagatione transfunditur.....	255
Art.	In quo Sanctus Augustinus argumentis ex S. Scriptura de promptis, transfusionem peccati originalis demonstrat....	255
Art.	2. De aliis argumentis pro transfusione peccati originalia,,,,	258
Ca p.	26. De natura peccati originalis.....	266
Ca p.	27. Quomodo peccatum originale sit ex Adam derivatum in posteror.....	273
Ca p.	28. De effectibus poenalibus peccati originalis.....	278
Art.	i. Effectus poenales in hac vita.....	278
Art.	2. Effectus poenales in altera vita.....	285

DE VERBO INCARNATO ET REDEMPTORE

Pars I. *De Verbo incarnato*

Ca p.	Incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine.....	291
Ca p.	2. Verbum assumpsit quod non erat.....	294
Ca p.	3. Verbum sumendo quod non erat, non perdidit quod erat.	300
Ca p.	Mediator in unitate personae, copulavit utramque naturam.....	303
Ca p.	5. Caro accessit ad Verbum, non periit in carne Verbum. Duae naturae inconfusae manent, suntque in Christo duae voluntates.....	308
Ca p.	6. Christus assumpsit defectus et passiones corporis et animae, quae eius perfectioni non obstant. Nunquam peccavit, nec peccare potuit.....	310
	7. De sanctitate et scientia Christi.....	314

Pars II. *De Christo Redemptore*

	8. Christus Mediator ad componendam causam.....	319
Ca p.	9. Triumphus Christi in cruce; ideo victor, quia victima...	323

10.	De universalitate Redemptionis.....	327
	Trophaeo suo diabolus victus est.....	330
12.	Utrum Incarnatio fuerit necessaria aut conveniens. Quanta bona nobis ex Incarnatione proveniant.....	334
13'	De causa finali Incarnationis.....	340

Sectio de beata Maria Virgine

I*	Humana natura Verbo copulata est in utero virginis Mariae.....	343
	De perpetua virginitate Matris Dei, et immunitate ab omni peccato.....	345
	Induit se morte in virginitate matris.....	350

DE CORPORE CHRISTI. QUOD EST ECCLESIA

	Totus Christus caput et corpus est.....	352
Ca p. 2.	Ecclesia nata e latere Christi. Sponsa et Mater.....	359
	Spiritus Sanctus anima Corporis Mystici.....	362
	De Ecclesia ut corpore hierarchico.....	368
	De successoribus Petri in primatu, et auctoritate suprema Sedis Romanae.....	372
	De Ecclesia ut societate visibili, una, catholica.....	376
	Eadem prosequitur materia.....	379
	Ecclesia sancta est, quamvis non omnia eius membra sancta sint.. ..	38s
	De Ecclesia et Statu.....	393

DE GRATIA CHRISTI

Sectio praevia

Ca p. 1.	De doctrina Pelagianorum.....	399
Ca p. 2.	De progressu doctrinali in mente Augustini.....	405
Ca p. 3*	De gratia «inspirationis dilectionis» pro qua Augustinus maxime decertabat.....	408.....

Pars I. De necessitate gratiae inspirantis caritatem

	4. Gratia dilectionis necessaria est ad pie vivendum.....	
	5. De facienda et perficienda iustitia.....	425
Ca p. 6.	Iusti auxilio gratiae indigent ut in bono perseverent; et magno Dei dono ut usque in finem perseverent.....	434.....
	7- Quodnam sit discrimen inter donum perseverantiae quod nunc datur, et gratiam Adae collatam.....	439.....
	8. Orationibus magis quam viribus nos Deus certare vult. ..	443
Ca p. 9-	De mente S. Augustini circa opera peccatorum et infidelium.....	448
	io . De necessitate gratiae ad initium fidei.....	455
Art.	De doctrina Semipelagianorum.....	455
Art. 2.	Gratia necessaria est etiam ad initium fidei.....	458

Pars II. De dispensatione gratiae

11.	Gratia Dei non erit gratia ullo modo, nisi gratuita fuerit omni modo.....	462
Cap. 12.	Da quod iubes, et iube quod vis.....	467
Cap. 13.	Non imprudenter pro illo oratur, de quo non desperatur.	469
Cap. 14.	An docuerit Augustinus universalem voluntatem salvificam Dei.....	474
Cap. 15.	De praedestinatione et reprobatione.....	481
Art.	Datur aliqua electorum praedestinatio, et impiorum reprobatio.....	487
Art. 2.	De gratuitate praedestinationis.....	496
Cap. 16.	De reprobatione.....	501
Cap.	Difficultatibus monachorum Adrumetanorum et Massiliensium occurrit.....	

Pars III. De gratia efficaci et libero arbitrio

Cap. 18.	Existentia gratiae et liberi arbitrii adstruitur.....	503
Cap. 19.	De liberatione liberi arbitrii per gratiam.....	508
Cap. 20.	De delectatione victrici, seu caritate. Pondus meum, amor meus.....	516

Pars IV. De iustificatione et merito

Cap. 21.	De dispositione ad justificationem et de natura fidei iustificantis.....	523
Cap. 22.	Iustificamur iustitia Dei, non qua Ipse iustus est, sed qua nos iustos facit.....	527
Cap. 23.	Qui iustificat, ipse deificat. In iustificatis Deus inhabitat.	531
Cap. 24.	De renovatione imaginis Dei quae per peccatum decolor facta fuerat.....	537
Cap. 25.	Reddet meritis, qui donat merita.....	544

DE SACRAMENTIS IN GENERE

Cap.	De notione sacramenti.....	549
Cap. 2.	De sacramentis Veteris et Novae Legis.....	554
3.	De quo praecipue in controversia sacramentario cum Donatistis agebatur, seu de validitate et efficacia sacramentorum.	557

DE BAPTISMO

Cap.	De natura Baptismi, et de institutione a Christo	565
Cap. 2	De effectibus Baptismi.....	568
Cap. 3	De necessitate Baptismi.....	575
Cap. 4.	Quibus modis Baptismus aquae suppleri possit.	580

DE CONFIRMATIONE

Cap. unicum.	De existentia et effectibus Confirmationis	587
--------------	--	-----

DE SS. EUCHARISTIA

	Pag,
Panis accipiens benedictionem Christi, fit corpus Christi.	591
De aliquibus obscurioribus locis apud S. Augustinum...	599
Eucharistia ut symbolum et causa efficiens perfectae incorporationis Corpori Mystico.....	603
De sacrificio eucharistico Christi.....	607
De sacrificio Corporis Christi Mystici, ac de necessitate Eucharistiae.....	612

DE PAENITENTIA

De modis quibus peccata dimittuntur, ac de potestate clavium	620
Ca p. 2. Quaenam peccata Paenitentiae sacramentali subicienda sunt.....	626
Alia de administratione Paenitentiae.....	632

DE ORDINE

Cap. unicum. Ordo est verum Novae Legis sacramentum	636
---	-----

DE MATRIMONIO

Civitas caelestis implenda erat praedestinatorum numero sanctorum. Fundamentum doctrinae de Matrimonio.....	640
De institutione et honestate nuptiarum.....	
De fine, bonis et essentia Matrimonii.....	648
De unitate Matrimonii.....	652
De indissolubilitate Matrimonii.....	655
Ca p. 6. An Matrimonium sit Sacramentum Novae Legis.....	660

DE NOVISSIMIS

Ca p. De sorte animarum inter mortem et resurrectionem corporum.....	663.....
Ca p. 2. De Civitatis diaboli aeterno supplicio.....	669
Ca p. 3. De poenis purgatoriis et temporariis.....	676
De Civitatis Dei aeterna beatitudine.....	681
Ca p. 5. De millenarismo.....	686
De secundo adventu Christi.....	691
De resurrectione mortuorum.....	693
Ca p. 8. De iudicio universali.....	701
Indices:	
Cronologicus operum	706
Scripturarius.....	722
Nominum.....	729
Rerum.....	733

Ut perennes orirentur fructus ex commemoratione XVI Centenarii Natalis S. Augustini, Ordo Recollectorum S. Augustini Certamen Internationale indixit. Scopus Certaminis in eo ponebatur ut thesaurus dogmaticus S. Doctoris in Enchiridio Theologico «expositione textuali ac systematica» praesentaretur, «ita ut verum adminiculum evaderet doctrinae augustinianae cultoribus».

Optimo sane consilio huiusmodi Certamen indictum fuisse, iis qui studio S. Augustini operam navant statim patebit. Thesaurus siquidem doctrinae theologicae S. Doctoris nonnisi magnis cum difficultatibus inveniri potest in ingenti mole operum quae posteritati legavit, sive quia non semper haec opera prae manibus habentur, sive propter arduum laborem integre eius scripta perlegendi. Feliciter sane abundant monographiae de diversis aspectibus eius doctrinae tractantes; neque desunt opera quae in universum agunt de proprietatibus et indole theologiae S. Augustini, et pretiosa suppeditant elementa ad meliorem intelligentiam eius systematis. Opus tamen desiderabatur in quo universa theologia Episcopi Hipponensis systematice exhiberetur verbis ipsius Augustini, et ad quod facilem haberent accessum illi qui suis scriptis mentem Augustini interpretantur, vel professores qui in aula docent, vel studiosi ipsius dogmatis. Certamen ergo istud inspirationem et incitamentum praebuilt ad hoc opus aggrediendum.

Cogitantibus vero nobis de methodo sequenda ut universam theologiam S. Augustini systematice praesentaremus, ultro difficultas occurrebat ne ita augustiniana conceptio systemati scholae conformaretur ut integritas doctrinae inde detrimentum pateretur. Ratio siquidem theologiae Augustini historiam Christianitatis evolvit in eius progressiva revelatione. Periculum ergo aderat, ne plus quam oportebat systematicae praesentationi uniuscuiusque thematis consulendo, ipsius relatio cum aliis veritatibus praetermitteretur, ac sic expositio distorta et manca evaderet. Hoc semper in mente fuit.

Neque nimis rigide consueto ordini adhaesimus. Cum iuxta Augustinum, «nulla (sit) homini ratio philosophandi nisi ut beatus sit* (vide infra n.3), quia «fecisti nos ad te, et inquietum est cor nostrum, donec requiescat in te» (Conf. I 1: ML (32,661), cumque beatitudo cum Sapientia quae Deus est confundatur, quaedam praemisimus de beatitudine ac de sapientia et scientia. Item, tractatum de Corpore Christi quod est Ecclesia, post tractatum de Christo Redemptore e cuius latere Ecclesia nata est, posuimus. Similiter propter relationem ad alia capita controversiae semipelagianae, quaestiones de Voluntate salvifica Dei, ac de praedestinatione in tractatu De gratia Christi consideravimus. Ita unitas doctrinae magis evincitur.

Tractatus in capita dividuntur, quae iterum in articulos subdividuntur cum vel affinitatem materiae, vel amplitudinem eius aut mul-

tiplicitatem argumentorum id requirere visum est. in unoquoque capite non tantum materia princeps, sed et quaestiones cum themate principali connexae tractantur, ut comprehensiva praesentatio totius doctrinae offeratur. Ipsa capita systematice instructa sunt, ut progressiva et logica gradatione totum corpus doctrinae obtineatur. Similiter testimonia in unoquoque capite allata ordinate disposita sunt. Si de demonstranda thesi aliqua quaestio est, argumenta ex S. Scriptura primum locum habent. Neque uno vel altero textu contenti sumus, sed eos multiplicavimus loca parallela afferentes, ut ex comparatione textuum lucidius mens Augustini appareat. Ubi de determinando progressum vel variationem in mente Augustini quaestio occurrit, textus chronologice afferuntur, tempus quo opera allata scripta fuerunt post titulum operis subnotando.

Unicuique capiti Summarium praeponitur. In eo curavimus synthesim doctrinae in capite contentae digerere, ut lector uno quasi intuitu notitiam iam acquirat rerum in capite discussarum, antequam textus ipsos Augustini perlegat. Numeri textuum ad unamquamque rem pertinentium in summario indicantur. Saepe etiam quando obscuritas materiae postulabat, interpretationem locorum difficilium in summario dedimus, nisi convenientius iudicatum fuerit iuxta casus, interpretationem auctorum aut nostram ipsam in adnotationibus dare.

Sapientibus consiliis Certaminis obsequendo, selectam bibliographiam circa rem de qua in casu agitur in fine capitis offerimus. Hoc magni erit momenti pro cultoribus Augustini, qui ulteriora studia aggredi in votis habent. Subnotationes abundant in quibus, quantum potuimus, commentis nostris mentem Augustini explanare conati sumus. Hinc subnotationes uberiores invenientur ubi de rebus obscurioribus vel disputatis occurrebat quaestio.

Pro fontibus usi sumus Patrologia Latina a J. P. Migne edita (ML), et Miscellanea Agostiniana (MA), editione critica D. Germani Morin. Testimonia transtulimus cum punctuatione orthographica prout apud Migne habetur.

Restat ut ex animo gratias agamus Iudicibus Certaminis, RR.PP. Carolo Boyer, S.I.; Agostino Trape, O.E.S.A., et Victorino Capánaga, O.R.S.A., qui doctis consiliis magnopere contulerunt ut hoc opus magis magisque excoleretur; Rumo. P. Eugenio Ayape, Priori Generali Ordinis Recollectorum S. Augustini, qui suis hortamentis stimulos constanter adiecit; P. Alberto Polt, O.R.S.A., qui infatigabiliter adlaboravit in mechanica transcriptione et in mendis corrigendis; denique, P. Joseph Oroz, confratri meo carissimo, in Universitate Matritensi A. Prof, qui semel atque iterum totum opus legere curavit quique animo impigro operam editioni voluminis navavit tenacem et cui maxime debetur quod minus mendosum nunc lectori prodeat, gratias itidem refero.

Faxit Deus ut hoc Enchiridion in gloriam cedat magni Patris Augustini, et «adminiculum evadat doctrinae augustiniana cultoribus».

F. Moriones, O.R.S.A.

The Monastery of St. Augustine Kansas City, Kansas[^]S.A., mense maio, 1961.

De merito theologico S. Augustini aliqua dicturi, nihil satius erit, quam testimonia quaedam imprimis proferre recentiorum Summorum Pontificum. In Epistola Apostolica *Quamquam Ecclesia* quam occasione supradicti Centenarii, Pius XII misit ad Moderatores Generales Ordinum qui magnum Augustinum ut Patrem venerantur, haec habet: «Romani Pontifices eum summis extulerunt laudibus; sollemnia Ecclesiae Concilia, tum antiqua, tum recentiore aetate, non semel eius verba usurparunt ad catholicae religionis dogmata declaranda et in tuto ponenda; ac Sancti Patres et Doctores, in defendenda ab erroribus Christiana veritate, ad eius scripta saepissime confugerunt, sententias ex iisdem mutuantes validissimas ac sapientissimas». Et ut salutares fructus orirentur ex festis saecularibus idem Summus Pontifex Moderatores hortabatur: «ut nempe Augustini doctrina, qui non modo omnes suae aetatis errores acerrima ingenii acie ac peracuta argumentandi vi detexit, dissolvit, profligavit, sed ad redarguendas etiam ac refellendas nostrorum temporum fallacias optima instrumenta praebuit, in pleniorque sua luce ponatur».

Paucis annis antea, Pius XI decimo quinto exeunte saeculo ab Episcopi Hipponensi obitu, in Litt. Encycl. Ad *salutem*, summam Augustini sapientiam eiusque promerita ac gesta celebrabat, «cui ob peracuti ingenii vim, ob doctrinae ubertatem elationemque, ob sanctitatem ad tam sublime fastigium provectam, ob invictamque catholicae veritatis defensionem, aut paene nullum, aut paucissimos sane eorum comparaveris, qui ab humani generis initio usque adhuc floruerunt».

Tandem Leo XIII, cum in Litt. Encycl. *Aeterni Patris* de Sanctis Patribus ageret, haec de S. Augustino habet: «Omnibus veluti palmam praeripuisse visus est Augustinus, qui ingenio praepotens, et sacris profanisque disciplinis ad plenum imbutus, contra omnes suae aetatis errores acerrime dimicavit fide summa, doctrina pari. Quem ille philosophiae locum non attigit; imo vero quem non diligentissime investigavit, sive cum altissima fidei mysteria et fidelibus aperiret, et contra adversarios vesanos impetus defenderet?... Quanta de angelis, de anima, de mente humana, de voluntate et libero arbitrio, de religione et beata vita, de tempore et aeternitate... disputavit?»

Per ultra quadraginta annos tanquam splendidissimus scientiae sol, veritates fidei in lucem produxit, et firmis et invictis rationibus solidavit. Abstrusa quaelibet diligenter exquisivit, vere invenit, veraciter protulit, loculenter enodavit, robuste defendit et effuse disseminavit. Verbis praesertim Augustini Sententiarum libri, in quos tot Scholastici Commentaria ediderunt, conscripti fuere; iisdem fabricati fuerunt permulti canones Conciliorum. Nostris ipsis tem-

poribus innumeri sunt qui Augustinum ut Magistrum venerantur, et profunditate ac multiplici varietate scriptorum eius allekti, ad eum tamquam ad fontem scientiae confugiunt. Plus quam trecenti viri, doctrina eminentes et in studiis augustinianis periti, conveniunt in Congressum Internationalem Augustinianum, Parisiis anno 1954 convocatum, atque varios aspectus doctrinae Augustini suis scriptis et disceptationibus illustrarunt. Studia participantium in lucem prodierunt tribus voluminibus quibus titulus: *Augustinus Magister*.

Nihil tamen eloquentius de merito theologico S. Augustini quam opus ipsum ab eo exaratum. Ut ex mera lectione *Indices generales* praesentis *Enchiridii* patet, nulla fere quaestio dogmatica existit quae non iam Augustinum praeoccupaverit atque ab eo dilucidationem obtinuerit, ita ut paucis additis, Cursus Theologicus institui posset iuxta doctrinam Augustini. Quanta nobis reliquit de relationibus inter fidem et rationem; de sublimitate et veritate Religionis Christianae; de Deo et divinis attributis; de unitate Trinitatis; de Trinitate personarum; de divinis relationibus et theophaniis! Concinnis formulis mysterium Incarnationis declaravit, eloquenter dixit de pulchritudine Redemptoris et efficacia redemptionis, de Ecclesia ut Corpore Christi Mystico, et de finibus duarum Civitatum quarum sors definite decreta erit in iudicio divino.

Alia sunt de quibus data opera egit occasione praesertim haeresum. Principium saepe ab eo repetitum, quod «melius iudicavit Deus de malis bene facere, quam mala nulla esse permittere» (*Enchir.* 27: ML 40,245) ad haereses applicans, bona quae ex haeresibus praeter intentionem haereticorum proveniunt enumerat: «Multa quippe ad fidem catholicam pertinentia, dum haereticorum callida inquietudine exagitantur, ut adversus eos defendi possint, et considerantur diligentius, et intelliguntur clarius, et instantius praedicantur: et ab adversario mota quaestio, discendi existit occasio» (*De civ. Dei* XVI 2,1: ML 41,477).

Multae sunt veritates quas Augustinus nunquam in maiorem produxisset lucem, nisi occasione arrepta haereticorum ea impugnantium. Errores Donatistarum opportunitatem ei prae-buerunt ad dilucidandam doctrinam de sanctitate et unitate catholica Ecclesiae, et ad accurate distinguendum inter efficaciam et characterem Sacramentorum. Item de statu quo protoparentes creati fuerunt, de transfusione, natura et effectibus peccati originalis, de necessitate et gratuliate gratiae, ex professo disseruit ad errores Pelagianorum confutandos. Similiter de necessitate gratiae ad ipsum *initium fidei*, de relationibus inter gratiam et liberum arbitrium ac de praedestinatione libros conscripsit ad Semipelagianos redarguendos et pacandos.

Neque meritum Augustini in multitudine tantum scriptorum eius posueris, sed potius in profunditate expositionis, sublimitate

contribuit ad scientiam theologicam elaborandam. S. Augustinus nunquam usurpavit vocem *theologia* sensu Scholasticorum, res tamen ipsa seu cognitio rationalis veritatum revelatarum, totum eius systema pervadit. In eo philosophia et theologia distingui quidem possunt, sed non separari. Nitidis formulis expressit relationem inter rationem et fidem: *intellige ut credas, crede ut intelligas*. Auctoritate signis et miraculis roborata fides aedificatur: «Quod videt Deus, crede tu» (*En. in Ps. 36 s.2,2: ML 35,364*). Ex alia vero parte fides intellectum illuminat ac dirigit in scrutatione mysteriorum: «intellectus merces est fidei» (*In Io. Ev. tr. 29,6: ML 35,1630*).

S. Augustinus diligentissime quaesivit profundiores notitias veritatum fidei: «Desideravi intellectu videre quod credidi» (*De Trin. XV 28,51: ML 42,1098*). Exemplo sit opus *De Trinitate* in quo postquam in primis libris Mysterium exponit ex S. Scriptura, profundam investigationem instituit ad Trinitatem illustrandam externariis et analogiis ex anima humana sumptis. In Augustini doctrina quamvis Mysteria nequeant in sua intima natura a mente humana perspicui, notio tamen «Mysterii» valorem vere affirmativum habet. Mens humana proficit in contemplatione veritatis, et progreditur de luce in lucem: «Sic ergo quaeramus tanquam inventuri, et sic inveniamus, tanquam quaesituri» (*De Trin. IX 1,1: ML 42,961*). Cognitio perfecta in caelo obtinebitur: «fides inchoat cognitionem, cognitio vero certa non perficietur, nisi post hanc vitam, cum videbimus facie ad faciem» (*De Trin. IX 1,1: ML 42,961*).

In systemate Augustini veritas amore quaerenda est. Ad intelligentiam veritatum divinarum purgatio animi requiritur per fidem quae cor mundat. Fides non consistit in mera adhaesione veritatibus revelatis, sed in totali submissione legi Dei, amore Dei et observantia mandatorum: «Credite praeceptis Dei, et facite illa, et donabit vobis robur intelligentiae» (*S. 117,10,17: ML 38,671*). Tumor superbiae praesertim sanandus est: «Vis capere celsitudinem Dei? (*Ib.J.* Cape prius humilitatem Dei». Christus humilis lacte nutrit adhuc parvulos in virtute, cibus vero sapientiae iis datur qui iam maiores sunt seu magis profecerunt. Via affectiva prosequi debet, nam «non intratur in veritatem nisi per caritatem» (*C. Faust. Man. XXXII 18: ML 42,507*). Hinc est quod cum philosophia sit amor sapientiae, Sapientia vero Deus sit, «verus philosophus est amator Dei» (*De civ. Dei VIII 1,1: ML 41,225*). Nota fruitiva eminet inter proprietates Theologiae S. Augustini. (De his omnibus cf. infra: *Introductio in Theologiam*.)

Quamquam omnia fidei dogmata acie sui ingenii Augustinus illustraverit, quaedam tamen sunt capita doctrinae in quibus S. Doctor maxime excelluit. Adversus errores Pelagianorum multis argumentis statuit ac roboravit doctrinam de peccato originali; eorum astutias detexit in natura gratiae determinanda quae requiritur ad bonum faciendum malumque vitandum, innumerabilibus S. Scripturae argumentis ostendens hanc gratiam non consistere in natura humana libero arbitrio dotata a Conditore suo, uti autumnabant

Pelagiani, sed in dono Mediatoris Christi, in «inspiratione dilectionis» et «luminosissimae caritatis», ut «cognita sancto amore faciamus» (vide infra, *De gratia* c.3).

Quamvis S. Augustinus non directe consideraverit quid sit debitum vel indebitum naturae humanae, sed naturam historice consideraverit prout originaliter a Deo condita fuit, cuius systema distinctionem supponit inter ordinem naturalem et supernaturalem. Ardore controversiae pelagianae quaedam ab Augustino nimis dure dicta forsitan reputaberis, velut cum loquitur de «natura perdita», vel de «massa luti». Et sane dicta huiusmodi et similia ansam prae-buerunt erroribus Lutheri, Calvini, Baii et lansenii. Immerito tamen. Verba enim Augustini in universo eius systemate intellecta, sensum orthodoxum prae se ferunt, ut in textu ostendere conati sumus. Item si fuscis coloribus naturam humanam depinxit peccato Adae vulneratam, omnibus partibus doctrinam Augustini prae mente habe. Attende ad ea quae habet de Incarnatione qua Deus descendit ut nos ascenderemus, considera quam alte cogitaverit de fructibus Redemptionis Christi, secundi Adae; cogita de admiratione et laetitia Augustini cum de iustificatione sermonem facit, qua anima deificatur, et imago quae per peccatum decolor facta fuerat, renovatur.

Pulcherrima sunt quae dixit de plenitudine Christi Capitis Corporis Mystici; de Ecclesia in Incarnatione concepta, in cruce nata, et die Pentecostes manifestata. Ecclesia opus Redemptionis prosequitur; sicut B. Virgo Maria, Ecclesia mater est et virgo. Beata Virgo corporaliter peperit Caput Corporis Mystici; Ecclesia spiritualiter parit membra Corporis Mystici per Sacramentum Baptismi. Fervore eloquentiae rapiebatur Augustinus de Ecclesia Matre colloquens, quae novella germina sanctitatis parturit, et parvulis cor et os maternum praebet ut sacris mysteriis imbuantur. Quamquam Augustinus acerrime pro veritate decertaverit, maxima caritate errantes homines diligebat, et persuasionem et colloquiis, potius quam timore legum imperialium conabatur ad «Catholicam» revocare eos qui in «partem* Donati secesserant.

In theologia sacramentaria magni momenti est eius doctrina de *elementis* Sacramentorum, qua viam paravit scientificae elaborationi Scholasticorum. Doctrinam de *charactere* Sacramentorum omni ex parte perfecit. Functionem sociale Sacramentorum inculcavit, et pulcherrime scripsit de *Eucharistia* ut symbolo et causa efficiendi perfectae incorporationis Corpori Mystico. Doctrinam de Matrimonio eiusque bonis undequaque complevit.

Tandem in magnifico opere *De civitate Dei* ingenium atque cultura Augustini elucent sublimi studio theologico historiae generis humani sub mystica figura duarum civitatum, Civitatis scilicet Dei, seu caelestis, et Civitatis diaboli, seu terrenae. «Fecerunt civitates duas amores duo: terrenam scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero amor Dei usque ad contemptum sui» (*De civ. Dei* XIV 28: ML 41,436). Istarum civitatum exortum

procursum et finem describit. Ad primam pertinent boni Angeli et qui «praedestinati sunt in aeternum regnare cum Deo» (*lb.* XV i); ad alteram mali angeli et qui aeternum supplicium subibunt cum diabolo. Ambae civitates nunc permixtae apparent, sed sicut boni et mali pisces «in iudicio littoris» (vide infra n.1372) separabuntur. Damnati aeterno supplicio punientur; beati vero vacabunt Deum laudando et amando in perpetuo *Sabbato* requiei et beatitudinis.

Multa sunt alia in operibus Augustini quibus thesaurum theologicum vigore sui spiritus ditavit. Hic adde etiam felicem delectum verborum numerose cadentium, quibus rhetoricae Magister lectorem delectat, et copiam formularum et definitionum quibus profunda mentis suae mirifice expressit et scientiam theologiam locupletavit. In ratione scribendi notatu praesertim dignus est usus antithesis perquam frequenter ab Augustino adhibitae ad dilucidationem conceptuum.

Nemo tamen dixerit omnia in theologia Augustini luce veritatis splendescere. Quaedam habet perperam cogitata; de aliis quamvis diligentissime quaesitis dubius mansit. Ita rationem concupiscentiae parentum in transfusione peccati originalis exaggeravit; pro demonstranda existentia eiusdem peccati nimis forte arguit ex meritis, concupiscentia praesertim, quibus filii Adae vexantur; in refutanda distinctione Pelagianorum inter regnum caelorum et vitam aeternam eo perductus fuit ut parvulos absque Baptismo morientes non tantum exulare docuerit a regno Dei, sed in damnationem iri, poenaeque sensus, quamvis mitissima, plecti; propter difficultatem peccati originalis transmissionem explicandi, anceps mansit inter creationismum et traducianismum spiritualem. Hae tamen maculae parum obumbrant fulgorem splendidissimum ex totali eius opere radiantem; explicantur partim ardore controversiae, et pro limitatione arguunt etiam sapientissimi hominis, cum profunda arcana religionis perscrutari conatur.

Ipsam ergo magnum *Augustinum* de altissimis mysteriis ratio-
cinantem et disserentem cultoribus eius exhibemus. Auxilio peritorum in Augustinologia, mentem S. Doctoris, quantum potuimus, interpretari curavimus, optatum Pii XII libenter obsequentes ut doctrina scilicet Augustini, «in pleniore luce sua ponatur».

- Adam» K.» *St Augustine: The Odyssey of his Soul* (New York 1952).
- *Die kirchliche Sündenvergebung nach dem hl. Augusti*» (Paderborn 1917).
- *Die Eucharistielehre des hl. Augustin* (Paderborn 1908).
- *Die geheime Kirchenbusse nach dem hl. Augustin*.
- Alastruey, G., *Tratado de la Virgen Santísima*: BAC (Madrid 1952) ed. 3.a.
- Allers, R., *Illumination et vérités éternelles: une élude sur l'à-priori augustinien*: Aug. Mag., I (Paris 1955).
- Alcorta-Echeverría, J. I., *El tordo amorist y la taversio a Deot en la dialéctica de las dos ciudades*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» II (Madrid 1954).
- Alvarez Turienzo, S., *La «Ciudad de Dios» en el cruce de dos edades*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (Madrid 1956).
- Amann, E., *Pénitence*: DTC 12.
- Amarì, G., *Il concetto de storia in Sant'Agostino* (Rom 1950).
- Arbesmann, R., *Christ the Medicus humilis in St. Augustine*: Aug. Mag., II.
- Arias, L., *Obras de San Agustín*: BAC, V (Madrid 1956).
- *San Agustín, Doctor de la gracia*: Salmanticensis, II (1955).
- Armas, G., *La moral de San Agustín* (Madrid 1954).
- *Teología agustiniana del pecado*: Augustinus, I (Madrid 1956).
- *Las virtudes y la salvación de los infieles según San Agustín*: Contribución Española a una Misionología Agustiniana (Burgos 1955).
- Audet, T. A., *Note sur les catéchèses baptismales de S. Augustin*: Aug. Mag., I.
- Auer, A., *Reformatio aus dem Ewigen. Augustinus-Franz von Assisi-Bonaventura-Luther* (Salzburg 1955).
- Baigelot, R., *Le mot ^Personne» dans les écrits trinitaires de S. Augustin*: Nouv. Rev. Théol. (1930).
- Ball, J., *Libre arbitre et liberté dans S. Augustin*: L'Année Théologique ('945);
- *Les développements de la doctrine de la liberté chez S. Augustin* (1946).
- Bardenhewer, O., *Manuale di Patrologia*, vers. ital. II (Roma 1908).
- Bardy, G., *Saint Augustin: L'homme et l'oeuvre* (Paris 1948).
- Bareille, *Baptême*: DTC.
- *Donatisme*: ib.
- Batiffol, P., *Le Catholicisme de S. Augustin* (Paris 1929).
- *S. Augustin, Pelage et le Siège Apostolique*: Revue Bibl., XV (1918).
- *Études d'histoire et de théologie positive 2 ser. I, L'Eucharistie* (Paris 1930).
- Bavaud, G., *La doctrine de la prédestination et de réprobation d'après S. Augustin et Calvin*: Rev. des Étud. August., IV (1959).
- *La doctrine de la justification d'après saint Augustin et la Réforme*: ib., V (1959).
- Bellarminus, Robertus, St ., *De controversiis Christianae fidei* 1, III: Opera omnia Bellarmini (Neapoli 1856).
- Bendiscioli, M., *L'agostinismo dei riformatori protestanti*: Rev. des Etudes August. (1955) I-3.
- Berti, *De Theologicis Disciplinis* (Venetiis 1776) vol.1-2.
- Bertocchi, *Il simbolismo ecclesiologico della Eucharistia in Santo Agostino* (Bergamo 1937).
- Billot, L., *De Eccl. sacramentis* (Romae 1924).

- Blachere, F., S. *Augustin et les théophanies de l'ancien Testament*: Revue Augustiniennc, I (1902).
- Blank, O., *Die Lehre des hl. Augustinus von Sakramente der Eucharistie* (Paderborn 1907).
- Bonnefoy, J., *Le Docteur chrétien selon saint Augustin*: Revista Española de Teología, 13 (1953).
- Borgese, M. P., *Il problema del male in S. Agostino* (Palermo 1921).
- Bourke, J., *Wisdom in the gnoseology of St. Augustine*: Augustinus, III (Madrid 1958).
- Bover, J. M., *Cómo conciben los Santos Padres el misterio de la divina maternidad*: Estudios Marianos, 8 (1949).
- *Deiparae Virginis consensus. Corredemptionis ac Mediationis fundamentum* (Matriti 1942).
- *La maternidad espiritual de Marta en los Padres latinos*: Estudios Marianos (Madrid 1948).
- *Teología de San Pablo*: BAC (Madrid 1952).
- Boyer, C., *La preuve de Dieu augustiniennc*: Arch. de Phil., VII (1930).
- *Essais sur la doctrine de Saint Augustin* (Paris 1933).
- *La théorie Augustinienne des raisons séminales*: MA IL
- *De Deo creante et elevante* (Romae 1933).
- *Le système de saint Augustin sur la grâce. Paraphrase du «Correptione et gratia*»*: Rech. de se. rei., 20 (1930).
- *Dieu pouvait-il créer l'homme dans l'état d'ignorance et de difficulté*: Gregorianum, 11 (1930).
- *L'idée de vérité dans la philosophie de S. Augustin* (Paris 1940).
- *Sant'Agostino* (Milano 1946).
- *Christianisme et neo-platonisme dans la formation de saint Augustin* (Roma2 1953).
- *La concupiscence est-elle impossible dans un état d'innocence?*: Aug. Mag., II.
- *Concupiscence et nature innocente*: Aug. Mag., III.
- *La controverse sur l'opinion de S. Augustin touchant la conception de la Vierge*: Acta Congressus Mariologici (Romae 1955).
- *Divi Augustini «De correptione et gratia»* (Romae 1951).
- *La notion de nature chez S. Augustin*: Doctor Communis (Romae 1955), II-III, Vili.
- *Philosophie et théologie chez S. Augustin*: Revue de Philosophie (Liège 1954).
- Braem, E., *Augustinus'leer over de heiligmakende genade*: Augustiniana, 3 (1953).
- Buonaiutti, *La genesi della dottrina agostiniana intorno al peccato originale* (Roma 1916).
- *Il Cristianesimo nell'Africa romana* (Bari 1928).
- Burnaby, J., *Amor Dei: A study of the religion of St. Augustine* (London 1947).
- Busch, B., *De initiatione Christiana secundum doctrinam S. Augustini* (Romae 1939).
- Butler, Dom C., *Western Mysticism* (London 1926).
- Cadier, J., *Calvin et saint Augustin*: Aug. Mag., II.
- Camelot, T., *Credere Deo, credere Deum, credere in Deum*: Les sciences phil. et théol. (1941) I.
- *Sacramentum fidei*: Aug. Mag., II.
- *Realisme et symbolisme dans la doctrine eucharistique de S. Augustin*: Rev. des Sc. Phil. et Théol., 31 (1937).
- Canale, J. M., *El problema del mal en San Agustín*: Criterio, 5 (1930).
- Cantera, E., *San José en el plan divino* (Monachii, Granada, 1920).

- Capanaga, V., *Obras de San Agustín*: BAC, vols. I, III, IV, VI, IX (Madrid 1947-56).
- *En tomo a la filosofía agustiniana. Doctrina de la iluminación divina*: Religión y Cultura, ii (1930).
- *La doctrina agustiniana sobre la intuición*: ib., 15 (1931).
- *Los ciclos cósmicos en la 'Ciudad de Dios'*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», II (Madrid 1956).
- *San Agustín y la espiritualidad moderna*: Revista de Espiritualidad (Madrid 1955) n.55-56.
- *La deificación en la soteriología agustiniana*: Aug. Mag., II.
- *La Virgen María según San Agustín* (Roma 1956).
- Qapdet, R., *Les raisons causales, d'après saint Augustin*: Bull. litt. écl. (1949).
- Capelle, B., *La pensée de saint Augustin sur l'Imm. Conception*: Recherches de Théol. anc. et médiév. (1932).
- Caron, A., *La science du Christ dans saint Augustin et saint Thomas*: Angelicum, 7 (1930).
- Carretero, E. D., *Antropología teológica de la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», II (Madrid 1956).
- Casado, F., *El repudio de la filosofía antigua en la «Ciudad de Dios»*: ib.
- Casamassa, A., *Il pensiero di Sant'Agostino nel 396-397* (Roma 1919).
- Casas Blanco, S., *El conocimiento de Dios en la filosofía de San Agustín*: Augustinus, I (Madrid 1956).
- Cavallera, F., *Les premières formules trinitaires de St. Augustin*: Bulletin de litt. écl. (1930).
- *La doctrine de S. Augustin sur l'Esprit-Saint à propos du «De Trinitate»*: Rech. de Théol. anc. et méd. 3 (1931).
- *Thesaurus doctrinae catholicae* (Parisiis 1936).
- Cayré, F., *La contemplation augustinienne. Principes de spiritualité et de théologie* (Paris 1954).
- *Manual of Patrology* vers. angi. (1940).
- *Dieu présent dans la ine de l'esprit* (Bruges 1951).
- *La contuion de la vision médiate de Dieu d'après S. Augustin*: Ephem. Theol. Lovan. (1920).
- *Une rétraction de Saint Augustin. Les enfants morts sans baptême*: L'Année Théol. August. (1952).
- *La prédestination dans S. Augustin*: L'Année Théol., I (1941).
- *Les sources de l'amour diinn. La divine présence d'après S. Augustin* (Paris 1933)-
- *Notion de la mystique d'après les grands traités de S. Augustin*: Aug. Mag., II.
- Cayré, F.-Van Steenberg, F., *Les directions doctrinales de S. Augustin* (Paris 1948).
- Chaix-Ruy, J., *La cité de Dieu et la structure du temps chez saint Augustin*: Aug. Mag., II.
- Chêne, J., *Les origines de la controverse semi-pélagienne*: L'Année Theol. August. (1953).
- *Que signifiaient «Initium fidei» et «affectus credulitatis», pour les semipélagiens*: Rech. de Se. Rei. (1948).
- Chevalier, I., *Saint Augustin et la pensée grecque: les relations trinitaires* (Fribourg 1940).
- Christian, W. A., *Augustine and the creation of the world*: The Harvard Theological Review, t.46 (1953).
- CiAPPi, L., *La predestinazione* (Roma 1954).
- Cilleruelo, L., *Obras de San Agustín*: BAC, XII (Madrid 1954).

- Clarke, Th. E., *Die Eschatological transformation of the material world according to St. Augustine* (Woodstock, Md., 1956).
- Clémence, J., *Saint Augustin et le péché originel*: Nouvelle Revue Théol. (1948).
- Coccia, A., *La creazione simultanea secondo S'. Agostino* (Romae, Angelicum, 1948).
- Combés, G., *La charité d'après saint Augustin* (Paris 1934).
- *La doctrine politique de saint Augustin* (Paris 1927).
- Çomeau, M., *S. Augustin, exégète du quatrième évangile* (Paris 1930).
- Concetti, N., *Exame della genesi della dottrina agostiniana intorno al peccato originale* (Fermo 1922).
- Congar, I. M. J., «*Civitas Dei** et «*Ecclesia** chez saint Augustin: Rev. des Études August. (1957) III..
- Coppens, J., *L'imposition des mains et les rites connexes, dans le nouveau Testament et dans l'église ancienne* (Paris 1925).
- Courtes, J., *S. Augustin et la médecine*: Aug. Mag., I.
- Couturier, Ch., *La structure métaphysique de l'homme d'après saint Augustin*: Aug. Mag., I.
- *Etudes Augustiniennes* (Lugduni 1953).
- Cranz, F. E., «*De civitate Dei*», XV 2, et l'idée augustiniennne de la société chrétienne: Rev. des Étud. August., III (1957).
- Cuesta, S., *El equilibrio pasional en la doctrina estoica y en la de San Agustín* (Madrid 1945).
- Culhane, R., *St. Augustine on the Immaculate Conception*: The Irish Theological Quarterly, 22 (1955).
- Dabin, P., *Le sacerdote royal des fidèles dans la tradition ancienne et moderne* (Paris 1950).
- Dalmau, J. M., *Sobre un punto difícil de exégesis agustiniana*: Estudios Eclesiásticos (1949).
- *Praedestinatio, electio, en el libro *De praedestinatione sanctorum**: Aug. Mag., I.
- Dankbaar, W. F., *Schriftgezag en Kerkgezag bij Augustinus*: Nederlands Theologische Tijdschrift, 11 (1956).
- De Blic, *Les arguments de saint Augustin contre l'éternité du monde*: Mel. ScRel., 2 (1945).
- *Le processus de la creation d'après saint Augustin*: Melanges Cavadera (1948).
- *Le péché originel selon saint Augustin*: Rech. de se. rei., 16 (1926); 17 (1927).
- De Broglie, G., *De fine ultimo humanae vitae* (Paris 1948).
- *Pour une meilleure intelligence du «De correptione et gratia»*: Aug. Mag., III.
- De Groot, I. F., *Conspectus historiae dogmatum* (Romae 1931).
- De Guibert, J., *La notion d'hérésie dans saint Augustin*: Bull. Litt. Eccl. (1920).
- De Lama, M., δ'. Aug. *docl. de grat. et praed. (ex op. imp. c. lui.)* (Tur. 1934).
- De Landais, M., *Etudes Augustiniennes* (Paris 1953).
- De la Taille, *Mysterium Fidei* (1921).
- Del Estal, G., *La «Ciudad de Dios» ante el curso de los tiempos*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (Madrid 1956), I.
- Del Río, C., *Absoluta pureza de María en la doctrina agustiniana*: Contribución Española a una Misionología Agustiniiana (Burgos 1955).
- De Lubac, FL, *Surnaturel* (Paris 1948).
- *Note sur saint Augustin, «De libero arbitrio», III 20,56*: Aug. Mag., III.
- Del Val, H., *Sacra Theologia Dogmatica*.
- De Montcheuil, I., *L hypothese de l'état originel d'ignorance et de difficulté*,

RinHOGK \PHIA

- d'après te »De libero arbitrio» de saint Augustine: Rech. de Se. Rcl., 23 (1933).*
- *L'unité du sacrifice et du sacrement dans l'Eucharistie: Mélanges théol. (Paris 1946).*
- De Noris, H. Card., *Vindiciae Augustinianae: ML 47.*
- Denzinger-Bannwart-Limberg, *Enchiridion Symbolorum*, cd.18-20 (Friburgi Brisgoviae 1932).
- De Plinval, G., *Pour connaître le pensée de saint Augustin (1954).*
- *Aspects du déterminisme et de la liberté dans la doctrine de saint Augustin: Rev. des Études August. (1955), 1-4.*
- *Prosper d'Aquitaine interprète de saint Augustin: Rev. des Étud. August. (Recherches Augustiniennes, I) (Paris 1958).*
- *Mouvement spontané ou mouvement imposé? Le »feror» augustinien: Rev. des Études August. (1959), I*
- De Rosa, G., *Augustiniana (Napoli 1955).*
- De Siney, R., *St. Augustin et le transformisme: Arch. de phil., 7 (1930).*
- Del Rio, M., *El Cristo Místico y la comunión de los santos según San Agustín: Religion y Cultura (Madrid 1931).*
- Des Lauriers, G. M., *S. Augustin et la question de la certitude de la grâce au Concile de Trente: Aug. Mag., II*
- D'Herbigny, M., *Les arguments apologétiques de S. Augustin: Revue pratique d'Apologétique, IX (1910).*
- Didier, J. D., *Saint Augustin et le baptême des enfants: Rev. des Étud. August, v.2,1-2 (1956).*
- Dietz, L., *Ist die Hl. Jungfrau nach Augustinus 'Immaculata ab initio»? Eine neue Untersuchung zum Marianischen Jahr: Acta Congressus Mariologici (Romae 1955).*
- Diez, U. A., *La 'Ciudad de Dios» y su arquitectura interna: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (Madrid 1956).*
- Domínguez, F., *Ideologia mariana de San Agustín (Bogotá 1946).*
- Domínguez del Val, U., *El martirio, argumento apologético en la 'Ciudad de Dios»: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (Madrid 1954) vol.i.*
- Donau, F., *La pensée de saint Augustin sur la nature du péché originel: Revue Apologet. (1922).*
- Dubarle, A. M., *La connaissance humaine du Christ d'après saint Augustin: Ephem. Theol. Lovan., 18 (1941).*
- *La pluralité des péchés héréditaires dans la tradition augustinienne: Rev. des Étud. August., III-2 (1957).*
- Duca, B., *Saggio critico su due scritti del Prof. E. Buonaiutti (Roma 1919).*
- Dumont, P., *Le surnaturel dans la théol. de S. Aug.: Rev. des Se. Rei. (1931).*
- Duquesnoy, *Une preuve de l'existence de Dieu dans St. Augustin. Dial. 'De lib. arb.»: IL Ann. de Phil, chrét. N. S. 25 (1891).*
- Durkin, E. F., *Theological Distinction of sins in the writings of St. Augustine (Mundelein 1952).*
- Dyer, G. J., *The denial of Limbo and the Jansenist Controversy (Mundelein 1955).*
- Erce, G., *Obras de San Agustín: BAC, IX (Madrid 1952).*
- Ernst, J., *Die Werke und Tugendem der Unglaubigen nach St. Augustin (Freiburg 1871).*
- Fairweather, E. R., *St. Augustine's interpretation of infant baptism: Aug Mag., II.*
- Farré, L., *Sabiduría agustiniana: Humanitas (1955).*
- Faure, J. B., *Enchiridion S. Augustini de fide, spe et caritate illustratum (Neapoli 1847).*
- Favara, G., *La necessità della Chiesa secondo S. Agostino (Acireale 1944)*

- Fenton, J. C., *The Catholic Church and Salvation* (Westminster, Ma., 1958).
- FÉret, H. M., «*Sacramentum-res*» dans la langue théologique de saint Augustin: Rev. Sc. Phil, et Théol., 22 (1940).
- Ferguson, J., *Pelagius. A historial and theological study* (Cambridge 1956).
- Fernandez, A., *La evolución cosmogónica y biológica según San Agustín: Religión y Cultura* (Madrid 1931).
- Flórez, R., *Condiciones y sentido de la teología misionera de San Agustín: Contribución española a una Misionología Agustiniiana* (Burgos 1955).
- *Temporalidad y tiempo en la «Ciudad de Dios»: Est. sobre la «Ciudad de Dios», vol.i.*
- Folliet, G., *La typologie du sabbat chez saint Augustin: Rev. des Étud. August., II* (1956).
- Friend, W. H. C., *The Donatist Church* (Oxford 1952).
- Friedrich, Ph., *Die Mariologie des heiligen Augustinus* (Koln 1907).
- Galli, A., *Saggio sulla analisi psicologica dell'atto de fede in S. Agostino: Riv. di Filosofia Neo-Scolastica*, 1931 (Milano).
- Galtier, P., *S. Augustin et j'origin de l'homme: Gregorianum*, 11 (1930).
- Gardeil, A., *L'âme sujet récepteur de la grâce, selon S. Augustin: Revue Thomiste*, 31 (1926).
- *La structure de l'âme et l'expérience mystique* (Paris 1927).
- Garrigou-Lagrange, R., *Les dons du Saint Esprit chez S. Augustin: La vie spirituelle*, 24 (1930).
- *De natura creata per respectum ad supernaturalia secundum sanctum Augustinum: Acta Hebd. August.-Thomist.* (Romae 1931).
- *L'équilibre supérieur de la pensée de saint Augustine dans les questions de la grâce: Aug. Mag.. II.*
- Gavigan, J. J., *Sancti Augustini doctrina de Purgatorio praesertim in opere «De Civitate Dei»: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», II.*
- Gendreau, A. J., *Sancti Augustini doctrina de baptismo* (Baltimore 1939).
- Gilson, E., *Introduction à l'étude de S. Augustin* (Paris 1949).
- *L'infinité divine chez saint Augustin: Aug. Mag., I.*
- González, E., *El concepto y método de la teología en «De Trinitate» de San Agustín: Augustinus*, I (Madrid 1956).
- González, L., *Valor apologético del milagro en la «Ciudad de Dios»: Estudios sobre la «Ciudad de Dios»* (Madrid 1954), I.
- Gottschick, J., *Augustinus Anschauung von der Erloserwirkungen Christi: Zeitschrift für Théologie und Kirche*, II (1901).
- Grabmann, M., *Die Grundgedanken des hl. Augustinus über Seel und Gott* (Koln 1916; 2.a ed. 1929).
- Grabowski, S. I., *The Holy Ghost in the mystical Body of Christ according to St. Augustine: Theological Studies*, V (1944).
- *St. Augustine and the doctrine of the mystical Body of Christ: ib., VII* (1946).
- *Sinners and the mystical Body of Christ according to St. Augustine: ib., IX* (1948).
- *The All-Present God. A study in St. Augustine* (St. Louis 1954).
- *The Church. An introduction to the theology of St. Augustine* (B. Herder, St. Louis, 1957).
- *La Iglesia y la predestinación en los escritos de San Agustín: Augustinus*, IV 15 (1959).
- Gross, J., *Das Wesen der Erbsünde nach Augustin: Aug. Mag., II.*
- Guitton, J., *Le temps et l'éternité chez Plotin et saint Augustin* (Paris 1933).
- Hamer, J., *Le baptême et la foi: Irénikon*, 23 (1950).
- Haring, M., *St. Augustine's use of the word character: Mediaeval Studies*, 14 (1952).

- Hartmann, N.» *Ordo amoris. Zur augustinischen Wissensbestimmung des Sittlichen*: Wissenschaft und Weisheit, 18 (1955).
- Hesbert, R., *St. Augustin et la virginité de la foi*: Aug. Mag., H.
- Hessen, J., *Die Begründung der Erkenntnis nach den hl. Aug.* (1916).
- Hocedez, H., *La conception augustinienne du sacrement dans le «Tractatus in Iohannem»*: Rech. de Se. Rei., 10 (1919).
- Hofmann, F., *Der Kirchenbegriff des hl. Augustinus in seinen Grundlagen und seiner Entwicklung* (München 1933).
- Hughes, E. J., *The participation of the Faithful in the regal and prophetic mission of Christ according to St. Augustine* (Mundelein 1956).
- Hunerman, F., *Die Busslehre des heiligen Augustinus* (Paderbon 1917).
- Italo, V., *Comunione e salvezza in S. Agostino* (Roma 1954).
- Ivrioz, El trinitarismo en la filosofía de San Agustín; Rev. Esp. de Teología (1943).
- Jacquin, A. XL, *La Prédestination d'après S. Augustin*: MA II.
- Jolivet, R. M., *Dieu, soleil des esprits ou la doctrine de l'illumination augustinienne* (Paris 1934).
- *Le problème du mal d'après saint Augustin* (Paris 1936).
- *San Agustín y la preexistencia platónica de las almas*: Augustinus, I (Madrid 1956).
- Jouassard, G., *L'abandon du Christ d'après saint Augustin*: Revue des Sc. Phil. et Théol., 13 (1924).
- Journet, Ch., *Saint Augustin et l'exégèse traditionnelle du 'corpus spirituale'*: Aug. Mag., II.
- Keeler, E. W., *Sancti Augustini doctrina de cognitione* (Romae 1934).
- Kornyljak, P. V., *Sancti Augustini de efficacitate sacramentorum doctrina contra Donatistas* (Romae-Philadelphiae 1953).
- Krueger, A. R., *Synthesis of sacrifice according to S. Augustine. A study of the sacramentality of Sacrifice* (Mundelein 1950).
- Kunzelmann, A., *Die Chronologie der hl. Augustinus*: MA II.
- La Bonnardière, A. XL, *Les commentaires simultanés de Mt. 6,12 et de i Io. 1,8 dans l'oeuvre de S. Augustin*: Rev. des Étud. August., 1-2 (1955).
- *Le verset paulinien Rom. 5,5, dans l'oeuvre de saint Augustin*: Aug. Mag., II.
- Ladner, G. B., *St. Augustine's conception of the reformation of man to the image of God*: Aug. Mag., II.
- Ladomerszky, N., *Saint Augustin Docteur du Mariage chrétien* (Roma 1942).
- Lanseros, XL, *Obras de San Agustín*: BAC, III (Madrid 1947).
- Lauras, A., *Deux images du Christ et de l'Eglise dans la prédication augustinienne*: Aug. Níag., II.
- Lebon, J., *Une ancienne opinion sur la condition du corps du Christ dans la mort*: Revue d'Histoire Ecclésiastique, 23 (1927).
- Lebourlier, J., *Grâce et liberté chez saint Augustin. La grâce d'Adam dans le »De correptione et gratia«*: Aug. Mag., III.
- *Essai sur la responsabilité du pécheur dans la réflexion de saint Augustin*: ib.
- *Misère morale originelle et responsabilité du pécheur*: ib.
- Lebreton, J., *S. Augustin Théologien de la Trinité. Son exégèse des théophanies*: MA II.
- Lecordier, G., *La doctrine de l'Eucharistie chez S. Augustin* (Paris 1930).
- Lécuyer, J., *Le sacrifice selon saint Augustin*: Aug. Xlag., II.
- Leeming, B., *Augustine, Ambrosiaster and the massa perditionis*: Gregorianum (1930).
- Legrand, L., *La notion philosophique de la Trinité chez S. Augustin* (Paris 1930).
- Lehaut, A., *L'éternité des peins de l'enfer dans S. Augustin* (Paris 1912).

- Lenicque, P., *La liberté des enfants de Dieu selon saint Augustin*: L'Année Théol. August. (1953).
- Leotta, F., *La persona dello Spirito Santo nella dottrina de S. Agostino* (Acireale 1943).
- López, E., *Obras de San Agustín*: BAC, VI, ed.2.a (Madrid 1956).
- Lorenz, R., *Die Wissenschaftlehre Augustins*: Zeitschrift für Kirchengeschichte (1955).
- Lossky, V., *Les éléments de «Théologie négative» dans la pensée de saint Augustin*: Aug. Mag., I.
- Lowith, K., *Wissen und Glauben*: Aug. Mag., I.
- Maccaigne, R., *L'idée de la création dans saint Augustin*: Rev. Apolog. (1922).
- Magali, L., *Il problema del dolore secondo S. Agostino* (Roma 1943).
- Maher, J. P., *Saint Augustine's defense of the Hexameron against the Manicheans* (Pont. Univ. Greg. 1946).
- Mancini, G., *La psicologia di S. Agostino e i suoi elementi neoplatonici* (Napoli 1938).
- Mandouze, A., *St. Augustin et la religion romaine*: Rev. des Étud. August. (Recherches Augustiniennes, I, Paris 1958).
- Maritain, J., *De la sagesse augustinienne*: Revue de Phil. (Liège 1954).
- Marrou, H., *Saint Augustin et la fin de culture antique* (Paris 1938).
- *S. Augustin et l'augustinisme* (Paris 1957).
- Mártel, G., *La tradición en San Agustín a través de la controversia pelagiana* (Madrid 1943).
- Martin, J., *St. Augustin* (Paris 1901).
- Martínez, A., *Sobre el origen del alma humana (iuxta S. Aug.)*: España y América, 13 (1930).
- Martínez-Núñez, Z., *Las profundas doctrinas de San Agustín sobre la gracia*: Religión y Cultura (Madrid 1931).
- Mascia, G., *La teoria della relazione nel «De Trinitate» di S. Agostino* (Napoli 1955).
- Masnovo, A., *L'ascesa verso Dio in S. Agostino*: Rivista de Filosofia Neo-Schol. (Milano 1931).
- Mausbach, J., *Die Ethik des Heiligen Augustinus* (Freiburg 1909).
- McCool, G. A., *The Ambrosian origin of St. Augustine's theology of the image of God in man*: Theological Studies, 20 (1959).
- McKeough, M. J., *The meaning of the «rationes seminales» in St. Augustine* (Washington 1926).
- McKugo, T. J., *De relatione inter caritatem augustinianam et gratiam actua-lem* (Mundelein 1936).
- Mehlman, L., *Natura filii irae. Historia interpretationis Eph. 2,3 eiusque cum doctrina de peccato originali nexus* (Romae 1957).
- Merlin, C., *Véritable clef des ouvrages de saint Augustin contre les pélagiens*: ML vol.47.
- Merlin, N., *Saint Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce* (Paris 1931).
- Mersch, E., *The whole Christ*, vers. angl. (Milwaukee 1936).
- Mitterer, A., *Die Entwicklungslehre Augustins, im Vergleich mit dem Weltbild des Hl. Thomas und dem der Gegenwart* (Wien 1956).
- Mizzi, G., *La formula della consecrazione eucharistica in una citazione biblica di S. Agostino*: Ephem. Liturg., 67 (1953).
- Mohan, J., *De nominibus Christi doctrinam divi Augustini christologicam et soteriologicam exponentibus* (Mundelein 1936).
- Mohrmann, C., *Credere in Deum*: Mélanges de Chellinck, I (1951).
- Monachino, V., *El pensamiento de SanyXgustín sobre el empleo de la fuerza*

- política *al servicio de la Iglesia*: Contribución Española a una Misionología Agustiniana (Burgos 1955).
- Montanari, P., *Il problema della libertà in S. Agostino*: Riv. di Fil. Neo-Schol. (1937).
- Moon, A., *The *De natura boni* of St. Augustine. A translation with an introduction and commentary* (Washington 1955).
- Moran, J., *Síntesis del pensamiento agustiniano en torno a la existencia de Dios*: Augustinus, V (Madrid 1960).
- *Las relaciones divinas según San Agustín*: ib., IV (1959).
- Moricca, U., *Sant'Agostino. L'uomo e lo scrittore* (Torino 1930).
- Müller, F. S., *Augustinus amicus an adversarius Immaculatae Conceptionis?*: MA. II.
- Muñoz-Alonso, A., *El proceso intelectual de San Agustín* (Madrid 1955).
- *La libertad en San Agustín*: Rev. Calasancia, I (1955).
- *San Agustín en el pensamiento de Menéndez Pelayo*: Augustinus, I (1956).
- Muñoz-Vig a, P., *Los problemas de la experiencia mística a la luz del pensamiento agustiniano*: Aug. Mag., I.
- Murphy, R., *The dereliction of Christ on the cross* (Washington 1940).
- Nebreda, E., *Bibliographia agustiniana* (Romae 1928).
- Nedoncelle, M., *L'intersubjectivité humaine est-elle pour S. Augustin une image de la Trinité?*: Aug. Mag., I.
- Negrete, E., *Los derroteros de la fe*: Religión y Cultura (Madrid 1931).
- NÉVEÛt, E., *Formules augustinienes: la définition du péché*: Divus Thomas (1930).
- Nicotra, G., *Dottrina sacramentaria ed ecclesiologica presso i donatisti* (Venezono Inferiore 1942).
- Oddone, A., *La figura di Cristo nel pensiero di S. Agostino* (Torino 1930).
- Olgia ti, F., *L'antiagostinismo di Giansenlo*: Rivista di Fil. Neo-Schol. (1931).
- Oltra, N., *Cómo se conoce la revelación sobrenatural según San Agustín*: Augustinus, III (Madrid 1958).
- Orbe, R., *San Agustín y el problema de la concupiscencia en su marco histórico*: Revista Española de Teología (1941).
- Oroz, J., *Introducción a una tíheología» agustino-varroniana, vista desde la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», I (Madrid 1954).
- O'Toole, C. J., *The philosophy of creation in the writings of St. Augustine* (Washington 1944).
- Paissac, H., *Théologie du Verbe, Saint Augustin et Saint Thomas* (Paris 1951).
- Pellegrino, M., *S. Agostino. La Vergine Maria fPagine scelte* (Roma 1954).
- Pelluzza, F., *La causalità della grazia efficace nel pensiero di S. Agostino*: Rivista di Filos. Neo-Schol. (Milano 1931).
- Penido, M. T. L., *Cut non Spiritus Sanctus a Patre Deo genitus? St. Augustinus et S. Thomas*: Revue Thomiste, 13 (1930).
- Pépin, J., *La tthéologie tripartite» de Varron*: Revue des Étud. August. II(1956).
- *Crítica'agustiniana de la teología de Varrón*: Augustinus, IV(Madrid 1959).
- Pera, L., *La creazione simultanea e virtuale secondo S. Agostino* (Florence 1929).
- Pereira-Alves, B., *La doctrine du mariage selon saint Augustin* (Paris 1930).
- Perler, O., *Le »De unitate» fc.405) de saint Cyprien interprete par saint Augustin*: Aug. Mag., II.
- Perrodon, J., *Le dogme catholique à l'Ecole de S. Augustin* (Paris 1948).
- Philips, G., *La raison d'être du mal d'après saint Augustin* (Louvain 1927).
- *L'influence du Christ-Chef sur son Corps mystique suivant saint Augustin*: Aug. Mag., II.

- *Le mystère du Christ*: Aug. Mag., III.
- Pierse, G., *The origin of the doctrine of the sacramental character*: The Irish Quarterly Review (1911).
- Pincherle, A., *L'ecclesiologia donatista*: Ricerche religiose 1 (1925).
- Pintard, J., *Essai sur le sacerdote selon S. Augustin* (Paris 1955).
- PIOLANTI, A., *Il mistero del «Christo totale» in S. Agostino*: Aug. Mag., III.
- Platz, P., *Der Romerbrief in der Gnadenlehre Augustin* (Würzburg 1938).
- Plumpe, J. C., *Mors secunda*: Mélanges de Chellinck (1951).
- Pontet, M., *L'exégèse de S. Augustin Prédicateur* (Paris 1945).
- Pope, H., *St. Augustine of Hippo* (Westminster, Md. 1949).
- Poppi, M., *Lo Spirito Santo e l'unità del Corpo mistico in Sant'Agostino*: Miscellanea francescana, 54 (1954).
- Portalié, E., *Augustin (Saint)*: DTC I.
- Poschmann, B., *S. Aur. Augustini textus selecti de paenitentia* (Bonn 1934).
- Prado, S., *¿1 tema misional en la predicación de San Agustín*: Contribución Española a una Misionología Agustiniiana (Burgos 1956).
- Prete, B., *I principi esegetici de S. Agostino*: Sapienza, 8 (1955).
- Prina, E., *La controversia donatista alla luce della dottrina del Corpo mistico di Gesù Cristo nelle opere antidonatiste di S. Agostino* (Roma 1942).
- Ratzinger, J., *Beobachtungen zum Kirchenbegriff des Tyconius im Liber regularum*: Rev. des Etud. August. II (1956).
- *Herkunft und Sinn der Civitas-Lehre Augustins*: Aug. Mag., II.
- *Volk und Haus Gottes in Augustins Lehrs von der Kirche* (München 1954).
- Redond, U., *El problema de la libertad: de San Agustín a Heidegger*: Augustinus, V (Madrid 1960).
- Redding, J. P., *The influence of St. Augustine on the doctrine of the II Council of Orange concerning original sin* (The Cath. Univ. of Amer. Washington 1939).
- Reuter, A., *Sancti Aurelii Augustini doctrina de bonis matrimonii* (Romae 1942).
- Richard, L., *Un texte de saint Augustin sur la vision intuitive du Christ*: Rech. de Sc. Relig., 12 (1922).
- Rinetti, P., *Sant'Agostino e l'«Ecclesia Mater»*: Aug. Mag., II.
- Rintelen, von J., *La finitud en el pensamiento actual y la infinitud agustiniana* (Madrid 1959) 152-183.
- Rivière, J., *Contribution au «Cur Deus Homo» de saint Augustin*: MA II.
- *Le dogme de la Rédemption chez saint Augustin* (Paris 1933).
- Roche, W. J., *Measure, number and weight in St. Augustine*: The New Scholasticism, 15 (1941).
- Rodríguez, H., *Obras de San Agustín*: BAC, IV (Madrid 1950).
- Rodríguez, I., *El catecumenado en la disciplina de Africa según San Agustín*: Contribución Española, etc. (Burgos 1955).
- Roetzer, W., *Des heiligen Augustinus Schriften als liturgie-geschichtliche Quelle* (München 1930).
- Romeis, C., *Das Heil des Christen ausserhalb der wahren Kirche nach der Lehre des hl. Augustin* (Paderborn 1908).
- Rondet, H., *Le Christ nouvel Adam dans la théologie de Saint Augustin*: Etudes Mariales (1955).
- *Gratia Christi. Essai d'histoire du dogme et de théologie dogmatique* (Paris 1948).
- *La théologie de la grâce dans la correspondance de saint Augustin*: Rech. Aug. (Supplément a la Revue des Études August., Paris 1958).
- *Saint Augustin parmi nous* (Paris 1948).
- *Le thème des deux cités dans l'oeuvre de S. Augustin*: Études Augustiniennes (Paris 1953).

- Rossi, P.» *Le evoluzioni cicliche del mondo secondo Sant'Agostino*: Riv. di Fil. Neo-Schol. (Milano 1931).
- Rottmanner, O., *L'Augustinisme. Étude d'histoire doctrinale* (vers. gall, a J. Liébaert): Mélanges de Science Religieuse (Lille 1949).
- Rlotolo, G., *S. Agostino e il problema del male* (Bari 1928).
- Saint-Martin, F., *La pensée de Saint-Augustin sur la prédestination gratuite e infallible des élus à la gloire* (Paris 1930).
- Salgveiro, T., *La doctrine de S. Aug. sur la grâce d'après le traite d Simplicien* (Porto 1925).
- Scano, E., *Il cristocentrismo e i suoi fondamenti dogmatici in S. Agostino* (Torino 1951).
- Schepens, P., Num S. Augustinus patrocinator evolutionismo?: Gregorianum (1925).
- Schlitz, E., *Aux sources de la théologie du mystère de l'incarnation: La Christologie de Saint Augustin*: Nouv. Rev. Théol. 63 (1936).
- Schmavs, M., *Die psychologische Trinitätslehre des hl. Augustinus* (Münster i. W. 1927).
- Schuetzinger, C. E., *The german controversy on St. Augustine's illumination Theory* (New York 1960) p.94.
- Sctacca, M. F., *S. Agostino* (Brescia 1949) vola.
- *Trinité et unité de l'esprit*: Aug. Mag., I.
- Seijas, E., *Obras de San Agustin*: BAC, III (Madrid 1947).
- Sestili, I., *Augustini Philosophia pro existentia Dei*: MA (Roma 1931).
- *Argumentum augustinianum de existentia Dei*: Acta heb. aug. thom. (Turin).
- Smid, F. L., *De adumbratione SS. Trinitatis in Vet. Test, secundum S. Augustinum* (Mundelein 1942).
- Somers, H., *Image de Dieu et illumination divine*: Aug. Mag., I.
- Spallanzani, C., *La nozione di sacramento in S. Agostino*: La Scuola Cattolica (1927).
- Spaneda, G., *Il mistero della Chiesa nel pensiero di Sant'Agostino* (Sassari 1944).
- Tarchier, L., *Le sacrament de l'Eucharistie d'après saint Augustin* (Lyon 1904).
- Terzi, C., *Il problema del male nella polemica antimanichea di S. Agostino* (Udine 1937).
- Thamiry, E. J., *De rationibus seminalibus* (Paris 1905).
- Thonnard, F. J., *Precis d'histoire de philosophie* (Paris 1941).
- *Les fonctions sensibles de l'âme humaine selon S. Augustin*: L'Année Théol. August., 12 (1952).
- *La vie affective de l'âme selon S. Augustin*: L'Année Théol. August., 13 (1953).
- *Les raisons séminales selon saint Augustin*: Actes de XI Cong. Intern, de Phil. (Bruxelles 1953).
- *Science et sagesse dans la 'Cité de Dieu'*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (Madrid 1954) I.
- *Les méthodes d'interprétation de la pensée augustinienne*: Rev. des Étud. August. (Paris 1959).
- *Traité de vie spirituelle à l'école de saint Augustin* (Paris 1959).
- *La philosophie et sa méthode rationnelle en augustinisme*: Revue des Étud. August., 6 (1960) 11-30.
- Tixeront, J., *History of dogmas* (St. Louis 1923) vol.2.
- Trapé, A., *Un celebre testo de Sant'Agostino sull'ignoranza e la difficoltà** (*Retr. I 9,6*) e *l'Opus imperfectum contra Iulianum*: Aug Mag., II.

- Turrado, A., *La inhabitación de la Santísima Trinidad en los justos según la doctrina de San Agustín*: Aug. Mag., I.
- *El platonismo de San Agustín y su doctrina acerca de la inhabitación del Espíritu Santo*: Augustiniana, V (1955).
- *La Santísima Trinidad en la vida espiritual del justo, su templo vivo, según San Agustín*; Revue des Étud. August., V (1959).
- Urs von Balthasar, H., *Augustinus. Das Antlitz der Kirche. Auswahl und Übertragung*, 2.a ed. 1955.
- Vaca, Cl., *Puntos para una psicología del pecado en la «Ciudad de Dios»*: Estudios etc., vol.2.
- Van Bavel, T. J., *Recherches sur la Christologie de S. Augustin* (Friburgi Helv. 1954).
- Van Crombrugghe, C., *La doctrine christologique et sotériologique de S. Augustin et ses rapports avec le néo-platonisme*: Revue d'histoire ecclés., 5 (1904).
- Vandenberghé, B., *Saint Augustin et le sens du péché* (Bruxelles 1954).
- Van der Meer F., *Saint Augustin pasteur d'âmes* (1955).
- *Sacramentum chez Saint Augustin* (La Maison-Dieu, 1948).
- Van Lierde, C., *Doctrina S. Augustini circa dona Spiritus Sancti ex textu Is. 11,2-3* (Wurzburg 1935).
- Vega, Angel C., *El retorno a San Agustín y la idea de una filosofía nueva*: Revista de Filosofía (Madrid 1955).
- *Saint Augustine: His Philosophy* (vers. ang. 1931).
- *¿Defendió San Agustín la «animación mediata» del cuerpo humano?*: Religión y Cultura (Madrid 1931).
- *Estructura literaria de la «Ciudad de Dios»*: Estudios, etc., II.
- Vêlez, P., *El número agustiniano*: Rei. y Cult. (1931).
- Verbeque, G., *Spiritualité et immortalité de l'âme chez S. Augustine*: Aug. Mag., I.
- Vetter, J., *Der Hl. Augustinus und das Geheimnis des Leibes Christi* (Mainz (1929).
- Wang-Tchang-Tche, J., *Saint Augustin et les vertus des patens* (Paris 1938).
- Warnach, V., *Erleuchtung und Einsprechung bei Augustinus*: Aug. Mag., I.
- Willis, G. G., *Saint Augustine and the donatist controversy* (London 1950).
- Woods, H., *Augustine and evolution. A study in the Saint's, «De Gen. ad Utt.» and «De Trinitate»* (New York 1924).
- Xiberta, B. M., *El itinerario agustiniano para alcanzar el conocimiento de Dios*: Estudios filosóficos²² (Barcelona 1956).
- Zähringer, D., *Das kirchliche Priestertum nach dem hl. Augustinus* (Paderborn 1931).
- Zameza, J., *La conversión del mundo infiel en la concepción del «Totus Christus» de San Agustín* (Burgos 1924).

PRAECIPUA SIGLA

Ad Don. post collât.....	Ad Emeritum Donatistam post collationem.
Ad Oros. c. Pris, et Orig. ...	Ad Orosium contra Priscilianistas et Origenistas.
Ann. in fob	Annotationes in lob.
Aug. Mag.....	Augustinus Magister (Paris 1955, 3 vols.).
C. Acad.....	Contra Academicos.
C. Adtni.....	Contra Adimantum.
C. adv. Leg. et Proph.....	Contra adversarium Legis et Prophetarum.
C. Cres. Don.....	Contra Cresconinm Donatistam.
C. Donat.....	Contra Donatum.
C. duas Ep. Pel.....	Contra duas Epistolas Pelagianorum.
C. Ep. Man.....	Contra epist. Man. quam vocant Fundamenti.
C. Ep. Parm.....	Contra Epistolam Parmeniani.
C. Faust.....	Contra Faustum.
C. Faust. Man.....	Contra Faustum Manichaeum.
C. Fort.....	Contra Fortunatum disputatio.
C. Ganden.....	Contra Gaudentium.
C. Iul.....	Contra Iulianum.
C. Iul o, i ..«».....>«»	Contra Iulianum opus imperfectum.
C. litt. Petil.....	Contra litteras Petiliani
C. Max.....	Collatio cum Maximino.
C. Max. Arian.....	Contra Maximinum ariannm.
C. Sec. Man.....	Contra Secundinum Manichaeum.
De ac. cum Fel. Man.....	De actis cum Felice Manichaeo.
De anim. et eius orig.....	De anima et eius origine.
De ag. chr.....	De agone Christiano.
De bapt.....	De baptismo.
De bapt. c. Donat.....	De baptismo contra Donatistas.
De bono coni.....	De bono coniugali.
De cat. rud.....	De catechizandis rudibus.
De civ. Dei	De civitate Dei.
De cons. ev.....	De consensu evangelistarum.
De cor. et gr.....	De correptione et gratia.
De cura pro mortuis ger.....	De cura pro mortuis gerenda.
De div. quaest.....	De diversis quaestionibus.
De div. daem.....	De divinatione daemonum.
De div. quaest. ad Simp•	De diversis quaestionibus ad Simplicianum.
De Ep. Man.....	De epistola manichaeorum.
De fide et op.....	De fide et operibus.
De fide et Sytnb.....	De fide et Symbolo.
De fide r. q. n. v.....	De fide rerum quae uon videntur.
De Gen. adv. Man.....	De Genesi contra Manichaeos.
De Gen c. Man.....	De Genesi contra Manichaeos.

De Gen. ad litt.	De Genesi ad litteram,
De gr. et lib. arb	De gratia et libero arbitrio,
De gr. Ohr.....	De gratia Christi,
De gest. Pel.....	De gestis Pelagii,
De haer.....	De iiaeresibus.
De lib. arb.....	De libero arbitrio.
De mor. Eccl. Cath. et Man.	De moribus Ecclesiae Catholicae et Manichaeorum.
De musica	De musica.
De nat. boni	De natura boni.
De nat. et gr.....	De natura et gratia.
De nupt. et concup.	De nuptiis et concupiscentiis.
De ord.....	De ordine.
De praed. sanct.....	De praedestinatione sanctorum.
De pece, orig.....	De peccato originali.
De pece. mer. et rem	De peccatorum meritis et remissione.
De peri. iust. lioni. .	De perfectione iustitiae hominis.
De s. virg.....	De sancta virginitate.
De s. Dorn, in monte	sermone Domini in monte.
De sp. et litt.....	De spiritu et littera.
De Svmb. ad Cath. ...	De symbolo ad cathechumenos.
De Trin.....	De Trinitate.
De ut. cred.....	De utilitate credendi.
De unit. Eccl.	De unitate Ecclesiae.
De vera rei. .	De vera religione.
DTC	Diet, de Théologie catholique.
Ep.....	Epistola, epistolae.
Ench.....	Enchiridion ad Laurentium,
Ep. Hil.....	Epistola Hilarii, Epistola ad Hilarium.
En. in Ps.	Enarrationes in Psalmos,
In Ep. Io. ad Parth.	In Epistolam Ioannis ad Parthos.
In Ev. Io.	In Evangelium Ioannis tractatus.
ad Gal.	In Epistolam ad Galatas.
MA	Miscellanea Agostiniana.
Quaest. evang.....	Migne : Patrologia Latina.
Quaest. in Hept.....	Quaestionum Evangeliorum, libri II.
Retr.....	Quaestiones in Heptateuchum.
S.....	Retractationes.
S. ad Caesar, plebem	Sermo, sermones.
S. Biblioth. Casin.	Sermo ad Caesariensis Ecclesiae plebem.
S. Denis	Sermo, sermones Bibliothecae Casinensis.
S. Mai	Sermo, sermones Denis.
S. Morin	Sermo, sermones Mai.
S. Guelferb.	Sermo, sermones Morin.
Tr. adv. lud.	Sermo, sermones Guelferbitani.
	Tractatus adversus Iudaeos.

INTRODUCTU) IN THEOLOGIAM

Sapientia Dei, quae nos beatos facit, obiectum philosophiae |

Summarium.—*Hortensio* Ciceronis excitatur Augustinus ad amorem sapientiae: i.—Philosophiae nomine amor sapientiae venit; sapientia cum beatitudine confunditur; amatores ergo sapientiae, amatores sunt beatitudines: 2-4.—Obiectum beatitudinis est cognitio et possessio summi boni, quod Deus est: 5-10.—Necessaria est fides ut beatitudinem consequamur: ii.—Quid sit *frui*, quid vero *uti*. Ita temporalibus utendum, ut a fruitione aeternorum ne impediatur: 12.

i. Perveneram in librum quemdam Ciceronis, cuius linguam fere omnes mirantur, pectus non ita. Sed liber ille ipsius exhortationem continet ad philosophiam, et vocatur *Hortensius*. Ille vero liber mutavit affectum meum, et ad teipsum, Domine, mutavit preces meas, et vota ac desideria mea fecit alia. Viluit mihi repente omnis vana spes, et immortalitatem sapientiae concupiscebam aestu cordis incredibili; et surgere coeperam ut ad te redirem... Quomodo ardebam, Deus meus, quomodo ardebam revolare a terrenis ad te; et nesciebam quid ageres mecum! Apud te est enim sapientia. Amor autem sapientiae nomen graecum habet *philosophiam*, quo me accendebant illae litterae. Sunt qui seducant per philosophiam, magno et blando et honesto nomine colorantes et fucantes errores suos; et prope omnes qui ex illis et supra temporibus tales erant, notantur in eo libro et demonstrantur; et manifestatur ibi salutifera illa admonitio Spiritus tui per servum tuum bonum et pium: *Videte ne quis vos decipiat per philosophiam et inanem seductionem, secundum traditionem hominum, secundum elementa huius mundi, et non secundum Christum; quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter*

1 Sanctus Augustinus non adhibuit vocabulum «theologia» prout hodie in scholis usu venit. In eius scriptis *Philosophia* et *Theologia* distingui quidem possunt, non separari (cf. F. CAYRÉ-Fr. Van Steenberghe. *Les directions doctrinales de Saint Augustin* [Paris 1948] 28-45; C. Boyer, *Sant'Agostino* [Milano 1946] 213ss; M. F. Sciacca, *S. Agostino* [Brescia 1949] vol.1,269). Vox «theologia» a Marco Varrone mutuavit, qui de triplici theologia, mythica seu fabulosa, physica seu naturali, et civili scripsit. Cf. *De civ. Dei* VI 5,1 : ML 41,180. Triplicem hanc theologiam Augustinus in libris V-X operis *De civ. Dei* confutavit (ML 41.174-315).

Aliter ac pro philosophis paganis, pro quibus theologia erat ratio «quae doctis explicatur» (*De civ. Dei*: Ib. 180), ad mentem Augustini *Theologia* consistit in cognitione (in superiori lumine sapientiae) Religionis verae et in amore Dei, in cuius fruitione beatitudo obtinebitur. Hoc abunde apparebit ex locis adducendis. Ad notionem Theologiae apud Augustinum melius percipiendam, valde interest prae mente semper habere, quomodo in eius doctrina sapientia et beata vita idem sonent.

Enclitica

(Col. 2,8.9). Et ego illo tempore, seis tu, lumen cordis mei, quoniam nondum mihi haec apostolica nota erant, hoc tamen solo delectabar in illa exhortatione, quod non illam aut illam sectam, sed ipsam, quaecumque esset, et sapientiam ut diligerem, et quaererem, et assequerem, et tenerem atque amplexarer fortiter, excitabar sermone illo, et accendebar, et ardebam; et hoc solum me in tanta flagrantia refrangebat, quod nomen Christi non erat ibi. Quoniam hoc nomen secundum misericordiam tuam, Domine, hoc nomen Salvatoris mei Filii tui, in ipso adhuc lacte matris, tenerum cor meum praebiberat, et alte retinebat; et quidquid sine hoc nomine fuisset, quamvis litteratum, et expolitum, et veridicum, non me totum rapiebat (*Conf. III* 4,7-8: ML 32,685).

2. Nunc intentiore nobis opus est animo multo quam erat in superiorum solutione quaestionum et explicatione librorum. De theologia quippe, quam naturalem vocant, non cum quibuslibet hominibus (non enim fabulosa est vel civilis, hoc est vel theatra vel urbana; quarum altera iactitat deorum crimina, altera indicat deorum desideria criminosiora, ac per hoc malignorum potius daemonum quam deorum); sed cum philosophis est habenda collatio: quorum ipsum nomen si latine interpretemur, amorem sapientiae profitetur². Porro si sapientia Deus est, per quem facta sunt omnia, sicut divina auctoritas veritasque monstravit (Sap. 7,24-27, et **Hebr.** 1,2.3), verus philosophus est amator Dei. Sed quia res ipsa, cuius hoc nomen est, non est in omnibus qui hoc nomine gloriantur (neque enim continuo verae sapientiae sunt amatores, quicumque appellantur philosophi): profecto ex omnibus, quorum sententias et litteras nosse potuimus, eligendi sunt cum quibus non indigne quaestio ista tractetur. Neque enim hoc opere omnes omnium philosophorum vanas opiniones refutare suscepi, sed eas tantum quae ad theologiam pertinent, quo verbo graeco significari intelligimus de divinitate rationem sive sermonem: nec eas omnium, sed eorum tantum, qui cum et esse divinitatem et humana curare consentiant, non tamen sufficere unius incommutabilis Dei cultum ad vitam adipiscendam, etiam post mortem, beatam, sed multos, ab illo sane uno conditos atque institutos, ob eam causam colendos putant (*De dv. Dei VIII* 1: ML 41,223-225).

3. Nulla est homini causa philosophandi, nisi ut beatus sit (*De civ. Dei XIX* 1,3: ML 41,623).

4. Beata vita est gaudium de veritate. Hoc est enim gaudium de te qui veritas es (Io. 14,6), Deus illuminatio mea, salus faciei meae (Ps. 26,1), Deus meus. Hanc vitam beatam omnes volunt, hanc vitam quae sola beata est omnes volunt, gaudium de veritate omnes volunt. Multos expertus sum qui vellent fallere; qui autem falli, neminem. Ubi 'ergo noverunt hanc 'vitam beatam, nisi ubi noverunt etiam veritatem? Amant enim et ipsam, quia falli nolunt. Et cum amant beatam vitam quod non est aliud quam de veritate gaudium, utique amant etiam veritatem, nec amarent nisi esset

² Vide Cic. *offic.* 11 2.

aliqua notitia eius in memoria eorum. Cur ergo non de illa gaudent? cur non beati sunt? Quia fortius occupantur in aliis quae potius cos faciunt miseros, quam illud beatos quod tenuiter meminerunt. Adhuc enim modicum lumen est in hominibus; ambulent, ambulent, ne eos tenebrae comprehendant (Io. 12,35) (*Conf.* X 23,33: ML 32,793).

5. Quid est aliud beate vivere, nisi aeternum aliquid cognoscendo habere? Aeternum est enim, de quo solo recte fiditur, quod amanti auferri non potest: idque ipsum est quo nihil sit aliud habere quam nosse. Omnium enim rerum praestantissimum est quod aeternum est: et propterea id habere non possumus, nisi ea re qua praestantiores sumus, id est mente. Quidquid autem mente habetur, noscendo habetur; nullumque bonum perfecte noscitur, quod non perfecte amatur. Neque ut sola mens potest cognoscere, ita et amare sola potest. Namque amor appetitus quidam est: et videmus etiam caeteris animi partibus inesse appetitum, qui si menti rationique consentiat, in tali pace et tranquillitate vacabit mente contemplari quod aeternum est. Ergo etiam caeteris suis partibus amare animus debet hoc tam magnum quod mente cognoscendum est. Et quoniam id quod amatur, afficiat ex se amantem necesse est; fit ut sic amatum quod aeternum est, aeternitate animum afficiat. Quocirca eadem vita beata, quae aeterna est. Quid vero aeternum est, quod aeternitate animum afficiat, nisi Deus? Amor autem rerum amandarum, caritas vel dilectio melius dicitur. Quare omnibus cogitationis viribus considerandum est saluberrimum illud praeceptum, *Diliges Dominum Deum tuum in toto corde tuo, et in tota anima tua, et in tota mente tua* (Mt. 22,37); et illud quod ait Dominus Iesus, *Haec est autem vita aeterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum* (Io. 17,3) (*De div. quaest.* 83 35,2: ML 40,24).

6. Num aliam putas esse sapientiam nisi veritatem, in qua cernitur et tenetur summum bonum? Nam illi omnes quos commemorasti diversa sectantes, bonum appetunt, et malum fugiunt; sed propterea diversa sectantur, quod aliud alii videtur bonum. Quisquis ergo appetit quod appetendum non erat, tametsi id non appeteret nisi ei videretur bonum, errat tamen. Errare autem neque ille potest qui nihil appetit, neque ille qui hoc appetit quod debet appetere. In quantum igitur omnes homines appetunt vitam beatam, non errant. In quantum autem quisque non eam tenet vitae viam quae ducit ad beatitudinem, cum se fateatur, et profiteatur nolle nisi ad beatitudinem pervenire, in tantum errat. Error est enim cum sequimur aliquid quod non ad id ducit quo volumus pervenire. Et quanto magis in via vitae quis errat, tanto minus sapit. Tanto enim magis longe est a veritate, in qua cernitur et tenetur summum bonum. Summo autem bono assecuto et adepto, beatus quisque fit; quod omnes sine controversia volumus. Ut ergo constat nos beatos esse velle, ita nos constat velle esse sapientes; quia nemo sine sapientia beatus est. Nemo enim beatus est, nisi summo bono, quod

in ea veritate, quam sapientiam vocamus, cernitur et tenetur. Sicut ergo antequam beati simus, mentibus tamen nostris impressa est notio beatitatis; per hanc enim scimus, fidenterque, et sine ulla dubitatione dicimus beatos nos esse velle: ita etiam priusquam sapientes simus, sapientiae notionem in mente habemus impressam, per quam unusquisque nostrum si interrogetur velitne esse sapiens, sine ulla caligine dubitationis se velle respondet (*De lib. arb.* II 9,26: NIL 32,1254).

7. Beate certe omnes vivere volumus; neque quisquam est in hominum genere, qui non huic sententiae, antequam plene sit emissae, consentiat. Beatus autem, quantum existimo, neque ille dici potest, qui non habet quod amat, qualecumque sit; neque qui habet quod amat, si noxium sit; neque qui non amat quod habet, etiamsi optimum sit. Nam et qui appetit quod adipisci non potest, cruciatur; et qui adeptus est quod appetendum non est, fallitur; et qui non appetit quod adipiscendum esset, aegrotat. Nihil autem istorum animo contingit sine miseria; nec miseria et beatitudo in homine uno simul habitare consueverunt: nullus igitur illorum beatus est. Quartum restat, ut video, ubi beata vita inveniri queat; cum id quod est hominis optimum, et amatur, et habetur. Quid enim est aliud quod dicimus frui, nisi praesto habere quod diligis? Neque quisquam beatus est, qui non fruitur eo quod est hominis optimum; nec quisquam, qui eo fruitur, non est beatus. Praesto ergo esse nobis debet optimum nostrum, si beate vivere cogitamus.

5. Sequitur ut quaeramus quid sit hominis optimum, quod profecto deterius esse quam ipse homo non potest. Quisquis enim quod seipso est deterius, sequitur, fit et ipse deterior. Oportet autem omnem hominem id quod optimum est sequi. Non est igitur homine deterius hominis optimum. Fortasse tale aliquid erit, quale ipse homo est? Ita sit sane, si nihil est homine melius, quo perfrui possit. Si autem invenimus aliquid quod et homine sit excellentius, et praesto esse amanti sese homini possit; quis dubitaverit homini ad id nitendum esse ut beatus sit, quod eo ipso qui nititur, manifestum est esse praestantius? Nam si id est beatum esse, ad tale bonum pervenisse quo amplius non potest, id est autem quod dicimus optimum; quo tandem pacto potest in ea definitione includi, qui ad summum bonum suum nondum pervenerit? aut quomodo summum est, si est aliquid melius quo pervenire possimus? Hoc igitur si est, tale esse debet quod non amittat invitus. Quippe nemo potest confidere de tali bono, quod sibi eripi posse sentit, etiamsi retinere id amplectique voluerit. Quisquis autem de bono quo fruitur non confidit, in tanto timore amittendi beatus esse qui potest? (*De mor. Eccl. cath.* I 3,4-5: ML 32,1312).

8. Hoc igitur aliud, quod sequendo anima virtutis atque sapientiae compos fit, aut homo sapiens est, aut Deus. Sed supra dictum est, tale quiddam esse debere quod inviti amittere nequeamus. Quis vero cunctandum putet, hominem sapientem, si eum sequi satis putaverimus, auferri nobis non modo recusantibus, sed

etiam repugnantibus posse? Deus igitur restat quem si sequimur, bene; si assequimur, non tantum bene, sed etiam beate vivimus (*De mor. Eccl. cath.* I 6,10: ML 32,1315).

9. Quae est autem dicenda sapientia, nisi quae Dei Sapientia est? Accepimus autem etiam auctoritate divina, Dei Filium nihil esse aliud quam Dei Sapientiam (1 Cor. 1,24): et est Dei Filius profecto Deus. Deum habet igitur quisquis beatus est: quod omnibus nobis iam ante placuit, cum hoc convivium ingressi sumus³⁴ Sed quid putatis esse sapientiam, nisi veritatem? Etiam hoc enim dictum est: *Ego sum Veritas* (Io. 14,8) (*De beata vita* 4,34: ML 32,975) \

10. Ecce tibi est ipsa veritas: amplectere illam si potest, et delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui (Ps. 36,2). Quid enim petis amplius quam ut beatus sis? Et quid beatius eo qui fruitur inconcussa et incommutabili et excellentissima veritate?... 36. Imo vero quoniam in veritate cognoscitur et tenetur summum bonum, eaque veritas sapientia est, cernamus ea, teneamusque summum bonum, eoque perfruamur. Beatus est quippe qui fruitur summo bono... 37. Haec est libertas nostra, cum isti subdimur veritati: et ipse est Deus noster qui nos liberat a morte, id est, a conditione peccati. Ipsa enim Veritas etiam homo cum hominibus loquens, ait credentibus sibi: *Si manseritis in verbo meo, vere discipuli mei estis, et cognoscetis veritatem, et veritas liberabit vos* (Io. 8,31.32). Nulla enim re fruitur anima cum libertate, nisi qua fruitur cum securitate (*De lib. arb.* II 13,35.36: ML 32,1260).

11. Beatos esse se velle, omnium hominum est, nec tamen omnium est fides, qua cor mundante ad beatitudinem pervenitur. Ita fit ut per istam quam non omnes volunt, ad illam tendendum sit quam nemo potest esse qui nolit. Beatos esse se velle, omnes in corde suo vident, tantaque est in hac re naturae humanae conspiratio, ut non fallatur homo qui hoc ex animo suo de animo conicit alieno; denique omnes id velle nos novimus. Multi vero immortales se esse posse desperant, cum id quod omnes volunt, id est beatus, nullus esse aliter possit: volunt tamen etiam immortales esse, si possent; sed non credendo quod possint, non ita vivunt ut possint. Necessaria ergo est fides ut beatitudinem consequamur, omnibus humanae naturae bonis, id est, et animi et corporis. Hanc autem fidem in Christo esse definitam, qui in carne resurrexit a mortuis, non moriturus ulterius: nec nisi per illum quemquam liberari a diaboli dominatu, per remissionem peccatorum: in cuius diaboli

³ Disputationi de obiecto beatitudinis, spatio trium dierum apud Cassiciacum habitae, interfuerunt praeter Augustinum, mater eius Monica, «cuius meriti credo esse omne quod vivo», Navigius eius frater, Trygetius et Licentius, cives et discipuli eius, Lastidianus et Rusticus consobrini Augustini atque filius eius Adeodatus. Cf. *De beata vita* 1,6: ML 32,962.

⁴ Beatitudo perfecta nequit in hac vita haberi. «Displicet autem illic (in libro *De beata vita*) quod... tempore vitae huius in solo animo sapientis dixi habitare vitam beatam, quomodolibet sc habeat corpus eius; cum perfectam cognitionem Dei, ...in futura vita speret Apostolus, quae sola beata vita dicenda est, ubi et corpus incorruptibile atque immortale spiritui suo sine ulla molestia vel reluctatione subdetur» (*Reir.* I 2: ML 32,588).

partibus necesse est miseram esse vitam, eamdemque perpetuam, quae mors est potius dicenda quam vita, eadem fides habet (*De Trin.* XIII 20,25: ML 42,1034).

12. Res ergo aliae sunt quibus fruendum est, aliae quibus utendum, aliae quae fruuntur et utuntur. Illae quibus fruendum est, beatos nos faciunt. Istis quibus utendum est, tendentes ad beatitudinem adiuvamur, et quasi adminiculamur, ut ad illas quae nos beatos faciunt, pervenire, atque his inhaerere possimus. Nos vero qui fruimur et utimur, inter utrasque constituti, si eis quibus utendum est frui voluerimus, impeditur cursus noster, et aliquando etiam deflectitur, ut ab his rebus quibus fruendum est obtinendis vel retardemur, vel etiam revocemur, inferiorum amore praepediti.

4. Frui enim est amore alicui rei inhaerere propter seipsam. Uti autem, quod in usum venerit ad id quod amas obtinendum referre, si tamen amandum est. Nam usus illicitus, abusus potius vel abusio nominandus est. Quomodo ergo, si essemus peregrini, qui beate vivere nisi in patria non possemus, eaque peregrinatione utique miseri et miseriam finire cupientes, in patriam redire vellemus, opus esset vel terrestribus vel marinis vehiculis quibus utendum esset ut ad patriam, qua fruendum erat, pervenire valeremus; quod si amoenitates itineris, et ipsa gestatio vehiculorum nos delectaret, et conversi ad fruendum his quibus uti debuimus, nollemus cito viam finire, et perversa suavitate implicate alienaremus a patria, cuius suavitas faceret beatos; sic in huius mortalitatis vita peregrinantes a Domino (2 Cor. 5,6), si redire in patriam volumus, ubi beati esse possimus, utendum est hoc mundo, non fruendum: ut invisibilia Dei, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciantur (Rom. 1,20), hoc est, ut de corporalibus temporalibusque rebus aeterna et spiritualia capiamus.

5. Res igitur quibus fruendum est, Pater et Filius et Spiritus sanctus, eademque Trinitas, una quaedam summa res, communisque omnibus fruentibus ea (*De doct. chr.* I 3,4-5: ML 34,20)5.

Bibi.: E. Gilson, *Introduction à l'étude de S. Augustin* (Paris 1949) 1-10; J. Perrodon, *Le dogme catholique à l'école de S. Augustin* (Paris 1948) 1-36; José Oroz, *Introducción a una 'Theologia' agustino-varroniana, vista desde la 'Ciudad de Dios'*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (El Escorial 1954) vol.1,459-473; Jean Pépin, *La 'théologie tripartite' de Varron*: Revue des Etudes Augustiniennes 2 (1956) 265-294; C. Boyer, *L'Idée de vérité dans la Philosophie de S. Augustin* (Paris 1940) c.5, «La vérité béatifiante», 251-285; Id., *Philosophie et théologie chez S. Augustin*: Revue de Philosophie (Liège 1954) 503-518; F. Cayré, *La contemplation augustinienne. Principes de spiritualité et de théologie* (1954) 238-261, et passim; Id., *Manual of Patrology* (vers, angl., 1940) 66gss; Angel C. Vega, *El retomo a San Agustín y la idea de una filosofía nueva*: Revista de Filosofía (Madrid 1955) 51-121; Fidel Casado, *El repudio de la filosofía antigua en la 'Ciudad de Dios'*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» vol.2,67-93; G. Amari, *Il concetto*

5 Distinctio inter ea quibus fruendum est et ea quibus tantummodo utendum, vere fundamentalis apud Augustinum est. Cf. F. Cayré, *La contemplation augustinienne. Principes de spiritualité et de théologie* (1954) 118.

di storia in Sant'Agostino (1950) 47-59; M. F. Sciacca, *S. Agostino* (1949) voi. 1, 269 et passim; S. J. Grabowski, *The All-Present God. A Study in St. Augustine* (St. Louis 1954) 264-296; André Mandouze, *S. Augustin et la religion romaine: Rev. des Etud. Augustiniennes* *CR* *Recherches Augustiniennes* I, Paris 1958) 187-223; Jean Pépin, *Crítica agustiniana de la teología de Varrón: Augustinus* 4 (1959) 155-187; Fr. J. von Rintelen, *La finitud en el pensamiento actual y la infinitud agustiniana* (Madrid 1959) 152-1831

Intellige ut credas

Summarium.—Duplici pondere ad discendum movemur: 13-15.—Auctoritas testis consideranda, antequam testimonium credatur: 16-19.—Motiva credibilitatis necessaria ut credant, qui nondum credunt: 20-21.—Fides est cum assensione cogitare: 22-25.—Auctoritas alia est divina, alia humana. Numquam ab auctoritate Christi et Scripturae discedendum: 26-28.—Methodus auctoritatis sequenda; haec tamen methodus rationalis est, quia motiva credibilitatis, hanc auctoritatem commendantis, praesentia apparent: 29-34.—Qua via Augustinus pervenerit ad Catholicam religionem: 35.

13. Nulli dubium est gemino pondere nos impelli ad discendum, auctoritatis atque rationis fC. *Acad.* III 20,43: ML 32,957)

14. Duplex est via quam sequimur, cum rerum nos obscuritas movet: aut rationem, aut certe auctoritatem (*De ord.* II 5,16: ML 32,1002).

15. Ad discendum item necessario dupliciter ducimur, auctoritate atque ratione. Tempore auctoritas, re autem ratio prior est. Aliud est enim quod in agendo anteponitur, aliud quod pluris in appetendo aestimatur. Itaque, quanquam bonorum auctoritas imperitae multitudini videatur esse salubrior, ratio vero aptior eruditae: tamen quia nullus hominum nisi ex imperito peritus fit... evenit ut omnibus bona magna et occulta discere cupientibus, non aperiatur nisi auctoritas ianuam. Quam quisque ingressus sine ulla dubitatione vitae optimae praecepta sectatur: per quae cum docilis factus fuerit, tum demum discet et quanta ratione praedita sint ea ipsa quae secutus est ante rationem (*De ord.* II 9,26: ML 32,1007).

16. Quid ergo dicimus? Num satis est ut inter videre et credere hoc distare dicamus, quia praesentia videntur, creduntur absentia? Plane forsitan satis est, si praesentia illa hoc loco intelligamus dicta, quae praesto sunt sensibus sive animi sive corporis, unde etiam ducto vocabulo praesentia nominantur. Sic enim hanc lucem corporis sensu, sic et meam voluntatem plane video, quia praesto est animi sensibus, atque intus mihi praesens est. Si quis vero mihi indicet voluntatem suam, cuius os et vox mihi praesens est; tamen quia ipsa voluntas quam mihi indicat, latet sensum corporis et animi mei, credo, non video: aut si eum mentiri existimo, non credo, etsi forte, ut dicit, ita sit. Creduntur ergo illa quae absunt a sensibus

nostris, si videtur idoneum quod eis testimonium perhibetur (*Ep.* 147,2,7: ML 33,599).

17. Quoniam igitur divina providentia, non solum singulis hominibus quasi privatim, sed universo generi humano tanquam publice consulit; quid cum singulis agatur, Deus qui agit atque ipsi, cum quibus agitur sciunt. Quid autem agatur cum genere humano, per historiam commendari voluit, et per prophetiam. Temporalium autem rerum fides, sive praeteritarum, sive futurarum, magis credendo quam intelligendo valet. Sed nostrum est considerare, quibus vel hominibus vel libris credendum sit ad colendum recte Deum, quae una salus est (*De vera rei.* 25,46: ML 34,142) L

iS. Quamobrem ipsa quoque animae medicina, quae divina providentia et ineffabili beneficentia geritur, gradatione distincteque pulcherrima est. Distribuitur enim in auctoritatem atque rationem. Auctoritas fidem flagitat, et rationi praeparat hominem. Ratio ad intellectum cognitionemque perducit. Quanquam neque auctoritatem ratio penitus deserit, cum consideratur cui sit credendum; et certe summa est ipsius iam cognitae atque perspicuae veritatis auctoritas. Sed quia in temporalia devenimus, et eorum amore ab aeternis impedimur, quaedam temporalis medicina, quae non scientes, sed credentes ad salutem vocat, non naturae et excellentiae, sed ipsius temporis ordine prior est (*De vera rei.* 24,45: ML 34,141).

19. Constat igitur nostra scientia ex visis rebus et creditis: sed in iis quae vidimus vel videmus, nos ipsi testes sumus; in his autem quae credimus, aliis testibus movemur ad fidem, cum earum rerum quas nec vidisse nos recolimus, nec videmus, dantur signa vel in vocibus, vel in litteris, vel in quibusque documentis, quibus visis non visa credantur. Non autem immerito scire nos dicimus non solum ea quae vidimus aut videmus, verum et illa quae idoneis ad quamque rem commoti testimoniis vel testibus credimus. Porro si scire non incongruenter dicimur etiam illud quod certissimum credimus, hinc factum est ut etiam recte credita, etsi non adsint sensibus nostris, videre mente dicamur. Scientia quippe menti tribuitur; sive per corporis sensus, sive per ipsum animum aliquid perceptum cognitumque retineat: et fides ipsa mente utique videtur, quamvis hoc fides credatur quod non videtur. Unde et apostolus Petrus dicit, *In quem modo non videntes creditis* (1 Petr. 1,8): et ipse Dominus, *Beati qui non viderunt, et crediderunt* (Io. 20,29) (*Ep.* 147>3>8- ML 33.600).

20. Absit namque ut hoc in nobis Deus oderit, in quo nos reliquis animantibus excellentiores creavit. Absit, inquam, ut ideo credamus, ne rationem accipiamus sive quaeramus; cum etiam credere non possemus, nisi rationales animas haberemus. Ut ergo in quibusdam rebus ad doctrinam salutarem pertinentibus, quas ratione nondum percipere valemus, sed aliquando valebimus, fides

† Augustinus exigit, ut priusquam credatur, auctoritas testis examini subiciatur: considerare oportet, cui sit credendum, et sub isto respectu, ratio antecedit fidem. Vide J. Tixeront, *History of Dogmas* (St. Louis 1923) vol.2,359

praecedat rationem, qua cor mundetur, ut magnae rationis capiat et perferat lucem, hoc utique rationis est. Et ideo rationabiliter dictum est per prophetam: *Nisi credideritis non intelligetis* (Is. 7,9, sec. LXX). Ubi procul dubio discrevit haec duo, deditque consilium quo prius credamus, ut id quod credimus intelligere valeamus. Proinde ut fides praecedat rationem, rationabiliter visum est. Nam si hoc praeceptum rationabile non est, ergo irrationabile est: absit. Si igitur rationabile est ut ad magna quaedam, quae capi nondum possunt, fides praecedat rationem, procul dubio quantulumcumque ratio quae hoc persuadet, etiam ipsa antecedit fidem.

4. Propterea monet apostolus Petrus, paratos nos esse debere ad responsionem omni poscenti nos rationem de fide et spe nostra (1 Petr. 3,15): quoniam si a me infidelis rationem poscit fidei et spei meae, et video quod antequam credat capere non potest, hanc ipsam ei reddo rationem in qua, si fieri potest, videat quam praeposere ante fidem poscat rationem earum rerum quas capere non potest. Si autem iam fidelis rationem poscat, ut quod credit intelligat, capacitas eius intuenda est, ut secundum eam ratione reddita, sumat fidei suae quantam potest intelligentiam; maiorem, si plus capit; minorem, si minus: dum tamen quousque ad plenitudinem cognitionis perfectionemque perveniat, ab itinere fidei non recedat (*Ep.* 120,1,3-4: ML 33,453).

21. Sunt autem quaedam, quae cum audierimus, non eis accommodamus fidem, et ratione nobis reddita vera esse cognoscimus, quae credere non valemus. Et universa Dei miracula ideo ab infidelibus non creduntur, quia eorum ratio non videtur. Et revera sunt de quibus ratio reddi non potest, non tamen non est: quid enim est in rerum natura, quod irrationabiliter fecerit Deus? Sed quorundam mirabilium operum eius, etiam expedit tantisper occultam esse rationem, ne apud animos fastidio languidos, eiusdem rationis cognitione vilescent. Sunt enim, et multi sunt qui plus tenentur admiratione rerum quam cognitione causarum, ubi miracula esse desistunt, et opus est eos ad invisibilium fidem visibilibus miraculis excitari, ut caritate purgati, eo perveniant ubi familiaritate veritatis mirari desistant (*Ib.* 1,5: ML 33,454) 2.

22. Quis enim non videat, prius esse cogitare quam credere? Nullus quippe credit aliquid, nisi prius cogitaverit esse credendum. Quamvis enim raptim, quamvis celerrime credendi voluntatem quaedam cogitationes antevolent, moxque illa ita sequatur, ut quasi coniunctissima comitetur; necesse est tamen ut omnia quae creduntur, praeveniente cogitatione credantur. Quamvis et ipsum credere, nihil aliud est, quam cum assensione cogitare (*De praed. sanet.* 2,5: ML 44,962).

23. Melius est enim quamvis nondum visum, credere quod verum est, quam putare te verum videre quod falsum est. Habet namque fides oculos suos, quibus quodammodo videt verum esse

2 Relationes inter fidem et rationem, pulchre enucleantur in hac *Epistola* ad Consentium, qui Augustino quaestiones circa Trinitatem proposuerat.

quod nondum videt, et quibus certissime videt, nondum se videre quod credit. Porro autem qui vera ratione iam quod tantummodo credebatur intelligit, profecto praeponendus est ei qui cupit adhuc intelligere quod credit; si autem nec cupit, et ea quae intelligenda sunt, credenda tantummodo existimat, cui rei fides prosit ignorat: nam pia fides sine spe et sine caritate esse non vult. Sic igitur homo fidelis debet credere quod nondum videt, ut visionem et speret et amet (*Ep.* 120,2,8: ML 33,456).

24. Est autem fides, credere quod nondum vides: cuius fidei merces est, videre quod credis (S. 43,1: ML 38,254).

25. Quamvis enim, nisi aliquid intelligat, nemo possit credere in Deum; tamen ipsa fide qua credit, sanatur, ut intelligat ampliora (*En. in Ps.* 118 s.18,3: ML 37,1552).

26. Auctoritas autem partim divina est, partim humana: sed vera, firma, summa ea est quae divina nominatur... Illa ergo auctoritas divina dicenda est, quae non solum in sensibilibus signis transcendit omnem humanam facultatem, sed et ipsum hominem agens, ostendit ei quousque se propter ipsum depresserit: et non teneri sensibus, quibus videntur illa miranda, sed ad intellectum iubet evolare; simul demonstrans et quanta hic possit, et cur haec faciat, et quam parvi pendat... Humana vero auctoritas plerumque fallit (*De ord.* II 9,27: ML 32,1007).

27. Mihi autem certum est nusquam prorsus a Christi auctoritate discedere: non enim reperio valentior. Quod autem subtilissima ratione persequendum est; ita enim iam sum affectus, ut quid sit verum, non credendo solum, sed etiam intelligendo apprehendere impatienter desiderem (*C. Acad.* III 20,43: ML 32,957).

28. Hic prius per Prophetas, deinde per se ipsum, postea per Apostolos, quantum satis esse iudicavit, locutus, etiam Scripturam condidit, quae canonica nominatur, eminentissimae auctoritatis, cui fidem habemus de his rebus quas ignorare non expedit, nec per nosmetipsos nosse idonei sumus. Nam si ea sciri possunt testibus nobis, quae remota non sunt a sensibus nostris, sive interioribus sive etiam exterioribus; unde et praesentia nuncupantur, quod ita ea dicimus esse prae sensibus, sicut prae oculis quae praesto sunt oculis: profecto ea quae remota sunt a sensibus nostris, quoniam nostro testimonio scire non possumus, de his alios testes requirimus, eisque credimus, a quorum sensibus remota esse vel fuisse non credimus (*De civ. Dei* XI 3: ML 41,318).

29. Deinde paulatim tu, Domine, manu mitissima et misericordissima pertractans et componens cor meum, consideranti quam innumerabilia crederem quae non viderem, neque cum gererentur adfuissem; sicut tam multa in historia gentium, tam multa de locis et urbibus quae non videram, tam multa amicis, tam multa medicis, tam multa hominibus aliis atque aliis; quae nisi crederentur, omnino in hac vita nihil ageremus; postremo, quam inconcusse fixum fide retinerem, de quibus parentibus ortus essem, quod scire non

possem, nisi audiendo credidissem: persuasisti mihi, non qui crederent Libris tuis, quos tanta in omnibus fere gentibus auctoritate fundasti; sed qui non crederent esse culpandos, nec audiendos esse, si qui forte mihi dicerent: «Unde scis illos Libros unius veri et veracissimi Dei spiritu esse humano generi ministratos?» Idipsum enim maxime credendum erat, quoniam nulla pugnacitas calumniosarum quaestionum, per tam multa quae legeram inter se confligentium philosophorum, extorquere mihi potuit ut aliquando non crederem, te esse quidquid esses quod ego nescirem; aut administrationem rerum humanarum ad te pertinere (*Conf.* VI 5,7: ML 32, 722).

30. Multa possunt afferri, quibus ostendatur nihil omnino humanae societatis incolume remanere, si nihil credere statuerimus, quod non possumus tenere perceptum (*De ut. cred.* 12,26: ML 42,84).

31. Non parva pars scientiae est, scienti coniungi. Ille habet oculos cognitionis, tu habeto credulitatis. Quod videt Deus, crede tu (*En. in Ps.* 36 s.2,2: ML 36,364).

32. Sed quo pacto sequimur quem non videmus; aut quomodo videmus, qui non solum homines, sed etiam insipientes homines sumus? Quanquam enim non oculis, sed mente cernatur, quae tandem mens idonea reperiri potest, quae cum stultitiae nube obtegatur, valeat illam lucem vel etiam conetur haurire? Confugiendum est igitur ad eorum praecepta, quos sapientes fuisse probabile est. Hactenus potuit ratio perducī. Versabatur namque, non veritate certior, sed consuetudine securior, in rebus humanis. At ubi ad divina perventum est, avertit sese: intueri non potest, palpitāt, aestuat, inhiat amore, reverberatur luce veritatis, et ad familiaritatem tenebrarum suarum, non electione, sed fatigatione convertitur. Quam hic formidandum est, quam tremendum, ne maiorem inde concipiat anima imbellicitatem, ubi quietem fessa conquirīt. Ergo refugere in tenebrosa cupientibus per dispensationem ineffabilis Sapientiae, nobis illa opacitas auctoritatis occurrat, et mirabilibus rerum, vocibusque librorum veluti signis temperatioribus veritatis, umbrisque blandiatur (*De mor. Eccl. cath.* 7,11: ML 32,1315).

33. Quid potuit pro salute nostra fieri amplius? Quid beneficentius, quid liberalius divina providentia dici potest, quae a legibus suis hominem lapsum, et propter rerum mortalium iure ac merito mortalem sobolem propagantem, non omnino deseruit? Habet enim potestas illa iustissima, miris et incomprehensibilibus modis, per quasdam secretissimas successiones rerum sibi servientium quas creavit et severitatem vindicandi, et clementiam liberandi. Quod quidem quam sit pulchrum, quam magnum, quam Deo dignum, quam postremo id quod quaeritur verum, nequaquam intelligere poterimus, nisi ab humanis et proximis incipientes, verae religionis fide, praeceptisque servatis, non deseruerimus viam quam nobis Deus, et Patriarcharum segregatione, et Legis vinculo, et Prophetarum praesagio, et suscepti Hominis sacramento, et Apostolorum testimonio, et Martyrum sanguine, et Gentium occupatione muni-

vit. Quare deinceps nemo ex me quaerat sententiam meam, sed potius audiamus oracula nostrasque ratiunculas divinis submittamus affatibus (*De mor. Eccl. cath.* 7,12: ML 32,1315).

34. Cum igitur tanta sit caecitas mentium per illuviem peccatorum amoremque carnis, ut etiam ista sententiarum portenta, otia doctorum conterere disputando potuerint, dubitabis tu, Dioscore, vel quisquam vigilanti ingenio praeditus, ullo modo ad sequendam veritatem susceptas ineffabiliter atque mirabiliter, et ipsius in terris personam gerens, recta praecipiendo, et divina faciendo, salubriter credi persuaderet quod nondum prudenter posset intelligi? Huius nos gloriae servimus, huic te immobiliter atque constanter credere hortamur, per quem factum est, ut non pauci, sed populi etiam, qui non possunt ista diiudicare ratione, fide credant, donec salutaribus praeceptis adminiculati, evadant ab his perplexitatibus in auras purissimae atque sincerissimae veritatis. Cuius auctoritatis tanto devotius obtemperari oportet, quanto videmus nullum iam errorem se audere extollere, ad congregandas sibi turbas imperitorum, qui non christiani nominis velamenta conquirat: eos autem solos ex veteribus, praeter christianum nomen in conventiunculis suis aliquanto frequentius perdurare, qui Scripturas eas tenent, per quas annuntiatum esse ipsum Dominum lesu Christum se intelligere et vadere dissimulant. Porro illi qui cum in unitate atque communione catholica non sint, christiano tamen nomine gloriantur, coguntur adversari credentibus, et audent imperitos quasi ratione traducere, quando maxime cum ista medicina Dominus venerit, ut fidem populis imperaret. Sed hoc facere coguntur, ut dixi, quia lacere se abiectissime sentiunt, si eorum auctoritas cum auctoritate catholica conferatur. Conantur ergo auctoritatem stabilissimam fundatissimae Ecclesiae quasi rationis nomine et pollicitatione superare. Omnium enim haereticorum quasi regularis est ista temeritas. Sed ille fidei imperator clementissimus, et per conventus celeberrimos populorum atque gentium, sedesque ipsas Apostolorum arce auctoritatis munivit Ecclesiam, et per pauciores pie doctos et vere spirituales viros, copiosissimis apparatibus etiam invictissimae rationis armavit. Verum illa rectissima disciplina est, in arcem fidei quam maxime recipi infirmos, ut pro eis iam tutissime positus, fortissima ratione pugnetur (*Ep.* 118,5,32: ML 33,447-448) 3.

35. Edam tibi, ut possum, cuiusmodi viam usus fuerim, cum eo animo quaererem veram religionem, quo nunc exposui esse quaerendam. L̄t enim a vobis trans mare abeessi, iam cunctabundus atque haesitans, quid mihi tenendum, quid dimittendum esset:

3 Quod methodus auctoritatis sit sequenda in inquisitione religionis, Augustinus ex professo et sistematico ostendit in opere *Dc utilitate credendi* (ML 42,65-92), in quo Honorato, amico suo, «quem olim in laqueos Manichaeorum ipse coniecerat» (*Ib.* 63-64) demonstrat, cur ii sequendi non sint, qui ut Manichaei, «dicebant se simplici ratione eos qui se audire vellent introducturos ad Eum» (*Ib.* 1,2: ML 42,66). Motiva tamen credibilitatis in hac methodo minime desunt, cum absque illis auctoritas fidem non mereretur. Ita de Christo ait: «Miraculis conciliavit auctoritatem, auctoritate meruit fidem, fide contraxit multitudinem» (*Ib.* 14,32).

quae milii cunctatio in dies maior oboriebatur, ex quo illum hominem⁴ cuius nobis adventus, ut nosti, ad explicanda omnia quae nos movebant, quasi de caelo promittebatur, audivi; eumque, excepta quadam eloquentia, talem quales caeteros esse cognovi: rationem ipse mecum habui magnamque deliberationem iam in Italia constitutus, non utrum manerem in illa secta⁵, in quam me incidisse poenitebat, sed quonam modo verum inveniendum esset, in cuius amorem suspiria mea nulli melius quam tibi⁶ nota sunt. Saepe mihi videbatur non posse inveniri, magnique fluctus cogitationum mearum in Academicorum suffragium ferebantur. Saepe rursus intuens, quantum poteram, mentem humanam tam vivacem, tam sagacem, tam perspicacem, non putabam latere veritatem, nisi quod in ea quaerendi modus lateret, eundemque ipsum modum ab illa divina auctoritate esse sumendum. Restabat quaerere quaenam illa esset auctoritas, cum in tantis dissensionibus se quisque illam traditurum polliceretur. Occurrebat igitur inexplicabilis silva, cui demum inseri multum pigeat: atque inter haec sine ulla requie, cupiditate reperiendi veri animus agitabatur. Dissuebam me tamen magis magisque ab istis, quos iam deserere proposueram. Restabat autem aliud nihil in tantis periculis, quam ut divinam providentiam lacrymosis et miserabilibus vocibus, ut opem mihi ferret, deprecarer. Atque id sedulo faciebam: et iam fere me commoverant nonnullae disputationes Mediolanensis episcopi⁷ ut non sine spe aliqua de ipso Vetere Testamento multa quaerere cuperem, quae, ut scis, male nobis commendata exsecrabamur. Decreveramque tamdiu esse catechumenus in Ecclesia, cui traditus a parentibus eram, donec aut invenirem quod vellem, aut mihi persuaderem non esse quaerendum. Opportunissimum ergo me ac valde docilem tunc invenire posset, si fuisset qui posset docere. Hoc ergo modo et simili animae tuae cura si diu te quoque affectum vides, et si iam satis iactatus videris, finemque huiusmodi laboribus vis imponere; sequere viam catholicae disciplinae, quae ab ipso Christo per Apostolos ad nos usque manavit, et ab hinc ad posterum manatura est (*De ut. cred.* 8,20: ML 42,78-79) 8.

Bibl.: V. Capánaga, *Obras de San Agustín* (BAC, Madrid 1957) I 88ss; A. C. Vega, *Saint Augustine. Hist. Philosophy* (vers. ang. 1931) 100ss;

⁴ Faustum Manichaeum. *Conf.* V 6: ML 32,710.

⁵ Manichaeorum. *Conf.* III 6: ML 32,686; *De ut. cred.* 1,2: ML 42,66.

⁶ Honorato, amico suo.

⁷ Ambrosii. *Conf.* V c. 13.14: ML 32,717-718.

⁸ Tres voluti gressus Augustinus percurrit in invenienda veritate: a) laqueis Manichaeorum captus est; b) Scepticismum Academicorum, tanquam levamen quaestionibus mentem eius agitantibus, amplexit; c) catholicae disciplinae se commisit. «Inexplicabilis silva» ei occurrebat, Divinam Providentiam suppliciter deprecavit, sermones Ambrosii multa ex eius mente dissiparunt, et gratia adiutus catholicae disciplinae se tradidit. Methodum auctoritatis Honorato nunc commendat: «Sequere viam Catholicae disciplinae, quae ab ipso Christo per Apostolos ad nos usque manavit».

De Methodo Apologetica S. Augustini fuse disserunt: V. Capánaga, *Obras de San Agustín* (BAC, Madrid 1948) IV 27ss; P. Batiffol, *Le catholicisme de S. Augustin* (Paris 1929) 1-20.

E. Portalie, *Augustin (Saint)*: DTC I 2337-2339; M. Puniεy, *L'exégèse de S. Augustin Prédicateur* (Paris 1945) 11 ss; A. Galli, *Saggio sulla analisi psicologica dell'atto di fede in S. Agostino*: Riv. di Filosofia Neo-Scolastica (Jan. 1931) 182-219; E. Negrete, *Los derroteros de la fe: Religión y Cultura* (Madrid 1931) 365-401; M. F. Sciacca, *Sant'Agostino* voi. 1, 269-284; C. Bover, *Sant'Agostino* (1946) 203-219; Karl Lowith, *Wissen und Glauben*: Aug. Mag. I 403-410; E. Gilson, o.c., 31SS; Leo W. Keeler, *Sancti Augustini doctrina de cognitione* (Romae 1934) 3-7; Miguel Oltra, *Cómo se conoce la revelación sobrenatural según San Agustín*: Augustinus 3, 10-11 (1958) 281-289; J. Bonnefoy, *Le docteur chrétien selon saint Augustin*: Revista Española de Teología, 13 (1953) 25-54; Rudolf Lorenz, *Die Wissenschaftlehre Augustins*: Zeitschrift für Kirchengeschichte (1955) 29-60. 213-251; Fr. J. Thonnard, *La philosophie et sa méthode rationnelle en l'Augustinisme*: Revue des Etud. August., 6 (1960) 11-30.

CAPUT III

Crede ut intelligas

Summarium.—Purgatio animi per praxim virtutum necessaria ad obiectum fidei intelligendum: 36-41.—Instanter et devotissima pietate supplicandum ut Deus intellectum aperiat, ut id videatur mente quod tenetur fide: 42-45.—Fides inchoat cognitionem; cognitio vero perfecta obtinebitur cum videbimus Deum facie ad faciem: 46-47.—Meritum visionis, fides est; merces fidei, visio est: 48-49.—Intellectus merces est fidei. Crede ut intelligas verbum Dei: 50-52.—Quamquam eadem, et spirituales et carnales fide teneant, spirituales, cibo nutriti non lacte, et Deum diligentes, melius et plenius cognoscunt, cum per caritatem in cordibus eorum diffusam, Spiritus Sanctus docet omnem veritatem: 53-55-

36. Fides est prima quae subiugat animam Deo; deinde praecepta vivendi, quibus custoditis spes nostra firmatur, et nutritur caritas, et lucere incipit quod antea tantummodo credebatur. Cum enim cognitio et actio beatum hominem faciant; sicut in cognitione cavendum est error, sic in actione cavenda est nequitia. Errat autem quisquis putat virtutem se posse cognoscere, cum adhuc nequiter vivat... Talis vita non potest puram illam et sinceram et incommutabilem videre veritatem... Itaque priusquam mens nostra purgetur, bebemus credere quod intelligere nondum valemus; quoniam verissime dictum est per prophetam, *Nisi credideritis, non intelligetis* (Is. 7,9, sec. LXX) (*De ag. chr.* 13,14: ML 40,299).

37- Sed id nunc agitur, ut sapientes esse possimus, id est, inhaerere veritati; quod profecto sordidus animus non potest. Sunt autem sordes animi, ut brevi explicem, amor quarumlibet rerum, praeter animum et Deum; a quibus sordibus quanto est quis purgator, tanto verum facilius intuetur. Verum igitur videre velle, ut animum purges, cum ideo purgetur ut videas, perversum certe atque praeposterum est (*De ut. cred.* 16,34: ML 42,89).

38. Proinde substantiam Dei sine ulla sui commutatione mutabilia facientem, et sine ullo suo temporali motu temporalia crean-

tem, intueri et plene nosse difficile est: et ideo est necessaria purgatio mentis nostrae, qua illud ineffabile ineffabiliter videri possit; qua nondum praediti, fide nutrimur, et per quaedam tolerabiliora, ut ad illud cupiendum apti et habiles efficiamur, itinera ducimur (*De Trin.* I 1,3: ML 42,821).

39. Quis hoc videat? † Lima cor, excute pulverem, dilue maculam: quidquid interiorem perturbat intuitum curetur et sanetur, et apparebit quod dicitur et creditur, antequam videatur (*S. Denis* 11,4: MA 46,848).

40. Ipse enim infirmis quid dicit, ut possint recuperato illo visu Verbum ex aliqua parte attingere, per quod facta sunt omnia? *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos. Tollite iugum meum super vos, et discite a me quia mitis sum et humilis corde* (Mt. 11,28.29). Quid magister Filius Dei, Sapientia Dei, per quem facta sunt omnia, concionatur? Vocat humanum genus, et dicit *Venite ad me, omnes qui laboratis, et discite a me*. Putabas forte dicturam Sapientiam Dei. Discite quomodo caelos feci et astra: omnia etiam in me, antequam fierent, numerata erant; quomodo in virtute rationum incommutabilium etiam capilli vestri numerati sunt (Id. 10,30). Haec putabas et talia esse dicturum? Non. Sed prius illud, *Quoniam mitis sum et humilis corde*. Ecce quod capiat, videte, fratres, certe parvum est. Ad magna nos tendimus, parva capiamus, et magni erimus. Vis capere celsitudinem Dei? Cape prius humilitatem Dei. Dignare esse humilis propter te, quia Deus dignatus est humilis esse propter eundem te: non enim propter se. Cape ergo humilitatem Christi, disce humilis esse, noli superbire. Confitere infirmitatem tuam, iace patienter ante medicum. Cum ceperis humilitatem eius, surgis cum illo: non quasi et ipse surgat secundum quod Verbum est; sed tu potius, ut magis magisque a te capiatur.

Intelligebas primo titubanter atque haesitanter; intelligis postea certius et clarius. Non ille crescit, sed tu proficis, et quasi tecum videtur surgere. Sic est, fratres. Credite praeceptis Dei, et facite illa, et donabit vobis robur intelligentiae. Non praesumatis, et quasi anteponatis scientiam praecepto Dei; ne inferiores, non solidiores remaneatis. Arborem attendite, ima petit prius, ut sursum excrescat; figit radicem in humili, ut verticem tendat ad caelum. Numquid nititur nisi ab humilitate? Tu autem sine caritate vis excelsa comprehendere; sine radice auras petis? Ruina est ista, non incrementum. Habitante Christo per fidem in cordibus vestris, in caritate radicamini atque fundamini, ut impleamini in omnem plenitudinem Dei (Eph. 3,17.19) (*S.* 117,10.17: ML 38,671).

41. Non intratur in veritatem nisi per caritatem (*C. Faust. Man.* 41,32,18: ML 42,507).

42. Et certe cum inconcusse crediderint Scripturis sanctis tanquam veracissimis testibus, agant orando et quaerendo et bene

† Quomodo tres divinae personae coeternae sint, non obstantibus divinis processionibus (*Ib.*).

vivendo ut intelligant, id est. ut quantum videri potest, videatur mente quod tenetur fide (*De Trin.* XV 27,49: ML 42,1096).

43. Dicta sunt haec, et si saepius versando repetantur, familiarius quidem innotescunt: sed et modus aliquis adhibendus est, Deoque supplicandum devotissima pietate, ut intellectum aperiat, et studium contentionis absumat, quo possit mente cerni essentia veritatis, sine ulla mole, sine ulla mobilitate. Nunc itaque, in quantum ipse adiuvat Creator mire misericors, attendamus haec quae modo interiore quam superiora tractabimus, cum sint eadem: servata illa regula, ut quod intellectui nostro nondum eluxerit, a firmitate fidei non dimittatur (*De Trin.* VIII prooemium: ML 42, 947).

44. Nisi aliud esset credere, et aliud intelligere, et primum credendum esset, quod magnum et divinum (intelligere cuperemus, frustra propheta dixisset, Nisi *credideritis, non intelligetis* (Is. 7,9, sec.LXX). Ipse quoque Dominus noster et dictis et factis ad credendum primo hortatus est, quod ad salutem vocavit. Sed postea cum de ipso dono loqueretur, quod erat daturus credentibus, non ait, Haec est autem vita aeterna ut credant; sed, *Haec est, inquit, vita aeterna, ut cognoscant te solum. Deum verum, et quem misisti lesum Christum* (Io. 17,3). Deinde iam credentibus dicit, *Quaerite et invenietis* (Mt. 7,7): nam neque inventum dici potest, quod incognitum creditur; neque quisquam inveniendo Deo fit idoneus, nisi antea crediderit quod est postea cogniturus. Quapropter **Domini** praeceptis obtemperantes quaeramus instanter. Quod enim hortante ipso quaerimus, eodem demonstrante inveniemus, quantum haec in hac vita, et a nobis talibus inveniri queunt: nam et a melioribus etiam dum has terras incolunt, et certe a bonis et piis omnibus post hanc vitam evidentius atque perfectius ista cerni obtinerique credendum est; et nobis ita fore sperandum est, et ista contemptis terrenis et humanis, omni modo desideranda et diligenda sunt (*De lib. arb.* II 2,6: ML 32,1243).

45. Desideravi intellectu videre quod credidi (*De Trin.* XV 28,51: ML 42,1098).

46. Modo enim credimus, tunc videbimus: cum credimus, spes est in isto saeculo; cum videbimus, res erit in futuro saeculo. Videbimus autem facie ad faciem (1 Cor. 13,12): tunc autem videbimus facie ad faciem, cum habuerimus corda mundata. Beati enim mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt (Mt. 5,8). Unde autem corda mundantur, nisi per fidem, sicut Petrus ait in Actibus Apostolorum: Mundans *fide corda eorum* (Act. 15,9). Mundantur autem corda nostra per fidem, ut possint esse idonea capere speciem. Ambulamus enim nunc per fidem, nondum per speciem (*En. in Ps.* 123,2: ML 37,1640).

47. Trinitatem certe quaerimus, non quamlibet, sed illam Trinitatem quae Deus est, verusque ac summus et solus Deus. Expecta ergo, quisquis haec audis: adhuc enim quaerimus, et talia quaerente nemo iuste reprehendit; si tamen in fide firmissimus quaerat, quod

aut nosse aut eloqui difficillimum est... Ea recta intentio est, quae proficiscitur a fide. Certa enim fides utcumque inchoat cognitionem: cognitio vero certa non perficietur, nisi post hanc vitam, cum videbimus facie ad faciem (i Cor. 13,12). Hoc ergo sapiamus, ut noverimus tutiorem esse affectum vera quaerendi, quam incognita pro cognitis praesumendi. Sic ergo quaeramus tanquam inventuri: et sic inveniamus, tanquam quaesituri. *Cum enim consummaverit homo*, tunc incipiet (Eccli. 18,6). De credendis nulla infidelitate dubitemus, de intelligendis nulla temeritate affirmemus: in illis auctoritas tenenda est, in his veritas exquirenda (*De Trin.* IX 1,1: ML 42.959) 2.

48. Haec dixerim, ut fidem tuam ad amorem intelligentiae cohorter, ad quam ratio vera perducit, et cui fides animum praeparat (Ep. 120,1,6: ML 33,454).

49. Qui videt, numquid credit? Ille credit, qui nondum videt: aliud est credere, aliud est videre. Crede quia non vides, ut credendo quod non vides merearis videre quod credis. Meritum visionis, fides est; merces fidei, visio est. Crede ergo, et ambula in fide: salus tua in spe est (*S. Biblioth. Casin.* II 114,2: MA 416).

50. Intelligere vis? crede. Deus enim per prophetam dixit: *Nisi credideritis, non intelligetis* (Is. 7,9). Ad hoc pertinet quod etiam hic Dominus secutus adiunxit: Si quis *voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina, utrum ex Deo sit, an ego a meipso loquar* (Io. 7,17). Quid est hoc, Si quis *voluerit voluntatem eius facere*? Sed ego dixeram, Si quis crediderit; et hoc consilium dederam. Si non intellexisti, inquam, crede. Intellectus enim merces est fidei. Ergo noli quaerere intelligere ut credas, sed crede ut intelligas; quoniam *nisi credideritis, non intelligetis*. Cum ergo ad possibilitatem intelligendi consilium dederim obedientiam credendi, et dixerim Dominum Iesum Christum hoc ipsum adiunxisse in consequenti sententia, invenimus eum dixisse, Si quis *voluerit voluntatem eius facere, cognoscet de doctrina*. Quid est *cognoscet*? Hoc est, intelliget. Quod est autem, Si quis *voluerit voluntatem eius facere*, hoc est credere. Sed quia *cognoscet*, hoc est intelliget, omnes intelligunt: quia vero quod ait, Si quis *voluerit voluntatem eius facere*, hoc pertinet credere, ut diligentius intelligatur, opus est nobis ipso Domino expositore, ut indicet nobis utrum revera ad credere pertineat facere voluntatem Patris eius. Quis nesciat hoc esse facere voluntatem Dei, operari opus eius, id est, quod illi placet? Ipse autem Dominus aperte alio loco dicit: *Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem ille misit* (Io. 6,29). *Ut credatis in eum*; non, ut credatis ei. Sed si creditis in eum, creditis ei: non autem continuo qui credit ei, credit in eum. Nam et daemones credebant ei, et non credebant in eum... Quid est ergo credere in eum? Credendo amare, credendo diligere,

2 Quamquam Augustinus vocem «theologia» non adhibuerit sensu scholasticorum, rem ipsam saepissime exposuit, de studio rationali veritatum revelationum loquendo, prout ex locis hic allatis apparet. Cf. Cayré, *La contemplation augustinienne* 238ss; E. González, *El concepto y método de la teología en «De Trinitate»*, de San Agustín: Augustinus, 1 (1956) 379ss.

credendo in eum ire, et eius membris incorporari... Ipsa est ergo tides quam de nobis exigit Deus: et non invenit quod exigat, nisi donaverit quod inveniat. Quae fides, nisi quam definivit alio loco Apostolus plenissime dicens: Neque *circumcisio aliquid valet, neque praeputium, sed fides quae per dilectionem operatur?* (Gal. 5,6). Non qualiscumque fides, sed *fides quae per dilectionem operatur*: haec in te sit, et intelliges de doctrina (*In Io. Ev. tr.* 29,6: ML 35,1630) 3.

»F*»

51. Quid inter nos agebatur? Tu dicebas: Intelligam, ut credam; ego dicebam: Ut intelligas, crede. Nata est controversia, veniamus ad iudicem, iudicet propheta, imo vero Deus iudicet per prophetam. Ambo taceamus. Quid ambo dixerimus, auditum est. Intelligam, inquit, ut credam: Crede, inquam, ut intelligas. Respondeat propheta: Nisi *credideritis, non intelligetis* (Is. 7,9, sec. LXX) (*S.* 43,6,7: ML 38,257).

52. Modo cum Evangelium legeretur, audistis: Si *potes credere*, ait Dominus Iesus patri pueri, si *potes credere, omniaabilia sunt credenti*. Et ille intuens semetipsum, et positus ante semetipsum, non habens temerariam confidentiam, sed prius discutiens conscientiam, vidit in se esse aliquam fidem, vidit et titubationem, utrumque vidit. Unum se habere confessus est, et alteri adiutorium postulavit. Credo, inquit, *Domine*. Quid sequebatur, nisi, *Adiuva fidem meam?* Non hoc dixit, Credo, Domine; video hic aliquid unde non mentior; credo, verum dico: sed video hic etiam nescio **quid**, quod mihi displiceat. Stare volo: sed adhuc nuto. Stans loquor, non cecidi, quia credo; sed tamen adhuc nuto: *Adiuva incredulitatem meam* (Mc. 9,22.23). Ergo, carissimi, et ille quem contra me constitui, et propter cuius controversiam inter nos natam Prophetam iudicem postulavi, non nihil dicit etiam ipse, cum dicit: Intelligam ut credam. Nam utique modo quod loquor, ad hoc loquor, ut credant qui nondum credunt: et tamen nisi quod loquor intelligant, credere non possunt. Ergo ex aliqua parte verum est quod ille dicit: Intelligam, ut credam; et ego qui dico, sicut dicit Propheta, Imo crede, ut intelligas: verum dicimus, concordemus. Ergo intellige, ut credas: crede ut intelligas. Breviter dico quomodo utrumque sine controversia accipiamus. Intellige, ut credas, verbum meum; crede, ut intelligas, verbum Dei (*S.* 43,7,9: ML 38,257).

53. Ea ipsa ergo quae de Dei aeternitate, veritate, sanctitate, in promptu et palam sine cessatione dicuntur, ab aliis bene, ab aliis male intelliguntur: imo ab aliis intelliguntur, ab aliis non intelliguntur. Qui enim male intelligit, non intelligit. Ab eis ipsis autem a quibus bene intelliguntur, ab aliis minus, ab aliis amplius mentis

3 Fides ergo quae ad intelligentiam ducit, non in mera adhaesione veritatibus revelatis consistit, sed in totali submissione legi Dei, amore Dei et observatione mandatorum, seu est fides *quae per dilectionem operatur*. Cf. C. Mohrmann, *Credere in Deum*: Mélanges de Ghellinck, 1 (1951) 277-285; T. Camelot, *Credere Deo, Credere Deum. Credere in Deum*: Les sciences phil. et théol. I (1941) 149-155. Per hanc etiam fidem Corpori Christi Mystico seu Ecclesiae incorporamur. Cf. S. J. Grabowski, *The Church. An introduction to the then and now of St. Augustine* (B. Herder, St. Louis, Mo. 1957) 336ss.

vivacitate cernuntur, et a nullo hominum sicut ab Angelis capiuntur. In ipsa ergo mente, hoc est in interiore homine, quodammodo crescitur, non solum ut ad cibum a lacte transeatur, verum etiam ut amplius atque amplius cibus ipse sumatur. Non autem crescitur spatiosa mole, sed intelligentia luminosa: quia et ipse cibus intelligibilis lux est. Ut ergo crescatis, eumque capiat, et quanto magis crescitis, tanto magis magisque capiat; non ab eo doctore qui vestris auribus sonat, hoc est, forinsecus operando plantat et rigat, sed ab eo qui dat incrementum (1 Cor. 3,6), petere ac sperare debetis (*In Io. Ev. tr.* 97,1: ML 35,1878).

54. Primum ergo scire debet Caritas vestra, quod ipse Christus crucifixus, quo velut lacte parvulos aluisse se dicit Apostolus⁴; ipsa vero caro eius, in qua facta est vera mors eius et vulnera vera confixi, sanguisque percussi, non eo modo a carnalibus quo ab spiritualibus cogitatur, et illis est lac, istis cibus; quia etsi non audiunt amplius, intelligunt amplius. Non enim aequaliter mente percipitur, etiam quod in fide pariter ab utrisque recipitur. Ita fit ut praedicatus ab Apostolis Christus crucifixus, et ludaeis esset scandalum, et Gentibus stultitia, et ipsis vocatis ludaeis et Graecis Dei Virtus et Dei Sapientia (1 Cor. 1,23.24); sed carnalibus parvulis id tantum credendo tenentibus, spiritualibus autem capacioribus id etiam intelligentibus cernentibus; illis ergo tanquam lacteus potus, istis tanquam solidus cibus: non quia hoc illi aliter in populis, isti aliter in cubiculis cognoverunt; sed quod eodem modo utrique cum palam diceretur audiebant, pro suo modo quique capiebant (*In Io. Ev. tr.* 98,2: ML 35,1880).

55. Quapropter, carissimi, non a nobis expectetis audire quae tunc noluit Dominus discipulis dicere, quia nondum poterant illa portare: sed potius in caritate proficite, quae diffunditur in cordibus vestris per Spiritum sanctum qui datus est vobis (Rom. 5,5); ut spiritu ferventes et spiritualia diligentes, spiritualem lucem spiritualemque vocem, quam carnales homines ferre non possunt, non aliquo signo corporalibus oculis apparente, nec aliquo sono corporalibus auribus instrepente, sed interiore conspectu et auditu nosse possitis. Non enim diligitur quod penitus ignoratur. Sed cum diligitur quod ex quantulacumque parte cognoscitur, ipsa efficitur dilectione ut melius et plenius cognoscatur. 5. Isto modo vos docebit Spiritus sanctus omnem veritatem, cum magis magisque diffundet in cordibus vestris caritatem (*In Io. Ev. tr.* 96,4.5: ML 35,1876) 5.

Bibi.: Ut in cap. pracc.

⁴ 1 Cor. 3,1 ct 2.

⁵ Quamvis Augustinus constanter repetat, itinerarium animae ad Deum a fide incipere debere («accedentibus ad religionem fides persuadeatur ante omnes», *De ut. crec.* 13,34: ML 42,89), tamen ex iis quae capite praecedenti allata sunt, ultro apparet cum non posse inter fideistas computari. Relationes inter fidem et rationem tria momenta habent: a) per motiva credibilitatis et methodo auctoritatis, mens percipit rationabilitatem fidei; b) actus fidei; c) intelligentia veritatum fidei, quam negat haberi posse absque fide et vita vere spirituali. Cf. E. GtLSON, *O.C.*, 31ss; E. Portalie, *l.c.*, 2338; C. Boyer, *Sant'Agostino* 203ss.

CAPUT IV

Per scientiam ad sapientiam

Summanum. —Sapientia est cognitio intellectualis rerum divinarum et aeternarum; scientia vero cognitio rationalis rerum humanarum et temporalium. Theologia ad actionem ordinatur. Quadruplicem functionem scientiae theologiae assignat: 56-58.— Quid ad scientiam, quid ad sapientiam pertineat in Verbo Incarnato: 59.- -Per scientiam tendimus ad sapientiam: per Verbum carnem, ad Verbum Deum. Christus humilis lacte nutrit infantiam nostram, tumorem superbiae sanans, ut postea cibo sapientiae roborati, ad feniendam veritatem idonei simus. Participatione Sapientiae Dei fit homo sapiens: 60-64.—Sapientia hominis pietas est: 65-67.—Veritas amore quaerenda: 68.

56. Habet autem et scientia modum suum bonum, si quod in ea inflat vel inflare assolet, aeternorum caritate vincatur, quae non inflat, sed, ut scimus, aedificat (1 Cor. 8,1). Sine scientia quippe nec virtutes ipsae, quibus recte vivitur, possunt haberi, per quas haec vita misera sic gubernetur, ut ad illam quae vere beata est, perveniatur aeternam.

22. Distat tamen ab aeternorum contemplatione actio qua bene utimur temporalibus rebus, et illa sapientiae, haec scientiae deputatur. Quamvis enim et illa quae sapientia est, possit scientia nuncupari, sicut et Apostolus loquitur, ubi dicit. *Nunc scio ex parte, tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum* (Id. 13,12); quam scientiam profecto contemplationis Dei vult intelligi, quod sanctorum erit praemium summum: tamen ubi dicit, *Alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eundem Spiritum* (Id. 12,8); haec utique duo sine dubitatione distinguit, licet non ibi explicet quid intersit, et unde possit utrumque dignosci. Verum Scripturarum sanctarum multiplicem copiam scrutatus, invenio scriptum esse in libro Iob, eodem sancto viro loquente: *Ecce pictas est sapientia; abstinere autem a malis est scientia* (Iob 28, 28). In hac differentia intelligendum est ad contemplationem sapientiam, ad actionem scientiam pertinere. Pietatem quippe hoc loco posuit Dei cultum, quae gracie dicitur Θεοσέβεια. Nam hoc verbum habet ista sententia in codicibus graecis. Et quis est in aeternis excellentius quam Deus, cuius solius immutabilis est natura? Et quis cultus eius, nisi amor eius, quo nunc desideramus cum videre, credimusque et speramus nos esse visuros; et quantum proficimus *videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem in manifestatione*? Hoc est enim quod ait apostolus Paulus, *facie ad faciem?* (1 Cor. 13,12): hoc etiam quod Ioannes, *Dilectissimi, nunc filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus; scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum siculi est* (1 Io. 3,2). De his atque huiusmodi sermo ipse mihi videtur esse sermo sapientiae. Abstinere autem a malis, quam Iob scientiam dixit esse, rerum procul dubio temporalium est. Quoniam scun-

(him tempus in malis sumus, quibus abstinere debemus, ut ad illa bona aeterna veniamus. Quamobrem quidquid prudenter, fortiter, temperanter et inste agimus, ad eam pertinet scientiam sive disciplinam, qua in evitandis malis bonisque appetendis actio nostra versatur; et quidquid propter exempla vel cavenda, vel imitanda, et propter quarumque rerum quae nostris accommodata sunt usibus necessaria documenta, historica cognitione colligimus.

23. De his ergo sermo cum fit, eum scientiae sermonem puto, discernendum a sermone sapientiae, ad quam pertinet ea quae nec fuerunt, nec futura sunt, sed sunt, et propter eam aeternitatem in qua sunt, et fuisse et esse et futura esse dicuntur, sine ulla mutabilitate temporum (*De Trin.* XII 15,22-23: ML 42,1009).

57. Si ergo haec est sapientiae et scientiae recta distinctio, ut ad sapientiam pertineat aeternarum rerum cognitio intellectualis; ad scientiam vero, temporalium rerum cognitio rationalis, quid cui praeponendum sive postponendum sit, non est difficile iudicare. Si autem alia est adhibenda discretio, qua dignoscantur haec duo, quae procul dubio distare Apostolus docet, dicens, *Alii datur quidem per Spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eundem Spiritum*; tamen etiam istorum duorum quae nos posuimus evidentissima differentia est, quod alia sit intellectualis cognitio aeternarum rerum, alia rationalis temporalium, et huic illam praeponendam esse ambigit nemo (*De Trin.* XII 15,25: ML 42,1012).

58. Disputantes autem de sapientia, definierunt eam (philosophi) dicentes: Sapientia est rerum humanarum divinarumque scientia. Unde ego quoque in libro superiore 1 utrarumque rerum cognitionem, id est divinarum atque humanarum, et sapientiam et scientiam dici posse non tacui. Verum secundum hanc distinctionem qua dixit Apostolus, *Alii datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae* (1 Cor. 12,8); ista definitio dividenda est, ut rerum divinarum scientia proprie sapientia nuncupetur, humanarum autem proprie scientiae nomen obtineat: de qua volumine tertio decimo disputavi, non utique quidquid sciri ab homine potest in rebus humanis, ubi plurimum supervacaneae vanitatis et noxiae curiositatis est, huic scientiae tribuens, sed illud tantummodo quo fides saluberrima, quae ad veram beatitudinem ducit, gignitur, nutritur, defenditur, roboratur: qua scientia non pollent fideles plurimi, quamvis polleant ipsa fide plurimum. Aliud est enim scire tantummodo quid homo credere debeat propter adispiscendam vitam beatam, quae non est nisi aeterna: aliud autem, scire quemadmodum hoc ipsum et piis opituletur, et contra impios defendatur, quam proprio appellare vocabulo scientiam videtur Apostolus² (*De Trin.* XIV 1,3: ML 42,1037).

¹ *De Trin.* XIII 1-19: ML 42,1014.1033.

² Ex textibus allatis iam apparet voces, 'sapientia-scientia', multiplici sensu ab Augustino usurpari, quamvis interpretatio quam dedimus, veluti princeps videatur. Plura videri possunt apud II. I. Marrou, *Saint Augustin et la fin de la culture antique* (Paris 1938) 561-569: «Scientia et Sapientia dans la langue de S. Augustin».

59. Haec autem omnia quae pro nobis Verbum caro factum temporaliter et localiter fecit et pertulit, secundum distinctionem quam demonstrare suscepimus, ad scientiam pertinent, non ad sapientiam. Quod autem Verbum est sine tempore et sine loco, est Patri coaeternum et ubique totum; de quo si quisquam potest, quantum potest, veracem proferre sermonem, sermo ille erit sapientiae: ac per hoc Verbum caro factum, quod est Christus lesus, et sapientiae thesauros habet et scientiae. Nam scribens Apostolus ad Colossenses: *Volo enim vos scire, inquit, quantum certamen habeam pro vobis, et pro iis qui sunt Laodiciae, et quicumque non viderunt faciem meam in carne; ut consolentur corda eorum, copulati in caritate et in omnibus divitiis plenitudinis intellectus, ad cognoscendum mysterium Dei, quod est Christus lesus, in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi* (Coi. 11,1-3). Quatenus noverat Apostolus thesauros istos, quantum eorum penetraverat, et in eis ad quanta pervenerat, quis nosset? Ego tamen secundum id quod scriptum est, *Unicuique autem nostrum datur manifestatio Spiritus ad utilitatem: alii quidem datur per Spiritum sermo sapientiae, alii sermo scientiae secundum eundem Spiritum* (1 Cor. 17,7-8), si ita inter se distant haec duo, ut sapientia divinis, scientia humanis attributa sit rebus, utrumque agnosco in Christo, et mecum omnis eius fidelis. Et cum lego, *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*; in Verbo intelligo verum Dei Filium, in carne agnosco verum hominis filium, et utrumque simul in unam personam Dei et hominis ineffabili gratiae largitate coniunctum. Propter quod sequitur et dicit, *Et vidimus gloriam eius, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiae et veritatis* (Io. 1,14). Si gratiam referamus ad scientiam, veritatem ad sapientiam, puto nos ab illa duarum istarum rerum distinctione, quam commendavimus, non abhorrere. In rebus enim per tempus ortis, illa summa gratia est, quod homo in unitate personae coniunctus est Deo; in rebus vero aeternis summa veritas recte tribuitur Dei Verbo. Quod vero idem ipse est Unigenitus a Patre plenus gratiae et veritatis, id actum est ut idem ipse sit in rebus pro nobis temporaliter gestis, cui per eandem fidem mundamur, ut eum stabiliter contemplemur in rebus aeternis. Illi autem praecipui gentium philosophi, qui invisibilia Dei, per ea quae facta sunt, intellecta conspicere potuerunt, tamen quia sine Mediatore, id est, sine homine Christo philosophati sunt, quem nec venturum Prophetis, nec venisse Apostolis crediderunt, veritatem detinuerunt, sicut de illis dictum est, in iniquitate. Non potuerunt enim in his rerum infimis constituti, nisi quaerere aliqua media per quae ad illa quae intellexerant sublimia pervenirent: atque ita in deceptores daemones inciderunt, per quos factum est ut immutarent gloriam incorruptibilis Dei, in similitudinem imaginis corruptibilis hominis et volucrum et quadrupedum et serpentium (Rom. 1,20. 18.23). In talibus enim formis etiam idola instituerunt, sive coluerunt. Scientia ergo nostra Christus est, sapientia quoque nostra idem Christus est. Ipse nobis fidem de rebus temporalibus inserit, ipse de sempiternis exhibet veritatem. Per ipsum pergimus ad

ipsum, tendimus per scientiam ad sapientiam: ab uno tamen eodemque Christo non recedimus, *in quo sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae absconditi* (*De Trin.* XIII 19,24: ML 42,1033).

60. Sed ut perveniamus, si nondum possumus videre Verbum Deum, audiamus Verbum carnem: quia carnales facti sumus, audiamus Verbum carnem factum. Ideo enim venit, ideo suscepit infirmitatem nostram, ut possis firmam locutionem capere Dei portantis infirmitatem tuam. Et vere dictum est lac. Lac enim dat parvulis, ut cibum sapientiae det maioribus. Lactare patienter, ut avide pascaris. Quomodo enim fit etiam lac, quo lactantur infantes? Nonne esca erat in mensa? Sed invalidus est infans ad comedendam escam, quae in mensa est: quid facit mater? Incarnat escam, et conficit lac de ipsa. Conficit nobis quod capere possimus. Sic Verbum caro factum est, ut lacte parvuli nutriremur, qui ad cibum quidem eramus infantes (*S.* 117,10,16: ML 38,670).

61. Et quaerebam viam 'comparandi roboris quod esset idoneum ad fruendum te; nec inveniebam, donec amplecterer mediatorem Dei et hominum, hominem Christum Iesum (1 Tim. 2,5), qui est super omnia Deus benedictus in saecula (Rom. 9,5), vocantem et dicentem: *Ego sum via, veritas, et vita* (Io. 16,6); et cibum, cui capiendo invalidus eram, miscentem carni; quoniam Verbum caro factum est, ut infantiae nostrae lactesceret sapientia tua, per quam creasti omnia. Non enim tenebam Dominum meum Iesum, humilis humilem; nec cuius rei magistra esset eius infirmitas noveram. Verbum enim tuum aeterna veritas, superioribus creaturae tuae partibus supereminens, subditos erigit ad seipsam: in inferioribus autem aedificavit sibi humilem domum de limo nostro, per quam subdendos deprimeret a seipsis, et ad se traiceret, sanans tumorem, et nutriens amorem; ne fiducia sui progredierentur longius, sed potius infirmarentur videntes ante pedes suos infirmam divinitatem ex participatione tunicae pelliceae nostrae, et lassi prosternerentur in eam, illa autem surgens levaret eos (*Conf.* VII 18: ML 32,745).

62. Quapropter, cum illa veritate perfruendum sit, quae incommutabiliter vivit, et in ea Trinitas Deus, auctor et conditor universitatis, rebus quas condidit consulat: purgandus est animus, ut et perspicere illam lucem valeat, et inhaerere perspectae. Quam purgationem quasi ambulationem quamdam, et quasi navigationem ad patriam esse arbitremur. Non enim ad eum qui ubique praesens est, locis movemur, sed bono studio bonisque moribus.

11. Quod non possemus, nisi ipsa Sapientia tantae etiam nostrae infirmitati congruere dignaretur, et vivendi nobis praeberet exemplum, non aliter quam in homine, quoniam et nos homines sumus. Sed, quia nos cum ad illam venimus, sapienter facimus; ipsa cum ad nos venit, ab hominibus superbis quasi stulte fecisse putata est. Et quoniam nos cum ad illam venimus, convalescimus; ipsa cum ad nos venit, quasi infirma existimata est. Sed quod stultum est Dei, sapientius est hominibus, et quod infirmum est Dei, fortius est hominibus (1 Cor. 1,25). Cum ergo ipsa sit patria, viam se quo-

que nobis fecit ad patriam. Et cum sano et puro interiori oculo ubique sit praesens, eorum qui oculum illum infirmum immun- dumque habent, oculis etiam carneis apparere dignata est. Quia enim in Sapientia Dei non poterat mundus per Sapientiam cognos- cere Deum, placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes (i Cor. 1,21) (*De doct. chr.* I io-u: ML 34.23)

63. Sapientia Dei hominem curans, seipsum exhibuit ad sa- nandum, ipsa medicus, ipsa medicina. Quia ergo per superbiam homo lapsus est, humilitatem adhibuit ad sanandum. Serpentis sapientia decepti sumus, Dei stultitia liberamur. Quemadmodum autem illa Sapientia vocabatur, erat autem stultitia contemnentibus Deum; sic ista quae vocatur stultitia, Sapientia est vincentibus diabo- lum. Nos immortalitate male usi sumus, ut moreremur; Christus mortalitate bene usus est, ut viveremus. Corrupto animo feminae ingressus est morbus; integro corpore feminae processit salus (*De doct. chr.* I 13: ML 34,24).

64. Nos vero, esse quamdam summam Dei sapientiam, cuius participatione fit sapiens quaecumque anima fit vere sapiens, non tantum concedimus, verum etiam maxime praedicamus (*De cons, ev.* I 23,35: ML 34,1058).

65. Nunc de sapientia nobis est disserendum: non de illa Dei, quae procul dubio Deus est; nam sapientia Dei Filius eius unigenitus dicitur (Eccli. 24,5 et 1 Cor. 1,24), sed loquemur de hominis sapientia, vera tamen quae secundum Deum est, et verus ac praecipuus cultus eius est, quae uno nomine θεοσέβεια graece appellatur. Quod nomen nostri, sicut iam commemoravimus, vo- lentes et ipsi uno nomine interpretari, pietatem dixerunt, cum pietas apud Graecos ευσέβεια usitatius nuncupetur: Θεοσέβεια vero quia uno verbo perfecte non potest, melius duobus interpretatur, ut dicatur potius Dei cultus. Hanc esse hominis sapientiam... Scrip- turae sanctae auctoritate monstratur, in libro Dei servi lob, ubi legitur Dei sapientiam dixisse homini, *Ecce pietas est sapientia; abstinere autem a malis, scientia* (lob 28,28)... Deus ergo ipse summa sapientia, cultus autem Dei sapientia est hominis (*De Trin.* XIV 1,1: ML 42,1035).

66. Hominis autem sapientia pietas est. Habes hoc in libro lob: nam ibi legitur, quod ipsa Sapientia dixerit homini, *Ecce pietas est sapientia* (lob 28,28). Si autem quaeras quam dixerit eo loco pietatem, distinctius in graeco reperis θεοσέβεια, qui est Dei

³ Intelligentia fidei ducit ad contemplationem veritatis. Per scientiam ad sapientiam. Nota fruitiva eminet inter proprietates Theologiae S. Augustini. Caritas seu amor Dei incorporatur in eius systemate doctrinali, atque indirecte adiuvat ad intelligentiam veritatum revelatarum, dispositionem moralem in ani- mam inducendo ad supernaturalem illuminationem, sine qua plenior intelligen- tia fidei haberi nequit. Mens et moralis ratio agendi armonice consociari debent. Apte igitur Theologia S. Augustini descripta est ut *Theologia mentis et cordis*. Cf. CAYRE, *La contemplation augustinienne* 243; V. Capanaga, *Obras de San Agustín*, BAC, I 97; S. J. Grabowski, *The All-Present God. A study in St. Augustine* 280.

cultus. Dicitur enim graece pietas et aliter, id est εὐσέβεια quo nomine significatur bonus cultus, quamvis et hoc praecipue referatur ad colendum Deum, Sed nihil est commodius illo nomine, quo evidenter Dei cultus expressus est, cum quid esset homini sapientia diceretur (*Enchir.* 2: ML 40,231).

67. In hac autem⁴ nulla est hominis sapientia, nisi pietas, qua recte colitur verus Deus, id exspectans praemium in societate sanctorum, non solum hominum, verum etiam Angelorum, *ut sit Deus omnia in omnibus* (1 Cor. 15,28) (*De civ. Dei* XIV 28: ML 41, 436).

68. Quare vobiscum modo sic agendum est, non ut ea iam intelligatis, quod fieri non potest; sed ut intelligere aliquando cupiatis⁵. Facit enim hoc simplex et pura caritas Dei, quae maxime spectatur in moribus, de qua multa iam diximus; quae inspirata Spiritu sancto perducit ad Filium id est, ad Sapientiam Dei, per quam Pater ipse cognoscitur. Nam si sapientia et veritas non totis animi viribus concupiscatur, inveniri nullo pacto potest. At si ita quaeratur, ut dignum est, subtrahere sese atque abscondere a suis dilectoribus non potest. Hinc est illud, quod in ore habere etiam vos soletis, quod ait: *Petite, et accipietis; quaerite, et invenietis; pulsate, et aperietur vobis* (Mt. 7,7). *Nil est occultum, quod non revelabitur* (Id. 10,26). Amore petitur, amore quaeritur, amore pulsatur, amore revelatur, amore denique in eo quod revelatum fuerit permanetur (*De mor. Eccl. cath.* I 17,31: ML 32,1324) 6.

Bibi.: E. Gilson, o.c., 149-163; Henry-Iréné Marrou, o.c., 357-376. 561-569; Jacques Maritain, *De la sagesse augustinienne*: Revue de Phil. (Liège 1954) 715-741; F. J. Thonnard, *Science et sagesse dans la «Cité de Dieu»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (ElEscorial 1954) vol. 1,511-525; A. C. Vega, o.c., 85-91; F. Cayré, *La contempi, aug.*, passim; E. González, *El concepto y método de la teología en «De Trin.»*, de San Agustín: Augustinus (Madrid) I (1956) 379-398; V. J. Bourke, *Wisdom in the gnoseology of St. Augustine*: Augustinus, 10-11 (1958) 331-336; L. Farré, *Sabiduría augustiniana*: Humanitas (1955) 51-109.

4 I. e. in civitate caelesti, cui opponitur civitas terrena. Prima a vera sapientia seu amore Dei condita fuit: altera a falsa sapientia seu amore sui originem habuit. In prima elucet humilitas et caritas; in altera superbia et libido dominandi (*De civ. Dei* ib.).

5 Manichaeos exhortatur, ut resipiscant.

6 Studium rerum humanarum ad studium et amorem verae Sapientiae, quae Deus est, ordinatur. «Obsecro te, non sit honestior philosophia Gentium, quam nostra Christiana, quae una est vera philosophia, quandoquidem studium vel amor sapientiae significatur hoc nomine» (*C. Iul.* IV 14,72; ML 44,774). «Ipsium nomen philosophiae si consideretur, rem magnam totoque animo appetendam significat, siquidem philosophia est amor studiumque sapientiae» (*De mor. Eccl. cath.* I 21,38: ML 32,1327). «Quae autem est dicenda sapientia, nisi quae Dei Sapientia est? (*De beata vita* 4,34: ML 32,975). «Num aliam putas esse sapientiam nisi veritatem, in qua cernitur et tenetur summum bonum?» (*De lib. arb.* II 8,26: ML 32,1254). Cf. Angel C. Vega, *El retorno a San Agustín y la idea de una filosofía nueva*: Revista de Filosofía, 14 (1955) 88ss.

Expositionem compendiosam et potius systematicam veritatum fidei Augustinus offert in *Enchir. ad Laurentium*: ML 40,231-290; *De fide et Symb.*: ib. 181-196. Plura etiam in *De doct. dir.*: ML 34,15-36.

DE RELIGIONE

Multi praecones adventum Christi praeierunt. Adimpletio

Summarium.—Demonstratio de veritate Religionis pro fundamento habet existentiam Divinae Providentiae: 69-70.—Multi praecones adventum Christi praeierunt: 71.—Contradicentes paganos convincimus de prophetiis circa Christum, ex libris Iudaeorum. Iudaei librarii nostri facti sunt: 72-73.—Populi Gentium credunt in Christum, prophetis Hebraeis praenuntiatur: 74.—Multas affert prophetias: 75-76.—Impletae fuerunt: 77-78.

69. Haec est, crede, saluberrima auctoritas, haec prius mentis nostrae a terrena in habitatione suspensio, haec in Deum verum ab huius mundi amore conversio. Sola est auctoritas, quae commovet stultos ut ad sapientiam festinent... Si enim Dei providentia non praesidet rebus humanis, nihil est de religione satagendum (*De ut. cred.* 16,34; ML 42,89) L

70. Huius religionis sectandae caput est historia et prophetia dispensationis temporalis divinae providentiae, pro salute generis humani in aeternam vitam reformandi atque reparandi (*De vera rei.* ML 34,128).

71. Ante Dominum Iesum Christum Ioannes praemissus est, missi sunt Prophetae per superiora saecula, nec defuerunt qui Christum praedicarent. Tantus enim iudex venturus erat, ut multi deberent praeire praecones. Ab ipso prorsus exordio generis humani non cessavit se Christus prophetare, et venturum praenuntiare (*S.* 379; ML 39.1674).

72. Nam de prophetia convincimus contradicentes Paganos. Quis est Christus, dicit Paganus? Cui respondemus: Quem praenuntiaverunt Prophetae. Et ille: Qui Prophetae? Recitamus Isaiam, Danielelem, Ieremiam, alios sanctos Prophetas; dicimus quam longe ante illum venerint, quanto tempore adventum eius praecesserint. Hoc ergo respondemus: Praevenerunt eum Prophetae, praedixerunt eum esse venturum. Respondet aliquis eorum: Qui Prophetae? Nos recitamus, qui nobis quotidie recitantur. Et ille: Qui sunt hi Prophetae? Nos respondemus: Qui et praedixerunt ea quae fieri videmus. Et ille: Vos, inquit, vobis ista finxistis, vidistis ea fieri, et quasi ventura praedicta essent, in libris quibus voluistis conscripsistis. Hic contra inimicos Paganos occurrit nobis aliorum testimonium inimicorum. Proferimus codices a Iudaeis, et respondemus:

1 Vide n.79.

Nempe et vos et illis, fidei nostrae estis inimici. Ideo sparsi sunt per gentes, ut alios ex aliis convincamus inimicis. Codex Isaiae proferatur a Iudaeis, videamus si non ibi lego, «Sicut ovis ad immolandum ductus est, et sicut agnus coram tondente fuit sine voce, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium eius sublatum est; livore eius sanati sumus: omnes ut oves erravimus, et ipse traditus est pro peccatis nostris» (Is. 53,5-8) (*In Io. Ev. tr.* 35,7: ML 35,1660).

73. Quando enim volumus ostendere prophetatum Christum, proferimus Paganis istas Litteras. Et ne forte dicant duci ad fidem, quia nos illas Christiani composuimus, ut cum Evangelio quod praedicamus finxerimus Prophetas, per quos praedictum videretur quod praedicamus; hinc eos convincimus quia omnes ipsae Litterae quibus Christus prophetatus est, apud Iudaeos sunt, omnes ipsas Litteras habent Iudaei. Proferimus Codices ab inimicis, ut confundamus alios inimicos. In quali ergo opprobrio sunt Iudaei? Codicem portat Iudaeus unde credat Christianus. Librarii nostri facti sunt, quomodo solent servi post dominos codices ferre, ut illi portando deficiant, illi legendo proficiant (*En. in Ps.* 56,9: ML 36,666).

74. Displicet vobis talis Christus, qualis per Hebraeos praenuntiatus est: tamen omnes populi Gentium, apud quos Hebraeam prophetiam nullum pondus auctoritatis habere arbitramini, in talem Christum credunt, qualis per Hebraeos praenuntiatus est; accipiendo scilicet Evangelium, *quod Deus ante promiserat*, sicut Apostolus commemorat, *per Prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem* (Rom. 1,2.4). Unde propheta Isaías dixit, *Erit radix lesse, qui exsurget regnare in gentibus: in eum gentes sperabunt* (Is. 11,10); et *Ecce Virgo concipiet, et pariet filium, et vocabunt nomen eius Emmanuel* (Is. 7,14), quod interpretatur *Nobiscum Deus* (Mt. 1,23) (*C. Faust. Man.* 13,3: ML 42,282).

75. Illud quoque sicut imperitissimus non intelligit (adversarius prophetarum), quod scriptum est: *Primum Apostolos, deinde Prophetas* (1 Cor. 12,28). Putat enim ante Apostolos non fuisse Prophetas, nesciens eos Prophetas illic commemoratos esse ab Apostolo, qui post Christi adventum fuerunt. Quos qui vult nosse, Actus Apostolorum legat, et illud quod ait ad Corinthios, *Prophetae autem duo aut tres loquantur* (1 Cor. 14,29). Si autem non fuerunt Prophetae ante Apostolos, qui erant illi per quos Deus ante promisit *Evangelium de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem?* (Rom. 1,2.3). Quis erat qui dixit: *Lapidem quem reprobaverunt aedificantes, hic factus est in caput anguli?* (Ps. 117,22). Quis erat qui dixit: *Thronus tuus, Deus, in saeculum saeculi, virga directionis, virga regni tui: dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exsultationis prae participibus tuis?* (Ps. 44,7-8). Quomodo Deus, cuius thronus est in saeculum saeculi, ungitur a Deo, nisi Christus Iesus, qui ex ipsa unctione Christi nomen accepit? Chrisma quippe unctio est, Christus unctus est. Quid erat qui dixit, quod ipse Christus de se testatur esse praedictum: *Dixit Dominus*

Domino meo, «Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos sub pedibus tuis»? Et hoc David in Spiritu dixisse confirmat (Ps. 109,1; Mc. 12,36), quem Spiritum negat iste fuisse super terram ante Domini adventum. Quid est quod ait Apostolus: *Dicit autem Isaías, Erit radix lesse, et qui exsurget regnare in gentibus, in eum gentes sperabunt?* (Rom. 15,12). Quid erat Spiritus qui per eundem Isaiam tanto ante praedixit: *Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet...* (Is. 53,4-S); et caetera quae contere longum est... Quis est qui dixit: *Videbam in visu noctis, et ecce cum nubibus caeli ut filius hominis erat veniens, et usque ad vetustum dierum pervenit, et in conspectu eius praelatus est: et ipso datus est principatus, et honor, et regnum; et omnes populi, tribus, et linguae ipsi servient: potestas eius potestas perpetua, quae non transibit, et regnum eius non corrumpetur?* (Dan. 7, 13-14). Haec et alia multa atque manifesta de Christo... unde praedicta sunt, quae sic videmus impleta, et consonantibus evangelicis atque apostolicis Litteris etiam speramus implenda, si Spiritus Dei ante adventum Christi non fuit super terram; vel si a Prophetis Israel non est Christi praenuntiatus adventus, sicut hic (adversarius prophetarum) desipit, qui Christum negando ante promissum, non habet unde asserat missum? (*C. adv. Leg. et Proph.* II 3,11: ML 42, 644-646).

76. Non vidistis quod de resurrectione Christi praedictum atque completum est, loquente Psalmo ex persona eius prius de traditore et persecutoribus eius: *Egrediebantur foras, et loquebantur simul in unum; adversum me insusurrabant omnes inimici mei, adversum me cogitabant mala mihi; verbum iniquum disposuerunt adversum me.* Ubi, ut ostenderet nihil eos valuisse occidendo resurrecturum, subiecit atque ait: *Numquid qui dormit, non adiciet ut resurgat?* Et paulo post cum de ipso suo traditore per eandem prophetiam praedixisset, quod in Evangelio quoque scriptum est, *Qui edebat panes meos, ampliavit super me calcaneum;* hoc est, conculcavit me: continuo subdidit, *Tu autem, Domine, miserere mei, et resuscita me, et reddam illis* (Ps. 40,7-n). Impletum est hoc, dormivit Christus, et evigilavit, hoc est, resurrexit (*De fide rerum quae non vid.* 4,7; ML 40.177).

77. Venit et Christus; complentur in eius ortu, vita, dictis, factis, passionibus, morte, resurrectione, ascensione, omnia praeconia Prophetarum (*Ep.* 137,4,16: ML 33,523).

78. Cogitate a praedictis a Domino rebus multa iam esse completa, et nolite dubitare quae restant esse complenda. Quod enim Dominum debitorem habemus, ipse promisit, non aliquid a nobis accepit; promissione sua se debitorem fecit, chirographum est eius sancta Scriptura. Denique, si nobiscum rationem facere dignaretur, quanta iam reddidit!... Audi praedicta, et vide completa. Praenuntiatus est Christus in carne venturus, de virgine procreatus: et venit. Praenuntiatus est divina facturus, humana passurus: utrumque completum est. Aegrotos sanavit, caecos illuminavit, surdis auditum reddidit, daemonia expulit, ventis et flucti

bus imperavit, et mortuos suscitavit: haec divina fecit. Humana passurus: esurivit, sitivit, ligatus est, alapis caesus est, sputis ignominatus, in ligno suspensus est, crucifixus est, lancea vulneratus. Appone ad divina: et mortuus suscitatus est. Haec omnia a prophetis futura praedicta sunt, et videntur impleta; adhuc implebuntur. Credunt gentes, convertuntur infideles, mutantur in melius fideles, praedicatur ubique regnum caelorum, agitur paenitentia de mala vita, miscetur zizania tritico, existunt haeretici et schismatici, everuntur templa, franguntur simulacra, sacra sacrilega de Urbe delentur, crescit Ecclesia: sed utrumque, triticum cum zizania (S. Morin, 8,1: MA 613).

Bibi.: PortaliÉ, *l.c.*, 2339; Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, IV 3 iss; G. Amari, *Il concetto di storia in Sant'Agostino* (Roma 1950) 80ss; M. Pontet, *L'exégèse de S. Augustin prédicateur* 3873s.

Ut homines in Eum crederent multa patravit Christus miracula

Summarium.—Notio miraculi. Miraculum est opus divinum, sive illud Deus per Seipsum, sive per alios faciat: 79-82.—Ut homines in Eum crederent, multa patravit Christus miracula: 83-84.—Christus annuntiatus a Prophetis, maiora quam illi fecit miracula. Miracula Christi Eius divinitatem demonstrant: 85-87.—Quia alia opera Christi assiduitate viluerant, insolita Christus fecit, ut per visibilia mens erigeretur ad invisibilem Deum: 88-89.—Resurrectio Christi maius omnium miraculorum. Defecerunt iudaei in scrutationibus suis: 90-93.—Et Pater suscitavit Filium, et Filius seipsum suscitavit: 94.

79. Non est desperandum ab eodem ipso Deo auctoritatem aliquam constitutam, quo velut gradu certo innitentes, attollamur ad Deum. Haec autem, seposita ratione, quam sinceram intelligere, ut saepe diximus, difficillimum stultis est, dupliciter nos movet; partim miraculis, partim sequentium multitudine. Nihil horum est necessarium sapienti; quis negat? Sed id nunc agitur, ut sapientes esse possimus, id est, inhaerere veritati: quod profecto sordidus animus non potest... Miraculum voco, quidquid arduum aut insolitum supra spem vel facultatem mirantis apparet ¹. In quo genere nihil est aptius et omnino stultis hominibus, quam id quod sensibus admovetur. Sed rursus haec in duo dividuntur: quaedam enim sunt

¹ Ampliorem notionem miraculi hic tradit Augustinus, non vero definitionem stricte dictam. Vocabulum «miraculum» frequenter sensu lato usurpat. Alias his et similibus verbis utitur: «monstra», «portenta», «ostenta», «prodigia» (cf. *De civ. Dei* XXI 8,5: ML 41,722), quae non semper miraculum stricte tale significant. Quapropter bene attendendum ad usum verborum. Notetur quod, inter alia, verum miraculum pro Augustino est factum divinum. Praeter loca hic allata. Cf. S. 126 3,4: ML 38,699; S. 242,1 : ML ib. 1139; *En. in Ps.* 93,8: ML 37, 1198; *C. Faust. Man.* XXVI 3: ML 42,481. Plura videri possunt apud Leonardo González, *Valor apologético del milagro en la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (El Escorial 1954) vol.1,546ss.

quae solam faciunt admirationem; quaedam vero magnam etiam gratiam benevolentiamque conciliant. Nam si quis volentem hominem cernat, cum ea res nihil spectatori afferat commodi praeter ipsum spectaculum, miratur tantummodo. Si quis autem gravi et desperato morbo affectus, mox ut iussum fuerit convalescat, admirationem sanitatis suae, sanantis etiam caritate superabit. Talia facta sunt illo tempore quo Deus in vero homine, quantum sat erat, hominibus apparebat. Sanati languidi, mundati leprosi; incessus claudis, caecis visus, surdis auditus est redditus. Homines illius temporis aquam in vinum conversam, saturata quinque millia panibus, transita pedibus maria, mortuos resurgentes viderunt: ita quaedam corpori manifestiore beneficio, quaedam vero menti occultiore signo, et omnia maiestatis testimonio consulebant: sic in se tunc animas errantes mortalium divina commovebat auctoritas (*De ut. cred.* 16,34: ML 42,89).

80. Miraculum autem quod facturus erat, secundum divinitatem facturus erat, non secundum humanitatem... Miraculum exigebat mater; at ille tanquam non agnoscit viscera humana, operaturus facta divina; tanquam dicens, Quod de me facit miraculum, non tu genuisti, divinitatem meam non tu genuisti (*In Io. Ev. tr.* 8,9: ML 35.1455).

81. Omnia portenta contra naturam dicimus esse: sed non sunt. Quomodo est enim contra naturam, quod Dei fit voluntate, cum voluntas tanti utique Conditoris conditae rei cuiusque natura sit? Portentum ergo fit, non contra naturam, sed contra quam est nota natura... Sicut ergo non fuit impossibile Deo, quas voluit, instituere; sic ei non est impossibile, in quidquid voluerit, quas instituit, mutare naturas (*De civ. Dei* XXI 8,2-5: ML 41,721-722).

82. Quaecumque miracula, sive per Angelos, sive quocumque modo ita divinitus fiunt, ut Dei unius, in quo solo beata vita est, cultum religionemque commendent, ea vere ab eis vel per eos, qui nos secundum veritatem pietatemque diligunt, fieri ipso Deo in illis operante, credendum est (*De civ. Dei* X 12: ML 41,291).

83. Miraculis conciliavit fidem Deo qui erat, passione homini quem gerebat (*De vera rei.* 16,31: ML 34,135).

84. Quid enim aliud agunt tanta et tam multa miracula, ipso (Christo) etiam dicente illa fieri non ob aliud, nisi ut sibi crederetur? (*De ut. cred.* 14,32: ML 42,88).

85. Sed et ipse Moyses, et caeteri Prophetae veracissimi Dominum Christum prophetaverunt et gloriam magnam ei dederunt; hunc non tanquam parem sibi, nec in eadem miraculorum potentia superiorem, sed plane Dominum Deum omnium, et hominem propter homines factum, venturum praenuntiaverunt. Qui propterea et ipse talia facere voluit, ne esset absurdum, quae per illos fecerat si ipse non faceret. Sed tamen et aliquid proprium facere debuit: nasci de virgine, a mortuis resurgere, in caelum ascendere. Hoc

Deo qui parum putat, quid plus exspectet ignoro (*Ep.* 137,4,13: ML 33.522).

86. Num homine assumpto, alium mundum facere debuit, ut cum esse crederemus, per quem factus est mundus?.,. Quia ergo non oportebat ut novum faceret mundum, nova fecit in mundo. Homo enim de virgine procreatus, et a mortuis in aeternam vitam resuscitatus, et super caelos exaltatus, potentius fortasse opus est quam mundus. Hic forte respondent, se factum hoc esse non credere. Quid ergo fiat hominibus, qui minima contemnunt, maiora non credunt? Reddita vita defunctis, ideo creditur, quia fecerunt alii, et parum est Deo: caro propria de virgine creata, et a morte in aeternam vitam super caelos levata, ideo non creditur, quia nemo fecit, et competit Deo. Ac per hoc quae sibi quisque facilia, non factu, sed captu, putat aequo animo accipit; supra ea veluti ficta pro falsis ducit: noli eis esse similis, obsecro te (*Ep.* 137,4,14: ML 33,522).

87. Hic si ratio quaeritur, non erit mirabile; si exemplum poscitur, non erit singulare. Demus Deum aliquid posse, quod nos fateamur investigare non posse. In talibus rebus tota ratio facti est potentia facientis (*Ep.* 137,2,8: ML 33,519).

88. Miracula quae fecit Dominus noster Iesus Christus, sunt quidem divina opera, et ad intelligendum Deum de visibilibus admonent humanam mentem. Quia enim ille non est talis substantia quae videri oculis possit, et miracula eius quibus totum mundum regit universamque creaturam administrat, assiduitate viluerunt, ita ut pene nemo dignetur attendere opera Dei mira et stupenda in quolibet seminis grano; secundum ipsam suam misericordiam servavit sibi quaedam, quae faceret opportuno tempore praeter usitatum cursum ordinemque naturae, ut non maiora, sed insolita videndo stuperent, quibus quotidiana viluerant. Maius enim miraculum est gubernatio totius mundi, quam saturatio quinque millium hominum de quinque panibus: et tamen haec nemo miratur: illud mirantur homines non quia maius est, sed quia rarum est. Quis enim et nunc pascit universum mundum, nisi ille qui de paucis granis segetes creat? Fecit ergo quomodo Deus. Unde enim multiplicat de paucis granis segetes, inde in manibus multiplicavit quinque panes. Potestas enim erat in manibus Christi; panes autem illi quinque, quasi semina erant, non quidem terrae mandata, sed ab eo qui terram fecit multiplicata. Hoc ergo admotum est sensibus, quo erigeretur mens, et exhibitum oculis ubi exerceretur intellectus, ut invisibilem Deum per visibilia opera miraremur, et erecti ad fidem et purgati per fidem, etiam ipsum invisibiliter videre cuperemus, quem de rebus visibilibus invisibilem nosceremus (*In Io. Ev. tr.* 24,1: ML 35.1593) 2.

2 Existentia atque praeservatio legum naturalium maius considerantur miraculum quam derogatio ipsarum. Insuper, quia futuri erant impii, qui Christi miracula magicis artibus tribuerent, voluit ut miracula ipsa a Prophetis vaticinarentur. «Praevicens enim Dominus Iesus Christus impios quosdam futuros,

89. Fecit ista (miracula Christus), et contemptus est a multis, plus attendentibus non quam magna faceret, sed quam parvus; tamquam dicentibus apud se, ista divina sunt, sed iste homo est. Duo ergo vides, divina et hominem. Si divina non possunt Heri, nisi a Deo. vide ne in homine lateat Deus. Attende, inquam, quae vides, crede quae non vides. Non te deseruit, qui vocavit ut credas; quamvis iuberet te illud credere, quod non potes videre; non tamen te dimisit nihil videntem, unde possis credere quod non vides. Parvane signa, parvane indicia sunt Creatoris ipsa creatura? Venit etiam, fecit miracula. Non poteras videre Deum, poteras hominem; Deus factus est homo, ut in uno tibi esset et quod videres, et quod crederes (S. 126,4,5: ML 38,700).

90. Illud quod die tertia in carne in qua occisus fuerat, de sepulchro se reddidit vivum, et nunquam deinde moriturus cum illa ascendit in caelum, superat etiam cuncta quae fecit (*In Io. Ev. tr.* 91,3: ML 35,1862).

91. Cum enim viderent multitudinem sequi auctoritatem eius, et divinitatem miraculis praesentatam; cum hoc viderent ludaei, de quibus ipse Dominus similitudinem posuit, quia dixerunt: *Hic est haeres; venite occidamus eum, et nostra erit haereditas* (Mt. 21,38), dixerunt apud semetipsos, id est inter se, unde pontificis illius Caiphae vox est: *Videtis quod turba multa eum sequitur, et saeculum post illum abiit; si dimiserimus eum vivere, venient Romani, et tollent nobis et locum et gentem. Expediit ut unus moriatur homo, quam tota gens pereat* (Io. 11,47-51)... Tamen illi cum viderent populum post illum ire, dixerunt, *Quando morietur, et peribit nomen eius*; id est, cum occiderimus eum, iam nomen eius non erit in terra, nec seducet aliquos mortuus; sed ipsa eius interfectione intelligent homines, quia hominem sequebantur, quia non erat in eo spes salutis; et deserent nomen eius, et non erit. Mortuus est; et non periit nomen eius, sed seminatum est nomen eius; mortuus est; sed granum fuit, quo mortificato seges continuo exurgeret (Io. 12,25). Glorificato ergo Domino nostro Iesu Christo, coeperunt multo magis multoque numerosius credere in illum; et coeperunt membra eius audire quod caput audiebat (*En. in Ps.* 40,1: ML 36,453).

92. Ipsa quippe lectio admonet nos, et quodam modo loquitur nobis, ut aliquid dicamus, quemadmodum Dominus qui in ea soliditate corporis resurrexit, ut non solum videretur a discipulis, sed etiam tangeretur, potuerit illis apparere ostiis clausis. Nonnulli enim de hac re ita moventur, ut pene periclitentur, afferentes contra miracula divina praeiudicia ratiocinationum suarum. Sic enim disputant: Si corpus est, si caro et ossa erant, si hoc surrexit de sepulchro, quod pependit in ligno; quomodo per clausa ostia intrare potuit? Si non potuit, dicunt, Non est factum. Si potuit, quomodo potuit? Si comprehendis modum, non est miraculum;

qui miraculis eius calumniarentur, magicis artibus ea tribuendo. Prophetas ante praemisit» (*In Io. Ev. tr.* 35.8: ML 35,1661). Cf. Marie Comeau, *S. Augustin, exégète du quatrième évangile* (Paris 1930), 144-145 et 198.

et si miraculum tibi non videtur, propinquas ut neges quia et de sepulchro resurrexit. Respice ab initio miracula Domini tui, et redde mihi de singulis rationem. Vir non accessit, et virgo concepit. Redde rationem, quomodo sine masculo virgo conceperit. Ubi defecerit ratio, ibi est fidei aedificatio. Ecce habes unum in Domini conceptu miraculum: audi etiam in partu. Virgo peperit, et virgo permansit. Iam tunc Dominus antequam resurgeret, per clausa ostia natus est. Quaeris a me et dicis: Si per clausa ostia intravit, ubi est corporis modus? Et ego respondeo: Si super mare ambulavit, ubi est corporis pondus? Sed fecit illud Dominus tanquam Dominus. Numquid ergo cum resurrexit destitit esse Dominus? Quid quod et Petrum fecit ambulare super mare? (Mt. 14,25-29). Quod in illo divinitas potuit, in isto fides implevit. Sed Christus, quia potuit; Petrus, quia Christus iuvit. Si ergo coeperis humano sensu miraculorum discutere rationem, timeo ne perdas fidem. Nescis nihil esse impossibile Deo? Quicumque ergo tibi dixerit, Si intravit per ostia clausa, non erat corpus; responde tu illi a contrario: Imo si tactus est, corpus est; si manducavit, corpus erat: et fecit illud miraculo, non natura (S. 247,2: ML 38,1157).

93. *Damus, inquiunt, vobis pecuniam; et dicite quia vobis dormientibus venerunt discipuli eius, et abstulerunt eum* (Mt. 28,12-13). *Vere defecerunt scrutantes scrutationes* (Ps. 63,7). Quid est, quod dixisti, o infelix astutia? Tantumne deseris lucem consilii pietatis, et in profunda versutiae demergeris, ut hoc dicas: Dicite quia vobis dormientibus venerunt discipuli eius, et abstulerunt eum? Dormientes testes adhibes: vere tu ipse obdormisti, qui scrutando talia defecisti. Si dormiebant, quid videre potuerunt? si nihil viderunt, quomodo testes sunt? (En. in Ps. 63,15: ML 36,768).

94. Nam quod addidit, *exsurrexi, quoniam Dominus suscipiet me* (Ps. 3,6); putatis hic quasi virtutem eius defecisse ut per potestatem suam mori potuerit, per potestatem suam resurgere non potuerit? Sic enim videntur sonare verba non intentius intellecta, *Ego dormivi; id est, quia volui, dormivi. Et exsurrexi; quare? Quia Dominus suscipiet me.* Quid enim, tu a teipso resurgere non valeres? Si non valeres, non diceres, *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* (Io. 10,18). Audi alio loco in Evangelio, quia non solum Pater suscitavit Filium sed etiam Filius seipsum. *Solvite, inquit, templum hoc, et in triduo suscitabo illud.* Et Evangelista: *Hoc autem, inquit, dicebat de templo corporis sui* (Io. 2,19-20). Hoc enim suscitabatur quod moriebatur (In Io. Ev. tr. 47.7= ML 35.1736).

Bibi.: Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, IV 36-38 et 217; Leonardo González, *Valor apologético del milagro en la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (El Escorial 1954) vol.1,543-570; A. M. Vellico, *De augustiniana miraculi notione apud A. Halensem*: Antonianum (Ian. 1931) 59-74; Grange, *Le miracle d'après Saint Augustin* (Brignai 1912).

Miracula et Prophetiae tamquam motiva credibilitatis Religionis Christianae

Summanum.—Religionem Christianam quidam rident, quia invisibilia credenda praecipit. Qui ita loquuntur, sibi non constant, quia multa credunt famae et historiae, quae ipsi non viderunt: 95-97.—Miracula apostolorum. Primi christiani, miraculis movebantur ut crederent: 98-104.—Nos impletione tantarum prophetiarum aedificamur ad fidem: 105-107. Iudaei habent codices, nos tenemus Christum: 108-109.

95. Sunt qui putant christianam religionem propterea ridendam potius quam tenendam, quia in ea, non res quae videatur ostenditur, sed fides rerum quae non videntur hominibus imperatur. Nos ergo ad hos refellendos qui prudenter sibi videntur nolle credere quod videre non possunt, etsi non valemus humanis aspectibus monstrare divina quae credimus, tamen humanis mentibus etiam illa quae non videntur credenda esse monstramus (*De fide r. q. n. vid. 1,1*: ML 40,171) L

96. Si auferatur haec fides de rebus humanis, quis non attendat quanta earum perturbatio, et quam horrenda confusio subsequatur?... Omitto dicere quam multa isti, qui nos reprehendunt, quia credimus quae non videmus, credant famae et historiae, vel de locis ubi ipsi non fuerunt; nec dicant, Non credimus, quia non vidimus (*De fide r. q. n. vid. 2,4*: ML 40,173-174).

97. Si ergo non credentibus nobis quae videre non possumus, ipsa humana societas, concordia pereunte, non stabit: quanto magis est fides, quamvis quae non videntur, rebus adhibenda divinis; quae si non adhibeatur, non amicitia quorumlibet hominum sed ipsa summa religio violatur, ut summa miseria consequatur? (*De fide r. q. n. vid. 3,4*: ML 40,174).

98. Altera consideratio est dissensionis eius quae de unius Dei cultu inter homines orta est. Sed accepimus, maiores nostros eo gradu fidei, quo a temporalibus ad aeterna conscenditur, visibilia miracula (non enim aliter poterant) secutos esse: per quos id actum est, ut necessaria non essent posteris. Cum enim Ecclesia catholica per totum orbem diffusa atque fundata sit, nec miracula illa in nostra tempora durare permissa sunt, ne animus semper visibilia quaereret, et eorum consuetudine frigesceret genus humanum, quorum novitate flagravat: nec iam nobis dubium esse oportet iis esse credendum, qui cum ea praedicarent quae pauci assequuntur, se

¹ Argumenta apologetica quae in scholis adhibentur ad veritatem Religionis Christianae ostendendam, e. g. miracula, prophetias, admirabilem propagationem Christianismi, testimonium martyrum, factum visibile existentiae Ecclesiae Christi, Augustinus compendiose exhibet in opusculo *De fide rerum quae non videntur*: ML 40.171-180. Vide Herminio Rodríguez, *Obras de San Agustín*: BAC, IV 791. Cf. plura infra c.5.

tainen sequendos populis persuadere potuerunt (*De vera rei.* 25,47: ML 34,142).

99. Cum Christus crucifixus praedicaretur, claudi ambulabant, muti loquebantur, surdi audiebant, caeci videbant, mortui resurgebant (*Ep.* 232,6: ML 33,1029).

100. Deinde cum tota fiducia Christum praedicantes (Apostoli), in eius nomine multa signa faciebant, ita ut quemdam mortuum transeunte Petro umbra eius tetigerit, et resurrexerit (Act. 2,15) (*De cat. rud.* 23,41: ML 40,340).

101. Impleti autem Spiritu Sancto, loquuntur repente linguis omnium gentium, arguunt fidenter errores, praedicant saluberrimam veritatem... Praedicationem pietatis veraeque religionis signa congruentia et miracula consequuntur (*Ep.* 137,4.16: ML 33,523).

102. Omnia ergo haec, sicut tanto ante praedicta legimus, sic et facta cognoscimus; et quemadmodum primi christiani, quia nondum ista provenisse videbant, miraculis movebantur ut crederent; sic nos quia omnia ista ita completa sunt, sicut ea in Libris legimus, qui longe antequam haec implerentur conscripti sunt, ubi omnia futura dicebantur, et praesentia iam videntur, aedificamur ad fidem (*De cat. rud.* 24,44: ML 40,341).

103. Sed quia illa quae non videbantur, non credebantur; per ista temporalia quae videbantur (miracula), aedificabat fidem ad illa quae non videbantur fS. 88,1: ML 38,539).

104. Eam (religionem christianam) Deo sapienti placuit ordinare, mirabilium operum divinorum; ... contestantibus signis. Non enim apparuerunt tantummodo visiones angelicae, et caelestium ministrorum sola verba sonuerunt: verum etiam hominibus Dei verbo simplicis pietatis agentibus spiritus immundi de hominum corporibus ac sensibus pulsati sunt; vitia corporis languoresque sanati; fera animalia terrarum et aquarum, volatilia caeli, ligna, elementa, sidera, divina iussa fecerunt, inferna cesserunt, mortui revixerunt: exceptis ipsius Salvatoris propriis singularibusque miraculis, maxime nativitatis et resurrectionis; in quorum uno maternae virginitatis tantummodo sacramentum, in altero autem etiam eorum qui in fine resurrecturi sunt, demonstravit exemplum (*De civ. Dei* X 32,2: ML 41,314).

105. Cur, inquiunt, nunc illa miracula, quae praedicatis facta esse, non fiunt? Possem quidem dicere, necessaria fuisse priusquam crederet mundus, ad hoc ut crederet mundus. Quisquis adhuc prodigia ut credat inquit, magnum est ipse prodigium, qui mundo credente non credit. Verum hoc ideo dicunt, ut nec tunc illa miracula facta fuisse credantur. Unde ergo tanta fide Christus usquequaque cantatur in caelum cum carne sublatus? Unde temporibus eruditae, et omne quod fieri non potest respicientibus, sine ullis miraculis nimium mirabiliter incredibilia credidit mundus? An forte credibilia fuisse, et ideo credita esse dicturi sunt? Cur ergo ipsi non credunt? Brevis est igitur nostra complexio: Aut incredibilis rei

I I

t

» . . .

quad non videbatur, alia incredibilia, quae tamen fiebant et videbantur fecerunt fidem; aut certe res ita credibilis, ut nullis quibus persuaderetur miraculis indigeret, istorum nimiam redarguit infidelitatem. Hoc ad refellendos vanissimos dixerim. Nam facta esse multa miracula, quae attestarentur illi uni grandi salubrique miraculo, quo Christus in caelum cum carne in qua resurrexit, ascendit, negare non possumus. In eisdem quippe veracissimis Libris cuncta conscripta sunt, et quae facta sunt, et propter quod credendum facta sunt. Haec, ut fidem facerent, innotuerunt; haec per fidem, quam fecerunt, multo clarius innotescunt. Leguntur quippe in populis, ut credantur; nec in populis tamen nisi credita legerentur. Nam etiam nunc fiunt miracula in eius nomine, sive per sacramenta eius, sive per orationes vel memorias sanctorum eius; sed non eadem claritate illustrantur, ut tanta quanta illa gloria diffamentur (*De civ. Dei* XXII 8,1: ML 41,760) 2

Omnia quae praeteritis temporibus erga humanum genus maiores nostri gesta esse meminerunt, nobisque tradiderunt; omnia etiam quae nos videmus, et posteris tradimus, quae tamen pertinent ad veram religionem quaerendam et tenendam, divina Scriptura non tacuit; sed ita omnino cuncta transeunt, ut transitura esse praedicta sunt. Videtis certe populum iudaeorum avulsum a sedibus suis, per omnes fere terras disseminatum atque diffusum; et origo eiusdem populi et incrementa, et regni amissio, et per cuncta dispersio, sicut praedicta, ita facta sunt. Videtis certe ex ipso populo verbum Dei legemque prodeuntem per Christum, qui ex illis mirabiliter natus est, omnium gentium fidem occupasse atque tenuisse; ita haec omnia praenuntiata legimus, ut videmus. Videtis certe multos praecisos a radice christianae societatis, quae per Sedes Apostolorum et successiones episcoporum certa per orbem propagatione diffunditur, de sola figura originis, sub Christiano nomine, quasi arescentia sarmenta gloriari, quas haereses et schismata nominamus: praevisa, praedicta, scripta sunt omnia. Videtis certe simulacrorum templa partim sine reparatione collapsa, partim diruta, partim clausa, partim in usus alios commutata; ipsaque simulacra vel confringi, vel incendi, vel includi, vel destrui; atque ipsas huius saeculi potestates, quae aliquando pro simulacris populum christianum persequabantur, victas et domitas, non a repugnantibus, sed a morientibus Christianis, et contra eadem simulacra pro quibus Christianos occidebant, impetus suos legesque vertisse, et imperii nobilissimi eminentissimum culmen ad sepulcrum piscatoris Petri, submisso diademate, supplicare... 4. Haec omnia Scripturae divinae, quae in manus omnium iam venerunt, ante longissima tempora futura esse testatae sunt. Haec omnia tanto robustiore fide laetamur fieri, quanto maiore auctoritate praedicata esse in sanctis Litteris invenimus (*Ep.* 232,3.4: ML 33,1027-1028).

2 In hoc eodem loco, Augustinus multa enumerat miracula recentia tunc temporis patrata.

107. Tenete ergo, fratres, pollicitationem Domini Dei nostri, et numerate iam ex illo numero pollicitationum suarum quanta reddidit. Christus nondum erat natus, in Scriptura erat promissus: reddidit illum, natus est. Nondum erat passus, nondum resurrexerat: et hoc reddidit; passus, crucifixus, resurrexit. Passio ipsius praemium nostrum est, sanguis ipsius redemptio nostra est. Ascendit in caelum, sicut promiserat: et hoc reddidit. Misit evangelium per omnes terras: ideo quattuor evangelia esse voluit, ut significaretur quaternario numero totus orbis terrarum, ab oriente et occidente, ab aquilone et meridiano. Ideo duodecim discipulos habere voluit, ut terni quodam modo per quattuor distributi videantur; quia in Trinitate vocatus est mundus, in Patre et Filio et Spiritu Sancto. Reddidit hoc; misit evangelium, sicut praedixit: *Quam speciosi pedes evangelizantium eorum, qui annuntiant pacem, evangelizantium bona!* (Rom. 10,15). Sicut praedixit: *Non sunt sermones, neque verba, quorum non audiantur voces eorum; per omnem terram exivit sonus eorum, et in fines orbis terrae verba eorum* (Ps. 18,4-5). Quomodo dixit, sic misit: evangelium per omnes terras scribitur. Etiam Ecclesia persecutionem primo passa est: reddidit, quia et martyres promiserat. Recita cautionem: *Pretiosa in conspectu Domini mors iustorum eius* (Ps. 115,15). Reddidit etiam martyres, quia et ipsos promiserat. Quid postea reddendum erat? *Adorabunt in conspectu eius omnes reges terrae* (Ps. 71,11). Crediderunt et reges, qui primo persequendo martyres fecerant; videmus ergo et modo reges credidisse. Reddidit etiam quod promiserat, ut iubentibus regibus idola frangerentur, quibus primo iubentibus christiani occidebantur. Abstulit etiam idola, quia promiserat: *Et in idolis nationum non erit respectus* (Sap. 14,11). Cum tanta ergo reddiderit, fratres, quare non illi credimus? (S. Denis, 24,9: MA 149).

108. Nisi forte arbitrantur homines infideles a Christianis illa esse conscripta, ut ista quae iam credebant maius haberent pondus auctoritatis, si antequam venirent, putarentur esse praemissa... 9. Quos si suspicantur, inimicorum nostrorum ludaeorum codices perscrutentur. Ibi legant ista quae commemoravimus, praenuntiata de Christo in quem credimus, et Ecclesia quam cernimus ab initio laborioso fidei usque ad sempiternam beatitudinem regni. Sed cum legunt, non mirentur quod ista illi quorum codices sunt, propter inimicitiarum tenebras non intelligunt. Nam eos non intellecturos ab eisdem Prophetis ante praedictum est: quod ut caetera oportebat impleri, et occulto iustoque iudicio Dei meritis eorum poenam debitam reddi (*De fide r. q. n. vid. 5-6,8-9: ML 40,178*).

109. Per omnes gentes dispersi sunt ludaei, testes iniquitatis suae et veritatis nostrae. Ipsi habent codices, de quibus prophetatus est Christus, et nos tenemus Christum. Et si quando forte aliquis paganus dubitaverit, cum ei dixerimus prophetias de Christo, quarum evidentiam obstupescit, et admirans putaverit a nobis esse conscriptas; de codicibus ludaeorum probamus quia hoc tanto ante praedictum est (*En. in Ps. 58 s. 1,22: ML 36,705*).

Vitis Ecclesiae pullulavit irrigata sanguine martyrum

Summarium.—Testes Dei sunt martyres. Qui sunt veri martyres? Qui patiuntur propter iustitiam. Martyres non facit poena, sed causa. A Deo auxilium habuemnt, ut pro vera religione morerentur. Dogmatice ergo, causa facit martyrem: iio-rij.—Apologetice, martyr facit causam. Apostoli. «arietes gregis sancti», pro Christo sanguinem fuderunt. Martyres testimonium perhibent veritati. Ut vera religio innotesceret, martyres mortui sunt. In Ecclesia catholica inveniuntur: 114-117.—Acerbitas tormentorum physicorum et moralium: 118-121.—Vitis Ecclesiae tanto pullulabat amplius, quanto uberiore martyrum sanguine rigabatur: 122-124. In «martyria» Donatistarum invehit Augustinus: 125.

no. Forte aliqui fratrum nesciunt, qui graece non norunt, quid sint testes graece: et usitatum nomen est omnibus et religiosum; quos enim testes latine dicimus, graece martyres sunt... Testimonium enim dicendo ex eo quod viderunt, et testimonium dicendo ex eo quod audierunt ab his qui viderunt, cum displiceret ipsum testimonium hominibus adversus quos dicebatur, passi sunt omnia quae passi sunt martyres. Testes Dei sunt martyres. Deus testes habere voluit homines, ut et homines habeant testem Deum (*In Ep. lo. ad Parth. tr. I 2*: ML 35,1979).

in. Veri autem martyres illi sunt, de quibus Dominus ait, *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam* (Mt. 5,10). Non ergo propter iniquitatem, et propter christianae unitatis impiam divisionem, sed qui propter iustitiam persecutionem patiuntur, hi martyres veri sunt... Ipse Dominus cum latronibus crucifixus est (Lc. 23,33); sed quos passio iungebat, causa separabat (*Ep. 185,2.9*: ML 33.796).

112. *Intende iudicio meo, Deus meus et Dominus meus, in causam meam* (Ps. 34,23). Non in poenam meam, sed in causam meam... Nam poena similis est bonis et malis. Itaque martyres non facit poena, sed causa. Nam si poena martyres faceret, omnia metalla martyribus plena essent, omnes catenae martyres traherent, omnes qui gladio feriuntur coronarentur (*En. in Ps. 34 s.2,13*: ML 36,340).

113. Huius Dei veri erat auxilium necessarium, a quo mitterentur sancti viri et veraciter pii, qui pro vera religione morerentur, ut falsae (religiones) a viventibus tollerentur (*De civ. Dei IV 29*: ML 41,136).

114. Primi beati Apostoli, arietes gregis sancti, ipsum Dominum lesum viderunt pendentem, doluerunt morientem, expaverunt resurgentem, amaverunt potentem, et ipsi sanguinem fuderunt pro eo quod viderunt. Cogitate, fratres, quale fuit mitti homines per orbem terrarum, praedicare hominem mortuum resurrexisse, in caelum ascendisse; et pro ista praedicatione perpeti omnia quae insaniens mundus inferret, damna, exsilia, vincula, tormenta, fiam-

mas, bestias, cruces, mortes. Hoc pro nescio quo? Numquid enim, fratres mei, Petrus pro sua gloria moriebatur, aut se ipsum praedicabat? Alius moriebatur, ut alius honoraretur; alius occidebatur, ut alius coleretur. Numquid hoc faceret, nisi flagrantia caritatis, de conscientia veritatis? Viderant quod dicebant: nam quando pro ea re morerentur, quam non viderant? Quod viderant, negare debebant. Non negaverunt: praedicaverunt qua vita contemnerent vitam: sciebant pro qua felicitate ferrent transitoriam infelicitatem, pro quibus praemiis ista damna contemnerent. Fides eorum cum toto mundo non appenderetur. Audierant, *Quid prodest homini, si totum mundum lucretur, animae autem suae detrimentum patiatur?* (Mt. 16,26). Non retardavit illecebra saeculi festinantes, transitura migrantes, quantumlibet et quomodolibet fulgens felicitas hic dimittenda, ad aliam vitam non transferenda, aliquando hic et a viventibus relinquendi (S. 311,2: ML 38,1414).

115. Martyres nonne testes sunt Christi, et testimonium perhibent veritati? Sed si diligentius cogitemus, quando illi martyres perhibent testimonium, ipse sibi perhibet testimonium. Ipse enim habitat in martyribus, ut perhibeant testimonium veritati (S. 128, 2,3: ML 38,714).

116. Honoramus sane memorias eorum (Martyrum) tanquam sanctorum hominum Dei, qui usque ad mortem corporum suorum pro veritate certarunt, ut innotesceret religio, falsis fictisque convictis (*De civ. Dei* VIII 27,1: ML 41,255).

117. Audistis persequentium interrogationes, audistis confidentium responsiones, cum sanctorum passio legeretur. Inter caetera, quale erat illud beati Fructuosi episcopi? Cum ei diceret quidam, et peteret ut eum in mente haberet, et oraret pro illo, respondit: *Me orare necesse est pro Ecclesia catholica, ab oriente usque ad occidentem diffusa*. Quis enim orat pro singulis? Sed neminem singulorum praeterit, qui orat pro universis (S. 273,2,2: ML 38,1248).

118. Quis autem prohibitus est, aut Romulum, aut Herculem, aut alios tales homines deos dicere, et mori maluit, quam non dicere? Aut vero aliqua gentium coleret inter deos suos Romulum, nisi Romani nominis metus cogeret? Quis porro numeret, quam multi quantalibet saevitia crudelitatis occidi, quam Christum Deum negare maluerunt? Proinde metus quamlibet levis indignationis, quae ab animis Romanorum, si non fieret, posse putabatur existere, compellebat aliquas civitates positas sub iure Romano tanquam deum colere Romulum: a Christo autem Deo colendo, verum etiam confitendo, tantam per orbem terrae martyrum multitudinem metus revocare non potuit, non levis offensionis animorum, sed immensarum variarumque poenarum, et ipsius mortis, quae plus caeteris formidatur. Neque tunc civitas Christi, quamvis adhuc peregrinaretur in terris, et haberet tamen magnorum agmina populorum, adversus impios persecutores suos pro temporali salute pugnavit, sed potius ut obtineret aeternam, non repugnavit. Ligabantur, includebantur, caedebantur, torquebantur, urebantur, laniabantur,

6'

V;

trucidabantur, et multiplicabantur. Non erat eis pro salute pugnare, nisi salutem pro Salvatore contemnere (*De civ. Dei* XXII 6,1: ML 41.758).

119. Cui, nisi huic fidei attestantur ista miracula, in qua praedicatur Christum resurrexisse in carne, et in caelum ascendisse cum carne? Quia et ipsi martyres huius fidei martyres, id est, huius fidei testes fuerunt, huic fidei testimonium perhibentes mundum inimicissimum et crudelissimum pertulerunt; cumque, non repugnando, sed moriendo vicerunt. Pro ista fide mortui sunt, qui haec a Domino impetrare possunt, propter cuius nomen occisi sunt (*De civ. Dei* XXII 9: ML 41,771).

120. Quid eis (martyribus) fecerunt tentationes saevientium? Maiorem violentiam habuerunt oculi flentium suorum, quam persecutiones insectantium. Quam multos enim tenebant filii ne paterentur' Quam multorum genibus provolvebantur uxores, ne viduae relinquerentur! Quam multos parentes filii prohibebant mori, sicut novimus et legimus in passione beatae Perpetuae! Facta sunt ista. Sed lacrymae quantaelibet et quantolibet impetu fluerent, quando ardorem caritatis exstingerent? (*En. in Ps.* 47,13: ML 36,541).

121. Sed ait persecutor: Tollo victum, tollo tegumentum. Accessum est ad certamen, ferventius saeviebat inimicus: transita sunt superflua 1, perventum est ad necessaria. Ne *discedas a me, quoniam tribulatio proxima est* (Ps. 21,12). Nihil tam proximum animae suae, quam caro sua; fames et sitis et aestus in carne sentis: ibi te volo videre, martyr bone, testis Dei, Vide, inquit, vide. Quis nos *separabit a caritate Christi?* Quid est quod minaris? Tollo victum, tollo tegumentum. *Tribulatio? An angustia? Anfames? An nuditas?* (Rom. 8, 35). Minetur ex altera parte. Tollo amicum, occido carissimos tuos ante oculos tuos, coniugem et filios trucidabo. Occidis, occidis? Non negent, et non occidis. Quid est? Quia non me terres de me, terres me de meis? Si non negaverint, meos non occidis; si negaverint, alienos occidis. Adhuc addat persecutor, et saeviat, et dicat: Si tuos non curas, te ipsum huic luci auferam. Huic luci: numquid aeternae luci? Cui luci me auferes? quam communem habeo et tecum. Non est magna, quam vides et tu. Ego pro hoc lumine non negabo lumen. Erat lumen verum (Io. 1,9). Novi, *cui dicam: quoniam apud te fons vitae, et in lumine tuo videbimus lumen* (Ps. 35,10). Tolle vitam, tolle lumen: habebo vitam, habebo lumen. Habebo vitam, ubi te non patiar interfectorem; habebo lumen, quod mihi, non dicam tu, sed nec ulla nox possit auferre. Vicit martyr. An aliquid aliud est, ubi maius certamen spectare debeamus? Non. Minatur mortem, saevit in salutem, exarat ungulis, excruciat tormentis, urit flammis, admovet bestias: et hic vincitur. Quare vincitur? Quia *in his omnibus supervincimus per eum, qui dilexit nos* (Rom. 8,37) (*S. Denis*, 16,5: MA 78-79).

1 Dixerat prius quomodo superflua sacculi, prout divitias, a persecutore blandicnti promissa, martyres contempserint (*lb.* n.4).

122. Ut moreretur iterum Christus non in capite, sed in corpore suo, occisi sunt et martyres. Ad multiplicandam Ecclesiam valuit sanguis effusus... Multiplicati sunt magis magisque Christiani... mortui sunt martyres, multiplicata est magis Ecclesia, crescit per omnes gentes nomen Christi... (*En. in Ps.* 40,1: ML 36,454).

123. Sed illa vitis quae per orbem terrarum, sicut de illa prophetatum, et ab ipso Domino praenuntiatum erat, fructuosos palmites diffundebat, tanto pullulabat amplius, quanto uberiore martyrum sanguine rigabatur. Quibus per omnes terras innumerabiliter pro fidei veritate morientibus, etiam ipsa persequentia regna cessarunt, et ad Christum cognoscendum atque venerandum fracta superbiae cervice conversa sunt (*De cat. rud.* 24,44: ML 40,341).

124. Si post tantum sanguinem, tantos ignes, tot cruces martyrum, tanto fertilius et uberius usque ad barbaras nationes Ecclesiae pullularunt. Si tot iuvenum et virginum millia contemnendum nuptias casteque viventium iam nemo miratur... Quid adhuc oscitamus crapulam hesternam, et in mortuis pecudibus divina eloquia perscrutamur; si quando autem ad disputationem venit, Platonico nomine ora crepantia, quam pectus vero plenum, magis habere gestimus? (*De vera rei.* 3,5: ML 34,125).

125. Si sub ara Christi martyres esse velletis ², non vos ipsos incendendo sacrificium diabolo faceretis. Quis enim gaudet de isto furore vestro, nisi diabolus, qui eum vobis inspirat, et qui sunt ex parte illius? Ipse est qui illum puerum de quo in Evangelio legimus, mittebat aliquando in aquam, aliquando in ignem (Mt. 17,14); ipse et illum gregem porcorum praecipitem fluctibus mersit (Mt. 8, 32). Ipse, ut se de pinna templi praecipitaret, etiam ipsi Domino audacissima tentatione suggessit (Mt. 4,5-6). Ad diabolum sine dubio pertinetis, cum tria genera mortis, aquam, ignem, praecipitium in vestris mortibus frequentatis. Si enim mentes non dementia perderetis, ista ipsa verba quae de sancto libro posuisti ³, ab isto interitu quem vobis ingeritis, vos revocare deberent. Quis enim animae martyrum sub ara Dei dicunt? *Quamdiu, Domine, non indicas et vindicas sanguinem nostrum de iis qui habitant super terram?* (Apoc. 6,10).

Vindicari poscunt sanguinem suum, in eis utique a quibus fusus est; numquid in aliis? Ac per hoc vindicabitur vester in vobis (*C. Gaud.* I 27,30: ML 43,723).

Bibi.: Ursicino Domínguez del Val, *El martirio, argumento apologetico en la «Ciudad de Dios»*; Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (El Escorial 1954) vol. 1,527-542.

² Loquitur ad Donatistas.

³ Apoc. 6,9-11. Quomodo alias Augustinus respondeat Donatistis, qui fanaticismo abrepti, sibimetipsis mortem inferebant, vide *C. Gaud.* I 36: ML 43,734; *C. Ep. Parm.* HI 6: ML 43,105; *C. Cres. Donat.* III 49: ML 43,525).

CAPUT V

In nomine unius Crucifixi universum genus currit humanum

Summarium.—Mirabilis conversio populorum. Et hoc iam praenuntiatum fuerat: 126.—In nomine unius Crucifixi universum genus currit humanum. Ecclesia ipsa Catholica, in qua tanta praenuntiata impleta sunt, magnum credibilitatis motivum: 127-129.—Aut religio Christiana miraculis propagata est, aut ipsa propagatio est maximum miraculum: 130.—Sanctitas doctrinae. Augustinus eloquenter proclamat Ecclesiam totius sapientiae Magistram: 131-133.—Magna auctoritas Ecclesiae Catholicae et religionis Christianae. Apostoli, viso Christo, crediderunt in Ecclesiam; nos, visa Ecclesia, credamus in Christum. Totus Christus, caput et corpus, Christus et Ecclesia: 134-135.—Tenenda est Christiana religio et Catholica Ecclesia: 136.—Quid in Ecclesia Catholica detinere debet Christianum. Exhortatio ad eam ingrediendam: 137-138.

126. Impleti autem Spiritu sancto, loquuntur repente linguis omnium gentium, arguunt fidenter errores, praedicant saluberrimam veritatem... Praedicationem pietatis veraeque religionis signa congruentia et miracula consequuntur. Excitatur adversus eos saeva infidelitas; tolerant praedicta, sperant promissa, docent praecepta. Numero exigui per mundum disseminantur, populos facilitate mirabili convertunt, inter inimicos augentur, persecutionibus crescunt, per afflictionum angustias usque in terrarum extrema dilatantur. Ex imperitissimis, ex abiectissimis, ex paucissimis illuminantur, nobilitantur, multiplicantur praeclarissima ingenia, cultissima eloquia; mirabilesque peritias acutorum, facundorum atque doctorum subiugant Christo, et ad praedicandum viam pietatis salutisque convertunt... Atque inter haec omnia, contra Ecclesiam Christi impiarum gentium infidelitas fremit: evincit illa patiando, et inconcussam fidem inter obsistentium saevitiam profitendo. Revelatae veritatis, quae diu promissis mysticis velabatur, sacrificio succedente, illa sacrificia quibus hoc figurabatur, templi ipsius aversione tolluntur.

Reproba per infidelitatem gens ipsa Iudaeorum a sedibus extirpata, per mundum usquequaque dispergitur, ut ubique portet Codices nostros, ac sic prophetiae testimonium, qua Christus et Ecclesia praenuntiata est, ne ad tempus a nobis fictum existimaretur, ab ipsis adversariis proferatur; ubi etiam ipsos praedictum est non fuisse credituros. Tempia et simulacra daemonum, ritusque sacrilegi paulatim atque alternantibus secundum praedicta prophetica subvertuntur. Haereses adversus nomen Christi, sub velamento tamen nominis Christi, ad exercendam doctrinam sanctae religionis, sicut praenuntiatae sunt, pullulant. Haec omnis sicut leguntur praedicta, ita cernuntur impleta, atque ex his iam tot et tantis quae restant, exspectantur implenda. Quae tandem mens avida aeternitatis, vitaeque praesentis brevitate permota, contra huius divinae

auctoritatis lumen culmenque contendat? (*Ep.* 137,4,16: ML 33.523) *.

127. Si non ista ita demonstrantur esse perspicua, ut non in-
veniant oculi inimicorum in quam partem avertantur, ubi non eadem
perspicuitate feriantur, ut ex ea fateri manifeste cogantur: merito
fortasse dicitis quod nulla vobis ostendantur indicia, quibus visis
credatis etiam illa quae non videtis. Si vero haec quae videtis, et
longe ante praedicta sunt, et tanta manifestatione complentur, et
se ipsa veritas et praecedentibus vobis et consequentibus declarat
effectibus, o reliquiae infidelitatis, ut credatis quae non videtis, iis
erubescite quae videtis! 7. Me attendite, vobis dicit Ecclesia; me
attendite, quam videtis, etiamsi videre nolitis. Qui enim tempo-
ribus illis in Iudaea terra fideles fuerunt, ex virgine nativitatem
mirabilem, ac passionem, resurrectionem, ascensionem Christi, om-
nia divina dicta eius et facta praesentes praesentia didicerunt. Haec
vos non vidistis, propterea credere recusatis. Ergo haec aspici-
te, in haec intendite, haec quae cernitis cogitate, quae vobis non prae-
terita narrantur, nec futura praenuntiantur, sed praesentia demons-
trantur. An vobis inane vel leve videtur, et nullum vel parvum pu-
tatis esse miraculum divinum, quod in nomine unius crucifixi uni-
versum genus currit humanum? (*De fide r. q. n. vid.* 4,6-7: ML 40,
176) 2.

128. Multum autem falluntur qui putant nos sine ullis de
Christo indiciis credere in Christum. Nam quae sunt iudicia cla-
riora, quam ea quae nunc videmus praedicta et impleta? Proinde
qui putatis nulla esse indicia cur de Christo credere debeatis quae
non vidistis, attendite quae videtis. Ipsa vos Ecclesia ore maternae
dilectionis alloquitur. Ego, quam miramini per universum mundum
fructificantem atque crescentem, qualem me conspiciatis aliquando
non fui. Sed *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gen. 22,18).
Quando Deus Abrahae benedicebat, me promittebat; per omnes
enim gentes in Christi benedictione diffundor. Semen Abrahae
Christum succedentium generationum ordo testatur. Quod ut bre-
viter colligam, Abraham genuit Isaac, Isaac genuit Iacob, Iacob
genuit duodecim filios, ex quibus ortus est populus Israël. Iacob
quippe ipse appellatus est Israël. In his duodecim filiis genuit Iudam,
unde nomen est Iudaeorum ex quibus nata est virgo Maria, quae
peperit Christum. Et ecce in Christo, id est in semine Abrahae,
benedici omnes gentes videtis et stupetis; et adhuc in eum credere
timetis, in quem non credere potius timere debuistis! An credere
dubitatis vel recusatis virginis partum, cum magis credere debeatis,
sic decuisse nasci hominem Deum? Et hoc namque accipite per
prophetam fuisse praedictum: *Ecce virgo accipiet in utero, et pariet*

1 Impletio prophetiarum historia comprobata, maximum est argumentum
apologeticum pro Religione Christiana et Ecclesia Catholica apud Augusti-
num. Cf. CapANAGA, *Obras de San Agustín*, XIV 3Iss; G. Amari, *Il concetto
di Storia in Sant'Agostino* 92ss.

2 Integrum legatur caput. Sublimem continet expositionem adimpletionis
Prophetiarum de Christo et Ecclesia. Vide etiam *De vera rei.* 3: ML 34,123.

filium, et vocabunt nomen eius Emmanuel, quod est interpretatum, Nobiscum Deus (Is. 7,14) | *De fide r. q. n. vid. 3,5: ML 40,174*).

12Ç). Quamquam etiam si de Christo et Ecclesia testimonia nulla praecederent, quem non movere deberet ut crederet, repente illuxisse divinam humano generi claritatem, quando videmus relictis diis falsis, et eorum confractis usquequaque simulacris, templis subversis, sive in usus alios commutatis, atque ab humana veternosissima consuetudine tot vanis ritibus extirpatis, unum verum Deum ab omnibus invocari? Et hoc esse factum per unum hominem ab hominibus illum, comprehensum, vinctum, flagellatum, expalmatum, exprobratum, crucifixum, occisum: discipulis eius, quos idiotas, et imperitos, et piscatores, et publicanos, per quos eius magisterium commendaretur, elegit, annuntiantibus eius resurrectionem, ascensionem quam vidisse dixerunt, et impleti Spiritu sancto, hoc Evangelium linguis omnibus, quas non didicerant, sonuerunt. Quos qui audierunt, partim crediderunt, partim non credentes praedicantibus ferociter restiterunt. Ita fidelibus usque ad mortem pro veritate, non mala rependendo, sed perpetiando certantibus, nec occidendo, sed moriendo vincentibus; sic in ista religionem mutatus est mundus, sic ad hoc Evangelium corda conversa mortalium, marium et feminarum, parvulorum atque magnorum, doctorum et indoctorum, sapientium et insipientium, potentium et infirmorum, nobilium et ignobilium, excelsorum et humilium, et per omnes gentes Ecclesia diffusa sic crevit, ut etiam contra ipsam catholicam fidem nulla secta perversa, nullum genus exoritur erroris, quod ita reperiatur christianae veritati adversari, ut non affectet atque ambiat Christi nomine gloriari: quod quidem non sineretur pullulare per terram, nisi exerceret sanam et ipsa contradictio disciplinam. Quando tantum crucifixus ille potuisset, nisi Deus hominem suscepisset, etiamsi nulla per Prophetas futura talia praedixisset? Cum vero tam magnum pietatis sacramentum haberit antecedentes vates suos atque praecones, quorum divinis vocibus est praenuntiatum, et sic venerit quemadmodum est praenuntiatum, quis ita sit demens, ut dicat Apostolos de Christo fuisse mentitos, quem sic venisse praedicaverunt, quemadmodum eum venturum Prophetae ante praedixerunt...? Quis itaque nisi mirabili dementia caecatus, aut mirabili pertinacia durus ac ferreus, nolit habere sacris Litteris fidem, quae totius orbis praedixerunt fidem? (*De fide r. q. n. vid. 7,10: ML 40,179*).

130. Ipse modus quo mundus credidit, si consideretur, incredibilior invenitur. Ineruditos liberalibus disciplinis, et omnino, quantum ad istorum doctrinas attinet, impolitos, non peritos grammatica, non armatos dialectica, non rhetorica inflatos, piscatores Christus cum retibus fidei ad mare huius saeculi paucissimos misit, atque ita et ex omni genere tam multos pisces, et tanto mirabiliores, quanto rariores etiam ipsos philosophos cepit... Si vero per Apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionem atque ascensionem praedicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt;

hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit (*De civ. Dei* XXII 5: ML 41, 755-757).

131. Quae si facta sunt, si litteris monumentisque celebrantur, si ab una regione terrarum, in qua sola unus colebatur Deus, et ubi talcm nasci oportebat, per totum orbem terrarum missi electi viri, virtutibus atque sermonibus divini amoris incendia concitarunt; si confirmata saluberrima disciplina, illuminatas terras posteris reliquerunt; et, ne de praeteritis loquar, quae potest quisque non credere, si hodie per gentes populosque praedicatur: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Io. 1,1-3). Si ad hoc percipiendum, diligendum, perfruendum ut anima sanetur, et tantae luci hauriendae mentis acies convalescat, dicitur avaris, *Nolite vobis condere thesauros in terra, ubi tinea et aerugo exterminant, et ubi fures effodiunt et furantur; sed thesaurizate vobis thesauros in caelo, ubi neque tinea neque rubigo exterminant, neque fures effodiunt, neque furantur: ubi enim est thesaurus tuus, ibi est et cor tuum* (Mt. 6,19-21): dicitur luxuriosis, *Qui seminat in carne, de carne metet corruptionem: qui seminat in spiritu, de spiritu metet vitam aeternam* (Gal. 6,8): dicitur superbis, *Qui se exaltat, humiliabitur; et qui se humiliat, exaltabitur* (Lc. 14,11): dicitur iracundis, *Accepisti alapam, para alteram maxillam* (Mt. 5,39): dicitur discordiosis, *Diligite inimicos vestros* (Ib. 44): dicitur superstitiosis, *Regnum Dei intra vos est* (Lc. 17,21): dicitur curiosis, *Nolite quaerere quae videntur, sed quae non videntur. Quae enim videntur, temporalia sunt: quae autem non videntur, aeterna sunt* (2 Cor. 4,18): postremo dicitur omnibus, *Nolite diligere mundum, neque ea quae in mundo sunt: quoniam omne quod in mundo est, concupiscentia carnis est, et concupiscentia oculorum, et ambitio saeculi* (1 Io. 11,15-16).

5. Si haec per totum orbem iam populis leguntur, et cum veneratione libentissime audiuntur; si post tantum sanguinem, tantos ignes, tot cruces martyrum, tanto fertilius et uberius usque ad barbaras nationes Ecclesiae pullularunt; si tot iuvenum et virginum millia contemnentium nuptias casteque viventium iam nemo miratur: quod cum fecisset Plato, usque adeo perversam temporum suorum timuit opinionem, ut perhibeatur sacrificasse naturae, ut tanquam peccatum illud aboleretur; si haec sic accipiuntur, ut quomodo antea talia disputare, sic nunc contra disputare monstruosum sit; si tali pollicitationi atque sponsioni per omnes terrarum partes quas homines incolunt, sacra christiana traduntur; si haec quotidie leguntur in ecclesiis, et a sacerdotibus exponuntur; si tundunt pectora qui conantur haec implere; si tam innumerabiles aggrediuntur hanc viam, ut desertis divitiis et honoribus huius mundi ex omni hominum genere uni Deo summo totam vitam dicare volentium, desertae quondam insulae ac nullarum terrarum solitudo compleatur; si denique per urbes atque oppida, castella, vicos et agros etiam, villasque privatas in tantum aperte persuadetur et appetitur a terre-

nis aversio, ut quotidie per universum orbem humani genus una pene voce respondeat, sursum *corda se habere ad Dominum* (ex can. Missae); quid adhuc oscitamus crapulam hesternam, et in mortuis pecudibus divina eloquia perscrutamur; si quando autem ad disputationem venit, Platonico nomine ora crepantia, quam pectus vero plenum, magis habere gestimus? (*De vera rei.* 3,4-5: ML 34,124).

132. Qui ergo sensibilem istum mundum contemnere et animam purgandam, summo Deo subicere atque subiugare, vanum aut malum putant, alia ratione refellendi sunt: si tamen cum his dignum est disputare. Qui autem bonum et appetendum fatentur, cognoscant Deum et cedant Deo, per quem populis iam omnibus haec credenda persuasa sunt... Itaque si hanc vitam illi viri nobiscum rursum agere potuissent; viderent profecto cuius auctoritate facilius consuleretur hominibus, et paucis mutatis verbis atque sententiis christiani fierent, sicut plerique recentiorum nostrorumque temporum Platonici fecerunt (*De vera rei.* 4,6-7: ML 34,126).

133. Tu 3 pueriliter pueros, fortiter iuvenes, quiete senes, prou⁴ cuiusque non corporis tantum, sed et animi aetas est, exerces ac doces. Tu feminas viris suis, non ad explendam libidinem, sed ad propagandam prolem, et ad rei familiaris societatem, casta et fidei obedientia subicis. Tu viros coniugibus, non ad illudendum imbecilliore sexum, sed sinceri amoris legibus praeficis. Tu parentibus filios libera quadam servitute subiungis, parentes filiis pia dominatione praeponis. Tu fratribus fratres religionis vinculo firmiore atque arctiore quam sanguinis nectis. Tu omnem generis propinquitatem et affinitatis necessitudinem, servatis naturae voluntatisque nexibus, mutua caritate constringis. Tu dominis servos, non tam conditionis necessitate, quam officii delectatione doces adhaerere. Tu dominos servis, summi Dei communis Domini consideratione placabiles et ad consulendum quam coercendum propensiores facis. Tu cives civibus, gentes gentibus, et prorsus homines **primorum** parentum recordatione, non societate tantum, sed quadam etiam fraternitate coniungis. Doces reges prospicere populis; mones populos se subdere regibus. Quibus honor debeatur, quibus affectus, quibus reverentia, quibus timor, quibus consolatio, quibus admonitio, quibus cohortatio, quibus disciplina, quibus obiurgatio, quibus supplicium, sedulo doces; ostendens quemadmodum et non omnibus omnia, et omnibus caritas, et nulli debeatur iniuria... 64. Merito apud te divina praecepta late diffuseque servantur... Merito tibi tam multi hospitales, multi officiosi, multi misericordes, multi docti, multi casti, multi sancti, multi usque adeo Dei amore flagrant, ut eos in summa continentia atque mundi huius incredibili contemptu etiam solitudo delectet (*De mor. Eccl. cath.* I 30,63.64: ML 32,1336-1337).

134. Hoc factum est divina providentia 4 per prophetarum va-

- *I. e. Ecclesia* Catholica, mater Christianorum verissima.

4 *Dixerat* antea de bonis moribus Christianorum, quos «populi probant, populi audiunt, populi favent, diligunt postremo populi» (*Ib.*).

Licina, per humanitatem doctrinamque Christi, per Apostolorum itinera, per martyrum contumelias, cruces, sanguinem, mortes, per sanctorum praedicabilem vitam, atque in his universis digna rebus tantis atque virtutibus pro temporum opportunitate miracula. Cum igitur tantum auxilium Dei, tantum profectum fructumque videamus, dubitabimus nos eius Ecclesiae condere gremio, quae usque ad confessionem generis humani ab Apostolica Sede per successiones episcoporum, frustra haereticis circumlatrantibus, et partim plebis iudicio, partim conciliorum gravitate, partim etiam miraculorum maiestate damnatis, culmen auctoritatis obtinuit? Cui nolle primas dare, vel summae profecto impietatis est, vel praecipitis arrogantiae. Nam si nulla certa ad sapientiam salutemque animis via est, nisi cum eos rationi praecolit fides; quid est aliud ingratum esse opi atque auxilio divino, quam tanto labore praedictae auctoritati velle resistere? Et si unaquaeque disciplina, quanquam vilis et facilis, ut percipi possit, doctorem aut magistrum requirit; quid temerariae superbiae plenius, quam divinorum sacramentorum libros, et ab interpretibus suis nolle cognoscere, et incognitos velle damnare? (*De ut. cred.* 17: ML 42,91).

135. Quid de sponsa? *Et praedicare in nomine eius poenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem.* Hoc nondum videbant discipuli: Ecclesiam per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem, nondum videbant, Caput videbant: et de corpore capiti credebant. Per hoc quod videbant, quod non videbant credebant. Similes illis sumus et nos: videmus aliquid, quod ipsi non videbant; et non videmus aliquid, quod ipsi videbant. Quid nos videmus, quod ipsi non videbant? Ecclesiam per omnes gentes. Quid non videmus, quod ipsi videbant? Christum in carne constitutum. Quomodo illi illum videbant, et de corpore credebant: sic nos corpus videmus, de capite credamus. Invicem nos adiuvent visa nostra. Adiuvat eos visus Christus, ut futuram Ecclesiam crederent: adiuvant nos visa Ecclesia, ut Christum resurrexisse credamus. Impleta est fides illorum, impletur et nostra: impleta est illorum de capite, impletur nostra de corpore. Totus Christus et illis innotuit, et nobis innotuit: sed totus ab eis non est visus, nec a nobis totus est visus. Ab eis caput est visum, corpus creditum: a nobis corpus visum, caput creditum (*S.* 116,6: ML 37,660).

136. Quamobrem, cum ante paucos annos promiserim tibi scribere, carissime mihi Romaniane, quid de vera religione sentirem, tempus nunc esse arbitratus sum, postquam tuas acerrimas interrogationes, sine ullo certo fine fluctuare, ea caritate qua tibi obstrictus sum, diutius sustinere non possem. Repudiatis igitur omnibus qui neque in sacris philosophantur, nec in philosophia consecrantur: et iis qui vel prava opinione, vel aliqua simultate superbientes, a regula et communione Ecclesiae catholicae deviarunt; et iis qui sanctorum Scripturarum lumen, et spiritualis populi gratiam, quod Novum Testamentum vocatur, habere noluerunt, quos quanta potui brevitate perstrinxi; tenenda est nobis Christiana re-

ligio, et eius Ecclesiae communicatio quae catholica est, et catholica nominatur, non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis. Velint nolint enim ipsi quoque haeretici, et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quam Catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi hoc eam nomine discernant, quo ab universo orbe nuncupatur (*De vera rei.* 7,12: ML 34,128).

137. In Catholica enim Ecclesia, ut omittam sincerissimam sapientiam... multa sunt alia quae in eius gremio me iustissime teneant. Tenet consensus populorum atque gentium; tenet auctoritas miraculis inchoata, spe nutrita, caritate aucta, vetustate firmata; tenet ab ipsa sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum; tenet postremo ipsum Catholicae nomen, quod non sine causa inter tam multas haereses sic ista Ecclesia sola obtinuit, ut cum omnes haeretici se catholicos dici velint, quaerenti tamen peregrino alicui, ubi ad Catholicam conveniatur, nullus haeticorum vel basilicam suam vel domum audeat ostendere. Ista ergo tot et tanta nominis christiani carissima vincula recte hominem tenent credentem in catholica Ecclesia (*C. Ep. Man.* 4,5: ML 42.175).

138. Quamobrem, si quid te vel ratio, vel oratio nostra commovit, et si veram, ut credo, curam tui geris; velim me audias, et bonis praeceptoribus catholicae christianitatis te pia fide, alacri spe, simplici caritate committas (*De ut. cred.* 18: ML 42,91).

Bibi.: Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, IV 42SS; J. Perrodon, *Le dogme catholique à fecole de Saint Augustin* (Paris 1948) 87SS; M. Comeau, *S. Augustin, exégète du quatrième Evangile* (Paris 1930) 339SS; G. Amari, *Il concetto di Storia in Sant'Agostino* (Roma 1950) 88ss; Ramiro Flórez, *Condiciones y sentido de la teología misionera de San Agustín*: Contribución Española a una Misionología Agustiniana (Burgos 1955) I28ss; M. D'Herbigny, *Les arguments apologétiques de S. Augustin*: Revue pratique ¿'Apologétique 9 (1910) 575-589.

Religio Christiana universalis liberandae animae via ¹

Summarium.—Christiana religio regalis via ad regnum. Hanc Porphyrius male quaerendo non reperit. Quanta demonstrent quod divina Providentia non reliquerit hominem absque ista universali salutis via, eamque in Christiana religione reperiri: 139-140.

139. Haec est religio, quae universalem continet viam animae liberandae; quoniam nulla nisi hac liberari potest. Haec est enim quodam modo regalis via, quae una ducit ad regnum, non temporali fastigio nutabundum, sed aeternitatis firmitate securum... Quae-

¹ Cf. infra dicenda in tractatu *De Ecclesia* c.3.

nam ista est universalis via, nisi quae non suae cuique genti propria, seel universis gentibus quae communis esset, divinitus impertita est? Quam certe iste homo non mediocri ingenio praeditus esse non dubitat ². Providentiam quippe divinam sine ista universali via liberandae animae genus humanum relinquere potuisse non credit. Neque enim ait non esse, sed hoc tantum bonum tantumque adiutorium nondum receptum, nondum in suam notitiam esse perlatum: nec mirum. Tunc enim Porphyrius erat in rebus humanis, quando ista liberandae animae universalis via, quae non est alia quam religio Christiana, oppugnari permittebatur ab idolorum daemonumque cultoribus regibusque terrenis ³, propter asserendum et consecrandum martyrum numerum, hoc est testium veritatis, per quos ostenderetur, omnia corporalia mala pro fide pietatis et commendatione veritatis esse toleranda. Videbat ergo ista Porphyrius, et per huiusmodi persecutiones cito istam viam perituram et propterea non esse ipsam liberandae animae universalem putabat, non intelligens hoc quod eum movebat, et quod in eius electione perpeti metuebat, ad eius confirmationem robustioremque commendationem potius pertinere (*De civ. Dei* X 32,1: ML 41,312).

140. Haec est igitur animae liberandae universalis via, id est universis gentibus divina miseratione concessa; ... Haec est, inquam, liberandorum credentium universalis via, de qua fidelis Abraham divinum accepit oraculum: *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gen. 22,18). Qui fuit quidem gente Chaldaeus, sed ut talia promissa perciperet, et ex illo propagaretur semen dispositum per Angelos in manu Mediatoris (Gal. 3,19), in quo esset ista liberandae animae universalis via... iussus est discedere de terra sua et de cognatione sua et de domo patris sui (Gen. 12,1). Tunc ipse primitus a Chaldaeorum superstitionibus liberatus ⁴, unum verum Deum sequendo coluit, cui haec promittenti fideliter credidit. Haec est universalis via, de qua in sancta prophetia dictum est: *Deus misereatur nostri, et benedicat nos; illuminet vultum suum super nos, et misereatur nostri: ut cognoscamus in terra viam tuam, in omnibus gentibus salutare tuum* (Ps. 66,2-3). Unde tanto post ex Abrahae semine carne suscepta, de se ipso ait ipse Salvator: *Ego sum via, et veritas, et vita* (Io. 14,6). Haec est universalis via, de qua tanto ante tempore prophetatum est: *Erit in novissimis diebus manifestus mons domus Domini, paratus in cacumine montium, et extolletur super colles; et venient ad eum universae gentes, et ingredientur nationes multae, et dicent: Venite, ascendamus in montem Domini, et in domum Dei Iacob; et annuntiabit nobis viam suam, et ingrediemur in eam. Ex Sion enim prodiet lex, et Verbum Domini ab Ierusalem* (Is. 2,2-3). Via ergo ista non est unius gentis, sed universarum gentium. Et lex verbumque Domini non in Sion Ierusalem remansit; sed inde processit, ut per universa diffunderet.

² Philosophus Porphyrius.

³ Vixit Porphyrius sub Diocletiano et Maximiano principibus, qui Christianos iniquissimo insectati sunt odio (ML ib. 313).

⁴ Cf. *De civ. Dei* XVI 12: ML 41,492.

Unde ipse Mediator post resurrectionem suam discipulis trepidantibus ait: *Oportebat impleri quae scripta sunt in Lege, et Prophetis, et Psalmis de me. Tunc aperuit illis sensum, ut intelligerent Scripturas, et dixit eis, Quia oportebat Christum pati, et resurgere a mortuis tertio die, et praedicare in nomine eius paenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem* (Lc. 24,44-47).

Haec est igitur universalis animae liberandae via, quam sancti Angeli sanctique Prophetae prius in paucis hominibus ubi potuerunt Dei gratiam reperientibus, et maxime in Hebraea gente, cuius erat ipsa quodammodo sacrata respublica, et prophetationem et praenuntiationem civitatis Dei ex omnibus gentibus congregandae, et tabernaculo et templo et sacerdotio et sacrificiis significaverunt, et eloquiis quibusdam manifestis, plerisque mysticis, praedixerunt; praesens autem in carne ipse Mediator, et beati eius Apostoli iam Testamenti novi gratiam revelantes apertius indicarunt, quae aliquanto occultius superioribus sunt significata temporibus, pro aetatum generis humani distributione; sicut eam Deo sapienti placuit ordinare, mirabilium operum divinorum, quorum superius pauca iam posui, contestantibus signis. 3. Quod autem Porphyrius universalem viam animae liberandae nondum in suam notitiam historiali cognitione dicit esse perlatam; quid hac historia vel illustrius invenire potest, quae universum orbem tanto apice auctoritatis obtinuit, vel fidelius, in qua ita narrantur praeterita, ut futura etiam praedicantur; quorum multa videmus impleta, ex quibus ea quae restant sine dubio speremus implenda?...

Sed alia erant vere magna atque divina, quae quantum dabatur, cognita Dei voluntate, futura nuntiabant. Christus quippe in ea carne venturus, et quae in illo tam clara perfecta sunt atque in eius nomine impleta, paenitentia hominum et ad Deum conversio voluntatum, remissio peccatorum, gratia iustitiae, fides piorum et per universum orbem in veram divinitatem multitudo credentium, culturae simulacrorum daemonumque subversio et a tentationibus exercitatio, proficientium purgatio et liberatio ab omni malo, iudicii dies, resurrectio mortuorum, societatis impiorum aeterna damnatio, regnumque aeternum gloriosissimae civitatis Dei conspectu eius immortaliter perfruendis, in huius viae Scripturis praedicta atque promissa sunt; quorum tam multa impleta conspiciamus, ut recta pietate futura esse caetera confidamus. Huius viae rectitudinem usque ad Deum videndum eique in aeternum cohaerendum, in sanctarum Scripturarum, qua praedicatur atque asseritur, veritate, quicumque non credunt, et ob hoc nec intelligunt, oppugnare possunt, sed expugnare non possunt (*De civ. Dei* X 22,2-3. MU 41, 313-316).

i' o N τ m u s

Sacra Scriptura ut fons Revelationis ¹

Summarium.—Testimonium Traditionis et auctoritatis Ecclesiae pro authenticitate sacrorum Librorum: 141-142.—Scriptura epistola est a Deo nobis missa. Legamus chirographum Dei. Dictante capite, manus eius scripserunt: 143-146.—Fides ex Scriptura concepta est: 147-151.—Scripturae sine dubitatione credendum. Asserit catholicam fidem. Omnis Scriptura Christum sonat: 152-156.—Titubabit fides, si Scripturarum vacillat auctoritas: 157-163.—Regulam sequendam statuit, si aliquid in Scripturis videatur contrarium veritati: 164-165.

141. Nostrorum porro Librorum auctoritas, tot gentium consensione, per successiones Apostolorum, episcoporum, conciliorumque roborata, vobis adversa est; vestrorum autem nulla est quia a tam paucis profertur, et ab iis qui Deum et Christum mendacem colunt (*C. Faust. Man.* 13,5: ML 42,284).

142. Quae unquam litterae ullum habebunt pondus auctoritatis, si evangelicae, si apostolicae non habebunt? De quo libro certum erit cuius sit, si Litterae quas Apostolorum dicit et tenet Ecclesia ab ipsis Apostolis propagata et per omnes gentes tanta eminentia declarata, utrum Apostolorum sint incertum est; et hoc erit certum scripsisse Apostolos, quod huic Ecclesiae contrarii haeretici proferunt auctorum suorum nominibus appellati, longe post Apostolos existentium? (*C. Faust. Man.* 33,6: ML 42,514).

143. Et de illa civitate unde peregrinamur, litterae nobis venerunt; ipsae sunt Scripturae quae nos hortantur ut bene vivamus (*En. in Ps.* 90 s.2,1: ML 37,1159).

144. *Fidelis Dominus in verbis suis.* Possemus illi credere tantummodo dicenti: noluit sibi credi dicenti, sed voluit teneri Scripturam suam; quomodo si diceres alicui homini, cum aliquid promitteres, Non mihi credis, ecce scribo tibi. Etenim quia generatio vadit, et generatio venit, et sic transcurrunt ista saecula cedentibus succedentibusque mortalibus; Scriptura Dei manere debuit, et quoddam chirographum Dei, quod omnes transeuntes legerent, et viam promissionis eius tenerent. Et quanta sunt quae reddidit ex isto chirographo?... Si dicat tibi Deus: Chirographum meum tenes; iudicium promisi... diremptionem bonorum et malorum, regnum sempiternum fidelibus, et non vis credere? Ibi in chirographo meo lege omnia quae promisi (*En. in Ps.* 164,17: ML 37,1880).

¹ Canon sacrarum Scripturarum tradit Augustinus in *De doct. chr.* II 8,13: ML 34,41.

Ad haec tu dicis mihi, quoniam tu es Deus meus, et dicis voce forti in aure interiore servo tuo... et clamans; O homo, quod Scriptura mea dicit, ego dico (*ConJ.* XIII 29: ML 32,864).

146. Itaque cum illi (Prophetae et Apostoli) scripserunt quae ille ostendit et dixit, nequaquam dicendum est quod ipse non scripserit; quandoquidem membra eius id operata sunt, quod dictante capite cognoverunt. Quidquid enim ille de suis factis et dictis nos legere voluit, hoc scribendum illis tanquam suis manibus imperavit (*De cons. ev. I* 35,54: ML 34,1070).

147. Credit (civitas Dei) Scripturis sanctis et veteribus et novis, quas Canonicas appellamus, unde fides ipsa concepta est (*De civ. Dei XIX* 18; ML 41,646).

148. In Scripturis discimus Christum, in Scripturis discimus Ecclesiam (*Ep.* 105,3,14: ML 33,401).

149. Quidquid in Symbolo audituri estis, in divinis sacrarum Scripturarum litteris continetur (*S.* 212,2: ML 38,1060).

150. Hic prius per Prophetas, deinde per se ipsum, postea per Apostolos, quantum satis esse iudicavit, locutus, etiam Scripturarum condidit, quae canonica nominantur, eminentissimae auctoritatis, cui fidem habemus de his rebus quas ignorare non expedit, nec per nosmetipsos nosse idonei sumus (*De civ. Dei XI* 3: ML 41,318).

151. Aut quis, nisi tu, Deus noster, fecisti nobis firmamentum auctoritatis super nos in Scriptura tua divina? Caelum enim plicabitur ut liber (Is. 24,4) et nunc sicut pellis extenditur super nos (Ps. 103,2). Sublimioris enim auctoritatis est tua divina Scriptura, cum iam obierunt istam mortem illi mortales, per quos eam dispensasti nobis... Imde sicut pellem extendisti firmamentum Libri tui, concordēs utique sermones tuos, quos per mortalium ministerium superposuisti nobis... 18. Transeunt praedicatores verbi tui ex hac vita in aliam vitam; Scriptura vero tua usque in finem saeculi super populos extenditur (*Conf.* XIII 15,16,18: ML 32,852).

152. Si divinarum Scripturarum, earum scilicet quae canonicae in Ecclesia nominantur, perspicua firmatur auctoritate, sine ulla dubitatione credendum est. Aliis vero testibus vel testimoniis, quibus aliquid credendum esse suadetur, tibi credere vel non credere liceat, quantum ea momenti ad faciendum fidem vel habere non habere perpenderis (*Ep.* 147,4: ML 33,598).

153. Non autem asserit (Scriptura) nisi catholicam fidem, rebus praeteritis, et futuris et praesentibus (*De doct. chr.* 3,10,15: ML

154. Tanta est enim Christianarum profunditas Litterarum, ut in eis quotidie proficerem, si eas solas ab ineunte pueritia usque ad decrepitam senectutem maximo otio, summo studio, meliore ingenio conarer addiscere; non quod ad ea quae necessaria sunt saluti, tanta in eis perveniatur difficultate; sed cum quisque ibi fidem tenuerit, sine qua pie recteque non vivitur, tam multa, tamque multiplicibus mysteriorum umbraculis opacata intelligenda pro-

ficientibus restant, tantaque non solum in verbis quibus ista dicta sunt, verum etiam in rebus quae intelligenda sunt, latet altitudo sapientiae, ut annosissimis, acutissimis, flagrantissimis cupiditate discendi hoc contingat, quod eadem Scriptura quodam loco habet, *Cum consummaverit homo, tunc incipit* (Eccli. 18,6) (*Ep.* 137,1,3: ML 33,516).

155. Omnem veterem textum Scripturarum circumplexus est. Quidquid illarum Scripturarum est, Christum sonat (*In Ep. Io. ad Parth. tr.* 2,1: ML 35,1989).

156. Quid autem ostendit Dominus scriptum de se in lege Moysi, et Prophetis, et Psalmis? Quid ostendit? Ipse dicat. Breviter hoc Evangelista posuit, ut nos nossemus quid in tanta latitudine Scripturarum credere et intelligere debeamus. Certe multae sunt paginae, et multi libri, hoc habent omnes quod dixit Dominus breviter discipulis suis. Quid est hoc? Quia *oportebat pati Christum, et resurgere tertia die* (*In Ep. Io. ad Parth. tr.* 2,2: ML 35,1989).

157. Titubabit ñdes, si divinarum Scripturarum vacillat auctoritas (*De doct. chr.* 37: ML 34,35).

158. Ideoque cum essemus infirmi ad inveniendam liquida ratione veritatem, et ob hoc nobis opus esset auctoritate sanctarum Litterarum, iam credere coeperam nullo modo te fuisse tributurum tam excellentem illi Scripturae per omnes iam terras auctoritatem, nisi et per ipsam tibi credi, et per ipsam te quaeri voluisses (*Conf.* VI 5,8: ML 32,723).

159. Credamus igitur et consentiamus auctoritati sanctae Scripturae, quae nescit falli nec fallere (*De pece. mer. et rem.* I 22,33: ML 44,128).

160. Solis canonicis (scriptis) debeo sine ulla recusatione consensum (*De nat. et grat.* 61,71: ML 44,282).

161. Ut ergo ab huiusmodi falsitatibus humanus animus purgaretur, sancta Scriptura parvulis congruens, nullius generis rerum verba vitavit, ex quibus quasi gradatim ad divina atque sublimia noster intellectus velut nutritus assurgere (*De Trin.* I 1,2: ML 42,820).

162. His enim omnibus divinae Scripturae testimoniis, quam esse veracem nemo dubitat nisi infidelis aut impius (*De Gen. ad litt.* VII 28,42: ML 34,371).

163. Quis autem nesciat sanctam Scripturam canonicam, tam Veteris quam Novi Testamenti, certis suis terminis contineri, eamque omnibus posterioribus episcoporum litteris ita praeponi, ut de illa omnino dubitari et disceptari non possit, utrum verum vel utrum rectum sit, quidquid in ea scriptum esse constiterit? (*De bapt. c. Donat.* II 3,4: ML 43,128).

164. Ego enim fateor Caritati tuae (S. Hieronymo), solis Scripturarum libris qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem honorem deferre, ut nullum eorum auctorem scribendo aliquid

errasse firmissime credam. Ac si aliquid in eis offendero Litteris, quod videatur contrarium veritati; nihil aliud, quam vel mendosum esse codicem, vel interpretem non assecutum esse quod dictum est, vel me minime intellexisse, non ambigam (*Ep.* 82,1,3: ML 33.277).

165. Ibi (in Scriptura) si quid velut absurdum moverit, non licet dicere: auctor huius libri non tenuit veritatem; sed, aut codex mendosus est, aut interpret erravit, aut tu non intelligis... In illa vero canonica eminentia sacrarum Litterarum, etiamsi unus propheta, seu apostolus, aut evangelista aliquid in suis Litteris posuisse ipsa canonis confirmatione declaratur, non licet dubitare quod verum sit: alioquin nulla erit pagina, qua humanae imperitiae regatur infirmitas, si Librorum canonicorum saluberrima auctoritas, aut contempta penitus aboletur, aut interminata confunditur (*C. Faust. Man.* XI 5: ML 42,249) 2.

CAPUT II

Traditio est fons Revelationis

Summarium.—Regula pro discernenda origine apostolica alicuius doctrinae.

Multa ab Apostolis praecepta tenentur, quamquam non scripta rependantur: 166-169.—Etsi nihil de precibus pro defunctis in Scriptura legatur, adhuc observandum esset ex Traditione: 170-171.—Consuetudo non rebaptizandi eos qui ab haereticis baptizati fuerant ex apostolica venit Traditione. Quod Ecclesia parvulos baptizat, apostolica est Traditio, propterea credendum: 172-174.

166. Quod universa tenet Ecclesia, nec conciliis institutum, sed semper retentum est, nonnisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur (*De bapt. c. Donat.* 4,24: ML 43,174).

167. Illa autem (sacramenta) quae non scripta, sed tradita custodimus, quae quidem toto terrarum orbe servantur, datur intelligi vel ab ipsis Apostolis, vel plenariis conciliis, quorum est in Ecclesia saluberrima auctoritas, commendata atque statuta retineri (*Ep.* 54,1,1: ML 33,200).

168. Sunt multa quae universa tenet Ecclesia, et ob hoc ab Apostolis praecepta bene creduntur, quamquam scripta non rependantur (*De bapt. c. Donat.* V 23,31: ML 43,192).

169. Etsi nulla ratione indagetur, nullo sermone explicetur: verum tamen est quod antiquitus veraci fide catholica praedicatur et creditur per Ecclesiam totam (*C. Iui.* VI 5,11: ML 44,828).

2 Augustinus praeclaras tradidit regulas pro interpretatione S. Scripturae, praesertim in opere *De doctrina Christiana* (ML 34,15-122). Duae fundamentales quaestiones scientiae biblicae discutiuntur in hoc opere: «modus inveniendi quae intelligenda sunt, et modus proferendi quae intellecta sunt» (*Ib.* 1,1: ML 34,19). Cf. Benedetto Prete, *I principi esegetici di S. Agostino*: Sapienza, 8 (1955) 552-594. Plura etiam apud Maurice Pontet, *L'Exégèse de S. Augustin prédicateur* (1944).

170. In Machabaeorum libris legimus oblatum pro mortuis sacrificium (2 Mac. 12,43). Sed et si nusquam in Scripturis veteribus omnino legeretur, non parva est universae Ecclesiae, quae in hac consuetudine claret auctoritas, ubi in precibus sacerdotis quae Domino Deo ad eius altare funduntur, locum suum habet etiam commendatio mortuorum (*De cura pro mort. ger.* 1,3: ML 40,593).

171. Hoc enim a patribus traditum, universa observat Ecclesia, ut pro eis qui in corporis et sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur (*S.* 172,2,2: ML 38,936).

172. Quam consuetudinem ¹ credo ex apostolica traditione venientem (sicut multa quae non inveniuntur in litteris eorum, neque in conciliis posteriorum, et tamen quia per universam custodiuntur Ecclesiam, nonnisi ab ipsis tradita et commendata creduntur); hanc ergo consuetudinem per Agrippinum praedecessorem suum dicit sanctus Cyprianus quasi coepisse corrigi. Sed sicut diligentius inquisita veritas docuit, quae post magnos dubitationis fluctus ad plenarii concilii confirmationem perducta est, verius creditur per Agrippinum corrumpi coepisse, non corrigi (*De bapt. c. Donat.* II 7,12: ML 43,133).

173. Quod autem nos admonet (S. Cyprianus), *ut ad fontem recurramus, id est, ad Apostolicam traditionem, et inde canalem in nostra tempora dirigamus*, optimum est, et sine dubitatione faciendum... Cum ergo ipsis Apostolorum temporibus inveniamus fuisse quosdam, quibus una spes non erat, et unum Baptisma erat; ex ipso fonte ita in nos ducitur veritas (*De bapt. c. Donat.* V 26,37: ML 43,194) ².

174. Consuetudo tamen matris Ecclesiae in baptizandis parvulis nequaquam spernenda est, neque ullo modo superflua deputanda, nec omnino credenda nisi apostolica esset traditio (*De Gen. ad litt.* X 23,39: ML 34,426).

Bibi.: Germán Mártel, *La tradición en San Agustín a través de la controversia pelagiana* (Madrid 1943). Praeclarum sane opus.

CAPUT III

De organis traditionis

Articulus I.—*De Ecclesia, ut regula Fidei*

Summarium.—In Symbolis brevis summa veritatum fidei continetur: 175-177.

Catholica fides per antistitem Ecclesiae Romanae exponitur. In textibus obscuris Scripturae interpretandis, exegeta ad auctoritatem Ecclesiae²

¹ Non rebaptizandi eos qui ab haereticis baptismum susceperant.

² Augustinus arguit contra Donatistas, qui ad S. Cyprianum appellabant contra baptismum extra Ecclesiam collatum, asseritque Traditione demonstrari Baptismum unum esse, etiamsi extra Ecclesiam ministratum fuerit.

recurrat: 178-180 —Recitare quis potest Symbolum, et tamen errorem admittere, nisi amplam expositionem fidei habuerit ab Ecclesia: 181-184. Disputare contra consuetudinem universalem Ecclesiae insania est. Auctoritas Ecclesiae movet Augustinum ut Evangelio credat; 185-187.

175. Symbolum didicistis, ubi est regula fidei vestrae brevis et grandis; brevis, numero verborum; grandis, pondere sententiarum (S. 59,1,1: ML 38,400).

176. Symbolum reddidistis, quo breviter comprehensa continetur fides (S. 58,1,1: ML 38,393).

177. Hoc nisi credamus, periclitatur ipsum nostrae Confessionis ¹ initium, qua nos in Deum Patrem omnipotentem credere confitemur (*Enchir.* 96: ML 40,276).

178. Eadem iterum et iterum dicis, quibus me iam superius respondisse qui legerit pervidebit. Sed hic etiam persistendi tibi atque asseveranti libertatem bene agendi seu male, suo malo usu perire non posse, respondeat et beatus Papa Innocentius Romanae Antistes Ecclesiae... (verba Innocentii adducit, et prosequitur): Videsne quid sapiat per ministrum suum catholica fides? (*C. Iul. 0. i. 6,i 1*: ML 45,1520).

179. Sed cum verba propria faciunt ambiguum Scripturam, primo videndum est ne male distinxerimus, aut pronuntiaverimus. Cum ergo adhibita intentio incertum esse perviderit quomodo distinguendum aut quomodo pronuntiandam sit, consulat regulam fidei quam de Scripturarum planioribus locis et Ecclesiae auctoritate percepit (*De doct. chr.* III 2,2: ML 34,65).

180. De obscuris naturalium rerum, quae omnipotente Deo artifice facta sentimus, non affirmando, sed quaerendo tractandum est; in Libris maxime quos nobis divina commendat auctoritas, in quibus temeritas asserendae incertae dubiaeque opinionis, *difficile* sacrilegii crimen evitat: ea tamen quaerendi dubitatio catholicae fidei metas non debet excedere. Et quoniam multi haeretici ad suam sententiam, quae praeter fidem est catholicae disciplinae, expositionem Scripturarum divinarum trahere consueverunt; ante tractationem huius libri catholica fides breviter explicanda est (*De Gen. ad Utt. imp. lib.* 1,1: ML 34,219).

181. Fieri potest ut (homo) integra teneat verba Symboli, et tamen non recte credat, sive de ipsa Trinitate, sive de resurrectione, vel aliquid aliud... Sic etiam fieri potest ut in alicuius haeretici librum catholicus catechumenus incidat, et a veritate nesciens discernere errorem, credat aliquid contra catholicam fidem; cui tamen errori verba Symboli non repugnant; sub eisdem quippe verbis innumerabiles haeticorum errores exorti sunt (*De bapt. c. donat. III 14,19*: ML 43,146).

182. Alii sic, alii sic; utrique in errore. Catholica autem fides ex utroque verum tenens quod tenet, et praedicans quod credit, et

¹ Symbolum fidei est Confessio Christianorum.

Deum Christum intellexit, et hominem credidit: utrumque enim scriptum est, et utrumque verum est (*In Io. Ev. tr.* 36,2: ML 35, 1663).

183. Audi ergo totum quod dico ego; id est, quod dicit catholica fides, quod dicit fundatissima et serenissima veritas (*S.* 237, 2,2: ML 38,1123) 2.

184. Fides nostra, id est, fides vera, fides recta, fides catholica, non opinione praesumptionis, sed testimonio lectionis collecta, nec haeretica temeritate incerta, sed apostolica veritate fundata, hoc insinuat; hoc novimus, hoc credimus (*S.* 52,2,2: ML 38,355) 3.

185. Similiter etiam si quid horum tota per orbem frequentat Ecclesia nam et hinc quin ita faciendum sit, disputare insolentissimae insaniae est (*Ep.* 54,5,6: ML 33,202) 4.

186. Hoc Ecclesia semper habuit, semper tenuit: hoc a maiorum fide percepit; hoc usque in finem perseveranter custodit (*S.* 176, 2,2: ML 38,950) 5.

187. Si invenires aliquem, qui Evangelio nondum credit, quid faceres dicenti tibi: Non credo? Ego vero Evangelio non crederem, nisi me catholicae Ecclesiae commoveret auctoritas (*C. Ep. Man.* 5,6: ML 42,176).

Bibi.: W. F. Dankbaar, *Schriftgezag en Kerkgezag bij Augustinus: Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 11 (1956) 37-59.

Articulus II.—*De auctoritate Patrum*

Summarium.—Patres fideliter transmiserunt quod ipsi acceperant: 188-190.—

Magna auctoritas Patrum Ecclesiae. Eminentī sanctitate ornatī et doctrina praediti erant: 191-192.—Patres Ecclesiae concordant in fundamentalia fidei, libere disputant in aliis. Tutius est plurium in religione, quam unius vel paucorum privatam sententiam sequi. Propterea Augustinus antepōnit sententiam multorum ingenio et doctrina praeditorum, auctoritati S. Cypriani in quaestione: «De rebaptizandis»: 193-194.

188. Sancti ac beati et in divinorum eloquiorum pertractatione clarissimi sacerdotes, Irenaeus, Cyprianus, Reticius, Olympius, Hilarius, Ambrosius, Gregorius, Innocentius, Ioannes, Basilius quibus addo presbyterum, velis nolis, Hieronymum, ut omittam eos qui

2 Contra Manichaeos, qui humanitatem apparentem tantum in Christo supponunt, Augustinus asserit perfectionem duarum naturarum in Christo: «Tu dicis: spiritum; ego, spiritum et carnem. Non tu melius dicis, sed minus dicis» (*Ib.*).

3 Trinitatem scilicet inseparabilem esse, quamvis «cum Tesus venit ad fluvium, ex alio loco in alium locum: columba de caelo descendit ad terram, de alio loco ad alium locum; vox ipsa Patris, nec de terra, nec de aqua sonuit, sed de caelo... ipsa tamen fide rectissime, ac robustissime retinemus Patrem, Filium, Spiritum sanctum, inseparabilem esse Trinitatem, unum Deum, non tres deos» (*Ib.*).

4 Augustinus Ianuario interroganti utrum ieiunium servari oporteat ante Eucharistiam an non, commendat ut consuetudinem Ecclesiae sequatur (*Ib.*).

5 Omnes homines aegrotos esse ex peccato Adami, et nullum sanari nisi gratia Christi (*Ib.*).

nondum dormierunt, adversus vos proferunt de omnium hominum peccato originali obnoxia successione sententiam: unde nemo eruit, nisi quem sine lege peccati repugnante legi mentis virgo concepit... 34. Quod invenerunt in Ecclesia, tenuerunt; quod didicerunt, docuerunt; quod a patribus acceperunt, hoc filiis tradiderunt. Nondum vobiscum apud istos indices aliquid agebamus, et apud eos acta est causa nostra (*C. Iui. II 10,33-34: ML 44,697*).

189. Ante me erat Ambrosius, qui non erat Manichaeus; ante ipsum Hilarius, Gregorius; ante hos Cyprianus, et caeteri, quos commemorare longum est, qui non erant Manichaei. Et tamen Ecclesiam docuerunt, quod in Ecclesia didicerunt (*C. Iui. O. i. 1,107: ML 45.1125*).

190. Sciens quam clari probatique doctores Ecclesiae Christi, de peccato originali, et de iustitia Dei, quod credo crediderint, quod doceo docuerint, quod defendo defenderint; sic audire debeo contumelias tuas, quomodo laudes meas (*C. Iui. O. i. 3,10: ML 45,1251*).

191. Convinceris undique: luce clariora sunt testimonia tanta sanctorum. In quorum conventum te introduxerim conspice. Hic est Mediolanensis Ambrosius... Hic est et Constantinopolitanus Ioannes... Hic est Basilius... Hic sunt et caeteri, quorum te movere debeat tanta consensus. Non est ista, sicut stilo maledico scribis, «conspiratio perditorum». In Ecclesia catholica doctrinae sanae studiis claruerunt; spiritualibus armis muniti et accincti strenua contra haereticos bella gesserunt; perfuncti fideliter suae dispensationis laboribus in pacis gremio dormierunt... 31. Ecce quo te introduxi, conventus sanctorum istorum non est multitudo popularis; non solum filii, sed et patres Ecclesiae sunt (*C. Iui. I 7,30-31: ML 44, 661-62*).

192. Isti (patres) episcopi sunt, docti, graves, sancti, veritatis acerrimi defensores adversus garrulas vanitates, in quorum ratione, eruditione, libertate, quae tria bona iudici tribuisti, non potes invenire quod spernas... Talibus post Apostolos sancta Ecclesia plantatoribus/rigatoribus, aedificatoribus, pastoribus, nutritoribus crevit (*C. Iui. II 10,37: ML 44,700*).

193. Ita ne ista verba sancti Ioannis episcopi audes tanquam e contrario tot taliumque sententiis collegarum eius opponere, eumque ab illorum concordissima societate se iungere, et eis adversarium constituere? Absit, absit hoc malum de tanto viro credere aut dicere. Absit, inquam, ut Constantinopolitanus Ioannes, de Baptismate parvulorum, eorumque a paterno chirographo liberatione per Christum, tot ac tantis coëpiscopis suis, maximeque Romano Innocentio, Carthaginensi Cypriano, Cappadoci Basilio, Nazianzeno Gregorio, Gallo Hilario, Mediolanensi resistat Ambrosio. Alia sunt, in quibus inter se aliquando etiam doctissimi atque optimi regulae catholicae defensores, salva fidei compage non consonant, et alius alio de una re melius aliquid dicit et verius. Hoc autem unde

nunc agimus, ad ipsa fidei pertinet fundamenta (*C. Iui. I 6,22: ML 44.655*)⁶.

194. Iam legi⁷ fateor; et profecto essem in eamdem sententiam, nisi me ad diligentiolem considerationem revocaret tanta auctoritas aliorum, quos vel pares gratia doctrinae, vel etiam fortasse doctiores, per tot gentes Latinas, Graecas, Barbaras, et ipsam Hebraeam, Ecclesia toto orbe diffusa parere potuit, quae ipsum quoque pepererat, qui mihi nullo modo videri potuerunt frustra noluisse istam tenere sententiam: non quia fieri non potuit ut in obscurissima quaestione verius pluribus unus paucive sentirent; sed quia non facile pro uno vel paucis adversus innumerabiles eiusdem religionis et unitatis viros, et magno ingenio et uberi doctrina praeditos, nisi pertractatis pro viribus atque perspectis rebus ferenda sententia est (*De bapt. c. Donat. III 4,6: ML 43,142*).

⁶ Iulianus Ecclanensis, Homiliam ad Neophytos S. Iohannis Chrysostomi adduxerat, in qua iuxta Iulianum, hoc S. Iohannes dixerat: «Hac de causa etiam infantes baptizamus cum non sint coinquinati peccato» (*Ib. n.21*). Augustinus respondit: «Peccata dixit parvulos non habere, sed propria» (*Ib. n.22*). Asserit etiam Augustinus in aliis codicibus non legi «peccato» sed «peccatis». Postea lectionem graecam textus adducit, quod est latine: «ideo et infantes baptizamus quamvis peccata non habentes», et addit: «Vides certe non ab eo dictum esse «parvulos non coinquinos esse peccato», sive «peccatis»; sed, «non habentes peccata»: intellige propria, et nulla contentio est. At inquires, Cur non ipse addidit, propria? Cur, putamus, nisi quia disputans in catholica Ecclesia, non se aliter intelligi arbitrabatur, tali quaestione nullius pulsabatur, vobis nondum litigantibus securius loquebatur?» (*Ib. n.22*).

Ita Augustinus, qui libenter fatetur, Patres aliquando, «salva fidei compage», non semper inter seipsos consonare hoc tolerare non potest in materia de peccato originali, quae «ad ipsa fidei pertinet fundamenta». Propterea resolute defendit Chrysostomum contra accusationem Iuliani.

⁷ *Epistolam S. Cypriani ad Iubaianum.*

DE DEO UNO

De Dei existentia

Articulus I.—Ex rebus mutabilibus ad Entem immutabilem

Summarium.—*Existentia Dei* adeo patet, ut difficulter ignoretur: 195-198.—

Gentes, absque lege data per Moysem, invisibilia Dei, per ea quae facta sunt, conspecti sunt; tamen *stulti* facti sunt idola colentes. Propterea veritatem in iniquitate detinent: 199-201.—Ex rebus mutabilibus *ad Entem* immutabilem. Via causalitatis ex sensibilibus, ad notionem rerum aeternarum pervenitur: 202-204.

195. Pauci inveniuntur tantae impietatis, ut impleatur in eis quod scriptum est, *Dixit stultus in corde suo, «Non est Deus»* (Ps. 13,1). Insania ista paucorum est (S. 69,2,3: *ML* 38,441).

196. Potest namque anima infidelis usque ad tantas tenebras pervenire, ut dicat stultus in corde suo, *Non est Deus* (En. in Ps. 87,12: *ML* 37,1117).

197. Quod Deus dicitur universae creaturae, etiam omnibus gentibus antequam in Christum crederent, non omni modo esse potuit hoc nomen ignotum. Haec est enim vis verae divinitatis, ut creaturae rationali iam ratione utenti, non omnino ac penitus possit abscondi. Exceptis enim paucis in quibus natura nimium depravata est, universum genus humanum Deum mundi huius fatetur auctorem. In hoc ergo quod fecit hunc mundum caelo terraque conspiciuum, et antequam imbuerentur in fide Christi, notus omnibus gentibus Deus (*In Io. Ev. tr.* 106,4: *ML* 35,1910).

198. Propinquior nobis est qui fecit, quam multa quae facta sunt. *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus* (Act. 17,28); ex quo fit ut maior ad illa invenienda sit labor, quam ad illum a quo facta sunt, cum sit incomparabili felicitate praestantius illum ex quantulumcumque particula pia mente sentire, quam illa universa comprehendere (*De Gen. ad Utt.* V 16,34: *ML* 34,333).

199. Nam quia viderunt etiam ipsi (quantum videri ab homine potest) creatorem per creaturam, factorem per facturam, fabricatorem mundi per mundum, Paulus apostolus testis est, cui utique debent credere Christiani. Ait enim, cum de talibus loqueretur: *Revelatur ira Dei de caelo super omnem impietatem*. Ista, sicut recognoscitis, Pauli apostoli verba sunt. *Revelatur ira Dei de caelo super omnem impietatem et iniustitiam hominum, qui veritatem in iniquitate detinent*. Numquid dixit eos non detinere veritatem? Sed, *veritatem in iniquitate detinent*. Bonum est quod tenent: sed malum est ubi tenent. *Veritatem in iniquitate detinent* (S. 141,1,1: *ML* 38,776).

200. Occurrebat autem, ut diceretur ei: Unde illi impii veritatem detinent? Numquid Deus ad quemquam eorum locutus est? Numquid legem acceperunt, sicut Israëliitarum populus per Moysen? Unde ergo detinent veritatem, vel in ipsa iniquitate? Audite quod sequitur, et ostendit. Quia *quod notum est Dei*, inquit, *manifestum est in illis: Deus enim illis manifestavit. Manifestavit illis quibus legem non dedit? Audi quomodo manifestavit. Invisibilia enim eius, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur.* Interroga mundum, ornatum caeli, fulgorem dispositionemque siderum, solem diei sufficientem, lunam noctis solatium: interroga terram fructificantem herbis et lignis, animalibus plenam, hominibus exornatam: interroga mare, quantis et qualibus natatilibus plenum: interroga aera, quantis volatilibus viget: interroga omnia, et vide si non sensu suo tanquam tibi respondent, Deus nos fecit. Haec et philosophi nobiles quaesierunt, et ex arte Artificem cognoverunt. Quid ergo? quare revelatur ira Dei super ipsam impietatem? Quia *veritatem in iniquitate detinent?* Veniat, ostendat quomodo. Iam enim dixit, quomodo cognoverunt. *Invisibilia eius, id est, Dei, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur; sempiterna quoque eius virtus et divinitas; ut sint inexcusabiles. Quia cum cognovissent Deum, non sicut Deum honorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum.* Apostoli verba sunt, non mea: *Et obscuratum est insipiens cor eorum; dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt.* Quod curiositate invenerunt, superbia perdididerunt (S. 141,2,2: ML 38,776).

201. Ostende, proba stultitiam ipsorum. Ostende, Apostole, et sicut ostendisti nobis unde potuerunt pervenire ad cognitionem Dei, quoniam *invisibilia eius, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur*: ita nunc ostende quomodo *dicentes se esse sapientes, stulti facti sunt.* Audi: Quia *immutaverunt, ait, gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, et volucrum, et quadrupedum, et serpentium* (Rom. 1,18-23). Figuras enim istorum animalium, sibi deos Pagani fecerunt. Invenisti Deum, et colis idolum. Invenisti veritatem, et ipsam veritatem in iniustitia detines. Et quod per Dei opera cognovisti, per opera hominis perdis. Totum considerasti; caeli, terrae, maris, elementorumque omnium ordinem collegisti: istud non vis attendere, quod mundus opus est Dei, idolum opus est fabri. Si faber idolo, sicut dedit figuram, daret et cor; ab ipso idolo faber adoraretur. Quomodo enim, o homo, faber tuus Deus est, sic homo idolo faber est. Quis est Deus tuus? Qui te fecit. Quis est Deus fabri? Qui illum fecit. Quis est Deus idoli? Qui fecit illud. Ergo si idolum cor haberet, nonne fabrum adoraret qui illud fecit? Ecce in qua iniquitate veritatem tenuerunt, et ad possessionem illam quam viderunt, viam perducentem non invenerunt (S. 3,3: ML 38,777).

202. Ecce sunt caelum et terra: clamant quod facta sunt; mutantur enim atque variantur. Quidquid autem factum non est, et tamen est, non est in eo quidquam quod ante non erat, quod est

mutari atque variari. Clamant etiam quod seipsa non fecerint: Ideo sumus, quia facta sumus; non ergo eramus antequam essemus, ut fieri possemus a nobis. Et vox dicentium est ipsa evidentia. Tu ergo, Domine, fecisti ea qui pulcher es, pulchra sunt enim; qui bonus es, bona sunt enim; qui es, sunt enim (*Conf.* XI 4: *ML* 32,811).

203. *Non video*, inquit (infidelis); quid crediturus sum? Anima enim tua videtur, ut opinor! Stulte! corpus tuum videtur; animam tuam quis videt? Cum ergo corpus tuum solum videatur, quare non sepeliris? Miratur quia dixi, Si corpus tantum videtur, quare non sepeliris? Et respondit (sapit enim ad hoc): Quia vivo. Onde scio quia vivis, cuius animam non video? unde scio? Respondebis: Quia loquor, quia ambulo, quia operor, Stulte! ex operibus corporis agnosco viventem; ex operibus creaturae non potes agnoscere Creatorem! (*En. in Ps.* 73,25: *ML* 36,944).

204. Mens itaque humana prius haec quae facta sunt, per sensus corporis experitur, eorumque notitiam pro infirmitatis humanae modulo capit: et deinde quaerit eorum causas, si quo modo possit ad eas pervenire principaliter atque incommutabiliter manentes in Verbo Dei, ac sic invisibilia eius, per ea quae facta sunt, intellecta conspicere (Rom. 1,20) (*De Gen. ad liti.* IV 32,49: *ML* 34,316).

Bibi.: F. Cayré, *Dieu Présent dans la vie de l'esprit* (1951) i8ss; E. Gilson, *Le., C.2: L'itinéraire de l'ame à Dieu* uss; C. Boyer, *Sant'Agostino* (Milano 1946) 49ss; Id., *Come S. Agostino ha trovato Dio: Augustiniana* (Napoli 1955) 97-110; Amato Masnovo, *L'ascesa verso Dio in S. Agostino: Rivista di Filosofia Neo-Schol.* (Milano, Ian. 1931) 31-41; Saturnino Casas Blanco, *El conocimiento de Dios en la filosofía de San Agustín: Augustinus* (Madrid 1956) 63-81.

Articulus II.—*De aliis argumentis ab Augustino adhibitis pro existentia Dei*

Summarium.—Diversi gradus perfectionis arguunt pro Ente undequaque perfecto: 205-206.—Deinde argumentum adhibet cosmologicum: 207.—Argumento psychologico delectatur. Introspectit intima mentis suae, et super mentem videt lucem incommutabilem, valde superiorem seipso, quia ab ea ipse factus est. Haec est aeterna veritas, ipse Deus. Noli foras ire, in interiore homine habitat veritas: 208-210.—Spatiatur in consideratione memoriae, in eaque invenit Deum, quia ex quo didicit deum, manet in memoria eius; 211-213.—Divina vox in corde auditur, existentiaque Veritatis ex effectibus concluditur. Sero te amavi, foris te quaerebam, et intus eras: 214-215.

205. Quid plura et plura? Bonum hoc et bonum illud: tolle hoc et illud, et vide ipsum bonum, si potes: ita Deum videbis non alio bono bonum sed bonum omnis boni. Neque enim in his omnibus bonis... diceremus aliud alio melius cum vere iudicamus, nisi esset nobis impressa notio ipsius boni secundum quod et probaremus aliquid, et aliud alii praeponeremus... 5. Quapropter nulla essent mutabilia bona, nisi esset incommutabile bonum... Si ergo po-

tueris illis detractis per se ipsum perspicere bonum, perspexeris Deum (*De Trin.* VIII 3,4-5: ML 42,949-950) L

206. Nonne stimulavit nos ad quaerendum et ad distinguendum quid sit bonum alio bono bonum, et bonum seipso bonum? Quam ergo bonum est a quo sunt omnia bona? Omnino nullum invenias bonum quod non ab illo sit bonum (*En. in Ps.* 134,4: ML 37.1740).

207. Et quid est hoc? Interrogavi terram, et dixit, Non sum; (quod amo, cum amo Deum) et quaecumque in eadem sunt, idem confessa sunt. Interrogavi mare et abyssos, et reptilia animarum vivarum et responderunt: Non sumus Deus tuus; quaere super nos. Interrogavi auras flabiles, et inquit universus aër cum incolis suis: Fallitur Anaximenes; non sum Deus. Interrogavi caelum, solem, lunam, stellas; neque nos sumus Deum quem quaeris, inquiunt. Et dixi omnibus iis quae circumstant fores carnis meae: Dixistis mihi de Deo meo quod vos non estis, dicite mihi de illo aliquid. Et exclamaverunt voce magna: Ipse fecit nos (Ps. 99,3). Interrogatio mea, intentio mea; et responsio eorum, species eorum. Et direxi me ad me, et dixi mihi: Tu quis es? Et respondit: Homo. Et ecce corpus et anima in me mihi praesto sunt: unum exterius, et alterum interius. Quid horum est unde quaerere debui Deum meum, quem iam quaesiveram per corpus a terra usque ad caelum, quousque potui mittere nuntios, radios oculorum meorum? Sed melius quam interius. Ei quippe renuntiabant omnes nuntii corporales praesidentis et indicanti de singulis responsionibus caeli et terrae et omnium quae in eis sunt dicentium: Non sumus Deus, sed ipse fecit nos. Homo interior cognovit haec per exterioris ministerium; ego interior cognovi haec, ego, ego animus per sensus corporis mei. Interrogavi mundi molem de Deo meo, et respondit mihi: Non ego sum, sed ipse me fecit (*Conf. X* 6,9: ML 32,783).

208. Et inde admonitus redire ad memetipsum, intravi in intima mea, duce te; et potui, quoniam factus es adiutor meus. Intravi, et vidi qualicumque oculo animae meae, supra eundem oculum animae meae supra mentem meam, lucem incommutabilem; non hanc vulgarem et conspicuam omni carni: nec quasi ex eodem genere grandior erat, tanquam si ista multo multoque clarius claresceret, totumque occuparet magnitudine. Non hoc illa erat; sed aliud, aliud valde ab istis omnibus. Nec ita erat supra mentem meam sicut oleum super aquam nec sicut caelum super terram; sed superior, quia ipsa fecit me, et ego inferior, quia factus sum ab ea. Qui novit veritatem, novit eam... Caritas novit eam. O aeterna veritas, et vera caritas, et cara aeternitas! tu es Deus meus; tibi suspire die ac nocte... Et cognovi quoniam pro iniquitate erudisti homines, et tabescere fecisti sicut araneam animam meam (Ps. 38,12); et dixi: Numquid nihil est veritas, quoniam neque per finita, neque per infinita locorum spatia diffusa est? Et clamasti de longinquo: Imo vero; *Ego sum qui sum* (Ex, 3,14). Et audivi sicut auditur in corde, et non erat

03

1

I
E;

1 Cf. *De lib. arb.* II 16,44; 17,45: ML 32,1264.1265.

prorsus unde dubitarem; faciliusque dubitarem vivere me, quam non esse veritatem, quae per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur (Rom. 1,20) (*Coni.* VII io: ML 32,742) 2.

209. Noli foras ire, in teipsum redi; in interiore homine habitat veritas; et si tuam naturam mutabilem inveneris, transcende et teipsum. Sed memento cum te transcendis, ratiocinantem animam te transcendere. Illuc ergo tende, unde ipsum lumen rationis accenditur. Quo enim pervenit omnis bonus ratiocinator, nisi ad veritatem? cum ad seipsam veritas non utique ratiocinando perveniat, sed quod ratiocinantes appetunt, ipsa sit... Confitere te non esse quod ipsa est; siquidem se ipsa non quaerit; tu autem ad ipsam quaerendo venisti, non locorum spatio, sed mentis affectu (*De vera rei.* 39,72: ML 34,154).

210. Verumtamen audiendo quotidie, *Ubi est Deus tuus?* (Ps. 41,1)... quaesivi etiam ego ipse Deum meum, ut si possem, non tantum crederem, sed aliquid et viderem. Video enim quae fecerit Deus meus, non autem video ipsum Deum meum qui fecit haec. Sed quoniam... *invisibilia Dei per ea quae facta sunt intellecta conspiciuntur*; quid agam, ut inveniam Deum meum? Considerabo terram: facta est terra. Est magna pulchritudo terrarum; sed habet artificem. Magna miracula sunt seminum atque gignentium, sed habent in omnia creatorem... Caelum suspicio et pulchritudinem siderum... Mira sunt haec, laudanda sunt haec, ... neque enim terrena, sed iam caelestia sunt haec. Nondum ibi stat sitis mea: haec miror, haec laudo; sed eum qui fecit haec, sitio. Redeo ad meipsum... invenio me habere corpus et animam... discerno animam melius esse aliquid quam corpus... Oculi membra sunt carnis, fenestrae sunt mentis: interior est qui per has videt... Deus meus qui fecit haec, quae oculis video, non istis oculis est inquirendus. Aliquid etiam per seipsum animus ipse conspiciat... Dicatur ergo mihi, quem colorem habeat sapientia... Est prorsus (animus); seipsum enim per seipsum videt, et animus ipse ut norit se, videt se... Sed numquid aliquid tale Deus ipsius est, qualis est animus? Non quidem videri Deus nisi animo potest, nec tamen ita ut animus videri potest. Aliquid enim quaerit animus iste quod Deus est, de quo illi non insultent qui dicunt: *Ubi est Deus tuus?* Aliquam quaerit incommutabilem veritatem, sine defectu substantiam. Non est talis ipse animus: deficit, proficit... Ista mutabilitas non cadit in Deum. 8. Quaerens ergo Deum meum in rebus visibilibus et corporalibus, et non inveniens... aliquid super animam esse sentio Deum meum... Ibi enim domus Dei mei, super animam meam (*En. in Ps.* 41,7-8: ML 36,467-469).

211. Transibo et hanc vim meam quae memoria vocatur, transibo eam ut pertendam ad te, dulce lumen. Quid dicis mihi? Ecce ego ascendens per animum meum ad te qui desuper mihi manes. Transibo te istam vim meam, quae memoria vocatur, volens et attingere unde attingi potest, et inhaerere tibi potest... Transibo ergo

² Argumentum teleologicum pulchre evoluit in *En. in Ps.* 41.7-8. ML 36, 467.469.

ct memoriam, ut attingam eum qui separabit me a quadrupedibus, et volatilibus caeli sapientiores me fecit. Transibo et memoriam; et ubi te inveniam, vere bona et secunda suavis? et ubi te inveniam? Si praeter memoriam meam te invenio, immemor tui sum. Et quomodo iam inveniam te, si memor non sum tui? (*Conf.* X 17,26: ML 32,790) 3.

212. Ecce quantum spatiatus sum in memoria mea, quaerens te, Domine, et non te inveni extra eam. Neque enim aliquid de te inveni quod non meminissem ex quo didici te. Nam ex quo didici te, non sum oblitus tui. Ubi enim inveni veritatem, ibi inveni Deum meum ipsam veritatem... Itaque ex quo didici te, manes in memoria mea, et illic te invenio, cum reminiscor tui et delector in te (*Conf.* X 24,35: ML 32,794).

213. Sed ubi manes in memoria mea, Domine, ubi illic manes? Quale cubile fabricasti illic tibi? quale sanctuarium aedificasti tibi? Tu dedisti hanc dignationem memoriae meae ut maneam in ea; sed in qua eius parte maneam, hoc considero. Transcendi enim partes eius, quas habent et bestiae, cum te recordarer quia non ibi te inveniebam inter imagines rerum corporalium, et veni ad partes eius, ubi commendavi affectiones animi mei, nec illic inveni te. Et intravi ad ipsius animi mei sedem, quae illi est in memoria mea, quoniam sui quoque meminit animus, nec ibi tu eras: quia sicut non est imago corporalis, nec affectio viventis, qualis est cum laetamur, contristamur, cupimus, metuimus, meminimus, obliviscimur, et quidquid huiusmodi est; ita nec ipse animus es, quia Dominus Deus animi tu es, et commutantur haec omnia, tu autem incommutabilis manes super omnia, et dignatus es habitare in memoria mea ex quo te didici. Et quid quaero quo loco eius habites, quasi vero loca ibi sint? Habitas certe in ea, quoniam tui memini ex quo te didici, et in ea te invenio cum recordor te (*Conf.* X 25,36: ML 32,794).

214. Inveni longe me esse a te in regione dissimilitudinis, tanquam audirem vocem tuam de excelso: Cibus sum grandium; cresce, et manducabis me. Nec tu me in te mutabis, sicut cibum carnis tuae; sed tu mutaberis in me. Et cognovi quoniam pro iniquitate erudisti hominem, et tabescere fecisti sicut araneam animam meam (Ps. 38,12); et dixi: Numquid nihil est veritas, quoniam neque per finita, neque per infinita locorum spatia diffusa est? Et clamasti de longinquo: Imo vero, *Ego sum qui sum* (Ex. 3,14). Et audivi sicut auditur in corde, et non erat prorsus unde dubitarem; faciliusque dubitarem vivere me, quam non esse veritatem, quae per ea quae facta sunt, intellecta conspicitur (Rom. 1,20) (*Conf.* VII 10,16: ML 32,742).

215. Sero te amavi, pulchritudo tam antiqua et tam nova! sero

3 Cf. F. Cayré, *Manual of Patrology* (vers. ang.) 673; Amato Masnovo, *L'ascesa verso Dio in S. Agostino*: Rivista di Filosofia Neo-Scholastica (Milano 1931) 31-41. Masnovo studium suum ad opus *Confessionum* limitat.

te amavi! Et ecce intus eras, et ego foris, et ibi te quaerebam; et in ista formosa quae fecisti, deformis irruebam. Mecum eras, et tecum non eram (*Conf.* X 27,38: ML 32,795).

Bibi.: Opera in praec. art citata. Insuper: F. Cayre. *Manual of Patrology* vol. i,673; Id., *La contuition de la vision mediate de Dieu d'après S. Augustin*: Ephemerides theologicae Lovanienses (1920) 23-29 et 385-395; J. Taxeront. *History of Dogmas* (1923) vol.2,360; I. Sestili, *Augustini Philosophia pro existentia Dei*: Mise. Agost. (Roma 1931) 765-793; C. Boyer, *L'Idée de vérité dans la Philosophie de S. Augustin* (Paris 1940) 61ss; E. Portalié, *Augustin*: DTC 2344; M. F. Sciacca, *S. Agostino* vol.1,2855s; Adolfo Muñoz-Alonso, *El proceso intelectual de San Agustín* (Madrid 1955).

Articulus III.—*De argumento pro existentia Dei, quod Augustinus evolvit, praesertim in opere De libero arbitrio* 4

Summarium.—Inter tria quae Augustinus et Evodius sibi inquirenda proponunt, primum est, quomodo demonstretur Deum esse.—Quia sensus interior de externis sensibus iudicat, illum superiorem istis pronuntiant.—Eadem de causa, ratio sensui interiori praestat.—Veritas, quae communis est omnibus, et secundum quam de aliis rebus iudicamus, praestantior ratione est.—Haec veritas est summum bonum.—Quod est omni spiritu creato melius, Deus dicitur.—Deus est ipsa veritas incommutabilis.—Deus ergo existit: 216-224.

216. Quaeramus autem hoc ordine, si placet: primum, quomodo manifestum est Deum esse; deinde, utrum ab illo sint quaecumque in quantumcumque sunt bona; postremo, utrum in bonis numeranda sit voluntas libera (*De lib. arb.* II 3,7: ML 32,1243) 5.

217. *Evod.* Quantum memini trium illarum quaestionum quas paulo contexendum ordinem huius disputationis posuimus, nunc prima versatur, id est, quomodo manifestum fieri possit, quamvis tenacissime firmissimeque credendum sit, Deum esse.—*Aug.* Recte hoc tenes; sed etiam illud diligenter tenere te volo, cum de teipso quaererem utrum te esse noveris, non solum hoc, sed etiam alia duo nobis apparuisse quod noveris (*Ib.*, 5,11: ML 32,1246) 6.

4 Ne tanta afferre necesse sit, processus argumentationis indicatur in notis et in *Summario*. Notum est quantum Augustinus delectetur in natura istius argumentationis. Pro valore eiusdem, cf. auctores qui citantur.

5 «Quancumque haec inconcussa fide teneam, tamen quia cognitione nondum teneo, ita quaeramus quasi omnia incerta sint» (*Ib.* 2,5). Augustinus et Evodius, dubio methodico utentes, procedunt ad investigandum ratione, quod fide iam tenent. A Laurentio Berti, haec quae Gregorius Ariminensis, in hunc argumentum habet, mutuamur: «Observat Gregorius, quod S. Pater in eodem libro *De libero arbitrio** volens ostendere Deum esse, incipit a rebus immediate notis, puta, quod nos sumus, vivimus, et intelligimus; et deinde progreditur per gradus perfectionum, quia scilicet viventia praestantiora sunt iis, quae tantum sunt, et intelligentia iis, quae tantum sunt et vivunt; et tandem probat quod sit veritas, quae mentibus nostris est praestantior, et inde concludit Deum esse» (Berti, *De theologicis disciplinis* [Venetiis 1776] vol.1-2 1.1,19).

* Unusquisque nostrum, scilicet: «esse, vivere et intelligere» (*Ib.* 3,7). Postea de quinque corporis sensibus discutiunt et animadvertunt sensum interiorem de istis corporis sensibus indicare (*Ib.* 5,12), et illum superiorem sensibus externis, propter hanc rationem, praedicant. Inquisitio sese ad intellectum nunc

218. Aug. Quid si aliquid invenire potuerimus, quod non solum esse non dubites, sed etiam ipsa nostra ratione praestantius? dubitabisne illud quidquid est, Deum dicere?—*Evod.* Non continuo, si quid melius quam id quod in mea natura optimum est, invenire potuero, Deum esse dixerim. Non enim mihi placet Deum appellare, quo mea ratio est inferior, sed quo nullus est superior. *Aug.* Ita plane... Sed, quaeso te, si non inveneris esse aliquid supra nostram rationem, nisi quod aeternum atque incommutabile est, dubitabisne hunc Deum dicere?...—*Evod.* Hunc plane fatebor Deum, quo nihil superius esse constiterit.—*Aug.* Bene habet; nam mihi satis erit ostendere esse aliquid huiusmodi, quod aut fateberis Deum esse, aut si aliquid supra est, eum ipsum Deum esse concedes. Quare sive supra sit aliquid, sive non sit, manifestum erit deum esse, cum ego, quod promisi, esse supra rationem, eodem ipso adiuvante monstravero (*Ib.* 6,14: ML 32,124s)7.

219. Quapropter nullo modo negaveris esse incommutabilem veritatem, haec omnia quae incommutabiliter vera sunt continentem; quam non possis dicere tuam vel meam, vel cuiusquam hominis, sed omnibus incommutabilia vera cernentibus, tanquam miris

revertitur, et manifestum eis apparet rationem praestantiorum illis esse, quod non ita esset, «nisi de his ipsa iudicaret» (*Ib.* 6,13).

7 Capite 7 Augustinus observat quomodo quaedam res sint quae a sensibus omnium hominum simul totae percipi queant, e. gr. quae obiectum sunt sensuum videndi et audiendi; aliae vero, eae scilicet, «quae in nos vertere, et commutare possimus» (*Ib.* n.19), prout sunt obiectum gustus vel tactus, non simul totae ab omnibus apprehendi posse. Quare concludit: «Proprium ergo et quasi privatum intelligendum est, quod unicuique nostrum soli est, et quod in se solum sentit, quod ad suam naturam proprie pertinet: commune autem et quasi publicum, quod ab omnibus sentientibus nulla sui corruptione atque commutatione sentitur» (*Ib.* n.19).

Gradatim ascendendo, ad considerationem intellectus Augustinus nunc revertitur, atque ista inquit in Capite 8: «Dic mihi utrum inveniatur aliquid quod omnes ratiocinantes sua quisque ratione atque mente communiter videant, cum illud quod videtur praesto sit omnibus, nec in usum eorum quibus praesto est commutetur, quasi cibus aut potio, sed incorruptum integrumque permaneat sive illi videant, sive non videant: an forte nihil huiusmodi esse arbitraris» (*Ib.* n.20).

Inter multa quae ita sunt obiectum commune intellectus omnium, nec consummuntur, Evodius unum commemorat, veritatem, scilicet, et rationem numerorum, quod Augustinus probat. Subtilem de numeris disquisitionem Augustinus nunc instituit invenitque «legem aliquam certissimam et incommutabilem» (*Ib.* n.23), quae non a sensibus, sed ab intellectu percipitur, «quia per corporis sensum non novi nisi corpus, quod vere pureque unum non esse convincimus» (*Ib.* n.22). Omnia enim corpora «partem dimidiam» habent, unum vero mathematicum «non potest rursus habere dimidiam partem vel tertiam... quoniam simplex et vere unum est» (*Ib.* n.22).

Numerum et sapientiam coniuncta in Libris Sacris inveniens (Eccl. 7,26), Augustinus de Sapientia nunc inquit, asseritque «sapientiam non esse nisi veritatem, in qua cernitur et tenetur summum bonum» (Sap. 9,26). Haec sapientia, quae est summum bonum, et quae unice homines beatos facit, una est et communis omnibus, quamquam diversi homines diversa bona appetant, neque possumus de hoc dubitare, sicut non possumus «de luce solis dubitare quod una sit, quia multa et diversa sunt, quae in ea cernimus» (*Ib.* n.27). Postea asserit Augustinus, sapientiam et numerum unam quamdam eandemque rem esse: «illud certe manifestum est utrumque verum esse, et incommutabiliter verum» (*Ib.* n.32).

modis secretuni omnibus ratiocinantibus atque intelligentibus praesto est, ad ullius eorum proprie naturam pertinere quis dixerit? (*Ib.* 12,33: ML 32,1259)⁸.

220. Aug. Hanc ergo veritatem, de qua iam diu loquimur, et in qua una tam multa conspiciamus, excellentiorem putas esse quam mens nostra est, an aequalem mentibus nostris, an etiam inferior? Sed si esset inferior, non secundum illam, sed de illa iudicarem, sicut iudicamus de corporibus, quia infra sunt, et dicimus ea plerumque non tantum ita esse vel non ita, sed ita vel non ita esse debere: sic et de animis nostris non solum ita esse animum novimus, sed plerumque etiam ita esse debere. Et de corporibus quidem sic iudicamus, cum dicimus: Niinus aptus est quam debet; aut minus lenis; aut minus vehemens, sicut nostrorum morum se ratio tulerit. Et iudicamus haec secundum illas interiores regulas veritatis, quas communiter cernimus: de ipsis vero nullo modo quis iudicat. Cum enim quis dixerit aeterna temporalibus esse potiora, aut septem et tria decem esse, nemo dicit ita debuisse, sed tantum ita esse cognoscens, non examiner corripit, sed tantum laetatur inventor. Si autem esset aequalis mentibus nostris haec veritas, mutabilis etiam ipsa esset. Mentes enim nostrae aliquando eam plus vident, aliquando minus, et ex hoc fatentur se esse mutabiles: cum illa in se manens nec proficiat cum plus videtur, nec deficiat cum minus, sed integra et incorrupta, et conversos laetificet lumine, et aversos puniat caecitate. Quid, quod etiam de ipsis mentibus nostris secundum illam iudicamus, cum de illa nullo modo iudicare possimus? Dicimus enim: Minus intelligit quam debet, aut tantum quantum debet intelligit. Tantum autem mens debet intelligere, quantum propius admoveri atque inhaerere potuerit incommutabili veritati. Quare si nec inferior, nec aequalis est, restat ut sit superior atque excellentior (*Ib.* 12,34: ML 32,1259) ⁹.

221. Tu autem concesseras, si quid supra mentes nostras esse monstrarem, Deum te esse confessurum, si adhuc nihil esset superius quam tuam concessionem accipiens dixeram satis esse, ut hoc demonstrarem. Si enim aliquid est excellentius, ille potius Deus est: si autem non est, iam ipsa veritas Deus est. Sive ergo illud sit, sive non sit, Deum tamen esse, negare non poteris; quae nobis erat ad disserendum et tractandum quaestio constituta (*Ib.* 15,39: ML 32, 1262).

222. Quod est omni anima melius, id Deum dicimus ¹⁰, cui, quisquis eum intelligit, iunctus est... Intelligit autem rationalis ani-

⁸ Veritas haec ergo quae communiter a ratiocinantibus apprehenditur non pertinet ad nostram naturam, sicut «duorum oculi quod simul vident, nec huius nec illius oculos esse poteris dicere, sed aliquid tertium in quod utriusque conferatur aspectus» (*Ib.*).

⁹ Haec ergo veritas incommutabilis, aut inferior, aut aequalis aut excellentior est mente nostra. Non est inferior quia non de illa, sed secundum illam de corporibus iudicamus. Nec est aequalis, quia ipsa immutabilis est, mens autem nostra mutabilis; restat ergo ut sit excellentior mentibus nostris.

¹⁰ Augustinus in *Retr.*: «Quod dixi: *quod autem est anima melius, id Deum dicimus*, magis dici debuit: Omni creato spiritu melius» (I 26: ML 32,627).

ma Deum. Nam intelligit quod semper eiusmodi est, neque ullam patitur mutationem... Cum igitur intelligit aliquid quod semper eodem modo sese habet, ipsum sine dubio intelligit. Haec autem est ipsa veritas; cui quia intelligendo anima rationalis iungitur, et hoc bonum est animae, recte accipitur id esse quod dictum est, *Mihi autem adhaerere Deo bonum est* (Ps. 72-28) (*De div. quaest.* 83 q.54: ML 40,38) H.

223. Haec autem lex omnium artium cum sit omnino incommutabilis, mens vero humana cui talem legem videre concessum est, mutabilitatem pati possit erroris, satis apparet supra mentem nostram esse legem, quae veritas dicitur (*De vera rei.* 30,56: ML 34,147).

224. Nec iam illud ambigendum est, incommutabilem naturam, quae supra rationalem animam sit, Deum esse; et ibi esse primam vitam et primam essentiam, ubi est prima sapientia. Nam haec est illa incommutabilis veritas, quae lex omnium artium recte dicitur, et ars omnipotentis artificis (*De vera rei.* 31,57: ML 34,i47)¹².

Bibl.: I. Sestili, *Argumentum augustinianum de existentia Dei*: Acta heb. Aug.-thom. (Turin 1931) 241-270; Evaristo Seijas, *Obras de San Agustin*: BAC, III 243; Thonnard, *Precis d'histoire de philosophie* (Paris 1941); Duquesnoy, *Une preuve de l'existence de Dieu dans St. Augustin Dial. «De lib. arb.»* II 3-15: Ann. de Phil. Chrét., N. S. 25 (1891) 286-302. 331-346; C. Boyer, *La preuve de Dieu augustinienne*: Arch. de Phil., vol.7 cah.2 (1930) 105-141; Id., *L'idée de vérité*, etc., 6iss; Id., *Essais sur la doctrine de saint Augustin* (Paris 1933) 40ss; Grabmann, *Die Grundgedanken des hl. Augustinus über Seel und Gott* (Colonia 1929); Cayré, *Dieu Présent*, etc., c-5 et 6,112-147 et 148-172; E. Portalié, *Augustin*: DTC 2345; B. M. Xiberta, *El itinerario agustiniano para alcanzar el conocimiento de Dios*: Convivium. Estudios filosóficos (Barcelona 1956) 1,137-179-

Articulus IV.—*Cognitio Dei in hac vita, etiamsi plenissima sit, obscura tamen manet*

Summarium.—Theoria illuminationis divinae. Loci qui difficultatem facesunt: 225-230.—Multa tamen habet de mediata cognitione Dei. Videmus nunc per speculum. Docet Augustinus notionem rerum aeternarum, per viam causalitatis, ex sensibilibus deduci, hinc eius doctrina non est ontologica: 231-236.—Quaenam sit differentia inter cognitionem hominum et Angelorum: 237.—Cognitio Dei in hac vita, etiamsi plenissima sit, obscura tamen manet, neque Deum videre possumus per speciem, sed tantum per fidem: 238-241.—Docuitne Augustinus Moysen et S. Paulum, per privilegium, Deum vidisse in eius substantia?: 242-243.

225. Si ambo videmus verum esse quod dicis, et ambo videmus verum esse quod dico; ubi, quaeso, id videmus? Nec ego utique in

¹¹ Integra legatur quaestio 54. Vide expositionem istius loci apud Sciacca, *S. Agostino* 290-291.

¹² Capita 29-31 operis *De vera rei.* (ML 34,148-151), unum ex plenioribus argumentis pro existentia Dei continent. Cf. Gilson, *o.c.* 20 nota 4.

te, nec tu in me; sed ambo in ipsa, quae supra mentes nostras est, incommutabili Veritate (*Conj.* XII 25,35: ML 32,840) 13.

226. In illa igitur aeterna veritate, ex qua temporalia facta sunt omnia formam secundum quam sumus, et secundum quam vel in nobis vel in corporibus vera et recta ratione aliquid operamur, visu mentis aspicimus: atque inde conceptam rerum veracem notitiam, tanquam verbum apud nos habemus, et dicendo intus gignimus; nec a nobis nascendo discedit (*De Trin.* IX 7: ML 42,967).

227. Lumen autem mentium esse dixerunt (Platonici) ad discenda omnia, eundem ipsum Deum a quo facta sunt omnia (*De civ. Dei* VIII 7: ML 41.232)¹³

228. Sublimioris rationis est indicare de istis corporalibus secundum rationes incorporales et sempiternas: quae nisi supra mentem humanam essent, incommutabiles profecto non essent (*De Trin.* XII 2: ML 42,999)¹⁵

229. Quomodo ergo ista in facie quae habemus, et lumina nuncupantur, et quando sana sunt, et quando patent, indigent extrinsecus adiutorio luminis; quo ablato aut non illato, sana sunt, aperta sunt, nec tamen vident: sic mens nostra, qui est oculus animae, nisi veritatis lumine radietur, et ab illo qui illuminat nec illuminatur, mirabiliter illustretur, nec ad sapientiam nec ad iustitiam poterit pervenire (*In Io. Ev. tr.* 35,3: ML 35,1658).

230. Nunc accipe, quantum praesens tempus exposcit, ex illa similitudine sensibilibum etiam de Deo aliquid nunc me docente. Intelligibilis nempe Deus est, intelligibilia etiam illa disciplinarum spectamina; tamen plurimum differunt. Nam et terra visibilis, et lux; sed terra, nisi luce illustrata, videri non potest. Ergo et illa quae in disciplinis traduntur, quae quisquis intelligit, verissima esse nulla dubitatione concedit, credendum est ea non posse intelligi, nisi ab alio quasi suo sole illustrentur. Ergo quomodo in hoc sole tria quaedam licet animadvertere; quod est, quod fulget, quod illuminat: ita in illo secretissimo Deo quem vis intelligere, tria quaedam

¹³ Priora testimonia istius capituli, inter ea sunt propter quae aliquibus visum est (e. gr., J. Hessen, *Die Begründung der Erkenntnis nach dem hl. A.*, 1916) doctrinam Augustini non satis distingui a systemate Ontologistarum. Immerito tamen, ut ex aliis documentis hic adductis, apparet. Hac in re Augustinologi generatim conveniunt. Non adeo concordantes sunt, cum de interpretatione positiva eius theoriae illuminationis quaestio est. Non parva difficultas ex eo oritur quod Augustinus saepe ex ordine naturali ad supernaturale transeat, nec semper distinguat illuminationem naturalem ad quamlibet intellectionem requisitam, ab illuminatione fidei et gratiae. Synthesis opinionum videri potest apud Sciacca, O.C., 328-345, et Leo W. Keeler, *Sancti Augustini doctrina de cognitione* (Romae 1934) 63-64; Boyer, S. *Agostino* 100ss.

¹⁴ Augustinus videtur hunc locum probare, «illi vero (philosophi) quos merito caeteris anteponimus» (*Ib.*).

¹⁵ Interpretantur auctores aeternam illam et incommutabilem veritatem secundum quam, iuxta Augustinum, iudicamus, nihil aliud esse quam divina veritas prout participata in nobis per cognitionem primorum principiorum Cf. Boyer, *L'idée de vérité*, etc. 232-233. —

sunt: quod est, quod intelligitur, et quod caetera facit intelligi (*Solii*. I 8,15: ML 32,877)¹⁶.

231. Imo vero commemorati ab iis quae iudicamus, intueri quid sit secundum quod iudicamus, et ab operibus artium conversi ad legem artium, eam speciem mente contuebimur, cuius comparatione foeda sunt quae ipsius benignitate sunt pulchra. *Invisibilia enim Dei, a creatura mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur, et sempiterna eius virtus et divinitas* (Rom. 1,20) (*De vera rei*. 52,101: ML 34,167).

232. Tertium autem genus visionis est secundum mentis intuitum quo intellecta conspiciuntur veritas atque sapientia: sine quo genere illa duo errorem mittunt¹⁷. Cum enim ea, quae sive corporeis sensibus, sive illi parti animae quae corporalium rerum imagines capit, divinitus demonstrantur, non solum sentiuntur his modis, sed etiam mente intelliguntur, tunc est perfecta revelatio. Ex hoc tertio genere est visio illa quam commemoravi, dicente Apostolo, *Invisibilia enim Dei, a constitutione mundi, per ea quae facta sunt, intellecta conspiciuntur* (Rom. 1,20) (*C. Adim.* 28,2: ML 42,171).

233. Incorporalem substantiam scio esse sapientiam, et lumen esse in quo videntur quae oculis carnalibus non videntur: et tamen vir tantus tamque spiritualis, *Videmus nunc, inquit, per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem* (1 Cor. 13,12). Quale sit et quod sit hoc speculum si quaeramus, profecto illud occurrit, quod in speculo nisi imago non cernitur. Hoc ergo facere conati sumus, ut per imaginem hanc quod nos sumus, videremus utcumque a quo facti sumus, tanquam per speculum. Hoc significat etiam illud quod ait idem apostolus: *Nos autem revelata facie gloriam Domini spéculantes, in eandem imaginem transformamur de gloria in gloriam, tanquam a Domini Spiritu* (2 Cor. 3,18). *Spéculantes* dixit, per speculum videntes, non de speculo prospicientes. Quod in graeca lingua non est ambiguum, unde in latinam translatae sunt apostolicae Litterae. Ibi quippe speculum ubi apparent imagines rerum, a specula de cuius altitudine longius aliquid intuemur, etiam sono verbi distat omnino; satisque apparet Apostolorum a speculo, non a specula dixisse, *gloriam Domini spéculantes* (*De Trin.* XV 8,14: ML 42,1067).

¹⁶ Gregorius Ariminensis rem ita elucidat: «aliquid cognosci in veritate superna potest diversa ratione explanari: vel enim cognoscitur obiective, sive ut in obiecto cognito, quemadmodum res absentes percipiuntur in propria specie: vel cognoscitur causaliter, sicuti color dicitur videri in lumine, non quod videatur in eo tamquam in medio cognito, cum color videatur immediate in seipso. sed quia lumen est partialis causa visionis, qua color in se videtur. Augustinus itaque affirmat omnia cognosci in prima veritate secundo modo, id est causaliter, non obiective; tamquam in lumine quod est causa nostrae perceptionis, non tamquam in idea, sive specie» (apud Bert i, o.c., 19). Cf. etiam De Groot, *Conspectus historiae dogmatum* (Romae 1931) vol.2,39.

¹⁷ Duo alia genera visionum commemoraverat, primum «secundum oculos corporis; sicut vidit Abraham tres viros sub ilice Mambre (Gen. 18,1)... Alterum, secundum quod imaginamur ea quae per corpus sentimus... sicut vidit Petrus discum illum submitti e caelo cum variis animalibus» (Act. 11,5.6). *ib.*

234. Sed hanc non solum incorporalem, verum etiam summe inseparabilem vereque immutabilem Trinitatem, cum venerit visio quae *facie ad faciem* repromittitur nobis, multo clarius certiusque videbimus, quam nunc eius imaginem quod nos sumus: per quod tamen speculum et in quo aenigmate, qui vident, sicut in hac vita videre concessum est, non illi sunt qui ea quae digessimus et commendavimus in sua mente conspiciunt: sed illi qui eam tanquam imaginem vident, ut possint ad eum cuius imago est, quomodo-cumque referre quod vident, etiam illud videre coniciendo, quoniam nondum possunt facie ad faciem. Non enim ait Apostolus, «Videmus nunc speculum*»; sed *Videmus nunc per speculum* (1 Cor. 13,11) (*De Trin.* XV 23,44: ML 42,1091).

235. Qui ergo vident suam mentem, quomodo videri potest et in ea trinitatem istam de qua multis modis ut potui disputavi, nec tamen eam credunt vel intelligunt esse imaginem Dei: speculum quidem vident, sed usque adeo non vident per speculum qui est per speculum nunc videndus, ut nec ipsum speculum quod vident sciant esse speculum, id est, imaginem (*De Trin.* XV 24: ML 42,1091).

236. Mens itaque humana prius haec quae facta sunt, per sensus corporis experitur, eorumque notitiam pro infirmitatis humanae modulo capit: et deinde quaerit eorum causas, si quo modo possit ad eas pervenire principaliter atque incommutabiliter manentes in Verbo Dei, ac sic invisibilia eius, per ea quae facta sunt, intellecta cognoscere (Rom. 1,20). Quod quanta tarditate ac difficultate agat, et quanta temporis mora propter corpus corruptibile quod aggravat animam (Sap. 9,15), etiam quae ferventissimo studio rapitur ut instanter ac perseveranter hoc agat, quis ignorat? Mens vero angelica pura caritate inhaerens Verbo Dei, posteaquam illo ordine creata est, ut praecederet caetera, prius ea vidit in Verbo Dei facienda, quam facta sunt... quae itidem facta in eis ipsis etiam cognovit, minore utique notitia, quae vespera dicta est (*De Gen. ad litt.* IV 32,49: ML 34,316).

237. Multum quippe interest inter cognitionem rei cuiusque in Verbo Dei, et cognitionem eius in natura eius (seu ipsius); ut illud merito ad diem pertineat, hoc ad vesperam. In comparatione enim lucis illius quae in Verbo Dei conspicitur, omnis cognitio qua creaturam quamlibet in seipsa novimus, non immerito nox dici potest... Quapropter cum sancti Angeli, quibus post resurrectionem coaequabimur... semper videant faciem Dei... procul dubio universam creaturam, in qua sunt ipsi principaliter conditi, in ipso Verbo Dei prius noverunt, in quo sunt omnium, etiam quae temporaliter facta sunt, aeternae rationes, tanquam in eo per quod facta sunt omnia; ac deinde in ipsa creatura, quam sic noverunt tanquam infra despicientes, eamque referentes ad illius laudem, in cuius incommutabili veritate rationes secundum quas facta est, principaliter vident (*De Gen. ad litt.* IV 23.24,40.41: ML 34, 312.313).

238. Sed dum in hoc corpore est anima, etiamsi plenissime videat, hoc est inlelligat Deum; tamen, quia etiarn corporis sensus utuntur opere proprie, si nihil quidem valent ad fallendum, non tamen nihil ad non ambigendum, potest adhuc dici fides ea qua his resistitur, et illud potius verum esse creditur (*Solii. I* 7,14: ML 32,876).

239. Cum igitur nec corporis oculis, sicut corpora sive caelestia, sive terrestria, nec mentis aspectu, sicut ea sunt, quorum nonnulla commemoravi¹⁸, quae apud temetipsam certissime intueris, nunc videamus Deum; cur credimus eum videri, nisi quia Scripturae accommodamus fidem, ubi legitur, *Beati mundo corde; quoniam ipsi Deum videbunt* (Mt. 5,8) (*Ep.* 147 [seu *Lib. de videndo Deo*, ad Paulinam] 3: ML 33,598).

240. Sed ad nos redeamus, et in nobis illum (Dominum) agnoscamus, et in operibus artificem laudemus; quia ipsum contemplari idonei aliquando erimus, cum fuerit mundatum cor nostrum fide, ut postremo gaudeat veritate; nunc quoniam ipse a nobis videri non potest, opera eius videamus, ne sine eius laude remaneamus (*En. in Ps.* 134,5: ML 37,1741).

241. Sed hic quandoquidem de consummatione loquitur, talis est intelligenda cognitio, qualis erit per speciem, non qualis nunc est per fidem... Quamdiu enim credimus quod non videmus, nondum sumus ita consummati, quemadmodum erimus cum meruerimus videre quod credimus (*In Io. Ev. tr.* 110,4: ML 35,1922).

242. Ibi enim (in raptu intellectuali) videtur claritas Domini, non per visionem significantem, sive corporalem, sicut visa est in monte Sina (Ex. 19,18), sive spiritualem, sicut vidit Isaías (Is. 6,1), vel Ioannes in Apocalypsi: sed per speciem, non per aenigmata, quantum eam capere mens humana potest, secundum assumentis Dei gratiam, ut os ad os loquatur ei quem tali Deus colloquio fecerit; non os corporis, sed mentis. Sicut intelligendum arbitror quod de Moyse scriptum est (Num. 12,8) (*De Gen. ad litt.* XII 26-27,54: ML 34,476) 19.

243. Deinde potest movere quomodo iam ipsa Dei substantia videri potuerit a quibusdam in hac vita positis, propter illud quod dictum est ad Moysen, *Nemo potest faciem meam videre, et vivere* (Ex. 33,20); nisi quia potest humana mens divinitus rapi ex hac vita ad angelicam vitam, antequam per istam communem mortem carne solvatur. Sic enim raptus est qui audivit illic ineffabilia verba quae non licet homini loqui (Paulus)... Ita fit ut et illud verum sit, quod dictum est, *Nemo potest faciem meam videre, et vivere*; quia necesse est abstrahi ab hac vita mentem, quando in illius ineffabili-

¹⁸ Quemque, scilicet, videre se viventem, volentem, quaerentem, scientem, nescientem (*Ib.*).

¹⁹ Arguit ex S. Scriptura (*Ib.* n.55). Auctores fere generatim putant Augustinum docuisse Moysen et S. Paulum Deum vidisse in sua substantia. Cf. plura apud Dom Cuthbert Butler, *Western Mysticism* (London 1926) 55ss. Aliter tamen opinatur M. Comeau, *St. Augustin exégète du quatrième évangile* 376ss.

tatem visionis assumitur; et non sit incredibile quibusdam sanctis nondum ita defunctis, ut sepelienda cadavera remanerent, etiam istam excellentiam revelationis fuisse concessam (*Ep.* 147,13,31: ML 33,610).

Bibl.: Keeler, *o.c.*, 53-64; Dover, *Sant'Agostino* 91-129; Id., *L'idee de verite'* 179-249; CapáNAGa, *En torno a la filosofía agostiniana. Doctrina de la iluminación divina: Religión y Cultura*, n (1930) 161-180; Sestili, *Thomae Aquinatis cum Augustino de illuminatione concordia: Div. Thom.* (192S) 50-82; Gilson, *o.c.*, i^{ss}; Portalié, *Augustin: DTC* 2334-2337; M. Regis Jouvét, *Eheu, soleil des esprits, ou la doctrine de l'illumination augustinienne* (Paris 1934); Id., *La doctrine Augustinienne de Villumination: Rev. de Phil.*, Vol.37,382-502; Cayré, *La contemp. august.*; Sciacca, *o.c.*, 224SS; Viktor Warnach, *Erleuchtung und Einsprechung bei Augustinus: Aug. Mag.*, vol.1,429-449; H. Somers, *Image de Eheu et illumination divine: ib.*, 451-462; R. Allers, *Illumination et vérités éternelles: ib.*, 477-490; C. E. SCHUETZINGER, *The German Controversy on St. Augustine's Illumination Theory* (New York 1960) p.94.

CAPUT II

De essentia Dei

Summarium.—Quid non sit Deus. Deus verius cogitatur quam dicitur, et verius est, quam cogitatur. Infinitas Dei comprehendi a nobis non potest: 244-247.—Quid sit Deus, non potest omni modo a nobis inveniri, tamen multum profecit, qui nihil indignum de Deo sentit: 248-249.—Divina essentia explicari nequit magis proprio atque idoneo vocabulo, quam hoc: Qui est. Deus *est* vocatur, quia immutabilis. Ita est, ut cum illo comparata, quae facta sunt, non sint. Deus est Ipsum Esse: 250-252.—Quam sit mirabilis Deus: 253-254.

244. Non parva est inchoatio cognitionis Dei, si antequam possimus nosse quid sit, incipiamus iam nosse quid non sit (*Ep.* 120, 3,13: ML 33.4S9).

245. Intendat Caritas vestra: Deus ineffabilis est; facilius dicimus quid non sit, quam quid sit. Terram cogitas; non est hoc Deus. Mare cogitas; non est hoc Deus. Omnia quae sunt in terra, homines et animalia; non est hoc Deus. Omnia quae sunt in mari, quae volant per aërem; non est hoc Deus. Quidquid lucet in caelo, stellae, sol et luna; non est hoc Deus: ipsum caelum; non est hoc Deus... Et quid est? Hoc solum potui dicere, quid non sit. Quaeris quid sit? Quod oculus non vidit, nec auris audivit, nec in cor hominis ascendit (1 Cor. 2,9) (*En. in Ps.* 85,12: ML 37,1090).

246. Verius enim cogitatur Deus quam dicitur, et verius est quam cogitatur (*De Trin.* VII 4,7: ML 42,939).

247. De Deo loquimur, quid mirum si non comprehendis? Si enim comprehendis, non est Deus. Sit pia confessio ignorantiae magis, quam temeraria professio scientiae. Attingere aliquantum mente Deum, magna beatitudo est: comprehendere autem, omnino impossibile (S. 117,3,5: ML 38,663).

248. Si non potestis comprehendere quid sit Deus, vel hoc comprehendite quid non sit Deus: multum profeceritis, si non aliud quam est, de Deo senseritis. Nondum potes pervenire ad quid sit, perveni ad quid non sit (*In Io. Ev. tr.* 23,9: ML 35,1588).

249. Intelligamus Deum, si possumus, quantum possumus, sine qualitate bonum, sine quantitate magnum, sine indigentia creatorem, sine situ praesentem, sine habitu omnia continentem, sine loco ubique totum, sine tempore sempiternum, sine ulla sui mutatione mutabilia facientem, nihilque patientem. Quisquis Deum ita cogitat, etsi nondum potest omni modo invenire quid sit; pie tamen cavet, quantum potest, aliquid de eo sentire quod non sit (*De Trin. V* 1,2: ML 42,912).

250. Quaesivit (Moyses) nomen mittentis se... *Quid*, inquit, *dicam filiis Israël, si dixerint mihi: Quis te misit ad nos?* Et ille indicans se creaturae Creatorem, Deum homini, immortalem mortali, aeternum temporali: *Ego*, inquit, *sum qui sum*. Tu diceres, Ego sum. Quis? Gaius; alius, Lucius, alius, Marcus. Aliunde diceres, nisi nomen tuum diceres? Hoc exspectabatur de Deo. Hoc enim erat quaesitum. Quid vocaris? A quo me missum esse respondebo quaerentibus? *Ego sum*. Quis? *Qui sum*. Hoc est nomen tuum? hoc est totum quod vocaris? Esset tibi nomen ipsum esse, nisi quidquid est aliud, tibi comparatum, inveniretur non esse vere? Hoc est nomen tuum: exprime hoc idem melius. *Vade*, inquit, *et dic filiis Israel: Qui est, misit me ad vos. Ego sum qui sum: qui est, misit me ad vos* (Ex. 3,14). Magnum ecce *Est*, magnum *Est!* Ad hoc chorno quid est? Ad illud tam magnum *Est*, homo quid est, quidquid est? (*En. in Ps.* 101, S. 2,10: ML 37,1311).

251. Loquitur autem Dominus ad Moysen: *Ego sum qui sum: Misit me qui est*. Cum enim quaereret nomen Dei, hoc dictum est: *Ego sum qui sum. Haec dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos*. Quid est hoc? o Deus, o Domine noster, quid vocaris? *Est vocor*, dixit. Quid est, Est vocor? Quia maneo in aeternum, quia mutari non possum. Ea enim quae mutantur, non sunt, quia non permanent. Quod enim est, manet. Quod autem mutatur, fuit aliquid, et aliquid erit: non tamen est, quia mutabile est. Ergo incommutabilitas Dei isto vocabulo se dignata est intimare: *Ego sum qui sum* (S. 6,3,4: ML 38,61).

252. Quid enim non est eorum quae fecisti? Numquid caelum non est? Numquid terra non est? numquid non sunt ea quae in terra et in caelo sunt? numquid homo ipse cui loqueris non est? numquid angelus quem mittis non est? Si omnia sunt haec quae per te facta sunt, quid est quod tibi proprium quiddam tenuisti ipsum esse, quod aliis non dedisti, ut tu solus esses?... Res enim quaelibet, prorsus qualicumque excellentia, si mutabilis est, non vere est; non enim est ibi verum esse, ubi est et non esse (*In Io. Ev. tr.* 38,10: ML 35,1680).

253. Quid es, ergo, Deus meus? quid, rogo, nisi Dominus Deus? Quis enim Dominus praeter Dominum? aut quis Deus

praeter Deum nostrum? (Ps. 17,32). Summe, optime, potentissime, omnipotentissime, misericordissime et iustissime, secretissime et praesentissime, pulcherrime et fortissime, stabilis et incomprehensibilis; immutabilis, mutans omnia; nunquam novus, nunquam vetus; innovans omnia; et in vetustatem perducens superbos, et nesciunt: semper agens, semper quietus; colligens, et non egens; portans, et implens, et protegens; creans et nutriens, et perficiens; quaerens, cum nihil desit tibi. Amas, nec aestuas; zelas, et securus es; paenitet te, et non doles, irasceris et tranquillus es; opera mutas, nec mutas consilium; recipis quod invenis, et nunquam amisisti; nunquam inops, et gaudens lucris; nunquam avarus, et usuras exigis. Supererogatur tibi, ut debeas; et quis habet quidquam non tuum? Reddis debita nulli debens, donas debita nihil perdens. Et quid diximus, Deus meus, vita mea, dulcedo mea sancta? Aut quid dicit aliquid, cum de te dicit? Et vae tacentibus de te; quoniam loquaces muti sunt (*Conf.* I 4: ML 32,662).

254. Si igitur tanta et talia sunt bona aeterna caelestia, quae Dominus omnipotens praeparavit sanctis suis catholicis et fidelibus populis; quid est ipse Deus, qui talia et tanta praeparavit? Quid est, inquam, omnipotens Deus? Quid, nisi inaestimabilis, ineffabilis, incomprehensibilis, ultra omnia, extra omnia, praeter omnia? Omnem enim creaturam suam excedit, omnem facturam praeterit, universa praecellit. Si enim quaeras magnitudinem, maior est; si pulchritudinem, pulchrior; si dulcedinem, dulcior; si splendorem, fulgidior; si iustitiam, iustior; si fortitudinem, fortior; si pietatem, dementior. Nulla enim ratio patitur, ut vel factura factori suo aequetur, vel opus artificis comparetur (*S.* 384,1: ML 39,1689).

Bibi.: Vladimir Lossky, *Les éléments de «Théologie négative» dans la pensée de saint Augustin*: Aug. Mag., vol.1,575-581; Portalié, *Augustin*: DTC 2345; Boyer, *Sant'Agostino* 49SS; Id., *L'idée de vérité* 1145s; S. J. Grabowski, *The All-Present God. A Study in St. Augustine* (1953) passim. Hi auctores multa etiam habent de attributis divinis.

De attributis divinis

Articulus L—*De attributis divinis in genere*

Summarium.—Divina attributa re identificantur inter se et cum essentia. Quia Deus non participatione perfectus est, sed est ipsa perfectio. Omnia praedicantur de natura Dei secundum substantiam, non secundum accidentia: 255-257.—Praedicatio analogica de Deo et creaturis. Communia vocabula alia ratione intelligi debent. Quid sibi velit, e. g. cum dicitur, Deum irasci, misereri, paenitere: 258-261.

255. Una eademque res dicitur, sive dicatur aeternus Deus, sive immortalis, sive incorruptibilis, sive immutabilis: itemque cum dicitur, vivens, et intelligens, quod est utique sapiens, hoc idem dicitur. Non enim percepit sapientiam qua esset sapiens, sed ipse

sapientia est. 8. Proinde si dicamus, Aeternus, immortalis, incorruptibilis, immutabilis, vivus, sapiens, potens, speciosus, iustus, bonus, beatus, spiritus; horum omnium novissimum quod posui quasi tantummodo videtur significare substantiam, caetera vero huius substantiae qualitates: sed non ita est in illa ineffabili simplicique natura. Quidquid enim secundum qualitates illic dici videtur, secundum substantiam vel essentiam est intelligendum. Absit enim ut spiritus secundum substantiam dicatur Deus, et bonus secundum qualitatem: sed utrumque secundum substantiam. Sic omnia caetera quae commemoravimus (*De Trin.* XV 5,7-8: ML 42,1062).

256. Sicut ergo non dicimus tres essentias (in Trinitate), ita non dicimus tres magnitudines, neque tres magnos. In rebus enim quae participatione magnitudinis magnae sunt, quibus est aliud esse, aliud magnas esse... aliud est magnitudo, aliud quod ab ea magnitudine magnum est... Deus autem quia non ea magnitudine magnus est quae non est quod est ipse, ut quasi particeps eius sit Deus cum magnus est... ea magnitudine magnus est qua ipse est eadem magnitudo. Et ideo sicut non dicimus tres essentias, sic nec tres magnitudines: hoc est enim Deo esse, quod est magnum esse... Hoc et de bonitate, et de aeternitate, et de omnipotentia Dei dictum sit, omnibusque omnino praedicamentis quae de Deo possunt pronuntiari (*De Trin.* V 10,11: ML 42,918).

257. Deus cui non est alia substantia ut sit, et alia potestas ut possit, sed consubstantiale illi est quidquid eius est, et quidquid est, quia Deus est, non alio modo est, et alio modo potest; sed esse et posse simul habet, quia velle et facere simul habet (*In Io. Ev. tr.* 20,4: ML 35,1558).

258. Excedat cor vestrum omnia usitata, et excedat intentio universas cogitationes vestras solemnes ex carne, eductas a sensibus carnis, et imaginantes nescio quae phantasmata. Totum ab animo reicite, quidquid occurrerit negate: cognoscite infirmitatem cordis vestri, et quia vel occurrit quod cogitare possetis, dicite: Non est illud; non enim si illud esset, mihi iam occurrisset (*En. 2 in Ps.* 26,8: ML 36,203).

259. Sunt innumerabilia quibus ostenditur multa divina iisdem nominibus appellari quibus humana, cum incomparabili diversitate seiuncta sint: nec tamen frustra eadem sunt rebus utrisque indita vocabula, nisi quia haec cognita quae in quotidiana consuetudine versantur, et experimentis usitatoribus innotescunt, nonnullam ad intelligenda illa sublimia praebent viam. Cum enim dempsero de humana scientia mutabilitatem, et transitus quosdam a cogitatione in cogitationem... cum ergo haec cuncta detraxero, et reliquero solam vivacitatem certae atque inconcussae veritatis una atque aeterna contemplatione cuncta lustrantis; insinuatur mihi utcumque scientia Dei: quod tamen nomen ex eo quod sciendo aliquid non latet hominem, potuit esse rei utrique commune... Sic etiam de ira hominis detraho turbulentum motum, ut remaneat vindictae vigor; atque ita utcumque assurgo in notitiam illius quae appellatur ira

Dei. Item de misericordia si auferas compassionem, cum eo quem misereris, participatae miseriae, ut remaneat tranquilla bonitas subveniendi et a miseria liberandi, insinuat divinae misericordiae qualiscumque cognitio (*De div. quaest. ad Simp*, q.2,3: ML 40,140).

Non enim sicut hominem paenitet Deum, sed sicut Deum. Quemadmodum non sicut homo irascitur, nec sicut homo miseretur, nec sicut homo zelat, sed omnia sicut Deus. Paenitentia Dei non est post errorem: ira Dei non habet perturbati animi ardorem: misericordia Dei non habet compatiens miserum cor, unde in latina lingua nomen accepit: zelus Dei non habet mentis livorem. Sed paenitentia Dei dicitur, rerum in eius potestate constitutarum hominibus inopinata mutatio: ira Dei est vindicta peccati: misericordia Dei est bonitas opitulandi: zelus Dei est providentia, qua non sinit eos quos subditos habet, impune amare quod prohibet... Quando eum paenitet, non mutatur, et mutat; sicut quando irascitur, non movetur, et vindicat; et quando miseretur, non dolet et liberat; et quando zelat, non cruciatur, et cruciat (*C. adv. Leg. et Proph.* I 20,40: ML 42,627).

261. Quapropter cum legimus etiam Deum dicentem, *Paenitet me*; consideremus quod esse soleat in hominibus opus paenitendi. Procul dubio reperitur voluntas mutandi: sed in homine cum dolore animi est; reprehendit enim in se quod temere fecerat. Auferamus ergo ista, quae de humana infirmitate atque ignorantia veniunt, et remaneat solum velle ut non ita sit aliquid, quemadmodum erat; sic potest aliquantum intimari menti nostrae, qua regula intelligatur quod paenitet Deum. Cum enim paenitere dicitur, vult non esse aliquid, sicut fecerat ut esset: sed tamen et cum ita esset, ita esse debebat; et cum ita esse iam non sinitur, iam non debet ita esse, perpetuo quodam et tranquillo aequitatis iudicio, quo Deus cuncta mutabilia incommutabili voluntate disponit (*De div. quaest. ad Simp*, q.2,4: ML 40,141).

Articulus II.—Qui simpliciter test*, incommutabilis esse debet

Summarium.—Ideo simplex Deus quia, quod habet, hoc est. Trinitas personarum simplicitati divinae non obstat: 262-264.—Qui simpliciter «est*, incommutabilis esse debet: 265-267.—In Deo abusive dicitur substantia, essentia proprie. Tamen, sive dicatur substantia, sive essentia, ad se dicitur, non relative ad aliquid: 268.—Deus voluntatem non mutat, sed res quas voluit. Deus non afficitur, quia qui afficitur patitur, et qui patitur, mutatur. Ad opus novum sempiternum adhibet consilium. Quiescens agit, et agendo quiescit. Quod Deus dicatur «paeniteri, irasci» immutabilitati divinae non obstat: 269-274.

262. Multiplex enim (dicitur Deus), quoniam multa sunt quae habet; simplex autem, quia non aliud quam quod habet est (*Ep.* 169, 2,7: ML 33,745).

263. In illius (Dei) naturae simplicitate mirabili, non est aliud sapere, aliud esse; sed quod est sapere, hoc est et esse (*De Trin.* XV 13: ML 42,1076).

264. Est itaque bonum solum simplex, et ob hoc solum incommutabile, quod est Deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, et ob hoc mutabilia... Trinitas unus est Deus; nec ideo non simplex, quia Trinitas. Neque enim propter hoc naturam istam boni simplicem dicimus, quia Pater in ea solus, aut solus Filius, aut solus Spiritus Sanctus... sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est excepto quod relative quaeque persona ad alteram dicitur (*De civ. Dei* XI 10: ML 41,325).

265. Iam ergo angelus, et in angelo Dominus, dicebat Moysi quaerenti nomen suum, *Ego sum qui sum. Dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos*. Esse, nomen est incommutabilitatis. Omnia enim quae mutantur, desinunt esse quod erant, et incipiunt esse quod non erant. Esse verum, esse sincerum, esse germanum, non habet nisi qui non mutatur (*S. η,η* ML 38,66).

266. Res quaelibet, prorsus qualicumque excellentia, si mutabilis est, non vere est; non enim est ibi verum esse, ubi est et non esse. Quidquid enim mutari potest, mutatum non est quod erat: si non est quod erat, mors quaedam ibi facta est; peremptum est aliquid ibi quod erat, et non est. Nigredo mortua est in capite albescentis senis, pulchritudo mortua est in corpore fessi et incurvi senis, mortuae sunt vires in corpore languentis, mortua est statio in corpore ambulantis, mortua est ambulatio in corpore stantis... quidquid mutatur et est quod non erat, video ibi quamdam vitam in eo quod est, et mortem in eo quod fuit... Nam in omnibus actionibus et motibus nostris, et in omni prorsus agitatione creaturae duo tempora invenio, praeteritum et futurum. Praesens quaero, nihil stat: quod dixi iam non est;... quod facturus sum, nondum est: quod vixi iam non est... Praeteritum et futurum invenio in omni motu rerum: in veritate quae manet, praeteritum et futurum non invenio, sed solum praesens, et hoc incorruptibiliter, quod in creatura non est. Discute rerum mutationes, invenies *Fuit et Erit*: cogita Deum, invenies *Est*, ubi *Fuit et Erit* esse non possit (*In Io. Ev. tr.* 38,10: ML 35,1680).

267. Non aliud illi (Deo) est esse, aliud vivere, quasi possit esse non vivens; nec aliud illi est vivere, aliud intelligere, quasi possit vivere non intelligens; nec aliud illi est intelligere, aliud beatum esse, quasi possit intelligere et non beatus esse; sed quod est illi vivere, intelligere, beatum esse, hoc est illi esse. Propter hanc incommutabilitatem et simplicitatem intellexerunt (Platonici) eum et omnia ista fecisse, et ipsum a nullo fieri potuisse (*De civ. Dei* VIII 6: ML 41,231).

268. Res mutabiles neque simplices, proprie dicuntur substantiae. Deus autem si subsistit ut substantia proprie dici possit, inest in eo aliquid tanquam in subiecto, et non est simplex, cui hoc sit esse quod illi est quidquid aliud de illo ad illum dicitur, sicut magnus, omnipotens, bonus, et si quid huiusmodi de Deo non incongrue dicitur: nefas est autem dicere ut subsistat et subsit Deus bonitati suae, atque illa bonitas non substantia sit vel potius

essentia, neque ipse Deus sit bonitas sua, sed in illo sit tanquam in subiecto: unde manifestum est Deum abusive substantiam vocari, ut nomine usitatioe intelligatur essentia, quod vere ac proprie dicitur: ita ut fortasse solum Deum dici oporteat essentiam. Est enim vere solus, quia incommutabilis est, idque nomen suum famulo Moysi enuntiavit, cum ait: *Ego sum qui sum*; et, *dices ad eos: Qui est, misit me ad nos* (Ex. 3,14). Sed tamen sive essentia dicatur quod proprie dicitur sive substantia quod abusive; utrumque ad se dicitur, non relative ad aliquid. Unde hoc est Deo esse quod subsistere (*De Trin.* VII 5,10: ML 42,942).

269. Ipse (Deus)... res quas voluit, non mutata voluntate mutavit (*C. adv. Leg. et Proph.* II 11,37: ML 42,660).

270. Quod ergo temporaliter dici incipit Deus quod antea non dicebatur, manifestum est relative dici: non tamen secundum accidens Dei quod ei aliquid acciderit, sed plane secundum accidens eius ad quod dici aliquid Deus incipit relative. Et quod amicus Dei iustus esse incipit, ipse mutatur: Deus autem absit ut temporaliter aliquem diligat, quasi nova dilectione quae in illo ante erat, apud quem nec praeterita transierunt, et futura iam facta sunt (*De Trin.* V 16,17: ML 42,923).

271. Nobis autem fas non est credere, aliter Deum *affici* cum vacat, aliter cum operatur: quia nec affici dicendus est, tanquam in eius natura fiat aliquid, quod non ante fuerit. Patitur enim qui afficitur, ut mutabile est omne quod aliquid patitur. Non itaque in eius vacatione cogitetur ignavia, desidia, inertia; sicut nec in eius opere labor, conatus, industria. Novit quiescens agere, et agens quiescere. Potest ad opus novum, non novum sed sempiternum adhibere consilium: nec paenitendo quia prius cessaverat, coepit facere quod non fecerat. Sed etsi prius cessavit, et posterius operatus est (quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi), hoc procul dubio quod dicitur, prius et posterius, in rebus prius non existentibus et posterius existentibus fuit. In illo autem non alteram praecedentem altera subsequens mutavit aut abstulit voluntatem, sed una eademque sempiterna et immutabili voluntate res quas condidit, et ut prius non essent egit, quamdiu non fuerunt, et ut posterius essent, quando esse coeperunt; hinc eis qui talia videre possunt mirabiliter fortassis ostendens, quam non eis indiguerit, sed eas gratuita bonitate condiderit, cum sine illis ex aeternitate initio carente non in minore beatitate permansit (*De civ. Dei* XII 17,2: ML 41,367).

272. Cum Deus irasci dicitur, non eius significatur perturbatio, qualis est in animo irascentis hominis; sed ex humanis motibus translato vocabulo, vindicta eius, quae non nisi iusta est, irae nomen accepit (*Enchir.* 33: ML 40,249).

273. *Et iratus est furore Dominus in populum suum.* Noluerunt quidam interpretes nostri iram ponere...; sed quidam posuerunt mentem; quidam vero indignationem, quidam animum interpretati sunt. Quodlibet autem horum dicatur, perturbatio non cadit in

Deum; sed de consuetudine translatum, potentia vindicandi hoc nomen accepit (*En. in Ps.* 105,32: ML 37,1415).

274. Ubi legitur quod paeniteat eum, mutatio rerum significatur, immutabili praescientia manente divina (*De civ. Dei* XVII 7,3: ML 41,539).

Articulus III.—*Deus totus ubique, totus in seipso*

Summarium.—Deus, stricte loquendo, non potest dici esse alicubi. Ideo Deus non est in loco, quia ubique totus: 275-279.—Deus non secundum qualitatem, vel quantitatem, sed secundum substantiam, nec tamen mole diffusam, est per cuncta diffusus. Totus ubique, et totus in seipso: 280-282.—Ubi est per divinitatis praesentiam, non ubique per habitationis gratiam. Etiam in iis in quibus habitat, non aequaliter habitat: 283-284.—Antequam Deus faceret caelum, seu sanctos, in se habitabat: 285.—Deus inhabitando continet, non continetur: 286.—Quid de praesentia Christi sentiendum: 287.—De immensitate Dei cogitando, ab anthropomorphismo caveamus: 288-289.

il.
l.

275. Difficile invenitur ubi sit (Deus), difficilius ubi non sit (*De quant, an.* 34,77: ML 32,1077).

276. Deus non alicubi est. Quod enim alicubi est, continetur loco: quod continetur loco, corpus est. Deus autem non est corpus: non igitur alicubi est. Et tamen quia est, et in loco non est, in illo sunt potius omnia, quam ipse alicubi. Nec tamen illa in illo, ut ipse sit locus: locus enim in spatio est quod longitudine et latitudine et altitudine corporis occupatur; nec Deus tale aliquid est. Et omnia igitur in ipso sunt, et locus non est. Locus tamen Dei abusive dicitur templum Dei, non quod eo continetur, sed quod ei praesens sit. Id autem nihil melius quam anima munda intelligitur (*De div. quaest.* 83 20: ML 40,15).

B

277. Quod scriptum est, *Et descendit Dominus videre civitatem et turrim, quam aedificaverant filii hominum* (Gen. 11,5)... non loco movetur Deus, qui semper ubique est totus; sed descendere dicitur, cum aliquid facit in terra, quod praeter usitatum naturae cursum mirabiliter factum, praesentiam quodammodo eius ostendat (*De civ. Dei* XVI 5: ML 41,483).

278. Videlicet nesciunt (iniqui) quod ubique sis, quem nullus circumscribit locus, et solus es praesens, etiam iis qui longe fiunt a te (*Conf.* V 2: ML 32,707).

279. Tu enim, altissime et proxime, secretissime et presentissime, cui membra non sunt alia maiora et alia minora, sed ubique es, et nusquam locorum es (*Conf.* VI 3,4: ML 32,721).

280. In loco non videtur Deus, per partes non videtur Deus, spatiis diffusus intervallisque separatur non videtur Deus. Quamvis impleat caelum et terram, non ideo tamen dimidius est in caelo, dimidius in terra. Nam aër iste si implet caelum et terram; pars eius quae in caelo est, non est in terra. Et quidquid aqua implet, implet quidem spatium quo capitur, sed dimidia est in dimidio spatio,

dimidia in alio dimidio, tota in toto. Non est tale aliquid Deus... Nihil tale Deus; quia ubique totus Deus: non alibi dimidius, et alibi alio dimidio constitutus; sed ubique totus. Implet caelum et terram: sed totus est in caelo, totus in terra (*S.* 277,13,13: ML 38, 1264).

281. Est ergo Deus per cuncta diffusus. Ipse quippe ait per prophetam, *Caelum et terram ego impleo* (1er. 23,24); et quod paulo ante posui de sapientia eius, *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* (Sap. 8,1); itemque scriptum est, *Spiritus Domini replevit orbem terrarum* (ib. 1,7); eique dicitur in quodam psalmo, *Quo ibo a spiritu tuo, et a facie tua quo fugiam? Si ascendero in caelum, tu ibi es; si descendero ad infernum, ades* (Ps. 138,7). Sed sic est Deus per cuncta diffusus, ut non sit qualitas mundi; sed substantia creatrix mundi, sine labore regens, et sine onere continens mundum. Non tamen per spatia locorum, quasi mole diffusa, ita ut in dimidio mundi corpore sit dimidius, et in alio dimidio dimidium, atque ita per totum: sed in solo caelo totus, et in sola terra totus, et in caelo et in terra totus, et nullo contentus loco, sed in seipso ubique totus (*De praesentia Dei liber, seu Ep.* 187,4,14: ML 33.837).

282. Quomodo ubique, si in seipso? Ubique scilicet, quia nusquam est absens. In seipso autem, quia non continetur ab eis quibus est praesens, tanquam sine eis esse non possit. Nam spatia locorum tolle corporibus, nusquam erunt, et quia nusquam erunt, nec erunt. Tolle ipsa corpora qualitatibus corporum, non erit ubi sint, et ideo necesse est ut non sint... At vero Deus non, si minus capitur ab illo cui praesens est, ideo ipse minor est. Totus enim in seipso est, nec in quibus est, ita est ut indigeat eis, tanquam non possit esse nisi in eis. Sicut autem nec ab illo abest, in quo non habitat, et totus adest, quamvis eum ille non habeat; ita et illi in quo habitat, totus est praesens, quamvis eum non ex toto capiat (*Ep.* 187, 6,18: ML 33.838-839) L

283. Verum illud est multo mirabilius, quod cum Deus ubique sit totus, non tamen in omnibus habitat... Fatendum est ubique esse Deum per divinitatis praesentiam, sed non ubique per habitationis gratiam (*Ep.* 187,5,16: ML 33,837).

284. Cum igitur qui ubique est, non in omnibus habitat; etiam in quibus habitat, non aequaliter habitat. Nam unde est illud quod Eliseus poposcit, ut dupliciter in eo fieret Spiritus Dei qui erat in Elia? (4 Reg. 2,9) et unde in omnibus sanctis suis sunt alii aliis sanctiores, nisi abundantius habendo habitatorem Deum? Quomodo ergo verum supra diximus, quod Deus ubique sit totus, quando in

¹ Augustinus hanc adhibet illustrationem. Quantitas corporum spatio indiget ut alicubi sit, consequenterque etiam ut sit. Aliunde, quamvis maior vel minor gradus perfectionis alicuius qualitatis non pendeat a quantitate seu mole corporis, tamen qualitas quantitate indiget ut sit, atque ita si moles tollatur, qualitas non habebit ubi sit, neque simpliciter erit. Deus vero, cum sit etiam totus in seipso, non indiget, ut sit, iis in quibus est. Non enim continetur ab iis in quibus est, «tanquam sine eis esse non possit» (*Ib.*).

aliis est amplius, in aliis minus? Sed non est negligenter intuendum quod diximus, in seipso esse ubique totum. Non ergo in eis quia alii plus eum capiunt, alii minus. Ideo enim ubique esse dicitur, quia nulli parti rerum absens est; ideo totus, quia non parti rerum partem suam praesentem praebet, et alteri parti alteram partem, aequales aequalibus, minori vero minorem, maiori que maiorem; sed non solum universitati creaturae, verum etiam cuilibet parti eius totus pariter adest (*Ep.* 187,5,17: ML 33,838).

285. Nam si caelum istud corporeum quod oculis videmus, intellexerimus esse habitationem Dei; transitura est habitatio Dei, quia caelum et terra transient (Mt. 24,35). Deinde antequam faceret Deus caelum et terram, ubi habitabat? Sed dicit aliquis: Et antequam faceret Deus sanctos, ubi habitabat? In se habitabat Deus, apud se habitabat, et apud se est Deus. Et quando dignatur habitare in sanctis, non sic sunt sancti domus Dei, ut ipsa subtracta cadat Deus. Aliter enim nos habitamus in domo, aliter Deus in sanctis: tu habitas in domo; si subtracta fuerit, cadis; Deus autem sic habitat in sanctis, ut si ipse discesserit, cadant. Quicumque ergo sic portat Deum, ut sit templum Dei; non putet sic a se portari Deum, ut terreat Deum, si se subducat. Vae illi si se subtraxerit Deus; quia ipse cadit: nam Deus in se semper manet. In quibus nos habitamus, ipsa nos continent; in quibus Deus habitat, ipse illos continet. Iam videte quantum interest inter nostram habitationem, et Dei: et sic dicat anima, *ad te levavi oculos meos, qui habitas in caelo*; ut intelligat quia Deus nec caelo indiget, ubi habitet; sed caelum ipso indiget, ut ab ipso inhabitetur (*En. in Ps.* 122,4: ML 37,1632).

286. Illud ergo quod erat lumen verum, quod illuminat omnem hominem habentem mentem venientem in hunc mundum, ubi erat? *In hoc mundo erat*. Sed et terra in hoc mundo erat, et sol et luna in hoc mundo erant... Sic erat hic, ut et antequam mundus esset, non quasi non haberet ubi esset. Deus enim habitando continet, non continetur. Ergo miro et ineffabili modo in hoc mundo erat (*S.* 342,3: ML 39,1502).

287. Secundum hanc formam 2 non est putandus ubique diffusus. Cavendum est enim ne ita divinitatem astruamus hominis, ut veritatem corporis auferamus. Non est autem consequens ut quod in Deo est 3, ita sit ubique, ut Deus. Nam et de nobis veracissime Scriptura dicit quod *in illo vivimus, movemur et sumus* (Act. 17,28), nec tamen sicut ille ubique sumus; sed aliter homo ille in Deo; quoniam aliter et Deus ille in homine, proprio quodam et singulari modo. Una enim persona Deus et homo est, et utrumque est unus Christus Iesus; ubique per id quod Deus est, in caelo autem per id quod homo (*Ep.* 187,3,10: ML 33,83s)4.

2 Forma, scilicet, qua Christus ascendit in caelum, et venturus est iudicare (*Ib.*).

3 Natura humana.

4 Sicut ex esse operativo Dei in omni homine, non sequitur quod homo, sicut Deus, sit ubique; ita ex eo quod divinitas Christi in humanitate habitat

h

K · i

I

Vi.

288. Carnali resistendum est cogitationi, et mens a corporis sensibus revocanda, ne quasi spatiosa magnitudine opinemur Deum per cuncta diffundi, sicut humus, aut humor, aut aer, aut lux ista diffunditur (omnis enim huiuscemodi magnitudo minor est in sui parte quam in toto); sed ita potius sicuti est magna sapientia, etiam in homine cuius corpus est parvum. Et si duo sunt sapientes, quorum sit alter corpore grandior, neuter sapientior, non est illa in maiore maior, minor in minore, aut minor in uno quam in duobus; sed tanta in hoc quanta in illo, et tanta in unoquoque quanta in utroque: neque enim si aequaliter sunt omnino sapientes, plus sapiunt ambo quam singuli; quemadmodum si aequaliter sunt immortales, non plus vivunt ambo quam singuli (*Ep.* 187,4,11: ML 33.836).

289. Non enim quasi corporalibus locis Deus ad nos inclinat aurem suam, aut membris istis corporeis determinatis finitus est. Omnino nihil horum cogitent humana phantasmata. Veritas est Deus. Veritas nec quadra est, nec rotunda, nec longa. Ubique praesens est, si cordis oculus ad eam pateat (*En. 2 in Ps.* 30,7: ML 36,234).

BibL: Stanislaus J. Grabowski, *The All-Present God. A study in St. Augustine* (B. Herder, St. Louis, Mo. 1953); E. Gilson, *L'infinité divine chez saint Augustin*: Aug. Mag., vol.1,569-574.

Articulus IV.—*De aeternitate Dei*

Summarium.—Tempus non est motus corporis, sed quo metimur motum corporum. In aeternitate nulla mutatio. 290-292.—Deus non coepit esse. Deus tantum vere aeternus est, quia immutabilis. Deus praecedit omnia praeterita, et superat omnia futura: 293-297.—In Deo non est neque *Fuit* nec *Erit*, sed tantum *Est*: 298-300.

290. Ubi nulla creatura est, cuius mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino esse non possunt (*De civ. Dei* XII 15,2: ML 41,364)5.

291. Iubes ut approbem si quid dicat tempus esse motum corporis? Non iubes. Nam corpus nullum, nisi in tempore, moveri audio: tu dicis. Ipsum autem corporis motum tempus esse non audio: non tu dicis. Cum enim movetur corpus, tempore metior quamdiu moveatur, ex quo moveri incipit donec desinat. Et si non vidi ex quo coepit, et perseverat moveri, ut non videam cum desinit; non valeo metiri, nisi forte ex quo videre incipio donec desinam. Quod si diu video, tantummodo longum tempus esse renuntio,

non sequitur quod et humanitas Christi sit ubique. Divina natura Christi ubique est, humana circumscribitur spatio. Cf. Grabowski, *The All-Present God. A study in S. Augustine* 158.

Modum ratiocinandi et loquendi Augustini de praesenti sequimur. Caeterum in *Tractatu de Verbo Incarnato* videbimus, Augustinum nullo modo unionem hypostaticam tanquam unionem moralem intellexisse, et hic etiam asserit unam tantum esse personam in Christo.

5 Fuse de notione temporis infra, c.2 *De Deo creante*.

non autem quantum sit; quia et quantum cum dicimus, collatione dicimus; velut, Tantum hoc quantum illud; aut, Duplum hoc ad illud, et si quid isto modo. Si autem notare potuerimus locorum spatia, unde et quo veniat corpus quod movetur, vel partes eius, si tanquam in torno movetur, possumus dicere quantum sit temporis ex quo ab illo loco usque ad illum locum motus corporis vel partis eius effectus est. Cum itaque aliud sit motus corporis, aliud quo metimur quamdiu sit; quis non sentiat quid horum potius tempus dicendum sit? (*Conf.* XI 24: ML 32,821).

292. Si enim recte discernuntur aeternitas et tempus, quod tempus sine aliqua mobili mutabilitate non est, in aeternitate autem nulla mutatio est; quis non videat quod tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quae aliquid aliqua motione mutaret (*De civ. Dei* XI 6: ML 41,321).

293. Quaerit ergo (impius): Quo principio? 6 eiusne quo idem Deus esse coepit, an ex eo quod illum esse vacuum taeduit? Cui respondetur, quia nec Deus esse coepit, nec eum vacationis suae taeduit, qui neque aliquando non fuit, nec cessando torpuit, nec operando laboravit (*C. adv. Leg. et Proph.* I 2,2: ML 42,604).

294. Quod incommutabile est, aeternum est; semper enim eiusdem modi est. Quod autem commutabile est, tempori obnoxium est: non enim semper eiusdem modi est, et ideo aeternum non recte dicitur. Quod enim mutatur, non manet: quod non manet, non est aeternum (*De div. quaest.* 83 q.19: ML 40,15).

295. Nec tu tempore tempora praecedis, alioquin non omnia tempora praecederes. Sed praecedis omnia praeterita celsitudine semper praesentis aeternitatis; et superas omnia futura, quia illa futura sunt, et cum venerint, praeterita erunt; tu autem idem ipse es, et anni tui non deficiunt (Ps. 101,28). Anni tui nec eunt nec veniunt; isti autem nostri et eunt et veniunt, ut omnes veniant. Anni tui omnes simul stant, quoniam stant; nec euntes a venientibus excluduntur, quia non transeunt: isti autem nostri omnes erunt, cum omnes non erunt. Anni tui dies unus; et dies tuus non quotidie, sed hodie, quia hodiernus tuus non cedit crastino; neque enim succedit hesterno. Hodiernus tuus aeternitas... Omnia tempora tu fecisti, et ante omnia tempora tu es; nec aliquo tempore non erat tempus (*Conf.* XI 13,16: ML 32,815).

296. Non tempore augetur, aut loco distenditur, aut aliqua materia concluditur aut terminatur: sed manet apud se et in se ipso plena et perfecta aeternitas, quam nec comprehendere humana cogitatio potest, nec lingua narrare (*S.* 225,2: ML 38,1073).

297. Est enim, et vere est, et eo ipso quod vere est, sine initio et sine termino est (*En. in Ps.* 134,6: ML 37,1743).

298. Non aliud anni Dei, et aliud ipse: sed anni Dei, aeternitas Dei est: aeternitas ipsa Dei substantia est, quae nihil habet

† Fecerit Deus caelum et terram. Posteaque addit impius duas blasphemias interrogationes, quae Augustini negationem tantum merentur.

mutabile; ibi nihil est praeteritum, quasi iam non sit; nihil est futurum, quasi nondum sit. Non est ibi nisi, Est; non est ibi, *Fuit* et *Erit*; quia et quod fuit, iam non est; et quod erit nondum est: sed quidquid ibi est, nonnisi est (*En. in Ps.* 101,10: ML 37,1311).

299. In Dei natura non erit aliquid, quasi nondum sit; aut fuit, quasi iam non sit: sed est tantum id quod est, et ipsa est aeternitas (*En. in Ps.* 9,11: ML 36,122).

300. Praeteritum et futurum invenio in omni motu rerum: in veritate quae manet, praeteritum et futurum non invenio, sed solum praesens, et hoc incorruptibiliter, quod in creatura non est. Discute rerum mutationes, invenies *Fuit* et *Erit*: cogita Deum, invenies *Est*, ubi *Fuit* et *Erit* esse non possit (*In Io. Ev. tr.* 38,10: ML 35,1680).

C A P U T IV

Deus praesentia, praeterita et futura incommutabiliter videt

Summarium.—Divina scientia est eadem Dei substantia connotane intelligibilia obiecta. Deus praesentia, praeterita et futura incommutabiliter videt: 301-304.—Dei notitia tanta est ut omnia apud ipsum essent quodam ineffabili modo, antequam essent: 305.—Ubi speciatim de liberis futuris agitur. Cicero, ut salvaret libertatem voluntatis, negavit praescientiam Dei: 306.—Argumentum Ciceronis prout exponitur ab Augustino: 307.—Responsio Augustini: 308.—Praevideit Deus quid mali protoparentes essent facturi, praevideit etiam quid boni de malis factis eorum, ipse esset facturus: 309.—Deus scit etiam futura conditionate libera: 310-311. Contra semipelagianos negat Augustinus Deum hac scientia futurorum conditionatorum uti ad conferendum praemium vel ad puniendum: 312-313.—Quaedam dicitur Deum nescire, quia vel non approbat, vel notitiam communicare non oportet: 314.

301. Et ideo non est ista substantia (mens nostra) verissime simplex, cui non hoc est esse quod nosse: potest enim esse, nec nosse. At illa divina non potest, quia id quod habet est. Ac per hoc non sic habet scientiam, ut aliud illi sit scientia qua scit, aliud essentia qua est; sed utrumque unum. Nec utrumque dicendum est, quod simpliciter unum est (*In Io. Ev. tr.* 99,4: ML 35, 1887).

302. Nam sicut omnino tu es, tu scis solus, qui es incommutabiliter, et scis incommutabiliter, et vis incommutabiliter. Et essentia tua scit et vult incommutabiliter, et scientia tua est et vult incommutabiliter, et voluntas tua est et scit incommutabiliter (*Conf.* XIII 16,19: ML 32,853).

303. Ubi est prima et summa vita, cui non est aliud vivere et aliud esse, sed idem est esse et vivere; et primus ac summus intellectus, cui non est aliud vivere et aliud intelligere, sed id quod est intelligere, hoc vivere, hoc esse est, unum omnia: tanquam Verbum perfectum, cui non desit aliquid, et ars quaedam omni-

potentis atque .sapientis Dei, plena omnium rationum viventium incommutabilium; et omnes unum in ea, sicut ipsa unum de uno * cum quo unum. Ibi novit omnia Deus quae fecit per ipsam, et ideo cum decedant et succedant tempora, non decedit aliquid vel succedit scientiae Dei (*De Trin.* VI 10,n: ML 42,931).

304. Deus autem usque adeo non cum factum est, tunc didicit bonum, ut nihil eorum fieret, si ei fuisset incognitum. Dum ergo videt quia bonum est, quod nisi vidisset antequam fieret, non utique fieret; docet bonum esse, non discit... Ubi et ipse (Plato) non usque adeo desipiebat, ut putaret Deum sui operis novitate factum beatorem: sed sic ostendere voluit, artificii suo placuisse iam factum, quod placuerat in arte faciendum; non quod ullo modo Dei scientia varietur, ut aliud in ea faciant quae nondum sunt, aliud quae iam sunt, aliud quae fuerunt. Non enim more nostro ille vel quod futurum est prospicit, vel quod praesens est aspicit, vel quod praeteritum est respicit; sed alio modo quodam a nostrarum cogitationum consuetudine longe alteque diverso. Ille quippe non ex hoc in illud cogitatione mutata, sed omnino incommutabiliter videt; ita ut illa quidem quae temporaliter fiunt, et futura nondum sint, et praesentia iam sint, et praeterita iam non sint, ipse vero haec omnia stabili ac sempiterna praesentia comprehendat: nec aliter oculis, aliter mente; non enim ex animo constat et corpore: nec aliter nunc, aliter antea, et aliter postea, quoniam non sicut nostra, ita eius quoque scientia trium temporum, praesentis videlicet praeteriti et futuri, varietate mutatur: apud quem non est immutatio, nec momenti obumbratio (lac. 1,17) (*De civ. Dei* XI 21: ML 41,334).

305. Non audeamus dicere: Quomodo novit Deus? Ne forte hoc a me, fratres, expectetis ut explicem vobis quomodo cognoscat Deus; hoc solum dico; non sic cognoscit ut homo, non sic cognoscit ut angelus; et quomodo cognoscit, dicere non audeo, quoniam et scire non possum. Unum tamen scio, quia et antequam essent omnia volatilia caeli, noverat Deus quod fuerat creaturus. Quae est illa notitia?... Ubi noverat Deus quae imperabat ut aqua proferret? Iam certe noverat quod crearat, et antequam crearet noverat. Tanta est ergo notitia Dei, ut apud ipsum essent quodam ineffabili modo antequam creata essent... Quomodo cum illo?... Cum illo sunt omnia cognitione quadam ineffabili Sapientiae Dei in Verbo constituta, et ipsum Verbum omnia... Et quare apud ipsum omnia? Quia et antequam essent omnia, aut crearentur, ei nota erant omnia (*En. in Ps.* 49,18: ML 36,576).

306. Hos (Stoicos) ita redarguere nititur, ut non existimet aliquid se adversus eos valere, nisi auferat divinationem ¹. Quam sic conatur auferre, ut neget esse scientiam futurorum, eamque omnibus viribus nullam esse omnino contendat, vel in Deo, vel in homine, nullamque rerum praedictionem. Ita et Dei praescientiam

¹ Sapientia seu Verbum quod a Patre procedit. In Verbo videt Deus omnia quae per Verbum fecit, quia in Ipso sunt rationes omnium viventium.

² Cicero in lib. 2 *De divinat.*

negat, et omnem prophetiam luce clariorem conatur evertere vanis argumentationibus, et opponendo sibi quaedam oracula, quae facile possunt refelli: quae tamen nec ipsa convincit. In his autem mathematicorum coniecturis refutandis eius regnat oratio; quia vere tales sunt, ut se ipsae destruant et refellant. Multo sunt autem tolerabiliores qui vel sidera fata constituunt, quam iste, qui tollit praescientiam futurorum. Nam et confiteri esse Deum et negare praescium futurorum, apertissima insania est. Quod et ipse cum videret, etiam illud tentabit asserere, quod scriptum est, *Dixit insipiens in corde suo, «Non est Deus»* (Ps. 13,1): sed non ex sua persona... Hoc autem totum facere videtur, ne fatum esse consentiat, et perdat liberam voluntatem. Putat enim, concessa scientia futurorum, ita esse consequens fatum, ut negari omnino non possit... 2. Ipse itaque ut vir magnus et doctus..., ex his duobus elegit liberum voluntatis arbitrium: quod ut confirmaretur, negavit praescientiam futurorum: atque ita, dum vult facere liberos, fecit sacrilegos (*De civ. Dei* V 9,1.2: ML 41,148-150).

307. Si est voluntatis arbitrium, non omnia fato fiunt: si non omnia fato fiunt, non est omnium certus ordo causarum: si certus causarum ordo non est, nec rerum certus est ordo praescienti Deo, quae fieri non possunt, nisi praecedentibus et efficientibus causis: si rerum ordo praescienti Deo certus non est, non omnia sic veniunt, ut ea ventura praescivit: porro si non omnia sic veniunt, ut ab illo ventura praescita sunt, non est, inquit, in Deo praescientia omnium futurorum (ib. 3: ML 41,151).

308. Nos adversus istos sacrilegos ausos atque impios, et Deum dicimus omnia scire antequam fiant, et voluntate nos facere, quidquid a nobis nonnisi volentibus fieri sentimus et novimus. Omnia vero fato fieri non dicimus, imo nulla fieri fato dicimus: quoniam fati nomen ubi solet a loquentibus poni, id est in constitutione siderum cum quisque conceptus aut natus est (quoniam res ipsa inaniter asseritur) nihil valere monstramus. Ordinem autem causarum, ubi voluntas Dei plurimum potest, neque negamus, neque fati vocabulo nuncupamus... Non est autem consequens, ut, si Deo certus est omnium ordo causarum, ideo nihil sit in nostrae voluntatis arbitrio. Et ipsae quippe nostrae voluntates in causarum ordine sunt, qui certus est Deo eiusque praescientia continetur; quoniam et humanae voluntates humanorum operum causae sunt. Atque ita qui omnes rerum causas praescivit, profecto in eis causis etiam nostras voluntates ignorare non potuit, quas nostrorum operum causas esse praescivit. 4. Nam et illud quod idem Cicero concedit nihil fieri si causa efficiens non praecedat 3, satis est ad eum in hac quaestione redarguendum. Quid enim eum adiuvat, quod dicit, nihil quidem fieri sine causa, sed non omnem causam esse fatalem; quia est causa fortuita, est naturalis, est voluntaria? Sufficit quia omne quod fit, nonnisi causa praecedente fieri confitetur. Nos enim eas causas quae dicuntur fortuitae, ... non esse dicimus nullas, sed latentes;

3 *Lib. de Fato* 10ss.

casque tribuimus vel Dei veri, vel quorumlibet spirituum voluntati: ipsasque naturales nequaquam ab illius voluntate seiungimus, qui est auctor omnis conditorque naturae. Iam vero causae voluntariae aut Dei sunt, aut Angelorum, aut hominum... Ac per hoc colligitur, non esse causas efficientes omnium quae fiunt, nisi voluntarias, illius naturae scilicet quae spiritus vitae est. Nam et aer iste seu ventus, dicitur spiritus: sed quoniam corpus est, non est spiritus vitae. Spiritus ergo vitae, qui vivificat omnia, creatorque est omnis corporis et omnis creati spiritus, ipse est Deus, spiritus utique non creatus. In eius voluntate summa potestas est... Sicut enim omnium naturarum creator est, ita omnium potestatum dator, non voluntatum. Malae quippe voluntates ab illo non sunt; quoniam contra naturam sunt, quae ab illo est... Causa itaque rerum quae facit, nec fit, Deus est. Aliae vero causae et faciunt, et fiunt; sicut sunt omnes creati spiritus, maxime rationales... Quomodo igitur ordo causarum, qui praescienti certus est Deo, id efficit, ut nihil sit in nostra voluntate, cum in ipso causarum ordine magnum habeant locum nostrae voluntates?... Quapropter et voluntates nostrae tantum valent, quantum Deus eas valere voluit atque praescivit: et ideo quidquid valent, certissime valent; et quod facturae sunt, ipsae omnino facturae sunt: quia valituras atque facturas ille praescivit, cuius praescientia falli non potest (ib. 3.4: ML 41,150-152).

I P

309. Praesciebat (Deus) quod eorum (protoparentum) futura esset voluntas mala. Praesciebat sane, et quia falli non potest eius praescientia, ideo non ipsius, sed eorum est voluntas mala. Cur ergo eos creavit, quos tales futuros esse praesciebat? Quia sicut praevидit quid mali essent facturi, sic etiam praevидit de malis factis eorum quid boni esset ipse factururus (*De Gen. ad Utt.* XI 9,12: ML 34,434).

310. Tunc (in caelo) non latebit quod nunc latet... cur apud quosdam non factae sint virtutes, quae si factae fuissent egissent illi homines paenitentiam, et factae sint apud eos qui non fuerant credituri. Apertissime namque Dominus dicit: *Vae tibi, Corozain; vae tibi, Bethsaida! Quia si in Tyro et Sidone factae fuissent virtutes quae factae sunt in vobis, olim in cilicio et cinere paenitentiam egissent* (Mt. 11,21) (*Enchir.* 95: ML 40,275).

311. His quos praevидit, si apud eos facta essent, suis miraculis credituros, quibus non vult subvenire, non subvenit; de quibus in sua praedestinatione occulte quidem, sed iuste aliud iudicavit (*De dono pers.* XI 25: ML 45,1007).

312. De his enim disserimus, qui perseverantiam bonitatis non habent, sed ex bono in malum deficiente bona voluntate moriuntur. Respondeant, si possunt, cur illos Deus, cum fideliter et pie viverent, non tunc de vitae huius periculis rapuit, ne malitia mutaret intellectum eorum, et ne fictio deciperet animas eorum. Utrum hoc in potestate non habuit, an eorum mala futura nescivit? Nempe nihil horum nisi perversissime atque insanissime dicitur (*De corr. et grat.* 8,19: ML 44,927).

313. Falsum est igitur et secundum ea mortuos iudicari, quae facturi essent si ad viventes Evangelium perveniret. Et si hoc falsum est, non est cur dicatur de infantibus qui pereunt sine Baptismate morientes, hoc in eis eo merito fieri, quia praescivit eos Deus, si viverent, praedicatumque illis fuisset Evangelium, infideliter auditu-
 turos. Restat igitur ut solo peccato originali teneantur obstricti, et propter hoc solum eant in damnationem... Quoniam nullus mortuus iudicatur ex bonis seu malis, quae fuerat si non moreretur acturus: alioquin Tyrrii et Sidonii non secundum ea quae gesserunt poenas luerent; sed potius secundum ea quae gesturi fuerant, si in eis illae virtutes evangelicae factae fuissent, per grandem paenitentiam et per Christi fidem consequerentur salutem (*De dono pers.* 9,23: ML 45,1006)4.

314. Cum (Deus) dicitur nescire (cf. Mt. 24,36), aut pro eo dicitur, quod non approbat: id est, in disciplina et doctrina sua non agnoscit, sicut dictum est: Nescio vos (Mt. 25,12), aut pro eo quod utiliter nescientes facit, quod scire inutile est. Ideo bene accipitur, id quod dictum est, solum scire Patrem, sic dictum esse quia facit Filium scire: et quod dictum est, nescire Filium sic dictum esse quia facit nescire homines, id est, non prodit eis quod inutiliter scirent (*De div. quaest.* q.60: ML 40,48).

Cum infallibili praescientia Dei conciliatur libertas humana

Summarium.—Praescientia, proprie loquendo, non deberet praedicari de Deo, quia omnia Ipsi sunt praesentia: 315.—Obiectum praedestinationis et praescientiae: 316.—Praescientia Dei et liberum arbitrium. Quaestio proponitur ab Evodio. Multipliciter Augustinus respondit: *a)* Si nos necessario operamur quia Deus praevидit quid facturi sumus, Deus qui videt quid Ipse facturus sit, et Ipse operaretur necessario, *b)* Sicut praescientia Dei nostrae beatitudinis non nos cogit invite beatos esse, sic et praescientia nostrae fortasse culpabilis voluntatis non cogit voluntatem necessario agere, *c)* Deus voluntatem nostram praescit, ergo adest. Sed non est voluntas nisi libera maneat sub praescientia Dei.

4 Berti ita respondit obiectioni statuenti S. Augustinum reiecis-
 se scientiam conditionatorum: «Reicit in sententia Pelagianorum, qui electionem Dei commentitiis meritis subiciebant, asserentes homines praedestinari ex praescientia bonorum operum naturae viribus, non gratiae auxilio perficiendorum, et in sensu Semipelagianorum, qui affirmabant ex duobus parvulis unum non alterum consequi gratiam baptismatis, quod praesciret Deus illum non istum, si vixissent, fore sibi obtemperatum». Subnixae addit Berti. Augustinum non negasse Deum conditionata scire sensu catholico intellecta (*De theologicis disciplinis* vol.1-2 1.4.99). Augustinus reicit utique Deum hac scientia uti ad conferendum praemium vel poenam. Praeter textum hic allatum, videri potest *De anima et eius origine* I 12,15: ML 44.482. Cf. etiam infra, in tractatu *De gratia*, ubi de Semipelagianis et de *Praedestinatione* agitur.

d) Sicut nostra praescientia non hominem ad peccandum cogeret, sic nec praescientia Dei. e) Augustinus hoc illustrat memoria praeteritorum: 317-322.—Deus neminem ad peccandum cogit: 323.

315. Quid est enim praescientia, nisi scientia futurorum? Quid autem futurum est Deo, qui omnia supergreditur tempora? Si enim scientia Dei res ipsas habet non sunt ei futurae, sed praesentes; ac per hoc non iam praescientia, sed tantum scientia dici potest (*De div. quaest. ad Simp.* II q.2,2: ML 40,138) L

316. Praedestinatio est, quae sine praescientia non potest esse; potest autem esse sine praedestinatione praescientia. Praedestinatione quippe Deus ea praescivit, quae fuerat ipse factururus... praescire autem potens est etiam quae ipse non facit; sicut quaecumque peccata (*De praed. sanet.* 10,19: ML 44,97s)¹.

317. Quae cum ita sint, ineffabiliter me movet, quomodo fieri possit ut et Deus praescius sit omnium futurorum, et nos nulla necessitate peccemus. Quisquis enim dixerit aliter evenire posse aliquid quam Deus ante praescivit, praescientiam Dei destruere insanissima impietate mollitur. Quapropter, si praescivit Deus peccaturum esse primum hominem, quod necesse est concedat mihi quisquis mecum omnium futurorum praescium fatetur Deum; si ergo ita est... non itaque dico, non eum faceret; sed hoc dico, quoniam peccaturum esse praesciverat, necesse erat id fieri, quod futurum esse praesciebat Deus. Quomodo est igitur voluntas libera ubi tam inevitabilis apparet necessitas? (*De lib. arb.* III 2,4: ML 32,1272).

318. *Aug.* Vide quam facile de tam magna quaestione respondeam, cum mihi prior interroganti pauca responderis... Res ergo universas quarum Deus est praescius, non voluntate sed necessitate fieri putas.—*Evod.* Omnino ita puto.—*Aug.* Expergiscere tandem, teque ipsum paululum intueri, et dic mihi, si potes, qualem sis habiturus cras voluntatem, utrum peccandi, an recte faciendi.—*Evod.* Nescio.—*Aug.* Quid? Deum itidem nescire hoc putas?—*Evod.* Nullo modo id putaverim.—*Aug.* Si ergo voluntatem tuam crastinam novit, et omnium hominum, sive qui sunt, sive qui futuri sunt, futuras praevidet voluntates, multo magis praevidet quid de iustis impiisque factururus sit.—*Evod.* Prorsus si meorum operum praescium Deum dico, multo fidentius eum dixerim praescire opera sua,

¹ Inquit Augustinus in hac q.2: Quomodo dictum sit, *Paenitet me quod constituerim regem Saul* (1 Reg. 15,11), atque ita interrogat: «Quis est enim hominum, cui non occurrat in Deo cuncta praesciente, paenitentiam esse non posse?» (*Ib.* n.2). Multa tradit deinde de praedicatione analogica et usu vocabulorum quando de Deo et creaturis usurpantur, et asserit quomodo etiam ea quae humana infirmitas «congruenter in Scripturis sanctis de Deo dicta existimat, humanae capacitati aptiora esse quam divinae sublimitati» (*Ib.* n.1). Praescientia ergo proprie loquendo non apte de Deo praedicatur, quia omnia ipsi praesentia sunt. Augustinus tamen, hac monitione facta, haud aliter ac caeteri Patres, hoc vocabulo usurpatur, alio aptiore deficiente. «Placet ergo ut non dicamus praescientiam Dei, sed tantummodo scientiam... Et tamen et scit Deus, et praescit Deus ineffabili modo» (*Ib.* n.2). Quomodo intelligendum sit iuxta Augustinum Deum «paenitere» iam supra vidimus.

² *De praedestinatione*, vide infra in tr. *De gratia*.

et quid sit factururus certissime praevidere.—*Aug.* Nonne igitur caves ne tibi dicatur, etiam ipsum quaecumque factururus est, non voluntate sed necessitate facturum, si omnia quorum Deus praescius est necessitate fiunt, non voluntate? (*De lib. arb.* III 2,5; 3,6: ML 32, 1273).

319. .*Aug.* Dic, quaeso, num tu creatura eius non es, aut tua beatitudo non in te fiet?—*Evod.* Imo et creatura eius sum, et in me fiet quod beatus ero.—*Aug.* Non ergo voluntate sed necessitate in te fiet beatitudo tua Deo faciente.—*Evod.* Voluntas illius mihi est necessitas.—*Aug.* Tu itaque invitus beatus eris... Cum igitur praescius Deus sit futurae beatitudinis tuae, nec aliter aliquid fieri possit quam ille praescivit, alioquin nulla praescientia est; non tamen ex eo cogimur sentire, quod absurdissimum est et longe a veritate seclusum, non te volentem beatum futurum. Sicut aut voluntatem beatitudinis, cum esse coeperis beatus, non tibi aufert praescientia Dei, quae hodieque de tua futura beatitudine certa est: sic etiam voluntas culpabilis, si qua in te futura est, non propterea voluntas non erit, quoniam Deus eam futuram esse praescivit (*De lib. arb.* III 3,7: ML 32,1274-5).

320. Attende enim, quaeso, quanta caecitate dicatur, «Si praescivit Deus futuram voluntatem meam, quoniam nihil aliter potest fieri quam praescivit, necesse est ut velim quod ille praescivit; si autem necesse est, non iam voluntate, sed necessitate id me velle fatendum est». O stultitiam singularem! Quomodo ergo non potest aliud fieri quam praescivit Deus, si voluntas non erit, quam voluntatem futuram ille praesciverit?... Quod si fieri non potest ut dum volumus non velimus, adest utique voluntas volentibus; nec aliud quidquam est in potestate, nisi quod volentibus adest. Voluntas igitur nostra nec voluntas esset, nisi esset in nostra potestate. Porro, quia est in potestate, libera est nobis. Non enim est nobis liberum, quod in potestate non habemus, aut potest non esse quod habemus. Ita fit ut et Deum non negemus esse praescium omnium futurorum, et nos velimus quod volumus. Cum enim sit praescius voluntatis nostrae, cuius est praescius ipsa erit. Voluntas ergo erit, quia voluntatis est praescius. Nec voluntas esse poterit, si in potestate non erit. Ergo et potestatis est praescius. Non igitur per eius praescientiam mihi potestas adimitur, quae propterea mihi certior aderit, quia ille cuius praescientia non fallitur, adfuturam mihi esse praescivit (*De lib. arb.* III 3,8: ML 32,1275).

321. *Aug.* Unde tibi videtur adversum esse liberum arbitrium nostrum praescientiae Dei: quia praescientia est, an quia Dei praescientia est?—*Evod.* Quia Dei potius.—*Aug.* Quid ergo? si tu praescires peccatum non esset necesse ut peccaret?—*Evod.* Imo necesse esset ut peccaret: non enim aliter esset praescientia mea, nisi certa praescirem.—*Aug.* Non igitur quia Dei praescientia est, necesse est fieri quae praescierit, sed tantummodo quia praescientia est.—*Evod.* Consentio: sed quorsum ista?—*Aug.* Quia, nisi fallor, non continuo tu peccare cogeres, quem peccatum esse praescires; neque ipsa

praescientia tua peccare eum cogeret, quamvis sine dubio peccaturus esset: non enim aliter id futurum esse praescires. Sicut itaque non sibi adversantur haec duo, ut tu praescientia tua noveris quod alius sua voluntate facturus est; ita Deus neminem ad peccandum cogens, praevidet tamen eos qui propria voluntate peccabunt (*De lib. arb.* III 4,10: ML 32,1276).

322. Cum ergo non vindicet iustus, quae fieri non cogit praescius? Sicut enim tu memoria tua non cogis facta esse quae praeterierunt; sic Deus praescientia sua non cogit facienda quae futura sunt: Et sicut tu quaedam quae fecisti meministi, nec tamen quae meministi omnia fecisti: ita Deus omnia quorum ipse auctor est praescit, nec tamen omnium quae praescit, ipse auctor est. Quorum autem non est malus auctor, iustus est ultor (*De lib. arb.* III 4,11: ML 32,1276).

323. Non enim propterea quemquam Deus ad peccandum cogit, quia futura hominum peccata iam novit. Ipsorum enim praescivit peccata, non sua; non cuiusquam alterius, sed ipsorum. Quapropter si ea quae ille praescivit ipsorum, non sunt ipsorum; non vere ille praescivit; sed quia illius praescientia falli non potest; sine dubio non alius, sed ipsi peccant, quos Deus peccaturos esse praescivit. Fecerunt ergo peccatum ludaei, quod eos non compulit facere, cui peccatum non placet; sed facturos esse praedixit, quem nihil latet (*In Io. Ev. tr.* 53,4: ML 35,1776) 3.

De omnipotenti Dei voluntate

Summarium.—Cur Deus dicatur omnipotens. Voluntas Dei est ipse Deus, ideoque aeterna et immutabilis: 324-327.—Multa non potest Deus, quia omnipotens. Et hoc non deficienter, sed potenter: 328-331.—Omnipotens voluntas Dei non vincitur eo quod iniqui contra eius agant voluntatem. Voluntas omnipotentis impletur cum de malis operibus hominum, Deus multa bona facit: 332-338.

324. Qui non ob aliud vocatur omnipotens, nisi quoniam quidquid vult potest (*De civ. Dei* XXI 7,1: ML 41,719).

325. Non fit aliquid nisi omnipotens fieri velit, vel sinendo ut fiat, vel ipse faciendo (*Enchir.* 95: ML 40,275).

326. Nec cogeris invitus ad aliquid, quia voluntas tua non est maior quam potentia tua. Esset autem maior, si te ipso tu ipse maior esses: voluntas enim et potentia Dei, Deus ipse est (*Conf.* VII 4: ML 32,736).

327. Num dicetis falsa esse, quae mihi veritas voce forti in aurem interiori dicit de vera aeternitate Creatoris, quod nequaquam eius substantia per tempora varietur, nec eius voluntas extra

3 Cf. *De civ. Dei* V 10,2: ML 41,153.

ilh
?

eius substantiam sit? Unde non eum modo velle hoc, modo velle illud; sed semel et simul et semper velle omnia quae vult; non iterum, et iterum neque nunc ista nunc illa nec velle postea quod nolebat, aut nolle quod prius volebat; quia talis voluntas mutabilis est, et omne mutabile aeternum non est; Deus autem noster aeternus est (*Conf.* XII 15,18: ML 32,832).

328. Deus omnipotens est: et cum sit omnipotens, mori non potest, falli non potest, mentiri non potest... Quam multa non potest, et omnipotens est: et ideo omnipotens est, quia non potest. Nam si mori posset, non esset omnipotens; si mentiri, si falli, si fallere, si inique agere, non esset omnipotens: quia si hoc in eo esset, non fuisset dignus qui esset omnipotens... Facit quidquid vult: ipsa est omnipotentia. Facit quidquid bene vult, quidquid iuste vult: quidquid autem male fit, non vult. Nemo resistit omnipotenti, ut non quod vult faciat (*De symb. ad catech.* I 2: ML 40,627) L

329. Credo in Deum Patrem omnipotentem... Omnipotens est ad facienda maiora et minora, omnipotens est ad caelestia et terrestria, omnipotens est ad facienda immortalia et mortalia, omnipotens est ad facienda spiritalia et corporalia, omnipotens est ad facienda visibilia et invisibilia, magnus magnis, nec parvus in minimis; postremo omnipotens est ad facienda omnia quae facere voluerit. Nam ego dico quanta non possit: non potest mori, non potest peccare, non potest mentiri, non potest falli; tanta non potest, quae si posset, non esset omnipotens (*S. Guelf.* 1,2: MA 443).

330. Omnipotens est ad facienda maiora et minora... Magnus in magnis, nec parvus in minimis (*S.* 213,1: ML 38,1060).

331. Posset enim Filius facere quod non vidisset Patrem facientem, si posset facere quod per illum non facit Pater: hoc est, si posset peccare, neque naturae immutabiliter bonae, quae a Patre genita est, convenire. Hoc autem quia non potest, non deficienter non potest, sed potenter (*C. S. Arian.* 14: ML 42,693).

332. Quod ergo Deus semper invictus sit, etiam homo victus ostendit: quia victus non fuisset, si ab invicto non recessisset (*C. adv. Leg. et Proph.* I 15,23: ML 42,615) 2.

333. Multa fiunt quidem a malis contra voluntatem Dei: sed tantae est ille sapientiae tantaeque virtutis, ut in eos exitus sive fines, quos bonos et iustos ipse praescivit, tendant omnia, quae voluntati eius videntur adversa. Ac per hoc cum Deus mutare dicitur voluntatem, ut quibus lenis erat, verbi gratia, reddatur iratus, illi potius quam ipse mutantur, et eum quodammodo mutatum in his quae patiuntur inveniunt: sicut mutatur sol oculis sauciatis, et asper quodammodo ex miti, et ex delectabili molestus efficitur, cum ipse apud se ipsum maneat idem qui fuit. Dicitur etiam voluntas Dei, quam facit in cordibus obedientium mandatis eius, de qua dicit

1 Vide etiam *S.* 214,4: ML 38,1068.

2 Commentât Augustinus lapsum protoparentum cum a serpente decepti sunt, quia se exaltantes recesserunt a Deo. «Et ubi contra Deum exaltatur, ibi ab illo deseritur, et in se tenebratur» (*Ib.*).

Apostolus, *Deus est enim, qui operatur in vobis et velle* (Phil. 2,13). Secundum hanc voluntatem, quam Deus operatur in hominibus, etiam velle dicitur, quod ipse non vult, sed suos id volentes facit: sicut dicitur cognovisse, quod ut cognosceretur fecit, quibus ignorabatur... Secundum hanc ergo voluntatem, qua Deum velle dicimus quod alios efficit velle, a quibus futura nesciuntur, multa vult, nec facit... 2. Secundum illam vero voluntatem suam, quae cum eius praescientia sempiterna est, profecto in caelo et in terra omnia quaecumque voluit, non solum praeterita vel praesentia, sed etiam futura iam fecit (*De civ. Dei* XXII 1-2: ML 41,752).

334. Nec ideo credant iniqui Deum non esse omnipotentem, quia multa contra eius faciunt voluntatem. Quia et cum faciunt quod non vult, hoc de eis facit quod ipse vult. Nullo modo igitur omnipotentis vel mutant, vel superant voluntatem: sive homo iuste damnetur, sive misericorditer liberetur, voluntas omnipotentis impletur. Quod ergo non vult omnipotens, hoc solum non potest. Utitur ergo malis, non secundum eorum pravam, sed secundum suam rectam voluntatem. Nam sicut mali natura sua bona, hoc est, bono eius opere male utuntur: sic ipse bonus etiam eorum malis operibus bene utitur, ne omnipotentis voluntas aliqua ex parte vincatur... Sicut noverat quae ipsi essent mala facturi; sic etiam noverat quae bona de illis esset ipse facturus... Sicut autem aliquid invenire potuimus, quo manifestum esset nobis, quemadmodum Deus etiam malis operibus et Iudaeorum et Iudae traditoris bene usus est ad nostram redemptionem ac salutem (*S.* 214,3: ML38,io 67).

335. Haec sunt *magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius* (Ps. 110,2): et tam sapienter exquisita, ut cum angelica et humana creatura peccasset, id est, non quod ille, sed quod voluit ipsa fecisset, etiam per eandem creaturae voluntatem, qua factum est quod Creator noluit, impletet ipse quod voluit; bene utens et malis tanquam summe bonus, ad eorum damnationem quos iuste praedestinavit ad poenam, et ad eorum salutem quos benigne praedestinavit ad gratiam. Quantum enim ad ipsos attinet, quod noluit fecerunt: quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo id efficere valuerunt. Hoc quippe ipso quod contra voluntatem fecerunt eius, de ipsis facta est voluntas eius. Propterea namque *magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates eius*; ut miro et ineffabili modo non fiat praeter eius voluntatem, quod etiam contra eius fit voluntatem. Quia non fieret, si non sineret: nec utique nolens sinit, sed volens; nec sineret bonus fieri male, nisi omnipotens et de malo facere posset bene (*Enchir.* 100: ML 40,279).

336. Tantum interest quid velle homini quid Deo congruat, et ad quem finem suam quisque referat voluntatem, ut aut probetur aut improbetur. Nam Deus quasdam voluntates suas, utique bonas implet per malorum hominum voluntates malas: sicut per Iudaeos malevolos bona voluntate Patris pro nobis Christus occisus est; quod tantum bonum factum est, ut apostolus Petrus quando id fieri nolebat, satanas ab ipso qui occidi venerat diceretur (Mt. 16,23).

Quam bonae apparebant voluntates piorum fidelium, qui nolebant apostolum Paulum Jerusalem pergere, ne ibi pateretur mala, quae Agabus propheta praedixerat? (Act. 21,10-12) et tamen Deus haec illum pati volebat pro annuntianda fide Christi, exercens martyrem Christi. Neque istam bonam voluntatem suam implevit per Christianorum voluntates bonas, sed per Iudaeorum malas: et ad eum potius pertinebant qui nolebant quod volebat; quia idipsum quidem, sed ipse per eos bona, illi autem mala voluntate fecerunt (*Enchir.* 101 : ML 40,279).

337. Sed quantaelibet sint voluntates vel angelorum vel hominum, vel bonorum vel malorum, vel illud quod Deus vel aliud volentes quam Deus, omnipotentis voluntas semper invicta est: quae mala esse nunquam potest: quia etiam cum mala irrogat, iustus est, et profecto quae iusta est, mala non est. Deus igitur omnipotens sive per misericordiam cuius vult misereatur, sive per iudicium quem vult obduret³, nec inique aliquid facit, nec nisi volens quidquam facit, et omnia quaecumque vult, facit (*Enchir.* 102: ML 40, 279).

338. Sed quia Deus cuncta praescivit, et ideo hominem quoque peccatum ignorare non potuit; secundum id quod praescivit atque disposuit civitatem sanctam, eam debemus asserere, non secundum illud quod in nostram cognitionem pervenire non potuit, quia in Dei dispositione non fuit. Nec enim homo peccato suo divinum potuit perturbare consilium, quasi Deum quod statuerat mutare compulerit: cum Deus praesciendo utrumque praeveniret, id est, et homo, quem bonum ipse creavit, quam malus esset futurus, et quid boni etiam sic de illo esset ipse factururus (*De civ. Dei* XIV 11,1: ML 41,418) 4.

De divina providentia

Summarium.—Universa quae Deus condidit, administrat, gubernat, regit. Etiam imas et vilissimas mundi partes. Virtus omnitenentis Dei causa est subsistentiae rerum quas condidit. Quomodo ordinate Deus omnia disponat: 339-346.—Scandalum de felicitate malorum. Pravi corde tres habent de Deo sententias: aut non est Deus, aut iniustus est, aut non gubernat res humanas. Multipliciter respondit Augustinus obiectioni de felicitate malorum et malis physicis quibus etiam boni affliguntur: 347-352.—In eo quod peccator patitur quod non vult, ordo Dei laudatur: 53.

³ Quo sensu dicatur Deum aliquem obdurare, vide infra, in tractatu *De gratia* c.13.

⁴ Quomodo iuxta Augustinum Dei bona voluntas non vincatur a mala hominis voluntate, et quanta bona Deus faciat ex malis hominis, bene exponitur a Luigi Magali. *Il problema dei dolore secondo S. Agostino* (Roma 1943) 144ss.

339, Potest etiam intelligi Deum requievisse a condendis generibus creaturae, quia ultra iam non condit aliqua genera nova: deinceps autem usque nunc et ultra operari eorundem generum administrationem quae tunc instituta sunt; non ut ipso saltem die septimo potentia eius a caeli et terrae, omniumque rerum quas condiderat, gubernatione cessaret, alioquin continuo dilaberentur. Creatoris namque potentia, et omnipotentis atque omnitenentis virtus, causa subsistendi est omni creaturae: quae virtus ab eis quae creata sunt regendis, si aliquando cessaret, simul et illorum cessaret species, omnisque natura concideret. Neque enim, sicut structor aedium cum fabricaverit, abscedit, atque illo cessante atque abscedente stat opus eius; ita mundus vel ictu oculi stare poterit, si ei Deus regimen sui subtraxerit (*De Gen. ad litt.* IV 12,22: ML 34,304).

340. Et quod scriptum est de sapientia eius, *Pertingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter* (Sap. 8,1)... satis apparet recte intuentibus, hunc ipsum incomparabilem et ineffabilem, et si possit intelligi, stabilem motum suum, rebus eam praebere suaviter disponendis; quo utique subtracto, si ab hac operatione cessaverit, eas continuo perituras (*De Gen. ad litt.* 12,4: ML 34,304).

341. Naturae omnes, quoniam sunt, et ideo habent modum suum, speciem suam, et quamdam secum pacem suam, profecto bonae sunt. Et cum ibi sunt, ubi esse per naturae ordinem debent, quantum acceperunt, suum esse custodiunt. Et quae semper esse non acceperunt, pro usu motuque rerum, quibus Creatoris lege subduntur, in melius deteriusve mutantur, in eum divina providentia tendentes exitum, quem ratio gubernandae universitatis includit (*De civ. Dei* XII 5: ML 41,352).

342. Quae cum ita sint, cum Deus omnipotens et omnitenens, incommutabili aeternitate, veritate, voluntate semper idem, non per tempus nec per locum motus, movet per tempus creaturam spirituales, movet etiam per tempus et locum creaturam corporalem; ut eo motu naturas quas intrinsecus substituit, etiam extrinsecus administret, et per voluntates sibi subditas, quas per tempus et per corpora sibi atque illis voluntatibus subdita, quae per tempus et locum movet, eo tempore ac loco cuius ratio in ipso Deo vita est sine tempore ac loco: cum ergo tale aliquid Deus agit, non debemus opinari eius substantiam qua Deus est, temporibus locisque mutabilem, aut per tempora et loca mobilem, sed in opere divinae providentiae ista cognoscere; non in illo opere quo naturas creat, sed in illo quo intrinsecus creatas etiam extrinsecus administrat, cum sit ipse, nullo locorum vel intervallo vel spatio, incommutabili excellentique potentia et interior omni re, quia in ipso sunt omnia, et exterior omni re, quia ipse est super omnia. Item nullo temporum vel intervallo vel spatio, incommutabili aeternitate et antiquior est omnibus, quia ipse est ante omnia, et novior omnibus, quia idem ipse post omnia (*De Gen. ad litt.* VIII 26,48: ML 34,391).

343. Deus itaque summus et verus cum Verbo suo et Spiritu sancto, quae tria unum sunt, Deus unus omnipotens, creator et

factor omnis animae atque omnis corporis: cuius sunt participatione felices, quicumque sunt veritate non vanitate felices: qui fecit hominem rationale animal ex anima et corpore; qui eum peccantem nec impunitum esse permisit, nec sine misericordia dereliquit; qui bonis et malis essentiam etiam cum lapidibus, vitam seminalem etiam cum arboribus, vitam sensualem etiam cum pecoribus, vitam intellectualem cum solis Angelis dedit: a quo est omnis modus, omnis species, omnis ordo; a quo est mensura, numerus, pondus; a quo est quidquid naturaliter est, cuiuscumque generis est; cuiuslibet aestimationis est; a quo sunt semina formarum, formae seminum, motus seminum atque formarum: qui dedit et carni originem, pulchritudinem, valetudinem, propagationis fecunditatem, membrorum dispositionem, salutem concordiae: qui et animae irrationali dedit memoriam, sensum, appetitum; rationali autem insuper mentem, intelligentiam, voluntatem: qui non solum caelum et terram, nec solum angelum et hominem; sed nec exigui et contemptibilis animantis viscera, nec avis pennulam, nec herbae flosculum, nec arboris folium sine suarum partium convenientia et quadam veluti pace dereliquit: nullo modo est credendus regna hominum eorumque dominationes et servitutes a suae providentiae legibus alienas esse voluisse (*De civ. Dei* V n: ML 41,153-154) ¹.

344. O tu, bone omnipotens, qui sic curas unumquemque nostrum, tanquam solum cures; et sic omnes, tanquam singulos! (*Conf.* III 11,19: ML 32,692).

345. Nec omnino audiendi sunt qui putaverunt sublimes quidem mundi partes, id est a confinio corpulentioris aeris huius et supra, divina providentia gubernari; hanc autem imam partem terrenam et humidam, aërisque huius vicinioris qui terrarum et aquarum exhalationibus humescit, in quo venti nubesque consurgunt, casibus potius et fortuitis motibus agitari... Quid autem? ore suo Salvator, cum dicit unum passerem non cadere in terram sine Dei voluntate (Mt. 10,29), et quod fenum agri post paululum mittendum in clibanum, ipse tamen vestiat (Mt. 10,30); nonne confirmat non solum totam istam mundi partem rebus mortalibus et corruptibilibus deputatam, verum etiam vilissimas eius abiectissimasque particulas divina providentia regi? (*De Gen. ad Utt.* V 21: ML 34,336).

346. Unde in illo psalmo (148) cum commemorata essent, *ignis, grando, nix, glacies, spiritus tempestatis*; ne talia sine divina providentia fieri moverique putarentur, continuo subiecit, *Quae faciunt verbum eius* (ib. v.8) (*De Gen. ad litt.* III 10,14: ML 34,285).

347. Quid hic ergo, serve, felicitatem requiris, ubi et Domini exitus mortis?... Vidit, et commotus est, quasi perdidisset fructum laboris sui... Hoc est quod zelavit in peccatoribus, pacem peccato-

¹ Pulchre de hoc loco scribit P. Gabriel dei Estai: «El capítulo 11 del libro 5 es un canto inimitable a la providencia, pleno de sonoridad inspirada y poesía interiors Cf. *La «Ciudad de Dios» ante el curso de los tiempos*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (El Escorial 1954) vol.1,271.

rum intuens... Colo Deum, blasphemant Deum: illis felicitas, mihi calamitas, ubi aequitas?... Discite ergo, carissimi, eam (felicitatem terrenam) si habetis contemnere, nec dicere in cordibus vestris, «Ego quia colo Deum, ideo bene est mihi»... Habes illam? noli putare inde te esse bonum; sed fac te inde bonum. Non habes? noli putare inde te esse malum; sed cave malum, quo non venit bonus (S. 19,4: ML 38,135).

348. Ergo pravi corde, tres habent sententias: aut, *Non est Deus...* aut, *Iniustus est Deus...* aut, *Non gubernat Deus res humanas, nec cura est illi de omnibus*. In istis tribus sententiis magna impietas, aut negare Deum, aut dicere iniustum, aut auferre illi gubernationem rerum. Quare hoc? Quia distortus est corde. Rectus est Deus, et ideo distortum cor illi non acquiescit... Quomodo distortum lignum, etsi ponas in pavimento aequali, non collocatur, non compaginatur, nec adiungitur, semper agitur et nutat; non quia inaequale est ubi posuisti, sed quia distortum est quod posuisti; ita et cor tuum quamdiu pravum est et distortum non potest collinari rectitudini Dei, et non potest in illo collocari ut haereat illi... Nam non est magnum gloriari in gaudiis, gloriari in laetitiis: rectus corde etiam in tribulatione gloriatur (*En. in Ps. 31,25*: ML 36,273).

349. Forte intelliges mecum, non esse bene malis. Rogo enim te, et quaero abs te, tibi quare male est. Responsurus es, Egestas angit, premit difficultas; dolor fortasse membrorum, timor ab inimico. Tibi ideo male est, quia pateris mala; et bene est illi, qui est ipsum malum? Multum interest inter malum esse, et malum pati. Tu quod pateris non es: malum pateris, sed tu malus non es... Ille autem malum non patitur, et malus est. Noli ergo falli,... non potest fieri ut tibi male sit, qui pateris malum; et illi bene sit, qui est malus. Cum enim est malus, putas quia non patitur malum, cum patitur se ipsum?... Tibi male est, quia malam habes villam; et bene est illi, qui malam habet animam? (S. 48,6: ML 38,319).

350. Placuit quippe divinae providentiae praeparare in posterum bona iustis, quibus non fruentur iniusti; et mala impiis, quibus non excruciantur boni (*De civ. Dei I 8,1*: ML 41,20).

351. Prosunt autem ista mala quae fideles pie perferunt, vel ad emendanda peccata vel ad exercendam probandamque iustitiam, vel ad demonstrandam vitae huius miseriam, ut illa ubi erit beatitudo vera atque perpetua, et desideretur ardentius, et instantius inquiratur (*De Trin. XIII 16,20*: ML 42,1030).

352. Interest autem plurimum, qualis sit usus vel earum rerum quae prosperae, vel earum quae dicuntur adversae. Nam bonus temporalibus nec bonis extollitur, nec malis frangitur; malus autem ideo huiusmodi felicitate punitur, quia felicitate corrumpitur. Ostendit tamen Deus saepe etiam in his distribuendis evidentius operationem suam. Nam si nunc omne peccatum manifesta plecteret poena, nihil ultimo iudicio servari puniretur: rursus, si nullum peccatum nunc puniret aperte Divinitas, nulla esse providentia divina

crederetur. Similiter in rebus secundis, si non eas Deus quibusdam petentibus evidentissima largitate concederet, non ad eum ista pertinere diceremus: itemque si omnibus eas petentibus daret, nonnisi propter talia praemia serviendum illi esse arbitraremur; nec pios nos faceret talis servitus, sed potius cupidos et avaros (*De civ. Dei I*

353. Noli putare quia turbas consilium Dei, si perversum esse volueris. Qui creare te noverat, ordinare te non novit?... Quid dictum est de Iuda ab Apostolo? *Abiit in locum suum* (Act. 1,25). Operante utique divina providentia, quia per malam voluntatem malus esse voluit, non autem Deus malum ordinando fecit. Sed quia ipse malus peccator esse voluit, fecit quod voluit, sed passus est quod noluit. In eo quod fecit quod voluit, peccatum eius deprehenditur: in eo quod passus est quod noluit, ordo Dei laudatur (*S. 125,5: ML 38,692*).

Bibl.: Grabowski, o.c., 140SS; Boyer, *L'idée de vérité* 153-174; Id., *Sant'Agostino* 81-90; A. Rascol, *La Providence selon S. Augustin: DTC* 13,961-984; Luigi Macali, *Il problema del dolore secondo S. Agostino* (Roma 1943) passim; G. del Estal, l.c., 207-283.

PROOEMIUM

Summarium.—Quid a suis lectoribus exposcat Augustinus. Pericula vitanda, ut fructus ex hac inquisitione capiantur: 354.—Post catholicos tractatores, qui ante eum scripserunt, Augustinus dogma Trinitatis primo secundum Scripturam exponit. A robusta professione fidei incipit. Quia fides inchoat cognitionem, quantum potuerit, rationem reddet de iis quae fide tenet: 355-358.

354. Proinde quisquis haec legit, ubi pariter certus est, pergat mecum; ubi pariter haesitat, quaerat mecum: ubi errorem suum cognoscit, redeat ad me; ubi meum, revocet me. Ita ingrediamur simul caritatis viam, tendentes ad eum de quo dictum est, *Quaerite faciem eius semper* (Ps. 109,4). Et hoc placitum pium atque tutum coram Domino Deo nostro cum omnibus inierim, qui ea quae scribo legunt, et in omnibus scriptis meis, maximeque in his ubi quaeritur unitas Trinitatis, Patris et Filii et Spiritus sancti; quia nec periculosius alicubi erratur, nec laboriosius aliquid quaeritur, nec fructuosius aliquid invenitur. Quisquis ergo cum legit dicit, «Hoc non bene dictum est, quoniam non intelligo; locutionem meam reprehendit, non fidem: et forte vere potuit dici planius; verumtamen nullus hominum ita locutus est, ut in omnibus ab omnibus intelligeretur... Qui vero haec legens dicit, «Intelligo quidem quid dictum sit, sed non vere dictum est»; asserat, si placet, sententiam suam, et redarguat meam, si potest. Quod si cum caritate et veritate fecerit, mihiue etiam (si in hac vita maneo) cognoscendum facere curaverit, uberrimum fructum laboris huius mei cepero. Quod si mihi non potuerit, quibus id potuerit, me volente ac libente praestiterit, ego tamen in lege Domini meditor, si non die ac nocte (Ps. 1,2), saltem quibus temporum particulis possum; et meditationes meas, ne oblivione fugiant stilo alligo: sperans de misericordia Dei, quod in omnibus veris quae certa mihi sunt, perseverantem me faciet; si quid autem aliter sapio, id quoque mihi ipse revelabit (Phil. 3,15). sive per occultas inspirationes atque admonitiones, sive per manifesta eloquia sua, sive per fraternas sermocinationes. Hoc oro, et hoc depositum desideriumque meum penes ipsum habeo, qui mihi satis idoneus est custodire quae dedit, et reddere quae promisit (*De Trin.* I 3,5: ML 42,822).

355. Omnes quos legere potui, qui ante me scripserunt de Trinitate, quae Deus est, divinorum Librorum veterum et novorum catholici tractatores, hoc intenderunt secundum Scripturas docere, quod Pater et Filius et Spiritus sanctus, unius eiusdemque substantiae inseparabili aequalitate divinam insinuent unitatem;

ideoque non sint tres dii, sed unus Deus: quamvis Pater Filium genuerit, et ideo Filius non sit qui Pater est; Filiusque a Patre sit genitus, et ideo Pater non sit qui Filius est; Spiritusque sanctus nec Pater sit nec Filius, sed tantum Patris et Filii Spiritus, Patri et Filio etiam ipse coequalis, et ad Trinitatis pertinens unitatem. Non tamen eandem Trinitatem natam de virgine Maria, et sub Pontio Pilato crucifixam et sepultam, tertio die resurrexisse, et in caelum ascendisse, sed tantummodo Filium. Nec eandem Trinitatem descendisse in specie columbae super lesu[m] baptizatum (Mt. 3,16); aut die Pentecostes post ascensionem Domini, sonitu facto de caelo quasi ferretur flatus vehemens, et linguis divisis velut ignis sedisse super unumquemque eorum sed tantummodo Spiritum sanctum (Act. 2,2-4). Nec eandem Trinitatem dixisse de caelo, *Tu es Filius meus* (Mc. 1,11), sive cum baptizatus est a Ioanne, sive in monte quando cum illo erant tres discipuli (Mt. 17,5); aut quando sonuit vox, dicens, *Et clarificari, et iterum clarificabo* (Io. 12,28): sed tantummodo Patris vocem fuisse ad Filium factam quamvis Pater et Filius et Spiritus sanctus, sicut inseparabiles sunt, ita inseparabiliter operentur. Haec et mea fides est, quando haec est catholica fides (*De Trin.* I 4,7: ML 42,824) 1.

356. Ipsa fide rectissime, ac robustissime retinemus Patrem Filium, Spiritum sanctum, inseparabilem esse Trinitatem, unum Deum, non tres deos (*S.* 52,2,2: ML 38,355).

357. Ea recta intentio est, quae proficiscitur a fide. Certa enim fides utcumque inchoat cognitionem: cognitio vero certa non perficietur nisi post hanc vitam, cum videbimus faciem ad faciem (1 Cor. 13,12)... Quod ergo ad istam quaestionem attinet, credamus Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse unum Deum, universae creaturae conditorem atque rectorem: nec Patrem esse Filium, nec Spiritum sanctum vel Patrem esse vel Filium; sed Trinitatem relatarum ad invicem personarum, et unitatem aequalis essentiae. Hoc autem quaeramus intelligere, ab eo ipso quem intelligere volumus, auxilium precantes (*De Trin.* IX 1,1: ML 42,961).

358. Adiuvante Domino Deo nostro suscipiemus et eam ipsam quam flagitant, quantum possumus, reddere rationem, quod Trinitas sit unus et solus et verus Deus, et quam recte Pater et Filius et Spiritus sanctus unius eiusdemque substantiae vel essentiae dicatur, credatur, intelligatur... Sed primum secundum auctoritatem Scripturarum sanctarum, utrum ita se fides habeat, demonstrandum est (*De Trin.* I 2: ML 42,822).

1 Ex tractatoribus quos Augustinus legerat, unum S. Hilarium nominatim commemorat, qui «non mediocris auctoritatis in tractatione Scripturarum, et assertionem fidei vir extitit» (*De Trin.* VII 10,11: ML 42,931). Non in omnibus tamen, eum sequendum arbitratur (cf. *Ib.*). Summariam expositionem circa Trinitatem in his qui Augustino praecesserunt, vide apud Luis Arias *Obras de San Agustín*: BAC (Madrid 1956) V 3-20.

CAPUT I

De verbis quae in hoc tractatu adhibentur, eorundemque significatione

Summarium.—Notio substantiae, essentiae, naturae. Graeci non aeque ac Latini verba usurpant: 359-364.—Quia loquendi significatione, substantia et essentia identificantur, Augustinus cum Latinis praefert de tribus personis loqui, quam de tribus substantiis. Inopia melioris terminologiae tamen, ipsum nomen «personae» usurpat, non ut illud dicatur, sed ne taceatur, cum quaeritur: Quid tres?: 365-369.—Illustrat notionem substantiae, ac asserit eam in Trinitate, aliter ac in hominibus, pluraliter de tribus personis non praedicari: 370.

359. Intelligitur alio modo substantia, illud quod sumus quidquid sumus... Dicitur homo, dicitur pecus, dicitur terra, dicitur caelum,... omnia ista substantiae sunt, eo ipso quo sunt. Naturae ipsae, substantiae dicuntur. Deus est quaedam substantia... Substantia ergo aliquid esse est... Itaque eo quod Deus est, hoc ipso substantia est (*En. in Ps.* 68, S. 1,5: ML 36,844).

360. Natura nihil est aliud, quam id quod intelligitur in suo genere aliquid esse. Itaque ut nos iam novo nomine ab eo quod est esse, vocamus essentiam, quam plerumque substantiam etiam nominamus: ita veteres qui haec nomina non habebant, pro essentia et substantia naturam vocabant (*De mor. Eccl. cath. et Man.* II 2,2: ML 32,1346).

361. Sicut ab eo quod est sapere, vocatur sapientia; sic ab eo quod est esse, vocatur essentia: novo quidem nomine, quo usi veteres non sunt latini sermonis auctores, sed iam nostris temporibus usitato, ne deesset etiam linguae nostrae, quod Graeci appellant οὐσία. Hoc enim verbum e verbo expressum est, ut diceretur essentia (*De civ. Dei* XII 2: ML 41,350).

362. Quod de personis secundum nostram, hoc de substantiis secundum Graecorum consuetudinem, ea quae diximus, oportet intelligi. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam essentiam, quemadmodum nos dicimus tres personas, unam essentiam vel substantiam (*De Trin.* VII 4,8: ML 42,941).

363. Veteres quia latine locuti sunt, antequam haberent ista nomina, quae non diu est ut in usum venerunt, id est essentiam vel substantiam, pro his naturam dicebant (*De Trin.* VII 6,11: ML 42,944).

364. Sed tamen sive essentia dicatur quod proprie dicitur, sive substantia quod abusive¹; utrumque ad se dicitur non relative ad aliquid. Unde hoc est Deo esse quod subsistere, et ideo si una essentia Trinitas, una etiam substantia. Fortassis igitur commodius

¹ De significatione vocis *substantiae* in hoc loco, ita P. Arias: «La palabra substancia tiene en este pasaje sentido etimológico de *sub stare*, estar debajo» (*o.c.* 485).

dicuntur tres personae, quam tres substantiae (*De Trin.* VII 5,10: ML 42.942).

365. Sed quia nostra loquendi consuetudo iam obtinuit, ut hoc intelligatur cum dicimus essentiam, quod intelligitur cum dicimus substantiam; non audemus dicere unam essentiam, tres substantias; sed unam essentiam vel substantiam, tres autem personas; quemadmodum multi Latini ista tractantes et digni auctoritate dixerunt, cum alium modum aptiorem non invenirent, quo enuntiarent verbis quod sine verbis intelligebant. Revera enim cum Pater non sit Filius, et Filius non sit Pater, et Spiritus Sanctus... nec Pater sit nec Filius tres utique sunt. Ideoque pluraliter dictum est, *Ego et Pater unum sumus* (Io. 10,30). Non enim dixit, *Unum* est, quod Sabelliani dicunt: sed, *Unum sumus*. Tamen cum quaeritur quid tres, magna prorsus inopia humanum laborat eloquium. Dictum est tamen, Tres personae, non ut illud diceretur, sed ne taceretur (*De Trin.* V 9,10: ML 42,917).

366. Itaque loquendi causa de ineffabilibus, ut fari aliquo modo possemus, quod effari nullo modo possumus, dictum est a nostris Graecis una essentia, tres substantiae: a Latinis autem, una essentia vel substantia, tres personae... Et dum intelligatur saltem in aenigmate quod dicitur, placuit ita dici, ut diceretur aliquid cum quaereretur quid tria sint, quae tria esse fides vera pronuntiat, cum et Patrem non dicit esse Filium, et Spiritum Sanctum... nec Patrem dicit esse nec Filium... 8. Sic enim dicunt illi tres substantias, unam essentiam, quemadmodum nos dicimus tres personas, unam essentiam vel substantiam (*De Trin.* VII 4,7.8: ML 42,939.941).

367. Quamquam et illi (Graeci), si vellent, sicut dicunt tres substantias, tres hypostases, possent dicere tres personas, tria πρόσωπα. Illud autem maluerunt, quod forte secundum linguae suae consuetudinem aptius diceretur. Nam et in personis eadem ratio est: non enim aliud est Deo esse, aliud personam esse, sed omnino idem. Nam si esse ad se dicitur, persona vero relative; sic dicamus tres personas, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum, quemadmodum dicuntur aliqui tres amici,... quod sint ad invicem, non quod unusquisque eorum sit ad se ipsum. Quapropter quilibet ex eis amicus est duorum caeterorum... quia haec nomina relativam significationem habent. Quid ergo? Num placet ut dicamus Patrem personam esse Filii et Spiritus Sancti, aut Filium personam esse Patris et Spiritus Sancti, aut Spiritum Sanctum personam esse Patris et Filii? Sed neque persona ita dici alicubi solet, neque in hac Trinitate cum dicimus personam Patris, aliud dicimus quam substantiam Patris 2. Quocirca, ut substantia Patris ipse Pater est, non quo Pater est, sed quo est; ita et persona Patris non aliud quam ipse Pater est: ad se quippe dicitur persona, non ad Filium vel Spiritum Sanctum 3... Et quemadmodum hoc illi est esse quod Deum esse, quod

2 Hoc de simplicitate substantiali bene dicitur. Inter personam tamen et substantiam aliqua distinctio percipitur. Prout in scholis dicitur, persona significat *in recto* relationem, et essentiam *in obliquo*.

3 De significatione *personae* in Deo apud Augustinum, cf. R. Baigelot

magnum, quod bonum esse; ila hoc illi est esse, quod personam esse. Cur ergo non haec tria simul unam personam dicimus, sicut unam essentiam et unum Deum, sed tres dicimus personas, cum tres deos aut tres essentias non dicamus; nisi quia volumus vel unum aliquod vocabulum servire huic significationi qua intelligitur Trinitas, ne omnino taceremus interrogati, quid tres, cum tres esse fateremur? (*De Trin.* VII 6,ii: ML 42,943).

368. Si propterea dicimus tres personas, quia commune est eis id quod persona est (alioquin nullo modo possunt ita dici, quemadmodum non dicuntur tres filii, quia non commune est eis id quod est Filius); cur non etiam tres deos dicimus? Certe enim quia Pater persona, et Filius persona, et Spiritus Sanctus persona, ideo tres personae: quia ergo Pater Deus, et Filius Deus, et Spiritus Sanctus Deus, cur non tres dii?... An quia Scriptura non dicit tres deos? Sed nec tres personas alicubi Scripturam commemorare invenimus. An quia nec tres, nec unam personam Scriptura dicit haec tria (legimus enim personam Domini, non personam Dominum), propterea licuit loquendi et disputandi necessitate tres personas dicere, non quia Scriptura dicit, sed quia Scriptura non contradicit: si autem diceremus tres deos, contradiceret Scriptura dicens, *Audi, Israël; Dominus Deus tuus, Deus unus est?* (Deut. 6,4) (*De Trin.* VII 4,8: ML 42,940).

369. Quid igitur restat, nisi ut fateamur loquendi necessitate parta haec vocabula, cum opus esset copiosa disputatione adversum insidias vel errores haereticorum? Cum enim conaretur humana inopia loquendo proferre ad hominum sensus, quod in secretario mentis pro captu tenet de Domino Deo creatore suo... timuit dicere tres essentias, ne intelligeretur in illa summa aequalitate ulla diversitas. Rursus non esse tria quaedam, non poterat dicere, quod Sabellius quia dixit, in haeresim lapsus est. Certissime quippe de Scripturis cognoscitur... et Patrem esse et Filium, et Spiritum Sanctum; nec Filium esse eundem qui Pater est, nec Spiritum Sanctum eundem esse vel Patrem vel Filium. Quaesivit quid tria diceret: et dixit substantias sive personas, quibus nominibus non diversitatem intelligi voluit, sed singularitatem noluit⁴, ut non solum ibi unitas intelligatur ex eo quod dicitur una essentia, sed et Trinitas ex eo quod dicuntur tres substantiae vel personae (*De Trin.* VII 4,9: ML 42,941) 5.

Le mot «personne» dans les écrits trinitaires de saint Augustin: Nouv. Rev. Théol. (1930). Putat sententiam S. Augustini posse reduci ad sensum S. Thomae, seu non adesse differentiam substantialem inter ambos Doctores (*Ib.* 5-16).

⁴ His verbis «non diversitatem intelligi voluit, sed singularitatem noluit», Augustinus exprimit et unicitatem essentiae, et Trinitatem personarum, atque etiam quomodo non sit realis distinctio inter divinas personas et essentiam, quamvis tres personae realiter distinguantur inter se.

⁵ Augustinus, aequae ac caeteri Patres, magna premebatur difficultate ad exprimendum verbis quod «in secretario mentis» (n.369) «sine verbis intelligebant» (n.365). Quamquam asseruerit quomodo, propter consuetudinem quae suo tempore iam invaluerat, id scilicet intelligendi nomine *essentiae*, quod venit nomine *substantiae*, ipse non auderet loqui de tribus substantiis, sed potius de una substantia et tribus personis (n.365), non tamen semper sibi constans, saepe

370. Fide Catholica, contra venena quorundam haereticorum sic aedificamur, ut dicamus Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum unius esse substantiae. Quid est, unius substantiae? Verbi gratia: si aurum est Pater, aurum et Filius, aurum et Spiritus Sanctus. Quidquid est Pater quod Deus est, hoc Filius, hoc Spiritus Sanctus. Cum autem Pater est, non illud est quod est. Pater enim non ad se, sed ad Filium dicitur: ad se autem Deus dicitur. Itaque eo quod Deus est, hoc ipso substantia est. Et quia eiusdem substantiae Filius, procul dubio et Filius Deus. At vero quod Pater est; quia non substantiae nomen est, sed refertur ad Filium, non sic dicimus Filium Patrem esse, quomodo dicimus Filium Deum esse. Quaeris quid sit Pater: respondetur, Deus. Quaeris quid sit Filius: respondetur, Deus. Quaeris quid sit Pater et Filius: respondetur, Deus. De solo Patre interrogatus, Deum responde: de solo Filio interrogatus, Deum responde: de utroque interrogatus, non deos, sed Deum responde. Non sicut in hominibus. Quaeris quid sit pater Abraham: respondetur, Homo; substantia eius respondetur. Quaeris quid sit filius eius Isaac: respondetur, Homo; eiusdem substantiae Abraham et Isaac. Quaeris quid sit Abraham et Isaac: non respondetur, Homo, sed Homines. Non sic in divinis. Tanta enim ibi est substantiae societas, ut aequalitatem admittat, pluralitatem non admittat ⁶. Si ergo tibi dictum fuerit, «Cum dicis mihi Filius hoc esse quod Pater est, profecto et Filius Pater est, responde: Secundum substantiam tibi dixi hoc esse Filium quod Pater est, non secundum id quod ad aliud dicitur. Ad se enim Deus dicitur, ad Patrem Filius dicitur. Rursusque Pater ad se Deus dicitur, ad Filium Pater dicitur. Quod dicitur ad Filium Pater, non est Filius: quod dicitur Filius ad Patrem, non est Pater: quod dicitur ad se Pater, et Filius ad se, hoc est Pater et Filius, id est Deus (*En. in Ps.* 68, S. 2,5: ML 36,844),

Bibi.: F. Cavallera *Les premières formules trinitaires de St. Augustin*: Bulletin de littérature eccl. (1930) 97-123.

loquitur de tribus substantiis vel tribus personis. Evidens tamen est, nihil ex hac deficiente terminologia erui posse contra consubstantialitatem divinarum personarum in doctrina Augustini. Praeter factum, in hoc tractatu stabiliendum eum tenaciter defendisse consubstantialitatem Filii et Spiritus Sancti contra Ananos et Macedonianos, accedit quod, postquam terminos «tres substantiae vel tres personae» usurpat, frequenter addit: «non ut aliqua intelligatur diversitas essentiae» (433). Notare etiam oportet, Augustinum haud raro nomen *substantiae* usurpasse pro eo quod absolutum est in Trinitate. Vide n.370.

⁶ In creaturis cum essentia communicatur specificè, simul multiplicatur numerice. Non ita in divinis. Pater, Filius et Spiritus Sanctus tres sunt numerice distincti, unam tamen habent naturam seu essentiam non tantum specificam sed et numericam. Pulchra etiam de relationibus in hoc textu.

De Trinitate personarum in unitate divinae essentiae

Summanum.—Trinitatem et unitatem ostendit ex S. Scriptura. SSma. Trinitas Deus unus est: 371-374.—Pro divinitate Filii ad Concilium Nicaenum appellat contra Arianos: 375.—Etiam Spiritus Sanctus in eadem unitate substantiae consistit: 376.—Contra Arianos et Sabellianos arguit ex S. Scriptura pro unitate divina et distinctione personarum Trinitatis. Pater, Filius et Spiritus Sanctus, singulus quisque eorum Deus, et simul omnes unus Deus: 377-379.—Trinitas personarum simplicitati divinae non obstat: 380.—Ostendit quomodo divina essentia non sit quasi quarta divinitas, sed ipsa ineffabilis Trinitas. Tres divinae personae eandem numericam essentiam habent: 381-383.—Divina essentia aequalis est in singulis personis, ac in tribus simul: 384-385.

371. Domine Deus noster, credimus in te Patrem, et Filium, et Spiritum Sanctum. Neque enim diceret Veritas, *Ite, baptizate omnes gentes in nomine Patris, et Filii et Spiritus Sancti* (Mt. 28,19), nisi Trinitas esses. Nec baptizari nos iuberet, Domine Deus, in eius nomine qui non est Dominus Deus. Neque diceretur voce divina, *Audi, Israël: Dominus Deus tuus, Deus unus est* (Deut. 6,4); nisi Trinitas ita esses, ut unus Dominus Deus esses. Et si tu Deus Pater ipse esses et Filius verbum tuum Iesus Christus ipse esses, et donum vestrum Spiritus Sanctus: non legeremus in Litteris veritates, *Misit Deus Filium suum* (Gal. 4,4, et Io. 3,17): nec tu, o Unigenite, diceret de Spiritu Sancto, *Quem mittet Pater in nomine meo* (Io. 14,26) et, *Quem ego mittam vobis a Patre* (*Id.*, 15,26) ¹ (*De Trin.* XV 39,51: ML 42,1097-98).

372. Dixit enim Deus, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*: paulo post autem dictum est, *Et fecit Deus hominem ad imaginem Dei* (Gen. 1,26.27). *Nostram*, certe, quia pluralis est numerus, non recte diceretur, si homo ad unius personae imaginem fieret, sive Patris, sive Filii, sive Spiritus Sancti: sed quia fiebat ad imaginem Trinitatis, propterea dictum est, *ad imaginem nostram*. Rursus autem ne in Trinitate credendos arbitraremur tres deos, cum sit eadem Trinitas unus Deus, *Et fecit*, inquit, *Deus hominem ad imaginem Dei*; pro eo ac si diceret, ad imaginem suam (*De Trin.* XII 6,6: ML 42, 1001).

373. Quod de Deo scriptum est, *Qui solus habet immortalitatem* (1 Tim. 6,16); et, *Invisibili, soli Deo honor et gloria* (ib. 1,17); et caetera huiusmodi, non de Patre tantum accipimus, sed etiam de Filio, quod ad formam Dei attinet, et de Spiritu Sancto. Pater enim et Filius et Spiritus Sanctus unus Deus est, et solus verus Deus, et solus immortalis secundum incommutabilem Omnino substantiam (*Ep.* 238,2,11: ML 33,1042).

¹ Prae mente habeatur, hoc capitulum et sequentia legendo, Augustinum non semper sibi constare, et frequenter usurpasse vocabulum *substantiam*, non tantum pro *essentia*, sed etiam, more Graecorum, pro *persona*.

374. Quid ergo haec Trinitas, nisi unius eiusdemque substantiae est? Quandoquidem non de aliqua materia vel de nihilo est Filius, sed de quo est genitus: itemque Spiritus Sanctus non de aliqua materia, vel de nihilo, sed inde est unde procedit. Vos autem (Ariani) nec Filium de Patris substantia genitum vultis, et tamen eum nec ex nihilo, nec ex aliqua materia, sed ex Patre esse conceditis. Nec videtis quam necesse sit, ut qui non est ex nihilo, non est ex aliqua re alia, sed ex Deo, nisi ex Dei substantia esse non possit, et hoc esse quod Deus est de quo est, hoc est, Deus de Deo. Quocirca Deus de Deo natus, quia non aliud prius fuit, sed natura coaeterna de Deo est, non est aliud quam est ille de quo est, hoc est, unius eiusdemque naturae, vel unius eiusdemque substantiae (C. Max. Arian. II 14,2: ML 42,771).

375. Pater et Filius unius sunt eiusdemque substantiae. Hoc est illud ὁμοῦσιον quod in concilio Nicaeno adversus haereticos Arianos a catholicis Patribus veritatis auctoritate et auctoritatis veritate firmatum est: quod postea in concilio Ariminensi, propter novitatem verbi minus quam oportuit intellectum, quod tamen fides antiqua pepererat, multis paucorum fraude deceptis, haeretica impietas sub haeretico imperatore Constantio labefactare tentavit... Quid est enim ὁμοῦσιον, nisi unius eiusdemque substantiae? Quid est, inquam ὁμοῦσιον, nisi, *Ego et Pater unum sumus?* (Io. 10,30) (C. Max. Arian. II 14,3: ML 42,772).

376. Quapropter etiam Spiritus Sanctus in eadem unitate substantiae et aequalitate consistit. Sive enim sit unitas amborum, sive sanctitas, sive caritas, sive ideo unitas quia caritas, et ideo caritas quia unitas, manifestum est quod non aliquis duorum est quo uterque coniungitur, quo genitus a gignente diligatur, generatoremque suum diligat, sintque non participatione, sed essentia sua, neque dono superioris alicuius, sed suo proprio servantes unitatem spiritus in vinculo pacis (Eph. 5,3)... Spiritus ergo Sanctus commune aliquid est Patris et Filii, quidquid illud est. At ipsa communio, consubstantialis et coaeterna: quae si amicitia convenienter dici potest, dicatur; sed aptius dicitur caritas. Et haec quoque substantia, quia Deus substantia, et *Deus caritas*, sicut scriptum est (1 Io. 4,16) (*De Trin.* VI 5,7: ML 42,927).

377. Unde ergo verum est iudicium eius, nisi quia verus est Filius? Hoc enim dixit, Et si iudico, verum est *iudicium meum*; *quia solus non sum, sed ego et qui misit me Pater* (Io. 8,16). Tanquam diceret, *Verum est iudicium meum*, quia Filius Dei sum. Unde probas quia Filius Dei es? Quia solus non sum, *sed ego et qui misit me Pater*. Erubescere, Sabelliane, audis Filium, audis Patrem. Pater, Pater est; Filius, Filius est. Non dixit, Ego sum Pater, et ego ipse sum Filius; sed, solus non sum, 'inquit. Quare solus non es? Quia mecum est Pater. *Ego sum, et qui misit me Pater*: audis, Ego sum, *et qui me misit*. Ne perdas personam, distingue personas. Distingue intelligentia, noli separare perfidia; ne iterum quasi fugiens Charybdim, in Scyllam incurras. Vorabat enim te gurgis impietatis Sabellianorum, ut

diceres ipsum esse Patrem qui est Filius: modo didicisti, *Solus non sum, sed ego et qui misit me Pater*. Agnoscis quia Pater, Pater et Filius, Filius est. Bene agnoscis: sed noli dicere, Pater maior est, Filius minor est; noli dicere, Pater aurum est, Filius argentum est. Una substantia est, una divinitas, una coaeternitas, perfecta aequalitas, dissimilitudo nulla. Nam si tantummodo alterum credideris esse Christum, non eum qui Pater est, in aliquo tamen distantem secundum naturam esse putaveris; a Charybdi quidem evasisti, sed in Scyllaeis scopulis naufragasti. In medio naviga, utrumque periculosum latus evita... Alius enim est Filius, quia non est ipse qui Pater; et alius Pater, quia non ipse qui Filius: non tamen aliud, sed hoc ipsum est et Pater et Filius. Quid est, hoc ipsum est? Unus Deus est... Audi ipsum Filium: *Ego et Pater unum sumus* (Io. 10,30). Non dixit, «Pater ego sum»; aut, «Ego et Pater unus est»: sed cum dicit, *Ego et Pater unum sumus*: utrumque audi, et *unum*, et *sumus*, et a Charybdi et a Scylla liberaberis. In duobus istis verbis quod dixit, *unum*, liberat te ab Ario: quod dixit, *sumus*, liberat te a Sabellio. Si *unum*, non ergo diversum; si *sumus*, ergo et Pater et Filius (*In Io. Ev. tr.* 36,9: ML 35,1668).

378. *Ego et Pater unum sumus* (Io. 10,30). Et *unum* dixit; et, *sumus*: *unum*, secundum essentiam, quod idem Deus, *sumus*, secundum relativum, quod ille Pater, hic Filius (*De Trin.* VII 6,12: ML 42,945).

379. Pater et Filius et Spiritus sanctus, et singulus quisque horum Deus, et simul omnes unus Deus; et singulus quisque horum plena substantia, et simul omnes una substantia. Pater nec Filius est nec Spiritus sanctus, Filius nec Pater est nec Spiritus sanctus, Spiritus sanctus nec Pater est nec Filius; sed Pater tantum Pater, et Filius tantum Filius, et Spiritus sanctus tantum Spiritus sanctus. Eadem tribus aeternitas, eadem incommutabilitas, eadem maiestas, eadem potestas. In Patre unitas, in Filio aequalitas, in Spiritu sancto unitatis aequalitatisque concordia: et tria haec unum omnia propter Patrem, aequalis omnia propter Filium, connexa omnia propter Spiritum sanctum (*De doct. chr.* I 5,5: ML 34,21).

380. Est itaque bonum simplex, et ob hoc solum incommutabile, quod est Deus. Ab hoc bono creata sunt omnia bona, sed non simplicia, et ob hoc mutabilia. Creata sane, inquam, id est facta, non genita. Quod enim de simplici bono genitum est, pariter simplex est, et hoc est quod illud de quo genitum est; quae duo Patrem et Filium dicimus; et utrumque hoc cum Spiritu sancto unus est Deus: qui Spiritus Patris et Filii, Spiritus sanctus propria quadam notione huius nominis in sacris Litteris nuncupatur. Alius est autem quam Pater et Filius, quia nec Pater est, nec Filius: sed, Alius dixi; non, Aliud; quia et hoc paxiter simplex pariterque bonum est incommutabile et coaeternum. Et haec Trinitas unus est Deus: nec ideo non simplex, quia Trinitas. Neque enim propter hoc naturam istam boni simplicis dicimus, quia Pater in ea solus, aut solus Filius, aut solus Spiritus sanctus; aut vero sola est ista

nominis Trinitas sine subsistentia personarum, sicut Sabelliani haeretici putaverunt; sed ideo simplex dicitur, quoniam quod habet, hoc est, excepto quod relative quaeque persona ad alteram dicitur (*De civ. Dei* XI 10,1: ML 41,325).

381. Nunc vero tene inconcussa fide Patrem et Filium et Spiritum sanctum esse Trinitatem, et tamen unum Deum; non quod sit eorum communis quasi quarta divinitas, sed quod sit ipsa ineffabiliter inseparabilis Trinitas (*Ep.* 120,3,13: ML 33,458).

382. Divinitas Trinitatis (quae putatur alia esse quam est ipsa Trinitas, et propter hanc dici non tres deos, sed unum Deum, quoniam ipsa est tribus una communis) aut substantia est, aut non est substantia. Si substantia est, et alia est quam Pater, aut Filius, aut Spiritus sanctus, aut eadem simul Trinitas; procul dubio alia substantia est: hoc autem veritas refellit et respuit. Si autem non est substantia ista divinitas, et ipsa est Deus, quia ipsa est ubique tota, non illa Trinitas; ergo Deus non est substantia: quis hoc catholicus dixerit? Item si non est substantia ista divinitas, et secundum hanc est Trinitas unus Deus, quod haec una est in tribus; non debuit dici Pater et Filius et Spiritus sanctus unius substantiae, sed unius divinitatis quae non est substantia. Agnoscis autem in fide catholica quoniam hoc est verum, hoc est confirmatum quod Pater et Filius et Spiritus sanctus, ideo cum sit Trinitas, unus est Deus; quia inseparabiliter sunt unius eiusdemque substantiae, vel (si hoc melius dicitur), essentiae... Si alia est quam ipsa Trinitas, altera erit essentia: quod absit ut catholicus sentiat. Restat itaque ut credamus unius esse substantiae Trinitatem, ut ipsa essentia non aliud sit quam ipsa Trinitas (*Ep.* 120,3,17: ML 33,460).

383. Nec sic ergo Trinitatem dicimus tres personas vel substantias, unam essentiam et unum Deum, tanquam ex una materia tria quaedam subsistant, etiamsi quidquid illud est, in his tribus explicatum sit. Non enim aliquid aliud eius essentiae est praeter istam Trinitatem: tamen tres personas eiusdem essentiae, vel tres personas unam essentiam dicimus: tres autem personas ex eadem essentia non dicimus, quasi aliud ibi sit quod essentia est, aliud quod persona; sicut tres statuas ex eodem auro possumus dicere; aliud enim illuc est esse aurum, aliud esse statuas. Et cum dicuntur tres homines una natura, vel tres homines eiusdem naturae, possunt etiam dici tres homines ex eadem natura, quia ex eadem natura et alii tres tales homines possunt existere; in illa vero essentia Trinitatis, nullo modo alia quaelibet persona ex eadem essentia potest existere. Deinde in his rebus non tantum est unus homo, quantum tres homines simul; et plus sunt aliquid homines duo quam unus homo: et in statuis aequalibus plus auri est tres simul quam singulae, et minus auri est una quam duae. At in Deo non ita est: non enim maior essentia est Pater et Filius et Spiritus sanctus simul, quam solus Pater aut solus Filius; sed tres simul illae substantiae sive personae, si ita dicendae sunt, aequales sunt singulis: quod animalis homo non percipit. Non enim potest cogitare nisi moles et spatia,

vel minuta vel grandia, volitantibus in animo eius phantasmatis tanquam imaginibus corporum (*De Tria*. VII 6,11: ML 42,944).

384. Haec Trinitas unius est eiusdemque naturae atque substantiae: non minor in singulis, quam in omnibus, nec maior in omnibus, quam in singulis, sed tanta in solo Patre, vel in solo Filio, quanta in Patre simul et Filio; et tanta in solo Spiritu sancto, quanta simul in Patre et Filio et Spiritu sancto. Neque enim Pater ut haberet Filium de seipso, minuit seipsum; sed ita genuit de se alterum se, ut totus maneret in se, et esset in Filio tantus quantus et solus. Similiter et Spiritus sanctus integer de integro, non praecedit unde procedit, sed tantus cum illo quantus ex illo, nec minuit eum procedendo, nec auget haerendo. Et haec omnia nec confuse unum sunt, nec disiuncte tria sunt: sed cum sint unum, tria sunt, et cum sint tria, unum sunt (*Ep.* 170,5: ML 33,749).

385. Tantus est solus Pater, vel solus Filius, vel solus Spiritus sanctus, quantus est simul Pater et Filius et Spiritus sanctus (*De Trin.* VI 8,9: ML 42,929).

Bibi.: E. Portalie, *Augustin*: DTC 2346-2349; J. Tixeront, *History of Dogmas* vol.2,361-365; De Groot, *Conspectus historiae dogmatum* (Romae 1931) vol.2,8iss; Luis Arias, *Obras de San Agustín*: BAC (Madrid 1956) V 3-107; Marie Comeau, *S. Augustin, exégète du quatrième évangile* c.7, «Les textes trinitaires», 237-290; J. Perrodon, *Le dogme catholique à l'école de S. Augustin* (Paris 1948) 125-207; Renato Perino, *La dottrina trinitaria di S. Anseimo* (Romae 1952). Plura habet etiam de S. Augustino: F. L. Smid, *De adumbratione SS. Trinitatis in Vet. Test, secundum S. Augustinum* (Dissert. ad Lauream, Sem. Mundelein, 1942); Louis Legrand, *La notion philosophique de la Trinité chez S. Augustin* (Paris 1930) 117-146.

CAPUT III

Filius genitus a Patre, Sapientia de Sapientia

Summanum.—Solut Pater non est de alio: 386-387.—Quod Filius natus fuerit: 388.—Pater desua substantia ante tempora genuit Filium. Scriptura ostenditur: 389-390.—Generatio multo perfectius competit Deo quam creaturis. Semper gignit Pater, semper nascitur Filius. Aequalis patri per omnia, Deus de Deo, sapientia de sapientia: 391-396.—Cum mens seipsam novit, verbum producit eidem omnino aequalis. Multa habet de verbo insito in mente, quod est conceptio spiritualis; antequam procedat, iam natum est in corde. Ad similitudinem aliquam inveniendam Verbi Dei in verbo humano, transeundum est a verbo quod voce profertur, vel quod silentio cogitatur, et perveniendum ad verbum rationalis animantis, quod gignitur de scientia quae manet in animo. Ex productione verbi in mente, aliquam habebimus cognitionem de generatione Verbi Dei ab intellectu Patris. Filius ut imago nata de Deo Patre, est aequalis Patri, atque ita differt ab homine, qui est imago facta a Trinitate: 397-403.

386. Pater solus non est de alio, ideo solus appellatur ingenuitus, non quidem in Scripturis, sed in consuetudine disputantium,

et de re tanta sermonem qualem valuerint proferentium (*De Trin.* XV 26,47: ML 42,1095) 1.

387. *Patrem* in illis Libris (S. Scriptura) nusquam *ingenitum* legimus, et tamen dicendum esse defenditur (*Ep.* 238,1,6: ML 33, 1040) 2,

388. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (Io. 1,3)... Si omnia per ipsum facta sunt; quidquid non per ipsum factum est, non est factum. Ipse autem per se factus non est: non est igitur factus... At si factus non est, et tamen Filius est, sine dubio natus (*Ep.* 242,3: ML 33.1053).

389. Hoc genuit Pater, quod ipse est. Si aliud genuit Pater, quam quod est ipse, non verum genuit Filium: Pater dicit ad Filium, *Ex utero ante luciferum genui te* (Ps. 109,3). Quid est, ante *luciferum*? Per *luciferum* significantur tempora. Ergo ante tempora, ante omne quod ante dicitur; ante omne quod non est, vel ante omne quod est. Non enim ait Evangelium, In principio fecit Deus Verbum; quomodo dixit, *In principio fecit Deus caelum et terram* (Gen. 1,1): aut, In principio natum est Verbum; aut, In principio Deus genuit Verbum. Sed quid ait? *Erat, erat, erat*. Audis *Erat*, crede. *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Io. 1,1). Toties audis, *Erat*; noli quaerere tempus, quia semper erat. Ille ergo qui semper erat et cum Filio semper erat, quia potens est Deus sine tempore generare; ille dixit ad Filium, *Ex utero ante luciferum genui te*, quid est, *Ex utero*? Deus habuit uterum? Putabimus Deum per membra corporalia esse dispositum? ihsit. Et quare dixit, *Ex utero*, nisi ut intelligeretur de sua substantia genuisse? Ergo ex utero hoc processit, quod erat ipse qui genuit. Nam si aliud erat qui genuit, aliud autem ex utero processit; monstrum est, non Filius (*S.* 135,3,4. ML 38,747).

390. Non sic ex Deo Patre unigenitus Filius, quemadmodum ex illo est universa creatura, quam ex nihilo creavit. Hunc quippe de sua substantia genuit, non ex nihilo fecit: nec eum ex tempore genuit, per quem cuncta tempora condidit. Quoniam sicut flamma splendorem quem gignit, tempore non praecedit; ita Pater numquam sine Filio fuit. Ipse est quippe Sapientia Dei Patris, de qua scriptum est; *Splendor est enim lucis aeternae* (Sap. 7,26). Luci ergo cuius candor est, id est, Deo Patri sine dubio coaeterna est: et ideo non sicut in principio fecit Deus caelum et terram, ita in principio fecit Verbum (Io. 1,1) (*Ep.* 170,4; ML 33,749).

391. Tale est etiam illud quod simili loquuntur errore, ideo Filium alterius esse naturae, diversaeque substantiae, quia Pater Deus non est de altero Deo, Filius autem Deus est quidem, sed de Patre Deo: et hic enim non indicatur substantia, sed origo, id est,

1 Cf. plura apud L. Legrand, *o.c.*, 56-100.

2 Cum Pascencius Arianus ab Augustino quaereret, utrum verbum *Homousion* in Scriptura inveniretur, Augustinus respondit non esse necesse ut nomen inveniatur, si res ipsa invenitur, quemadmodum Pascencius ipse confitebatur Patrem esse *ingenitum*, quamvis hoc verbum in sacris Libris non inveniatur.

non quid sit, sed unde sit quisque vel non sit. Neque enim Abel et Adam ideo non unius naturae atque substantiae fuerunt, quia iste fuit homo de homine illo, ille de nullo. Si ergo utriusque natura quaeritur, homo Abel, homo Adam: si autem origo, primus homo ex quo Abel, nullus homo ex quo Adam. Ita in Deo Patre et Deo Filio, si utriusque natura quaeratur, uterque Deus, nec magis alter altero Deus: si autem origo, pater est Deus de quo Filius Deus; de quo autem Pater, nullus est Deus.

8. Frustra itaque ad hoc respondere conantes dicunt: Sed homo cum passione generat, Deus autem sine passione genuit Filium. Hoc enim solum ipsos nihil, sed nos adiuvat plurimum. Nam si temporalibus et passibilibus rebus Deus tribuit ut quod sunt hoc generent, quanto magis ipse aeternus et impassibilis, non aliud quam est ipse generavit, unus unicum; ideo nostra inenarrabili admiratione, quoniam sine passione, et tanta secum aequalitate, ut eum nec potestate praecederet, nec aetate! Sed ideo totum quod habet, quod potest, non tribuit sibi, sed Patri, quia non est a seipso, sed a Patre. Aequalis est enim Patri, sed hoc quoque accepit a Patre: nec sic accepit unde esset aequalis, quasi prius fuerit inaequalis; sed natus aequalis, sicut semper natus, ita semper aequalis. Non itaque inaequalem genuit, et aequalitatem iam nato addidit: sed gignendo eam dedit, quia aequalem non imparem genuit. Ideo in forma Dei aequalem esse Deo, non ei rapina fuerat (Phil. 2,6), sed natura; quoniam id nascendo sumpsit, non superbiendo praesumpsit (*Ep.* 170,7-8: ML 33,750).

392. Si natus est Filius Dei de Patre, iam Pater destitit gignere; et si destitit, coepit: si autem coepit gignere, fuit aliquando sine Filio; sed nunquam fuit sine Filio, quia Filius eius sapientia est, quae candor est lucis aeternae. Ergo semper gignit Pater, et semper nascitur Filius (*Ep.* 238,4,24: ML 33,1047).

393. Quando audis unicum Dei Filium, agnosce Deum. Non enim Filius Dei unicus posset esse non Deus. Quod est, hoc genuit; etsi non est quem genuit. Si verus est autem Filius, hoc est quod Pater: si hoc non est quod Pater, non est verus Filius... Quidquid est quod generat, id quod est generat. Tenete ergo fortiter..., quia hoc genuit Deus Pater, quod est ipse omnipotens (*De Symb. S. ad Catech.* 2,3: ML 40,628).

394. Verbum ergo Dei Patris unigenitus Filius, per omnia Patri similis et aequalis, Deus de Deo, lumen de lumine, sapientia de sapientia, essentia de essentia; est hoc omnino quod Pater, non tamen Pater; quia iste Filius, ille Pater. Ac per hoc novit omnia quae novit Pater: sed ei nosse de Patre est, sicut esse. Nosse enim et esse ibi unum est. Et ideo Patri sicut esse non est a Filio, ita nec nosse. Proinde tanquam se ipsum dicens Pater genuit Verbum sibi aequale per omnia. Non enim se ipsum integre perfecteque dixisset, si aliquid minus aut amplius esset in eius Verbo quam in ipso^fDe Trin. XV 14,23: ML 42,1076).

395. Sed *vitam Filius*, inquit (Arianus Maximinus), *accepit a Patre*. Accepit sicut genitus a gignente. *Omnia*, inquit, *quae habet Pater*, mea sunt (Io. 16,15). Omnia ergo quae habet Pater, dedit ille gignendo, accepit iste nascendo. Nec dando ille amisit quod habuit; nec iste cum esset et non haberet accepit: sed sicut ille permansit habens omnia, cum ea quae habet Filio dederit omnia; sic iste nunquam fuit sine omnibus, quae non egendo, sed nascendo accepit ut Filius: quia nunquam potuit esse non natus, et ea sine quibus non est natus, et est immutabilis natus, semper habuit, quia semper est natus (*C. Max. Arian.* II 14,7: ML 42,774).

Si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium principium est, quia gignit eum (*De Trin.* V 14,15: ML 42,920).

397. Cum se mens ipsa novit atque approbat sic est eadem notitia verbum eius, ut ei sit par omnino et aequale, atque identidem... Ideoque et imago et verbum est, quia de illa exprimitur, cum cognoscendo eidem coaequatur, et est gignenti aequale quod genitum est (*De Trin.* IX 11,16: ML 42,970).

398. Credimus etiam in Iesum Christum Filium Dei, Patris unigenitum, id est unicum, Dominum nostrum. Quod tamen Verbum non sicut verba nostra debemus accipere, quae voce atque ore prolata verberato aere transeunt, nec diutius manent quam sonant. Manet enim illud Verbum incommutabiliter; nam de ipso dictum est, cum de Sapientia diceretur, *In se ipsa manens innovat omnia* (Sap. 7,27). Verbum autem Patris ideo dictum est, quia per ipsum innotescit Pater. Sicut ergo verbis nostris id agimus, cum verum loquimur, ut noster animus innotescat audienti, et quidquid secretum in corde gerimus, per signa huiusmodi ad cognitionem alterius proferatur: sic illa Sapientia, quam Deus Pater genuit, quoniam per ipsam innotescit dignis animis secretissimus Pater, Verbum eius convenientissime nominatur (*De fide et symb.* 3,3: ML 40,183).

399. Cor tuum attende. Quando concipis verbum quod proferas, rem vis dicere, et ipsa rei conceptio in corde tuo iam verbum est; nondum processit, sed iam natum est in corde, et manet ut procedat... Quomodo tu verbum quod loqueris, in corde habes, et apud te est, et ipsa conceptio spiritualis est (nam sicut anima tua spiritus est; ita et verbum quod concepisti, spiritus est; nondum enim accepit sonum ut per syllabas dividatur, sed manet in conceptione cordis et in speculo mentis): sic Deus edidit Verbum, hoc est, genuit Filium. Et tu quidem ex tempore gignis verbum etiam in corde: Deus sine tempore genuit Filium, per quem creavit omnia tempora (*In Io. Ev. tr.* 14,7: ML 35,1506)3.

400. Quisquis igitur potest intelligere verbum, non solum antequam sonet, verum etiam antequam sonorum eius imagines co-

3 Plures textus ex opere *In Io. Ev. tr.*, circa generationem Filii ab intellectu Patris, videri possunt apud M. Comeau, *o.c.*, 241ss. Iterum pro expositione progressus Theologiae Verbi, cf. H. Paissac, *Théologie du Verbe: saint Augustin et saint Thomas* (Paris 1951). In tribus capitibus doctrinam Augustini exponit.

gitatione volvantur... 4 iam potest videre per hoc speculum atque in hoc aenigmate aliquam Verbi illius similitudinem, de quo dictum est, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Io. 1,1). Necesse est enim cum verum loquimur, id est, quod scimus loquimur, ex ipsa scientia quam memoria teneamus, nascatur verbum quod eiusmodi sit omnino, cuiusmodi est illa scientia de qua nascitur. Formata quippe cogitatio ab ea re quam scimus, verbum est quod in corde dicimus: quod nec graecum est, nec latinum, nec linguae alicuius alterius; sed cum id opus est in eorum quibus loquimur perferre notitiam, aliquod signum quo significetur assumitur (*De Trin.* XV 10,19: ML 42,1071)5.

401. Quicumque cupit ad qualemcumque similitudinem Verbi Dei, quamvis per multa dissimilem, pervenire, non intueatur verbum nostrum quod sonat in auribus, nec quando voce perfertur, nec quando silentio cogitatur. Omnium namque sonantium verba linguarum etiam in silentio cogitantur, et carmina percurruntur animo, tacente ore corporis: nec solum numeri syllabarum, verum etiam modi cantilenarum cum sint corporales, et ad eum, qui vocatur auditus, sensum corporis pertinentes, per incorporeas quasdam imagines suas praesto sunt cogitantibus, et tacite cuncta ista volventibus. Sed transeundo sunt haec, ut ad illud perveniatur hominis verbum, per cuius qualemcumque similitudinem sicut in aenigmate videatur utcumque Dei Verbum: non illud quod factum est ad illum vel illum prophetam... Sed illud Verbum Dei quaerimus qualitercumque per hanc similitudinem nunc videre, de quo dictum est, *Deus erat Verbum*... Pervenendum est ergo ad illud verbum hominis, ad verbum rationalis animantis, ad verbum non de Deo natae, sed a Deo factae imaginis Dei, quod neque prolativum est in sono, neque cogitativum in similitudine soni, quod alicuius linguae esse necesse sit, sed quod omnia quibus significatur signa praecedit, et gignitur de scientia quae manet in animo, quando eadem scientia intus dicitur, sicuti est. Simillima est enim visio cogitationis, visioni scientiae... Sic accedit, quantum potest, ista similitudo imaginis factae ad illam similitudinem imaginis natae, qua Deus Filius Patri per omnia substantialiter similis praedicatur 6. Animadvertenda est in hoc aenigmate etiam ista Verbi Dei similitudo, quod sicut de illo Verbo dictum est, *Omnia per ipsum facta sunt*, ubi Deus per unigenitum Verbum suum praedicatur

4 L. Arias in hunc locum: «San Agustín distingue entre prolación del verbo mental y el acto intelectual. Ni una palabra que indique identidad» (*Obras de San Agustín* vol.v,867 in nota).

5 Multa de elucubratione S. Augustini super verbum mentis, ad aliquam vel tenuem similitudinem inveniendam cum Verbo Dei, videri possunt apud Luis Arias (*o.c.* 97ss).

6 Nullam difficultatem facessant haec ultima verba, quae grammaticaliter tantum spectata expressiones quorundam semiarianorum in mentem trahunt, quando Filium *similem* Patri praedicant. Consubstantialitas Filii et Patris innumerabilibus locis docetur ab Augustino, et etiam hinc de similitudine *per omnia* loquitur, quae identitati substantiae acquivalens est. Vide supra n.375. Cf. etiam L. Arias, *o.c.* 873 in nota.

universa fecisse; ita hominis opera nulla sunt, quae non prius dicantur in corde: unde scriptum est, Initium omnis operis verbum (Eccli. 37,20) (*De Trin.* XV 11,20: ML 42,1072) 7.

402. Faciamus hominem *ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1,26)... Sed quia non omnino aequalis fiebat illa imago Dei (homo) tanquam non ab illo nata, sed ab eo creata, huius rei significandae causa, ita imago est ut ad imaginem sit: id est, non aequatur parilitate, sed quadam similitudine accedit... Non Trinitati aequalis sicut Filius Patri, sed accedens, ut dictum est, quadam similitudine (*De Trin.* VII 6,12: ML 42,946).

403. Eo quippe Filius quo Verbum, et eo Verbum quo Filius (*De Trin.* VII 2,3: ML 43,936).

CAPUT IV

Pater et Filius unum sunt principium Spiritus Sancti

Summarium.—Non tam copiose de Spiritu Sancto disputatum est: 404.—Pater auctor est processionis Spiritus Sancti. A Patre audit, quia ab illo procedit: 405-406.—Vocatur Spiritus Filii aequae ac Spiritus Patris, ergo etiam a Filio procedit. Filius dat Apostolis Spiritum Sanctum, quia ab illo procedit: 407-411.—Quia a Patre habet Filius ut Spiritus Sanctus a se procedat, assertive, non exclusive, Filius dicit Spiritum Sanctum a Patre procedere. Propter eandem rationem, Augustinus asserit Spiritum procedere «principaliter* a Patre: 412-414.—Processio Spiritus Sancti a Patre et Filio est sine tempore: 415.—Pater et Filius non duo principia; unum sunt principium Spiritus Sancti: 416-417.—Divinitas Spiritus Sancti adstruitur: 418.

404. De Spiritu Sancto nondum tam copiose ac diligenter disputatum est a doctis et magnis divinarum Scripturarum tractatoribus (*De fide et symb.* 9,19: ML 40,191) 1.

405. De Patre est Filius, de Patre est Spiritus sanctus... Iste autem Spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit. Sed ideo cum de illo Filius loqueretur, ait, De Patre procedit (Io. 15,26), quoniam Pater processionis eius est auctor, qui talem Filium genuit,

7 Augustinus lucide distinguit verbum internum a verbo externo. Quomodo Verbum non recesserit a Patre in Incarnatione, illustrat per distinctionem inter verbum quod ipse Augustinus concepit in cogitando quid fidei populo praedicando dixerit, et verbum quo cum audientibus sermonem facit. Verbum insitum non recedit a loquenti et tamen in corde audientium generatur. «Ecce audistis quod est in corde meo, iam est et in vestro... et vos habere coepistis, et ego non perdi. Sicut verbum meum assumpsit sonum, per quem audiretur; sic Verbum Dei assumpsit carnem, per quam videretur» (*S.* 225,3,3: ML 38,1097).

Sic etiam distinguit inter Verbum «Quo Deus erat Verbum», et verbum quo Deus loquutus est ad prophetas. In verbo «rationalis animantis» et «imaginis factae» (mens humana), invenit aliquam similitudinem primario cum «imagine nata» (Verbum Dei) et secundario cum verbo per quod «omnia facta sunt».

1 Cf. Legrand, *o.c.* 104-113; F. Cavallera, *La doctrine de Saint Augustin sur l'Esprit-Saint à propos du «De Trinitate»*: Recherches de Théologie Ancienne et Médiévale, II (1930) 365-386; III (1931) 5-19.

et gignendo ei dedit ut etiam de ipso procederet Spiritus sanctus... Amborum est ergo Spiritus, procedendo de ambobus (*C. Max. Arian.* II 14,1: ML 42,770).

4

406. Sic itaque debemus accipere quod de Spiritu sancto dictum est, *Non enim loquetur a semetipso, sed quaecumque audiet, loquetur* (Io. 16,13), ut intelligamus non eum esse a semetipso... Ab illud audiet a quo procedit. Audire illi scire est; scire vero esse... Quia ergo non est a semetipso, sed ab illo a quo procedit; a quo illud est essentia, ab illo scientia (*In Io. Ev. tr.* 99,4: ML 35,1888).

407. Hic aliquis forsitan quaerat utrum et a Filio procedat Spiritus sanctus. Filius enim solius Patris est Filius, et Pater solius Filii est Pater; Spiritus autem sanctus non est unius eorum Spiritus sed amborum. Habes ipsum Dominum dicentem, *Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis* (Mt. 10,20): habes et Apostolum, *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra* (Gal. 4,6). Numquid duo sunt, alius Patris, alius Filii? Absit... 7. Cur ergo non credamus quod etiam de Filio procedat Spiritus sanctus, cum Filii quoque ipse sit Spiritus? Si enim non ab eo procederet, non post resurrectionem se repraesentans discipulis suis insufflasset dicens: *Accipite Spiritum sanctum* (Io. 20,22). Quid enim aliud significavit illa insufflatio, nisi quod procedat Spiritus sanctus et de Ipso? (*In Io. Ev. tr.* 99,6,7: ML 35,1888).

408. Nec possumus dicere quod Spiritus sanctus et a Filio non procedat: neque enim frustra idem Spiritus et Patris et Filii Spiritus dicitur (*De Trin.* IV 20,29: ML 42,908).

409. Credimus, et tenemus, et fideliter praedicamus... quod Spiritus sanctus simul et Patris et Filii sit Spiritus, et ipse consubstantialis coaeternus ambobus (*De civ. Dei* XI 24: ML 41,337).

410. Non enim duo sunt Spiritus sancti, tanquam singuli singulorum, unus Patris, alter Filii; sed unus potius Patris et Filii (*C. Max. Arian.* II 14,1: ML 42,771).

411. Nam nisi procederet et de ipso (Filio) non diceret discipulis, *Accipite Spiritum sanctum*; eumque insufflando daret (Io. 20,22), ut a se quoque procedere significans, aperte ostenderet flando, quod spirando dabat occulte (*C. Max. Arian.* II 14,1: ML 42,770).

412. Si ergo et de Patre et de Filio procedit Spiritus sanctus; cur Filius dixit, *De Patre procedit*? (Io. 15,26) Cur putas, nisi quemadmodum ad eum solet referre et quod ipsius est, de quo et ipse est? Unde illud est quod sit, *Mea doctrina non est mea, sed eius qui me misit* (Io. 7,16). Si igitur intelligitur hic eius doctrina, quam tamen dixit non suam, sed Patris; quanto magis illic intelligendus est de ipso procedere Spiritus sanctus, ubi sic ait, *De Patre procedit*, ut non diceret, *De me non procedit*? A quo autem habet Filius ut sit Deus (est enim de Deo Deus), ab illo habet utique ut etiam de illo procedat Spiritus sanctus: ac per hoc Spiritus sanctus ut etiam de Filio procedat, sicut procedit de Patre, ab ipso habet Patre (*In Io. Ev. tr.* 99,3: ML 35,1889).

413. Si enim quidquid habet, de Patre habet Filius: de Patre habet utique ut de illo procedat Spiritus sanctus... Filius autem de Patre natus est: et Spiritus sanctus de Patre principaliter, et ipso sine ullo temporis intervallo dante, communiter de utroque procedit (*De Trin.* XV 26,47: ML 42,1094) 2.

414. Et tamen non frustra in hac Trinitate non dicitur Verbum Dei nisi Filius, nec Donum Dei nisi Spiritus sanctus, nec de quo genitum est Verbum et de quo procedit principaliter Spiritus sanctus nisi Deus Pater. Ideo autem addidi, Principaliter, quia et de Filio Spiritus sanctus procedere reperitur. Sed hoc quoque illi Pater dedit, non iam existenti et nondum habenti: sed quidquid unigenito Verbi dedit, gignendo dedit. Sic ergo eum genuit, ut etiam de illo Donum commune procederet, et Spiritus sanctus spiritus esset amborum (*De Trin.* XV 17,29: ML 42,1081).

415. Numquid possumus quaerere utrum iam processerat de Patre Spiritus sanctus quando natus est Filius, an nondum processerat, et illo nato de utroque processit... Non possunt prorsus ista ibi quaeri, ubi nihil ex tempore inchoatur, ut consequenti perficiatur in tempore. Quapropter, qui potest intelligere sine tempore generationem Filii de Patre, intelligat sine tempore processionem Spiritus sancti de utroque... Sed nulla ibi tempora cogitentur, quae habent prius et posterius: quia omnino nulla ibi sunt (*De Trin.* XV 26,47: ML 42,1094).

416. Si ergo et quod datur, principium habet eum a quo datur, quia non aliunde accepit illud quod ab ipso procedit; fatendum est Patrem et Filium principium esse Spiritus sancti, non duo principia; sed sicut Pater et Filius unus Deus, et ad creaturam relative unus creator et unus Dominus, sic relative ad Spiritum sanctum unum principium; ad creaturam vero Pater et Filius et Spiritus sanctus unum principium, sicut unus creator et unus Dominus (*De Trin.* XIV 14,15: ML 42,921) 3.

417. Quapropter etiam Spiritus sanctus in eadem unitate substantiae et aequalitate consistit. Sive enim sit unitas amborum, sive sanctitas, sive caritas, sive ideo unitas quia caritas, et ideo caritas quia sanctitas, manifestum est quod non aliquis duorum est quo uterque coniungitur, quo genitus a gignente diligatur, generatoremque suum diligat, sintque non participatione, sed essentia sua, neque dono superioris alicuius, sed suo proprio servantes unitatem

- Haec verba «communiter de utroque procedit», accurate vertuntur a P. Arias, ut hispanice ita sonent: «procede de los dos como de un principio común» (*Obras de San Agustín* vol.v, 935). Fidelitas translationis vol ex eo patet quod quamquam Filius nascendo accipiat a Patre ut et a se procedat Spiritus Sanctus. Pater et Filius eandem habeant numericam essentiam, ut supra visum est. et consequenter communiter habeant ut ab utroque procedat Spiritus Sanctus. Ita unitas principii processionis tertiae Personae Trinitatis clare stabilitur.

3 Ex eo S. Augustinus probavit Patrem et Filium unum esse principium Spiritus Sancti, quia non sibi relative opponuntur in inspiratione Spiritus Sancti, sicut tres divinae personae unum sunt principium operationum *ad extra*, quia terminus *creator*, non dicitur relative ad divinas personas. Vide infra c 7

spiritus in vinculo pacis (Eph. 5,3)... Spiritus ergo sanctus commune aliquid est Patris et Filii, quidquid illud est. At ipsa communio, consubstantialis et coaeterna: quae si amicitia convenienter dici potest, dicatur; sed aptius dicitur caritas. Et haec quoque substantia, quia Deus substantia, et *Deus caritas est*, sicut scriptum est (1 Io. 4, 16). Sicut autem substantia simul cum Patre et Filio, ita simul magna, et simul bona, et simul sancta, et quidquid aliud ad se dicitur: quoniam non aliud est Deo esse, et aliud magnum esse vel bonum esse... Si enim minus magna est ibi caritas quam sapientia, minus quam est diligitur sapientia: aequalis est igitur, ut quanta est sapientia tantum diligatur: est autem sapientia aequalis Patri; ...aequalis est igitur etiam Spiritus sanctus (*De Trin.* VI 5,7: ML 42,927).

418. Neque enim Spiritus sanctus si aut Deus aut verus Deus non esset, templum eius essent corpora nostra. *Nescitis*, inquit, *quia corpora vestra templum in vobis est Spiritus sancti, quem habetis a Deo?* et ne quisquam ipsum Spiritum negaret Deum continuo secutus ait, *Et non estis vestri: empti enim estis pretio magno. Glorificate ergo et portate Deum in corpore vestro* (1 Cor. 6,19.20), eum scilicet cuius templum corpora nostra esse praedixerat (*Ep.* 238,4,21: ML 33,1046).

Si Spiritus Sanctus de substantia procedit, cur non est Filius?

Summarium.—Quaestio difficillima: 419.—Proponitur: Si de substantia procedit, cur non est Filius? Problemati solvendo imparem se esse fatetur. Varias tamen affert rationes: a) Quia a duobus procedit, et nullus potest nasci de duobus: 420-422.—b) Quia procedit ut datus et donum: 423-424. c) Quia aliter ac Verbum, Spiritus Sanctus, ut *amor*, non procedit secundum rationem formalem imaginis et idcirco non per generationem: 425. Spiritus Sanctus etsi genitus non dicatur, non tamen dicendus inginitus: 426.

419. Difficillimum est generationem a processione distinguere (*De Trin.* XV 27,48: ML 42,1095).

420. Quaeris a me, Si *de substantia Patris est Filius, de substantia Patris est etiam Spiritus Sanctus; cur unus Filius sit, et alius non sit filius*. Ecce respondeo, sive capias, sive non capias. De Patre est Filius, de Patre est Spiritus Sanctus; sed ille genitus, iste procedens: ideo ille Filius est Patris, de quo est genitus; iste autem Spiritus utriusque, quoniam de utroque procedit... Quia ergo si nasceretur, non tantum de Patre, nec tantum de Filio, sed de ambobus utique nasceretur; sine dubio filius diceretur amborum. Ac per hoc quia filius amborum nullo modo est, non oportuit nasci eum de ambobus. Amborum est ergo Spiritus, procedendo de ambobus. Quid autem inter nasci et procedere intersit, de illa excellentissima

11

V I

i

natura loqueos explicare quis potest? Non omne quod procedit nascitur, quamvis omne procedat quod nascitur; sicut non omne quod bipes est homo est, quamvis bipes sit omnis qui homo est. Haec scio: distinguere autem inter illam generationem et hanc processionem nescio, non valeo, non sufficio. Ac per hoc quia et illa et ista est ineffabilis, sicut propheta de Filio loquens ait. *Generationem eius quis enarrabit?* (Is. 53,8) ita de Spiritu Sancto verissime dicitur, Processionem eius quis enarrabit? Satis sit ergo nobis, quia non est a seipso Filius, sed ab illo de quo natus est: non est a seipso Spiritus Sanctus, sed ab illo de quo procedit (*C. Max. Arian. II* 14,1: ML 42,770).

421. Diceretur autem filius Patris et Filii, si, quod abhorret ab omnium sanorum sensibus, eum ambo genuissent. Non igitur ab utroque est genitus, sed procedit ab utroque amborum Spiritus (*De Trin. XV* 26,47: ML 42,1095).

422. Hic utcumque etiam illud intelligitur, quantum a talibus quales nos sumus, intelligi potest, cur non dicatur natus esse, sed potius procedere Spiritus Sanctus. Quoniam si et ipse Filius diceretur, amborum utique Filius diceretur, quod absurdissimum est. Filius quippe nullus est duorum, nisi patris et matris. Absit autem, ut inter Deum Patrem et Deum Filium tale aliquid suspicemur. Quia nec filius hominum simul et ex patre et ex matre procedit: sed cum in matrem procedit ex patre, non tunc procedit ex matre; et cum in hanc lucem procedit ex matre, non tunc procedit ex patre. Spiritus autem Sanctus non de Patre procedit in Filium, et de Filio procedit ad sanctificandam creaturam; sed simul de utroque procedit: quamvis hoc Filio Pater dederit, ut quemadmodum de se, ita de illo quoque procedat. Neque enim possumus dicere quod non sit vita Spiritus Sanctus cum vita Pater, vita sit Filius. Ac per hoc sicut Pater cum habeat vitam in semetipso, dedit et Filio habere vitam in semetipso; sic ei dedit vitam procedere de illo, sicut procedit de ipso (*In Io. Ev. tr.* 99,9: ML 35,1980) L

423. Ad se autem invicem in Trinitate, si gignens ad id quod gignit principium est, Pater ad Filium principium est, quia gignit eum. Utrum autem et ad Spiritum Sanctum principium sit Pater, quoniam dictum est, *De Patre procedit* (Io. 15,26) non parva quaestio est. Quia si ita est, non iam principium ei tantum rei erit quam gignit aut facit, sed etiam ei quam dat. Ubi et illud elucescit, ut potest, quod solet multos movere, cur non Filius sit etiam Spiritus Sanctus, cum et ipse a Patre exeat, sicut in Evangelio legitur (Io., ib.). Exiit enim, non quomodo natus, sed quomodo datus; et ideo non dicitur filius, quia neque natus est sicut Unigenitus, neque factus ut per Dei gratiam in adoptionem nasceretur, sicuti nos. Quod enim de Patre natum est, ad Patrem solum refertur cum dicitur Filius, et ideo Filius Patris, non et noster: quod autem datum est, et ad eum qui dedit refertur, et ad eos quibus dedit; itaque Spiritus Sanctus, non tantum Patris et Filii qui dederunt, sed etiam noster

1 Hunc locum transtulit Augustinus in libro XV *De Trinitate* 27.

dicitur qui accepimus... Si ergo et quod datur, principium habet eum a quo datur... (*De Trin.* V 14,15: ML 42,920)2.

424. Ulterius autem quaeritur, utrum quemadmodum Filius non hoc tantum habet nascendo ut Filius sit, sed omnino ut sit; sic et Spiritus Sanctus eo quo datur habeat non tantum ut donum sit, sed omnino ut sit: utrum ergo erat antequam daretur, sed nondum erat donum, an eo ipso quo daturus erat eum Deus, iam donum erat et antequam daretur. Sed si non procedit nisi cum datur, nec procederet utique priusquam esset cui daretur; quomodo iam erat ipsa substantia, si non est nisi quia datur: sicut Filius non tantum ut sit Filius, quod relative dicitur, sed omnino ut sit ipsam substantiam nascendo habet? An semper procedit Spiritus Sanctus, et non ex tempore, sed ab aeternitate procedit; sed quia sic procedebat ut esset donabile; iam donum erat, et antequam esset cui daretur? Aliter enim intelligitur cum dicitur donum, aliter cum dicitur donatum. Nam donum potest esse et antequam detur; donatum autem nisi datum fuerit nullo modo dici potest (*De Trin.* V 15,16: ML 42,921).

425. O tu, anima mea,... attolle oculos in ipsam lucem, et eos in eam fige, si potes. Sic enim videbis quid distet nativitas Verbi Dei a processione Doni Dei, propter quod Filius unigenitus non de Patre genitum, alioquin frater eius esset, sed procedere dixit Spiritum Sanctum. Unde cum sit communio quaedam consubstantialis Patris et Filii amborum Spiritus, non amborum, quod absit, dictus est Filius. Sed ad hoc dilucide perspicueque cernendum, non potes ibi aciem figere; scio, non potes... Ipsa tamen (lux illa) tibi ostendit in te tria illa (memoriam, intellectum, voluntatem), in quibus tu summae ipsius, quam fixis oculis contemplari nondum vales, imaginem Trinitatis agnosceres. Ipsa ostendit tibi verbum verum esse in te, quando de scientia tua gignitur, id est quando quod scimus dicimus; quamvis nullius gentis lingua significantem vocem vel proferamus vel cogitemus, sed ex illo quod novimus cogitatio nostra formetur; sitque in acie cogitantis imago simillima cogitationis eius quam memoria continebat ista duo scilicet velut parentem ac prolem tertia voluntate sive dilectione iungente. Quam quidem voluntatem de cogitatione procedere (nemo enim vult quod omnino quid vel quale sit nescit), non tamen esse cogitationis imaginem; et ideo quamdam in hac re intelligibili nativitatis et processionis insinuari distantiam, quoniam non hoc est cogitatione conspicere quod appetere, vel etiam perfrui voluntate, cernit discernitque qui potest. Potuisti et tu, quamvis non potueris neque possis explicare sufficienti eloquio, quod inter nubila similitudinum corporalium, quae cogitationibus humanis occurrere non desinunt, vix vidisti (*De Trin.* XV 27, 50; ML 42,1097) 3.

2 Sequentia, vide supra n.416.

3 Hoc testimonio fructus reperitur perlongae investigationis Augustini ad aliqualem mente capiendum, quod fide firmiter tenebat de processionibus divinis. Ex analogia trinitaria in mundo interiori hominis, illustrat quare Spiritus Sanctus non possit dici Filius seu genitus, quia, aliter ac secunda Persona

426. Quomodo ergo non absurdissime filius diceretur ambo-
rum, cum sicut Filio praestat essentiam sine initio temporis, sine
ulla mutabilitate naturae de Patre generatio; ita Spiritui Sancto prae-
stet essentiam sine ullo initio temporis, sine ulla mutabilitate naturae
de utroque processio? Ideo enim cum Spiritum Sanctum genitum
non dicamus, dicere tamen non audemus ingenitum⁴ ne in hoc
vocabulo vel duos patres in illa Trinitate, vel duos qui non sunt de
alio quispiam suspicetur. Pater enim solus non est de alio, ideo
solus appellatur ingenitus... Filius autem de Patre natus est: et Spi-
ritus Sanctus de Patre principaliter⁵, et ipso sine ullo temporis in-
tervallo dante, communiter de utroque procedit. Diceretur autem
filius Patris et Filii, si, quod abhorret ab omnium sanorum sensibus,
eum ambo genuissent. Non igitur ab utroque est genitus, sed pro-
cedit ab utroque amborum Spiritus (*De Trin.* XV 26,47: ML 42,
1095).

BibL: Penido, Ni. T. L., Cur non *Spiritus Sanctus a Patre Deo genitus?*
St. Augustinus et S. Thomas: Revue Thomiste 13 (1930) 508-527; F. Ca-
vallera, *La doctrine de S. Augustin sur l'Esprit-Saint à propos du *De Tri-
nitate*: Rech. de Théol. anc. et méd., 3 (1931) 5-19; F. Leotta, *La persona
dello Spirito Sancto nella dottrina di s. Agostino* (Acireale 1943); Perino, *La
dottrina Trinitaria* 120SS.

quae procedit ut Verbum, consequenterque ut imago intellectus Patris, Spiritus,
ut amor, non procedit secundum rationem formalem imaginis. «Non hoc est
cogitatione conspicere quod appetere, vel etiam perfrui voluntate». His verbis
aliquam insinuat distantiam inter nativitatem intellectualem et processionem.
Optime de momento philosophico XV Librorum *De Trinitate* disserit Victori-
ous Capánaga in sua *Introducción General* ad opera S. Augustini. Vide *Obras
de San Agustín*: BAC (Madrid 1957) 3.a ed., voi. 1,211-228.

⁴ S. Augustinus duobus saltem modis vocem *ingenitum* adhibuit: a) per
oppositionem ad *genitum*: sic dicit in *De Trin.* V 7: «ingenitus quid est, nisi
non genitus»? (ML 42,916); b) prout removet a Patre omnem processionem,
quatenus solus Pater «non est de alio»: ita in textu hic allato.

Notare placet quomodo conclusio ab Augustino deducta, duos scilicet futu-
ros esse patres, si duo in Trinitate fuissent ingeniti, repetita fuerit a Concilio
Toletano XI his verbis: «Hic etiam Spiritus Sanctus nec ingenitus nec genitus
creditur: ne aut si ingenitum dixerimus, duos Patres dicamus, aut si genitum,
duos Filios praedicare monstremur» (Denzinger, *Enchiridion Symbolorum*
ed. 18-20 n.277).

• Iam supra vidimus (n.413-414) quo sensu dicat Spiritum Sanctum proce-
dere «principaliter» a Patre. Etiam in hoc textu affirmat quod «communiter de
utroque» procedat.

De relationibus divinis

Summarium.—Momentum huius indagationis ad respondendum infidelibus cum quaerunt: quid tres? 427.—Notionem relationis tradit et illustrat. Relatio non naturam, sed alterius ad alterum significat personas: 428.—Essentia principium unitatis divinae; relatio vero principium pluralitatis personarum: 429.—Appellationibus Patris et Filii et Spiritus Sancti significatur, quod ad se invicem referuntur, non substantia qua unum sunt. Quatuor relationes enumerat in Trinitate. Personarum Trinitatis distinctio ex relatione ad alteram: 430-433.—Non multum movere debet quod non inveniatur vocabulum ad exprimendam relationem Spiritus Sancti: 434.—Obiectio Arianorum: 435.—Respondet Augustinus asserendo, quaedam praedicari de Deo secundum relativum. Quae tamen relatio, cum sit aeterna et immutabilis, non est accidens: 436.—Profunde scrutatur ea quae relative vel absolute dicuntur in Trinitate: 437-438.

427. Interrogant enim nos aliquando infideles et dicunt: Patrem quem dicitis, Deum dicitis? Respondemus: Deum. Filium quem dicitis, Deum dicitis? Respondemus: Deum. Spiritum Sanctum quem dicitis, Deum dicitis? Respondemus: Deum. Ergo, inquit, Pater et Filius et Spiritus Sanctus tres sunt dii? Respondemus: Non. Turbantur, quia non illuminantur: cor clausum habent, quia clavim fidei non habent... Deus est Pater, Deus est Filius, Deus est Spiritus Sanctus, et tamen Pater non est qui Filius, nec Filius est qui Pater, nec Spiritus Sanctus Patris et Filii Spiritus aut Pater est aut Filius. Trinitas unus Deus: Trinitas, una aeternitas, una potestas, una maiestas; tres, sed non dii. Non mihi calumniator respondeat: Quid ergo tres? Si enim tres, ait, oportet dicas quid tres. Respondeo: Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Ecce, inquit, tres dixisti; sed quid tres exprime. Imo tu numera: nam ego compleo tres, cum dico, Pater et Filius et Spiritus Sanctus. Id enim quod Pater ad se est, Deus est; quod ad Filium est, Pater est: quod Filius ad seipsum est, Deus est; quod ad Patrem est, Filius est.

4. Ista quae dico potestis de similitudinibus agnoscere quotidianis. Homo et alter homo, si ille sit pater, ille filius; quod homo est, ad seipsum est; quod pater est, ad filium est: et filius quod homo est, ad seipsum est; quod autem filius est, ad patrem est. Pater enim nomen est dictum ad aliquid, et filius ad aliquid: sed isti duo homines sunt. At vero Pater Deus ad aliquid est Pater, id est ad Filium; et Filius Deus ad aliquid est Filius, id est ad Patrem: sed non quomodo illi duo homines sunt, sic isti duo dii. Quare hoc non ita est ibi? Quia illud aliud, hoc autem aliud est: quia illa divinitas est... Quid sunt isti tres, Pater et Filius et Spiritus Sanctus? Non tres dii? Non. Non tres omnipotentes? Non... Sed unus omnipotens. Hoc solo numerum insinuant quod ad invicem sunt, non quod ad se sunt. Quia enim Deus Pater ad se est Deus simul cum Filio et Spiritu Sancto, non sunt tres dii; quia ad se est omnipotens

simul cum Filio et Spiritu Sancto, non sunt tres omnipotentes: quia vero non ad se est Pater, sed ad Filium; nec Filius ad se est, sed ad Patrem; nec Spiritus ad se, in eo quod dicitur Spiritus Patris et Filii; non est quid dicam tres, nisi Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum, unum omnipotentem (*In Io. Ev. tr. 39,3-4: ML 35,1682-83*).

428. Ad aliquid, vel relativa dicuntur, quae aliquando eadem sunt, aliquando diversa. Eadem scilicet cum frater refertur ad fratrem, amicus ad amicum, vicinus ad vicinum, cognatus ad cognatum... In his enim quod est iste ad illum, hoc est ille ad istum. Diversa sunt autem, sicut pater ad filium, filius ad patrem, socer ad generum, gener ad socerum... Non est quidem hoc iste ad illum, quod ille ad istum; sed ambo tamen homines sunt, relatio diversa est, non natura. Quoniam si attendas quid sit alter ad alterum, non est hoc ad illum iste, quod ad istum ille; quia iste pater, ille filius; aut iste socer, ille gener... Si autem attendas quid quisque sit ad seipsum, vel in seipso, hoc est ille quod iste; quia ille homo est sicut iste. Unde intelligit prudentia tua non ab eis rationabiliter dici, a quorum errore te Dominus liberabit ¹, ideo Dei Patris et Dei Filii naturam esse diversam, quia iste Pater est, ille Filius; et Deum Patrem non genuisse id quod est ipse, quia non genuit Patrem Filii sui, quod est ad illum ipse: quis enim non videat ista vocabula non in seipsis demonstrare naturas, sed alterius ad alterum significare personas? (*Ep. i~o,6: ML 33,750*).

429. *Ego et Pater unum sumus* (Io. 10,30). Et *unum* dixit; et, *sumus: unum*, secundum essentiam, quod idem Deus; *sumus*, secundum relativum, quod ille Pater, hic Filius. Aliquando et tacetur unitas essentiae, et sola pluraliter relativa commemorantur: *Veniemus ad eum ego et Pater, et habitabimus apud eum* (ib. 14,23). *Veniemus et habitabimus*, pluralis numerus est quia praedictum est, *Ego et Pater*, id est, Filius et Pater, quae relative ad invicem dicuntur. Aliquando latenter omnino, sicut in Genesi: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* (Gen. 1,26). Et *Faciamus, et nostram*, pluraliter dictum est, et nisi ex relativis accipi non oportet (*De Trin. VII 6,12: ML 42,945*).

430. Omnia quae relative dicuntur, ad invicem dicuntur (*De Trin. VII 1,2: ML 42,934*).

431. Homines autem minus intelligentes... quae dicta sunt ut ad se invicem personae referantur, volunt nomina esse naturae atque substantiae. Fides autem nostra est, Patrem et Filium et Spiritum Sanctum unum Deum credere et confiteri; nec tamen eum qui Filius est, Patrem dicere; nec eum qui Pater est, Filium; nec eum qui Spiritus Patris et Filii est, aut Patrem aut Filium nuncupare. His enim appellationibus hoc significatur quo ad se invicem referuntur, non ipsa substantia qua unum sunt. Nam et pater cum dicitur, nonnisi alicuius filii dicitur; et filius nonnisi alicuius patris

¹ Maximo medico scribit, qui recenter ab ariana haeresi ad fidem catholicam conversus fuerat.

intelligitur; et spiritus secundum id quod ad aliquid refertur, spirantis alicuius est, et spirans utique spiritum spirans est (*Ep.* 238, 2,14: ML 33,1043) 2.

432. Ideo simplex (Deus Trinus) dicitur, quoniam quod habet, hoc est, excepto quod relative quaeque persona ad alteram dicitur. Nam utique Pater habet Filium, nec tamen ipse est Filius; et Filius habet Patrem, nec tamen ipse est Pater. In quo ergo ad se ipsum dicitur, non ad alterum, hoc est quod habet (*De civ. Dei* XI 10,1: ML 41,325).

433. Diximus alibi, ea dici proprie in illa Trinitate distincte ad singulas personas pertinentia, quae relative dicuntur ad invicem, sicut Pater et Filius, et utriusque Donum Spiritus sanctus; non enim Pater Trinitas, aut Filius Trinitas, aut Trinitas Donum. Quod vero ad se dicuntur singuli, non dici pluraliter tres, sed unum ipsam Trinitatem: sicut Deus Pater, Deus Filius, Deus Spiritus sanctus; et bonus Pater, bonus Filius, bonus Spiritus sanctus; et omnipotens Pater, omnipotens Filius, omnipotens Spiritus sanctus: nec tamen tres dii, aut tres boni, aut tres omnipotentes; sed unus Deus, bonus, omnipotens ipsa Trinitas; et quidquid aliud non ad invicem relative, sed ad se singuli dicuntur. Hoc enim secundum essentiam dicuntur, quia hoc est ibi esse, quod magnum esse, quod bonum esse, quod sapientem esse, et quidquid aliud ad se unaquaeque ibi persona, vel ipsa Trinitas dicitur (*De Trin.* VIII prooemium, 1: ML 42,946-947).

434. Nec movere debet, quoniam diximus relative dici Spiritum sanctum, non ipsam Trinitatem, sed eum qui est in Trinitate, quia non ei videtur vicissim respondere vocabulum eius ad quem refertur. Non enim, sicut dicimus servum domini et dominum servi, filium patris et patrem filii, quoniam ista relative dicuntur, ita etiam hic possumus dicere. Dicimus enim Spiritum sanctum Patris, sed non vicissim dicimus Patrem Spiritus sancti, ne Filius eius intelligatur Spiritus sanctus. Item dicimus Spiritum sanctum Filii, sed non dicimus Filium Spiritus sancti, ne Pater eius intelligatur Spiritus sanctus. In multis enim relativis hoc contingit, ut non inveniatur vocabulum, quo sibi invicem respondeant quae ad se referuntur. Quid enim tam manifeste relative dicitur quam pignus? Ad id quippe refertur cuius est pignus, et semper pignus alicuius rei pignus est. Num ergo cum dicimus pignus Patris et Filii (2 Cor. 5,4, et Eph. 1,14), possumus vicissim dicere Patrem pignoris aut Filium pignoris? At vero cum dicimus donum Patris et Filii, non quidem dicere possumus Patrem doni, aut Filium doni; sed ut haec sibi vicissim respondeant, dicimus donum donatoris, et donatorem doni: quia hic potuit inveniri usitatum vocabulum, illic non potuit (*De Trin.* V 12,13: ML 42,919).

2 Quatuor ergo enumerat divinas relationes, sed tres tantum sunt personae, quia spiratio activa, incommunicabilitatis nota privatur, cum Patri et Filio conveniat, nec distinguatur a Paternitate et Filiatione, quibus non opponitur.

i T
, «
i

U

I I

II I_β

■ I

in

435. Inter multa quae Ariani adversus catholicam fidem solent disputare, hoc sibi maxime callidissimum machinamentum proponere videntur, cum dicunt: Quidquid de Deo dicitur vel intelligitur, non secundum accidens, sed secundum substantiam dicitur. Quapropter ingenitum esse Patri secundum substantiam est, et genitum esse Filio secundum substantiam est. Diversum est autem ingenitum esse, et genitum esse: diversa est ergo substantia Patris et Filii (*De Trin.* V 3,4: ML 42,913).

436. In rebus enim creatis atque mutabilibus quod non secundum substantiam dicitur, restat ut secundum accidens dicatur... In Deo autem nihil quidem secundum accidens dicitur, quia nihil in eo mutabile est; nec tamen omne quod dicitur, secundum substantiam dicitur. Dicitur enim ad aliquid, sicut Pater ad Filium, et Filius ad Patrem, quod non est accidens: quia et ille semper Pater, et ille semper Filius; et non ita semper quasi ex quo natus est Filius, ut ex eo quod nunquam desinat esse Filius, Pater non desinat esse Pater; sed ex eo quod semper natus est Filius, nec coepit unquam esse Filius... Quamobrem quamvis diversum sit Patrem esse et Filium esse, non est tamen diversa substantia: quia haec non secundum substantiam dicuntur, sed secundum relativum; quod tamen relativum non est accidens, quia non est mutabile (*De Trin.* V 5,6: ML 42,914).

437. Huc accedit, quia omnis essentia quae relative dicitur est etiam aliquid excepto relativo... Quapropter si et Pater non est aliquid ad se ipsum, non est omnino qui relative dicatur ad aliquid... Ullo modo ita putandum est Patrem non dici aliquid ad se ipsum, sed quidquid dicitur ad Filium dici; eundem vero Filium et ad se ipsum dici, et ad Patrem, cum dicitur magnitudo magna, et virtus potens, utique ad se ipsum, et magnitudo atque virtus magni et potentis Patris, qua Pater magnus et potens est. Non ergo ita, sed utrumque substantia, et utrumque una substantia... Quod si et Pater qui genuit sapientiam, ex ea fit sapiens, neque hoc est illi esse quod sapere, qualitas eius est Filius; non proles eius, et non ibi erit iam summa simplicitas. Sed absit ut ita sit; quia vere ibi est summe simplex essentia: hoc ergo est ibi esse quod sapere. Quod si hoc est ibi esse quod sapere, non per illam sapientiam quam genuit sapiens est Pater; alioquin non ipse illam, sed illa eum genuit. Quid enim aliud dicimus, cum dicimus, Hoc illi est esse quod sapere, nisi, Eo est quo sapiens est?... Ergo et Pater ipse sapientia est: et ita dicitur Filius sapientia Patris, quomodo dicitur lumen Patris; id est, ut quemadmodum lumen de lumine, et utrumque unum lumen; sic intelligatur sapientia de sapientia, et utrumque una sapientia: ergo et una essentia; quia hoc est ibi esse quod sapere... Pater igitur et Filius simul una essentia, et una magnitudo, et una veritas, et una sapientia (*De Trin.* VII 1-2,2-3: ML 42,935-36) 3.

¶ Quaestioni initio Libri VI *De Trinitate* posita, et iterum repetita in Cap. 1. Libri VII, hic tandem Augustinus solutionem dare tentât. Quaesierat utrum aequalitas divinarum Personarum impediatur, eo quod scriptum sit, *Christum*

438. Sed non Pater et Filius simul ambo unum Verbum, quia non simul ambo unus Filius. Sicut enim Filius ad Patrem refertur, non ad se ipsum dicitur; ita et Verbum ad eum cuius Verbum est refertur, cum dicitur Verbum. Eo quippe Filius quo Verbum, et eo Verbum quo Filius. Quoniam igitur Pater et Filius simul non utique unus Filius, consequens est ut Pater et Filius simul non amborum unum Verbum. Et propterea non eo Verbum quo sapientia⁴; quia Verbum non ad se dicitur, sed tantum relative ad eum cuius Verbum est, sicut Filius ad Patrem: sapientia vero eo quo essentia. Et ideo quia una essentia, una sapientia. Quoniam vero et Verbum sapientia est, sed non eo Verbum quo sapientia; Verbum enim relative, sapientia essentialiter intelligitur: id dici accipiamus cum dicitur Verbum, ac si dicatur nata sapientia, ut sit et Filius et imago. Et haec duo cum dicuntur, id est, *nata sapientia*, in uno eorum eo quod est *nata*, et Verbum, et imago, et Filius intelligatur, et in his omnibus nominibus non ostendatur essentia,

Dei virtutem et Dei sapientiam (1 Cor. 1,24): «ut ideo non videatur aequalitas, quia non est Pater ipse virtus et sapientia, sed genitor virtutis et sapientiae» (VI 1). Aliis verbis utendo, quaerit in Libro VII, 1, utrum unaquaeque persona Trinitatis iis terminis possit designari quae non relative, sed ad se dicuntur.

Dixerat Augustinus essentiam, cum sit aliquid absolutum, non posse praedicari de altero. Sed accedit quod omne quod est relativum, absolutum aliquid supponat. Sic, prosequitur, cum dicimus 'homo dominus', non esset dominus relate ad servum, nisi esset homo relate ad seipsum. «Quapropter si et Pater non est aliquid ad se ipsum, non est omnino qui relative dicatur ad aliquid». Si Pater sapiens est sapientia quam genuit, non ipse sapientiam, sed sapientia ipsum genuisset. Iterum, si Pater non est sapiens sapientia, seu essentia sua, sed sapientia quam genuit, neque Filius esset sapientia de sapientia, nec lumen de lumine. Si *esse* relatio tantum sit, absolutum in deitate destruitur simulque cum eo destruuntur divinae relationes. Cum in Deo idem sit *sapere* ac *esse* eo est Pater sapientia quo est. Si eo Pater est, quo Filium habet, Pater esset Filius Filii sui. Quod absurdum est. *Esse* et *Patrem esse* eandem divinam realitatem sunt. Pater ergo essentia sua sapiens est. Filius ita est sapientia Patris, quomodo lumen Patris. Pater igitur et Filius simul una sapientia, prouti una essentia sunt, «quia hoc est ibi esse quod sapere. Quod enim est sapientiae sapere, et potentiae posse, et aeternitati aeternam esse, ... hoc est essentiae ipsum esse. Et quia in illa simplicitate non est aliud sapere quam esse, eadem ibi sapientia est quae essentia... 3. Pater igitur et Filius simul una essentia, et una magnitudo, et una veritas, et una sapientia» (*Ib.* n.2,3). Sapientia non est aliquid relativum, ergo aequae et simul de tribus personis dicitur. Advertit tamen Augustinus, quod Filius *factus est nobis sapientia, et iustitia et sanctificatio* (1 Cor. 1,30). «Propterea igitur cum pronuntiatur in Scripturis aut enarratur aliquid de sapientia, sive dicente illa, sive cum de illa dicitur. Filius nobis potissimum insinuatur» (*Ib.* 3,5). Cf. Arias, *Obras de San Agustín*: BAC, vol. v,49ss.

4 Verbis «non eo Verbum quo sapientia», aliqua subindicatur distinctio inter illud quod relativum et illud quod absolutum est in divinis. Sapientia aliquid absolutum connotat, Verbum aliquid relativum. Eo dicitur Verbum quo dicitur Filius et imago. Quia una essentia Pater et Verbum, ideo et una sapientia. Ratione vero conceptuum. Verbum non eo Verbum quo sapientia. Sed quia et Verbum sapientia est, Augustinus ita intelligi vult cum dicitur Verbum, velut cum dicitur *nata sapientia*. *Nata* aliquid indicat relativum, ut Filius vel imago; *sapientia* vero aliquid absolutum. His terminis relativis nullo modo unitas essentiae divinae infititur. Quamvis Pater non sit Filius, et Filius non sit Pater, tamen unam habent essentiam, quia his «nominibus relativa eorum ostenduntur». Haec Augustini doctrina importat quod in scholis illo effato redditur: In divinis omnia sunt unum, ubi non obviat relationis oppositio. Vide Arias, *o.c.* 53.

quia relative dicuntur: at in altero quod est *sapientia*, quoniam et ad se dicitur, se ipsa enim sapiens est, etiam essentia demonstratur... Unde Pater et Filius simul una sapientia, quia una essentia, et singillatim sapientia de sapientia, sicut essentia de essentia. Quapropter, non quia Pater non est Filius, et Filius non est Pater, aut ille ingenuus ille autem genitus, ideo non una essentia: quia his nominibus relative eorum ostenduntur. Uterque autem simul una sapientia, et una essentia, ubi hoc est esse quod sapere: non autem simul uterque Verbum aut Filius, quia non hoc est esse quod Verbum aut Filium esse: sicut iam satis ostendimus ista relative dici (*De Trin.* VII 2,3: ML 42,936).

Bibi.: G. de Plinval, *Pour connaître la pensée de S. Augustin* (1954) C.19, «Les relations divines dans la Sainte Trinité», 129-138; I. Chevalier, *Saint Augustin et la pensée grecque: les relations trinitaires* (Fribourg 1940); Girolamo Mascia, *La teoria della relazione nel *De Trinitate* di S. Agostino* (Napoli 1955); José Moran, *Las relaciones divinas según San Agustín: Augustinus* (1959) 353-372.

Operationes ad extra communes sunt tribus divinis personis

Summarium.—Unus Deus, ergo unus Creator: 439.—Una voluntas in Trinitate, quia una natura: 440-441.—Non duo vel tria principia relate ad creaturam, sed unum principium, quia nulla ibi oppositio relationis: 442-443.—Etiam ea quae ad unamquamque pertinent personam, sicut caro Filii, vox Patris, species columbae, universa Trinitas operata est. Item quamvis solus Filius incarnatus fuerit, incarnatio cooperatione Patris et Spiritus Sancti effecta est: 444-447.—Quamdam similitudinem invenit in facultatibus animae: 448.

439. *Et antequam faceret, inquit (Arianus), universa, omnium futurorum Deus et Dominus, rex et creator erat constitutus, et omnium futurorum in natura habens praescientiam, et in faciendo in omnibus expectans Patris iussuonem; ipse voluntate Patris descendit de caelo; et venit in hunc mundum sicut ipse ait: *Nec enim a me ipso veni, sed ille me misit» (Io. 8,42).* Vellem isti ut dicerent, utrum duos constituent creatores. Quod si non audent: unus est enim; quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (Rom. 11,36); unus quippe Deus est ipsa Trinitas, et sic unus Deus, quomodo unus creator; quid est quod dicunt, iubente Patre creasse omnia Filium, tanquam Pater non creaverit, sed a Filio creari iusserit? Cogitent qui carnaliter sapiunt, quibus aliis verbis iusserit Pater unico Verbo. Formant enim sibi in phantasmate cordis sui quasi duos aliquos, etsi iuxta invicem, in suis tamen locis constitutos, unum iubentem, alterum obtemperantem. Non intelligunt ipsam iussionem Patris ut fierent omnia, non esse nisi Verbum Patris per quod facta sunt omnia (*C. S. Arian.* 3,4: ML 42,685) L

1 Vide supra n. 423.416.

440. Una voluntas est Patris et Filii, quia una natura. Nec enim voluntas Filii potest a Patris voluntate aliquantulum segregari. Deus et Deus, ambo unus Deus: omnipotens et omnipotens, ambo unus omnipotens (*De Symb. S. ad Catech.* 2,3: ML 40,629).

441. Tres personae sunt Pater et Filius et Spiritus sanctus: et hi tres quia unius substantiae sunt, unum sunt, et summe unum sunt, ubi nulla naturarum, nulla est diversitas voluntatum. Si autem natura unum essent, et consensione non essent, non summe unum essent: si vero natura dispaes essent, unum non essent (*C. Max.* II 10,2: ML 42,765).

442. Dicitur relative Pater, idemque relative dicitur principium, ... sed Pater ad Filium dicitur, principium vero ad omnia quae ab ipso sunt... Et principium dicitur Filius: cum enim diceretur ei, *Tu quis es?* respondit, *Principium, qui et loquor vobis...* (Io. 8,25). Creatorem se quippe ostendere voluit, cum se dixit esse principium... Et ideo cum dicimus, et Patrem principium, et Filium principium, non duo principia creaturae dicimus; quia et Pater et Filius simul ad creaturam unum principium est, sicut unus creator, sicut unus Deus... Non possumus negare etiam Spiritum sanctum recte dici principium; quia non eum separamus ab appellatione creatoris... Nam et singillatim se interrogemur de Spiritu sancto, verissime respondemus quod Deus sit; et cum Patre et Filio simul unus est. Unum ergo principium ad creaturam dicitur Deus, non duo vel tria principia (*De Trin.* V 13,14: ML 42,920).

443. *Quaecumque enim Pater facit, haec eadem Filius similiter facit...* (Io. 5,19.22). Cum vero et *haec eadem* et *similiter* profecto nec alia sunt Filii quam Patris opera, nec operantium est diversa potentia. Nec utique sine Spiritu sancto; neque enim a faciendis amborum operibus ullo modo amborum separabitur Spiritus. Miro itaque eodemque utique divino modo ab omnibus fiunt opera omnium, ab omnibus etiam singulorum. Nam omnium opera sunt caelum et terra omnisque creatura. De Filio quippe dictum est: *Omnia per ipsum facta sunt* (ib. 1,3). Quis autem ab Spiritu sancto audeat alienare opera quarumlibet creaturarum, quem cernit operari dona sanctorum, de quibus scriptum est: *Omnia autem haec operatur unus atque idem Spiritus, dividens propria unicuique prout vult* (1 Cor. 12,11). Postremo, cum sit Christus Dominus omnium (ib. 8,6), et super omnia Deus benedictus in saecula (Rom. 9,5); quid ex omnibus negari potest etiam Spiritus sancti opus, qui est ipsum Christum in utero virginis operatus? Cum enim angelo futurum partum sibi nuntianti virgo dixisset, *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* responsum accepit, *Spiritus sanctus superveniet in te* (Lc. 1,34.35) fC. S. Arian. 15: ML 42,694).

444. Singulorum autem opera dicuntur, quae ad unamquamque eorum manifestantur pertinere personam. Sicut natus ex virgine non nisi Filius (Mt. 1,20-25); et vox de nube, *Tu es Filius meus dilectus*, ad solius personam pertinet Patris: et specie corporali, sicut columba, solus apparuit Spiritus sanctus (ib. 3,16.17). Tamen

et illam carnem solius Filii, et illam vocem solius Patris, et illam speciem solius Spiritus sancti, universa Trinitas operata est: non quod invalidus sit unusquisque eorum, sine aliis quod operatur implere; sed non potest operatio esse divisa, ubi non solum aequalis est, verum etiam indiscreta natura... universa Trinitas unus est Deus (*C, S. Arian.* 15: ML 42,694).

445. Hic forte quis dicat, Spiritum sanctum dari potius a Patre et Filio, quam sua voluntate aliquid operari; et ad hoc pertinere quod dictum est, *In Spiritu sancto eicio daemonia*, quod non ipse Spiritus, sed Christus id faceret Spiritu: ut sic intelligatur quod dictum est. *In Spiritu sancto eicio*, tanquam diceretur, Spiritu sancto eicio. Solent quippe ita loqui Scripturae, *Interfecerunt in gladio*: id est, gladio... Sed qui propterea demunt Spiritui sancto propriam potestatem, illud attendant quod dictum a Domino legitur: *Spiritus ubi viult spirat* (Io. 3,8). Illud vero quod Apostolus ait, *Omnia autem haec operatur unus atque idem Spiritus*; verendum est ne quisquam arbitretur, quod ea non operetur Pater et Filius, cum in eis operibus commemoraverit et donationes curationum, et operationes virtutum, ubi est utique et expulsio daemoniorum. Cum vero adiungit et dicit. *Dividens propria unicuique prout vult* (1 Cor. 12,11); nonne manifestat etiam sancti Spiritus potestatem, sed a Patre et Filio plane individuum? Si ergo haec ita dicuntur, ut tamen inseparabilis intelligatur operatio Trinitatis, ... satis notum est... et illud ideo dictum esse de Patre, Ipse facit opera, quod ab illo sit etiam origo operum, a quo est existentia cooperantium personarum (*S.* 71,16,26: ML 38,459).

446. Sic ergo intelligat illam incarnationem et ex Virgine nativitatem, in qua Filius intelligitur missus, una eademque operatione Patris et Filii inseparabiliter esse factam, non utique inde separato Spiritu sancto, de quo aperte dicitur, *Inventa est in utero habens de Spiritu sancto*... Forma porro illa suscepti hominis Filii persona est, non etiam Patris (*De Trin.* II 5,9: ML 42,850) 2.

447. Non quia fieri potuit vox sine opere Filii et Spiritus sancti (Trinitas quippe inseparabiliter operatur); sed quia ea vox facta est, quae solius personam Patris ostenderet 3 sicut humanam illam formam ex virgine Maria Trinitas operata est, sed solius Filii persona est; visibilem namque Filii solius personam, invisibilis Trinitas operata est (*De Trin.* II 10,18: ML 42,857).

448. Ad hoc utcumque intelligendum 4, assumimus memoriam»

2 Hoc in scholis ita redditur, effato illo ex Patribus sumpto: *Tres vestiunt, sed unus est vestitus*.

3 «Pater, clarifica nomen tuum. Venit ergo vox de caelo: Et clarificavi, et iterum clarificabo» (Io. 12,28).

4 Dixerat quomodo quamvis divinae Personae simul sint inseparabiliter, in S. Scriptura multa de singulis dicantur, et per quasdam creaturas singillatim monstrentur, sicut «Pater in voce qua sonuit. *Tu es Filius meus* (Lc. 3,22), et Filius in homine quam suscepit ex Virgine (ib. 2,7), et Spiritus sanctus in 'columbae specie corporali' (Mt. 3,16). Haec, separatim quidem, sed nullo modo separata tria illa demonstrant» (*Ib.* n.5).

intelligentiam, voluntatem. Quamvis enim haec suis separatisque temporibus singillatim singula enuntiemus, nihil tamen horum sine aliis duobus agimus aut dicimus. Nec ideo putanda sunt haec tria Trinitati sic comparata, ut omni ex parte convenient: cui enim similitudini in disputando convenientia tanta conceditur, ut ei rei cui adhibenda est, ex omni parte coaptetur? Vel quando ex creatura ad Creatorem aliquid simile assumitur? ⁵ Ad hoc ergo adhibetur ista similitudo, ut quoquo modo intelligatur, quemadmodum horum trium in anima cum singula nomina enuntiantur, quibus eadem singula demonstrantur, tamen unumquodque nomen his tribus cooperantibus enuntiatur, cum et reminiscendo, et intelligendo, et volendo dicitur; ita nullam esse creaturam, qua vel solus Pater, vel solus Filius, vel solus Spiritus sanctus demonstretur, quam non simul Trinitas operetur, quae inseparabiliter operatur: ac per hoc nec vocem Patris, nec animam et carnem Filii, nec columbam Spiritus sancti esse factam, nisi eadem cooperante Trinitate (*Ep.* 169,2,6: ML 33.744).

De missionibus divinis et theophaniis

Summarium.—Pater a nullo missus, quia a nullo procedit: 449-450.—Filius missus a Patre, quia ab illo genitus est. Nulla tamen inaequalitas ex hoc resultat: 451-454.—Pater et Filius miserunt Spiritum Sanctum. Neque Filius neque Spiritus Sanctus minores sunt Patre, quia illuc missi sunt ubi iam erant: 455-458.—Missio Filii a missione Spiritus Sancti differt, eo quod Spiritus Sanctus non assumpsit naturam humanam in unitate personae: 459-460.—Quaerit utrum Pater, vel Filius, vel Spiritus Sanctus in theophaniis apparuerint, an ipsa Trinitas simul: 461.—Tres divinae personae aequaliter invisibiles sunt, neque corporaliter videri possunt: 462-464.—Putat ergo theophanias per creaturas factas, in particulari, per Angelos: 465-467.

449. Solus Pater non legitur missus, quoniam solus non habet auctorem quo genitus sit, vel a quo procedat. Et ideo non propter naturae diversitatem, quae in Trinitate nulla est, sed propter ipsam auctoritatem solus Pater non dicitur missus (*C. S. Arian.* 4: ML 42, 686).

450. Pater, cum ex tempore a quoquam cognoscitur, non dicitur missus: non enim habet de quo sit, aut ex quo procedat. Sapientia quippe dicit, *Ego ex ore Altissimi prodivi* (Eccli. 24,5); et de Spiritu sancto dicitur, *A Patre procedit* (Io. 15,26): Pater vero, a nullo (*De Trin.* IV 20,28: ML 42,908).

451. Sicut ergo Pater genuit, Filius genitus est: ita Pater misit, Filius missus est... Sicut enim natum esse est Filio, a Patre esse: ita mitti est Filio, cognosci quod ab illo sit. Et sicut Spiritui sancto

⁵ Propterea illustrationem ex facultatibus animae vocat «similitudinem dissimilem» (*Ib.* n.6).

donum Dei esse est a Patre procedere; ita mitti est cognosci quia ab illo procedat (*De Trin.* IV 20,29: ML 42,908).

452. Ab illo ergo mittitur Dei Verbum, cuius est Verbum; ab illo mittitur de quo natum est: mittit qui genuit, mittitur quod genitum est (*De Trin.* IV 20,28: ML 42,907).

453. Quod autem miserit Pater Filium, negari non potest. Sed considerent (Ariani), si possunt, quomodo eum miserit, cum quo ipse venit. An ille mentitus est qui ait: *Non sum solus, quoniam Pater mecum est* (Io. 16,32). Sed quomodolibet missum intelligant, numquid ideo diversa natura est, quia Pater mittit et mittitur Filius? (*C. S. Anan.* 3,4: ML 42,685) L

454. Si autem secundum hoc missus a Patre Filius dicitur, quia ille Pater est, ille Filius, nullo modo impedit ut credamus aequalem Patri esse Filium et consubstantialem et coaeternum, et tamen a Patre missum Filium. Non quia ille maior est, ille minor: sed quia ille Pater, ille Filius; ille genitor, ille genitus; ille a quo est qui mittitur, ille qui est ab eo qui mittit (*De Trin.* IV 20,27: ML 42,906).

455. Qui tamen ut inseparabilia sua et Patris opera demonstraret, ait, Cum ipse *iero, mittam eum ad vos* (Io. 16,7): quamvis alio loco dicat, *Quem mittet Pater in nomine meo* (ib. 14,26). Ubi ostenditur quod et Pater et Filius miserint Spiritum sanctum (*C. S. Arian.* 19: ML 42,697).

456. Maior est (obicitur) qui mittit, quam qui mittitur: proinde maior est Pater Filio, quia Filius a Patre se missum assidue commemorat; maior est et Spiritu sancto, quia de illo dixit Iesus: *Quem mittet Pater in nomine meo* (Io. 16,26). Et Spiritu sancto utroque minor est: quia et Pater eum mittit... et Filius, cum dicit, *Si autem abiero, mittam eum ad vos* (*De Trin.* II 5,7: ML 42,848).

457. (Responsio ad obiectionem.) Qua in quaestione primum quaero, unde et quo missus sit Filius. *Ego, inquit, a Patre exii, et veni in hunc mundum* (Io. 16,28). Ergo a Patre exire, et venire in hunc mundum, hoc est mitti. Quid igitur est quod de illo idem ipse evangelista dicit, *In hoc mundo erat, et mundus per eum factus est, et mundus eum non cognovit?* deinde coniungit, *in sua propria venit* (Io. 1,10.11). Illuc utique missus est, quo venit: at si in hunc mundum missus est, quia exiit a Patre, et venit in hunc mundum, et in hoc mundo erat; illuc ergo missus est ubi erat... Sed neque sine Spiritu suo usquam esse potuit. Itaque si ubique est Deus, ubique est etiam Spiritus eius. Illuc ergo et Spiritus sanctus missus est ubi erat (*De Trin.* II 5,7: ML 42,848).

458. Hic autem etiam hoc potest intelligi, ut eo ipso a Patre Filius missus esse dicatur, quod Filius hominibus apparuit in carne,

¹ Quia Ariani arguebant «jubente Patre creasse omnia Filium, tanquam Pater non creaverit, sed a Filio creari iusserit» (*ib.*), atque ita asserebant Filium non esse aequalem Patri, Augustinus ostendit «ipsam iussionem Patris ut fierent omnia, non esse nisi Verbum Patris per quod facta sunt omnia» (*Ib.*), generationem scilicet Verbi, quae nullo modo eum minorem Patre facit. Vide n.439.

non Pater. Quis enim mittitur illo ubi est? Ubi autem non est Sapientia Dei, quod est Christus, de qua legitur: *Attingit a fine usque ad finem fortiter, et disponit omnia suaviter?* (Sap. 8,i). Cum ergo ubique sit etiam Filius, quo mittendus fuerat ubi non erat, nisi apparendo sicut non apparebat? (*C. S. Arian.* 4: ML 42,686).

459. Si ergo (Filius) missus dicitur in quantum apparuit foris in creatura corporali, ... iam in promptu est intelligere etiam de Spiritu sancto cur missus et ipse dicatur. Facta est enim quaedam creaturae species ex tempore in qua visibiliter ostenderetur Spiritus sanctus, sive cum in ipsum Dominum corporali specie velut columba descendit (Mt. 3,16), sive cum decem diebus peractis post eius Ascensionem, die Pentecostes factus est subito de caelo sonus quasi ferretur flatus vehemens, et visae sunt illis linguae divisae tanquam ignis... (Act. 2,2-4). Haec operatio visibiliter expressa et oculis oblata mortalibus, missio Spiritus sancti dicta est... 11. Non sic est assumpta creatura, in qua appareret Spiritus sanctus, sicut assumpta est caro illa et humana illa forma ex virgine Maria... Sed apparuerunt ista, sicut opportune apparere debuerunt, creatura serviente Creatori... ad eum significandum et demonstrandum, sicut significari et demonstrari mortalibus oportebat, mutata atque conversa (*De Trin.* II 5,10-11: ML 42,851-852).

460. Illa forma servi inhaesit ad unitatem personae, illae vero species (columba, ignis) corporales ad demonstrandum quod opus fuit ad tempus apparuerunt, et esse postea destiterunt (*De Trin.* II 7,12: ML 42,853).

461. Quaerendum est, utrum Pater, an Filius, an Spiritus sanctus; an aliquando Pater, aliquando Filius, aliquando Spiritus sanctus; an sine ulla distinctione personarum, ... ipsa Trinitas per illas creaturae formas² Patribus apparuerit (*De Trin.* II 7,13: ML 42,853).

² Scilicet, per ignem rubi, et columnam nubis vel ignis, et fulgura in monte... (*Ib.* 12).

De multis apparitionibus nunc quaerit, utrum Pater, an Filius, an Spiritus sanctus apparuerint? Apparitio Dei Adae putat a Patre factam fuisse «ille videtur loqui ad primum hominem qui dicebat, *Fiat lux* (*Gen.* 1,3), ... quem Deum Patrem solemus accipere» (*Ib.* 10,17). «Non quia fieri potuit vox sine opere Filii et Spiritus sancti... sed quia ea vox facta est, quae solius personam Patris ostenderet» (*Ib.* 18). Tamen «cur non ipsa Trinitas intelligatur, nihil dici potest» (*Ib.*).

Similiter de apparitione Dei Abrahae sub ilice Mambre, ubi dicitur Abraham tres viros vidisse, ait Augustinus: «sic tamen Scriptura illam rem gestam narrare coepit, neque hic evidenter apparet, utrum aliqua ex Trinitate persona, an Deus ipse Trinitas... visus fuerit Abrahae» (*Ib.* 19). In tribus viris quos Abraham vidit, theophaniam SSmae. Trinitatis forte videri possit: «Cum vero tres viri visi sunt, nec quisquam id eis vel forma, vel aetate, vel potestate maior caeteris dictus est; cur non hic accipiamus visibiliter insinuatam per creaturam visibilem Trinitatis aequalitatem, atque in tribus personis unam eandemque substantiam»? (*Ib.* 11,20).

Nihil cum certitudine asserere audet de visionibus in rubo (*Ib.* 13,23), et in columna nubis et ignis (14,24). Putat tamen Patrem apparuisse Danieli (Dan. 7,9-14). «Ecce Pater dans, et Filius accipiens regnum sempiternum, et sunt ambo in conspectu prophetantis visibili specie. Non ergo inconvenienter

462. Nos qui nunquam apparuisse corporeis oculis Deum nec Patrem, nec Filium, nec Spiritum sanctum dicimus, nisi per sublectam suae potestati corpoream creaturam, in pace catholica pacifico studio requiramus, parati corrigi, si fraterne ac recte reprehendimur (*De Trin.* II 9,16: NIL 42,855).

463. Quapropter, si in illis vocibus quae fiebant in Exodo, et illis omnibus corporalibus demonstrationibus Dominus Iesus Christus ostendebatur; aut alias Christus, sicut loci huius consideratio persuadet; alias Spiritus sanctus... non hoc efficitur, ut Deus Pater nunquam tali aliqua specie Patribus visus sit. Multa enim talia visa facta sunt illis temporibus, non evidenter nominato et designato in eis vel Patre, vel Filio, vel Spiritu sancto; sed tamen per quasdam valde probabiles significationes nonnullis indiciis existentibus, ut nimis temerarium sit dicere, Deum Patrem nunquam Patribus aut Prophetis per aliquas visibiles formas apparuisse. Hanc enim opinionem illi pepererunt, qui non potuerunt in unitate Trinitatis intelligere quod dictum est, *Regi autem saeculorum immortalis, invisibili soli Deo* (1 Tim. 1,17): et, *Quem nemo hominum vidit, nec videre potest* (ib. 6,16). Quod de ipsa substantia summa summeque divina et incommutabili, ubi et Pater et Filius et Spiritus sanctus unus et solus Deus est, per sanam fidem intelligitur. Visiones autem illae per creaturam commutabilem Deo incommutabili subditam factae sunt, non proprie sicuti est, sed significative sicut pro rerum causis et temporibus oportuit, ostendentes Deum (*De Trin.* II 17,32: ML 42,866).

464. Ipsa enim natura vel substantia, vel essentia, vel quolibet alio nomine appellandum est idipsum quod Deus est, quidquid illud est, corporaliter videri non potest; per subiectam vero creaturam, non solum Filium, vel Spiritum sanctum, sed etiam Patrem corporali specie sive similitudine mortalibus sensibus significationem sui dare potuisse credendum est (*De Trin.* II 18,35: ML 42,868).

465. Proinde illa omnia quae Patribus visa sunt, cum Deus illis secundum suam dispensationem temporibus congruam praesentaretur, per creaturam facta esse manifestum est. Et si nos latet quomodo ea ministris Angelis fecerit, per Angelos tamen esse facta, non ex nostro sensu dicimus, ne cuiquam videamur plus sapere; sed sapimus ad temperantiam sicut Deus nobis partitus est mensuram fidei (Rom. 12,3) (*De Trin.* III 11,22: ML 42,882) 3.

466. Iam satis demonstratum est... quod antiquis patribus nostris ante incarnationem Salvatoris, cum Deus apparere dicebatur, voces illae ac species corporales per Angelos factae sunt; sive ipsis loquentibus vel agentibus aliquid ex persona Dei, sicut etiam Prophetas solere ostendimus; sive assumentibus ex creatura quod

creditur etiam Pater Deus eo modo solere apparere mortalibus» (ib. 18,33). Cf. Arias, o.c. 33ss.

3 Augustinus nunc multis textibus S. Scripturae demonstrare conatur, Deum per Angelos apparuisse et loquutum fuisse in Vet. Test., sicut per Filium loquitur in Novo.

ipsi non essent, ubi Deus figurate demonstraretur hominibus (*De Trin.* III 11,26: ML 42,886) 4.

467. Si ergo a me quaeritur, quomodo factae sint vel voces vel sensibiles formae atque species ante incarnationem Verbi Dei, quae hoc futurum praefigurarent; per Angelos ea Deum operatum esse respondeo⁵... Si autem quaeritur, ipsa incarnatio quomodo facta sit: ipsum Verbum Dei dico carnem factum, id est, hominem factum... Si autem quaeritur, post incarnationem Verbi, quomodo facta sit vel vox Patris, vel species corporalis qua Spiritus sanctus demonstratus est: per creaturam quidem facta ista non dubito; sed utrum tantummodo corporalem atque sensibilem, an adhibito spiritu etiam rationali vel intellectuali... an aliquid aliud intelligendum sit, invenire difficile est, et temere affirmare non expedit (*De Trin.* VI 21,31: ML 42,910).

Bibl.: J. Lebreton, *S. Augustin Théologien de la Trinité. Son exégèse des théophanies*: Mise. Agost., vol.2,821-836; P. doni Legeay, *L'Ange et les théophanies, d'après la doctrine des Pères*: Revue Thomiste, 10 (1902) 138-158.405-424; ii (1903) 46-69.125-154; Portalie, Augustin: DTC 2349; F. L. Smid, *De adumbratione SS. Trinitatis in Vet. Test, secundum S. Augustinum* (Mundelein, U. S. A., 1942): F. Blanchère, *S. Augustin et les théophanies de l'Ancien Testament*: Revue Agustinienne, 1 (1902) 595-613.

CAPUT IX

De analogiis Sanctissimae Trinitatis

Summarium.—Fides quaerens intellectum. Utiliter quaerit qui, quam incomprehensibile sit quod quaerebat, potuerit invenire. Per quasdam sui generis trinitates, Augustinus quaerit indicia summae Trinitatis: 468.—Ternarium, esse, nosse, velle: 469-470.—Secundum ternarium: Cum aliquid amatur tria sunt: amans, quod amatur, et amor. Duo tamen tantum sunt cum quis seipsum amat: amor, et quod amatur, ubi ergo Trinitas? Quia nullus seipsum amat, nisi etiam se noverit, hinc tria habemus: mentem, notitiam, amorem. Haec tria unum sunt, et cum perfecte, i. e. absque excessu vel defectu, quis se scit et amat, aequalia sunt. Quamvis unumquodque ex his substantia sit, nequit tamen de tribus substantiis loqui, quia termini sunt relationis. Asserit haec tria eiusdem esse substantiae, immo et una substantia. Inseparabilia sunt a semetipsis,

4 Perlegenti libros II et III de Trinitate lucide apparet Augustinum hoc unum maxime pro scopo habere, scilicet, ut ostendat nihil ex divinis theophaniis argui posse contra aequalitatem divinarum personarum.

5 Contra opinionem suo tempore praevalentem, putavit Augustinus omnes apparitiones divinarum personarum, vel potius totius Trinitatis ante Incarnationem Verbi, factas fuisse per ministerium Angelorum. Haec sententia magnum favorem postea obtinuit.

Insuper, non videtur Augustinum recensuisse theophanias Vet. Test, inter missiones proprie dictas. Eo ipso quod ipse indulget sententiae de apparitione totius Trinitatis, quamquam per Angelos, potius quam iniuscuiusque personae, evidens est, iuxta ipsum, non satis apparere intentionem manifestandi personam procedentem.

et tamen nulla commixtione confunduntur: 471 -476.—Tertium ternarium: memoria, intelligentia, voluntas. Non tres substantiae, sed una substantia. Eo sunt unum, quo una vita, una mens, una essentia. Eo vero tria, quo ad se invicem referuntur: 477'478.—Trinitas illustratur similitudine ignis, splendoris et caloris: 479.—Oportet ut Trinitas sit: 480.—Conclusio tractatus: 481.

468. Deus quippe ipse quem quaerimus adiuvabit, ut spero, ne sit infructuosus labor noster, et intelligamus quemadmodum dictum sit in Psalmo sacro: *Laetetur cor quaerentium Dominum: quaerite Dominum, et confirmamini; quaerite faciem eius semper* (Ps. 104,3-4)... Non enim ait, *Laetetur cor invenientium*; sed *quaerentium Dominum*. Et tamen Dominum Deum inveniri posse dum quaeritur, testatur Isaías propheta, dum dicit: *Quaerite Dominum, et mox ut inveneritis, invocate eum*... (Is. 55,6). Si ergo quaesitus inveniri potest cur dictum est, *Quaerite faciem eius semper*? An et inventus forte quaerendus est? Sic enim sunt incomprehensibilia requirenda, ne se existimet nihil invenisse, qui quam sit incomprehensibile quod quaerebat, potuerit invenire... Nam et quaeritur ut inveniatur dulcius, et invenitur ut quaeratur avidius... Fides quaerit, intellectus invenit; propter quod ait propheta, *Nisi credideritis, non intelligetis* (Is. 7,9)... Ad hoc ergo debet homo esse intelligens ut requirat Deum... 3. Haec de libro Sapientiae propterea posui 1, ne me fidelium quispiam frustra et inaniter existimet in creatura prius per quasdam sui generis trinitates quodam modo gradatim, donec ad mentem hominis pervenirem, quaesisse indicia summae illius Trinitatis, quam quaerimus cum Deum quaerimus (*De Trin.* XV 2,2.3: ML 42,1057-58) 2.

469. Trinitatem omnipotentem quis intelligit?... Rara anima quae cum de illa loquitur, scit quid loquitur... Vellem ut haec tria cogitarent homines in seipsis. Longe aliud sunt ista tria quam illa Trinitas: sed dico ubi se exerceant et probent, et sentiant quam longe sunt. Dico autem haec tria: esse, nosse, velle. Sum enim, et novi, et volo: sum sciens, et volens; et scio esse me, et velle; et volo esse, et scire. In his igitur tribus quam sit inseparabilis vita, et una vita, et una mens, et una essentia, quam denique inseparabilis distinctio, et tamen distinctio, videat qui potest... Sed cum invenerit in his aliquid et dixerit, non iam se putet invenisse illud quod supra ista et incommutabile, quod est incommutabiliter, et scit incommutabiliter, et vult incommutabiliter: et utrum propter tria haec et ibi Trinitas; an in singulis haec tria, ut terna singulorum sint; ... quis facile cogitaverit? quis ullo modo dixerit? quis quolibet modo temere pronuntiaverit? (*Conf.* XIII 11: ML 32,849).

470. Et nos quidem in nobis, tametsi non aequalem, imo valde longeque distantem, ... tamen qua Deo nihil sit in rebus ab eo

¹ Sap. 13,1-2.

² Pro toto hoc capite valde commendatur opus Michaëlis Schmaus, *Die Psychologische Trinitätslehre des hl. Augustinus* (Munster i. W. 1927). Vide E. NEBREA, *Bibliographia augustiniana* (Romae 1928) 175.

factis propinquius, imaginem Dei, hoc est summae illius Trinitatis, agnoscimus... Nam et sumus, et nos esse novimus, et id esse ac nosse diligimus (*De civ. Dei* XI 26: ML 41,339).

471. Attendamus ista tria, quae invenisse nobis videmur... Ecce ego qui hoc quaero, cum aliquid amo tria sunt: ego et quod amo, et ipse amor. Non enim amo amorem, nisi amantem amem: nam non est amor, ubi nihil amatur. Tria ergo sunt: amans, et quod amatur, et amor. Quid si non amem nisi me ipsum? nonne duo erunt; quod amo, et amor? Amans enim et quod amatur, hoc idem est, quando se ipse amat: sicut amare et amari, eodem modo idipsum est, cum se quisque amat... Ubi ergo trinitas? (*De Trin.* IX 2,2: ML 42,961-962).

472. Mens enim amare se ipsam non potest, nisi etiam se noverit: nam quomodo amat quod nescit?... Mens sicut corporearum rerum notitias per sensus corporis colligit; sic incorporearum per semetipsam. Ergo et semetipsam per se ipsam novit, quoniam est incorporea. Nam si non se novit, non se amat... 4. Sicut autem duo quaedam sunt, mens et amor eius, cum se amat; ita quaedam duo sunt, mens et notitia eius, cum se novit. Igitur ipsa mens et amor et notitia eius, tria quaedam sunt, et haec tria unum sunt; et cum perfecta sunt, aequalia sunt. Si enim minus se amat quam est, ... peccat, et non est perfectus amor eius. Item si amplius se amat quam est... etiam sic nimium peccat, et non perfectum habet amorem sui... Item notitia si minor est, quam est illud quod noscitur, et plene nosci potest, perfecta non est. Si autem maior est, iam superior est natura quae novit, quam illa quae nota est... Mens vero cum se ipsam cognoscit; non se superat notitia sua; quia Ipsa cognoscit, ipsa cognoscitur. Cum ergo se totam cognoscit, neque secum quidquam aliud, par illi est cognitio sua: quia neque ex alia natura est eius cognitio, cum se ipsam cognoscit. Et cum se totam nihilque amplius percipit, nec minor nec maior est. Recte igitur diximus, haec tria cum perfecta sunt, esse consequenter aequalia (*De Trin.* IX 3.4,3.4: ML 42,962-963).

473. Sed item quamvis substantia sit amans vel sciens, substantia sit scientia, substantia sit amor, sed amans et amor, aut sciens et scientia relative ad se dicantur, sicut amici: mens vero aut spiritus non sint relativa, sicut nec homines relativa sunt: non tamen sicut amici homines possunt seorsum esse ab invicem, sic amans et amor, aut sciens et scientia. Quanquam et amici corpore videntur separari posse, non animo in quantum amici sunt: verumtamen fieri potest ut amicus amicum etiam odisse incipiat, et eo ipso amicus esse desinat, nesciente illo, et adhuc amante. Amor autem quo se mens amat, si esse desinat, simul et illa desinet esse amans. Item notitia qua se mens novit, si esse desinat, simul et illa nosse se desinet (*De Trin.* IX 4,6: ML 42,964).

474. Quod si sunt aliqua corpora quae secari omnino et dividi nequeunt: tamen nisi partibus suis constarent, corpora non essent. Pars ergo ad totum relative dicitur, quia omnis pars alicuius totius

pars est, et totum omnibus partibus totum est. Sed quoniam et pars corpus est, et totum; non tantum ista relative dicuntur, sed etiam substantialiter sunt. Fortassis ergo mens totum est, et eius quasi partes amor quo se amat, et scientia qua se novit, quibus duabus partibus illud totum constat? An tres sunt aequales partes, quibus totum unum completur? Sed nulla pars totum, cuius pars est, complectitur: mens vero cum se totam novit, hoc est perfecte novit, per totum eius est notitia eius; et cum se perfecte amat, totam se amat, et per totum eius est amor eius... Quomodo illa tria non sint eiusdem substantiae, non video; cum mens ipsa se amet, atque ipsa se noverit; atque ita sint haec tria, ut non alteri alicui rerum mens vel amata vel nota sit. Unius ergo eiusdemque essentiae necesse est haec tria sint: ideo si tanquam commixtione confusa essent: nullo modo essent tria, nec referri ad invicem possent. Quemadmodum si ex uno eodemque auro tres annulos similes facias, quamvis connexos sibi, referuntur ad invicem, quod similes sunt; omnis enim similis alicui similis est; et trinitas annulorum est, et unum aurum: at si misceantur sibi et per totam singuli massam suam conspergantur, intercidet illa trinitas, et omnino non erit; ac non solum unum aurum dicetur, sicut in illis tribus annulis dicebatur, sed iam nulla aurea tria (*De Trin.* IX 4,7: ML 42,964) 3.

475. Et est quaedam imago Trinitatis, ipsa mens, et notitia eius, quod est proles eius ac de se ipsa verbum eius et amor, tertius, et haec tria unum atque una substantia (*De Trin.* IX 12,18: ML 42,972).

476. At in illis tribus, cum se novit mens et amat se, manet trinitas, mens, amor, notitia; et nulla commixtione confunditur: quamvis et singula sint in semetipsis, et invicem tota in totis, sive singula in binis, sive bina in singulis. Itaque omnia in omnibus. Nam et mens est utique in se ipsa, quoniam ad se ipsam mens dicitur... Et notitia quamvis referatur ad mentem cognoscentem vel cognitam, tamen et ad se ipsam nota et noscens dicitur... Et amor quamvis referatur ad mentem amantem, cuius amor est; tamen et ad seipsum est amor, ut sit etiam in seipso; quia et amor amatur, nec alio nisi amore amari potest... In alternis autem ita sunt, quia et mens amans in amore est, et amor in amantis notitia, et notitia in mente noscente.

Singula in binis ita sunt, quia mens quae se novit et amat, in amore et notitia sua est; et amor amantis mentis seseque scientis, in mente notitiaque eius est; et notitia mentis se scientis et amantis in mente atque in amore eius est, quia scientem se amat, et amantem se novit. Ac per hoc et bina in singulis, quia mens quae se novit et amat, cum sua notitia est in amore, et cum suo amore in notitia;

3 Quomodo haec tria, *mens*, *amor*, *notitia*, eiusdem sint substantiae, Augustinus illustrat per oppositum exemplum. Cum aqua, vinum et mei ita commixta omnino sunt, ut singula per totum sint, remanent tamen tria, quia aqua, vinum et mei non unius substantiae sunt, «quamvis ex eorum commixtione fiat una substantia potionis» (*Ib.*). Utrum S. Augustinus distinctionem realem docuerit inter animam et eius facultates non adhuc constat. Vide *Ar ia s, o.c.* 61.

amor quoque ipse et notitia simul sunt in mente, quae se amat et novit. Tota vero in totis quemadmodum sint... cum et totam mens amat, et totam novit, et totum amorem suum novit, totamque amat notitiam suam, quando tria ista ad se ipsa perfecta sunt. Miro itaque modo tria ista inseparabilia sunt a semetipsis, et tamen eorum singulum quodque substantia est, et simul omnia una substantia vel essentia, cum relative dicantur ad invicem (*De Trin.* IX 5,8: ML 42,96s)⁴.

477. Est in homine simile quiddam, quamvis nequaquam illius Trinitatis, quae Deus est, excellentiae comparandum: ille enim Deus est, ista creatura: habet tamen aliquid et ista, ubi qualicumque modo id quod de illa ineffabili Dei natura dicitur, possit intelligi. Neque enim frustra non est dictum, *Faciamus hominem* ad imaginem tuam, tanquam Pater Filio loqueretur; aut, ad imaginem meam; sed dictum est *ad imaginem nostram* (Gen. 1,26). Quod ex persona ipsius Trinitatis rectissime accipitur. Tria itaque ista in hominis anima cogitemus, memoriam, intelligentiam, voluntatem: ab his tribus fit omne quod facimus (*C. S. Arian.* 16: ML 42,695).

478. Haec igitur tria, memoria, intelligentia, voluntas, quoniam non sunt tres vitae, sed una vita; nec tres mentes, sed una mens: consequenter utique nec tres substantiae sunt, sed una substantia. Memoria quippe, quae vita et mens et substantia dicitur, ad se ipsam dicitur: quod vero memoria dicitur, ad aliquid relative dicitur. Hoc de intelligentia quoque et de voluntate dixerim: et intelligentia quippe et voluntas ad aliquid dicuntur. Vita est autem unaquaque ad se ipsam, et mens, et essentia. Quocirca tria haec eo sunt unum, quo una vita, una mens, una essentia: et quidquid aliud ad se ipsa singula dicuntur, etiam simul, non pluraliter, sed singulariter dicuntur.

Eo vero tria, quo ad se invicem referuntur: quae si aequalia non essent, non solum singula singulis, sed etiam omnibus singula; non utique se invicem caperent. Neque enim tantum a singulis singula, verum etiam a singulis omnia capiuntur. Memini⁵ enim me habere memoriam, et intelligentiam, et voluntatem; et intelligo me intelligere, et velle, atque meminisse; et volo me velle, et meminisse, et intelligere, totamque meam memoriam, et intelligentiam, et voluntatem simul memini. Quod enim memoriae meae non memini, non est in memoria mea. Nihil autem tam in memoria, quam ipsa memoria est. Totam igitur memini.

Item quidquid intelligo, intelligere me scio, et scio me velle quidquid volo: quidquid autem scio memini. Totam igitur intelligentiam, totamque voluntatem meam memini. Similiter cum haec tria intelligo, tota simul intelligo. Neque enim quidquam intelligibilem non intelligo, nisi quod ignoro. Quod autem ignoro, nec memini, nec volo. Quidquid itaque intelligibilem non intelligo, con-

⁴ Cf. V. Capánaga, *La doctrina agustiniana sobre la intuición*: Religión y Cultura, 15 (1931) 99; Id., *Obras de San Agustín*: BAC, I (2.a ed.) 216.

⁵ Loquitur, ut patet, de memoria intellectuali, non sensitiva. Longam inquisitionem circa memoriam habet Augustinus in *Conf.* X 8ss: ML 32,784ss.

sequenter etiam nec memini, nec volo. Quidquid autem intelligibilium memini et volo, consequenter intelligo. Voluntas etiam mea totam intelligentiam totamque memoriam meam capit, dum toto utor quod intelligo et memini. Quapropter quando invicem a singulis et tota omnia capiuntur, aequalia sunt tota singula totis singulis, et tota singula simul omnibus totis; et haec tria unum, una mens, una essentia (*De Trin.* X 11,18: ML 42,983).

479. Ecce in igne quaedam tria conspiciamus; ignem, splendorem et calorem: et cum sint tria, unum lumen est. Simul exsurgunt, simulque consistunt: nec ignis praecedit splendorem, nec splendor calorem. Et haec non confuse unum sunt, nec disiuncte tria; sed cum unum sint, tria sunt (*De symb. S. ad catech.* 9,9: ML 40,659).

480. Omne quod est, aliud est quo constat, aliud quo discernitur, aliud quo congruit. Universa igitur creatura si et est quoquo modo, et ab ea quod omnino nihil est plurimum distat, et suis partibus sibimet congruit, causam quoque eius trinam esse oportet; qua sit, qua hoc sit, qua sibi amica sit. Creaturae autem causam, id est, auctorem Deum dicimus. Oportet ergo esse Trinitatem, quo nihil praestantius, intelligentius et beatius invenire perfecta ratio potest. Ideoque etiam cum veritas quaeritur, plus quam tria genera quaestionum esse non possunt: utrum omnino sit, utrum hoc an aliud sit, utrum approbandum improbandumve sit (*De div. quaest.* 83 q.18: ML 40,15).

480 bis. *FORMULAE ET IMAGINES TRINITATIS*
IN S. AUGUSTINO 6

Pater	Filius	Spiritus Sanctus
A) <i>In Deo ipso</i>		
Summe esse.	Summe sapientem esse.	Summe bonum esse L
Vera aeternitas.	Aeterna veritas.	Aeterna et vera caritas 2.
Aeternitas.	Veritas.	Voluntas 3.
		Beatitudo 4.
	Species.	Usus 5.
Pater.	Imago.	Munus 6.
Rerum origo.	Pulchritudo.	Delectatio 7.

6 Ut a studentibus magni Doctoris Trinitatis prae oculis habeatur, placet hic transcribere schema formularum atque imaginum Trinitatis, quae inveniuntur in operibus S. Augustini. Hoc schema primo a K. Scipio praeparatum, et ab E. Portalié expolitum, a P. Arias mutuamur. Vide Arias, *o.c.* p.102; K. Scipio, *Des H. Augustinus Metaphysik* (Leipzig 1886) 66-67; E. Portalié, *Augustin: DTC* col.2351-2352.

B) *In creaturis in genere*

Unitas.	Species.	Ordo 8.
Modus.	Species.	Ordo λ
Existentia.	Scientia.	Utriusque amor 1°.
Esse.	Forma.	Manentia H.
Esse.	Nosse.	Velle 12.
Esse.	Specie contineri.	Ordinem appetere 13.
Id quo res constat.	— quo discernitur.	— quo congruit ,4.
Id quo res sit.	— quo hoc sit.	— quo sibi amica sit 15.
Natura.	Doctrina.	Usus 16.
Physica.	Logica.	Ethica 17.

C) *In homine sensibili*

Res visa.	Visio externa.	Animi intentio 18.
Memoria.	Visio interna.	Volitio (voluntas) 1?.

D) *In anima spirituali*

Amans.	Quod amatur.	Amor 20.
Esse.	Intelligere.	Vivere 21.
Memoria.	Intelligentia.	Voluntas 22.
Ingenium.	Doctrina.	Usus 23.
Memoria de Deo.	Intellectio Dei.	Amor (in Deum) 24
Mens.	Notitia.	Amor 25.

1 *De civ. Dei* XI 28: ML 41,342. 2 *Ib.*— 3 *De Trin.* IV 1,2: ML 42,887,— 4 *Ib.*— 5 *Ib.* VI 10,11: ML 42,931. 6 *Ib.* 7 *De Trin.* VI 10,12: ML 42,932. (Verba S. Hilarii.)— 8 *De vera rei.* VII 13,34: ML 34,129.— 9 *De natura boni c. Manich.* III: ML 42,553.— 10 *De civ. Dei* XI 26: ML 41,339-341.— H *Ep.* 11,3: ML 33,76,— 12 *Conf.* XIII 11,12: ML 32,849.— » *De civ. Dei* XI 28: ML 41,342,— 14 *De div. quaest.* 83 q. 18: ML 40,15.— 15 *Ib.*— 16 *De civ. Dei* XI 25: ML 41,338,— 17 *Ib.*— 18 *De Trin.* XI 2,2: ML 42,985,— 19 *Ib.* 3,6-9: ML 42,988-989 20 *De Trin.* XV 3,5: ML 42,1060; VITI 10,14: ML 42,960.— 21 *Ib.* VI 10,11: ML 42,931.— 22 *ib.* X 11,17: ML 42,982.— 23 *ib.*— 24 *ib.* XIV 12,15: ML 42,1048; cf. c.2 n.4: ML 42,1038.— 25 *ib.* IX 3,3: ML 42,962.

481. Domine Deus une, Deus Trinitas, quaecumque dixi in his libris de tuo, agnoscant et tui: si qua de meo, et tu ignosce, et tui. Amen (*De Trin.* XV 28,51: ML 42,1098).

Bibl.: Michaël Schmaus, *Die psychologische Trinitätslehre des hl. Augustinus* (Münster i. W. 1927); C. Boyer, *L'image de la Trinité synthèse de la pensée augustinienne*: Gregorianum, 5,27 (1946) 173-199-333-352; V. Capánaga, *La doctrina agustiniana sobre la intuición*: Religión y Cultura, 15 (1931) 99ss; Id., *Obras de San Agustín*: BAC, I 216; M. F. Sciacca, *Trinité et unité de l'esprit*: Aug. Mag., vol.1,521-533; Herman Somers, *Image de Dieu et illumination divine*: Aug. Mag., vol.1,451-462; M. Nèdoncelle, *L'intersubjectivité humaine est-elle pour S. Augustin une image de la Trinité?*: Aug. Mag., vol.1,595-602; F. Cayré, *La contemplation augustinienne* 104-132; Iturriz, *El Trinitarismo en la filosofía de San Agustín*: Rev. Esp. de Teología (1943) 89-128; A. Gardiel, *La structure de l'âme et l'expérience mystique* (Paris 1927).

DE UEO CREANTE ET ELE] ANTE

PARS I

De creatione mundi et hominis

CAPUT I

Ipsae res clamant quod factae sint

Summarium.—Quid sibi velit aliquid «ex nihilo» facere: 482.—Deus testatur, per prophetam, se fecisse caelum et terram. Nulli tutius creditur: 83. Ipsa evidentia rerum clamat, quod factae sint a Deo: 84.—Verbo sempiterno, res temporales factae sunt: 485-486.—Deus tantum, quia omnipotens, creare valet, non vero homines, nec angeli: 487-492.—Creavit quia voluit, et bonus est: 493-496.—Deus omnia creavit, etiam materiam informem: 497-499.—Deus omnia ex nihilo fecit, non de seipso: 500.

482. Cum ergo respondetur, *Ex nihilo*; quid respondetur, nisi nullam ei subiectam fuisse materiam, quam ipse non fecerat, ut haberet unde faceret, si quid vellet, et quam nisi habere, facere non valeret? Materies quippe mundi, quae in rebus mutabilibus utcumque dignoscitur, ab ipso constituta est, a quo constitutus est mundus. Quapropter etsi fecit aliquid Deus aut facit ex alia quacumque re; non tamen ex ea re fecit aut facit, quam ipse non fecerit... 3. Cum enim dicitur, *Deus ex nihilo fecit*; nihil aliud dicitur, nisi, Non erat unde faceret, et tamen quia voluit fecit. Usque adeo igitur in eo quod ex nihilo fecit, voluntas non nihil dicitur, ut ipsa praecipue commendetur. Nam cui dicitur, *Subest enim tibi cum voles posse* (Sap. 12,18): sive adsit unde fiat, sive non adsit; sat est voluntas, ubi summa est potestas (*Ad Oros. c. prise, et orig. 2,2; 3,3.* ML 42,670-671*).

483. Visibilium omnium maximus est mundus; invisibilium omnium maximus est Deus. Sed mundum esse conspiciamus. Deum esse credimus. Quod autem Deus mundum fecerit, nulli tutius credimus, quam ipsi Deo. Ubi eum audivimus? Nusquam interim nos melius quam in Scripturis sanctis, ubi dixit propheta eius, *In principio fecit Deus caelum et terram* (Gen. 1,1). Numquidnam ibi fuit iste propheta, quando fecit Deus caelum et terram? Non: sed ibi fuit Sapientia Dei¹, per quam facta sunt omnia, quae in animas etiam sanctas se transfert, amicos Dei et Prophetas constituit (Sap. 7,27), eisque quoque Angeli Dei, qui semper vident faciem Patris (Mt. 18,10), voluntatemque eius quibus oportet annun-

¹ Prov. 8,27: Quando praeparabat caelos, aderam, etc.

tiant. Ex his unus erat iste propheta, qui dixit et scripsit, *In principio fecit Deus caelum et terram*. Qui tam idoneus testis est per quem Deo credendum sit, ut eodem Spiritu Dei, quo haec sibi revelata cognovit, etiam ipsam fidem nostram futuram tanto ante praedixerit (*De civ. Dei* XI 4,1: ML 41,319).

484. Ecce sunt caelum et terra: clamant quod facta sint; mutantur enim atque variantur. Quidquid autem factum non est, et tamen est, non est in eo quidquam quod ante non erat, quod est mutari atque variari. Clamant etiam quod seipsa non fecerint: Ideo sumus, quia facta sumus; non ergo eramus antequam essemus, ut fieri possemus a nobis. Et vox dicentium est ipsa evidentia. Tu ergo, Domine, fecisti ea qui pulcher es, pulchra sunt enim; qui bonus es, bona sunt enim; qui es, sunt enim. Nec ita pulchra sunt, nec ita bona sunt, nec ita sunt, sicut tu conditor eorum, cui comparata, nec pulchra sunt, nec bona sunt, nec sunt (*Conf.* XI 4: ML 32,811).

485. Quomodo autem fecisti caelum et terram, et quae machina tam grandis operationis tuae?... Non utique in caelo neque in terra fecisti caelum et terram: neque in aere aut in aquis, quoniam et haec pertinent ad caelum et terram: neque in universo mundo fecisti universum mundum, quia non erat ubi fieret antequam fieret ut esset. Nec manu tenebas aliquid unde faceres caelum et terram; nam unde tibi hoc quod tu non feceras, unde aliquid faceres? Quid enim est, nisi quia tu es? Ergo dixisti, et facta sunt, atque in verbo tuo fecisti ea (Ps. 32,9.6) (*Conf.* XI 5,7: ML 32,811).

486. Sed quomodo dixisti?... 9. Vocas itaque nos ad intelligendum Verbum Deum apud te Deum, quod sempiternae dicitur, et eo sempiternae dicuntur omnia... Et ideo Verbo tibi coaeterno, simul et sempiternae dicis omnia quae dicis, et fit quidquid dicis ut fiat; nec aliter, quam dicendo, facis; nec tamen et simul et sempiternae fiunt omnia quae dicendo facis (*Conf.* XI 6,8; 7,9: ML 32,812-813).

487. Fideliter credite in Deum Patrem omnipotentem. Omnipotentem Deum credimus, qui omnia faciens factus non est: et ideo omnipotens est, quia de nihilo fecit quaecumque fecit. Non enim eum aliqua materies adiuvit, ex qua demonstraret artis suae potentiam: sed ex nihilo, ut dixi, cuncta creavit. Hoc est enim esse omnipotentem, ut non solum fabrica ipsa, sed etiam materies ab illo inveniatur esse, qui non habuit initium ut esset: et is qui sempiternus est, crearet, non id quod ipse esset, sed ut ab illo essent iam accepisse. Omne enim quod est, ab illo est: ipse autem a seipso est, qui non ab aliquo factus est. Fecit ergo facta non factus, creavit creaturam non creatus (*De symb. S. ad catech.* 3,6: ML 40,640).

488. Est igitur natura non facta, quae fecit omnes caeteras magnas parvasque naturas, eis quas fecit sine dubitatione praestantior, ac per hoc hac etiam de qua loquimur, rationali et intellectuali, quae hominis mens est, ad eius qui eam fecit imaginem facta. Illa autem caeteris natura praestantior Deus est (*De Trin.* XIV 12,15: ML 42,1048).

489. Omnia quae fiunt, et quod quisque facit, aut de se est, aut ex aliquo, aut ex nihilo. Homo quia non est omnipotens, de se filium facit, ex aliquo, sicut artifex ex ligno arcam, ex argento vasculum. Potuit enim facere vasculum, sed non potuit facere argentum: potuit facere arcam, sed non potuit facere lignum. Ex nihilo autem, ex eo quod prorsus non est facere ut sit, nullus hominum potest. Deus autem quia omnipotens est, et de se Filium genuit, et ex nihilo mundum fecit, et ex limo hominem formavit: ut per istas tres potentias ostenderet effectorem suam in omnibus valentem (*De act. cum Fel. Man.* II 18: ML 42,547).

490. Omnipotens non est, qui quaerit adiuvari aliqua materia unde faciat quod velit. Ex quo est consequens, ut secundum fidem nostram omnia quae Deus fecit per Verbum et Sapientiam suam, de nihilo fecerit (*C. Fort. Man.* 13: ML 42,117).

491. Natura quippe mulieris creata est, quamvis ex virili, quae iam erat, non aliquo motu iam existentium naturarum. Angeli autem nullam omnino possunt creare naturam: solus enim unus cuiuslibet naturae, seu magnae seu minimae, creator est Deus, id est ipsa Trinitas, Pater et Filius et Spiritus Sanctus (*De Gen. ad litt.* IX 15,26: ML 34,403).

492. Creare naturam tam nullus angelus potest, quam nec seipsum (*De Gen. ad litt.* IX 15,28: ML 34,404).

493. Inconcusse credere et tenere debemus quoniam quidquid creaturarum in caelo, quidquid in terra, quidquid in mari et in omnibus abyssi a Domino factum est; quia *omnia quaecumque voluit, fecit in caelo et in terra, in mari et in omnibus abyssi*, sicut iam diximus. Non omnia quae fecit, coactus est facere, sed *omnia quaecumque voluit, fecit*. Causa omnium quae fecit, voluntas eius est. Facis tu domum, quia si nolles facere, sine habitatione remaneres: necessitas cogit te facere domum, non libera voluntas... Deus bonitate fecit, nullo quod fecit eguit; ideo *omnia quaecumque voluit, fecit* (*En. in Ps.* 134,10: ML 373745).

494. Si ergo isti (Manichaei) dixerint, Quid placuit Deo facere caelum et terram? respondendum est eis, ut prius discant vim voluntatis humanae, qui voluntatem Dei nosse desiderant. Causas enim voluntatis Dei scire quaerunt, cum voluntas Dei omnium quae sunt, ipsa sit causa. Si enim habet causam voluntas Dei, est aliquid quod antecedit voluntatem Dei, quod nefas est credere. Qui ergo dicit, Quare fecit Deus caelum et terram? respondendum est ei, Quia voluit. Voluntas enim Dei causa est caeli et terrae, et ideo maior est voluntas Dei quam caelum et terra. Qui autem dicit, Quare voluit facere caelum et terram? maius aliquid quaerit quam est voluntas Dei: nihil autem maius inveniri potest (*De Gen. c. Man.* I 2,4: ML 34,175).

495. Qui quaerit quare voluerit Deus mundum facere, causam quaerit voluntatis Dei. Sed omnis causa efficiens est. Omnis autem efficiens maius est quam id quod efficitur. Nihil autem maius est

voluntate Dei. Non ergo eius causa quaerenda est (*De div. quaest.* 83 q.28: ML 40,18).

496. In eo vero quod dicitur, *Vidit Deus quia bonum est* (Gen. i, 10), satis significatur, Deum nulla necessitate, nulla suae cuiusquam utilitatis indigentia, sed sola bonitate fecisse quod factum est, id est, quia bonum est (*De civ. Dei* XI 24: ML 41,338).

497. Et ideo Deus rectissime creditur omnia de nihilo fecisse, quia etiamsi omnia formata de ista materia facta sunt, haec ipsa materia tamen de omnino nihilo facta est². Non enim debemus esse similes istis qui omnipotentem Deum non credunt aliquid de nihilo facere potuisse, cum considerant fabros et quoslibet opifices non posse aliquid fabricare, nisi habuerint unde fabricent (*De Gen. c. Vían.* I 6,10: ML 34,178).

498. Num falsum est omnem naturam formatam materiamve formabilem non esse, nisi ab illo qui summe bonus est, quia summe est?... 22. An quia erat informis materies, ubi propter nullam formam nullus ordo erat? Ubi autem nullus ordo erat, nulla esse vicissitudo temporum poterat; et tamen hoc pene nihil, in quantum non omnino nihil erat, ab illo utique erat a quo est quidquid est, quod utcumque aliquid est (*Conf.* XII 15,19.22: ML 32,832-834).

499. Conati sunt enim quidam persuadere Deum Patrem non esse omnipotentem; non quia hoc dicere ausi sunt, sed in suis traditionibus hoc sentire et credere convincuntur. Cum enim dicunt esse naturam quam Deus omnipotens non creaverit, de qua tamen istum mundum fabricaverit... ita omnipotentem Deum negant, ut non credant mundum potuisse facere, nisi ad eum fabricandum alia natura, quae iam fuerat, et quam ipse non fecerat, uteretur... Ita etiam intelligunt fabricatorem mundi non esse omnipotentem, si mundum fabricare non posset, nisi eum aliqua non ab illo fabricata natura tanquam materies adiuvaret. Aut si omnipotentem Deum fabricatorem mundi esse concedunt, fateantur necesse est ex nihilo eum fecisse quae fecit. Non enim aliquid esse potest, cuius creator non esset, cum esset omnipotens. Quia etsi aliquid fecit ex aliquo, sicut hominem de limo, non utique fecit ex eo quod ipse non fecerat; quia terram unde limus est, ex nihilo fecerat. Et si ipsum caelum et terram, id est, mundum et omnia quae in eo sunt, ex aliqua materia fecerat, sicut scriptum est, *Qui fecisti mundum ex materia invisā* (Sap. 11,18), vel etiam *informi*, sicut nonnulla exemplaria tenent; nullo modo credendum est illam ipsam materiam de qua factus est mundus, quamvis informem, quamvis invisam, quocumque modo esset, per se ipsam esse potuisse, tanquam coaeternam et coevam Deo; sed quemlibet modum suum, quem habebat, ut quomodo esset, et distinctarum rerum formas posset accipere, non habebat nisi ab omnipotenti Deo, cuius beneficio est res non solum

² Manichaei, etsi admitterent bonum Deum fabricasse mundum, tenebant tamen mundum factum fuisse «ex aliqua natura atque materia» (*C. adver. Leg. et Proph.* I 1,1 : ML 42,603). Insuper dicebant hanc materiam coevam Deo fuisse. Contra cos arguit Augustinus.

11P!
11

11 filli

quaecumque formata, sed etiam quaecumque formabilis... Sed qui praestat rebus formam, ipse praestat etiam posse formari... Quapropter rectissime credimus omnia Deum fecisse de nihilo: quia etiam si de aliqua materia factus est mundus, eadem ipsa materia de nihilo facta est, ut ordinatissimo Dei munere prima capacitas formarum fieret, ac deinde formarentur quaecumque formata sunt. *Hoc* autem diximus, ne quis existimet contrarias sibi esse divinarum Scripturarum sententias, quoniam et omnia Deum fecisse de nihilo scriptum est, et mundum esse factum de informi materia... 3. Credentes itaque in Deum Patrem omnipotentem, nullam creaturam esse quae ab omnipotente non creata sit, existimare debemus (*De fide et symb.* 2,2-3: *ML* 40,181-183).

500. Fecisti enim caelum et terram; non de te, nam esse aequale Unigenito tuo, ac per hoc et tibi, et nullo modo iustum esset, ut aequale tibi esset, quod de te non esset. Et aliud praeter te non erat unde faceres ea, Deus una Trinitas, et trina Unitas; et ideo de nihilo fecisti caelum et terram... 8. Tu enim, Domine, fecisti mundum de materia informi, quam fecisti de nulla re pene nullam rem, unde faceres magna quae miramur filii hominum (*Conf.* XII 7-8: *ML* 32,828-829).

Bibi.: E. Portalié, *Augustin: DTC* 1,2349; Gilson, *Introduction à l'étude de S. Augustin* (Paris 1949) 246SS; S. Grabowski, *The All-Present God. A study in St. Augustine* (St. Louis, Mo., 1953) 146SS; C. Boyer, *L'idée de vérité dans la philosophie de S. Augustin* (Paris 1950) 129-146; *Id.*, *Sant'Agostino* (Milano 1946) 61-70; William A. Christian, *Augustine and the creation of the world: The Harvard Theological Review*, 46 (1953) 1-25; C. J. O'Toole, *The Philosophy of creation in the writings of St. Augustine* (Washington 1944); R. Macaigne, *L'idée de la création dans Saint Augustin: Rev. Apolog.* (1922) 32-42.

Creatio facta est in tempore, seu potius cum tempore

Summarium.—Ex notionibus aeternitatis et temporis sequitur mundum tempore factum fuisse: 501.—Inepte quaeritur quid *fecerit Deus* antequam faceret caelum et terram, cum tempus non fuerit antequam Deus res crearet et cum eis tempus: 502-506.—Quaestioni, utrum aliquid possit semper esse, et tamen creatum esse, affirmative respondit, si «semper* relative sumatur pro tota successione temporis. Hoc tamen, puta Angeli, non erit coaeternum Deo, quia mutabilitate transcurrent, aeternitas autem est immutabilis. Videtur negative respondere quaestioni usque nunc disputatae, utrum, scilicet mundus potuerit ab aeterno creari: 507-510. Reicit volubiles circuitus in mundo aeterno a philosophis excogitados ne Deo ignavum otium tribuerent. Quia Deus ad creandum in tempore sempiternum adhibuit consilium, absque ulla mutatione: 511-512.—Quod de Deo ex tempore dicitur, relative dicitur, non tamen accidentaliter ex parte Dei, sed ex parte creaturae: 513.—Deus omnia secundum rationes aeternas creavit. Propterea, ait, omnia vitam habere in Verbo; erant enim in notitia facientis, antequam fierent: 514-517.

501. Si recte discernuntur aeternitas et tempus, quod tempus sine aliqua mobili mutabilitate non est, in aeternitate autem nulla mutatio est; quis non videat quod tempora non fuissent, nisi creatura fieret, quae aliquid aliqua motione mutaret; cuius motionis et mutationis cum aliud atque aliud, quae simul esse non possunt, cedit atque seccedit, in brevioribus vel productionibus morarum intervallis tempus sequeretur? Cum igitur Deus, in cuius aeternitate nulla est omnino mutatio, creator sit temporum et ordinator, quomodo dicatur post temporum spatia mundum creasse, non video; nisi dicatur ante mundum iam aliquam fuisse creaturam, cuius motibus tempora currerent. Porro si Litterae sacrae maximeque veraces ita dicunt, in *principio fecisse Deum caelum et terram* (Gen. 1,1), ut nihil antea fecisse intelligatur, quia hoc potius in principio fecisse diceretur, si quid fecisset ante caetera cuncta quae fecit; procul dubio non est mundus factus in tempore, sed cum tempore. Quod enim fit in tempore, et post aliquod fit, et ante aliquod tempus; post id quod praeteritum est, ante id quod futurum est: nullum autem posset esse praeteritum; quia nulla erat creatura, cuius mutabilibus motibus ageretur (*De civ. Dei* XI 6: ML 41,321).

502. Quod scriptum est, *In principio fecit Deus caelum et terram*, quaerunt (Manichaei), in quo principio; et dicunt: Si in principio aliquo temporis fecit Deus caelum et terram, quid agebat antequam faceret caelum et terram? et quid ei subito placuit facere, quod nunquam antea fecerat per tempora aeterna? His respondemus, *Deum in principio fecisse caelum et terram*, non in principio temporis, sed in Christo, cum Verbum esset apud Patrem... Sed etsi in principio temporis Deum fecisse caelum et terram credamus, debemus utique intelligere quod ante principium temporis non erat tempus. Deus enim fecit et tempora: et ideo antequam faceret tempora, non erant tempora. Et si tempus cum caelo et terra esse coepit, non potest inveniri tempus quo Deus nondum fecerat caelum et terram. Cum autem dicitur, Quid ei placuit subito, sic dicitur, quasi aliqua tempora transierint, quibus Deus nihil operatus est. Non enim transire poterat tempus, quod nondum fecerat Deus; quia non potest esse operator temporum, nisi qui est ante tempora... 4. Non enim coevum Deo mundum istum dicimus, quia non eius aeternitatis est hic mundus, cuius aeternitatis est Deus: mundum quippe fecit Deus, et sic cum ipsa creatura quam Deus fecit, tempora esse coeperunt; et ideo dicuntur tempora aeterna (*De Gen. c. Man.* I 2,3-4: ML 34,174-175)

I Vide etiam *Ad Oros. c. prise, et orig.* 5,6, ubi Augustinus asserit Apostolum ea tempora vocasse aeterna (Tit. 1,2) quia «ante se non habent ullum tempus» (ML 42,673). Et alibi haec habet: «Quaeri potest quomodo ab ipso apostolo Paulo dictum sit. *Ante tempora aeterna*. Si enim tempora, quomodo aeterna? Nisi forte ante omnia tempora intelligi voluit. Quia si dixisset, *ante tempora*, neque addidisset, *aeterna*; posset accipi, ante quaedam tempora, quae ante se haberent alia tempora. Aeterna autem maluit dicere quam omnia, fortassis ideo, quia tempus non coepit ex tempore. Per tempora aeterna aevum significavit; inter quod et tempus, hoc distat, quod illud stabile est, tempus autem mutabile» (*De div. quaest.* 83 q.72: ML 40,84). Cf. etiam *De civ. Dei* XII 16: ML 41,365.

503. Norme ecce pleni sunt vetustatis suae qui nobis dicunt: Quid faciebat Deus antequam faceret caelum et terram? Si enim vacabat, inquiunt, et non operabatur aliquid, cur non sic semper et deinceps, quemadmodum retro semper cessavit ab opere? Si enim ullus motus in Deo novus exstitit, et voluntas nova ut creaturam conderet quam nunquam ante condiderat; quomodo iam vera aeternitas, ubi oritur voluntas quae non erat? Neque enim voluntas Dei creatura est, sed ante creaturam; quia non crearetur aliquid, nisi creatoris voluntas praecederet. Ad ipsam ergo Dei substantiam pertinet voluntas eius. Quodsi exortum est aliquid in Dei substantia quod prius non erat; non veraciter dicitur aeterna illa substantia: si autem voluntas Dei sempiterna erat ut esset creatura; cur non sempiterna et creatura? *fConf. XI 10,12: ML 32,814*).

504. Qui haec dicunt, nondum te intelligunt, o Sapientia Dei, lux mentium; nondum intelligunt, quomodo fiunt quae per te atque in te fiunt: et conantur aeterna sapere; sed adhuc in praeteritis et futuris rerum motibus cor eorum volitat, et adhuc vanum est. Quis tenebit illud, et fiet illud ut paululum stet, et paululum rapiat splendorem semper stantis aeternitatis, et comparet cum temporibus nunquam stantibus, et videat esse incomparabilem; et videat longum tempus, nisi ex multis praetereuntibus motibus, qui simul extendi non possunt, longum non fieri; non autem praeterire quidquam in aeterno, sed totum esse praesens; nullum vero tempus totum esse praesens: et videat omne praeteritum propelli ex futuro, et omne futurum ex praeterito consequi; et omne praeteritum ac futurum ab eo quod semper est praesens, creari et excurrere? Quis tenebit cor hominis, ut stet, et videat quomodo stans dictet futura et praeterita tempora, nec futura nec praeterita aeternitas? Numquid manus mea valet hoc, aut manus oris mei per loquelas agit tam grandem rem? (*Conf. XI 11,13: ML 32,814*)².

505. Ecce respondeo dicenti, Quid faciebat Deus antequam faceret caelum et terram; respondeo non illud quod quidam respondisse perhibetui ioculariter, eludens quaestionis violentiam: Alta, inquit, scrutantibus gehennas parabat. Aliud est videre, aliud ridere; haec non respondeo. Libentius enim responderim, Nescio, quod nescio; quam illud unde irridetur qui alta interrogavit, et laudatur qui falsa respondit. Sed dico te, Deus noster, omnis creaturae creatorem. Et si caeli et terrae nomine omnis creatura intelligitur: audenter dico. Antequam faceret Deus caelum et terram, non faciebat aliquid: si enim faciebat, quid nisi creaturam faciebat? Et utinam sic sciam, quidquid utiliter scire cupio, quemadmodum scio quod nulla fiebat creatura, antequam fieret ulla creatura.

15. At si cuiusquam volatilis sensus vagatur per imagines retro temporum, et te Deum omnipotentem et omnireantem et omnitenentem, caeli et terrae artificem, ab opere tanto, antequam id faceres, per innumerabilia saecula cessasse miratur; evigilet atque at-

² Disquisitionem philosophicam de notione temporis habet Augustinus in *Conf. XI 10-30: ML 32,814-826*.

tendat, quia falsa miratur. Nam unde poterant innumerabilia saecula praeterire, quae ipse non feceras, cum sis omnium saeculorum auctor et conditor? aut quae tempora fuissent quae abs te condita non essent? aut quomodo praeterirent, si nunquam fuissent? Cum ergo sis operator omnium temporum, si fuit aliquod tempus antequam faceres caelum et terram, cur dicitur quod ab opere cessabas? Idipsum enim tempus tu feceras, nec praeterire potuerunt tempora antequam faceres tempora. Si autem ante caelum et terram nullum erat tempus, cur quaeritur quid tunc faciebas? Non enim erat Tunc, ubi non erat tempus (*Conf. XI 12-13.14-15: ML 32,815*).

506. Factae itaque creaturae motibus coeperunt currere tempora: unde ante creaturam frustra tempora requiruntur, quasi invenire ante tempora tempora. Motus enim si nullus esset vel spiritualis vel corporalis creaturae, quo per praesens praeteritis futura succederent, nullum esset tempus omnino. Moveri autem creatura non utique posset, si non esset. Potius ergo tempus a creatura, quam creatura coepit a tempore; utrumque autem ex Deo. Ex ipso enim, et per ipsum, et in ipso sunt omnia (Rom. 11,36). Nec sic accipiatur quod dictum est. Tempus a creatura coepit, quasi tempus creatura non sit; cum sit creaturae motus ex alio in aliud, consequentibus rebus secundum ordinationem administrantis Dei cuncta quae creavit (*De Gen. ad litt. V 5,12: ML 34,325*).

507. Ego quidem sicut Dominum Deum aliquando dominum non fuisse dicere non audeo, ita hominem nunquam antea fuisse, et ex quodam tempore primum hominem creatum esse dubitare non debeo. Sed cum cogito cuius rei dominus semper fuerit, si semper creatura non fuit, affirmare aliquid pertimesco... Si dixero, non in tempore creatos Angelos, sed ante omnia tempora et ipsos fuisse, quorum Deus dominus esset, qui nunquam nisi dominus fuit: quaeretur a me etiam, si ante omnia tempora facti sunt, utrum semper potuerit esse qui facti sunt? Hic respondendum forte videatur, Quomodo non semper, cum id quod est omni tempore, non inconvenienter semper esse dicatur? Usque adeo autem isti omni tempore fuerunt, ut etiam ante omnia tempora facti sint: si tamen a caelo coepta sunt tempora, et illi iam erant ante caelum. At si tempus non a caelo, verum et ante caelum fuit... in aliquo mutabili motu, cuius aliud prius, aliud posterius praeterierit, eo quod simul esse non possunt: si ergo ante caelum in angelicis motibus tale aliquid fuit, et ideo tempus iam fuit, atque Angeli ex quo facti sunt, temporaliter movebantur; etiam sic omni tempore fuerunt, quandoquidem cum illis facta sunt tempora. Quis autem dicat, Non semper fuit, quod omni tempore fuit? (*De civ. Dei XII 15,1: ML 41,363*).

508. Sed si hoc respondero, dicetur mihi, Quomodo ergo, non sunt coaeterni Creatori, si semper ille, semper illi fuerunt? quomodo etiam creati dicendi sunt, si semper fuisse intelliguntur? Ad hoc quid respondebitur?... Sicut ergo dicimus creatum tempus, cum ideo semper fuisse dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non est consequens, ut si semper fuerunt Angeli, ideo non sint creati,

ut propterea semper fuisse dicantur, quia omni tempore fuerunt; propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa tempora esse potuerunt. Ubi enim nulla creatura est, cuius mutabilibus motibus tempora peragantur, tempora omnino esse non possunt. Ac per hoc etsi semper fuerunt, creati sunt; nec, si semper fuerunt, ideo Creatori coaeterni sunt. Ille enim semper fuit aeternitate immutabili: isti autem facti sunt; sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerunt, sine quibus tempora nullo modo esse potuerunt: tempus autem quoniam mutabilitate transcurrit, aeternitati immutabili non potest esse coaeternum (*De civ. Dei* XII 15,2: ML 41,364).

509. Quapropter, si Deus semper dominus fuit, semper habuit creaturam suo dominatui servientem; verumtamen non de ipso genitam, sed ab ipso de nihilo factam; nec ei coaeternam: erat quippe ante illam, quamvis nullo tempore sine illa; non eam spatio transcurrente, sed manente perpetuitate praecedens. Sed hoc si respondero eis qui requirunt quomodo semper creator, semper dominus fuit, si creatura serviens non semper fuit; aut quomodo creata est, et non potius creatori coaeterna est, si semper fuit: vereor ne facilius iudicem affirmare quod nescio, quam docere quod scio... Sed ideo putavi sine affirmatione tractanda, ut qui haec legunt, videant a quibus quaestionum periculis debeant temperare, nec ad omnia se idoneos arbitrentur (*De civ. Dei* XII 15,3: ML 41,365).

510. Quid placuit Deo aeterno tunc facere caelum et terram, quae antea non fecisset? Qui hoc dicunt, si mundum aeternum sine ullo initio, et ideo nec a Deo factum videri volunt, nimis aversi sunt a veritate. Qui autem a Deo quidem factum fatentur, non tamen eum volunt temporis habere, sed suae creationis initium, ut modo quodam vix intelligibili semper sit factus, dicunt quidem aliquid, unde sibi Deum videntur velut a fortuita temeritate defendere... sed non video quomodo eis possit in caeteris rebus ratio ista subsistere, maximeque in anima, quam si Deo coaeternam esse contenderint, unde illi acciderit nova miseria, quae nunquam ante per aeternum, nullo modo poterunt explicare... Porro, si ex tempore creatam (animam), sed nullo ulterius tempore perituram, tanquam numerum, habere initium, sed non habere finem fatentur... non utique dubitabunt hoc fieri manente incommutabilitate consilii Dei. Si ergo credant et mundum ex tempore fieri potuisse, nec tamen ideo Deum in eo faciendo aeternum consilium voluntatemque mutasse (*De civ. Dei* XI 4,2: ML 41,319) 3.

3 Contra Neo-Platonicos et Origenistas, Augustinus firmiter statuit mundum in tempore factum fuisse. Utrum autem possibile sit mundum ab aeterno creari, an hoc repugnet, non explicite ab eo respondetur, quamvis videatur negativam partem tenere. Verba enim eius «modo quodam vix intelligibili semper sit factus», potius repugnantiam eius ad talem possibilitatem admittendam subindicant. Cf. Portalié, *Augustin: DTC* col.2350; et De Blie, *Les arguments de saint Augustin contre l'éternité du monde: MeIScRel* 2 (1945) 33-44. Vide tamen Boyer, *De Deo creante et devante* (Romae 1933) 73, ubi ait: «si vix intelligibilis est modus iste, ergo non simpliciter intelligibilis est».

511. Porro si illi circuitus admittantur, inquiunt (philosophi) quibus vel manente mundo, vel ipso quoque revolubiles ortus suos et occasus eisdem circuitibus inserente, eadem temporalia repetuntur, nec ignavum otium, praesertim tam longae sine initio diuturnitatis, Deo tribuitur, nec improvida temeritas operum suorum. Quoniam si non eadem repetantur, non possunt infinita diversitate variata ulla eius scientia vel praescientia comprehendi (*De civ. Dei* XII 17,1: ML 41,366).

512. Has argumentationes quibus impii nostram simplicem pietatem, ut cum illis in circuitu ambulemus, de via recta conantur avertere, si ratio refutare non posset, fides irridere deberet. Huc accedit, quod in adiutorio Domini Dei nostri hos volubiles circulos, quos opinio confingit, ratio manifesta confringit. Hinc enim maxime isti errant, ut in circuitu falso ambulare, quam vero et recto malint, quod mentem divinam omnino immutabilem cuiuslibet infinitatis capacem, et innumera omnia sine cogitationis alternatione numerantem, de sua humana, mutabili, angustaque metiuntur. Et fit illis quod ait Apostolus: *comparantes enim semetipsos sibimetipsis, non intelligunt* (2 Cor. 10,12). Nam quia illis quidquid non faciendum venit in mentem, novo consilio faciunt (mutabiles quippe mentes gerunt); profecto non Deum, quem cogitare non possunt, sed semetipsos pro illo cogitantes, non illum sed se ipsos, nec illi, sed sibi comparant. Nobis autem fas non est credere, aliter Deum affici cum vacat, aliter cum operatur; quia nec affici dicendus est, tanquam in eius natura fiat aliquid, quod non ante fuerit. Patitur quippe qui afficitur, et mutabile est omne quod aliquid patitur. Non itaque in eius vacatione cogitetur ignavia, desidia, inertia; sicut nec in eius opere labor, conatus, industria. Novit quiescens agere, et agens quiescere. Potest ad opus novum, non novum, sed sempiternum adhibere consilium; nec paenitendo quia prius cessaverat, coepit facere quod non fecerat. Sed et si prius cessaverat, coepit facere quod non fecerat. Sed et si prius cessavit, et posterius operatus est (quod nescio quemadmodum ab homine possit intelligi), hoc procul dubio quod dicitur, prius et posterius in rebus prius non existentibus et posterius existentibus fuit. In illo autem non alteram praecedentem altera subsequens mutavit aut abstulit voluntatem, sed una eademque sempiterna et immutabili voluntate res quas condidit, et ut prius non essent egit, quamdiu non fuerunt, et ut posterius essent, quando esse coeperunt: hinc eis qui talia videre possunt mirabiliter fortassis ostendens, quam non eis indiguerit, sed eas gratuita bonitate condiderit, cum sine illis ex aeternitate initio carente in non minore beatitate permansit (*De civ. Dei* XII 17,2: ML 41.366-367)⁴,

513. Numus cum dicitur pretium, relative dicitur, nec tamen

⁴ Cf. de hac re, Paolo Rossi, *Le evoluzioni cicliche del mondo secondo Sant'Agostino*: Riv. di Fil. Neo-Scolastica (Ian. 1931) 42-56, et V. Capánaga, *Los ciclos cósmicos en la Ciudad de Dios*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (El Escorial 1956) vol.2,95-112.

mutatus est cum esse coepit pretium: neque cum dicitur pignus, et si qua sunt similia. Si ergo nummus potest nulla sui mutatione totius dici relative, ut neque cum incipit dici, neque cum desinit, aliquid in eius natura vel forma, qua nummus est, mutationis fiat; quanto facilius de illa incommutabili Dei substantia debemus accipere, ut ita dicatur relative aliquid ad creaturam, ut quamvis temporaliter incipiat dici, non tamen ipsi substantiae Dei accidisse aliquid intelligatur, sed illi creaturae ad quam dicitur?... Quod autem temporaliter dici incipit Deus quod antea non dicebatur, manifestum est relative dici; non tamen secundum accidens Dei quod ei aliquid acciderit, sed plane secundum accidens eius ad quod dici aliquid Deus incipit relative (*De Trin.* V 16,17: ML 41,922).

514. In hoc Principio, Deus, fecisti caelum et terram, in Verbo tuo, in Filio tuo, in Virtute tua, in Sapientia tua, in Veritate tua, miro modo dicens, et miro modo faciens. Quis comprehendet? quis enarrabit?... Audiat te intus sermocinantem qui potest; ego fidenter ex oraculo tuo clamabo: *Quam magnificata sunt opera tua, Domine; omnia in Sapientia fecisti!* (Ps. 103,24) et illa Principium, et in eo Principio fecisti caelum et terram (*Conf.* XI 11: ML 32,813).

515. In Dei sapientia omnium faciendarum rerum rationes esse potuerunt, non tamen factae. Omnia enim per ipsam facta sunt, non et ipsa facta est: quia et ipsa est Verbum de quo dicitur, *Omnia per ipsum facta sunt* (Io. 1,3). Noverat ergo Deus omnia quae fecit antequam faceret. Non enim possumus eum dicere ignorata fecisse, et ea non nisi facta didicisse; nescisse quid faceret, sed scisse quod fecit (*Ad Oros. c. prise, et orig.* 8,9: ML 42,674).

516. Singula igitur propriis sunt creata rationibus. Has autem rationes ubi arbitrandum est esse, nisi in ipsa mente Creatoris? Non enim extra se quidquam positum intuebatur, ut secundum id constitueret quod constituebat; nam hoc opinari sacrilegum est. Quod si hae rerum omnium creandarum creatarumve rationes in divina mente continentur, neque in divina mente quidquam nisi aeternum atque incommutabile potest esse; atque has rerum rationes principales appellat ideas Plato; non solum sunt ideae, sed ipsae verae sunt, quia aeternae sunt, et eiusmodi atque incommutabiles manent; quarum participatione fit ut sit quidquid est, quoquo modo est (*De diu. quaest.* 83 q.46,2: ML 40,30).

5*7. Nec praetermittendum est, quod emendatiores codices habent, *Quod factum est, in illo vita erat* 5, ut sic intelligatur *vita erat*, quomodo *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Quod ergo factum est, iam vita erat in illo...* 33. Sed etiam si hoc legamus et intelligamus, *Quod factum est, in illo vita est*; manet ista sententia, ut id quod per ipsum factum est, vita esse in illo intelligatur, in qua vita vidit omnia, quando fecit; et sicut vidit, ita fecit; non praeter seipsum videns, sed in seipso ita enumeravit omnia quae fecit... His atque huiusmodi testimoniis

5 Notetur varians lectio w.3 et 4 capitis I S. Ioannis ab Augustino acceptata.

6 Iob 23,13.22-25.

probatur quod haec omnia, priusquam fierent, erant in notitia facientis... Porro, si noverat ea, priusquam faceret ea; profecto priusquam fierent, apud illum erant eo modo nota quo sempiternae... vivunt, et vita sunt: facta autem eo modo, quo unaquaeque creatura in genere suo est (*De Gen. ad litt. V* 14,32; 15,33: ML 34.332-333) 7.

BibL: J. Guittou, *Le temps et l'éternité chez Plotin et saint Augustin* (Paris 1933); Gilson, *o.c.* 2465s; Portalié, *l.c.*; Fidel Casado, *El repudio de la filosofía antigua en la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», vol.2,67-93; Ramiro Flórez, *Temporalidad y tiempo en la «Ciudad de Dios»*: Est. sobre la «Ciudad de Dios», vol.1,169-185; J. Chaix-Ruy, *La «Cité de Dieu» et la structure du temps chez saint Augustin*: Aug. Mag., Vol.2,923-931.

h

j l
li

De interpretatione hexaemeri

E 1

Summarium.—Dies Genesis non sunt sicut dies solares. Non intervalla temporum significantur per dies hexaemeri, sed causalis ordo rerum. Institutio hebdomadae: 518-522.—Deus omnia simul seu eodem tempore creavit: 523.—Dies computantur a mane usque ad mane: 524. Quia lux esse nequit ante existentiam solis, ideo lucem, quae prima die creatur, interpretatur pro luce spirituali, nempe angelica substantia. Dies ergo significat cognitionem quam Angeli habent de seipsis ac caeteris rebus, sive in seipsis (cognitio *vespertina*), sive in Verbo, causa exemplari omnium (cognitio *matutina*). Secunda, multo perfectior est quam prima; propter quod haec «nox» vocari potest. Idem dies sexies repetitur, prout unica cognitio angelica (primus dies) distinguit rerum genera creaturarum: 525-527.—Deus requievit quatenus iam non nova condit genera, sed res creatas administrat: 528.—Absque praeiudicio aliarum expositionum, suam offert: 529.—Sex aetates temporum, sex diebus creationis respondent. Deus requievit die septimo, nos requiescimus in Deo sabbato aeterno: 530.

518. Nec sic accipiatur quod dictum est, Tempus a creatura coepit, quasi tempus creatura non sit; cum sit creaturae motus ex alio in aliud, consequentibus rebus secundum ordinationem administrantis Dei cuncta quae creavit. Quapropter cum primam conditionem creaturarum cogitamus, a quibus operibus suis Deus in die septimo requievit; nec illos dies sicut istos solares, nec ipsam operationem ita cogitare debemus, quemadmodum nunc aliquid Deus operatur in tempore: sed quemadmodum operatus est unde

7 Quia ideae divinae omnium rerum non creatae, sed genitae fuerunt a Deo, iure dicit creaturas in suis ideis participare vitam divinam. Cf. *De Gen. ad litt. II* 8,16, ubi haec habet: «Quapropter lucis conditio prius est in Verbo Dei secundum rationem, quam condita est, hoc est coaeterna Patri Sapientia; ac deinde in ipsa lucis conditione secundum naturam, qua condita est: illic non facta, sed genita: hic vero facta, quia ex informitate formata: et ideo dixit Deus, *Fiat lux. et facta est lux*; ut quod ibi erat in Verbo, hic esset in opere» (ML 34,269). Ex hac doctrina datur intelligi etiam cur dixerit Augustinus omnia facta fuisse «in principio», id est in Verbo.

inciperent tempora, quemadmodum operatus est omnia simul, praestans eis etiam ordinem, non intervallis temporum, sed connexionione causarum, ut ea quae simul facta sunt, senario quoque illius diei numero praesentato perficerentur (*De Gen. ad litt.* V 5,12: ML 34.325).

519. Quapropter quod illum diem vel illos dies, qui eius repetitione numerati sunt, in hac nostra mortalitate terrena experiri ac sentire non possumus,... non debemus temerariam praecipitare sententiam, tanquam de his aliud sentiri congruentius probabiliusque non possit; istos septem dies, qui pro illis agunt hebdomadam, cuius cursu et recursu tempora rapiuntur, in qua dies unus est a solis ortu usque in ortum circuitus, sic illorum vicem quamdam exhibere credamus, ut non eos illis similes, sed multum impares minime dubitemus (*De Gen. ad litt.* IV 27,44: ML 34,314).

520. Non itaque temporali, sed causali ordine prius facta est informis formabilisque materies, et spiritualis et corporalis, de qua fieret quod faciendum esset, cum et ipsa priusquam instituta est, non fuisset: nec instituta est nisi ab illo utique summo Deo et vero, ex quo sunt omnia; sive caeli et terrae nomine significata sit, quae in principio fecit Deus ante unum illum diem quem condidit, propterea iam sic appellata, quia inde facta sunt caelum et terra; sive nomine terrae invisibilis et incompositae atque abyssi tenebrosae (*De Gen. ad litt.* V 5,13: ML 34,326).

521. Hunc omnem ordinem creaturae ordinatae dies ille cognovit; et per hanc cognitionem sexies quodammodo praesentatus tanquam sex dies exhibuit, cum sit unus dies, ea quae facta sunt, in Creatore primitus, et in ipsis consequenter agnoscens, nec in ipsis remanens, sed eorum etiam cognitionem posteriorem ad Dei referens dilectionem, vesperam et mane et meridiem in omnibus praebuit; non per moras temporum, sed propter ordinem conditorum. Postremo, quietis sui Creatoris, qua in se requiescit ab omnibus operibus suis, notitiam repraesentans, in qua non habet vesperam, benedici et sanctificari ab hoc meruit. Unde ipsum septenarium numerum sancto Spiritui quodammodo dedicatum, commendat Scriptura (Is. 11,2.3), et novit Ecclesia (*De Gen. ad litt.* V 5,15: ML 34.326).

522. Hic est ergo liber creaturae caeli et terrae, quia in principio fecit Deus caelum et terram, secundum materiae quamdam, ut ita dicam, formabilitatem, quae consequenter verbo eius formanda fuerat, praecedens formationem suam, non tempore, sed origine. Nam utique cum formaretur, primum factus est dies cum factus est dies, fecit Deus caelum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum agri antequam exoriretur, sicut tractavimus L vel si quid liquidius et congruentius videri et dici potuit aut potuerit (*De Gen. ad litt.* V 5,16: ML 34,326).

523. De quo enim Creatore Scriptura ista narravit, quod sex

¹ Cf. *De Gen. ad litt.* V 4: ML 34,323-325.

diebus consummaverit omnia opera sua, de illo alibi non utique dissonanter scriptum est, quod creaverit omnia simul (Eccli. i8,i). Ac per hoc et istos dies sex vel septem, vel potius unum sexies septiesve repetitum simul fecit, qui fecit omnia simul. Quid ergo opus erat sex dies tam distincte dispositeque narrari? Quia scilicet ii qui non possunt videre quod dictum est, Creavit omnia simul, nisi cum eis sermo tardius incedat; ad id quo eos ducit, pervenire non possunt (*De Gen. ad litt.* IV 23,52: ML 34,318) 2.

524. *Et facta est vespera, et factum est mane dies unus* (Gen. 1,5). Et hic calumniantur Manichaei, dum putant ita dictum esse', quasi a vespera dies coeperit. Non intelligunt operationem illam qua lux facta est, et divisum est inter lucem et tenebras, et vocata est lux dies, et tenebrae nox; hanc ergo totam operationem non intelligunt ad diem pertinere: post hanc autem operationem tanquam finito die facta est vespera. Sed quia etiam nox ad diem suum pertinet, non dicitur transisse dies unus, nisi etiam nocte transacta cum factum est mane: sic deinceps reliqui dies computantur a mane usque in mane. Nunc enim cum factum est mane, et transactus est unus dies, incipit operatio, quae sequitur ab ipso mane quod iam factum est, et post ipsam operationem fit vespera, deinde mane, et transit alter dies: atque ita deinceps caeteri dies transeunt (*De Gen. c. Man.* I 10: ML 34,180).

525. Sed quoniam lux corporalis, antequam fieret caelum, quod firmamentum vocatur, in quo etiam luminaria facta sunt, quo circuitu vel quo processu et recessu vices diei et noctis exhibere poterit, non invenimus; istam quaestionem relinquere non debemus sine aliqua nostrae prolatione sententiae: ut si lux illa quae pfinitus creata est, non corporalis sed spiritualis est, sicut post tenebras facta est ubi intelligitur a sua quadam informitate ad Creatorem conversa atque formata; ita et post vesperam fiat mane, cum post cognitionem suae propriae naturae, qua non est quod Deus, refert se ad laudandam lucem, quod ipse Deus est, cuius contemplatione formatur. Et quia caeterae creaturae, quae infra ipsam (angelicam) fiunt, sine cognitione eius non fiunt, propterea nimirum idem dies ubique repetitur, ut eius repetitione fiant tot dies quoties distinguuntur rerum genera creatarum, perfectione senarii numeri terminanda; ut vespera primi diei sit etiam sui cognitio, non se esse quod Deus est; mane autem post hanc vesperam, quo concluditur dies unus, et inchoatur secundus, conversio sit eius, qua id quod creata est, ad laudem referat Creatoris, et percipiat de Verbo Dei cognitionem creaturae quae post ipsam fit, hoc est firmamenti... Deinde fit vespera illius lucis cum ipsum firmamentum, non in Verbo Dei sicut ante, sed in ipsa eius natura cognoscit: quae cognitio quoniam minor est, recte vesperae nomine significatur. Postquam fit mane, quo

2 In sua exegesi locorum Scripturae, Augustinus saepe redit ad textum Eccli. 18,1 : «Qui vivit in aeternum, creavit omnia simul». Latina versione innixus, adverbium «simul», de temporanea simultaneitate interpretavit, dum in lingua graeca idem sonat ac «pariter», i.e. omnia absque exceptione a Deo creata fuisse.

concluditur secundus dies, et incipit tertius: in quo itidem mane conversio est lucis huius, id est diei huius ad laudandum Deum, quod operatus sit firmamentum, et percipiendam de Verbo eius cognitionem creaturae, quae condenda est post firmamentum... et inde hoc modo caetera usque ad mane post vesperam sexti diei (*De Gen. ad litt.* IV 22,39: ML 34,311-312) λ

526. Dies ergo ille quem Deus primitus fecit, si spiritualis rationalisque creatura est, id est /Xngelorum supercaelestium atque Virtutum, praesentatus est omnibus operibus Dei hoc ordine praesentiae, quo ordine scientiae, qua et in Verbo Dei facienda praenosceret, et in creatura facta cognosceret, non per intervallorum temporalium moras, sed prius et posterius habens in connexione creaturarum, in efficacia vero Creatoris omnia simul. Sic enim fecit quae futura essent, ut non temporaliter faceret temporalia, sed ab eo facta currerent tempora (*De Gen. ad litt.* IV 25,56: ML 34,320).

527. Multum quippe interest inter cognitionem rei cuiusque in Verbo Dei, et cognitionem eius in natura eius; ut illud merito ad diem pertineat, hoc ad vesperam. In comparatione enim lucis illius quae in Verbo Dei conspicitur, omnis cognitio qua creaturam quamlibet in seipsa novimus, non immerito nox dici potest: quae rursus tantum differt ab errore vel ignorantia eorum qui nec ipsam creaturam sciunt, ut in eius comparatione non incongrue dicatur dies (*De Gen. ad litt.* IV 23,40: ML 34,312).

528. Potest etiam intelligi Deum requievisse a condendis generibus creaturae, quia ultra iam non condit aliqua genera nova: deinceps autem usque nunc et ultra operari eorundem generum administrationem quae tunc instituta sunt (*De Gen. ad litt.* IV 12, 22: ML 34,304).

529. Librum Geneseos multipliciter, quantum potui, enucleavi, protulique sententias de verbis ad exercitationem nostram obscure positis; non aliquid unum temere affirmans cum praeiudicio alterius expositionis fortasse melioris, ut pro suo modulo eligat quisque quod capere possit (*De Gen. ad litt.* I 20,40: ML 34,261).

530. Ipse etiam numerus aetatum, veluti dierum, si secundum eos articulos temporis computetur, qui in Scripturis videntur expressi, iste sabbatismus evidentius apparebit, quoniam septimus invenitur: ut prima aetas tanquam dies primus sit ab Adam usque ad diluvium, secunda inde usque ad Abraham, non aequalitate temporum, sed numero generationum: denas quippe habere reperiuntur. Hinc iam, sicut Matthaeus evangelista determinat, tres aetates usque ad Christi subsequuntur adventum, quae singulae denis et quaternis generationibus explicantur: ab Abraham usque ad David una, altera inde usque ad transmigrationem in Babyloniam, tertia inde usque ad Christi carnalem nativitatem. Fiunt itaque omnes quinque. Sexta nunc agitur... Post hanc tanquam in die septimo

³ Pro creatione Angelorum vide *De civ. Dei* XI 9: ML 41,323-325. Plura etiam de excgesi hexaëmeri, in *Conf.* XI-XIII: ML 32,810-868.

requiescet Deus, cum eundem septimum diem, quod nos erimus, in se ipso Deo faciet requiescere... Haec septima erit sabbatum nostrum, cuius finis non erit vespera, sed dominicus dies velut octavus aeternus, qui Christi resurrectione sacratus est, aeternam non solum spiritus, verum etiam corporis requiem praefigurans (*De civ. Dei* XXII 30,5: ML 41,804)⁴.

Bibi.: John P. Maher, *Saint Augustine's defense of the Hexameron against the Manicheans* (Pont. Univ. Greg. 1946); G. de Plinval, *Pour connaître la pensée de S. Augustin* (1954) 115-123; Ambrosio Fernández, *La evolución cosmogónica y biológica según San Agustín: Religión y Cultura* (El Escorial 1931) 215-237; Pedro M. Vélez, *El número agustiniano: Reí. y Cult.* (1931) 139-196; L. Pera, *La creazione simultanea e virtuale secondo S. Agostino. Ipotesi risolutive dei problemi cosmogonici, biologici e psichici fondate sulla concezione agostiniana della creazione* (Florence 1929); Gilson, *o.c.* 256-268; Portalié, *l.c.* 2349-2350; Grabowski, *o.c.* 198-199; J. de Blic, *Le processus de la création d'après saint Augustin: Mélanges Cavaliere* (1948); Antonio Coccia, *La creazione simultanea secondo S. Agostino* (Romae, Angelicum, 1948).

CAPUT IV

De rationibus seminalibus

Summarium.—Unico actu Deus omnia simul creavit quando factus est dies. Duplex status rerum creaturarum. Omnipotenti et omnitenenti virtute sua Deus esse rerum praeservat, usque nunc operans. Deum dicitur «requiescisse» quatenus non condit nova genera: 531-533.—In Gen. 1,1, Augustinus videt caelum et terram quasi in semine creata: 534.—In radicibus temporum iam facta erant, quae per tempora futura erant. Terra accepit virtutem producendi herbam, lignum. Rationes seminales a Deo originem habent. Quamvis seminibus similes sint, eis tamen praecedunt, nam non existunt actualiter, sed tantum causaliter et potentialiter. Sunt virtutes activae, aquis et terrae commissae. In eis res erant in potentia, non in actu, «quomodo fiunt futura non facta». A conditionibus naturalibus externis dependent ad activitatem inducendam, sub ordinario concursu divinae Providentiae. Propterea negat «creatores» vocari posse angelos malos qui per ministerium magorum mirabilia patrarunt: 535-544. Rationes seminales determinatae erant ad effectus quos videmus definitive producendos. Et hoc valet pro unaquaque specierum: 545-548.

531. Sicut autem in ipso grano invisibiliter erant omnia simul quae per tempora in arborem surgerent; ita ipse mundus cogitandus est, cum Deus simul omnia creavit, habuisse simul omnia quae in illo et cum illo facta sunt, quando factus est dies: non solum caelum

⁴ Alia loca in quibus Augustinus, tempora in sex aetates dividit, sex diebus creationis respondentibus, a P. dei Estai mutuamur: *De civ. Dei* XII 10,2: ML 41,358; *Ib.* XV 20,1-4: ML 41,462-465; XVI 24,2: ML 41,502; XVI 43,3: ML 41,522-524; XX 7,1-2: ML 41,666-668; *De vera rei.* 26-27.48-50: ML 34, 143-144; *C. Faust. Man.* XII 8: ML 42,257-258; *De Gen. c. Man.* I 23,35-41: ML 34,190-193. Vide Gabriel del Estal, *La «Ciudad de Dios» ante el curso de los tiempos: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», vol. 1, 207-283, speciatim 226.*

cum sole et luna et sideribus, quorum species manet motu rotabili, et terram et abyssos, quae velut inconstantes motus patiuntur, atque inferius adiuncta partem alteram mundo conferunt; sed etiam illa quae aqua et terra produxit potentialiter atque causaliter, priusquam per temporum moras ita exorirentur, quomodo nobis iam nota sunt in eis operibus, quae Deus usque nunc operatur (*De Gen. ad Utt.* V 23,45: ML 34338) L

532. *Hic est liber creaturae caeli et terrae, cum factus est dies, fecit Deus caelum et terram, et omne viride agri antequam esset super terram, et omne fenum agri antequam exortum est:* non sic quomodo facit opere quo nunc usque operatur per pluviam et hominum agriculturam: ad hoc enim adiunctum est, *Non enim pluerat Deus super terram, nec erat homo qui operaretur terram:* sed illo modo quo creavit omnia simul, senarioque dierum numero consummavit, cum diem quem fecit, eis quae fecit sexies praesentavit, non alternantes spatio temporaliter, sed ordinata cognitione causaliter. A quibus operibus in die septimo requievit... Unde nullam ulterius creaturam instituens, sed ea quae omnia simul fecit, administratorio actu gubernans et movens, sine cessatione operatur, simul et requiescens et operans (*De Gen. ad Utt.* V 23,46: ML 34,338) 2.

533. Potest etiam intelligi Deum requievisse a condendis generibus creaturae, quia ultra iam non condit aliqua genera nova: deinceps autem usque nunc et ultra operari eorundem generum administrationem quae tunc instituta sunt; non ut ipso saltem die septimo potentia eius a caeli et terrae, omniumque rerum quas condiderat, gubernatione cessaret, alioquin continuo dilaberentur. Creatoris namque potentia, et omnipotentis atque omnitenentis virtus, causa subsistendi est omni creaturae: quae virtus ab eis quae creata sunt regendis, si aliquando cessaret, simul et illorum cessaret species, omnisque natura concideret. Neque enim, sicut structor aedium cum fabricaverit, abscedit, atque illo cessante atque abscedente stat opus eius; ita mundus vel ictu oculi stare poterit, si ei Deus regimen sui subtraxerit. 23. Proinde et quod Dominus ait, *Pater meus usque nunc operatur* (Io. 5,17), continuationem quamdam operis eius, qua universam creaturam continet atque administrat ostendit (*De Gen. ad Utt.* IV 12,22-23: ML 34,304).

534. Informis ergo illa materia quam de nihilo Deus fecit, appellata est primo caelum et terra, et dictum est, *In principio fecit*

1 Augustinus mundum comparat grano ex quo arbor exoritur. Sicut granum virtualiter arborem continet, ita in mundo erant potentialiter quae cum illo a Deo facta sunt.

2 Duas operationes Dei Augustinus hoc textu distinxit. Prima, qua omnia simul creata sunt primo die. Post hanc nihil ulterius creatur, quamvis res sexies praesentatae fuerint totidem diebus hexämeri. Altera, qua res gubernat seu administrat. Modus quo res Deus fecit valde differt ab eo quo res per ministerium hominum cum auxilio elementorum fiunt. Hoc cadit sub naturali Providentiae regimine. Deus vero nullo eguit auxilio pluviae vel hominum ut res faceret, sive actualiter sive potentialiter, propterea dicitur: «non enim pluerat... nec erat homo qui operaretur terram». Cf. M. J. *McKeough*, *The meaning of the rationes seminales in St. Augustine* (Washington 1926) 61-62.

Deus caelum et terram; non quia iam hoc erat, sed quia hoc esse poterat: nam et caelum scribitur postea factum. Quemadmodum si semen arboris considerantes, dicamus ibi esse radices, et robor, et ramos, et fructus, et folia; non quia iam sunt, sed quia inde futura sunt: sic dictum est, *In principio fecit Deus caelum et terram*, quasi semen caeli et terrae, cum in confuso adhuc esset caeli et terrae materia; sed quia certum erat inde futurum esse caelum et terram, iam et ipsa materia caelum et terra appellata est (*De Gen. c. Man. I 7,ii*: ML 34,178).

535. Causaliter ergo tunc dictum est produxisse terram herbam et lignum, id est producendi accepisse virtutem. In ea quippe iam tamquam in radicibus, ut ita dixerim, temporum facta erant, quae per tempora futura erant. Nam utique postea plantavit Deus paradisum iuxta orientem... Nec tamen dicendum est, eum aliquid tunc addidisse creaturae, quod ante non fecerat... sed quia iam omnes naturae fruticum atque lignorum in prima conditione factae fuerant, a qua conditione Deus requievit, movens deinde administransque per temporales cursus illa ipsa quae condidit, et a quibus conditis requievit, non solum tunc plantavit paradisum, sed etiam nunc omnia quae nascuntur. Quis enim alius etiam nunc ista creat, nisi qui usque nunc operatur? Sed creat haec modo ex iis quae iam sunt: tunc autem ab illo, cum omnino nulla essent, creata sunt, cum factus est dies ille, qui etiam ipse omnino non erat, spiritualis videlicet atque intellectualis creatura (*De Gen. ad Utt. V4,11*: ML 34,32s)³.

536. Causales illae rationes, quas mundo indidit (*De Gen. ad litt. VI 14,25*: ML 34.349).

537. Datur quidem de seminibus ad hanc rem nonnulla similitudo, propter illa quae in eis futura conserta sunt; verumtamen ante omnia visibilia semina sunt illae causae (*De Gen. ad liti. VI 6,11*: ML 34,343)⁴.

538. Alter ergo tunc, id est potentialiter atque causaliter, sicut illi operi competebat, quo creavit omnia simul, a quibus in die septimo requievit: aliter autem nunc, sicut ea videmus, quae per

³ Doctrina de rationibus seminalibus introducta, iterum videmus in hoc textu, duplicem operationem Dei, creantis scilicet et administrantis. Creatrix operatio Dei ad primum diem limitatur, ad «primam conditionem» rerum, ita ut cum dicitur Deum plantavisse paradisum, nihil aliud velit dici nisi quod, frutices et ligna iam in «prima conditione» (prima rerum formatio) facta, sub gubernatione et concursu Dei sese evolvisent ad paradisum efformandum.

⁴ Rationes seminales existentiam physicam habuisse omnes auctores concorditer admittunt. Vide McKeough, *o.c.* 32. Quaestio tamen exorta est utrum *semina* sint. Verum est Augustinum ipsum aliquando hoc nomine eas designari, tamen ex multis eius testibus patet (aliqui citantur in hoc capite) res non fuisse in illa «prima conditione» actualiter, sed potentialiter, et hoc loco asserit «illas causas» ante omnia semina fuisse. Non sunt ergo semina. Aliquam similitudinem cum seminibus habent, «not because of their form but becapse of the potentialities contained in them». McKeough, *o.c.* 34. Et P. Boyer hoc habet: «Il ne s'agit pas de concevoir ces raisons comme des germes proprement dits, distincts, constitués à part, visibles comme tels: elles ne ressemblent aux germes que par leur puissance d'avenir» (*L'idée de vérité* 149).

temporalia spatia creat, sicut usque nunc operatur (*De Gen. ad Utt.* VI 5,7: ML 34.342).

539. In his vero quae iam ex infirmitate formata sunt, evidentiusque appellantur, creata, vel facta, vel condita, primus factus est dies. Oportebat enim ut primatum creaturae obtineret illa natura, quae creaturam per Creatorem, non Creatorem per creaturam posset agnoscere⁵. Secundo, firmamentum unde corporeus incipit mundus. Tertio, species maris et terrae, atque in terra potentialiter, ut ita dicam, natura herbarum atque lignorum. Sic enim terra ad Dei verbum ea produxit, antequam exorta essent, accipiens omnes numeros eorum quos per tempora exsereret secundum suum genus. Deinde, posteaquam haec velut habitatio rerum condita est, quarto die luminaria et sidera creata sunt, ut prius pars mundi superior, rebus quae intra mundum moventur visibilibus ornaretur. Quinto, aquarum natura, quia caelo aërique coniungitur, produxit ad Dei verbum indigenas suos, omnia scilicet natatilia et volatilia; et haec potentialiter in numeris, qui per congruos temporum motus exsererentur. Sexto, terrestria similiter animalis tanquam ex ultimo elemento mundi ultima; nihilominus potentialiter, quorum numeros tempus postea visibiliter explicaret (*De Gen. ad Utt.* V 5,14: ML 34, 326) «».

540. Omnis iste naturae usitatissimus cursus habet quasdam naturales leges suas, secundum quas et spiritus vitae, qui creatura est, habet quosdam appetitus suos determinatos quodammodo, quos etiam mala voluntas non possit excedere. Et elementa mundi huius corporei habent definitam vim qualitatemque suas, quid unum quodque valeat vel non valeat, quid de quo fieri possit vel non possit. Ex his velut primordiis rerum, omnia quae gignuntur, suo quoque tempore exortus processusque sumunt, finesque est decessiones sui cuiusque generis. Unde fit ut de grano tritici non nascatur faba, vel de faba triticum, vel de pecore homo, vel de homine pecus. Super hunc autem motum cursumque rerum naturalem, potestas Creatoris habet apud se posse de his omnibus facere aliud, quam eorum quasi seminales rationes habent, non tamen id quod non in eis posuit ut de his fieri vel ab ipso possit. Neque enim potentia temeraria, sed sapientiae virtute omnipotens est; et hoc de unaquaque re in tempore suo fecit, quod ante in ea fecit ut possit. Alius ergo est rerum modus quo illa herba sic germinat, illa sic; illa aetas parit, illa non parit; homo loqui potest, pecus non potest. Horum et talium modorum rationes non tantum in Deo sunt, sed ab illo etiam rebus creatis inditae atque concreatae. Ut autem lignum de terra excisum, aridum, perpolitum, sine radice ulla, sine terra et aqua repente floreat, et fructum gignat (Num. 17,8), ut per iuventam sterilis

⁵ Refertur, ut patet, ad Angelos, qui primo die creati sunt, ut iam dictum est.

⁶ Ex quatuor elementis quibus mundum constasse putabatur, i.e. terra aëre, igni et aqua. Agustinus docuit omnia vivencia potentialiter contineri in terra et aqua tantum. Natatilia et volatilia in aqua; herbae, ligna et animalia in terra.

femina in senecta pariat (Gen. 18,11, et 21,2), ut asina loquatur (Num 2,28) et si quid eiusmodi est, dedit quidem naturis, quas creavit, ut ex eis et haec fieri possent (neque enim ex eis vel ille faceret quod ex eis fieri non posse ipse praefigeret, quoniam seipso non est nec ipse potentior): verumtamen alio modo dedit, ut non haec haberent in motu naturali, sed in eo quo ita creata essent, ut eorum natura voluntati potentiori amplius subiaceret... 33. Habet ergo Deus in seipso absconditas quorundam factorum causas, quas rebus conditis non inseruit; easque implet non illo opere providentiae, quo naturas substituit ut sint, sed illo quo eas administrat ut voluerit, quas ut voluit condidit. Ibi est et gratia, per quam salvi fiunt peccatores (*De Gen. ad Utt.* IX 17,32; 18,33: ML 34,40ò)7.

541. Invisibilium enim seminum creator, ipse creator est omnium rerum; quoniam quaecumque nascendo ad oculos nostros exeunt, ex occultis seminibus accipiunt progrediendi primordia, et incrementa debitae magnitudinis distinctionesque formarum ab originalibus tanquam regulis sumunt. Sicut ergo nec parentes dicimus creatores hominum, nec agricolas creatores frugum, quamvis eorum extrinsecus adhibitis motibus ista creanda Dei virtus interius opereatur: ita non solum malos, sed nec bonos Angelos fas est putare creatores, si pro subtilitate sui sensus et corporis, semina rerum istarum nobis occultiora noverunt, et ea per congruas temperationes elementorum latenter spargunt, atque ita gignendarum rerum et accelerandorum incrementorum praebent occasiones (*De Trin.* III 8,13: ML 42,876).

•Λ

542. Aliud est enim ex intimo ac summo causarum cardine condere atque administrare creaturam, quod qui facit, solus creator est Deus: aliud autem pro distributis ab illo viribus et facultatibus aliquam operationem forinsecus admoveere, ut tunc vel tunc, sic vel sic exeat quod creatur. Ista quippe originaliter ac primordialiter in quadam textura elementorum cuncta iam creata sunt; sed acceptis opportunitatibus prodeunt. Nam sicut matres gravae sunt fetibus, sic ipse mundus gravidus est causis nascentium; quae in illo non creantur, nisi ab illa summa essentia, ubi nec oritur, nec moritur aliquid, nec incipit esse, nec desinit. Adhibere autem forinsecus accedentes causas, quae tametsi non sunt naturales, tamen secundum naturam adhibentur, ut ea quae secreto naturae sinu abdita continentur, erumpant et foris creentur quodam modo explicando mensuras et numeros et pondera sua quae in occulto acceperunt ab illo, qui omnia in mensura et numero et pondere disposuit (Sap. 11,21);

7 Testimonium hoc doctrina abundat. Statuit Augustinus virtutem non tantum *passivam* (de qua nulla quaestio est), sed et *activam* rationum seminalium. Virtutes quaedam sunt in clementis ex quibus res explicantur iuxta leges naturae, unde fit ut «de grano tritici non nascatur faba». Ab hoc naturali cursu quo res ex rationibus Seminalibus evolvuntur sub naturali concursu divinae Providentiae, clare distinguit casus quibus Deus directe intervenit ad miracula producenda, ut e.g. lignum de terra excisum, aridum repente floreat, ut asina loquatur, etc. In hoc tamen casu adest virtus passiva in elementis voluntati potentiori subiecta, virtus vero activa in Deo tantum. Cf. Mc Keough, *o.c.* 34.

non solum mali angeli, sed etiam mali homines possunt, sicut exemplo agriculturae supra docui (*De Trin.* III 9: ML 42,877) 8.

543. Hinc iam in ipsum mundum, velut in quamdam magnam arborem rerum, oculus cogitationis attollitur; atque in ipso quoque gemina operatio providentiae reperitur, partim naturalis, partim voluntaria. Naturalis quidem per occultam Dei administrationem, qua etiam lignis et herbis dat incrementum; voluntaria vero, per Angelorum opera et hominum. Secundum illam primam caelestia superius ordinari, inferiusque terrestria; luminaria sideraque fulgere, diei noctisque vaces agitari, aquis terram fundatam interlui atque circumlui, aerem altius superfundi, arbusta et animalia concipi et nasci, crescere et senescere, occidere, et quidquid aliud in rebus interiore naturalique motu geritur. In hac autem altera signa dari, doceri et disci, agros coli, societates administrari, artes exerceri, et quaeque alia sive in superna societate aguntur, sive in hac terrena atque mortali, ita ut bonis consulatur et per nescientes malos (*De Gen. ad litt.* VIII 9,17: ML 34,379).

544. Nam et damnatis iniquis etiam in metallo servit aqua et ignis et terra, ut faciant, inde quod volunt, sed quantum sinitur. Nec sane creatores illi mali angeli dicendi sunt, quia per illos magi resistentes famulo Dei ranas et serpentes fecerunt: non enim ipsi eas creaverunt. Omnium quippe rerum quae corporaliter visibiliterque nascuntur, occulta quaedam semina in istis corporeis mundi huius elementis latent. Alia sunt enim iam conspicua oculis nostris ex fructibus et animantibus, alia vero illa occulta istorum seminum semina, unde iubente Creatore produxit aqua prima natatilia et volatilia, terra autem prima sui generis germina, et prima sui generis animalia (Gen. 1,20.25)... Iam vero huius etiam grani semen **quamvis** oculis videre nequeamus, ratione tamen conicere possumus: quia nisi talis aliqua vis esset in istis elementis, non **plerumque** nascerentur ex terra quae ibi seminata non essent; nec animalia **tam** multa, nulla marium feminarumque commixtione praecedente, sive in terra, sive in aqua, quae tamen crescunt et coeundo alia pariunt, cum illa nullis coeuntibus parentibus orta sint (*De Trin.* III 8,13: ML 42,875-876).

545. Numquid... simul omnia facta sunt? annon potius per intervalla temporum secundum praefinitos dies? An forte non sicut ea secundum motus eorum naturales nunc experimur, ita etiam cum primitus instituta sunt cogitare debemus; sed secundum mirabilem atque ineffabilem virtutem Sapientiae Dei?... Neque enim et ipsa gradibus attingit, aut tanquam gressibus pervenit. Quapropter quam facilis ei efficacissimus motus est, tam facile Deus'condidit omnia;

8 Elementa terrae quasdam virtutes habent, quae ordinario cursu naturae sub certis legibus operantur. Mali vero angeli profundiores notitias habent istarum virtutum ac legum, propterea maiores possunt producere effectus. Non tamen hi spiritus creatores vocandi sunt, neque thaumaturgi, quia naturalibus agentibus tantum utuntur. Et notetur etiam quod, iuxta Augustinum, conditiones aptae ad inducendas occultas causas «ut ea quae secreto naturae sinu abdita continentur erumpant», artificiose componi possunt. Vide n.541.544.547.

quoniam per illam sunt condita: ut hoc quod nunc videmus temporalibus intervallis ea moveri ad peragenda quae suo cuique generi competunt, ex illis insitis rationibus veniat, quas tanquam seminaliter sparsit Deus in ictu condendi (*De Gen. ad litt.* IV 33,51: ML 34, 318) 9.

546. Potest enim nunc fortasse sufficere, propterea de homine non dictum esse, *secundum genus*, quia unus fiebat, de quo etiam femina facta est. Non enim multa genera hominum, sicut herbarum, lignorum, piscium, volatilium, serpentium, pecorum, bestiarum: ut sic dictum accipiatur, *secundum genus*, ac si diceretur generating, ut inter similia atque ad unam originem seminis pertinentia distinguerentur a caeteris (*De Gen. ad litt.* III 12,20: ML 34,287).

547. Insunt enim corporeis rebus per omnia elementa mundi quaedam occultae seminariae rationes, quibus cum data fuerit opportunitas temporalis atque causalis, prorumpunt in species debitas suis modis et finibus. Et sic non dicuntur angeli, qui ista faciunt, animalium creatores; sicut nec agricolae segetum vel arborum vel quorumque in terra gignentium creatores dicendi sunt, quamvis noverint praebere quasdam visibiles opportunitates et causas, ut illa nascantur. Quod autem isti faciunt visibiliter, hoc angeli invisibiliter; Deus vero solus verus creator est, qui causas ipsas et rationes seminarias rebus inseruit (*Quaest. in Hept.* II q.21: ML 34,602).

548. Nam cum animantes alias solitarias, et quodammodo solivagas, id est, quae solitudinem magis appetant, sicuti sunt aquilae, milvi, leones, lupi, et quaecumque ita sunt; alias congreges instituerit, quae congregatae atque in gregibus malint vivere, ut sunt columbi, sturni, cervi, damulae, et caetera huiusmodi utrumque tamen genus non ex singulis propagavit, sed plura simul iussit existere. Hominem vero... unum ac singulum creavit (*De civ. Dei* XII 21: ML 41,372) 10.

Bibi.: McKeough, o.c.; E. J. Thamyry, *De rationibus seminalibus* (Paris 1905); Henry Woods, *Augustine and evolution. A study in the Saint's, «De Gen. ad Litt.»*, and «De Trinitate» (New York 1924); Boyer, *L'idée de vérité* (1940) 147-153; Id., *Sant'Agostino* (1946) 70-75; Id., *La théorie Augusti-*

9 Duo asserta hic inveniuntur: a) res moveri (seipsas), ad evolvenda quae suo cuique generi competunt; b) hoc provenire «ex illis insitis rationibus» seu rationibus seminalibus. Augustinus ergo non cogitavit de transformatione specierum. Tamen cum doceat res viventes gradatim apparere super terram per operationem legum naturalium et secundarum causarum, fundamentum posuit philosophicum rationale, pro transformismo prout a quibusdam catholicis proponitur. Cf. Boyer *L'idée de vérité* 153; McKeough, o.c. 105. Ex opposito, Portalie, j.c. 2353; Jules Martin, *St. Augustin* (Paris 1901), multique alii tenent Augustinum docuisse impossibilitatem transformismi.

10 Quaestio posita est, cur S. Augustinus theoriam de *rationibus seminalibus* introduxerit. Putant auctores non fuisse ad hoc inductum propter rationes philosophicas ad creationem facilius explicandam, neque theologicas ad transmissionem peccati originalis exponendam, sed propter rationes exegeticas. Cum librum *Ecclesiastici*, 18,1, de simultanea creatione interpretatus esset, facilius putavit hac theoria concordiam invenire cum narratione Mosaica. Vide Maher, *Saint Augustine's defense of the Hexameron against the Manicheans* 18; Boyer, *Sant'Agostino* 71; McKeough, o.c. 99.

nienne des raisons seminales: Mise. Agost., vol.2,795-819.' F. J- Thonnard, *Les raisons seminales selon saint Augustin*: Actes de XI° Cong. Intern. de Phil. (Bruxelles 1953) vol.13,146-152; Albert Mitterer, *Die Entwicklungslehre Augustins ini Vergleich mit dem Weltbild des Hl. Thomas und dem der Gegenuart* (Wien 1956); A. Fernández, *La evolución cosmogónica y biológica según San .Agustin*: Religión y Cultura (1931) 215-237; Gilson, o.c., 20gss; E. Portalié, l.c., 2349-2354; J. Martin, o.c.; R. de Sinety, *St. Augustin et le transformisme*: Arch. de Phil., 7 (1930) 244-272; P. Schepens, *Num S. Augustinus patrocinator evolutionismo?*: Gregorianum (1925) 216-230; J. de Blic, l.c.; R. Capdet, *Les raisons causales, d'après saint Augustin*: Bull. litt. écl. (1949) 208-228.

Omnes creaturae a Deo factae sunt bonae. Unde malum?

Summarius.—Deus omnia creavit valde bona. Unde ergo malum? Origo mali valde exagitavit Augustinum ante conversionem: 549-551.—Principium malum, quale Manichaei excogitabant, fictitium est ac repugnans, multa enim in eo ponebat bona: 552-553.—Omnia a Deo summo bono ex nihilo facta sunt: 554.—Bonum metaphysician rerum consistit in earum modo, specie, et ordine. Omnes res haec tria secundum mensuram habent, ergo omnes res bonae sunt. Malum metaphysicum est corruptio vel modi, vel speciei vel ordinis naturalis. Nulla natura, in quantum natura, est mala; malum est minui bono, et non est substantia. Summum bonum corrumpi non potest, sed neque res corrumpi possent nisi bonae essent, aliter non esset in eis quod corrumpetur: 555-560.—Ex rerum inferiorum corruptione ac interitu pulchritudo universi: 561.—Malum morale est a motu defectivo voluntatis. Unde initium peccati, inde initium mali. Natura cum sit bona, non potest esse causa malae voluntatis, cum non adsit causa efficiens, sed deficiens: 562-572.

549. Iuste sane Creator laudatur in omnibus quae fecit omnia bona valde (*De Gen. ad litt.* VII 26,37: ML 34,369).

550. Et quaerebam unde malum, et male quaerebam; et in ipsa inquisitione mea non videbam malum... Et dicebam: Ecce Deus, et ecce quae creavit Deus, et bonus est Deus, atque his validissime longissimeque praestantior; sed tamen bonus bona creavit, et ecce quomodo ambit atque implet ea. Ubi ergo malum, et unde, qua huc irrepsit! Quae radix eius, et quod semen eius? An omnino non est? Cur ergo timemus et cavemus quod non est? Aut si inaniter timemus, certe vel timor ipse malum est, quo incassum stimulator et excruciator cor... Idcirco aut est malum quod timemus, aut hoc malum est quia timemus. Unde est igitur, quoniam Deus fecit haec omnia, bonus bona. Maius quidem et summum bonum minora fecit bona, sed tamen et creans et creata bona sunt omnia. Unde est malum? (*Conf.* VII 5: ML 32,736) L

¹ Cf. A. ANTHONY Moon, *The «De natura boni» of Saint Augustine. A translation with an introduction and commentary* (Washington 1955), speciatim, *Introduction D,I: Augustine's Early Experiences with Evil* 8-13. Pro historia et analyst quaestionis de origine mali apud Augustinum, conferantur studia biographica et philosophica eius conversionis, quae feliciter abundant.

551. Quaerebam uncle malum, et non erat exitus (*Conf.* VII 7,i 1: ML 32,739).

552. Quod Manichaei si vellent sine pernicioso studio defendendi erroris sui, et cum Dei timore cogitare; non scelestissime blasphemarent inducendo duas naturas, unam bonam quam dicunt Deum, alteram malam quam non fecerit Deus: ita errantes..., ut non videant, et in eo quod dicunt naturam summi mali, ponere se tanta bona, ubi ponunt vitam, potentiam, salutem, memoriam, intellectum..., mensuras, numeros, pacem, modum, species, ordinem... Principes enim tenebrarum et vixisse in sua natura dicunt, et in suo regno salvos fuisse, et meminisse, et intellexisse (*De nat. boni* 41: ML 42,563-564) 2.

553. Haec omnia tam perspicua, tam certa, si vellent advertere, qui aliam naturam inducunt (Manichaei), quam non fecit Deus; non tantis blasphemiiis implerentur, ut et in summo malo tanta bona ponerent, et in Deo tanta mala. Sufficit enim... ad eorum correctionem, si velint attendere, quod eos etiam invitos cogit veritas confiteri, omnia prorsus bona non esse nisi a Deo. Non ergo ab alio sunt magna bona, et ab alio parva bona: sed et magna et parva bona non sunt nisi a summo bono, quod Deus est (*De nat. boni* 12: ML 42,555).

554. Summum bonum quo superius non est, Deus est: ac per hoc incommutabile bonum est; ideo vere aeternum, et vere immortale. Caetera omnia bona non nisi ab illo sunt, sed non de illo. De illo enim quod est, hoc quod ipse est: ab illo autem quae facta sunt, non sunt quod ipse. Ac per hoc si solus ipse incommutabilis, omnia quae fecit, quia ex nihilo fecit, mutabilia sunt. Tam enim omnipotens est, ut possit etiam de nihilo, id est, ex eo quod omnino non est, bona facere, et magna et parva, et caelestia et terrena, et spiritualia et corporalia. Quia vero et iustus est, ei quod de se genuit, ea quae de nihilo fecit, non aequavit. Quia ergo bona omnia, sive magna sive parva, per quoslibet rerum gradus, non possunt esse nisi a Deo; omnis autem natura in quantum natura est, bonum est; omnis natura non potest esse nisi a summo et vero Deo; quia omnia etiam non summa bona, sed propinqua summo bono, et rursus omnia etiam novissima bona, quae longe sunt a summo bono, non possunt esse nisi ab ipso summo bono. Omnis ergo spiritus etiam mutabilis, et omne corpus a Deo: haec est omnis facta natura (*De nat. boni* 1: ML 42,551).

555. Haec itaque tria, modus, species et ordo, ut de innumerabilibus taceam, quae ad ista tria pertinere monstrantur; haec ergo tria, modus, species, ordo, tanquam generalia bona sunt in rebus a Deo factis: sive in spiritu, sive in corpore. Deus itaque supra omnem creaturae modum est, supra omnem speciem, supra omnem ordinem: ... a quo omnis modus, omnis species, omnis ordo. Haec tria ubi magna sunt, magna bona sunt: ubi parva sunt, parva bona

2 Quomodo Manichaei quaestionem de malo in mundo solverint, vide apud Moon, *o.c.* 14-30.

sunt: ubi nulla sunt, nullum bonum est. Et rursus ubi haec tria magna sunt, magnae naturae sunt: ubi parva sunt, parvae naturae sunt: ubi nulla sunt, nulla natura est. Omnis ergo natura bona est (*De nat. boni* 3: ML 42,553) 3.

556. Proinde cum quaeritur unde sit malum, prius quaerendum est quid sit malum: quod nihil aliud est quam corruptio, vel modi, vel speciei, vel ordinis naturalis. Mala itaque natura dicitur, quae corrupta est: nam incorrupta utique bona est. Sed etiam ipsa corrupta, in quantum natura est, bona est; in quantum corrupta est, mala est (*De nat. boni* 4: ML 42,553).

557. Quae tamen etiam privationes rerum sic ordinantur in universitate naturae, ut sapienter considerantibus non indecenter vices suas habeant. Nam et Deus certa loca et tempora non illuminando, tenebras fecit tam decenter quam dies. Si enim nos continendo vocem, decenter interponimus in loquendo silentium; quanto magis ille quarumdam rerum privationes decenter facit, sicut rerum omnium perfectus artifex? Unde et in hymno trium puerorum, etiam lux et tenebrae laudant Deum (Dan. 3,72); id est, eius laudem bene considerantium cordibus pariunt. 17. Non ergo mala est, in quantum natura est, ulla natura; sed cuique naturae non est malum nisi minui bono. Quod si minuendo absumeretur, sicut nullum bonum, ita nulla natura relinqueretur (*De nat. boni* 16-17: ML 42, 556).

558. Et manifestum est mihi quoniam bona sunt quae corumpuntur, quae neque si summa bona essent, neque nisi bona essent, corrumpi possent: quia si summa bona essent, incorruptibilia essent; si autem nulla bona essent, quod in eis corrumperetur non esset... Malumque illud quod quaerebam unde esset, non est substantia; quia si substantia esset, bonum esset. Aut enim esset incorruptibilis substantia, magnum utique bonum: aut substantia corruptibilis esset, quae nisi bona esset, corrumpi non posset. Itaque vidi et manifestatum est mihi quia omnia bona tu fecisti, et prorsus nullae substantiae sunt quas tu non fecisti. Et quoniam non aequalia omnia fecisti, ideo sunt omnia; quia singula bona sunt, et simul omnia valde bona: quoniam fecit Deus noster omnia bona valde (Gen. i, et Eccli. 39,21) (*Conf. VII* 12: ML 32,743).

559. Corruptio autem si omnem modum, omnem speciem, omnem ordinem rebus corruptibilibus auferat, nulla natura remanebit. Ac per hoc omnis natura quae corrumpi non potest, summum bonum est, sicut Deus est. Omnis autem natura quae corrumpi potest, etiam ipsa aliquod bonum est: non enim posset ei nocere corruptio, nisi adimendo et minuendo quod bonum est (*De nat. boni* 6: ML 42,553).

3 Cf. quae de conceptione metaphysica rerum iuxta Augustinum scripsit V. Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, vol.1, *El universo agustiniano* 40-57. Etiam, W. J. Roche, *Measure, Number, and Weight in Saint Augustine: The New Scholasticism*, 15 (1941) 350-376; Moon, *o.c.* 126-133. H. Weinand, *Die Gottesidee der Grundzug der Weltanschauung des HL Augustinus* (Paderborn 1910).

560. Deficere autem non iam nihil est, sed ad nihilum tendere... Quanto enim quaeque res minus est, tanto vicinior nihilo est (*C. Secund. Man. ii*: ML 42,587).

561. Caetera vero quae sunt facta de nihilo, quae utique inferiora sunt quam spiritus rationalis, nec beata possunt esse, nec misera. Sed quia pro modo et specie sua etiam ipsa bona sunt..., sic ordinata sunt, ut cedant infirmiora firmioribus, et invalidiora fortioribus, et impotentiora potentioribus, atque ita caelestibus terrena concordent tanquam praecellentibus subdita. Fit autem decedentibus et succedentibus rebus temporalis quaedam in suo genere pulchritudo, ut nec ipsa quae moriuntur, vel quod erant esse desinunt, turpent aut turbent modum et speciem et ordinem universae creaturae; sicut sermo bene compositus utique pulcher est, quamvis in eo syllabae atque omnes soni tanquam nascendo et moriendo transcurrant (*De nat. boni 8*: ML 42,554).

■h

562. Creaturis autem praestantissimis, hoc est, rationalibus spiritibus, hoc praestitit Deus, ut si nolint, corrumpi non possint; id est, si obedientiam conservaverint sub Domino Deo suo, ac sic incorruptibili pulchritudini eius adhaeserint: si autem obedientiam conservare noluerint, quoniam volentes corrumpuntur in peccatis, nolentes corrumpantur in poenis... Peccantes igitur in suppliciis ordinantur: quae ordinatio quia eorum naturae non competit, ideo poena est; sed quia culpa competit, ideo iustitia est (*De nat. boni 7*: ML 42,554).

563. Item quia peccatum vel iniquitas non est appetitio naturarum malarum, sed desertio meliorum; sic in Scripturis invenitur scriptum, *Omnis creatura Dei bona est* (1 Tim. 4,4)... Non ergo malam naturam homo appetivit, cum arborem vetitam tetigit: sed id quod melius erat deserendo, factum malum ipse commisit. Melior quippe Creator, quam ulla creatura quam condidit (*De nat. boni 34*: ML 42,562).

564. Non autem nisi voluntate peccatur (*De d. anim. c. Man. 10,14*: ML 42,104).

565. A voluntate igitur initium est peccati: unde autem initium peccati, inde initium mali, vel faciendi contra iustum praeceptum, vel patiendi secundum iustum iudicium (*C. Faust. Man. XXII 22*: ML 42,415).

566. Nam omnia Deus et bona fecit, et bene ordinavit; peccatum autem non fecit, et hoc est solum quod dicitur malum, voluntarium peccatum nostrum (*C. Fort. Man. 15*: ML 42,117).

567. Quoniam voluntas est causa peccati, tu autem causam ipsius voluntatis inquiris, si hanc invenire potero, nonne causam etiam eius causae quae inventa fuerit quaesiturus es? Et quis erit quaerendi modus, quis finis percunctandi ac disserendi, cum te ultra radicem quaerere nihil oporteat? Cave enim putes quidquam potuisse dici verius quam id quod dictum est, radicem omnium malorum esse avaritiam (1 Tim. 6,10), hoc est, plus velle quam

sat est. Tantum autem sat est, quantum sibi exigit naturae in suo genere conservandae modus. Avaritia enim..., non in solo argento vel in nummis, unde magis nomen duxisse resonat; argento enim nummi vel mixto argento frequentius apud veteres fiebant: sed in omnibus rebus quae immoderate cupiuntur intelligenda est, ubicumque omnino plus vult quisque quam sat est. Haec autem avaritia cupiditas est; cupiditas porro improba voluntas est. Ergo improba voluntas, malorum omnium causa est. Quae si secundum naturam esset, conservaret utique naturam, nec ei perniciosa esset et ideo non esset improba. Unde colligitur radicem omnium malorum non esse secundum naturam; quod sufficit adversus omnes qui volunt accusare naturas. Tu autem si huius radicis causam requiris, quomodo erit ista radix omnium malorum? Illa enim quae causa huius est, quam cum inveneris, ut dixi, etiam ipsius causam quaesiturus es, et quaerendi nullum habebis modum. 49. Sed quae tandem esse poterit ante voluntatem causa voluntatis? Aut enim et ipsa voluntas est; et a radice ista voluntatis non receditur: aut non est voluntas; et peccatum nullum habet. Aut igitur ipsa voluntas est prima causa peccandi, aut nullum peccatum est prima causa peccandi. Nec est cui recte imputetur peccatum nisi peccanti. Non est ergo cui recte imputetur nisi volenti⁴; sed nescio cur aliud te quaerere libeat. Deinde quaecumque illa causa est voluntatis, aut iusta profecto est, aut iniusta. Si iusta, quisquis ei obtemperaverit non peccabit: si iniusta, non ei obtemperet, et non peccabit (*De lib. arb.* III 17,48-49: ML 32, 1294-1295).

568. Quapropter, si pia fides est ut omnia bona Deus fecerit, quibus tamen ipse multo est excellentior longeque praestantior; origo et caput mali est peccatum, sicut Apostolus dixit: *Radix omnium malorum est cupiditas: quam quidam sequentes, naufragaverunt a fide, et inseruerunt se doloribus multis* (1 Tim. 6,10). Si enim radicem omnium malorum quaeris, habes Apostolum dicentem, radicem omnium malorum esse cupiditatem. Radicem radicis quaerere non possum. Aut si est aliud malum, cuius radix non est cupiditas, non erit omnium malorum radix cupiditas. Si autem verum est, omnium malorum radicem esse cupiditatem, frustra aliud aliquod mali genus quaerimus (*C. Fort. Man.* 21: ML 42,123).

569. Omne bonum ex Deo; nulla ergo natura est quae non sit ex Deo. Motus ergo ille aversionis, quod fatemur esse peccatum, quoniam defectivus motus est, omnis autem defectus ex nihilo est, vide quo pertineat, et ad Deum non pertinere ne dubites. Qui ta-

4 Cf. *Rctr.* I 9,3: ML 32.596. Hic Pclagianos monet ne his et similibus verbis abutantur, «quia gratia Dei commemorata non est» (*Ib.* n.4). «Propter eos quippe disputatio illa suscepta est, qui negant, ex libero voluntatis arbitrio mali originem duci, et Deum, si ita est, creatorem omnium naturarum culpandum esse contendunt (Manichaei)... De gratia vero Dei... nihil in his libris disputatum est propter hoc proposita quaestione. Ubi autem incidit locus ut huius gratiae fieret commemoratio, transeunter commemorata est: non, quasi inde ageretur/operosa ratiocinatione defensa» (*Ib.* n.2).

men defectus quoniam est voluntarius, in nostra est positus potestate (*De lib. arb.* II 20,54: ML 32,1270).

570. Nam si natura causa est voluntatis malae, quid aliud cogimur dicere, nisi a bono fieri malum, et bonum esse causam mali? siquidem a natura bona fit voluntas mala. Quod unde fieri potest, ut natura bona, quamvis mutabilis, antequam habeat voluntatem malam, faciat aliquid mali, hoc est, ipsam voluntatem malam? (*De civ. Dei* XII 6: ML 41,355).

571. Nemo igitur quaerat efficientem causam malae voluntatis: non enim est efficiens, sed deficiens; quia nec illa effectio est, sed defectio. Deficere namque ab eo quod summe est, ad id quod minus est, hoc est incipere habere voluntatem malam. Causas porro defectionum istarum, cum efficientes non sint, ut dixi, sed deficientes, velle invenire, tale est ac si quisquam velit videre tenebras, vel audire silentium: quod tamen utrumque nobis notum est (*De civ. Dei* XII 7: ML 41,355).

572. Hoc scio, naturam Dei nunquam, nusquam, nulla ex parte posse deficere; et ea posse deficere, quae ex nihilo facta sunt. Quae tamen quanto magis sunt, et bona faciunt (tunc enim aliquid faciunt), causas habent efficientes: in quantum autem deficiunt, et ex hoc mala faciunt... causas habent deficientes. Itemque scio in quo fit mala voluntas, id in eo fieri, quod si nollet, non fieret: et ideo non necessarios, sed voluntarios defectus iusta poena consequitur. Deficitur enim ad mala, sed male; id est, non ad malas naturas, sed ideo male, quia contra ordinem naturarum ab eo qui summe est ad id quod minus est (*De civ. Dei* XII 8: ML 41,355) 5.

Bibl.: Moon, o.c.; R. Jolivet, *Le problème du mal d'après saint Augustin* (Paris 1936); G. Philips, *La raison d'être du mal d'après saint Augustin* (Louvain 1927); Boyer, *L'idée de vérité* 160-174; Gilson, o.c. 185-191; Luigi Magali, *Il problema del dolore secondo S. Agostino* (Roma 1953); M. P. Borgese, *Il problema del male in S. Agostino* (Palermo 1921); J. M. Canale, *El problema del mal en San Agustín: Criterio*, 5 (1930) 275SS; G. Ruotolo, *S. Agostino e il problema del male* (Bari 1928); C. Terzi, *Il problema del male nella polemica antimanichea di S. Agostino* (Udine 1937); Mateo Laneros, *Obras de San Agustín III* (Madrid 1947) 975*977 et 1046-1047.

De creatione hominis

Articulus I.—*De origine corporis humani*

Summarium.—Corpus humanum bis productum: a) quando omnia simul in principio creata sunt; b) post dies geneseos, quando de limo formatum est. Aliter tamen et aliter, primo scilicet potentialiter, causaliter, invisibiliter in rationibus seminalibus; postea vero sicut species humanae constitutionis nota nobis est: 573-575.—Fuitne Adam factus in statu

5 De malo physico agemus ubi de peccato originali.

adulto an infantili? Credibilius est fuisse factum in statu adulto. Augustinus ita rem ponit: Si in ratione seminali hoc erat ut in statu virili fieret, ita factum est; si vero possibilitas tantum ibi erat, ut quoquo modo fieret, etiam tunc potuit in statu virili fieri, si haec causa Deus in sua voluntate servavit, quamvis necesse non fuerit ut ita fieret. Causae quas Deus in natura indidit, non possunt esse contrariae iis quas in sua voluntate servavit, quia Dei voluntas non potest sibi esse contraria: 576-578.—Probabilius est Deum directe intervenisse in formatione corporis Adae, certo pro corpore Evae. Deum manibus plasmasse corpus Adae, puerilis cogitatio est. Manus Dei potentiam eius significant: 579-581.

573. Non est dubium hoc quod homo de limo terrae finctus est eique formata uxor ex latere, iam non ad conditionem qua simul omnia facta sunt, pertinere, quibus perfectis requievit Deus; sed ad eam operationem, quae fit iam per volumina saeculorum, qua usque nunc operatur. 5. Huc accedit quod ipsa etiam verba quibus narratur quomodo Deus paradisum plantaverit, in eoque hominem quem fecerat collocarit, ad eumque adduxerit animalia, quibus nomina imponeret, in quibus cum adiutorium simile ille non fuisset inventum, tunc ei mulierem costa eius detracta formaverit, satis nos admonent haec non ad illam operationem Dei pertinere, unde requievit in die septimo, sed ad istam potius qua per temporum cursus usque nunc operatur (*De Gen. ad liti. VI 3,4-5: ML 34,340-341*).

574. Neque enim dicendum est, masculum quidem sexto die factum *, feminam vero posterioribus diebus 2; cum ipso sexto die apertissime dictum sit: *Masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos* (Gen. 1,27-28), et caetera, quae de ambobus et ad ambos dicuntur. Aliter ergo tunc ambo, et nunc aliter ambo: tunc scilicet secundum potentiam per verbum Dei tanquam seminaliter mundo inditam, cum creavit omnia simul, a quibus in die septimo requievit, ex quibus suis quaeque temporibus iam per saeculorum ordinem fierent; nunc autem secundum operationem praebendam temporibus, qua usque nunc operatur, et oportebat iam tempore suo fieri Adam de limo terrae, eiusque mulierem ex viri latere (*De Gen. ad Utt. VI 5,8: ML 34,342*).

575. Sed rursus, si dixero non ita fuisse hominem in illa prima rerum conditione, qua creavit Deus omnia simul, sicuti est non tantum perfectae aetatis homo, sed ne infans quidem, nec tantum infans, sed ne puerperium quidem in utero matris, nec tantum hoc, sed nec semen quidem visibile hominis; putabit omnino non fuisse. Redeat ergo ad Scripturam; inveniet sexto die hominem factum ad imaginem Dei, factos autem masculum et feminam. Item quaerat quando facta sit femina; inveniet extra illos sex dies: tunc enim

1 Ut iam dictum est, in theoria S. Augustini sex dies Hexaemeri, ordinem tantum rerum significant. Hinc, «sextus dies» de quo in hoc loco, refertur simpliciter ad primum diem cum Deus omnia simul fecit.

2 Hi «posteriores dies», designant tempus quo Deus res administrat, ut distinguantur a momento creationis. Quaerit ergo Augustinus utrum Adam creatus fuerit in principio, cum Deus omnia simul fecit, Eva vero posteriori tempore. Quaestioni negative respondit, siquidem ambo creati fuerunt potentialiter in principio.

facta est, quando Deus finxit adhuc bestias agri et volatilia caeli; non quando volatilia produxerunt aquae, et animam vivam, in qua et bestiae sunt, produxit terra. Tunc autem factus est homo et masculus et femina: ergo et tunc et postea. Neque enim tunc, et non postea; aut vero postea, et non tunc: nec alii postea, sed iidem ipsi aliter tunc, aliter postea. Quaeret ex me quomodo. Respondebo, Postea visibiliter, sicut species humanae constitutionis nota nobis est; non tamen parentibus generantibus, sed ille de limo, illa de costa eius. Quaeret tunc quomodo. Respondebo: Invisibiliter, potentialiter, causaliter, quomodo fiunt futura non facta (*De Gen. ad liti.* VI 6,10: ML 34.343).

576. Sed quomodo fecit eum Deus de limo terrae; utrum repente in aetate perfecta, hoc est virili atque iuvenili, an sicut nunc usque format in uteris matrum?... Utrumlibet enim fecerit, hoc fecit quod Deum et omnipotentem et sapientem posse ac facere congruebat. Ita enim certas temporum leges generibus qualitatibusque rerum in manifestum ex abdito producendis attribuit, ut eius voluntas sit super omnia. Potentia quippe sua numeros creaturae dedit, non ipsam potentiam eisdem numeris alligavit (*De Gen. ad liti.* VI 13,23: ML 34.348) 3.

577. Verumtamen sic factus est homo, quemadmodum illae primae causae habebant ut fieret primus homo, quem non ex parentibus nasci, qui nulli praecesserant, sed de limo formari oportebat. Nam si aliter factus est, non eum Deus in illorum sex dierum operibus fecerat: in quibus cum dicitur factus, ipsam causam utique fecerat Deus, qua erat suo tempore homo futurus, et secundum quam fuerat ab illo faciendus, qui simul et consummaverat inchoata propter perfectionem causalium rationum, et inchoaverat consummanda propter ordinem temporum. Si ergo in illis primis rerum causis, quas mundo primitus Creator inseruit, non tantum posuit quod de limo formaturus erat hominem, sed etiam quemadmodum formaturus, utrum sicut in matris utero, an in forma iuvenili; procul dubio sic fecit, ut illic praefixerat; neque enim contra dispositionem suam faceret: si autem vim tantum ibi posuit possibilitatis, ut homo fieret quoquo modo fieret, ut et sic et sic posset, id est ut id quoque ibi esset, quia et sic et sic posset; unum autem ipsum modum quo erat factururus in sua voluntate, servavit, non mundi constitutioni contexuit: manifestum est etiam sic non factum esse hominem contra quam erat in illa prima conditione causarum; quia ibi erat etiam sic fieri posse, quamvis non ibi erat ita fieri necesse esse: hoc enim non erat in conditione creaturae, sed in placito Creatoris, cuius voluntas rerum necessitas est (*De Gen. ad litt.* VI 15,26: ML 34,349) 4.

5 Potentia Dei non alligatur tempori. Sicut statini aquam in vinum convertit (Io. 11,9-10), absque intervallo requisito ut per processum naturalem numerorum (aqua concreta terrae, deinde venit in radices vitis, in lignum, uvam, vinum) hoc eveniat, sic potuit Deus Adam statina constituere in aetate perfecta. Et concludit: «Numquid adiutorio temporis eguit conditor temporis?» (*Ib.* n.24).

4 Ita ergo factus fuit homo quomodo ratio causalis postulabat, in qua utique erat ut de limo formaretur. Creatio divina hominis salva manet. Potuit au-

578. Quapropter, si omnium futurorum causae mundo sum insitae, cum ille factus est dies, quando Deus creavit omnia simul; non aliter Adam factus est, cum de limo formatus est, sicut est eredi-
bilibius iam perfectae virilitatis, quam erat in illis causis, ubi Deus hominem in sex dierum operibus fecit. Ibi enim erat non solum ut ita fieri posset, verum etiam ut ita eum fieri necesse esset. Tam enim non fecit Deus contra causam, quam sine dubio volens praestituit, quam contra voluntatem suam non facit. Si autem non omnes causas in creatura primitus condita praefixit, sed aliquas in sua voluntate servavit; non sunt quidem illae quas in sua voluntate servavit, ex istarum quas creavit necessitate pendentes: non tamen possunt esse contrariae quae in sua voluntate servavit, illis quas sua voluntate instituit; quia Dei voluntas non potest sibi esse contraria. Istas ergo sic condidit, ut ex illis esse illud, cuius causae sunt, possit; sed non necesse sit: illas autem sic abscondit, ut ex eis esse necesse sit hoc, quod ex istis fecit ut esse possit (*De Gen. ad litt.* VI 18,29: ML 34.351).

579. Quod si quaeritur, quomodo se habeat causalis illa conditio, in qua primum hominem Deus fecit ad imaginem ac similitudinem suam (ibi quippe et hoc dictum est, *Masculum et feminam fecit eos*) utrum iam illa ratio, quam mundi primis operibus creavit, atque concrevit Deus, id habebat, ut secundum eam iam necesse esset ex viri latere feminam fieri: an hoc tantum habebat ut fieri posset, ut autem ita fieri necesse esset, non ibi iam conditum, sed in Deo erat absconditum: si hoc ergo quaeritur, dicam quod mihi videatur sine affirmandi temeritate; quod tamen cum dixero, fortasse prudenter ista considerantes, quos iam christiana fides imbu-
it, etiam si nunc primitus ista cognoscunt, non esse dubitandum iudicabunt (*De Gen. ad litt.* IX 17,31: ML 34,405) 5.

580. Habet ergo Deus in seipso absconditas quorundam factorum causas, quas rebus conditis non inseruit; easque implet non illo opere providentiae, quo naturas substituit ut sint, sed illo quo eas administrat ut voluerit, quas ut voluit condidit... 34... Quamobrem omnia etiam quae ad hanc gratiam significandam, non naturali motu rerum, sed mirabiliter facta sunt, eorum etiam absconditae causae in Deo fuerant: quorum etiam si unum erat, quod ita

tem accidere ut ratio causalis a Deo in principio indita postularet ut Adam in statu adulto formaretur, quod si accidit, ut ita eveniret necesse erat. Potuit etiam esse ut haec causalis ratio non determinatum haberet modum quo homo facturus erat, ita ut possibile esset ut sive in aetate adulta, sive infantili formaretur, in voluntate vero Dei esset ut in statu perfecto plasmaretur. Hoc si accidit ratio causalis potentiam passivam seu obedientialem tantum in casu habebat, et talis formatio corporis Adae interventui speciali divino tribui deberet. In utroque casu ultro apparet quod limus non aliud esset quam limus, seu materia anorganica, momento quo Deus corpus Adae condidit. Caeterum materiam fuisse anorganicam, Augustinus distincte asserit: "Antequam homo esses, limus eras; antequam limus esses, nihil eras» (*En. in Ps.* 144,10: ML 37,1875).

5 De formatione corporis Evae c latere viri, quaerit utrum ex conditione causali necesse esset ut hoc ita fieret, an tantum in ratione seminali esset ut hoc ita fieri posset. Post testimonium hic adductum, cf. supra dicta, n.540. Postea caute et «sine temeritate», mentem suam exhibet. Vide n.580.

mulier facta est de latere viri, et hoc dormientis, quae per ipsum firma facta est, tanquam eius osse firmata, ille autem propter ipsam infirmus, quia in locum costae non costa sed caro suppleta est; non habuit hoc prima rerum conditio, quando sexto die dictum est, *Masculum et feminam fecit eos* (Gen. 1,27), ut femina omnino sic fieret; sed tantum hoc habuit, quia et sic fieri posset, ne contra causas quas voluntate instituit, mutabili voluntate aliquid fieret. Quid autem fieret, ut omnino aliud futurum non esset, absconditum erat in Deo, qui universa creavit (*De Gen. ad litt.* IX 17,33-34: ML 34.406) 6.

581. Iam ergo videamus quomodo eum fecerit Deus, primum de terra corpus eius... Quod enim manibus corporalibus Deus de limo finxerit hominem, nimium puerilis cogitatio est, ita ut si hoc Scriptura dixisset, magis eum qui scripsit translato verbo usum credere deberemus, quam Deum talibus membrorum lineamentis determinatum qualia videmus in corporibus nostris. Dictum est enim *Manus tua gentes disperdidit* (Ps. 48,3)... sed pro potestate et virtute Dei positum huius membri nomen quis usque adeo desipit, ut non intelligat? (*De Gen. ad litt.* VI 12,20: ML 34,347).

Bibi.: McKeough, o.c., 855s; A. Fernández, l.c., 231ss; P. Galtier, *S. Augustin et l'origine de l'homme*: Gregorianum, 11 (1930) 5-31; L. Magali, o.c., 29ss; Eloy D. Carretero, *Antropología teológica de la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», vol.2 193-268; Charles Couturier, *La structure métaphysique de l'homme d'après saint Augustin*: Aug. Mag., vol.1,543-550.

Articulus II.—*De origine animae Adae*

Summarium.—Quaestio de origine animae per totam vitam vexavit Augustinum: 582-583.—Inquirat significationem verborum Gen. 2,7: *Sufflavit flatum vitae*. Anima flatus Dei, non tamen de eius substantia, quia Deus incommutabilis, anima vero mutabilis: 584-585.—Anima Adae a Deo ex nihilo facta est: 586-587.—Pro creatione animae ad omnipotentiam Dei appellat: 588.—Quoad tempus creationis animae Adae, ut hypothesim possibilem admittit eius animam creatam iam die sexto, et latuisse in operibus Dei, postea corpori inserendam. Ideo hanc hypothesim proposuit, quia aliter timebat dici debere Deum aliquid creasse post consummationem operum suorum. Nihil tamen definite statuit in *De Gen. ad Litt.*: 589-591.—In *De Civ. Dei* tamen probabilius putat animam tunc creatam fuisse cum Adam ex pulvere formatus est: 592.

582. Sequitur quaestio de anima valde difficilis, in qua multi laboraverunt, nobisque ubi laboremus reliquerunt. Sive enim non omnium omnia legere potui, qui de hac re secundum Scripturarum nostrarum veritatem ad aliquid liquidum minimeque dubium pervenire potuerunt; sive tanta quaestio est, ut etiam qui eam veraciter

6 Putat ergo non fuisse in ratione seminali quod necesse fuerit ut Eva e latere viri formaretur, sed tantum ut ita fieri posset. Quod necesse fuerit ut ita fieret erat tantum absconditum in Deo. Adest ergo casus directae interventionis ex parte Dei.

solvunt, non facile intelligantur a talibus, qualis ipse sum: fateor neminem adhuc mihi persuasisse quod sic habeant de anima, ut nihil amplius quaerendum putem. Utrum autem nunc certum aliquid inventurus sim et definiturus, ignoro (*De Gen. ad litt.* VI 29,40: ML 34.356) 1.

583. *Et finxit Deus hominem pulverem de terra, et flavit in faciem eius flatum vitae, et factus est homo in animam viventem* (Gen. 2,7). Haec verba Scripturae nobis et in principio superiori libri considerata proposuimus, et de ipso homine facto, maximeque de eius corpore, quantum satis duximus, quod secundum Scripturas visum est, disseruimus -. Sed quia de anima humana non parva quaestio est, ad hunc librum eam differendam putavimus, nescientes quantum nos Dominus adiuturus esset recte loqui cupidos; illud tamen scientes, nisi quantum ipse adiuveret, recte non esse locuturos. Recte est autem veraciter atque congruenter, nihil audacter refellendo, nihil temere affirmando dum adhuc dubium est, verum falsumne sit, sive fidei, sive scientiae christianae; quod autem doceri potest vel rerum ratione apertissima, vel Scripturarum auctoritate certissima, sine cunctatione asserendo (*De Gen. ad litt.* VII 1,1: ML 34,355).

584. Ac primum illud videamus, quod scriptum est, *Flavit*, vel, *Sufflavit in faciem eius flatum vitae* (Gen. 2,7)... Quaerebamus autem in superiori sermone de manibus Dei, cum homo de limo formatus cogitaretur; quid ergo nunc dicendum est in eo quod scriptum est, *Sufflavit Deus*, nisi quia sicut non manibus corporis finxit, ita nec faucibus labiisque sufflavit. 3. Verumtamen hoc verbo Scriptura in quaestione difficillima plurimum nos, quantum opinor, adiuvat (*De Gen. ad litt.* VII 1,2-3: ML 34,356).

585. Nam cum quidam ex hoc verbo (sufflavit) crediderint aliquid esse animam de ipsa substantia Dei, id est, eiusdem naturae cuius ille est, hoc ideo putantes, quia cum homo sufflat, aliquid de seipso eicit in flatu; hinc potius admonendi sumus, hanc inimicam fidei catholicae reprobare sententiam. Nos enim credimus Dei naturam atque substantiam... omnino esse incommutabilem. Porro autem animae naturam vel in deterius vel in melius commutari posse, quis ambigit?... Credendum itaque est... quod recta fides habet, animam sic esse a Deo tanquam rem quam fecerit, non tanquam de natura cuius est ipse, sive genuerit, sive quoquo modo protulerit (*De Gen. ad litt.* VII 2,3: ML 34,356) 3.

586. Unde, obsecro, credis esse animam, non uniuscuiusque nostrum dico, sed primam primo illi homini datam? Si ex nihilo, et factam tamen insufflatamque a Deo, id credis quod ego (*De anim. et eius orig.* II 3,6: ML 44,497).

¹ Cf. J. Martin, *Saint Augustin* 349; Gíslon, *o.c.* 66; Mateo Lanseros *Obras de San Agustín*: BAC. III 763.

² *De Gen. ad litt.* VI: ML 34.339ss.

³ Vide plura in sequentibus capitibus eiusdem libri. Cf. etiam *De civ Dei* XIII 24: ML 41,398-402.

587. Quia etsi de terrae pulvere Deus finxit hominem; eadem terra omnisque terrena materia omnino de nihilo est, animamque de nihilo facta dedit corpori, cum factus est homo (*De civ. Dei* XIV ii,1: ML 41.418).

588. Animam dico factam a Deo, ut caetera omnia quae a Deo facta sunt; et inter illa quae Deus omnipotens fecit, principalem locum datum esse animae. Si autem quaeris unde Deus animam fecit, memento confiteri me tecum Deum esse omnipotentem. Omnipotens autem non est, qui quaerit adiuvari aliqua materia unde faciat quod velit (*C. Fort. Man.* 13: ML 42,117).

589. Illud ergo videamus, utrum forsitan verum esse possit, quod certe humanae opinioni tolerabilius mihi videtur, Deum in illis primis operibus quae simul omnia creavit, animam etiam humanam creasse, quam suo tempore membris ex limo formati corporis inspiraret, cuius corporis in illis simul conditis rebus rationem creasset causaliter, secundum quam fieret, cum faciendum esset, corpus humanum. Nam neque illud quod dictum est, *ad imaginem suam*, nisi in anima; neque illud quod dictum est, *masculum et feminam*, nisi in corpore recte intelligimus. Credatur ergo, si nulla Scripturarum auctoritas seu veritatis ratio contradicit, hominem ita factum sexto die, ut corporis quidem humani ratio causalis in elementis mundi; anima vero ipsa crearetur, sicut primitus conditus est dies, et creata lateret in operibus Dei, donec eam suo tempore sufflando, hoc est inspirando, formato ex limo corpori insereret (*De Gen. ad litt.* VII 24,35: ML 34,368).

590. Si autem aliquis non vult eam existimare factam, nisi cum iam formato corpori est inspirata, videat quid respondeat, cum quaeritur unde facta sit. Aut enim ex nihilo dicturus est Deum aliquid fecisse vel facere post illam consummationem operum suorum; et debet intueri quomodo explicet sexto die factum hominem ad imaginem Dei (quod nisi secundum animam recte intelligi non potest), id est, in qua natura cuasalis ratio facta fuerit eius rei quae nondum fuit: aut non de nihilo, sed de aliquo iam existente factam dicet animam; et laborabit inquirendo quaenam illa natura sit, an corporalis, an spiritualis, secundum eas quaestiones quas superius versavimus; manente illa quoque molestia, ut adhuc quaeratur in qua substantia creaturarum in sex diebus primitus conditarum, causalem illam rationem fecerit animae, quam nondum de nihilo, vel de aliquo fecerat (*De Gen. ad litt.* VII 28,40: ML 34,370)4.

591. Nunc tamen de anima, quam Deus inspiravit homini sufflando in eius faciem, nihil confirmo, nisi quia ex Deo sic est, ut non sit substantia Dei; et sit incorporea, id est, non sit corpus, sed spiritus; non de substantia Dei genitus nec de substantia Dei procedens, sed factus a Deo; nec ita factus ut in eius naturam natura

4 Quia omnia ab initio simul facta fuisse Augustinus constanter tenuit, et cum insuper docuisset animam Adae non in ratione seminali, prout corpus, sed in statu perfecto inde ab initio factam fuisse, timuit ne nisi anima in principio creata fuisset, Deus aliquid crearet post consummationem operum suorum.

ulla corporis vel irrationalis animae verteretur; ac per hoc, de nihilo; et quod sit immortalis secundum quemdam vitae modum, quem nullo modo potest amittere (*De Gen. ad litt.* VII 28,43: ML 34, 372) 5.

592. Fecit ergo Deus hominem ad imaginem suam. Talem quippe illi animam creavit, qua per rationem atque intelligentiam omnibus esset praestantior animalibus terrestribus et natatilibus et volatilibus, quae mentem huiusmodi non haberent. Et cum virum terreno formasset ex pulvere, eique animam qualem dixi, sive quam iam fecerat sufflando indidisset, sive potius sufflando fecisset, eumque flatum quem sufflando fecit (nam quid est aliud sufflare, quam flatum tacere?), animam hominis esse voluisset, etiam coniugem illi in adiutorium generandi ex eius latere osse detracto fecit, ut Deus (*De civ. Dei* XII 23: ML 41,373)6.

Bibi.: E. Portalie, *l.c.* 2359-2360; Gilson, *o.c.* 66ss; Fidel Casado, *El repudio de la filosofía antigua en la 'Ciudad de Dios'*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», II 67-93. Vide etiam art. praec.

CAPUT VII

De origine animarum singulorum hominum

Summarium.—Quatuor opiniones de incarnatione animae iterum repetit: 593. Indignanter reicit theoriam Platonis et Origenis de animabus praeexistentibus, in corpora propter peccata missis: 594.—Improbat emanatissimum: 595.—Traducianissimum corporalem repudiat. 596.—Probabile putat animam Evae fuisse immediate creatam a Deo: 597.—Nescit unde veniat anima in corpus, an per traducem an per creationem: 598-599.—Timet ne si animam dicat creatam ex nihilo, Deus aliquid creaverit post dies genesiacos: 600.—Animae creantur a Deo; non audet tamen definire utrum singulae singulis creentur, an ex anima Adae veniant sicut flatus ex flatu: 601.—Non putat creationem singularum animarum probari posse ex Scriptura: 602-603.—Libenter doctrinam creatianismi admisisset, nisi timuisset difficultatem sufficienter explicandi transmissionem peccati originalis, et fidem in damnationem parvulorum absque Baptismo

5 Ex hoc videri potest, quam dubitanter S. Doctor loquutus fuerit de creatione animae Adae in principio. Nihil asserere audet, nisi quod anima Adae a Deo fuerit facta. Iuxta P. Boyer, etiam in opinione S. Augustini de creatione simultanea omnium, necesse non esset, «creationem animae ante formationem corporis praemittere» (*De Deo creante et elevante* [Romae 1933] 147).

6 L. Berti definitive asserit, Augustinum non fuisse opinioni quam ipse proposuerat ut possibilem, de creatione animae Adae in principio, sed probabilius, ut ex hoc textu in *De civitate Dei* apparet, putasse animam creatam, cum corpus ex limo formatum est. Asserit insuper ex hoc nihil argui posse contra creationem simultaneam omnium rerum in principio. Ita scribit: «In illis sex diebus omnia fuisse condita causaliter, quae in rationibus causalibus latere poterant, a quorum genere segregandae sunt universorum hominum animae: necnon assero in primo capite *Genesis* plura narrari, quorum duplex distingui debet productio, videlicet, in causa, et in propria specie. Quare homo pertinet ad creationem simultaneam, et temporariam... Inspiratio autem, qua homo factus est in animam viventem, spectat ad productionem hominis alteram, videlicet in specie sua» (*De Theol. Disc.* vol. 1-2 1).

monentium. Et revera magnas difficultates fatebatur adesse etiam in traducianismo spirituali: 604-606.—Optatum episcopum monet ne traducianismum temere amplectatur, etiamsi difficile illi videatur peccatum originale cum creatianismo conciliare. Ita optat ut creatianismus verus sit, ut faveat eos qui hanc defendunt sententiam, et gratias agit: 607-61 r.

593. Ego quidem ante aliquot annos, cum libros quosdam scriberem de *Libero arbitrio* L quatuor opiniones de animae incarnatione 1, Utrum ex illa una quae primo homini data est, caeterae propagentur: an singulis quibusque novae etiam modo fiant; an alicubi iam existentes, vel mittantur divinitus, vel sponte labantur in corpora; ita putavi esse tractandas, ut quaelibet earum vera esset, non impediret intentionem meam, qua tunc adversus eos quantis poteram viribus agebam, qui naturam mali suo principio praeditam, adversus Deum conantur inducere, id est contra Manichaeos³: nam de Priscillianistis adhuc nihil audieram, qui non multum ab istis dissimiles blasphemias fabulantur. Ideo quintam opinionem non addidi, quam in tua epistola⁴ inter caeteras commemorasti, ne aliquam praeterires, ubi de hac quaestione interroganti rescripsisti religiosae memoriae viro, nobisque in Christi caritate gratissimo Marcellino, quod anima sit pars Dei: primo, quia non de incarnatione eius, sed de natura quaeritur, cum hoc quaeritur; deinde, quia hoc sentiunt illi contra quos agebam, et id maxime agebam ut Creatoris inculpabilem inviolabilemque naturam a creaturae vitiis et labe secernerem, cum illi a substantia mali, cui proprium principium principesque tribuunt, ipsam boni Dei substantiam ex parte qua capta est, corruptam et oppressam, et ad peccandi necessitatem perductam esse contendunt. Hoc itaque excepto haereticae opinionis errore, ex quatuor reliquis opinionibus quaenam sit eligenda scire desidero. Quaecumque enim eligenda est, absit ut impugnet hanc fidem de qua certi sumus, omni animae etiam parvuli infantis necessariam esse liberationem ex obligatione peccati, eamque nullam esse nisi per lesum Christum, et hunc crucifixum (*De orig. animae hom.*, seu *Ep.* 166,3,7: ML 33,723).

594. Ac per hoc quaecumque de anima opinio vera sit, quarum nullam temere affirmare adhuc audeo, nisi tantum illam repudiare, qua creduntur animae pro meritis nescio quorum superiorum actuum suorum, singulae in singula corpora tanquam in carceres trudi (*Ep.* 164,7,20: ML 33,717)⁵.

1 Cf. *De lib. arb.* III 20,56ss: ML 32,1298-1300. Libri tres *De lib. arb.* scripti fuerunt anno 395.

2 Id est de infusione animae in corpus. Haec *Ep.* scripta fuit anno 415, et ad S. Hieronymum missa.

3 De hac disputatione cum Manichaeis, plura dicemus in c.21.

4 I. e. *Ep.* S. Hieronymi ad Marcellinum (ML 33,718).

5 Cf. *Ep.* 166, ubi rationes affert contra hanc opinionem: «Sed in alia superiore vita peccare animas, et inde praecipitari in carceres carneos, non credo, non acquiesco, non consentio. Primum, quoniam per nescio quos fieri circumitus id aiunt isti, ut post nescio quanta volumina saeculorum iterum ad istam sarcinam corruptibilis carnis et supplicia pendenda redeundum sit: qua opinione quid horribilius cogitari possit, ignoro. Deinde, quis tandem iustus defunctus

595. Ista similitudines datae sunt, ut quantum possumus intelligamus, vel si hoc nondum possumus, sine ulla dubitatione credamus animam rationalem non esse naturam Dei; illa quippe incommutabilis est (*Ep.* 140,3,7: ML 33,541) 6.

596. Nam et illi qui animas ex una propagari asserunt, quam Deus primo homini dedit, atque ita eas ex parentibus trahi dicunt, si Tertulliani opinionem sequuntur, profecto eas non spiritus, sed corpora esse contendunt, et corpulentis seminibus exoriri: quo perversius quid dici potest? (*Ep.* 190,4,14: ML 33,861).

597. Quia non dixit (Scriptura) ex anima viri factam esse animam mulieris, convenientius creditur eo ipso nos admonere voluisse, nihil hic aliud putare, quam de viri anima noveramus, id est, similiter datam esse mulieri; cum praesertim esset evidentissimae occasionis locus, ut si non tunc quando formata est, postea certe diceretur, ubi ait Adam, *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea* (Gen. 2,23). Quanto enim carius amantiusque diceret, Et anima de anima mea? Non tamen hinc tam magna quaestio iam soluta est, ut unum horum manifestum certumque teneamus (*De Gen. ad Utt.* X 1,2: ML 34,409).

598. Quapropter dico etiam ego de anima mea: Nescio quomodo venerit in corpus meum; neque enim ego illam mihi donavi: scit ille qui donavit, utrum illam de patre meo traxerit, an sicut primo homini novam creaverit. Sciam etiam ego si ipse docuerit, quandocumque docuerit. Nunc autem nescio, nec me pudet, ut istum, fateri nescire quod nescio (*De anima et eius orig.* I 15,25: ML 44,488).

599. Sine controversia ergo quaedam originalis regio beatitudinis animi, Deus ipse est, qui eum non quidem de seipso genuit, sed de nulla re alia condidit, sicut condidit corpus e terra. Nam quod attinet ad eius originem, qua fit ut sit in corpore, utrum de illo uno sit, qui primum creatus est, quando factus est homo in animam vivam, an similiter ita fiant singulis singuli, nec tunc sciebam, nec adhuc scio (*Retr.* I 1,3: ML 32,587).

600. Illud etiam non minus certum esse debet, animam non esse nisi creaturam Dei. Quapropter si neque de corpore, neque de anima hominis fecit, restat ut aut de nihilo eam faciat, aut de aliqua spirituali, tamen rationali creatura. Sed de nihilo fieri aliquid consummatis operibus, quibus creavit omnia simul, violentum est velle monstrare: et utrum perspicuis documentis obtineri possit, ignoro... Tutius est igitur de huiusmodi rebus non humanis agere

est, de quo non (si isti vera dicunt) solliciti esse debeamus, ne sinu Abrahae peccans, in flammis illius divitis deiciatur? (Lc. 16,22,23). Cur enim non et post hoc corpus peccare possit, si et ante potuit? Postremo, longe aliud est in Adam peccasse, unde dixit Apostolus, *in quo omnes peccaverunt* (Rom. 5,12); et aliud est extra Adam nescio ubi peccasse, *id est* *in* *quo* *omnes* *peccaverunt*, id est *in* *quo* *omnes* *peccaverunt*.

Adam propagata est tanquam in carcerem trudi» (9,27: ML 33,732).

6 Contra Gnósticos et Manichaeos emanatismum improbat. Eodem argumento utitur ac supra. Vide n.585. Cf. etiam, *De Gen. ad liti.* VII 3-4,4-6: ML 34,357-358. Cf. Lansenos, l.c. 763ss.

coniecturis, sed divina testimonia perscrutari (*De Gen. ad litt.* X 4,7: ML 34.41 J).

601. Quis autem negat non unius tantum, sed omnis animae creatorem Deum atque factorem, nisi qui eius eloquiis apertissime refragatur? Sine ulla quippe ambiguitate per prophetam dicit, *Omnem fatum ego feci* (Is. 57,16); animas videlicet intelligi volens, quod verba consequentia manifestant. Non itaque unum quem facto ex terra homini primo inspiravit, sed omnem flatum ipse fecit, ipse adhuc facit. Quaeritur tamen utrum omnem flatum ex illo uno flatu, sicut omne corpus hominis ex uno illo corpore, faciat: an vero nova quidem corpora faciat ex uno, animas autem novas ex nihilo. Quis enim congrua suis originibus genera rerum etiam de seminibus facit, nisi qui ipsa semina sine seminibus fecit? Sed ubi res naturaliter obscura nostrum modulum vincit, et aperta divina Scriptura non subvenit, temere hinc aliquid definire humana con-
lectura praesumit (*Ep.* 190,5,16: ML 33,862).

602. Hic forte dicat (Víncentius Victor), sententiam suam divina auctoritate defendi: quoniam sanctarum Scripturarum testimoniis probare se existimat, animas a Deo, non ex propagine fieri, sed novas singulis insufflari. Probet, si potest, et fatebor me didicisse ab illo, quod magna intentione quaerebam. Sed quaerat alia, ne fortassis inveniatur: nam hoc istis testimoniis, quae iam posuit, non probavit. Omnia quippe quae hic adhibuit, ad aliquid certa sunt; ad hoc vero, quod de animae origine quaeritur, demonstrantur ambigua (*De anima et eius orig.* I 14,17: ML 44,484) 7.

603. Sed adhuc utrum non sit ex traduce, certa testimonia flagitamus aut quaerimus: non qualia iste posuit, quibus hoc quod quaerimus non ostenditur (*De anima et eius orig.* I 15,24: ML 44,487).

604. Quaerenda causa est atque reddenda, quare damnentur animae quae novae creantur singulis quibusque nascentibus, si praeter Christi Sacramentum parvuli moriantur: damnari enim eas, si sic de corpore exierint, et sancta Scriptura, et sancta est testis Ecclesia. Unde illa de animarum novarum creatione sententia, si hanc fidem fundatissimam non oppugnat, sit et mea; si oppugnat, non sit et tua... 26. Nam licet nemo faciat optando, ut verum sit quod verum non est: tamen si fieri posset, optarem ut haec sententia

7 Víncentius Victor, iuvenis e secta Rogatistarum, ad Catholicismum recenter conversus, mirabatur magnum Augustinum adhuc cunctari de origine animae. Duos libros scripsit, sapientissimum Doctorem docere satagens. Putabat Víncentius singulas animas flatu Dei oriri, ita emanatismum renovans. Multi alii errores in his libris continebantur. Augustinus per monachum Renatum hos libros recepit. Occasione arrepta, quatuor libros *De Anima et eius Origine* scripsit, textus a Vincentio ex Scriptura allatos, multosque alios examini subiciens. Conclusio Augustini fuit, ex Scriptura non posse probari creatianismum, multoque minus emanatismum. Cf. Mateo Lanseros, *Obras de San Agustín*: BAC, IH, 765ss. Praecipui textus, quos Augustinus in hoc et aliis operibus examinat, sunt: Zach. 12,1; Ps. 32,15; Ts. 57,16. Vide *De animaci eius orig.* 1,14,17-23: ML 44.484-487; *Ep.* 190,16-19: ML 33,862-864; *De Gen. ad litt.* 10,9-32: ML 34,412-421.

vera esset; sicut opto ut, si vera est, abs te liquidissime atque invictissime defendatur (*Ep.* 166,8,25-26: ML 33.731).

605. Illam vero opinionem quod ex una fiant omnes animae, nec discutere volo, nisi necesse sit; atque utinam ista, de qua nunc agimus, si vera est, sic abs te defendatur, ut hoc necesse iam non sit (*Ep.* 166,9,27: ML 33,732).

606. Cum considerari et pertractari coeperit quid dicatur, mirum si ullus sensus comprehendit humanus quonam modo tanquam lucerna de lucerna accendatur et sine detrimento alterius alter inde ignis existât, sic anima de anima parentis fiat in prole, vel traducatur in prolem; utrum incorporeum semen animae, sua quadam occulta et invisibili via seorsum ex patre currat in matrem cum fit conceptus in femina; an. quod est incredibilius, in semine corporis lateat (*Ep.* 190,4,15· ML 33,861).

607. Scire te volo in tam multis opusculis meis numquam me fuisse ausum de hac quaestione⁸ definitam proferre sententiam (*Ep.* 190,1,2: ML 33.857).

608. Et si inveneris quod te quaerere admonui, quod ipse adhuc, fateor, non inveni, defende quantum potes, atque assere animarum infantium eiusmodi esse novitatem, ut nulla propagatione ducantur: et nobiscum quod inveneris fraterna dilectione communicare. 14. Si autem non inveneris quare vel quomodo fiant animae infantium peccatrices, et nihil in seipsis habentes malitiae, a quo cogantur ex Adam trahere unde damnentur, cum eas credas non ex illa prima peccatrice propagatas, sed novas atque insontes includi carne peccati; nec sic iam temere in aliam sententiam tua deflectatur assensio, ut eas ex illa una credas propagando traduci; ne forte alius invenire possit quod ipse non possis, aut aliquando invenias quod nunc non potueris (*Ep.* 190,4,13-14: ML 33,861) 9.

609. Si ergo ita potes animarum asserere sine ulla propagine novitatem, ut ratione iusta et a fide catholica non aliena, etiam sic

⁸ Quaestio erat: «Utrum animae ut corpora propagatione nascentur, sintque ex illa una quae primo homini creata est; an Creator omnipotens, qui utique usque nunc operatur, sine ulla propagatione novas faciat singulis proprias» (*Ib.* n.1).

⁹ Optatum Milcvitanum ardentem exoptat, ut ipsum de creatianismo instruat, si hanc sententiam veram invenerit. Amplius cum admonet quod, etiamsi invenire nequeat, quomodo animae peccatum ex Adam trahant, si immediate singulae a Deo creantur, nequidem tunc «iam temere in aliam sententiam tua deflectatur assensio, ut eas ex illa una (Adac) credas propagando traduci, ne forte alius invenire possit (modum conciliationis) quod ipse non possis». Haec omnia statum animi Augustini clare patefaciunt.

Altius de creatianismo quam de traducianismo, quamvis spirituali, cogitabat, ferventerque desiderabat creatianismum verum esse, cosque favebat laudabatque (vide n.611), qui hanc amplecterentur opinionem, quamvis ipse sincere fatetur se non adhuc de istius sententiae veritate persuasum esse. Insuper ne obliviscatur, maximam partem Occidentalium traducianismo addictam fuisse (vide n.610), et Augustinum, «Ecclesiae catholicae apologistam» (H. del Val, *Sacra Theologia dogmatica* vol.1.486). tempore quo doctrina de unione substantiali animae et corporis nondum satis explicata erat, difficilius potuisse Pclagianos convincere quemadmodum anima peccatum ex Adam trahat, ipsa vero non trahatur. Vide n.609-610.

peccato primi hominis ostendantur obnoxiae; assere quod sentis, si potes... 24. Si autem aliter non potest quod de animarum novitate sentis, asserere, nisi ut cas dicas peccato primi hominis non teneri; aut per propaginem non suam, sed carnis, auctore Deo, vel nescio qua mali natura, innocentissimas fieri peccatrices: melius origo animae latet, dum tamen eam non dubitemus Dei esse creaturam, quam vel Deus peccati auctor dicatur, vel contra Deum aliena mali natura introducatur, vel baptisma parvulorum irritum ducatur (*Ep.* 190,6,23-24: ML 33,865-866) 10*

610. Id quod ille sentit (Hieronymus), promptissime ac libentissime defensurus, si me docere potuerit quomodo animae non ex Adam veniant, et tamen ex illo iustam sortem damnationis inveniant (*Ep.* 190,6,21: ML 33,864) 11.

611. Hanc sententiam suam, non solum me non vetante, verum etiam favente et gratias agente, defendant (*De anima et eius orig.* I 19,34: ML 44,494) 12.

Bibl.: Gilson, *o.c.* 66ss; M. Lanaseros, *Obras de San Agustín*: BAC, III (Madrid 1947) 765-767 et 971; Boyer, *Sant'Agostino* 1555s; Portalie, *l.c.* 2360; Régis Jolivet, *San Agustín y la preexistencia platónica de las almas*: Augustinus I (Madrid 1956), 49-51; L. Magali, *o.c.* 275s; Guido Mancini, *La Psicologia di S. Agostino e i suoi elementi neoplatonici* (Napoli 1938) 38-46; A. Martínez, *Sobre el origen del alma humana (iuxta S. Aug.)*: España y América, 13 (1930) 2595s; A. Custodio Vega, *¿Defendió San Agustín la «animación mediata» del cuerpo humano?*: Religión y Cultura (Madrid 1931) 345-358 D.

Anima vicina est substantiae Dei

Summarium.—Incorpoream esse animam confitetur. Anima spiritualis est, vicina substantiae Dei. Nihil corporeum occurrat cum quaeritur, unde Deus flatum seu animam fecerit: 612-615.—Refutat argumenta Vincentii Victoris, qui animam corpoream esse scripserat. Ac primo quidem, quid sit corpus definit. Utitur deinde argumento ad hominem: Si quia

10 Si creatianismus teneri nequit quin peccatum originale negetur, vel quin traducianismus corporalis, aut doctrina Origenis sustineatur, tunc melius est, ut origo animae lateat, dummodo «eam non dubitemus esse Dei creaturam».

n Ad Optatum scribens, Augustinus mentionem facit de communicatione per litteras quam habuerat cum S. Hieronymo in quarum una S. Hieronymus creatianismo se potius favere dixerat. «Significavit tamen (Hieronymus) in eadem brevi epistola sua, se potius fieri quam propagari animas credere: simul etiam admonens animarum propaginem occidentalem Ecclesiam solere sentire» (*Ib.* n.20). Notetur testimonium S. Hieronymi pro fide occidentalium in traducianismum spiritualem. S. Hieronymus ex Oriente scribebat.

12 Vide n.608.

U Cl. auctor concludit quod Augustinus nunquam defenderit 'animationem mediatam', et quomodo quamvis nequidem expressis verbis 'immediatam animationem' docuerit, huic potius faverit. Textus quos citat sunt sequentes: *Dc div. quaest.* 83 q.56: ML 40,39; *Quaest. in Hept.* II q.80: ML 34,626; speciatim vero, *Enchir.* 86: ML 40,272; et *De civ. Dei XXII* 13: ML 41,776.

incorporea, inanis substantia, ergo Deus inanis, quia incorporeus. Negat se dixisse animam esse substantiam aeream, cum aër corpus sit, et lege physica refutat illud esse inane, quod aere impletur: 6i6-6t8.—Iterum argumento ad hominem utitur ad refellendum argumentationem Vincendi ex *1 Thess.* 5,23. Si anima corpus est, quomodo capit imaginem *Dei?*: 619-620.—Homo praecipuum opus Dei, ad imaginem Dei factus, intellectu bestiis praestat: 621-622.--Multae res sunt, quae corpus non habent, et formam et realitatem habent. Citat Gal. 5,22-23. Anima spiritualis, quia ideas apprehendit. Hypothetice disputat de materia aliqua spirituali ex qua facta fuerit anima: 623-626.

612. Incorpoream quoque esse animam, etsi difficile tardioribus persuaderi potest, mihi tamen fateor esse persuasum... Per totum quippe corpus quod animat, non locali diffusionem, sed quadam vitali intentione porrigitur: nam per omnes eius particulas tota simul adest, nec minor in minoribus, et in maioribus maior; sed alicubi intentius, alicubi remissius, et in omnibus tota, et in singulis tota est (*Ep.* 166,2,4; ML 33,721).

613. Nunc autem de anima... nihil confirmo, nisi quia ex Deo sic est, ut non sit substantia Dei; et sit incorporea, id est, non sit corpus, sed spiritus (*De Gen. ad litt.* VII 28,42: ML 34,372).

614. Natura animae praestantior est quam natura corporis, excellit multum: res spiritualis est, res incorporea est, vicina est substantiae Dei (*En. in Ps.* 145,4: ML 37,1886).

615. Unde ergo sit ipsa, id est, de qua velut materie Deus hunc flatum fecerit, quae anima dicitur, dum quaeritur, nihil corporeum debet occurrere. Sicut enim Deus omnem creaturam, sic anima omnem corpoream naturam dignitate praecellit (*De Gen. ad litt.* VII 19,25: ML 34,364) 1.

616. Nunc iam, quantum Dominus donare dignatur, etiam ad illud debeo respondere, ubi de anima loquens, meum nomen iterasti (Vincentius Victor) atque dixisti: «Non enim, sicut Augustinus peritissimus episcopus profitetur, incorpoream et eandem spiritum esse permittimus». Prius itaque utrum anima incorporea, sicut ego dixi, an corporea, sicut tu, existimanda sit disputemus... Ac primum scire vellem, corpus quid esse definias. Si enim non est corpus, nisi quod membris carnalibus constat; nec terra erit corpus, nec caelum, nec lapis, nec aqua, nec sidera, nec si quid huiusmodi est. Si autem corpus est quidquid maioribus et minoribus suis partibus maiora et minora spatia locorum obtinentibus constat 2; corpora sunt etiam ista quae commemoravi: corpus est aër, corpus

1 Multa habet ad ostendendam incorporeitatem animae in *De Gen. ad litt.* c.19-21: ML 34,364-366.

2 Similem corporis definitionem habet in *Ep. ad S. Hieronymum*: «Porro si corpus non est. nisi quod per loci spatium aliqua longitudine, latitudine, altitudine ita sistitur vel movetur, ut maiore sui parte maiorem locum occupet, et brevior brevior, minusque sit in parte quam in toto, non est corpus anima» (*Ep.* 166,2,4: ML 33,722). Ubi etiam animadvertit, rationalem animam corpus esse, si nomine corporis intelligatur «omnis substantia, vel essentia» (*ib.*), aut «si eam solam incorpoream placet appellare naturam quae summe incommutabilis est», nempe Deus (*Ib.*).

est lux ista visibilis, et omnia sicut dicit Apostolus, *corpora caelestia, et corpora terrestria* (1 Cor. 15,40) (*De anima et eius orig.* IV 12,17: ML 44-534).

617. Verumtamen tu, unde tibi maxime gratulor, Deum corpus non esse confirmas. Sed me rursus sollicitum facis, ubi dicis: «Si anima caret corpore, ut sit, sicut quibusdam placet, cassae inanitatis, aëris futilisque substantiae». His enim tuis verbis audes dicere carere corpore, nec times ne sequatur inanis eum esse substantiae? Porro si et corpore caret Deus, quod iam confessus es; et eum inanis esse substantiae, absit ut dicas: non ergo inanis substantiae est, quidquid corpore caret. Et ideo qui incorpoream dicit esse animam, non est consequens ut eam velit videri inanis futilisque substantiae (*De anima et eius orig.* IV 12,18: ML 44,534).

618. Vide autem quantum intersit inter id quod dico, et quod tu me existimas dicere. Ego enim nec aëriae substantiae animam dico; alioquin corpus esse confiteor. Aër quippe corpus est, secundum omnes qui de corporibus cum loquuntur, quid loquantur sciunt. Tu autem propter id quod incorpoream dixi animam, non solum cassae inanitatis, sed ob hoc aëriam me putasti eam dixisse substantiam; cum et corpus eam non esse dixerim, quod est aër; et quod aëre impletur, inane esse non possit. Quod nec utres tui te admonere potuerunt. Quid enim aliud in eos, nisi aër, quando inflantur, arctatur? Qui usque adeo inanes non sunt, ut eadem plenitudine etiam pondera sufferant. Quod si forte aliud tibi videtur esse flatus, aliud aër; cum aër motus ipse sit flatus quod et flabello agitato doceri potest: certe vasa quaelibet concava quae putas inania, ut plena esse cognoscas, ab ea parte quae implentur, deprime in aquam, et vide quod nihil humoris possit intrare repellente aëre, quo plena sunt... Hoc praesenti facilius posset demonstrari quam scripto. Sed non est hic diutius immorandum, cum sive intelligas aëris naturam esse corpoream, sive non intelligas, me tamen putare non debes vel aëriam dixisse animam, sed omnino incorpoream (*De anima et eius orig.* IV 12,18: ML 44,534).

619. Cur autem animam nolis esse spiritum, sed corpus eam velis esse, non video. Si enim propterea spiritus non est, quia distincte Apostolus nominavit spiritum dicens, *Et integer spiritus vester, et anima, et corpus* (1 Thess. 5,23); eadem causa est, cur ea non sit corpus, quia distincte nominavit et corpus. Si autem affirmas quod et anima corpus sit, quamvis distincte corpore nominato, permitte ut etiam spiritus sit, quamvis distincte spiritu nominato. Multo enim magis tibi debet videri anima spiritus esse quam corpus; quia spiritum et animam unius fateris esse substantiae, unius autem substantiae animam corpusque esse non dicis. Quo igitur pacto corpus est anima, cum eius et corporis sit diversa natura; et spiritus non est anima, cum eius et spiritus sit una eademque natura? (*De anima et eius orig.* IV 13,19: ML 44,535).

620. Sed Deus, ut etiam ipse rectissime confiteris, non est corpus: quomodo igitur capiat eius imaginem corpus? (*De anima et eius orig.* IV 14,20: ML 44,537).

621. Non distas a pecore, nisi intellectu; noli aliunde gloriari. De viribus praesumis? a bestiis vinceris: de velocitate praesumis? a muscis vinceris: de pulchritudine praesumis? quanta pulchritudo est in pennis pavonis? Unde ergo melior es? Ex imagine Dei. Ubi imago Dei? In mente, in intellectu (*In Io. Ev. tr.* 3,4: ML 35,1398).

622. Nec illud audiendum est, quod nonnulli putant, ideo praecipuum Dei opus esse hominem, quia caetera dixit, et facta sunt; hunc autem ipse fecit: sed ideo potius, quia hunc ad imaginem suam fecit... Hoc excellit in homine, quia Deus ad imaginem suam hominem fecit, propter hoc quod ei dedit mentem intellectualem, quae praestat pecoribus (*De Gen. ad litt.* VI 12,21: ML 34,347).

623. Dicis etiam, «Cessare illic nomina, ubi non distinguitur forma; et nihil illic agere appellationem nominum, ubi nulla est designatio personarum». Hinc volens probare Abrahae animam fuisse corpoream, quia dici potuit, *Pater Abraham*. Iam diximus, etiam ubi corpus nullum est, esse formam. Si autem appellationem nominum nihil putas agere, ubi non sunt corpora; numera ista nomina, quaeso te: *Fructus autem spiritus est caritas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia* (Gal. 5,22-23): et dic mihi utrum res ipsas non agnoscas, quarum ista sunt nomina, vel sic agnoscas, ut aliqua lineamenta corporum videas. Ecce, ut alia taceam, dic mihi quam figuram, quae membra, quem colorem caritas habeat, quae certe, si ipse inanis non es, inane aliquid tibi videri non potest (*De anima et eius orig.* IV 15,22: ML 44,537).

624. Ex hoc genere sunt etiam, quae alia significantia divinitus demonstrantur, sive in somnis, sive in ecstasi: quae unde fiant, id est, quaenam sit velut materies eorum, quis indagare potest aut dicere? Procul dubio tamen spiritualis est, non corporalis. Namque huiusmodi species velut corporum, non tamen corpora, et vigilantium cogitatione formantur, et profunditate memoriae continentur; et ex eius abditissimis sinibus, nescio quo mirabili et ineffabili modo, cum recordamur prodeunt, et quasi ante oculos prolata versantur. Tam multas igitur et tam magnas corporum imagines, si anima corpus esset, capere cogitando vel memoria continendo non posset (*De anima et eius orig.* IV 17,25: ML 44,539).

625. Cum ergo aliud sit in anima, quod corpora vera sentimus, quod facimus quinque sensibus corporis; aliud quo praeter ipsos similia corporibus non corpora cernimus, ubi et nos ipsos non aliter quam similes corporibus contuemur; aliud quo nec corpora nec similitudines corporum, sicut fidem, spem, caritatem, sine ullis coloribus et tumoribus eorumque similitudinibus, certius sane firmitusque conspiciamus; ubi magis esse et quodam modo familiarius habitare debemus, ubi renovari in agnitionem Dei secundum imaginem eius qui creavit nos? nonne in hoc quod tertio loco posui? (*De anima et eius orig.* IV 20,31: ML 44,542).

626. Frustra ergo iam quaeritur ex qua veluti materie facta sit anima, si recte intelligi potest in primis illis operibus facta, cum factus est dies. Sicut enim illa quae non erant, facta sunt, sit et haec inter illa. Quod si et materies aliqua formabilis sit, et corporalis et spiritualis, non tamen et ipsa instituta est nisi a Deo, ex quo sunt omnia, quae quidem formationem suam non tempore, sed origine praecederet, sicut vox cantum; quid nisi de materie spirituali facta anima congruentius creditur? (*De Gen. ad litt.* VII 27,39: ML 34, 369) 3.

Bibl.: Guido Mancini, *La Psicologia di S. Agostino e i suoi elementi neoplatonici* 47-62; L. Magali, *Il problema del dolore secondo S. Agostino* 34ss; G. Verbeke, *Spiritualité et immortalité de l'âme chez S. Augustin*: Aug. Mag., I 329-334; Boyer, *L'idée de vérité* 241-249; Id., *Sant'Agostino* 157-160; Gilson, *Introduction à l'étude de S. Augustin* 68ss; Henricus de Noris, *Vindiciae Augustinianae*: ML 47,686-687.

Ex uno voluit Deus omnes condere

Summarium.—Primus homo Adam. In quatuor litteris vocis «Adam», quatuor partes orbis terrarum designantur iuxta linguam graecam. Adam quod interpretatur «homo», utrique sexui convenit: 627-629.—Quia omnes mortui in Adam, omnes vivificati in Christo: 630.—Narratio de formatione Evae a latere Adae, litteraliter accipienda. Ad aliquid tamen significandum ita factum est. E latere Adae dormientis, Eva; a latere Christi in cruce dormientis, Ecclesia: 631-633.—Adam et Eva parentes et ludaeorum et Gentium. Omnes, qui homines sunt, ex Adam sunt: 634-636.—Ex uno voluit Deus omnes condere, ut vinculo etiam cognationis homines tenerentur: 637.

627. Primus itaque homo de terra terrenus, ille Adam de limo formatus; secundus autem homo de caelo caelestis, Dominus Iesus Christus (*C. Faust. Man.* II 4: ML 42,211).

628. Quia et ipse Adam orbem terrarum significat secundum graecam linguam. Quatuor enim litteras sunt, A, D, A, et M. Sicut autem Graeci loquuntur, quatuor orbis partes has in capite litterae habent, *Anatolen* dicunt Orientem; *Dusin*, Occidentem; *Arkton*, Aquilonem; *Mesemcrian*, Meridiem; habet Adam. Ipse ergo Adam toto orbe terrarum sparsus est (*En. in Ps.* 95,15: ML 37, 1236) L

3 «Cum hac materia esset spiritualis, stricte dictae spiritualitati animae non contradicebat, et requiri videbatur ne creatura fieret absolute simplex» (Boyer, *Cursus Philosophiae* II 159).

Pro immortalitate animae haec loca videri possunt: *De Trin.* XIV 4,6: ML 42,1040; *Ib.* XIII 9,12: ML 42,1023; *De civ. Dei* XVIII 41-2: ML 41,601; *Ib.* XII 20: ML 41,369-372; *De Gen. ad litt.* VII 28,43: ML 34,372; *In Io. Ev. tr.* 23,9: ML 35,1588; *Ep.* 166,2,3: ML 33,721; *Ep.* 143,7: ML 33,588; *Conf.* VI 16: ML 32,732; *C. Iui.* IV 1,19: ML 44,747; *De imniort. anint.*: ML 32,1020-1034.

• Cf. etiam, *In Io. Ev. tr.* 9,12, et 10,12: ML 35,1465.1473.

629. Undo non ambigitur, sic appellatam fuisse feminam Evam proprio nomine, ut tamen Adam, quod interpretatur Homo, nomen esset amborum (*De riv. Dei* XV 17: ML 41,460).

630. Nam et hanc abstulit Apostolus quaestionem, apertissime dicens, *Per hominem mors*. Et quis est iste, nisi primus Adam? Ipse est quippe ille, de quo dictum est, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors*: cui e contrario Adam secundus opponitur, qui est forma futuri (Rom. 5,12.14)... Ideo quippe in Adam omnes moriuntur, quia per hominem mors: sicut ideo in Christo vivificantur, quia per hominem resurrectio mortuorum... Scimus Adam... hebraea lingua hominem dici (*C. Iui. 0. i. VI* 31: ML 45.1585).

631. Quid ergo sibi vult etiam illud, quod mulier viri de latere facta est? Verum esto propter ipsius coniunctionis vim commendandam hoc ita fieri oportuisse credamus; numquid etiam ut dormienti fieret, eadem ratio vel necessitas flagitabat; ut denique osse detracto, in cuius locum caro suppleretur? Num enim non potuit ipsa caro detrahi, ut inde congruentius, quod sit sexus infirmior, mulier formaretur? An vero tam multis additis, costam Deus aedificare potuit in mulierem, et carnem pulpamve non potuit, qui de pulvere ipsum hominem fecit? Aut si iam costa fuerat detrahenda, cur non altera pro ea costa reposita est? Cur etiam non dictum est, Finxit, aut fecit sicut in omnibus supra operibus; sed *aedificavit*, inquit, *Dominus Deus illam costam*, non tanquam corpus humanum, sed tanquam domum? Non est itaque dubitandum, quoniam haec facta sunt et stulta esse non possunt, ob aliquid significandum esse facta, fructum futuri saeculi ab ipso iam primordio generis humani Deo praescio in ipsis suis operibus misericorditer praedicante; ut certo tempore servis suis, sive per hominum successiones, sive per suum Spiritum vel Angelorum ministerium revelata atque conscripta, et promittendis rebus futuris et recognoscendis impletis testimonium perhiberent (*De Gen. ad litt. IX* 13,23: ML 34,402).

632. Etsi visibilis femina secundum historiam de corpore viri primo facta est a Domino Deo, non utique sine causa ita facta est, nisi ut aliquid secretum intimaret. Num enim aut limus defuit unde femina formaretur? aut, si vellet Dominus homini vigilantem costam sine dolore detrahere non posset? Sive ergo ista figurate facta sint², non frustra hoc modo dicta vel facta sunt; sed

² Ex testimonio ipsius Augustini, nullum valorem habet interpretatio allegorica formationis Evae in hoc textu tamquam possibilis admissa. Apparet enim in libro *De Genesi contra Manichaeos*, scripto anno 389, sed correcta fuit in opere *De Genesi ad litteram*, absoluto sub anno 415. Rationem qua tunc temporis eam proposuerat, ita ipse expressit: «Nam et ego contra Manichaeos, qui has litteras Veteris Testamenti non aliter quam oportet accipiendo errant, sed omnino non accipiendo et detestando blasphemant, duos conscripsi libros recenti tempore conversionis meae; cito volens eorum vel confutare deliramenta, vel erigere intensionem ad quaerendam in Libris quas oderunt, Christianam et evangelicam fidem. Et quia non mihi tunc occurrebant omnia quemadmodum proprie possent accipi, magisque non posse accipi videbantur, aut vix posse

sunt plane mysteria et sacramenta, sive hoc modo quo tenuitas nostra conatur, sive aliquo alio meliore, secundum sanam tamen fidem sunt interpretanda et intelligenda (*De Gen. c. Man. II 12, 17: ML 34,205*).

633. Vigilanti verbo Evangelista usus est, ut non diceret, Latus eius percussit, aut vulneravit, aut quid aliud, sed *aperuit*, ut illic quodammodo vitae ostium panderetur, unde Sacramenta Ecclesiae manaverunt... Propter hoc prima mulier facta est de latere viri dormientis (Gen. 2,22), et appellata est vita materque vivorum (ib. 3,20). Magnum quippe significavit bonum, ante magnum praevaricationis malum. Hic secundus Adam inclinato capite in cruce dormivit, ut inde formaretur ei coniux, quod de latere dormientis effluxit (*In Io. Ev. tr. 120,2: ML 35,1953*).

634. In ipso exordio Adam et Eva parentes omnium gentium erant, non tantummodo ludaeorum; et quidquid figurabatur in Adam de Christo, ad omnes utique gentes pertinebat, quibus salus est in Christo (*In Io. Ev. tr. 9,10: ML 35,1463*).

635. An si et ipse (Adam) figurate intelligendus est, quis genuit Cain, et Abel, et Seth? An et ipsi figurate tantum fuerunt, non etiam homines ex hominibus nati? (*De Gen. ad litt. VIII 1,4: ML 34,373*).

636. Verum quisquis uspiam nascitur homo, id est animal rationale mortale, quamlibet nostris inusitatam sensibus gerat corporis formam, seu colorem, sive motum, sive sonum, sive qualibet vi, qualibet parte, qualibet qualitate naturae, ex illo uno protoplasto originem ducere, nullus fidelium dubitaverit... 2. Quapropter, ut istam quaestionem ³ pedetentim cauteque concludam: aut illa, quae talia de quibusdam gentibus scripta sunt, omnino nulla sunt; aut si sunt, homines non sunt; aut ex Adam sunt si homines sunt (*De civ. Dei XVI 8,1-2: ML 41,486-487*).

637. Sociale quiddam est humana natura, ...ob hoc ex uno Deus voluit omnes homines condere, ut in sua societate non sola similitudine generis, sed etiam cognationis vinculo tenerentur (*De bono coni. 1,1: ML 40,373*).

aut difficile; ne retardarer, quid figurate significarent ea quae ad litteram non potui invenire, quanta valui brevitate et perspicuitate explicavi, ne vel multa lectione vel disputationis obscuritate deterriti, in manus ea sumere non curarent» (*De Gen. ad Utt. Vili 2,5: ML 34,373*). Cf. Maher, *Saint Augustine's Defense against the Manicheans* 11.

³ Respondit ad quaestionem, «utrum ex filiis Noè, vel potius ex illo uno homine, unde etiam ipsi exstiterunt, propagata esse credendum sit quaedam monstrosa hominum genera, quae gentium narrat historia» (*Ib. n.1*).

PARS II
De Angelis

CAPUT X

Angeli creati a Deo fuerunt; credibilis videtur eos fuisse
creatos simul cum mundo visibili

Summarium.—Quid veniat nomine Angelorum: 638-639.—Angelos esse opus Dei, S. Scriptura testatur. Nec praetermissi sunt in narratione Mosaica. Cum non videatur Deum aliquid fecisse ante creationem caeli et terrae, et die septimo requieverit a creando, alicubi in narratione *Genesis* includuntur. Angelos iam creatos fuisse die quarto ex S. Scripta, demonstrat; neque creati fuerunt die tertio aut secundo, quia quid Deus istis diebus fecerit, a Genesi describitur. Remanet ergo, ut creati fuerint *die uno*. Utrum in voce *caelum et terram* versus 1, et in *luce* versus 3, non ipsi constat. Credibilis putat verbis *caelum et terram* creaturam et spirituales et corporales fuisse significatas, et *in principio*, significare in *Verbo*: 640-643.—Hoc certo constat Angelos non esse Deo coaeternos, et esse creatos, quia etsi quis dicat Angelos semper fuisse, hoc unum tantum sibi vult scilicet, non fuisse tempus antequam Angeli essent, quod ex eo sequitur, quod tempus nequeat esse absque rebus mutabilibus, cum ab istarum motu id metiatur: 646.

638. Qui facit angelos suos spiritus, et ministros suos ignem flagrantem (Ps. 103,4). Et hoc, quamvis non videamus apparitionem Angelorum; abscondita est enim ab oculis nostris, et est in quadam republica magna imperatoris Dei, tamen esse Angelos novimus ex fide, et multis apparuisse scriptum legimus, et tenemus, nec inde dubitare fas nobis est. Spiritus autem Angeli sunt; et cum spiritus sunt, non sunt angeli; cum mittuntur, fiunt angeli. Angelus enim officii nomen est, non naturae. Quaeris nomen huius naturae, spiritus est; quaeris officium, angelus est: ex eo quod est, spiritus est, ex eo quod agit, angelus est (*En. in Ps.* 1035.1,15: ML 37,1348).

639. Scriptum est enim, Qui facit angelos suos spiritus: id est, eos qui natura spiritus sunt, facit esse angelos suos, iniungendo eis officium nuntiandi. Qui enim graece dicitur ἀγγελο?, quod nomen latina declinatione angelus perhibetur, latina lingua nuntius interpretatur (*De civ. Dei* XV 23,1: ML 41,468).

640. Ubi de mundi constitutione Sacrae Litterae loquuntur, non evidenter dicitur utrum vel quo ordine creati sint Angeli: sed si praetermissi non sunt, vel caeli nomine, ubi dictum est, *In principio fecit Deus caelum et terram* (Gen. 1,1); vel potius lucis huius, de qua loquor, significati sunt. Non autem praetermissos esse hinc existimo, quod scriptum est requieverit Deum in septimo die ab omnibus operibus suis quae fecit; cum liber ipse ita sit exorsus, *In principio fecit Deus caelum et terram*: ut ante caelum et terram

nihil aliud fecisse videatur. Cum ergo a caelo et terra coeperit, atque ipsa terra quam primitus fecit, ... invisibilis et incomposita, nondumque luce facta, utique tenebrae fuerint super abyssum... deinde omnia creando disposita sint, quae per sex dies consummata narrantur: quomodo Angeli praetermitterentur, tanquam non essent in operibus Dei, a quibus in die septimo requievit? Opus autem Dei esse Angelos, hic quidem etsi non praetermissum, non tamen evidenter expressum est; sed alibi hoc Sancta Scriptura clarissima voce testatur... in Psalmo canitur: ... *Laudate eum, omnes Angeli eius*... Hic apertissime a Deo factos esse Angelos divinitus dictum est, cum eis inter caetera caelestia commemoratis, infertur ad omnia, Ipse dixit, et facta sunt (*De civ. Dei* XI 9: ML 41,323-324).

641. Quis porro audebit opinari, post omnia ista quae sex diebus enumerata sunt, Angelos factos? Sed et si quisquam ita desipit, redarguit istam vanitatem illa Scriptura paris auctoritatis, ubi Deus dicit, *Quando facta sunt sidera, laudaverunt me voce magna omnes Angeli mei* (Iob 38,7, sec. LXX). Iam ergo erant Angeli, quando facta sunt sidera. Facta sunt autem quarto die. Numquidnam ergo die tertio factos esse dicemus? Absit. In promptu est enim, quid illo die factum sit... Numquidnam secundo? Ne hoc quidem: tunc enim firmamentum factum est inter aquas superiores et inferiores, caelumque appellatum est... Nimirum si ad istorum dierum opera Dei pertinent Angeli, ipsi sunt lux illa quae diei nomen accepit, cuius unitas ut commendaretur, non est dictus dies primus, sed dies unus... Cum enim dixit Deus, *Fiat lux, et facta est lux*; si recte in hac luce creatio intelligitur Angelorum, profecto facti sunt participes lucis aeternae, quod est ipsa incommutabilis Sapientia Dei (*De civ. Dei* XI 9: ML 41,324-325).

642. Ne quis autem contendat, et dicat non sanctos Angelos esse significatos, in eo quod scriptum est, *Fiat lux, et facta est lux*... Angelos autem prius esse factos, non tantum ante firmamentum... sed ante illud quod dictum est, *In principio fecit Deus caelum et terram*... non e contrario referam contentionem... Proinde ut volet quisque accipiat..., dum tamen Angelos sanctos in sublimibus sedibus, non quidem Deo coaeternos, sed tamen de sua sempiterna et vera felicitate securos et certos esse, nemo ambigat (*De civ. Dei* XI 32: ML 4b345-346).

643. Quapropter, etsi alia lux in isto huius libri loco intelligenda est, ubi legimus, *Dixit Deus, et facta est lux*; et aliae tenebrae significatae sunt in eo quod scriptum est, *Divisit Deus inter lucem et tenebras* (Gen. 1,3-4): nos tamen has duas angelicas societates, unam fruentem Deo, alteram tumentem typho L.. lucis tenebrarumque significatas existimavimus... Si autem hoc sensit etiam ille qui scripsit, ad perfectiorem disputationis finem nostra pervenit

i S. Augustinus saepissime utitur hoc vocabulo ad exprimendam superbiam et arrogantiam: «Et gaudebam superbe, et tumebam typho» (*Conf.* III 3,6: ML 32,685). «Procurasti mihi per quemdam hominem immanissimo typho turgidum» (*Ib.* VII 9,13: ML 32,740).

intentio: ut homo Dei tant eximiae divinaeque sapientiae, imo per eum Spiritus Dei in commemorandis operibus Dei, quae omnia sexto die dicit esse perfecta, nullo modo Angelos praetermisisse credatur: sive *In principio*, quia primo fecit; sive quod convenientius intelligitur, *In principio*, quia in Verbo unigenito fecit, scriptum sit, *In principio fecit Deus caelum et terram*: quibus nominibus universalis est significata creatura, vel spiritualis et corporalis, quod est credibilis (*De civ. Dei* XI 33: ML 41,346-347).

644. Sicut ergo dicimus creatum tempus, cum ideo semper fuisse dicatur, quia omni tempore tempus fuit: ita non est consequens, ut si semper fuerunt Angeli, ideo non sint creati, ut propterea semper fuisse dicantur, quia omni tempore fuerunt; et propterea omni tempore fuerunt, quia nullo modo sine his ipsa tempora esse potuerunt. Ubi enim nulla creatura est, cuius mutabilibus motibus tempora peragentur, tempora omnino esse non possunt. Ac per hoc et si semper fuerunt, creati sunt; nec, si semper fuerunt, ideo Creatori coaeterni sunt. Ille enim semper fuit aeternitate immutabili: isti autem facti sunt; sed ideo semper fuisse dicuntur, quia omni tempore fuerunt, sine quibus tempora nullo modo esse potuerunt: tempus autem quoniam mutabilitate transcurrit, aeternitati immutabili non potest esse coaeternum (*De civ. Dei* XII 15,2: ML 41,364).

De natura et ordinibus Angelorum

Summarium.—Aliquibus in locis videtur Augustinum aliquod genus corporis in Angelis ponere: 645-647.—Ex aliis tamen testimoniis apparet eum in dubio fuisse circa perfectam spiritualitatem Angelorum: 648-649.—Esse varios ordines Angelorum firmiter credit, naturam vero diversorum ordinum se nescire fatetur: 650-651.

645. Adhuc habet vitam utique corpus nostrum; et tamen comparatum corpori illi, quod futurum est qualia sunt Angelorum corpora, invenitur corpus hominis mortuum, quamvis adhuc habens animam (*En. in Ps.* 85,17: ML 37,1094).

646. Proinde cum hoc corpus iam non animale, sed per futuram commutationem spirituale receperit Angelis coaequata, perfectum habebit naturae suae modum, obediens et imperans, vivificata et vivificans, tam ineffabili facilitate, ut sit ei gloriae quod sarcinae fuit (*De Gen. ad Utt.* XII 35,68: ML 34,484) *.

647. Quapropter, etsi daemones aëria sunt animalia, quoniam corporum aeriorum natura vigent; et propterea morte non dissolvuntur; quia praevallet in eis elementum, quod ad faciendum quam ad patiendum est aptius; duobus subterpositis, aqua scilicet et

¹ Arguit in hoc capite, cur resurrectio corporum ad perfectam beatitudinem animae sit necessaria.

terra, uno autem superposito, id est igne sidereo: distribuuntur enim dementa ad patiendum duo, humor et humus; ad faciendum autem alia duo, aër et ignis: si ergo ita sunt, non impedit ista distinctio nostram Scripturam, quae non ex aere, sed ex aquis producta indicat volatilia... 15. Si autem transgressores illi (Angeli) antequam transgredierentur, caelestia corpora gerebant, neque hoc mirum est, si conversa sunt ex poena in aëriam qualitatem, ut iam possint ab igne, id est, ab elemento naturae superioris aliquid pati (*De Gen. ad lilt.* III 10,14-15: ML 34,284).

648. Scriptum est enim, *Qui facit angelos suos spiritus*: id est, eos qui natura spiritus sunt, facit esse angelos suos... Sed utrum eorum corpora consequenter adiunxerit, dicendo, *Et ministros suos ignem ardentem* (Ps. 103,5): an quod caritate tanquam igne spiritali fervere debeant ministri eius, ambiguum est... Non hinc aliquid audeo definire, utrum aliqui spiritus elemento aërio corporati... possint etiam hanc pati libidinem (*De civ. Dei* XV 23,1: ML 41,468) 2.

649. Sunt quaedam sua etiam daemonibus corpora, sicut doctis hominibus visum est... Si autem quisquam nulla habere corpora daemones asseverat, non est de hac re aut laborandum operosa inquisitione, aut contentiosa disputatione certandum. Cur enim non dicamus, quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi profecto incorporei, et nunc potuerunt includi corporalibus membris, et tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari (*De civ. Dei* XXI 10,1: ML 41,724) 3.

650. Certe ait Apostolus, *Sive Sedes, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates* (Coi. 1,16). Et esse itaque Sedes, Dominationes, Principatus, Potestates in caelestibus apparatibus, firmissime credo, et differre inter se aliquid indubitata fide teneo: sed..., quatenus ista sint, et quid inter se differant nescio (*Ad Oros. c. prise, et orig.* 11,14: ML 42,678).

651. Quid inter se distent quatuor illa vocabula, quibus universam ipsam caelestem societatem videtur Apostolus esse complexus, dicendo, *Sive Sedes, sive Dominationes, sive Principatus, sive Potestates*, dicant qui possunt, si tamen possunt probare quod dicunt: ego me ista ignorare confiteor (*Enchir.* 58: ML 40,259).

2 Quaestio, quam solvendam proposuerat, haec est: «Utrum possint Angeli, cum spiritus sint, corporaliter coire cum feminis» (*Ib.*). Sed de hac quaestione infra, ubi de peccato Angelorum.

3 Respondet quaestioni, an ignis corporeus possit daemones torquere (*Ib.*).

Auctores fere communiter dicunt Augustinum non categorico asseruisse corporeitatem Angelorum, sed sententiam suspendisse. Quod apparet ex locis hic citatis. Cf. Card. Noris, *Vindiciae Augustinianae* c.4,1: ML 47,687; Portalé, *l.c.* 2355; Boyer, *De Deo creante et elevante* 486-7.

I «

II
r

A

Deus qui condidit naturam Angelorum, gratiam sanctificantem eis largitus est. Plures ex illis a luce veritatis se averterunt. Angeli omnes habuerunt etiam «adiutorium sine quo»

Summarium.—Angeli bona voluntate, seu Dei amore, conditi sunt, et gratiam receperunt. Neque potuerunt seipsis dare talem voluntatem bonam, seda Deo, causa efficiente, eam receperunt: 652-653.—Diabolus et angeli mali, propria voluntate, a luce veritatis se averterunt. Angeli vero boni, per idem liberum arbitrium in veritate steterunt. Angeli mali per superbiam a Deo, qui summe est, se averterunt, et ad seipsos, qui non summe sunt, conversi sunt. Non per invidiam, sed per superbiam lapsi sunt. Invidia enim non praecedit, sed sequitur superbiam: 654-659.—Angeli mali praescientiam eorum casus non habuerunt, et immediate ab initio suae conditionis ceciderunt: 660.—Filii Dei, de quibus in Gen. 6,1-4, non fuerunt .Angeli; Angeli boni nullo modo peccatum fornicationis commiserunt: utrum vero daemones «elemento aereo corporati» peccatum tale commiserint, non audet definire. Peccare potuerunt, quia ex nihilo facti sunt: 661-663.—Angeli habuerunt gratiam, qua poterant, si voluissent, in accepta perseverare iustitia: 664-666.

652. Nam et hoc discutiendum est, si boni Angeli ipsi in se fecerunt voluntatem bonam, utrum aliqua eam, an nulla voluntate fecerunt. Si nulla, utique nec fecerunt. Si aliqua, utrum mala, an bona. Si mala, quomodo esse potuit mala voluntas bonae voluntatis effectrix? Si bona, iam ergo habebant. Et istam quis fecerat, nisi ille qui eos cum bona voluntate, id est cum amore casto, quo illi adhaerent, creavit, simul eis et condens naturam, et largiens gratiam? Unde sine bona voluntate, hoc est Dei amore, nunquam sanctos Angelos fuisse, credendum est. Isti autem, qui cum boni creati essent, tamen mali sunt, mala propria voluntate, quam bona natura non fecit, nisi cum a bono sponte defecit, ut mali causa non sit bonum, sed defectus a bono, aut minorem acceperunt amoris divini gratiam, quam illi qui in eadem perstiterunt, aut si utrique boni aequaliter creati sunt, istis mala voluntate cadentibus, illi amplius adiuti, ad eam beatitudinis plenitudinem, unde se nunquam casuros certissimi fierent, pervenerunt... Confitendum est igitur cum debita laude Creatoris, non ad solos sanctos homines pertinere, verum etiam de sanctis Angelis posse dici, quod caritas Dei diffusa sit in eis per Spiritum Sanctum, qui datus est eis (Rom. 5,5) (*De civ. Dei* XII 9,2: ML 41,357).

653. Si dixerimus nullam esse efficientem causam etiam voluntatis bonae, cavendum est, ne voluntas bona bonorum Angelorum, non facta, sed Deo coaeterna esse credatur. Cum ergo ipsi facti sint, quomodo illa non esse facta dicetur? Porro quia facta est, utrum cum ipsis facta est, an sine illa fuerunt prius? Sed si cum ipsis, non dubium quod ab illo facta sit, a quo et ipsi; simulque ut facti sunt, ei a quo facti sunt, amore cum quo facti sunt, adhaeserunt. Eoque

sunt isti ab illorum societate discreti, quod hi in eadem voluntate bona manserunt, illi ab ea deficiendo mutati sunt, mala scilicet voluntate, hoc ipso quod a bona defecerunt: a qua non defecissent, si utique noluissent. Si autem boni Angeli fuerunt prius sine bona voluntate, eamque in se ipsi Deo non fuerunt prius sine bona voluntate, eamque in se ipsi Deo non operante fecerunt; ergo meliores a se ipsis, quam ab illo facti sunt. Absit. Quid enim erant sine bona voluntate, nisi mali? (*De civ. Dei* XII 9,1: ML 41,356).

654. Quod ergo putatur nunquam diabolus in veritate stitisse... sed ab ipso suae conditionis initio cecidisse, non sic accipiendum est, ut non propria voluntate depravatus, sed malus a bono Deo creatus putetur; alioquin non ab initio cecidisse diceretur: neque enim cecidit, si talis est factus. Sed factus continuo se a luce veritatis avertit, superbia tumidus, et propriae potestatis delectatione corruptus (*De Gen. ad litt.* XI 23,30: ML 34,441).

655. Tunc ergo dederat homini Deus bonam voluntatem; in illa quippe eum fecerat qui fecerat rectum: dederat adiutorium, sine quo in ea non posset permanere si vellet; ut autem vellet, in eius libero reliquit arbitrio. Posset ergo permanere si vellet: quia non deerat adiutorium per quod posset, et sine quo non posset perseveranter bonum tenere quod vellet. Sed quia noluit permanere, profecto eius culpa est, cuius meritum fuisset, si permanere voluisset: sicut fecerunt Angeli sancti, qui cadentibus aliis per liberum arbitrium, per idem liberum arbitrium steterunt ipsi, et huius permansionis debitam mercedem recipere meruerunt, tantam scilicet beatitudinis plenitudinem, qua eis certissimum sit semper se in illa esse mansuros (*De corr. et gr.* 11,32: ML 44,935) L

656. Angelis igitur aliquibus impia superbia deserentibus Deum et in huius aeris imam caliginem de superna caelesti habitatione deiectis, residuus numerus Angelorum in aeterna cum Deo beatitudine et sanctitate permansit (*Enchir.* 28: ML 40,246).

657. Proinde causa beatitudinis Angelorum bonorum ea verissime reperitur, quod ei adhaerent qui summe est. Cum vero causa miseriae Angelorum quaeritur, ea merito occurrit, quod ab illo qui summe est aversi, ad se ipsos conversi sunt, qui non summe sunt: et hoc vitium quid aliud quam superbia nuncupatur? *Initium* quippe *omnis peccati superbia* (Eccli. 10,15). Noluerunt ergo ad illum custodire fortitudinem suam (Ps. 58,10): et qui magis essent, si ei qui summe est adhaererent; se illi praeferendo, id quod minus est praetulerunt (*De civ.* Dei* XII 6: ML 41,353).

658. Nonnulli dicunt ipsum ei (diabolo) fuisse casum a supernis sedibus, quod inviderit homini facto ad imaginem Dei. Porro autem invidia sequitur superbiam, non praecedit: non enim causa superbiendi est invidia, sed causa invidendi superbia (*De Gen. ad litt.* XI 14,18: ML 34»436).

1 Cf. n.664,737.

659. Ipse est enim (Deus), qui in principio condidit mundum, plenum bonis omnibus visibilibus atque intelligibilibus rebus, in quo nihil melius instituit quam spiritus, quibus intelligentiam dedit, et suae contemplationis habiles capacesque sui praestitit, atque una societate devinxit, quam sanctam et supernam dicimus civitatem, in qua res qua sustententur beatique sint, Deus ipse illis est, tanquam vita victusque communis. Qui liberum arbitrium eidem intellectuali naturae tribuit tale, ut si vellet, desereret Deum, beatitudinem scilicet suam, continuo miseria secutura. Qui cum praesciret angelos quosdam per elationem, qua ipsi ad beatam vitam sufficere vellent, tanti boni desertores futuros, non eis ademit hanc potestatem, potentius et melius esse iudicans etiam de malis bene facere, quam mala esse non sinere (*De civ. Dei* XXII 1,2: ML 41,751).

660. Coarctatus quaestione illa, qua quaeritur utrum sui casus praescius antequam caderet, fuerit, ne suae beatitudinis incertos esse vel aliquando fuisse Angelos dicerem, non sine causa putari posse dixi, diabolum ab ipso creaturae, hoc est ab ipso vel temporis vel suae conditionis initio cecidisse, nec aliquando in veritate stetit (*De Gen. ad liti.* XI 19,26: ML 34,439).

661. Quam quaestionem nos transeunter commemoratam... reliquimus insolutam, Utrum possint Angeli, cum spiritus sint, corporaliter coire cum feminis... Et quoniam creberrima fama est, multique se expertos, vel ab eis qui experti essent, de quorum fide dubitandum non est, audisse confirmant. Silvanos, et Faunos, quos vulgo incubos vocant, improbos saepe exstitisse mulieribus, et earum appetisse ac peregissee concubitum; et quosdam daemones, quos Dusios Galli nuncupant, hanc assidue immunditiam et tentare et efficere, plures talesque asseverant ut hoc negare impudentiae videatur: non hinc aliquid audeo definire, utrum aliqui spiritus elemento aereo corporati (nam hoc elementum etiam cum agitur flabello, sensu corporis tactuque sentitur), possint etiam hanc pati libidinem, ut quomodo possunt, sentientibus feminis misceantur. Dei tamen Angelos sanctos nullo modo illo tempore sic labi potuisse crediderim: ... sed potius de illis qui primum apostatantes a Deo cum diabolo principe suo ceciderunt, qui primum hominem per invidiam serpentina fraude deiecit. Angelos autem fuisse etiam Dei homines nuncupatos, eadem Scriptura sancta locupletissima testis est (*De civ. Dei* XV 23,1: ML 41,468) 2.

662. Angelorum bonorum et malorum inter se contrarios appetitus non naturis principiisque diversis, cum Deus omnium substantiarum bonus auctor et conditor utrosque creaverit, sed voluntatibus et cupiditatibus exstitisse, dubitare fas non est; dum alii constanter in communi omnibus bono, quod ipse illis Deus est, atque in eius aeternitate, veritate, caritate persistunt; alii sua potes-

2 Verba Gen. 6,1-4, putat potius interpretanda de hominibus, i.e., de filiis Seth et filiabus Cain. Neque putat nos movere debere, quod gigantes fuissent nati. Nam observat quod etiam ante commixtionem iam dicatur quod gigantes fuissent super terram (cf. *Ib.* n.2-3).

tate potius delectati, velut bonum suum sibi ipsi essent, a superiore,.. defluerunt (*De civ. Dei* XII 1,2: ML 41,349).

663. Hoc scio, naturam Dei nunquam, nusquam, nulla ex parte posse deficere; et ea posse deficere, quae ex nihilo facta sunt. Quae tamen quanto magis sunt, et bona faciunt (tunc enim aliquid faciunt), causas habent efficientes: in quantum autem deficiunt, et ex hoc mala faciunt (quid enim tunc faciunt nisi vana?), causas habent deficientes (*De civ. Dei* XII 8: ML 41,355) 3.

664. Si autem hoc adiutorium vel angelo vel homini, cum primum facti sunt, defuisset; quoniam non talis natura facta erat, ut sine divino adiutorio posset manere si vellet, non utique sua culpa cecidissent: adiutorium quippe defuisset, sine quo manere non possent (*De corr. et gr.* 11,32: ML 44,935)4.

665. Simul ut facti sunt (Angeli), lux facti sunt: non tamen ita tantum creati, ut quoquo modo essent, et quoquo modo viverent; sed etiam illuminati, ut sapienter beateque viverent (*De civ. Dei* XI 11: ML 41,327).

666. Et cum id egit eorum voluntas bona, ut non ad se ipsos, qui minus erant, sed ad illum qui summe est, converterentur, eique adhaerentes magis essent, eiusque participatione sapienter beateque viverent; quid aliud ostenditur, nisi voluntatem quamlibet bonam inopem fuisse in solo desiderio remansuram, nisi ille qui bonam naturam ex nihilo sui capacem fecerat, ex se ipso faceret implendo meliorem, prius faciens excitando avidiorem? (*De civ. Dei* XII 9: ML 41,356).

k> i S.
r

!i

di.

De beatitudine bonorum Angelorum, ac de damnatione malorum

Summarium.—Quia Angeli boni, pia obedientia Deo cohaerentes, in bono permanserunt, acceperunt non posse peccare: 667-669.—Deum vident facie ad faciem. Veritatem incommutabilem contemplantur, atque participes aeternitatis Dei facti sunt: 670-671.—Quia culpa angelorum malorum, tanto fuit damnabilior, quanto eorum natura sublimior, gratia reparationis eis non fuit collata: 672-673.—Peccando «miserrimi effecti sunt». In huius mundi ima detrusi sunt, velut in carcere, serverius puniendi in finali iudicio. Poenaliter in inferi inferioris caliginoso aere, ubi venti et nubila et procellae et turbines fiunt, detrusi sunt, non vero in caelo ubi solem et stellas Deus ordinavit. Aeterno supplicio destinati sunt: 674-678.

..

667. Dic potius, si vis (Iuliane) verum dicere, hominis naturam capacem boni et pravi prius factam: non quod non posset solius

3 Explicat cur Angeli peccare potuerint.
4 Vide n.655. Omnes Angeli, et boni et mali, habuerunt *adiutorium sine quo* non possent permanere in bono, etiamsi vellent. Aliter Angeli mali culpa vacassem. Eadem terminologia utitur de Adam loquendo. De natura istius adiutorii, cf. infra, c.17, et in tr. *De gratia* c.7.

boni Capax fieri; sed quod ab ipso gradu ordinatissime surgere debuit, ut si non peccasset quando peccare posset, ad eam beatitudinem perveniret ubi peccare non posset... An vero metuendum est, ne tunc etiam forte peccemus, quando sanctis Angelis erimus aequales? De quibus sine dubitatione credendum est, quod acceperint non posse peccare pro merito permansionis suae, quoniam steterunt quando aliis cadentibus etiam ipsi peccare potuerunt. Alioquin adhuc timendum esset, ne multos novos diabolos, et eorum novos malos angelos haberet hic mundus (*C. Iui. o.i.* V 58: ML 45,1491).

668. Caeteri (Angeli boni) autem per ipsum liberum arbitrium in veritate steterunt, eamque de suo casu nunquam futuro certissimam scire meruerunt (*De corr. et gr.* 10,27: ML 44,932).

669. Angelis igitur aliquibus impia superbia deserentibus Deum, et in huius aëris imam caliginem de superna caelesti habitatione deiectis, residuus numerus angelorum in aeterna cum Deo beatitudine et sanctitate permansit. Neque enim ex uno angelo lapso atque damnato caeteri propagati sunt, ut eos sicut homines originale malum obnoxiae successionis vinculis obligaret, atque universos traheret ad debitas poenas: sed eo qui diabolus factus est, cum sociis impietatis elato, et ipsa cum eis elatione prostrato, caeteri pia obedientia Domino cohaeserunt, accipientes etiam, quod illi non habuerunt, certam scientiam qua essent de sua sempiterna et nunquam casura stabilitate securi (*Enchir.* 28,9: ML 40,246).

670. Considerandum est quantus vir dicebat... *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem* (1 Cor. 13,12). Sic iam vident sancti Angeli (*De civ. Dei* XXII 29,1: ML 41,797).

671. Proinde illi in illo veritatem incommutabilem vident, et secundum eam suas dirigunt voluntates. Fiunt ergo illi participes aeternitatis, veritatis, voluntatis eius semper, sine tempore et loco. Moventur autem eius imperio etiam temporaliter, illo non temporaliter moto. Nec ita ut ab eius contemplatione resiliant aut defluant; sed simul et illum sine loco ac tempore contemplantur, et eius in inferioribus iussa perficiunt, moventes se per tempus, corpus autem per tempus et locum, quantum eorum congruit actioni (*De Gen. ad litt.* VIII 24,45: ML 34-39°).

672. Quanquam non desint qui etiam nos Angelis praeferant; quia pro nobis, inquiunt, non pro Angelis mortuus est Christus. Id quid est aliud, quam de impietate velle gloriari? Etenim, *Christus*, sicut ait Apostolus, *iuxta tempus pro impiis* mortuus est (Rom. 5,6). Hic ergo non meritum nostrum, sed Dei misericordia commendatur... An ideo nos praeferimus Angelis, quia cum et angeli peccaverint, nihil eis tale unde sanarentur impensum est? Quasi aliquid eis vel parvum fuerit impensum, et nobis amplius. Quod si et hoc factum esset, adhuc quaeri posset utrum ideo fuisset factum, quod steteramus excellentius, an quod desperatius iacebamus. Cum vero noverimus bonorum omnium Creatorem reparandis angelis malis nihil gratiae contulisse, cur non potius intelligimus quod tanto

damnabilior eorum indicata sit culpa, quanto erat natura sublimior? Tanto enim minus quam nos peccare debuerunt, quanto meliores nobis fuerunt. Nunc autem in offendendum Creatorem tanto execrabilius beneficio eius ingrati exstiterunt, quanto beneficentius sunt creati; nec eis satis fuit desertores esse illius, nisi et nostri fierent deceptores (*In Io. Ev. tr.* 110,7: ML 35,1924).

673. Natura rationalis quanto est ipsa superior, tanto ruina eius peior, et peccatum eius quanto incredibilius, tanto est damnabilius. Ideo angelus irreparabiliter cecidit, quoniam cui plus datur, plus exigitur ab eo (Lc. 12,48) (*C. Iui. o.i.* VI 22: ML 45,1553).

674. Denique angeli quidam, quorum princeps est qui dicitur diabolus, per liberum arbitrium a Domino Deo refugae facti sunt. Refugientes tamen eius bonitatem, qua beati fuerunt, non potuerunt eius effugere iudicium, per quod miserrimi effecti sunt (*De corr. et gr.* 10,27: ML 44>932).

675. Peccasse autem quosdam angelos, et in huius mundi ima detrusos, qui eis velut career est, usque ad futuram in die iudicii ultimam damnationem, apostolus Petrus apertissime ostendit, dicens, quod Deus angelis peccantibus non perpercerit, sed carceribus caliginis inferi retrudens tradiderit in iudicio puniendos reservari (2 Petr. 2,4) (*De civ. Dei* XI 33: ML 41,346).

676. Quia vero et ipsi angeli non a Deo mali sunt conditi, sed peccando facti sunt mali, sic Petrus in Epistola sua dicit: Si enim Deus angelis peccantibus non perpercit, sed carceribus caliginis inferi detrudens tradidit in iudicio puniendos reservari (2 Petr. 2,4). Hinc Petrus ostendit adhuc eis ultimi iudicii poenam deberi, de qua Dominus dicit: *Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius*. Quamvis iam poenaliter hunc inferum, hoc est, inferiorem caliginosum aërem tanquam carcerem acceperint: qui tamen quoniam et caelum dicitur, non illum caelum in quo sunt sidera, sed hoc inferius cuius caligine nubila conglobantur, et ubi aves volitant; nam et caelum nubilum dicitur, et volatilia caeli appellantur: secundum hoc Apostolus Paulus eosdem iniquos angelos, contra quos nobis invidos pie vivendo pugnamus, *spiritualia nequitiae in caelestibus* nominat (Eph. 6,12). Quod ne de illis superioribus caelis intelligatur, aperte alibi dicit: *Secundum principem potestatis aëris huius, qui nunc operatur in filiis diffidentiae* (*Ib.* 2,2) (*De nat. boni* 33: ML 42,561-562).

677. Sic et Apostolus dicit, quod in semetipso pugnat adversus potestates exteriores. Ait enim: Non est nobis colluctatio adversus carnem et sanguinem, sed adversus principes et potestates huius mundi, *rectores harum tenebrarum, adversus spiritualia nequitiae in caelestibus* (Eph. 6,12). Caelum enim dicitur et iste aër, ubi venti et nubes et procellae et turbines fiunt; sicut etiam Scriptura dicit multis locis, *Et intonuit de caelo Dominus* (Ps. 17,14); et, *aves caeli* (Ps. 8,9); ... cum manifestum sit aves in aëre volare. Et nos in consuetudine hunc aërem caelum appellamus: nam cum de sereno vel nubilo quaerimus, aliquando dicimus, Qualis est aër? aliquando, Quale

est caelum? Hoc dixi, ne quis existimet ibi habitare mala daemonia, ubi solem et lunam stellas Deus ordinavit. Quae mala daemonia ideo Apostolus appellat spiritualia, quia etiam mali angeli in Scripturis divinis spiritus appellantur. Ideo autem rectores harum tenebrarum eos dicit, quoniam peccatores homines tenebras appellat, quibus isti dominantur (*De ag. chr.* 3,3: ML 40,292).

678. Quae illum (diabolum) vitiositas (maxime superbia et invidia) sic obtinuit, ut propter hanc esset in carceribus caliginosis huius aeris aeterno supplicio destinatus (*De civ. Dei* XIV 3,2: NIL 41,406).

De apparitionibus, scientia et potestate Angelorum, necnon de auxilio quod boni Angeli hominibus praestant, ac de cultu Angelorum

Summarium Angeli hominibus apparuerunt, ita ut videri et tangi possent: 679-680 Angelorum ministerio miracula facta sunt. et pereos Theophaniae divinae in Vet. Test, locum habuerunt: 681-682.—Quid intersit inter cognitionem angelicam et humanam. Angeli boni temporalia et mutabilia noscunt in Verbo. Daemones multa occulta coniecturaliter prospiciunt, et futura permittuntur praenuntiare, quamquam, aliter ac Angeli boni, saepe falluntur. Daemones non agnoverunt in Christo Verbum Dei, nec putat Augustinus eos pro Messia eum habuisse, saltem cum in deserto ab ipsis tentaretur: 683-686.—Creatura corporea subiecta est Angelis. Creare non valent: 687-688.—Sub influxu idearum neoplatonicarum, Augustinus admisit unamquamque rem visibilem habere potestatem angelicam sibi praepositam: 689.—Intima societas existit inter Angelos et iustos; ad eandem civitatem Dei pertinent. Angeli auxiliantur nobis: 690-692.—Animabus mortuorum nuntiant, quae in mundo eveniunt, mensura convenienti. Multa agit Deus per Angelos. Nationes alienigenas custodiunt. Sacrificia non offeruntur Angelis, sed honorantur, «caritate, non servitute»: 693-697.

679. Multis apparuisse (Angelos) scriptum legimus, et teneamus, nec inde dubitare fas nobis est (*En. in Ps.* 103 s.1,15: ML 37.1348).

680. Apparuisse tamen hominibus angelos in talibus corporibus, ut non solum videri, verum etiam tangi possent, eadem verissima Scriptura testatur (*De civ. Dei* XV 23,1: ML 41,468).

681. Illas etiam nubes et ignes quomodo fecerint vel assumpserint Angeli ad significandum quod annuntiabant, etiam si Dominus vel Spiritus sanctus illis corporalibus formis ostendebatur, quis novit hominum?... Quemadmodum haec faciat per Angelos suos, et quantum fieri velit etiam per angelos malos sive sinendo, sive iubendo, sive cogendo, ex occulta sede altissimi imperii sui; nec oculorum acie penetrare, nec fiducia rationis enucleare, nec propectu mentis comprehendere valeo, ut tam certus hinc loquar

ad omnia quae requiri de his rebus possunt, quam si essem angelus, aut propheta, aut apostolus (*De Trin.* III 10,21: ML 42,881).

682. Proinde, illa omnia quae Patribus visa sunt, cum Deus illis secundum suam dispensationem temporibus congruam praesentaretur, per creaturam facta esse manifestum est. Et si nos latet quomodo ea ministris Angelis fecerit, per Angelos tamen esse facta, non ex nostro sensu dicimus, ne cuiquam videamur plus sapere... Exstat enim auctoritas divinarum Scripturarum, unde mens nostra deviare non debet... Apertissime quippe scriptum est in Epistola ad Hebraeos, cum dispensatio Novi Testamenti a dispensatione Veteris Testamenti secundum congruentiam saeculorum ac temporum distingueretur, non tantum illa visibilia, sed ipsum etiam sermonem per Angelos factum. Sic enim dicit: *Ad quem autem Angelorum dixit aliquando, Sede ad dexteram meam, quo usque ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum? Nonne omnes sunt ministri spiritus, ad ministrationem missi, propter eos qui futuri sunt haereditate possidere salutem?* (Hebr. 1,13-14). Hinc ostendit illa omnia non solum per Angelos facta, sed etiam propter nos facta, id est, propter populum Dei, cui promittitur haereditas vitae aeternae. Sicut ad Corinthios etiam scriptum est: *Omnia haec in figura contingebant illis; scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos finis saeculorum obvenit* (1 Cor. 10,11) (*De Trin.* III 11,22: ML 42,88).

683. Mens itaque humana prius haec quae facta sunt, per sensus corporis experitur, eorumque notitiam pro infirmitatis humanae modulo capit: et deinde quaerit eorum causas, si quo modo possit ad eas pervenire principaliter atque incommutabiliter manentes in Verbo Dei, ac sic invisibilia eius, per ea quae facta sunt, intellecta conspicere (Rom. 1,20)... Mens vero angelica pura caritate inhaerens Verbo Dei, posteaquam illo ordine creata est, ut praecederet caetera, prius ea vidit in Verbo Dei facienda, quam facta sunt (*De Gen. ad litt.* IV 32,49: ML 34,317).

684. Illi quippe Angeli sancti non per verba sonantia Deum discunt; sed per ipsam praesentiam immutabilis veritatis, hoc est, Verbum eius unigenitum: et ipsum Verbum et Patrem et eorum Spiritum sanctum; eamque esse inseparabilem Trinitatem, singulasque in ea personas esse unam substantiam; et tamen omnes non tres deos esse, sed unum Deum, ita noverunt, ut eis magis ista, quam nos ipsi nobis cogniti sumus (*De civ. Dei* XI 29: ML 41,343).

685. Ideo certius etiam temporalia et mutabilia ista noverunt (Angeli boni); quia eorum principales causas in Verbo Dei conspiciunt..., daemones autem non aeternas temporum causas et quodammodo cardinales in Dei Sapientia contemplantur; sed quorundam signorum nobis occultorum maiore experientia multo plura quam homines futura prospiciunt. Dispositiones quoque suas aliquando praenuntiant. Denique saepe isti, nunquam illi omnino falluntur. Aliud est enim temporalibus temporalia et mutabilibus mutabilia coniectare... quod daemonibus certa ratione permissum

est: aliud autem in aeternis atque incommutabilibus Dei legibus, quae in eius Sapientia vivunt, mutationes temporum praevidere, Deique voluntatem... Spiritus eius participatione cognoscere, quod sanctis Angelis recta discretione donatum est (*De civ. Dei* IX 22: ML 41,274).

686. Ipsi autem daemones etiam hoc ita sciunt, ut eidem Domino infirmitati camis induto dixerint: *Quid nobis et tibi, lesu Nazarene? lenisti ante tempus perdere nos* (Mc. 1,24, et Mt. 8,29)... Tantum eis innotuit, quantum voluit: tantum autem voluit, quantum oportuit. Sed innotuit, non sicut Angelis sanctis, qui eius secundum id quod Dei Verbum est, participata aeternitate perimuntur; sed sicut eis terrendis innotescendum fuit... Innotuit ergo daemonibus, non per id quod est vita aeterna, ... sed per quaedam temporalia suae virtutis effecta et occultissimae signa praesentiae, quae angelicis sensibus etiam malignorum spirituum potius quam infirmitati hominum possent esse conspicua. Denique quando ea paululum suppressenda iudicavit, et aliquanto altius latuit, dubitavit de illo daemonum princeps, eumque tentavit, an Christus esset explorans, quantum se tentari ipse permisit, ut hominem quem gerebat, ad nostrae imitationis temperaret exemplum. Post illam vero tentationem, cum Angeli... ministrarent ei (Mt. 4,3-11), boni utique et sancti, ac per hoc spiritibus immundis metuendi et tremendi, magis magisque innotescebat daemonibus quantus esset, ut ei iubenti, quamvis in illo contemptibilis videretur carnis infirmitas, resistere nullus auderet (*De civ. Dei* IX 21: ML 41,273).

687. Ac per hoc sublimibus Angelis Deo subdite fruentibus, et Deo beate servientibus, subdita est omnis natura corporea, omnisque irrationalis vita, omnis voluntas vel infirma vel prava; ut hoc subditis vel cum subditis agant, quod naturae ordo poscit in omnibus, iubente illo cui subiecta sunt omnia (*De Gen. ad litt.* VIII 24,45: ML 34,390).

688. Angeli autem, quos illi deos libentius appellant, etiamsi adhibent vel iussi vel permissi operationem suam rebus quae gignuntur in mundo, tamen tam non eos dicimus creatores animalium, quam nec agricolas frugum atque arborum (*De civ. Dei* XII 24: ML 41,374).

689. Unaquaeque res visibilis in hoc mundo habet potestatem angelicam sibi praepositam (*De div. quaest.* 83 q.79,1: ML 40,90) 2.

690. Antequam de institutione hominis dicam, ubi duarum civitatum, quantum ad rationalium mortalium genus attinet, apparebit exortus, sicut superiore libro apparuisse in Angelis iam vadetur; prius mihi quaedam de ipsis Angelis video esse dicenda, quibus demonstretur, quantum a nobis potest, quam non inconveniens neque incongrua dicatur esse hominibus Angelisque societas: ut non quatuor, duae scilicet Angelorum totidemque hominum,

1 Neoplatonici.

2 Nullibi S. Augustinus expresse asserit singulos homines singulos habere angelos custodes.

sed duae potius civitates, hoc est societates, merito esse dicantur; una in bonis, altera in malis, non solum Angelis, verum etiam hominibus constitutae (*De civ. Dei* XII 1,1: ML 41,347-349).

691. Haec est gloriosissima civitas Dei; haec unum Deum novit et colit: hanc Angeli sancti annuntiaverunt, qui nos ad eius societatem invitaverunt, civesque suos in illa esse voluerunt... Nullo itaque dubitante... omnes immortales beati, qui nobis non invident (neque enim, si inviderent, essent beati), sed potius nos diligunt, ut et nos cum ipsis beati simus; plus nobis favent, plus adjuvant, quando unum Deum cum illis colimus (*De civ. Dei* X 25: ML 4b303).

692. De tanta beatitudine, quia in illa sunt civitate Jerusalem caelesti, unde nos modo peregrinamur, attendunt nos peregrinos, et miserantur nos, et iussu Domini auxiliantur nobis, ut ad illam patriam communem aliquando redeamus (*En. in Ps.* 62,6: ML 36,75i).

693. Possunt et ab Angelis, qui rebus quae aguntur hic, praesto sunt, audire aliquid mortui, quod unumquemque illorum audire debere iudicat cui cuncta subiecta sunt. Nisi enim essent Angeli qui possent interesse et vivorum et mortuorum locis, non dixisset Dominus Iesus: *Contigit autem mori inopem illum, et auferri ab Angelis in sinum Abrahae* (Lc. 16,22-29) (*De cura pro mort. ger.* 15,18: ML 40,605).

694. Agit autem multa etiam per Angelos: sed non nisi ex se ipso beatificat Angelos. Ita quamvis propter aliquas causas hominibus Angelos mittat: non tamen ex Angelis homines, sed ex se ipso, sicut Angelos, beatificat (*De civ. Dei* VII 30: ML 41,220).

695. Non autem clausit Deus fontem bonitatis suae etiam in alienigenas gentes, quas sub Angelis constituerat, portionem sibi faciens populum Israël (*En. in Ps.* 88,3: ML 37,1121).

696. Hoc etiam ipsos optimos Angelos, et excellentissima Dei ministeria velle credamus, ut unum cum ipsis colamus Deum, cuius contemplatione beati sunt. Neque enim et nos videndo angelum beati sumus; sed videndo veritatem, qua etiam ipsos diligimus Angelos, et his congratulamur. Nec invidemus quod ea paratiores, vel nullis molestiis interpedientibus perfruuntur: sed magis eos diligimus, quoniam et nos tale aliquid sperare a communi Domino iussi sumus. Quare honoramus eos caritate, non servitute. Nec eis templa construimus: nolunt enim se sic honorari a nobis: quia nos ipsos cum boni sumus, templa summi Dei esse noverunt. Recte itaque scribitur, hominem ab angelo prohibitum ne se adoraret, sed unum Dominum sub quo ei esset et ille conservus (*De vera rei.* 55,110: ML 34.170).

697. Quibus (Angelis) non placet ut eos colamus tanquam nostros deos, sed cum eis et illorum et nostrum Deum; nec eis sacrificemus, sed cum ipsis sacrificium Deo simus (*De civ. Dei* X 25: ML 41.303).

CAPUT XV

De tentatione diabolica et magia

Summarium.—Daemones eo tentant homines ut eos decipiant; Deus vero ut eos probet: 69S-701.—Non dubitat Augustinus de quodam commercio hominum cum diabolo, seu de magia. Astutissima calliditate daemones multos seducunt. Non omnia tamen facta in operibus paganorum descripta Augustinus admittit: 702-703.—Multa a daemonibus praenuntiantur ex coniecturis, vel dispositione Dei. Tamen semetipsis relictis, saepe falluntur, seu etiam invida voluntate eo praenuntiant ut homines decipiant. Daemones, acrimonia sensus et celeritate motus, facile homines superant, propterea quaedam divinant, quae admirationem hominum excitant: 704-706.—Quae de divinatione daemonum prius dixerat nimis affirmative dicta, ipsi *in Retr.* videntur: 707.—Potestas daemonum limitata est, tantum possunt quantum arbitrio Dei permittuntur, vel ad poenam suam, vel aliorum. Daemones permittuntur doloribus affligere corpora: 708-711.

698. Nunc autem in offendendo Creatorem tanto execrabilius beneficio ingrati exstiterunt (angeli), quanto beneficentius sunt creati; nec eis satis fuit desertores esse illius, nisi et nostri fierent deceptores (*In Io. Ev. tr.* 110,7: ML 35,1925).

699. Bellum gerimus adversus rectores tenebrarum harum, rectores scilicet infidelium, diabolum et angelos eius, rectores gladii eius de quo pugnat diabolus adversus fideles (*En. in Ps.* 143,4: ML 37.1858).

700. *Ne nos inferas in tentationem, sed libera nos a malo...* Tentationem istam malam dixit, qua quisque decipitur, et a diabolo subiugatur; ipsam dixit tentationem. Est enim alia tentatio, quae appellatur probatio: de ipsa tentatione scriptum est, *Tentât vos Dominus Deus vester, ut sciat si diligitis eum* (Deut. 13,3) (*S.* 57, 9,9: ML 38,390).

701. Fiunt tentationes per satanam non potestate eius, sed permissu Domini, ad homines aut pro suis peccatis puniendos, aut pro Domini misericordia probandos et exercendos (*De s. Dom. in Monte* 11,9,34: ML 34,1284).

702. In magicis autem imprecationibus, ad illecebram deceptionis, ut sibi subiugent eos quibus talia concedunt, praestant effectum precibus et ministeriis eorum, privato illo iure largientes, quod sibi largiri honorantibus se, sibique servantibus, et quaedam secum in sacramentis suis pacta servantibus. Et quando videntur imperare magi, per sublimiorum nomina inferiores terrent; et nonnulla visibilia, quae propter infirmitatem carnis magna videntur hominibus non valentibus aeterna contueri, quae per seipsum praestat dilectoribus suis verus Deus, mirantibus exhibent. Haec autem permittit Deus iuste omnia moderans, ut pro cupiditatibus et electionibus suis servitutes eorum libertatesque distribuat. Et si quando in vocatione summi Dei, aliquid pro suis malis cupiditatibus impetrant, vindicta

est illa, non gratia. Non enim frustra dicit Apostolus, *Tradidit illos Deus in desideria cordis eorum* (Rom. 1,26). Quorundam enim peccatorum perpetrandorum facilitas poena est aliorum praecedentium (*De div. quaest.* 83 79,1: ML 40,91).

703. Addimus enim ad istam lucernam inexstinguibilem¹ et humanarum et magicarum, id est per homines daemonicarum artium, et ipsorum per se ipsos daemonum multa miracula: quae si negare voluerimus, eidem ipsi cui credimus sacrarum Litterarum adversabimur veritati... Illiciuntur autem daemones ad inhabitandum per creaturas, quas non ipsi, sed Deus condidit... Ut autem illiciantur ab hominibus, prius eos ipsi astutissima calliditate seducunt, ... eorumque paucos discipulos suos faciunt, plurimorumque doctores... Unde magicae artes earumque artifices exstiterunt... Sunt ergo facta eorum plurima, quae quanto magis mirabilia confitemur, tanto cautius vitare debemus (*De civ. Dei* XXII 6,1: ML 41,717).

704. Hac atque huiusmodi facultate multa daemones praenuntiant; cum tamen ab eis longe sit altitudo illius prophetiae, quam Deus per sanctos Angelos suos et Prophetas operatur. Nam si quid de illa Dei dispositione praenuntiant, audiunt ut praenuntient; et cum ea praedicunt quae inde audiunt, non fallunt neque falluntur: verissima enim sunt angelica et prophetica oracula... In caeteris autem praedictionibus suis daemones plerumque et falluntur et fallunt. Falluntur quidem, quia cum suas dispositiones praenuntiant, ex improvise desuper aliquid iubetur, quod eorum consilia cuncta perturbet... Fallunt autem etiam studio fallendi et invida voluntate, qua hominum errore laetantur. Sed ne apud cultores suos pondus auctoritatis amittant, id agunt, ut interpretibus suis signorumque suorum coniectorebus culpa tribuatur, quando vel decepti fuerint vel mentiti (*De divin. daem.* 6,10: ML 40,586-587).

705. Daemonum ea est natura, ut aërii corporis sensu terrenorum corporum sensum facile praecedant; celeritate etiam propter eiusdem aërii corporis superiorem mobilitatem non solum cursus quorumlibet hominum vel ferarum, verum etiam volatus avium incomparabiliter vincant. Quibus duabus rebus quantum ad acrium corpus attinet praediti, hoc est acrimonia sensus et celeritate motus, multa ante cognita praenuntiant vel nuntiant, quae homines pro sensus terreni tarditate mirentur (*De divin. daem.* 3,7: ML 40,584) ².

¹ Augustinus, adhuc Manichaeus, magia delectabatur. Multa prodigia in libris paganorum narrata absque haesitatione admisit; tamen asserit: «non habemus omnia credere quae continet historia gentium» (*Ib.*). Inter ea quae renuit credere invenitur narratio de «lucerna inexstinguibili» in templo Veneris, quae «nulla tempestas, nullus imber exstingueret» (*Ib.*). Ait Augustinus: «aut in lucerna illa mechanicum aliquid de lapide asbesto ars humana molita est, aut arte magica factum est, quod homines illo mirarentur in templo, aut daemon quispiam sub nomine Veneris tanta se efficacia praesentavit, ut hoc ibi prodigium et appareret hominibus, et diutius permaneret» (*Ib.*).

² Plura de divinatione daemonum in hoc opere (ML 40,582-591). Hae divinationes interdum verae sunt, plerumque falsae. Cf. Victorino Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, LH 226.

700. Ideoque talia cum in memoriam nostram incurrerint, non mirum est, si sentiri possunt ab huius aëris animalibus quibusdam vilissimis, quos daemones vocant, a quibus nos superari acumine ac subtilitate sensuum posse concedo, ratione autem nego; atque id fieri nescio quo modo secretissimo atque a nostris sensibus remotissimo (*C. Acad.* I 7,20: ML 32,916).

707. Per idem tempus accidit mihi ex quadam disputatione necessitas ut de *Divinatione daemonum* libellum scriberem, cuius titulus iste ipse est. In eius autem quodam loco ubi dixi: *Daemones aliquando et hominum, dispositiones non solum voce prolatas, verum etiam cogitationes conceptas, cum signa quaedam ex animo exprimuntur in corpore, tota facilitate perdiscere* rem dixi occultissimam audaciore asseveratione quam debui: nam pervenire ad istam notitiam daemonum, per nonnulla etiam experimenta compertum est. Sed utrum signa quaedam dentur ex corpore cogitantium illis sensibilia, nos autem latentia, an alia vi et ea spirituali ista cognoscant, aut difficillime potest ab hominibus, aut omnino non potest inveniri (*Retr.* II 30: ML 32,643).

708. Nec ideo putandum est istis transgressoribus angelis ad nutum servire hanc visibilium rerum materiam, sed Deo potius, a quo haec potestas datur, quantum in sublimi et spirituali sede incommutabilis iudicat. Nam et damnatis iniquis etiam in metallo servit aqua et ignis et terra, ut faciant inde quod volunt, sed quantum sinitur. Nec sane creatores illi mali angeli dicendi sunt, quia per illos magi resistentes famulo Dei ranas et serpentes fecerunt: non enim ipsi eas creaverunt (*De Trin.* III 8,13: ML 42,87s)³.

709. Quia et si aliquid in his rebus daemones possunt, tantum possunt, quantum secreto Omnipotentis arbitrio permittuntur (*De civ. Dei* II 23,2: ML 41,71).

710. Sed nec boni (Angeli) haec, nisi quantum Deus iubet, nec mali iniuste faciunt, nisi quantum iuste ipse permittit. Nam iniqui malitia voluntatem suam habet iniustam; potestatem autem non nisi iuste accipit, sive ad poenam suam, sive ad aliorum vel poenam malorum, vel laudem bonorum (*De Trin.* III 8,13: ML 42,876).

711. Dolores autem corporum plerumque immittuntur ab angelis satanae; sed hoc non possunt nisi permissi. Nam et lob sanctus sic probatus est (*En.* in Ps. 130,7: ML 37,1708).

³ *De divin, daem.* 5,9: ML 40,586.

⁴ Augustinus hic iterat doctrinam de rationibus seminalibus et asserit: «non solum malos, sed nec bonos Angelos fas est putare creatores, si pro subtilitate sui sensus et corporis, semina rerum istarum nobis occultiora noverunt, et ea per congruas temperationes elementorum latenter spargunt, atque ita gignendarum rerum et accelerandorum incrementorum praebent occasiones» (*Ib.*).

De statu quo Adam primitus factus est

Al
i

Adam, cum conderetur, accepit iustitiam

Summarium.—Renovamur, quatenus recipimus iustitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo. Status in quo renovamur in iustitia et sanctitate veritatis, identificatur cum statu Adae innocentis. Adam, cum condere-
tur, accepit iustitiam, quam peccando perdidit: 712-717.—Fecit Deus hominem rectum, id est, voluntatis bonae, et ideo Mediatore non indi-
gebat: 718-721.—De supernaturalitate huius gratiae. Augustinus gratiam consideravit ut distinctam a principiis constitutivis naturae, sive ange-
licae, sive humanae. Condens naturam, largiens gratiam. Ut homo sit, et ut iustus sit. In homine lapso, natura rationalis remansit. Gratia gratuita est. ergo exigere non potest: 722-727.—Homo fuit conditus a Deo, non natus de Deo, tamen beneficio Dei, i.e. gratia, fit filius Dei adoptivus. Ab hac generatione gratiae distinguitur Filius Dei. Etiam in statu naturae innocentis, haec adoptio sublime Dei donum erat: 728-731.

«

1
IJ

I

<

li
l

<

üü

712. Quomodo ergo, inquiunt, renovari dicimur, si non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur? Hoc plane recipimus secundum quemdam modum, et non hoc recipimus secundum quemdam modum. Non itaque immortalitatem spiritualis corporis recipimus, quam nondum habuit homo; sed recipimus iustitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo L Renovabimur ergo a vetustate peccati, non in pristinum corpus animale, in quo fuit Adam, sed in melius, id est in corpus spirituale, cum efficiemur aequales Angelis Dei (Mt. 22,30), apti caelesti habitationi, ubi esca quae corrumpitur non egebimus. Renovamur ergo spiritu mentis nostrae (*Ep.* 4,23) secundum imaginem eius qui creavit nos, quam peccando Adam perdidit (*De Gen. ad litt.* VI 24,35: ML 34, 353).

713. Dicit item Apostolus: *Exspoliantes vos veterem hominem cum actibus eius, induite novum qui renovatur in agnitionem Dei, secundum imaginem eius qui creavit eum* (Coi. 3,9-10). Hanc imaginem in spiritu mentis impressam perdidit Adam per peccatum; quam recipimus per gratiam iustitiae (*De Gen. ad litt.* VI 27,38: ML 34, 355) 2.

1 Nunc vero iustitiam, quam per Christum accipimus, esse gratiam sanctificantem, Augustinus indubie docuit. Cf. infra ubi *De gratia*. De renovatione ad imaginem Dei per passionem Christi, scripsit Gerhart B. Ladner, *St. Augustine's Conception of the Reformation of Man to the Image of God*: Aug. Mag. II 867-878. Plura de renovatione imaginis per iustificationem, vide in *De gratia* c.24, ubi etiam uberem Bibliographiam invenies.

2 Augustinus in *Retr.*: «In sexto libro quod dixi, Adam imaginem Dei, se-

714. Vide ergo quid sequatur: *Renovamini autem spiritu mentis vestrae, et induite novum hominem; eum qui secundum Deum creatus est, in iustitia et sanctitate veritatis* (Eph. 4,23-24): ecce quod perdidit Adam per peccatum (*De Gen. ad litt.* VI 26,37: ML 34,354).

715. Secundum hanc ergo sententiam corpus animale habuit Adam, non tantum ante paradisum, sed etiam in paradiso constitutus: quamvis in interiore homine fuerit spiritualis, secundum imaginem eius qui creavit eum; quod amisit peccando, meruitque etiam corporis mortem, qui non peccando mereretur et in corpus spirituale commutationem. Nam si et interius animaliter vixit, non possumus dici ad hoc ipsius renovari. Quibus enim dicitur, *Renovamini spiritu mentis vestrae*, hoc eis dicitur, ut spirituales fiant: quod si ille nec in ipsa mente fuit, quomodo nos renovamur ad id quod homo nunquam fuit? (*De Gen. ad litt.* VI 28,39: ML 34,355).

716. Si autem Christus, inquit, in vobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum \ spiritus autem vita est propter iustitiam (Rom. 8,10). Hoc dictum est, ne ideo putarent homines vel nullum, vel parvum se habere beneficium de gratia Christi, quia necessario morituri sunt corpore. Attendere quippe debent, corpus quidem adhuc peccati meritum gerere, quod conditioni mortis obstrictum est; sed iam coepisse vivere propter iustitiam fidei, qui et ipse in homine fuerat quadam morte infidelitatis exstinctus (*De pece. mer. et rem.* I 7,7: ML 44,113).

717. Iustitiam quippe dare sibi (anima) non potest quam perditam non habet. Hanc enim, cum homo conderetur, accepit; et peccando utique perdidit. Accipit ergo iustitiam, propter quam beatitudinem accipere mereatur... Non sane reminiscitur beatitudinis suae: fuit quippe illa et non est, eiusque ista penitus oblita est; ideoque nec commemorari potest. Credit autem de illa fide dignis Litteris Dei sui, ... narrantibus de felicitate paradisi, atque illud primum et bonum hominis et malum historica traditione indicantibus. Domini autem Dei sui (anima) reminiscitur... Non quia hoc recordatur, quod eum noverat in Adam, aut alibi alicubi ante huius corporis vitam, aut cum primum facta est ut inseretur corpori; nihil enim horum reminiscitur... Sed commemorantur, ut convertatur ad Dominum, tanquam ad eam lucem qua etiam cum ab illo averteretur quodam modo tangebatur (*De Trin.* XIV 15,21: ML 42,1052).

718. Nec attendunt, si nondum regenerati sunt, primam esse causam, cur obiurgati quod sint inobedientes Deo, sibi debeant displicere, quia fecit Deus hominem rectum ab initio humanae creaturae (Eccl. 7,30)... Ac per hoc prima pravitas qua Deo non

eundum quam factus est. perdidisse peccato, non sic accipiendum est, tanquam in eo nulla remanserit, sed quod tam deformis, ut reformatione opus haberet» (II 24,2: ML 32,640).

3 Augustinus saepe recurrit ad hunc textum et illum interpretatur de amissione immortalitatis corporalis per peccatum Adae. Haec immortalitas non restituitur nobis per gratiam Christi, non parvum tamen ex hac gratia beneficium habemus, cum per eam iustitia amissa restituatur.

obeditur, ab homine est; quia ex rectitudine, in qua eum Deus primitus fecit, sua mala voluntate decidens, pravus effectus est (*De corr. et gr.* 6,9: ML 44,920)4.

719. Tunc ergo dederat homini Deus bonam voluntatem; in illa quippe eum fecerat qui fecerat rectum (*De corr. et gr.* 11,32: ML 44,935).

720. Fecit itaque Deus, sicut scriptum est, hominem rectum (Eccl. 7,30): ac per hoc voluntatis bonae. Non enim rectus esset, bonam non habens voluntatem. Bona igitur voluntas opus est Dei: cum illa quippe ab illo factus est homo (*De civ. Dei* XIV 11,1: ML 41,418) 5.

721. Nam neque per ipsum liberaremur unum Mediatorem Dei et hominum hominem lesam Christum (1 Tim. 2,5), nisi esset et Deus. Sed cum factus est Adam, homo scilicet rectus, mediatore non opus erat. Cum vero genus humanum peccata longe separaverunt a Deo, per Mediatorem, qui solus sine peccato natus est, vixit, occisus est, reconciliari nos oportebat Deo (*Enchir.* 108: ML 40, 282) 6.

722. Et istam (bonam voluntatem) quis fecerat, nisi ille qui eos cum bona voluntate, id est cum amore casto, quo illi adhaerent, creavit, simul eis et condens naturam, et largiens gratiam? (*De civ. Dei* XII 9,2: ML 41,357) 7.

4 Contra opinionem quorundam monachorum in monasterio Adrumetano, in Africa, arguit Augustinus pro utilitate correptionis, non obstante facto praedestinationis. Vide infra in tr. *De gratia*, ubi de *Praedestinatione* agimus. Ad rem nostram quod attinet, duos casus considerat S. Augustinus: vel qui corripitur, nondum regeneratus est, vel «iam regeneratus et justificatus in malam vitam sua voluntate relabitur» (*Ib.*). In utroque casu iuste corripitur, quia vel obligatus tenetur (terminologia Augustini) peccato Adae, *in quo omnes peccaverunt* (Rom. 5,12), vel «acceptam gratiam Dei suo in malum libero amisit arbitrio» (*Ib.*). Hinc tantum observamus, expressionem Augustini quod fecerit «Deus hominem rectum» veluti identifican cum gratia Justificationis, quae nunc regeneratione confertur.

5 Ad rem P. Boyer: «S. Augustinus saepe appellat ad textum Eccl. 7,30: *quod fecerit Deus hominem rectum*. At ille textus, si iustitiae donum aliquod significat, non sufficit tamen per se solum ad demonstrandam iustitiam eam, quam per gratiam habemus. Exprimit tamen doctrinam, dummodo plenissimo suo sensu accipiatur» (*De Deo creante et elevante* 253).

6 Quia Adam homo rectus a Deo factus fuerat, Mediatore Christo non indigebat, sicut genus humanum indiget propter peccata quae hominem separant a Deo. Fuit ergo Adam creatus in statu gratiae.

7 De Angelis hoc loco loquens, explicite distinxit inter naturam et gratiam: «condens naturam, et largiens gratiam».

Opportune observant auctores Augustinum non egisse de possibilitate naturae purae ut talis, neque directe considerasse quid naturae debitum vel indebitum sit. Naturam historice consideravit prout ante peccatum erat, et prout nunc est. Cum Pelagiani tenerent peccatum Adae sibi soli, non nobis nocuisse, Augustinus totus fuit in describendis malis quae, ex amissione gratiae in Adam, in eius filiis resultant. De necessitate ergo gratiae ad salutem operandam ex proposito egit, non vero de eiusdem supernaturalitate. Tamen, ut ex textibus hic adductis patet, veram supernaturalitatem gratiae Adae intellexit ac docuit. Cf. R. Garrigou-Lagrange, *De natura creata per respectum ad supernaturalia secundum sanctum Augustinum*: Acta Hebd. August.-ThomisL (Romae 1931)

723. Sicut operatur homo terram, non ut eam faciat esse terram, sed ut cultam atque fructuosam, sic Deus hominem multo magis, quam ipse creavit ut homo sit, eum ipse operatur ut iustus sit, si homo ab illo per superbiam non abscedat (*De Gen. ad litt.* VIII 10,23: ML 34,381) s.

724. Nam sicut ipsa imago Dei renovatur in mente credentium per Testamentum Novum, quam non penitus impietas aboleverat; nam remanserat utique id quod anima hominis nisi rationalis esse non potest: ita etiam ibi lex Dei non ex omni parte deleta per iniustitiam, profecto scribitur renovata per gratiam. Nec istam inscriptionem, quae iustificatio est, poterat efficere in Iudaeis lex in tabulis scripta, sed solum praevaricationem. Nam et ipsi homines erant, et vis illa naturae inerat eis, qua legitimum aliquid anima rationalis et sentit et facit: sed pietas quae in aliam vitam transfert beatam et aeternam, legem habet immaculatam, convertentem animas (Ps. 18,8), ut ex illo lumine renoventur, fiatque in eis, *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine*, (Ps. 4,7). Unde aversi obsolescere meruerunt: renovari autem nisi gratia Christiana, hoc est, nisi Mediatoris intercessione non possunt (*De Sp. et litt.* 28,48: ML 44.230) 9.

725. (Intelligitur) rationalem creaturam, cum sit mutabilis, non fieri beatam nisi a proprio suo mutabili ad incommutabile bonum, idemque commune quod Deus est, a quo superba impietate abstitit, humili pietate conversa subsistat. In quo affectu proficiens, quidquid boni facit, Domino facit, hoc est, in eius laudem, cuius gratiam percepit ut faciat; unde est actio gratiarum, quae intimo fidelium mysterio celebratur (*Ep.* 140,29,70: ML 33,569).

726. Caritas enim Dei diffunditur in cordibus nostris, non per nos ipsos, sed per Spiritum Sanctum qui datus est nobis (*Ep.* 140, 37,85: ML 33.576).

727. Quia gratis, ideo gratia; non est enim gratia, si non gratuita (*En. in Ps.* 18,2: ML 36,158)10.

728. Nos autem non substantia sua genuit; creatura enim sumus, quam non genuit, sed fecit: et ideo, ut fratres Christi secundum modum suum faceret, adoptavit. Iste itaque modus quo nos Deus, cum iam essemus ab ipso non nati, sed conditi et instituti,

223-240*. P. Dumont, *Le surnaturel dans la théol. de S. Aug.*: Rev. des Scienc. Relig. (1931) 513-542; (1932) 29-55 et 194-219; C. Boyer, *o.c.* 264-266; I. F. de Groot, *Conspectus historiae dogmatum* (Romae 1931) II 52-53; J. Tixeront, *History of dogmas* (St. Louis, Mo., 1923) II 458-460.

8 Commentans super Gen. 2,15, *posuit cum in paradiso, ut operaretur et custodiret*, Augustinus observat actionem hominis in eo esse ut terram operetur «ut ornata et fecunda sit» (*Ib.*), non vero «ut eam faciat esse terram»; actionem vero Dei duplicem et distinctam esse, ut homo scilicet sit, cum creando, et ut iustus sit, per gratiam.

9 Constitutiva naturae remanserant etiam in homine lapso. Plura de doctrina imaginis Dei in homine apud Augustinum, vide in *De gratia* c.24.

10 De gratuitate gratiae plura infra in tr. *De gratia*.

verbo suo et gratia sua genuit ut filii eius essemus, adoptio vocatur (*C. Faust. Man.* III 3: ML 42,215-216) n.

729. Si filii Dei sumus, et dii facti sumus: sed hoc gratiae est adoptantis, non naturae generantis (*En. in Ps.* 49,2: ML 36,565) 12.

730. Haec quippe nativitas spiritualis est, ideo non ex sanguinibus, non ex voluntate viri, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo. 10. Haec etiam adoptio vocatur. Eramus enim aliquid antequam essemus filii Dei, et accepimus beneficium ut fieremus quod non eramus; sicut qui adoptatur, antequam adoptaretur nondum erat filius eius a quo adoptatur, iam tamen erat qui adoptaretur. Et ab hac generatione gratiae discernitur ille Filius, qui cum esset Filius Dei, venit ut fieret filius hominis, donaretque nobis qui eramus filii hominum, filios Dei fieri... Descendit ergo ille ut nos ascendere-mus, et manens in natura sua factus est particeps naturae nostrae, ut nos manentes in natura nostra efficeremur participes naturae ipsius. Non tamen sic: nam illum naturae nostrae participatio non fecit deteriore; nos autem facit naturae illius participatio meliores (*Ep.* 140,3,9; 4,10: ML 33,541).

731. Nam etsi eos (parvulos) negatis attrahere quod in Baptismo remittatur originale peccatum: tamen illo regenerationis lavacro adoptari ex filiis hominum in Dei filios non negatis; imo etiam praedicatis. Dicite ergo nobis, quicumque baptizati in Christo parvuli de corpore exierunt, hoc tam sublime donum quibus praecedentibus meritis acceperunt? (*C. duas Ep. Pel.* II 6,11: ML 44,

Bibi.: Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC (Madrid 1956) VI 765s; Portalié, *Augustin*: DTC 1,2392-2393; De Groot, *o.c.* vol.2,52ss; Taxeront, *o.c.* 458SS; Macali, *Il problema del dolore secondo S. Agostino* 43SS; Eloy D. Carretero, *Antropología teológica de la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», vol.2,2175s; L. Berti, *De theol. disc.* (1776) t.i I.12 0.7,30555; J. P. Redding, *The influence of St. Augustine on the doctrine of the II Council of Orange concerning original Sin* (The Cath. Univ, of Amer., Washington 1939) i8ss.

Adam in prima sui conditione habuit gratiam, quam Sanctus Augustinus appellat «adiutorium sine quo»

Summarium.—Adam gratia indigebat ad custodiendum iustitiam in qua a Deo conditus fuerat. Neque ad hoc sufficebat liberum arbitrium: 732-735. Quaestio nunc proponitur: Quomodo dici potest Adam peccasse, cum non habuerit donum perseverantiae: 736.—Responsio Augustini hos percurrit gressus: a) liberum arbitrium Adae innocentis periculo corn-

il Quia creaturae sumus, non possumus a Deo genui, sed gratuito per gratiam in filios adoptati sumus. Hoc valet pro quocumque statu humanitatis. Cf. Boyer, *o.c.* 266.

12 De gratia quae hominem deificat, cf. infra ubi *De gratia* c.23.

13 Habes et supernaturalitatem et gratuitatem gratiae.

probantur: 737.—*bj* Adam magnam gratiam habuit, sed disparem; gratia Adae non talis erat, qualis nobis datur, quia ista non indigebat: 738. *c*) Neque habuit gratiam, qualem habuit natura humana Christi, quam numquam malum vellet: 739.—*d*) Habuit gratiam sine *qua* permanere in bono non posset. Ut autem vellet permanere in bono, in eius libero erat arbitrio. Adam poterat non peccare, poterat non mori, poterat bonum non deserere; dum beati non poterunt peccare, non poterunt mori, non poterunt bonum deserere: 740-741.—Similitudine ex alimentis desumpta, distinguit *adiutorium sine quo*, et *adiutorium quo*. Adam habuit *adiutorium sine quo per* liberum arbitrium perseverare non posset; non vero *adiutorium quo* fieret ut perseveraret: 742-743.

732. Natura enim humana etiamsi in illa integritate in qua condita est permaneret, nullo modo seipsam Creatore suo non adjuvante servaret: cum igitur sine Dei gratia salutem non possit custodire quam accepit; quomodo sine Dei gratia potest reparare quam perdidit? (*Ep.* 186,11,37: ML 33,830) L

733. Si de integra et sana hominis natura loqueretur (Pelagius), quam modo non habemus... nec sic recte diceret, quod non peccare nostrum tantummodo sit, quamvis peccare nostrum esset: nam et tunc esset adiutorium Dei, et tanquam lumen sanis oculis quo adiuti videant, se praeberet volentibus (*De nat. et gr.* 48,56: ML 44,274).

734. Etsi peccatum in solo libero arbitrio erat constitutum², non tamen iustitiae retinendae sufficiebat liberum arbitrium, nisi participatione immutabilis boni divinum adiutorium praeberetur (*Enchir.* 106: ML 40,282).

735. Gratia vero nisi gratis est, gratia non est. Intelligendum est igitur etiam ipsa hominis bona merita esse Dei munera; quibus cum vita aeterna redditur, quid nisi gratia pro gratia redditur? (Io. 1,16). Sic ergo factus est homo rectus ut et manere in ea rectitudine posset non sine adiutorio divino (*Enchir.* 107: ML 40,282).

736. Hic exoritur alia quaestio, non sane contemnenda, sed in adiutorio Domini... aggredienda atque solvenda. Quaeritur enim a nobis, quantum attinet ad hoc donum Dei, quod est in bono perseverare usque in finem, quid de ipso primo homine sentiamus, qui certe sine ullo vitio factus est rectus. Nec dico: Si perseverantiam non habuit, quomodo sine vitio fuit, cui tam necessarium Dei donum defuit? Huic namque interrogationi facile respondetur, eum perseverantiam non habuisse, quia in eo bono, quo sine vitio fuit, non perseveravit: coepit enim habere vitium ex quo cecidit; et si coepit, antequam coepisset, utique sine vitio fuit. Aliud est enim non habere vitium; et aliud est in ea bonitate, in qua nullum vitium est, non manere. Eo quippe ipso quod non dicitur nunquam sine vitio fuisse, sed dicitur sine vitio non permansisse, procul dubio demonstratur sine vitio fuisse, in quo bono non permansisse cul-

¹ Haec verba ad litteram sumpta fuerunt a Concilio Arausicano 2, in can.19: Denz., *Enchiridion Symbolorum* (1932) n.192.

² Loquitur de statu naturae integrae. Vide n.1528.

patur. Sed illud magis quaerendum operiosiusque tractandum est, quomodo respondeamus eis qui dicunt, «Si in illa rectitudine in qua sine vitio factus est, habuit perseverantiam, procul dybio perseveravit in ea: et si perseveravit, utique non peccavit, nec illam suam rectitudinem Deumque deseruit. Eum autem peccasse, et desertorem boni fuisse, veritas clamat. Non ergo habuit in illo bono perseverantiam: et si non habuit, non utique accepit. Quomodo enim et accepisset perseverantiam, et non perseverasset? Porro, si propterea non habuit, quia non accepit; quid ipse non perseverando peccavit, qui perseverantiam non accepit? Neque enim dici potest, ideo non accepisse, quia non est discretus a massa perditionis gratiae largitate. Nondum quippe erat illa in genere humano perditionis massa antequam peccasset, ex qua tracta est origo vitiosa» (*De corr. et gr.* 10,26: ML 44,931) 3.

737. Saluberrime confitemur, quod rectissime credimus, Deum... sic ordinasse Angelorum et hominum vitam, ut in ea prius ostenderet quid posset eorum liberum arbitrium 4, deinde quid posset suae gratiae beneficium iustitiaeque iudicium... 28. Quia vero per liberum arbitrium Deum deseruit, iustum iudicium Dei expertus est, ut cum tota sua stirpe, quae in illo adhuc posita tota cum illo peccaverat, damnaretur (*De corr. et gr.* 10,27-28: ML 44, 932-933)5.

3 Adam ergo sine ullo vitio, seu cum gratia sanctificante, rectum a Deo conditum fuisse extra quaestionem pro Augustino est. Alia tamen exoritur quaestio circa perseverantiam Adae in bono. Si donum perseverantiae habuit, utique perseveravit, neque peccavit. Sed de facto scimus eum peccasse. Non ergo habuit donum perseverantiae. Si vero non habuit donum perseverantiae, quomodo de peccato accusari potest? Haec est quaestio quam Augustinus opere solvere conatur. «Hinc exoritur alia quaestio». Nequit pro eius solutione recursum habere ad doctrinam de «massa perditionis», quam usque nunc invocaverat pro non «discretis» post originale peccatum (cf. infra dicenda ubi *De gratia* et *De praedestinatione* et *reprobatione*). Agitur enim de Adam ante peccatum. Alibi ergo solutio quaerenda. Exponit ergo in praesenti naturam gratiae pro statu naturae innocentis, seu classicam doctrinam de *adiutorio sine quo*. De discrimine huius gratiae ab *adiutorio quo* quod datur in statu naturae lapsae, agemus ubi *De gratia*. Interim cf. J. Lebourlier, *Grâce et liberté chez saint Augustin. La grâce d'Adam dans le «De correptione et gratia»*: Aug. Mag., II 789-793; Id., *Essai sur la responsabilité du pécheur dans la réflexion de saint Augustin*: Aug. Mag., III 287-300; G. DE Broglie, *Pour une meilleure intelligence du «De correptione et gratia»*: Aug. Mag., III 317-337.

4 Intellige arbitrium suffultum gratia aliqua, et auxilio *sine quo*: quippe si «hoc adiutorium vel angelo vel homini, cum primum facti sunt, defuisset ... non utique sua culpa cecidissent...» (*De corr. et gr.* 11,32: ML 44,935). Cf. Berti, *De disc. theol.* vol.1-2 1.4 c.8,110.

5 Antequam quaestioni propositae directe respondeat, loquitur Augustinus de periculo quod Angeli et homo subire, Deo sic ordinante, debuerunt. Quidam Angeli «refugientes ... bonitatem (Dei)... non potuerunt eius effugere iudicium, per quod miserimi effecti sunt» (*Ib.* n.28). «Caeteri autem per ipsum liberum arbitrium in veritate steterunt, camque de suo casu nunquam futuro certissimam scire meruerunt» (*Ib.* n.27). Confirmati ergo fuerunt in gratia. Si homo «per ipsum liberum arbitrium» (*Ib.* n.28), in «statu recto ac sine vitio ... manere voluisset... acciperet... beatitudinis plenitudinem, ... id est ut cadere non posset ulterius» (*Ib.*). Confirmationem scilicet in gratia et homo recepisset. «Quia vero... Deum deseruit, etc.» (ut in textu). Cf. Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC (Madrid 1956) VI 213.

738. Quid ergo? Adam non habuit Dei gratiam? Imo vero habuit magnam, sed disparem ⁶. Ille in bonis erat, quae de bonitate sui conditoris acceperat. Neque enim ea bona, et ille suis meritis cōmparaverat, in quibus prorsus nullum patiebatur malum (*De cōrr. et gr.* 11,29: NIL 44,933).

739. Istam gratiam non habuit homo primus, qua nunquam vellet esse malus ⁷; sed sane habuit, in qua si permanere vellet, nunquam malus esset, et sine qua etiam cum Ubero arbitrio bonus esse non posset, sed eam tamen per liberum arbitrium deserere posset. Nec ipsum ergo Deus esse voluit sine sua gratia, quam rehquit in eius Ubero arbitrio. Quoniam Uberum arbitrium ad malum sufficit, ad bonum autem parum est, nisi adiuvetur ab omnipotenti bono. Quod adiutorium si homo ille per liberum non deseruisset arbitrium, semper esset bonus: sed deseruit, et desertus est. Tale quippe erat adiutorium, quod desereret cum vellet, et in quo permaneret si vellet: non quo fieret ut vellet (*De corr. et gr.* 11,31: ML 44.935) ⁸.

740. Tunc ergo dederat homini Deus bonam voluntatem; in illa quippe eum fecerat, qui fecerat rectum. Dederat adiutorium, sine quo in ea non posset permanere si vellet: ut autem vellet, in eius libero reliquit arbitrio ⁹. Posset ergo permanere si vellet, quia non deerat adiutorium, per quod posset, et sine quo non posset perseveranter bonum tenere quod vellet. Sed quia noluit permanere, profecto eius culpa est, cuius meritum fuisset, si permanere voluisset: sicut fecerunt Angeli sancti, qui cadentibus aliis per liberum arbitrium, per idem liberum arbitrium steterunt ipsi, et huius permansionis debitam mercedem recipere meruerunt, tantam scilicet beatitudinis plenitudinem, qua eis certissimum sit semper se in illa esse mansuros. Si autem hoc adiutorium vel angelo vel homini, cum primum facti sunt, defuisset; quoniam non talis natura facta erat, ut sine divino adiutorio posset manere, si vellet, non utique sua culpa cecidissent: adiutorium quippe defuisset, sine quo manere non possent... Ut reciperet bonum, gratia non egebat, quia nondum perdiderat: ut autem in eo permaneret, egebat adiutorio gratiae, sine quo id omnino non posset: et acceperat posse si vellet, sed non habuit velle quod posset: nam si habuisset, perseverasset. Posset enim perseverare si vellet: quod ut nollet, de libero descendit arbi-

⁶ Ne, ex dictis de libero arbitrio, quis concluderet Adam potuisse in bono permanere absque gratia, Augustinus nunc asserit Adam gratiam Dei habuisse. Haec tamen gratia, «disparis» est, i.e. non talis, qualis in statu naturae lapsae datur, quia ista non indigebat. De gratia *potentiori* quae hominibus nunc datur, vide ubi *De gratia* c.7.

⁷ Gratia scilicet naturae humanae Christi, quae impeccabilis reddebatur a Verbo (*Ib.* 11,30).

⁸ Qualem gratiam Adam habuerit nunc exponere incipit. Liberum arbitrium per se ipsum non sufficebat ut in bono perseveraret. Adiutorium Adae collatum, dabat *posse si vellet*, non vero *velle quod posset*. Hoc in eius erat libero arbitrio. Per gratiam Adae, «potentia liberi arbitrii» demonstrata est (*Ib.*).

⁹ «Itaque Adam non indigebat dono actualis perseverantiae, quia habebat adiutorium, quo per modum habitus inerat illi potentia proxime expedita ad perseverandum» (Norris, *Vindiciae Augustinianae* 10: ML 47,732).

trio; quod tunc ita liberum erat, ut et bene velle posset et male (*De corr. et gr.* 11,32: ML 44-935) 10.

741. Quapropter, bina ista quid inter se differant, diligenter et vigilanter intuendum est; posse non peccare, et non posse peccare, posse non mori, et non posse mori, bonum posse non deserere, et bonum non posse deserere. Potuit enim non peccare primus homo, qui tale habebat liberum arbitrium? aut, Non potuit mori, cui dictum est, Si peccaveris, morte morieris? (Gen. 2,17) aut, Non potuit bonum deserere, cum hoc peccando deseruerit, et ideo mortuus sit? Prima ergo libertas voluntatis erat, posse non peccare; novissima erit multo maior, non posse peccare: prima immortalitas erat, posse non mori; novissima erit multo maior, non posse mori: prima erat perseverantiae potestas, bonum posse non deserere; novissima erit felicitas perseverantiae, bonum non posse deserere. Numquid, quia erunt bona novissima potiora atque meliora, ideo fuerunt illa prima vel nulla vel parva? (*De corr. et gr.* 12,33: ML 44.936) II.

742. Itemque ipsa adiutoria distinguenda sunt. Aliud est adiutorium sine quo aliquid non fit, et aliud est adiutorium quo aliquid fit. Nam sine alimentis non possumus vivere, nec tamen cum adfuerint alimenta, eis fit ut vivat qui mori voluerit. Ergo adiutorium alimentorum est sine quo non fit, non quo fit ut vivamus. At vero beatitudo quam non habet homo, cum data fuerit, continuo fit beatus. Adiutorium est enim non solum sine quo non fit, verum etiam quo fit propter quod datur. Quapropter hoc adiutorium et quo fit est, et sine quo non fit: quia et si data fuerit homini beatitudo, continuo fit beatus; et si data nunquam fuerit, numquam erit. Alimenta vero non consequenter faciunt ut homo vivat: sed tamen sine illis non potest vivere. Primo itaque homini, qui in eo bono quo factus fuerat rectus acceperat posse non peccare, posse non mori, posse ipsum bonum non deserere, datum est adiutorium perseverantiae, non quo fieret ut perseveraret, sed sine quo per liberum arbitrium perseverare non posset (*De corr. et gr.* 12,34: ML 44,936) 10

743. Cum voluntas primi hominis fortis et sana in bono ampliore non perseveraverit, habens virtutem liberi arbitrii; quamvis non defuturo adiutorio Dei sine quo non posset perseverare si vellet, non tamen tali quo in illo Deus operaretur ut vellet. Fortissimo

10 Adam ergo habuit *adiutorium sine quo* permanere non posset, etiamsi voluisset. Quia velle in eius libero arbitrio (gratia suffulti) erat, ideo eius culpa fuit cum noluit, cuius fuisset meritum si permanere voluisset.

11 Augustinus hic distinguit inter *posse non peccare*, *posse non mori*, quod habuit Adam, et *non posse peccare*, *non posse mori*, quo gaudebunt sancti in beatitudine, cum confirmati fuerint in gratia.

12 Quia Adam adhuc in statu innocentiae ac rectitudinis erat, gratia ei data fuit *adiutorium sine quo*, gratia scilicet talis naturae, quae pro ipso sufficiens erat, ac proinde vere Adam culpabilis esset, si eam negligerei; non tamen datum est ei *adiutorium quo* fieret ut perseveraret. Hoc non indigebat.

quippe dimisit atque permisit facere quod vellet (*De corr. et gr.* 1238: *ML* 44,940) η.

Bibl.: Lebourlier, *l.c.*; G. de Brogue, *l.c.*; Capánaga, *l.c.* 214.216; L. Berti, *De theol. disc.* (1770) t.i 1.12,307-311; Carolus Merlin, S.I., *Véritable clef des outrages de saint Augustin contre les Pélagiens*: *ML* 47, 912-924; H. del Val, *Sacra theologia dogmatica* vol.1,247-249; Nicolás Merlin, *Saint Augustin et les dogmes du pêché originel et de la grâce* (Paris 1931) 2833s; H. de Lubac, *Surnaturel* (Paris 1946) 45SS; Boyer, *Le système de saint Augustin sur la grâce. Paraphrase du *De correptione et gratia**: *Rech. de se. rei.*, 20 (1930) 481-505; *Id.*, *Essais sur la doctrine de saint Augustin* (Paris 1932) 22iss; Portalié, *l.c.* 2393-2394; Noris, *Vindiciae Augustinianae c.to*: *ML* 47,73iss; Fr. Saint-Martin, *La pensée de Saint-Augustin sur la prédestination gratuite e infaillible des élus à la gloire* (Paris 1930) h 7-125).

Nudi erant, et non confundebantur

Summanum.—luxta Iulianum Pelagianum concupiscentia erat ante peccatum, neque mala qualitas erat. luxta Manichaeos vero, concupiscentia contraria substantia erat: 744-746.—Concupiscentia maxime respicitur in materia turpi: 747.—Nulla concupiscentia in protoparentibus ante peccatum, quia nulla inobedientia, propterea cum nudi essent, non erubescabant: 748-751.—Nihil prohibet quominus convenissent ante peccatum absque ardore libidinis et filios genuissent: 752-753.—Integritas donum praeternaturale erat. Quia vestiti gratia, non pudebant; gratia spoliati, libidinem experti sunt. Status erat mirabilis, cum protoparentes gratia vestirentur. Gratia deserente, de nuditate confusi sunt: 754-757. Obiectioni Iuliani respondet: Praecessit mala voluntas, secuta est mala concupiscentia: 758.

744. *Iulianus*. Sensus est igitur concupiscentia, et mala qualitas non est; ergo quando minuitur concupiscentia, sensus minuitur (*C. lili.* VI 18,56: *ML* 44,855) L

745. Hanc autem voluptatem et concupiscentiam ante peccatum in paradiso fuisse, res illa declarat, quia ad delictum via per concupiscentiam fuit, quae cum pomi decore oculos incitasset, spem etiam iucundi irritavit saporis. Non ergo potuit haec concupiscentia... fructus esse peccati, quae docetur, non suo quidem vitio, sed voluntatis, occasio fuisse peccati (*C. Iui. o.i.* I 71: *ML* 45,1094) 2.

746. Carnalem concupiscentiam, qua caro concupiscit adversus spiritum, non ex vitiata in primo homine natura nobis inesse infirmitatem; sed substantiam volunt (Manichaei) esse contrariam,

¹³ Ad rem Card. Noris: «Quare Adamo nil defuit ex parte Dei ad hoc ut posset perseverare, sed sibi nolens defuit; nam si voluisset, facillime perseverasse!» (*Vindiciae Augustinianae* 10: *ML* 47,732).

¹ Plura de disputatione Iulianum inter et Augustinum circa naturam concupiscentiae, vide infra in c.22.

² Pro responsione ad hanc Iuliani obiectionem, vide n.758.

sic nobis adhaerentem, ut quando liberamur atque purgamur, separatur a nobis, et in sua natura etiam ipsa immortaliter vivat (*De haer.* 46: ML 42,38) 3.

747. Voluptatem praecedit appetitus quidam, qui sentitur in carne quasi cupiditas eius, sicut fames et sitis, et ea quae in genitalibus usitatus libido nominatur, cum hoc sit generale vocabulum omnis cupiditatis. Nam et ipsam iram nihil aliud esse, quam ulciscendi libidinem, veteres definierunt... Est igitur libido ulciscendi, quae ira dicitur: est libido habendi pecuniam, quae avaritia: est libido quomodocumque vincendi, quae pervicacia: est libido gloriandi, quae iactantia nuncupatur. Sunt multae variaeque libidines, quarum nonnullae habent etiam vocabula propria, quaedam vero non habent... 16. Cum igitur sint multarum libidines rerum, tamen cum libido dicitur, neque cuius rei libido sit additur, non fere asolet animo occurrere nisi illa, qua obscenae corporis partes excitantur. Haec autem sibi non solum totum corpus, nec solum extrinsecus, verum etiam intrinsecus vindicat, totumque commovet hominem animi simul affectu cum carnis appetitu coniuncto atque permixto, ut ea voluptas sequatur, qua maior in corporis voluptatibus nulla est (*De civ. Dei.* XIV 15-16: ML 41,424) 4.

748. Hanc (obedientiam) priusquam violassent, placebant Deo, et placebat eis Deus; et quamvis corpus animale gestarent, nihil inobediens in illo adversum se moveri sentiebant. Faciebat quippe hoc ordo iustitiae, ut quia eorum anima famulum corpus a Domino acceperat, sicut ipsa eidem Domino suo, ita illi corpus eius obediret, atque exhiberet vitae illi congruum sine ulla resistentia famulatum. Hinc et nudi erant, et non confundebantur (*De pecc. mer. et rem.* II 22,36: ML 44,172).

749. Nam sicut scriptum est, *Nudi erant et non confundebantur* (Gen. 2,25): non quod eis sua nuditas esset incognita, sed turpis nuditas nondum erat; quia nondum libido membra illa praeter arbitrium commovebat, nondum ad hominis inobedientiam redat, guendam sua inobedientia caro quodammodo testimonium perhibebat... Patebant ergo oculi eorum, sed ad hoc non erant aperti hoc est non attenti, ut cognoscerent quid eis indumento gratiae praestaretur, quando membra eorum voluntati repugnare nesciebant. Qua gratia remota, ut poena reciproca inobedientiae plecteretur, exstitit in motu corporis quaedam impudens novitas, unde esset indecens nuditas; et fecit attentos, reddiditque confusos (*De civ. Dei.* XIV 17: ML 41,425).

750. *Erant ergo ambo nudi* (Gen. 2,25): verum est, omnino nuda erant corpora duorum hominum in paradiso conversantium. *Nec pudebat eos*: quid enim puderet, quando nullam legem sense-

3 Quomodo Augustinus Manichaeos redarguat circa naturam concupiscentiae, vide infra c.22.

4 Plura testimonia ex Augustino circa notionem et naturam concupiscentiae, vide apud Gregorio Armas, *La moral de San Agustin* (Madrid 1954) 87 ss.

\
{
í

rant in membris suis repugnantem legi mentis? (Rom. 7,23) quae illos poena peccati post perpetrationem praevaricationis secuta est, usurpante inobedientia prohibitum, et iustitia puniente commissum. Quod antequam fieret, nudi erant ut dictum est, et non confundebantur: nullus erat motus in corpore, cui verecundia deberetur; nihil putabant velandum, quia nihil senserant refrenandum (De Gen. ad litt. XI 1,3: ML 34,430).

751. Quid ergo? Adam non habuit Dei gratiam? Imo vero habuit magnam, sed disparem. Ille in bonis erat, quae de bonitate sui Conditoris acceperat: neque enim ea bona et ille suis meritis comparaverat, in quibus prorsus nullum patiebatur malum. Sancti vero in hac vita, ad quos pertinet liberationis haec gratia, in malis sunt, ex quibus clamant ad Deum, *Libera nos a malo* (Mt. 6,13). Ille in illis bonis Christi morte non eguit: istos a reatu et haereditario et proprio, illius Agni sanguis absolvit. Ille non opus habebat eo adiutorio, quod implorant isti cum dicunt: *Video aliam legem in membris meis*, etc. (Rom. 7,23-25)... Ille vero nulla tali rixa de se ipso adversus se ipsum tentatus atque turbatus, in illo beatitudinis loco sua secum pace fruebatur (De corr. et gr. 11,29: ML 44,933).

752. Quisquis autem dicit non fuisse coituros, nec generaturos, nisi peccassent, quid dicit, nisi propter numerositatem sanctorum necessarium hominis fuisse peccatum? Si enim non peccando soli remanerent, quia, sicut putant, nisi peccassent, generare non possent; profecto ut non soli duo iusti homines possent esse, sed multi, necessarium peccatum fuit. Quod si credere absurdum est, illud potius est credendum, quod sanctorum numerus quantus complendae illi sufficit beatissimae civitati, tantus existeret, etsi nemo peccasset, quantus nunc per Dei gratiam de multitudine colligitur peccatorum, quousque filii huius saeculi generant et generantur (Lc. 20,34). 2. Et ideo illae nuptiae dignae felicitate paradisi, si peccatum non fuisset, et diligendam prolem gignerent, et pudendam libidinem non haberent (De civ. Dei. XIV 23,1-2: ML 41, 430) 5.

753. Quamquam enim iam emissi de paradiso convenisse et genuisse commemorantur; tamen non video quid prohibere potuerit, ut essent eis etiam in paradiso honorabiles nuptiae, et torus immaculatus (Heb. 13,4): hoc Deo praestante fideliter iusteque viventibus, eique obedienter sancteque servientibus, ut sine ullo inquieto ardore libidinis, sine ullo labore ac dolore pariendi, fetus ex eorum semine gignerentur (De Gen. ad litt. IX 3,6: ML 34,395).

754. Quid est gustato cibo prohibito nuditas indicata, nisi peccato nudatum quod gratia contegebat? Gratia quippe Dei magna ibi erat, ubi terrenum et animale corpus bestialem libidinem non habebat. Qui ergo vestitus gratia non habebat in nudo corpore quod

5 Ut fundamentum doctrinae de Matrimonio S. Augustinus posuit necessitatem complendi numerum praedestinatorum ad civitatem caelestem. Propterea, etiamsi protoparentes non peccassent, filios genuissent, absque ardore libidinis. Cf. infra ubi *De matrimonio* c.1.

puderet, spoliatus gratia sensit quod operire deberet (*C. Iui.* IV 16,82: ML 44.781).

755. Hoc autem quod scriptum est, *Et aperti sunt oculi eorum, et cognoverunt quia nudi erant* (Gen. 3,7), ita scriptum est, quemadmodum omnia quae gesta narrantur; nec tamen ideo in allegoricam narrationem nos debent ducere... Mox ergo ut praeceptum transgressi sunt, intrinsecus gratia deserente omnino nudati, quam typho quodam et superbo amore suae potestatis offenderant, in sua membra oculos iniecerunt, aequae motu eo quem non noverant, concupiverunt... 42. Amisso quippe statu mirabili... corpus eorum duxit morbidam et mortiferam qualitatem, quae inest etiam pecorum carni (*De Gen. ad litt.* XI 31,41; 32,42: ML 34,446-447).

756. Ibi enim sensit, qua prius gratia vestiretur, quando in sua nuditate nihil indecens patiebatur (*De Gen. ad litt.* XI 32,42: ML 34.447).

757. Nam postea quam praecepti facta transgressio est, festim gratia deserente divina, de corporum suorum nuditate confusi sunt. Unde etiam foliis ficulneis, quae forte a perturbatis prima comperta sunt, pudenda texerunt (Gen. 3,7): quae prius eadem membra erant, sed pudenda non erant. Senserunt ergo novum motum inobedientiae carnis suae, tanquam reciprocam poenam inobedientiae suae. Iam quippe anima libertate in perversum propria delectata, et Deo dedignata servire, pristino corporis servitio destituebatur: et quia superiorem Dominum suo arbitrio deseruerat, inferiorem famulum ad suum arbitrium non tenebat: nec omni modo habebat subditam carnem, sicut semper habere potuisset, si Deo subdita ipsa mansisset. Tunc ergo coepit caro concupiscere adversus spiritum (Gal. 5,17): cum qua controversia nati sumus, trahentes originem mortis, et in membris nostris vitiataque natura contentionem eius sive victoriam de prima praevaricatione gestantes (*De civ. Dei* XIII 13: ML 41,386)6.

758. Praecessit mala voluntas, qua serpenti subdolo credetur; et secuta est mala concupiscentia, qua cibo inhiaretur illicito. Non itaque ibi qualiscumque cupiditas qualicumque reluctata est voluntati; sed ei potius depravatae depravata servivit. Ac per hoc quamvis iam utraque mala esset, tamen voluntas cupiditatem, non voluntatem cupiditas duxit: non praecessit voluntatem, nec restitit voluntati (*C. Iui. 0. i.* I 71: ML 45,109s)7.

6 Nitida descriptio. Amissa per peccatum gratia, donum integritatis amissum est. Inobedientiae voluntatis Deo, sequuta est inobedientia carnis homini. Cf. etiam, *De pece. mer. et rem.* I 16,21: ML 44,120).
7 Cf. etiam *lb.* VI 14: ML 45,1531.

>γ·;:7

• 'fe

¿Xi ·
p*¿;?·k·'K·UdS
rividi: : / - 'Λiñ '

CAPUT XIX

Mortalis erat conditione corporis, immortalis beneficio
Conditoris

»
f
I
f

Summarium.—Adversantur Pelagiani, iuxta quos Adam sive peccaret, sive non peccaret, moriturus erat: 759.—Corpus Adae non spirituale, sed animale fuit, ideoque natura mortale. Corporali cibo alebatur, tamen ligno vitae a necessitate mortis prohibebatur, ideoque poterat non mori. Non immortalitate absoluta gaudebat, qua non posset mori; sed conditionata, qua posset non mori, si non peccasset: 760-762.—Pro dono immortalitatis ex S. Scriptura arguit, Gen. 2,17 de morte corporis interpretando. Non tamen sequitur eum statim moriturum die qua comederit, sed quod necessitas moriendi induceretur: 763-764.—Re historice considerata, mors poena est peccati. Adam immortalis ante peccatum, non conditione corporis, sed beneficio Conditoris, ideoque donum erat praeternaturale. Lignum vitae corpus defendebat a morte. Specialem vim habebat, qua Adam liberaretur ab infirmitatibus et senectute: 765-770.

¿I I

759. Ipsum quoque Adam dicunt (Pelagiani), etiamsi non peccasset, fuisse corpore moriturum, neque ita mortuum merito cui-pae, sed conditione naturae (De *haer.* 88: ML 42,48) L

l Ex eo quod Augustinus iuste inter errores Pelagianorum recenseat, quod Adam «conditione naturae» moriturus fuisset, licebitne concludere, immortalitatem Adae ex ipsa conditione naturae ortam fuisse, ideoque non fuisse praeternaturalem?

Quae in textibus hoc capite allatis habet de ligno vitae «mirabili Dei gratia» praestante, ne corpus Adae veterasceret, sufficit ut talis conclusio praecludatur. Tamen fatendum Augustinum saepissime «naturam» intellexisse pro statu in quo Adam a Deo originaliter conditus fuit. In tali vero statu continebantur, non tantum quae naturam ontologice constituunt, sed et dona gratuite a Deo collata, quae posteriori tempore, praeternaturalia vocata sunt. Rem historice considerando, saepe scripsit, quod ea proprie *natura* dicatur, «in qua sine vitio creati sumus» (*Reír.* I 15,6: ML 32,610; *De lib. arb.* III 19: ML 32,1297). Eundem conceptum habuisse contra Pelagianos scribentem, patet ex eo quod locum ex *De Lib.Arb.* verbatim refert in *De nat. et gr.* 67,81 : ML 44,288. Alibi loquitur de «prima natura hominis», et de ea quae peccato vitata est, istamque habet ut «quasi secunda natura» (*De div. quaest. ad Simpl.* I q.1,11 : ML 40,107). Simili modo saepe affirmat mortem, ignorantiam, et concupiscentiam non naturalia, sed poenalia fuisse (Plures textus in his capitibus citantur). Cf. etiam *C. lui. oA.* VI 25: ML 45,1561.

Haec omnia difficilem quaestionem creant. Concepitne Augustinus naturam metaphysice spectatam, ut essentiam determinatam atque immutabilem, ad proprium finem tendentem, atque virtute definita dotatam? Admisitne Augustinus ordinem supematuralem? Distinxitne naturam a gratia? Loca hic citata negativam responsionem quasi expostulant. Tamen, quid dicendum de aliis locis quae in hoc opere citantur, ubi, e.gr. iustitiam quam accepit Adam distinguit a principiis constitutivis naturae? Quid de *adiutorio sine quo* Adae collato, et quo indigebat ad custodiendam iustitiam? Quid de gratia, qua vestiti protoparentes erant, et propterea cum nudi essent non erubescabant? Et quid ubi de angelis loquens, ait: «condens naturam, et largiens gratiam» (vide n.722). Nonne paradoxicum esset, ut Augustinus qui totus fuit in defensione gratuitatis gratiae contra Pelagianos, negaverit gratuitatem donorum Adae collatorum, neque naturam a gratia distinxerit?

Non asserimus tamen his argumentis plene satisfieri quaestionibus supra

760. Non solum enim non erit tale 2, quale nunc est in quavis optima valetudine; sed nec tale quidem, quale fuit in primis hominibus ante peccatum. Qui licet morituri non essent, nisi peccassent; alimentis tamen ut homines utebantur, nondum spiritualia, sed adhuc animalia corpora terrena gestantes. Quae licet senio non veterascerent, ut necessitate perducerentur ad mortem (qui status eis de ligno vitae, quod in medio paradiso cum arbore vetita simul erat, mirabili Dei gratia praestabatur): tamen et alios sumebant cibos praeter unam arborem, quae fuerat interdicta, non quia ipsa erat malum, sed propter commendandum purae et simplicis obedientiae bonum, quae magna virtus est rationalis creaturae sub Creatore Domino constitutae. Nam ubi nullum malum tangebatur, profecto si prohibitum tangeretur, sola inobedientia peccabatur. Alebantur ergo aliis quae sumebant, ne animalia corpora molestiae aliquid esuriendo ac sitiendo sentirent: de ligno autem vitae propterea gustabatur, ne mors eis undecumque subreperet, vel senectute confecta decursis temporum spatiis interirent: tanquam caetera essent alimento, illud sacramento; ut sic fuisse accipiatur lignum vitae in paradiso corporali, sicut in spirituali, hoc est intelligibili paradiso, Sapientia Dei, de qua scriptum est, *Lignum vitae est amplectentibus eam* (Prov. 3,18) (De civ. Dei XIII 20: ML 41,393) 3.

propositis. Agitur de re valde intricata in Augustinologia et complexion quam ut his paucis lineis expoliri possit. Absque momento tamen forte non erit statuere, Augustinum non directe considerasse quid debitum vel indebitum sit naturae humanae, neque explicite de supernaturalitate gratiae, sed de gratuitate egisse. Apparens contradictio textuum explicationem videtur habere, in modo maxime synthetico quo humanitatem intuitus fuit. Res ut de facto exstiterunt consideravit. Pro Augustino facta fidei et rationis tam intime connectuntur, ut etiam quando philosophice loquitur, facta revelationis includat, et viceversa. Recolatur in hanc rem, quod iam diximus ubi de notionibus *Philosophiae* et *Theologiae* agebatur, ubi vidimus has notiones distingui quidem posse, non vero separari. Cf. optima quae scripsit Nicolas Merlin, *Saini Augustin et les dogmes de péché originel et de la grâce* (Paris 1931), in parte quinta, c.1: «Notion précise de la nature humaine selon saint Augustin», 347-359.

De notione naturae apud Augustinum etiam recenter scripsit R. P. CAROLUS BOYER, *La notion de nature chez saint Augustin*, Doctor Communis (Romae 1955) II-III vol.8,65-76. Putat cl. auctor Augustinum vere habuisse notionem naturae specificae consideratae, eamque a natura historice spectata distinxisse, doctrinamque eius de rationibus seminalibus et de interventu Dei in miraculis patrandis invocando, existimat Augustinum diiudicasse inter cursum naturalem creaturarum, et supernaturalem actionem Dei. Tandem, ex iis quae Augustinus habet de visione Dei, concludit eum notionem habuisse de fine supernaturali, qui a natura non exigitur.

Aliter doctrinam de «natura» apud Augustinum interpretaverat Guy de Broglie, in opere *De fine ultimo humanae vitae* (Paris 1948). Putat De Broglie quod notio «naturae» reducenda est ad *Dei voluntatem*, «vel saltem ad obiectum divinae voluntatis» (103 et 229), i.e. «id quod Deus *vult fieri* in creatura, aut id quod Deus *initialiter voluit* de creatura, aut id quod *Deus plerumque fieri vult in creatura*» (229). Textus Augustini quos allegat videri possunt in p.103 nota 1.

2 Explicaverat quomodo caro sanctorum, post resurrectionem, in meliorem reparanda sit qualitatem, quam fuerit conditio protoparentum ante peccatum, qui cum animalia corpora gestarent, cibis ex aliis arboribus utebantur, ne «molestiae aliquid esuriendo et sitiendo sentirent». Ut vero animalia corpora non senescerent, nec «mors eis undecumque subreperet» de ligno vitae gustabant.

3 Integer Liber XIII *De civ. Dei*, eo tendit ut ostendat mortem de facto fuisse poenalem, ortamque ex Adae peccato.

761. Ideo corpus eius (Adae), quod cibo ac potu egebat, ne fame afficeretur ac siti, et non immortalitate illa absoluta atque indissolubili, sed ligno vitae a mortis necessitate prohibebatur, atque in juventutis flore tenebatur, non spirituale, sed animale fuisse, non dubium est; nequaquam tamen moriturum, nisi in Dei praedictis minantisque sententiam delinquendo corruisset (*De civ. Dei* XIII 23,1: ML 41,396).

762. Illud quippe ante peccatum, et mortale secundum aliam, et immortale secundum aliam causam dici poterat: id est mortale, quia poterat mori; immortale, quia poterat non mori. Aliud est enim non posse mori, sicut quasdam naturas immortales creavit Deus: aliud est autem posse non mori, secundum quem modum primus creatus est homo immortalis... Si enim corpus animale, utique mortale, quia et mori poterat; quamvis et immortale, ideo quia et non mori poterat. Neque enim immortale quod mori omnino non possit, erit nisi spirituale, quod nobis futurum in resurrectione promittitur (*De Gen. ad liti. VI* 25,36: ML 34,354).

763. Qui dicunt Adam sic creatum, ut etiam sine peccati merito moreretur, non poena culpa, sed necessitate naturae; profecto illud quod in Lege dictum est, *Qua die ederitis, morte moriemini* (Gen. 2,17), non ad mortem corporis, sed ad mortem animae quae in peccato fit, referre conantur... Quid ergo respondebunt, cum legitur hoc Deum primo homini etiam post peccatum increpando et damnando dixisse: Terra es, *et in terram ibis?* (Gen. 3,19). Neque enim secundum animam, sed, quod manifestum est, secundum corpus terra erat, et morte eiusdem corporis erat iturus in terram. Quamvis enim secundum corpus terra esset, et corpus in quo creatus est animale gestaret; tamen si non peccasset, in corpus fuerat spirituale mutandus, et in illam incorruptionem quae fidelibus et sanctis promittitur, sine mortis periculo transiturus... Proinde si non peccasset Adam, non erat exspoliandus corpore, sed supervestiendus immortalitate, et incorruptione, ut absorberetur mortale a vita, id est, ab animali in spirituale transiret (*De pece, merit, et rem. I* 2,2: ML 44,109-m).

764. Quapropter, etiamsi mortem istam manifestam, qua fit animae a corpore separatio, intelligamus simul significatam in eo quod Deus dixerat, *Qua die ederitis ex illo, morte moriemini* (Gen. 2, 17); non ideo debet absurdum videri, quia non eo prorsus die a corpore sunt soluti, quo cibum interdictum mortiferumque sumpserunt. Eo quippe die mutata in deterius vitiatamque natura, atque a ligno vitae separatione iustissima; mortis in eis etiam corporalis necessitas facta est, cum qua nos necessitate nati sumus (*De civ. Dei* XIII 23,1: ML 41,396).

765. Constat inter Christianos veraciter catholicam tenentes fidem, etiam ipsam nobis corporis mortem, non lege naturae, qua nullam mortem homini Deus fecit, sed merito inflictam esse peccati (*De civ. Dei* XIII 15: ML 41,387) 4.

4 Lex naturae ad quam Augustinus provocat, ea est. secundum quam a Deo

766. Numquid ideo moriturus fuerat Adam, etiamsi non peccasset, quia in corpore animali, non spirituali, erat factus? Prorsus erras, si propterea necesse nobis esse arbitraris, paradysum Dei mortibus poenisque morientium, postremo ignominia, infirmitate, corruptione, in quibus nunc animalia hominum corpora seminantur, implere. Lignum enim vitae, quod in paradiso suo plantavit Deus, etiam corpus animale defendebat a morte, donec perseverantis obedientiae merito, in gloriam spiritualem, quam resurgentes habituri sunt iusti, sine morte interveniente, transiret. Iustum enim erat ut imago Dei, nullo fuscata et obsoleta peccato, tali insereretur corpori, quamvis de terrena materia creato atque formato, ut ei de ligno vitae subministrata vivendi stabilitas permaneret⁵; ac viveret interim per animam viventem, quam nulla ab illo necessitas separaret; atque inde, propter obedientiam custoditam, ad vivificantem spiritum perveniret, ita ut non ei subtraheretur haec vita minor, ubi et mori et non mori posset, sed illa amplior adderetur, ubi viveret sine ullius ligni beneficio, morique non posset (*C. Iul. o. i. VI 39: ML 45,1598*).

767. Quod (donum immortalitatis) ei praestabatur de ligno vitae, non de constitutione naturae: a quo ligno separatus est cum peccasset, ut posset mori, qui nisi peccasset posset non mori. Mortalis ergo erat conditione corporis animalis, immortalis autem beneficio Conditoris (*De Gen. ad Utt. VI 25,36: ML 34,354*) 6.

768. Quaero a te (Iuliane) in quali corpore nunc esse existimes Eliam et Enoch; animali, an spirituali? Si dixeris, animali; cur non vis credere Adam, et Evam, et posteros eorum, si praeceptum Dei nulla praevaricatione violarent, quamvis in corpore animali, ita fuisse victuros, ut nunc vivunt isti? Quandoquidem ibi erant illi, quo translati sunt isti; et illic vivunt isti, unde ut morerentur eiecti sunt illi. Corporale namque lignum vitae sic vitam subministrabat corporibus animalibus, sicut spirituale lignum vitae, quod est Dei sapientia, vitam salutiferae doctrinae sanctis mentibus

homo conditus est. Augustinus rem historice considerat. Homo immortalis a Deo conditus fuerat, talemque immortalitatem suis filiis transmississet, nisi ex cibo interdicto comedendo eam pro se et filiis amitteret. Rem ergo historice considerans, Augustinus merito asserit mortem «non lege naturae», sed «peccato» inflictam fuisse.

⁵ Nihil ex his verbis deduci potest contra praeternaturalitatem immortalitatis protoparentibus collatae. Iterum Augustinus loquitur in hypothesis institutionis primitivae prout de facto locum habuit, neque convenientem putat ut «paradysum Dei mortibus poenisque morientium... infirmitate, corruptione» impleretur. Contra Iulianum arguens, qui putabat Adam moriturum esse, etiamsi non peccasset, Augustinus iterum affirmat, quominus quamquam corpus animale, ideoque mortale Adam haberet, mortem tamen non subiturum fuisse si innocentiam custodiret. Agit ergo de dono immortalitatis conditionate tantum collato, et servando beneficio ligni vitae, quod corpus animale defendebat a morte. Non agitur ergo de immortalitate quasi debita fuisset Adae innocenti. Cf. Boyer, *De Deo creante et elevante* 314.

⁶ Nihil clarius dici potest pro praeternaturalitate doni immortalitatis. Non constitutione naturae ipsius, sed ligno vitae et beneficio Conditoris, corpus Adae quod «conditione» animale, ideoque mortale (vide n.762) erat, immortalitate gaudebat.

subministrat. Unde nonnulli divinorum eloquiorum etiam catholici tractatores paradisum spirituales commendare maluerunt; non tamen historiae resistentes, quae ostendit evidentius corporalem. Si vero Enoch et Eliae spirituales iam corpus esse responderis: cur non primorum hominum, et eorum qui ex illis per seriem successionis nascerentur, si nullum peccatum existeret, quod illos a ligno vitae merito separaret, animale corpus in spirituale potuisse transire sine morte media confiteris, ne paradisum Dei, ne locum felicitum gaudiorum, poenis mortium atque morientium, et innumerabilibus mortiferorum morborum cruciatibus implere cogaris (*C. IuL o. i. VI 39: ML 45.1598*).

769. Illud quoque addo, quanquam corporalem cibum, talem tamen illam arborem praestitisse, quo corpus hominis sanitate stabili firmaretur, non sicut ex alio cibo, sed nonnulla inspiratione salubritatis occulta⁷. Profecto enim licet usitatus panis, aliquid tamen amplius habuit, cuius una collyride⁸ hominem Deus ab indigentia famis dierum quadraginta spatio vindicavit (3 Reg. 19,8). An forte credere dubitabimus, per alicuius arboris cibum, cuiusdam altioris significationis gratia, homini Deum praestitisse ne corpus eius vel infirmitate vel aetate in deterius mutaretur, aut in occasum etiam laberetur; qui ipsi cibo humano praestitit tam mirabilem statum, ut in fictilibus vasculis farina et oleum deficientes reficeret, nec deficeret? (ib. 17,17). Iam hic de genere contentiosorum quisquam existât, et dicat Deum in terris nostris miracula talia facere debuisse, in paradiso autem non debuisse: quasi vero non vel de pulvere hominem, vel de latere viri mulierem, maius ibi miraculum fecit, quam quod hic mortuos suscitavit (*De Gen. ad litt. XIII 5,11: ML 34,377*).

770. Neque enim metuendum fuit, ne forte si diutius viveret in corpore animali, senectute gravaretur, et paulatim veterascendo perveniret ad mortem. Si enim Deus Israëliitarum vestimentis et calceamentis praestitit, quod per tot annos non sunt obtrita (Deut. 29,6); Quid mirum si obedienti homini eiusdem potentia praestaretur, ut animale ac mortale habens corpus, haberet in eo quemdam statum, quo sine defectu esset annosus, tempore quo Deus vellet, a mortalitate ad immortalitatem, sine media morte venturus? (*De pece. mer. et rem. I 3,3: ML 44,110*) 9.

⁷ Cibus ergo arboris vitae, corporalis cibus erat, tamen Dei gratia specialem vim habebat, qua corpus hominis sanitate stabili firmaretur, non sicut «ex alio cibo», sed «nonnulla inspiratione salubritatis occulta». Ita Berti: «Deinde Augustinus occultam illam salubritatem ex ligno vitae repetit, *non sicut ex alio cibo*, qui aderat ne homo esuriret» (*De theol. disc.*, vol.1-2 1.12,311-312).

⁸ Collyride pane subcinericio, quem alio nomine *coituram* vocant (ML *Ib.*).

⁹ Doctrina S. Augustini de immortalitate conditionata Adae a Conciliis Carthaginiensi, Arausicano et Tridentino confirmata est. Cf. D. B. *Enchiridion Symbolorum* (ed. 18-20) n. 101.175.788.

De aliis donis protoparentibus collatis

Summarium.—Perfecta felicitate in paradiso gaudebant. Immunes erant a tristitia, angore, dolore, infirmitate, aerumna: 771.—Neque timore mortis cruciabantur, quia in eorum erat potestate malum mortis non perpeti: 772. Ex malis vitae praesentis arguit Augustinus pro existentia et transfusione peccati originalis, quod, cum Pelagiani negent, coguntur implere paradisum gemitibus languentium, etc. Describit paradisum Pelagianorum: 773-775.—Paradisus, locus beatitudinis: 776.—Ignorantia et difficultas sunt poenalia, neque adfuerunt cum primitus homo factus est. Magna scientia Adae, qui omnibus animantibus nomina imposuit: 777-778.—Vel per se ipsos linguam acquisiverunt, vel a Deo edocti sunt: 779-780.

771. Vivebat itaque homo in paradiso sicut volebat, quamdiu hoc volebat quod Deus iusserat: vivebat fruens Deo, ex quo bono erat bonus: vivebat sine ulla egestate, ita semper vivere habens in potestate. Cibus aderat, ne esuriret; potus, ne sitiret; lignum vitae, ne illum senecta dissolveret. Nihil corruptionis in corpore vel ex corpore ulla molestias ullis eius sensibus ingerebat. Nullus intrinsecus morbus, nullus ictus metuebatur extrinsecus. Summa in carne sanitas, in anima tota tranquillitas. Sicut in paradiso nullus aestus aut frigus, ita in eius habitatore nulla ex cupiditate vel timore accedebat bonae voluntatis offensio. Nihil omnino triste, nihil erat inaniter laetum; gaudium verum perpetuabatur ex Deo, in quem flagrabat caritas de corde puro et conscientia bona et fide non ficta (1 Tim. 1,5); atque inter se coniugum fida ex honesto amore societas, concors mentis corporisque vigilia, et mandati sine labore custodia. Non lassitudo fatigabat otiosum, non somnus premebat invitum (*De civ. Dei* XIV 26: ML 41,434).

772. Ubi vero de timore mortis, quam, si peccasset, ei Deus est comminatus, etiam priusquam peccasset, miserum dicit (Manichaeus); simul respondemus (Julianus et Augustinus), quod hominis, qui nunquam peccare potuisset, si nunquam peccare voluisset, poenae illius devitandae, quae fuerat secutura peccatum, tranquilla erat cautio, non turbulenta formido... Non solum non cruciabatur ullo metu, verum etiam laetitia magna fruebatur; quoniam malum mortis, quod omnium, vel pene omnium refugiunt corda fidelium, habebat in potestate non perpeti (*C. Iui. o. i.* VI 14: ML 45.1530).

773. Ac sic resistens his viris¹, et aliis eorum sociis fidei sanae, tot tantisque doctoribus, cogeris implere paradisum, etiamsi nemo peccasset, dolore parturientium, labore nascentium, gemitibus languentium, funeribus morientium, moerore lugentium. Quid igitur mirum, si et de isto paradiso, quod est Ecclesia, foras istis; qui paradisum illum, de quo foras ierunt, qui nos in istas miserias

¹ Citaverat sanctos Ambrosium et Gregorium Nazian.

peccando miserunt, talem facitis, qualem non dico Christianorum nullus, sed nec hominum quisquam suspicari audet, si non sit insanus? (*C. Iui. o. i. I* 67: ML 45,1089).

774. Naturam humanam a Deo bono conditam bonam, magno inobedientiae peccato ita fuisse vitiatam, ut etiam posteritas inde traheret mortis meritum atque supplicium, cui tamen posteritati non negat Deus bonus opificium bonum, et contra vos et contra Manichaeos catholica fides dicit. Sed vos qui hoc negatis, quaeso, paulisper paradisum cogitate. Placetne vobis, ut ponamus ibi castos et castas contra libidinem dimicantes, gravidas nauseantes, fastidientes, pallentes; alias in abortu puerperia immatura fundentes, alias in partu gementes et ululantes; natosque ipsos omnes flentes, sero ridentes, serius loquentes, et hoc balbutientes, in scholas postea duci, ut litteras discant, sub loris, ferulis, virgisque plorantes, pro varietatibus ingeniorum distributa varietate poenarum; insuper innumerabiles morbos, et daemonum incursus, et ferarum morsus, quibus quidam cruciarentur, quidam et absumerentur; qui vero sani essent, sub incertis eorum casibus misera parentum sollicitudine nutrentur: essent etiam ibi utique orbitantes et luctus, et amissorum carissimorum desideria cum doloribus cordis. Longum est persequi omnia, quibus malis abundat haec vita: nec sunt tamen ista ulla peccata.

Haec ergo si futura erant in paradiso, nullo ibi, cuius merito existèrent, praecedente peccato, quaerite ista quibus, non plane fidelibus, sed irrisoribus praedicetis. Certe si talis paradisus pingeretur, nullus diceret esse paradisum, nec si supra legisset hoc nomen inscriptum: nec diceret errasse pictorem, sed plane agnosceret irrisorem. Verumtamen eorum qui vos noverunt, nemo miraretur, si adderetur nomen vestrum ad titulum, et scriberetur *paradisus Pelagianorum*. Si autem hinc erubescitis... perversam, quaeso, tandem mutare sententiam, et humanam credite in has miseras peccato illo magno mutatam fuisse naturam; neque ullo modo ista in paradiso esse potuisse: propterea inde exisse illos, quorum etiam propago digna erat talia sustinere, transeunte in omnes contagione peccati cum conditione supplicii (*C. Iui. o. i. III* 154: ML 45,1310).

775. De miseriis tecum ago, quas de paradiso eiectus eique contrarius, in paradiso locare conaris; easque non peccantium meritis, sed Deo naturarum institutori, tanquam et ipsas naturaliter instituerit, tuo pudore pereunte, et ore blasphemante tribuere (*C. Iui. o. t. VI* 26: ML 45,1566) 2.

776. Si enim habebant (perturbationes animi), quomodo erant beati in illo memorabili beatitudinis loco, id est, paradiso? Quis tandem absolute dici beatus potest, qui timore afficitur, vel dolore? Quid autem timere aut dolere poterant illi homines in tantorum tanta affluentia bonorum, ubi nec mors metuebatur, nec ulla cor-

2 Difficulter Augustinus putaverit quod homo miseriis praesentis status subiectus fuerit absque ullo peccato. Vide Magali, *Il problema del dolore secondo S. Agostino* (Roma 1943) 61.

poris mala valetudo; nec aberat quidquam, quod bona voluntas adipisceretur, nec inerat quod carnem animumve hominis feliciter viventis offenderet? (*De civ. Dei* XIV io: ML 41,417).

777. Nam sunt revera omni peccanti animae duo ista poenalia, ignorantia et difficultas. Ex ignorantia dehonestat error, ex difficultate cruciatus affligit. Sed approbare falsa pro veris, ut erret invitus 3, et resistente atque torquente dolore carnalis vinculi, non posse a libidinis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed poena damnati (*De lib. arb.* III 18,52: ML 32,1296).

778. Neque secundum christianam cogitatis fidem, qualis sit factus Adam, qui universis generibus animarum vivarum nomina imposuit (Gen. 2,19): quod excellentissimae fuisse indicium sapientiae, in saecularibus etiam litteris legimus. Nam ipse Pythagoras, a quo philosophiae nomen exortum est, dixisse fertur, illum fuisse omnium sapientissimum, qui vocabula primus indidit rebus. Verum etsi nihil tale de Adam didicissemus, nostrum erat utique vera ratione conicere, qualis in illo homine natura sit condita, in quo vitium omnino nullum fuit... Et quis dubitet christianus, eos qui in hoc saeculo erroribus aerumnisque plenissimo, ingeniosissimi apparent, quorum tamen corruptibilia corpora aggravant animas, si illius ingenio comparentur, distare longe amplius quam celeritate a volucris testudines distant? (*C. Iui. o. i.* V 1: ML 45,1432).

779. Qua in re tamen cogitare debemus, quia si in paradiso aliquid disceretur, quod illi vitae esset utile scire, sine ullo labore aut dolore id assequeretur beata natura, vel Deo docente, vel se ipsa (*C. Iui. o. i.* VI 9: ML 45,1516).

780. Nisi forte aliquem movet quemadmodum loqui potuerint, vel loquentem intelligere, qui non didicerant vel crescendo inter loquentes, vel aliquo magisterio, quasi magnum fuerit Deo loqui eos docere, quos ita fecerat, ut hoc possent etiam ab hominibus discere, si essent a quibus (*De Gen. ad litt.* VIII 16,35: ML 34,386).

3 «Ut erret invitus» ignorantiam inculpabilem designat, quae tamen ignorantia ex peccato originem habet. Hoc non valet pro Adam ante peccatum. Cf. Macalì, *o.c.* 50.

V
1
H

S N
K di.

!

CAPUT XXI

De ignorantia et difficultate, praesertim in «De libero arbitrio»¹

Summarium.—Causa peccati voluntas est: 781-782.—Sed quid de peccatis ignorantia vel impotentia commissis? Peccatum Adae invocat: 783-784.—Sed obicitur: Si Adam et Eva peccaverunt, quid nos miseri fecimus? Respondet Augustinus: Ignorantia et difficultas haud invincibiles sunt, et de iis, cum auxilio divino triumphare valemus: 785-787.—Ut amplius obiectioni satisfaciat quatuor hypotheses de origine animarum considerat: 788-790.—Definitivam solutionem affert: 791-794.

781. Quoniam voluntas est causa peccati, tu autem causam ipsius voluntatis inquiris, si hanc invenire potuero, nonne causam etiam eius causae quae inventa fuerit quaesiturus es? Et quis erit quaerendi modus, quis finis percunctandi ac disserendi, cum te ultra radicem quaerere nihil oportet? Cave enim putes quidquam potuisse dici verius quam id quod dictum est, radicem omnium malorum esse avaritiam (1 Tim. 6,10), hoc est, plus velle quam sat est... Haec autem avaritia cupiditas est; cupiditas porro improba voluntas est. Ergo improba voluntas, malorum omnium causa est. Quae si secundum naturam esset, conservaret utique naturam, nec ei perniciosa esset, et ideo non esset improba. Unde colligitur radicem omnium malorum non esse secundum naturam; quod sufficit adversus omnes qui volunt accusare naturas... 49. Sed quae tandem esse poterit ante voluntatem causa voluntatis? Aut enim et ipsa voluntas est; et a radice ista voluntatis non receditur: aut non est voluntas; et peccatum nullum habet. Aut igitur ipsa voluntas est prima causa peccandi, aut nullum peccatum est prima causa peccandi. Non est ergo cui recte imputetur nisi volenti²: sed nescio cur aliud te quaerere libeat. Deinde quaecumque illa causa est voluntatis, aut iusta profecto est, aut iniusta. Si iusta, quisquis ei

¹ Quia magni interest ad systematis Augustini intelligentiam, atque ad controversiam circa supematuralitatem status iustitiae originalis, et quia eminentes doctrinae S. Augustini cultores, non unius sunt sententiae in interpretatione libri III *De lib. arb.*, praesertim n.56 capitis 20, longiora hic adducimus testimonia. Notandum tamen quaestionem, quae in *De lib. arb.** praeoccupatur, minoris fore momenti nisi prae oculis haberentur quae ab Augustino tractata sunt in operibus contra Pelagianos, maxime in *Contra Julianum opus imperfectum*. Propterea, haec eadem quaestio, de *ignorantia* scilicet et *difficultate* (concupiscentia), in sequenti capite considerabitur. Duo capita intime connectuntur.

Testimonia hoc capite allata, partes sunt unius eiusdemque demonstrationis, propterea simul in contextu considerare oportet. Eo tendunt ut contra Manichaeos demonstretur quod, nedum Deus de iniustitia accusari debeat, eo quod vitia quaedam in Adae posteros ex peccato originali dimanent, Deum potius in omni hypothesis laudare oporteat (cf. *Retr.* I 9,2: ML 32,595) quin recurrere necesse sit, ad rationem reddendam status ignorantiae et difficultatis in quo nascimur, ad principium malum, ut faciunt Manichaei, volentes <'immutabilem quamdam et Deo coaeternam introducere mali naturam» *flb.*).

² Praenotat Augustinus quod causa peccati voluntas est.

obtemperaverit non peccabit: si iniusta, non ei obtemperet, et non peccabit (*De lib. arb.* III 17,48-49: ML 32,1294-1295).

782. Quaecumque ista causa est voluntatis, si non ei potest resisti, sine peccato ei ceditur: si autem potest, non ei cedatur, et non peccabitur. An forte fallit incautum? Ergo caveat ne fallatur. An tanta fallacia est, ut caveri omnino non possit? Si ita est, nulla peccata sunt. Quis enim peccat in eo quod nullo modo caveri potest? Peccatur autem: caveri igitur potest (*De lib. arb.* III 17,50: ML 32,1295) 3.

783. Et tamen etiam per ignorantiam facta quaedam improbantur, et corrigenda iudicantur, sicut in divinis auctoritatibus legimus: ait enim Apostolus, *Misericordiam consecutus sum, quia ignorans feci* (1 Tim 1,13); ait et propheta, *Delicta iuventutis et ignorantiae meae ne memineris* (Ps. 24,7). Sunt, etiam necessitate facta improbanda, ubi vult homo recte facere, et non potest: nam unde sunt illae voces, *Non enim quod volo facio bonum, sed quod nolo malum, hoc ago*; et illud, *Velle adiacet mihi, perficere autem bonum non invenio* (Rom. 7,19); et illud, *Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem: haec enim invicem adversantur; ut non ea quae vultis faciatis* (Gal. 5,17). Sed haec omnia hominum sunt, ex illa mortis damnatione venientium: nam si non est ista poena hominis, sed natura, nulla ista peccata sunt. Si enim non receditur ab eo modo quo naturaliter factus est, ita ut melius esse non possit, ea quae debet facit, cum haec facit. Si autem bonus homo esset, si aliter esset, nunc autem quia ita est, non est bonus, nec habet in potestate ut bonus sit, sive non videndo qualis esse debeat, sive videndo et non valendo esse, qualem debere esse si videt: poenam istam esse quis dubitet? Omnis autem poena si iusta est, peccati poena est, et supplicium nominatur: si autem iniusta est poena, quoniam poenam esse nemo ambigit, iniusto aliquo dominante homini imposita est. Porro quia de omnipotentia Dei et iustitia dubitare dementis est, iusta haec poena est, et pro peccato aliquo penditur. Non enim quisquam iniustus dominator aut surripere hominem potuit, velut ignoranti Deo; aut extorquere invito, tanquam invalidiori, vel terrendo vel confligendo, ut hominem iniusta poena cruciaret. Relinquitur ergo ut haec iusta poena de damnatione hominis veniat (*De lib. arb.* III 18,51: ML 32,1295)4.

784. Nec mirandum est quod vel ignorando non habeat arbitrium liberum voluntatis ad eligendum quid recte faciat: vel resistente carnali consuetudine, quae violentia mortalis successionis quodammodo naturaliter inolevit, videat quid recte faciendum sit, et velit nec possit implere. Illa est enim poena peccati poena iustissima, ut amittat quisque quo bene uti noluit, cum sine ulla posset

3 Quaestio discutienda hic proponitur. Per transennam notamus, quod locis quibus Augustinus liberum detendebat arbitrium contra Manichaeos, Pelagius perperam utebatur ad negandam necessitatem gratiae. Ita accidit in praesenti casu. «Quo testimonio meo in quodam libro suo Pelagius usus est» (*Reír.* I 9,3: ML 32,596). Augustinus respondit in libro *De nat. et gr.* 67,80: ML 44,286-287.

4 Vide *Reír.* I 9,5: ML 32,597.

difficultate, si vellet. Id est autem, ut quis sciens recte non facit, amittat scire quid rectum sit; et qui recte facere, cum posset, noluit, amittat posse cum velit. Nam sunt revera omni peccanti animae duo ista poenalia, ignorantia et difficultas. Ex ignorantia dehonestat error, ex difficultate cruciatus affligit. Sed approbare falsa pro veris, ut erret invitus, et resistente atque torquente dolore carnalis vinculi, non posse a libidinis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed poena damnati. Cum autem de libera voluntate recte faciendi loquimur, de illa scilicet in quo homo factus est loquimur (*De lib. arb.* III 18,52: ML 32,1296) 5.

785. Hoc occurrit illa quaestio, quam inter se murmurantes homines rodere consueverunt, qui quodlibet aliud in peccando quam se accusare parati sunt. Dicunt enim: Si Adam et Eva peccaverunt, quid nos miseri fecimus, ut cum ignorantiae caecitate, et difficultatis cruciatibus nasceremur, et primo erraremus nescientes quid nobis esset faciendum; deinde ubi nobis inciperent aperiri praecepta iustitiae, vellemus ea facere, et renitente carnalis concupiscentiae nescio qua necessitate non valeremus? Quibus breviter respondetur ut quiescant, et adversus Deum murmurare desistant. Recte enim fortasse quererentur, si erroris et libidinis nullus hominum victor existeret; cum vero ubique sit praesens, qui multis modis per creaturam sibi Domino servientem aversum vocet, doceat credentem, consoletur sperantem, diligentem adhortetur, conantem adiuvet, exaudiat deprecantem; non tibi deputatur ad culpam quod invitus ignoras; neque illud quod vulnerata membra non colligis, sed quod volentem sanare contemnis: ista tua propria peccata sunt. Nulli enim hominum ablatum est scire utiliter quaeri quod inutiliter ignoratur, et humiliter confitendum esse imbecillitatem, ut quaerenti et confitenti ille subveniat, qui nec errat dum subvenit, nec laborat (*De lib. arb.* III 19,53: ML 32,1296)6.

786. Nam illud quod ignorans quisque non recte facit, et quod recte volens facere non potest, ideo dicuntur peccata, quia de peccato illo liberae voluntatis originem ducunt: illud enim praecedens meruit ista sequentia. Nam sicut linguam dicimus non

5 In n.51-52 considerat Augustinus peccata ignorantia vel impotentia commissa. Quomodo dici potest talia peccata voluntate fieri? Cui imputanda? Augustinus invocat culpabilitatem peccati Adae, et ideo asserit ignorantiam et difficultatem poenalia esse, juste a iusto Deo inflicta.

Pro terminologia Augustiniana haec notentur: Vox «naturaliten» et similia, generatim significant hominem prout a Deo factus est: «natura instituti hominis». Similiter expressiones, «liberum arbitrium» et «libertas» applicantur homini in statu naturae lapsae, et Adae in statu naturae integrae respective.

6 Obiciunt tamen murmurantes aliqui: Sed quid ad nos? Si Adam et Eva peccaverunt, dum nos nihil mali fecerimus, cur obligati habemur miseria morali ex tali peccato manante? Ecce cardo difficultatis quam Augustinusolvere conatur hic et in sequentibus capitibus. Responsio n.53 data differt a praecedenti Ignorantia et difficultas haud invincibiles reputari debent, atque de iis cum adiuvante gratia triumphare valemus, sicut alii triumpharunt; tunc tantum nos ipsi culpabiles erimus cum Deum nos sanare volentem contempserimus. Solutio, quam postea magis elaborabit, iam hic enuntiata manet. Hic notamus Augustinum semper agere de praesenti oeconomia, non vero de alia possibili, atque sempe; arguere supposito peccato originali.

solum membrum quod movemus in ore dum loquimur, sed etiam illud quod huius membri motum consequitur, id est formam tenoremque verborum, secundum quem modum dicitur alia lingua graeca, alia latina: sic non solum peccatum illud dicimus, quod proprie vocatur peccatum, libera enim voluntate et ab sciente committitur; sed etiam illud quod iam de huius supplicio consequatur necesse est. Sic etiam ipsam naturam aliter dicimus, cum proprie loquimur, naturam hominis, in qua primum in suo genere inculpabilis factus est: aliter istam, in qua ex illius damnati poena, et mortales et ignari et carni subditi nascimur; iuxta quem modum dicit Apostolus, *Fuimus enim et nos naturaliter filii irae, sicut et ceteri* (Eph. 2,3) (*De lib. arb.* III 19,54: ML 32,1297)⁷.

787. Ut autem de illo primo coniugio, et cum ignorantia, et cum difficultate, et cum mortalitate nascamur, quoniam illi cum peccavissent, et in errorem, et in aerumnam, et in mortem praecipitati sunt, rerum moderatori summo Deo iustissime placuit; ut et in ortu hominis originaliter appareret iustitia punientis, et in propectu misericordia liberantis. Nam enim damnato primo homini sic adempta est beatitudo, ut etiam fecunditas adimeretur. Poterat enim et de prole eius, quamvis carnali et mortali, aliquod in suo genere fieri decus ornamentumque terrarum. Iamvero ut meliores gigneret quam ipse esset, non erat aequitatis: sed ex conversione ad Deum, ut vinceret quisque supplicium quod origo eius ex aversione meruerat, non solum volentem non prohiberi, sed etiam adiuvari oportebat; etiam sic enim rerum Creator ostendit quanta facilitate potuisset homo, si voluisset, retinere quod factus est, cum proles eius potuit etiam superare quod nata est (*De lib. arb.* III 20,55: ML 32,1297) ⁸.

788. Deinde, si una anima facta est, ex qua omnium hominum animae trahuntur nascentium, quis potest dicere non se peccasse, cum primus ille peccavit? Si autem singillatim fiunt in unoquoque nascentium, non est perversum, imo convenientissimum et ordinatissimum apparet, ut malum meritum prioris, natura sequentis sit; et bonum meritum sequentis, natura prioris sit. Quid enim indignum si etiam sic voluit Creator ostendere, usque adeo excellere creaturis corporeis animae dignitatem, ut ab eo gradu possit esse ortus alterius, ad quem alterius perductus est occasus? Nam cum ad ignorantiam difficultatemque pervenerit illa peccatrix, ideo poena

⁷ Cf. *De nat. et gr.* 67,81: ML 44,287-288. Usque nunc dicta pro adultis valent. Notetur insuper hic locus pro terminologia S. Augustini, sive cum de peccato loquitur, sive cum de natura.

⁸ In hoc capite 20 transit Augustinus ad considerationem infantium. Quod isti infirmitatibus gravati nascentur, quae pro Adam et Eva supplicium fuerunt sui peccati, bene componitur cum iustitia Dei. Hoc ut demonstret quatuor hypotheses de origine animae considerat. Hae sunt: 1) traducianismus spiritalis; 2) creationismus; 3) animae praeexistantes mittuntur ad regenda corpora; 4) animae praeexistantes sua sponte inhabitanda corpora veniunt. Quaecumque harum vera sit (qualis vera sit non est in quaestione). Dei iustitia vindicatur, quin recurrere necesse sit ad principium aeternum malum Manichaeorum. Hic est scopus argumentationis.

;
;
f

recte dicitur, quia melior ante hanc poenam fuit. Si ergo altera talis esse coepit non solum ante peccatum, sed ante omnem vitam suam, qualis alia post vitam culpabilem facta est, non parvum bonum habet, unde Conditori suo gratias agat; quia ipse ortus eius et inchoatio quovis perfecto corpore est melior. Non enim mediocria bona sunt, non solum quod anima est, qua natura iam omne corpus praecedat; sed etiam quod facultatem habet, ut adiuvante Creatore seipsam excolat, et pio studio possit omnes acquirere et capere virtutes, per quas et a difficultate cruciante, et ab ignorantia caecante liberetur. Quod si ita est, non erit nascentibus animis ignorantia et difficultas supplicium peccati, sed proficiendi admonitio, et perfectionis exordium. Non enim ante omne meritum boni operis parum est accepisse naturale iudicium, quo sapientiam praeponat errori, et quietem difficultati, ut ad haec non nascendo, sed studendo perveniat. Quod si agere noluerit, peccati rea iure tenebitur, tanquam quae non bene usa sit ea facultate quam accepit. Quanquam enim in ignorantia et difficultate nata sit, non tamen ad permanendum in eo quod nata est, aliqua necessitate comprimitur: neque omnino potuit nisi Deus omnipotens esse etiam talium creator animarum, quas et non dilectus ipse faciat, et diligens eas reficiat, et dilectus ipse perficiat; qui et non existentibus praestat ut sint, et amantibus eum a quo sunt praestat ut beatae sint (*De lib. arb.* III 20,56: ML 32,1298) 9.

9 Prima et secunda hypothesis considerantur in hoc n.56. In prima hypothesis difficultas evanescit, nam «quis potest dicere non se peccasse, cum primus ille (Adam) peccavit?»

Dissentiunt auctores in interpretatione secundae hypothesis. Loquitur Augustinus de statu possibili naturae purae, in quo animae in statu ignorantiae et concupiscentiae crearentur, an vero de praesenti ordine et de creatione animarum filiorum Adae, supposito semper peccato primi parentis? Secunda interpretatio praeferenda videtur, eamque requiri putamus a contextu, et textu.

Quoad *contextum*: Tota disquisitio ad hoc instituta est, ut huic obiectioni respondeatur: «Si Adam et Eva peccaverunt, quid nos miseri fecimus, ut cum ignorantiae caecitate, et difficultatis cruciatibus nasceremur»? (n.53). Deinde in tota argumentatione *corpus est de poena peccati natum* (n.54.55.56.67 etc.). Denique, Augustinus ipse in c.24 n.71 asserit se usque nunc de *posteritate* Adae egisse: «Quapropter ipse primus homo qualis factus sit, magis quaerendum est, quam quomodo eius posteritas propagata sit». Ne autem Manichaei ipsum peccatum Adae inexplicabile iudicent, nisi ad malum principium recursus habeatur, Augustinus in c.24 quaestionem de peccato Adae elucidat.

Ad *textum* vero quod attinet duo exponemus: 1) quod Augustinus peccatum Adae semper supponat, atque de ordine actuali loquatur; 2) quomodo in casu iustitia Dei vindicetur contra obiectionem Manichaeorum.

Ad *primum*: Voces *nascentium* primae partis (ubi de traducianismo agit) et *nascentium* secundae partis (ubi de creatianismo sermo est) ad eundem primum hominem peccatorem (i.e. nascentium ex Adam) referuntur, nam addit: «non est perversum, imo convenientissimum et ordinatissimum apparet, ut malum meritum prioris, natura sequentis sit», i.e. ut status in quo ille fuit post peccatum, constituat naturam posterorum eius. Iam notavimus vocem «natura» saepissime hunc sensum habere apud Augustinum, i.e. condicionem in qua quis a Deo factus est, ut videre est supra n.54. Insuper ipse explicat quid in tota hac disquisitione, quae harmonice currit, veniat nomine *naturae*: «istam in qua ex illius damnati poena, et mortales et ignari et carni subditi nascimur» (*Ib.*). Voces *prioris* et *sequentis* seriem seu sequentiam obiectivam et (hypotheticam) historicam indicant.

Hinc, haud accurata videtur ea interpretatio dicens, «malum meritum prio-

789. Si vero in Dei aliquo secreto iam existentes animae mittuntur ad inspiranda et regenda corpora singulorum quorumque nascentium ut corpus quod de poena peccati, hoc est mortalitate primi hominis, nascitur, bene administrando, id est castigando per virtutes, et ordinatissimae atque legitimae servituti subiiciendo,

ris» significare concupiscentiam quam ipse Adam suo peccato meruit pro seipso. Nam voces *prioris* et *sequentis* relative dicuntur et numerum pluralem indicant, neque agitur de duobus statibus unius cuiusdemque animae seu hominis, quia respondent vocibus *alterius* et *alterius*, aequae ac illis, *altera* et *alia*, quae paulo infra occurrunt, quaeque pro posteritate Adam et pro Adam ipso respective stant.

Ad secundum: Nunc Augustinus rationes Deum ab iniustitia excusantes dare incipit. A facto progrediens, quod ignorantia et difficultas huic animae obvenirent ex unione cum corpore (quod «de poena peccati» natum est), rationes affert ad demonstrandum talem condicionem rerum haud indignam Deo esse, «Quid enim indignum... (vide textum integrum). Haec videtur interpretatio istius loci:

1) In hac hypothesisi creationismi posteritas Aadae venit in mundum cum eadem ignorantia et concupiscentia, quam Adam expertus fuit post peccatum («ut ab eo gradu», et «talibus» «qualibus» in textu). Differentia in eo est, quod pro filiis Aadae talis status est «ortus», «proficiendi admonitio, et perfectionis exordium», ut «adiuvante Creatore», anima (posteritas Aadae) seipsam excolat, atque virtutes acquirat, per quas ab ignorantia et concupiscentia liberetur, dum pro Adam ignorantia et concupiscentia fuerunt «occasus» sui peccati. Loquitur Augustinus de concupiscentia actuali, uti eam novimus, nam ex ea Manichaei contra Deum murmurabant: «Si Adam et Eva peccaverunt, quid nos miseri fecimus?» (n.53). Insuper Augustinum numquam locutum fuisse de gradibus concupiscentiae bene ostenderunt Nicolas Merlin et Agostino Trapé (loca infra dabuntur).

2) Pro Adam concupiscentia «poena dicitur» quia a *meliori* statu (i.e. integritatis), ad peiorem (concupiscentiam) devenit. Pro posteritate Aadae, talis status, non dici potest poena, quia historice posteritas Aadae a *meliori* statu non decidit (cum numquam in eo fuerit), sed ab hoc statu concupiscentiae (in hypothesisi) *naturaliter*, (originaliter, et quin rationem supplicii habeat, n.54 et 70) inceptit. Pro filiis Aadae talis status est «perfectionis exordium», «ianua ministerii» etc. (n.56-57).

3) Peccatum, ut peccatum, in hypothesisi non transmittitur. Supponitur tamen ex statu miseriae in quo anima nascitur. (Stricte loquendo, neque in obiectione cui Augustinus directe respondit, peccatum Aadae negatur, sed imputabilitas nostra: «Si Adam et Eva peccaverunt, quid nos miseri fecimus» (n.53). Tunc anima «peccati rea» tenebitur, si non bene usa fuerit facultate quam accepit. «Quamquam enim in ignorantia et difficultate nata sit, non tamen ad permanendum in eo quod nata est, aliqua necessitate comprimitur», sed si «adiuvante Creatore» seipsam excolat, virtutesque acquirat, atque Deum diligat, Deus eam reficiet, perficiet, atque beatam faciet. Hic Augustinus argumento, toties ab eo in aliis operibus repetito, utitur, quod Deus faciat bona et de malo. Neque ullum verbum habetur de fine naturali, sed in statu praesentis oeconomiae gratiae Christianae Augustinus manet.

4) Haud Indignum Deo est, quod filii Aadae in statu initiali ignorantiae et concupiscentiae nascentur, quia «etiam sic («etiamsi» ut dicit in *Retr.* I 9,6), voluit Creator ostendere» quantum natura animae excellat corporeis creaturis, et quod facultatem habeat seipsam excolendi, adiuvante Creatore, quod virtutes possit acquirere, et ab ignorantia et difficultate liberari, quod naturale habeat iudicium, «quo sapientiam praeponat errori, et quietem difficultati». Haec omnia «non mediocria bona sunt», gratuite a Creatore concessa, «ante omne meritum boni operis». Hinc multae adsunt rationes «unde Creatori suo gratias agat».

Itaque resumendo quae diximus, non videtur Augustinus agere de creatione alicuius *primi* hominis in aliquo possibili ordine, in quo anima gravata fuerit ignorantia et difficultate, quamquam adiuta semper auxilio divino; sed de ordi-

'
;
I
r
*

etiam ipsi comparent ordine atque tempore opportuno caelestis incorruptionis locum. Quae cum introeunt in hanc vitam, subeuntque gestanda membra mortalia, subeant etiam necesse est et oblivionem vitae prioris, et praesentis laborem: unde illa ignorantia et difficultas consequitur, quod in primo homine supplicium mortalitatis fuit, ad animi expendendam miseriam; in istis autem ianua ministerii ad reparandam corporis incorruptionem. Nam hoc quoque modo non dicuntur ista peccata, nisi quia caro de propagine veniens peccatoris, venientibus ad se animis hanc ignorantiam et difficultatem facit: quae neque his, neque Creatori tanquam culpanda tribuatur. Dedit enim ille et facultatem bene operandi in laboriosis officiis, et fiam fidei in oblivionis caecitate; iudicium illud vel maxime, quod anima omnis et quaerendum esse concedit quod inutiliter nescit, et perseveranter in officiosis laboribus enitendum ad evincendam recte faciendi difficultatem, et opem a Creatore implorandam, ut conantem adiuvet; qui vel extrinsecus lege, vel in intimis cordis allocutione conandum esse praecepit, et praeparat civitatis beatissimae gloriam triumphantibus de illo qui primum hominem ad istam miseriam perduxit victum pessima suasionem; quam miseriam isti suscipiunt ad eum vincendum optima fide. Non enim parvae gloriae militia est diabolus vincere eodem suscepto supplicio, quo se ille hominem victum perduxisse gloriatur. Quisquis autem hoc istius vitae captus amore neglexerit, nullo pacto iuste flagitium desertionis quae regis imperio deputabit: sed erit potius sub omnium Domino in eius partibus ordinatus, cuius turpe stipendium ut castra sua desereret, adamavit (*De lib. arb.* III 57: ML 32,1298) 10.

790. Si autem alibi animae constitutae non mittuntur a Domino Deo, sed sua sponte inhabitanda corpora veniunt; facile est iam hoc videre, quidquid ignorantiae difficultatisque secutum fuerit earum propriam voluntatem, nullo modo Creatorem hinc esse culpandum (*De lib. arb.* III 20,58: ML 32,1299) n.

ne actuali agit et de creatione *secundi* hominis (filii Adae), et ab argumento incipiens quod «ordinatissimum» appareat, ut anima unita corpori quod de «poena peccati» Adae natum est, cum ea ignorantia et difficultate nascatur, quam habuit Adam post peccatum, multas affert rationes ut talis condicio rerum haud indignam Deo demonstret. Cum interpretatione quam dedimus, haud aecre conciliantur, nostro iudicio, quae Augustinus habet in *Retr.* I 9,1-6: ML 32.595-598, et *De dono pers.* 11.27: ML 45,1008-1009. Cf. J. Lebourlier, *Misere morale originelle et responsabilité du pécheur*: Aug. Mag., III 305.

10 Tertia hypothesis hic consideratur. Argumentatio eodem fere modo procedit ac in secunda hypothesisi. Evidenter agitur de ordine actuali, et supponitur peccatum originale. Corpus, cui haec anima mittitur, «de poena peccati, hoc est mortalitate primi hominis nascitur». Ex hoc facto, «ignorantia et difficultas consequitur». Pro hac anima, hae sunt: «ianua ministerii ad reparandam corporis incorruptionem». Pro tali condicione nequit Creator culpari; anima habet facultatem bene operandi, adiuvatur a Creatore. Si anima triumphaverit, gloriam in beatissima civitate obtinebit. Cum omnes hypotheses de origine animae coordinatae appareant, amplius ex ista confirmatur, quod et in secunda peccatum originale supponatur.

11 In hac quarta hypothesisi, sicut in prima, difficultas evanescit, et animae culpandae sunt. In hoc eodem n.58 repetit quae dixerat pro hypothesisi tertia. Sequens c.21 digressio quaedam est, in qua iterum enuntiat quatuor hypo-

791. Quoquo modo autem se istud habeat¹², sive omnino omittendum, sive nunc differendum et alias considerandum sit, praesens tamen quaestio non impeditur, quominus appareat integerrima et iustissima et inconcussa atque incommutabili maiestate et substantia Creatoris, supplicia peccatorum suorum animas luere: quae peccata, ut iam diu disseruimus, non nisi propriae voluntati earum tribuenda sunt, nec ulla ulterior peccatorum causa quaerenda (*De lib. arb.* III 63: ML 32,1302).

792. Ignorantia vero et difficultas si naturalis est¹³, inde incipit anima proficere, et ad cognitionem et requiem, donec in ea perficiatur vita beata, promoveri. Quem profectum in studiis optimis atque pietate, quorum facultas ei non negata est, si propria voluntate neglexerit, iuste in graviores quae iam poenalis est, ignorantiam difficultatemque praecipitatur, decentissimo et convenientissimo rerum moderamine in inferioribus ordinata. Non enim quod naturaliter nescit et naturaliter non potest, hoc animae deputatur in reatum; sed quod scire non studuit, et quod dignam facilitati comparandae ad recte faciendum operam non dedit. Loqui enim non nosse atque non posse, infanti naturale est: quae ignorantia difficultasque sermonis non modo inculpabilis sub grammaticorum legibus, sed etiam humanis affectibus blanda et grata est; non enim ullo vitio illam facultatem comparare neglexit, aut ullo vitio quam compararat amisit. Itaque, si nobis in eloquentia esset beatitudo constituta, atque ita crimini duceretur cum peccatur in linguae sonis, quemadmodum cum peccatur in actibus vitae; nullus utique argueretur infantiae, quod ab ea esset exorsus ad consequendam eloquentiam: sed plane merito damnaretur si suae voluntatis perversitate vel ad eam recidisset, vel in ea remansisset. Sic etiam nunc, si ignorantia veri et difficultas recti naturalis est homini, unde incipiat in sapientiae quietisque beatitudinem surgere, nullus hanc ex

theses (n.59 et 62), asserit non adeo interesse quaenam ex illis vera sit, cum «in serie temporalium inquisitioni praeteritorum futurorum exspectatio praeferranda est» (n.61).

¹² Incertitude de vera hypothesi pro origine animae non impedit quominus praesens quaestio, de qua iam tanta dixit, solvatur.

¹³ Haec verba ad hypothesim 2am (creationismus) referuntur, ubi initialis miseria haud animis imputaretur, sed esset «ortus», «perfectionis exordium» (natura), seu ut habet in *Retr.* «primordia naturalia» (I 9,6), non vero *supplicium* (cf. etiam *De dono pers.* «primordia, non supplicia esse naturae», 11,27: ML 45,1009). *Naturalis* ergo supplicio opponitur, et significat ignorantiam et concupiscentiam non esse poenam peccati (supplicium, vide n.51) animarum ipsarum, sed «ortus» seu «perfectionis exordium».

Quod animae in hypothesi creationismi potuerint hac miseria initiali venire in mundum independenter ab *omni* peccato (etiam peccati Adae) heic non subauditur; aliis verbis, non videtur Augustinum loquutum fuisse de possibilitate alicuius ordinis in quo homo crearetur absque donis, quae postea praeternaturalia vocata fuerunt.

Ut opportune observat Ives de Montcheuil, is qui flexibilitatem vocis *naturae* apud Augustinum prae mente habuerit, bene cavebit ne tam castigatam significationem ei attribuat, ac si scripta fuerit post controversiam Baianam. Cf. «L'Hypothèse de l'état originel d'ignorance et de difficulté, d'après le *De libero arbitrio* de saint Augustin» (*Recherches de Science religieuse* 23 [1933] 208).

initio naturali recte arguit: sed si proficere noluerit, aut a profectu retrorsum relabi voluerit, iure meritoque poenas luet.

65. Creator vero eius ubique laudatur, vel quod eam ab ipsis exordiis ad summi boni capacitatem inchoaverit, vel quod eius profectum adiuvet, vel quod impleat proficientem atque perficiat, vel quod peccantem, id est aut ab initiis suis sese ad perfectionem attollere recusantem, aut iam ex profectu aliquo relabentem, iustissima damnatione pro meritis ordinat. Non enim propterea malam creavit, quia nondum tanta est, quanta ut proficiendo esse posset accepit; cum eius exordium perfectiones omnes corporum longe inferiores sint, quas tamen in suo genere laudabiles esse iudicat, quisquis de rebus sanissime iudicat. Quod ergo ignorat quid sibi agendum sit, ex eo est quod nondum accepit: sed hoc quoque accipiet, si hoc quod accepit, bene usa fuerit. Accipit autem ut pie et diligenter quaerat, si volet. Et quod agnoscens quid sibi agendum sit, non continuo valet implere, hoc quoque nondum accepit: praecessit enim quaedam pars eius sublimior ad sentiendum quod recte faciat bonum: sed quaedam tardior atque carnalis non consequenter in sententiam ducitur; ut ex ipsa difficultate admoneatur eundem implorare adiutorium perfectionis suae, quem inchoationis sentit auctorem; ut ex hoc ei fiat carior, dum non suis viribus, sed cuius bonitate habet ut sit, eius misericordia sublevatur ut beata sit. Si enim arboris novellum et rude virgultum nullo modo recte sterile dicimus, quamvis aliquot aestates sine fructibus traiciat, donec opportuno tempore expromat feracitatem suam; cur non auctor animae debita pietate laudetur, si ei tale tribuit exordium, ut studendo ac proficiendo ad frugem sapientiae iustitiaeque perveniat, tantumque illi praestitit dignitatis, ut in eius etiam potestate poneret, si vellet ad beatitudinem tendere? (*De lib. arb.* III 22,64-65: ML 32,1302-1303) 14.

793. Quapropter ipse primus homo qualis factus sit, magis quaerendum est, quam quomodo eius posteritas propagata sit (*De lib. arb.* III 24,71: ML 32,1305)15.

794. Deinde dictum est, ex qua miseria peccantibus iustissime inflicta, liberet Dei gratia, quia sponte homo, id est, libero arbitrio, cadere potuit, non etiam surgere: ad quam miseriam iustae damnationis pertinet ignorantia et difficultas, quam patitur omnis homo ab exordio nativitatis suae; nec ab isto malo, nisi Dei gratia, quisquam liberatur (*De lib. arb.* II c.20, et III c.18); quam miseriam Pelagiam nolunt ex iusta damnatione descendere, negantes originale peccatum: quamvis ignorantia et difficultas, etiamsi essent hominis primordia naturalia; nec sic culpandus, sed laudandus esset Deus,

14 In his n.64-65 solutionem definitivam dat, quam iam enuntiaverat in n.53. Cf. J. Lebourlier, *l.c.* 302.

15 In C.23 respondit obiectionibus quae «huic disputationi» ponuntur «ab imperitis» (n.66) de morte parvulorum et cruciatibus corporis quibus affliguntur. Plura de hac re vide apud Ives de Montcheuil, *l.c.* 210-221. In praesenti C.24 quaestiones circa peccatum Adae solvit, et praecipue quaestioni: «Si sapiens factus est... cur seductus est». De hoc iam quaedam attulimus ex aliis operibus S. Augustini in capite praecedenti.

sicut in eodem tertio libro disputavimus (*Ib.* III c.20-21). Quae disputatio contra Manichaeos habenda est, qui non accipiunt Scripturas Sanctas Veteris Instrumenti, in quibus originale peccatum narratur (*Retr.* I 9,6: ML 32,598)

Bibi.: Interpretatio quam dedimus, concordat cum ea quam tradiderunt, Ives de Montcheuil, *l.c.* 197-221; H. de Lubac, *l.c.* 279-286; J. Lebourlier, *l.c.* 301-307; H. Rondet, in sua interventione in Congressu Internationali Augustiniano (Paris 1954) (vide Aug. Mag., III 260-261); B. Capelle: Bulletin de théologie ancienne et médiévale, II (1933) 173; Agostino Trapé, *l.c.* 795-803; L. Macali, *o.c.* 126-137; F. J. Thonnard, *Les méthodes d'interprétation de la pensée augustinienne*: Rev. des Etud. August. (Paris 1959, X-2) 103-120.

Aliter opinantur, V. Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, VI 105-107; A. Gaudel: DTC, *Péché originel* 375; Portalié, *l.c.* 2393, et speciatim cl. C. Boyer, qui fortiter suam sententiam defendit: *Dieu pouvait-il créer l'homme dans l'état d'ignorance et de difficulté*: Gregorianum 11 (1930) 32-57; *La concupiscence est-elle impossible dans un état d'innocence*: Aug. Mag., II 737-744; *Concupiscence et nature innocente*: Aug. Mag., III 309-316.

16 Duae partes in hoc textu. Contra Pelagianos, qui admittunt Scripturas, sustinet ignorantiam et difficultatem esse iustam damnationem ex peccato originali descendente. Hoc ad rem non pertinet.

In secunda parte, «quamvis ignorantia» etc., ea quae in hypothesisi creationismi in *De lib. arb.* dixerat, iterum repetit. Videtur *Retractiones* bene componi cum interpretatione quam dedimus iis quae habet in *De lib. arb.* In hac hypothesisi ignorantia et difficultas non essent *supplicium*¹⁶ sicut iam diximus. Verba «quamvis ignorantia et difficultas, etiamsi essent hominis primordia naturalia» aequivalent verbis, «ignorantia vero et difficultas si naturalis esset» (*De lib. arb.* III n.64), et his aliis: «Quid enim indignum, si etiam sic» etc. (*Ib.* n.56).

Quia Manichaei non admittunt Scripturas Veteris Testamenti «in quibus originale peccatum narratur», non potest ex Scriptura contra eos arguere, sicut facit contra Pelagianos, sed peccatum originale non supponit Augustinus ut ratio justificans status miseriae initialis, sed a facto incipiens quod, creata anima, sua unione cum corpore quod «de poena peccati» natum est, hanc initialem miseriam experiatur ex peccato Adae resultantem, alias offert rationes, quibus appareat quod etiam in tali rerum condicione, Deus non culpandus, sed laudandus sit. De caetero iam diximus, quod in obiectione cui Augustinus in *De lib. arb.* respondit: «Si Adam et Eva peccaverunt» (n.53) peccatum originale, stricte loquendo, non negatur, sed nostra imputabilitas: «quid nos miseri fecimus» (*Ib.*). Quod concordat cum eo quod Augustinus habet in *C. duas Ep. Pel.*: «In eo sane quod dicunt (Pelagiani), 'Per Adam mortem ad nos transisse, non crimina', non habent adversarios Manichaeos» (IV 4,6: ML 44,613).

Hinc est quod, quamquam in scriptis contra Pelagianos, pro existentia peccati originalis argueret ex concupiscentia et aliis miseriis quibus humanitas affligitur, tamen non putaverit retractandum quod in *De lib. arb.* contra Manichaeos scripserat. Nam illic relationem ad peccatum Adae pro statu quo homo nasceretur in hypothesisi creationismi supposuerat, quamvis alias rationes dederit ut demonstraret talem statum haud indignum Creatoris esse. Cf. H. de Lubac, *Note sur saint Augustin, «De libero arbitrio»* III 20,56. Aug. Mag. III 286. Quae diximus bene applicari possunt iis quae habet in *De dono pers.* c. 11-12: ML 45,1008-1010. Prae mente etiam habeantur quae in capite proximo adducemus, in quo viam sequemur quam Agostino Trapé percurrit ad elucidationem istius quaestionis. Cf. *Un celebre testo de Sant'Agostino sull'«Ignoranza e la difficoltà»* (*Retr.* I 9,6) e *P«Opus imperfectum contra Julianum»*: Aug. Mag. II 795-803.

De existentia et natura concupiscentiae in operibus contra Pelagianos, speciatim in «Contra Iulianum opus imperfectum»

I
I
t

Surronarium.—Opiniones Manichaeorum et Pelagianorum circa concupiscentiam. Utrosque Ecclesia Catholica redarguit: 795.—Controversia Iulianum inter et Augustinum de natura concupiscentiae. Pro Iuliano concupiscentia bonum est naturale atque a Deo institutum. Pro Augustino, vitium est, quia contra rationem est, et ad illicita perducit, et est poena peccati: 796-S07.—Non tamen aliquid positive malum est, sed privado quaedam, languor animae: S0S-S10.—Duas species concupiscentiae Augustinus distinguit, una quae serviret voluntati ad prolem generandam; altera, «qualis nunc est», quae contra spiritum concupiscit. Prima, non secunda, potuit esse in paradiso ante peccatum: 811.—Pro concupiscentia actuali arguit contra Iulianum ex peccato originis, quo natura vitata fuit. Pelagiani, peccatum Adae negantes, respondere debent Manichaeis quaerentibus: unde hoc malum? Augustinus ipse Manichaeis respondit, naturam, quae bona est, a concupiscentia, quae natura non est, distinguendo. Etiam natura vitata opus laudabile est Creatoris: 812-819.

795. Manichaei dicunt, Deum bonum non omnium naturarum esse creatorem. Pelagiani dicunt, Deum non esse omnium aetatum in hominibus mundatorem, salvatorem, liberatorem. Catholica utrosque redarguit, et contra Manichaeos defendens Dei creaturam, ne ab illo instituta negetur ulla natura; et contra Pelagianos, ut in omnibus aetatibus perdita requiratur humana natura. Manichaei carnis concupiscentiam non tanquam accidens vitium, sed tanquam naturam ab aeternitate malam vituperant: Pelagiani eam tanquam nullum vitium, sed naturale sit bonum insuper laudant. Catholica utrosque redarguit, Manichaeos dicens, Non natura, sed vitium est; Pelagianis dicens, Non a Patre, sed ex mundo est: ut eam velut malam valetudinem sanari utrique permittant, desinendo illi tanquam insanabilem credere, isti tanquam laudabilem praedicare (*C. d. Ep. Pel. II 2,2*: ML 44,572) L

796. Alia est vis sentiendi, aliud vitium concupiscendi: discerne duo ista diligenter, noli errare deformiter... Lege Evangelium: Qui viderit, inquit, mulierem ad concupiscendum eam, iam moechatus est eam in corde suo (Mt. 2,29): non dixit, Qui viderit, quod est sentire per eum sensum corporis qui dicitur visus; sed, qui viderit, inquit, ad concupiscendum, quod est videre ad malum. Visus ergo sensus carnis est bonus: concupiscentia vero carnis motus est malus (*C. Iui. o. i. IV 29*: ML 45,1353)².

¹ Cum Ecclesia Catholica docet Augustinus contra Manichaeos et Pelagianos, concupiscentiam neque naturam malam, seu positivum malum esse, neque naturale bonum, sed privationem seu vitium. Omnis natura, quia natura est, bona est, ideoque a Creatore venit; concupiscentia vero, quia non natura est, sed vitium, non a Creatore est, sed ex peccato venit, ideoque sanari debet, non laudari. Cf. de tota hac re, Card. H. de Noris, *Vindiciae Augustinianae*: ML 47. 601-616.

² Natura concupiscentiae ratio praecipua fuit controversiae inter Iulianum

797. Ad hoc enim quod agimus, sufficit nobis quia nunc talis in hominibus non est (libido), qualem in illius felicitatis loco esse potuisse conceditis. Qualis quippe nunc sit, profecto omnium sensus mortalium, etsi cum verecundia, confitetur: quia et castos etiam nolentes, eamque temperantia castigantes, inquietudine inordinata importunaque sollicitat, et plerumque sese volentibus subtrahit, nolentibus ingerit; ut nihil aliud inobedientia sua, quam illius priscæ inobedientiae poenam se esse testetur. Unde merito de illa et tunc primi homines, quando pudenda texerunt, et nunc qui se utcumque hominem esse considerat, omnis pudens impudensque confunditur, absit ut de opere Dei, sed de poena primi veterisque peccati (*C. d. Ep. Pel. I 17,35: ML 44,566*) 3.

798. Scimus vos ideo dicere, peccato hominis naturae statum non mutari, quia deseruistis fidem catholicam, quae dicit primum hominem sic factum, ut non haberet moriendi necessitatem; peccato autem ita hunc statum naturae fuisse mutatum, ut hominem necesse sit mori... Deinde quaero utrum vitio careat natura peccatrix: quod si absurdissimum est, habet ergo vitium; si habet vitium, procul dubio vitiata est. Quomodo ergo mutata non est, quae cum fuisset sana, vitiata est? (*C. hd. o.i. I 96: ML 45,1112*).

799. Cur ergo libido spiritui resistit in homine, quod non facit in pecore; nisi quia pertinet ad naturam pecoris, ad poenam vero hominis, sive quia est, quae nulla esset, sive quia resistit, quae subiecta esset, si peccato facta vel vitiata non esset?... Quomodo ergo bonum dicitur, quae urget et compellit hominem facere malum, si ei non resistatur? (*C. hd. o.i. IV 41: ML 45,1360*).

800. Hoc de libidine pecorum dici potest, quibus ideo non est malum, quia non habent rationis bonum, unde caro eorum non concupiscit adversus spiritum; quod vero resistit spiritui hominis volentis facere bonum, quantalibet loquacitate abs te defendatur, non est bonum (*C. hd. o.i. IV 58: ML 45,1374*).

801. Peccatum dicitur, quia peccato facta est, appetitque peccare. Reatus eius regeneratione solutus est, conflictus eius ad agonem relictus est. Malum est, clarum est. Non viribus nostrae voluntatis, ut putas, huic obsistimus, nisi divinitus adiuvemur. Debellandum hoc malum est, non negandum: vincendum est, non defendendum.

Ecclanensem et Augustinum. Ut ex textibus quae adducuntur apparet, pro Pelagianis concupiscentia naturalis est vis sentiendi, bonum est naturale atque a Deo institutum. Pro Augustino concupiscentia vitium est, quia contra rationem seu spiritum est, atque ad illicita etiam perducit, neque a Deo est, sed poena est peccati. Propterea in pecoribus concupiscentia malum non est, «quia non habent rationis bonum». Duas species concupiscentiae Augustinus distinguit, eam scilicet, quae fuisset in paradiso ante peccatum, qua proles seminaretur, quaeque voluntati serviret sine libidine, et eam, quae nunc est, post Adæ peccatum, quaeque contra spiritum concupiscit. Cf. Nicolas Merlin, 5. *Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce* 351ss; Agostino Trapé, *Un celebre testo: Aug. Mag., II 800*.

3 Concupiscentia «qualis nunc est» eadem est ac illa, quam protoparentes post peccatum experti sunt, et est poena eorundem peccati, neque potuit esse in paradiso ante peccatum.

i Bli !

Postremo, si ei consentis, malum agnosce peccando: si ei resistis, malum agnosce pugnando (*C. Iui. o.i.* I 71: NIL 45,1096).

802. Sed quod contraria est caro spiritui, ut non ea quae volumus faciamus; vitium est, non natura (*De nat. et gr.* 54,63: NIL 44, 278).

803. Aliud est sensus carnis, aliud concupiscentia carnis, quae sentitur sensu et mentis et carrus: sicut dolor carnis non ipse sensus est, sed nisi sensus adsit, sentiri non potest. Sensu itaque carnis qui tactus vocatur, aspera et lenia differenter ut caetera sentiuntur: concupiscentia vero carnis indifferenter illicita et licita cupiuntur, quae non concupiscendo, sed intelligendo diiudicantur; nec ab illicitis abstinetur, nisi concupiscentiae resistatur. Non igitur caventur opera mala, nisi frenetur concupiscentia mala, quae abs te, horrenda impudentia vel potius amentia, dicitur bona: nec erubescis, nec horrescis te ad tantum dedecus pervenisse, ut nemo liberetur a suo malo, nisi non consentiat tuo bono. Concupiscentia igitur camis, qua cupiuntur quae prohibentur, non est a Patre. Frustra putas, vel potius vis putari, uni hoc Ioannis apostolus dixit, concupiscentiam carnis positam pro luxuria. Prorsus si non est a Patre luxuria, nec illa est a Patre cui si consentiatur, concipit paritque luxuriam. Nam motibus suis, quibus iubemur obsistere, quid conatur, quaeso, nisi ad luxuriam pervenire? Quomodo est ergo bonum, quae pervenire conatur ad malum? quomodo est nostrum bonum, quae pervenire conatur ad malum? Quomodo est nostrum bonum, quae nos compellit ad malum? (*C. Iui. o. i.* IV 69: ML 45,1379)⁴.

804. Haec dicens, non attendis coniugum conventionem causa generandi, ideo bonum esse laudabile, quia eo limes praefigitur licitus malo concupiscendi. Cur enim non potius malum vocetur, quod fateris esse frenandum? Cur, quaeso, frenandum, nisi ne noceat, nisi ne ad illicita quae desiderat relaxetur? (*C. Iui.* IV 2,7: ML 44.739).

805. «Motum», inquit (Iulianus), «genitalium, id est, ipsam virilitatem sine qua non potest esse commixtio, a Deo dicimus institutum». Ad hoc respondemus, motum genitalium, et, ut verbo eius utar, virilitatem, sine qua non potest esse commixtio, Deus sic instituit, ut nihil haberet pudendum. Non enim fas fuit ut eius erubesceret creatura de sui opere Creatoris; sed inobedientia membrorum supplicio iusto primis hominibus inobedientibus reddita est, de qua erubuerunt, quando foliis ficulneis pudenda texerunt, quae prius pudenda non fuerunt (*C. d. Ep. Pel.* I 15,31: ML 44,564).

806. Panem vero et vinum sic non reprehendimus propter luxoriosos et ebriosos, quomodo nec aurum propter cupidos et

⁴ Contra implacabilem doctrinam Augustini, de malo scilicet concupiscentiae, conabatur Iulianus ostendere, eam non malam esse, nisi quando limes transcenditur, concupiscentiam a luxuria distinguendo, eamque bonum quoddam esse in coniugibus. Nequit Augustinus de hac re cum Iuliano congruere. Concupiscentia, respondet, natura sua malum quoddam est, quia ad malum compellit. Coniugati vero, malo bene utuntur.

avaros. Quocirca commixtionem quoque honestam coniugum non reprehendimus propter pudendam corporum libidinem. Illa enim posset esse nulla praecedente perpetracione peccati, de qua non erubescerent coniugati: haec autem exorta est post peccatum, quam coacti sunt velare confusi (Gen. 3,7). Unde remansit posterioribus coniugatis, quamvis hoc malo bene et licite utentibus, in eiusmodi opere humanum vitare conspectum, atque ita confiteri quod pudendum est, cum debeat neminem pudere quod bonum est. Sic insinuantur haec duo, et bonum laudandae coniunctionis, unde filii generentur, et malum pudendae libidinis, unde qui generantur, regenerandi sunt ne damnentur. Proinde pudenda libidine qui licite concumbit, malo bene utitur: qui autem illicite, malo male utitur. Rectius enim accipit nomen mali quam boni, unde erubescunt et mali et boni (*De nupt. et cone.* II 21,36: ML 44,457).

807. «Ostende», inquit, «sine commixtione nuptias corporales». Non ostendo ego nuptias corporales sine commixtione; sed nec ipse ostendit eandem commixtionem sine confusione. In paradiso autem si peccatum non praecessisset, non esset quidem sine utriusque sexus commixtione generatio, sed esset sine confusione commixtio. Esset quippe in coeundo tranquilla membrorum obedientia, non pudenda carnis concupiscentia (*De nupt. et cone.* II 22,37: ML 44,458).

808. Si autem quaeritur, quomodo ista concupiscentia carnis maneat in regenerato, in quo universorum facta est remissio peccatorum... ad haec respondetur, dimitti concupiscentiam carnis in Baptismo, non ut non sit, sed ut in peccatum non imputetur⁵. Quamvis autem reatu suo iam soluto, manet tamen, donec sanetur omnis infirmitas nostra... Non enim substantialiter manet, sicut aliquod corpus, aut spiritus: sed affectio est quaedam malae qualitatis, sicut languor (*De nupt. et cone.* I 25,28: ML 44,430) 6.

809. Nec existimemus peccato naturam humanam non posse vitari, sed divinis credentes Scripturis peccato eam esse vitiatam, quomodo id fieri potuerit inquiramus. Quoniam peccatum iam didicimus non esse substantiam; nonne attenditur, ut alia omittam, etiam non manducare, non esse substantiam? A substantia quippe receditur; quoniam cibus substantia est. Sed abstinere a cibo non est substantia, et tamen substantia corporis, si omnino abstinetur a cibo, ita languescit, ita valetudinis inaequalitate corrumpitur, ita exhauritur viribus, ita lassitudine debilitatur et frangitur, ut si aliquo modo perduret in vita, vix possit ad eum cibum revocari, unde abstinendo vitata est. Sic non est substantia peccatum: sed substan-

⁵ Pro explanatione verborum «ut non imputetur» vide infra, n.892.

⁶ Sed dicet quis: Si concupiscentia malum est natura sua, nonne affirmare debebitur existentiam alicuius mali positivi in praesenti statu humanitatis, sicque auxilium Manichaeis praeberi? Ita de facto arguebat Iulianus. Cui Augustinus respondet doctrinam suam longe abesse a doctrina de duobus principiis aeternis Manichaeorum, seipsum docere insuper nihil vitiatum in statu originali hominis adfuisse, neque ullum positivum malum in statu actuali esse. Concupiscentia privatio quaedam est, defectiva qualitas, languor animae. Cf. N. Merl in, *o.c.* 354-355; Trape, *l.c.* 798.

tia est Deus, summaque substantia, et solus verus rationalis creaturae cibus; a quo per inobedientiam recedendo, et per infirmitatem non valendo capere quo debuit et gaudere, audis quemadmodum dicit: *Percussum est sicut fenum et aruit cor meum, quoniam oblitus sum manducare panem meum* (Ps. 101,5) (*De nat. et gr.* 20,22: ML 44,257).

810. *Iterum, ait (Caelestius Pelagianus), quaerendum est quid peccatum; actus, an res. Si Tes est, auctorem habeat necesse est; et si auctorem habere dicitur, iam alter praeter Deum rei alicuius auctor induci videbitur: at si hoc dici impium est, confiteri necesse est peccatum omne actum esse, non rem. Si igitur actus est, imo quia vere actus est, vitari potest. Respondemus, peccatum quidem actum dici et esse, non rem. Sed etiam in corpore claudicatio eadem ratione actus est, non res: quoniam res, pes ipse vel corpus vel homo est, qui pede vitiato claudicat; nec tamen vitare potest homo claudicationem, nisi habeat sanatum pedem. Quod etiam in interiore homine fieri potest, sed gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Ipsum sane vitium quo claudicat homo, nec pes est, nec corpus, nec homo, nec ipsa claudicatio; quae utique non est quando non ambulat, cum tamen insit vitium quo fit claudicatio quando ambulat. Quaerat ergo quod eidem vitio nomen imponat, utrum rem velit dicere, an actum, an rei potius qualitatem malam, qua deformis actus existit* (*De perf. iust. hom.* 2,4: ML 44,294).

811. Actio pia est in hac vita Deum colere, et eius gratia contra vitia interna pugnare, eisque ad illicita instigantibus cogentibusve non cedere; et ubi ceditur indulgentiam, atque ut non cedatur adiutorium Dei affectu religiosae pietatis exposcere. In paradiso autem, si nemo peccasset, non esset actio pietatis expugnare vitia; quoniam permansio felicitatis esset vitia non habere... Date veniam, nunquam vos vitam melius illis⁷ agere crederemus, nec si non sic amaretis concupiscentiam carnis, ut eam, qualis nunc est contra spiritum concupiscens, etiam in paradiso ante peccatum collocare velletis. Nam si, ut dicis, «non alia fuit in paradiso conditio commixtionis, quam qualis nunc in coniugiis agitur»: erat ibi et ante peccatum libido carnalis, sine qua non potest nunc sexus uterque misceri. Si ergo non vultis, in illa beatitudine membra genitalia nondum pudenda, ad opus suum peragendum, quo proles seminaretur, voluntati hominum sine libidine potuisse servare; adhuc quaero eamdem libidinem qualem tunc fuisse credatis. Voluntatem certe quando esset necessaria, sequebatur; an etiam quando non erat propter propagandos filios necessaria, stimulabat tamen animum, et propellabat in concubitus vel quosque damnabiles, vel cum coniuge veniales⁸. Si enim talis erat, qualis nunc est; hoc sine dubitatione

⁷ Citaverat sanctos Ambrosium. Gregorium Naz., Hilarium (*Ib.*).

⁸ Quod de peccato veniali hic habet, intelligendum si coniuges, non propter solam voluntatem generandi, sed propter voluntatem concumbunt, sicut alibi explicat: «Sed tamen aliud est, non concumbere nisi sola voluntate generandi, quod non habet culpam; aliud, carnis concumbendo appetere voluptatem, sed

faciebat, sive illi resisteretur per temperantiam, sive per intemperantiam cederetur. Ac sic, homo libidini aut peccando servire cogeretur, aut bello intimo repugnare; quorum alterum honestati, alterum paci felicitatis illius, si humanum sensum habetis, non convenire sentitis. Remanet igitur, ut si libido ibi esset, ita esset subdita voluntati, ut rectam quietamque mentem, nec ad delictum traheret, nec ad praelium provocaret; et spiritum obedientem Deo, ac fruentem Deo, nec peccare nec pugnare compelleret. Quae quoniam nunc talis non est, sed ipsa licita inhianter, non obtemperanter appetit; in illicitis autem aut spiritum deiicit, aut contra spiritum concupiscit; agnoscite malum vitiata naturae integritate contractum (*C. Iui. o.i. I* 70: ML 45,1093) 9.

812. Quid ergo mirum est, si Manichaeus intuens mala huius vitae, et corpus mortis huius quod aggravat animam, et discordiam carnis et spiritus... dicit talia etiam per os tuum, quasi contra nos, qualia videmus dixisse Gregorium 10 contra vos? Unde constat mala vitae huius... et Manichaeos cum Catholicis confiteri; sed unde sint haec, non utrosque idem dicere, et magnam hinc inter eos esse distantiam; quod ea Manichaei tribuunt alienae naturae malae, Catholici vero et bonae et nostrae, sed peccato vitiatae meritoque punitae. Tu qui non vis quod dicimus dicere, ipse quid dicis? Quomodo Manichaeo respondes unde sint haec mala, cum quibus nascuntur homines, et quae in paradiso non nascerentur si nemo peccasset, atque ibi non depravata, sed recta nostra natura, sicut condita est, permaneret? Si vitium congenitum est, quo caro concupiscit adversus spiritum et non est ex natura in origine vitiata, dic unde sit?... Si autem non sunt congenita vitia ista; dic unde sint? Ex peccandi, inquires, consuetudine, quam sibi quisque fecit libera voluntate... Sed numquid voluntate quisquam obtusus est corde? numquid voluntate obliviosus est quispiam? numquid voluntate est aliquis fatuus?... Cur ergo adversus nos Manichaeum loquentem loquacissimus introducis, cum tu negando quod dicimus, ei respondere non possis?... Nos autem dicimus tam beatum fuisse illum hominem ante peccatum, tamque liberae voluntatis, ut Dei praeceptum magnis viribus mentis observans, resistantem sibi carnem nullo certamine pateretur, nec aliquid omnino ex aliqua cupiditate sentiret, quod nollet... Ac per hoc, nisi prius homo faceret peccando quod vellet, non pateretur concupiscendo quod nollet. Ecce nos quemadmodum vincimus Manichaeum, introducere co-

non praeter coniugem, quod venialem habet culpam». *De nupt. et cone.* I 15,17: ML 44,423.

9 Duas species concupiscentiae Augustinus distinguit: *a)* illa quae potuit esse in paradiso ante peccatum, quae subdita esset voluntati; *b)* et «qualis nunc est», i.e. concupiscens contra spiritum, post peccatum Adae. Non agitur de variis gradibus eiusdem concupiscentiae, sed de duobus speciebus concupiscentiae natura distinctis. Hoc sensu asserit concupiscentiam «qualis nunc est», non potuisse esse in paradiso ante peccatum. Cf. etiam, *Contra Iui. o. i.* III 187: ML 45,1327; *Ib.* IV 19: ML 45,1347; *Ib.* V 17: ML 45,1450; *Ib.* VI 22: ML 45,1551-1554. Vide Tr a pé, *l.c.* 800.

10 Locum adduxerat ex S. Gregorio Naz. in *Apologia I de sua fuga*.

nantem naturae hominis conditorem malum: tu autem, qui certantibus nobis locum tibi spectatoris pro tuo arbitrio delegisti, his ipsis verbis tuis, quae contra nos Manichaeo danda existimasti, qua, quaeso, arte, quibus viribus resistere audebis, homo, qui dicis carnis concupiscentiam, qualis nunc est, quam videmus contra spiritum dimicare, talem fuisse etiam in paradiso ante peccatum? Aggredere certamen, et adversarium, si potes, vince communem... (*C. Iui. o. i. VI 14: ML 45,1528*) n.

813. Manichaeorum propriam virosamque sententiam error vester adiuvat, qui concupiscentiam carnis, cui, velitis nolitis, ad illicita perpetranda sollicitanti castitas reluctatur, negatis de peccato accidisse naturae, quam Deus condidit bonam. Ac sic, agitis ut eam Manichaei, quam conflictatione castorum et Apostolorum testimonio convincunt malam¹², de gente tenebrarum et de mala substantia Deo coaeterna, etiam ipsam, non malam qualitatem sanandam, sed malam substantiam separandam; nec bonae naturae accidisse, sed bonae naturae commixtam fuisse concludant. Sed pergite, et nobis calumnias de Manichaeorum peste molimini: quos adiuvatis, ut faciatis invictos; nisi et vos cum illis, ea, quae vere invicta est, catholica veritate vincamini (*C. Iui. o. i. III 170: ML 45.1318*).

814. Sed plane tu in huius Manichaei morsum inevitabiliter incidisti, tantus laudator concupiscentiae carnis, ut eam non qualis ibi esse potuisset, si esse debuisset, sed omnino qualis nunc est, etiam in paradiso, id est in loco tam magnae beatitudinis collocares (*C. Iui. o. i. III 187: ML 45,1327*).

815. Itane vero non cemis, Manichaeo te, ignoranter quidem sed instanter tamen isto tuae loquacitatis inflato atque spumoso strepitu suffragari? Si enim quaerente illo a nobis unde sit malum, ... nos responderemus, de libera voluntate rationalis creaturae exortum: atque ille diceret, Unde ergo sunt ista tot mala, quae non iam natis, et voluntatis arbitrio accedente aetate iam utentibus accidunt, sed cum quibus vel omnes, vel plerique nascuntur? Omnibus quippe congenita est camis concupiscentia, qua caro concupiscit adversus spiritum... Quid aliud catholica responderet fides, nisi haec omnia mala, ex quo peccavit homo, ex natura quae peccati contagione vitata est, exoriri? Neque enim, si nemo peccasset, vel talia in paradiso, vel alia ulla vitia nascerentur... Tu autem ut mihi resistas, rem absurdissimam et detestabilissimam cogeris dicere, mala scilicet ista nascentium etiam in paradiso exortura fuisse, si nemo peccasset. Hic te Manichaeus urgebit, ut dicas unde fuerant

¹¹ Augustinus, de Manichaeismo a Iuliano accusatus, non tantum a tali calumnia sese vindicat, sed argumentum retorquet, asscritque Pelagianos auxiliare Manichaeos, peccatum originale negando. Mala enim huius vitae, ac praesertim malum concupiscentiae, pro peccato originis arguunt. Cum vero Pelagiani hoc peccatum non admittant, ipsi debent Manichaeis respondere, cum quaerunt: unde hoc malum?

¹² Citaverat Gal. 5,17; ¹ Io. 2,15-16. Manichaei admittebant Scripturam Novi Testamenti.

exortura. Ubi magnis coarctatus angustiis, si dixeris ex ipsis naturis nascentium exortura fuisse mala ista, sine ullius merito voluntatis; profecto argues Conditorem: quod ne facias, confugiturus es ad merita voluntatum malarum. Sed ille quaesiturus est, Quorum? Non enim est voluntas ulla seminum, vel nascentium parvulorum. ... Ex quo conficitur mala ista exortura non fuisse, si nemo peccasset; nec in paradiso esse potuisse, unde qui peccaverant, antequam gignerent, exierunt (*C. Iui. o. i. VI 9*: ML 45,1515-1516).

816. Non usque adeo sum pistillo, sicut conviciaris, obtunsior, ut Manichaeo redarguendo libri huius divini auctoritatem, qua non tenetur, obiiciam. Tibi hanc obicio, quando res postulat, quoniam mihi tibiue communis est. Manichaeo vero non de opificio Dei, quod ipse negat, creaturas istas bonas esse convinco; sed de illarum bonitate potius compello, bonum eas habere opificem confiteri... Ac per hoc de bonitate creaturarum semper sunt urgendi, ut earum bonum Deum, quod negant, fateantur auctorem. Porro creaturae omnes ita sunt bonae, ut etiam ipsas, quae cum vitiis creantur, ratio bonas esse demonstret, ipsorum quoque attestazione vitiorum; quia vitium contra naturam est: nisi enim natura ipsa recte placeret, nullo modo recte ipsius vitium displiceret. Hoc contra Manichaeos, qui putant etiam ipsa vitia naturas esse atque substantias, in quibusdam nostris opusculis copiosius disputatur, ostenditurque vitium natura non esse; ac per hoc naturam in quantum natura est, bonum esse: unde colligitur, non esse creatorem naturarum nisi creatorem bonorum, ac per hoc bonum; sed creaturis suis magna differentia et summa bonitate meliorem, qui non potest omnino vitari, non perceptione gratiae, sed proprietate naturae. Naturae igitur creatae, sive quae sine vitio sunt, sive quae natae vitiantur, sive quae vitiatae nascuntur, illum creatorem nisi eum qui bona creat, habere non possunt; quia in quantum naturae sunt, bonae sunt, etiam quaecumque vitiatae sunt. Non enim vitiorum, sed naturarum auctor est, creator illarum. Nam et auctor ipse vitiorum natura bonus est, quam Deus fecit; sed vitio malus est, quo ipse a bono conditore mala voluntate defecit. Itaque Manichaeorum errorem ratio ista vera convincit (*C. Iui. o. i. VI 16*: ML 45,1536-1537) 13.

13 Cum Pelagianis disputando, S. Augustinus rationem existentiae concupiscentiae 'qualis nunc est', invenit in peccato Adae. Sed quomodo defendet concupiscentiam malum quoddam esse contra Manichaeos, «qui non accipiunt Scripturas sanctas Veteris Instrumenti, in quibus originale peccatum narratur» (*Reir. I 9,6*: ML 32,598) quin recursus habeatur ad malum principium Manichaeorum? Ita ei obiebat Iulianus. Num poterit Creator bonus, naturam condere vitiatam? Augustinus cum vigore respondet se non esse 'pistillo obtunsio-rem' ut ex Scripturis contra Manichaeos arguat. Neque ex bonitate Creatoris arguet pro bonitate creaturarum. Sed potius, argumento rationis utendo, ex bonitate creaturarum arguit pro bonitate Creatoris, quia creaturae omnes, etiam quae vitiatae creantur, «in quantum naturae sunt, bonae sunt», quia «vitium contra naturam est; nisi enim natura ipsa recte placeret, nullo modo recte ipsius vitium displiceret». Vitium vero non est substantia, ut Manichaei contendebant, sed est ex voluntate deficiente hominis. Propterea creaturae omnes, cum bonae sint, «creatorem nisi eum qui bona creat, habere non possunt». Alludit Augustinus ad alia opuscula in quibus copiosius de hac re dispu-

t
l
t

817. Natura humana, etsi mala est, quia vitiata est; non tamen malum est, quia natura est. Nulla enim natura, in quantum natura est, malum est; sed prorsus bonum, sine quo bono ullum esse non potest malum: quia nisi in aliqua natura ullum esse non potest vitium; ... quod Manichaei si intelligerent, Manichaei omnino non essent, duas ex contrariis partibus boni et mali introducendo naturas. Si ergo vides quid inter nos et Manichaeos intersit, tace; si non rides, tace (*C. Iui. o.i.* III 206: ML 45,1334) ,4.

818. Concupiscentiam carnis, quam malam esse docet Sacra Scriptura, per illam quippe caro concupiscit adversus spiritum (Gal. 5,17), vos adiuvantes Manichaeos, Deo coaeternae genti tribuere tenebrarum, dum non vultis eam pertinere ad originale peccatum, et in Dei paradiso audetis insuper collocare evidentissimis documentis, et divinae auctoritatis et sobriae rationis ostendimus (*C. Iui. o. i.* III 202: ML 45,1336).

819. Ideo etiam in mala natura opus laudabile est Conditoris; quia et natura mala, in quantum natura est, bonum est *CC. Iui. o.i.* III 196: ML 45.1332)15.

De quibusdam obscurioribus textibus, qui contra supernaturalitatem status Adae allegantur

Summarium.—Si natura innocens spectetur, ius habet ad visionem De tamquam mercedem sibi debitam: 820.—Illud videretur esse supernaturale quod nullis meritis debetur, etsi naturae ipsi debeatur: 821.—Ea vera natura dici debet, quae sine vitio et cum gratia condita est, ac per hoc gratia videtur debita tali naturae: 822-823.—Si gratia restaurat imaginem, in qua naturaliter facti sumus, videretur gratiam fuisse naturalem pro Adam: 824.—Peccatum est contra naturam, ergo gratia secundum naturam: 825.

820. Quid erit autem liberius libero arbitrio, quando non poterit servire peccato (nempe in beatitudine), quae futura erat et homi-

atur. Cf. quae in capite praecedenti attulimus ex *De lib. arb.* Sed nota quod Augustinus semper manet in ordine actuali.

14 Videat ergo Iulianus quantum intersit inter Augustinum concupiscentiam ut malum quoddam praedicans, et Manichaeos eam ut malam naturam habentes cum bona commixtam.

15 Ex eo quod Augustinus, contra Pclagianos scribens, pro peccato originali arguat ex concupiscentia actuali, atque affirmet talem concupiscentiam non adfuturam si nemo peccasset. debemusne concludere integritatem debitam fuisse naturae innocenti? Recolatur quae supra diximus ubi de notione *naturae* iuxta Augustinum (n.759). et ubi de donis Adae collatis egimus (c. 16-20). Insuper, gratiae tribuit quod corpus animae obediret: «Quando ergo peccavit Adam non obediens Deo, tunc eius corpus, quamvis esset animale ac mortale, gratiam perdidit, qua eius animae omni ex parte obediebat; tunc ille exstitit bestialis motus pudendus hominibus, quem in sua erubuit nuditate» (*De pece. mer. et rem.* I 16,21: ML 44,120). Non ergo dicendum donum integritatis naturae innocenti debitum fuisse.

ni, sicut facta est Angelis sanctis, merces meriti? Nunc autem per peccatum perduto bono merito, in his qui liberantur factum est donum gratiae, quae merces meriti futura erat (*De corr. et gr.* 11,32: ML 44,937)

821. Si autem gratia, utique nullis meritis reddita, sed gratuita bonitate donata (*Ep.* 194,2,4: ML 331875) 2.

822. Item in eo quod dixi, *Nullum esse malum naturale* possunt (Pelagiani) quaerere similem latebram, nisi hoc dictum ad naturam talem referatur, qualis sine vitio primitus condita est: ipsa enim vere ac proprie natura hominis dicitur. Translato autem verbo utimur, ut naturam dicamus etiam, qualis nascitur homo (*Retr.* I 10,3: ML 32,600)4.

1 Videretur ergo, iuxta Augustinum, beatitudinem seu visionem beatificam esse debitam homini innocenti et Angelis, tanquam mercedem meriti, et solum post peccatum originale evasisse donum gratiae.

Responsio in eo est quod, iuxta eundem Augustinum, merces quoque Adae futura fuisset ex gratia. Pauca testimonia adducimus: «Illam (immortalitatem qua posset non mori) natura humana perdidit per liberum arbitrium; hanc (qua non possit mori) est acceptura per gratiam, quam fuerat si non peccasset acceptura per meritum: quamvis sine gratia nec tunc ullum meritum esse potuisset (*Enchir.* 106: ML 40,282). Et in libro *De corr. et gr.*: «Nec ipsum (Adam) Deus esse voluit sine sua gratia» (11,31 : ML 44,935). Propterea docet Augustinus, etiam post lapsum, vitam aeternam nobis dari tanquam mercedem meriti, utique cum gratia. «Vita aeterna, quae bonae vitae redditur... quoniam praemium eius est. gratia est pro gratia, tanquam merces pro iustitia» (*De gr. et lib. arb.* 8,20: ML 44,893). Vide plura de *Merito*, in tr. *De gratia* c.25.

2 Hic textus adducitur a Iansenio (*De statu naturae purae* I 20) ad ostendendum quomodo pro Augustino illud bonum dicatur supernaturale quod non debetur bonis operibus, etsi naturae ipsi debeatur. Ex hac Ianseniana contentione gratiam propriissime esse quae solum meritis operum non debeatur, sequeretur, ait Palmieri, «naturam naturaeque facultates vere gratiam esse eiusdem conditionis ac eam qua iusti sumus» (*De Deo creante et elev.* 302). Quod abhorret a doctrina S. Augustini.

Hoc exprobat Pelagianis in hac ipsa *Ep. ad Sixtum* 3,8: «Cum ab istis quaeritur, quam gratiam Pelagius cogitaret sine ullis praecedentibus meritis dari, quando (in Diospolilana Synodo) anathematizabat cos qui dicunt gratiam Dei secundum merita nostra dari: respondent sine ullis praecedentibus meritis gratiam ipsam humanam esse naturam in qua conditi sumus: neque enim antequam essemus, mereri aliquid poteramus ut essemus. Abiciatur a Christianorum cordibus ista fallacia: nam omnino non istam gratiam commendat Apostolus, qua creati sumus ut homines essemus, sed qua iustificati cum mali homines essemus. Ista est enim gratia per Iesum Christum Dominum nostrum» (ML 33, 877). Cf. etiam, *Ep.* 177 n.7-8: ML 33,767-768, et 5. 26,5: ML 38,173. Vide infra in tr. *De gratia*.

3 Cf. *De Gen. c. Manich.* II 29,43: ML 34,220.

4 Videretur ergo proprie eam dici veram naturam quae sine vitio et cum gratia condita est, ac per hoc gratiam debitam esse tali naturae. Respondetur talem interpretationem toto caelo distare a sensu quo haec verba, *nullum esse malum naturale*, Augustinus contra Manichaeos scripserat. Manichaei enim «quoniam negare non possunt in miseria peccatorum esse genus humanum» (*De Gen. c. Manich.* II 29,43: ML 34,219), putabant malum citra praevaricationem liberi arbitrii, necessario cum natura esse consortum. Ideo malum principium aeternum invocabant. Augustinus ontologico rem considerando asserit «omnes naturas bonas esse», praecise quia naturae sunt, ideoque *nullum esse malum naturale*, sed in naturam «quam de nihilo fecit Deus» (*Ib.*) miseriam peccatorum, «voluntate peccandi» (*Ib.*) hominis fuisse introductam, et ideo naturam «voluntate esse mutatam» (*Ib.*).

In controversia vero pelagiana, Augustinus defendebat esse malum quod-

I
»

823. Itemque in eo quod dixi *Natura esse malae animae nullo modo queunt*, si quaeritur quomodo accipiamus quod ait Apostolus: *Fuimus et nos natura filii irae, sicut et caeteri* (Eph. 2,3), respondemus, naturam in his verbis meis me intelligi voluisse illam, quae proprie natura dicitur, in qua sine vitio creati sumus. Nam ista propter originem natura appellatur: quae origo utique habet vitium, quod est contra naturam (*Retr.* I 15,6: ML 32,61o)6.

824. Hoc agit spiritus gratiae, ut imaginem Dei, in qua naturaliter facti sumus, instauret in nobis (*De Sp. et litt.* 27,47: ML 44.229)L

!

825. Porro mala voluntas, quamvis non sit secundum naturam, sed contra naturam, quia vitium est; tamen eius naturae est, cuius est vitium, quod nisi in natura non potest esse... Detrahitur porro malum, non aliqua natura quae accesserat vel ulla eius parte sublata, sed ea quae vitiata ac depravata fuerat, sanata atque correcta. Arbitrium igitur voluntatis tunc est vere liberum, cum vitiis peccatisque non servit. Tale datum est a Deo; quod amissum proprio vitio, nisi a quo dari potuit, reddi non potest (*De civ. Dei* XIV 11,1: ML 41,418)8.

dam, peccatum nempe originale, quod propagatur cum natura, quodque propterea dicitur *malum naturale*, et quia Pelagiani, qui eo quoque capite dogma peccati originalis impugnabant, quod nullum sit malum naturale, potuissent ad hominem contra Augustinum arguere, qui negaverant malum esse naturale, advertit Augustinus se negasse malum naturale ontologico sumptum in natura prout processit a Deo, ante hominis quamcumque operationem, quia hoc esset malum naturale sensu manichaeo: non vero negasse malum naturale, i.e., malum connexum cum natura, quae vitiata transmittitur propter peccatum Adae. Alio ergo prorsus diverso sensu malum naturale negat contra Manichaeos, et affirmat contra Pelagianos.

In appellatione proinde *naturae*, Augustinus spectavit statum eiusdem, primo qualis originarie a Deo condita est, gratia et aliis donis *ornata*, qualisque esse deberet, ac per generationem naturalem transmitti, hancque proprie naturam vocat, deinde vero prout nunc est propter peccatum primi hominis vitiata, et sensu translato naturam appellat.

I

Caeterum Augustinus docuit gratiam fuisse supra naturam etiam in statu naturae integrae: «Quia etsi peccatum in solo libero arbitrio erat constitutum, non tamen iustitiae retinendae sufficiebat liberum arbitrium, nisi participatione immcrabilis boni divinum adiutorium praeberetur» (*Enchir.* 106: ML 40,282). Cf. etiam supra n.732-733.

5 *De d. Anim. c. Manich.* 12,17: ML 42,107.

6 *Vide* n.759 et superiorem responsionem.

7 Quamquam S. Augustino magis placuerit verba Apostoli, *Gentes quae legem non habent naturaliter ea quae legis sunt faciunt* (Rom. 2,14), de Christianis, non ludaeis, interpretari, ac de observatione salutari legis, tamen explicite permittit interpretationem quae ea referantur ad gentes quae nondum fidem Christi habent. Cf. *De Sp. et lift*, c.27-28 n.48: ML 44,229-230, et *C. Iui.* IV 3 n.23.25: ML 44.750.

Sed et in priori hypothesis, observandum est quod supra iam saepe dictum est, Augustinum naturam historice sumere, ita ut «naturaliter», includat gratiam quae homini cum ipsa natura data est, neque hanc vocem adhibere prout aliquid significat oppositum indebito et supernaturali, sed prout significat id, quod cum origine naturae consertum fuit. Ita fere Boyer, o.c. 267.

De renovatione imaginis Dei in homine per gratiam, vide infra in *De gratia* C.24, praesertim n.1878.

8 Nec ex hoc textu deduci potest statum primitivum Adae naturalem esse statum hominis, quia vitium iuxta Augustinum est «contra naturam», ac proin-

PARS IV

De hominis lapsu

CAPUT XXI V

Protoparentes peccatum magnum inobedientiae ex superbia commiserunt, ac donis ipsis collatis iuste destituti sunt

Summarium.—Sapienter institutum est ut obedientia protoparentum mandato divino exerceretur: 826.—Suasor peccati fuit diabolus, usus ut mulierem alloqueretur, vero ac naturali serpente, tanquam organo et instrumento. Neque fuit in potestate diaboli ut tale animal elegerit, sed ut hoc faceret, permissus est. Serpens non intelligebat sonos verborum, qui ex illo fiebant ad mulierem: 827-830.—Multis argumentis probat Augustinus quam magnum peccatum protoparentum fuerit: *a)* ex poenis ipsis inflictis; *b)* quia praeceptum facilis observationis erat: *c)* quia cupiditas nondum voluntati resistebat; *d)* quia tam excellentis naturae Adam erat; *e)* sed praecipue ex miseriis pro tota eorum progenie manantibus: 831-838.—In primo hominis peccato plures peccati species: 839.—Vivide Augustinus describit et beneficia Adae antea collata, et damnationem iustam, amissionemque donorum quae ex peccato subsecuta est. Dimissus de paradiso et alienatus a ligno vitae, Adam tamquam excommunicatus fuit: 840-844.—Quomodo, concupiscentia carens, credere potuit Adam, quod per serpentem dictum est? Respondet Augustinus Adam non fuisse seductum a serpente, nec concupiscentia victum, sed amicali benevolentia erga mulierem, et ipsum manducasse: 845-847.—Neque cibo vetito vesceretur Adam, nisi iam antea per superbiam, quae initium est malae voluntatis, celsitudinem suam appeteret, ab immutabili bono deficiendo, ut sibi magis placeret: 848-851.—Quia damnationem nimiam putat, nescit metiri quanta fuerit iniquitas in peccando. Creditur protoparentes salvos per sanguinem Domini fuisse: 852-853.—Cur Deus permiserit tentari hominem, quem consensurum praescierat, fatetur se ignorare, tamen rationes suggerit pro tali convenientia, ut magnam laudem mereretur, si non consentiret, et ut pateat quomodo Deus recte utatur voluntatibus etiam malis: 854.

826. Absit enim ut bonorum Creator qui fecit omnia, *et ecce bona valde* (Gen. 1,31), mali aliquid in illius etiam corporalis paradisi fertilitate plantaret. Sed ut ostenderetur homini, cui esset sub tali Domino utilissima servitus, quantum esset solius obedientiae bonum, quam solam de famulo exegerat, cui obedire non propter

de natura hominis exegisset ut in gratia crearetur. Quod ut clarius pateat, notandum est, Augustinum parum curasse de quaestionibus, utrum dotes immortalitatis, integritatis et gratiae debitae fuerint Adae necne, nec de possibilitate status naturae purae, sed, ut observat De Groot, Augustinus «hominem considerat, ut ita dicam concretum, qualis ex manibus Creatoris prodiit» (*Conspectus historiae dogmatum* II 53). Illud Augustinus «naturale» vocat, quod opus Dei est, et illud est «contra naturam» quod opus est peccati. Vide Tixeront, *History of dogmas* II 459. Natura ergo historice loquendo, vitiata fuit per peccatum Adae, et ideo peccatum est «contra naturam».

ipsius dominatum, sed propter servientis utilitatem potius expediret; ab eo ligno sunt prohibiti, quo si uterentur non prohibiti, nihil mali omnino paterentur: ut quod illo post prohibitionem utentes passi sunt, satis intelligeretur quod eis hoc non intulerit arbor cibo noxio perniciosa, sed tantum obedientia violata (*De pece. mer. et rem.* II 21: ML 44,172).

827. Postea vero quam superbus ille angelus, ac per hoc invidus, per eandem superbiam a Deo ad semetipsum conversus, quodam quasi tyrannico fastu gaudere subditis, quam esse subditus eligens... malesuada versutia in hominis sensus serpere affectans, cui utique stanti, quoniam ipse ceciderat, invidebat, colubrum in paradiso corporali L ... animal scilicet lubricum et tortuosis anfractibus mobile, operi suo congruum, per quem loqueretur, elegit; eoque per angelicam praesentiam praestantiorque naturam spiritali nequitia sibi subiecto, et tanquam instrumento abutens, fallacia sermocinatus est feminae: a parte scilicet inferiore illius humanae copulae incipiens, ut gradatim perveniret ad totum; non existimans virum facile credulum, nec errando posse decipi, sed dum alieno cedit errori (*De civ. Dei* XIV 11,2: ML 41,419).

828. Serpens autem erat ibi prudentissimus quidem, sed omnium bestiarum quae erant super terram, quas fecerat Dominus Deus... (Gen. 3,1). Quamquam iste serpens non irrationali anima sua, sed alieno iam spiritu, id est, diabolo, posset sapientissimus ¹ dici omnium bestiarum. Quantumlibet enim praevaricatores angeli de supernis sedibus suae perversitatis et superbiae merito deiecti sunt, natura tamen excellentiores sunt omnibus bestiis propter rationis eminentiam. Quid ergo mirum si suo instinctu diabolus iam implens serpentem, eique spiritum suum miscens..., sapientissimum eum reddiderat omnium bestiarum secundum animam vivam irrationalemque viventium? (*De Gen. ad litt.* XI 2,4: ML 34,430) 3.

829. Non sane debemus opinari quod serpentem sibi, per quem tentaret persuaderetque peccatum, diabolus elegerit; sed cum esset in illo propter perversam et invidam voluntatem decipiendi cupiditas, nonnisi per illud animal potuit, per quod posse permissus est (*De Gen. ad litt.* XI 3,5: ML 35,431).

830. Non itaque serpens verborum sonos intelligebat, qui ex illo fiebant ad mulierem. Neque enim conversa credenda est anima eius in naturam rationalem; quandoquidem nec ipsi homines, quo-

¹ Erat paradisos et corporalis, «propter bona corporis, et per sensus exteriores» fruenda; et spiritalis, «propter bona mentis», quibus homo per sensus interiores frueretur (*Ib.*).

² Iuxta Augustinum plures codices latine habebant: «Sapientissimus», loco «prudentissimus» (*Ib.*). Alibi haec scripsit: «*Prudentissimus omnium bestiarum*, hoc est, astutissimus, ita dictus est serpens propter astutiam diaboli, quae in illo et de illo agebat dolum» (*De Gen. ad litt.* XI 29,36: ML 34,444).

³ In *De Gen. c. Manich.* (an. 388-391) serpentem allegorice interpretaverat pro diabolo, «serpens autem diabolus significat» (II 14: ML 34,206). Postea tamen in *De Gen. ad litt.* (an.401-415) litteraliter locum *Gen.* interpretatus est. Agitur ergo de reali reptili, quo tamquam instrumento usus est diabolus ad Evam tentandam. Hoc patet ex textibus hic citatis.

rum rationalis natura est, cum daemon in eis loquitur ea passione cui exorcista requiritur, sciunt quid loquantur (*De Gen. ad litt.* XI 28,35: ML 34,444).

831. Quando ergo dixit Deus primo illi homini, quem in paradiso constituerat, de cibo vetito, *Quacumque die ederitis ex eo, morte moriemini* (Gen. 2,17): non tantum primae mortis partem priorem, ubi anima privatur Deo; nec tantum posteriorem, ubi corpus privatur anima; nec solum ipsam totam primam, ubi anima et a Deo et a corpore separata punitur: sed quidquid mortis est usque ad novissimam, quae secunda dicitur, qua est nulla posterior, comminatio illa complexa est (*De civ. Dei* XIII 12: ML 41,386).

832. Prohibiti pomi usurpatio, quoniam sic vindicata est, ut natura quae potestatem non moriendi habebat, haberet moriendi necessitatem, procul dubio iudicia cuncta excedit humana. Pomum quippe lege Dei vetitum manducare, leve videretur esse peccatum: sed quanti hoc aestimaverit qui non potest falli, satis apparet granditate supplicii (*C. Iul. o. i.* VI 23: ML 45,1555).

833. Nec debet (quis) existimare leve ac parvum illud (peccatum) fuisse commissum, quia in esca factum est, non quidem mala, nec noxia, sed prohibita. Neque enim quidquam mali Deus in illo tantae felicitatis loco crearet atque plantaret. Sed obedientia commendata est in praecepto, quae virtus in creatura rationali mater, quodammodo est omnium custosque virtutum... Hoc itaque de uno cibi genere non edendo, ubi aliorum tanta copia subiacebat, tam leve praeceptum ad observandum, tam breve ac memoria retinendum, ubi praesertim nondum voluntati cupiditas resistebat, quod de poena transgressione postea subsecutum est, tanto maiore iniustitia violatum est, quanto faciliore posset observantia custodiri (*De civ. Dei* XIV 12: ML 41,420).

834. Natura quippe rationalis quanto est ipsa superior, tanto ruina eius peior, et peccatum eius quanto incredibilius, tanto est damnabilius... Ipse primus Adam naturae tam excellentis fuit, quoniam vitiata non fuit, ut peccatum eius tam longe maius caeterorum peccatis esset, quam longe melior ipse caeteris fuit; unde et poena eius, quae peccatum eius continuo subsecuta est, tam grandis apparuit, ut continuo etiam teneretur necessitate moriendi (*C. Iul. o. i.* VI 22: ML 45,1553) 4.

4 Quo superior est natura rationalis, et sanior libertas eo maius peccatum. Propterea inter multas quas habet definitiones peccati, una invenitur quae potissimum verificata fuit in peccato personali Adae: «Ipse est Adam, qua nostra illa definitio, quae tibi (Iuliano) placuit, cum dicerem, *Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat, et unde liberum est abstinere*. Adam quippe omnino, quando peccavit, nihil in se habebat mali, quo nolens urgeretur ad operandum malum... ac per hoc id egit peccando, quod iustitia vetabat, et unde liberum illi fuerat abstinere» (*C. Iul. o. i.* I 47: ML 45,1067).

Tria, iuxta Augustinum, discernenda sunt, et sciendum aliud esse peccatum, aliud poenam peccati, et aliud utrumque. «Peccatum isto modo definitum est, non peccati poena, non utrumque» (*Ib.* 1068). Illud erit tantummodo poena peccati, «quod quisque ex nulla parte agit, sed tantummodo patitur: vel cum pro suo scelere, qui peccavit, occiditur» (*Ib.*). Exemplum vero tertii, i.e. «ita

835. Sed apostasia primi hominis, in qua summa erat, et nullo impediabatur vitio libertas propriae voluntatis, tam magnum peccatum fuit, ut ruina eius natura humana esset tota collapsa⁵ quod indicat humani generis tanta miseria, quae a primis ploratibus vagientium usque ad exspirantium novissimos halitus omnibus nota est (*C. Iui. o. i.* III 57: ML 45,1275).

836. Debetis agnoscere... quam magnum illud peccatum fuerit, quod per unum hominem intravit in mundum, et cum morte in omnes homines pertransiit; quandoquidem mala huius saeculi, cum quibus homines moriuntur, nec baptizati, iam reatu ablato, omnibus eruuntur, nisi post hanc vitam (*C. Iui. o. i.* II 94: ML 45,1179).

837. Sed tu homo acutissimus, non credens tale ac tantum illud fuisse peccatum, ut posset in hoc malum (concupiscentia) tunc ipsam mutare naturam, eamque ineffabilis apostasiae merito facere cum stirpe damnandam; hoc quoque omnes sobrii malum sentiunt, malum iudicant, ebrius Pelagiano dogmate asseris bonum (*C. Iui. o. i.* III 56: ML 45,1274).

838. Et quia iniustum esse respicitis parentum in posteros sine culpa transire poenam, transisse concedatis et culpam. Maximam quippe culpam primi hominis exstitisse..., non solum per ipsas misérias generis humani, quae ab infantium cunabulis incipiunt, verum etiam per te ipsum probo. Et tu enim in secundo tui huius libro maximam formam peccati in primo homine posuisti, ut e contrario maximae forma iustitiae commendaretur in Christo⁶: quod te dixisse mihi videris oblitus: nam si memor fuisses, nunquam profecto peccatum Adae tam loquaciter minuere nitereris. Ego autem maximum illud peccatum fuisse, poenae ipsius granditate demonstro: non enim est maior, quam ut de paradiso proiceretur,

peccatum, ut ipsum sit etiam poena peccati» est originale peccatum, quod voluntate Adae commissum est. et in omnes transfunditur (*Ib.* 1068-1069),

Quia tanta Augustinus dixerat de malo concupiscentiae, nos ad peccatum trahentis, haec definitio *peccati placuit* Juliano; asserit tamen Augustinus etiam nunc hominem sufficienti libertate gaudere ut peccati personalis reus evadat, quamvis eius libertas non adeo perfecta sit, ac ea qua Adam gaudebat antequam peccaret. «Nulla quinque sunt quae agunt homines mala, a quibus eis liberum est abstinere: sed nulli tam liberum est, quam *illi fuit, qui Deo suo*, a quo erat conditus rectus, nullo prorsus vitio depravatus adstabat» (*Ib.* 1068). Pro ampliori expositione, vide infra n.1498.

Multi de notione peccati iuxta Augustinum scripserunt. Cf. Gregorio Armas, *La moral de San Agustín* (Madrid 1954) 163ss; Id., *Teología agustiniana del pecado*: Augustinus n.2,169-186; José Ignacio Alcorta Echevarría, *El «ordo amoris» y la «aversio a Deo» en la dialéctica de las dos ciudades*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», vol.2,125-150; Eugene F. Durkin. *Theological distinction of sins in the writings of St. Augustin* (Mundelein, Illinois. 1952): E. Neveut. *Formules augustiniennes: la définition du péché*: Divus Thomas (1930) 617-622; César Vaca. *Puntos para una psicología del pecado en la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (Madrid 1956) vol.2,269-282; Macalt. o.c. 71ss; B. Vanderberghf. *Saint Augustin et le sens du péché* (Bruxellis 1954).

⁵ Vide infra n.94L

⁶ Cf. *C. Iui. o.i.* II 189-190: ML 45,1223

et a ligno vitae separaretur ne viveret in aeternum: additis etiam huius angoribus vitae, ut dies eius et in laboribus gement, et sicut umbra transirent (C, *Iui. o. i.* VI 27: ML 45.1372-73).

839. Quamvis et in illo peccato uno, quod per unum hominem intravit in mundum, et in omnes homines pertransiit (Rom. 5,12), propter quod etiam parvuli baptizantur, possint intelligi plura peccata, si unum ipsum in sua quasi membra singula dividatur. Nam et superbia est illic, quia homo in sua potius esse, quam in Dei potestate dilexit; et sacrilegium, quia Deo non credidit; et homicidium, quia se praecipitavit in mortem; et fornicatio spiritualis, quia integritas mentis humanae serpentina suasionem corrupta est, et furtum, quia cibus prohibitus usurpatus est, et avaritia, quia plus quam illi sufficere debuit appetivit: et si quid aliud in hoc uno admissio diligenti consideratione inveniri potest (*Enchir.* 45: ML 40.254).

840. Quomodo ergo, inquiunt, renovari dicimur, si non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur?... Recipimus iustitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo... Renovabimur ergo spiritu mentis nostrae secundum imaginem eius qui creavit nos, quam peccando Adam perdidit (*De Gen. ad litt.* VI 24,35: ML 34.353).

841. Quia ergo contemptus est Deus iubens, qui creaverat, qui ad suam imaginem fecerat, qui caeteris animalibus praeposuerat, qui in paradiso constituerat, qui rerum omnium copiam salutisque praestiterat, qui praeceptis nec pluribus nec grandibus nec difficilibus oneraverat, sed uno brevissimo atque levissimo ad obedientiae salubritatem adminiculaverat, quo eam creaturam, cui libera servitus expediret, se esse Dominum commonebat: iusta damnatio subsequuta est, talisque damnatio, ut homo qui custodiendo mandatum futurus fuerat etiam carne spiritualis, fieret etiam mente carnalis; et qui sua superbia sibi placuerat, Dei iustitia sibi donaretur; nec sic ut in sua esset omnimodis potestate, sed a se ipse quoque dissentiens, sub illo cui peccando consensit, pro libertate quam concupivit, duram miseramque ageret servitutem; mortuus spiritu volens, et corpore moriturus invitus: desertor aeternae vitae, etiam aeterna, nisi gratia liberaret, morte damnatus (*De civ. Dei* XIV 15,1: ML 41,423).

842. Hanc (obedientiam) ergo priusquam violassent, placebant Deo, et placebat eis Deus; et quamvis corpus animale gestarent, nihil inobediens in illo adversum se moveri sentiebant. Faciebat quippe hoc ordo iustitiae, ut quia eorum anima famulum corpus a Domino acceperat, sicut ipsa eidem Domino suo, ita illi corpus eius obediret, atque exhiberet vitae illi congruum sine ulla resistantia famulatum: hinc et nudi erant et non confundebantur (*De pece, mer. et rem.* II 22,36: ML 44,172).

843. Caro quae primo facta est, non erat caro peccati, in qua noluit homo inter delicias paradisi servare iustitiam. Unde statuit Deus, ut post eius peccatum propagata caro peccati, ad recipiendam iustitiam laboribus et molestiis eniteretur. Propter hoc etiam de

paradiso dimissus Adam, contra Eden habitavit, id est, contra sedem deliciarum: ut significaret quod in laboribus, qui sunt deliciis contrarii, erudienda esset caro peccati, quae in deliciis obedientiam non servavit antequam esset caro peccati (*De pece. mer. et rem.* II 34,55: ML 44,183).

844. Alienatus a vita, non solum quam fuerat, si praeceptum servasset, cum Angelis accepturus, sed ab illa etiam quam ducebat in paradiso, felici quodam corporis statu, separari utique debuit a ligno vitae: sive quod ex ipso illi subsisteret felix ille ipse status corporis, ex re visibili, virtute invisibili, sive quod in eo esset et sacramentum visibile invisibilis sapientiae; alienandus inde utique fuerat, vel iam moriturus, vel etiam tanquam excommunicatus: sicut etiam in hoc paradiso, id est Ecclesia, solent a Sacramentis altaris visibilibus homines disciplina ecclesiastica removeri (*De Gen. ad litt.* XI 40.54= ML S-Ma*).

845. Illud magis movet, si iam spiritualis erat Adam, quamvis mente, non corpore, quomodo credere potuerit quod per serpentem dictum est, ideo Deum prohibuisse ne fructu ligni illius vescerentur, quia sciebat eos, si fecissent, futuros ut deos propter dignoscentiam boni et mali... An quia hoc credere ipse non posset, propterea mulier addita est... Neque enim frustra est illud quod Apostolus ait, *Adam enim primus formatus est, deinde Eva: et Adam non est seductus, mulier autem seducta in praevaricatione facta est* (1 Tim. 2,13-14); id est, ut per illam etiam vir praevaricaretur. Nam et ipsum dicit praevaricatorem, ubi ait, *In similitudinem praevaricationis Adae, qui est forma futuri* (Rom. 5,14). Seductum tamen negat. Nam et interrogatus non ait, *Mulier quam dedisti mecum, seduxit me, et manducavi; sed, ipsa mihi, inquit, dedit a ligno, et manducavi.* Illa vero, *Serpens, inquit, seduxit me.*

59. Adam, posteaquam de ligno prohibito seducta mulier manducavit, eique dedit ut simul ederent, noluit eam contristare, quam credebatur sine suo solatio contabescere, si ab eius alienaretur animo, et omnino illa interire discordia. Non quidem carnis victus concupiscentia, quam nondum senserat... sed amicali quadam benevolentia, ... quod eum facere non debuisset, divinae sententiae iustus exitus indicavit (*De Gen. ad litt.* XI 42,58-59: ML 34,452)1.

846. Non enim frustra dixit Apostolus, *Sed et Adam non est seductus, mulier autem seducta est* (1 Tim. 2,14): nisi quia illa quod ei serpens locutus est, tanquam verum esset, accepit, ille autem ab unico noluit consortio dirimi, nec in communione peccati; nec ideo minus reus, sed sciens prudensque peccavit. Unde et Apostolus non ait, Non peccavit; sed, Non est seductus. Nam utique ipsum ostendit, ubi dicit, *Per unum hominem intravit peccatum in mundum;* et paulo post apertius, *In similitudine, inquit, praevaricationis Adae* (Rom. 5,12.14). Eos autem seductos intelligi voluit, qui id quod faciunt, non putant esse peccatum: ille autem scivit. Alioquin quo-

1 Cf. *De civ. Dei* XIV 11,2: ML 41,419.

modo verum erit, *Adam non est seductus*. Sed inexpertus divinae severitatis in eo falli potuit, ut veniale crederet esse commissum. Ac per hoc in eo quidem quo mulier seducta est, non est ille seductus, sed eum fefellit, quomodo fuerat iudicandum quod erat dicturus, *Mulier quam didisti mecum* ⁸, *ipsa mihi dedit, et manducavi* (Gen. 3,12). Quid ergo pluribus? ⁹ Etsi credendo non sunt ambo decepti, peccando tamen ambo sunt capti, et diaboli laqueis implicati (*De civ. Dei* XIV 11,2: ML 41,419).

847. *Dixit, ergo serpens mulieri, Non morte moriemini. Sciebat enim Deus, quoniam quo die manducaveritis de eo, adaperientur vobis oculi, et eritis sicut dii, cognoscentes bonum et malum.* Quando his verbis crederet mulier a bona atque utili re divinitus se fuisse prohibitos, nisi iam inesset menti amor ille propriae potestatis, et quaedam de se superba praesumptio, qua per illam tentationem fuerat convincenda et humilianda? (*De Gen. ad litt.* XI 30,39: ML 34,445).

848. In occulto autem mali esse coeperunt, ut in apertam inobedientiam laberentur. Non enim ad malum opus perveniretur, nisi praecessisset mala voluntas. Porro malae voluntatis initium quod potuit esse nisi superbia? *Initium enim omnis peccati superbia est* (Eccli. 10,15). Quid est autem superbia nisi perversae celsitudinis appetitus? ... Hoc fit, cum sibi (animus) nimis placet. Sibi vero ita placet, cum ab illo bono immutabili deficit, quod et magis placere debuit quam ipse sibi. Spontaneus est autem iste defectus: quoniam si voluntas in amore superioris immutabilis boni, a quo illustrabatur ut videret, et accendebatur ut amaret, stabilis permaneret, non inde ad sibi placendum averteretur, et ex hoc tenebresceret et frigesceret, ut vel illa verum crederet dixisse serpentem, vel ille Dei mandato uxoris praeponeret voluntatem, putaretque se venialiter transgressorem esse praecepti, si vitae suae sociam non desereret etiam in societate peccati. Non malum ergo opus factum est, id est, illa transgressio, ut cibo prohibito vescerentur, nisi ab eis qui iam mali erant (*De civ. Dei* XIV 13,1: ML 41,420-421).

849. In paradiso ab animo quidem coepit elatio, et ad praeceptum transgrediendum inde consensio, propter quod dictum est a serpente, *Eritis sicut dii* (Gen. 3,5): sed peccatum illud homo totus implevit (*C. Iui.* V 4,17: ML 44,794).

850. Manifesto ergo apertoque peccato, ubi factum est quod Deus fieri prohibuerat, diabolus hominem non cepisset, nisi iam ille sibi placere coepisset. Hinc enim et delectavit quod dictum est, *Eritis sicut dii* (Gen. 3,5) (*De civ. Dei* XIV 13,2: ML 41,421).

851. Magna autem malitia superbia, et prima malitia, initium et origo, causa omnium peccatorum: ipsa deiecit angelum, et diabolum fecit. Superbiae calicem etiam ille deiectus stanti homini propinavit: erexit in superbiam eum, qui factus ad imaginem Dei: iam etiam indignus, quia superbus. Invidit, et persuasit, ut contemneret

⁸ Sic Mss. iuxta graecum LXX. At editi, *quam dedisti mihi sociam* (ML ib.).

⁹ Supple, *opus est* (ML ib.).

legem Dei, et sua potestate frueretur. Et quomodo persuasit? Si manducaveritis, inquit, eritis sicut dū (Gen. 3,5). Videte, ergo, si non superbia persuasit. Homo factus erat, Deus esse voluit: assumpsit quod non erat, perdidit quod erat; non quia perdidit humanam naturam, sed perdidit beatitudinem et praesentem et futuram. Perdidit quo erat levandus, deceptus ab eo qui fuerat inde deiectus (*S. Guelf.* 32,1: MA 1,563).

852. Quisquis huiusmodi damnationem vel nimiam, vel iniustam putat, metiri profecto nescit quanta fuerit iniquitas in peccando, ubi tanta erat non peccandi facilitas... In paradiso tanto maior inobedientia fuit, quanto id quod praeceptum est, nullius difficultatis fuit (*De civ. Dei* XIV 15,1: ML 41,423).

853. Sicut ergo illi primi homines postea iuste vivendo, unde merito creduntur per Domini sanguinem ab extremo supplicio liberati, non tamen in illa vita meruerunt ad paradysum revocari: sic et caro peccati, etiamsi remissis peccatis homo in ea iuste vixerit, non continuo meretur eam mortem non perpeti, quam traxit de propagine peccati (*De pece. mer. et rem.* II 34,55: ML 44,183).

854. Si ergo quaeritur, cur Deus tentad permiserit hominem, quem tentatori consensurum esse praesciebat; altitudinem quidem consilii eius penetrare non possum, et longe supra vires meas hoc esse confiteor. Est ergo aliqua causa fortassis occultior, quae melioribus sanctioribusque reservatur, illius gratia potius quam meritis eorum: sed tamen quantum vel donat sapere, vel sinit dicere, non mihi videtur magnae laudis futurum fuisse hominem, si propterea posset bene vivere, quia nemo male vivere suaderet; cum et in natura posse, et in potestate haberet velle non consentire suadenti, adiuvante tamen illo *qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam* (Iac. 4,6). Cur itaque tentad non sineret, quem consensurum esse praesciebat, cum id facturum esset propria voluntate per culpam, et ordinandus esset illius aequitate per poenam: ut etiam sic ostenderet animae superbae ad eruditionem futurorum sanctorum, quam recte ipse uteretur animarum voluntatibus etiam malis, cum illae perverse uterentur naturis bonis? (*De Gen. ad litt.* XI 4,6: ML 34,431) 10.

Bibi.: Berti, *De theol. disc.* vol.1-2 I.12 c.12,3155s.; Carretero, l.c.: Tixeront, *Hystory of dogmas* II 460; A. Gaudel, *Péché originel*: DTC 388-390; Blic J. (de). *Le péché originel selon saint Augustin*: Rech. de sc. rei., 16 (1926) 97-119; 17 (1927) 414-433; 512-531; Nicolas Merlin, *Saint Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce* (Paris 1931); Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, VI (Madrid 1956) 79SS.

10 Vide etiam *De Gen. ad litt.* c.6-10, ubi alias dat rationes quaestionibus respondendo, cur Deus permiserit hominem tentari, et quare creati fuerunt qui praesciebantur futuri mali (ML 34.432-434). Plura quoque in *De Civ. Dei*. Cf. Eloy D. Carretero, *Antropologia teològica de la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», vol.2,233-235.

CAPUT XXV

Peccatum Adae propagatione transfunditur

Articulus L—*In quo Sanctus Augustinus argumentis ex S. Scriptura depromptis, transfusionem peccati originalis demonstrat*

Summarium. — Transfusio peccati originalis a Pelagianis negata: 855.— Ps. 50,7; Iob 14,4, et Eph. 2,3, de peccato originali interpretatur: 856-857. Sed praecipue ex S. Paulo, Rom. 5,12 argumentatur contra Pelagianos, iuxta quos Adam sibi soli peccavit, nec nobis nocuit nisi malum exemplum praebendo. Si ita res esset, cur non potius hoc de diabolo dicitur, quia ante Adam peccaverat? Tamquam in radice in Adam eramus, et ita venenata est arbor: 858-859.—*In* quo (Rom. 5,12), ut relativum accipiendum, non ut *causale*, i.e., «propter quod», vel «eo quod», quasi homines tantum peccatum Adae imitentur. Reduci debet, vel ad peccatum, vel melius ad Adam, non vero ad mortem, ut Pelagiani volebant: 860-864.—Difficultati Iuliani, argumento scripturistico satisfacit: 865.

855. Parvulos etiam negant, secundum Adam carnaliter natos, contagium mortis antiquae prima nativitate contrahere. Sic enim eos sine ullo peccati originalis vinculo asserunt nasci, ut prorsus non sit quod eis oporteat secunda nativitate dimitti (*De haer.* 88: ML 42,48).

856. Suscepit personam generis humani David, et attendit omnium vincula, propaginem mortis consideravit, originem iniquitatis advertit, et ait: *Ecce enim in iniquitatibus conceptus sum*. Numquid David de adulterio natus erat, de lesse viro iusto et coniuge ipsius? (1 Reg. 16,18). Quid est quod se dicit in iniquitate conceptum, nisi quia trahitur iniquitas ex Adam? (*En. in Ps.* 50,10: ML 36,591).

857. Invenit se homo (sub lege Moysi) vinci a cupiditatibus suis, quas mala consuetudine adversum se nutriebat; qui etiam cum vinculo et obligatione peccati ex Adam fuerat propagatus. Unde dicit Apostolus: *Fuimus et nos aliquando natura filii irae* (Eph. 2,3) 1. Inde est, quod nec unius diei infantem mundum dicit a peccato (Iob 14,4, saec. LXX): non ex eo quod commisit, sed ex eo quod contraxit (S. 170,2,2: ML 38,928).

858. Unum aliquid acutissimum, quod ab eis (Pelagianis) profertur, paululum attendite. Cum coeperint urgeri verbis Apostoli dicentis, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (Rom. 5,12) 2, quae verba nescio quis non intelligat;

1 Plura de interpretatione istius loci ab Augustino pro peccato originali, invenies apud Ioannes Mehlman, *Natura filii irae. Historia interpretationis Eph. 2,3 eiusque cum doctrina de peccato originali nexus* (Romae 1957). Doctrinam Augustini chronologice exponit in p.164-215.

2 Ita S. Augustinus locum istum legit. Notetur in lectione Vulgatae verbum *mors* legi ante verbum *pertransiit*. Quamquam nihil ad sensum referat, multa

... conantur respondere, et dicere, ideo dictum hoc ab Apostolo, quia primus peccavit Adam, et qui postea peccaverunt, illum imitando peccaverunt. ... Respondeo prorsus: Non primus peccavit Adam. Si primum peccatorem requiris, diabolum vide. Sed humani generis massam volens ostendere Apostolus de origine venenatam, ideo eum posuit unde nati sumus, non eum quem imitati sumus... Quia secundum propaginem carnis in illo eramus omnes, antequam nati essemus, tanquam in parente, tanquam in radice ibi eramus: sic venenata est arbor, ubi eramus (S. 294,14,15: ML 38,1344).

859. Apostolus dicit, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt*. Hoc si ego dicerem, resisterent isti (pelagiani), meque non recte dicere, non recte sentire clamarent. Nullam quippe in his verbis intelligerent sententiam cuiuslibet hominis, nisi istam quam in Apostolo intelligere nolunt. Sed quia eius verba sunt, cuius auctoritati doctrinaeque succumbunt, nobis obiciunt intelligendi tarditatem, cum ea quae tam perspicue dicta sunt, in nescio quid aliud detorquere conantur. *Per unum*, inquit, *hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors*. Hoc propagationis est, non imitationis: nam si imitationis, Per diabolum diceret. Quod autem nemo ambigit, istum primum hominem dicit, qui est appellatus Adam. *Et ita*, inquit, *in omnes homines pertransiit* (*De pece. mer. et rem.* I io,io: ML 44,115).

860. In eo quidem loco, ubi dictum est, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit*; utrum peccatum, an mors, an utrumque per omnes homines pertransisse dictum sit, videtur ambiguum: sed quid horum sit, res ipsa tam aperta demonstrat. Nam si peccatum non pertransisset, non omnis homo cum lege peccati, quae in membris est, nasceretur: si mors non pertransisset, non omnes homines, quantum ad istam conditionem mortalium pertinet, morerentur. Quod autem dicit Apostolus, in quo *omnes peccaverunt*: in quo, non intelligitur nisi in Adam, in quo eos dicit et mori; quia non erat iustum, sine crimine supplicium (*C. Iui. o. i.* II 63: ML 45,1169).

861. Sed hoc ideo dicunt dum volunt ex verbis Apostoli in suum sensum homines detorquere. Ubi enim ait Apostolus, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit*; ibi volunt intelligi non peccatum pertransisse, sed mortem. Quid est ergo quod sequitur, in quo *omnes peccaverunt*? Aut enim in illo uno homine peccasse dicit omnes Apostolus, de quo dixerat, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum*: aut in illo peccato, aut certe in morte. Non enim movere debet, quia non dixit in qua, sed, in quo omnes *peccaverunt*: mors quippe in graeca lingua generis masculini est⁴. Quodlibet ergo eli-

forsan ab Augustino non scripta fuissent, si hoc vocabulum *mors* apparuisset in translatione, quam ipse prae manibus habuit.

³ «Solam mortem ad nos transisse per Adam, non peccatum» (*ib.* n.6).

⁴ (ML *ib.*). Ὁ θάνατος.

gant: aut enim in illo homine peccaverunt omnes, et ideo dictum est, quoniam quando ille peccavit, in illo erant omnes: aut in illo peccato peccaverunt omnes, quia generaliter omnium factum est, quod nascentes tracturi erant omnes: aut restat ut dicant, quod in illa morte peccaverint omnes. Sed hoc quemadmodum possit intelligi, non plane video. In peccato enim moriuntur omnes, non in morte peccant: nam peccato praecedente, mors sequitur; non morte praecedente, peccatum... Quod si propterea non potest illis verbis Apostoli peccatum intelligi, in quo omnes peccaverunt, quia in graeco, unde translata est Epistola, peccatum feminino genere positum est⁵: restat ut in illo primo homine peccasse omnes intelligantur; quia in illo fuerunt omnes quando ille peccavit, unde peccatum nascendo trahitur, quod nisi renascendo non solvitur (*C. duas Ep. Pel. IV 4,7*: NIL 44,614).

862. Sed Pelagiani quomodo dicunt, «solam mortem ad nos transisse per Adam»? Si enim propterea morimur, quia ille mortuus est; ille autem mortuus est, quia peccavit: poenam dicunt transire sine culpa, et innocentes parvulos iniusto supplicio puniri, trahendo mortem sine meritis mortis. Quod de uno solo mediatore Dei et hominum homine Christo lesu catholica fides novit, qui pro nobis mortem, hoc est, peccati poenam sine peccato subire dignatus est (*C. duas Ep. Pel. IV 4,6*: ML 44,613).

863. De illis quoque apostolicis verbis, in quibus impudentia mirabili, imo dementia, resistitis fundatissimae fidei, ubi ait, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt*; frustra sensum alium novum atque distortum et a vero abhorrentem moliris exsculpere, affirmans «ea locutione dictum esse, *In quo omnes peccaverunt*, ac si diceretur, Propter quod omnes peccaverunt» ... ut scilicet, non in uno homine omnes homines peccasse intelligantur originaliter, et tanquam in massae unione communiter; sed propterea quia primus hominum ille peccavit; id est, cum imitantur illum, non cum generantur ex illo. Non ergo huic sensui convenit illa locutio, ita dictum esse, *in quo* velut dictum esset, «propter quod». Nam propter hoc quisque peccat, quod sibi proponit ut peccet, vel quoquo modo quod illi est causa peccandi. Quis vero ab omni humano sensu tam sit absurdus, ut dicat, Propter hoc fecit homo iste homicidium, quia in paradiso Adam de ligno prohibito cibum sumpsit; cum iste latrocinando occiderit hominem nihil de Adam cogitans, sed propter hoc ut aurum quod ferebat auferret. Sic et caetera cuncta peccata, quae propria quisque committit, habent causas propter quas fiant, etiamsi nemo cogitet quod ille primus homo commisit, neque illud sibi ad peccandum proponat exemplum (*C. Iui. VI 24,75*: ML 44,868)⁶.

ft

⁵ (ML ib.). Ἡ ἁμαρτία.

⁶ Notum est hodiernos exegetas generatim non convenire cum hac interpretatione S. Augustini, quamquam admittatur eam non probabilitate destitui. Caetrum, utraque interpretatione veritas peccati originalis sustinetur. Cf. Beyer, *De Deo creante* 366 n.3. Argumenta pro interpretatione Augustini habet

864. *H*Sed regnavit, inquit» mors ab Adam usque ad *Moysem*: id est, a primo homine usque ad ipsam etiam legem quae divinitus promulgata est, quia nec ipsa potuit regnum mortis auferre. Regnum enim mortis vult intelligi, quando ita dominatur in hominibus reatus peccati, ut eos ad vitam aeternam, quae vera vita est, venire non sinat, sed ad secundam etiam, quae poenaliter aeterna est, mortem trahat... *Etiam in eos qui non peccaverunt in similitudinem praevaricationis Adae*; id est, qui nondum sua et propria voluntate sicut ille peccaverunt, sed ab illo peccatum originale traxerunt (*De pece. mer. et rem.* I-II 13: ML 44,116).

S65. «Explica», inquis, «quomodo peccatum personae illi iuste possit adscribí, quae nec voluit peccare, nec potuit». Aliud est perpetratio propriorum, aliud alienorum contagio peccatorum, quantum quidem ad suae cuiusque vitae pertinet actionem. Nam si vos sententiam rectam in vestrum tortum sensum torquere nolletis, audiretis Apostolum hoc breviter explicantem, qui unum dixit fuisse in quo omnes peccaverunt. In illo uno mortui sunt omnes, ut moreretur alius unus pro omnibus. *Unus enim pro omnibus mortuus est: ergo omnes mortui sunt* (2 Cor. 5,14), pro quibus Christus mortuus est. Nega igitur Christum etiam pro parvulis mortuum, ut eximas eos de numero mortuorum, hoc est, de contagio peccatorum. «Qui heri potest», inquis, «ut res arbitrii conditioni seminum misceatur»? Si fieri non posset, non esset unde parvulos nondum de corpore egressos mortuos diceremus. Quia si Christus et pro ipsis mortuus est, ergo et ipsi mortui sunt: *quoniam si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt*. Audiste, Iuliane? haec Apostoli verba, non mea sunt. Quid a me quaeris, «quo sit factum modo», cum videas factum esse quocumque modo, si Apostolo credas aliquo modo, qui de Christo et de his pro quibus mortuus est Christus, mentiri potuit nullo modo? (*C. Iui.* VI 9,24: ML 44,836).

Articulus II.—De aliis argumentis pro transfusione peccati originalis

Summarium.—Argumento traditionis utitur. Propterea scribebat: «Non ego finxi originale peccatum»: 866-869.—Arguit etiam ex praxi baptismatis parvulorum. Potestas diabolica exorcizatur et exsufflatur in parvulis, eique renuntiant verbis eorum a quibus portantur. Neque parvuli baptisate abluerentur, nisi per regenerationem a peccato mundari deberent: 870-873.—Neque admitti potest distinctio Pelagianorum inter regnum caelorum et vitam aeternam: 874-878.—Diversis modis etiam invocatur principium haereditatis: 879-882.—Arguit nunc ex miseriis quibus parvuli obnoxii sunt, atque ita Pelagianos urget: vel admittant oportet doctrinam Manichaeorum de commixtione boni et mali, vel Deum invalidum aut iniustum fateantur. Neutrum Pelagiani volunt admittere: agnoscant ergo in peccato originali causam istarum miseriarum: 883-887.—Similiter argumentatur ex multis gravissimisque afflictionibus, quibus

Bossuet, *Défense de la tradition de des SS. Pères* VII cJ2. Citatur a Ca pá n a g a , *Qbras de San Agustín* VI 16 in nota.

vita mortalium subiecta in praesenti manet quaeque, cum de parvulis praesertim quaestio est, iniustae essent, nisi cum poena traheretur et culpa: 888-889.

866. Sancti ac beati et in divinorum eloquiorum pertractatione clarissimi sacerdotes, Irenaeus, Cyprianus, Reticius, Olympius, Hilarius, Ambrosius, Gregorius, Innocentius, Ioannes (Chrysostomus), Basilius, quibus addo presbyterum velis nolis Hieronymum, ut omittam eos qui nondum dormierunt, adversus vos proferunt de omnium hominum peccato originali obnoxia successione sententiam, unde nemo eruit, nisi quem sine lege peccati repugnante legi mentis virgo concepit. 34. Quod invenerunt in ecclesia, tenuerunt; quod didicerunt, docuerunt; quod a patribus acceperunt, hoc filiis tradiderunt. Nondum vobiscum apud istos indices aliquid agebamus et apud eos acta est causa nostra (*C. Iui. II 10,33-34: ML 44.697*).

867. Isti (patres) episcopi sunt, docti, graves, sancti, veritatis acerrimi defensores adversus garrulas vanitates, in quorum ratione, eruditione, libertate, quae tria bona iudici tribuisti, non potes invenire, quod spernas... Talibus post apóstoles sancta ecclesia plantatoribus, rigatoribus, aedificatoribus, pastoribus, nutritoribus crevit (*C. ltd. II 10,37: ML 44,700*).

868. Convinceris undique: luce clariora sunt testimonia tanta sanctorum (de peccato originali). In quorum conventum te introduxerim conspice. Hic est Mediolanensis Ambrosius... Hic est et Constantinopolitanus Ioannes... Hic est Basilius... Hic sunt et caeteri, quorum te movere debeat tanta consensus. Non est ista, sicut stilo maledico scribis, «conspiratio perditorum». In ecclesia catholica doctrinae sanae studiis claruerunt; spiritualibus armis muniti et accincti strenua contra haereticos bella gesserunt; perfuncti fideliter suae dispensationis laboribus in pacis gremio dormierunt... 31. Ecce quo te introduxi, conventura sanctorum istorum non est multitudo popularis; non solum filii, sed et patres ecclesiae sunt (*C. Iui. I 7,30-31: ML 44,661*) h

869. Non ego finxi originale peccatum, quod catholica fides credit antiquitus: sed tu, qui hoc negas, sine dubio es novus haereticus. Sub diabolo autem sunt, iudicio Dei, omnes cum peccato generati, si non fuerint in Christo regenerati (*De nupt. et cone. II 12,25: ML 44.450*) 2.

1 Criticam expositionem argumentationis ex Traditione et plurima testimonia pro peccato originali ex fide Ecclesiae, praesertim ex praxi baptismatis parvulorum, invenies apud Germán Mártel, *La Tradición en San Agustín, a través de la controversia pelagiana* (Madrid 1943).

2 Notare tantum volumus Augustinum accusatum iam fuisse a suis adversariis xquasi ipse mutasset suam de peccato originali et libero arbitrio sententiam. Quam accusationem Augustinus fortiter respuit. «Dicis, me quoque ipsum innovasse sensus meos, et initio conversionis meae hoc sensisse quod tu. Sed fallis, aut falleris, sive calumniando his quae nunc dico, sive non intelligendo, vel potius non legendo ea quae tunc dixi. Nam ego per unum hominem in mundum intrasse peccatum, et per peccatum mortem, et ita in omnes homines pertransisse, in quo peccaverunt omnes (Rom. 5,12); ab initio conversionis meae

870. Sanctae Ecclesiae Sacramenta satis indicant, parvulos a partu etiam recentissimos per gratiam Christi de diaboli servitio liberari. Excepto enim quod in peccatorum remissionem, non fallaci, sed fideli mysterio baptizantur, etiam prius exorcizatur in eis et exsufflatur potestas contraria; cui etiam verbis eorum a quibus

sic tenui semper, ut teneo. Exstant libri quos adhuc laicus recentissima mea conversione conscripsi, etsi nondum sicut postea sacris Litteris eruditus, tamen nihil de hac re iam tunc sentiens, et ubi disputandi ratio poposceret dicens, nisi quod antiquitus discit et docet omnis Ecclesia: in has videlicet magnas manifestasque misérias, ... merito peccati originalis genus humanum fuisse collapsum» (*C. Iui.* VI 12,39: ML 44,843).

Et in *Retractationibus* recensens «rudiciaria severitate» (*Ib.* in Prologo: ML 32,583) quod in *De lib. arb.* (388-395) scripserat de miseriis vitae ut «poena peccati» Adae, ait: «Ecce tam longe antequam Pelagiana haeresis exstisset, sic disputavimus, velut iam contra illos disputaremus» (*Retr.* I 9,6: ML 32,598).

Contentio Pelagianorum recenter innovata fuit ab E. Buonaiutti, *La Genesi della dottrina agostiniana intorno al peccato originale* (Romae 1916). Similiter Dr. Norman Powell Williams, *The ideas of the fall and of original sin* (WIT) censet Augustinum ab Ambrosiastro derivasse formulam nitidam qua sic dictam «solidaritatem» omnium hominum in Adam exprimeret: «omnes peccaverunt in Adam quasi in massa». Cf. Bernard Leeming, *Augustine, Ambrosiaster and the massa perditionis*: Gregorianum (1930) 58-91.

Contentio Buonaiutti refutata fuit, inter alios, ab A. Casamassa, *Il pensiero di SaniAgostino nel 396-397*, et Nicola CONCETTI, *Esame della genesi della dottrina agostiniana intorno al peccato originale* (Fermo 1922), et J. "Fixeront, o.c. 461. Nullam mutationem, saltem substantialem, in materia de peccato originali Augustinum habuisse annis 396-397, Casamassa demonstrat, atque asserit Ambrosiastrum cuius lectioni talis mutatio Buonaiutti tribueret, doctrinam docere de peccato originali quae cum doctrina Augustini conciliari non potest.

Sub alia ratione Leeming ostendit non constare Augustinum legisse Commentaria istius auctoris ignoti, cui nomen Ambrosiaster est inditum, cum plura in eis exstent Pelagio adversa, nec tamen quidquam aliud ex Commentariis adversus Pelagium adducat (*Ib.* 65). Commentaria de quibus agitur sunt: *Commentaria in XII Epist. B. Pauli*: ML 17,45-508 (inter opera S. Ambrosii), et *Quaestiones Veteris et Novi Testamenti*: ML 35,2213-2416 (inter apocrypha S. Augustini).

Momentum istius quaestionis in eo est, quod si formula «massa peccati» ab Ambrosiastro mutuata fuerit, tunc posset quis praesumere, et alia quae de peccato Adae et de transfusione peccati originalis atque de gratia Augustinus docuit, etiam ab auctore ignoto sumpsisse, non vero doctrinam traditionalem Ecclesiae tradidisse. Propterea, cum iam a Pelagianis argueretur de Manichaeismo et de innovatione doctrinae, Augustinus totus est in ostendendo Patres eandem doctrinam tradidisse, quam ipse docet. «Fuit enim Adam, et in illo fuimus omnes: periit Adam, et in illo omnes perierunt». Ambrosius hoc dixit (*Lib. I in Le.* XV 24): calumniose, non erat Manichaeus. Parvulos contagium mortis antiquae prima **nativitate** contrahere, Cyprianus dixit (*Epist.* 64, *ad Fidum*): calumniose, non erat Manichaeus. Omnes in uno Adam peccasse. Hilarius dixit: calumniose, non erat Manichaeus. In qua Ecclesia ista didicerunt, calumniose, non erat Manichaea: et quia catholica erat, atque catholica perseverat, ideo vos contra ista sentientes **contententes** ferre non **potuit**; et ut catholica permaneret, infirmitatem parvulorum **suorum** vestra damnatione munivit» (*C. Iui. o.i.* II 164: ML 45.1211).

Et alio loco: «Quod credunt **credo**, quod tenent teneo, quod docent doceo, quod praedicant praedico» (*C. Iui.* I 5,20: ML 44,654). Cf. plura apud Mártíl, o.c. I95ss.

Identitatem substantialem in scriptis anti-manichaeis et antipelagianis ostendit etiam Joseph Ball, *Les développements de la doctrine de la liberté chez saint Augustin*: L'Année Théol. (1946) 400-430. Vide etiam, Borgoncint Duca. *Saggio critico su due scritti del Prof. E. Buonaiutti* (Roma 1919).

S. Augustinum mutasse sententiam circa necessitatem gratiae ad *Initium fidei*, ipse fatetur. Vide infra in tr. *De gratia* c.2.

portantur, se renuntiare respondent. Quibus omnibus rerum occultarum sacratis et evidentibus signis, a captivatore pessimo ad optimum redemptorem transire monstrantur (*De pece. orig.* 40,45: ML 44.408).

871. Verum est quod antiquitus veraci fide catholica praedicatur et creditur per Ecclesiam totam; quae filios fidelium nec exorcizaret, nec exsufflaret, si non eos de potestate tenebrarum, et a principe mortis erueret... Quomodo autem hoc facit, si eum exsufflat in quo novit non esse quod pellat, si eum lavat in quo novit non esse quod abluat? (*C. Iui.* VI 5,11: ML 44,829).

872. Quid in illo (parvulo) agit exorcismus meus, si in familia diaboli non tenetur? (*De pece. mer. et rem.* I 34,63: ML 44,146).

873. Si Deum colis in quo speravit et sperat Ecclesia primitivorum, ... cur non credis baptizandos parvulos erui de potestate tenebrarum (*Coi.* 1,13), cum eos propter hoc exsufflet atque exorcizet Ecclesia, ut ab eis potestas tenebrarum mittatur foras? (*C. Iui. o.i.* I 50: ML 45.1073) 3.

874. Primus hic error aversandus ab auribus, extirpandus a mentibus. Hoc novum in Ecclesia, prius inauditum est, esse vitam aeternam praeter regnum caelorum, esse salutem aeternam praeter regnum Dei. Primo vide, frater, ne forte hinc consentire nobis debeas, quisquis ad regnum Dei non pertinet, eum ad damnationem sine dubio pertinere (*S.* 294,3,3: ML 38,1337) 4.

875. Terrentur autem isti (Pelagiani) sententia Domini dicentis, *Nisi quis natus fuerit denuo, non videbit regnum Dei*. Quod cum exponeret ait, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non intrabit in regnum caelorum* (*Io.* 3,3.5). Et propterea conantur parvulis non baptizatis innocentiae merito salutem ac vitam aeternam tribuere; sed quia baptizati non sunt eos a regno caelorum facere alienos: nova quadam et mirabili praesumptione, quasi salus ac aeterna vita possit esse praeter Christi haereditatem, praeter regnum caelorum... Auferatur ergo dubitatio 5: iam Dominum audiamus, inquam, non quidem hoc de Sacramento lavacri dicentem, sed de Sacramento sacrae mensae suae, quo nemo rite nisi baptizatus accedit: *Nisi manducaveritis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis* (*Io.* 6,54). Quid ultra quaerimus? Quid ad

3 Hoc argumentum ita Pelagianos perstrinxit ut quidam ex illis assererent parvulos postquam nati essent, aliquod peccatum commisisse: «*Non tamen originaliter*, inquiunt, sed in vita iam propria, posteaquam nati sunt, peccatum habere coeperunt» (*De pece. mer. et rem.* I 34.63: ML 44,146). Parvulos vero recenter natos nulla committere potuisse peccata, Augustinus ostendit. Vide *De pece. mer. et rem.* I 35.66: ML 44,147.

4 Cf. plura infra in tr. *De baptismo* c.3.

5 Dubitatio scilicet quae exsurgere posset eo quod Dominus non dicat: «*Si quis non renatus fuerit ex aqua et Spiritu*, non habebit vitam; sed ait, *non intrabit in regnum caelorum* (*Ib.*). Haec dubitatio aufertur in textu de Sacramento «sacrae mensae», quod requiritur ut quis *vitam habeat*. Hoc tamen Sacramentum, nemo nisi baptizatus recipere valet. Unde Baptismus necessarius est non tantum *ad regnum caelorum*, sed et *ad vitam aeternam* consequendam. Cf. plura in tr. *De SSma. Eucharistia* c.5, ubi quaestio est de necessitate Eucharistiae.

hoc responderi potest, nisi pertinacia pugnaces nervos adversus constantiam perspicuae veritatis intendat? (*De pece. mer. et rem.* 20,

876. Unde fit consequens ut quoniam nihil agitur aliud, cum parvuli baptizantur, nisi ut incorporentur Ecclesiae, id est, Christi corpori membrisque socientur; manifestum sit eos ad damnationem, nisi hoc eis collatum fuerit, pertinere. Non autem damnari possent, si peccatum utique non haberent. Hoc quia illa aetas nulla in vita propria contrahere potuit, restat intelligere vel si hoc nondum possumus, saltem credere, trahere parvulos originale peccatum (*De pece. mer. et rem.* III 4,7: ML 44,189).

877. Verum tamen si percepto Baptismate de hac vita migraverit (parvulus), soluto reatu cui originaliter erat obnoxius, perficitur in illo lumine veritatis, quod incommutabiliter manens in aeternum, justificatos praesentia Creatoris illuminat. Peccata enim sola separant inter hominem et Deum (*De pece. mer. et rem.* I 19,25: ML 44.123)6.

878. Haec dicentes, primo nunquam explicant isti, qua iustitia nullum peccatum habens imago Dei separetur a regno Dei. Deinde videamus utrum Dominus Iesus... non significaverit et ostenderit nonnisi per remissionem peccatorum fieri, ut ad regnum Dei perveniant baptizari: quamvis recte intelligentibus sufficere debuerit, quod dictum est, *Nisi quis natus fuerit denuo, non potest videre regnum Dei...* Cur enim nascatur denuo, nisi renovandus? unde renovandus, nisi a vetustate? qua vetustate, nisi in qua vetus homo noster simul crucifixus est cum illo, ut evacuetur corpus peccati? (Rom. 6,6). Aut unde imago Dei non intrat in regnum Dei, nisi impedimento prohibente peccari? (*De pece. mer. et rem.* I 30,58:

879. Non est magnum, quod vides non habere parvulos propriam voluntatem ad eligendum bonum, vel malum. Illud vellem videres, quod vidit qui scribens ad Hebraeos dixit, filium Israel Levi in lumbis Abrahae patris sui fuisse, quando est ille decimatus, et ideo etiam istum in illum fuisse decimatum (Hebr. 7,9-10). Ad hoc si haberes oculus christianum, fide cerneret, si intelligentia

0 Cf. plura in tr. *De baptismo*, ubi de effectibus baptismi quaestio est.

7 Ut vis argumenti melius perspiciatur, textus sub n.874-878 allatos, simul considerare oportet, sunt enim partes unius argumentationis ita currentis: iuxta Pelagianum; parvuli baptizandi erant ut regnum caelorum ingrederentur, non vero ut vitam aeternam possiderent. Distinctionem hanc «inauditam» Augustinus vocat, non enim est medium inter salutem aeternam et damnationem. Ex textu *Nisi manducaveritis*, ostendit vitam aeternam cum regno caelorum esse identificandam. Nemo vero nisi baptizatus SS. Eucharistiam recipere potest; ergo Baptismus necessarius est etiam ad vitam aeternam. Ergo nisi parvuli baptizentur, neque regnum caelorum, neque vitam aeternam ingredi possunt. Sed a salute aeterna parvulos privare iniustum est nisi peccatum habeant: non autem habent peccatum actuale, personale; ergo restat ut peccatum originale contraxerint. Argumentum hoc pulchre evolvitur a fixeront (*o.c.* 463-464).

Utrum Augustinus defenderit necessitatem participandi corporis et sanguinis Domini per realem susceptionem SSmae. Eucharistiae nunc, exponitur in tr. *De Eucharistia* c.5.

non valeres, in lumbis Adam fuisse omnes qui ex illo fuerant per concupiscentiam carnis orituri... Merito etiam dicit (Ambrosius): «Fuit Adam, et in illo fuimus omnes; periit Adam, et in illo omnes perierunt». Sed peccatis, inquis, alienis non utique perire debuerunt. Aliena sunt, sed paterna sunt: ac per hoc iure seminationis atque germinationis et nostra sunt (*C. Iui. o.i. I* 48: ML 45,1070)8.

880. Deus creavit hominem rectum... sed sponte depravatus iusteque damnatus, depravatos damnatosque generavit. Omnes enim fuimus in illo uno, quando omnes fuimus ille unus... Nondum erat nobis singillatim creata et distributa forma, in qua singuli viveremus; sed iam natura erat seminalis, ex qua propagaremur; qua scilicet propter peccatum vitata, et vinculo mortis obstricta, iusteque damnata, non alterius conditionis homo ex homine nasceretur (*De civ. Dei* XIII 14: ML 41,386).

881. In Sanctis canonicis Libris viget huius sententiae clarissima et plenissima auctoritas: clamat Apostolus, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (Rom. 5,12). Unde nec illud liquide dici potest, quod peccatum Adae etiam non peccantibus nocuit, cum Scriptura dicat, *in quo omnes peccaverunt*. Nec sic dicuntur ista aliena peccata, tanquam omnino ad parvulos non pertineant: siquidem in Adam omnes tunc peccaverunt, quando in eius natura illa insita vi qua eos gignere poterat, adhuc omnes ille unus fuerunt: sed dicuntur aliena, quia nondum ipsi agebant vitas proprias, sed quidquid erat in futura propagine, vita unius hominis continebat (*De pece. mer. et rem.* III 7,14: ML 44,194).

882. Si quis intemperantia sibi podagram faciat, eamque transmittat in filios, quod saepe contingit; nonne recte dicitur, in eos illud vitium de parente transiisse? Ipsos quoque hoc in parente fecisse, quoniam quando ipse fecit, in illo fuerunt; ac sic ipsi atque ille adhuc unus fuerunt? fecerunt ergo, non actione hominum, sed ratione iam seminum. Quod ergo aliquoties invenitur in corporis morbis, hoc in illo unius primi genitoris antiquo magnoque peccato, quo natura humana universa vitata est, factum esse noverat, qui... dicebat, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (Rom. 5,12). Gratiam quippe Christi commendare intenderat, a contrario formam constituens, et regenerationis principem principi generationis opponens (*C. Iui. o.i. II* 177: ML 45,1218).

8 Argumenta ex principio haereditatis evolvuntur a Capánaga. *Obras de San Agustín*: BAC, VI (2.a ed.) 85-87; et N. Merlin, 5. *Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce* (Paris 1931) 362ss.

Augustinus haud improbabile putavit, etiam aliis peccatis parentum parvulos obligari, antequam per gratiam Baptismi regenerentur. Quasdam tamen posuit limitationes. Vide *Enchir.* 46-47: ML 40,254-255; *C. Iui. o.i.* III 57; VI 21: ML 45,1275.1550. Peregrina haec opinio non invenit favorem apud commentatores Augustini. Cf. Portalie, l.c. 2398, et A.-M. Dubarle, *La pluralité des péchés héréditaires dans la tradition augustinienne*: Rev. des Etudes August. 111-2 (1957) 113-136. Dubarle analysim textuum et historiam subsequentem usque ad *Cone. Trid.* tradit,

S83. Nam prorsus quomodo iustum ostendatis Deum, non invenitis. si et in nascentibus nulla peccata invenit, et eos tamen corruptibili corpore, et tot tantisque insuper calamitatibus aggravat. Non enim numerari possunt mala quae patiuntur infantes, febrem, tussim, scabiem, dolores quorumque membrorum, ventris fluxum, lumbricos, et alia innumerabilia ex ipsa carne existentia, et ipsarum curationum quam morborum plura tormenta, et extrinsecus ictus vulnerum, plagas verberum, incursus daemonum. Vos autem sapientes haeretici, ne fateamini originale peccatum, parati estis talibus floribus implere paradisum. Si enim haec ibi futura fuisse non dicitis; quaero cur sint in parvulis nullum habentibus, ut contenditis, omnino peccatum (*C. Iui. o.i. III 48: ML 45,1269*).

884. Ipsa vero quae communis est vobis haeresis vestra quantum Manichaeos adiuvet, iam quidem saepe monstravi, sed ne hic quidem est omittendum. Enumerant Manichaei mala quae in parvulis monstrant, quae Cicero quoque commemorat in libris *De República 910*.. In quorum malorum commemoratione dicit «non ut a matre natura, sed ut a noverca hominem in has aerumnas esse proiectum». Huc accedunt etiam illa, quae non quidem omnes parvulos, sed tamen plurimos cernimus perpeti multa et varia mala, usque ad daemonum incursus. Atque concludunt (Manichaei) dicentes, Cum sit iustus et omnipotens Deus, unde ista mala patitur imago eius in parvulis, nisi quia vera est, inquirunt, quam nos asserimus duarum naturarum, boni scilicet malique commixtio? Hos catholica redarguit veritas, conhtens originale peccatum, per quod factum est daemonum ludibrium genus humanum, et laboriosae miseriae destinata propago mortalium. Non autem ita esset, si humana natura per liberum arbitrium in quo statu primum condita est perstisset. Vos autem (Pelagiani) negantes originale peccatum, profecto aut cogemini dicere Deum vel invalidum, vel iniustum, sub cuius potestate imago eius in parvulis sine ullo vel originalis peccati merito tantis affligitur malis; non enim per haec exercetur virtus, quod recte de bonis hominibus maioribus dicitur, in quibus rationis est usus: aut, quia Deum vel impotentem vel iniquum dicere non potestis, Manichaei contra vos errorem suum nefarium de duarum inter se inimicarum substantiarum permixtione firmabunt (*C. Iui. VI 21,67: ML 45,863*) iθ.

885. Deus autem iustus, si tanta parvulis mala, quanta nunc dicere non sufficio, nihil peccati trahentibus irrogaret, magis appareret iniustus (*C. Iui. II 10,33: ML 44,697*).

886. Verum dicis: ac per hoc, nihil operatur iniustum, cum gravi iugo premit filios Adam a die exitus de ventre matris eorum.

9 Verba Ciceronis ex 1.3 *De República*, citat Augustinus in *C. Iui. IV 12 60** ML 44,767.

10 Saepissime argumentum istud evolvit. Vide e.g. *C. Iui. III 3 9'* ML 44 709; *C. iuiL o.i. I 27*; II 119; V 64: VI 36: ML 45.106f.1192.1505.1594. Augustinus similiter saepe urget Pelagianos, ut negato peccato originali, argumentis Maniçbaeorum de duobus principiis respondeant. Vide plura supra c.22.

Quod utique iniustum esset, si peccatum originale non esset (*C. lui. o.i. III 5*: ML 45,1250).

887. Quia de Dei aequitate non ambigitur, ideo grave iugum super parvulum, iustum esse creditur: et quia hoc iustum esse creditur, ideo parvulus sine originali peccato esse non creditur (*C. lui. o.i. Ili 7*: ML 45,1250).

888. Nam quod ad primam originem pertinet, omnem mortaliū progeniem fuisse damnatam, haec ipsa vita, si vita dicenda est, tot et tantis malis plena testatur. Quid enim aliud indicat horrenda quaedam profunditas ignorantiae, ex qua omnis error existit, qui omnes filios Adam tenebroso quodam sinu suscipit, ut homo ab illo liberari sine labore, dolore, timore non possit? Quid amor ipse tot rerum vanarum atque noxiarum, et ex hoc mordaces curae, perturbationes, moerores, formidines, insana gaudia, discordiae, lites, bella, insidiae, iracundiae, inimicitiae, fallacia, adulatio, fraus, furtum, rapina, perfidia, superbia, ambitio, invidentia, homicidia, parricidia, crudelitas, saevitia, nequitia, luxuria, petulantia, impudentia, impudicitia, fornicationes, adulteria, incesta, et contra naturam utriusque sexus tot stupra atque immunditiae, quas turpe est etiam dicere, sacrilegia, haereses, blasphemiae, periuria, oppresiones innocentium, calumniae, ... et quidquid talium malorum in mentem non venit, et tamen de vita ista hominum non recedit? Verum haec hominum sunt malorum, ab illa tamen erroris et perversi amoris radice venientia, cum qua omnis filius Adam nascitur. Nam quis ignorat cum quanta ignorantia veritatis, quae iam in infantibus manifesta est; et cum quanta abundantia vanae cupiditatis, quae in pueris incipit apparere, homo veniat in hanc vitam, ita ut si dimittatur vivere ut velit, et facere quidquid velit, in haec facinora et flagitia quae commemoravi, et quae commemorare non potui, vel cuncta vel multa perveniat? (*De civ. Dei XXII 22,1*: ML 41,784) 1L

889. In eo sane quod dicunt (Pelagiani), «Per Adam mortem ad nos transiisse, non crimina», non habent adversarios Manichaeos: nam nec ipsi astruunt originale peccatum ex homine primo prius puro et recto corpore ac spiritu, et postea per arbitrium liberum depravato, deinceps in omnes cum morte transiisse et transire peccatum... Ac per hoc Manichaei consentiunt Pelagianis... Sed Pelagiani quomodo dicunt, «solam mortem ad nos transiisse per Adam?» Si enim propterea morimur, quia ille mortuus est; ille autem mortuus est, quia peccavit: poenam dicunt transire sine culpa, et innocentes parvulos iniusto supplicio puniri, trahendo mortem sine meritis mortis (*C. duas Ep. Pel. IV 4,6*: ML 44,613).

n Cf. etiam, *C. lui. o.i. I 50*: ML 45,1073; *Ib. III 44*: ML 45,1268; *Ib. VI 27.36*: ML 45,1569.1592; *De civ. Dei XXI 14*: ML 41,728. Citationes facile multiplicari possent, ad ostendendum quantum Augustinus fecerit ex argumento pro originali peccato ex humanae vitae miseriis, ita ut Henricus de Noris potuerit scribere: «Hoc argumentum ubique in Augustini non dicam libris, sed librorum paginis occurrit». *Vindiciae Augustinianae* c.3,3: ML 47,616. Plurimi textus ex *De civ. Dei* invenies apud Carretero, l.c. 236-243.

CAPUT XXVI

De natura peccati originalis

Summanum.—Nihil secretius ad intelligendum. Peccatum originale non consistit in concupiscentia, quia quidquid est peccati penitus aufertur in Baptismo, concupiscentia vero manet. Concupiscentia vocatur peccatum, quia ex peccato est, et ad peccatum inclinatur. Etiam quando concupiscentiam «peccatum» vocat, hanc vocem metonymice usurpat, effectum cum causa indentificando. Quid intersit inter actum et reatum. Concupiscentia manet actu post Baptismum, transit reatu: 890-894.—Iure seminationis et propagationis, peccatum inobedientiae Adae, quo a Deo aversus est, nostrum quoque est. Voluntarium fuit naturae humanae, non quidem voluntate propria, sed voluntate primi parentis, capitis ipsius naturae. Peccatum originale rationem culpaе in nobis habet ex nostra participatione in peccato Adae, cum quo natura omnes unus sumus. Fuimus ergo in reatu peccati Adae et nos implicati, poenisque obnoxii detinemur. Est peccatum naturae: 895-905.—Concupiscentia, aequae ac ignorantia et mors, effectus sunt peccati originalis. Quia vero inordinatio, per superbam inobedientiam introducta in mundum, manifestatur in concupiscentia praesertim, dici potest peccatum originale consistere, non in concupiscentia ipsa, sed in istius reatu, culpabilitate et obligatione divinae iustitiae satisfaciendi propter rebellionem carnis contra spiritum, quae contraria est primaevae institutioni. Connectitur cum habituali aversione a Deo, et solvitur cum per undas Baptismi participes efficiamur iustitiae Christi, iustificans nos: 906-911.

890. Sed inter omnia quae in hac vita possidentur, corpus homini gravissimum vinculum est, iustissimis Dei legibus, propter antiquum peccatum, quo nihil est ad praedicandum notius, nihil ad intelligendum secretius (*De mor. Eccl. cath.* I 22,40: ML 32,1328).

891. «Dicunt etiam», inquit, «Baptisma non dare omnem indulgentiam peccatorum, nec auferre crimina, sed radere, ut omnium peccatorum radices in mala carne teneantur». Quis hoc adversus Pelagianos, nisi infidelis (Manichaei) affirmet? Dicimus ergo Baptisma dare omnium indulgentiam peccatorum, et auferre crimina, non radere: nec «ut omnium peccatorum radices in mala carne teneantur, quasi rasorum in capite capillorum, unde crescant iterum resecanda peccata». Nam et istam similitudinem comperi, suae illos adhibere calumniae, tanquam hoc nos sentiamus atque dicamus.

27. Sed de ista concupiscentia carnis falli eos credo, vel fallere; cum qua necesse est ut etiam baptizatus, et hoc si diligentissime proficit, et Spiritu Dei agitur (Rom. 8,14), pia mente confligat. Sed haec etiamsi vocatur peccatum, non utique quia peccatum est, sed quia peccato facta est, sic vocatur: sicut scriptura manus cuiusque dicitur, quod manus eam fecerit. Peccata autem sunt, quae secundum carnis concupiscentiam vel ignorantiam illicite fiunt, dicuntur, cogitantur: quae transacta etiam reos tenent, si non remittantur,

Et ista ipsa carnis concupiscentia in Baptismo sic dimittitur, ut quamvis tracta sit a nascentibus, nihil noceat nascentibus. Ex quibus tamen, si filios carnaliter gignunt, rursus trahitur; rursusque est nocitura nascentibus, nisi eadem forma nascentibus remittatur, et insit nihil obfutura vitae futurae, quoniam reatus eius generatione tractus, regeneratione dimissus est: et ideo iam non sit peccatum, sed hoc vocetur, sive quod peccato facta sit, sive quod peccandi delectatione moveatur, etsi ei vincente delectatione iustitiae non consentiatur (*C. duas Ep. Pel. I 13,26-27: ML 44,562*) L

892. Si autem quaeritur, quomodo ista concupiscentia camis maneat in regenerato, in quo universorum facta est remissio peccatorum, quandoquidem per ipsam seminatur, et cum ipsa carnalis gignitur proles parentis etiam baptizati; aut certe si in parente baptizato potest esse et peccatum non esse, cur eadem ipsa in prole peccatum sit: ad haec respondetur, dimitti concupiscentiam carnis in Baptismo, non ut non sit, sed ut peccatum non imputetur 2. Quamvis autem reatu suo iam soluto, manet tamen, donec sanetur omnis infirmitas nostra proficiente renovatione interioris hominis de die in diem, cum exterior induerit incorruptionem. Non enim

1 Quia Augustinus propugnabat concupiscentiam malum quoddam, vitium seu infirmitatem in ordine morali etiam post Baptismum esse, Iulianus alique Pelagiani catholicos calumniabantur, quasi assererent peccata non vere remitti in Baptismo, sed radi. Huic calumniae Augustinus fortiter resistit. Ipse distinguit inter realitatem physicam concupiscentiae, quae, ut effectus peccati, manet in baptizatis, et reatum ipsius, qui generatione trahitur et regeneratione dimittitur, ita ut «iam non sit peccatum». Alibi asserit concupiscentiam absque reatu esse peccatum «superatum et peremptum». «Lex peccati, quod etiam peccatum appellat Apostolus, cum dicit, *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore ad obediendum desideriis eius* (Rom. 6,12), non sic manet in membris eorum qui ex aqua et spiritu renati sunt, tanquam non sit eius facta remissio, ubi omnino plena et perfecta fit remissio peccatorum, omnibus inimicitiis interfectis, quibus separabamur a Deo; sed manet in vetustate carnis tanquam superatum et peremptum» (*De pece. mer. et rem. II 28,45: ML 44.178*). Notio haec non parum valuit apud theologos Medii Aevi, cum distinctionem fecerunt inter elementum materiale et formale peccati originalis. Vide Tr a pé, *Un celebre testo di Sant'Agostino: Aug. Mag., III 258*.

2 Protestantes, qui generatim interpretantur Augustinum, quasi essentiam peccati originalis in concupiscentia posuisset, ad hunc et similia loca recurrunt, pro eorum etiam doctrina de non imputatione peccatorum. Cf. Mario BENDISCI. *L'Agostinismo dei Riformatori protestanti: Rev. des Etudes August.* (1955, 1-3) 217, ubi Melanctonem citat. (Hic art. videri etiam potest in *Augustiniana* [Napoli 1955] 227-257).

Augustinus tamen semper distinguit inter actum, seu realitatem physicam concupiscentiae, quae manet post Baptismum, quaeque peccatum non est, et reatum ipsius, qui in Baptismo remittitur. Cum doceat omnia peccata remitti in Baptismo, concupiscentiam vero manere, iam patet eum non reponere peccatum originale in concupiscentia. Quod vero ait, concupiscentiam post Baptismum non imputari in peccatum, non sic intelligendum quasi peccatum maneat et non imputetur. Verba eius de non imputatione optimum sensum faciunt, si consideratur distinctio quam facit inter actum et reatum. In parentibus baptizatis concupiscentia manet (actus, realitas physica), non vero in peccatum amplius imputatur, quia per Baptismum «universorum facta est remissio peccatorum». et «reatu suo iam soluto», manet non ut peccatum, sed ut «infirmitas» vel «languor». Non ergo quaestio est de reatu concupiscentiae manente, quin imputetur, sed ratione culpabilitatis remissa, ut peccatum non amplius existit. Cf. notam praecedentem.

substantialiter manet, sicut aliquod corpus, aut spiritus; sed affectio est quaedam malae qualitatis, sicut languor. Non ergo aliquid remanet, quod non remittatur; ... sed... manet in corpore mortis huius carnalis concupiscentia (*De nupt. et cone.* l 25,28: ML 44,

893. In eis ergo qui regenerantur in Christo cum remissionem accipiunt prorsus omnium peccatorum, utique necesse est ut reatus etiam huius licet adhuc manentis concupiscentiae remittatur, ut in peccatum, sicut dixi, non imputetur. Nam sicut eorum peccatorum quae manere non possunt, quoniam cum fiunt praetereunt, reatus tamen manet, et nisi remittatur, in aeternum manebit: sic illius, quando remittitur, reatus aufertur. Hoc est enim, non habere peccatum, reum non esse peccati. Nam si quisquam, verbi gratia, fecerit adulterium, etiamsi nunquam deinceps faciat, reus est adulterii, donec reatus ipsius indulgentia remittatur. Habet ergo peccatum, quamvis illud quod admisit iam non sit; quia cum tempore quo factum est praeteriit. Nam si a peccato desistere, hoc est non habere peccata, sufficeret ut hoc nos moneret Scriptura, *Fili, peccasti, non adidas iterum. Non* autem sufficit, sed addidit, *Et de pristinis deprecare, ut tibi remittantur* (Eccli. 21,1). Manent ergo, nisi remittantur. Sed quomodo manent, si praeterita sunt; nisi quia praeterierunt actu, manent reatu? Sic itaque fieri e contrario potest, ut etiam illud maneat actu, praetereat reatu (*De nupt. et cone.* l 26,29: ML 44.430).

894. Sed quia modo quodam loquendi peccatum vocatur (concupiscentia) quod et peccato facta est, et peccatum, si vicerit, facit; reatus eius valet in generato: quem reatum Christi gratia per remissionem omnium peccatorum in regenerato, si ad mala opera ei quodam modo iubenti non obediat, valere non sinit. Sic autem vocatur peccatum, quia peccato facta est, cum iam in regeneratis sit non ipsa peccatum, sicut vocatur lingua locutio, quam facit lingua; et manus vocatur scriptura, quam facit manus. Itemque sic vocatur peccatum, quia peccatum, si vincit, facit (*De nupt. et cone.* l 23, 25: ML 44,428).

895. Haec igitur carnis inobedientia, quae in ipso motu est, etiamsi habere non permittatur effectum, non erat in illis primis hominibus, quando nudi erant, et non confundebantur. Nondum quippe anima rationalis domina carnis inobediens exstiterat Domino suo, ut poena reciproca inobedientem experiretur carnem famulam suam cum sensu quodam confusionis et molestiae suae... Neque enim Deo pudendum est aut molestum, si nos ei non obedimus, ... sed nobis pudendum est, quod imperio nostro caro non servit; quia hoc fit per infirmitatem quam peccando meruimus, vocaturque peccatum habitans in membris nostris (Rom. 7,17.23). Sic est autem hoc peccatum, ut sit poena peccati. Denique posteaquam est illa facta transgressio, et anima inobediens a lege sui Domini aversa est, habere coepit contra eam servus eius, hoc est corpus eius, legem

inobedientiae; et puduit illos homines nuditatis suae (*De pece. mer. et rem.* II 22,36: ML 44,173) 3.

896. Inobedientia quidem unius hominis non absurde utique delictum dicitur alienum, quia nondum nati nondum egeramus aliquid proprium, sive bonum, sive malum: sed quia in illo qui hoc egit, quando id egit, omnes eramus... Nec attenditis, primum hominem Adam sic olim fuisse defunctum, ut tamen post illum secundus homo sit Christus; cum tot hominum millia inter illum et hunc orta sint: et ideo manifestum est, ad illum pertinere omnem qui ex illo successione propaginis nascitur, sicut ad istum pertinet omnis qui in illo gratiae largitate renascitur. Unde fit ut totum genus humanum quodam modo sint homines duo, primus et secundus (*C. Iui. o.i.* II 163: ML 45,1210).

897. In Adam omnes tunc peccaverunt, quando in eius natura illa insita vi qua eos gignere poterat, adhuc omnes ille unus fuerunt (*De pece. mer. et rem.* III 7,14: ML 44,194).

898. Ex quo peccavit unus, ubi erat totum, periit totum (*S.* 175,1: ML 38,945).

899. Omnes qui nondum nati nihil per proprias voluntates agere poterant boni vel mali, in uno potuisse peccare, in quo per rationem seminis erant, quando ille propria voluntate peccatum illud grande peccavit... si potes, intellige; si non potes, crede (*C. Iui. o.i.* IV 104: ML 45,1401).

900. Illud quod in parvulis dicitur originale peccatum, cum adhuc non utantur arbitrio voluntatis, non absurde vocatur etiam voluntarium, quia ex prima hominis mala voluntate contractum, factum est quodammodo haereditarium. Non itaque falsum est quod dixi, *Usque adeo peccatum voluntarium malum est, ut nullo modo sit peccatum, si non sit voluntarium* (*Retr. I* 13,5: ML 32,604)4.

901. Cur, inquiunt, peccatum dicitis parvulorum, quorum voluntatem non tenetis ream? Respondetur, non eos proprietate voluntatis, sed origine reos teneri. Omnis enim homo terrenus quid est origine, nisi Adam? Porro autem Adam habebat utique voluntatem, qua voluntate cum peccasset, peccatum per eum intravit in mundum (*Retr. I* 15,5: ML 32,610).

902. Ex voluntate peccatum est. Quaerit forte, utrum et originale peccatum? Respondeo: Prorsus et originale peccatum; quia

3 Peccatum ergo inobedientiae Adae constituit deordinationem moralem inter animam et Deum, et consequenter induxit inordinationem inter carnem et spiritum, oppositam harmoniae morali quam faciebat *ordo iustitiae*. «Quamvis corpus animale gestarent, nihil inobediens in illo adversum se moveri sentiebant. Faciebat quippe hoc ordo iustitiae, ut quia eorum anima famulum corpus a Domino acceperat, sicut ipsa eidem Domino suo, ita illi corpus eius obediret, atque exhiberet vitae illi congruum sine ulla resistentia famulatum. Hinc et nudi erant, et non confundebantur» (*De pece. mer. et rem.* II 22,36: ML 44,172. Cf. Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, VI (ed.2.a) 83ss.

4 Cf. *De vera rei.* 14,27: ML 34,133.

et hoc ex voluntate primi hominis seminatum est, ut et in illo esset et in omnes transiret (*De nupt. et cone.* II 28,48: ML 44,464)5.

Ac per hoc quamvis sint parvuli, et bonum quidquam vel malum non agant voluntate; tamen quia induti sunt illo, qui voluntate peccavit, trahunt ab illo peccati reatum, mortisque supplicium: sicut parvuli qui Christo induuntur, quamvis nihil boni fecerint sua voluntate, sumunt ab illo participationem iustitiae, et vitae praemium sempiternae (*C. Iui. o.i.* VI 22: ML 45,1554) 6.

904. Ut intelligas quomodo parvuli ex Adam nati... participatione peccati illius hominis obligentur⁷, attende Christum... et vade quemadmodum parvuli in illo renati, et eius participes iustitiae fiant (*C. Iui. o.i.* VI 23: ML 45,1557).

905. Item quod dixi, *nusquam* scilicet, *nisi in voluntate esse peccatum*, possunt Pelagiani pro se dictum putare, propter parvulos, quos ideo negant habere peccatum quod eis in Baptismate remittatur, quia nondum arbitrio voluntatis utuntur. Quasi vero peccatum quod eos ex Adam dicimus originaliter trahere, id est, reatu eius implicatos, et ob hoc poenae obnoxios detineri, usquam esse potuit nisi in voluntate, qua voluntate commissum est, quando divini praecepti est facta transgressio. Potest etiam putari falsa esse ista sententia qua diximus, *Nusquam nisi in voluntate esse peccatum* 8 quia dixit Apostolus: *Si autem quod nolo, hoc facio, iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum*. Hoc enim peccatum usque adeo non est in voluntate, ut dicat: *Quod nolo, hoc facio*. Quomodo ergo nusquam est nisi in voluntate peccatum? Sed hoc peccatum de quo sic est locutus Apostolus, ideo peccatum vocatur, quia peccato factum est, et poena peccati est; quandoquidem hoc de concupiscentia carnis dicitur, quod aperit in consequentibus dicens: *Scio quia non habitat in me, hoc est in carne mea bonum; velle enim adiacet mihi, perficere autem bonum, non* (Rom. 7,16-18). Perfectio quippe boni est, ut nec ipsa concupiscentia peccati sit in homine, cui quidem quando bene vivitur, non consentit voluntas: verumtamen non perficit bonum, quia inest adhuc concupiscentia cui repugnat voluntas; cuius concupiscentiae reatus in Baptismate solvitur, sed infirmitas manet, cui donec sanetur, omnis fidelis qui bene proficit, studiosissime reluctatur. Peccatum autem quod nusquam est nisi in voluntate, illud praecipue intelligendum est, quod iusta damnatio consecuta est. Hoc enim per unum hominem introivit in mundum: quamquam et hoc peccatum quo consentitur peccati concupiscentiae, non nisi voluntate committitur. Propter

5 Pulchre hoc dicitur a Berti: «Ita originaria macula singulorum hominum propria est, singulisque originaliter voluntaria» (*De theol. disc.* vol.1-2 1.13-12).

6 Distinguit inter peccatum et poenam. Participationem reatus et supplicii mortis ab Adam habemus; participationem iustitiae et praemium aeternum a Christo. Cf. Capánaga, *l.c.*

7 Nota terminologiam Augustini. Peccato Adae nos obligati tenemur.

8 Cf. *De d. Anim. c. Manich.* 10.12: ML 42,103.

hoc et alio loco dixi: Non *igitur nisi voluntate peccatur* (*Retr.* I 15,2: ML 32,608-609) 9.

906. Tu autem, qui putas, «quod si malum esset concupiscentia, careret ea qui baptizatur» multum erras. Omni enim peccato caret, non omni malo. Quod planius ita dicitur: Omni reatu omnium malorum caret, non omnibus malis... 50. Horum itaque malorum praeteritus reatus sacro fonte diluitur. Remittuntur ergo in renascentibus, minuuntur in proficientibus (*C. Iui.* VI 16,49-50: ML 44,850-851) 10.

907. Sed quaeso te, cum et ipse concedas peccati facti atque transacti reatum manere, nisi sacro fonte diluatur; dic mihi reatus iste quis sit, et ubi maneat iam homine correcto recteque vivente, nondum tamen peccatorum remissione liberato. Subiectum est reatus iste, id est substantia, sicut spiritus, sicut corpus; an in subiecto, sicut febris aut vulnus in corpore, sive avaritia vel error in animo? In subiecto esse dicturus es: neque enim reatum affirmabis esse substantiam. In quo igitur tibi videtur esse subiecto? Cur quaeram quid respondeas, et non potius verba tua ponam? *Actu», inquis, «praetereunte, manet eius reatus in illius conscientia qui deliquit, donec dimittatur». Ergo in subiecto est, hoc est, in animo eius qui deliquisse se meminit, et scrupulo angitur conscientiae, donec fiat delicti remissione securus. Quid si obliviscatur se deliquisse, nec eius conscientia stimuletur, ubi erit reatus ille, quem

9 Maximi momenti hoc testimonium est pro determinanda essentia peccati originalis apud Augustinum. Haec apparent ex textu: *a)* peccatum non esse nisi in voluntate, hinc peccatum non consistit in concupiscentia; *b)* hoc valere etiam de peccato originali; *c)* tale peccatum fuisse in sua realitate physica tantum in Adam; filios vero eius hoc peccatum originaliter trahere, «id est reatu eius implicatos» fuisse; *d)* peccatum commissum fuisse, «quando divini praecepti est facta transgressio». (Naturam peccati Adae iam exposuimus in c.24). *e)* Concupiscentia quae «ut infirmitas» manet post Baptismum ideo peccatum vocatur, quia peccato facta est, et «poena peccati est». (Reatus ipsius Baptismo solvitur).⁷ Ulud «praecipue» ut peccatum intelligendum est, «quod iusta damnatio consecuta est», i.e. peccatum originale. Concupiscentia vero, quae manet post Baptismum, non peccatum esse nisi ei voluntate consentiatur.

Quod cum de reatu concupiscentiae Augustinus loquitur, non intelligendum sit de concupiscentia quae manet post Baptismum, ex eo patet quod, ut recte observat Portalié (*l.c.* 2396), Augustinus explicare praecise conatur quomodo peccatum possit esse in parvulis.

10 Constanter Augustinus hanc distinctionem facit inter peccatum et malum. Peccatum remittitur in Baptismo, malum remanet. Nomine 'mali' intelligit privationem illorum bonorum praeternaturalium, quibus homo gauderet, nisi ea perdidisset per peccatum Adae. Notetur insuper quomodo, quamquam de reatu et malo concupiscentiae multo frequentius loquatur, eadem terminologia utitur, cum de aliis effectibus peccati originalis, e.g. corruptio corporis, ignorantia, sermo occurrit. «Horum itaque malorum praeteritus omnis reatus sacro fonte diluitur» (*Ib.* n.50). Nemo autem dixerit eum peccatum originale reponere, e.g. in ignorantia, ergo nec in concupiscentia. Peccatum originale reponit in reatu, quo per superbam inobedientiam Adae et nos implicati sumus, habens ut elementum materiale amissionem donorum, et praecipue inordinationem concupiscentiae, et pro elemento formali reatum, qui maxime ponitur in reatu concupiscentiae, eo quod haec characterem imperfectionis moralis prae se ferre videtur, quia ad peccatum inclinatur. Hic reatus gratia Christi tollitur. Cf. *C. Iui. o.i.* II 97: ML 45,1179.

transeunte peccato ¹¹ manere concedis, donec remittatur? Non est certe in corpore, quia non est eorum accidentium quae accidunt corpori; non est in animo, quia eius memoriam delevit oblivio: et tamen est... Manet quippe omnino donec remittatur. Ubi ergo manet, nisi in occultis legibus Dei, quae conscriptae sunt quodam modo in mentibus Angelorum, ut nulla sit iniquitas impunita, nisi quam sanguis Mediatoris expiaverit; cuius signo crucis consecratur unda Baptismatis, ut ea diluatur reatus tanquam in chirographo scriptus, in notitia spiritualium potestatum, per quas poena exigitur peccatorum? Huic chirographo nascuntur obnoxii omnes in carne de carne camaliter nati (*C. Iui.* VI 19,60: ML 44,860) ¹².

908. In parvulis certe gratia Dei, per Baptismum... id agitur, ut evacuetur caro peccati. Evacuatur autem, non ut in ipsa vivente came concupiscentia conspersa et innata repente absumatur, et non sit; sed ne obsit mortuo, quae inerat nato. Nam si post Baptismum vixerit, atque ad aetatem capacem praecepti pervenire potuerit, ibi habet cum qua pugnet, eamque adiuvante Deo superet... Nam nec grandibus hoc praestatur in Baptismo... ut lex peccati, quae inest in membris repugnans legi mentis, prorsus penitus exstinguatur, et non sit; sed ut quidquid mali ab homine factum, dictum, cogitatum est, cum eidem concupiscentiae subiecta mente serviret, totum aboleatur, ac velut factum non fuerit, habeatur; ipsa vero soluto reatus vinculo, quo per illam diabolus animam retinebat, et interclusionione destructa, qua hominem a suo Creatore separabat, maneat in certamine, quo corpus nostrum castigamus et servituti subicimus (1 Cor. 9,27), vel ad usus licitos et necessarios relaxanda, vel continentia cohibenda (*De pece. mer. et rem.* I 39,70: ML 44, 150-151) ¹³.

¹¹ Actus quo peccatur.

¹² Illustrat Augustinus notionem reatus. Per reatum obligatio incurritur Deo satisfaciendi. Si quis peccati commissi obliviscatur, reatus manet tanquam in chirographo scriptus in legibus occultis Dei, seu in mentibus Angelorum, donec per Baptismum diluatur, «ut nulla sit iniquitas impunita». Omnes de carne camaliter nati obnoxii nascuntur huic chirographo. Cf. amplam expositionem istius loci apud N. Merlin, *Saint Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce* 371-372.

Explicat in hoc capite Augustinus quomodo in peccatis actualibus, actus peccandi transit, dum reatus manet donec dimittatur; dum e contrario in concupiscentia quae trahitur, reatus praeterit per Baptismum, actus vero concupiscentiae manet, et ad peccandum allicit.

¹³ Augustinus clare distinxit inter realitatem physicam concupiscentiae, seu inclinationem ad malum, et imputabilitatem aut culpabilitatem eiusdem. Per Baptismum reatus seu culpabilitas absolvitur. Hinc si parvulus post Baptismum moriatur, hic reatus «non obest mortuo». Realitas physica manet etiam post Baptismum. Hinc baptizatus habebit «cum qua pugnet». Clare in hoc testimonio apparet, quomodo concupiscentia cum privatione gratiae connectatur, nam «per illam diabolus animam retinebat» et «hominem a suo Creatore separabat». Audiatur Beni: «At de concupiscentia ante Baptismum aliter est discurrendum. Nondum enim remissione peccatorum accepta reatui et culpae subternitur, non praecise quia concupiscentia est. sed quia connectitur habituali aversioni a Deo, a qua per gratiam regenerationis discernitur» (*o.c.* 13). Reatus seu culpa quae concupiscentiae inest, nobis imputatur, quia in Adam omnes unus eramus. Concupiscentia vero ipsa, prout ignorantia et mors corporis sunt proprie effectus peccati.

909. Hanc imaginem in spiritu mentis impressam perdidit Adam per peccatum, quam recipimus per gratiam iustitiae (*De Gen. ad litt.* VI 27,38: ML 34.355) 14.

910. Sed peccando, iustitiam et sanctitatem veritatis amisit; propter quod imago deformis et decolor facta est: hanc recipit, cum reformatur et renovatur (*De Trin.* XIV 16,22: ML 42,1053).

911. Parvuli quippe in Christo quomodo essent, nisi iam renati essent? Quod si nondum credis, quid eis (Corinthiis) post pauca dicat, attende: *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* (1 Cor. 3,16). An adhuc dubitabis, vel negabis, non eos potuisse esse templum Dei, in quo habitaret Spiritus Dei, nisi baptizatos? (*C. Iui.* VI 6,16,49: ML 44,851) 15.

Bibi.: Praeter auctores citatos, cf. J. de Blic, *Le péché originel selon saint Augustin*: Rech. de se. rei., 16 (1926) 97-119; 17 (1927) 414-433; 512-531; F. Donau, *La pensée de saint Augustin sur la nature du péché originel*: Revue Apologét. (1922) 414-425; 486-495; J. Clemence, *Saint Augustin et le péché originel*: Nouvelle Revue Théologique (1948) 727-754; R. Orbe, *San Agustín y el problema de la concupiscencia en su marco histórico*: Revista Española de Teología (1941) 313-337; J. Gross, *Das Wesen der Erbsünde nach Augustin*: Aug. Mag., II 773-787. Vide etiam Aug. Mag. III 253; J. Mausbach, *Die Ethik des heiligen Augustinus* (Freiburg 1909); J. B. Kors, *La justice primitive et le péché originel d'après S. Thomas* (1922) 7-22.

Quomodo peccatum originale fit ex Adam derivatum in posteris

Summarium.—Peccatum originale propagatione contrahitur. Generatione fit nostrum. Idcirco transfunditur per generationem, quod haec generatio peragitur concupiscentia. Etiam regenerati iam parentes, non ex eo generant quod sunt primitiae novitatis, sed ex reliquiis vetustatis. Etiam ex olivae semine exoritur oleaster: 912-917.—Non tamen nuptiae, quae institutionem et benedictionem a Deo habent, causa peccati originalis, sed peccatum primi hominis. Quia tamen ipse licitus usus concubitus non est sine ardore libidinis, quaecumque nascitur proles originali est obligata peccato. Propterea Christus peccatum originale non habuit, quia non fuit virili semine conceptus: 918-922.—Sed quomodo anima peccato inquinatur? A semetipsa? A Deo? Sed anima ante carnem nihil mali fecit, et quis audiat Deum animam peccatricem facere? S. Hieronymum consuluit. Creationismum libentissime defenderet, si discere

14 Augustinus in *Retr.*: «In sexto libro quod dixi, *Adam imaginem Dei, secundum quam factus est, perdidisse peccato*, non sic accipiendum est, tanquam in eo nulla remanserit, sed quod tam deformis, ut reformatione opus haberet» (II 24,2: ML 32,640). De natura iustificationis, et de restauratione imaginis quae per peccatum decolor facta fuerat, agimus in tr. *De gratia*.

15 Expositio nostra de essentia peccati originalis iuxta Augustinum, concordat cum ea quam defendunt inter alios, Portalie, *l.c.* 2395-2397; N. Merlin, *o.c.* 367-374; Capânaga, *l.c.* 98ss; Gilson, *o.c.* 196; Carretero, *l.c.* 243-244. Alii tamen aliter Augustinum legunt, inter quos, Kors, De Blic, Gross, etc.

posset, quomodo animae non ex Adam veniant, et tamen ex illo lustam sortem damnationis inveniant. Aut anima et caro trahuntur ex homine, aut si anima creatur corrumpitur in corpore tanquam in vitiatō vase. Hoc sine salutis labe nescitur; hoc unum scit: fidem catholicam asserere originale peccatum, et magis curandum ut anima sanetur: 923-927.

912. Homo primus Adam... faciendo voluntatem suam, non eius a quo factus est, universum genus humanum propagine vitiatā culpae et poenae fecit obnoxium (*C. S. Anan. 7: ML 42,687*).

913. Parentum autem peccata modo quodam dicuntur aliena, et rursus modo quodam reperiuntur et nostra: aliena quippe proprietate sunt actionis, nostra sunt autem contagione propaginis. Quod si falsum esset, profecto grave iugum super filios Adam, a die exitus de ventre matris eorum, nullo modo iustum esset (*C. Iui. VI 10,28: ML 44,839*).

914. Sed ideo sub diabolo sunt, qui de corporum commixtione nascuntur, antequam per spiritum renascantur; quia per illam nascuntur concupiscentiam, qua caro concupiscit adversus spiritum, et adversum se cogit concupiscere spiritum (*C. Iui. IV 4: ML 44,756*).

915. Quia et innovati parentes 1, non ex primitiis novitatis, sed ex reliquiis vetustatis camaliter gignunt; et filii ex parentum reliqua vetustate toti vetusti, et in peccati came propagati, damnationem veteri homini debitam Sacramento spiritualis regenerationis et renovationis evadunt (*De pece. mer. et rem. II 27,44: ML 44,177*).

916. Propter hanc (concupiscentiam camis) ergo fit ut etiam de iustis et legitimis nuptiis filiorum Dei, non filii Dei, sed filii saeculi generentur: quia et ii qui generant, si iam regenerati sunt, non ex hoc generant ex quo filii Dei sunt, sed ex quo adhuc filii saeculi (*De nupt. et cone. I 18,20: ML 44,425*) 2.

917. Hoc autem peccatum, quod ipsum hominem in paradiso in peius mutavit, quia multo est grandius quam indicare nos possumus, ab omni nascente trahitur, nec nisi in renascente remittitur; ita ut etiam de parentibus iam renatis..., trahatur in reatum nascentium filiorum, nisi et ipsos, quos prima carnalis nativitas obligavit, secunda spiritualis absolvat. Cuius rei mirabilis, mirabile Creator in oliva et oleastro produxit exemplum, ubi non solum ex oleastri, verum etiam ex olivae semine nonnisi oleaster exoritur. Quapropter quamvis et in hominibus natura generatis, gratia regeneratis, sit ista carnalis concupiscentia repugnans legi mentis: tamen quia remissa est in remissione peccatorum, non iam illis in peccatum reputatur, nec nocet aliquid, nisi eius motibus ad illicita consentiatur. Proles vero eorum, quia non per spiritualem, sed per carnalem concupiscentiam seminatur, velut ex illa oliva quidam nostri generis oleaster, sic inde reatum nascendo trahit, ut nisi renascendo

› Iam baptizati.

2 Fatendum est Augustinum exaggerasse rationem concupiscentiae in explicanda transfusione peccati originalis.

liberari ab illa peste non possit. Quomodo ergo affirmat iste (Iulianus), nos adscribere sanctitatem nascentibus, et culpam generantibus; cum potius veritas monstret, etsi fuerit sanctitas in generantibus, originalem culpam inesse nascentibus, quae non aboleatur nisi in renascentibus? (*De nupt. et cone.* II 34,58: ML 44,471).

918. Non sunt nuptiae causa peccati, quod trahitur a nascente, et expiatur in renascente; sed voluntarium peccatum hominis primi originalis est causa peccati (*De nupt. et cone.* II 26,43: ML 44,461).

919. Quis est ergo quod quaerit (Iulianus) a nobis, «Per quid peccatum inveniatur in parvulo; utrum per voluntatem, an per nuptias, an per parentes»?... 45. Ad omnia ista huic respondet Apostolus, qui neque voluntatem arguit parvuli, quae propria in illo nondum est ad peccandum; neque nuptias in quantum nuptiae sunt, quae habent a Deo non solum institutionem, verum etiam benedictionem; neque parentes, in quantum parentes sunt, invicem licite atque legitime ad procreandos filios coniugati: sed, *Per unum*, inquit, hominem peccatum in hunc mundum intravit, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt (*De nupt. et cone.* II 27,44-45: ML 44,461-462).

920. Ipse ille licitus honestusque concubitus non potest esse sine ardore libidinis, ut peragi possit quod rationis est, non libidinis... Ex hac concupiscentia camis, tanquam filia peccati, et quando illi ad turpia consentitur, etiam peccatorum matre multorum, quaecumque nascitur proles, originali est obligata peccato, nisi in illo renascatur, quem sine ista concupiscentia Virgo concepit; propterea quando nasci est in carne dignatus, sine peccato solus est natus (*De nupt. et cone.* I 24,27: ML 44,429).

921. Si autem quaeritur, quomodo Christus non fuerit decimatus, cum etiam ipse, quod manifestum est, secundum originem carnis fuerit in lumbis Abrahae, quando a Melchisedech pater ille decimatus est; nihilo occurrit, nisi quod Maria quidem mater eius, de qua carnem sumpsit, de carnali concupiscentia parentum nata est; non autem Christum sic ipsa concepit, quem non de virili semine, sed de Spiritu sancto procreavit... Fuit ergo in Mariae corpore carnalis materia, unde carnem sumpsit Christus: sed non in ea Christum carnalis concupiscentia seminavit. Unde ille natus est ex carne cum carne, in similitudine tamen carnis peccati, non sicut alii homines in carne peccati: propterea originale peccatum in aliis regeneratione dissolvit, non ipse generatione contraxit (*C. Iui. o.i.* VI 22: ML 45,1552) 3.

922. Qui (Christus) licet sit etiam ipse secundum carnem semen Abrahae, eo quod virgo Maria, de qua carnem sumpsit, ex ipso semine propagata est: non tamen est obnoxius eidem semini, qui virili non est conceptus ex semine, liber a nexu seminatricis concupiscentiae (*C. Iui. o. i.* IV 104: ML 45,1401).

3 Quid Augustinus senserit de Immaculata Conceptione, vide infra ubi *De B. Virgine* quaestio est.

» ; ;
;
2
: ‘
, }
*
.
l .
t ;
.
»
I
f
j.
.

923. Si autem a carne incipit (anima) meritum habere peccati dicat si potest (Vincentius Victor) unde ante peccatum suum came meruerit inquinari. Nam hoc meritum quo in carnem peccatricem missa est, ut inquinaretur ex illa, profecto aut ex semetipsa habuit, aut, quod vero multo amplius abhorret, ex Deo, Ex carne quippe meritum non potuit habere ante carnem, quo merito inquinanda mitteretur in carnem. Si ergo a semetipsa hoc meritum habuit; *quomodo* habuit, quae ante carnem nihil mali fecit? Si autem hoc meritum ex Deo dicitur habuisse; quis hoc audiat? quis ferat? quis dici impune permittat? Non enim hoc loco quaeritur, quid meruerit, ut indicaretur damnanda post carnem: sed quid meruerit ante carnem ita damnari, ut inquinanda mitteretur in carnem (*De anima et eius orig.* I 6,6: ML 44.478 4).

924. Quid responsurus est (Vincentius Victor) de tot millibus infantum, qui nascuntur ex impiis, nec in manus piorum aliqua vel divina vel humana miseratione perveniunt, et de ista vita in illa tenerrima aetate sine lavacro regenerationis abscedunt? Dicat, si potest, unde istae animae sic peccatrices fieri meruerunt, ut a peccato saltem nec postea liberentur. Si enim quaeram, quare damnari mereantur, si non baptizantur; recte mihi respondetur, propter originale peccatum. Item si quaeram, unde traxerint originale peccatum; iste respondebit, ex came utique peccatrice. Si ergo quaeram, unde damnari meruerint in peccatricem carnem, quae mali nihil fecerant ante carnem; hic inveniatur quid respondeat... Non enim quaerimus, unde animae damnari meruerint post carnis consortium peccatricis: sed quaerimus, unde animae damnari meruerint ad subeundum carnis consortium peccatricis, nullum peccatum habentes ante carnis consortium peccatricis (*De anima et eius orig.* I-II

925. Doce ergo, quaeso, 5 quod doceam, doce quod teneam, et dic mihi, si animae singillatim singulis hodieque nascentibus fiunt, ubi in parvulis peccant, ut indigeant in Sacramento Christi remissione peccati, peccantes in Adam ex quo caro est propagata peccati: aut si non peccant, qua iustitia Creatoris ita peccato obligantur alieno, cum exinde propagatis membris mortalibus inseruntur, ut eas, nisi per Ecclesiam subventum fuerit, damnatio consequatur; cum in earum potestate non sit, ut eis possit gratia Baptismi subveniri. Tot igitur animarum millia, quae in mortibus parvulorum sine indulgentia christiani Sacramenti de corporibus exeunt, qua aequitate damnantur, si novae creatae, nullo suo praecedente peccato, vel voluntate Creatoris singulae singulis nascentibus adhaeserunt, quibus eas animandis ille creavit et dedit; qui utique noverat unaquaeque earum nulla sua culpa sine baptismo Christi de corpore fuerat exitura? Quoniam igitur neque de Deo possumus dicere quod vel cogat animas fieri peccatrices, vel puniat innocentes; neque negare fas nobis est, eas quae sine Christi Sacramento de corporibus exie-

4 Vide supra c.7 ubi quaestio erat de origine animarum.
5 Ad S. Hieronymum scribit.

tint, etiam parvulorum, non nisi in damnationem trahi: obsecro te, quomodo haec opinio defenditur, qua creduntur animae non ex illa una primi hominis fieri omnes, sed sicut illa una uni, ita singulis singulae? (*Ep.* 166,4,10: ML 33,725).

926. Id quod ille sentit (S. Hieronymus), promptissime ac libentissime defensurus⁶⁷ si me docere potuerit quomodo animae non ex Adam veniant, et tamen ex illo iustam sortem damnationis inveniant, nisi ad remissionem peccatorum renascendo perveniant. Absit enim ut credamus vel animas parvulorum in lavacro regenerationis falsam accipere peccatorum mundationem, vel Deum esse, aut aliquam naturam quam non condidit Deus, illius ex qua mundantur iniquationis auctorem. Donec ergo aut ille rescribat (Hieronymus), aut ego, si Deus voluerit, aliquo modo discam, si nullam de illa peccatrice originem ducit, quae causa sit animae subeundi originale peccatum quod necesse est esse in omnibus parvulis; et quo eam nec Deus cogit insontem, quia peccandi auctor non est, nec ulla mali natura, quia non est; nihil tale audeo praedicare (*Ep.* 190 (ad Optatum Milev.) 6,21: ML 33,864).

927. Aut utrumque (anima et caro) vitiatum ex homine trahitur, aut alterum in altero tanquam in vitiato vase corrumpitur, ubi occulta iustitia divinae legis includitur. Quid autem horum sit verum, libentius disco quam dico, ne audeam docere quod nescio. Hoc tamen scio, id horum esse verum, quod fides vera, antiqua, catholica, qua creditur et asseritur originale peccatum, non esse convicerit falsum. Ista fides non negetur: et hoc quod de anima latet, aut ex otio discitur; aut, sicut alia multa in hac vita, sine salutis labe nescitur. Magis enim curandum est, sive in parvulis, sive in grandibus, quo anima sanetur auxilio, quam quo vitata sit merito: quae tamen si vitata negabitur, nec sanabitur (*C. Iui.* V 4,17: ML 44,794)⁷.

⁶ Alludit ad epistolam, quam a S. Hieronymo acceperat, in qua hic dixerat, «se potius fieri quam propagari animas credere» (76. n.20). Cf. supra c.7. Obiectio Pelagianorum dicentium peccatum originale non posse transfundi quia ad animam pertineat, ipsa vero a Deo creetur, ratio praecipua videtur fuisse, cur Augustinus anceps exstiterit usque ad finem vitae, inter creationismum et traducianismum spirituales. Cf. O. Bardenhewer, *Manuale di Patrologia* vers. ital. (Roma 1908) vol.2,331.

⁷ Quamquam Augustinus, ut philosophus, per multos annos investigaverit, absque finali exitu, hanc de origine animae quaestionem, tamen ut theologus et pastor animarum, multo utilius iudicavit, quomodo e puteo peccati eruamur, vitamque obtineamus aeternam, quam quomodo ibi ceciderimus. Ita S. Hieronymum consulens de sententia Apostoli Iacobi (2,10), sensum practicum Occidentis pulcherrime illustrat hac narratione: «Eleganter autem dictum esse narratur quod huic rei satis apte convenit. Cum quidam ruisset in puteum, ubi aqua tanta erat, ut eum magis exciperet ne moreretur, quam suffocaret ne loqueretur; accessit alius, et eo viso admirans ait: Quomodo huc cecidisti? At ille: Obsecro, inquit, cogita quomodo hinc me liberes; non quomodo huc ceciderim, quaeras» (*Ep.* 167,1,2: ML 33,733).

CAPUT XXVI 11

De effectibus poenalibus peccati originalis

Articulus I.—*Effectus poenales tn hac vita*

Summarium.—Rebellionem animae contra Deum sequuta est rebellio camis contra spiritum. Necessitas moriendi, ex possibilitate non moriendi. Caecitas spiritualis alius est effectus peccati: 928-933.—Heic occurrunt expressiones omnibus notae: massa damnata, massa peccati, massa perditionis et similia: 934-940.—Universa natura vitiata est. Christo medico indiget: 941-944.—Non tamen substantialiter corrupta est; mala est propter peccatum, non vero aliquid malum. Aliquid boni manet in natura: 945-948. Distinctione facta inter libertatem et liberum arbitrium, asserit genus humanum perdidisse libertatem illam, seu facilitatem mandata divina observandi, qua gaudebat Adam, non vero liberum arbitrium, sine quo non peccatur. Inaniter praecepta darentur hominibus, si non haberent liberum arbitrium: 949-956.

928. Bonae igitur voluntatis factus est homo, paratus ad obediendum Deo, et praeceptum obedienter accipiens, quod sine ulla, quamdiu vellet, difficultate servaret, et sine ulla, cum vellet, necessitate desereret; nec illud sane infructuose, nec istud impune facturus (*C. Iui. o.i.* V 61: ML 45,1497).

929. Posteaquam praecepti facta transgressio est, confestim gratia deserente divina, de corporum suorum nuditate confusi sunt. Unde etiam foliis ficulneis, quae forte a perturbatis prima comperta sunt, pudenda texerunt (Gen. 3,7): quae prius eadem membra erant, sed pudenda non erant. Senserunt ergo novum motum inobedientis camis suae, tanquam reciprocam poenam inobedientiae suae (*De civ. Dei* XIII 13: ML 41,386) L

930. Catholica fides... cum audit aut legit quod ait Apostolus, *Caro concupiscit adversus spiritum, spiritus autem adversus carnem: haec enim invicem adversantur: ut non ea quae vultis, faciatis* (Gal. 5, 17); non naturas duas, boni scilicet et mali..., sicut Manichaeus haereticus opinatur; sed sicut catholicus Ambrosius, istam discordiam carnis et spiritus ex praevaricatione primi hominis in naturam vertisse cognoscit; ut non intelligatur haec natura hominis primitus instituti, sed in naturam versa poena damnati (*C. Iui. o. i.* VI 6: ML 45,1510)2.

1 Nihil hic addimus iis, quae iam ab Augustino audivimus de infirmitatibus et aerumnis quae humanitatem affligunt propter peccatum originale.

2 Ex eo quod Augustinus concupiscentiam habeat ut poenam peccati, licebitne concludere, integritatem debitam fuisse naturae innocenti? Iam saepe diximus Augustinum «naturam» historice considerasse, neque studuisse determinare quid debitum vel indebitum sit naturae humanae, et quod nomine «naturae» saepissime apud eum veniat statum quo Adam originaliter conditus fuit. Tandem non semper sollicitus fuit in naturale a supernaturali distinguendo (cf. supra n.759). Haec si prae oculis habeantur, recte intelligentur formulae quibus statum naturae post peccatum describit, et quae aliter nimis durae vi-

931. In tantum enim sana non est (natura humana), in quantum id quod faciendum est, aut caecitate non videt, aut infirmitate non implet; dum caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem (*De perf. iust. hom.* 2: ML 44,293).

932. Non autem dissimulanda nascitur quaestio, utrum revera mors, qua separantur anima et corpus, bonis sit bona. Quia si ita est, quomodo poterit obtineri quod etiam ipsa sit poena peccati? Hanc enim primi homines, nisi peccavissent, perpessi utique non fuissent. Quo igitur pacto esse possit bonis, quae accidere non posset nisi malis? Sed rursus si non nisi malis posset accidere, non deberet bonis bona esse, sed nulla. Cur enim esset ulla poena, in quibus non essent ulla punienda? Quapropter fatendum est, primos quidem homines ita fuisse institutos, ut, si non peccassent, nullum mortis experirentur genus: sed eosdem primos peccatores ita fuisse morte mulctatos, ut etiam quidquid de eorum stirpe esset exortum, eidem poenae teneretur obnoxium. Non enim aliud ex eis, quam quod ipsi fuerant, nasceretur. Pro magnitudine quippe culpae illius naturam damnatio mutavit in peius; ut quod poenaliter praecessit in peccantibus hominibus primis, etiam naturaliter sequeretur in nascentibus caeteris (*De civ. Dei* XIII 3: ML 41,378) 3.

933. Hinc post peccatum exsul effectus, stirpem quoque suam, quam peccando in se tanquam in radice vitiaverat, poena mortis et damnationis obstrinxit: ut quidquid prolis ex illo et simul damnata per quam peccaverat coniuge, per carnalem concupiscentiam, in qua inobedientiae poena similis retributa est, nasceretur, traheret originale peccatum, quo traheretur per errores doloresque diversos ad illud extremum cum desertoribus angelis vitiatoribus et possessoribus et consortibus suis sine fine supplicium (*Enchir.* 26: ML 40.245) 4.

934. Ita ergo se res habebat: iacebat in malis, vel etiam volvebatur, et de malis in mala praecipitabatur totius humani generis massa damnata; et adiuncta parti eorum qui peccaverant angelorum, luebat impiae desertionis dignissimas poenas. Ad iram quippe Dei pertinet iustam, quidquid caeca et indomita concupiscentia faciunt libenter mali, et quidquid manifestis opertisque poenis patiuntur inviti... Et si quidem in melius hominum reformationem nullam prorsus esse voluisset (Creator), sicut impiorum nulla est angelorum, nonne merito fieret, ut natura quae Deum deseruit, quae praeceptum sui Creatoris, quod custodire facillime posset, sua male utens potestate calcavit atque transgressa est, quae in se sui Conditoris imaginem ab eius lumine contumaciter aversa violavit, quae salubrem servitutem ab eius legibus male libero abruptit arbitrio, universa in aeternum desereretur ab eo, et pro suo merito

deri poterunt. Quae heic diximus intelligantur etiam pro aliis effectibus poenalibus, ut mors, ignorantia, etc.

³ Cf. etiam, *C. Ini. o.i.* VI 7: ML 45,1512; *De pece. mer. et rem.* TI 34,54: ML 44,183.

⁴ Multa de statu hominis lapsi iuxta Augustinum, invenies apud Ca pá n a g a , *Obras de San Agustín*: BAC, VI (2.® ed.) 87ss.

poenam penderet sempiternam? Plane ita faceret, si tantum iustus, non etiam misericors esset, suamque indebitam misericordiam multo evidentius in indignorum potius liberationem monstraret (*Enchir.* 27: ML 40,245).

935. Sunt igitur omnes homines (quandoquidem, ut Apostolus ait, *In Adam omnes moriuntur* (i Cor. 15,22), quo universum genus humanum origo ducitur offensionis Dei) una quaedam massa peccati, supplicium debens divinae summaeque iustitiae, quod sive exigatur, sive donetur, nulla est iniquitas (*De dii., quaest. ad Simp.* I 2,16: ML 40,121).

936. Ex quo ergo in paradiso natura nostra peccavit, ab eadem divina providentia, non secundum caelum, sed secundum terram, id est, non secundum spiritum, sed secundum carnem mortali generatione formamur, et omnes una massa luti facti sumus, quod est massa peccati (*De div. quaest.* S3 68,3: ML 40,71).

937. Ecce primus homo totam massam damnabilem fecit (*S.* 166,7: ML 38,907).

938. Ex quo tempore igitur *per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors, et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (Rom. 5,12), profecto universa massa perditionis facta est possessio perditoris. Nemo itaque, nemo prorsus inde liberatus est, aut liberatur, aut liberabitur nisi gratia Redemptoris (*De pece. orig.* 29,34: ML 44,402).

939. Quia vero per liberum arbitrium Deum deseruit, iustum iudicium Dei expertus est, ut cum tota sua stirpe, quae in illo adhuc posita cum illo peccaverat, damnaretur (*De corr. et gr.* 10,28: ML

940. Omnes in umbra mortis fuimus, omnes in massa peccati de Adam veniente colligati tenebamur. Radice vitiata qualis nasci potuit fructus ex arbore generis humani? Sed qui sanaret vitia, venit sine vitio; et qui venit mundare peccata, venit sine peccato (*S. Guelf.* 10,1: MA 472).

941. *Video aliam legem in membris meis*, etc. (Rom. 7,23). Ecce quod vitium naturae humanae inobedientia voluntatis inflixit. Orare sinatur, ut sanetur. Quid tantum de naturae possibilitate praesumitur? Vulnerata, sauciata, vexata, perdita est: vera confessione, non falsa defensione opus habet (*De nat. et gr.* 53,62: ML 44,277) 5.

5 Fatendum est Augustinum fuscis coloribus depinxisse naturam lapsam, et formulis quibusdam usum fuisse quae nimis durae videri possunt, velut cum sermo est de natura «perdita», vel «collapsa» (vide supra n.835). Tamen, multis in locis, temperantiora adhibuit vocabula; ita loquitur de mutatione «in peius» (vide n.944), vel asserit «hominem in deterius commutatum» fuisse (*De Trin.* XIII 12,16: ML 42,1026, et *De nupt. et cone.* II 34,57: ML 44,471).

Huc venit etiam doctrina eius de renovatione imaginis Dei in anima rationali. Haec imago per peccatum «deformis et decolor facta est» (*De Trin.* XIV 16,22: ML 42,1053). Reformatur ab illo, «a quo facta est» (*Ib.*). Talis renovatio duplici momento fit: *a*) per Baptismum, quo «febris peccatorum» seu causa languoris (languor, i.e. concupiscentia) remittitur, seu curatur; *b*) «quotidianis accessibus», quibus «de die in diem bene» proficitur. Concupiscentia seu vulnus

942. Quod ergo aliquoties invenitur in corporis morbis 6, hoc in illo unius primi genitoris antiquo magnoque peccato, quo natura humana universa vitata est, factum esse noverat, qui lucidissima locutione, quam vos conamini tenebrare, dicebat, *Per unum hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransiit, in quo omnes peccaverunt* (Rom. 5,12). Gratiam quippe Christi commendare intenderat, contrario formam constituens, et regenerationis principem principi generationis opponens (*C. Iui. o.i. II 177: ML 45,1218*).

943. Catholici dicunt humanam naturam a creatore Deo bono conditam bonam, sed peccato vitatam medico Christo indigere (*De nupt. et cone. II 3,9: ML 44,441*).

944. Hoc peccatum, quod ipsum hominem in paradiso in peius mutavit, quia multo est grandius quam iudicare nos possumus, ab omni nascente trahitur, nec nisi in renascente remittitur (*De nupt. et cone. II 34,58: ML 44,471*).

945. Quapropter natura est, in qua nullum malum est, vel etiam in qua nullum potest esse malum: esse autem natura, in qua nullum bonum sit, non potest... Neque enim totum aufert quod naturae dedit; sed aliquid adimit, aliquid relinquit, ut sit qui doleat quod naturae dedit; sed aliquid adimit, aliquid relinquit, ut sit qui doleat quod adimit. Et ipse dolor testimonium est boni adempti et boni relict... Sicut ergo laetitia deserti boni in peccato testis est voluntatis malae; ita dolor amissi boni in supplicio testis est naturae bonae. Qui enim dolet amissam naturae suae pacem, ex aliquibus reliquiis pacis id dolet, quibus fit, ut sibi amica natura sit (*De civ. Dei XIX 13,2: ML 41,641*).

946. Nunc de bonis Dei, quae ipsi quoque vitatae damnataeque naturae contulit, sive usque nunc confert, dicere institui. Neque enim damnando totum abstulit quod dederat (*De civ. Dei XXII 24,1: ML 41,788*).

947. Nec sic defecit homo, ut omnino nihil esset: sed ut in-

quod ex peccato remanet, hac «secunda curatione» sanatur. Cf. *De Trin. XIV 17,23: ML 42,1054-1055*). Vide infra in tr. *De gratia* c.5 et 24.

Quam magna natura sit etiam post deformitatem peccato inductam, similiter docet. Deformari potuit, quia non «summa» natura est, prout Deus; sed quia «summae naturae capax est», magna natura manet. «Quamquam enim magna natura sit, tamen vitari potuit, quia summa non est; et quamquam vitari potuerit quia summa non est, tamen quia summae naturae capax est, et esse particeps potest, magna natura est» (*De Trin. XIV 4,6: ML 42,1040*). Non ergo docuit Augustinus corruptionem totalem naturae. Cf. Capánaga, *San Agustín y la espiritualidad moderna: Revista de Espiritualidad* (Madrid 1955) n.55-56, 157; Gustave Bardy, *Saint Augustin* (Paris 1948) 369; A. Vecchi, *Il problema agostiniano de ragione: Aug. Mag.*, 1 564.

Etiam fortiores formulae Augustini non adeo raucae auribus sonabunt, si meminerimus quod ipse nomine «naturae» per saepe intellexerit statum quo homo originaliter a Deo conditus fuit, quin praecisam distinctionem fecerit inter dona naturalia, et praeternaturalia seu supernaturalia, et quod ictu controversiae pelagianae, in eo erat ut necessitatem gratiae ostenderet contra eos qui tantum «de naturae possibilitate» praesumebant.

b Quod contigit ut transmittantur in filios (*Ib.*)<

clinatus ad se ipsum minus esset, quam erat, cum ei qui summe est inhaerebat (De civ. Dei XIV 13,1: ML 41,421).

948. Non dixeram (naturam humanam) malam non esse, sed malum non esse: hoc est, ut planius loquar, non dixeram vitiatam non esse, sed vitium non esse (C. Iui. o.i. III 190: ML 45.1330).

949. Velle enim, inquit, adiacet mihi, perficere autem bonum non invenio (Rom. 7,18). His verbis videtur non recte intelligentibus velut auferre liberum arbitrium. Sed quomodo aufert, cum dicit, Velle adiacet mihi? 7 Certe enim ipsum velle in potestate est, quoniam adiacet nobis: sed quod perficere bonum non est in potestate, ad meritum pertinet originalis peccati⁸. Non enim est haec prima natura hominis, sed delicti poena per quam facta est ipsa mortalitas quasi secunda natura, unde nos gratia liberat Conditoris subditos sibi per fidem⁹. Sed istae nunc voces sunt sub lege hominis constituti, non sub gratia. Non enim quod vult facit bonum, qui nondum est sub gratia; sed quod non vult malum, hoc agit, superante concupiscentia, non solum vinculo mortalitatis, sed mole consuetudinis roborata (De div. quaest. ad Simp. I q.1,11: ML 40,107) 10.

7 Cum de effectibus peccati originalis relate ad libertatem hominis ad bonum morale peragendum quaestio est, maximi momenti est prae mente habere notionem *libertatis* apud Augustinum. Distinguit generatim inter «liberum arbitrium» et «libertatem» (quamvis non semper in usu terminologiae sibi constet). «Liberum arbitrium» cum ipsa voluntate quasi identificatur. Non ignorat quidem notionem libertatis, ut «immunitas a necessitate» (cf. opera eius contra Manichaeos, et etiam, inter alia, C. Iui. o.i. I 47: ML 45,1068), sed maxime apud eum nomine «libertatis» venit, «immunitas a servitute», qua quis a bono suo persequendo non impediatur. Cf. plura quae de notione libertatis apud Augustinum scripserunt, G. de Broglie, *De fine ultimo humanae vitae* 83-90; Id., *Pour une meilleure intelligence du «De correptione et gratia»*: Aug. Mag., III 317-337; G. DE PLIXVAL, *Aspects du déterminisme et de la liberté dans la doctrine de saint Augustin*: Rev. des Etud. August. (1955) vol. 1-4,345-378; N. Merlin, o.c. p.5.* c.3: «Des suites du péché originel par rapport à la liberté, ou de l'impossibilité du bien moral sans la grâce», 375-385; J. Ball, *Libre arbitre et liberté dans S. Augustin*: L'Année Théologique (1945) 368-382; Id., *Les développements de la doctrine de la liberté chez saint Augustin* (1946) 400-430. Plura etiam invenies infra in tr. *De gratia* c.18-19.

8 «Facere bonum» i.e. concupiscentiae non consentire (Tustitia parva). «Perficere bonum», i.e. omnino non concupiscere (Iustitia magna). Ita saepe haec verba Augustinus interpretatur. Cf. *In Io. Ev. tr.* 41,12: ML 35,1698; *S.* 151,7,7: ML 38,818. Cf. plura in tr. *De gratia* c.5.

9 Per fidem, «quae non per timorem, sed per dilectionem operatur» (*In Ep. ad Gal.* 22: ML 35.2120). Cf. P. LENTCQUE, *La liberté des enfants de Dieu selon saint Augustin*: L'Année Théol. August. (1953) 110-144.

10 Natura lapsa, donis praeternaturalibus et gratia privata, ita per concupiscentiam praesertim vulnerata est. ut sit «quasi secunda natura». Semper historice loquendo, eam vocat Augustinus «primam naturam» hominis, qua gaudebat Adam antequam peccaret, cum per «ordinem iustitiae» (vide n.895) anima famulabatur Deo, et reciproce caro famulabatur animae. «Est autem animae natura perfecta cum spiritui suo subditur, et cum sequitur sequentem Deum» (*De fide et symb.* 10.23: ML 40.194). Cf. MEHLMANN, *Natura filii irae* 167.

Iterum statum praesentem cum statu Aadae comparans, docet nos quidem posse a malis quae facimus abstinere; propter concupiscentiam tamen, non tam liberum hoc nobis esse, quam illi fuit, qui concupiscentia carebat: «Multa quippe sunt quae agunt homines mala, a quibus eis liberum est abstinere: sed nulli tam liberum est, quam illi fuit, qui Deo suo, a quo erat conditus rectus, nullo prorsus vitio depravata adstabat» (C. Iui. o.i. 147: ML 45,1068). Cf. infra

950. Quare, inquit aliquis, non est perfecta libertas? Quia «video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae: non enim quod volo ago, ait, sed quod odi illud facio» (Gal. 5,17). (Caro, *inquit*, concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, ut non ea quae vultis illa faciatis». Ex parte libertas, ex parte servitus: nondum tota, nondum pura, nondum plena libertas, quia nondum aeternitas. Habemus enim ex parte infirmitatem, ex parte accepimus libertatem (*In Io. Ev. tr.* 41,10: ML 35,1697).

951. Ecce iam ille ex parte superiore liberum se esse sentiebat, unde dicebat, *Condelector legi Dei secundum interiorem hominem*. Delectat me lex, delectat me quod iubet lex, delectat me ipsa iustitia. *Video autem aliam legem in membris meis*: haec est quae remansit infirmitas: *repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati, quae est in membris meis*. Ex hac parte sentit captivitatem, ubi non est impleta iustitia: nam ubi delectabatur legi Dei, non captivus, sed legis amicus est; et ideo liber, quod amicus. Quid ergo ex eo quod restat? Quid, nisi respiciamus ad illum qui dixit, *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis?* Denique et ipse qui loquebatur, ad illum respexit: «Infelix ego homo, quis me liberabit, *inquit*, de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Ergo si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis». Denique ita concludit: «Igitur ipse ego mente servio legi Dei, carne autem legi peccati» (Rom. 7,19-25). *Ipse ego*, inquit: non enim duo sumus inter nos contrarii de diversis principiis venientes; sed *ego ipse mente servio legi Dei, carne autem legi peccati*, quamdiu languor obluctatur saluti (*In Io. Ev. tr.* 41,11: ML 35,1698).

952. Quae igitur libertas plena atque perfecta in illo Domino Iesu qui dixit, *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis*; quando plena et perfecta libertas erit? Quando nullae inimicitiae, quando «novissima inimica destruetur mors... Ubi est, mors, contentio tua?» (1 Cor. 15,26.53-55) Quid est, *Ubi est, mors, contentio tua?* Caro concupiscebat *adversus spiritum, et spiritus adversus carnem*, sed quando peccati caro vigeat. *Ubi est mors, contentio tua?* Iam vivemus, iam non moriemur, in illo qui pro nobis mortuus est et resurrexit: ut *qui vivunt, inquit, iam non sibi vivant, sed ei qui pro ipsis mortuus est et resurrexit* (2 Cor. 5,15). Precemur medicum saucii, portemur in stabulum curandi. Ille est enim qui promittit sanitatem, qui miseratus est in via semivivum a latronibus derelictum: infudit oleum et vinum, curavit vulnera, levavit in iumentum, perduxit in stabulum, stabulario commendavit. Cui stabulario? Forte illi qui dixit, *Pro Christo legatione fungimur* (ib. 20). Dedit etiam duos nummos, qui impenderentur saucio curando (Lc. 10,30-35): forte ipsa sunt duo praecepta, in quibus tota Lex pendet et Prophetiae (Mt. 22,37-40). Ergo, fratres, et Ecclesia hoc tempore in qua saucius

in tr. *De gratia* c.5.18.19. Vide etiam quae de notione *peccati* scripsit Carolus Merlin, *Véritable clef des ouvrages de S. Augustin contre les Pélagiens*: ML 47, 936-958, et N. Merlin, *o.c.* 84-91.

sanatur, stabulum est viatoris: sed ipsi Ecclesiae sursum est haereditas possessoris (*In Io. Ev. tr.* 41,13: ML 35,1699) il.

953. Quis autem nostrum dicat, quod primi hominis peccato perierit liberum arbitrium de humano genere? Libertas quidem periit per peccatum, sed illa quae in paradiso fuit, habendi plenam cum immortalitate iustitiam... Nam liberum arbitrium usque adeo in peccatore non periit, ut per illud peccent, maxime omnes qui cum delectatione peccant et amore peccati, hoc eis placet quod eis libet. Unde et Apostolus, *Cum essetis*, inquit, *servi peccati, liberi fuistis iustitiae* (Rom. 6,20). Ecce ostenduntur etiam peccato minime potuisse, nisi alia libertate, servire. Liberi ergo a iustitia non sunt, nisi arbitrio voluntatis: liberi autem a peccato non fiunt, nisi gratia Salvatoris (*C. duas Ep. Pel.* I 2,5: ML 44,552) 12.

954. Arbitrium igitur voluntatis tunc est vere liberum, cum vitiis peccatisque non servit. Tale datum est a Deo: quod amissum proprio vitio, nisi a quo dari potuit, reddi non potest. Unde Veritas dicit, Si vos *Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis* (Io. 8,36). Idipsum est autem, ac si diceret, Si vos salvos fecerit, tunc vere salvi eritis. Inde quippe liberator, unde salvator (*De civ. Dei* XIV 11,1: ML 41,

955. Non itaque, sicut dicunt nos quidam dicere, et iste (Iulianus) audet scribere, omnes in *peccatum*, velut invit, *carnis suae ne-*

11 Ea libertate quis caret, qui adhuc sub captivitate est legis peccati, seu concupiscentiae, quae appellatur libertas filiorum Dei, libertas sub gratia, qua amici Dei sumus. «Ideo liber, quod amicus». Gratia sanamur. «Portemur in stabulum curandi». Quo sanior quis fuerit, eo liberior. Quo magis quis Deum amat, eo liberior. 'Haec enim voluntas libera tanto erit liberior quanto sanior: tanto autem sanior, quanto divinae misericordiae gratiaeque subiectior» (*Ep.* 157 2,8: ML 33,676). In doctrina Augustini, beati summo gaudent gradu libertatis, qui indeclinabiliter summo Bono coniunguntur.

Per gratiam liberum arbitrium liberatur, ita ut libertate gaudeat. «Si vere volumus defendere liberum arbitrium, non oppugnemus unde fit liberum. Nam qui oppugnat gratiam, qua nostrum ad declinandum a malo et faciendum bonum liberatur arbitrium, ipse arbitrium suum adhuc vult esse captivum» (*Ep.* 217, 3,8: ML 33,981). Vide etiam *Enchir.* 31: ML 40, 247. Cf. De Broglie, Ball, Lemcqv, *l.c.* Cf. infra tr. *De gratia* c.19.

12 Notetur distinctio inter liberum arbitrium et libertatem. Liberum arbitrium manet, absque illo non peccaretur (cf. *De vera rei.* 14,27: ML 34,133). Libertatis vero nomine venit, in terminologia Augustini, perfectum aequilibrium quo in statu integritatis Adam gaudebat, quae etymologice venit a *libra*, et ut talis, «ex utraque parte per aequalia momenta» suspenditur (*C. Itti. o.i.* III 117: ML 45,1297). Saepe etiam per libertatem intelligit Augustinus felicem statum quo voluntas non prona erit ad malum, sed tantum a bono trahitur, et absque difficultate id agere potest quod recta ratio ut bonum exhibet, quodque ordinarie sonat cum sermo est de libertate filiorum Dei (cf. *C. Iui. o.i.* VI 11: ML 45,1520: III 110-121 : ML 45,1294-1299). Talis libertas perdita est per peccatum Adae. Cf. N. Merlin, *o.c.* 376-377.

Si, ut Iulianus contendebat, ad definitionem libertatis requireretur, ut pro aliquo tam liberum esset malum perpetrare velle quam nolle (*C. Iui. o.i.* III 110: ML 45,1294), tunc, respondet Augustinus, necesse esset «auferre libertatem Deo. qui tantummodo bonam potest, malam vero non potest habere voluntatem» (*Ib.* 120: ML 45,1299).

Summarie ergo dici potest quod, post originale peccatum, manet liberum arbitrium sed privatum libertate propter concupiscentiam, donec per cratiam Christi liberetur. Cf. Ball, *l.c.* (1945) 376.

cessitate coguntur: sed si iam in ea aetate sunt, ut propriae mentis utantur arbitrio, et in peccato sua voluntate praecipitantur. Sed haec voluntas quae libera est in malis, quia delectatur malis, ideo libera in bonis non est, quia liberata non est. Nec potest homo boni aliquid velle, nisi adiuvetur ab eo qui malum non potest velle, hoc est, gratia Dei per Iesum Christum (*C. duas Ep. Pel.* I 3,7: ML 44,553)¹³.

956. Haec omnia praecepta dilectionis, id est caritatis, quae tanta et talia sunt, ... inaniter darentur hominibus, non habentibus liberum arbitrium (*De gr. et lib. arb.* 18,37: ML 44,903).

Articulus II.—*Effectus poenales in altera vita*

Summ trium.—Parvuli absque Baptismo morientes eunt in condemnationem seu mortem aeternam. Hoc iniustum esset nisi haberent peccatum originale: 957-959.—Neque admitti potest locus medius Pelagianorum inter regnum caelorum et damnationem: 960-963.—Contra Semipelagianos asserit Deum nullum respectum habere ad parvulorum praevisa futura merita vel demerita: 964.—Poena damni qua a regno Dei exsulant magna erit: 965-967.—Docet etiam eos poena plecti, quin determinatius loquatur de qualitate istius poenae, nisi asserendo esse omnium mitissimam. Non audet definire utrum melius illis fuisset si nati non fuissent: 968-973.

957. *Nam iudicium quidem ex uno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in justificationem* (Rom. 5,16). Ex uno ergo, quid, nisi delicto? quia sequitur, *gratia autem ex multis delictis*. Dicant isti, quomodo ex uno delicto in condemnationem, nisi quia sufficit ad condemnationem etiam unum originale peccatum, quod in omnes homines pertransiit?... Sicut sine Adam nullus ad mortem, ita sine Christo nullus ad vitam (*De nupt. et Cone.* II 27,46: ML 44,463) 1.

958. Haec autem Christi gratia, sine qua nec infantes, nec aetate grandes salvi fieri possunt, non meritis redditur, sed gratis datur... Unde ii qui non per illam liberantur, sive quia audire nondum potuerunt, sive quia obedire noluerunt, sive etiam cum per aetatem audire non possent, lavacrum regenerationis quod accipere possent, per quod salvi fierent, non acceperunt, iuste utique

¹³ Quid homo valeat vel non relate ad bonum morale, vide infra ubi *De gratia*.

1 Effectus poenales peccati originalis maxime apparent in parvulis, praesertim cum de iis agitur qui ante usum rationis absque Baptismo moriuntur, proptereaque visione Dei privantur. Si nimis dura doctrina hoc capite exponenda videatur, meminisci oportebit S. Augustinum totum fuisse in demonstranda contra *Pelagianos* existentia peccati originalis, eumque potens argumentum sumpsisse ex miseriis quibus parvuli affliguntur, praesertim vero ex condemnatione cui obnoxii nascuntur, nisi antequam moriantur, per Baptismum regenerentur in Christo. Hanc condemnationem iniustam putat nisi parvuli peccatum originale ex Adam trahant.

Ex sorte etiam parvulorum, cum vel sine Baptismo morientium, argumentatur contra *Semipelagianos* pro gratulate gratiae et praedestinationis. De mente S. Augustini quoad statum parvulorum absque Baptismo decedentium, ample disserunt, N. Merlin, *o.c.* c.5: «Le pêché originel chez les enfants et ses suites par rapport á la vie future», 416-425; George J. Dyer, *The Denial of Limbo and the Jansenist Controversy* (Mundelein. Illinois, 1955). Cf. etiam Card. NORISIUS, *Vindiciae Augustinianae*: ML 47,630-670.

damnantur: quia sine peccato non sunt, vel quod originaliter traxerunt, vel quod malis moribus addiderunt. *Omnes enim peccaverunt*, sive in Adam, sive in se ipsis, *et egent gloria Dei* (Rom. 3,23). (*De nat. et gr.* 4: ML 44.249).

959- Quae cum ita sint ² audeant disputare, et quibus possint persuadere contendant, Deum iustum, apud quem non est iniquitas, parvulos a peccatis propriis innocentes, si nec illo ex Adam obligati et obstricti sunt, morte perpetua damnaturum. Quod si absurdissimum est et a iustitia Dei penitus alienum, et tamen nullus qui se meminit catholicus fidei christianum, negat aut dubitat parvulos non accepta gratia regenerationis in Christo, sine cibo carnis eius et sanguinis potu, non habere in se vitam, ac per hoc poenae sempiternae obnoxios; profecto restat ut quia ipsi non egerunt aliquid boni aut mali, ideo mortis eorum iusta sit poena, quia in illo moriuntur, in quo omnes peccaverunt; unde in isto solo iustificantur, a quo peccatum nec originale trahi potuit, nec proprium perpetrari (*Ep.* 186,8,30: ML 33,826).

960. Primus hic error aversandus ab auribus, exstirpandus a mentibus. Hoc novum in Ecclesia, prius inauditum est, esse vitam aeternam praeter regnum caelorum, esse salutem aeternam praeter regnum Dei. Primo vide, frater, ne forte hinc consentire nobis debeas, quisquis ad regnum Dei non pertinet, eum ad damnationem sine dubio pertinere. Venturus Dominus, et iudicaturus de vivis et mortuis, sicut Evangelium loquitur, duas partes facturum est, dextram et sinistram. Sinistris dicturus, *Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius*: dextris dicturus, *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi* (Mt. 25,41.34). Hac regnum nominat, hac cum diabolo damnationem. Nullus relictus est medius locus, ubi ponere queas infantes. De vivis et mortuis iudicabitur: alii erunt ad dextram, alii ad sinistram: non novi aliud... Ergo qui non in regno, procul dubio in igne aeterno (*S.* 294,3,3: ML 38,1337) ³.

² Memoraverat verba Domini in Io. 6,54, et commentum Innocentii Papae. Vide *Ep.* 182 (*inter Augustinianas*) 5: ML 33,785.

Augustinus fortiter argumentabatur pro peccato originali ex fide Ecclesiae in damnationem parvulorum absque Baptismo decedentium, talemque damnationem iniustam putat si peccatum originale non traxissent. Vide *Ep.* 166 (ad S. Hieronymum) n.10.25: ML 33,725.731. Quia difficilis putabat explanationis transfusio peccati originalis in hypothesi creationismi, si animae «novae fiunt singulis singulae» (*Ib.* n.21), fatetur se *magnis coarctari angustiis* (*Ib.* n.16), nec quid respondendum invenire (*Ib.*), cum quaeritur de poenis quibus parvuli in hac vita affliguntur, «quas enumerare si velim, prius tempus quam exempla deficient» (*Ib.*), praesertim vero cum de poenis agitur, «quas habet post hanc vitam illa damnatio, quo necesse est trahantur, si de corpore exierint sine Christianae gratiae Sacramento» (*Ib.*).

³ Quaeritur utrum S. Augustinus semper sustinuerit hanc de condemnatione parvulorum sententiam, an e contra, statum medium inter caelum et infernum, pro parvulis sine Baptismo morientibus, ante episcopatum docuerit? Ratio quaestionis invenitur praecipue in his verbis: «Non enim metuendum est ne vita esse potuerit media inter recte factum atque peccatum, et sententia iudicis media esse non possit inter praemium atque supplicium» (*De lib arb* III 23,66: ML 32.1304).

Sunt qui putent, ut Portalié (*Augustin*: Lc. 2397), Augustinum in dubium

ç6i. Quia sicut per unum omnes ad condemnationem, sic per unum omnes ad iustificationem (Rom. 5,18). Nec est ullus ulli medius locus, ut possit esse nisi cum diabolo, qui non est cum Christo. Hinc et ipse Dominus volens auferre de cordibus male credentium istam nescio quam medietatem, quam conantur quidam parvulis non baptizatis tribuere, ut quasi merito innocentiae sint in vita aeterna, sed quia non sunt baptizati, non sint cum Christo

fuisse dum *De lib. arb.* scribebat (a.388-395). Alii ulterius procedunt. Ita R. P. Cayré asserit, Augustinum vere retractasse quae ante episcopatum hac de re scripserat, et argumentatur praesertim ex iis quae habet in *De dono pers.* 12,30: ML 45,1010. Vide *Une rétractation de Saint Augustin. Les enfants morts sans baptême*: L'Année Théologique Augustinienne (1952) fasc.2-3,131-143.

Prae mente habendo scopum Augustini cum allata verba scripsit, et insuper interpretationem ab ipso Augustino datam iis quae in *De lib. arb.* dixerat, videtur dicendum, eum etiam ante episcopatum, tenuisse sententiam de condemnatione parvulorum, quam strenue postea usque ad finem vitae defendit.

De scopo disputationis in *De lib. arb.* III c.17-24, iam multa diximus supra in C.XXI. Is fuit ut, contra Manichaeos, explicare conaretur infirmitates quibus homines gravati nascuntur ex peccato Adae, quaecumque tandem vera esse ex quatuor, opinionibus de origine animae, et quod in omni hypothesis Deus laudandus esset, quin recurrere necesse fuerit ad principium malum Manichaeorum. Talem fuisse scopum Augustini constat etiam ex sui ipsius verbis in *Ep.* 166 (Ad S. Hieronymum), n.7.19: ML 33,723.729.

In hypothesis creationismi (in *De lib. arb.*), peccatum ut peccatum non transmittitur, et ignorantia et difficultas, quae pro Adam rationem supplicii habent, pro eius posteritate considerantur ut «proficiendi admonitio», etc. (Vide supra c.XXI).

Huic doctrinae obicitur ab imperitis (*De lib. arb.* III 23,66: MT 32,1303) «calumnia de mortibus parvulorum, et de quibusdam cruciatibus corporis, quibus eos saepe videmus affligi. Dicunt enim: Quid opus erat ut nasceretur, qui antequam iniret ullum vitae meritum, excessit e vita? Aut qualis in futuro iudicio deputabitur, cui neque inter iustos locus est, quoniam nihil recte fecit; neque inter malos, quoniam nihil peccavit?» (*Ib.*).

Difficultati «de mortibus parvulorum» duplicem responsionem dat Augustinus. Considerato universitatis complexu, nullus homo superfluo creatur, et quia nihil nec boni nec mali meruerunt, hypothetice loquitur de «sententia media» inter praemium et supplicium. Textum vide supra. Notetur quod in hypothesis creationismi (in *De lib. arb.*), peccatum ut peccatum, non transmittitur.

Secundae parti obiectionis, «de cruciatibus corporis» respondendo, possibilitatem alicuius «bonae compensationis» tanquam hypothesim haud impossibilem suggerit, quia eorum *cruciatu*s occasio potuerunt esse pro adultis virtutes exercendi, ut fides et misericordia (*Ib.* n.68). Postea commemorat factum quod Ecclesia in honorem habet infantes illos, «qui cum Dominus Iesus Christus necandus ab Herode quaereretur, occisi sunt» (*Ib.*).

Anno 415 S. Hieronymo scripsit, illum de hypothesis creationismi consulens, et ea quae de «compensatione» in *De lib. arb.* dixerat, *insufficientia* iudicat, «in ista quam habemus in manibus quaestione» (*Ep.* 166,7,18: ML 33,728), et *compensationem* restringit ad hos parvulos «qui vel pro Christi nomine ac vera religione tale aliquid etiam nescientes patiuntur, vel Sacramento Christi iam imbuti sunt» (*Ib.* n.20). (Notamus quod locus in quo in *De lib. arb.* de «sententia media» iudicis sermo erat, non transcribitur in hac Epistola, dum integre in n.18 refert textum, quem de *compensatione* scripserat in *De lib. arb.* n.68).

Et bene apparet cur ea quae de *compensatione* dixerat *insufficientia* putet ad rem de qua nunc agitur. Agitur in *Ep.* 166 de explicanda transmissione peccati originalis in hypothesis creationismi, et iustitia Dei in condemnatione parvulorum absque Baptismo morientium (n.6.10.16). Agitur nunc de facto peccati originalis explicando, dum in *De lib. arb.* agebatur de hypothesis in qua peccatum non transmittebatur. Propterea quomodo potuerit nunc de *compensatione* loqui, cum sciat eos *condemnari*? (n.18) Hinc est quod, quae scripserat in *De lib. arb.*.

in regno eius, definitivam protulit ad haec ora obstruenda sententiam, ubi ait: Qui *mecum non est, adversum me est* (Mt. 12,30). Constitue igitur quemlibet parvulum: si iam cum Christo est, ut quid baptizatur? Si autem, quod habet veritas, ideo baptizatur, ut sit cum Christo, profecto non baptizatus non est cum Christo, et quia non est cum Christo, adversus Christum est f*De pece. mer. et rem.* I 28,55: ML 44,140).

962. Obicitur autem illis (Pelagianis), quod non baptizalos parvulos nolunt damnationi primi hominis obnoxios confiteri, et in eos transisse originale peccatum regeneratione purgandum; quoniam propter accipiendum regnum caelorum tantummodo eos baptizandos esse contendunt: quasi praeter regnum caelorum habere nisi aeternam mortem possint, qui sine participatione corporis et san-

ita reddit: «Nam et de Baptismo parvulorum in eodem libro, non quidem sufficienter, sed quantum illi operi satis esse videbatur, utcumque respondi, quod etiam nescientibus, et fidem suam nondum habentibus prodest: non tamen de damnatione eorum parvulorum, qui sine illo ex hac vita emigrant, tunc aliquid dicendum putavi, quia non quod nunc agitur, agebatur» (*Ib.* n.18). Ex testimonio ergo ipsius Augustini apparet eum, cum *De lib. arb.* scribebat, bene persuasum fuisse de condemnatione parvulorum, non vero de hoc aliquid dicendum putasse, quia id, de quo tunc agebatur, hoc non requirebat. Non ergo videtur dici posse Augustinum de condemnatione parvulorum dubitasse, multoque minus eum retractasse id quod nunquam crediderat. Cf. Yves de Mont-CHEUIL, *L'hypothèse de Tétât d'ignorance et de difficulté, d'après te «De lib. arb.» de saint Augustin*: Rech. de se. rei. (1933) 210.

In *De dono pers.* (cJ1-12: ML 45,1007-1012) Augustinus respondet iis quae monachi Massilienses obiciebant ipsius doctrinae, quod gratia scilicet sine ullis meritis detur. Resistebant praecipue exemplo quod de causa parvulorum afferebat pro adultis atque asserebant Augustinum ipsum, cum *De lib. arb.* scripsisset, hac de re dubitasse. Cf. *Ep.* Hilarii de objectionibus Massiliensium Augustinum informantem: i.e. *Ep.* 226 (inter Augustinianas) n.8: ML 33,1011. Augustinus insistit quod Deus gratiam gratis elargiatur iis quos in sua misericordia «ante constitutionem mundi elegii», et quod iuste puniat eos qui *relinquuntur*. Hoc maxime apparet in parvulis. Eorum qui condemnantur, iuste condemnantur, nam et ipsi peccatum originale habent (*Ib.* n.25).

Ad ea quae illi obiciuntur ex *De lib. arb.* respondet, se tunc temporis, «ideo quaestiones operosissimas incidentes enucleate solvere» noluisse, «ne nimium opus esset», et quia Manichaei Scripturas V. T. non admittunt, et eo quod *certa ratione* poterat demonstrare Deum esse laudandum in quacumque hypothesis de origine animarum, «sine ulla necessitate credendi duas .. coaeternas boni et mali permixtas esse substantias» (*Ib.* n.26). Asserit deinde se Manichaeis respondisse, «sive supplicia, sive primordia naturae sint ignorantia et difficultas» (*Ib.* n.29). Propterea ait, *frustra* ei obici «de illius libri mei vetustate», et postquam flagitet ut *etiamsi* tunc dubitaret de damnatione parvulorum, «nemo esset tam iniustus atque invidus, qui me proficere prohiberet, atque in hac dubitatione remanendum mihi esse iudicaret», addit, *rectius* ea qua tunc scripsit intelliigi posse, ut appareat se non dubitasse, quia ad hoc eius dirigebatur intentio, ut error Manichaeorum de duobus principiis vinceretur. Non ergo concedit se ullo tempore dubitasse (*Ib.* n.30). Statim iterum inculcat certitudinem doctrinae de condemnatione parvulorum, quae ceteroquin multis annis antea ab ipso edoctam iam fuisse, absque quaestione est.

Cum nullus melior inveniatur interpres scriptorum suorum quam auctor ipse, ex testimonio Augustini iterum videtur concludendum, eum numquam dubitasse de damnatione parvulorum absque Baptismo morientium, neque retractasse quae ante episcopatum scripserat. Cf. Chêne, *Les origines de la controverse semi-pélagienne*: L'Année Thcol. August. (1953) 75-78; N. Merl in, o.c. 420; C. Roberts, *The development of the doctrine of Limbo*: Australasian Catholic Record, II 213-223.320-330,

guinis Domini aeternam vitam habere non possunt (*De pece. orig.* 18, 19: ML 44,394).

963. Tenetur Caelestius litteris venerabilis Innocenti! (Papae) praeuisse consensum: leguntur ipsae memorati antistitis litterae, scribentis non baptizatos vitam parvulos habere non posse. Quis autem negabit id esse consequens ut mortem habeant, qui non habent vitam? Unde ergo in infantibus ista miserabilis poena, si nulla originalis est culpa? (*C. duas Ep. Pel.* II 4,8: ML 44,576).

964. Quis enim audiat, quod dicuntur parvuli pro suis futuris meritis in ipsa infantili aetate baptizati exire de hac vita; et ideo alii non baptizati in eadem aetate mori, quia et ipsorum praescita sunt merita futura, sed mala; non eorum vitam bonam vel malam Deo remunerante vel damnante, sed nulla?45 Apostolus quidem limitem fixit, quem transgredi non debeat hominis, ut mitius loquar, incauta suspicio. Ait enim, *Omnes adstabimus ante tribunal Christi, ut referat unusquisque secundum ea quae per corpus gessit, sive bonum, sive malum* (2 Cor. 5,10): *gessit*, inquit; non adiunxit, Vel gesturus fuit (*De praed. Sanet.* 12,24: ML 44,977).

965. Vos autem excellentissimi amatores illius vitae, quae futura est aeterna cum Christo, nullam poenam putatis esse imaginis Dei, in aeternum exulare a regno Dei: cum si parvam poenam esse diceretis, non esset haec vox beati amatoris illius regni, sed miseri contemptoris. Porro autem, si quod huic sufficit causae, parvam saltem poenam fatemini esse, quae magna est, ut imago Dei non sinatur intrare in regnum Dei; obsecro, aperite qualescumque oculos, et videte qua iustitia poena ista infligenda sit parvulo, quem clausis oculis originali obnoxium negatis esse peccato (*C. Iui.* III 3,9: ML 44,706) 5.

966. Quid igitur eum offenderunt, quos pariter innocentes, mundos, a se ad imaginem suam creatos, innumerabiles ab isto munere alienat, nec eorum voluntatem huius ineffabilis praevenit beneficii largitate, separans tot imagines suas a regno suo? Si hoc eis non erit malum, non ergo amabunt regnum Dei tot innocentes imagines Dei. Si autem amabunt, et tantum amabunt, quantum innocentes amare debent regnum eius, a quo ad ipsius imaginem creantur, nihilne mali de hac ipsa separatione patientur? Postremo, ubilibet sint, quomodolibet sint sub Deo iudice, qui nec fato premitur, nec personarum acceptione corrumpitur; in illius regni felicitate non erunt, ubi erunt qui pariter nihil boni malive meruerunt. Si enim nihil meruissent mali, nunquam privarentur communi causa communione tanti boni (*C. Iui.* VI 10,32: ML 44,840)6.

4 Cf. *Ep.* (Prosperi, inter Augustinianas) 225: ML 44,950-951. Prosper Augustinum informat de doctrinis Massiliensium.

5 Cf. etiam *Jb.* V 1,4: ML 44,784; *Ib.* 15,56: ML 44,815; *C. Iui. o. i.* I 136: ML 45,1136.

† Nihil determinat de loco ubi sint, et quomodo sub Deo iudice sint, sed tantum quod a felicitate regni Dei privantur. Alibi tamen ait, eos in igne aeterno (vide n.698) sub diabolo esse. Scholastici interpretati sunt Augustinum quasi ignem aeternum metaphorice posuisset pro statu damnationis in genere.

- ; -

967. Perire a regno Dei, exsulare a civitate Dei, alienari a vita Dei, carere tam magna multitudine dulcedinis Dei... tam grandis est poena, ut ei nulla possint tormenta quae novimus comparari, si illa sit aeterna, ista autem sint quamlibet multis saeculis longa (*Enchir.* 112: ML 40.285).

968. Si autem non eruitur a potestate tenebrarum, et illic remanet parvulus; quid miraris in igne aeterno cum diabolo futurum, qui in Dei regnum intrare non sinitur? An quia Pelagiani nescio quem parvulis non baptizatis, praeter Dei regnum, quietis et vitae aeternae locum praeparant, ideo Christi erit falsa sententia: Qui *crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui autem non crediderit, condemnabitur?* (Mc. 16,16) (*C. Iui. o. i. III* 199: ML 45,1333).

969. Quamvis enim condemnatio gravior sit eorum, qui originali delicto etiam propria coniunxerunt, et tanto singulis gravior, quanto gravius quis peccavit: tamen etiam illud solum quod originaliter tractum est, non tantum a regno Dei separat, quo parvulos sine accepta Christi gratia defunctos intrare non posse ipsi etiam confitentur: verum et a salute ac vita aeterna facit alienos, quae nulla esse alia potest praeter regnum Dei, quo sola Christi societas introducit (*De pece. mer. et rem. I* 12,15: XIL 44,117).

970. Dominus ait: *Qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit; qui autem non crediderit, condemnabitur* (Mc. 16,16). Si ergo parvuli cum baptizantur, non inaniter dicitur, sed veraciter agitur, ut inter credentes habeantur..., profecto si non crediderint, condemnabuntur: ac per hoc, quia nihil ipsi male vivendo addiderunt ad originale peccatum, potest eorum merito dici in illa damnatione minima poena, non tamen nulla (*Ep.* 184 bis, 2: ML 33,789).

971. Potest proinde recte dici, parvulos sine Baptismo de corpore exeuntes in damnatione omnium mitissima futuros (*De pece, mer. et rem. I* 16,21: ML 44,120).

972. Mitissima sane omnium poena erit eorum qui praeter peccatum quod originale traxerunt, nullum insuper addiderunt (*Enchir.* 93: ML 40,275).

973. Ego autem non dico parvulos sine Christi Baptismate morientes tanta poena esse plectendos, ut eis non nasci potius expediret; cum hoc⁷ Dominus non de quibuslibet peccatoribus, sed de scelestissimis et impiissimis dixerit... Quis dubitaverit parvulos non baptizatos, qui solum habent originale peccatum nec ullius propriis aggravantur, in damnatione omnium levissima futuros? Quae, qualis et quanta erit, quamvis definire non possim, non tamen audeo dicere quod eis ut nulli essent quam ut ibi essent, potius expediret (*C. Iui. V* 11,44: ML 44,809).

⁷ I.e. versus Scripturae: *Melius erat homini illi non nasci* (Mt. 26,24).

DE VERBO INCARNATO ET REDEMPTORE

De Verbo incarnato

Incarnatus est de Spiritu Sancto ex Maria Virgine

Summarium.—Inventa est in utero habens de Spiritu Sancto. Cum Angelo credidit, B. V. Maria prius mente quam ventre concepit. Concipiens virgo, pariens virgo, virgo gravida, virgo perpetua. Christus lapis praecisus sine manibus, quia opus masculinum non accessit ad virginem. Christum natum de virgine Maria tota confitetur Ecclesia. Mira sunt haec quia divina sunt, et ubi humana ratio deficit, fides proficit: 974-981. Nullo tamen modo dicere possumus Spiritum Sanctum patrem fuisse hominis Christi. Axioma illud «Intellectus quaerens fidem» ad praxim ducendo, subtilem investigationem Augustinus nunc instituit, atque concludit, quomodo etsi Christus a Spiritu Sancto conceptus fuerit, non tamen Eius filius vocari possit, quia non omne quod quocumque modo ex alio nascitur eius filius dicitur: 982.—Duae sunt nativitates Domini, una divina, sine matre; altera humana, sine patre. Ambo mirabiles. Utrumque sexum voluit Verbum nascendo honorare, et per utrumque liberare, quod in utroque perditum erat: 983-985.

974. Credimus ergo in Iesum Christum Dominum nostrum natum de Spiritu Sancto ex virgine Maria. Nam et ipsa beata Maria, quem credendo peperit, credendo concepit. Cum enim promisso sibi filio, quaesisset, quemadmodum fieret, quoniam virum non cognosceret; utique solus ei modus cognoscendi atque pariendi notus erat, quem quidem ipsa experta non fuerat, sed ex aliis feminis natura frequentante didicerat, ex viro scilicet et femina hominem nasci: responsum ab Angelo accepit, *Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi; propterea quod nascetur ex te Sanctum, vocabitur Filius Dei*. Quae cum dixisset Angelus, illa fide plena, et Christum prius mente quam ventre concipiens, *Ecce, inquit, ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum* (Lc. 1,34-38). Fiat, inquit, sine virili semine conceptus in virgine; nascatur de Spiritu Sancto et integra femina in quo renascatur de Spiritu Sancto integra Ecclesia. Sanctum quod nascetur de homine matre sine homine patre, vocetur Dei Filius; quoniam qui natus est de Deo Patre sine ulla matre, mirabiliter oportuit ut fieret hominis filius; in ea carne natus, ut per clausa viscera parvus exiret, in qua resuscitata per clausa ostia magnus intraret. Mira sunt haec quia divina sunt; ineffabilia, quia inscrutabilia: non sufficit explicando os ho-

minis, quia nec investigando cor hominis. Credidit Maria, et in ea quod credidit factum est (S. 215,4: ML 38,1074).

975. Tale ergo opus operatus est maxime Spiritus Sanctus ¹. In isto opere cognominatus est, quando sanctae Virgini per angelum futurus nuntiatus est filius... Et angelus ad eam: *Spiritus sanctus superveniet in te*. Ecce quomodo fiet quod quaeris: *Et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque quod nascetur ex te Sanctum, vocabitur Filius Dei* (Lc. 1,35). Et bene dixit, *Obumbrabit tibi*: ne tua virginitas aestum libidinis sentiat. Et cum praegnans esset, dictum est de illa, *Inventa est Maria habens de Spiritu sancto utero* (Mt. 1,18). Operatus est ergo Spiritus sanctus carnem Christi. Operatus est et ipse unigenitus Filius Dei carnem suam. Unde probamus? Quia inde ait Scriptura: *Sapientia aedificavit sibi domum* (Prov. 9,1) (S. 225,2,2: ML 38,1096).

976. Propter nos quid? ad nos quid? Qui conceptus est de Spiritu Sancto, natus ex virgine Maria. Ecce qua venit, quis, ad quos. Per virginem Mariam in qua operatus est Spiritus Sanctus, non homo maritus; qui fecundavit castam, et servavit intactam (S. 213,2: ML 38,1061).

977. Daniel sanctus vidit visum, et scripsit quod vidit, et ait, vidisse se lapidem praecisum *de monte sine manibus* (Dan. 2,34). Christus est, de gente ludaeorum veniens... Quid est, *sine manibus*? Sine opere humano lapis praecisus, quia masculinum opus non accésit ad virginem, ut nasceretur sine opere humano fS. *Denis* 11,4: MA 55).

978. De quo mediatore longum est, ut quanta dignum est, tanta dicantur, quamvis ab homine dici digne non possit. Quis enim hoc solum congruentibus explicet verbis, quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Io. 1,14), ut crederemus in Dei Patris omnipotentis unicum Filium natum de Spiritu Sancto et Maria virgine? Ita quippe Verbum caro factum est, a divinitate carne suscepta, non in carnem divinitate mutata. Carnem porro hic hominem debemus accipere, a parte totum significante locutione: sicut dictum est, *Quoniam ex operibus Legis non iustificabitur omnis caro* (Rom. 3,20), id est, omnis homo ². Nam nihil naturae humanae in illa susceptione fas est dicere defuisse: sed naturae ab omni peccati nexu omni modo liberae: non qualis de utroque sexu nascitur per concupiscentiam carnis cum obligatione peccati... sed qualem de virgine nasci oportebat, quem fides matris, non libido conceperat:

¹ Quod tota Trinitas operata sit mysterium Incarnationis, iam ab Augustino audivimus. Vide supra *De Trinitate* c.7.

² Terminus abstractus «caro pro concreto «homo» usurpatur, et *pars pro toto* per synecdochem. Haec interpretatio textibus Scripturae justificatur. «Sicut enim a parte totum plerumque nominata sola anima homo intelligitur, sicut est illud. *Tot animae descenderunt in Aegyptum* (Gen. 46,22,27), sic rursus a parte totum, etiam nominata sola carne homo intelligitur» (*De div. quaesi.* 83 q.80,2: ML 40,94). Antea citaverat: Is. 40,5; Lc. 3,6; Ps. 64,3; Io. 17,2. Cf. plura apud Tarsicius J. Van Bavel, *Recherches sur la Christologie de S. Augustin* (Friburgi Helv. 1954) 45.

quo si vel nascente corrumperetur eius integritas, non iam ille de virgine nasceretur; eumque falso, quod absit, natum de virgine Maria tota confiteretur Ecclesia (*Enchir.* 34: ML 40,249).

979. Verbum Dei... vestivit se carne, natusque est de Maria virgine. Mirabiliter natus. Quid mirabilius virginis partu? Concipit, et virgo est; parit, et virgo est (*S.* 189,2,2: ML 38,1005).

980. Concipiens virgo, pariens virgo, virgo gravida, virgo feta, virgo perpetua (*S.* 186,1: ML 38,999).

981. Quid comprehendat novitatem novam, inusitatam, unicam in mundo incredibilem credibilem factam, et toto mundo incredibiliter creditam; ut virgo conciperet, virgo pareret, virgo pariens permaneret? Quod humana ratio non invenit, fides capit; et ubi humana ratio deficit, fides proficit (*S.* 190,2: ML 38,1008).

982. Nunquid tamen ideo dicturi sumus patrem hominis Christi esse Spiritum Sanctum, ut Deus Pater Verbum genuerit, Spiritus Sanctus hominem, ex qua utraque substantia Christus unus esset, et Dei Patris filius secundum Verbum, et Spiritus Sancti filius secundum hominem; quod eum Spiritus Sanctus tanquam pater eius de matre virgine genuisset? Quis hoc dicere audebit? Nec opus est ostendere disputando quanta alia sequantur absurda, cum hoc ipsum iam ita sit absurdum, ut nullae fideles aures id valeant sustinere... Quomodo ergo dicimus Christum natum de Spiritu Sancto, si non eum genuit Spiritus Sanctus?... Explicare difficile est. Procul dubio quippe non sic de illo ut de patre, sic autem de illa ut de matre natus est. C.39. Non igitur concedendum est quidquid de aliqua re nascitur, continuo eiusdem rei filium nuncupandum. Ut enim omittam aliter de homine nasci filium, aliter capillum, pediculum, lumbricum, quorum nihil est filius: ut ergo haec omittam, quoniam tantae rei deformiter comparantur; certe qui nascuntur ex aqua et Spiritu Sancto, non aquae filios eos rite dixerit quispiam; sed plane dicuntur filii Dei Patris et matris Ecclesiae. Sic ergo de Spiritu Sancto natus est filius Dei Patris, non Spiritus Sancti. Nam et illud quod de capillo et de caeteris diximus, ad hoc tantum valet, ut admoneamur non omne quod de aliquo nascitur, etiam filium eius de quo nascitur posse dici... C.40. Profecto modus iste quo natus est Christus de Spiritu Sancto non sicut filius, et de Maria virgine sicut filius, insinuat nobis gratiam Dei, qua homo nullis praecedentibus meritis, in ipso exordio naturae suae quo esse coepit, Verbo Deo copularetur in tantam personae unitatem, ut idem ipse esset filius Dei qui filius hominis, et filius hominis qui filius Dei (*Enchir.* C.38-40: ML 40,251-252).

983. Debemus enim fide catholica retinere duas esse nativitates Domini: unam divinam, alteram humanam; illam sine tempore, hanc in tempore. Ambas autem mirabiles: illam sine matre, istam sine patre... Quis dicat non potuisse Dei Verbum per quod facta sunt omnia, facere sibi carnem etiam sine matre, sicut primum hominem sine patre fecit et matre? Sed quoniam utrumque sexum, id est, masculi et feminae, ipse utique creavit; ideo utrumque sexum

etiam nascendo voluit honorare, quem venerat liberare. Lapsus certe primi hominis nostis, quia non est ausus serpens loqui viro, sed ad eum dciciendum femineo usus est ministerio. Per infirmior, obtinuit fortior: et qui per alterum penetravit, de utroque triumphavit. Ideo ut non possemus mortem nostram in femina velut motu iusti doloris horrere, eamque credere sine reparatione damnatam; Dominus veniens quaerere quod perierat, utrumque voluit honorando commendare, quia utrumque perierat (S. 190, 1-2: ML 38,1007-1008).

984. Credimus ergo ex Maria virgine natum Christum, quia sic scriptum est in Evangelio: credimus crucifixum et mortuum, quia sic scriptum est in Evangelio: et vere natum et vere mortuum, quia veritas est Evangelium. Cur autem illa omnia in carne ex utero feminae assumpta pati voluerit, summa consilii penes illum est: sive quod utrumque sexum, quem creaverat, etiam hoc modo commendandum honorandumque iudicavit, assumendo formam viri, et nascendo de femina; sive aliqua alia causa, quaenam illa sit, non temere dixerim (C. Faust. Man. XXVI 7: ML 42,483).

985. Huc accedit magnum sacramentum, ut quoniam per feminam nobis mors acciderat, vita nobis per feminam nasceretur: ut de utraque natura, id est femina et masculina, victus diabolus cruciaretur, quoniam de ambarum subversione laetabatur; cui parum fuerat ad poenam si ambae naturae in nobis liberarentur, nisi etiam per ambas liberaremur (De ag. chr. 22,24: ML 40,303).

Bibl.: Van Bavel, o.c.; O. Scheel, *Die Anschauung Augustins über Christi Person und Werk, unter Berücksichtigung ihrer verschiedenen Entwicklungsstufen und ihrer Dogmengeschichtliche Stellung* (Tübingen-Leipzig 1901); C. Van Crombrughe, *La doctrine christologique et soteriologique de saint Augustin et saint Thomas*: Revue d'Histoire Ecclésiastique, 5 (1904) 237-257.477-504; J. Mohan, *De nominibus Christi doctrinam divi Augustini Christologicam et Soteriologicam exponentibus* (Mundelein, Illinois, 1936); E. Schiltz, *Aux sources de la théologie du Mystère de l'Incarnation. La Christologie de saint Augustin*: Nouvelle Revue Théologique, 63 (1936) 689-713; A. Oddone, *La figura di Cristo nel pensiero di S. Agostino* (Torino 1930); E. Scano, *Il Chnstocentrismo e i suoi fondamenti dogmatici in S. Agostino* (Torino 1951); F. Marcos del Rio, *El Christo Místico y la Comunión de los Santos, según San Agustín*; Religión y Cultura (El Escorial 1931) 402-460; E. Portalie, art. *Saint Augustin*: DTC 1,23613s; J. Taxeront, *History of Dogmas* vol.2,373.

Verbum assumpsit quod non erat

Summanum.—Et Verbum caro (homo) factus est. Assumpsit quod non erat, non perdidit quod erat: 986-988.—Contra Docetas demonstrat corpus Christi fuisse reale, non phantasticum. Argumentatur ex veritate testimonii Christi, ex titulo «Filius hominis*», et ex generatione secundum carnem a S. Matthaeo narrata: 989-991.—Contra Apollinaristas ostendit

Christum non tantum corpus, sed et animam habuisse. Sicut ex officiis corporis colligimus eum verum habuisse corpus, ita ex officiis animae deducitur eum habuisse animam. Anima rationalis velut vinculum est quo mediante Verbum particeps carnis effectus est. Totum suscepit, totum liberavit: 992-999.—Circa originem animae Christi, Augustinus non credet ullo modo eam ex traduce fuisse, si talis originis modus peccatum originale secumferat: 1000.—Infirmities carnis assumpsit, quae a peccato exemptae sunt. Passibilis et mortalis caro Eius erat, quia vera caro. Peccatum tamen nullum habuit, quia non per concupiscentiam, sed virginali modo conceptus fuit. Propterea venit non quidem in similitudinem carnis, sed in similitudinem carnis peccati: 1001-1007.

986. Aliud est enim Verbum in carne, aliud Verbum caro; id est, aliud est Verbum in homine, aliud Verbum homo. Caro enim pro homine posita est in eo quod ait, *Verbum caro factum est* (Io. 1,14)... Non enim sine anima vel sine mente: sed ita omnis caro, ac si diceretur, Omnis homo (*De Trin.* II 6,11: ML 42,851).

987. Factus est enim homo, permanens Deus... non alter Deus, alter homo (*S.* 187,4,4: ML 38,1003).

988. Sic ergo carne indutus est Dominus Christus, sic factus est homo qui fecit hominem, assumendo quod non erat, non perdendo quod erat. *Verbum enim caro factum est, et habitavit in nobis* (Io. 1,14). Non Verbum in carnem versum est, sed Verbum manens carne accepta, invisibilis semper, factus est visibilis quando voluit, et *habitavit in nobis*. Quid est, *in nobis*? In hominibus. Factus unus ex hominum numero, unus et unicus (*S.* 213,2: ML 38,1061).

989. Si phantasma fuit corpus Christi, fefellit Christus: et si fefellit, veritas non est. Est autem veritas Christus. Non igitur phantasma fuit corpus eius (*De div. quaest.* 83 q.14: ML 40,14).

990. Sed accedunt periculis tempestatum etiam errores haereticorum; et non desunt qui sic tentent animos eorum qui sunt in navi, ut dicant Christum non fuisse natum de virgine, nec verum corpus habuisse, sed oculis visum esse quod non erat. Et istae opiniones haereticorumⁱ nunc natae sunt, quando iam nomen Christi per omnes gentes clarificatur, tanquam Christo iam ambulante super mare. Tentati discipuli dixerunt, *Quia phantasma est*. Sed ille nos adversus istas pestes sua voce confirmat, dicens, *Fidite, ego sum; nolite timere* (Mt. 14,26-27). Vano enim timore homines de Christo ista senserunt, attendentes honorem eius et maiestatem: et non putant quod sic potuerit nasci, qui sic meruit clarificari, tanquam expavescentes super mare ambulanti. Quo facto, honoris eius excellentia figuratur: atque ita quod phantasma esset, existimant. Sed cum ille dicit, *Ego sum*: quid aliud dicit, nisi non in se esse quod non est? Itaque si carnem ostendit, caro erat; si ossa, ossa erant; si cicatrices, cicatrices erant (*S.* 75,7,8: ML 38,477).

991. Matthaeus evangelista sic ortus est: *Liber generationis Iesu Christi, filii David, filii Abraham* (Mt. 1,1). Quo exordio suo satis ostendit, generationem Christi secundum carnem se suscepisse

ⁱ Manichaeorum.

narrandam. Secundum hanc enim Christus *filius hominis* est, quod etiam se ipse saepissime appellat (ib. 8,20, et 9,6), commendans nobis quid misericorditer dignatus sit esse pro nobis... Exsequitur ergo humanam generationem Christi Matthaeus, ab Abraham generatores commemorans, quos perducit ad Ioseph virum Mariae de qua natus est Iesus. Neque enim fas erat ut ob hoc cum a coniugio Mariae separandum putaret, quod non ex eius concubitu, sed virgo peperit Christum (*De cons. ev.* II 1,2: ML 34,1071).

992. Nec eos audiamus, qui solum corpus humanum susceptum esse dicunt a Verbo Dei, et sic audiunt quod dictum est, *Et Verbum caro factum est*, ut negent illum hominem vel animam vel aliquid hominis habuisse, nisi carnem solam. Errant enim multum; nec intelligunt ideo carnem solam nominatam esse in eo quod dictum est, *Verbum caro factum est*, quia hominum oculis, propter quos facta est illa susceptio, caro sola potuit apparere. Nam si absurdum est et valde indignum ut humanum spiritum homo ille non habuerit..., quanto magis absurdum et indignum est ut nec spiritum, nec animam habuerit, et hoc solum habuerit quod etiam in pecoribus vilius est et extremius, id est corpus? A nostra ergo fide etiam ista impietas excludatur, totumque hominem atque perfectum a Verbo Dei susceptum esse credamus (*De ag. chr.* 21,23: ML 40,302).

993. Non defuerunt etiam alii quidam ex ipso errore venientes, qui non solum mentem dicerent non habuisse illum hominem..., sed nec animam: sed tantum dixerunt, Verbum et caro erat, et anima ibi non erat humana, mens ibi non erat humana. Hoc dixerunt. Sed quid erat? Verbum et caro. Et istos respuit Ecclesia catholica... et confirmatum est, quemadmodum dixi, hominem illum mediatorem habuisse omnia hominis, praeter peccatum. Si enim multa gessit secundum corpus, ex quo intelligamus quia habuit corpus non in mendacio, sed in veritate: ut puta, quomodo intelligimus quia habuit corpus? Ambulavit, sedit, dormivit, comprehensus est, flagellatus est, colaphizatus est, crucifixus est, mortuus est. Tolle corpus, nihil horum fieri potuit. Quomodo ergo ex his indiciis cognoscimus in Evangelio quia verum corpus habuit... sic et ex quibusdam aliis officiis naturalibus quia habuit animam. Esurire, sitire, animae sunt ista: tolle animam, corpus haec exanime non poterit. Sed si falsa dicunt ista fuisse, falsa erunt et illa quae de corpore creduntur: si autem ex eo verum corpus quia vera officia corporis; ex eo vera anima, quia vera officia animae (*En. in Ps.* 29 s.2,3: ML 36,218) 2.

2 Quamvis trigesimo primo anno aetatis suae. Augustinus ne suspicari quidem posset, «quid sacramenti haberet. Verbum caro factum est», neque de Christo cogitasse! nisi ut homine, sciebat «non haesisse carnem illam Verbo tuo, nisi cum anima et mente humana». Aliter tamen amicus eius Alypius qui «Deum carne indutum ita putabat credi a Catholicis ut praeter Deum et carnem, non esset in Christo anima; mentemque hominis non existimabat *in co praedicari*... Sed postea haereticorum Apollinaristarum hunc errorem esse cognoscens, ca-

994. Sicut ergo ista 3 corpus eum habuisse testantur, sic eum indicant habuisse animam affectiones illae, quae non possunt esse nisi in anima... Et miratus est Iesus (Mt. 8,10), et iratus (Io, 11,15), et contristatus (Mc. 3,5), et exhilaratus (Io. 11,15) et multa talia innumerabilia (*De div. quaest.* 83 q.80,3: ML 40,95).

995. Ubi ego quaero, vel potius agnosco quemadmodum accipias hominem Christum⁴. Non utique sicut quidam haeretici⁵, Verbum Dei et carnem, hoc est, sine anima humana; ut Verbum esset carni pro anima; vel Verbum Dei et animam et carnem, sed sine mente humana; ut Verbum Dei esset animae pro mente humana... Profecto cum dicis hominem perfectum, totam illic naturam humanam vis intelligi: non est autem homo perfectus, si vel anima carni, vel animae ipsi mens humana defuerit (*Ep.* 187,2,4: ML 33,833).

996. Nec eos audiamus, qui... hominem ipsum, qui temporali dispensatione susceptus est, audent dicere non habuisse hominis mentem, sed solam animam et corpus. Hoc est dicere, Non fuit homo, sed membra corporis habebat humana. Animam enim et corpus habent et bestiae, sed rationem non habent, quae mentis est propria. Sed si exsecrandi sunt illi qui eum negant humanum corpus habuisse, quod est infimum in homine; miror quod isti non erubescunt, qui hoc eum negant habuisse quod est optimum in homine. Multum enim lugenda est mens humana, si vincitur a corpore suo: si quidem in illo homine non reformata est, in quo ipsum corpus humanum iam dignitatem formae caelestis accepit.

Sed absit ut hoc credamus, quod confinxit temeraria caecitas et superba loquacitas (*De ag. chr.* 19,21: ML 40,301).

997. Nihil autem animae Christi subtrahatis. Haeretici enim Apollinaristae dixerunt, quia mentem non habuit, id est, intelligentiam non habuit anima illa, sed Verbum illi pro mente et pro intelligentia erat. Hoc ait Apollinaris. Arriani autem dicunt: Nec qualemcumque animam habuit⁶. Vos ergo fideliter tenete, quia prorsus Verbum et anima et caro est totus Christus. Et quando auditis, Tristis est anima mea, animam humanam intelligite, non

tholicae fidei collaetatus et temperatus est» (*Conf.* VII 19: ML 32,746). Vide C. Boyer, *Christianisme et Néo-Platonisme dans la formation de saint Augustin* (Romae 1953) 116.

³ Scilicet, Christum natum fuisse de Maria virgine, comprehensum a Iudaeis, flagellatum, crucifixum atque interfectum et sepultum in monumento (*Ib.*).

⁴ Hanc misit epistolam ad Dardanum «praefectura Galliarum insignem» (ML 33,832).

⁵ Iuxta Augustinum princeps thesis Apollinaristarum in eo erat ut negarent animam rationalem in Christo. Tamen «inhaerentes eis nonnulli» qualemcumque animam in Christo negabant (*De div. quaest.* 53 q.80,1 : ML 40,93). Integra haec q.80 refutationi Apollinaristarum devovetur.

⁶ Quamvis fateatur Augustinus Arrianos minus notos esse propter istum errorem, certissimum tamen habet talem docuisse. «In eo autem quod Christum sine anima solam carnem suscepisse arbitrantur, minus noti sunt: nec adversus eos ab aliquo inveni de hac re aliquando fuisse certatum. Sed hoc verum esse, et Epiphanius non tacuit, et ego ex eorum quibusdam scriptis et colloctionibus certissime reperi» (*De haer.* 49: ML 42,39).

f. 11

belluinam: anima enim sine intellectu anima pecoris est, non anima humana. Si non venit liberare mentem, non habuit mentem. Ergo unus est Christus, Verbum et anima et caro. Quid homo? Anima et caro. Quid Christus? Verbum et homo, ac per Verbum et anima caro, Christus unus. Hominem quando caedis pugnīs, quid eius percutis? animam, an carnem? Confiteris quia carnem. Et tamen clamat anima: Quid me percutis? quid me caedis? Numquid, si dicas animae, Quis te tetigit? ego carnem ferio, non te; nonne, quicumque te audierint haec dicentem, irridebunt, et insipientem vel insanum te iudicabunt? Sic ergo, qui carnem Verbi Dei flagellaverunt, vel alapis caeciderunt, non possunt dicere, Nos carnem flagellavimus, vel exalapavimus, non Verbum vel animam Christi; totum enim Christum, id est, Verbum et animam et carnem flagellaverunt vel alapis caeciderunt: non enim mortuum corpus eius flagellaverunt vel alapis caeciderunt (*S. Denis* 5,7: NĪA 28).

998. Verbum autem incommutabile nihil in deterius commutatum, particeps camīs effectum est rationali anima mediante. Neque enim homo Christus, ut Apollinaristae haeretici putaverunt, aut non habuit animam, aut non habuit rationalem; sed more suo Scriptura, ut Christi humilitatem magis ostenderet, ne carnis nomen quasi indignum aliquid refugisse videretur, carnem pro homine posuit: neque enim quia scriptum est, *Videbit omnis caro salutare Dei* (Is. 52,10), animae ibi non sunt intelligendae. Nihil proinde aliud dictum est, *Verbum caro factum est*, quam si diceretur, Filius Dei filius hominis factus est (*Ep.* 140,4,12: ML 33,542).

999. Totum redemit, qui totum creavit: totum suscepit, totum liberavit Verbum. Ibi mens hominis et intellectus, ibi anima vivificans carnem; ibi caro vera et integra: peccatum solum non ibi (*S.* 237,4,4: ML 38,1124).

1000. Si enim omnium animae ex illa una sunt, quae insufflata est primo homini per quem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors... aut non est inde anima Christi, quoniam nullum habuit omnino peccatum, vel originale, vel proprium... neque enim absurdum est ut qui primo homini animam creavit, crearet et sibi: aut si et ipsa inde est, eam suscipiendo mundavit, ut sine ullo prorsus peccato, vel perpetrato, vel traducto, ad nos veniens de virgine nasceretur. Si autem animae non ex illa una propagantur, et sola ex Adam caro trahit originale peccatum, ita sibi creavit animam Dei Filius, ut caeteris creat, quam non tamen camī peccati miscuit, sed similitudini carnis peccati (Rom. 8,3). Sumpsit enim ex Virgine veram quidem carnis substantiam; non tamen peccati carnem, quia non ex carnali concupiscentia, sive seminatam, sive conceptam; mortalem sane, ac per aetates mutabilem, tanquam camī peccati sine peccato simillimam (*Ep.* 164,7,19: ML 33,717) 7.

1001. Quisquis credit... non habuisse Christum corporis sen-

7 Vide etiam *De Gen. ad liti.* X 18,32: ML 34,422; *Ep.* 190,7,19: ML 33,717.

sus, atque impassibilem fuisse, anathema sit (*C. lui* ML 45,1366).

1002. Sed quia in eo erat similitudo carnis peccati, mutationes aetatum perpeti voluit ab ipsa exorsus infantia, ut ad mortem videatur etiam senescendo illa caro pervenire potuisse, nisi iuvenis fuisset occisus. Quae tamen mors in carne peccati inobedientiae debita redditur, in similitudine autem carnis peccati obedientiae voluntate suscepta est (*De pece. nier, et rem. II* 29,38: ML 44,180) 8.

1003. Quod autem attinet ad peccati originalis omnes homines transitum, quoniam per concupiscentiam carnis transit, transire in eam carnem non potuit, quam non per illam virgo concepit (*C. Iui. V* 15,53: ML 44,814).

1004. Non enim in iniquitate conceptus est; quia non de mortalitate conceptus est: nec eum in peccatis mater eius in utero aluit, quem virgo concepit, virgo peperit; quia fide concepit, et fide suscepit... Non habet iste traducem de Adam; carnem tantum sumpsit de Adam, peccatum non assumpsit (*In Io. Ev. tr. 4,10*: ML 35,1410) 9.

1005. Dissimilis homini Christus, quia Deus... et similis homini Christus, quia homo... Dissimilis peccatori Christus, quia semper sanctus: et similis peccatori Christus, quia Deus Filium suum misit in similitudinem carnis peccati... Homini ex coitu nato dissimilis Christus, in quantum ex virgine natus est: sed homini nato similis Christus in quantum et ipse ex femina natus est... Homini propter peccatum suum mortuo dissimilis Christus, in quantum sine peccato et propria potestate mortuus est: sed rursus homini mortuo similis Christus, in quantum et ipse vera morte corporis mortuus est (*C. Faust. XVI* 15: ML 42,325).

1006. Mortalitas de peccato venit in omnes homines: in Domino autem de misericordia erat, et tamen vera erat; quia talis caro vera erat, et vere mortalis erat, similitudinem habens carnis peccati (Rom. 8,3); non similitudinem carnis, sed similitudinem carnis peccati; vera enim caro, sed non peccati caro (*S. 361,17,17*: ML 39, 1609) 10.

1007. *Qui natus est de Spiritu Sancto et Maria Virgine.* Natus est de matre sine patre deorsum in terris, qui iam sursum de Patre ante tempora sine matre, tempora factururus, est natus. In carne vera nunc iuxta finem temporum de carne vera est genitus: sed caro

8 L. Berti commentans in hunc locum scribit: «Docet Christum perpeti voluisse etiam mutationem aetatis; atque inter illum ceterosque homines istud interesse discrimen, quod alii habentes carnem peccati motibus irrationabilibus perturbantur, neque hi semper ratione, vel imperio cohibentur: Christus vero, qui similitudinem carnis peccati obedientiae voluntate suscepit, habuit corpus corruptibile ac mortale sine peccato» (*De theol. disc. vol.3-4* 1.26 c.5,35).

9 Iam supra vidimus (*De Deo creante et elevante* c.27), Augustinum posuisse rationem transfusionis peccati originalis in concupiscentia carnali, quae generationem comitatur. Consequenter ergo nunc asserit, ideo Christum nullum habuisse peccatum originale, quia virginali modo conceptus fuit.

10 Plura vide apud Van Bavel, *o.c.* 85-93. —

cius similitudinem habebat carnis peccati, non erat caro peccati. Et unde similitudinem habebat? quia mortalis erat. Et unde peccati caro non erat? quia per fidem virginis venerat. Ipsa autem caro Christi, ipsa crevit, ipsa ad aetatem iuvenilem pervenit. In illa Christus esuriit, sitivit, manducavit, bibit, lassatus est, quievit, dormivit: in illa omnia haec, peccatum nusquam. In illa passus est, in illa manifestatus est homo latens Deus, quaerens in homine hominem, quaerens perditum per susceptum. In illa ergo pro ipso homine passus est indigna ab hominibus. Caro vera erat, quae retenta est a iudaeis; caro vera erat, quae pascha cum discipulis manducavit. Carnem veram colaphizaverunt iudaei: cami verae spinas imposuerunt iudaei: carnem veram in ligno suspenderunt increduli; carnem iam anima recedente lancea percusserunt infideles et miseri; carnem veram discipuli de ligno deposuerunt, et in sepulchro posuerunt; carnem veram resuscitavit veritas; camis verae cicatrices manibus contrectantium demonstravit veritas. Erubescat ergo falsitas, quia vicit veritas (S. *Mai* 25,7: NÍA 346).

Verbum assumens quod non erat, non perdidit quod erat

Summanum.—Incommutabili maiestate, naturam nostram mutabilem suscepit. Exinanivit se, sumendo quod non erat, non perdendo quod erat: 1008-1012.—Pro divinitate Christi arguit Augustinus ex ipso testimonio Christi. Christus ita est aequalis Deo, ut a Patre genitus fuerit. A Patre habet ut possit, quia a Patre habet ut sit. Proprium Domini est aequalitas Patris, propterea dicit: *Ego et Pater unum sumus*. Non rapina, sed natura erat aequalis Deo: 1013-1017.—Qui negant Christum aequalem (Ariani) vel similem (Eunomiani) Patri, negant Christum. Propterea nos opprobrio novi nominis *homousianos* vocant: 1018-1019.—Interpretatio Nestoriana dari nequit verbis Augustini, quasi Christus dignus fuerit appellari Filius Dei, propter inhabitationem Dei in illo per gratiam. De aliis spiritualibus animis dici potest quod habeant in se Verbum Dei, et quod •beneficium* sapientiae receperint; Christus vero «ipsam personam gerit* Sapientiae Dei. Neque adoptianismus ad Augustinum confugere potest. Christus est Filius Dei naturalis, non adoptatus. Adoptati filii ministri sunt Unici filii. Unicus filius habet potestatem, adoptati ministerium: 1020-1025.

1008. Hanc ergo imbecillitatem nostram suscipere dignatus est Filius Dei, *et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Io. 1,14): non quia aeternitas illa mutata est, sed quia mutabilem creaturam mutabilibus hominum oculis ostendit, quam incommutabili maiestate suscepit (*De ag. chr.* 10,11: ML 40,297).

1009. Homo... in unitatem personae Verbi Dei..., coaptatus est, permanente tamen Verbo in sua natura incommutabiliter, in qua nihil compositi cum quo subsistat ulla phantasia humani animi suspicandum est... Homo autem Verbo accessit, non Verbum in hominem convertibiliter accessit (*Ep.* 169,2,7: ML 33,745).

toto. *Quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (Rom. 8, 14). Sed gratia, non natura. Unicus enim natura Dei Filius, propter nos misericordia factus est filius hominis, ut nos natura filii hominis, filii Dei per illum gratia fieremus. Manens quippe ille immutabilis, naturam nostram, in qua nos susciperet, suscepit a nobis; et tenax divinitatis suae, nostrae infirmitatis particeps factus est (*De civ. Dei* XXI 15: ML 41.729) L

ion. Quomodo exinanivit? Sumendo quod non erat, non perdendo quod erat... Cum esset Deus, homo apparuit (*S.* 92,2: ML 38,573).

1012. *Verbum caro factum est*: non tamen Verbum in carnem versum est. Verbum caro factum est, accipiendo quod non erat; non amittendo quod erat (*S.* 291,2: ML 38,1317).

1013. Ecce ergo nunc audivimus Evangelium, cum responderet stomachantibus iudaeis, *quia non solum solvebat sabbatum, sed etiam patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo* (Io. 5,18)... Cum ergo tali eorum erranti indignationi Dei Filius et Veritas responderet, ait, *Amen, amen dico vobis, non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Tanquam diceret, Quid scandalizati estis, quia Patrem meum dixi Deum, et quia aequalem me facio Deo? Ita sum aequalis, ut ille me genuerit: ita sum aequalis, ut non ille a me, sed ego ab illo sim. Hoc enim intelligitur in his verbis, *Non potest Filius a se facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem*. Hoc est, quidquid Filius habet ut faciat, a Patre habet ut faciat. Quare habet a Patre ut faciat? Quia a Patre habet ut Filius sit. Quare a Patre habet ut Filius sit? Quia a Patre habet ut possit, quia a Patre habet ut sit. Filio enim hoc est esse quod posse (*In Io. Ev. tr.* 20,4: ML 35,1558).

1014. Nos aliquando possumus dicere, In Deo sumus, et Deus in nobis: Ego et Deus unum sumus, numquid possumus dicere?... Agnosce proprium Domini, et munus servi. Proprium Domini, est aequalitas Patris: munus servi, est participatio Salvatoris (*In Io. Ev. tr.* 48,10: ML 35,1745).

1015. Ecce iudaei intellexerunt quod non intelligunt Ariani. Ideo enim irati sunt, quoniam senserunt non posse dici, *Ego et Pater unum sumus*, nisi ubi aequalitas est Patris et Filii (*In Io. Ev. tr.* 48,8: ML 35,1744).

1016. Filium enim quaerimus natura, non gratia; Filium unicum, unigenitum, non adoptatum. Talem Filium quaerimus, tam verum Filium quaerimus, qui *cum in forma Dei esset*, Apostoli verba sunt, propter rudes commemoro, ne mea verba putentur: illum Filium quaerimus, *qui cum in forma Dei esset*, sicut dixit Apostolus, *non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo*. Non rapina, quia natura. Natura erat, rapina non erat. *Non rapinam arbitratus est esse aequalis Deo*. Non erat ei rapina, natura erat: sic erat ex aeternitate, sic erat

1 Et alio loco: «homine assumpto, non Deo consumpto» (*De civ. Dei* XI 2: ML 41,318).

coaeternus gignenti, sic erat aequalis Patri, sic erat. *Semetipsum exinanivit*: ut confiteamur Iesum Christum in carne venisse. *Semetipsum exinanivit*. Quomodo? Amittendo quod erat, an assumendo quod non erat? Sequatur Apostolus; audiamus: *Semetipsum exinanivit formam servi accipiens* (Phil. 2,6-7). Sic se exinanivit, formam servi accipiens, non formam Dei amittens. Forma servi accessit, non forma Dei discessit. Hoc est confiteri Christum in carne venisse. Arianus autem qui non confitetur aequalem, non confitetur Filium. Si non confitetur Filium, non confitetur Christum fS. 183,4,5: ML 38,990).

1017. Quia *cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, quod natura erat, id est, esse aequalis Deo. Exinanivit autem se, accipiens formam servi* (Phil. 2,6-7), non amittens vel minuens formam Dei. Ac per hoc et minor est factus, et mansit aequalis, utrumque unus, sicut dictum est: sed aliud propter Verbum, aliud propter hominem: propter Verbum aequalis Patri, propter hominem minor (*Enchir.* 35: ML 40,250).

1018. Et iste (Eunomianus) negat Christum. Si enim Christus verus Patri aequalis est et similis, profecto qui negat aequalem, negat Christum; qui negat similem, negat Christum. Qui ergo negat aequalem et similem, negat in carne venisse Christum... Interrogo: Quis Christus venit in carne? aequalis Patri, an inaequalis? Respondet: Inaequalis. Inaequalem ergo Patri dicis venisse in carne: negas Christum in carne venisse, quia Christus aequalis est Patri (S. 183, 5,6: ML 38,990).

1019. Absit autem ut dicamus, humilitatis, non veritatis gratia Filium aliquando sic loqui, ut se Patri subiciat eumque maiorem esse testetur. Novimus quippe in Filio formam servi, non fictam simulatamque, sed veram: propter quem scilicet humanum habitum, et propter quod ipse de Patre, non Pater de illo Deus est, dicit illa omnia, de quibus isti (Ariani) occasionem accipiunt, diversas Patris et Filii credere ac praedicare naturas. Et cum se tanta ista voragine impietatis immergant, nos tanquam opprobrio novi nominis *Homousianos* vocant (*C. S. Arian.* 36,34: ML 42,707).

1020. Nec eos audiamus, qui Filium Dei Iesum Christum nihil esse aliud quam hominem dicunt, sed ita iustum, ut dignus sit appellari Filius Dei. Et hos enim catholica disciplina misit foras; quoniam vane gloriae cupiditate decepti, contentiose disputare voverunt, antequam intelligerent quid sit Dei Virtus et Dei Sapientia (1 Cor. 1,24), et *in principio Verbum, per quod facta sunt omnia*, et quomodo *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Io. 1,1.3.14) (*De ag. chr.* 17,19: ML 40,300).

1021. Nec eos audiamus, qui sic dicunt ab illa aeterna Sapientia susceptum esse hominem, qui de virgine natus est, quomodo et alii homines ab ea sapientes fiunt, qui perfecte sapientes sunt... Aliud est enim sapientem tantum fieri per Sapientiam Dei, et aliud ipsam personam sustinere Sapientiae Dei... Quapropter aliter sunt sapientes caeteri homines quicumque sunt, vel esse potuerunt vel

poterunt; et aliter ille unus Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus, qui Sapientiae ipsius, per quam Sapientes fiunt quicumque homines, non solum beneficium habet, sed etiam personam gerit. De caeteris enim sapientibus et spiritualibus animis recte dici potest, quod habeant in se Verbum Dei per quod facta sunt omnia: sed in nullo eorum recte dici potest, quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*; quod in solo Domino nostro Iesu Christo rectissime dicitur (*De ag. chr.* 20,22: ML 40,301-302).

1022. Perhibuit Ioannes testimonium, quid vidit. Quale testimonium perhibuit? *Quia ipse est Filius Dei* (Io. 1,34). Oportebat ergo ut ille baptizaret qui est Filius Dei unicus, non adoptatus. Adoptati filii, ministri sunt Unici; Unicus habet potestatem, adoptati ministerium (*In Io. Ev. tr.* 7,4: ML 35,1439).

1023. Unus Dei Filius, idemque hominis filius; unus hominis filius, idemque Dei Filius: non duo filii Dei Deus et homo, sed unus Dei Filius; Deus sine initio, homo a certo initio, Dominus noster Iesus Christus (*Enchir.* 35: ML 40,250).

1024. Et in Iesum Christum. Credo, dicis, in Deum Patrem omnipotentem et in Iesum Christum Filium eius unicum, Dominum nostrum. Si Filium unicum, ergo Patri aequalem. Si Filium unicum, ergo eiusdem substantiae cuius est Pater. Si Filium unicum, ergo eius omnipotentiae cuius est Pater. Si Filium unicum, ergo Patri coaeternum. Hoc in se, et apud se, et apud Patrem (*S.* 213,2: ML 38,1061).

1025. Fides vero catholica quae inter Creatorem creaturamque distinguit, nullam patitur in his duobus nominibus² intelligendi difficultatem, unigenitum eum accipiens secundum id quod scriptum est, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Io. 1,14.4): primogenitum autem universae creaturae, secundum id quod Apostolus ait, *Ut sit ipse primogenitus in multis fratribus* (Coi. 1,18); quos ei Pater ad fraternam societatem, non aequalitate substantiae, sed adoptione gratiae generavit. Lege itaque Scripturas; nusquam invenies de Christo dictum, quod adoptione sit Filius Dei (*C. Sec. Man.* 5: ML 42,581).

CAPUT IV

Mediator in unitate personae, copulavit utramque naturam

Summarium.—Christus verus Deus et verus homo. Duae sunt in Christo substantiae seu naturae, una tamen persona. Haerendo ad unitatem personae, filius hominis Filio Dei, facta est una persona. Mediator in unitate personae copulavit utramque naturam. Tanta est haec unitas personae, ut idem ipse Filius Dei sit etiam filius hominis. Unione animae et corporis, hypostaticam unionem illustrat Augustinus. Accedit homo Deo, et fit una persona; totus Deus, et totus homo: 1026-1034.—Natura humana non

² Unigenitus et primogenitus.

praeexistit assumptioni a Verbo, sed ipsa assumptione creata est. Quibus verbis saltem simulaneitas assumptionis et creationis significatur. Propterea Augustinus, gratuitatem unionis statuendo, saepe asserit personam humanam numquam exstis-
 se, nec proinde mereri potuisse. Ipse homo numquam ita fuit homo, ut non esset unigenitus Dei Filius, propter unigenitum Verbum: 1035-1040.—Ex unione duarum naturarum in una persona sequitur communicatio idiomatum, qua recte praedicantur de ea proprietates utriusque naturae: 1041-1042.

1026. *Et in Iesum Christum. Credo, dicis, in Deum Patrem omnipotentem, et in Iesum Christum Filium eius unicum, Dominum nostrum.* Si Filium unicum, ergo eiusdem substantiae cuius est Pater: si Filium unicum, ergo eius omnipotentiae cuius est Pater: si Filium unicum, ergo Patri coaeternum. Hoc in se, et apud se, et apud Patrem. Propter nos quid? ad nos quid? Qui natus est de Spiritu sancto et Virgine Maria. Ecce qua venit, quis, ad quos: per virginem Mariam, in qua operatus est Spiritus Sanctus, non homo maritus; qui fecundavit castam, et servavit intactam. Sic ergo carne indutus est Dominus Christus, sic factus est homo qui fecit hominem: assumendo quod non erat, non perdendo quod erat. *Verbum enim caro factum est, et habitavit in nobis* (Io. 1,14). Non Verbum in carnem versum est, sed Verbum manens carne accepta, invisibilis semper, factus est visibilis quando voluit, et habitavit in nobis. Quid est, in nobis? In hominibus, factus unus ex hominum numero: unus et unicus, unicus Patri. Nobis quid? Et nobis unicus salvator, nemo enim praeter ipsum salvator noster; et nobis unicus redemptor, nemo enim praeter ipsum redemptor noster; non auro, non argento, sed sanguine suo (S. *Guelf.* 1,3: MA 443).

1027. Homo et Deus est: unus Christus homo et Deus est; quomodo unus homo, anima et corpus: non autem Deus et homo duae personae. In Christo duae sunt quidem substantiae, Deus et homo: sed una persona, ut Trinitas maneat, non accedente homine quatemitas fiat (S. 130,3: ML 38,727) L

1028. Non enim homine assumpto personarum numerus auctus est, sed eadem Trinitas mansit. Nam sicut in homine quolibet, praeter unum illum qui singulariter susceptus est, anima et corpus una persona est; ita in Christo Verbum et homo una persona est (*Ep.* 169,2,8: ML 33,745).

1029. Ipse est filius hominis, qui et Filius Dei. Haerendo enim ad unitatem personae filius hominis Filio Dei, facta est una persona, eademque Filius Dei, quae et filius hominis. Quid autem propter quid habeat, dignoscendum est. Filius hominis habet animam, habet corpus. Filius Dei... habet hominem, tanquam anima

1 Ut recte observat Portalié (*l.c.* 2364) Augustinus frequenter usurpavit vocabulum *substantiae*, et frequentius adhuc vocabulum *naturae*. Prae mente habeatur quod iam supra diximus ubi de fluctuatione terminologiae egimus in *De Trinitate* c.L Hoc unum tamen certissime constat, Augustinum numquam loquutum fuisse de unione *moralis* duarum personarum in Christo, sed de unitate absoluta unius personae in duabus naturis. «In unitate personae copulans utramque naturam» (vide n.1032).

corpus. Sicut anima habens corpus, non facit duas personas, sed unum hominem; sic Verbum habens hominem, non facit duas personas sed unum Christum (*In Io. Eu. tr.* 19,15: ML 35,1553).

1030. Et caro Christus, et anima Christus, et Verbum Christus: nec tamen tria haec tres Christi, sed unus Christus. Hominem interroga, et de teipso fac gradum ad ea quae supra te sunt, et si nondum inteliigenda, saltem credenda. Quomodo est enim unus homo anima et corpus; sic unus Christus Verbum et homo (*In Io. Ev. tr.* 47.12: ML 35.1739)-

1031. Christus Iesus Dei Filius est, et Deus et homo. Deus ante omnia saecula, homo in nostro saeculo. Deus, quia Dei verbum; *Deus enim erat Verbum* (Io. 1,1): homo autem, quia in unitatem personae accessit Verbo anima rationalis et caro. Quocirca in quantum Deus est, ipse et Pater unum sunt (Io. 10,30): in quantum autem homo est, Pater maior est illo (Io. 14,28). Cum enim esset unicus Dei Filius, non gratia, sed natura, ut esset etiam plenus gratia, factus est et hominis filius: idemque ipse utrumque ex utroque unus Christus. Quia *cum informa Dei esset, non rapinam arbitratus est*, quod natura erat, id est, *esse aequalis Deo*. *Exinanivit autem se, accipiens formam servi* (Phil. 2,6 et 7), non amittens vel minuens formam Dei. Ac per hoc et minor est factus, et mansit aequalis, utrumque unus, sicut dictum est: sed aliud propter Verbum, aliud propter hominem: propter Verbum aequalis Patri, propter hominem minor. Unus Dei Filius, idemque hominis filius: unus hominis filius, idemque Dei Filius: non duo filii Dei Deus et homo, sed unus Dei Filius; Deus sine initio, homo a certo initio, Dominus noster Iesus Christus (*Enchir.* 35: ML 40,249).

C* *

1032. Nunc vero ita inter Deum et homines mediator apparuit, ut in unitate personae copulans utramque naturam, et solita sublimaret insolitis, et insolita solitis temperaret (*Ep.* 137,3,9: ML 33.519).

1033. Christus... in unitatem personae suae, manente invisibili Dei forma, accepit visibilem hominis formam (*C. Max.* I 19: ML 42,757).

1034. Ipse Deus, Deus manet: accedit homo Deo, et fit una persona, ut sit non semideus, quasi parte Dei Deus, et parte hominis homo; sed totus Deus et totus homo (*S.* 293,7: ML 38,1332) 2.

1035. Ita et per obedientiam unius hominis insti constituentur multi... (Rom. 5,19). C.8. Nec quia dixit, *hominis*, separavit Deum, qui hominem assumpsit; quia sicut dixi, et valde commendandum est, una persona est. Ipse namque unus Christus et Dei Filius semper natura, et hominis Filius qui ex tempore assumptus est

2 In eo quod unio Verbi cum natura humana personalis sit, praecipuam reponet Augustinus differentiam inter Incarnationem Verbi et unionem Spiritus Sancti cum visibilibus creaturis, prout cum apparuit sub specie columbae vel ignis. Ob eandem rationem unio Incarnationis valde differt ab unione Dei cum sanctis suis. Cf. *De Trin.* II 6,11 : ML 42,851-852; C. **Max.** I 19: ML 42, 756. Plura apud Van Bavel, *o.c.* 26ss.

gratia; nec sic assumptus est ut prius creatus post assumeretur, sed ut ipsa assumptione crearetur. Ac per hoc propter istam unitatem personae in utraque natura intel/igendam et *Filius hominis dicitur descendisse de caelis, quamvis sit ex ea quae in terra fuerat Virgine assumptus; et Filius Dei dicitur crucifixus et sepultus, quamvis haec non in divinitate ipsa qua est Unigenitus Patri coaeternus, sed in naturae humanae sit infirmitate perpessus* (C.S. Arian, c.7.8: *ML* 42,688).

1036. Hic omnino granditer et *evidenter Dei gratia commendatur. Quid enim natura humana in homine Christo meruit, ut in unitatem personae unici Filii Dei singulariter esset assumpta? Quae bona voluntas, cuius boni propositi studium, quae bona opera praecesserunt, quibus mereretur iste homo una fieri persona cum Deo? Numquid antea fuit homo, et hoc ei singulare beneficium praestitum est cum singulariter promereretur Deum? Nempe ex quo esse homo coepit, non aliud coepit esse homo quam Dei Filius; et hoc unicus, et propter Deum Verbum, quod illo suscepto caro factum est, utique Deus ut quemadmodum est una persona quilibet homo, anima scilicet rationalis et caro, ita sit Christus una persona, Verbum et homo* (*Enchir.* 36; *ML* 40,250) 34

1037. Est etiam praeclarissimum lumen praedestinationis et gratiae, ipse Salvator, ipse Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus; qui ut hoc esset, quibus tandem suis *vel operum vel fidei* praecedentibus meritis natura humana quae in *illo est* comparavit? Respondeatur, quaeso: ille homo, ut a Verbo Patri coaeterno in unitatem personae assumptus, Filius Dei unigenitus esset, unde hoc meruit? Quod eius bonum qualecumque praecessit? Quid egit ante, quid *credidit*, quid petivit, ut ad hanc ineffabilem excellentiam perveniret? Nonne faciente ac suscipiente Verbo, ipse homo, ex quo esse coepit, Filius Dei unicus esse coepit? Nonne Filium Dei unicum femina illa gratia plena concepit? Nonne de Spiritu Sancto et virgine Maria Dei Filius unicus natus est, non carnis cupidine, sed singulari Dei munere? (*De praed. sanet.* 15,30: *ML* 44,981-982).

1038. Quia nec ipse ut tanta unitate Deo vero coniunctus una cum illo persona Filius Dei fieret, ullis est praecedentibus meritis assecutus; sed ex quo homo esse coepit, ex illo est et Deus; unde dictum est, *Verbum caro factum est* (*De Trin.* XIII 17,22: *ML* 42,1031)*.

3 Synthesis formularum quibus Augustinus exprimit unionem naturarum videri potest apud Van Bavel, *o.c.* 41-44.

4 Ut ostendat multa esse in «Christi incarnatione, quae superbis displicet», asserit quomodo sicut humana Christi natura nullis «praecedentibus meritis» assumpta fuit a Verbo, ita «gratia Dei sine ullis praecedentibus meritis... commendaretur» (*Ib.*). Hac coniunctione docet naturam humanam Christi connaturali personalitate caruisse. naturam ipsam non exstitisse antequam assumeretur, et simul gratuitatem assumptionis. «Numquid ille prius vixit filius hominis, et bene vivendo factus est Filius Dei? Inde coepit, et inde incoepit, et susceptione factus est» (*S.* 174,2,2: *ML* 38,941). Controversia pelagiana oppor-

1039. Neque enim audebis eum dicere praecedentibus operum meritis Filium Dei factum ab initio, id est, a virginis utero... Quid enim dicatis de Christo secundum hominem, non invenitis, id est, secundum id quod Verbum caro factum est: quod ille qui Deus erat, et Deus mansit et homo factus est; quod ipse homo nunquam ita fuit homo, ut non esset unigenitus Dei Filius, propter unigenitum Verbum (*C. Iul. o. i.* I 138: ML 45,1137).

1040. Deus naturam nostram, id est, animam rationalem carnemque hominis Christi suscepit, susceptione singulariter mirabili et mirabiliter singulari, ut nulli iustitiae suae praecedentibus meritis Filius Dei sic esset ab initio quo esse homo coepisset, ut ipse et Verbum quod sine initio est, una persona esset (*De corr. et grat.* 11,30: ML 44,934)5.

1041. Ac per hoc propter istam unitatem personae in utraque natura intelligendam et Filius hominis dicitur descendisse de caelis, quamvis sit ex ea quae in terra fuerat Virgine assumptus; et filius Dei dicitur crucifixus et sepultus, quamvis haec non in divinitate ipsa qua est Unigenitus Patri coaeternus, sed in naturae humanae sit infirmitate perpessus... Hanc unitatem personae Christi Iesu Domini nostri, sic ex natura utraque constantem, divina scilicet atque humana, ut quaelibet earum vocabulum etiam alteri impertiat, et divina humanae, et humana divinae, beatus ostendit Apostolus (*C. S. Arian.* 8: ML 42,688).

1042. Christus, Verbum anima et caro. Homo quilibet, anima et caro: Christus, Verbum et homo. Si Verbum et homo, Verbum et anima et caro. Non tres personae sunt, Verbum et anima et caro; quia nec tu duae, anima et caro. Tu, anima et caro, homo unus; ille, Verbum anima et caro, Christus unus. Aliquando autem secundum id quod Verbum est loquitur, et tamen ipse Christus loquitur; aliquando secundum id quod anima est loquitur, et tamen ipse Christus loquitur; aliquando secundum id quod caro est loquitur, et tamen ipse Christus loquitur. Probemus ista exemplis divinorum eloquiorum. Secundum Verbum audi: *Ego et Pater unum sumus* (Io. 10,30). Secundum animam audi: *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Mt. 26,38). Secundum carnem audi: *Oportebat Christum pati, et resurgere tertia die* (Lc. 24,46). Ubi resurgere, nisi in eo quod potuit cadere? Ibi resurrexit, ubi mortuus fuit. Quaere mortem in Verbo: numquam esse potuit. Quaere mortem in anima: numquam fuit, ubi peccatum non fuit. Quaere mortem in carne: ibi plane fuit; et ideo vera resurrectio fuit, quia vera mors fuit. Ibi

tunitatem Augustino suppeditavit penitiori doctrina Christologica Theologiam ditandi.

5 Quando Augustinus dicit Verbum «hominem» assumpsisse, hoc unum prae mente habet, ut contra Apollinaristas statuatur non tantum carnem sed et animam et quidem rationalem a Verbo assumptam fuisse. Nullo autem modo dicere vult personam humanam praexistisse assumptioni a Verbo. Hoc abunde patet ex textibus hic allatis.

ιηοΓδ fuit. Quare fuit, ubi peccatum non fuit? Ibi poena fuit sine culpa, ut in nobis et culpa solveretur et poena (*S. Morin* 17,3: MA 660).

Caro *accésit* ad Verbum, non periit in carne Verbum. Duae naturae inconfusae manent, suntque in Christo duae voluntates

Summarium.—Verbum non est conversum in carnem. Quia omnipotens erat, fieri potuit ex Virgine, manens quod erat. Utraque natura manens inconfusa. Nec divinitas in creaturam mutata est, ut desisteret esse divinitas; nec creatura in divinitatem, ut desisteret esse creatura: 1043-1046. Ad intimam unionem naturarum in persona Verbi inculcandam, aliquando loquitur de «mixture Dei et hominis»: 1047.—Qui Deus idem homo, non confusione naturarum, sed unitate personae. Actus et affectus humani nobis persuadent Verbum non consumpsisse, sed assumpsisse humanam naturam. Habuit Christus voluntatem humanam, sed semper subiecta fuit voluntati divinae. Quoad divinitatem attinet, una eademque est voluntas Patris et Filii: 1048-1052.

1043. Si nimis ¹ haec intuetur verba, potest alius non minus perversus ex istis verbis ita calumniari fidei nostrae, ut dicat ipsum Verbum conversum et commutatum esse in carnem, et Verbum esse destitisse; quia scriptum est, *Verbum caro factum est: sicut* caro humana, cum fit cinis, non est caro et cinis, sed ex carne cinis. Et secundum loquendi modum consuetudinemque celebriorem, quidquid fit quod non erat, desinit esse quod erat. Nec tamen ita haec verba intelligimus; sed etiam ipsi² nobiscum ita intelligunt, ut manente Verbo quod est, ex eo quod accepit formam servi, non ex eo quod in illam formam aliqua mutatione conversum est, dictum sit, *Verbum caro factum est* (*De div. quaest.* 83 q.80,2: ML 40,94).

1044. Caro fit Verbum, sed caro accedit ad Verbum, non perit in carne Verbum (*S.* 290,5,5: ML 38,13/5).

1045. Antequam enim fieret (ex virgine), erat: et quia omnipotens erat, fieri potuit manens quod erat... Quomodo Deus esse desisteret, cum homo esse coepit, qui genitrici suae praestitit ne desisteret virgo esse, cum peperit? Proinde quod Verbum caro factum est, non Verbum in carnem pereundo cessit; sed caro ad Verbum, ne ipsa periret, accessit (*S.* 186,1,1: ML 38,999).

1046. Ergo quia forma Dei accepit formam servi, utrumque Deus et utrumque homo: sed utrumque Deus propter accipientem Deum, utrumque autem homo propter acceptum hominem, neque enim illa susceptione alterum eorum in alterum conversum atque mutatum est: nec divinitas quippe in creaturam mutata est, ut desisteret esse divinitas; nec creatura in divinitatem, ut desisteret esse creatura (*De Trin.* I 7,14-¹ ML 42,829).

¹ Septem Mss., *si minus*.

- Apollinaristae.

1047. Sicut in unitate personae anima unitur corpori, ut homo sit; ita in unitate personae Deus unitur homini, ut Christus sit. In illa ergo persona mixtura est animae et corporis; in hac persona mixtura est Dei et hominis: si tamen recedat auditor a consuetudine corporum, qua solent duo liquores ita commisceri, ut neuter servet integritatem suam; quamquam et in ipsis corporibus aeri lux incorrupta misceatur (*Ep.* 137,3,11: ML 33,520)3.

1.048. Idem Deus qui homo, et qui Deus idem homo: non confusione naturae, sed unitate personae (*S.* 186,1,1: ML 38,999).

1049. Iam illud, quod in somnos solvitur, et cibo alitur, et omnes humanos sentit affectus, hominem persuadet hominibus, quem non consumpsit utique, sed assumpsit (*Ep.* 137,3,9: ML 33,519).

1050. Quantum enim Deus distat ab homine, tantum voluntas Dei a voluntate hominis. Unde gerens hominem Christus, et regulam nobis proponens, docens nos vivere, et praestans nobis vivere, ostendit hominis quandam privatam voluntatem, in qua suam figuravit et nostram, quia caput nostrum est, et ad eum, sicut nostis, tanquam membra utique pertinemus: *Pater*, inquit, *si fieri potest, transeat a me calix iste*. Haec humana voluntas erat, proprium aliquid et tanquam privatum volens. Sed quia rectum corde voluit esse hominem, ut quidquid in illo aliquantum curvum esset, ad illum dirigeret qui semper est rectus: *Verum non quod ego volo*, ait, *sed quod tu, Pater* (Mt. 26,39). Sed quid posset mali velle Christus? Quid postremo alius posset velle, quam Pater? Quorum una est divinitas, non potest esse dispar voluntas. Sed ex persona hominis transfigurans in se suos, quos in se transfiguravit, cum ait, *Esurivi, et dedistis mihi manducare* (Mt. 25,35); ... ostendit quamdam hominis propriam voluntatem; ostendit te, et correxit te. Ecce vide, inquit, te in me; quia potes aliquid proprium velle, ut aliud Deus velit, conceditur hoc humanae fragilitati, conceditur humanae infirmitati; aliquid proprium velle, difficile est ut non tibi contingat:

3 Ad illustrandam intimam unionem naturae humanae in persona Verbi, Augustinus utitur comparatione unionis animae et corporis, et etiam loquitur de «mixtura Dei et hominis». Cum doctrina eius de duabus naturis inconfuse manentibus adeo perspicua sit, evidens est non aliud in mente habuisse, nisi fortiter inculcare unionem naturae humanae in persona Verbi, nullo autem modo egisse de unione naturarum inter se. Caeterum mens Augustini clare patet etiam ex casu monachi Leporii qui, ut immutabilitas divina servaretur, negaverat Deum hominem factum. Leporius, ab Augustino edoctus, errorem suum retractavit, atque subscripsit Libellum Emendationis. Nunc vero, inter alia quae in Libello continentur, haec sunt: «Absit ita credere, ut conflati quodam genere duas naturas in unam arbitremur redactas esse substantiam. Huiusmodi enim commixtio partis utriusque corruptio est». Cf. F. Cavallera, *Thesaurus doctrinae catholicae*, nova ed. (Parisiis 1936) n.670. Cum vocabulum *commixtio* prout refertur ad unionem duarum naturarum reiciatur, non potuit tali sensu Augustinus eo uti, sed prout iam exposuimus. De errore monachi Leporii, cf. Epist. 219 a quatuor episcopis Africae, inter quos Augustinus, ad episcopos Gallicanos Proculum et Cylinnium missam. Videtur Augustinum hanc dictasse epistolam (ML 33,991). Tamen quod Augustinus Libellum ipsum composuerit hodie reicitur. Vide A. Trapé, *Un caso de Nestorianismo Prenestoriano en Occidente, resuelto por San Agustín*: La Ciudad de Dios, 59 (1943) 45-67.

sed statim cogita qui sit supra te; illum supra te, te infra ilium; illum creatorem, te creaturam; illum dominum, te scrvum; ilium omnipotentem, te infirmum, corrigens te, subiungensque voluntati eius, ac dicens, *Verum non quod ego volo, sed quod tu vis, Pater* (*En. in Ps. 32,2: ML 36,277-278*).

1051. Quomodo autem complexus est Dominus ex duabus voluntatibus unam factam in homine quem portabat? Praefigurans in corpore suo, id est Ecclesia sua, futuros quosdam qui voluntatem suam vellent facere, sed sequerentur postea Dei... Quosdam ergo infirmos in se praefigurans, vel in corpore suo; ex persona infirmorum, compatiens illis, ait: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste*. Ostendit hominis voluntatem: si in ipsa voluntate permaneret, iam pravum cor videretur ostendere. Sed si compassus est tibi, et te liberat in se; imitare quod sequitur, dicens: *Verum non quod ego volo, sed quod tu vis, Pater* (*En. in Ps. 93,19: ML 37,1206*).

1052. Caeterum quod attinet ad divinitatem Filii, una eademque voluntas est Patris et Filii: nec potest ullo modo esse diversa, ubi est natura Trinitatis immutabilis universa (*C. S. Arian. 7: ML 42,688*).

CAPUT VI

Christus assumpsit defectus et passiones corporis et animae,
quae eius perfectioni non obstant. Numquam peccavit, nec
peccare potuit

Summarium.—Conditionis humanae affectus non simulavit, sed plane exhibuit, non tamen conditionis necessitate, sed magisterii voluntate. Ex realitate istorum affectum demonstrat Christum carnem et animam humanam habuisse. Neque vitiosae fuerunt istae passiones seu affectiones, cum rectam sequerentur rationem, et nullum in eis haberetur peccatum. Transit deinde ad explicationem symbolicam, atque asserit nos omnes in his infirmitatibus praesignatos fuisse. Hoc valet, in particulari, de tristitia et turbatione Christi: 1053-1058.—Idem valet licet tenuiore gradu derelictione Christi in cruce: 1059-1062.—Nullum omnino habuit peccatum, nec originis, quia sine concupiscentia conceptus, nec propriae iniquitatis. Ideo Christus fuit sine peccato actuali, quia non habuit originale. Immo impeccabilis fuit. Impeccabilitas ex ipsa unione hypostatica repetitur: 1063-1067.—Christus nunquam concupivit illicita, neque habuit fomitem peccati, quia sine concupiscentia ipse conceptus fuit. Ad nostrum exemplum, tentationem externam sustinere voluit: 1068-1072.—Eo magis liber erat Christus, quo peccare nequibat: 1073-1074.

1053. Quis tibi hoc contra Evangelium concessurus est, quod omnes humanae conditionis simulavit affectus? Prorsus si dixit evangelista, Dormivit Iesus (Mt. 8,24); si dixit, Esurivit (Id. 4,2), sitivit (Io. 19), contristatus est (Mt. 26,37), exhilaratus est, et si quae talia; omnia vera sunt, quae ita narrata sunt, ut non eum simulasse, sed plane fecisse vel exhibuisse conscripta sint, sane non neces-

sitate conditionis, sed magisterii voluntate, et divina etiam potestate. Nam homo plerumque etsi nolit, dormit; etsi nolit, contristatur; etsi nolit esurit, ac sitit: ille autem omnia ista, quia voluit... Tamen vera haec et de illo fideliter veraciterque conscripta sunt, ut quisquis Evangelio eius crediderit, veritate instruatur, non mendaciis illudatur (*C. Faust. Man.* XXVI 8: ML 42,484) L

1054. Hos autem humanae infirmitatis affectus, sicut ipsam carnem infirmitatis humanae, ac mortem carnis humanae Dominus Iesus, non conditionis necessitate, sed miserationis voluntate suscepit, ut transfigureret in se corpus suum, quod est Ecclesia, cui caput esse dignatus est, hoc est membra sua in sanctis et fidelibus suis: ut si cui eorum inter humanas tentationes contristari et dolore contingeret, non ideo se ab eius gratia putaret alienum; et non esse ista peccata, sed humanae infirmitatis indicia, tanquam voci prae-missae concinens chorus, ita corpus eius ex ipso suo capite addisceret (*En. in Ps.* 87,3: ML 37,1111).

1055. Sed cum rectam rationem sequantur istae affectiones, quando ubi oportet adhibentur, quis eas tunc morbos seu vitiosas passiones audeat dicere? Quamobrem etiam ipse Dominus in forma servi agere vitam dignatus humanam, sed nullum habens omnino peccatum, adhibuit eas ubi adhibendas esse iudicavit. Neque enim in quo verum erat hominis corpus et verus hominis animus, falsus erat humanus affectus. Cum ergo eius in Evangelio ista referuntur, quod super duritiam cordis ludaeorum cum ira contristatus sit (Mc. 3,5); quod dixerit, *Gaudeo propter vos, ut credatis* (Io. 11,15); quod Lazarum suscitaturus etiam lacrymas fuderit (Ib. 35); quod concupiverit cum discipulis suis manducare pascha (Lc. 22,15); quod propinquante passione tristis fuerit anima eius (Mt. 26,38), non falso utique referuntur. Verum ille hos motus certae dispensationis gratia, ita cum voluit suscepit animo humano, ut cum voluit factus est homo (*De civ. Dei* XIV 9,3: ML 41,414).

1056. *Iesus ergo ut vidit eam plorantem, et ludaeos qui cum illa erant plorantes, fremuit spiritu, et turbavit semetipsum* (Io. 11,33)... Turbaris tu nolens; turbatus est Christus, quia voluit. Esurivit Iesus, verum est, sed quia voluit; dormivit Iesus, verum est, sed quia voluit; contristatus est Iesus, verum est, sed quia voluit; mortuus est Iesus, verum est, sed quia voluit: in illius potestate erat sic vel sic affici, vel non affici. Verbum enim animam suscepit et carnem, totius hominis sibi coaptans in personae unitate naturam... Anima et caro Christi cum Verbo Dei una persona est, unus Christus est. Ac per hoc ubi summa potestas est, secundum voluntatis nutum tractatur infirmitas: hoc est, *turbavit semetipsum* (*In Io. Ev. tr.* 49,18: ML 35.1754).

1 Circa doctrinam S. Augustini de functionibus sensibilibus et affectibus animae humanae, scripserunt: F. J. Thonnard, *Les fonctions sensibles de l'âme humaine selon S. Augustin*: L'Année Théologique Augustinienne, 12 (1952) 335-345; *La vie affective de l'âme selon S. Augustin*: Ib. 13 (1953) 33-55; Salvador Cuesta, *El equilibrio pasional en la doctrina estoica y en la de S. Agustín* (Madrid 1945).

UK \EKH»> JNC\RX\TO hI RKUKMITORK

1057. Te praesignavit Dominus in sua infirmitate, non se: non enim timebat Dominus pati, tertio die resurrecturus. Sed tristitiam sic assumpsit quomodo carnem. Nolite enim putare quia hoc dicimus, non fuisse tristem Dominum. Si enim hoc dixerimus, quia non erat tristis, cum Evangelium dicat, *Tristis est anima mea usque ad mortem* (Nit. 26,38): ergo et quando dicit Evangelium, Dormivit Iesus (Ib. 8,24), non dormivit Iesus; et quando Evangelium dicit. Manducavit Iesus (Lc. 14,1), non manducavit Iesus: subrepat vermiculus putredinis, et nihil sanum relinquit, ut dicatur quia et corpus non erat verum, et carnem veram non habuit. Quidquid ergo de illo scriptum est, fratres, factum est, verum est. Ergo tristis fuit? Prorsus tristis, sed voluntate suscipiens tristitiam, quomodo voluntate suscipiens carnem; quomodo voluntate carnem veram, sic voluntate tristitiam veram (*En. in Ps. 93,19: ML 37, 1207-1208*).

1058. In illo enim eramus, quando dixit: «Tristis est anima mea usque ad mortem». Non enim timebat mori, qui venerat mori; aut recusabat mori, qui potestatem habebat animam suam ponendi, et potestatem habebat iterum sumendi eam: sed loquebantur membra in capite, et loquebatur caput pro membris (*En. in Ps. 40,6: ML 36,459*).

1059. Unde illa vox est in cruce: *Dens meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me?* (Ps. 21,2). Ergo Deus dereliquit Christum, cum Deus esset in Christo mundum reconcilians sibi, cum esset et Christus Deus... Deus reliquit illum? Absit. Sed in vetere nostro vox nostra erat, quia simul crucifixus erat vetus homo noster cum illo; et de ipso vetere nostro corpus acceperat, quia Maria de Adam erat (*En. I in Ps. 70,12: ML 36,882*).

1060. Nam quantum ad ipsum attinet, quomodo vellet liberari ab illa hora, qui propterea venerat in illam horam? (Io. 12,27) aut quomodo sic loquebatur, quasi quod nollet ei accideret, cum potestatem habuerit ponendi animam suam, et iterum sumendi eam, nec eam quisquam tolleret ab illo, sed eam ipse poneret et resumeret, sicut in Evangelio dicit? (Ib. 10,18). Sed procul dubio nos in illis vocibus eramus, et caput pro suo corpore loquebatur, non disiuncta significatione vocis, ubi connexio non disiungitur unitatis (*Ep. 140,11,29: ML 33,55i*).

1061. Profecto enim erat aliqua causa... ut... Christum de manibus Iudaeorum non liberaret, eumque in potestate saevientium usque ad mortis exitum derelinqueret (*Ep. 140,11,28: ML 33,550*).

1062. *Deus, Deus meus, ut quid me dereliquisti?* (Ps. 21,2). Verba sunt Domini pendentis in ligno. Quasi reliquit illum ad praesentem felicitatem, sed non eum reliquit ad aeternam immortalitatem. Ibi est finis Domini. Tenent Iudaei, insultant Iudaei, ligant Iudaei, spinis coronant, sputis dehonstant, flagellant, opprobriis obruunt, ligno suspendunt, lancea fodiunt, postremo sepeliunt: quasi

relictus est. Sed quibus? Illis insultantibus (*De Symb.* 3,10: ML 40, 634) 23

1063. Nulla igitur voluptate carnalis concupiscentiae seminatus sive conceptus, et ideo nullum peccatum originaliter trahens: Dei quoque gratia Verbo Patris unigenito, non gratia Filio, sed natura, in unitate personae modo mirabili et ineffabili adiunctus atque concretus, et ideo nullum peccatum et ipse committens; tamen propter similitudinem carnis peccati in qua venerat (Rom. 8, 3), dictus est et ipse peccatum, sacrificandus ad diluenda peccata. In vetere quippe lege peccata vocabantur sacrificia pro peccatis (Os. 4,8): quod vere iste factus est cuius umbrae erant illa. Hinc Apostolus cum dixisset, *Obsecramus pro Christo reconciliari Deo*; continuo subiunxit atque ait: *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos simus iustitia Dei in ipso* (2 Cor. 5,20.21). Non ait, ut in quibusdam mendosis codicibus legitur, Is qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit; tanquam pro nobis Christus ipse peccaverit: sed ait, *Eum qui non noverat peccatum*, id est, Christum, *pro nobis peccatum fecit* Deus, cui reconciliandi sumus, hoc est, sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus (*Enchir.* 41,13: ML 40,252).

1064. Solus unus est qui sine peccato natus est in similitudine carnis peccati, sine peccato vixit inter aliena peccata, sine peccato mortuus est propter nostra peccata (*De pece. mer. et rem.* II 35,57: ML 44,184).

1065. Illud sane magnum verumque dixisti, cum posuisses testimonium apostoli Petri, dicentis, *Qui peccatum non fecit* (1 Petr. 2, 22); notandum esse quod iudicaverit apostolus sufficere ad ostendendum in Christo nullum fuisse peccatum, quia dixit nullum eum fecisse peccatum: Ut «doceret, inquis, quia qui non fecit, habere non potuit». Omnino verissimum est. Profecto enim peccatum etiam maior fecisset, si parvus habuisset. Nam propterea nullus est hominum praeter ipsum qui peccatum non fecerit grandioris aetatis accessu, quia nullus est hominum praeter ipsum qui peccatum non habuerit infantilis aetatis exortu (*C. Iui.* V 15,57: ML 44,815) λ

1066. Modus iste quo natus est Christus de Spiritu Sancto... et de Maria virgine... insinuat nobis gratiam Dei, qua homo nullis praecedentibus meritis, in ipso exordio naturae suae quo esse coepit, Verbo Deo copularetur in tantam personae unitatem, ut idem ipse esset filius Dei qui filius hominis... ac sic in naturae humanae susceptione fieret quodammodo ipsa gratia illi homini naturalis, quae nullum peccatum posset admittere (*Enchir.* 40,12: ML 40,252).

2 Expositio symbolica, expositionem realem non excludit.

Interpretatio quam in Summario dedimus convenit cum ea quae erudite exponitur a T. J. Van Bavel, *o.c.* 119-145. Magis symbolice Augustinum interpretantur, G. Jouassard, *L'abandon du Christ d'après saint Augustin*: Revue des Sciences Philosophiques et Théologiques, 13 (1924) 310-326, et R. Murphy, *The Dereliction of Christ on the Cross* (Washington 1940) 51-58.

3 Notetur haec doctrina de relatione inter peccatum originale et actuale.

1067. Ideo Adam primus ille, secundus iste; quia sine carnis concupiscentia factus ille, natus est iste sed ille tantum homo, iste vero et Deus et homo: et ideo ille potuit non peccare, non sicut iste peccare non potuit (*C. Iui. 0. i. VI 22: ML 45,1553*)⁴.

1068. Dicimus... eum (Christum) perfectione virtutis, et non per carnis concupiscentiam procreata carne, cupiditatem non habuisse vatorum. Aliud est enim non habuisse cupiditatem malam; aliud non eam potuisse sentire: sensisset enim si habuisset; non enim sensus ei defuit quo eam sentiret, sed voluntas adfuit qua non haberet (*C. hd. 0. i. IV 48: ML 45,1366*).

1069. Quisquis credit carnem Christi contra spiritum concupisse, anathema sit (*C. Iui. 0. i. IV 47: ML 45,1366*).

1070. Quam (concupiscentiam) spiritui resistentem non habere in carne mortali, ille tantummodo homo potuit, qui non per ipsam ad homines venit (*C. duas Ep. Pel. I 11,24: ML 44,562*).

1071. Ergo nos transfiguravit in se, quando voluit tentari a satana... Prorsus Christus tentabatur a diabolo... In Christo enim tu tentabaris, quia Christus de te sibi habebat carnem, de se tibi salutem; ... de te sibi tentationem, de se tibi victoriam (*En. in Ps. 60,3: ML 36,724*).

1072. Cui (diabolo) se ipse (Christus) tentandum praebuit, ut ad superandas etiam tentationes eius mediator esset, non solum per adiutorium, verum etiam per exemplum (*De Trin. IV 13,17: ML 42,899*).

1073. Numquid metuendum fuit, ne accedente aetate homo ille libero peccaret arbitrio? Aut ideo in illo non libera voluntas erat, ac non tanto magis erat, quanto magis peccato servire non poterat? (*De praed. sanet. 15,30: ML 44,982*).

1074. Multo quippe liberius erit arbitrium, quod omnino non poterit servire peccato (*Enchir. 105: ML 40,281*).

De sanctitate et scientia Christi

Summarium.—Sanctificavit se in se. Gratia ergo unionis unctus fuit Christus Spiritu Sancto ipso momento Incarnationis. Habuit plenitudinem gratiae: 1075-1077.—Valde interest inter eos qui participatione Sapientiae Dei sapientes fiunt, et Christum qui ipsam personam Sapientiae gerebat. Ignorantiam, seu inconscientiam parvulorum non admittit in Christo infante: 1078-1079.—Nulla ignorantia laborabat Christus. Peccatum tantum ignorabat, non ut eum non iudicaret, seu *de eo sciret, sed ut eum* non committeret. Textum Mc. 13,32, diversimode interpretatur, sive quia nescientes facit, quia non ita sciebat Christus ut tunc discipulis

⁴ De impeccantia et impeccabilitate Christi iuxta Augustinum, cf. J. Mohan, *o.c.* 40ss.

nuntiaret, sive quia ad eius actualement missionem non pertinebat ut per eum sciretur a nobis: 1080-1085.—Probabilius videtur Augustinum asseruisse scientiam beatam Christi: 1086-1090.

1075. In Quo (Verbo) et ipse filius hominis sanctificatus est ab initio creationis suae, quando Verbum factum est caro; quia una persona facta est Verbum et homo. Tunc ergo sanctificavit se in se, hoc est, hominem se in Verbo se; quia unus Christus Verbum et homo, sanctificans hominem in Verbo (*In Io. Ev. tr.* 108,5: ML 35,1916).

1076. Dominus ipse Iesus Spiritum Sanctum non solum dedit ut Deus, sed etiam accepit ut homo; propterea dictus est plenus gratia (Io. 1,14), et Spiritu Sancto (Lc. 11,52, et 4,1). Et manifestius de illo scriptum est in Actibus Apostolorum: *Quoniam unxit eum Deus Spiritu Sancto* (Act. 10,38). Non utique oleo visibili, sed dono gratiae, quod visibili significatur unguento quo baptizatos ungit Ecclesia. Nec sane tunc unctus est Christus Spiritu Sancto, quando super eum baptizatum velut columba descendit (Mt. 3,16): ... sed ista mystica et invisibili unctione tunc intelligendus est unctus, quando Verbum Dei caro factum est (*De Trin. XV* 26,46: ML 42,1093).

1077. De ipso vero capite nostro Apostolus ait: *Quia in ipso inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter. Non ideo corporaliter*, quia corporeus est Deus; sed aut verbo translato usus est, tanquam in templo manufacto non corporaliter, sed umbratilitate habitaverit, id est, praefigurantibus signis: ... aut certe *corporaliter* dictum est, quia et in Christi corpore quod assumpsit ex Virgine, tanquam in templo habitat Deus (*Ep.* 187,13,39: ML 33,847).

1078. Nec eos audiamus, qui sic dicunt ab illa aeterna Sapientia susceptum esse hominem, qui de virgine natus est, quomodo et alii homines ab ea sapientes fiunt, qui perfecte sapientes sunt... Aliud est enim sapientem tantum fieri per Sapientiam Dei, et aliud ipsam personam sustinere Sapientiae Dei. Quamvis enim eadem natura sit corporis Ecclesiae, multum tamen distare inter caput et membra caetera quis non intelligat?... Et propterea Sapientia Dei... non sic assumpsit illum hominem ut caeteros sanctos; sed multo excellentius, multoque sublimius... Quapropter aliter sunt sapientes caeteri homines... et aliter ille unus Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus, qui Sapientiae ipsius, per quam Sapientes fiunt quicumque homines, non solum beneficium habet, sed etiam personam gerit. De caeteris enim sapientibus et spiritualibus animis recte dici potest, quod habeant in se Verbum Dei... sed in nullo eorum recte dici potest, quod *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*; quod in solo Domino nostro Iesu Christo rectissime dicitur (*De ag. chr.* 20,22: ML 40,301-302).

r*.

1079. Qui venit in similitudinem carnis peccati, ut evacuaret corpus peccati, in quo... anima rationalis miserabili ignorantia prae-gravatur. Quam plane ignorantiam nullo modo crediderim fuisse in

et sinite ire (Io. 11,1-44); hoc est, quod post hanc vitam auferentur omnia velamenta, ut facie ad faciem videamus. Quantum autem intersit inter hominem quem Dei Sapientia gestabat, per quem liberati sumus, et caeteros homines, hinc intelligitur, quod Lazarus nisi exiens de monumento non solvitur; id est, etiam renata anima nisi resolutione corporis libera ab omni peccato et ignorantia esse non potest, quamdiu per speculum et in aenigmate videt Dominum: illius autem linteamina et sudarium, qui peccatum non fecit, et nihil ignoravit, in monumento inventa sunt (Ib. 20,7). Ipse enim solus in carne non tantum monumento non est oppressus, ut aliquod peccatum in eo inveniretur (Is. 53,9), sed nec linteis implicatus, ut eum aliquid lateret, aut ab itinere retardaret (*De div. quaest.* 83 q.65: ML 40,60) 2.

1087. Quod si etiam de Domino Iesu Christo, non secundum Verbum in principio Deum apud Deum, sed secundum puerum, qui proficiebat aetate ac sapientia (Lc. 2,40), pius intellectus admittit propria illa susceptione servata, quae communis ei cum caeteris hominibus non est, cuius tanquam morte possideat haereditas, manifestum est. Non enim nos cohaeredes eius esse possumus, nisi et ipse haeres sit. Si autem pietas hoc non admittit, ut primo ex parte videret homo Dominicus 3, deinde ex toto quanquam in sapientia proficere dictus sit; in corpore suo intelligatur haeres, id est Ecclesia, cuius cohaeredes sumus: quemadmodum filii eius matris dicimur, quamvis ex nobis constet (*De div. quaest.* 83 q.75,2: ML 40,87) 4.

1088. *Tu es qui restitues mihi haereditatem meam* (Ps. 15,5): ut nota sit et his quos libero, claritas qua eram apud te, priusquam mundus fieret: non enim restitues mihi quod non amisi, sed restitues his qui amiserunt eius claritatis notitiam, in quibus quia ego sum, *mihi restitues*. 6. *Etenim haereditas mea praeclara est mihi* (Ps. 6): etenim haereditas mea praeclara est, non omnibus, sed videntibus: in quibus quia ego sum, *mihi est*. 10. *Adimplebis me laetitia cum vultu tuo* (Ps. 11): adimplebis eos laetitia, ut non ultra quaerant

2 Omniscientia hoc textu doceri videtur. Quoad visionem beatificam robustum etiam argumentum ex eo confici posse putamus. Visio per speculum et in aenigmate significabatur per sudarium Lazari, quod Dominus auferri iussit, et quamdiu anima non est a corpore resoluta, et libera a peccato et ignorantia, in aenigmate tantum Deum videt. Linteamina autem Christi in monumento inventa sunt, et cum peccatum non fecerit, non fuit lineis seu velaminibus implicatus, ut eum aliquid lateret. Scientia vero quae opponitur cognitioni per speculum et in aenigmate apud Augustinum, sicuti apud S. Paulum, est scientia beata seu visio facialis. Fatemur tamen nonnisi probabile argumentum ex textu erui, eo vel maxime quod in eodem opere *De div. quaest.* 83 (vide n. 1087), utramque sententiam affirmantem scilicet et negantem piam vocat. Cf. I. F. de Groot, *Conspectus historiae dogmatum* (Romae 1931) vol.2,65. Opus *De div. quaest.* 83, inchoatus fuit sub finem anni 388 (ML 40,11).

3 Propterea quia «homo Christus Iesus... sit utique Dominus», Augustinus retractavit appellationem. *Homo Dominicus*. Vide *Retr.* I 19,8: ML 32,616.

4 Vide commentaria in hunc locum apud Van Bavel, *o.c.* 162ss; A. Caron, *La science du Christ dans saint Augustin et saint Thomas*: Angelicum, 7 (1930) 487-614, et Dubarle, *Le*. Legatur etiam n. I eiusdem quaestionis ubi Augustinus explicare conatur quomodo efficiamur *heredes Dei, et coheredes Christi* (Rom. 8,17).

aliquid, cum facie ad faciem te viderint; in quibus quia ego sum, *me adimplebis* (*En. in Ps. 15,5.6.10*: ML 30,145)5.

1089. Item quaeri potest quomodo dictum sit, *Deum nemo vidit* unquam (Io. 1,18); cum eiusdem Domini verba sint, *Nescitis quia Angeli eorum semper vident faciem Patris mei qui in caelis est?* (Mt. 18,10). Quae sententia vos redarguit, qui nescitis quemadmodum dicatis invisibilem Patrem. Illud autem quod ait, *Non quia Patrem vidit quisquam, nisi qui est a Deo, hic vidit Patrem* (Io. 6,46); ad homines referri potest quod dictum est, *quisquam*. Et quia ipse homo erat qui tunc loquebatur in carne, ita hoc dixit, ac si diceret, *Non quia Patrem vidit quisquam hominum nisi ego: sicut dictum est, Quis sapiens, et intelliget haec?* (Ps. 106,42). (*C. Max. II 9,1*: ML 42.76a)67

1090. Quod autem tibi videtur nihil magnum de Deo Patre dici, si forma servi maior est; qua maiores videntur et Angeli: non recte cogitas quem locum in rebus habeat humana natura, quae condita est ad imaginem Dei. Maiores Angeli dici possunt homine, quia maiores sunt hominis corpore: maiores sunt et animo, sed in forma quam peccati originalis merito corruptibile aggravat corpus. Natura vero humana, qualem naturam Christus humanae mentis assumpsit, quae nullo peccato potuit depravari, solus maior est Deus. Denique propter quid dictum sit, *Minorasti eum modico minus quam angelos* (Ps. 8,6); aperuit Scriptura, ubi legitur, *Eum autem modico minus quam angelos minoratum vidimus lesum propter passionem mortis* (Hebr. 2,9). Non ergo propter naturam hominis; sed, *propter passionem mortis*. Natura vero hominis, quae mente rationali et intellectuali creaturas caeteras antecedit, Deus solus est maior (*C. Max. II 25*: ML 42,803)?.

5 Quídam vident in hoc textu affirmationem visionis beatificae pro Christo homine. Cf. L. Richard, *Un texte de saint Augustine sur la vision intuitive du Christ*: Recherches de Science Religieuse, 12 (1922) 85-87; P. Galtier, *L'enseignement des Pères sur la vision beatifique dans le Christ*: Recherches de Science Religieuse, 15 (1925) 54-68. Alii in partem negativam propendent, ut A. M. Dubarle (*Le.*). Textus nimis obscurus est, neque ex eo aliquid concludi posse videtur pro affirmatione vel negatione. Si sensu realístico interpretatur contradictorius apparet. *Claritas* restituatur, *visio possidetur, visio adimplebitur. Ut Augustinus* observat: «Rex noster in hoc psalmo loquitur ex persona susceptionis humanae» (*Ib. n.l*). Vult ergo Augustinus ostendere psalmos Christo applicari sive historice sive mystice. Loquitur ergo de Christo ut Capite Corporis Mystici, seu de *Christo-Toto*. Ita fere Van Bavel, *o.c.* 165.

° Hic princeps locus videtur pro affirmatione visionis beatificae Christi hominis. Affirmativa sententia maiorem adhuc accipit firmitatem, si hic textus cum sequenti confertur (vide n.1090). Notetur opus contra *Maximum Arianorum Episcopum* scriptum fuisse duobus annis ante mortem Augustini.

7 Angeli Deum intuitive vident (vide n. 1089). Sed quamquam Angeli maiores sint corpore Christi propter *passionem mortis*, non sunt anima Christi maiores. Si ergo Angeli Deum facie ad faciem vident, nonne hoc affirmari debet de Christo homine? Vide Van Bavel, *o.c.* 166ss.

PARS II

De Christo Redemptore

CAPUT Vili

Christus Mediator ad componendam causam

Summarium.—Peccato originali, cui actualia addiderant, homines malam habebant causam adversus Deum. Arbitro indigebant. Christus est *medius arbiter* inter Deum et homines. Mediator quia homo, nam ut Deus aequalis est Patri. Non tamen esset Mediator quia homo, nisi esset et Deus. Ideo Christus Mediator, quia Deus cum Patre, et homo cum hominibus: 1091-1095.—Per peccatum inimici eramus Dei; peccatum est maceria homines separans a Deo. Neccsse erat ad reconciliationem faciendam ut medium separans tolleretur. Ideo venit Christus Mediator, peccatum nullum habens, sed nostra suscipiens. Substitutio Christi pro homine peccatore. Deus fecit Christum «peccatum», i.e. victimam, seu sacrificium pro peccato. Ipse sacerdos seipsum obtulit, fudit sanguinem suum, et delevit chirographum peccatorum nostrorum: 1096-1103.

1091. Tenebatur itaque iusta damnatione genus humanum, et omnes erant irae filii... Cum hac quippe omnis homo nascitur. Propter quod dicit Apostolus: *Fuimus enim et nos natura filii irae, sicut et caeteri* (Eph. 2,3). In hac ira cum essent homines per originale peccatum, tanto gravius et perniciosius, quanto maiora vel plura insuper addiderant, necessarius erat mediator, hoc est, reconciliator, qui hanc iram sacrificii singularis, cuius umbrae omnia sacrificia Legis et Prophetarum, oblatione placaret. Unde dicit Apostolus: *St enim cum inimici essemus, reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius, multo magis reconciliati nunc in sanguine eius, salvi erimus ab ira per ipsum* (Rom. 5,10.9) (*Enchir.* 33: ML 40,248).

1092. Arbitrum desiderabat l. Quid est arbiter? Medius ad componendam causam. Nonne inimici eramus Dei, et malam causam habebamus adversus Deum? Quis finiret causam istam malam, nisi ille medius arbiter, qui nisi veniret, misericordiae perierat iter? De quo Apostolus dicit, *Unus mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus* (1 Tim. 2,5). Si non homo, non mediator: quia aequalis Patri Deus. Dicit alio loco: *Mediator autem unius non est; Deus autem unus est* (Gal. 3,20). Inter duos mediator: ergo Christus mediator inter hominem et Deum. Non quia Deus, sed quia homo: nam quia Deus, aequalis Patri; sed aequalis Patri, non mediator. Ut autem sit mediator, descendat a superiore ad inferiorem, ab aequalitate Patris; faciat quod ait Apostolus: *Semetipsum exinanivit formam servi accipiens, in similitudine hominum factus, et habitu inventus*

l *Utinam esset nobis arbiter* (Iob 9,33, sec. LXX).

ut homo (Phil. 2,7). Fundat sanguinem suum, deleat chirographum nostrum (Coi. 2,14), componat inter nos et Deum (*En. in Ps.* 103,8: 37.1383).

1093. In magna ista separatione missus est Mediator. Non poteras ad Deum homo; Deus factus est homo: ut quoniam homo potes ad hominem, qui non posses ad Deum, per hominem venires ad Deum; et factus est mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus... Sed si homo solum esset, hoc sequendo quod es, nunquam pervenires; si Deus solum esset, non comprehendendo quod non es, nunquam pervenires: Deus factus est homo, ut hominem sequendo, quod potes, ad Deum pervenias, quod non poteras (*En. in Ps.* 134,5: ML 37,1741).

1094. Mediator Dei et hominum (Christus), quia Deus cum Patre, quia homo cum hominibus. Non mediator homo praeter deitatem; non mediator Deus praeter humanitatem. Ecce mediator: Divinitas sine humanitate non est mediatrix, humanitas sine divinitate non est mediatrix; sed inter divinitatem solam et humanitatem solam, mediatrix est humana divinitas et divina humanitas Christi (*S.* 47,12,21: ML 38,310).

1095. Et quia omnia quae in contrarium pergunt, per aliquid medium reducuntur, et ab aeterna iustitia temporalis iniquitas nos alienabat; opus ergo erat media iustitia temporali, quae medietas, temporalis esset de imis, iusta de summis, atque ita se nec abrum-pens a summis, et contemperans imis, ima redderet summis. Ideo Christus mediator Dei et hominum dictus est, inter Deum immortalem et hominem mortalem Deus et homo, reconcilians hominem Deo, manens id quod erat, factus quod non erat (*De cons. ev.* I 35,53: ML 34,1070)2.

1096. Ad Christum omnes fugiamus, contra peccatum Deum liberatorem interpellemus: venales nos petamus, ut eius sanguine redimamur. Dicit enim Dominus, *Gratis venumdati estis, et sine argento redimemini* (Is. 52,3). Sine pretio, sed vestro quia meo. Hoc Dominus dicit: ipse enim pretium dedit, non argentum, sed sanguinem suum. Nam nos et servi et egeni remanseramus. 5. Liberat ergo ab hac servitute solus Dominus: qui illam non habuit; solus enim in hac carne venit sine peccato. Nam quos videtis in manibus matrum parvulos ferri, nondum ambulant, et iam sunt compediti; traxerunt enim de Adam quod solvatur a Christo. Pertinet etiam ad ipsos, cum baptizantur, ista gratia quam Dominus pollicetur; quia de peccato solus liberare potest, qui venit sine peccato, et factus est sacrificium pro peccato. Audistis enim cum Apostolus legeretur: *Pro Christo*, inquit, *legatione fungimur, tanquam Deo exhortante per nos; obsecramus pro Christo*; id est, tanquam vos Christus obsecret. Quid? *Reconciliari Deo*. Si exhortatur et obsecrat Aposto-

2 Pulcherrima sunt quae Augustinus scripsit de Christo *Mediatore et via*. Cf. inter alia plurima: *S.* 121,5: ML 38,680; *En. in Ps.* 29 en 2 1 · ML 36 216' i- 92,3: ML 38,573; *De civ. Dei* XI 2: ML 41,318: "Quo iur, Deus, qua'itur' homo» (*S. Denis* 20,9; MA I p.120).

lus ut reconciliemur Deo, inimici eramus Deo. Nemo enim reconciliatur nisi ex inimicitiiis. Inimicos autem nos non natura, sed peccata fecerunt. Unde inimici illius, inde servi peccati. Non habet Deus liberos inimicos; necesse est servi sint: et servi remanebunt nisi ab illo liberentur, cui peccando inimici esse voluerunt. *Obsecramus* ergo, inquit, *pro Christo, reconciliari Deo*. Quomodo autem reconciliamur, nisi solvatur quod inter nos et ipsum separat? Ait enim per prophetam: *Non gravavit aurem ne audiat, sed peccata vestra separant inter vos et Deum* (Is. 59,1.2). Quia ergo non reconciliamur nisi ablato quod in medio est, et posito quod in medio sit. Est enim medium separans, sed contra est mediator reconcilians: medium separans est peccatum, mediator reconcilians est Dominus Iesus Christus: *Unus enim Deus, et unus mediator Dei et hominum, homo Christus Iesus* (1 Tim. 2,5). Ut ergo tollatur maceria separans quod est peccatum venit ille mediator, et factus est sacrificium sacerdos ipse. Et quia sacrificium factus est pro peccato, offerens seipsum in holocaustum in cruce passionis suae, sequitur Apostolus et dicit, cum dixisset, *Obsecramus pro Christo, reconciliari Deo*: quasi diceremus, quomodo poterimus reconciliari? *Eum*, inquit, id est ipsum Christum, *qui non noverat peccatum, peccatum pro nobis fecit, ut nos simus iustitia Dei in ipso* (2 Cor. 5,20.21). *Eum* ipsum, inquit Christum Deum, *qui non noverat peccatum*. Venit enim in carne, hoc est, in similitudine carnis peccati (Rom. 8,3), non tamen in carne peccati, non habens ullum omnino peccatum: et ideo factus est verum sacrificium pro peccato, quia nullum habebat ipse peccatum (*In Io. Ev. tr.* 41,4,5: ML 35,1694-1695) 3.

1097. Delicta nulla Christus habuit; fuit delictorum susceptor, sed non commissor (*En. in Ps.* 68,10: ML 36,849)4.

1098. *Eum qui non noverat peccatum, peccatum pro nobis fecit?* Quis? quem? Deus Christum. Deus Christum fecit pro nobis peccatum. Non dixit, Fecit pro nobis peccantem; sed, *fecit eum peccatum*. Si nefas est dicere peccasse Christum, quis ferat peccatum esse Christum? Et tamen non possumus Apostolo contradicere... 11. Quid igitur est? Intendat Caritas vestra magnum altumque mysterium. Felices eritis, si intellectum dilexeritis, et ad dilectum pervereritis. Prorsus, prorsus Christus Dominus noster, Iesus Salvator noster, Redemptor noster peccatum factus est, ut nos essemus iustitia Dei in ipso. Quomodo? Audite Legem... In Lege peccata vocabantur etiam sacrificia, quae pro peccatis offerebantur. Habes, cum victima pro peccato adduceretur, dicit Lex, *Ponant manus suas sacerdotes super peccatum* (Lev. 4); id est, super victimam pro peccato. Et quod est aliud quam Christus sacrificium pro peccato? *Sicut et Christus*, inquit, *dilexit vos, et tradidit semetipsum pro vobis oblationem et hostiam Deo in odorem suavitatis* (Eph. 5,2). Ecce de

3 Comprehensivam analysim istius loci, vide apud J. Rivière, «Contribution au 'Cur Deus homo' de saint Augustin» (MA II 838ss).

4 Commentât verba Psalmi: *Quae non rapui, tunc exsolvebam* (Ps. 68,5).

quo peccato damnavit peccatum: de sacrificio quod factus est pro peccatis, inde damnavit peccatum (*S.* 152 n.10.11: ML 38,825).

1099. Propter similitudinem carnis peccati in qua venerat, (Rom. 8,3), dictus est et ipse peccatum, sacrificandus ad diluenda peccata... Apostolus cum dixisset, *Obsecramus pro Christo reconciliari Deo*; continuo subiunxit atque ait: *Eum qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit, ut nos simus iustitia Dei in ipso* (2 Cor. 5, 20-21). Non ait, ut in quibusdam mendosis codicibus legitur, Is qui non noverat peccatum, pro nobis peccatum fecit; tanquam pro nobis Christus ipse peccaverit: sed ait, *Eum qui non noverat peccatum*, id est Christum, *pro nobis peccatum fecit* Deus, cui reconciliandi sumus, hoc est, sacrificium pro peccatis, per quod reconciliari valeremus (*Enchir.* 41: ML 40,253)5.

1100. Si autem confiteris mortuum, confitere suscepisse poenam peccati nostri sine peccato nostro (*C. Faust. Man.* XIV 7: ML 42,298).

noi. Suscepit autem Christus sine reatu supplicium nostrum, ut inde solveret reatum nostrum, et finiret etiam supplicium nostrum (*C. Faust. Man.* XIV 4: ML 42,297).

1102. Nostrum ergo corpus mortuum est propter peccatum (originale), Christi autem corpus solum mortuum est sine peccato; ut fuso sanguine sine culpa, omnium culparum chirographa deleantur, quibus debitores qui in eum credunt, a diabolo antea tenebantur. Et ideo, *Hic est*, ait, *sanguis meus, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum* (Mt. 26,28) (*De pece. mer. et rem.* II 30,49: ML 44,180)6.

1103. tino eodemque primo Adam, per cuius peccatum et mortem tanquam haereditariis malis posterius eius obligati sumus; altero secundo Adam, ... quo pro nobis solvente quod non debebat a debitis et paternis et propriis liberati sumus (*De Trin.* XIII 16,21: ML 42,1031)7.

Bibl.i O. Scheel, *o.c.* Hoc opus critice receptum fuit a protestantibus et catholicis (cf. J. Gottscick, Augustinus *Anschaung von der Erloserwirkungen Christi*: Zeitschrift für Théologie und Kirche, 11 (1901) 97-213;

5 Alias Augustinus de Christo praedicat verba Tsaiiae (c.52-54) speciatim vero: *Vulneratus est propter iniquitates nostras... et livore eius sanati sumus* (Ib. 53.4). Cf. speciatim *De cons. ev.* I 30,48: ML 34,1066.

6 Pelagianis obicientibus: «si primi hominis peccato factum est ut moreremur, Christi adventu fieret ut credentes in eum non moreremur», et «neque enim praevaricatoris transgressio plus nobis nocuit, quam incarnatio vel redemptio profuit Salvatoris», Augustinus respondit. Apostolum de corporis resurrectione locutum fuisse in 1 Cor. 5,21-22, et multo magis esse resurrectionem corporis in vita aeterna, quae per redemptionem Christi nobis promittitur, quam temporalem corporis mortem ex primo praevaricatoris peccato venientem, quod peccatum, et «omnium culparum chirographa» per Christum, «fuso sanguine sine culpa» deleta sunt.

7 Non desunt critici qui teneant Augustinum primis annis post conversionem, non talem conceptum de Christi opere habuisse, prout in hoc capite et sequentibus exponitur, sed de Christo cogitasse ut Magistro de caelo misso ad veritatem et virtutem docendam. Cf. O. Scheel, *Die Anschauung Augustins*

C. Van Cromdrugghe, *La doctrine christologique et sotériologique de saint Augustin et ses rapports avec le néo-platonisme*: Revue d'histoire ecclésiastique, 5 (1904) 237-257 et 477-503). E. Portalier, *l.c.*, 23685s.; J. Fixeront, *History of Dogmas* II 378-381; J. Mohan, *o.c.* 445s; De Groot, *Conspectus historiae dogmatum* II 66ss; J. Rivière, *o.c.*; G. de Plinval, *Pour connaître la pensée de saint Augustin* (1954) 175-181; L. Magali, *Il problema del dolore secondo S. Agostino* 172.5s; H. Rondet, *Le Christ nouvel Adam, dans la théologie de saint Augustin*: Etudes Mariales (1955) 25-41. G.-B. Ladner, *St. Augustine's conception of the reformation of Man to the Image of God*: Aug. Mag. II 867-878.

CAPUT IX

Triumphus Christi in cruce; ideo victor, quia victima

Summarium.—Verum sacrificium soli Deo debetur. Christus morte sua verum et proprie dictum sacrificium obtulit, per quod quidquid culparum in nobis erat abolevit, exstinxit. Sanguis Christi pretium est quo redempti sumus. Metaphora utitur Augustinus: In sacco camis suae ferebat Mercator Christus pretium sanguinis sui. Percussus est lancea in cruce, fusus est saccus, et manavit pretium: r 104-1108.—Peccatis remissis inimicitiae finitae sunt, et homines Deo reconciliati fuerunt. Sacrificium crucis fuit ad modum propitiationis et satisfactionis: 1109-1111.—Quatuor in sacrificio considerantur: a) cui offeratur; b) a quo offeratur; c) quid offeratur; d) pro quo offeratur. Christus sacerdos et victima. Nihil gratius offerri valuit quam caro ipsius sacerdotis: 1112-1116.—Voluntatem Patris adimplendo, Christus libere perrexit ad passionem et mortem. Triumphus Christi in Cruce: ideo victor, quia victima: 1117-1119.—Quamvis pro Angelis Christus mortuus non fuerit, status inimicitiae inter homines peccatores et sanctos Angelos sanguine Mediatoris sublatus est, et omnia in caelo instaurantur, eo quod homines sedes occupabunt, angelis malis destinatas: 1120.

1104. Verum sacrificium... uni vero debetur Deo, quo eius altare solus Christus implevit (*C. Faust. Man.* XX 17: ML 42,382) L

1105. Ubi potuit aliquid facere¹, ibi ex omni parte devictus est; et unde accepit exterius potestatem Dominicae carnis occidendae, inde interior eius potestas, qua nos tenebat, occisa est. Factum est enim ut vincula peccatorum multorum in multis mortibus, per unius unam mortem quam peccatum nullum praecesserat, solverentur. Quam propterea Dominus pro nobis indebitam reddidit, ut nobis debita non noceret. Neque enim iure cuiusquam potestatis exutus est carne, sed ipse se exuit. Nam qui posset non mori si nollet, procul dubio quia voluit mortuus est: et ideo principatus et

Uber Christi Person und Werk (Tubingen-Leipzig 1901) p.66; H. Gallierand (M. Turmel), *La rédemption dans saint Augustin*: Revue d'histoire et de littérature religieuses, nouvelle série, t.8 (1922) 38-77. Hoc tamen non demonstratur. Cf. J. Rivière, *Le dogme de la Rédemption chez saint Augustin* (Paris 1933) 365-372; T. J. Van Bavel, *o.c.* 9-12.

¹ Plura de conceptu Redemptionis iuxta Augustinum, invenies apud J. Rivière, *Le dogme de la Rédemption chez saint Augustin* 159-244.

² Deceptor diabolus.

potestates exemplavit, fiducialiter triumphans eas in smetipso (Coi. 2,15). Morte sua quippe uno verissimo sacrificio pro nobis oblato, quidquid culparum erat unde nos principatus et potestates ad luenda supplicia iure detinebant, purgavit, abolevit, exstinxit (*De Trin.* IV 13,17: ML 42,899)3.

1106. Ubi enim redemptio sonat, intelligitur et pretium; et quod est hoc, nisi pretiosus sanguis agni immaculati Iesu Christi? (1 Pet. 1,18-19). De hoc autem pretio quare sit fusum, quid interrogamus alium? Redemptor ipse respondeat, dicat ipse mercator. *Hic est*, inquit, *sanguis meus qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum* (Mt. 26,28) (*C. Iui.* III 3,9: ML 44,706-707).

1107. Ne multa dicamus, ad illa quae cantavimus aliquando veniamus. Quomodo dicit Christus, *Conscidisti saccum meum, et accinxisti me laetitia?* (Ps. 29,12). Saccus eius erat similitudo carnis peccati. Non tibi vilescat, quod ait, *saccum meum*: ibi erat inclusum pretium tuum. *Conscidisti saccum meum. In* passione conscissus est saccus. Quomodo ergo Deo Patri dicitur, *Conscidisti saccum meum?* ... *Quia proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum* (Rom. 8,32). Fecit enim per Iudaeos nescientes, unde redimerentur scientes, et confunderentur negantes. Nesciunt enim quid boni nobis operati sunt malo suo. Suspensus est saccus, et quasi laetatus est impius. Conscidit saccum lancea persecutor, et fudit pretium nostrum Redemptor. Cantet Christus redemptor, gemat Iudas venditor, erubescat Iudaeus emptor... Exsulta, christiane, in commercio inimicorum tuorum tu vicisti. Quod iste vendidit et ille emit, tu acquisisti (S. 336,4: ML 38,1473).

1108. Ecce Christus passus est, ecce mercator ostendit mercedem, ecce pretium quod dedit, sanguis eius fusus est. In sacco ferebat pretium nostrum: percussus est lancea, fusus est saccus, et manavit pretium orbis terrarum (*En. in Ps.* 21,28: ML 36,178-179).

1109. *Commendat ergo Deus caritatem suam in nobis: quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. Multo magis iustificati nunc in sanguine ipsius, salvi erimus ab ira per ipsum. Iustificati* inquit *in sanguine ipsius*; iustificati plane in eo quod a peccatis omnibus liberati; liberati autem a peccatis omnibus, quoniam pro nobis est Dei Filius, qui nullum habebat, occisus. Salvi ergo *erimus ab ira per ipsum*: ab ira utique Dei quae nihil est aliud quam iusta vindicta... Nec inimici eramus Deo, nisi quemadmodum iustitiae sunt inimica peccata, quibus remissis tales inimicitiae finiuntur, et reconciliantur iusto, quos ipse iustificat... Quis dubitet daturum amicis vitam suam, pro quibus inimicis dedit mortem suam?... Proinde quoniam propter unum illum (primus Adam) tenebat diabolus omnes per eius vitiatam carnalem concupiscentiam generatos, iustum est ut propter hunc unum (Christum) dimittat omnes per ipsius immaculatam gratiam spiritualem regeneratos (*De Trin.* XIII 16,21: ML 42,1030-31) 4.

3 De 'iuribus' diaboli, vide infra c. 11.

4 De receptione iustitiae et renovatione ad imaginem Dei, vide supra n.712.

mo. *Propitiaberis impietates nostras* (Ps. 64,4): non dicitur nisi cuidam sacerdoti offerenti aliquid, unde impietas expiatur et propitietur. Impietas enim tunc dicitur propitiari, cum propitius fit Deus impietati. Quid est, fieri Deum impietati propitium? id est, ignoscentem et veniam dantem. Sed ut Dei venia impetretur, propitiatio fit per aliquod sacrificium. Exstitit ergo a Deo Domino missus quidam sacerdos noster; assumpsit a nobis quod offerret Domino, ipsas diximus sanctas primitias carnis ex utero virginis. Hoc holocaustum obtulit Deo; extendit manus in cruce... et impietates nostrae propitiatae sunt (*En. in Ps. 64,6: ML 36,777*).

ii ii. Quoniam *apud te propitiatio est*. Et quae est ista propitiatio, nisi sacrificium? Et quod est sacrificium, nisi quod pro nobis oblatum est? Sanguis innocens fusus delevit omnia peccata nocentium: pretium tantum datum redemit omnes captivos. 7. Quid accepit a te Dominus? Carnem... Accepit abs te, quod offerret pro te; quomodo accipit sacerdos a te, quod pro te offerat, quando vis placare Deum pro peccatis tuis. Iam factum est, ita factum est. Sacerdos noster a nobis accepit quod pro nobis offerret: accepit enim a nobis carnem; in ipsa carne victima factus est, holocaustum factus est, sacrificium factus est. In passione sacrificium factus est; in resurrectione innovavit illud quod occisum est, et tanquam primitias tuas dedit Deo (*En. in Ps. 129,3.7: ML 37,1697.1701*).

1112. Quis ergo tam iustus et sanctus sacerdos, quam unus Filius Dei, qui non opus haberet per sacrificium sua purgare peccata, nec originalia, nec ex humana vita quae adduntur? Et quid tam congruenter ab hominibus sumeretur quod pro eis offerretur, quam humana caro? Et quid tam aptum huic immolationi, quam caro mortalis? Et quid tam mundum pro mundandis vitiis mortalium, quam sine ulla contagione carnalis concupiscentiae caro nata in utero et ex utero virginali? Et quid tam grate offerri et suscipi posset, quam caro sacrificii nostri, corpus effectum sacerdotis nostri? Ut quoniam quatuor considerantur in omni sacrificio; cui offeratur, a quo offeratur, quid offeratur, pro quibus offeratur; idem ipse unus verusque Mediator, per sacrificium pacis reconcilians nos Deo, unum cum illo maneret cui offerebat, unum in se faceret pro quibus offerebat, unus ipse esset qui offerebat, et quod offerebat (*De Trin. IV 14,19: ML 42,901*)⁵.

m3. Unde verus ille Mediator, in quantum formam servi accipiens mediator effectus est Dei et hominum homo Christus Iesus, cum in forma Dei sacrificium cum Patre sumat, cum quo et unus Deus est, tamen in forma servi sacrificium maluit esse quam sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturae. Per hoc et sacerdos est, ipse offerens, ipse et oblatio. Cuius rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiae sacrificium: quae cum ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum discit offerre (*De civ. Dei X 20: ML 41,298*).

⁵ De opere Redemptionis in *De Trinitate*, vide L. Arias, *Obras de San Irgits-tin*: BAC, V 88ss.

Quis est sacerdos, nisi unus sacerdos, qui intravit in sancta sanctorum? Quis est iste sacerdos, nisi qui fuit et victima et sacerdos? nisi ille qui cum in mundo non inveniret mundum quod offerret, seipsum obtulit? (*En. in Ps.* 132,7: ML 37,1733).

1115. Unctus est enim ille⁶ ut rex (1 Reg. 16,13). Et solus tunc ungebatur rex, et sacerdos: duae istae illo tempore unctae personae. In duabus personis praefigurabatur futurus unus rex et sacerdos, utroque munere unus Christus, et ideo Christus a chrismate. Non solum autem caput nostrum unctum est, sed et corpus eius nos ipsi. Rex autem est, quia nos regit et ducit; sacerdos, quia pro nobis interpellat (Rom. 8,34). Et quidem solus ille sacerdos talis exstitit, ut ipse esset etiam sacrificium. Sacrificium obtulit Deo non aliud quam seipsum. Non enim inveniret praeter se mundissimam rationabilem victimam, tanquam agnus immaculatus fuso sanguine suo redimens nos, concorporans nos sibi, faciens nos membra sua, ut in illo et nos Christus essemus. Ideo ad omnes Christianos pertinet unctio: prioribus autem Veteris Testamenti temporibus ad duas solas personas pertinebat. Inde autem apparet Christi corpus nos esse, quia omnes ungimur: et omnes in illo et Christi et Christus sumus, quia quodammodo totus Christus caput et corpus (*En. in Ps.* 26 s.2,2: ML 36,200) ⁷

n 16. Sacrificium victimarum et pecorum (V. T.) magnum habet sacramentum; sed in omnibus illis generibus sacrificiorum intelligitur unum illud sacrificium et unica victima in cruce Dominus (*En. in Ps.* 74,12: ML 36,955).

n 17. Conversatio eius sancta satis ostendit nihil eum fecisse unde dignus esset morte. Ideo ait: *Ecce venit princeps huius mundi et in me nihil inveniet*. Non inveniet quare me occidat princeps mortis. Et quare ergo moreris? *Sed ut sciant omnes quia voluntatem Patris mei facio, eamus hinc* (Io. 14,30-31). Et perrexit ad passionem mortis, mortem voluntariam, non necessitatis, sed arbitrii. *Potestatem habeo ponendi animam meam, et potestatem habeo iterum sumendi eam. Nemo tollit eam a me, sed ego pono eam, et iterum sumo eam* (Io. 10,17-18) (*S.* 152,9: ML 38,824).

ii 18. Christus et pro nobis posuit (animam), et quando voluit, posuit... Ponere animam mori est (*In Io. Ev. tr.* 47,11: ML 35,1739).

ii 19. Pro nobis tibi victor et victima, et ideo victor quia victima; pro nobis tibi (Pater bone) sacerdos et sacrificium, et ideo sacerdos quia sacrificium, faciens tibi nos de servis filios (*Conf. X* 43,69: ML 32,808).

⁶ David.

⁷ Cf. infra dicenda in *De Ecclesia* relate ad *Corpus Christi Mysticum*, in cuius expositione Augustinus maxime delectabatur. Ibidem etiam agemus de influxu Christi Capitis in membra Corporis sui. De participatione fidelium in quibusdam aspectibus operis Christi iuxta Augustinum, scripsit Edward J. Hughes, *The participation of the faithful in the Regal and Prophetic Mission of Christ according to St. Augustine* (Mundelein, Illinois, U. S. A., 1956).

nao. Haec (Ecclesia militans) sanguine Mediatoris nullum habentis peccatum, ab omni redempta est peccato... Non enim pro Angelis mortuus est Christus. Sed ideo etiam pro Angelis fit, quidquid hominum per eius mortem redimitur et liberatur a malo, quoniam cum eis quodammodo redit in gratiam, post inimicitias quas inter homines et sanctos Angelos peccata fecerunt, et ex ipsa hominum redemptione ruinae illius angelicae detrimenta reparantur. 62. Et utique noverunt Angeli sancti docti de Deo, cuius veritatis aeterna contemplatione beati sunt, quanti numeri supplementum de genere humano integritas illius civitatis exspectet. Propter hoc ait Apostolus *instaurare omnia in Christo, quae in caelis sunt, et quae in terris, in ipso* (Eph. 1,10). Instaurantur quippe quae in caelis sunt, cum id quod inde in angelis lapsum est, ex hominibus redditur; instaurantur autem quae in terris sunt, cum ipsi homines qui praedestinati sunt ad aeternam vitam, a corruptionis vetustate renovantur. Ac sic per illud singulare sacrificium in quo Mediator est immolatus, quod unum multae in Lege victimae figurabant, pacificantur caelestia cum terrestribus, et terrestria cum caelestibus (*Enchir.* 61-62: ML 40,260-261).

CAPUT X

De universalitate Redemptionis

Summarium.—Ex universalitate Redemptionis arguit contra Iulianum pro universalitate peccati originalis. Etiam pro parvulis mortuus est Christus. Ad traditionem Ecclesiae de parvulis baptizandis appellat pro necessitate quam et ipsi habent redemptionis Christi. Omnes homines, nemine prorsus excepto, mortui erant peccato, et pro omnibus mortuus est Christus. Venit salvare etiam eos, qui salvari noluerunt: 1121-1128.—Non sola Africa, sed universus orbis redemptus fuit: 1129.—Contradicit Pelagianis a gratia Redemptoris nitentibus excludere iustos V. T. Et ipsi gratia Mediatoris Deo reconciliati sunt. Crediderunt in Christum in came venturum, et pertinent ad corpus Christi: 1130.—Christus pro omnibus peccatis satisfecit. Redemptio fuit superabundans. Interpretatio Coi. 1,24: 1131-1137.

1121. Hinc te exue, si potes, quod *unus pro omnibus mortuus est*; et aude dicere, non omnes mortuos, pro quibus mortuus est Christus; cum statim tibi Apostolus fauces premat, et opprimat audacissimam vocem, quid sequeretur ostendens, et dicens, *Ergo omnes mortui sunt*. Noli sic laudare Apostolum; noli sic exponere, ut nolis audire, *Si unus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt* (2 Cor. 5,14-15). In hos omnes cum peccato mors pertransiit, per illum in quo omnes moriuntur: ibi sunt et parvuli, quia et pro ipsis Christus mortuus est: qui propterea pro omnibus mortuus est, quia omnes mortui sunt (*C. Iui. o.i.* II 175: ML 45,1217).

1122. Parvuli opus diaboli substantialiter non sunt: sed opere diaboli originaliter rei sunt. Et ideo Christus, quod et ipse confite-

M

ris, etiam pro parvulis mortuus est; quia et ad ipsos pertinet sanguis, qui in remissionem fusus est peccatorum (*C. lui.* III 25,58: ML 44.732).

1123. Hac medietate reconciliatur Deo omnis generis humani massa ab illo per Adam alienata... Per unum salvamur, maiores, minores, senes, iuvenes, parvuli infantes; per unum salvamur (*S.* 293,8: ML 38.1333).

1124. Quid ergo, ait aliquis, et infans indiget liberatore? Plane indiget... Testis est ipsa mater Ecclesia suscipiens parvulum ablendum... Quis audeat dicere testimonium contra tantam matrem?... Et propter illos Dominus illorum parvulus factus est. Quomodo ad eius liberationem non pertinuerunt, qui pro illo primi occiderunt? (*S.* 293,10: ML 38,1333-1334).

1125. Numquid (parvuli) aut homines non sunt, ut non pertineant ad id quod dictum est, *omnes homines?* (*C. lui.* IV 8,42: ML 44,759) L

1126. Omnes itaque mortui sunt in peccatis, nemine prorsus excepto, sive originalibus, sive etiam voluntate additis vel ignorando vel sciendo nec faciendo quod iustum est: et pro omnibus mortuis vivus mortuus est unus, id est, nullum habens omnino peccatum (*De civ. Dei* XX 6,1: ML 41,665).

1127. Venit Christus, sed primo salvare, postea iudicare: eos iudicando in poenam, qui salvari noluerunt; eos perducendo ad vitam, qui credendo salutem non respuerunt (*In Io. Ev. tr.* 36,4: ML 35,1664)2.

1128. Sanguis Domini tui, si vis, datus est pro te; si nolueris esse, non est datus pro te. Forte enim dicis: Habuit sanguinem Deus meus, quo me redimeret: sed iam cum passus est, totum dedit; quid illi remansit quod det et pro me? Hoc est magnum, quia semel dedit, et pro omnibus dedit. Sanguis Christi volenti est salus, nolenti supplicium (*S.* 344,4: ML 39,1515).

1129. Quid mihi dicis, o haeretice? Non est pretium orbis terrarum." Africa sola redempta est? Non audes dicere: Totus orbis redemptus est, sed periit. Quem invasorem passus est Christus, ut perderet rem suam? *Ecce commemorabuntur, et convertentur ad Dominum universi fines terrae.* Adhuc satiet te, et dicat. Si diceret fines terrae, et non diceret *universi fines terrae*; dicere habebant, Ecce habemus fines terrae in Mauritania. *Universi fines terrae* dixit: o haeretice, *universi dixit*; qua exiturus es, ut evadas quaestionem? Non habes qua exeas, sed habes quo intres ?*En. 2 in Ps.* 21,28: ML 36,179) 3.

¹ *Qui vult omnes homines salvos fieri* (1 Tim. 2,4).

² In hac tamen universali redemptione permultos esse, qui mortis eius beneficium non recipiunt, docetur ab Augustino diversis locis. Vide *In Io. Ev. tr.* 45: ML 35,1719-27; *En. in Ps.* 87: ML 37,1109-19. Id tamen communi Redemptioni, qua Christus pro universis hominibus profudit sanguinem, minime derogare, a theologis diversis modis explicatur.

³ Praedicat universalitatem Redemptionis contra Donatistas.

1130. Haec disputantes, a gratia mediatoris iustos excludere conantur antiquos, tanquam Dei et illorum hominum non fuerit mediator homo Christus Iesus, quia nondum ex utero Virginis carne suscepta, homo nondum fuit, quando illi iusti fuerunt. Quod si ita esset, nequaquam Apostolus diceret: *Per hominem mors, et per hominem resurrectio mortuorum; sicut enim in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur* (1 Cor. 15,21-22). Quandoquidem illi antiqui iusti secundum istorum vaniloquia, sibi sufficiente natura, nec mediatore homine Christo indiguerunt, per quem reconciliarentur Deo: nec in eo vivificabuntur, ad cuius corpus et membra, secundum id quod propter homines homo factus est, non pertinere monstrantur. Si autem, quemadmodum per Apostolos suos Veritas loquitur, *sicut in Adam omnes moriuntur, sic et in Christo omnes vivificabuntur; quia per illum hominem mors, et per istum hominem resurrectio mortuorum*: quis audeat dubitare christianus, etiam illos iustos, qui recentioribus⁴ generis humani temporibus Deo placuerunt, ideo in resurrectionem vitae aeternae, non mortis aeternae esse venturos, quia in Christo vivificabuntur; ideo autem vivificari in Christo, quoniam ad corpus pertinent Christi; et ideo pertinere ad corpus Christi, quia et ipsis caput est Christus (1 Cor. 11,3); ideo et ipsis caput esse Christum, quia unus mediator est Dei et hominum homo Christus Iesus? Quod eis non fuisset, nisi in eius resurrectionem per eius gratiam credidissent. Et hoc quomodo fieret, si eum in carne venturum esse nescissent, neque ex hac fide iuste pieque vixissent? (*De pece. orig.* 26,31: ML 44,400-401).

1131. In causa duorum hominum, quorum per unum venundati sumus sub peccato, per alterum redimimur a peccatis; per unum praecipitati sumus in mortem, per alterum liberamur ad vitam... fides christiana consistit (*De pece. orig.* 24,28: ML 44,398).

1132. Sanguis innocens fusus delevit omnia peccata nocentium: pretium tantum datum redemit omnes captivos de manu captivantis inimici (*En. in Ps.* 129,3: ML 37,1697).

1133. Nemo itaque, nemo prorsus inde liberatus est, aut liberatur, aut liberabitur nisi gratia Redemptoris (*De pece. orig.* 29, 34: ML 44,402).

1134. Nemo sibi arroget, et dicat quia ipse auferat peccatum mundi... Solus ille Agnus, qui non sic venit (ex traduce Adae) ... Qui non assumpsit de nostra massa peccatum, ipse est qui tollit nostrum peccatum (*In Io. Ev. tr.* 4,10: ML 35,1410).

1135. Venit Redemptor, et dedit pretium; fudit sanguinem suum, emit orbem terrarum. Quaeritis quid emerit? Videte quid dederit, et invenite quid emerit. Sanguis Christi, pretium est. Tanti quid valet? Quid, nisi totus orbis? quid, nisi omnes gentes? (*En. in Ps.* 95,5: ML 37,1231).

1136. Nam, *ludicabit orbem terrarum in aequitate*: non partem,

⁴ Forte, *remotioribus* (ML ib.).

quia non partem emit. Totum iudicare habet, quia pro toto pretium dedit (*En. in Ps. 95.15: ML 37,1236*).

1137. Videte quid dixit Apostolus, quia in ipso Christus patiebatur: *Ut adimpleam*, inquit, *quae desunt pressurarum Christi in carne mea* (Col. 1,24). *Ut adimpleam*: Quid? Quae *desunt*. Cui desunt? *Pressurarum Christi*. Et ubi desunt? *In came mea*. Numquid aliquid pressurarum deerat in illo homine, quod factum est Verbum Dei, nato de Maria virgine? Passus enim est quidquid pati deberet, ex sua voluntate, non ex peccati necessitate; et videtur quia omnia: in cruce enim positus accepit acetum ultimum, et ait, *Perfectum est; et inclinato capite emisit spiritum* (Io. 19,30). Quid est, *Perfectum est*? Iam de mensura passionum nihil mihi deest; omnia quae de me praedicta sunt, completa sunt: tanquam ideo exspectaret ut complerentur (*En. in Ps. 86,5: ML 37,1104*) 5.

If

Trophaeo suo diabolus victus est

Summarium.—Quia peccata longe separaverunt genus humanum a Deo, oportuit hominem per Mediatorem reconciliari Deo. Christus Redemptor, quia sanguine suo nos redemit ab ira Dei: j 138-1140.—Dramatice describit nostram liberationem a captivitate diaboli in quam per peccata incideramus. Christus tetendit muscipulam crucem suam, posuit escam sanguinem suum. Innocens Christus occisus est, diabolus iussus est reddere debitores. Trophaeo suo diabolus victus est. Nullibi loquitur Augustinus de mediatione Christi inter homines et diabolum, neque unquam dixit sanguinem Christi diabolo in pretium datam *fuisse*. Quia homines Deo reconciliantur, eruuntur a potestate diaboli: 1141-1145.—Quamvis diabolus nullum ius in homines habuerit, Deus iuste permisit homines tradi in potestatem diaboli. Justitia tamen rictus est, quia occidendo Christum in quo *nihil morte* dignum invenerat, imperium quod in homines lapsos exercebat ablatum est. Ex eo quod dixerit Augustinus nos liberatos fuisse a captivitate *diaboli*, *non sequitur diabolo pretium solutum fuisse*, quia etiam asserit nos a servitute peccati et mortis liberatos fuisse, nec quisquam *cogitaverit pretium peccato vel* morti solutum fuisse, sed Deo: 1146-1150.

1138. Nam neque per ipsum liberaremur unum Mediatorem Dei et hominum hominem lesum Christum, nisi esset et Deus. Sed cum factus est Adam, homo scilicet rectus, mediatore non opus erat. Cum vero genus humanum peccata longe separaverunt a Deo, per Mediatorem, qui solus sine peccato natus est, vixit, occisus

5 Minime ergo asserit Apostolus aliquid defuisse passionibus Christi *in seip-sit inspectis*, sed affirmat deesse tantum aliquid *in carne nostra*, i.e. in corpore Ecclesiae; quoniam compati debemus, ut conglorificemur cum *Christo; et licet* ipsius Christi passio sufficiens sit ad universorum salutem, debet *nihilominus* adnitentibus nobis, et opera bona exercentibus applicari, ut effectum suum sortiatur. Ita fere Ber t i, *De theol. disc.* vol.3-4 1.28,122, commentans interpretationem Augustini.

est, reconciliari nos oportebat Deo usque ad carnis resurrectionem in vitam aeternam: ut humana superbia per humilitatem Dei argueretur ac sanaretur, et demonstraretur homini quam longe a Deo recesserat, cum per incarnatum Deum revocaretur, et exemplum obedientiae per hominem Deum contumaci homini praeberetur; et Unigenito suscipiente formam servi, quae nihil ante meruerat, fons gratiae panderetur; et carnis etiam resurrectio redemptis promissa in ipso Redemptore praemonstraretur; et per eandem naturam quam se decepisse laetabatur, diabolus vinceretur; nec tamen homo gloriaretur, ne iterum superbia nasceretur: et si quid aliud de tanto Mediatoris sacramento a proficientibus videri et dici potest, aut tantum videri, etiamsi dici non potest (*Enchir.* 108: ML 40,282) ¹.

1139. Iustificati sumus in Christi sanguine, et reconciliati sumus Deo per mortem Filii eius (*De Trin.* XIII 11,15: ML 42,1025).

1140. Omnis humana natura iustificari et redimi ab ira Dei iustissima, hoc est, a vindicta, nullo modo potest, nisi per fidem et sacramentum sanguinis Christi (*De nat. et grat.* 2,2: ML 44,249) ².

1141. Incidimus in principem huius saeculi, qui seduxit Adam et servum fecit, et coepit nos tanquam vernaculos possidere. Sed venit Redemptor, et victus est deceptor. Et quid fecit Redemptor noster captivatori nostro? Ad pretium nostrum tetendit muscipulam crucem suam: posuit ibi quasi escam sanguinem suum. Ille autem potuit sanguinem istum fundere, non meruit bibere. Et in eo quod fudit sanguinem non debitoris, iussus est reddere debitores; fudit sanguinem innocentis, iussus est recedere a nocentibus. Ille quippe sanguinem suum ad hoc fudit, ut peccata nostra deleret. Unde ergo ille nos tenebat, deletum est sanguine Redemptoris. Non enim tenebat nos nisi vinculis peccatorum nostrorum. Istaerant catenae captivorum. Venit ille, alligavit fortem vinculis passionis suae: intravit in domum eius, id est, in corda eorum ubi ipse habitabat, et vasa eius arripuit (Mt. 12,29). Nos sumus vasa. Ista impleverat ille amaritudine sua. Hanc amaritudinem etiam nostro Redemptori in felle propinavit. Impleverat ergo nos ille tanquam

¹ Hic textus princeps esse videtur in doctrina S. Augustini de Christo Redemptore. Breviter enumeramus quae in eo continentur: *a)* Christum non futurum fuisse Mediatorem ut hominem, nisi esset et Deus; *b)* causam agenda fuisse separationem hominum a Deo per peccatum introductam; *c)* causam actam fuisse per vitam et mortem Christi; *d)* effectum Redemptionis fuisse reconciliationem hominum cum Deo, non vero cum diabolo. Usque nunc Augustinus egit de fine primario Incarnationis. Postea de redemptione morali tanquam fine secundario, maximi tamen momenti, loquitur. Haec consistit primario in sanatione tumoris superbiae per humilem Christum. Hic tamen finis ex reconciliatione resultat, quae non tantum in liberatione a peccato consistit, sed et in collatione gratiae, «fons gratiae panderetur». Resurrectio etiam Christi pignus est futurae nostrae resurrectionis, tanquam triumphus per reconciliationem obtentus. Liberatio tandem a servitute diaboli, victoriam humanae naturae super diabolum repraesentat, ut effectus reconciliationis cum Deo. Nequidem verbum ab Augustino profertur de pretio aliquo soluto diabolo. Cf. PORTALIÉ, art. *Augustin*: DTC 2373-74.

² Haec est redemptio in mente Augustini, ea quae nos liberat ab ira Dei.

vasa sua: Dominus autem noster arripiens vasa eius et sua faciens, fudit amaritudinem, implevit dulcedinem (S. 130,2: ML 38,726) 3.

1142. Sed si ille non occideretur, mors non moreretur. Trophaeo suo diabolus vietus est... Exsultavit diabolus quando mortuus est Christus, et ipsa morte Christi est diabolus victus: tanquam in muscipula escam accepit. Gaudebat ad mortem, quasi praepositus mortis. Ad quod gaudebat, unde illi tensum est. Muscipula diaboli, crux Domini: esca qua caperetur, mors Domini (S. 263,1: ML

1143. Occidisti innocentem: peremisti quem non debebas, redde quod tenebas. Quid ergo ad horam exsultasti, quia invenisti in Christo carnem mortalem? Muscipula tua erat: unde laetatus es, inde captus es (S. 134,6: ML 38,745).

1144. Vera pietate homines Dei aeriam potestatem inimicam contrariamque pietati exorcizando eiciunt, non placando; omnesque tentationes adversitatis eius vincunt orando, non ipsam, sed suum Deum adversus ipsam. Non enim aliquem vincit, aut subiugat, nisi societate peccati. In eius ergo nomine vincitur, qui hominem assumpsit, egitque sine peccato, ut in ipso sacerdote ac sacrificio fieret remissio peccatorum, id est per Mediatorem Dei et hominum hominem Christum lesu[m], per quem facta peccatorum purgatione reconciliamur Deo. Non enim nisi peccatis homines separantur a Deo (*De civ. Dei* X 22: ML 41,299-300)5.

1145. Et ubi potuit (diabolus) aliquid facere, ibi ex omni parte devictus est; et unde accepit exterius potestatem Dominicae carnis occidendae, inde interior eius potestas, qua nos tenebat, occisa est. Factum est enim ut vincula peccatorum multorum in multis mortibus, per unius unam mortem quam peccatum nullum praecesserat, solverentur. Quam propterea Dominus pro nobis indebitam reddidit, ut nobis debita non noceret <De *Trin.* IV 13,17: ML 42,899).

1146. Quadam iustitia Dei in potestatem diaboli traditum est genus humanum, peccato primi hominis in omnes utriusque sexus commixtione nascentes originaliter transeunte... Haec traditio prius Genesi significata est, ubi cum serpenti dictum esset, *Terram manducabis*; homini dictum est, *Terra es, et in terram ibis* (Gen. 3,14.19). Eo quod dictum est: in *terram ibis*; mors corporis praenuntiata est, quia nec ipsam fuerat experturus, si permansisset ut factus est rectus... Tunc ergo demonstravit eum ei traditum,

³ Vide etiam *In io. Ev. tr.* 52,6: ML 35,1771; S. 17,2,2: ML 38,179.

⁴ De usu huius figurae, *muscipulae*, confer J. Rivière, *Muscipula diaboli*, in opere. *Le dogme de la Rédemption chez saint Augustin* (Paris 1933) 320-338. Enixe commendatur hoc opus, quod totum est de quaestione hoc capite agitata.

⁵ Liberatio ergo a daemonis servitute, exhibetur ut effectus expiationis et nostrae cum Deo reconciliationis. Nullum enim imperium a diabolo exercetur nisi ratione *peccati*. Peccatum vero a Deo hominem separat. Eo ergo ipso quo per Mediatorem a peccatis purgati sumus et Deo reconciliati, imperium diaboli destruitur. Cf. G. Phii eips. *La raison d'être du mal d'après saint Augustin* (Louvain 1927) 215.

cui dictum fuerat, *Terram manducabis...* Quodcirca omnes homines ab origine sub principe sunt potestatis aeris⁶... Modus autem iste quo traditus est homo in diaboli potestatem, non ita debet intelligi, tanquam hoc Deus fecerit, aut fieri iusserit: sed quod tantum permiserit, iuste tamen... Nec hominem a lege suae potestatis amisit, quando in diaboli potestate esse permisit: quia nec ipse diabolus a potestate Omnipotentis alienus est... Si ergo commissio peccatorum per iram Dei iustam hominem subdidit diabolo, profecto remissio peccatorum per reconciliationem Dei benignam eruit hominem a diabolo (*De Trin.* XIII 12,16: ML 42,1026)⁷.

1147. Quae est igitur iustitia, qua victus est diabolus? Quae, nisi iustitia Iesu Christi? Et quomodo victus est? Quia cum in eo nihil morte dignum inveniret, occidit eum tamen. Et utique iustum est ut debitores quos tenebat, liberi dimittantur... Hoc est quod iustificari dicimur in Christi sanguine (Rom. 5,9). Sic quippe in remissionem peccatorum nostrorum innocens sanguis ille effusus est... Et pergit inde ad passionem, ut pro debitoribus nobis quod ipse non debebat exsolveret. Numquid isto iure aequissimo diabolus vinceretur, si potentia Christus cum illo agere, non iustitia voluisset? Sed postposuit quod potuit, ut prius ageret quod oportuit. Ideo autem illum esse opus erat, et hominem, et Deum. Nisi enim homo esset, non posset occidi: nisi Deus esset, non crederetur noluisse quod potuit, sed non potuisse quod voluit; nec ab eo iustitiam potentiae praelatam fuisse, sed ei defuisse potentiam putaremus... Et iustitia ergo prius, et potentia postea diabolum vicit: iustitia scilicet, quia nullum peccatum habuit, et ab eo iniustissime est occisus; potentia vero, quia revixit mortuus, nunquam postea moriturus (Rom. 6,9) (*De Trin.* XIII 14,18: ML 42,1027-28) 8.

⁶ Citat Eph. 2,1-3.

⁷ Hoc textu et sequenti Augustinus theoriam exponit quam «de abusu iurium» vocant. Audiatur Berti: «Quaerit (Augustinus) primum (cf. *De Trin.* XIII 11,15: ML 42,1025), cur iam placatus Pater proprio Filio non parcens pro nobis illum tradiderit, et nihilominus Filius pro nobis mortuus sit, et reconcilietur nobis Pater per mortem eius: quorum unum docet Apostolus ad Rom. 8,31-32, alterum ad Rom. 5,10, nec tamen una sententia alteri sit adversa? Deinde ait Patrem dilexisse nos, non solum antequam pro nobis Filius moreretur, sed etiam antequam conderet mundum, ipso teste Apostolo ad Eph. 1,4, ipsumque Filium Patre sibi non parcente, non invitum esse traditum, sed dilectione et caritate sua, ut scriptum est Gal. 2,20, sanctum quoque Spiritum, cum pariter et concorditer cum Patre et Filio operetur, nostram reconciliationem decrevisse, et tamen nos justificatos esse in Christi sanguine, et reconciliatos per mortem Filii eius. Explicans deinde quomodo factum sit, narrat quadam iustitia Dei in potestatem diaboli traditum genus humanum, et non potentia, sed iustitia fuisse eruendum, quod factum est beneficio mortis Christi; quia cum in eo nihil morte dignum inveniretur, occidit eum tamen diabolus: atque ita iustum erat, ut quos debitores tenebat, liberi dimitterentur, quia occisus liber a debito mortis solvit quae non rapuerat, in remissionem peccatorum nostrorum innocente sanguine effuso» (*De theol. disc.* vol.3-4 1.28,119. Cf. etiam J. Mohan, *De nominibus Christi doctrinam divi Augustini christoilogicam et soteriologicam exponentibus* (Mundelein, Illinois, 1936) 51ss.

⁸ Et iustitia ergo prius, et potentia postea diabolus victus est. Integra legantur capita 11-16: ML 42,1025-31. Pro interpretatione locorum *De Trin.* aliorumque qui pro iuribus diaboli allegantur, cf. J. Rivière, o.c., passim, et *Justice*

1148. Noli ergo mirari, o venumdate sub peccato, si tibi dominetur cui es venumdatum. Audi apostolum Ioannem: *Peccatum iniquitas est* (1 Io. 5.1?). Contra talem ergo dominam invocamus Dominum, cui dicimus, *Gressus meos dirige secundum verbum tuum, et non dominetur mihi omnis iniquitas* (S. 30,1: ML 38,188).

1149. Quod vero *Dominum* dicit *sine peccato mori potuisse*: illi etiam nasci, potestas misericordiae, non conditio naturae fuit; sic etiam mortuus est potestate; et hoc est pretium nostrum, quo nos a morte redimeret (*De nat. et grat.* 24,26: ML 44,260).

1150. Redemit te a barbaris argentum tuum, redemit te a prima morte⁹ pecunia tua: redemit te a secunda morte sanguis Domini tui (S. 344,4: ML 39,1515).

Utrum Incarnatio fuerit necessaria aut conveniens. Quanta bona nobis ex Incarnatione proveniant

Summarium.—Incarnatio necessaria non fuit, quia etiamsi nullus liberaretur, nemo posset recte Dei vituperare iustitiam. Opus fuit misericordiae: 1151-1152.—Innumerabilibus aliis modis potuit Deus homines liberare, quin hominem susciperet. Per Incarnationem caritatem suam nobis Deus maxime commendavit. Poterat etiam in aliquo aethereo corpore hominibus apparere, sed voluit eam naturam assumere quae liberanda erat. Nullus alius modus convementior fuit: 1153-1157.—Unio hypostatica maxima est in ratione doni: 1r5S-1159.—Multa et magna bona ex Incarnatione derivantur: humana natura honorem accepit; gratia commendata fuit; Christus descendit, ut nos ascenderemus; factus est filius hominis, ut nos efficeremur filii Dei: 1160-1164.—Maxime inculcat humilitatem Christi in Incarnatione, ut medicamentum quo tumor superbiae sanatur. Genus humanum tamquam magnus iacebat aegrotus, et magnum requirebat medicum. Fervore eloquentiae rapitur Augustinus, cum de fructibus Incarnationis ac de pulchritudine morali Christi ad populum sermonem habet: 1165-1168.—Mysterium Incarnationis non incredi-

1151. Universum genus humanum tam iusto iudicio divino in apostatica radice damnatum (est), ut etiamsi nullus inde liberaretur, nemo recte posset Dei vituperare iustitiam; et qui liberantur, sic oportuisse liberari, ut ex pluribus non liberatis, atque in damnatione iustissima derelictis, ostenderetur quid meruisset universa conspersio, et quo etiam istos debitum iudicium Dei duceret, nisi eis indebita misericordia subveniret (*Ænchir.* 99: ML 40,278).

1152. Universa igitur massa poenas debet: et si omnibus debitum damnationis supplicium redderetur, non iniuste procul dubio

cf. droit: Bulletin de littérature eccl. (1932) 5-15. Vide etiam Berti, *o.c.* vol.3-4, 119; Portale, *I.c.* 2371; Mohan, *o.c.* 51ss; Tixeront, *o.c.* 380; De Groot, *o.c.* 67-68; L. Arias, *o.c.* 88.

⁹ Mors prima. Le. separatio corporis ab anima. Mors secunda, i.e. aeterna damnatio (*Ib.* 1514).

redderetur... Quis igitur usque adeo dementissime insaniat, ut non agat ineffabiles gratias misericordiae quos voluit liberantis, qui recte nullo modo posset culpae iustitiam universos omnino damnantis? (*De nat. et grat.* 5: ML 44,250)1.

1153. Sunt autem stulti qui dicunt, Non poterat aliter Sapientia Dei homines liberare, nisi susciperet hominem, et nasceretur de femina, et a peccatoribus omnia illa pateretur? Quibus dicimus: Poterat omnino, sed si aliter faceret, similiter vestrae stultitiae displiceret (*De ag. chr.* 11,12: ML 40,297).

1154. Cur ergo non fieret mors Christi? Imo cur non praetermissis aliis innumerabilibus modis, quibus ad nos liberandos uti posset Omnipotens, ipsa potissimum eligeretur ut fieret... *Commendat ergo caritatem suam Deus in nobis: quoniam cum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. Multo magis Mis-*

, j
Nt

tificati nunc in sanguine eius, salvi erimus ab ira per ipsum (Rom. 5, 8-9) (*De Trin.* XIII 16,21: ML 42,1030).

1155. Quae autem maior causa est adventus Domini, nisi ut ostenderet Deus dilectionem suam in nobis, commendans eam vehementer? quia cum adhuc inimici essemus, Christus pro nobis mortuus est (Rom. 5,6-9). Hoc autem ideo, quia finis praecepti et plenitudo legis, caritas est (1 Tim. 1,5, et Rom. 13,10); ut et nos invicem diligamus, et quemadmodum ille pro nobis animam suam posuit, sic et nos pro fratribus animam ponamus (1 Io. 3,16); et ipsum Deum, quoniam prior dilexit nos (Ib. 4,10), et Filio suo unico non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum (Rom. 8, 35), si amare pigebat, saltem nunc redamare non pigeat (*De cat. rud.* 4,7: ML 40,314)2.

1156. Nullo modo beneficentius consuluit generi humano, quam cum ipsa Sapientia Dei, id est, unicus Filius consubstantialis Patri et coaeternus, totum hominem suscipere dignatus est... Ita enim demonstravit carnalibus, et non valentibus intueri mente veritatem, corporeisque sensibus deditis, quam excelsum locum inter creaturas habeat humana natura, quod non solum visibiliter (nam id poterat et in aliquo aethereo corpore ad nostrorum aspectum tolerantiam temperato), sed hominibus in vero homine apparuit: ipsa enim natura suscipienda erat quae liberanda. Et ne quis forte sexus a suo Creatore se contemptum putaret, virum suscepit, natus ex femina (*De vera rei.* 16,30: ML 34,134).

1157. Eos itaque qui dicunt, itane defuit Deo modus alius quo liberaret homines a miseria mortalitatis huius, ut unigenitum Filium Deum sibi coaeternum, hominem fieri vellet, induendo humanam animam et carnem, mortalemque factum mortem perpeti? Parum est sic refellere, ut istum modum quo nos per Mediato-

2 Prout bene observat Portalîé, S. Augustinus opus Mediatoris sub duplici aspectu considerat: a) ad Deum placandum; b) ad cor hominis convertendum. Finis primarius obtentus fuit per *Hominem-Deum*, alter vero per *DEUM-hominem* (DTC, l.c. 2368).

rem Dei et hominum hominem Christum Iesum Deus liberare dignatur, asseramus bonum et divinae congruum dignitati: verum etiam ut ostendamus non alium modum possibilem Deo defuisse, cuius potestati cuncta aequaliter subjacent; sed sanandae nostrae miseriae convenientiorem modum alium non fuisse, nec esse oportuisse. Quid enim tam necessarium fuit ad erigendam spem nostram, mentesque mortalium conditione ipsius mortalitatis abiectas, ab immortalitatis desperatione liberandas, quam ut demonstraretur nobis quanti nos penderet Deus, quantumque diligeret? Quid vero huius rei tanto isto indicio manifestius atque praeclarius, quam ut Dei Filius immutabiliter bonus, in se manens, quod erat, et a nobis pro nobis accipiens quod non erat, praeter suae naturae detrimentum, nostrae dignatus inire consortium, prius sine ullo malo suo merito mala nostra perferret; ac sic iam credentibus quantum nos diligat Deus, et quod desperabamus iam sperantibus, dona in nos sua sine ullis bonis meritis nostris, imo praecedentibus et malis meritis nostris, indebita largitate conferret? (*De Trin.* XIII 10,13: ML 42,1024).

1158. Proinde etsi non interim laetiore nunc, verumtamen potentiore gratia indigent isti: et quae potentior quam Dei unigenitus Filius, aequalis Patri et coaeternus, pro eis homo factus, et sine suo ullo vel originali vel proprio peccato ab hominibus peccatoribus crucifixus? (*De corr. et grat.* 11,30: ML 44,934).

1159. Secundum hoc igitur recte possumus dicere, quod cum ad naturam Dei non pertineat humana natura, ad personam tamen unigeniti Filii Dei per gratiam pertinet humana natura; et tantam gratiam, ut nulla sit maior, nulla prorsus aequalis (*In Io. Ev. tr.* 82,4: ML 35,1844).

1160. Sunt et alia multa quae in Christi incarnatione, quae superbis displicet, salubriter intuenda atque cogitanda sunt. Quorum est unum, quod demonstratum est homini, quem locum haberet in rebus quas condidit Deus: quandoquidem sic Deo coniungi potuit humana natura, ut ex duabus substantiis fieret una persona, ac per hoc iam ex tribus, Deo anima et carne: ut superbi illi maligni spiritus, qui se ad decipiendum quasi ad adiuvandum medios interponunt, non ideo se audeant homini praeponere, quia non habent carnem; et maxime quia et mori in eadem came dignatus est Filius Dei, ne ideo illi tanquam deos se coli persuadeant, quia videntur esse immortales. Deinde, ut gratia Dei nobis sine ullis praecedentibus meritis in homine Christo commendaretur... Etiam illud est ut superbia hominis quae maxime impedimento est ne inhaereatur Deo, per tantam Dei humilitatem redargui posset atque sanari. Discit quoque homo quam longe recesserit a Deo, et quid illi valeat ad medicinalem dolorem, quando per talem Mediatorem redit, qui hominibus et Deus divinitate subvenit, et homo infirmitate convenit. Quod autem maius obedientiae nobis praeberetur exemplum qui per inobedientiam perieramus, quam Deo Patri Deus Filius obediens usque ad mortem crucis? (*Phil.* 2,8). Quid,

praemium ipsius obedientiae ubi ostenderetur melius, quam in carne tanti Mediatoris, quae ad vitam resurrexit aeternam? Pertinebat etiam ad iustitiam bonitatemque Creatoris, ut per eandem rationalem creaturam superaretur diabolus, quam se superasse gaudebat, et de ipso genere venientem, quod genus origine vitiatum per unum tenebat universum (*De Trin.* XIII 17,22: ML 42,1031-32).

nói. Quid est Christus? *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: ... Grande hoc! Magnum hoc! Tu quid, captive? ubi iaces? In carne, sub morte. Quis ergo ille? quis tu? et quid ille postea? propter quem? Quis ille, nisi quod dictum est. Verbum? Quod Verbum? ne forte sonat et transit? Verbum Deus apud Deum; Verbum per quod facta sunt omnia. Quid propter te? Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Io. 1,14). *Qui Filio proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum; quomodo non et cum illo omnia nobis donavit?* (Rom. 8,32). Ecce quid, quis, propter quem. Filius Dei *caro* propter peccatorem, propter iniquum, propter desertorem, propter superbum, propter perversum Dei sui imitorem! Factus ille quod tu, filius hominis, ut nos efficeremur filii Dei! Caro factus: unde caro? Ex Maria virgine (Lc. 2,7). Unde Maria virgo? Ex Adam. Ergo ex illo primo captivo; et caro in Christo de massa captivitatis. Ut quid hoc? Ad exemplum? Suscepit a te in quo moreretur pro te; suscepit a te quod offerret pro te, quo exemplo doceret te... Timebas mortem; mortuus est: desperabas resurrectionem; resurrexit (*En. in Ps.* 70,10: ML 36,898).

1162. Nos quoque per eius gratiam facti sumus quod non eramus, id est, filii Dei: sed tamen aliquid eramus, et hoc ipsum aliquid multo inferius, hoc est, filii hominum. Descendit ergo ille ut nos ascenderemus, et manens in natura sua factus est particeps naturae nostrae, ut nos manentes in natura nostra efficeremur participes naturae ipsius. Non tamen sic: nam illum naturae nostrae participatione non fecit deteriore: nos autem facit naturae illius participatione meliores (*Ep.* 140,4,10: ML 33,542).

1163. Venit ille medicus humilis, invenit iacentem aegrotum, communicavit cum illo infirmitatem suam, vocans illum ad divinitatem suam: factus est in passionibus occidens passiones, et moriens suspensus in ligno est, ut interficeret mortem (Mai S. 22,1: MA 314).

1164. Deos facturum qui homines erant, homo factus est qui Deus erat (S. 192,1: ML 38,1012).

1165. Itaque Filius Dei hominem assumpsit, et in illo humana perpressus est. Haec medicina hominum tanta est, quanta non potest cogitari. Nam quae superbia sanari potest, si humilitate Filii Dei non sanatur? Quae avaritia sanari potest, si paupertate Filii Dei non sanatur? Quae iracundia sanari potest, si patientia Filii Dei non sanatur? Quae impietas sanari potest, si caritate Filii Dei non sanatur? Postremo quae timiditas sanari potest, si resurrectione corporis Christi Domini non sanatur? (*De ag. chr.* 11,12: ML 40,297).

ii66. Doctor humilitatis sermone et opere: sermone enim semper ab initio creaturae numquam tacuit, per angelos, per prophetas, docere hominem humilitatem; docere dignatus est etiam exemplo suo. Venit humilis creator noster, creatus inter nos: qui fecit nos, qui factus est propter nos: Deus ante tempora, homo in tempore, ut hominem liberaret a tempore. Venit sanare tumorem nostrum magnus medicus. Ab oriente usque in occidentem genus humanum tamquam magnus iacebat aegrotus, et magnum medicum requirebat: misit primo pueros suos medicus iste, et venit ipse postea, cum a nonnullis desperaretur. Quomodo et medicus quando mittit pueros suos, quasi ad facile faciendum: cum periculum magnum fuerit, ipse venit; sic magno periculo laborabat genus humanum, vitiis omnibus involutum, maxime a superbiae fonte manante: et ideo venit curare ipsam superbiam exemplo suo. Eru-besce adhuc superbire, homo, propter quem humiliatus est Deus. Multum se humiliasset Deus, si tantummodo nasceretur propter te: dignatus est etiam mori pro te. Hic ergo erat in cruce in homine, quando agitabant caput ante crucem persecutores iudaei, et dicebant: Si *Filius Dei* est, *descendat de cruce, et credemus ei* (ex Mt. 27,50 et 42). Ille autem servabat humilitatem, ideo non descendebat: non perdiderat potentiam, sed demonstrabat patientiam. Nam ipsum effectum virtutemque eius cogitate, et videte quam facile potuit de cruce descendere, qui potuit de sepulcro resurgere. Sed tibi humilitas, tibi patientia, si non erat demonstranda, non erat praeci-pianda: si autem praeci-pianda erat verbo, demonstranda et com-mendanda erat exemplo (Guelf. S. 32,5: MA 567) 3.

1167. Hic est ergo dies quo venit in mundum, per quem factus est mundus; quo carne factus est praesens, virtute nunquam absens: quia in hoc mundo erat, et in sua venit... Venit ergo in carne, carnis vitia mundaturus. Venit in medicinali terra, unde curaret interiores oculos nostros, quos exterior nostra excaecaverat terra: ut eis sanatis, qui fuimus antea tenebrae, lux efficiamur in Domino; et non iam lux in tenebris luceat praesens absentibus, sed appareat certa cernentibus. Ad hoc processit sponsus de thalamo suo, et exsultavit ut gigas ad currendam viam (Ps. 18,6). Speciosus ut sponsus, fortis ut gigas, amabilis et terribilis, severus et serenus, pulcher bonis, asper malis, manens in sinu Patris, implevit uterum matris (S. 195,3: ML 38,1018).

1168. Quia et hoc ipsum quod carnem indutus est, ut de illo etiam diceretur, Vidimus eum, et *non habebat speciem neque decorem* (Is. 53,2); si consideres misericordiam qua factus est, et ibi pulcher

3 Illa verba Augustini: «Liberat ergo ab hac servitute solus Dominus: qui illam non habuit; solus enim in hac carne venit sine peccato» f/n /o. *Ev. tr.* 41,5: ML 35,1694) non sunt interpretanda de necessitate redemptionis per Christum. J. Rivière (*Contribution au «Cur Deus homo» de saint Augustin*: MA II 837-851). quamvis influxum istius loci in opere *Cur Deus homo* S. Anseimi subnotet, concludit tamen Augustinum non agere de stricta, sed de relativa necessitate seu convenientia redemptionis per Christum. Augustinus semper defendit absolutam independentiam divinorum decretorum, ut patet ex locis hoc capite citatis.

est. Sed Iudaeorum personam gerebat propheta, cum diceret: *Vidimus eum, et non habebat speciem neque decorem*. Quare? Quia non in intellectum. Intelligentibus autem, *et Verbum caro factum est* (Io. i, 14), magna pulchritudo est... Quare ergo non habuit speciem neque decorem? Quia Christus crucifixus, Iudaeis quidem scandalum, Gentibus stultitia... Nobis ergo iam credentibus, ubique sponsus pulcher occurrat. Pulcher Deus, Verbum apud Deum: pulcher in utero virginis, ubi non amisit divinitatem, et sumpsit humanitatem... Pulcher ergo in caelo, pulcher in terra; pulcher in utero, pulcher in manibus parentum; pulcher in miraculis, pulcher in flagellis; pulcher invitans ad vitam, pulcher non curans mortem; pulcher deponens animam, pulcher recipiens; pulcher in ligno, pulcher in sepulcro, pulcher in caelo (*En. in Ps. 44,3: ML 36,495*).

1169 Sed huic veritati (Incarnationis) ut possetis acquiescere, humilitate opus erat, quae cervici vestrae difficillime persuaderi potest. Quid enim incredibile dicitur, praesertim vobis (Neo-Platonici) qui talia sapitis, quibus ad hoc credendum vos ipsos admonere debeatis; quid inquam, vobis incredibile dicitur, cum Deus dicitur assumpsisse humanam animam et corpus? Vos certe tantum tribuitis animae intellectuali, quae anima utique humana est, ut eam consubstantialem paternae illi menti, quem Dei Filium confitemini, fieri posse dicatis. Quid ergo incredibile est, si aliqua una intellectualis anima modo quodam ineffabili et singulari pro multorum salute suscepta est? Corpus vero animae cohaerere, ut homo totus et plenus sit, natura nostra ipsa teste cognoscimus. Quod nisi usitatissimum esset, hoc profecto esset incredibilius: facilius quippe in fidem recipiendum est, etsi humanum divino, etsi mutabilem incommutabili, tamen spiritum spiritui, aut, ut verbis utar quae in usu habetis, incorporeum incorporeo quam corpus incorporeo cohaerere. An forte vos offendit inusitatus corporis partus ex virgine? Neque hoc debet offendere, imo potius ad pietatem suscipiendam debet adducere, quod mirabilis mirabiliter natus est... Quid causae est cur, propter opiniones vestras, quas vos ipsi oppugnatis, Christiani esse nolitis, nisi quia Christus humiliter venit, et vos superbi estis? (*De civ. Dei X 29,2: ML 41,308-309*).

1170. Hic si ratio quaeritur, non erit mirabile: si exemplum poscitur, non erit singulare. Demus Deum aliquid posse, quod nos fateamur investigare non posse. In talibus rebus tota ratio facti est potentia facientis (*Ep. 137,2,8: ML 33,519*)⁴.

⁴ Quoad perpetuitatem unionis hypostaticae haec dicenda videntur: a) Quod in triduo mortis anima Christi non fuerit separata a Verbo, explicite docet Augustinus (cf. *In Io. Ev. tr. 47,10: ML 35,1738*). b) Ad corpus vero quod attinet, sunt qui Augustinum interpretantur quasi ipse docuerit separationem corporis a Verbo. Cf. J. Lebon, *Une ancienne opinion sur la condition du corps du Christ dans la mort: Revue d'Histoire Ecclésiastique*, 23 (1927) 5-43. 209-241; R. Favre, *Credo ... in Filium Dei... mortuum et sepultum: Ib.*, 33 (1937) 687-724.

³⁵: ML 42,272; *In Io. Ev. tr. 43,9: ML 35,1709* etc.). Sed notatu dignum quod in his et similibus locis, subiectum orationis sit Christus, non vero Verbum ut

Bibl.: E. Secano, // *Cristocentrismo e i suoi fondamenti dominatici* in S. Agostino (Iorino 1951); PortalíÉ, *l.c.* 2372; L. Maiali, *Il problema del dolore secondo S. Agostino* (Roma 1943) 162ss; V. Capanaga, *La deificación en la soteriología agustiniana*: Aug. Mag., 11 745'754. K. Ardesmann, *Christ the Medicus humilis in St. Augustine*: Aug. Mag., 11 623-629; J. Courtes, *S. Augustin et la médecine*: Aug. Mag., 1 43'51 (Multa habet de Christo Medico spirituali); G. Phillips, *L'influence du Crist-CheJ sur son Corps* zlvS: ^ . Aug Mag.. Il S05-S15. M. Comeau, S. Aggeline *exégète du quatrième Evangile* (Pans 1930) c.9, *Les noms du Christ* 291-338.

C A P U T XIII

De causa finali Incarnationis

Summarium.—Textus in quibus videtur Augustinum docuisse quod peccatum Adae unica fuerit causa Incarnationis. Si homo non perisset, Filius hominis non venisset. Nulla causa fuit veniendi Christo Domino, nisi peccatores salvos facere: 1171-1175. -Respondent tamen tenentes culpam non fuisse unicam causam Incarnationis, agi in his locis de Christo passibili, ad instar medici, quia Augustinus ait: «tolle morbos et nulla causa est medicinae». Et alios allegant textus in quibus videretur Augustinum alias statuuisse rationes pro decreto Incarnationis, quarum praecipuae hae sunt: a) quod oporteret hominem in terra corporaliter cum Deo communicare, sicut angeli in caelo spiritualiter communicant; b) quod Deus voluerit unam constituere civitatem ex angelis et hominibus, cuius caput sit Christus; c) quod Christus constitutus fuerit caput et exemplar praedestinationis nostrae; d) quod mysterium Incarnationis revelatum fuerit ab initio homini innocenti et angelis omnibus: 1176-1184.

1171. Si homo non perisset. Filius hominis non venisset. Ergo perierat homo, venit Deus homo, et inventus est homo. Perierat homo per liberam voluntatem, venit Deus homo per gratiam liberatricem (S. 174.2.2: ML 38,940).

1172. Nulla causa fuit veniendi Christo Domino, nisi peccatores salvos facere. Tolle morbos, tolle vulnera, et nulla causa est medicinae. Si venit de caelo magnus medicus, magnus per totum orbem terrae iacebat aegrotus. Ipse aegrotus genus humanum est (S. 171,1: ML 38,945).

1173. Nimis longum fiet, si ad singula testimonia similiter disputemus. Unde commodius esse arbitror, acervatim cogere, quae

tale. Dicunt iterum quod iuxta Augustinum *caro sola* sepulta fuerit. Sed contra est, quod etiam de anima loquendo dixit, quod *sola anima* derelicta fuerit in inferno (*In Io. Ev. tr.* 78.3: ML 35.1836). Nemo tamen ex hoc argueret pro separatione animae a Verbo. Tandem de resurrectione Christi loquendo, asserit carnem revixisse «redeunte anima» (*Ep.* 164,7.20: ML 33.717), numquam vero loquitur de Verbo redeunte. Non ergo videtur demonstratum quod Augustinus docuerit separationem Verbi a corpore durante triduo mortis Christi. Multa alia vide apud Van Bavi. 67ss.

Neque ex eo quod dicitur Filium traditurum esse regnum Deo et Patri sequitur eum dimissurum quod assumpsit, quia non «sic arbitremur traditurum regnum Deo et Patri ut adimat sibi» *De trin.* 1,8: ML 42.830)

occurrere potuerint, vel quae sufficere videbuntur, quibus appareat Dominum Iesum ('hrisium non aliam ob causam in carne venisse, ac forma servi accepta factum obedientem usque ad mortem crucis, nisi ut hac dispensatione misericordissimae gratiae omnes, quibus tamquam membris in suo corpore constitutis caput est ad capessendum regnum caelorum, vivificaret, salvos faceret, liberaret, redimeret (*De pece. mer. el reni.* l 26,39: ML, 44,131).

1174. Quare venit in mundum? *Peccatores salvos facere* (1 Tim. 1,15). Alia causa non fuit quare veniret in mundum. Non eum de caelo ad terram merita nostra bona, sed peccata duxerunt. Haec est causa cur veniret, *peccatores salvos facere* (S. 174,7,8: MI, 38,944).

1175. Si tu, o homo, non dimitteres Deum, non fieret pro te Deus homo (*En. in Ps.* 36 s.2,15: ML 36,372).

1176. Panis ille Angelorum, in principio erat Verbum: ut tamen panem Angelorum manducaret homo (Ps. 77,25) Creator Angelorum factus est homo. Ita nobis Verbum incarnatum factum est receptibile: quod recipere non valeremus, si Filius aequalis Deo non se exinaniret formam servi accipiens, in similitudine hominis factus, et habitu inventus ut homo (*En. in Ps.* 109,12: ML 37,1455).

1177. Rectus itaque Confessionis l ordo poscebat, ut Trinitati subjungeretur Ecclesia, tanquam habitatori domus sua, et Deo templum suum, et conditori civitas sua. Quae tota hic accipienda est, non solum ex parte qua peregrinatur in terris..., verum etiam ex illa quae in caelis semper, ex quo condita est, cohaesit Deo, nec ullum malum sui casus experta est... Quia utraque una erit consortio aeternitatis, et nunc una est vinculo caritatis, quae tota instituta est ad colendum unum Deum (*Enchir.* 56: ML 40,258-259).

1178. Omnes qui ab initio saeculi fuerunt iusti, caput Christum habent. Illum enim venturum esse crediderunt, quem nos venisse iam credimus; et in eius fide et ipsi sanati sunt, in cuius et nos: ut esset et ipse totius caput civitatis Ierusalem, omnibus connumeratis fidelibus ab initio usque in finem, adiunctis etiam legionibus et exercitibus Angelorum, ut fiat illa una civitas sub uno rege, et una quaedam provincia sub uno imperatore, felix in perpetua pace (*En. in Ps.* 36 s.3,4: ML 36,385).

1179. Quod si credere absurdum est 2, illud potius est credendum, quod sanctorum numerus quantus complendae illi sufficit beatissimae civitati, tantus existeret, etsi nemo peccasset, quantus nunc per Dei gratiam de multitudine colligitur peccatorum (*De civ. Dei* XIV 23,1: ML 41,430).

1180. Est etiam praeclarissimum lumen praedestinationis et gratiae, ipse Salvator, ipse Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus... 31. Sicut ergo praedestinatus est ille unus, ut caput

¹ Symbolum fidei.

- Adam scilicet et Evam «non luisse coituos, nec generaturos... nisi peccassem» et peccatum necessarium fuisse, «ut non soli duo iusti homines possent esse, sed multi».

tir
f :

nostrum esset: ita multi praedestinati sumus, ut membra eius essemus (*De praed. sanet. 15>30~31'* ML 44,981.983).

1181. Ille (Adam innocens) in bonis erat, quae de bonitate sui Conditoris acceperat: neque enim ea bona et ille suis mentis comparaverat, in quibus prorsus nullum patiebatur malum. Sancti vero in hac vita, ad quos pertinet liberationis haec gratia, in malis sunt, ex quibus clamant ad Eum, *Libera nos a malo* (Mt. 6,13), Ille in illis bonis Christi morte non eguit: istos a reatu et haereditario et proprio, illius Agni sanguis absolvit (*De corr. et grat. 11,29:* ML 44.933).

1182. Illa exstasis quam Deus immisit in Adam, ut soporatus obdormiret, recte intelligitur ad hoc immissa, ut et ipsius mens per exstasim particeps fieret tamquam angelicae curiae, et intrans in sanctuarium Dei intelligeret in novissima. Denique evigilans tanquam prophetiae plenus..., eructavit continuo, quod magnum sacramentum commendat Apostolus (Eph. 5,31-32): *Hoc nunc os ex ossibus meis, et caro de carne mea. Haec vocabitur mulier, quoniam de viro suo sumpta est: et propter hoc relinquet homo patrem suum et matrem, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una.* Quae verba cum primi hominis fuisse Scriptura ipsa testetur, Dominus tamen in Evangelio Deum dixisse declaravit... (Mt. 19,4), ut hinc intelligeremus propter exstasim quae praecesserat in Adam, hoc eum divinitus tanquam prophetam dicere potuisse (*De Gen. ad litt. IX 19:* ML 34,408).

1183. Nam neque ipse posset etiarn in paradiso beatus esse, imo ibi non esset, ubi esse miserum non deceret, si eum sui casus praescientia timore tanti mali miserum faceret (*De corr. et grat. 10, 28:* ML 44,933).

1184. Consultum est divina providentia mortalibus... ut eadem ipsa Dei Sapientia ad unitatem personae suae homine assumpto, in quo temporaliter nasceretur... fieret deorsum hominibus exemplum redeundi, et eis qui sursum sunt Angelis exemplum manendi (*De cons. ev. I 35,53:* ML 34,1069)^{3*}

³ Res quidem obscura manet. Sed probabilius putamus Augustinum statuisse peccatum Adae ut unicam causam motivam Incarnationis. In prima serie textuum hic citatorum, videtur Augustinum loqui sensu exclusivo: «si homo non perisset. Filius hominis non venisset»; «nulla causa fuit nisi»; «non aliam ob causam, nisi». Notetur insuper in *De pece. mer. et rem.* (vide supra nJ 173.) expresse intendere loca ex S. Scriptura colligere, ex quibus appareat «non aliam ob causam» Christum in carne venisse nisi ut «redimeret» omnes quorum Ipse Caput corptitutus est. Inter textus vero ad suam thesim probandam hos citat: «Non veni vocare iustos, sed peccatores» (Lc. 5.32), et «Venit enim Filius hominis quaerere et salvare quod perierat» (Lc. 19,10). Cf. *De pece. mer. et rem. 27, 40:* ML 44.131.132.

Insuper iuxta Augustinum in sopore Adae praefigurata fuit Christi mors (cf. *In Io. Ev. tr. 120,2:* ML 35,1953). Et tamen oppositam tenentes sententiam dicunt Christum non venturum in came passibili, nisi Adam peccasset. Sententia quam propugnamus iam antiquitus defendebatur a Berti, *De theol. disc.*, vol.3-4 1.25 c.12,26, eamque nunc tenet Macau, *o.c.* 151. Pro opposita sententia interpretatur Augustinum. Honoratus del Val, *Sacra Theol domi.* (Matriti 1906) vol.2,170-172.

DE BEATA MARIA VIRGINE

Humana natura Verbo copulata est in utero virginis Mariae

Summarium.—Virgo Maria praedestinata ut Mater Dei. Fecit sibi matrem cum esset apud Patrem. Verbum copulatur carni in utero Virginis Mariae. Propter unitatem personae in Christo, Verbum vere dicitur, et est filius Mariae. Non est tamen B. Virgo Mater divinitatis: 1185-1191.

1185. Et antequam de illa natus esset, in praedestinatione noverat matrem; et antequam ipse Deus crearet, de qua ipse homo crearetur, noverat matrem (*In Io. Ev. tr. 8,9: ML 35,1455*)¹.

1186. Quid es, quae postea paritura es? Unde meruisti? unde hoc accepisti? unde fiet in te qui fecit te? Unde, inquam, tibi hoc tantum bonum? Virgo es, sancta es, votum vovisti; sed multum quod meruisti, imo vero multum quod accepisti. Nam unde hoc meruisti? Fit in te qui fecit te, fit in te per quem facta es: imo vero per quem factum est caelum et terra, per quem facta sunt omnia, fit in te Verbum Dei caro, accipiendo carnem, non amit-tendo divinitatem. Et Verbum iungitur cami, et Verbum copulatur carni; et huius tanti coniugii thalamus, uterus tuus; et huius, in-quam, tanti coniugii, id est Verbi et carnis thalamus uterus tuus: unde *ipse sponsus procedit de thalamo suo* (Ps. 18,6). Invenit te virginem conceptus, dimittit virginem natus. Dat fecunditatem, non tollit integritatem. Unde tibi hoc? Proterve virginem videor interrogare, et quasi importune aures verecundas ista mea voce pulsare. Sed video virginem verecundantem, et tamen responden-tem, meque admonentem: Quaeris a me unde milii hoc? Verecun-dor tibi respondere bonum meum, angeli audi ipsius salutationem, et in me agnosce tuam salutem. Crede cui credidi. Unde mihi hoc quaeris? Angelus respondeat. Dic mihi, angele, unde Mariae hoc? Iam dixi, cum salutavi: *Ave, gratia plena* (Lc. 1,28) (*S. 291,6: ML 38,1319*).

1187. Ista mystica et invisibili unctione tunc intelligendus est unctus (Christus), quando Verbum Dei caro factum est; id est, quando humana natura sine ullis praecedentibus bonorum operum meritis Deo Verbo est in utero virginis copulata, ita ut cum illo fieret una persona. Ob hoc eum confitemur natum de Spiritu Sancto et virgine Maria (*De Trin. XV 15,26,46: ML 42,1093-94*).

1188. Gaudeamus, fratres: laetentur et exsultent gentes. Istum diem nobis non sol iste visibilis, sed Creator ipsius invisibilis con-secravit; quando eum pro nobis visibilem factum, a quo invisibil

Ü4

..f/

¹ Pauca addimus ad ea quae iam attulimus in *De Verbo incarnato* c.J.

et ipsa creata est, visceribus fecundis et genitalibus integris Virgo Mater effudit. Concipiens virgo, pariens virgo, virgo gravida, virgo feta, virgo perpetua. Quid miraris haec, o homo? Deum sic nasci oportuit, quando esse dignatus est homo. Talem fecit illam, qui est factus ex illa. Antequam enim fieret, erat: et quia omnipotens erat, fieri potuit manens quod erat. Fecit sibi matrem, cum esset apud Patrem: et cum fieret ex matre, mansit in Patre. Quomodo Deus esse desisteret, cum homo esse coepit, qui genitrici suae praestitit ne desisteret virgo esse, cum peperit? Proinde quod Verbum caro factum est, non Verbum in carnem pereundo cessit; sed caro ad Verbum, ne ipsa periret, accessit: ut quemadmodum homo est anima et caro, sic esset Christus Deus et homo. Idem Deus qui homo, et qui Deus idem homo: non confusione naturae, sed unitate personae. Denique qui Filius Dei generanti est coaeternus semper ex Patre, idem filius hominis esse coepit ex Virgine (S. 186,1,1: ML 38,999).

1189. Dies ergo ille², Verbum Dei, dies qui lucet Angelis, dies qui lucet in illa unde peregrinamur patria, vestivit se carne, natusque est de Maria virgine. Mirabiliter natus. Quid mirabilius virginis partu? Concipit, et vargo est; parit, et virgo est. Creatus est de ea quam creavit: attulit ei fecunditatem, non corrumpit eius integritatem. Maria unde? Ex Adam. Adam unde? De terra. Si Maria de Adam, et Adam de terra; ergo et Maria terra. Si autem Maria terra, agnoscamus quod cantamus, *Veritas de terra orta est* (Ps. 84,12)... quia Christus de virgine natus est fS. 189,2: ML 38, 1005-06).

1190. Verbum concipitur in utero virginis (S. 289,3: ML 38» 1309).

1191. Cur ergo ait matri filius, *Quid mihi et tibi est mulier? nondum venit hora mea* (Io. 2,4). Dominus noster Iesus Christus, et Deus erat et homo: secundum quod Deus erat, matrem non habebat; secundum quod homo erat, habebat. Mater ergo erat carnis, mater humanitatis, mater infirmitatis quam suscepit propter nos. Miraculum autem quod facturus erat, secundum divinitatem facturus erat, non secundum humanitatem... Miraculum ergo exigebat mater; at ille tanquam non agnoscit viscera humana, operaturus facta divina; tanquam dicens, *Quod de me facit miraculum, non tu genuisti, divinitatem meam non tu genuisti; sed quia genuisti infirmitatem meam, tunc te cognoscam, cum ipsa infirmitas pendeat in cruce: hoc est enim, Nondum venit hora mea...* Illud ergo respondit, discernens in fide credentium, quis, qua venerit. Venit enim per matrem feminam, Deus et Dominus caeli et terrae. Secundum quod Dominus mundi, quod Dominus caeli et terrae, Dominus utique et Mariae; secundum quod creator caeli et terrae, creator et Mariae: secundum autem quod dictum est, *Factum ex muliere, factum sub lege* (Gal. 4,4)> filius Mariae. Ipse Dominus Mariae, ipse filius Mariae: ipse creator Mariae, ipse creatus ex

² Natalis Domini.

Maria... Quomodo ergo David et filius et dominus; filius David secundum carnem, dominus David secundum divinitatem: sic Mariae filius secundum carnem, et Mariae dominus secundum maiestatem. Quia ergo non erat illa mater divinitatis ³, et per divinitatem futurum erat miraculum quod petebat; respondit ei, *Quid mihi et tibi est, mulier*, sed ne putes quod te negem matrem, *Nondum venit hora mea*: ibi enim te agnoscam, cum pendere in cruce coeperit infirmitas cuius mater es (*In Io. Ev. tr.* 8,9: ML 35,1455).

Bibi.: Félix Domínguez, *Ideología Mariana de S. Agustín* (Bogotá 1946); V. Capánaga, *La Virgen María según San Agustín* (Roma 1956); Michele Pellegrino, *S. Agostino. La Vergine Maria: pagine scelte* (Roma 1954); Ph. Friedrich, *Die Mariologie des heiligen Augustinus* (Köln 1907); J. M. Bover, *Cómo conciben los Santos Padres el misterio de la divina maternidad: Estudios Marianos*, 8 (1949) 185-256.

De perpetua virginitate Matris Dei, et immunitate ab omni peccato

Summarium.— Iovinianus negabat virginitatem Mariae in partu. B. V. votum virginitatis fecerat. Virgo fuit ante partum. Christum non libidine, sed fide concepit. Nihil incoinquinatius utero Virginis, cuius caro non concepit de «peccati propagine». Christus natus est de V. Maria absque patre. Continentia a coniugibus Maria et Ioseph servata. S. Ioseph testis pudoris virginalis: 1192-1202.—Mater Dei, virgo fuit in partu. Qui post resurrectionem potuit magnus per clausa ostia intrare, potuit etiam parvus per incorrupta membra exire. Christo Deo hoc possibile fuit. Neque irrationabile apparet. Si nascente Christo, integritas Matris corrumpetur, falso, quod absit, natum de Virgine tota confiteretur Ecclesia. Contra Manichaeos et Iovinianum asserit et Christum verum habuisse corpus, et Mariam virginem mansisse: 1203-1207.—Mater Dei virgo mansit post partum. Qui «fratres» in Scriptura appellantur, consanguinei intelligendi sunt Virginis Mariae, non fratres uterini Christi. Hoc S. Scriptura demonstrat. Sicut nullus mortuus iacuit in sepulchro Christi praeter ipsum, sic uterus Mariae nec antea nec postea quidquam mortale concepit: 1208.—Cum de peccatis agitur, nullam Augustinus vult de V. Maria habere quaestionem. Neque diabolo Mariam transcribit conditione nascentis: 1209-1210.

1192. A Ioviniano quodam monacho ista haeresis (Iovinianistarum) orta est aetate nostra, cum adhuc iuvenes essemus... Virginitatem Mariae destruebat, dicens eam pariendo fuisse corruptam (*De haer.* 82: ML 42,45-46).

1193. Ipsa quoque virginitas eius ideo gratior et acceptior quia non eam conceptus Christus viro violaturo quam conservaret

i Aptissime dicit Augustinus Virginem Mariam non esse matrem divinitatis, quamvis sit Mater Dei, quia, ut ait S. Thomas, «personae habentis divinitatem et humanitatem est mater secundum humanitatem» *ÍS. Th.* 3 q.35 a,4 ad 2).

ipse praeripuit, sed priusquam conciperetur iam Deo dicatam de qua nasceretur elegit. Hoc indicant verba quae sibi fetum annuntianti angelo Maria reddidit. Quomodo, inquit, *fiet istud, quoniam virum* non cognosco? (Lc. 1,34). Quod profecto non diceret, nisi Deo virginem se ante vovisset (*De S. Virg.* 4,4: ML 40,398).

1194. Non eum (Christum) virgo libidine, sed fide concepit. Venit in virginem, qui erat ante virginem. Quam creavit elegit, quam eligeret, creavit. Attulit virgini fecunditatem, non abstulit integritatem (S. 69,3,4: ML 38,442).

1195. Quid incoinquinatius illo utero virginis, cuius caro etiam si de peccati propagine venit, non tamen de peccati propagine concepit, ut ne ipsum quidem corpus Christi ea lex severit in utero Mariae, quae in membris posita corporis mortis repugnat legi mentis...? Proinde corpus Christi, quamvis ex carne feminea assumptum est, quae de illa camis peccati propagine concepta fuerat, tamen quia non sic in ea conceptum est, quomodo fuerat illa concepta, nec ipsa caro peccati, sed similitudo camis peccati (*De Gen. ad litt.* X 18,32: ML 34,422).

1196. Ei (Deo) non fuit difficile verum corpus in utero Mariae sine virili semine fabricare... cum natura corporea et in visceribus feminae ad formandum hominem..., imperio Domini voluntatique serviret (*De ag. chr.* I 22,24: ML 40,303).

1197. Generatio Christi a Patre sine matre, et a matre sine patre: ambae mirabiles. Prima, aeterna; secunda, temporalis. Natus est aeternum de aeterno. Quid miraris? Deus est. Sit consideratio divinitatis; et perit causa admirationis. Transit admiratio, ascendat laudatio: fides adsit, crede quod factum est. Parumne pro te humiliatus est Deus? Qui Deus erat, factus est. Angustum erat diversorium, involutus pannis, in praesepe positus est, quis non admiretur? Ille qui mundum implet, in diversorio locum non invenit (S. 189,4: ML 38,1006).

1198. Ille singulariter natus de Patre sine matre, de matre sine patre; sine matre Deus, sine patre homo (*In Io. Ev. tr.* 8,8: ML

1199. Nativitates Domini nostri Iesu Christi, duae sunt: una divina, altera humana: ambae mirabiles; illa sine femina matre, ista sine viro patre (S. 196,1,1: ML 38,1019).

1200. Exsequitur ergo humanam generationem Christi Matthaeus, ab Abraham generatores commemorans, quos perducit ad Ioseph virum Mariae, de qua natus est Iesus (Mt. 1,16). Neque enim fas erat ut eum ob hoc cum a coniugio Mariae separandum putaret, quod non ex eius concubitu, sed virgo peperit Christum. Hoc enim exemplo magnifice insinuat fidelibus coniugatis, etiam servata pari consensu continentia, posse permanere vocarique coniugium, non permixto corporis sexu, sed custodito mentis affectu (*De cons. ev.* II 1,2: ML 34,1071).

noi. Erat (S. Ioseph) maritus eius, non ablator, sed custos pudoris: imo non custos, quia Deus custodiebat; sed testis pudoris virginalis fuit maritus, ne de adulterio gravida putaretur (S. 225, 2,2: ML 38,1096).

1202. Erat quippe illa virgo ideo et sanctius et mirabilius iucunda suo viro, quia etiam fecunda sine viro, prole dispar, fide compar. Propter quod fidele coniugium parentes Christi vocari ambo meruerunt, et non solum illa mater, verum etiam ille pater eius, sicut coniux matris eius, utrumque mente, non carne. Sive tamen ille pater sola mente, sive illa mater et carne, parentes tamen ambo humilitatis eius, non sublimitatis; infirmitatis, non divinitatis (*De nup. et cone.* I 11,12: ML 44,421) L

14. 1

1203. Maria virgo ante conceptum, virgo post partum. Absit enim ut in ea terra, hoc est in ea carne unde orta est veritas, periret integritas. Nempe post resurrectionem suam, cum spiritus putaretur esse, non corpus: *Palpate, inquit, et videte, quia spiritus carnem et ossa non habet, sicut me videtis habere* (Lc. 24,38). Et tamen illius juvenilis corporis soliditas, non patentibus foribus se ad discipulos intromisit (Io. 20,19). Cur ergo qui potuit per clausa ostia magnus intrare, non potuit etiam per incorrupta membra parvus exire? Sed neque hoc, neque illud volunt credere increduli. Ideo potius fides utrumque credit; quia infidelitas utrumque non credit. Ipsa est quippe infidelitas, cui nulla in Christo videtur esse divinitas. Porro si fides Deum natum credit in carne, Deo non dubitat utrumque possibile; ut et corpus maioris aetatis non reserato aditu domus, intus positus praesentaret, et sponsus infans de thalamo suo, hoc est utero virginali, illaesa matris virginitate procederet (S. 191,1,2: ML 38,1010).

:>

1

1

1204. Ipsa enim magnitudo virtutis eius (Verbi incarnati), quae nullas in angusto sentit angustias, uterum virginalem non adventitio, sed indigena puerperio fecundavit... Ipsa virtus per inviolatae matris virginea viscera, membra infantis eduxit, quae postea per clausa ostia membra iuvenis introduxit. Hic si ratio quaeritur, non erit mirabile: si exemplum poscitur, non erit singulare. Demus Deum rebus tota ratio facti est potentia facientis (*Ep.* 137,2,8: ML 33.519).

1205. Ex illa ergo causa latentis rationis, ego dixi in epistola quam te legisse commemoras ¹, cum eis responderem qui negant esse credendum, quod Christum virgo pepererit, virgo permanserit, Si *ratio quaeritur, non erit mirabile*: hoc enim dictum est non quod ratione res careat, sed quod eos lateat quibus hoc Deus voluit esse mirabile (*Ep.* 162,6: ML 33,7^o7).

1206. Nam nihil naturae humanae in illa susceptione fas est dicere defuisse: sed naturae ab omni peccati nexu omni modo

¹ Plura de S. Ioseph apud Eugenio Cantera, *San José en el Plan divino* (Monachii, Granada, 1920).

² Ad Evodium scribit, et repetit quae dixerat in Ep. 137 ad Volusianum. Cf. supra n.1204.

liberae: non qualis de utroque sexu nascitur per concupiscentiam carnis cum obligatione delicti..., sed qualem de virgine nasci oportebat quem fides matris, non libido conceperat: quo si vel nascente corrumperetur eius integritas, non iam ille de virgine nasceretur; cumque falso, quod absit, natum de virgine Maria tota confiteretur Ecclesia (*Enchir.* 34: ML 40,249).

1207. Hoc de Manichaeorum nomine et crimine faciebat etiam Iovinianus, negans Mariae sanctae virginitatem, quae fuerat dum conciperet, permansisse dum pareret: tanquam Christum cum Manichaeis phantasma crederemus, si matris incorrupta virginitate diceremus exortum. Sed in adiutorio ipsius Salvatoris, sicut spreverunt Catholici velut acutissimum quod Iovinianus exseruerat argumentum, et nec sanctam Mariam pariendo fuisse corruptam, nec Dominum phantasma fuisse crediderunt, sed et illam virginem mansisse post partum, et ex illa tamen verum Christi corpus exortum (*C. Iui.* I 2,4: ML 44.643).

1208. Hoc ergo die festo (Scenopegiae)... locuti sunt *fratres eius* ad Dominum Christum. *Frates eius* sic accipite, sicut nostis: non enim novum est quod auditis. Consanguinei virginis Mariae, fratres Domini dicebantur. Erat enim consuetudinis Scripturarum, appellare fratres quoslibet consanguineos et cognationis propinquos... Nam Abraham et Lot fratres sunt dicti, cum esset Abraham patruus Lot (Gen. 11,27.31, et 14,14): et Laban et Iacob fratres sunt dicti, cum esset Laban avunculus Iacob (Gen. 28,2, et 29, 10.15). Cum ergo auditis fratres Domini, Mariae cogitate consanguinitatem, non iterum parientis ullam propaginem. Sicut enim in sepulchro ubi positum est corpus Domini, nec antea nec postea mortuus iacuit; sic uterus Mariae nec antea nec postea quidquam mortale concepit (*In Io. Ev. tr.* 28,3: ML 35,1623).

1209. Excepta itaque sancta virgine Maria, de qua propter honorem Domini nullam prorsus cum de peccatis agitur, haberi volo quaestionem: unde enim scimus quid ei plus gratiae collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum, quae concipere ac parere meruit, quem constat nullum habuisse peccatum? Hac ergo Virgine excepta, si omnes illos sanctos et sanctas, cum hic viverent, congregare possemus et interrogare utrum essent sine peccato, quid fuisse responsuros putamus? utrum hoc quod iste (Pelagius) dicit, an quod Iohannes apostolus? Rogo vos, quantalibet fuerint in hoc corpore excellentia sanctitatis, si hoc interrogari potuissent, nonne una voce clamassent, Si dixerimus quia peccatum non *habemus*, *nos ipsos decipimus*, et *veritas* in nobis non est? (1 Io. 1,8) ³ (*De nat. et grat.* 36,42: ML 44,267).

³ Quod S. Augustinus his verbis B. V. Mariam immunem proclamet ab omni peccato actuali a nullo disputatur. Si autem quaeritur utrum S. Doctor immunitatem B. Virginis a peccato originali, seu Immaculatam Conceptionem docuerit, non una est auctorum sententia, quamvis maior eorum numerus de Conceptione Immaculata hunc textum interpretetur. Et iuste quidem, ut videtur, nam verba Augustini sunt omnino universalia, ut patet ex his tribus: *a)* cum de B. V. Maria agitur, «nullam prorsus cum de peccato agitur», vult habere quaes-

uio. Non transcribimos diabolo Mariam conditione nascendi; sed ideo, quia ipsa conditio solvitur gratia renascendi (*C. IuL o. i. IV 122: ML 45J418*)⁴.

tionem; *b*) ex gratia quae Mariae collata est, «ad vincendum omni ex parte peccatum»; et *c*) propter rationem allatam, scilicet, «propter honorem Domini», quasi repugnaret ut vel minimum quidem peccatum eam coinquinaret, «quae concipere ac parere meruit, quem constat nullum habuisse peccatum»? Iamvero, si honor Filii exigit ut ne minimum peccatum veniale a matre committeretur, estne verisimile quod Augustinus non cogitaverit de exceptione facta in favorem Matris Dei a peccato originali, cuius gravitatem nemo sicut Augustinus tam alte proclamavit?

Accedit quod iuxta doctrinam ipsius Augustini, ille tantum sine peccato actuali vitam degere potest, qui originale non habuerit. Nam etiam de Iesu Christo asserit, et Ipsum peccata actualia commissurum fuisse, si originale ex conceptione habuisset. «Profecto enim peccatum etiam maior fecisset, si parvus habuisset» (*C. Iul. V 15,57: ML 44,815*). Cum ergo, iuxta Augustinum, B. V. Maria nullum commiserit peccatum actuale, neque peccatum originale ipsa contraxit.

⁴ Inter alia quae Augustino Iulianus obiebat, illud erat quod Augustinus minus sensisset de Beata Virgine quam ipse Iovinianus. Aiebat Iulianus: «Ille (Iovinianus) virginitatem Mariae partus conditione dissolvit; tu (Augustinus) ipsam Mariam diabolo nascendi conditione transcribis» (*Ib. coi. 1417*). Calumniae Iuliani Augustinus mitissime respondit: «Non transcribimus diabolo Mariam conditione nascendi; sed ideo, quia ipsa conditio solvitur gratia renascendi». Impetu adversarii Augustinus non flectitur. Nihil derogat doctrinae de universalitate legis peccati originalis, neque sententiam suam hac in re molitur. Lex omnino universalis est, ipsamque Mariam «conditione nascendi» debitum istud peccatum contrahendi incurrit, et peccatum ipsum revera traxisset, nisi haec «conditio nascendi» solveretur «gratia renascendi».

Agitne Augustinus de gratia deletiva peccati, an de gratia praeventiva? Estne sensus istius loci, quod B. Virgo quamvis diabolo de facto transcripta fuerit per peccatum, tamen a tali dominatione diaboli per gratiam liberata est? An vero textus ita interpretari debeat: Ideo non transcribimus Mariam diabolo, quia quamvis conditione nascendi peccatum incurrere debuisset, tamen a peccato contrahendo per gratiam renascendi liberata est?

Secunda interpretatio praeferenda videtur. Aliter valde ineptam responsionem Augustinus Iuliano dedisset, immo accusationem veram fuisse substantialiter concedisset. Si enim vel per unum momentum B. V. peccato originali maculata fuisset, vere Augustinus Mariam diabolo transcripsisset, quamvis statim per gratiam deletivam a peccato liberata esset. Quomodo ergo dicere posset: «Non transcribimus diabolo Mariam conditione nascendi»?

Neque tamen universalitati legis peccati, neque universali necessitati redemptionis Christi per hanc exceptionem minus fit. Nam haud ignota erat Augustino gratia praeservativa. Ita in verbis quae huic textui immediate praecedunt haec habet: «Non dico, nec per gratiam homines liberari... sed quod non vis dicimus, nonnisi per gratiam liberari, non solum ut eis debita dimittantur (gratia deletiva peccati), verum etiam ne in tentationem inferantur (gratia praeventiva)» (*Ib.*). Cf. etiam *En. in Ps. 85,18: ML 37,1094*.

Verum quidem est, Augustinum saepissime asseruisse *solum Christum* immunem fuisse a peccato originali, eo quod virginali modo conceptus fuit, et carnem Virginis fuisse «carnem peccati», dum caro Christi fuit «in similitudinem carnis peccati». Cf. e. g., *De pece. mer. et rem. I 29,57: ML 44,142*, et *De Gen. ad litt. X 18,32: ML 34,422*. Ex hoc tamen illud tantum sequitur Christum ex natura rei, et ipsa «conditione nascendi» fuisse a peccato originali immunis; dum B. Virgo debitum incurrit contrahendi peccatum vi conceptionis naturalis et seminatricis concupiscentiae, cumque de facto incurrisset nisi praeservata fuisset gratia praeventiva.

Similiter quod caro B. Virginis dicatur caro peccati, eo est quia carnali concupiscentia concepta, legi peccati per se subiciebatur. Non negamus tamen veram probabilitatem interpretationis negativae.

Doctrinam Augustini in favorem Immaculae Conceptionis interpretantur:

Induit se morte in virginitate matris

Summarium.—Ideo Verbum homo factus est, et quidem de femina ut de utraque natura, i. e. masculina et feminea, victus diabolus cruciaretur. Quoniam per feminam mors accidit, vita per feminam reddita est. Maria corredemptrix. Salus facta est, cum femina concepit in utero carnem Omnipotentis. Maria cooperata est caritate ut fideles in Ecclesia nascerentur. Cum sit mater Capitis nostri, est etiam Virgo Maria et mater nostra: 1211-1216.

I2II. Ego inde credo Christum natum de virgine esse, quia in Evangelio legi. Quare autem Spiritus Sanctus non est natus de columba, quemadmodum Christus de femina, illa causa est quia non columbas liberare venerat Spiritus Sanctus, sed hominibus significare innocentiam et amorem spiritualem, quod in columbae specie visibiliter figuratum est. Dominus autem Iesus Christus, qui venerat ad homines liberandos, in quibus et mares et feminae pertinent ad salutem, nec mares fastidivit, quia marem suscepit; nec feminas, quia de femina natus est. Huc accedit magnum sacramentum, ut quoniam per feminam nobis mors acciderat, vita nobis per feminam nasceretur: ut de utraque natura, id est femina et masculina, victus diabolus cruciaretur, quoniam de ambarum subversione laetabatur; cui parum fuerat ad poenam si ambae naturae in nobis liberarentur, nisi etiam per ambas liberaremur (*De ag. chr.* I 22,24: ML 40,302-303).

1212. Natus de femina, ostendere nobis debuit magni aliquid sacramenti. Nam revera, fratres, et nos fatemur, quod si vellet Dominus sic fieri homo, ut non ex femina nasceretur, erat utique facile Maiestati. Quomodo enim potuit ex femina sine viro; sic posset nec per feminam nasci. Sed hoc nobis ostendit, ut scilicet in nullo sexu de se desperaret humana creatura... Venit ergo vir sexum praeeligere virilem, et natus ex femina sexum consolari femineum... Ecce natus sum vir, ecce natus ex femina... Uterque

Portalié, *l.c.* 2375; Domínguez, *o.c.* 87-115; Capánaga, *o.c.* 20-30; F. S. Muller, *Augustinus amicus an adversarius Immaculatae Conceptionis?*: MA II 885-914; G. Alastruey, *Tratado de la Virgen Maria*: BAC, cd.3.n p.168-170; Carlos del Río, *Absoluta pureza de María en la doctrina agustiniana*: Contribución Española a una Misionología Agustiniiana (Burgos 1955) 182-190; Boyer, *La controverse sur l'opinion de S. Augustin touchant la Conception de la Vierge*: Acta Congressus Mariologici (Romae 1955) 49-60; I. Dietz, *Ist die Hl. Jungfrau nach Augustinus 'Immaculata ab initio'? Eine neue Untersuchung zum Marianischen Jahr*: Acta Congressus Mariologici (Romae 1955) 61-112; Giuseppe de Rosa, *Augustiniana* (Napoli 1955) 203-226.

Contra opinantur. Ph. Friedrich, *Mariologie des hl. Augustinus* (Köln 1907) 183-283; B. Capelle, *La pensée de S. Augustin sur l'Imm. Conception*: Recherches de Thêol. anc. et médiév. (1932) 361-370; Michele Pellegrino, *o.c.* 24-21-, Robert Culhane, *St. Augustine on the Immaculate Conception*: The Irish Theological Quarterly, 22 (1955) 350-354; Domiciano Fernández, *Analecta Baetica* (1954) 13-63, aliiquo.

sexus videat honorem suum, et uterque confiteatur iniquitatem suam, et uterque speret salutem. Decipiendo homini propinatum est venenum per feminam: reparando homini propinetur salus per feminam. Compenset femina decepti per se hominis peccatum, generando Christum (S. 51,2,3: ML 38,334'335).

1213. Quid tibi promisit Deus, o homo mortalis? Quia victurus es in aeternum. Non credis? Crede, crede. Mortuus est pro te. Quid promisit? Ut vivas cum illo. Incredibilis est quod mortuus est aeternus, quam ut in aeternum vivat mortalis. Iam quod incredibile est tenemus. Si propter hominem mortuus est Deus, non est victurus homo cum Deo?... Sed quomodo mortuus est Deus, et unde mortuus est Deus? et potest mori Deus? Accepit ex te, unde moreretur pro te. Non posset mori, nisi caro; non posset mori, nisi mortale corpus: induit se ubi pro te moreretur, induet te ubi cum illo vivas. Ubi se induit morte? In virginitate matris. Ubi te induet vita? In aequalitate Patris (*En. in Ps.* 148,8: ML 37,1942).

1214. Quia per sexum feminineum cecidit homo, per sexum feminineum reparatus est homo, quia virgo Christum pepererat, femina resurrexisse nuntiabat. Per feminam mors, per feminam vita (S. 232,2,2: ML 38,1108).

1215. Hominem concepit Elisabeth, hominem Maria: Elisabeth mater Ioannis, Maria mater Christi: sed Elisabeth solum hominem, Maria Deum et hominem. Mira res est, quomodo potuerit concipere creatura Creatorem. Quid est ergo intelligendum, fratres mei, nisi quia ipse sibi fecit carnem de sola matre, qui fecit primum hominem sine patre et matre? Primus ille noster casus fuit, quando femina per quam mortui sumus, in corde concepit venena serpentis. Persuasit enim serpens peccatum, et admissus est male suadens. Si primus noster casus fuit, cum femina concepit corde venena serpentis: non mirandum quod salus nostra facta est, cum femina concepit in utero carnem Qmnipotentis. Uterque ceciderat sexus, uterque fuerat reparandus. Per mulierem in interitum missi eramus, per mulierem nobis reddita est salus (S. 289,2: ML 38,1308).

1216. Illa una femina, non solum spiritu, verum etiam corpore, et mater est et virgo. Et mater quidem spiritu, concapitis nostri, quod est ipse Salvator, ex qua magis illa spiritualiter nata est... sed plane mater membrorum eius, quod nos sumus; quia cooperata est caritate, ut fideles in Ecclesia nascerentur, quae illius capitis membra sunt: corpore vero ipsius capitis mater. Oportebat enim caput nostrum propter insigne miraculum secundum carnem nasci de virgine, quo significaret membra sua de virgine Ecclesia secundum spiritum nascitura. Sola ergo Maria et spiritu et corpore mater et virgo; et mater Christi, et virgo Christi (*De sancta virg.* 6: ML 40,399) h

1 Pro hoc capite cf. Capánaga, *o.c.* 16-20; Pellegrino, *o.c.* 18-24; J. M. Bover, *Deiparae Virginis consensus. Corredemptionis ac Mediationis fundamentum* (Matriti 1942); Id., *La maternidad espiritual de María en los Padres latinos: Estudios Marianos* (Madrid 1948) 105-120. Ampliorem tractationem vide apud Domínguez, *o.c.* 201-245.

DE CORPORE CHRISTI QUOD EST
ECCLESIA

H

·
·

Totus Christus caput et corpus est

i!

(

Ut

Summarium.—Tribus modis Christus intelligitur: *a)* ut Deus ante Incarnationem; *b)* ut Deus-homo; *c)* ut totus Christus, i. e. caput et corpus, in plenitudine Ecclesiae: 1217. Tertium modum ex Scriptura demonstrat: Christus sponsus, Ecclesia sponsa, duo in came una. Christus caput omnium iustorum qui ab initio fuerunt, et in futurum erunt. Caput etiam Ecclesiae caelestis ꝫ Angelorum. Una civitas sub uno Rege. Totum hoc unum corpus Christi. Corpus Christi, Ecclesia eius. Plenitudo ergo Christi caput et membra, i. e. Christus et Ecclesia: 1218-1226.—Verbum sponsus, accepit coniugem, humanam carnem. Thalamus huius coniunctionis nuptialis fuit uterus Virginis Mariae. Ecclesia ergo concepta fuit in incarnatione. Sanguinem suum dedit pro sponsa: 1227-1230.—Chrisms caput Ecclesiae, quia homo factus est. Fideles simul incorporati, et capiti Christo cohaerentes, unus est Christus. Nos in se transtulit, propterea cum Christus pro Ecclesia patiebatur, et Ecclesia patiebatur. Mira commutatio et divinum commercium; particeps naturae nostrae factus est, ut nos efficeremur participes naturae ipsius. Influxus capitis in corpus: 1231-1243.

1217. Dominus noster Iesus Christus... tribus modis intelligitur et nominatur... Primus modus est, secundum Deum et divinitatem illam Patri coaequalem atque coaeternam ante assumptionem carnis. Alter modus est, cum assumpta carne iam idem Deus qui homo, et idem homo qui Deus, secundum quamdam suae excellentiae proprietatem, qua non caeteris coaequatur hominibus, sed est mediator et caput Ecclesiae, esse legitur et intelligitur. Tertius modus est quodam modo totus Christus, in plenitudine Ecclesiae, id est, caput et corpus, secundum plenitudinem perfecti cuiusdam viri, in quo viro singuli membra sumus (S. 341,1,1: ML 39.1493)

! In controversia cum Donatistis, S. Augustinus egit de aspectu visibili, hierarchico, geographico Ecclesiae. Ut pastor vero animarum, aspectus in cuius expositione magnopere delectabatur, ille erat secundum quem Ecclesia exhibetur ut *Corpus Christi Mysticum*. Prout vel iam ex praesenti capite apparet, doctrina Augustini de *Ecclesia* arcte connectitur cum caeteris eius doctrinis theologicis. Haec ergo prae mente habeantur oportet ad plenioram intellectionem huius Tractatus. Visum est doctrinam de *Ecclesia* post *Tractatum de Incarnatione et Redemptione* locare, quia Augustinus opus Ecclesiae maxime considerat ut continuationem operis Christi, in procuratione salutis animarum ad salvationem obtinendam: *Totus Christus, caput et corpus*.

Pro doctrina Augustini circa Ecclesiam enixe commendamus opus a Stanislao J. Grabowski. *The Church: An Introduction to the Theology of St. August-*

1218. Tertius modus est, quomodo totus Christus secundum Ecclesiam, id est, caput et corpus praedicetur. Etenim caput et corpus unus est Christus: non quia sine corpore non est integer, sed quia et nobiscum integer esse dignatus est, qui et sine nobis semper est integer, non solum in eo quod Verbum est unigenitus Filius aequalis Patri, sed et in ipso homine quem suscepit, et cum quo simul Deus et homo est. Verumtamen, fratres, quomodo corpus eius nos sumus, et nobiscum unus Christus? Ubi invenimus hoc, quia unus Christus est caput et corpus, id est, corpus cum capite suo? Sponsa cum sponso suo quasi singulariter loquitur apud Isaiam: certe unus idemque loquitur; et videte quid ait: *Velut sponso alligavit mihi mitram, et velut sponsam induit me ornamento* (Is. 6r,io). Ut sponsus et sponsa: eundem dicit sponsum secundum caput, sponsam secundum corpus. Duo videntur, et unus est. Alioquin quomodo membra Christi sumus? Apostolo apertissime dicente, *Vos estis corpus Christi et membra* (1 Cor. 12,27). Membra Christi et corpus sumus omnes simul; non qui hoc loco tantum sumus, sed et per universam terram; nec qui tantum hoc tempore, sed quid dicam? Ex Abel iusto usque in finem saeculi quamdiu generant et generantur homines, quisquis iustorum per hanc vitam transitum facit, quidquid nunc, id est, non in hoc loco, sed in hac vita, quidquid post nascentium futurum est, totum hoc unum corpus Christi: singuli autem membra Christi. Si ergo omnes corpus, singuli membra; est utique caput cuius hoc sit corpus. *Et ipse est*, inquit, *caput corporis Ecclesiae, primogenitus, ipse primatum tenens* (Coi. 1,18). Et quia de illo ait etiam, quod semper *caput omnis principatus et potestatis* sit (Coi. 2,10), adiungitur ista Ecclesia, quae nunc peregrina est, illi caelesti Ecclesiae, ubi Angelos cives habemus; cui aequales nos futuros post resurrectionem corporum impudenter nobis arrogaremus, nisi Veritas promisisset, dicens: *Erunt aequales Angelis Dei* (Lc. 20,36); et fit una Ecclesia, civitas Regis magni (*Ib.* 9,11: ML 39.1499).

1219. Sic ergo aliquando in Sacris Scripturis insinuatur Christus... ut intelligas caput et corpus, exponente ipso Apostolo apertissime quod dictum est de viro et uxore in Genesi. *Erunt*, inquit, *duo in carne una*: Videte ipsum exponentem, ut non coniecturis nostris aliquid ausi dicere videamur. *Erunt, enim*, inquit, *duo in carne una*: et addidit, *Sacramentum hoc magnum est*. Et ne adhuc putaret quisquam in viro esse et uxore secundum naturalem utriusque sexus copulationem corporalemque mixturam: *Ego autem dico*, inquit, *in Christo et Ecclesia* (Gen. 2,24; Eph. 5,31.32). Secundum hoc ergo quod in Christo et Ecclesia accipitur quod dictum est, *Erunt duo in carne una: non iam duo, sed una caro est* (Mt. 19,5.6). Et quomodo sponsus et sponsa, sic caput et corpus: quia caput mulieris vir. Sive ergo dicam caput et corpus, sive dicam sponsus et sponsa; unum intelligite. Ideoque idem Apostolus, cum esset

tine (B. Herder Book Co., St. Louis, Mo., 1957). Magna eruditione et copia notarum tractationem fere exhaustivam offert,

Enchiridion

adhuc Saulus, audivit: *Saule, Saule, quid rue persequeris?* (Act, 9,4) quoniam corpus capiti adiungitur. Et cum iam Christi praedicator pateretur ab aliis, quae persecutor ipse fecerat, *Ut suppleam*, inquit, *quae desunt pressurarum Christi in carne mea* (Coi. 1,24): ad pressuras Christi ostendens pertinere quod patiebatur. Quod non potest intelligi secundum caput, quod iam in caelo nihil tale patitur; sed secundum corpus, id est, Ecclesiam: quod corpus cum suo capite, unus Christus est (*Ib.* 10,12: ML 39,1500).

1220. Dominus noster Iesus Christus, tamquam totus perfectus vir, et caput, et corpus: caput in illo homine agnoscimus, qua natus est de Maria virgine..., hoc est caput Ecclesiae... Corpus huius capitis Ecclesia est, non quae hoc loco est, sed et quae hoc loco et per totum orbem terrarum: nec illa quae hoc tempore, sed ab ipso Abel usque ad eos qui nascituri sunt usque in hñem et credituri in Christum, totus populus sanctorum ad unam civitatem pertinentium; quae civitas corpus est Christi, cui caput est Christus (*En. 2 in Ps.* 90,1: ML 37,1159).

1221. Totus Christus caput et corpus est. Caput unigenitus Dei Filius et corpus eius Ecclesia, sponsus et sponsa, duo in carne una (Eph. 5.23·3P·3†) *fC. Donat. Ep.* 4,7: ML 43,395).

1222. Dominus enim ipse in corpore suo, quod est Ecclesia, iunior fuit primis temporibus, et ecce iam senuit. Nostis... quia caput nostrum Christus est; corpus capitis illius nos sumus. Numquid soli nos, et non etiam illi qui fuerunt ante nos? Omnes qui ab initio saeculi fuerunt iusti, caput Christum habent. Illum enim venturum esse crediderunt, quem nos venisse iam credimus; et in eius fide et ipsi sanati sunt, in cuius et nos: ut esset et ipse totius caput civitatis Jerusalem, omnibus connumeratis fidelibus ab initio usque in finem, adiunctis etiam legionibus et exercitibus Angelorum, ut fiat una civitas sub uno rege, et una quaedam provincia sub uno imperatore, felix in perpetua pace et salute, laudans Deum sine fine, beata sine fine (*En. 3 in Ps.* 36,4: ML 36,385).

1223. Caput et corpus, sponsus et sponsa, Christus et Ecclesia utrumque unus: sed Verbum et caro non utrumque unum; Pater et Verbum utrumque unum; Christus et Ecclesia utrumque unus, unus quidam vir perfectus in forma plenitudinis suae: *Donec occurramus omnes in unitatem fidei, in agnitionem Filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi* (Eph. 4,13) (*En. in Ps.* 101 s.1,2: ML 37,1295).

1224. Ergo gratulemur et agamus gratias, non solum nos Christianos factos esse, sed Christum. Intelligitis, fratres, gratiam Dei super nos capitis? Admiramini, gaudete, Christus facti sumus. Si enim caput ille, nos membra; totus homo, ille et nos... Plenitudo ergo Christi, caput et membra. Quid est, caput et membra? Christus et Ecclesia (*In. Io. Ev. tr.* 21,8: ML 35,1568).

1225. *Saule, Saule, quid me persequeris?* Ego in caelo sum, tu in terra; et tamen persequeris me. Caput non tangis, sed membra mea calcas (*S.* 116,7,7: ML 38,661).

1226. Et multi homines sunt, et unus homo est; multi enim Christiani, et unus Christus. Ipsi Christiani cum capite suo, quod ascendit in caelum, unus est Christus: non ille unus et nos multi, sed et nos multi in illo uno unum. Unus ergo homo Christus, caput et corpus. Quod est corpus eius? Ecclesia eius (*En. in Ps.* 127,3: ML 37.1679).

1227. Coniunctio nuptialis, Verbum et caro: huius coniunctionis thalamus, virginis uterus. Etenim caro ipsa Verbo est coniuncta: unde etiam dicitur, *Iam non duo, sed una caro* (Mt. 19,6; Eph. 5, 32). Assumpta est Ecclesia ex genere humano, ut caput esset Ecclesiae ipsa caro Verbo coniuncta, et caeteri credentes membra essent illius capitis (*En. in Ps.* 44,3: ML 36,495).

1228. Illius sponsi thalamus fuit uterus Virginis, quia in illo utero virginali coniuncti sunt duo, sponsus et sponsa, sponsus Verbum et sponsa caro; quia scriptum est, *Et erunt duo in carne una* (Gen. 2,24). ...*Verbum caro factum est...* Illi carni adiungitur Ecclesia, et fit Christus totus, caput et corpus (*In Ep. Io. tr. i, 2*: ML 35.1979).

1229. *Et ipse tamquam sponsus processit de thalamo suo* (Ps. 18, 6); accepit enim coniugem, humanam carnem. Thalamus eius erat uterus virginalis: illic sibi coniunxit ecclesiam, ut impleretur quod antea praedictum est, *Et erunt duo in carne una* (*S. Den.* 12,2: MA 1,52).

1230. Dominus invitatus ad nuptias venit. Quid mirum si in illam domum 2 ad nuptias venit, qui in hunc mundum ad nuptias venit? Si enim non venit ad nuptias, non hic habet sponsam. Et quid est quod ait Apostolus, *Aptavi vos uni viro, virginem castam exhibere Christo?* (2 Cor. 11,2) Habet ergo hic sponsam quam redemit sanguine suo... Verbum enim sponsus, et sponsa caro humana; et utrumque unus Filius Dei, et idem filius hominis: ubi factus est caput Ecclesiae, ille uterus virginis Mariae thalamus eius (*In Io. Ev.* 8,4: ML 35,1452).

1231. Nam ut noveritis, quia unus homo est sponsus et sponsa, secundum carnem Christi, non secundum divinitatem: nam secundum divinitatem quod est ille, nos esse non possumus; quia ille creator, nos creati... sed ut essemus cum illo unum in illo, caput nostrum esse voluit, accipiendo carnem ex nobis, in qua moreretur pro nobis: ut noveritis ergo quia hoc totum unus est Christus, per Isaiam dixit: *Sicut sponso alligavit mihi mitram, et sicut sponsam induit me ornamento* (Is. 61,10). Ipse sponsus, ipsa sponsa. Ipse plane sponsus in capite, sponsa in corpore (*S.* 91,7,8: ML 38,571).

1232. Ubi se induit morte? In virginitate matris. Ubi te induet vita? In aequalitate Patris. Elegit sibi hic thalamum castum,

2 In Cana Galilaeae (Io. 2,1).

ubi coniungeretur sponsus sponsae. Verbum caro factum est, ut fieret caput Ecclesiae. Verbum enim ipsum non est pars Ecclesiae; sed ut esset caput, Ecclesiae, carnem assumpsit (*En. in Ps.* 148,8: NfL 37,1942).

1233. Unus autem nobiscum factus est, *quia semetipsum exinanivit, Jormam servi accipiens* (Phil. 2,7): unus nobiscum factus est, secundum semen Abrahae, in quo benedicentur omnes gentes. Quod cum commemorasset, ait Apostolus: Non dicit, «*Et seminibus*», *tanquam in multis; sed tanquam in uno, *Et semini tuo*», quod est Christus. Et quia et nos ad id pertinemus quod est Christus, nobis simul incorporatis et illi capiti cohaerentibus, unus est Christus: et quia et nobis dicit, Ergo *Abrahae semen estis, secundum promissionem haeredes* (Gal. 3,16.29). Si enim unum semen Abrahae non intelligitur nisi Christus; hoc autem semen Abrahae etiam nos sumus: hoc ergo totum, id est, caput et corpus, unus est Christus (*S.* 144.5.6: ML 38,79°).

1234. *Nescitis quia corpora vestra membra Christi sunt?* (1 Cor. 6,15). ... Corpora ergo nostra membra Christi esse dixit; quoniam Christus caput nostrum est, eo quod homo factus est propter nos: caput de quo dictum est, *Ipse Salvator corporis nostri* (Eph. 5,23). Corpus autem eius Ecclesia est (Coi. 1,18). Si ergo Dominus noster Iesus Christus tantummodo animam humanam susceperet; membra eius non essent nisi animae nostrae: quia vero et corpus suscepit, per quod etiam caput est nobis, qui ex anima et corpore constamus; profecto illius membra sunt et corpora nostra (*S.* 161,1,1: ML 38.878).

1235. Verumtamen quia dignatus est assumere formam servi, et in ea nos vestire se; qui non est dedignatus assumere nos in se, non est dedignatus transfigurare nos in se, et loqui verbis nostris, ut et nos loqueremur verbis ipsius. Haec enim mira commutatio facta est, et divina sunt peracta commercia, mutatio rerum celebrata in hoc mundo a negotiatore caelesti: venit accipere contumelias, dare honores; venit haurire dolorem, dare salutem; venit subire mortem, dare vitam. Moriturus ergo ex eo quod nostrum habebat, non in se, sed in nobis pavebat; quia et hoc dixit, tristem esse animam suam usque ad mortem (Mt. 26,38), et utique nos ipsi omnes cum illo. Nam sine illo, nos nihil; in illo autem, ipse Christus et nos. Quare? Quia totus Christus caput et corpus. Caput ille salvator corporis, qui iam ascendit in caelum; corpus autem Ecclesia, quae laborat in terra (Eph. 5,23). Hoc autem corpus nisi connexionem caritatis adhaereret capiti suo, ut unus fieret ex capite et corpore, non de caelo quemdam persecutorem corripiens diceret, *Saule, Saule, quid me persequeris?* (Act. 9,4) quando eum iam in caelo sedentem nullus homo tangebatur, quomodo eum Saulus in terra saeviens adversus Christianos aliquo modo iniuria percelleret? Non ait, **Quid** sanctos meos, quid servos meos? sed, *quid me persequeris*, hoc est, quid membra mea? caput pro membris clamabat, et membra in se caput transfigurabat (*En. in Ps.* 30 s.1,3: ML 36,230-231).

1236. Ecclesia in illo patiebatur, quando pro Ecclesia patiebatur (*Ep.* 140,6,18: ML 33.545).

1237. Descendit ille ut nos ascenderemus, et manens in natura sua factus est particeps naturae nostrae, ut nos manentes in natura nostra efficeremur participes naturae ipsius (*Ep.* 140,4,10: ML 33.542).

1238. Nos in se transtulit, nos in se suscepit caput nostrum, membrorum suorum suscepit affectum (*In Io. Ev. tr.* 52,1: ML 35.1769).

1239. Tu autem, Domine, susceptor meus es: in Christo utique; nam in illo homine et Ecclesia suscepta est a Verbo, quod caro factum est (*En. in Ps.* 3,9: ML 36,77).

1240. Non enim habebat in semetipso unde moreretur pro nobis, nisi mortalem carnem sumpsisset ex nobis. Sic immortalis mori potuit, sic vitam donare mortalibus voluit: particeps sui postea facturus, quorum esset prior particeps factus. Nam nec unde viveremus nos habebamus de nostro, nec unde moreretur ille de suo. Mirum proinde nobiscum egit mutua participatione commercium: nostrum erat, unde mortuus est; illius erit, unde vivamus (*S. Guelf.* 3,1: MA 453).

1241. Nec eos audiamus, qui sic dicunt ab illa aeterna Sapientia susceptum esse hominem, qui de virgine natus est, quomodo et alii homines ab ea sapientes fiunt, qui perfecte sapientes sunt... Aliud est enim sapientem tantum fieri per Sapientiam Dei, et aliud ipsam personam sustinere Sapientiae Dei. Quamvis enim eadem natura sit corporis Ecclesiae, multum tamen distare inter caput et membra caetera quis non intelligat? Si enim Ecclesiae caput est homo ille, cuius susceptione *Verbum caro factum est*, et habitavit in nobis; membra caetera sunt omnes sancti, quibus perficitur et completur Ecclesia. Quomodo ergo anima totum corpus nostrum animat et vivificat, sed in capite et vivendo sentit, et audiendo, et odorando, et gustando, et tangendo, in caeteris autem membris tangendo tantum; et ideo capiti cuncta subiecta sunt ad operandum, illud autem supra collocatum est ad consulendum; quia ipsius animae, quae consulit corpori, quodam modo personam sustinet caput; ibi enim omnis sensus apparet: sic universo populo sanctorum tanquam uni corpori caput est Mediator Dei et hominum homo Christus lesus (*De ag. chr.* 20,22: ML 40,301) 3.

in

1242. Sed quoniam per hoc quod mediator Dei et hominum homo Christus lesus factus est caput Ecclesiae, illi membra eius; ideo ait quod sequitur, *Et pro eis ego sanctifico meipsum* (Io. 17,19). Quid est enim, *Et pro eis ego sanctifico meipsum*, nisi eos in meipso

3 Humanitas Christi concipitur ut medium agens inter divinitatem et caeteros homines. Si de determinanda natura influxus Christi Capitis in corpus, quod est Ecclesia, quaestio est, non una est sententia interpretum Augustini. Cf. Grabowski, *o.c.* 12ss; A. Piolanti, *Il mistero del «Cristo totale» in S. Agostino*: Aug. Mag., III 453-469; G. Phillips, *L'influence du Christ-Chef sur son Corps mystique*: Aug. Mag., II 805-815, et III 216ss.

sanctifico, cuoi et ipsi sint ego? Quoniam de quibus hoc ait, ut dixi, membra sunt eius, et unus est Christus caput et corpus... Cum dixisset, Et pro eis ego sancti/ico meipsurn, ut intelligeremus hoc eum dixisse, quod eos sanctificaret in se, mox addidit, *Ut sint et ipsi sanctificati* in veritate (ib.).

Quod quid est aliud quam, in me, secundum id quod veritas est Verbum illud in principio Deus? In quo et ipse filius hominis sanctificatus est ab initio creationis suae, quando Verbum factum est caro; quia una persona facta est Verbum et homo. Tunc ergo sanctificavit se in se, hoc est, hominem se in Verbo se; quia unus Christus Verbum et homo, sanctificans hominem in Verbo. Propter sua vero membra, Et *pro eis*, inquit, ego, id est, quod prosit etiam ipsis, quia et ipsi sunt ego; sicut mihi profuit in me, quia homo sum sine ipsis: Et *ego sanctifico meipsurn*, hoc est, ipsos in me tanquam meipsurn sanctifico ego, quoniam in me etiam ipsi sum ego (*In Io. Ev. tr. 108,5: ML 35,1916*).

1243. Homo, et homo: homo ad mortem, et homo ad vitam... Omnes qui ex Adam, cum peccato peccatores: omnes qui per Christum, iustificati et iusti, non in se, sed in illo. Nam in se si interrogas, Adam sunt: in illo si interrogas, Christi sunt (*In Io. Ev. tr. 3,12: ML 35,1401*).

Bibl.: Grabowski, *o.c.* 3ss; Id.. *St. Augustine and the Doctrine of the Mystical Body of Christ: Theological Studies*, 7 (1946) 72-125; Piolanti, *Le.*; Phillips, *l.c.*; Capánaga, *Obras de San Agustín: BAC, IV 53SS*; Marcos del Río, *El Cristo Místico y la comunión de los santos según San Agustín: Religión y Cultura* (Madrid 1931) 402-460; Emilio Sauras, *El Cuerpo Místico de Cristo: BAC* (1952). Plura habet de S. Agostino, M. Comeau, *S. Augustin exégète du quatrième Evangile* (Paris 1930). Cf. praesertim c.io: Le «Christ total» ou l'Eglise, 339-369; Van Bavel, *o.c.* 74SS; J. Vetter, *Der hl. Augustinus und das Geheimnis des Leibes Christi* (Mainz 1929); E. Mersch, *The Whole Christ* (Milwaukee 1936) 384SS; J. Zameza, *La conversión del mundo infiel en la concepción del *Totus Christus» de S. Agustin* 19SS; F. Hofmann, *Der Kirchenbegriff des hl. Augustinus* (München 1933); M. Pontet, *L'exégèse de S. Augustin* (1945) 3875s; Hans Urs von Balthasar, *Augustinus. Das Antlitz der Kirche. Auswahl und Übertragung* (2.a ed. 1955); Edward J. Hughes, *The participation of the faithful in the regal and prophetic Mission of Christ according to S. Augustine* (Mundelein, U. S. A., 1956) 13-27; G. Spaneda, *Il mistero della Chiesa nel pensiero di Sant'Agostino* (Sassari 1944); E. Prina, *La controversia donatista alla luce della dottrina del Corpo mistico di Gesù Cristo nelle opere antidonatistiche di S. Agostino* (Roma 1942).

Ecclesia nata e latere Christi. Sponsa et Mater

Summarium.—E latere Adae dormientis Eva facta est; e latere Christi in cruce pendentis, Ecclesia virgo prodiit. Inde sacramenta manaverunt, quibus formaretur Ecclesia. Ecclesia de sponso nascitur: 1244-1247.—Adam et Eva nos genuerunt ad mortem; Christus et Ecclesia ad vitam. Ecclesia via salutis. Pater Deus est; Mater Ecclesia: 1248-1252.—Ecclesia, sicut Virgo Maria, est Virgo et Mater. Beata Virgo corporaliter peperit caput corporis; Ecclesia spiritualiter parit membra corporis Mystici per Sacramentum Baptismi. Hinc Ecclesia Mariae simillima est: 1253-1256.—Immo dici potest Ecclesiam Christum parere, quia per gratiam Dei, membra Christi, seu fideles, parit: 1257-1258.—Amemus Dominum Deum; amemus Ecclesiam eius; illum sicut patrem, istam sicut matrem: 1259.

1244. Ascendat sponsus noster thalami sui lignum, ascendat sponsus noster thalami sui lectum. Dormiat moriendo, aperiatur eius latus, et Ecclesia prodeat virgo: ut quomodo Eva facta est ex latere Adae dormientis, ita et Ecclesia formetur ex latere Christi in cruce pendentis. Percussum est enim eius latus, ut Evangelium loquitur, et statim manavit sanguis et aqua (Io. 19,34), quae sunt Ecclesiae gemina Sacramenta. Aqua, in qua est sponsa purificata; sanguis, ex quo invenitur esse dotata (*De Symb. S. ad Catech.* 6,15: ML 40,645).

1245. Iam licet nobis ubique Christum quaerere, et de omnibus hydriis vinum potare. Dormit Adam ut fiat Eva; moritur Christus ut fiat Ecclesia. Dormienti Adae fit Eva de latere (Gen. 11,21): mortuo Christo lancea percutitur latus (Io. 19,34), ut profluant sacramenta, quibus formetur Ecclesia. Cui non appareat quia in illis tunc factis futura figurata sunt, quandoquidem dicit Apostolus ipsum Adam formam futuri esse? *Qui est*, inquit, *forma futuri* (Rom. 10,14) (*In 1°. Ev. tr.* 9,10: ML 35,1463).

1246. Fit viro dormienti coniux de latere (Gen. 2,22); fit Christo morienti Ecclesia de sacramento sanguinis, qui de latere mortui defluxit (Io. 19,34)... Et omnia quae illic leguntur enucleate minutatimque tractata, Christum et Ecclesiam praeloquuntur... Neque enim frustra dixit Apostolus, *Adam qui est forma futuri* (Rom. 5,15); et illud, *Relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una. Sacramentum*, inquit, *hoc magnum est, ego autem dico in Christo et in Ecclesia* (Eph. 5,31.32) (*C. Faust. Man.* XII 8: ML 42,258).

1247. Ipse est rector et sponsus et redemptor Ecclesiae, caput nostrum. Et utique si caput est, habet corpus. Corpus autem eius sancta Ecclesia, quae etiam coniux eius; cui dicit Apostolus, *Vos autem estis corpus Christi et membra* (1 Cor. 12,27). Totus itaque Christus caput et corpus, tanquam integer vir: quia et femina de viro facta est, et ad virum pertinet; et dictum est de primo coniugio,

Erunt duo in carne una (Gen. 2,24)... Dicit etiam ipsum Adam formam futuri: Qui est, inquit, *forma futuri* (Rom. 5,14). Si ergo Adam forma futuri, quomodo de latere dormientis Eva facta est (Gen. 2,21.22), sic ex latere Domini dormientis, id est, in passione dormientis, et in cruce percusso de lancea (Io. 19,34), manaverunt Sacramenta, quibus formaretur Ecclesia... Ergo dormitio intelligitur passio. Eva de latere dormientis, Ecclesia de latere patientis (*En. in Ps.* 138,2: ML 37,1784).

1248. Duo ista quae in uno fiunt homine, nasci et renasci ad duos homines pertinent: unum ad illum primum Adam, alterum ad secundum qui dicitur Christus... *Sicut enim in Adam omnes moriuntur, ita et in Christo omnes vivificabuntur* (1 Cor. 15,22)... Ideo nobis opus fuit nasci et renasci (*Ep.* 187,9,30: ML 33,843)¹.

1249. Prima nativitas ex masculo et femina: secunda nativitas ex Deo et Ecclesia (*S.* 121,4: ML 38,679).

1250. Quia duo parentes nos genuerunt ad mortem, duo parentes nos genuerunt ad vitam. Parentes qui nos genuerunt ad mortem, Adam est et Eva; parentes qui nos genuerunt ad vitam, Christus et Ecclesia (*S.* 22,10,10: ML 38,154)².

1251. Amate quod eritis. Eritis enim filii Dei, et filii adoptionis. Hoc vobis gratis dabitur, gratisque conferetur. In quo largius uberiusque abundabitis, quanto plus grati ei a quo haec accepistis, fueritis... Parentes camis vestrae habetis, vel habuistis in saeculo, qui vos in laborem atque ad poenam mortemque genuerunt: sed quia feliciori orbitate potest unusquisque vestrum de talibus dicere, *Pater meus et mater mea dereliquerunt me* (Ps. 26,10); illum Patrem, christiane, agnosce, qui illis relinquentibus suscepit te ex utero matris tuae, cui quidam fidelis fideliter dicit, *De ventre matris meae tu es protector meus* (Ps. 21,11). Pater Deus est, mater Ecclesia. Longe aliter ab his generabimini, quam ab illis geniti fueratis. Hos partus, non labor, non miseria, non fletus, non mors; sed facilitas, felicitas, gaudium, vitaeque suscipiet. Per illos lamentabilis generatio; per hos optanda generatio est. Illi nos generando in aeternam poenam generant, propter veterem culpam; isti regenerando, nec poenam faciunt remanere, nec culpam (*S.* 216,8: ML 38,1081).

1252. Primi duo parentes nostri erant Adam et Eva; ille pater, illa mater: ergo nos fratres. Omittamus originem primam: Deus pater, Ecclesia mater: ergo nos fratres (*S.* 56,10,14: ML 38,384).

1253. Mater quomodo, nisi quia ipse Christus est in Christia-

¹ Cf. quae jam attulimus ex Augustino in *De Deo elevato*. Incorporatio in Ecclesiam perficitur per Sacramentum regenerationis, et ad perfectionem adducitur per Sacramentum Eucharistiae. Cf. infra ubi de *Baptismo* et *Eucharistia*.

² Transmissio vitae ex Christo et Ecclesia in membra regenerata, non excludit ministerium sacerdotii visibilis, ut infra videbimus ubi de aspectu visibili et hierarchico Ecclesiae sermo erit.

nis, quos Christianos per Baptismum quotidie parit Ecclesia? (*En. in Ps. 127,12: ML 37,1685*).

1254. Ecclesia quoque et mater et virgo est. Cuius enim integritati consulimus, si virgo non est? aut cuius prolem alloquimur, si mater non est? Maria corporaliter caput huius corporis peperit: Ecclesia spiritualiter membra illius capitis parit. In utraque virginitas fecunditatem non impedit: in utraque fecunditas virginitatem non adimit (*De sancta virg. 2: ML 40,397*).

1255. Virgo est Ecclesia. Dicturus es mihi forte: Si virgo est, quomodo parit filios? aut si non parit filios, quomodo dedimus nomina nostra, ut de eius visceribus nasceremur? Respondeo: et virgo est, et parit: Mariam imitatur, quae Dominum peperit. Numquid non virgo sancta Maria et peperit, et virgo permansit? Sic et Ecclesia et parit, et virgo est; et si consideres, Christum parit: quia membra eius sunt, qui baptizantur, *Vos estis*, inquit Apostolus, *corpus Christi et membra*. Si ergo membra Christi parit, Mariae simillima est (*S. Guelf. I 8: MA 447-8*).

1256. Quod egit uterus Mariae in carne Christi, agat cor vestrum in lege Christi. Quomodo autem non ad partum Virginis pertinetis, quando Christi membra estis? Caput vestrum peperit Maria, vos Ecclesia. Nam ipsa quoque et mater et virgo est: mater visceribus caritatis, virgo integritate fidei et pietatis. Populos parit, sed unius membra sunt, cuius ipsa est corpus et coniux, etiam in hoc similitudinem gerens illius virginis, quia et in multis mater est unitatis (*S. 192,2,2: ML 38,1012*).

1257. Intendite quomodo sit Ecclesia..., mater Christi. In ipsius typo Maria virgo praecessit. Unde, rogo vos, Maria mater est Christi, nisi quia peperit membra Christi? Vos, quibus loquor, membra estis Christi: quis vos peperit? Audio vocem cordis vestri: Mater Ecclesia. Mater ista sancta honorata, Mariae similis, et parit et virgo est. Quia parit, per vos probo: ex illa nati estis; et Christum parit, nam membra Christi estis. Probavi parientem, probabo virginem: non me deserit divinum testimonium... *Sponsavi vos uni viro virginem castam exhibere Christo*. Ubi est ista virginitas? Ubi timeatur corruptio? ... *Timeo autem*, inquit, *ne sicut serpens Evam seduxit versutia sua, sic et vestrae mentes, inquit, corrumpantur a castitate quae est in Christo* (2 Cor. 11,2,3). Tenete in mentibus virginitatem: mentis virginitas, fidei catholicae integritas; ubi corrupta est Eva sermone serpentis, ibi debet esse virgo Ecclesia dono Omnipotentis... Fuistis filii, estote et matres. Filii matris, quando baptizati estis, tunc membra Christi nata estis: adducite ad lavacrum baptismatis quos potestis; ut, sicut filii fuistis quando nati estis, sic etiam ducendo ad nascendum matres Christi esse possitis (*S. Denis 25,8: MA 163*).

1258. Mater eius (Christi) est tota Ecclesia, quia membra eius, id est, fideles eius per Dei gratiam ipsa utique parit (*De sancta virg. 5,5: ML 40,399*).

1259. Amemus Dominum Deum nostrum, amemus Ecclesiam eius; illum sicut patrem, istam sicut matrem; illum sicut dominum, hanc sicut ancillam eius; quia filii ancillae ipsius sumus. Sed matrimonium hoc magna caritate compaginatur; nemo offendit unum, et promeretur alterum. Nemo dicat; ad idola quidem vado, arreptitios et sortilegos consulo; sed tamen Dei Ecclesiam non relinquo; catholicus sum. Tenens matrem, offendisti patrem. Alius item dicit: absit a me; non consulo sortilegum, non quaero arreptitium, non quaero divinationes sacrilegas, non eo ad adoranda daemonia, non sendo lapidibus; sed tamen in parte Donati sum. Quid tibi prodest non offensus Pater, qui offensam vindicat matrem? quid prodest si Dominum confiteris, Deum honoras, ipsum praedicas, Filium eius agnoscis, sedentem ad Patris dexteram confiteris, et blasphemias Ecclesiam eius? ... Tenete ergo, carissimi, tenete omnes unanimiter Deum patrem, et matrem Ecclesiam (*En. in Ps. 88 s.2,14: ML 37,1140*).

Bibi.: Paola Rinetti, *Sant'Agostino e l'Ecclesia Mater*: Aug. Mag., II 827-834; Grabowski, *o.c.* 27SS; A. Muller, *Ecclesia-Maria* (Freiburg, Sch. 1955): doctrinam S. Augustini exponit in c.7,178-206; Capánaga, *La Virgen Maria en San Agustín* 3iss; Domínguez, *Ideología mariana de San Agustín* 275-279; Marcos del Río, *l.c.* 421SS.

Spiritus Sanctus anima Corporis Mystici

Summarium.—Quod est spiritus seu anima ad corpus humanum, hoc Spiritus Sanctus ad Corpus Christi, quod est Ecclesia. Fideles vinculis coadunantur fidei (quae per caritatem operatur), spei et caritatis. Vinculo praecipue caritatis, fideles constringuntur inter se et cum Capite Christo: 1260-1267.—Caritas facit ut unitas nos compagnet in Corpore Mystico Christi. Spiritus Sanctus proprie dicitur caritas, quia Spiritus est communis Patri et Filio. Convenientius ergo fuit ut Spiritui Sancto tribueretur, ut esset anima Ecclesiae. Sicut anima vivificat membra corporis, non vero ea quae a corpore separata sunt, ita Spiritus Sanctus vivificat membra quae unitati Corporis Mystici copulantur. Amemus unitatem timeamus separationem: 1268-1273.—Hostes unitatis, extra Ecclesiam manentes, non habent Spiritum Sanctum. Ecclesia Catholica, Ecclesia Sacramentorum seu visibilis, identica est cum Corpore Mystico Christi. Ab ea separati non habent Spiritum Sanctum, quamvis Baptismus et multa alia habeant Extra Ecclesiam Catholicam non est salus. Non tamen omnes qui in haeresi vivunt, haeretici sunt: 1274-1285.—Variae operationes Spiritus Sancti: 1286-1288.

1260. Unum *corpus*, Paulus dicit Apostolus: *unum corpus, et unus spiritus* (Eph. 4,4). Membra nostra attendite. Multis membris constitutum est corpus, et vegetat membra omnia unus spiritus. Ecce humano spiritu, quo sum ego ipse homo, membra omnia colligo: impero membris ut moveantur, intendo oculos ad videndum, aures ad audiendum... Officia membrorum dispartita sunt,

sed unus spiritus continet omnia. Multa iubentur, multa fiunt: unus iubet, uni servitur. Quod est spiritus noster, id est anima nostra, ad membra nostra; hoc Spiritus sanctus ad membra Christi, ad corpus Christi, quod est Ecclesia. Ideo Apostolus, cum corpus suum nominasset, ne intelligeremus mortuum corpus: *Unum*, inquit, *corpus*. Sed rogo te, vivit hoc corpus? Vivit. Unde? De uno spiritu. *Et unus spiritus* (S. 268,2: ML 38,1232) 1.

1261. Cur non etiam nos ita laboramus in terris, ut per fidem, spem, caritatem, qua illi connectimur, iam cum illo requiescamus in caelis? (S. *Mai*, 98,1: MA 347).

1262. *Credenti* enim tn eum qui *iustificat impium, deputatur fides eius ad* iustitiam (Rom. 4,5). Quid est ergo credere in eum? Credendo amare, credendo diligere, credendo in eum ire, et eius membris incorporari. Ipsa est ergo fides quam de nobis exigit Deus... Non qualiscumque fides, sed fides quae *per dilectionem operatur* (In *Io. Ev. tr.* 29,6: ML 35,1651) 2.

1263. Quid spes? erit ibi? Spes iam non erit, quando erit res. Ipsa spes peregrinationi necessaria est, ipsa est quae consolatur in via. Viator enim quando laborat ambulando, ideo laborem tolerat, quia pervenire sperat. Tolle illi spem perveniendi, continuo franguntur vires ambulandi. Ergo et spes quae hic est, ad iustitiam pertinet peregrinationis nostrae (S. 158,8: ML 38,866).

1264. Iam porro caritas, quam duabus istis, id est, fide ac spe maiorem dixit Apostolus (1 Cor. 13,13), quanto in quocumque maior est, tanto melior est in quo est. Cum enim quaeritur, utrum quisque sit homo bonus, non quaeritur quid credat, aut speret, sed quid amet. Nam qui recte amat, procul dubio recte credit et sperat: qui vero non amat, inaniter credit etiamsi sint vera quae credit; inaniter sperat, etiamsi ad veram felicitatem doceantur pertinere quae sperat... quamvis enim sperare sine amore non possit, fieri tamen potest ut id non amet, sine quo ad id quod sperat non potest pervenire. Tanquam si speret vitam aeternam (quam quis non amat?) et non amet iustitiam, sine qua nemo ad illam pervenit (*Ench.* 117,31: ML 40,286)3.

1265. Virtus est caritas, qua id quod diligendum est diligitur (*Ep.* 167,15: ML 33,739)4.

1266. Quidquid enim bene amas, caritate amas (S. 23,13: ML 38,160).

1 Plures textus ex Augustino, vide apud S. Tromp, *De Spiritu Sancto anima Corporis Mystici* (Romae 1952) 35-52. Cf. etiam Angelico M. Poppi, *Lo Spirito Santo e Punita del Corpo Mistico in Sant'Agostino*: Miscellanea francescana, 54 (1954) 345-398; S. Grabowski, *The Holy Ghost in the mystical Body of Christ according to St. Augustine*: Theological Studies, 5 (1944).

2 Vide supra n. 50.
3 Quod Deus fide, spe et caritate colatur, atque explicationem et nexum istarum virtutum, vide in *Ench.* 3 et 8: ML 40,232.234.

4 De notione caritatis apud Augustinum, cf. G. Combès, *La charité d'après Saint Augustin* (Paris 1934); J. Burnaby, *Amor Dei: A study of the religion of St. Augustine* (London 1947); J. Mausbach, *Die Ethik des hl. Augustinus* (2 Aufl., Freiburg im Br. 1934) 1 168-218.

1267. Ad hoc ergo nos dilexit, ut et nos diligamus invicem; hoc nobis conferens diligendo nos, ut mutua dilectione constringamur inter nos, et tam dulci vinculo connexis membris corpus tanti capitis simus (*In Io. Eu. tr.* 65,2: ML 35,1809).

1268. Deus ergo habitat in templo suo, non solum Spiritus sanctus, sed etiam Pater et Filius... Templum ergo Dei, hoc est totius summae Trinitatis, sancta est Ecclesia (*Ench.* 56,15: ML 40,259).

1269. Deinde, si in donis Dei nihil maius est caritate, et nullum est maius donum Dei quam Spiritus sanctus, quid consequentius quam ut ipse sit caritas, qui dicitur et Deus et ex Deo? Et si caritas qua Pater diligit Filium, et Patrem diligit Filius, ineffabiliter communionem demonstrat amborum: quid convenientius quam ut ille dicatur caritas proprie, qui Spiritus est communis ambobus? (*De Trin.* XV 19,37: ML 42,1086).

1270. Gratia quippe Dei, donum Dei est. Donum autem maximum ipse Spiritus sanctus est; et ideo gratia dicitur (*S.* 144,1,1: ML 38,788).

1271. Ut autem simus membra eius, unitas nos compaginat. Ut compaginet unitas, quae facit nisi caritas? Et caritas Dei unde? Apostolum interroga: *Caritas*, inquit, *Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis* (Rom. 5,5). Ergo, *Spiritus est qui vivificat*: spiritus enim facit viva membra. Nec viva membra spiritus facit, nisi quae in corpore quod vegetat ipse spiritus, invenerit. Nam spiritus qui est in te, o homo, quo constas ut homo sis, numquid vivificat membrum quod separatum invenerit a came tua? Spiritum tuum dico animam tuam: anima tua non vivificat nisi membra quae sunt in carne tua; unum si tollas, iam non vivificatur ex anima tua, quia unitati corporis tui non copulatur. Haec dicuntur ut amemus unitatem, et timeamus separationem. Nihil enim sic debet formidare christianus, quam separari a corpore Christi. Si enim separatur a corpore Christi, non est membrum eius; si non est membrum eius, non vegetatur Spiritu eius: *Quisquis autem*, inquit Apostolus, *Spiritum Christi non habet, hic non est eius* (*In Io. Ev. tr.* 27,6: ML 35,1618).

1272. Attendite ergo, fratres, in nostro corpore, et dolete eos qui de Ecclesia praeceduntur. In membris nostris, quamdiu vivimus, cum sani sumus, implent omnia membra officia sua. Si unum membrum dolet alicunde, compatiuntur omnia membra. Tamen quia in corpore est, dolere potest, exspirare non potest. Quid est enim exspirare, nisi spiritum amittere? Iam vero si membrum praecidatur de corpore, numquid sequitur spiritus? Et tamen membrum agnoscitur quid est; digitus est, manus est, brachium est, auris est; praeter corpus habet formam, sed non habet vitam. Sic et homo ab Ecclesia separatus. Quaeris ab illo sacramentum, invenis; quaeris Baptismum, invenis; quaeris symbolum, invenis. Forma est: nisi intus spiritu vegeteris, frustra foris de forma gloriaris (*S.* 268 2' ML 38,1232).

1273. Accipimus ergo et nos Spiritum Sanctum, si amamus Ecclesiam, si caritate compaginamur, si catholico nomine et fide gaudemus. Credamus, fratres; quantum quisque amat Ecclesiam Christi, tantum habet Spiritum Sanctum... Habemus ergo Spiritum Sanctum, si amamus Ecclesiam; amamus autem, si in eius compage et caritate consistimus (*In Io. Ev. tr.* 32,8: ML 35,1645)5.

1274. Fiant corpus Christi, si volunt vivere de Spiritu Christi. De Spiritu Christi non vivit, nisi corpus Christi (*In Io. Ev. tr.* 26, 13: ML 35,1612).

1275. Unde merito creduntur qui extra Ecclesiam Baptismum Ecclesiae perceperunt, non habere Spiritum Sanctum, nisi cum ipsi Ecclesiae vinculo pacis per connexionem caritatis adhaerescunt? (*C. Cresc.* II 12,15: ML 43,476).

1276. Isti autem, cum quibus agimus vel de quibus agimus⁶ non sunt desperandi; adhuc enim sunt in corpore⁷ Sed non quaerant Spiritum Sanctum nisi in Christi corpore, cuius habent foris sacramentum, sed rem ipsam non tenent intus cuius est illud sacramentum: et ideo *sibi iudicium manducant et bibunt* (1 Cor. 11,29). Unus enim panis sacramentum est unitatis, quoniam, sicut Apostolus dicit, unus panis, unum corpus multi sumus (1 Cor. 10,17). Proinde Ecclesia catholica sola corpus est Christi, cuius ille caput est Salvator corporis sui (Eph. 5,23). Extra hoc corpus neminem vivificat Spiritus Sanctus; quia, sicut ipse dicit Apostolus: *Caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum Sanctum, qui datus est nobis* (Rom. 5,5). Non est autem particeps divinae caritatis, qui hostis est unitatis. Non habent itaque Spiritum Sanctum, qui sunt extra Ecclesiam. De illis quippe scriptum est: *Qui seipsos segregant, animales, Spiritum non habentes* (Iud. 19). Sed nec ille eum percipit, qui fictus est in Ecclesia, quoniam et inde scriptum est: *Sanctus enim Spiritus disciplinae effugiet fictum* (Sap. 1,5). Qui ergo vult habere Spiritum Sanctum, caveat foris ab Ecclesia remanere, caveat in eam simulatus intrare; aut si iam talis intravit, caveat in eadem simulatione persistere, ut veraciter coalescat arbori vitae (*Ep.* 185, 11,50: ML 33,815) 8.

1277. Ac per hoc nemo potest esse iustus, quamdiu fuerit ab unitate huius corporis separatus. Quemadmodum enim membrum

5 Tria haec, Ecclesia catholica, Ecclesia Christi seu Corpus Christi Mysticum, et aspectus visibilis (compages) eiusdem, invariabiliter unita ab Augustino exhibentur. Extra hanc Ecclesiam Spiritus Sanctus non habetur.

6 Agitur de Donatistis.

7 «Sunt in corpore», i. e. adhuc vivunt. Dixerat de peccato in Spiritum Sanctum, quod interpretatur «duritia cordis usque ad finem huius vitae». Cf. *Ib.* n.49.

8 Multa habentur in hoc textu: a) Ecclesia invisibilis, seu Corpus Christi Mysticum, identificatur cum Ecclesia visibili, seu Ecclesia sacramentorum; b) Ex nota unitatis arguit pro Ecclesia Catholica ut sola vera Ecclesia, ac proinde Corpus Christi Mysticum; c) Donatistae hostes sunt unitatis, non ergo pertinent ad veram Ecclesiam, nec proinde habent Spiritum Sanctum. Cf. Grabowski, *o.c.* 213ss; K. Adam, *S. Augustine. The Odyssey of His Soul* (New York 1932) 53; F. Hofmann, *Der Kirchenbegriff des hl. Augustinus* (München 1933) 229.

si praecidatur ab hominis vivi corpore, non potest tenere spiritum vitae; sic homo qui praeciditur de Christi iusti corpore, nullo modo potest Spiritum tenere iustitiae, etiam si figuram membri 9 teneat, quam sumpsit in corpore (*Ep.* 185,11,42: ML 33,811).

1278. Iudaei et quicumque haeretici Spiritum Sanctum confitentur, sed eum negant esse in Christi corpore, quod est unica eius Ecclesia, non utique nisi una catholica 10, procul dubio similes sunt pharisaeis, qui tunc etiamsi esse Spiritum Sanctum fatebantur, negabant tamen eum esse in Christo, cuius opera in daemonibus eiciendis daemoniorum principi tribuebant (*S.* 71,3,5: ML 38,447).

1279. Nec immerito recte intelligitur, quamvis ipsos Baptismum Christi habere fateamur, haeticos non accipere vel schismaticos Spiritum Sanctum, nisi dum compagini adhaeserint unitatis per consortium caritatis... Haec itaque distinctio inter acceptionem Baptismi, et acceptionem Spiritus Sancti, satis nos instruit, ne habere hos continuo Spiritum Sanctum putemus, quos habere Baptismum non negamus (*S.* 269,2: ML 38,1235-36).

1280. Solet autem etiam quaeri, schismatici quid ab haeticis distent; et hoc inveniri quod schismaticos non fides diversa faciat, sed communionis disrupta societas (*Quaest. sept, in Mt. 11, 2*: ML 35.1367) π.

1281. Proinde quamvis inter schisma et haeresim magis eam distinctionem approbem, qua dicitur schisma esse recens congregationis ex aliqua sententiarum diversitate dissensio (neque enim et schisma fieri potest, nisi diversum aliquid sequantur qui faciunt); haeresis autem, schisma inveteratum (*C. Cresc. II 7,9*: ML 43,471).

1282. Extra Ecclesiam catholicam totum potest praeter salutem. Potest habere honorem, potest habere Sacramentum, potest cantare Alleluia, potest respondere Arnen, potest Evangelium tenere, potest in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti fidem et habere et praedicare: sed nusquam nisi in Ecclesia catholica salutem poterit invenire (*S. ad Caesar. Eccl. pleb. 6*: ML 43,695) 12.

1283. Potest enim esse visibilis forma palmitis etiam praeter vitem; sed invisibilis vita radicis haberi non potest nisi in vite. Proinde corporalia sacramenta, quae portant et celebrant etiam segregati ab unitate corporis Christi, forma possunt exhibere pieta-

9 I. e. «Dominicum characterem», quia Baptismus apud haeticos collatus confert characterem, et valet «ad consecrationem», sed non «ad vitae aeternae participationem». Cf. *Ep.* 98,5: ML 33,361-362.

10 Ecclesia quae est Corpus Christi Mysticum, identificatur cum Ecclesia Catholica.

11 De notione haeresis et schismatis apud Augustinum, cf. Grabowski, *nol'on d'hérésie dans S. Augustin*: Bull. Litt. Eccl.

12 Corpus Christi Mysticum, quod est Ecclesia, iterum identificatur cum Ecclesia visibili, seu rituum. Etiam haetici hos ritus habere possunt, sed quoniam non pertinent ad Ecclesiam catholicam, quae est Corpus Christi Mysticum, hi ritus et Sacramenta non valent ad salutem. Cf. Joseph C. Fenton *The Catholic Church and salvation* (Westminster, Ma. 1958) 157.

tis U; virtus vero pietatis invisibilis et spiritualis ita in eis non potest esse, quemadmodum sensus non sequitur hominis membrum, quando amputatur a corpore (S. 71,19,32: ML 38,463).

1284. *Numquid potest, inquit (S. Cyprianus), vis Baptismi maior esse aut potior quam confessio? quam passio? ut quis coram hominibus Christum confiteatur, et sanguine suo baptizetur? Et tamen, inquit, neque hoc Baptisma haeretico prodest, quamvis Christum confessus extra Ecclesiam fuerit occisus. Hoc verissimum est: extra Ecclesiam quippe occisus, caritatem non habuisse convincitur, de qua Apostolus ait, Et si tradidero corpus meum ut ardeam, caritatem autem non habeam, nihil mihi prodest (1 Cor. 13,3). Quod si propter hoc quia caritas deest, passio nihil prodest; nec illis prodest quos in invidia intus et malevolentia sine caritate vivere Paulus dicit, Cyprianus exponit: et tamen verum baptisma possunt et accipere et tradere. Salus, inquit, extra Ecclesiam non est. Quis negat? 13 Et ideo quaecumque ipsius Ecclesiae habentur, extra Ecclesiam non valent ad salutem. Sed aliud est non habere, aliud non utiliter habere. Qui non habet, est baptizandus ut habeat: qui autem non utiliter habet, ut utiliter habeat corrigendus (De bapt. c. Donat. IV 17,24: ML 43,169-170)15.*

1285. Sed qui sententiam suam, quamvis falsam atque perversam, nulla pertinaci animositate defendunt, praesertim quam non audacia praesumptionis suae pepererunt, sed a seductis atque in errorem lapsis parentibus acceperunt, quaerunt autem cauta

13 Sacramenta in haeresi vel schismate confecta valida sunt proinde conferunt «formam pietatis». Baptismus confert characterem. Non vero conferunt «virtutem pietatis invisibilis», seu gratiam sanctificantem. Cf. Grabowski, o.c. 237.

14 Quamnam Ecclesiam Augustinus in mente habet ubi, cum S. Cypriano, asserit *salutem non esse extra Ecclesiam?* Quamquam idea quae saluti sociatur in mente Augustini idea sit Corporis Christi Mystici, tamen quia Ecclesiam quae est Corpus Christi Mystici identificat cum Ecclesia visibili, hierarchica, sociali, hanc praedicat necessariam ad salutem. Cf. C. Romeis, *Das Heil des Christen ausserhalb der wahren Kirche nach der Lehre des hl. Augustin* (Paderborn 1908) 10; A. Robertson, *Regnum Dei* (London 1901) 187; Grabowski, o.c. 182. Ut Baptismus necessarius est ad salutem, ita et Ecclesia, nam in theologia Augustini, Sacramenta et gratia quam conferunt ad Ecclesiam pertinent. Cf. Grabowski, l.c.; Id., *La Iglesia y la predestinación en los escritos de San Agustín*: Augustinus, IV 15 (1959) 329-352; G. Favara, *La necessità della Chiesa secondo S. Agostino* (Accireale 1950).

15 S. Cyprianus non distinguens inter characterem Baptismo impressum et eius gratiam, pro iteratione Baptismi arguebat ex eo quod neque Baptismus sanguinis extra Ecclesiam valeat ad salutem. Augustinus vero unum approbat, alterum negat. Non valet quidem martyrium extra Ecclesiam, quia neque de vero martyrio agitur, cum caritate non animetur; baptismus vero aquae verum sacramentum est etiamsi in haeresi collatus, idcoque non iterandus, quamquam non utiliter habeatur, quia gratiam non confert. Augustinus in mente habet sic dicta «martyria» Donatistarum qui, fanatismo abrepti, sibimetipsis mortem inferebant. Cf. supra n. 125.

De Baptismo quo Ecclesiae incorporamur, et utrum Augustinus requirat actuale receptionem Baptismi, an admittat alia media quibus Baptismus suppleri possit, agemus ubi *De sacramento Baptismi* c.4.

sollicitudine veritatem, corrigi parati, cum invenerint; nequaquam sunt inter haereticos deputandi (Ep. 43,1/. ML 33,16o)1617

1286. Ipse Spiritus Sanctus colligit nos, et congregat nos... Congregatur enim unitas corporis Christi ex omnibus linguis, per omnes scilicet gentes toto terrarum orbe diffusas (S. 270,6: NIL

1287. Qui nos creavit unus est Deus; qui nos redemit unus est Christus; qui nos consociare debet, unus est Spiritus (*Ad Don. post Collât.* 35,58: ML 43,690).

1288. Fatendum est, aliter adiuvat (Spiritus Sanctus) nondum inhabitans, aliter inhabitans. Nam nondum inhabitans adiuvat ut sint fideles, inhabitans adiuvat iam fideles (*Ep.* 194,4,18: ML 33.88o).

De Ecclesia ut corpore hïerarchico

Summarium.—Indicia eminentiam Petri significantia. In Petro primatus Apostolorum praeeminet. Petrus, abundantiore gratia, primus Apostolorum: 1289-1296.—Duas interpretationes dat textui Mt. 16,16-19: 1297-1306.—Christus oves suas Petro pascendas commendavit. Persona Petri Ecclesiam figurabat, <propter primatum quem in discipulis habuit>. Petrus pastor Ecclesiae; Moyses rector Synagogae: 1307-1310.

1289. Apostolus Petrus inter discipulos, quos Dominus praesens in came elegit, primus electus est (S. 299,2: ML 38,1368) L

1290. In illo ergo uno apostolo, id est, Petro, in ordine Apostolorum primo et praecipuo... (S. 76,3,4: ML 38,481).

16 Videtur dicendum Augustinum non excludere a possibilitate salutis eos qui bona fide haeresi adhaerent, et qui inculpabiliter extra Ecclesiam visibilem veram versantur.

Tales etsi non sint «membra» Ecclesiae, tamen, si votum saltem implicitum cum vera conversione cordis habuerint Ecclesiam ingrediendi, re «intra» Ecclesiam esse possunt, quae est Corpus Christi. Notandum quod Augustinus numquam fecerit distinctionem inter «Animam» et «corpus Ecclesiae». Semper loquitur de «Corpore Christi» quod est Ecclesia, et hoc «Corpus Christi» naturam spiritualem Ecclesiae connotât, neque coincidit cum «Corpore Ecclesiae» quod elementum externum Ecclesiae denotat in *Tractatibus de Ecclesia* post S. Robertum Bellarminum. Cf. Grabowski, o.c. 280ss; Fenton, o.c. 110ss.174ss et passim. Fenton commentât inter alia documenta Magisterii de hac quaestione, Encyclicas Pii Papae XII, *Mystici Corporis Christi* et *Humani generis*, atque Epistolam S. Officii, *Suprema haec sacra*.

17 Ecclesia concepta in Incarnatione Verbi, nata e latere Christi in cruce, manifestatur die Pentecostes et caractere universalitatis insignitur, cum ex omnibus gentibus et linguis forma visibili congregatur virtute Spiritus Sancti. Cf. PiOLANn, l.c. 458. Haec una est ex operationibus Spiritus Sancti, qua, ut Deus, agit ut homines Ecclesiae incorporentur. Operatur etiam ut anima Ecclesiae eam vivificando, et denique per «inhabitationem» in animabus iustis. Cf. plura de operationibus Spiritus apud Grabowski, o.c. 248ss.

I Vim textuum qui hoc capite adducuntur, vide apud Grabowski, o.c. 93-165. De distinctione inter clericos et laicos, deque variis gradibus ordinum, vide infra ubi De sacramento Ordinis.

1291. Apostolum Petrum primum omnium Apostolorum meministis... (S. 147,1,1: ML 38,797).

1292. Quis enim nesciat primum Apostolorum esse beatissimum Petrum? Sed non ita intelligendum est quod post aliquos ad illum venerit; sed quod ab illo coeperit (In Io. Ev. tr. 56,1: ML 353788) 23

1293. (Petrus) apostolatus principatum tenens (S. 76,2,3: ML 38,480) 3.

1294. Hoc agit Ecclesia spe beata in hac vita aerumnosa: cuius Ecclesiae Petrus apostolus, propter Apostolatus sui primatum, gerebat figurata generalitate personam (In Io. Ev. tr. 124,5: ML 353973).

1295. (Petrus) natura unus homo erat, gratia unus christianus, abundantiore gratia unus idemque primus apostolus (In Io. Ev. tr. 124,5: ML 35,1973).

1296. (Apostolus Petrus) in quo primatus Apostolorum tam excellenti gratia praeeminet (De bapt. c. Don. II 1,2: ML 43,127).

1297. Puto quod sine ulla sui contumelia Cyprianus episcopus Petro apostolo comparatur, quantum attinet ad martyrii coronam. Caeterum magis vereri debeo, ne in Petrum contumeliosus existam. Quis enim nescit illum Apostolatus principatum cuilibet episcopatui praeferendum? Sed et si distat cathedrarum gratia⁴ una est tamen martyrum gloria (De bapt. c. Don. II 1,2: ML 43,127).

1298. Petrus qui paulo ante eum confessus erat Filium Dei, et in illa confessione appellatus erat Petra, supra quam fabricaretur Ecclesia... (En. in Ps. 69,4: ML 36,869)5.

1299. Cum ergo dixisset discipulis, Numquid et vos vultis abire? (Io. 6,67), respondit Petrus, petra illa, voce omnium... (In. Io. Ev. tr. 11,5: ML 35,1478).

1300. Nec eos audiamus, qui negant Ecclesiam Dei omnia peccata posse dimittere. Itaque miseri, dum in Petro petram non

2 Commentât verba Io. 13,6-10, «Coepit lavare pedes discipulorum... Venit ergo ad Simonem Petrum» (Ib.).

3 De significatione vocis «principatus» in terminologia S. Augustini, cf. Grabowski, o.c. 142; P. Battifol, Le Catholicisme de Saint Augustin (Paris 1929) 192ss.

4 Cathedra romana, cui Petrus primus praefuit, distat «gratia» a Cathedra Carthaginensi, cui S. Cyprianus praefuerat, non tantum quia apostolatus «cui-libet episcopatui» praeferendus est, sed et quia Petrus «abundantiori gratia» aliis apostolis praeeminebat (vide n.1295 et 1296). Cf. Grabowski, o.c. 115-116.

5 Quod Christus sit fundamentum «primum et maximum» Ecclesiae, non excludit, quod Ecclesia constituta fuerit super fundamentum petrinum. Apostoli et Prophetae dicuntur fundamenta; Petrus prae caeteris Apostolis electus fuit ut figuram Ecclesiae gereret, «quia abundantiori gratia» primus inter Apostolos erat; hinc et Petrus «erat petra, supra quam fabricaretur Ecclesia», et Christus est «fundamentum fundamentorum». «Nam ut noveritis quia et fundamentum Christus et primum et maximum: Fundamentum, inquit Apostolus, nemo potest ponere praeter id quod positum est, quod est Christus Iesus (1 Cor. 3, II)... Christus, fundamentum fundamentorum» (En. in Ps. 86,3: ML 37,1102). Cf. Grabowski, o.c. 121-131.

intelligunt, et nolunt credere datas Ecclesiae **claves regni caelorum**, ipsi eas de manibus amiserunt (*De ag. chr.* 31,33: ML 40,308).

1301. Beatus Petrus, primus Apostolorum, vehemens Christi amator, qui meruit audire, *Et ego dico tibi, Quia tu es Petrus*. Dixerat enim ipse: *Tu est Christus Filius Dei vivi*. Christus illi: *Et ego dico tibi, Quia tu es Petrus, et super hanc petram aedificat» Ecclesiam meam* (Mt. 16,18). Super hanc petram aedificabo fidem, quam confiteris. Super hoc quod dixisti, *Tu es Christus Filius Dei vivi*, aedificabo Ecclesiam meam (S. 295,1: ML 38,1348)6.

1302. Quid est, *super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*? Super hanc fidem, super id quod dictum est, *Tu es Christus Filius Dei vivi*. Super hanc petram, inquit, *aedificabo Ecclesiam meam* (In Ep. Io. ad Parth. tr. 10,1: ML 35,2054).

1303. Si enim ordo episcoporum sibi succedentium considerandus est, quanto certius et vere salubriter ab ipso Petro numeramus, cui totius Ecclesiae figuram gerenti Dominus ait: *Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferi non vincent eam* (Mt. 16,18) (*Ep.* 13,1,2: ML 33,196).

1304. Dixi in quodam loco de apostolo Petro, quod in illo tanquam in petra fundata sit Ecclesia; qui sensus etiam cantatur ore multorum in versibus beatissimi Ambrosii, ubi de gallo gallinaceo ait: *Hoc ipsa petra Ecclesiae canente, culpam diluit*. Sed scio me postea saepissime sic exposuisse quod a Domino dictum est, *Tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam*; ut super hunc intelligeretur quem confessus est Petrus dicens: *Tu es Christus filius Dei vivi* (Mt. 16,18.16): ac sic Petrus ab hac petra appellatus personam Ecclesiae figuraret, quae super hanc petram aedificatur, et accepit claves regni caelorum. Non enim dictum est illi, *Tu es petra*; sed, *Tu es Petrus*. Petra autem erat Christus; quem confessus Simon, sicut eum tota Ecclesia confitetur, dictus est Petrus. Harum autem duarum sententiarum quae sit probabilior, eligat lector (*Retr.* I 21,1: ML 32,618).

1305. Petrus petra, petra Ecclesia (*En. in Ps.* 103 s.3,2: ML 373359).

1306. Magnum quia mutavit ei nomen; et fecit de Simone Petrum? Petrus autem a petra, petra vero Ecclesia: ergo in Petri nomine figurata est Ecclesia. Et quis securus, nisi qui aedificat super petram? (*In Io. Ev. tr.* 7,14: ML 35,1444).

1307. Lectione hodierna animadvertit Caritas vestra, dictum esse Petro a Domino per interrogationem: *Diligis me?* Cui respondebat ille: *Scis, Domine, quia amo te*. Hoc secundo, hoc tertio; et ad singula verba respondentis dicebat Dominus, *Pasce agnos meos*. Commendabat Petro Christus agnos suos pascendos, qui pascebat et Petrum. Quid enim Petrus poterat praestare Domino, maxime iam immortale corpus gerenti, et in caelum ascensuro? Tanquam ei diceret, *Arnus me?* In hoc quia amas me, *Pasce oves*

6 Transit Augustinus ad alteram interpretationem textus Matthaei.

meds. Ergo, fratres, cum obedientia audite oves vos esse Christi: quia et nos cum timore audimus, *Pasce oves meas* (Io. 21,15-17). Si nos cum timore pascimus et timemus pro ovibus; ipsae oves quomodo pro se debent timere? Pertineat ergo ad nos cura, ad vos obedientia; ad nos vigilantia pastoralis; ad vos humilitas gregis. Quamquam et nos qui vobis videmur loqui de superiore loco, cum timore sub pedibus vestris sumus; quoniam novimus quam periculosa ratio de ista quasi sublimi sede reddatur (S. 146,1,1: ML 38,796).

1308. Inter hos pene ubique solus Petrus, totius Ecclesiae meruit gestare personam. Propter ipsam personam, quam totius Ecclesiae solus gestabat, audire meruit, *Tibi dabo claves regni caelorum* (Mt. 16, 19). Has enim claves non homo unus, sed unitas accepit Ecclesiae... 4. Merito etiam post resurrectionem Dominus ipsi Petro oves suas commendavit pascendas. Non enim inter discipulos solus meruit pascere dominicas oves: sed quando Christus ad unum loquitur, unitas commendatur; et Petro primitus, quia in Apostolis Petrus est primus. *Simon Ioannis*, inquit Dominus, *amas me?* Respondit ille, *Amo*. Et iterum interrogatus, iterum respondit. Et tertio interrogatus, et tanquam illi non credatur, contristatur... Denique post illam tristitiam sic respondit: *Domine, tu scis omnia, tu scis quia amo te...* Noli tristis esse, Apostole; responde semel, responde iterum, tertio. Ter vincat in amore confessio, quia ter victa est in timore praesumptio⁷. Solvendum est ter, quod ligaveras ter. Solve per amorem, quod ligaveras per timorem. Et tamen Dominus semel, et iterum, et tertio, oves suas commendavit Petro (S. 295, 3-4: ML 38,1349-1350) 8.

1309. Sicut enim quaedam dicuntur quae ad apostolum Petrum proprie pertinere videantur, nec tamen habent illustrem intellectum, nisi cum referuntur ad Ecclesiam, cuius ille agnoscitur in figura gestasse personam, propter primatum quem in discipulis habuit (*En. in Ps.* 108,1: ML 37,1341) 9.

⁷ In trina negatione (*Ib.* η.3).

⁸ Christus, Summus Pastor, «qui pascebat et Petrum» (vide n. 1307), «Petro oves suas commendavit pascendas». Alii etiam Apostoli pastores esse meruerunt. Sed inter hos, primus pastor Petrus, quia «abundantiori gratia» (vide n. 1295), «In Apostolis Petrus est primus».

⁹ Quamquam S. Augustinus saepissime dixerit claves regni caelorum Petro fuisse collatas, quatenus Ecclesiam figurabat, tamen in Petro Apostolum videt qui principatum obtinuit: «propter primatum quem in discipulis habuit». Episcopus Hipponensis in sua controversia cum Donatistis, totus erat in defendenda unitate Ecclesiae, a qua ipsi per schisma discesserant. Nulla quaestio de primatu agebatur. Petrus tamen propter potestatem illi in omnes oves collatam, erat prae caeteris symbolum unitatis. Unde Ecclesia Romana, cui Petrus primus praefuit, ecclesia est «in qua apostolicae cathedrae vigit principatus» (vide 1314). Cf. De Groot, *Conspectus historiae dogmatum* (Romae 1931) 32; "Fixeront, *History of dogmas* II 387; Battifol, o.c. 192ss; Othmar Perler, *Le «De unitate» (c.4-5) de saint Cyprien interprété par saint Augustin*: Aug. Mag., II 835-858.

1310. Quid ergo incongruum, si Petrus post hoc peccatum, factus est pastor Ecclesiae, sicut Moyses post percussum Aegyptium tactus est rector Synagogae? (*C. Faust.* XXII io: ML 42,445)¹⁰.

CAPUT V

De successoribus Petri in primatu, et auctoritate suprema Sedis Romanae

Summarium.—Catalogum episcoporum romanorum tradit. Donatistae praecisi sunt a linea successionis. Carent nota Apostolicitatis. Non pertinent ergo ad veram Ecclesiam catholicam. Successio episcopatus in Sede Petri, una ex rationibus quae Augustinum tenent in Ecclesia catholica. In Romana Ecclesia apostolicae cathedrae semper viguit principatus: 1311-1315.—Patres Concilii Milevitani ad Supremum Pontificem recursum habent in causa Pelagianorum. Aurelius aliique tres una cum Augustino episcopi, ad Innocentium Papam scribunt, postulantes ut Apostolica Sedes haeresim Pelagii proscribat. Iudicio infallibili Sanctae Sedis causa finita est. Dubitatio tota sublata est: 1316-1319.—In cathedra unitatis, doctrinam posuit veritatis. Quisquis contra murum auctoritatis matris Ecclesiae arietat, ipse confringitur. Privilegium infallibilitatis restat in auxilio divino. Christus caput Ecclesiae e caelo gubernat corpus suum. Haereses ex illa prodierunt, tanquam sarmenta inutilia, Ecclesia vero manet in radice et vite sua. Obtinuit culmen auctoritatis: 1320-1327.

1311. Si enim ordo episcoporum sibi succedentium considerandus est, quanto certius et vere salubriter ab ipso Petro numeramus, cui totius Ecclesiae figuram gerenti Dominus ait: *Super hanc petram aedificabo Ecclesiam meam, et portae inferorum non vincent eam* (Mt. 16,18). Petro enim successit Linus; Lino, Clemens; Clementi, Anacletus; Anacleto, Evaristus; Evaristo, Alexander; Alexandro, Sixtus; Sixto, Telesphorus; Telesphoro, Iginus; Igino, Anicetus; Aniceto, Pius; Pio, Soter; Soteri, Eleutherius; Eleutherio, Victor; Victori, Zephyrinus; Zephyrino, Calixtus; Calixto, Urbanus; Urbano, Pontianus; Pontiano, Anthems; Anthero, Fabianus; Fabiano, Cornelius; Cornelio, Lucius; Lucio, Stephanus; Stéphane, Xyxtus; Xysto, Dionysius; Dionysio, Felix; Felici, Eutychianus; Eutychiano, Gaius; Gaio, Marcellinus; Marcellino, Marcellus; Marcellino, Eusebius; Eusebio, Miltiades; Miltiadi, Sylvester; Sylvestro, Marcus; Marco, Iulius; Iulio, Liberius; Liberio, Damasus; Damaso, Siricius; Siricio, Anastasios. In hoc ordine successionis nullus donatista episcopus invenitur (*Ep.* 53.1,2: ML 33,196).

1312. Ipsam formam habet sarmentum, quod praecisum est de vite. Sed quid illi prodest forma, si non vivit de radice? Venite,

¹⁰ Cum Petrus evaginavit gladium et abscidit auriculam persecutoris in horto, «Dominus enim non iusserat ut ferirent» (*Ib.*). Ex hac analogia cum Moyse eruitur etiam Petrum non fuisse mere symbolum unitatis, sed vera fuisse auctoritate indutum. Cf. Grabowski, *o.c.* 135; Battifol, *S. Augustin, Pelage et le Siège Apostolique*: *Revue Bibl.*, 15 (1918) 34.

fratres, si vultis ut inseramini in vite. Dolor est cum vos videmus praecisos ita lacere. Numerate sacerdotes vel ab ipsa Petri sede. Et in ordine illo patrum quis cui successit, videte: Ipsa est petra, quam non vincunt superbae inferorum portae. Omnes qui gaudetis de pace, modo verum iudicate (*Ps. c. part. Dun.*: ML 43,30).

1313. Tenet¹ ab ipsa sede Petri apostoli, cui pascendas oves suas post resurrectionem Dominus commendavit, usque ad praesentem episcopatum successio sacerdotum (*C. Ep. Man.* 4,5: ML 42J75).

1314. Videtis certe multos praecisos a radice christianae societatis, quae per Sedes Apostolorum et successiones episcoporum certa per orbem propagatione diffunditur, de sola figura originis, sub christiano nomine, quasi arescentia sarmenta gloriari, quas haereses et schismata nominamus (*Ep.* 232,3: ML 33,1028)².

1315. Erat etiam (Carthago) transmarinis vicina regionibus et fama celeberrima nobilis: unde non mediocris utique auctoritatis habebat episcopum, qui posset non curare conspirantem multitudinem inimicorum, cum se videret (Cecilianus) et Romanae Ecclesiae, in qua semper apostolicae cathedrae viguit principatus³ et caeteris terris, unde Evangelium ad ipsam Africam venit, per communicatorias litteras⁴ esse coniunctum (*Ep.* 43,7: ML 33,163).

1316. Sed arbitramur⁵ adiuvante misericordia Domini Dei nostri qui te⁶ et regere consulentem, et orantem exaudire dignetur, auctoritati Sanctitatis tuae, de sanctarum Scripturarum auctoritate depromptae, facilius eos qui tam perversa et pernicioosa sentiunt (Pelagius et Celestius) esse cessuros... Haec ad Sanctitatem tuam de concilio Numidia scripta direximus, imitantes Carthaginensis Ecclesiae et Carthaginensis provinciae coëpiscopos nostros, quod ad Sedem Apostolicam, quam beatus illustras, de hac causa scripsisse comperimus (*Ep.* 176,5: ML 33,764).

¹ Augustinum in Ecclesia Catholica. Alia quae Augustinum tenent in Catholica, vide supra n. 137.

² De nota Apostolicitatis, vide etiam, *En. in Ps.* 44,32: ML 33,513; *Ep.* 53, 1,2: ML 33,196; *Ep.* 242,3: ML 33,1028; *C. Cresc. Don.* III 18,21: ML 43,506.

³ Quid «principatus» in terminologia Augustini importet, vide *o.c.* 141ss.

⁴ Litterae *formatae*, seu *communicatoriae*, certa quadam forma redactae, eae erant quas sibi invicem episcopi mittebant, in testimonium unitatis Ecclesiae, ad ostendendum videlicet omnes episcopos sibi invicem copulatos esse in unitate eiusdem Ecclesiae. Vide Martigny, *Diction, des Ant. Chrét.*, vocabulo *Lettres ecclésiast.* 422 (ed. 1877). Augustinus saepe de his litteris communicatoriis mentionem facit. Cum testimonium unitatis Ecclesiae essent, ad episcopos haereticos non mittebantur. «Unde factum est ut ad nonnullos etiam primates eorum litteras daremus, non quidem communicatorias, quibus se iam in praeteritum indignos a catholica Ecclesia dissentiendo fecerunt; nec tamen contumeliosas, sed pacificas, ut nobiscum quaestione discussa, quae illos ab orbis terrarum sancta communione dirupit, considerata veritate corrigi vellent» (*C. litt. Petii.* I 1,1: ML 43,245).

⁵ Episcopi concilii Milevitani, inter quos Augustinus.

⁶ «Domino Beatissimo meritoque venerabili, et in Christo honorando Papae Innocentio». Ita se habet titulus epistolae. Postea sequuntur nomina episcoporum qui concilio Milevitano interfuerunt (ML 33,762).

ISI/. De conciliis duobus provinciae Carthaginensis atque Numidia ad tuam Sanctitatem a non parvo episcoporum numero subscriptas litteras misimus... Familia ergo Christi... suspenso corde, cum timore et tremore adiutorium Domini etiam per caritatem tuae Venerationis exspectat... 3. Non agitur de uno Pelagio, qui iam forte correptus est, quod utinam ita sit; sed de tam multis, quibus loquaciter contendentibus, et infirmas atque ineruditas animas velut vinctas trahentibus, firmas autem et in fide stabiles ipsa contentione fatigantibus, usquequaque iam plena sunt omnia. Aut ergo a tua Veneratione acciendus est Romam, et diligenter interrogandus quam dicat gratiam, qua fateatur, si tamen iam fateatur, ad non peccandum iusteque vivendum homines adiuvari⁷ aut hoc ipsum cum eo per litteras agendum: et cum inventus fuerit hanc dicere quam decet ecclesiastica et apostolica veritas: tunc sine scrupulo Ecclesiae sine latibulo ambiguitatis ullius absolvendus est, tunc est revera de eius purgatione gaudendum... 19. Caetera quae illi obiecta sunt⁸; sicut Gestis defensa pervederit, ita de his procul dubio tua Beatitudo iudicabit. Dabit sane nobis veniam suavitas mitissima cordis tui, quod prolixiorum epistolam fortassis quam velles tuae misimus Sanctitati. Non enim rivulum nostrum tuo largo fonti augendo refundimus; sed in hac non tamen parva tentatione temporis, unde nos liberet cui dicimus, *Ne nos inferas in tentationem*, utrum etiam noster, licet exiguus, ex eodem quo etiam tuus abundans, emanet capite fluentorum, hoc a te probari volumus tuisque rescriptis de communi participatione unius gratiae consolari (*Ep.* 177 n.1.3.19: ML 33.764.765.772) 9.

1318. Iam enim de hac causa (Pelagianorum) duo concilia¹⁰ missa sunt ad Sedem Apostolicam; inde etiam rescripta¹¹ venerunt. Causa finita est: utinam aliquando finiatur error! (*S.* 131,10: ML 38.734) ,2-

1319. Litteris beatae memoriae Papae Innocentii... dubitatio tota sublata est (*C. duas Ep. Pel.* II 3,5: ML 44,574).

1320. (Pelagius damnatus est) in adiutorio Salvatoris qui suam tuetur Ecclesiam (*Ep.* 190,6,22: ML 33,865).

⁷ Pelagius, ut damnationem in Synodo Diospolitana effugeret fallaciter et gratiam confessus est, et eam non secundum merita dari. Nomine tamen gratiae, significabat tantum naturam qua creati sumus, quae utique non secundum merita datur, cum nullus merere possit antequam sit. Patres Synodi non eamdem gratiam in mente habebant, sed eam quae datur per lesum Christum. Cf. multa de hac re infra in tract. *De gratia*.

⁸ In eadem Synodo Diospolitana.

⁹ Epist. ista ita inscribitur: «Domino beatissimo, meritoque honorandissimo fratri Innocentio Papae, Aurelius, Alypius, Augustinus, Evodius et Possidius, in Domino salutem» (ML 33,764).

¹⁰ Carthaginense videlicet ac Milevitanum (ML ib.).

¹¹ De valore iuridico istius vocis *rescriptum* in terminologia civili et ecclesiastica, vide Battifol, *Le catholicisme de saint Augustin* 404; De Groot, *o.c.* II 33.

¹² Rescripta Romani Pontificis Innocentii iisdem conciliis ineunte anno 417 data, videri possunt apud ML 33,779.783.

1321. In cathedra imitatis doctrinam posuit veritatis (*Ep.* 105, 5,16: ML 33.403).

1322. Hoc habet auctoritas matris Ecclesiae, hoc fundatus veritatis obtinet canon: contra hoc robur, contra hunc inexpugnabilem murum quisquis arietat, ipse confringitur (*S.* 294,18: ML 38,1346).

1323. Ipsa est Ecclesia sancta, Ecclesia una, Ecclesia vera, Ecclesia catholica, contra omnes haereses pugnans: pugnare potest, expugnari tamen non potest. Haereses omnes de illa exierunt, tanquam sarmenta inutilia de vite praecisa: ipsa autem manet in radice sua, in vite sua... Portae inferorum non vincent eam (*Mt.* 16, 18) (*De Sytnb. ad Cat.* 6,14: ML 40,635).

1324. Turbavit fratres infirmos Ecclesiae quaestio Arianorum: sed in Domini misericordia superavit catholica fides. Non enim deseruit ille Ecclesiam suam; et si ad tempus turbavit eam, ob hoc turbavit, ut semper supplicaret ei, a quo in solida petra confirmaretur (*S.* 341.4,5; ML 39,1496).

1325. (Sacramenta) quae nulla haeretica novitas in Ecclesia Christi auferre vel mutare permittitur, regente atque adiuvante capite totum corpus suum (*De nupt. et cone.* I 20,22: ML 44,427).

1326. Corpus autem eius est Ecclesia; non ista, aut illa, sed toto orbe diffusa... Tota enim Ecclesia constans ex omnibus fidelibus, quia fideles omnes membra sunt Christi, habet illud corpus positum in caelis quod gubernat corpus suum (*En. in Ps.* 56,1: ML 36,662).

1327. Cum igitur tantum auxilium Dei, tantum profectum fructumque videamus, dubitabimus nos eius Ecclesiae condere gremio, quae usque ad confessionem generis humani ab apostolica Sede per successiones episcoporum, frustra haereticis circumlatrantibus, et partim plebis ipsius iudicio, partim conciliorum gravitate 14, partim etiam miraculorum maiestate damnatis, culmen auctoritatis obtinuit? Cui nolle primas dare, vel summae profecto impietatis est, vel praecipitis arrogantiae (*De ut. cred.* 17,35: ML 42,91).

Bibl.: Grabowski, *o.c.* 137SS; Batiffol, *S. Augustin, Pelage et le Siège Apostolique*: *Revue Bibl.*, 15 (1918) 30; Gustave Bardy, *Saint Augustin C.16*: «Augustin et le Siege Apostolique», 401-431; Giovanni Soranzo, *La visione storica che Sant'Agostino ebbe del suo tempo*: *Riv. di Fil. Neo-Scol.* (Milano 1931) 398SS; Germán Mártel, *o.c.* 210SS; Portalié, *l.c.* 2414.

14 De infallibili magisterio Conciliorum plenariorum totius orbis, cf. *De bapt. c. Donat.* I 7,9; II 3,4; 4,5; 7,12; 8,13; 9,14: ML 43,114.128.129.133.134. 135; *C. Ep. Parm.* III 4,24: ML 43,101; *C. Iul. Pel.* I 4,13: ML 44,648. Cf. plura apud Germán Mártel, *La tradición en San Agustín* (Madrid 1943) 118ss.

De Ecclesia ut societate visibili, una, catholica

Summarium.—Ecclesiae varia nomina. Ecclesia vocatur et aedificium quo fideles congregantur, et ipsa congregatio fidelium. Ecclesia toto orbe difusa est Corpus Christi Mysticum, seu societas qua efficimur unum corpus Filii Dei: 1328-1333. — Religio Christiana post baptismum Christi innotuit, quando coepit habere discipulos. Fides definita fuit in Christi Resurrectione. Ecclesia modo visibili initium habuit die Pentecostes, cum descendit Spiritus Sanctus. Multa millia in suum corpus Ecclesia convenit, et capiti Christo per Baptismum cohaeserunt Ecclesia incipiens ab Jerusalem, sese diffundit per omnes gentes. Lapis praecisus de monte, i.e. Christus, factus est mons magnus et implevit orbem terrarum. Ecclesia civitas super montem posita. Omnibus visibilis. Charisma linguarum universalitatem Ecclesiae designabat. Donatistae duas tantum linguas habent, latinam et punicam. Ex unitate catholica arguit contra Donatistas: 1334-1340.

1328. Aedificium quod appellatur ecclesia, etiam cum inde Ecclesia exierit, qui homines sunt, nihilominus ecclesia dicitur (*Quaest. in Hept. Ili q.8o*: ML 34,711).

C. 1329. Et hoc quotidianus loquendi usus obtinuit, ut in ecclesiam prodire, aut ad ecclesiam confugere non dicatur, nisi qui ad locum ipsum parietesque prodierit vel confugerit quibus Ecclesiae congregatio continetur (*Quaest. in Hept. III q.57*: ML 34, 704).

I33°. Quid enim sumus nos? Aut quid estis vos? Quid, nisi Ecclesia Dei, quae nota est omnibus? (*In Io. Ev. tr. 6,6*: ML 35, 2022).

I331. Ipsi Christiani cum capite suo, quod ascendit in caelum, unus est Christus: non ille unus et nos multi, sed et nos multi in illo uno unum. Unus ergo homo Christus, caput et corpus. Quod est corpus eius? Ecclesia eius (*En. in Ps. 127 n.3*: ML 37,1679).

1332. Et quoniam totus Christus caput est et corpus, quod bene nosse non dubito: caput est ipse Salvator noster..., corpus autem eius est Ecclesia, non ista, aut illa, sed toto orbe diffusa (*En. in Ps. 56,1*: ML 36,662).

*333. (Ecclesia est) societas qua efficimur unum corpus unici Filii Dei (*S. 71,17,28*: ML 38,461).

r334- Ut enim in Christi nativitate huius rei non ponamus initium, quia infans et puer discipulos non habebat, tamen quando habere coepit, procul dubio tunc innotuit per eius corporalem praesentiam doctrina et religio Christiana, id est, posteaquam in fluvio Iordane ministerio Ioannis est baptizatus. Propter hoc enim de illo prophetia illa praecesserat, *Dominabitur a mari usque ad mare, et a flumine usque ad terminos orbis terrae* (Ps. 71,8). Sed quo-

1 I. e. institutio religionis Christianae.

niam priusquam passus esset et resurrexisset a mortuis, nondum fides omnibus fuerat definita: in resurrectione quippe Christi definita est... melius in hac quaestione solvenda inde initium sumimus; praesertim quia tunc datus est etiam Spiritus sanctus (*De civ. Dei* XVIII 54,i: ML 41,618).

1335. Non enim tantummodo ibi ² passus est Christus, sed etiam ibi resurrexit, inde ascendit in caelum, ibi centum viginti homines congregatos die Pentecostes misso de caelo Spiritu sancto implevit: ibi uno die tria alio quinque millia credentium in suum corpus conversa suscepit; inde in totam Iudaeam et Samariam, et in orbis terrarum caeteras gentes se fructificando diffudit et diffundit Ecclesia³. Quod discipulis praedicens, et iam ascensurus in caelum: *Eritis, inquit, mihi testes in Ierusalem, et totam Iudaeam, et Samariam, et usque in fines terrae* (Act. 1,8). Haec igitur Ecclesia, incipiens ab Ierusalem, seque per omnes gentes tam evidenti fecunditate diffundens, ut et ipsum confiteri cogat, quod in christianum nomen providentia Dei quotidie totus vertitur mundus (*C. Cresc. Donat.* IV 54,64: ML 43,582) 4.

1336. Audiant gentes, credant gentes: pullulent gentes, nascat de sanguine martyrum sponsa Domino purpurata. Et ex illa quam multi accesserunt? quam multa membra capiti cohaeserunt, et cohaerent nunc, et credunt? Et baptizati sunt isti, et baptizabuntur alii, et post nos venient alteri (*S.* 116,7,7: ML 38,661).

1337. *Qui odit fratrem suum, in tenebris ambulat, et nescit quo eat; quoniam tenebrae excaecaverunt oculos eius* (1 Io. 2,11). Quid tam caecum, quam isti qui oderunt fratres? Nam ut noveritis quia caeci sunt, in montem offenderunt... Nonne lapis iste qui praecisus est de monte sine manibus, Christus est de regno Iudaeorum sine opere maritali? Nonne ille lapis confregit omnia regna terrarum, id est, omnes dominationes idolorum et daemoniorum? Nonne ille lapis crevit, et factus est mons magnus ⁵ et implevit universum orbem terrarum (Dan. 2,34,35)... Quando volunt homines videre lunam novam, dicunt, Ecce luna, ecce ubi est: et si sunt ibi qui non valeant intendere aciem, et dicant, Ubi? intenditur illis digitus ut videant... Numquid sic ostendimus Ecclesiam, fratres mei? Nonne aperta est? nonne manifesta? nonne tenuit omnes gentes? nonne impletur quod ante tot annos promissum est Abrahae, in semine eius benedici omnes gentes? (Gen. 22,18). Uni fidei promissum est, et millibus fidelium mundus impletus est. Ecce mons implens universam faciem terrae: ecce civitas de qua dictum est, *Non potest civitas abscondi super montem constituta* (Mt. 5,14).

² In Ierusalem.

³ Quod in religione homines coadunentur visibilium sacramentorum consortio, vide infra ubi *De sacramentis*.

⁴ Plura pro veritate Religionis Christianae, quae in Ecclesia Catholica invenitur, iam attulimus in *De Religione*.

⁵ De imagine montis (et petrae angularis) cf. A. Lauras, *Deux images du Christ et de l'Eglise dans la prédication augustinienne*: Aug. Mag., II 667-675,

Illi autem offendunt in montem... *Erit in novissimis diebus manifestus mons domus Domini, paratus in cacumine montium* (Is. 2,2). Quid tam manifestum quam mons? Sed sunt et montes ignoti, quia in una parte terrarum positi sunt... Ille autem mons non sic, quia implevit universam faciem terrae; et de illo dicitur, *Paratus in cacumine montium*. Mons est super cacumina omnium montium. *Et congregabuntur*, inquit, ad eum *omnes gentes* (Is. ib.). Quis errat in hoc monte?... Quis ignorat civitatem super montem constitutam? Sed nolite mirari quia ignoratur ab istis qui oderunt fratres: quia in tenebris ambulant, et nesciunt quo eant; quia tenebrae excaecaverunt oculos eorum. Montem non vident: nolo mireris, oculos non habent. Unde oculos non habent? Quia tenebrae excaecaverunt eos. Unde probamus? Quia fratres oderunt, quia cum offenduntur in Afris, separant se ab orbe terrarum quia non tolerant pro pace Christi quos infamant⁶ et tolerant pro parte Donati quos damnant⁷ (*In Ep. Io. ad Parth. tr. 1,13*: ML 35,1987).

1338. Demonstrata est civitas super montem constituta, quae abscondi non potest, et lucerna posita est super candelabrum, quae lucet omnibus qui in domo sunt (Mt. 5,14.15). Ubi enim latet Ecclesia Christi? ubi latet veritas Christi? Nonne ipse est mons qui crevit ex minimo lapide, et implevit universam faciem terrae? (Dan. 2,35) (*En. in Ps. 57,9*: ML 36,680).

*339. Quare oportebat Christum pati et resurgere? Propterea: *Commemorabuntur et convertentur ad Dominum universi fines terrae, et adorabunt in conspectu eius universae patriae gentium* (Ps. 21,28). Nam ut noveritis quia oportebat pati Christum et resurgere; et hic quid addidit, ut post commendationem sponsi commendaret et sponsam? Et *praedicari*, inquit, in *nomine eius poenitentiam et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipiens ab lerusalem*. Audistis, fratres, tenete. Nemo dubitet de Ecclesia, quia per omnes gentes est; nemo dubitet, quia ab lerusalem coepit, et omnes gentes implevit. Agnoscimus agrum ubi vitis plantata est: cum autem creverit, non agnoscimus, quia totum occupavit. Unde coepit? *Ab lerusalem*. Quo pervenit? *Ad omnes gentes*. Paucae remanserunt, omnes tenebit. Interea dum omnes tenet, aliqua sarmenta inutilia visa sunt agricolae praecidenda; et fecerunt haereses et schismata... Manifestum est Christum passum... manifestata est et Ecclesia, quia praedicatur in nomine eius paenitentia et remissio peccatorum per omnes gentes. Unde coepit? *Incipiens ab lerusalem*. Audit stultus, vanus, et quid amplius dicturus sum quam caecus, qui tam magnum montem non videt; qui contra lucernam in candelabro positam oculos claudit? (*In Ep. Io. ad Parth. tr. 2,2*: ML 35,1990).

1340. Ibi voluit sedere discipulos suos, et ibi illis mittere

⁶ Scilicet Caecilianum eiusque ordinatores. Pro historia Donatismi, cf. P. Monceaux, *Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne* IV (Paris 1913).

⁷ Scilicet, Maximianistas. Vide *Ep. 51*: ML 33.191-194; *Ep. 108*: ML 33.405-417.

Spiritum sanctum. Obi inchoata est Ecclesia, nisi ubi venit de caelo Spiritus sanctus, et implevit uno loco sedentes centum viginti? Duodenarius ille numerus decuplatus erat. Sedebant centum viginti homines, et venit Spiritus sanctus, et implevit totum locum, ... *Coeperunt linguis loqui quomodo Spiritus dabat eis pronuntiare*. Et omnes qui aderant illic, de diversis gentibus venientes iudaei, agnoscebant unusquisque linguam suam; et mirabantur illos idiotas et imperitos subito didicisse non unam aut duas linguas, sed omnium omnino gentium (Act. 1,15, et 2,1.12). Ubi ergo iam omnes linguae sonabant, omnes linguae crediturae ostendebantur. Isti autem (Donatistae) qui multum amant Christum, et ideo nolunt communicare civitati quae interfecit Christum, sic honorant Christum, ut dicant illum remansisse ad duas linguas, latinam, et punicam, id est, afram. Solas duas linguas tenet Christus? Ista enim duae linguae solae sunt in parte Donati, plus non habent. Evigilemus, fratres, videamus potius donum Spiritus Dei, et credamus ante dictis de illo, et videamus impleta quae ante dicta sunt in Psalmo: *Non sunt loquela neque sermones, quorum non audiantur voces eorum* (Ps. 18,4)... Quare hoc? Quia *in sole posuit tabernaculum* (ib. 6), id est, in manifesto. Tabernaculum eius, caro eius; tabernaculum est Ecclesia eius: in sole posita est, non est in nocte, sed in die. Sed quare illi non agnoscunt? Redite ad lectionem... et videte quare non agnoscunt: *Qui odit fratrem suum, in tenebris ambulat, et nescit quo eat; quoniam tenebrae excaecaverunt oculos eius* (1 Io. 2,11). Nos ergo sequentia videamus, et non simus in tenebris. Unde non erimus in tenebris? Si amemus fratres. Unde probatur quia amamus fraternitatem? Quia non scindimus unitatem, quia tenemus caritatem (*In Ep. Io. ad Parth. tr. 2,3: ML 35,1991*).

Eadem prosequitur materia

Summarium.—De quo in controversia cum Donatistis agebatur. Omnes fideles una lingua loquuntur in unitate fidei. Haeresis vox dissonans in choro Christi. Schisma in superbia, invidia vel vana argumentatione originem habet. Haeretici unitatem fidei violent, schismatici offendunt contra caritatem: 1341-1347.—Universalis Ecclesia virgo est puritate fidei. Donatistae diviserunt Ecclesiam; virgo corrupta est in *parte* Donatistarum. Quadripartita vestis Christi, universalitatem denotat Ecclesiae; tunica vero inconsutilis Ecclesiae unitatem significat. Ecclesia unde Catholica dicitur?: 1348-1353.—Prophetiae de catholicitate Ecclesiae. Prope omnis pagina Scripturae nihil sonat nisi Ecclesiam toto orbe diffusam. Adimpletio Prophetiarum in *Catholica*. Vis apologetica catholicitatis. Universalitas adeo veram demonstrat Ecclesiam, ut propter Ecclesiam (sponsam, corpus) quam videmus, credamus in Christum (sponsum, caput), quem non videmus. Haeretici, alii hic, alii illic, nulli ubique. Vitis crescit, sarmenta praecisa arescunt. Quomodo potuerit Eccle-

sia haereditatem universalem amittere, et in solis Afris remanere? Donatistis relinquitur ut argumenta edant. Ut Catholicam ingrediantur hortatur: 1354-1362.

I 1341. Duo mala vestra vobis obicimus: unum, quod erratis in Baptismi quaestione: alterum, quod vos ab cis qui de hac re verum sentiunt separatis fC. *Cresc.* III 3,3: ML 43,497) 1.

1342. Per superbos homines divisae sunt linguae 2, per humiles Apostolos congregatae sunt linguae: spiritus superbiae dispersit linguas, Spiritus sanctus congregavit linguas. Quando enim Spiritus sanctus venit super discipulos, omnium linguis locuti sunt, ab omnibus intellecti sunt (Act. 2,4); linguae dispersae, in unum congregatae sunt. Ergo si adhuc saeviunt et gentiles sunt, expedit eis divisas habere linguas. Volunt unam linguam, veniant ad Ecclesiam; quia et in diversitate linguarum carnis, una est lingua in fide cordis (*En. in Ps.* 54,11: ML 36,636).

Ψ 1343. Loquebatur unus homo linguis omnium gentium: unitas Ecclesiae in linguis omnium gentium. Ecce et hic unitas Ecclesiae catholicae commendatur toto orbe diffusae (*S.* 268,1: ML 38,1232).

C 1344. Nec est ergo cur provoces ad Orientis antistites; quia et ipsi utique christiani sunt, et utriusque partis terrarum fides una est; quia fides ista christiana est (*C. Iui.* I 14: ML 44,648).

GI 1345. *Laudent nomen eius in choro.* Et chorus quid significat? Multi noverunt chorum; et quia in civitate loquimur, prope omnes norunt. Chorus est consensio cantantium. Si in choro cantamus, concorditer cantemus. In choro cantantium quisquis voce discrepuerit, offendit auditum, et perturbat chorum. Si vox inconvenienter cantantis disturbat concentum cantantium, quomodo disturbat haeresis dissonans concentum laudantium? Chorus Christi iam totus mundus est. Chorus Christi ab oriente in occidentem consonat (*En. in Ps.* 149,7: ML 37.1953).

1346. Nulla est igitur securitas unitatis, nisi ex promissis Dei Ecclesia declarata, quae super montem, ut dictum est, constituta abscondi non potest: et ideo necesse est ut omnibus terrarum partibus nota sit. Inconcussum igitur firmumque teneamus, nullos bonos ab ea se posse dividere... ut in quacumque parte terrarum vel facta sunt ista, vel fiunt, vel futura sunt, caeteris terrarum partibus longe positis, et utrum facta sint vel cur facta sint ignorantibus, et tamen cum orbe terrarum in unitatis vinculo permanentibus, ea2

1 Plura de controversia Augustini cum Donatistis, vide infra ubi *De Sacramentis*. Pro expositione synthetica doctrinae ecclesiae apud Donatistas, cf. Pl a t o V. K o r n y u a k, *Sancti Augustini de efficacitate sacramentorum doctrina contra Donatistas* (Romae-Philadelphiae 1953) 40-48. Vide etiam D. Z â h r i n g e r, *Das kirchliche Priestertum nach dem hi. Augustinus* (Paderborn 1931); F. H o f m a n n, *Der Kirchenbegriff des hi. Augustinus in seinen Grundlagen und seiner Entwclcklung* (München 1933); G. N i c o t r a, *Dottrina sacramentaria ed ecclesiologia presso i donatisti* (Venegono Inferiore 1942); K. A d a m, *Die kirchliche Sunaenvergebung nach dem hi. Augustin* (Paderborn 1917).

2 Quando voluerunt aedificare civitatem et turrim, cuius culmen pertingeret ad caelum (Gen. 11,4).

ipsa sit firma securitas, non hoc potuisse facere, nisi aut superbiae tumore furiosos, aut invidentiae livore vesanos, aut saeculari commoditate corruptos, aut carnali timore perversos (*C. Ep. Parm.* III 5,28: ML 43,104).

1347. Haeretici de Deo falsa sentiendo ipsam fidem violant; schismatici autem discissionibus iniquis a fraterna caritate dissiliunt, quamvis ea credant quae credimus. Quapropter nec haeretici pertinent ad Ecclesiam catholicam, quae diligit Deum; nec schismatici, quoniam diligit proximum (*De fide et symb.* 10,21: ML 40,193).

1348. Desponsavi enim vos uni viro, virginem castam exhibere Christo. Quid ergo times? quare zelas? *Timeo ne sicut serpens seduxit Evam astutia sua, sic et vestri sensus corrumpantur a castitate quae est in Christo* (2 Cor. 11,2.3). Omnis Ecclesia virgo appellata est. Diversa esse membra Ecclesiae... videtis... sed omnia in mente servant virginitatem. Quae est virginitas mentis? Integra fides³, solida spes, sincera caritas. Hanc virginitatem timebat ille, qui zelabat sponso, a serpente corrumpi... 13. Quid ergo dicam, fratres? Et haeretici habent virgines... Videamus si sponsum amant, ut virginitas ista custodiatur. Cui custoditur? *Christo*, inquit. Videamus si Christo, non Donato... Ecce ostendo sponsum, quia ipse se ostendit: perhibet illi testimonium Ioannes, *Hic est qui baptizat* (Io. 3,22. 26). O tu virgo, si sponso huic servas virginitatem tuam, quare curris ad eum qui dicit, Ego baptizo; cum amicus sponsi tui dicat, *Hic est qui baptizat?* Deinde sponsus tuus totum orbem tenet; quare in parte corrumperis? Quis est sponsus? Quoniam rex omnis terrae (Ps. 46,8). Ipse sponsus tuus totum tenet, quia totum emit. Vide quanti emerit, ut intelligas quid emerit: quod pretium dedit? Sanguinem dedit. Ubi dedit, ubi fudit sanguinem suum? In passione. Nonne sponso tuo cantas... quando emptus est totus orbis: *Foderunt manus meas et pedes, dinumeraverunt omnia ossa mea: ipsi vero consideraverunt, et conspexerunt me; diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem?* (Ps. 21,17-19). Sponsa es, agnosce vestem sponsi tui. Super quam vestem missa est sors? Interroga Evangelium... *Erat ibi tunica*: videamus qualis: *desuper texta*. Quid hoc significat, nisi caritatem? desuper texta tunica quid significat, nisi unitatem? Hanc tunicam attende, quam nec persecutores Christi diviserunt. Ai tenim: *Dixerunt inter se, Non dividamus eam, sed sortem super eam mittamus* (Io. 19,23.24). Ecce unde audistis Psalmum. Vestem persecutores non considerunt: christiani Ecclesiam dividunt (*In Io. Ev. tr.* 13,12-13: ML 35,1499).

1349. Sed quid dicam, fratres? Aperte videamus quid emerit. Ibi enim emit, ubi pretium dedit. Pro quanto dedit? Si pro Africa

³ Cf. de hac rc, R. Hesbert, *S. Augustin et la virginité de la foi*: Aug. Mag., II 645-655.

Notetur eloquentia et vis argumentationis Augustini in hoc et sequenti textu. Plura de hac controversia cum Donatistis, vide apud F. Van der Meer, *Saint Augustin pasteur d'árnes* (1955) I 143ss, et E. Prina, *La controversia donatista alla luce della dottrina del Corpo mistico di Gesù Cristo nelle opere antidonatiste di S. Agostino* (Roma 1942).

dedit, simus Donatistae, et non appellemur Donatistae, sed Christiani: quia Christus solam Africam emit: quanquam et hic non soli Donatistae. Sed non tacuit in commercio suo quid emerit... Quid ibi emit, audite: Commemorabuntur et convertentur ad Dominum unites fines terrae; et adorabunt in conspectu eius universae patriae gentium: quoniam ipsius est regnum, et ipse dominabitur gentium (Ps. 21,28-29). Ecce quid emit. Ecce quoniam rex omnis terrae Deus est sponsus tuus. Quid ergo ad pannos vis deduci talem divitem? Agnosce: totum emit, et tu dicis, Partem hic habes. O si placeres sponso, o si non corrupta loquereris, et corrupta, quod peius est, corde, non corpore! Amas hominem pro Christo, amas dicentem, Ego baptizo: amicum sponsi non audis dicentem, Hic est qui baptizat... 15. Evidenter ergo, fratres mei, nihil prodest istis servare virginitatem, habere continentiam, quia conscindunt unitatem, id est, tunicam illam caritatis... Ecce habes Sacramenta, et ego concedo. Habes formam, sed sarmentum es de vite praecisum; tu formam ostendis, ego radicem quaero: de forma fructus non exit, nisi ubi est radix; ubi autem est radix, nisi in caritate?... 17. ... Videamus utrum habuerit (Donatus) caritatem. Crederem, si non divisisset unitatem (Ib. 14,16.17: ML 43,1500-1501).

1350. Quaerat forte aliquis, quid significet in tot partes vestimentorum facta divisio, et de tunica illa sortitio. Quadripartita vestis Domini Iesu Christi, quadripartitam figuravit eius Ecclesiam, toto scilicet, qui quatuor partibus constat, terrarum orbe diffusam, et omnibus eisdem partibus aequaliter, id est concorditer distributam. Propter quod alibi dicit missurum se Angelos suos, ut colligant electos eius a quatuor ventis (Mt. 24,31); quod quid est, nisi a quatuor partibus mundi, Oriente, Occidente, Aquilone et Meridie? Tunica vero illa sortita, omnium partium significat unitatem... Unde et hic cum dixisset, *desuper contexta*; addidit, *per totum* (Io. 19,23). Quod si referamus ad id quod significat, nemo eius est expers qui pertinere invenitur ad totum; a quo toto, sicut graeca indicat lingua, catholica vocatur Ecclesia (*In Io. Ev. tr.* 118,4: ML 35,1949).

1351. Petilianus dixit: *Si vos tenere Catholicam dicitis, catholicos illud est quod graece dicitur unicum sive totum. Ecce in toto non estis, quia in partem cessistis.* 91. Augustinus respondit: et Ego quidem graecae linguae perparum assecutus sum, et prope nihil: non tamen impudenter dico, me nosse ὅλον, non esse unum, sed totum; et χτλ' ὅλον, secundum totum; unde Catholica nomen accepit, dicente ipso Domino, *Non est vestrum scire tempora, quae Pater posuit in sua potestate: sed accipietis virtutem Spiritus sancti supervenientem in vos, et eritis mihi testes in Ierusalem, et in totam Iudaeam et Samariam, et usque in totam terram* (Act. 1,7.8). Ecce unde Catholica vocatur. Sed ita clausis oculis offenditis in montem, qui ex parvo lapide, secundum prophetiam Danielis, crevit et implevit universam terram (Dan. 2,35), ut nobis dicatis, quod in

partem cesserimus, et in toto non simus, quorum communio universo orbe diffunditur (*C. litt. Pet.* 38,90-91: ML 43,292).

1352. Tenenda est nobis Christiana religio, et eius Ecclesiae communicatio quae catholica est, et catholica nominatur, non solum a suis, verum etiam ab omnibus inimicis. Velint nolint enim ipsi quoque haeretici, et schismatum alumni, quando non cum suis, sed cum extraneis loquuntur, Catholicam nihil aliud quam Catholicam vocant. Non enim possunt intelligi, nisi hoc eam nomine discernant, quod ab universo orbe nuncupatur (*De vera rei.* 7,12: ML 34,128).

1353. Acutum autem aliquid tibi videris dicere, cum Catholicae nomen non ex totius orbis communione interpretaris, sed ex observatione praeceptorum omnium divinorum, atque omnium Sacramentorum; quasi nos etiamsi forte hinc sit appellata Catholica, quod totum veraciter teneat, cuius veritatis nonnullae particulae etiam in diversis inveniuntur haeresibus, huius nominis testimonio nitamur ad demonstrandum Ecclesiam in omnibus gentibus, et non promissis Dei et tam multis tamque manifestis oraculis ipsius veritatis (*Ep.* 93.7.23: ML 33,333).

1354. Ede mihi unam Scripturae vocem pro parte Donati: audi innumerabiles pro toto orbe terrarum. Quis eas enumerat? Quis eas terminat? Tamen ut pauca commemoremus: Legem attende, primum Dei Testamentum: *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gen. 22,18). *Commemorabuntur et convertentur ad Dominum universi fines terrae; et adorabunt in conspectu eius universae patriae gentium: quoniam ipsius est regnum, et ipse dominabitur gentium* (Ps. 21,28.29). *Cantate Domino canticum novum; cantate Domino, omnis terra* (Ps. 95,1). *Et adorabunt eum omnes reges terrae, omnes gentes servient illi* (Ps. 71,11). Quis enumerare sufficiat? Prope omnis pagina nihil aliud sonat quam Christum et Ecclesiam toto orbe diffusam fS. 46,14,33: ML 38,289).

1355. Ecclesiam suam commendavit dicens: *Praedicari in nomine suo poenitentiam, et remissionem peccatorum per omnes gentes, incipientibus ab Jerusalem.* Hoc in Lege, et Prophetis, et Psalmis esse scriptum ipse testatus est (Lc. 24,44-47); hoc eius ore commendatum teneamus. Haec sunt causae nostrae documenta, haec fundamenta, haec firmamenta (*De unit. Eccl.* 19,50: ML 43,430).

1356. Crescet enim Ecclesia, donec occupet omnes linguas. Quod vos deseruistis, quousque crevit! Tenete nobiscum quousque accessit, ut nobiscum perveniatis, ad quae nondum accessit. Loquor omnium linguis, audeo tibi dicere. In corpore Christi sum, in Ecclesia Christi sum: si corpus Christi iam omnium linguis loquitur, et ego in omnibus linguis sum; mea est graeca, mea est syra, mea est hebraea, mea est omnium gentium, quia in unitate sum omnium gentium (*En. in Ps.* 147,19: ML 37,1929).

1357. Ecce habes sponsum: *Oportebat Christum pati, et resurgere a mortuis tertia die.* Tene caput: audi de corpore. Quid enim

“i

modo debemus ostendere? Qui audivimus sponsum, agnoscamus et sponsam. *Et praedicari in nomine eius poenitentiam et remissionem peccatorum.* Ubi? unde? quousque? *Per omnes gentes, incipientibus ab Ierusalem.* Ecce habes sponsam. Nemo tibi fabulas vendat, non latret rabies haereticorum de angulo. Toto terrarum orbe Ecclesia diffusa est: omnes gentes habent Ecclesiam. Nemo nos fallat: ipsa est vera, ipsa est Catholica. Christum non vidimus, hanc videmus: de illo credamus. Apostoli e contra illum videbant, de ista credebant. Unam rem illi videbant, aliam credebant: et nos e contra unam rem videmus, aliam credamus. Videbant illi Christum, credebant Ecclesiam, quam non videbant; videmus et nos Ecclesiam, credamus in Christum, quem non videmus; et tenentes quod videmus, pervenimus ad eum quem nondum videmus. Cognoscentes itaque sponsum et sponsam, in tabulis eorum eos agnoscamus, ne in tam sanctis nuptiis litigemus (S. 238,3: XL 38,1126)⁴.

1358. Non omnes haeretici per totam faciem terrae: sed tamen haeretici per totam faciem terrae. Alii hic, alii ibi, nusquam tamen desunt: ipsi se non norunt. Alia secta in Africa, alia haeresis in Oriente, alia in Aegypto, alia in Mesopotamia, verbi gratia. Diversis locis sunt diversae; sed una mater superbia omnes genuit; sicut una mater nostra catholica omnes christianos fideles toto orbe diffusos. Non ergo mirum, si superbia parit discissionem, caritas unitatem. Sed tamen illa omnes novit, quia cum omnibus fusa est. Verbi gratia, est in Africa pars Donati, Eunomiani non sunt in Africa; sed cum parte Donati est hic Catholica. Sunt in Oriente Eunomiani, ibi autem non est pars Donati; sed cum Eunomianis ibi est Catholica⁵. Illa sic est, tanquam vitis, crescendo ubique diffusa: illi ibi sunt, tanquam sarmenta inutilia, agricolae falce praecisa merito sterilitatis suae; ut vitis putaretur, non amputaretur. Sarmenta ergo illa ubi praecisa sunt, ibi remanserunt. Vitis autem crescens per omnia, et sarmenta sua novit quae in illa manserunt, et iuxta se quae de illa praecisa sunt (S. 46,8,18: ML 38,280).

1359. Quaerimus ergo ut nobis respondere non graveris, quam causam forte noveris, qua factum est ut Christus amitteret haereditatem suam per orbem terrarum diffusam, et subito in solis Afris, nec ipsis omnibus remaneret. Etenim Ecclesia catholica est etiam in Africa, quia per omnes terras eam Deus esse voluit et praedixit. Pars autem vestra, quae Donati dicitur, non est in omnibus illis locis, in quibus et Litterae et sermo et facta apostolica cucurrerunt (Ep. 49,3: ML 33,190).

1360. Vos autem innitentes tot evidentissimis testimoniis Legis, Prophetarum, Psalmorum, ipsius Domini, et Apostolorum, de sancta Ecclesia toto terrarum orbe diffusa, exigite ab istis ut osten-

⁴ Ecclesia, realitas quaedam historica et visibilis, identificatur cum Ecclesia, quae est Corpus Christi Mysticum.

⁵ Ecclesia Catholica, quam frequentissime designat simpliciter nomine *Catholica*; eam vero Donatistarum nominis «partis», quia non communicat cum Ecclesia toto orbe diffusa.

dant de Africa, quod attinet ad partem Donati, aliqua manifesta de canonicis Libris testimonia. Neque enim, sicut iam dixi, ullo modo fieri posset ut Ecclesia, sicut dicunt, et quod absit, tam cito ex tot gentibus peritura, tot testimoniis tam sublimiter et tam indubitanter praedicaretur; et de ista, quam volunt, sua, quae usque in finem, sicut contendunt, permansura fuerat, taceretur (*De unit. Eccl.* 25.75: ML 43,444).

1361. Dicimus (Donatistis): Si christiani catholica estis, communicate illi Ecclesiae unde Evangelium toto orbe diffunditur; illi Jerusalem communicate (*In Ep. Io. ad Parth. tr.* 11,3; ML 35,1990).

1362. Veni; columba te vocat, gemendo te vocat. Fratres mei, vobis dico; gemendo vocate, non rixando: vocate orando, vocate invitando, vocate ieiunando; de caritate intelligant quia doletis illos. Non dubito, fratres mei, quia si videant dolorem vestrum, confundentur, et reviviscent. Veni ergo, veni: noli timere; time si non venis: imo non time, sed plange. Veni, gaudebis si veneris... Veni ubi est columba, cui dictum est, *Una est columba mea, una est matri suae* (Cant. 6,8). Columbam unam vides super caput Christi, linguas non vides in toto orbe terrarum? Idem Spiritus per columbam, idem et per linguas: si per columbam idem Spiritus, et per linguas idem Spiritus, Spiritus sanctus orbi terrarum datus est, a quo te praecidisti, ut clames cum corvo, non ut gemas cum columba. Veni ergo (*In Io. Ev. tr.* 6,15: ML 35,1432)6.

Bibi.: M. Pontet, *L'Exégèse de S. Augustin Prédicateur* (1945) c.8, «Extension visible de l'Eglise», 419-446; R. Flórez, *Condiciones y sentido de la teología misionera de San Agustín: Contribución Española a una Misionología Agustiniana* (Burgos 1955) 128-139; Serafín Prado, *El tema misional en la predicación de San Agustín: ib.*, 101-110; Grabowski, *The Church*, etc. 198SS; Capánaga, *Obras de San Agustín: BAG* (Madrid 1948) VI, 53-67; G. G. Willis, *Saint Augustine and the donatist controversy* (London 1950); W. H. C. Freno, *The Donatist Church* (Oxford 1952); P. Monceaux, *o.c.* vol.7; Rufus Putnam Roberts, *St. Augustin on the Church: The American Ecclesiastical Review*, 132 (1955) 373-377.

CAPUT VIII

Ecclesia sancta est, quamvis non omnia eius membra sancta sint

Summarium.—Sancta Ecclesia corpus Capitis Christi, Sancta Ecclesia, Ecclesia sanctorum, Ecclesia catholica est. Sancta sunt eius Sacramenta; sancta eius doctrina. Sanctitas moralis floret etiam in multis membris Ecclesiae. Sanctitas argumentum veritatis Ecclesiae: 1363-1369.—Quamvis sancta sit Ecclesia, nequit admitti doctrina Donatistarum et Pelagianorum, quod insti tantummodo sint membra Ecclesiae. Alii ita sunt in Ecclesia, ut ipsi sint eadem domus Dei, alii quamvis non pertineant ad compagem domus et societatem fructiferam, tamen vere in

6 De figuris Ecclesiae in Evangelio, cf. plura apud M. Comeau, *Saint Augustin, exégète du quatrième Evangile* (Paris 1930) c.5. Speciatim de columba. 156-160.

Enchiridion

domo sunt. Boni et mali permixti sunt, separabuntur in iudicio littorii sicut boni et mali pisces. Ecclesia tamen non maculatur peccatis membrorum. Spiritualiter, seu corde, a malis separamur, quandoque etiam corpore; 1370-1383.—Ecclesia, quae in hoc saeculo malos bonis permixtos tolerat, una est cum Ecclesia venturi saeculi, quae iustorum tantum erit. Ecclesia hierarchica una cum Corpore Christi Mystico: 1384-1.390.—Acuto dilemmate contra Donatistas arguit: 1391-1392.

1363. *Sicut enim corpus unum est, inquit, et membra habet multa, omnia autem membra corporis cum sint inulta, unum est Christus* (1 Cor. 12,12). Non dixit, ita et Christi; sed, ita et *Christus*, ostendens Christum recte appellari etiam universum, hoc est, caput cum corpore suo, quod est Ecclesia. Et multis Scripturarum locis invenimus Christum etiam hoc modo appellari, ut cum omnibus suis membris intelligatur... ut Filium non solum caput Ecclesiae, sed et omnes cum eo sanctos intelligamus, qui sunt unum in Christo (*De div. quaest.* 83, q.69,10: ML 40,79).

1364. Est enim Corpus Domini plenius ipsa sancta Ecclesia, cuius caput ascendit in caelum (*En. in Ps.* 111,1: ML 37,1467).

1365. Ecclesiam autem accipite, fratres, non in his solis qui post Christi adventum et nativitatem esse coeperunt sancti; sed omnes quotquot fuerunt sancti, ad ipsam Ecclesiam pertinent (*S.* 4,11,11: ML 38,39).

1366. Sanctam quoque Ecclesiam, matrem vestram, tanquam supernam Ierusalem sanctam civitatem Dei, honorate, diligite, praedicare (*S.* 214,11: ML 38,1071) L

1367. Ecclesia sanctorum, Ecclesia catholica est. Ecclesia sanctorum non est Ecclesia haereticorum. Ecclesia sanctorum illa est quam praesignavit Deus antequam videretur; et exhibuit, ut videretur. Ecclesia sanctorum erat antea in codicibus 2, modo in gentibus: Ecclesia sanctorum antea tantummodo legebatur, nunc et legitur, et videtur (*En. in Ps.* 149,3: ML 37,1950).

1368. Non Baptismum vestrum acceptamus; quia non est Baptismus ille schismaticorum vel haereticorum, sed Dei et Ecclesiae, ubicumque fuerit inventus et quocumque translatus. Vestrum autem non est, nisi quod prave sentitis, et sacrilege agitis, et impie separamini (*De bapt. Don.* I 14,22: ML 43,121).

1369. Mores autem quilibet tantum valent ad obtinendas hominum mentes, ut etiam quae in his prava sunt, quod fere superantibus libidinibus evenit, improbare citius et detestari, quam deserere aut mutare possimus. Parumne consultum rebus humanis arbitraris, quod nihil terrenum, nihil igneum, nihil denique quod corporis sensus attingit, pro Deo colendum esse, ad quem solo intellectu ambiendum est, non pauci doctissimi disputant, sed imperitum etiam vulgum marium feminarumque in tam multis diversisque

1 De sancta Ecclesia, quae sicut Virgo Maria, virgo et mater est incorrupta, vide supra in c.2. r

2 In Libris sacris.

gentibus et crédit et praedicat? Quod continentia usque ad tenuissimum victum panis et aquae, et non quotidiana solum, sed etiam per contextos plures dies perpetuata ieiunia; quod castitas usque ad coniugii prolisque contemptum... quod liberalitas usque ad patrimonium distributa pauperibus, quod deinde totius huius mundi aspernatio usque ad desiderium mortis intenditur? Pauci haec faciunt, pauciores bene prudenterque faciunt: sed populi probant, populi audiunt, populi favent, diligunt postremo populi (*De ut, cred.* 17,35: ML 42,90) 3.

1370. In id etiam progrediuntur (Pelagiani) ut dicant vitam iustorum in hoc saeculo nullum omnino habere peccatum, et ex his Ecclesiam Christi in hac mortalitate perfici, ut sit omnino sine macula et ruga (Eph. 5,27); quasi non sit Christi Ecclesia, quae toto terrarum orbe clamat ad Deum, *Dimitte nobis debita nostra* (Mt. 6,12) (*De haer.* 88: ML 42,4s)4.

1371. Puto non me temere dicere, alios ita esse in domo Dei, ut ipsi etiam sint eadem domus Dei, quae dicitur aedificari super petram (Mt. 16,18), quae unica columba appellatur (Cant. 6,8), quae sponsa pulchra sine macula et ruga⁵ (Eph. 5,27), et hortus conclusus, fons signatus, puteus aquae vivae, paradisum cum fructu pomorum (Cant. 4,12.13): quae domus etiam claves accepit, ac potestatem solvendi et ligandi (Mt. 16,19)... Haec domus etiam triticum dicitur, sive tricenum, sive sexagenum, sive centenum fructum afferens cum tolerantia (Mt. 13,23, et Lc. 8,15). Haec domus est in vasis aureis et argenteis (2 Tim. 2,20), et lapidibus pretiosis, et lignis imputribilibus. Huic domui dicitur, *Sufferentes invicem in dilectione, studentes servare unitatem spiritus in vinculo pacis* (Eph. 4,2.3); et, *Templum enim Dei sanctum quod estis vos* (1 Cor. 3,17). Haec quippe in bonis fidelibus est, et sanctis Dei servis ubique dispersis et spirituali unitate devinctis in eadem communione Sacramentorum, sive se facie noverint. Alios autem ita dici esse in domo, ut non pertineant ad compagem domus, nec ad societatem fructiferae pacificaeque iustitiae; sed sicut esse palea dicitur in frumentis: nam et istos esse in domo, negare non possumus, dicente Apostolo, *In magna autem domo non solum aurea vasa sunt vel argentea, sed et lignea et fictilia; et alia quidem sunt in honorem, alia vero in contumeliam* (2 Tim. 2,20) 6. Ex hoc numero innumerabili, non solum turba intus premens cor paucorum in tantae multitudinis comparatione sanctorum, sed etiam disruptis

1 Alteram partem istius loci, vide supra n.136 ubi multa de sanctitate ut argumentum veritatis Religionis Christianae, et Ecclesiae Catholicae. De sanctitate doctrinae, vide supra n.131.

4 Agitur hic de peccatis venialibus. De impeccantia quam Pelagiani propugnabant, cf. plura infra in tr. *De gratia*.

5 «Ubicumque autem in his libris (Contra Donatistas) commemoravi *Ecclesiam non habentem maculam aut rugam* (Eph. 5,27), non sic accipiendum est quasi iam sit, sed quae praeparatur ut sit, quando apparebit gloriosa. Nunc enim propter quasdam ignorantias et infirmitates membrorum suorum, habet unde quotidie tota dicat: *Dimitte nobis debita nostra*» (*Retr.* II 18: ML 32,637).

6 Cf. *Retr.*, ib.

DE CORPORE CHRISTI, QUOD EST ECCLESIA

retibus haereses et schismata existant in eis, qui iam magis ex domo quam in domo esse dicendi sunt, de quibus dicitur, *Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis* (i Io. 2,19). Separati enim sunt iam etiam corporaliter segregati, quam illi qui interius carnaliter et animaliter vivunt, et spiritualiter separati sunt (*De bapt. c. Don. VII 51,99: ML 43,241*)⁷.

1372. Nec vos decipiant... in ipsa Catholica mali Christiani, tanto nocentiores, quanto interiores inimici. Quia et hinc ne perturbarentur infirmi, prophetia divina non tacuit, ubi loquens in Cantico canticorum sponsus ad sponsam, id est, Christus Dominus ad Ecclesiam: *Sicut lilium, inquit, in medio spinarum, ita proxima mea in medio filiarum* (Cant. 2,2). Non dixit, in medio extraneorum; sed, *in medio filiarum. Qui habet aures audiendi, audiat: et dum sagena piscium, sicut sanctum loquitur Evangelium, trahitur ad littus, id est, ad saeculi finem, secernat se a piscibus malis, corde, non corpore; mores malos mutando, non retia sancta rumpendo: ne qui nunc probati reprobis videntur esse permixti, non vitam, sed poenam reperiant sempiternam, cum coeperint in littore separari* (Mt. 13.9.47-50) (*De fide r. q. n. vid. 8,11: ML 40,180*)⁸.

1373. Confusio enim quaedam putatur, cum omnes christiani dicuntur, et qui bene vivunt, et qui male vivunt, omnes uno caractere signantur, omnes ad unum altare accedunt, omnes eodem baptismo abluuntur, omnes eadem orationem dominicam proferrunt, omnes iisdem mysteriis celebrandis intersunt (*En. in Ps. 30, 3: ML 36.249*)⁹.

1374. Corporis eius sacramentum multi accipiunt; sed non omnes qui accipiunt sacramentum, habituri sunt apud eum etiam locum promissum membris eius. Pene quidem sacramentum omnes corpus eius dicunt, quia omnes in pascuis eius simul pascunt: sed venturus est qui dividat, et alios ponat ad dextram, alios ad sinistram (*S. 354,2: ML 39,1563*).

1375. Communicationem, credo, eam dicit, quae pertinet ad columbae societatem: nam in participationem Sacramentorum procul dubio communicabant eis, neminem indicantes, nec a iure com-

⁷ Tria genera hominum in eorum relatione ad Ecclesiam hic considerantur:

a) Ad primum genus ii pertinent, qui vita gratiae animantur, et membra sunt Corporis Mystici; isti non tantum in domo seu Ecclesia sunt, sed ipsam Ecclesiam constituunt.

b) In altero genere ii sunt recensendi, qui ad visibilem structuram Ecclesiae adhuc pertinent, sacramentis participant et in unitate Ecclesiae manent. Tales sunt qui, cum gravia commiserint peccata, spiritualiter separati manent a Corpore Mystico, quamvis corporaliter in domo sint.

c) Tertium denique genus ii constituunt, qui per haeresim vel schisma a Catholica exierunt. Cf. Grabowski, o.c. 515-517.

⁸ Cf. H. Rondet, *Le symbolisme de la mer chez saint Augustin*: Aug. Mag. II 691-701; B. Vandenberghe, *Saint Augustin et le sens du péché* (1954) praesertim c.4,35-50.

⁹ Peccatores externe Ecclesiae visibili, iuridicae haerent, in participationem Sacramentorum communicant.

munionis aliquem, si diversum sentiret, amoventes (*De bapt. c. Don.* VII 47,93: ML 43.239) 1011

1376. Qui sic sunt in domo per communionem Sacramentorum, ut extra domum sint per diversitatem morum (*De bapt. c. Don.* VII 52,100: ML 43,242).

1377. Habere autem Baptismum, et tradere, et accipere malos nequaquam in melius commutatos, et de Scripturis canonicis, et de ipsius Cypriani litteris satis, ut arbitror, demonstravimus: quos non pertinere ad sanctam Ecclesiam Dei, quamvis intus esse videantur, ex hoc apertissime apparet, quia isti sunt avari, raptores, ... et caetera huiusmodi; illa autem columba unica (Cant. 6,8), pudica et casta, sponsa sine macula et ruga (Eph. 5,27), hortus conclusus, fons signatus, paradus cum fructu pomorum (Cant. 4, 12.13), et caetera quae de illa similiter dicta sunt: quod non intelligitur nisi in bonis et sanctis et iustis, id est, non tantum secundum operationes munerum Dei bonis malisque communes, sed etiam secundum intimam et supereminentem caritatem Spiritum Sanctum habentibus... (*De bapt. c. Don.* VI 3,5: ML 43,199) π.

1378. Secunda est de Domini corpore bipartito 12, quod quidem non ita debuit appellari; non enim revera Domini corpus est, quod cum illo non erit in aeternum: sed dicendum fuit, de Domini corpore vero atque permixto, aut vero atque simulato, vel quid aliud: quia non solum in aeternum, verum etiam nunc hypocritae non cum illo dicendi sunt, quamvis in eius esse videantur Ecclesia. Unde poterat ista regula et sic appellari, ut diceretur de permixta Ecclesia. Quae regula lectorem vigilantem requirit, quando Scriptura cum ad alios iam loquatur, tanquam ad eos ipsos ad quos

10 Hic et in sequentibus locis, distinguit aspectum quo Ecclesia consideratur ut societas visibilis et iuridica, ab illo quo exhibetur ut *societas columbae, hortus conclusus*, seu Corpus Christi Mysticum. Ad Ecclesiam sub primo aspectu exhibitam pertinent peccatores, non vero ad Ecclesiam sub altero aspectu consideratam. Cf. tamen infra dicenda.

11 Peccatores «videntur» esse in sancta Ecclesia, seu Corpore Mystico.

12 Hic inveniuntur observationes Augustini ad secundum ex septem *Regulis* quas semi-Donatista Tichonius (Donatistas «non omni ex parte relinquere voluit») «executus est, quibus quasi clavibus divinarum Scripturarum aperirentur occulta» (*De doct. chr.* III 30,42: ML 34,81).

Opus *De Doctrina Christiana* anno 397 inchoatum, in quo «praecepta quaedam tractandarum Scripturarum» traduntur (*Ib.* prol. I: ML 34,15), Augustinus *imperfectum comperili*, cum *Retractationes* exararet annis 426-427, propterea librum tertium *complevit*, in quo septem Regulas Tichonii tradit, quartumque librum adiecit (vide *Retr.* II 4,1 : ML 32,631). Septem Regulas Tichonii generatim approbantur ab Augustino, quamvis non omnia ei placuerint, ut cum Tichonius loquitur de Ecclesia ut *Corpus Domini bipartitum*. Propterea, quamvis pluries Augustinus excluserit graviter peccantes a Corpore Christi Mystico, quod est Ecclesia, praefert tamen loqui de *Ecclesia permixta* ad quam etiam peccatores pertinent, ratione eorum participationis in Ecclesia visibili et sacramentali. Sunt tamen membra *putrida, non pulchra, distorta*. Haeretici et schismatici tantum secluduntur a Corpore Christi Mystico (vide textus subséquentes). Cf. Grabowski, *o.c.* 551ss; Id., *Sinners and the mystical Body of Christ according to St. Augustine*, II: Theological Studies, 9 (1948) 1,47-84; J. Ratzinger, *Beobachtungen zum Kirchenbegriff des Tyconius im Liber regularum*: Rev. des Etudes August. II (1956) 173-185.

loquebatur, videtur loqui, vel de ipsis, cum de aliis iam loquatur; tanquam unum sit utrorumque corpus, propter temporalem commixtionem et communionem Sacramentorum (*De doct. chr.* III 32, 45: ML 34,82).

1379. Nunc autem dicit Corpus Christi, quod est Ecclesia: Quid est quod mihi calumniantur superbi, quasi me maculent aliena peccata... Ut quid a me peiores exigunt etiam corporalem a malis separationem, ut ante tempus messis simul cum zizaniis eradicetur et triticum (Mt. 13,30); ut ante tempus ventilationis perdam sustentiam tolerandi paleam (Ib. 3,12); ut antequam omnia genera piscium ad finem saeculi tanquam ad littus separanda perveniant, retia pacis unitatisque disrumpam? (Ib. 13,47). Numquid malorum sunt Sacramenta quae accipio? numquid eorum vitae factisque consentiendo communico... Nonne cum zelus domus tuae comederet me (Ps. 68,10), videbam insensatos, et tabescebam? nonne et taedium detinebat me a peccatoribus derelinquentibus legem tuam? (Ps. 118,139.158.53)... Hos ergo cum odissem, cur mihi calumniantur qui accipiunt *in vanitate civitates suas* (Ps. 138,20), quod mihi imputari possint eorum peccata, quos oderam, et super quibus zelo domus Dei tabescebam? (*En. in Ps.* 118,27: ML 37,1801) 13.

1380. Et deinde dicit quid interea per totum hoc tempus, dum iam resurrexit et adhuc cum Patre est, patiatur hic per commixtionem peccatorum in corpore suo, quod est Ecclesia, et per separationem haereticorum (*En. in Ps.* 138,26: ML 37,1800) 14.

1381. Estote ergo corpus Christi, non pressura corporis Christi

1382. Omnes haeretici, omnes schismatici ex nobis exierunt, id est, ex Ecclesia exeunt; sed non exirent, si ex nobis essent. Antequam exirent ergo, non erant ex nobis. Si antequam exirent, non erant ex nobis: multi intus sunt, non exierunt, sed tamen antichristi! sunt... Antichristus, id est, contrarius Christo. Iam quis sit contrarius Christo, nunc advertitis ipso exponente, et intelligitis non posse exire foras nisi antichristos; eos autem qui non sunt Christo contrarii, foras exire nullo modo posse. Qui enim non est Christo contrarius, in corpore ipsius haeret, et membrum computatur (*In Ep. Io. ad Parth. tr.* 3,4: ML 35,1999).

1383. Norunt fideles corpus Christi, si corpus Christi esse non negligunt. Fiant corpus Christi, si volunt vivere de Spiritu Christi. De Spiritu Christi non vivit, nisi corpus Christi... Accedat, credat, incorporetur, ut vivificetur. Non abhorreat a compage membrorum, non sit putre membrum quod resecari mereatur, non sit distortum de quo erubescatur: sit pulchrum, sit aptum, sit sanum;

¹³ Hinc peccatores includuntur aliquo modo etiam in Ecclesia, quae est Corpus Christi Mysticum, et non tantum in illo aspectu Ecclesiae, quo Ecclesia exhibetur ut societas visibilis, iuridica et sacramentalis. Iterum apparet identificatio istarum duarum Ecclesiarum, aut melius duorum aspectuum unius eiusdemque Ecclesiae.

¹⁴ Peccatores includuntur in Corpore Mystico, haeretici excluduntur (vide n.1382).

haereat corpori, vivat Deo de Deo; nunc laboret in terra, ut postea regnet incacio (*In Io. Ev. tr.* 26,13: ML 35,1612) 15.

1384. In illa enim Ecclesia sumus, quae propitio Deo, licet usquequaque porrecta et toto orbe diffusa sit, unum tamen corpus est magnum unius capitis magni, quod caput eius est ipse Salvator... Proinde, dilectissimi, stabili mente et firmissimo corpore persistamus, in quo invicem membra sumus. Unde etsi remotissimis terris mea longinqua esset absentia, in illo simul essemus, a cuius corporis unitate recedere non debemus. Si enim nos una domus haberet, utique simul esse diceremur: quanto magis simul sumus, cum in uno corpore simul sumus! Quanquam etiam in una domo nos esse Veritas ipsa testatur, quoniam sancta Scriptura, quae Corpus Christi esse dicit Ecclesiam, ipsa itidem dicit Ecclesiam eandem esse domum Dei (Ep. 142,1: ML 33,583) 16.

1385. Deinde calumniantes (Donatistae), quod duas Ecclesias Catholici dixerint, unam quae nunc habet permixtos malos, aliam quae post resurrectionem eos non esset habitura; veluti non iidem futuri essent sancti cum Christo regnaturi, qui nunc pro eius nomine cum iuste vivunt tolerant malos (*Brevic. coll. cum Don.* III 10,19: ML 43.634) 17.

1386. De duabus etiam Ecclesiis calumniam eorum Catholici refutarunt identidem expressius ostendentes quid dixerint, id est, non eam Ecclesiam quae nunc habet permixtos malos alienam se dixisse a regno Dei, ubi non erunt mali commixti; sed eandem ipsam unam et sanctam Ecclesiam nunc esse aliter, tunc autem aliter futuram nunc habere malos mixtos; tunc non habituram..., sicut non ideo duo Christi, quia prior mortuus postea non moriturus. Dictum est etiam de homine exteriori et interiore, quae cum sint diversa, non tamen dici duos homines; quanto minus dici duas

15 Peccatores in Corpore Mystico Christi sunt, sed tanquam membra infirma, distorta, mortua. Non vivificantur Spiritu Christi, quia in statu gravis peccati sunt, sed adhuc in Corpore Christi sunt.

16 Ecclesia visibilis toto orbe diffusa, indentificatur cum Ecclesia quae est «unum corpus magnum unius capitis magni». Caput autem est Salvator.

17 Ecclesia quae nunc permixtos habet bonos et malos, una est cum Ecclesia sanctorum qui cum Christo regnabunt.

De identificatione Ecclesiae cum *Civitate Dei*, de qua tanta Augustinus scripsit, cf. Grabowski, *o.c.* 532-550, ubi opiniones interpretum et amplissimam bibliographiam invenies; A. Lauras et H. Rondet, *Etudes Augustiniennes* (Paris 1953) p.2.4, «Le thème des deux cités dans l'oeuvre de S. Augustin», 99-160; G. Amari, *Il concetto di storia in Sant'Agostino* (Roma 1950) 134-143; A. C. Vega, *Estructura literaria de la «Ciudad de Dios»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios» (El Escorial Madrid 1956) v.2,13-51; Saturnino A. Turienzo, *La «Ciudad de Dios» en el cruce de dos edades*: Ib. 1 (1954) 23-63; Ulpiano A. Diez, *La «Ciudad de Dios» y su arquitectura interna*: Ib. 1,65-116; Ivés M. J. Congar, *Civitas Dei et «Ecclesia» chez saint Augustin*: Rev. des Etud. August. (1957) III p.1-14 (Historice exhibet opiniones auctorum); J. Ratzinger, *Herkunft und Sinn der Civitas-Lehre Augustins*: Aug. Mag. (Paris 1954) II 965-979; Id., *Volk und Haus Gottes in Augustins Lehre von der Kirche* (München 1954); F. E. Cranz, «De civitate Dei», XV 2, et l'idée augustinienne de la société chrétienne: Rev. des Etud. August. III (1957) 15-27. Ampliorem bibliographiam vide etiam apud Congar, *l.c.*

Ecclesias, cum iidem ipsi qui nunc boni tolerant permixtos malos et resurrecturi moriuntur, tunc nec mixtos malos habituri sint, nec omnino morituri? (*Brevic. coll, cum Don. Ili c.io n.20: ML 43.635*) 18.

1387. Duas itaque vitas sibi divinitus praedicatas et commendatas novit Ecclesia, quarum est una in fide, altera in specie; una in tempore peregrinationis, altera in aeternitate mansionis; una in labore, altera in requie; una in via, altera in patria; una in opere actionis, altera in mercede contemplationis; una declinat a malo et facit bonum, altera nullum habet a quo declinet malum, et magnum habet quo fruatur bonum; una cum hoste pugnat, altera sine hoste regnat (*In Io. Ev. tr. 124,5: ML 35,1974*).

1388. Nam et ipsum Petrum, cui commendabat oves suas quasi alter alteri, unum secum facere volebat, ut sic ei oves commendaret; ut esset ille caput, ille figuram corporis portaret, id est, Ecclesiae, et tanquam sponsus et sponsa essent duo in carne una (*S. 46,30: ML 38,287*).

1389. Petrus enim in multis locis Scripturarum apparet quod personam gestet Ecclesiae; maxime illo in loco ubi dictum est, *Tibi dabo claves regni caelorum. Quaecumque ligaveris in terra, erunt ligata et in caelo; et quaecumque solveris in terra, erunt soluta et in caelo* (Mt. 16,19). Numquid istas claves Petrus accepit, et Paulus non accepit? Petrus, accepit, et Ioannes et Iacobus non accepit, et caeteri Apostoli? Aut non sunt istae in Ecclesia claves, ubi peccata quotidie dimittuntur? Sed quoniam in significatione personam Petrus gestabat Ecclesiae, quod illi uni datum est, Ecclesiae datum est. Ergo Petrus figuram gestabat Ecclesiae; Ecclesia corpus est Christi (*S. 149,6,7: ML 38,802*).

1390. Et quid dictum est de mercenario? *Cum viderit lupum venientem, fugit; quia non sunt eius oves propriae, nec ei cura est de ovibus* (Io. 10,12.13). Numquid talis erat apostolus Paulus? Absit, Numquid talis Petrus? Absit. Numquid tales caeteri Apostoli, excepto Iuda filio perditionis? Absit. Pastores ergo illi? Plane pastores. Et unde unus pastor? Iam dixi, pastores, quia membra pastoris (*In Io. Ev. tr. 46,7: ML 35,1731*).

1391. Vos contagione malorum Afrorum Ecclesiam periisse dicitis de orbe terrarum, et in parte Donati eius reliquias remansisse tanquam in frumentis a zizaniis et palea separatis; contra Cyprianum apertissime sentientes, qui dicit nec malorum permixtione bonos perire in Ecclesia, nec eosdem malos posse ante tempus iudicii divini

18 Iterum Augustinus identificat Ecclesiam visibilem quae nunc permixtos habet bonos et malos, cum sancta Ecclesia seu regno Dei, ubi iusti tantum aeternae cum Christo regnabunt Minus recte S. Robertus Bellarminus hunc refert locum ad fulciendam doctrinam de *corpore et anima Ecclesiae*. Cf. *De controversiis Christianae fidei*, 1.3 c.2: Opera omnia Bellarmini, poli, (1856) II 75. Expressiones huiusmodi haud inveniuntur apud Augustinum, sed semper loquitur de *Corpore Christi, quod est Ecclesia*, ad quod iusti *interne* pertinent, peccatores vero tantum *externe* (vide n.26 c.3). Cf. Grabowski, o.c. 280ss; FENTON. *The catholic Church and salvation* 174.

a bonorum permixtione separari (*C. Cres. Don.* II 37,46: ML 43-494).

1392. Quapropter si temporibus Cypriani perdidit Ecclesiam malorum communio, non habent isti suae communionis originem; si autem non perdidit, non habent suae praecisionis aliquam defensionem; insuper nec exemplum Cypriani sectantur, quia unitatis vinculum disruperunt (*De bapt. Don.* III 2,3: ML 43,141) 19.

De Ecclesia et Statu

Summarium.—Origo divina potestatis civilis. Nisi iustitia abundet, regna latrocinia magna sunt. Potestas principis ad cultum Dei dilatandum utenda. Benignitas quasi connaturalis in Augustino: 1393-1398.—Quia ad fidem nemo cogendus est invitus, Augustinus primis annis controversiae cum Donatistis ratione et persuasione, colloquiis et epistolis conabatur eos ad unitatem revocare. Deinde tamen, factis a coëpiscopis allatis de multis conversionibus timore legum imperialium obtentis, Augustinus cessit, et pro hac sententia interpretavit verba «compellere intrare» Evangelii!: 1399-1408.—Vult Donatistas coerceri, non necari. Multi Donatistae, qui variis rationibus in secta detinebantur, gratias nunc Deo agunt, qui occasione legum imperialium, eos ab schismate eripuit. Augustinus semper optavit ut homines doctrina ducerentur ad Deum colendum, potius quam poenae timore: 1409-1411.

*393. Prorsus divina providentia regna constituuntur humana (*De civ. Dei* V 1: ML 41,141).

1394. Neque enim habet (princeps) in eos (milites) ullam potestatem, nisi cui data fuerit desuper. Non est enim potestas nisi a Deo (*Rom.* 13,1), sive iubente, sive sinente (*C. Faust.* XXII).

1395. Remota itaque iustitia, quid sunt regna, nisi magna latrocinia? ... Eleganter enim et veraciter Alexandro illi Magno quidam comprehensus pirata respondit. Nam cum idem rex hominem interrogasset, quid ei videretur, ut mare haberet infestum: ille libera contumacia, *Quod tibi, inquit, ut orbem terrarum: sed quia id ego exiguo navigio facio, latro vocor, quia tu magna classe, imperator* (*De civ. Dei* IV 4: ML 41,115).

1396. Neque enim nos christianos quosdam imperatores ideo felices dicimus, quia vel diutius imperarunt, vel imperantes filios morte placida reliquerunt, ... sed felices eos dicimus, si iuste imperant, ... si suam potestatem ad Dei cultum maxime dilatandum maiestati eius famulam faciunt: si Deum timent, diligunt, colunt: si plus amant illud regnum, ubi non timent habere consortes (*De civ. Dei* V 24: ML 41,170).

19 Constringens argumentatio Augustini notetur: Si contagione malorum Ecclesia periit, Donatistae nequiverunt eam suscitare; si non periit, nulla est ratio cur ab ea secesserint.

1397. Hoc iubent imperatores, quoti iubet et Christus; quia cum bonum iubent, per illos non iubet nisi Christus (*Ep.* 105, 3.11: ML 33,400).

1398. Scit Deus, cui manifesta sunt arcana cordis humani, quantum pacem diligo christianam, tantum me moveri sacrilegis eorum factis, qui in eius dissensione indigne atque impie perserverant; cumque motum animi mei esse pacificum, neque me id agere ut ad communionem catholicam quisquam cogatur invitus, sed ut omnibus errantibus aperta veritas declaretur, et per nostrum ministerium, Deo iuvante, manifestata se amplectendam atque sectandam satis ipsa persuadeat (*Ep.* 34 [ca.396], 1: ML 33,132) L

1399. Neque id agam cum miles praesens est, ne quis vestrum arbitretur tumultuosis me agere voluisse, quam ratio pacis desiderat; sed post abscessum militis, ut omnes qui nos audiunt intelligant non hoc esse propositi mei ut inviti homines ad cuiusquam communionem cogantur, sed ut quietissime quaerentibus veritas innotescat. Cessabit a nostris partibus terror temporalium potestatum: cesset etiam a vestris partibus terror congregatorum Circumcellionum. Re agamus, ratione agamus, divinarum Scripturarum auctoritatibus agamus, quieti atque tranquilli quantum possumus, petamus, quaeramus, pulsemus, ut accipiamus et inveniamus, et aperiatur nobis, ne forte fieri possit, ut adiuvante Domino concordēs conatus et orationes nostras, tanta deformitas atque impietas Africanarum regionum de nostris terris incipiat aboleri (*Ep.* 23,7: ML 33,98)2.

1400. Sunt duo libri mei, quorum titulus est, *Contra partem Donati* 3. In quorum primo libro dixi, non mihi placere ullius saecularis potestatis impetu schismaticos ad communionem violenter arctari. Et vere tunc mihi non placebat, quoniam nondum expertus eram, vel quantum mali eorum auderet impunitas, vel quantum eis in melius mutandis conferre posset diligentia disciplinae (*Retr.* II 5: ML 32,632).

1401. *Petii*, dixit: Quod si cogi per legem aliquem vel ad bona licuisset, vos ipsi, miseri, a nobis ad fidem purissimam cogi debuistis. Sed absit, absit a nostra conscientia, ut ad nostram fidem aliquem compellamus.

184. *Aug.* respondit: Ad fidem quidem nullus est cogendus, ... Si quae igitur adversus vos leges constitutae sunt non eis bene facere cogimini, sed male facere prohibemini⁴. Nam bene facere nemo

¹ Ut melius appareat evolutio in mente Augustini circa rationem legum imperialium, quibus quaedam haereses proscribebantur atque modus agendi quo haeretici etiam poenis mulctabantur, post titulum operis annum indicamus quo scriptum fuit. Notandum quod casus Donatistarum specialis omnino erat. Sufficiat in mente habere audacia atque violentia praesertim Circumcellionum. Cf. plura apud VICENZO MONACHINO, *El pensamiento de San Agustín sobre el empleo de la fuerza política al servicio de la Iglesia: Contribución Española a una Misionología Agustiniiana* (Burgos 1955) 86-100.

² Hanc epistolam misit ad Maximum episcopum donatistam, eum invitans ad colloquium. Scripta fuit circa a.392. Cf. etiam *Ep.* 49,1: ML 33,189. Etiam in hac epistola, forte a.398 scripta, Honoratum donatistam invitat ad disputationem, «quae cum tota lenitate et pace animi suscipienda et agenda est».

³ Non exstant.

⁴ Vide *Ib.* n.217: ML 43,332.

potest, nisi elegerit, nisi amaverit quod est in libera voluntate: timor autem poenarum et si nondum habet delectationem bonae conscientiae, saltem intra claustra cogitationis coërcet malam cupiditatem. Qui tamen adversas leges constituerunt, quibus vestra comprimatur audacia? nonne hi de quibus dicit Apostolus, quia non sine causa gladium portant; ministri enim Dei sunt, vindices in iram ei qui male agit? (Rom. 13,4). Tota igitur quaestio est, utrum vos non male agatis, quibus tanti schismatis sacrilegium obicit orbis terrarum: cuius quaestionis discussione neglecta, superflua loquimini; et cum vivatis ut latrones, mori vos iactatis ut martyres⁵. Et quia vel ipsas leges, vel invidiam formidatis, vel ad resistendum impares estis, non dico adversus tot homines, sed adversus tot gentes catholicas; etiam de mansuetudine gloriamini, quod ad vestram partem neminem cogitis⁶. ...Quibus autem, nisi talibus factis, ipsas de quibus conquerimini leges, longe quidem infra meritum sceleris vestri, sed tamen qualescumque ferri coegistis? An vero violentis incursibus Circumcellionum vestrorum, qui sub vestro principatu furiosis agminibus militant, non ex agris undique pelleremur, nisi vos obsides in civitatibus teneremus... Noli ergo dicere, *Absit, absit a nostra conscientia, ut ad nostram fidem aliquem compellamus*. Facitis enim, ubi potestis: ubi autem non facitis, non potestis, sive legum, sive invidiae timore, sive resistentium multitudine (*C. litt. Petii*. [400] II 38,183-184: ML 43,315-317).

1402. An forte dicant, etiam si convincuntur in sacrilega dissensione, ut pro ea dementia si quid passi fuerint, martyres non sint; non tamen ad imperatorum potestatem haec coercenda vel punienda pertinere debere. Qua in re quaero quid dicant: an quia de religione vitiosa vel falsa nihil curandum est talibus potestatibus? Sed multa iam etiam de Paganis diximus, et de ipsis daemonebus, quod persecutiones ab imperatoribus patiantur. An et hoc displicet? Cur ergo ipsi ubi possunt templa subvertunt, et per furores Circumcellionum talia facere aut vindicare non cessant? An iustior est privata violentia, quam iusta diligentia?... Quid istis videatur, ut crimen idololatriae putent iuste ab imperatoribus vindicari: aut si nec hoc volunt, cur in veneficos vigorem legum exerceri iuste fateantur; in haereticos autem atque impias dissensiones nolint fateri, cum in iisdem iniquitatis fructibus auctoritate apostolica numerentur⁷. An forte nec talia potestates istae humanae constitutionis permittuntur curare? Propter quid ergo *gladium portat*, qui dictus est *minister Dei vindex in iram* (Rom. 13,4) eis qui male agunt? (*C. Ep. Parm.* [400] I 10,16: ML 43,45).

1403. Reges cum in errore sunt, pro ipso errore leges contra veritatem ferunt; cum in veritate sunt, similiter contra errorem

⁵ Vide *Ep.* 88 n.8, ubi de violentia Donatistarum agit (ML 33,307).

⁶ Augustinus nunc affert exempla coërcitionis a Donatistis exercitae contra Catholicos, inter quae hoc habet: «Nonne Crispinus vester Calamensis... non dubitavit... uno terroris impetu octoginta ferme animas miserabili gemitu mus-sitantes rebaptizando submergere?» (*Ib.*).

⁷ Citaverat Gal. 5,19.

pro ipsa veritate decernunt... In hoc enim reges, sicut eis divinitus praecipitur, Deo serviunt in quantum reges sunt (Ps. 2,10), si in suo regno bona iubeant, mala prohibeant, non solum quae pertinent ad humanam societatem, verum etiam quae ad divinam religionem (*C. Cresc.* [c.a.406] III 51,56: ML 43,527).

1404. His ergo exemplis a collegis meis mihi propositis cessi #. Nam mea primitus sententia non erat, nisi neminem ad unitatem Christi esse cogendum; verbo esse agendum, disputatione pugnandum, ratione vincendum, ne fictos catholicos haberemus, quos apertos haereticos noveramus. Sed haec opinio mea, non contradicentium verbis, sed demonstrantium superabatur exemplis °. Nam primo mihi opponebatur civitas mea, quae cum tota esset in parte Donati, ad unitatem catholicam timore legum imperialium conversa est... Ita aliae multae, quae mihi nominatim commemorabantur... Quam multi enim, quod certo scimus, iam volebant esse catholici, manifestissima veritate commoti, et offensionem suorum reverendo, quotidie differebant!... Quam multi nihil interesse credentes in qua quisque parte christianus sit, ideo permanebant in parte Donati, quia ibi nati erant, et eos inde discedere atque ad Catholicam nemo transire cogebat! (*Ep.* 93 [408] 5,17: ML 33,329).

1405. Videtis quia vos contra pacem Christi violenter insurgitis, et patimini non pro ipso, sed pro iniquitatibus vestris. Quae est ista dementia, ut cum male vivitis, latronum facta faciatis; et cum iure punimini, gloriam martyrum requiratis? Si ergo vos privata vestra audacia tam violenter cogitis homines aut ire in errorem, aut permanere in errore; quanto magis nos debemus per ordinatissimas potestates, quas Deus secundum suam prophetiam subdidit Christo, resistere furoribus vestris ¹⁰, ut miserae animae de vestra dominatione liberatae, eruantur de vetustissima falsitate, et assuescant in apertissima veritate? Nam quod a nobis nolentes dicitis cogi, multi etiam se cogi volunt; quod nobis antea et postea confitentur, ut vel sic evadant oppressiones vestras (*Ep.* 105 [409] 2,5: ML 33.398).

1406. Agenda sunt autem multa, etiam cum invitis benigna quadam asperitate plectendis, quorum potius utilitati consulendum est quam voluntati; quod in principe civitatis luculentissime illorum litterae laudaverunt. Nam in corripiendo filio quamlibet aspere, nunquam profecto amor paternus amittitur. Fit tamen quod nolit et doleat, qui etiam invitatus videtur dolore sanandus. Ac per hoc si terrena ista respublica praecepta christiana custodiat, et ipsa bella

» Vide n.1410.

⁹ Augustinus ergo sententiam mutavit propter facta a collegis in episcopatu allata, potius quam vi argumentorum persuasus.

Quaestio ergo in mente Augustini potius erat de defensione Ecclesiae Catholicae contra furorem Donatistarum, quam de coercitione ad unitatem amplectendam. Ut recte observat Monceaux: «A ses yeux le cas du Donatisme n'était pas celui des hérésies proprement dites; c'était affaire de police, plus que de religion» (*Histoire littéraire de l'Afrique chrétienne* VII 229). Citatur a Monachino, *lx.* 99.

sine benevolentia non gerentur, ut ad pietatis iustitiaeque pacatam societatem victis facilius consulatur. Nam cui licentia iniquitatis eripitur, utiliter vincitur; quoniam nihil est infelicius felicitate peccantium (*Ep.* 138 [412] 2,14: *ML* 33,531).

1407. *Et respondit servus*, qui missus erat, *Domine, factum est ut iussisti, et adhuc locus est. Exi*, inquit, *in vias et sepes, et quos inveneris coge intrare* (Lc. 14,22-23). Quos inveneris, ut dignentur, noli exspectare; coge intrare... Venerunt de plateis et vicis gentes: veniant de sepibus haeretici, hic inveniunt pacem. Nam qui construunt sepes, divisiones quaerunt. Trahantur a sepibus, evellantur ab spinis. In sepibus haeserunt, cogi nolunt. Voluntate, inquit, nostra intremus. Non hoc Dominus imperavit: *Coge*, inquit, *intrare*. Foris inveniatur necessitas, nascitur intus voluntas (*S.* 112, 7,8: *ML* 38,647).

1408. Etiam hinc enim non absurde intelligitur illa apostolica sententia, ubi Paulus beatus dicit: *Parati ulcisci omnem inobedientiam, cum completa fuerit prior obedientia vestra* (2 Cor. 10,6). Unde et ipse Dominus ad magnam cenam suam prius adduci iubet convivas, postea cogi: nam cum ei servi sui respondissent, *Domine, factum est quod iussisti, et adhuc est locus: Exite*, inquit, *in vias et sepes, et quoscumque inveneritis, cogite intrare* (Lc. 14,22.23). In illis ergo qui leniter primo adducti sunt, completa est prior obedientia; in istis autem qui coguntur, inobedientia coercetur: nam quid est, *cogite intrare*, cum primo dictum esset, *adducite*, et responsum esset, *Factum est quod iussisti, et adhuc est locus?* ... Quapropter, si potestate quam per religionem ad fidem regum, tempore quo debuit, divino munere accepit Ecclesia, hi qui inveniuntur in viis et in sepibus, id est in haeresibus et schismatibus, coguntur intrare; non quia coguntur reprehendant, sed quo cogantur, attendant. Convivium Domini, unitas est corporis Christi, non solum in Sacramento altaris, sed etiam in vinculo pacis (*Ep.* 185,5,24: *ML* 33,803) n.

1409. Neque enim vindictam de inimicis in hac terra requirimus, aut vero ad eas angustias animi nos debent coarctare quae patimur, ut obliviscamur quid nobis praeceperit pro cuius veritate ac nomine patimus: diligimus inimicos nostros et oramus pro eis. Unde ex occasione terribilium iudicium ac legum, ne in aeterni iudicii poenas incidant, corrigi eos cupimus, non necari; nec disciplinam circa eos negligi volumus, nec suppliciis quibus digni sunt exerceri. Sic igitur eorum peccata compesce, ut sint quos paeniteat peccasse. Quaesumus igitur ut cum Ecclesiae causas audis, quamlibet nefariis iniuriis appetitam vel afflictam esse cognoveris, potestatem occidendi te habere obliviscaris, et petitionem nostram non obliviscaris. Non tibi vile sit, neque contemptibile, fili honorabiliter dilectissime 12, quod vos rogamus ne occidantur, pro quibus Dominum rogamus ut corrigantur (*Ep.* 100,1-2: *ML* 33,366).

11 Haec epistola scripta circa a.417, praecipuum documentum constituit ad evolutionem mentis Augustini hac in re discernendam. Tota legatur.

12 Augustinus hanc scripsit epistolam Donato, Proconsuli Africae, circa

Π>

1410. His omnibus harum legum terror, quibus promulgan-
dis reges serviunt Domino in timore, ita profuit, ut nunc alii dicant:
Iam hoc volebamus; sed Deo gratias, qui nobis occasionem praebuit
iamiamque faciendi, et dilationum morulas amputavit. Alii dicant:
Hoc esse verum iam sciebamus; sed nescio qua consuetudine tene-
batur: gratias Domino, qui vincula nostra disrupit, et nos ad pacis
vinculum transtulit. Alii dicant: Nesciebamus hic esse veritatem,
nec eam discere volebamus; sed nos ad eam cognoscendam metus
fecit intentos, quo timuimus ne forte sine ullis rerum aeternarum
lucris damno rerum temporalium feriremur: gratias Domino, qui
negligentiam nostram stimulo terroris excussit, ut saltem solliciti
quaereremus quod securi nunquam nosse curavimus. Alii dicant: Nos
falsi rumoribus terrebamur intrare, quos falsos esse nesciremus, si
non intraremus; nec intraremus, nisi cogeremur: gratias Domino,
qui trepidationem nostram flagello abstulit, expertos docuit quam
vana et inania de Ecclesia sua mendax fama iactaverit: hinc iam cre-
dimus et illa falsa esse, quae auctores huius haeresis criminati sunt,
quando posteriori eorum tam falsa et peiora finxerunt. Alii dicant:
Putabamus quidem nihil interesse ubi fidem Christi teneremus; sed
gratias Domino, qui nos a divisione collegit, et hoc uni Deo con-
gruere, ut in unitate colatur, ostendit (*Ep.* 93 [408] 5,18: ML 33,330).

1411. Melius est (quis dubitaverit ?) ad Deum colendum doctri-
na homines duci, quam poenae timore vel dolore compelli (*Ep.* 185,
6,21: ML 33,802) I3.

annum 409. Spiritus lenis mansuetusque Augustini in tota hac controversia
cum Donatistis maxime praelucet Eos nomine «fratrum» **designat**; non vult
ut poenis ab Imperatoribus impositis plectantur; apud auctoritates intercedit
ut Circumcelliones de atrocibus facinoribus confessos, citra **supplicium** capitis
puniantur, ut congruit Ecclesiae mansuetudini, etc. Cf. *Ep.* 33: ML 33,129-131;
Ep. 88: ML 33,302-309; *Ep.* 133: ML 33,509. Ex hoc iam patet aliquos cano-
nistas **Medii** Aevi illegitimas duxisse consequentias ex quibusdam verbis, extra
contextum sumptis, ex scriptis Augustini. Quod bene demonstrat, G. Combés,
La doctrine politique de S. Augustin (Paris 1927) 444-456. Cf. etiam Gregorio
Armas, *La moral de San Agustín* (Madrid 1955) 686-687, et Monachino,
l.c. 99-100.

13 Bene de doctrina et ratione agendi Augustini, in casu omnino speciali
Donatistarum, loquitur Armas, *o.c.* 428-429.

F?
i<---

♦ * *

SECTIO PRAEVIA

De doctrina Pelagianorum ¹

Summarium.—Negabant Pelagiani necessitatem gratiae ad mandata divina servanda. Sufficit ad hoc natura humana, quae condita fuit cum libero arbitrio. Gratia ergo non est nisi natura libero arbitrio dotata: 1412-’415.—Pelagius distinxit haec tria: *a*) posse; *b*) velle; *c*) esse: i. e., possibilitatem, voluntatem, actionem seu effectum. Posse, seu natura ipsa a Deo est creatore naturae; velle vero et esse a nobis sunt. Hinc sequitur emancipatio hominis a Deo, et ideo, iuxta Iulianum, si voluntas ◆praevenitur, interit». Iuxta Caelestium, non est «liberum arbitrium, si Dei indiget auxilio»: 1416-1421.—Increpatus a fratribus quod «nihil tribueret auxilio Dei», Pelagius aliquam gratiam saltem externam admisit, scilicet, Legem et doctrinam atque exempla Christi. Haec vero gratia non est gratuita, nam datur «secundum merita», neque datur ut ◆simpliciter», sed ut «facilius» cum ea mandata servari possint. Negaverunt gratiam internam voluntatis: 1422-1429.—Asserunt insuper homines vivere posse ac de facto quosdam vixisse sine peccato. Enumerantur multi alii errores, qui Pelagio obiecti sunt in Synodo Diospolitana; 1430-1434.

1412. Pelagianorum est haeresis, hoc tempore omnium recentissima a Pelagio monacho exorta. Quem magistrum Caelestius sic secutus est, ut sectatores eorum Caelestiani etiam nuncupentur. Hi Dei gratiae, qua praedestinati sumus in adoptionem filiorum per Iesum Christum in ipsum (Eph. 1,5), et qua eruimur de potestate tenebrarum (Coi. 1,13), propter quod ait, *Nemo venit ad me, nisi*

¹ Perutile visum est haec praemittere de doctrina pelagiana, quia non parum iuvabit ad theoriam et terminologiam S. Augustini melius intelligendam. Multa de historia haeresis pelagianae, atque de meritis Doctoris Gratiae hanc haeresim debellando, vide apud Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC (Madrid 1956) VI ed.2.º 27-46; Nicholas Merlin, *Saint Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce* (Paris 1931) 17-25; Umberto Moricca, *Sant’Agostino* (Torino 1930) 280-379; H. Rondet, *Gratia Christi. Essai d’histoire du dogme et de théologie dogmatique* (Paris 1948) 112-130; Id., *La théologie de la grâce dans la correspondance de saint Augustin*: Rech. Aug., Supplément a la *Revue des Etudes Augustiniennes* (Paris 1958) 303-315; G. DE Plinval, *Pélage, ses écrits, sa vie et sa doctrine* (1943); Gustave Bardy, *S. Augustin, l’homme et l’oeuvre* (Paris 1948) 377-399; Luis Arias, *San Agustín, Doctor de la gracia*: Salmanticensis, II (1955) 3-41; Pietro Gorla, *Sant’Agostino* (1936) 592-610; J. Ferguson, *Pelagius. A historical and theological study* (Cambridge 1956); John P. Redding, *The influence of St. Augustine on the doctrine of the II Council of Orange concerning original sin* (Washington D. C. 1939) 1-11.

fuert ci datum a Patre meo (Io. 6,66), et qua diffunditur cantas in cordibus nostris (Rom. 5,5), ut fides per dilectionem operetur (Gal. 5,6), in tantum inimici sunt, ut sine hac posse hominem credant facere omnia divina mandata f*De haer.* 88: ML 42,47).

I

I
>
<
Ii ' fe
t ?l

1413. In hoc libro - ille (Pelagius) Dei gratiam non appellat nisi naturam, qua libero arbitrio conditi sumus. Illam vero, quam innumerabilibus testimoniis sancta Scriptura commendat, ea nos justificari, hoc est, iustos fieri docens, et in omni opere bono, sive agendo, sive perficiendo, Dei misericordia iuvari; quod etiam orationes sanctorum apertissime ostendunt, quibus ea petuntur a Domino, quae praecipiuntur a Domino: hanc ergo gratiam non solum tacet, sed ei contraria multa loquitur. Affirmat enim, vehementerque contendit, per solum liberum arbitrium sibi humanam sufficere posse naturam ad operandam iustitiam et omnia Dei mandata servanda (*Ep.* 179,3: ML 33,774)-

«if

-f

1414. Numquid natura erit gratia? Nam et hoc Pelagiani ausi sunt dicere, gratiam esse naturam, in qua sic creati sumus, ut habeamus mentem rationalem, qua intelligere valeamus, facti ad imaginem Dei, ut dominemur piscibus maris et volucris caeli et omnibus pecoribus quae repunt super terram (*De gr. et lib. arb.* 13, 25: ML 44,896).

1415. Nova quaedam haeresis inimica gratiae Christi contra Ecclesiam Christi conatur exurgere; sed nondum evidenter ab Ecclesia separata est: hominum scilicet qui tantum audent infirmitati humanae tribuere potestatis, ut hoc solum ad Dei gratiam pertinere contendunt, quod cum libero arbitrio et non peccandi possibilitate creati sumus, et Dei mandata quae a nobis implerentur accepimus; caeterum ad eadem mandata servanda et implenda nullo divino adiutorio nos egere. Necessariam vero nobis *esse* remissionem peccatorum, quia ea quae a nobis in praeteritum malefacta sunt, infecta facere non valemus. Cavendis autem futuris vincendisque peccatis, omnibusque tentationibus virtute superandis, sine ullo deinceps adiutorio gratiae Dei naturali possibilitate humanam sufficere voluntatem (*Ep.* 178,1: ML 33,773).

»

1416. «Nos», inquit, «sic tria ista distinguimus et certum velut in ordinem digesta partimur. Primo loco posse statuimus, secundo velle, tertio esse. Posse in natura, velle in arbitrio, esse in effectu locamus. Primum illud, id est, posse, ad Deum proprie pertinet, qui illud creaturae suae contulit: duo vero reliqua, hoc est, velle et esse, ad hominem referenda sunt, quia de arbitrii fonte descendunt (*De gr. Chr.* 4,5: ML 44,362) 3.

2 Refert Augustinus quomodo quidam «adolescentes honestissimi nati», ipsi dederint librum, quem Pelagii esse dixerunt, «rogantes ut ei potius responderem: quod posteaquam vidi me facere debere, ut eo modo error ipse nefarius de cordibus eorum perfectius auferretur, legi atque respondi» (*Jb. n.2*). Cf. etiam *Ep.* 177,6: ML 33,767. Hi iuvenes erant Timasius et Iacobus, ad quos Augustinus dicavit librum *De natura et gratia*, in responsione ad librum *De natura*, qui Pelagii esse dicebant. Cf. Capánaga, o.c. 815-816.

3 Hanc Pelagii doctrinam ita Augustinus exponit: «Nam cum tria consti-

1417. *Iulianus*. Libertas arbitrii, qua a Deo emancipatus homo est in admittendi peccati et abstinendi a peccato possibilitate consistit (*C. Iul. o.i.* I 78; ML 45,1102).

1418. *Iulianus*, Si ergo voluntas nihil est aliud, quam motus animi, cogente nullo; male prorsus quaeritur origo rei, cuius conditio, si praevenitur, interit (*C. Iul. o. i.* V 41; ML 45,1477).

1419.(Caelestius scripserat) Non esse liberum arbitrium, si Dei indigeat auxilio (*De gest. Pel.* 18,42; ML 44,34s)4.

1420. *Augustinus*. Cur enim tu adminicula gratiae supponis bonae voluntati, cum voluntas mala nullo innitatur adminiculo ut mala sit, vel mala esse persistat? An hic libera tua, quam conaris ex utraque parte per aequalia momenta suspendere, ut voluntas quantum est ad malum, tantum etiam sit ad bonum libera, vergendo in unam partem te indicat delirantem? (*C. Iul. o. i.* III 117; ML 45.1297) 5.

1421. *Iulianus*. Et ut res absoluta paucis illuminetur exemplis; ut tam liberum sit homini sacrilegium facere velle, quam nolle; tam liberum sit parricidium velle perpetrare, quam nolle; tam liberum sit adulterium committere velle, quam nolle; tam possibile sit verum testimonium perhibere, quam falsum; tam liberum Deo obedire imperanti, quam diabolo persuadenti (*C. Iul. o. i.*, III no: ML 45.1294) 6.

1422. Pelagius a fratribus increpatus, quod nihil tribueret adiutorio gratiae Dei ad eius mandata facienda correptioni eorum hactenus cessit, ut non eam libero arbitrio praeponeret, sed infideli calliditate supponeret, dicens, ad hoc eam dari hominibus, ut quae facere per liberum iubentur arbitrium, facilius possint implere per gratiam. Dicendo utique, *Ut facilius possint*, voluit credi, etiam si

luat atque distinguat, quibus mandata dicit impleri, possibilitatem, voluntatem, actionem; possibilitatem scilicet, qua potest homo esse iustus; voluntatem, qua vult esse iustus; actionem, qua iustus est: horum trium primum, id est, possibilitatem datam confitetur a creatore naturae, nec esse in nostra potestate, sed eam nos habere, etiamsi nolimus; duo vero reliqua, id est, voluntatem et actionem nostra esse asserit, atque ita nobis tribuit, ut nonnisi a nobis esse contendat. Denique gratia Dei, non ista duo, quae nostra omnino vult esse, id est, voluntatem et actionem; sed illam quae in potestate nostra non est, et nobis ex Deo est, id est, possibilitatem, perhibet adiuvari: tanquam illa quae nostra sunt, hoc est, voluntas et actio, tam sint valentia ad declinandum a malo et faciendum bonum, ut divino adiutorio non indigeant; illud vero quod nobis ex Deo est, hoc sit invalidum, id est, possibilitas, ut semper gratiae adiuvetur auxilio (*Ib.* 3,3). Et iterum: «Divino auxilio credit adiuvari... solam possibilitatem voluntatis atque operis, quam solam in his tribus nos habere affirmat ex Deo, tanquam hoc sit infirmum, quod Deus ipse posuit in natura; caetera vero duo quae nostra esse voluit, ita sint firma, et fortia, et sibi sufficientia, ut nullo indigeant eius auxilio; et ideo non adiuvet ut velimus, non adiuvet ut agamus, sed tantummodo adiuvet ut velle et agere valeamus» (*Ib.* 5,6).

4 Cf. etiam *Ep.* 186,9,32; ML 33,827-828.

5 Pelagiani negantes originale peccatum, affirmabant voluntatem aequae esse liberam ad malum et ad bonum. Quod negat Augustinus propter vulnus peccati originalis. De hoc multa postea.

6 Responsiones Augustini, vide supra in *De Deo creante et elevante*, praesertim cc.22 et 28 art.1, et in hoc tractatu c.5.

|
*
f
>
»

M'

difficilius tamen posse homines sine gratia divina facere lussi divina (*De haer.* 88: NÍL 42,48).

1423. Nam gratiam Dei et adiutorium, quo adiuvamur ad non peccandum, aut in natura et libero ponit arbitrio (Pelagius), aut in lege et doctrina: ut videlicet, cima adiuvat Deus hominem, ut declinet a malo et faciat bonum, revelando et ostendendo quid heri debeat, adiuvaré credatur; non etiam cooperando et dilectionem inspirando, ut id quod faciendum esse cognoverit faciat (*De gr. Chr.* 3,3: ML 44,361).

1424. Hanc autem naturalem possibilitatem quod adiuvari Dei gratia confitetur, non est hic apertum vel quam dicat gratiam, vel quatenus ea naturam sentiat adiuvari: sed sicut aliis locis, in quibus evidentius loquitur, intelligi potest, non vult aliud accipi quam legem atque doctrinam, qua naturalis possibilitas adiuvetur. 7. Nam quodam loco ait: «Hic non imperitissimi hominum putant iniuriam divinae gratiae facere, quia dicimus eam sine voluntate nostra nequaquam in nobis perficere sanctitatem: quasi Deus gratiae suae aliquid imperaverit, et non illis quibus imperavit, etiam gratiae suae auxilium subministret, ut quod per liberum homines facere iubentur arbitrium, facilius possent implere per gratiam». Et tanquam explicaturus quam dicat gratiam, secutus adiunxit, dicens: «Quam nos non, ut tu putas, in lege tantummodo, sed et in Dei esse adiutorio confitemur». Quis non hic desideret ut ostendat quam velit intelligi gratiam? Propter hoc enim maxime de illo exspectare debemus, ut dicat hoc quod dicit, non in lege tantummodo se gratiam confiteri. Sed nobis haec exspectatione suspensis, quid addiderit intuemini: «Adiuvat enim nos Deus», inquit, «per doctrinam et revelationem suam, dum cordis nostri oculos aperit; dum nobis, ne praesentibus occupemur, futura demonstrat; dum diaboli pandit insidias; dum nos multiformi et ineffabili dono gratiae caelestis illuminat». Deinde sententiam suam quadam velut absolute conclusionem: «Qui haec dicit», inquit, «gratiam tibi videtur negare? An et liberum hominis arbitrium, et Dei gratiam confitetur»? In his omnibus non recessit a commendatione legis atque doctrinae, hanc esse adjuvantem gratiam diligenter inculcans, et hoc exsequens quod proposuerat, cum diceret, «sed in Dei esse adiutorio confitemur». Denique Dei adiutorium multipliciter insinuandum putavit, commemorando doctrinam et revelationem, et oculorum cordis adapertionem, et demonstrationem futurorum, et apertionem diabolicarum insidiarum, ut multiformi atque ineffabili dono gratiae caelestis illuminationem: ad hoc utique ut divina praecepta et promissa discamus. Hoc est ergo gratiam Dei ponere in lege atque doctrina (*De gr. Chr.* 6-7,8: ML 44,364).

I425. Pelagius. «Quam liberi arbitrii potestatem dicimus in omnibus esse generaliter, in Christianis, iudaeis, atque Gentilibus. In omnibus est liberum arbitrium aequaliter per naturam, sed in solis Christianis iuvatur a gratia». Iterum quaerimus (Augustinus) qua gratia? Et adhuc poterit respondere, Lege atque doctrina

Christiana. 34. Deinde quamlibet sentiat gratiam, ipsis Christianis secundum merita dari dicit... Nam verba eius ista sunt: «In illis», inquit, «nudum et inerme est conditionis bonum»: in eis dicit, qui christiani non sunt. Deinde caetera contexens: «In his vero», inquit, «qui ad Christum pertinet, Christi munitur auxilio». Videtis adhuc incertum esse quo auxilio, secundum ea quae supra diximus. Sed adhuc sequitur de his qui christiani non sunt, et dicit: «Illi ideo iudicandi atque damnandi sunt, quia cum habeant liberum arbitrium, per quod ad fidem venire possent, et Dei gratiam promereri, male utuntur libertate concessa. Hi vero remunerandi sunt, qui bene libero utentes arbitrio merentur Domini gratiam, et eius mandata custodiunt». Nempe manifestum est, eum dicere gratiam secundum merita dari, quamlibet eam, vel qualemlibet significet, quam tamen aperte non exprimit (*De gr. Chr.* 31,33-34: ML 44, 376-377).

1426. Solent dicere nobis in eo Christum ad non peccandum praebuisse adiutorium, quia iuste ipse vivendo iusteque docendo reliquit exemplum (*De gr. Chr.* 2: ML 44,361).

1427. Destruunt etiam orationes, quas facit Ecclesia, sive pro infidelibus et doctrinae Dei resistentibus, ut convertantur ad Deum; sive pro fidelibus, ut augeatur in eis fides, et perseverent in ea. Haec quippe non ab ipso accipere, sed a seipsis homines habere contendunt, gratiam Dei qua liberamur ab impietate, dicentes secundum merita nostra dari. Quod quidem Pelagius in episcopali iudicio Palaestino⁷ damnari metuens, damnare compulsus est, sed in posterioribus suis scriptis hoc invenitur docere (*De haer.* 88: ML 42,48).

1428. Caritas enim ex Deo est. Hanc vos inter adiutoria gratiae quae commemoratis, nominare non vultis, ne hoc ipsum quod obedimus Deo, eius esse gratiae concedatis. Putatis quippe isto modo auferri voluntatis arbitrium (*C. Iui. 0. i.* III 114: ML 45,1296).

1429. Ac per hoc divinitus nobis dari scientiam confitentur, qua ignorantia pellitur, caritatem autem dari negant, qua pie vivitur (*De haer.* 88: ML 42,48).

1430. Dicunt... quod in hac vita sint, fuerint, futurique sint filii hominum nullum habentes omnino peccatum (*De pece. mer. et rem.* III 1,1: ML 44»I8s).

1431. Dicunt, sine ullo peccato aliquos homines iam ratione utentes, in hoc saeculo vixisse vel vivere (*De pece. mer. et rem.* III 23,23: ML 44,199-200).

1432. Sunt autem quidam inflati utres, spiritu elationis pleni

⁷ Synodo Diospolitana celebrata mense Decembri anni 415 (ML 44,355 in nota). Cf. *De gest. Pel.* Iss: ML 44,319. Augustinus a loarme Episcopo lerosolymitano postulaverat Gesta ecclesiastica istius Synodi (cf. *Ep.* 179,7: ML 33, 776). Augustinus postea collegit et excutivit singula errorum capita Pelagio apud istam Synodum obiecta, cum responsionibus Pelagii, in opere *De gest. Pel.*: ML 44,319-360. Vide Gregorio Ero e, *Introducción ad «De gestis Pelag.»*: BAC, *Obras de San Agustín* (Madrid 1952) IX 675-682.

non magnitudine ingentes, sed superbiae morbo tumentes, ut dicere audeant, inveniri homines absque peccato. Dicunt ergo, iustos prorsus in hac vita nullum habere peccatum... Et cum eis dicitur, Qui sunt isti iusti, qui sine peccato sunt? respondent et dicunt, Tota Ecclesia (S. 181,2,2: ML 38,980).

1433. Haec sequuntur obiecta Pelagio, quae in doctrina Caelestii discipuli eius referuntur inventa. «Adam mortalem factum, qui sive peccaret, sive non peccaret, moriturus esset. Quoniam peccatum Adae ipsum solum laeserit, et non genus humanum. Quoniam Lex sic mittit ad regnum, quemadmodum Evangelium. Quoniam ante adventum Christi fuerunt homines sine peccato. Quoniam infantes nuper nati in illo statu sunt, in quo Adam fuit ante praevaricationem. Quoniam neque per mortem vel praevaricationem Adae omne genus hominum moriatur, neque per resurrectionem Christi omne genus hominum resurgat»... Deinde obiecta sunt et alia quaedam capitula... quae mihi de Sicilia missa fuerant... Ista sunt autem: «Posse hominem sine peccato, si velit, esse. Infantes, etsi non baptizentur, habere vitam aeternam. Divites baptizaros, nisi omnibus abrenuntient, si quid boni visi fuerint facere, non reputari illis, neque regnum Dei posse eos habere (*De gest. Pel.* 11,23: ML 44.333-334) 8.

1434. Quod gratia Dei et adiutorium non ad singulos actus detur; sed in libero arbitrio sit, et in lege atque doctrina. Quod Dei gratia secundum merita nostra detur; et propterea ipsa gratia in hominis sit posita voluntate, sive dignus fiat, sive indignus. Quod filii Dei non possint vocari, nisi omnino absque peccato fuerint effecti. Quod oblivio et ignorantia non subiaceant peccato; quoniam non eveniant secundum voluntatem, sed secundum necessitatem. Quod non sit liberum arbitrium, si indigeat auxilio Dei; quoniam propriam voluntatem habeat unusquisque aut facere aliquid, aut non facere. Quod victoria nostra ex Dei non sit adiutorio, sed ex libero arbitrio. Quod ex illo, quod ait Petrus, divinae nos esse consortes naturae, consequens sit ut ita possit esse anima sine peccato, quemadmodum Deus (*De gest. Pel.* 35,65: ML 44, 357-358) 9.

8 Alio loco Augustinus haec tria ponit tanquam praecipua capita haeresis Pelagianae:

- a) negationem peccati originalis;
- b) quod gratia Dei qua justificamur, non gratis, sed secundum merita nostra detur;
- c) quod in homine mortali, tantam dicant esse iustitiam, ut ei non sit necessaria etiam post regenerationis lavacrum, donec istam vitam finiat, remissio peccatorum (*C. duas Ep. Pel.* III 8,28: ML 44,606).

9 Non est istius loci in memoriam revocare iudicium ab historia datum de ratione agendi Synodi Diospolitanae. Hoc tantum notamus ex Augustino: «Recitatis omnibus quae in libello contra eum dato Heros et Lazarus episcopi Galli posuerant; illis quidem absentibus, et de aegritudine unius eorum excusantibus, Pelagium ad omnia respondentem, quatuordecim episcopi provinciae Palaestinae secundum responsiones eius alienum a perversitate huius haeresis pronuntiarunt: eam tamen haeresim sine ulla dubitatione damnantes» (*De gest. Pel.* 35,62:ML 44,355).

Cacterum ex testimonio Episcoporum Africae, Aurelii, Alypii, Evodii,

4
1
9
i

De progressu doctrinali in mente Augustini

Summarium.—Anno circiter 394 putabat Augustinus *initium fidei* ab homine fuisse. Error iste diversarum formularum causa fuit, quarum hae sunt praecipuae: *a)* quod electio gratiae ad fidem non fuerit gratuita, sed debita meritis; *b)* quod in massa humanitatis lapsae et peccatricis, aliqua merita Deus in quibusdam viderit, quibus digni facti fuerint iustificatione, contrariumque acciderit in aliis; *c)* quod fides meruerit gratiam quae iustificat; *d)* quod ipsa gratia vocationis nihil aliud fuerit, quam praedicatio Evangelii, «praeconium veritatis». Testimonio Apostoli (1 Cor. 4,7), de suo errore convictus fuit: 1435-1440.—Semipelagianis, priora eius scripta ipsi opponentibus, invitat ut secum in veritate proficiant. Veritatem iam expositam invenient in opere *De div. quaest. ad Simp.*: 1441-1443.

1435. Item disputans quid elegerit Deus in nondum nato, cui dixit servitutum esse maiorem; et quid in eodem maiore similiter nondum nato reprobaverit, de quibus propter hoc commemoratur, quamvis longe postea prolatum propheticum testimonium, *Iacob dilexi, Esau autem odio habui* (Rom. 9,13): ad hoc perduxit ratiocinationem, ut dicerem: *Non ergo elegit Deus opera cuiusquam in praescientia, quae ipse daturus est; sed fidem elegit in praescientia, ut quem sibi crediturum esse praescivit, ipsum elegerit cui Spiritum Sanctum daret, ut bona operando etiam vitam aeternam consequeretur* 1. Nondum diligentius quaesiveram, nec adhuc inveneram qualis sit electio gratiae; de qua idem dicit Apostolus, *Reliquiae per electionem gratiae salvae factae sunt* (Rom. 11,5); quae utique non est gratia si eam merita ulla praecedant, ne iam quod datur, non secundum gratiam, sed secundum debitum reddatur potius meritis quam donetur. Proinde quod continuo dixi, *Dicit enim idem*

Possidii et ipsius Augustini, in eorum Epistola ad Innocentium Papam, constat Episcopos Synodi Diospolitanae deceptos fuisse calliditate Pelagii, nam «si intellexissent illi episcopi eam illum dicere gratiam, quam etiam cum impiis habemus, cum quibus homines sumus; quis eum patienter catholicorum sacerdotum non dicimus audiret, sed ante oculos suos ferret? Quapropter non culpandi sunt iudices, quia ecclesiastica consuetudine nomen gratiae audierunt, nescientes quid huiusmodi homines vel in suae doctrinae libris, vel in suorum solent auribus spargere» (*Ep.* 177,2; ML 33,765). Inter rationes allatas pro hac benigna interpretatione, Augustinus in mentem vocat quod illi episcopi, cum essent Graeci, verba Pelagii per interpretem audiebant. Cf. *De gest. Pel.* 1,2: ML 44,321. Severius de hac Synodo S. Hieronymus iudicavit.

Ex dictis in hoc capite iam apparet, controversiam Augustini cum Pelagianis pro scopo habuisse quaestiones de supernaturalitate, necessitate et gratulatione gratiae. Agebatur praecipue de gratia efficaci, et cum Pelagiani omnem gratiam oppugnarent, habitualement scilicet et actualem, quin nitidas divisiones subsequentis Theologiae facerent, neque exspectaturi ab Augustino sumus huiusmodi divisiones. Cf. ZACARÍAS MARTÍNEZ NÚÑEZ, *Las profundas doctrinas de San Agustín sobre la gracia*: Religión y Cultura, t.15 (Madrid 1931) 1188.

1 Cf. *Expositio quarundam propositionum ex Epist. ad Rom.* 60: ML 35,2079. Hoc opus scriptum fuit circiter a.394, cum adhuc praesbyter esset. Cf. *Retr.* I 23,1: ML 32,620.

apostolus, «Idem Deus qui operatur omnia in omnibus» (i Cor. 12,6); nusquam autem dictum est, *Deus credit omnia in omnibus*: ac deinde subiunxi, *Quod ergo credimus, nostrum est; quod autem bonum operamur, illius est qui credentibus dat Spiritum Sanctum*, profecto non dicerem, si iam scirem etiam ipsam fidem inter Dei munera reperiri; quae dantur in eodem Spiritu. Utrumque ergo nostrum est propter arbitrium voluntatis, et utrumque tamen datum est per Spiritum fidei et caritatis. Neque enim sola caritas, sed sicut scriptum est Caritas cum fide a Deo Patre et Domino nostro Iesu Christo (*Retr.* I 23,2: ML 32,621) 2

1436. Et quod paulo post dixi, *Nostrum est enim credere et ielle, illius autem dare credentibus et volentibus facultatem bene operandi per Spiritum Sanctum, per quem caritas diffunditur in cordibus nostris* 3, verum est quidem, sed eadem regula, et utrumque ipsius est, quia ipse praeparat voluntatem; et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis (*Retr.* I 23,3: ML 32,621).

1437. Ubi dixi: *Quia etiamsi levioribus quisque peccatis, aut certe quamvis gravioribus et multis, tamen magno gemitu et dolore poenitendi misericordia Dei dignus fuerit; non ipsius est, qui si relinqueretur, interiret, sed misereantis Dei, qui eius precibus doloribusque subvenit*. Parum est enim velle, nisi Deus misereatur; sed Deus non misereatur qui ad pacem vocat, nisi voluntas praecesserit ad pacem. Hoc dictum est post paenitentiam. Nam est misericordia Dei etiam ipsam praeveniens voluntatem, quae si non esset, non praepararetur voluntas a Domino. Ad eam misericordiam pertinet et ipsa vocatio quae etiam fidem praevenit (*Retr.* I 26: ML 32,628) 4.

1438. Prorsus cuius vult misereatur, et quem vult obdurat; sed haec voluntas Dei iniusta esse non potest. Venit enim de occultissimis meritis; quia et ipsi peccatores cum propter generale peccatum unam massam fecerint, non tamen nulla est inter illos diversitas. Praecedit ergo aliquid in peccatoribus, quo quamvis nondum iustificati, digni efficiantur iustificatione; et item praecedit in aliis peccatoribus quo digni sint obtusione (*De div. quaest.* 83 q.68,4: ML 40,72).

1439. Et alio loco: *Cuius enim misereatur, inquam, facit eum bene operari; et quem obdurat, relinquit eum ut male operetur. Sed et illa misericordia praecedenti merito fidei tribuitur; et ista obduratio praecedenti impietati*. Quod quidem verum est; sed adhuc quaerendum erat utrum et meritum fidei de misericordia Dei veniat, id est, utrum ista misericordia ideo tantummodo fiat in homine, quia fidelis est, an etiam facta fuerit ut fidelis esset. Legimus enim, dicente Apostolo, *Misericordiam consecutus sum, ut fidelis essem*

2 Cf. *De praed. sanet.* 3,7: ML 44,964-965, ubi verba *Reír*, reproducit. De hac quaestione profuse egit A. Casamassa, *Il pensiero di S. Agostino nel 396-397* (Roma 1919). Vide etiam Capanaga, *Obras de San Agustín*: BAC, VI (2.a ed.) 23-27, et IX 3-23; Portalié, *Augustin*: DTC 2378-79.

3 Cf. *Expositio quarundam prop., ex Ep. ad Rom.* 61: ML 35,2097.

4 Cf. *De div. quaest.* 83 q.68,5: ML 40,73.

(i Cor. 7,25): non ait, Quia *fidelis eram*. Fideli ergo datur quidem, sed data est etiam ut esset fidelis (*Retr. I* 23,4: ML 32,622).

1440. Non sic pius atque humilis doctor ille sapiebat: Cyprianum beatissimum loquor, qui dixit, «In nullo gloriandum, quando nostrum nihil sit». Quod ut ostenderet, adhibuit Apostolum testem dicentem, *Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* (1 Cor. 4,7). Quo praecipue testimonio etiam ipse convictus sum, cum similiter errarem, putans fidem qua in Deum credimus, non esse donum Dei, sed a nobis esse in nobis, et per illam nos impetrari Dei dona quibus temperanter et iuste et pie vivamus in hoc saeculo. Neque enim fidem putabam Dei gratia praeveniri, ut per illam nobis daretur quod posceremus utiliter; nisi quia credere non possemus, si non praecederet praeconium veritatis: ut autem praedicato nobis Evangelio arbitrabar. Quem meum errorem nonnulla opuscula mea satis indicant, ante episcopatum meum scripta (*De praed. sanet.* 3,7: ML 44.964).

1441. Videant tamen ii, quibus amantibus me, ingratus esse non debeo, qui praeter hoc quod in quaestionem venit, omnia mea, sicut scribitis, se profitentur amplecti: videant, inquam, utrum in primi libri posterioribus partibus, eorum duorum quos mei episcopatus initio, antequam Pelagiana haeresis appareret, ad Simplicianum Mediolanensem episcopum scripsi, remanserit aliquid quod vocetur in dubium, gratiam Dei non secundum merita nostra dari: et utrum ibi non satis egerim, etiam initium fidei esse donum Dei: et utrum ex iis quae ibi dicta sunt, non consequenter eluceat, etsi non sit expressum, etiam usque in finem perseverantiam non nisi ab eo donari, qui nos praedestinavit in suum regnum et gloriam (*De dono pers.* 21,55: ML 45,1027).

1442. Videtis certe⁵ quid tunc de fide atque operibus sentiebam, quamvis de commendanda gratia Dei laborarem: in qua sententia istos fratres nostros esse nunc video⁶; quia non sicut legere libros meos, ita etiam in eis curaverunt proficere mecum ⁷.

⁵ Hilarius et Prosper, ad quos misit librum *De praed. sanet.*

⁶ Monachi Massilienses, Semipelagiani dicti.

⁷ Hoc maxime in corde humilis Augustinus habet, hoc est, ut veritas luceat. Semipelagianos hortatur, ut secum errorem improbent et in veritate proficiant. Fatetur se scribendo profecisse: «Ego proinde fateor me ex eorum numero esse conari, qui proficiendo scribunt, et scribendo proficiunt. Unde si aliquid vel incautius, vel indoctius a me positum est, quod non solum ab aliis qui videre id possunt, merito reprehendatur, verum etiam a meipso, quia et ego saltem postea videre debeo, si proficio; nec mirandum est, nec dolendum: sed potius ignoscendum atque gratulandum; non quia erratum, sed quia improbatum. Nam nimis perverse seipsum amat qui et alios vult errare, ut error suus lateat. Quanto enim melius et utilius, ut ubi ipse erravit, alii non errent, quorum admonitu errore careat! quod si noluerit, saltem comites erroris non habeat» (*Ep.* 143,2: ML 33,585).

Quia *scribendo profecit*, Augustinus «ordine quo scripta sunt», opera sua «iudiciali severitate» recensuit (*Retr.* prol. n.3,1: ML 32,586.583). Duo intime connexa maximique momenti ex hoc eruuntur, quantum scilicet intersit, ut opera Augustini eo ordine legantur, quo scripta fuerunt, et quod opera novissima maxime valeant ad definite stabiliendum sententiam eius. Neque in abstru-

Xam si curassent, invenissent istam quaestionem secundum ventarem divinarum Scripturarum solutam in primo libro duorum, quos ad beatae memoriae Simplicianum scripsi episcopum Mediolanensis Ecclesiae... In cuius quaestionis solutione laboratum est quidem pro libero arbitrio voluntatis humanae; sed vicit Dei gratia... Ecce quare dixi superius, hoc apostolico praecipue testimonio⁸ etiam me ipsum fuisse convictum: cum de hac re aliter sciperem; quam mihi Deus in hac quaestione solvenda, cum ad episcopum Simplicianum, sicut dixi, scriberem, revelavit (*De praed. sanet.* 4,8: ML 44,965-966) 9.

1443. Plenius sapere coepi in ea disputatione, quam scripsi ad beatae memoriae Simplicianum episcopum Mediolanensis Ecclesiae, in mei episcopatus exordio¹⁰, quando et initium fidei donum Dei esse cognovi, et asserui (*De dono pers.* 20,52: ML 45,1026).

C A P U T   I I I

De gratia «inspirationis dilectionis» pro qua Augustinus maxime decertabat

■ . . .
» — . . .

Summarium.—Gratia pro qua Augustinus contendebat, non consistit in natura libero arbitrio condita; neque in Lege quae iubet, sed non iuvat; neque in doctrina; sed reponenda est in dono Mediatoris, quo iustificamur atque iuvamur ad declinandum a malo et faciendum bonum. Multis Scripturae textibus thesim confirmat. Distinguit inter dona ordinis naturalis et supematuralis. Prima eo tantum vocantur «gratia», quia gratis

sis quaestionibus iudicium cfTormandum est, ex una alteravo sententia, hic et hinc deprompta, sed postquam ultima verba ad rem spectantia perpensa sint. Ad rem est illud monitum eiusdem Augustini: «Quisquis legis, nihil reprehendas, nisi cum totum legeris; atque ita minus reprehendes» (*De mend.* 1,1 : ML 40,487).
» 1 Cor. 4,7.

9 «Revelatum id sibi a Deo dicit; quia non ingenio et sagacitati suae, sed divinae gratiae adiutoriotribuendum sentit, quod hoc ipsum de quo aliter sapiebat, considerato attentius Apostoli testimonio tandem intellexerit» (PP. Maurini: ML 44,966 in nota).

J° «Episcopatum sumpsit Augustinus labente anno 395. Ambrosius autem obiit die 4 *aprilis* anni 397. Ita subsequens opus ad Simplicianum Ambrosii successorem, in exordio episcopatus Augustini scriptum, pertinet ad annum 397» (ML 40,99 in nota).

Antequam expositionem doctrinae S. Augustini de gratia incipiamus, opportunum videtur hoc loco indicare praecipua opera S. Doctoris contra Pelagianos et Semipelagianos et tempus quo scripta fuerunt. Sunt sequentia: *De peccatorum meritis et remissione, et de baptismo parvulorum* (412); *De spiritu et littera* (412); *De natura et gratia* (415); *De perfectione iustiliae hominis* (415); *De gestis Pelagii* (417); *De gratia Christi et de peccato originali* (418); *Contra duas epistolas Pelagianorum* (420); *Contra lulianum haeresis pelagianaedefensorem libri sex* (421); *De gratia et libero arbitrio* (426-427); *De correptione et gratia* (426-427); *De praedestinatione sanctorum* (428-429); *De dono perseverantiae* (428-429); *Contra lulianum operis imperfecti libri sex* (429-430).

Summariam expositionem istorum operum, necnon circumstantias historicas atque doctrinales eorum, vide apud *Obras de San Agustín*: BAC, vols.VI et IX; Umberto Moricca, *Sant'Agostino. L'uomo e lo scrittore* (Torino 1930) 337-379; praecipue vero apud Nicolás Merlin, *Saint Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce* (Paris 1931). Integrum opus ad hoc dicatum.

concessa fuerunt, suntque communia fidelibus et infidelibus: gratia vero justificationis, propria est Christianorum: 1444-1451.—De gratia actuali praesertim nunc agit, quae consistit in illustratione intellectus et inspiratione voluntatis. Datur ut agamus, ad singulos actus. Eam identificat cum caritate. Per eam non tantum facienda noscimus, sed «inspirationem dilectionis» accipimus, ut «cognita sancto amore faciamus». Eam describit ut lux et suavitas, vel ut «inspiratio luminosissimae caritatis»; 1452-1466.—Gratia interna et externa; operans et cooperans; praeveniens et subsequens; medicinalis et elevans; liberans, delectans: 1467-1476.

1444. De conciliis duobus provinciae Carthaginensis atque Numidia ad tuam Sanctitatem ¹ a non parvo episcoporum numero subscriptas litteras misimus contra inimicos gratiae Christi, qui confidunt in virtute sua, et Creatori nostro quodammodo dicunt: Tu nos fecisti homines: iustos autem ipsi nos fecimus. Qui naturam humanam ideo dicunt liberam, ne quaerant Liberatorem; ideo salvam, ut superfluum iudicent Salvatorem. Tantum enim dicunt valentem, ut suis viribus semel in origine suae creationis acceptis, possit per liberum arbitrium, nihil ulterius adiuvante illius gratia qui creavit, domare et exstinguere omnes cupiditates, tentationesque superare (*Ep.* 177,1: ML 33,764).

1445. Si episcopi ² eum catholicum pronuntiarunt, non ob aliud factum esse credendum est, nisi quia se dixit Dei gratiam confiteri, et ita posse hominem suo labore ac voluntate iuste vivere, ut ad hoc adiuvari Dei gratia non negaret. His enim auditis verbis, catholici antistites nullam aliam Dei gratiam intelligere potuerunt, nisi quam in Libris Dei legere, et populis Dei praedicare consueverunt: eam utique de qua dicit Apostolus, *Non irritam facio gratiam Dei. Nam si per Legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est* (Gal. 2,21); sine dubio gratiam qua iustificamur ab iniquitate, et qua salvamur ab infirmitate, non qua creati sumus cum propria voluntate. Nam si intellexissent illi episcopi eam illum dicere gratiam, quam etiam cum impiis habemus, cum quibus homines sumus; negare vero eam qua christiani et filii Dei sumus; quis eum patienter catholicorum sacerdotum non dicimus audiret, sed ante oculos suos ferret? Quapropter non culpandi sunt indices, quia ecclesiastica consuetudine nomen gratiae audierunt, nescientes quid huiusmodi homines vel in suae doctrinae libris, vel in suorum solent auribus spargere (*Ep.* 177,2: ML 33,765) ³.

1446. Sive enim gratiam dixerit esse liberum arbitrium, sive gratiam esse remissionem peccatorum, sive gratiam esse legis praeceptum; nihil eorum dicit, quae per subministrationem Spiritus sancti pertinent ad concupiscentias tentationesque vincendas, quem

¹ Haec epistola missa fuit a quinque episcopis Africae (inter quos Augustinus), ad Innocentium Papam, reagentes pelagianam haercesim, et postulantes ut ab Apostolica Sede proscriberetur.

² Qui Synodo Diospolitanae interfuerunt. Cf. quae diximus n.1434.

³ Eam ergo gratiam Augustinus dicit admittere Pelagium, quae nos Christianos et filios Dei facit, et qua iuvamur ad iuste vivendum. Saepe per modum unius gratiam habitualement atque actualement Augustinus considerat.

ditissime effudit in nos (Tit. 3,6), qui ascendit in caelum, et captivans captivitatem dedit dona hominibus (Eph. 4,8). Hinc enim oramus ut peccatorum tentationem superare possimus, ut Spiritus Dei, unde pignus accepimus (2 Cor. 2,22), adiuvet infirmitatem nostram (Rom. 8,26). Qui autem orat et dicit, *Ne nos inferas in tentationem*, non utique id orat ut homo sit, quod est natura; neque id orat ut habeat liberum arbitrium, quod iam accepit, cum crearetur ipsa natura; neque orat remissionem peccatorum, quia hoc superius dicitur, *Dimitte nobis debita nostra* (Mt. 6,13.12); neque orat ut accipiat mandatum: sed plane orat ut faciat mandatum. Si enim in tentationem inductus fuerit, hoc est, in tentatione defecerit, facit utique peccatum quod est contra mandatum. Orat ergo ut non peccet, hoc est, ne quid faciat mali, quod pro Corinthiis orat apostolus Paulus, dicens: *Oramus autem ad Dominum ne quid faciatis mali* (2 Cor. 13,7). Unde satis apparet quod ad non peccandum, id est, ad non male faciendum, quamvis esse non dubitetur arbitrium voluntatis, tamen eius potestas non sufficiat, nisi adiuvetur infirmitas. Ipsa igitur oratio clarissima est gratiae testificatio: hanc ille confiteatur, et eum gaudebimus sive rectum, sive correctum (*Ep.* 177, 4: ML 33,766) 4.

1447. Distinguenda est lex et gratia. Lex iubere novit, gratia iuvare. Nec lex iuberet, nisi esset voluntas; nec gratia iuvaret, si sat esset voluntas. lubetur ut habeamus intellectum, ubi dicitur, *Nolite esse sicut equus et mulus, quibus non est intellectus* (Ps. 31,9); et tamen oramus ut habeamus intellectum, ubi dicitur, *Da mihi intellectum ut discam mandata tua* (Ps. 118,125). lubetur ut habeamus sapientiam, ubi dicitur, *Stulti aliquando sapite* (Ps. 93,8); et tamen oratur ut habeamus sapientiam, ubi dicitur, *Si quis autem vestrum indiget sapientia, postulet a Deo, qui dat omnibus affluenter, et non impropere; et dabitur ei* (Iac. 1,5). lubetur ut habeamus continentiam, ubi dicitur, *Sint lumbi vestri praecincti* (Lc. 12,35); et tamen oramus ut habeamus continentiam, ubi dicitur, *Cum scirem quia nemo potest esse continens, nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiae, scire cuius esset hoc donum; adii Dominum, et deprecatus sum* (Sap. 8,21). Postremo ne nimium longum sit cuncta percurrere, iubetur ut non faciamus malum, ubi dicitur, *Declina a malo* et tamen oratur ut non faciamus malum, ubi dicitur, *Oramus autem ad Dominum ne quid faciatis mali* (2 Cor. 13,7). lubetur ut faciamus bonum, ubi dicitur, *Declina a malo, et fac bonum* (Ps. 36,27); et tamen oratur ut faciamus bonum, ubi dicitur, *Non cessamus pro vobis orantes et postulantes*: atque inter caetera, quae pro illis orat, dicit, *Ut ambuletis digne Deo in omne beneplacitum, in omni opere et sermone bono* (Coi. 1,9.10). Sicut ergo agnoscimus voluntatem,

4 Oratio Christianorum testificatur existentiam illius gratiae, qua nostra infirmitas iuvatur ad tentationes superandas atque implenda mandata, quaeque valde differt a dono liberi arbitrii, quod datum est, vum crearetur ipsa natura». Magis nunc agit de gratia actuali quae directe iuvat ad bene agendum et declinandum a malo. Vide n.1447

cum haec praecipiuntur; sic et ipse agnoscat gratiam, cum petuntur (*Ep.* 177,5: ML 33,766).

1448. Illam confiteatur apertissime gratiam quam doctrina christiana demonstrat et praedicat esse propriam Christianorum, quae non est natura, sed qua salvatur natura: quae naturam non auribus sonante doctrina vel aliquo adiumento visibili fovet, sicut plantator quodammodo et irrigator extrinsecus; sed subministratione spiritus, et occulta misericordia, sicut facit ille qui dat incrementum Deus (1 Cor. 3,7). Etsi enim quadam non improbanda ratione dicitur gratia Dei qua creati sumus, ut nonnihil essemus, nec ita essemus aliquid ut cadaver quod non vivit, aut arbor quae non sentit, aut pecus quod non intelligit, sed homines, qui et essemus, et viveremus, et sentiremus, et intelligeremus, et de hoc tanto beneficio Creatori nostro gratias agere valeamus; unde merito et ista gratia dici potest, quia non praecedentium aliquorum bonorum operum meritis, sed gratuita Dei bonitate donata est: alia est tamen qua praedestinati vocamur, iustificamur, glorificamur, ut dicere possimus, *Si Deus pro nobis, quis contra nos? Qui Filio suo proprio non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit eum* (Rom. 8,31. 32) (*Ep.* 177,7: ML 33,767) 5.

1449. Cum itaque de hac gratia Christianis fidelibus catholicisque notissima, ulli obiceretur quaestio, ut eam oppugnare desineret; quid est quod cum haec sibi in libro suo velut adversante persona idem ipse obiecisset, ut se respondendo purgaret, nihil aliud respondit, nisi naturam creati hominis referre gratiam Creatoris; atque ita se dicere, sine peccato impleri posse iustitiam per liberum arbitrium cum adiutorio divinae gratiae, quod Deus hoc dederit homini ipsa possibilitate naturae? Cui merito respondetur, *Ergo evacuatum est scandalum crucis* (Gal. 5,11). *Ergo Christus gratis mortuus est*. Num enim si non moreretur propter delicta nostra, et resurgeret propter iustificationem nostram (Rom. 4,25), nec ascendisset in altum, et captivans captivitatem daret dona hominibus, ista naturae possibilitas quam defendit, in hominibus non esset? (*Ep.* 177,9: ML 33,768) 6.

1450. *Ipsa ergo fecit nos, et non ipsi nos. Nos autem populus eius et oves pascuae eius* (Ps. 94,6.7). Ecce fecit nos homines populum suum, qui nos fecit. Non enim creati homines iam populus eius eramus... Nam et Pagani nascuntur, et omnes impii, omnes adversarii Ecclesiae eius, ut nascerentur, ipse fecit eos. Non enim alius Deus creavit eos. Qui de Paganis nascuntur, ab ipso facti sunt, ab

5 Distinguit gratiam a natura. Per gratiam «salvatur natura». Natura communis omnibus est, Christianis aequae ac paganis. Cf. n.1450. Gratia vero propria est Christianorum. Ne statim ex hoc concludatur nullam gratiam Deum infidelibus conferre. Cf. infra dicenda, ubi de *Dispensatione gratiae*. Sufficiat hic notare de gratia Justificationis hoc loco maxime agi, et de gratia qua homines fideles fiunt.

6 Pelagius gratiam Creatoris confitebatur, possibilitatem naturae scilicet, seu liberum arbitrium, cum crearemur datum. Si hoc sufficit ad implendam iustitiam, Christus gratis mortuus est. Gratiam Christi admittere debet.

ipso creati sunt; et non sunt populus eius nec oves pascuae eius. Communis est omnibus natura, non gratia. Natura non putetur gratia: sed et si putetur gratia, ideo putetur gratia, quia et ipsa gratis concessa est. Non enim homo qui non erat promeruit ut esset... 7. Excepta ergo illa gratia, qua condita est humana natura (haec enim Christianis Paganisque communis est), haec est maior gratia, non quod per Verbum homines creati sumus, sed quod per Verbum carnem factum fideles facti sumus... 12. Ista gratia praedicetur, ista est gratia Christianorum per hominem Mediatorem, per passum et resuscitatum, qui ascendit in caelum, et captivavit captivitatem, et dedit dona hominibus. Ista, inquam, gratia praedicetur, contra istam gratiam ab ingratis non disputetur... Et istam qua conditi sumus, quanquam hoc nomine appellatam minime legerimus, tamen quia gratis data est, gratiam fateamur. Sed ostendamus vobis maiorem esse istam, qua christiani sumus: attendite. Antequam conditi essemus, nihil boni merebatur; quanta gratia est, quando tantum mali merebatur? Qui nondum erat, bene non merebatur; peccator et male merebatur. Nondum erat qui factus est, nondum erat; sed nec offenderat. Nondum erat, et factus est: offendit, et salvus est. Qui nondum erat, nihil sperabat; factus est: lapsus autem damnationem exspectabat, et liberatus est. Haec est gratia per Iesum Christum Dominum nostrum. Ipse fecit nos, et antequam essemus omnino ipse fecit nos; et factos et lapsos ipse et iustos fecit nos, et non ipsi nos (S. 26.4.7.12: ML 38,172.173.176)?

1451. Quis ita sit surdus adversus apostólicas voces... ut audeat dicere, legem esse gratiam, cum clamet qui sciebat quid loqueretur, Qui *in lege iustificamini, a gratia excidistis*? Si autem lex non est gratia, quia ut ipsa lex fiat, non potest lex adiuvare, sed gratia; numquid natura erit gratia? Nam et hoc Pelagiani ausi sunt dicere, gratiam esse naturam, in qua sic creati sumus, ut habeamus mentem rationalem, qua intelligere valeamus, facti ad imaginem Dei... Sed non haec est gratia, quam commendat Apostolus per fidem Iesu Christi. Hanc enim naturam etiam cum impiis et infidelibus certum est nobis esse communem: gratia vero per fidem Iesu Christi eorum tantummodo est, quorum est ipsa fides fDe *gr. et lib. arb.* 13,25: ML 44,896) §.

7 Nitida expositio status controversiae. Augustinus pro gratia Christi pugnat. Non satis est gratiam confiteri, qua per Verbum homines facti sumus; hanc Pelagius admittat qua, per Verbum hominem factum, fideles facti sumus. «Haec est maior gratia». Donum liberi arbitrii quo creati sumus, gratia praedicetur. quia gratis datum est, cum antequam essemus, nihil boni merebatur; sed maior est gratia, quae nobis per Iesum Christum data est, cum male mereremur, et a damnatione liberati sumus.

8 Longiores attulimus textus quia, natura disputationis Augustinum inter et Pelagium clare perspecta, melius intelligemus difficiliore quaestiones, quae in hoc Tractatu occurrent. Ex dictis, videre iam est, cur Augustinus, cum Pelagius naturam tantum extolleret, infirmitatem eiusdem naturae peccato originali vulneratae, ictu controversiae, vividis depinxerit coloribus (cf. supra, *De Deo elevato*), atque pro existentia et necessitate maxime gratiae liberatricis decertarit.

1452. Docet Deus suavitatem inspirando delectationem..., docet scientiam insinuando cognitionem. Cum itaque alia sint quae ideo discimus ut tantummodo sciamus, alia vero ut etiam faciamus; quando Deus ea docet, sic docet ut scienda sciamus, aperiendo veritatem, sic docet ut facienda faciamus, inspirando suavitatem (*En. in Ps.* 118 s.17,3: ML 37,1549).

1453. Nolunt homines facere quod iustum est, sive quia latet an iustum sit, sive quia non delectat. Tanto enim quidque vehementius volumus, quanto certius quam bonum sit novimus, eoque delectamur ardentius. Ignorantia igitur et infirmitas vitia sunt, quae impediunt voluntatem ne moveatur ad faciendum opus bonum, vel ab opere malo abstinendum. Ut autem innotescat quod latebat, et suave fiat quod non delectabat, gratiae Dei est, quae hominum adiuvat voluntates (*De pece. mer. et rem.* II 17,26: ML 44,167).

1454. Nos quantum concessum est sapiamus; et intelligamus, si possumus, Dominum Deum bonum ideo etiam sanctis suis alicuius operis iusti aliquando non tribuere vel certam scientiam, vel victricem delectationem, ut cognoscant non a se ipsis, sed ab illo sibi esse lucem, qua illuminentur tenebrae eorum, et suavitatem qua det fructum suum terra eorum (*De pece. mer. et rem.* II 19,32: ML 44,170).

1455. Si ergo consenserit nobis (Pelagius), non solam possibilitatem⁹ in homine, ...sed ipsam quoque voluntatem et actionem... divinitus adiuvare, et sic adiuvare, ut sine illo adiutorio nihil bene velimus et agamus, eamque esse gratiam Dei per Iesum Christum Dominum nostrum, ... nihil de adiutorio gratiae Dei, quantum arbitror, inter nos controversiae relinquetur (*De gr. Chr.* 47,52: ML 44,383).

1456. Legem quippe diversis locutionum modis et varietate verborum in omnibus disputationibus suis volunt intelligi gratiam, ut scilicet a Domino Deo adiutorium cognitionis habeamus, quo ea quae facienda sunt noverimus; non inspirationem dilectionis, ut cognita sancto amore faciamus, quae proprie gratia est (*C. Ep. Pel.* IV 5,11: ML 44,617).

1457. Quid ergo est, quod iste legem atque doctrinam deputat gratiam, qua iuvamur ad operandam iustitiam, quae ut multum adiuvet, ad hoc adiuvat ut gratia requiratur? Nemo enim potest legem implere per legem. Plenitudo enim legis caritas (Rom. 13,10). Caritas autem Dei non per legem diffusa est in cordibus nostris, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. 5,5). Proinde per legem gratia demonstratur, ut lex per gratiam compleatur (*De gr. Chr.* 9,10: ML 44,365) 10.

⁹ Primum, scilicet, ex tribus quae Pelagius distinxerat: posse, velle, esse; id est possibilitatem, voluntatem, actionem (*Ib.*). Eam gratiam admittere debet Pelagius qua voluntas et actio iuvantur. Hanc gratiam Augustinus postea describit ut «inspiratio dilectionis». Vide n.1456.

¹⁰ Igitur, iuxta Augustinum, gratia, qua Legem implemus, est caritas, quae identificatur cum gratia. Thesis de identificatione «inspirationis dilectionis», seu caritatis de qua Augustinus, cum gratia actuali, erudite defenditur a Thoma

3458. Eam gratiam volumus iste aliquando fateatur, qua futurae gloriae magnitudo non solum promittitur Π, verum creditur et speratur; nec solum revelatur sapientia, verum et amatur (De gr. Chr. 10,11: ML 44,366) 12.

1459. Cum ergo dicat Scriptura, *Caritas ex Deo est*; vel, quod est amplius, *Deus caritas est* (1 Io. 4,7.8); cum apertissime clamet Ioannes apostolus, *Ecce qualem caritatem dedit nobis Pater, ut filii Dei vocemur et simus* (1 Io. 3,1): iste audiens, *Deus caritas est*, quare adhuc contendit, quod ex illis tribus tantummodo possibilitatem habeamus ex Deo, bonam vero voluntatem bonamque actionem habeamus ex nobis? Quasi vero aliud sit bona voluntas quam caritas, quam Scriptura nobis esse clamat ex Deo, et a Patre datam ut filii eius essemus (De gr. Chr. 21,22: ML 44,371) 13.

1460. *Fides per dilectionem operatur* (Gal. 5,6). Ac per hoc gratiam Dei, qua caritas Dei diffunditur in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. 5,5), sic confiteatur qui vult veraciter confiteri, ut omnino nihil boni sine illa, quod ad pietatem pertinet veramque iustiam, fieri posse non dubitet (De gr. Chr. 26,27: ML 44,374).

1461. *Deus est enim*, inquit Apostolus, *qui operatur in vobis et velle, et operari, pro bona voluntate* (Phil. 2,13): non, sicut isti sentiunt, tantummodo scientiam revelando, ut noverimus quid facere debeamus; sed etiam inspirando caritatem, ut ea quae discendo novimus, etiam diligendo faciamus (Ep. 188,2,7: ML 33,851).

1462. Hinc itaque apparet, hanc eum (Pelagium) gratiam confiteri, qua demonstrat et revelat Deus quid agere debeamus; non qua donat atque adiuvat ut agamus (De gr. Chr. 8,9: ML 44,364).

i[^]S- «Liberum», inquit, «sic confitemur arbitrium, ut dicamus nos indigere Dei semper auxilio». Ecce iterum quaerimus, quo auxilio nos indigere fateatur: et iterum invenimus ambiguum, quoniam potest respondere, legem se dicere doctrinamve christianam, qua naturalis illa possibilitas adiuvetur. Nos autem illam gratiam in eorum confessione requirimus, de qua dicit Apostolus, *Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis et caritatis et continentiae* (2 Tim. 1,7). Non est autem consequens ut qui habet donum scientiae, quo noverit quid agere debeat, habeat etiam caritatis, ut agat (De gr. Chr. 33,36: ML 44,378) 1*.

J. Mc Hugo, *De relatione inter caritatem augustinianam et gratiam actualem* (Mundelein, Ill. U. S. A., 1936).

11 Ut fit per legem et doctrinam (Ib.).

1 14* 38)1° amOre cr®° 8rat'a potissimum sita est» (Berti. *De theol. disc.* vol.1-2

13 Quibus docemur, gratiam bonae voluntatis et actionis, quam denegabat Pelagius nihil aliud esse quam caritatem.

14 Quamquam Augustinus repetat gratiam internam dari «ut innotescat quod latebat», ut «facienda noscamus», etc., tamen gratia pro qua decertavit cum Pelagianis maxime consideratur ut «inspiratio dilectionis», ut «cognita sancto amore faciamus». Ex citatis locis abunde apparet.

1464. (Gratia) quae in Christi Ecclesia praedicatur (ea est), quae subministratione sancti Spiritus **datur**, ut ad nostros actus singulos adiuvemur: unde et oramus semper adiutorium opportunum, ne inferamur in tentationem (*De gest. Pel.* 14,31: ML 44,338).

1465. (Gratiam definit, ut) Aliquod adiutorium bene agendi adiunctum naturae atque doctrinae per inspirationem flagrantissimae et luminosissimae caritatis (*De gr. Chr.* 35,38: ML 44,378) 15.

1466. Agit Deus, ut velimus, et ut credamus, sive extrinsecus per evangélicas exhortationes, ... sive intrinsecus, ubi nemo habet in potestate quid ei veniat in mentem (*De Sp. et litt.* 34,60: ML 44,240) 16.

1467. Spiritus autem sanctus operatur intrinsecus, ut valeat aliquid medicina, quae adhibetur extrinsecus. Alioquin etiamsi Deus ipse utens creatura sibi subdita in aliqua specie humana sensus alloquatur humanos, sive istos corporis, sive illos quos istis simillimos habemus in somnis, nec interiore gratia mentem regat atque agat, nihil prodest homini omnis praedicatio veritatis (*De civ. Dei* XV 6: ML 41,442).

1468. Ipse ut velimus operatur incipiens, qui volentibus cooperatur perficiens. Propter quod ait Apostolus: *Certus sum quoniam qui operatur in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi lesu* (Phil. 1,6). Ut ergo velimus, sine nobis operatur; cum autem volumus, et sic volumus ut faciamus, nobiscum cooperatur: tamen sine illo vel operante ut velimus, vel cooperante cum volumus, ad bona pietatis opera nihil valemus. De operante illo ut velimus, dictum est: *Deus est enim qui operatur in vobis et velle* (Phil. 2,13). De cooperante autem cum iam volumus et volendo facimus: *Scimus*, inquit, *quoniam diligentibus Deum omnia cooperatur in bonum* (Rom. 8,28) (*De gr. et lib. arb.* 17,33: ML 44,901).

1469. Operamur et nos; sed illo operante cooperamur, quia

15 Ex his quae attulimus, iam patet Augustinum nomen *caritatis* dare non tantum gratiae habituali, sed et actuali, dono scilicet transeunti et supernaturali, quod homini datur «ut agat». De iustis loquendo asserit eis caritatem dari ut in singulis actibus adiuventur; datur ad actus supernaturales: «ut pie iustequē vivamus» (*Ep.* 188,3,13: ML 33,853); per caritatem iusti merentur in ordine ad praemium supremum: «diffundebatur in eis caritas per Spiritum sanctum (Rom. 5,5), qui ubi vult spirat (Io. 3,8), non merita sequens, sed etiam merita faciens» (*De pece. orig.* 24,28: ML 44,399).

Communius loquitur de caritate etiam ut gratia actuali cum de homine iustificato agitur; de *fide* vero ante iustificationem. Nec fides stricte meretur, sed potius impetrat, vel meretur *de congruo*. Cf. infra c.25.

Supernaturalitatem praemii ita describit: «Quae vita aeterna, sicut commemoravi, definita est ea esse, ut cognoscant unum verum Deum. Hinc dicit et Ioannes: *Dilectissimi, filii Dei sumus, et nondum apparuit quid erimus. Scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus, quoniam videbimus eum siculi est* (1 Io. 3,2) (*De Sp. et liti.* 22,37: ML 44,223).

Ex his duo demonstrantur, scilicet, identificatio gratiae actualis, quae iustis datur, cum caritate, et supernaturalitas gratiae. Vide Mc K u g o, *o.c.* passim.

16 Gratia ergo producit actus vitales indeliberatos. «Quis habet in potestate ut vel occurrat quod cum delectare possit, vel delectet cum occurrerit? Cum ergo nos ea delectant quibus proficiamus ad Deum, inspiratur hoc et praebetur gratia Dei» (*De div. quaest. ad Simp.* I q.2,21: ML 40,127),

misericordia eius praevenit nos. Praevenit autem ut sanemur, quia et subsequetur ut etiam sanati vegetemur: praevenit ut vocemur, subsequetur ut glorificemur: praevenit ut pie vivamus, subsequetur ut cum illo semper vivamus: quia sine illo nihil possumus facere (Io. 15,5). Utrumque enim scriptum est: et, *Deus meus, misericordia eius praeveniet me* (Ps. 58,11) et *Misericordia tua subsequetur me per omnes dies vitae meae* (Ps. 22,6) (*De nat. et gr.* 31,35: ML 44,264)¹⁷.

1470. Si nullus dicere christianus audebit, *Non miserentis est Dei. sed volentis est hominis*, ne Apostolo apertissime contradicat; restat ut propterea recte dictum intelligatur, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (Rom. 9,16), ut totum Deo detur, qui hominis voluntatem bonam et praeparat adiuvandam, et adiuvat praeparatam. Praecedit enim bona voluntas hominis multa Dei dona, sed non omnia: quae autem non praecedit ipsa, in eis est et ipsa. Nam utrumque legimus in sanctis eloquiis: et *Misericordia eius praeveniet me* (Ps. 58,11); et, *Misericordia eius subsequetur me* (Ps. 22,6). Nolentem praevenit, ut velit; volentem subsequitur, ne frustra velit (*Enchir.* 32: ML 40,248).

1471. Quod ad Deum nos convertimus, nisi ipso excitante atque adiuvante non possumus (*De pece. mer. et rem.* II 18,31: ML 44,169).

1472. Quamvis ergo nec lex per Moysen data potuerit a quocumque homine regnum mortis auferre; erant tamen et legis tempore homines Dei, non sub lege terrente, convincente, puniente, sed sub gratia delectante, sanante, liberante (*De pece. orig.* 25,29: ML 44-399).

Σ473. Perierat homo per liberam voluntatem: venit Deus homo per gratiam liberatricem (*S.* 174,2,2: ML 38,940).

1474. Cum autem ab illo illius adiutorium deprecamur ad faciendam perficiendamque iustitiam, quid aliud deprecamur, quam ut aperiatur quod latebat, et suave faciat quod non delectabat? (*De pece. mer. et rem.* II 19,33: ML 44,170).

I475. *Nemo venit ad me, nisi Pater, qui misit me, traxerit eum* (Io. 6,44). Non dixit, *duxerit*; sed *traxerit*. Ista violentia cordi fit, non carni. Quid ergo miraris? Crede, et venis; ama, et traheris. Ne arbitreris istam asperam molestamque violentiam: dulcis est, suavis est; ipsa suavitas te trahit (*S.* 131,2,2: ML 38,730).

*476. Quomodo voluntate credo, si trahor? Ego dico: parum est voluntate, etiam voluptate traheris. Quid est trahi voluptate? *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui* (Ps. 36,4). Est quaedam voluptas cordis, cui panis dulcis est ille caelestis. Porro si poetae dicere licuit, «Trahit sua quemque voluptas» (ViRG., *Eclog.* 2); non necessitas, sed voluptas, non obligatio, sed delectatio: quanto fortius nos dicere debemus trahi hominem ad Christum,

I' Datur gratia in ordine ad vitam aeternam

qui delectatur veritate, delectatur beatitudine, delectatur iustitia, delectatur sempiterna vita, quod totum Christus est? (*In Io. Ev. tr.* 26,4: ML 35,1608) 18.

Bibi.: De notione et aspectibus gratiae apud Augustinum, cf. Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, VI 46-73; Berti, *De theol. disc.* (Venetiis 1776) voi.1-2 I.14 c.5-8,33-40; Grabowski, *The Church. An introduction to the theology of St. Augustine* 395 ss.; Zacarías Martínez Núñez, *Las profundas doctrinas de San Agustín sobre la gracia*: Religión y Cultura 15 (1931) 44ss; Gregorio Armas, *La moral de San Agustín* (Madrid 1954) 23-29.

De necessitate gratiae inspirantis caritatem

Gratia dilectionis necessaria est ad pie vivendum 1

Summarium.—Pelagius: Potest homo per liberum arbitrium et per praecepta, quae auferunt ignorantiam, ita vivere ut mereatur vitam aeternam: 1477. Augustinus: Nisi delectet et ametur quod agendum est, non suscipitur, non bene vivitur. Ut delectet et ametur datur caritas per Spiritum Sanctum. Gratia ergo, quae necessaria est, ea est quae dat et velle et esse. Pluribus S. Scripturae locis Augustinus thesim confirmat: 1478-1486.—Praeter gratiam habitualement, requiritur actualis. Bonus fructus ex arbore bona; arbor autem bona efficitur gratia caritatis: 1487-1489.—Gratia absolute necessaria ad recte vivendum, sicut navis ad navigan-

18 Ecce gratia delectans et efficax, quae flagrantissima delectatione trahit hominem ad Christum, voluntatem carnis contraria concupiscentem facile vincens. Hanc expertus fuerat ipse Augustinus in sua conversione, prout Deum alloquens describit: «Quam suave mihi subito factum est, carere suavitatibus nugarum! et quas amittere metus fuerat, iam dimittere gaudium erat. Eiciebas enim eas a me, vera tu et summa suavitas: eiciebas, et intrabas pro eis omni voluptate dulcior, sed non carni et sanguini; omni luce clarior, sed omni secreto interior; omni honore sublimior, sed non sublimibus in se. Iam liber erat animus meus a curis mordacibus ambiendi et acquirendi, et volutandi atque scalpendi scabiem libidinum; et garriebam tibi, claritati meae, et divitiis meis, et saluti meae Domino Deo meo» (*Conf.* IX 1: ML 32,763).

De gratia *efficaci* maxime quaestio erat cum Pelagianis. Gratiam *sufficientem* quam et ipse expertus est, paulo ante conversionem, his verbis expressit: «Voluntas autem nova quae mihi esse coeperat ut te gratis colerem, fruique te vellem, Deus sola certa iucunditas, nondum erat idonea ad superandam priorem vetustate roboratam» (*Conf.* Vili 5,10: ML 32,753).

De celebri divisione gratiae in *adiutorium sine quo* et *adiutorium quo*. iam egimus ubi de Angelis et primis parentibus. Vide supra. *De Deo creante et elev.* c. 12 et 17. Iterum sermo occurret infra. Quamquam indoles controversiae pelagianae, non postularet ut Augustinus distinctius ageret de gratia *habituali*. non pauca tamen de ea nobis reliquit, ut postea videbimus.

1 Ita enuntiamus thesim, quia quaestio pro Augustino in controversia Pelagiana, non solum erat de ostendenda necessitate gratiae, sed et de determinanda natura gratiae quae requiritur.

dum. Scientia indat, nisi caritas aedificet. Non est fructus bonus, nisi de radice caritatis surgat: 1490-1492.—Necessitas gratiae demonstratur etiam ex praxi orandi: 1493.—Arguit etiam ex Traditione. Ne crederetur Augustinum hoc dogma induxisse, documenta Patrum, qui ante exortam haeresim pelagianam scripserunt, contra eos in medium adducit: 1494-1496.

1477. *Sed illis acerrime ac vehementissime resistendum est, qui putant sine adiutorio Dei per se ipsam vim voluntatis humanae vel iustitiam posse perficere, vel ad eam tendendo proficere: et cum urgeri coeperint, quomodo id praesumant asserere fieri sine ope divina, reprimunt se, nec hanc vocem audent emittere, quoniam vident quam sit impia, et non ferenda. Sed aiunt, ideo ista sine ope divina non fieri, quia et hominem Deus creavit cum libero voluntatis arbitrio, et dando praecepta ipse docet quemadmodum homini sit vivendum; et in eo utique adiuvat, quod docendo aufert ignorantiam, ut sciat homo in operibus suis quid evitare, et quid appetere debeat; quo per liberum arbitrium naturaliter insitum, viam demonstratam ingrediens, continenter et iuste et pie vivendo ad beatam eandemque aeternam vitam pervenire mereatur* fDe Sp. et litt. 2,4: NIL 44,202).

1478. Nos autem dicimus humanam voluntatem sic divinitus adiuvari ad faciendam iustitiam, ut praeter quod creatus est homo cum libero arbitrio voluntatis, praeterque doctrinam qua ei praecipitur quemadmodum vivere debeat, accipiat Spiritum sanctum, quo fiat in animo eius delectatio dilectioque summi illius atque incommutabilis boni quod Deus est, etiam nunc cum adhuc per fidem ambulatur, nondum per speciem (2 Cor. 5,7): ut hac sibi velut arrha data gratuiti muneris inardescat inhaerere Creatori, atque inflammetur accedere ad participationem illius veri luminis; ut ex illo ei bene sit, a quo habet ut sit. Nam neque liberum arbitrium quidquam nisi ad peccandum valet, si lateat veritatis via: et cum id quod agendum et quo nitendum est coeperit non latere, nisi etiam delectet et ametur, non agitur, non suscipitur, non bene vivitur 2. Ut autem diligatur, caritas Dei diffunditur in cordibus nostris, non per arbi-

2 Expressiones quae frequenter occurrunt apud Augustinum, uti «bene, pie, iuste, recte vivere» et similia, idem sonant ac opera non tantum salutaria, sed stricte meritoria. Cf. McKugo, o.c. 16.17.30, et passim. Referuntur ergo ad opera a iustis facta, diriguntur ad finem supernaturalem, ac pro talibus gratia est absolute necessaria: «Liberos dicimus ad facienda opera pietatis eos, quibus dicit Apostolus, *Nunc autem liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam* (Rom. 6,22). Hunc in sanctificationem fructum, qui fructus procul dubio caritas est, atque opera eius, nullo modo habere possumus a nobis; sed habemus per Spiritum sanctum, qui datus est nobis. De ipso quippe fructu loquebatur magister Deus, quando palmitibus in se manentibus dicebat, *Sine me nihil potestis facere* (Io. 15,5)» (C. IuL o. i. 186: ML 45,1105). Vitam autem aeternam consistere in visione beatifica, iam ab Augustino audivimus. Cf. n.1465.

De actibus qui justificationem praecedunt speciatim agemus infra. Item, quomodo intelligenda verba Augustini: «Neque liberum arbitrium quidquam nisi ad peccandum valet», et quomodo interpretetur verba Scripturae: «omne quod non est ex fide, peccatum est», postea videbimus.

trium liberum quod surgit ex nobis, sed per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. 5,5) (*De Sp. et litt.* 3,5: ML 44,203).

1479. Desinat itaque iam Pelagius, et se ipsum et alios fallere, contra Dei gratiam disputando. Non propter illorum trium unum, id est, propter possibilitatem bonae voluntatis atque operis, sed etiam propter voluntatem et operationem bonam erga nos gratia Dei praedicanda est. Nam illam possibilitatem ad utrumque valere definit: et tamen non ideo tribuenda sunt Deo etiam nostra peccata, sicut et propter eandem possibilitatem vult tribuere bona opera nostra. Non ideo tantum adiutorium divinae gratiae commendetur, quia possibilitatem adiuvat naturalem. Desinat dicere, «Quod possumus omne bonum facere, dicere, cogitare, illius est qui hoc posse donavit, qui hoc posse adiuvat: quod vero bene vel agimus, vel loquimur, vel cogitamus, nostrum est». Desinat, inquam, ista dicere. Non solum enim Deus posse nostrum donavit atque adiuvat, sed etiam velle et operari operatur in nobis (Phil. 2,13). Non quia nos non volumus, aut nos non agimus: sed quia sine ipsius adiutorio nec volumus aliquid boni, nec agimus. Quomodo enim dicitur, «Quod possumus bene agere, Dei est; quod autem agimus, nostrum est»; cum dicat Apostolus, orare se ad Deum pro eis, ad quos scribebat, ne quid mali faciant, et ut quod bonum est faciant? Non enim ait, *Oramus* ut possitis nihil mali facere; sed, *ne quid faciatis mali*: nec, Ut possitis bonum facere; sed, *ut bonum faciatis* (2 Cor. 13,7). Quoniam de quibus scriptum est, *Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (Rom. 8,14); profecto ut agant quod bonum est, ab illo aguntur qui bonus est. Quomodo dicit Pelagius, «Quod bene loqui possumus, Dei est: quod bene loquimur, nostrum est»; cum dicat Dominus, *Spiritus Patris vestri est qui loquitur in vobis*? Neque enim ait, Non vos estis qui dedistis vobis bene posse loqui: sed ait, Non *vos estis qui loquimini* (Mt. 10,20). Nec ait, *Spiritus Patris vestri* est qui vobis dat, vel dedit posse bene loqui; sed ait, *qui loquitur in vobis*: non significans possibilitatis profectum, sed exprimens cooperationis effectum. Quomodo dicit liberi arbitrii elatus assertor: «Quod possumus bene cogitare, Dei est; quod autem bene cogitamus nostrum est?» Cui respondet humilis gratiae praedicator: *Non quia idonei sumus cogitare aliquid a nobis, quasi ex nobismetipsis; sed sufficientia nostra ex Deo est* (2 Cor. 3,5). Non enim ait, Posse cogitare; sed *cogitare* (*Degr. Chr.* 25,26: ML 44,373).

1480. Intelligenda est enim gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum, qua sola homines liberantur a malo, et sine qua nullum prorsus sive cogitando, sive volendo et amando, sive agendo faciunt bonum: non solum ut monstrante ipsa quid faciendum sit sciant, verum etiam ut praestante ipsa faciant cum dilectione³ quod sciunt. Hanc quippe inspirationem bonae voluntatis atque operis poscebat Apostolus eis, quibus dicebat, *Oramus autem ad Deum, ne quid faciatis mali, non ut nos probati apparea-*

³ «Tntellige: cum caritate, seu cum voluntate bona bonitate supernaturali» (Boyer, *Divi Augustini «De correptione et gratia»* (Romae 1951) 13.

mus, *sed ut vos quod bonum est faciatis* (2 Cor. 13.7) (*De con. et gr.* 2,3: ML 44,917).

1481. Non est homo bonus si nolit; sed gratia Dei etiam ad hoc adiuvatur ut velit: quoniam non inaniter scriptum est, *Deus est enim qui operatur in nobis et velie et operari, pro bona voluntate* (Phil. 2,13); et, *Praeparatur voluntas a Domino* (Prov. 8, sec. LXX) (*C. duos Ep. Pel.* I 18,36: ML 44,567).

f! 1482. Proprium quippe arbitrium nisi Dei gratia iuветur, nec ipsa bona voluntas esse in homine potest. *Deus est enim*, inquit Apostolus, *qui operatur in vobis et velle, et operari, pro bona voluntate* (Phil. 2,13): non, sicut isti sentiunt, tantummodo scientiam revelando, ut noverimus quid facere debeamus; sed etiam inspirando caritatem, ut ea quae discendo novimus, etiam diligendo faciamus (*Ep.* 188,2,7: ML 33,851).

W.' 1483. Ne ipsa voluntas sine gratia Dei putetur boni aliquid posse, continuo cum dixisset: *Gratia eius in me vacua non fuit, sed plus omnibus laboravi*; subiunxit atque ait, *Non ego autem, sed gratia Dei mecum* (1 Cor. 15,10), id est, non solus, sed gratia Dei mecum: ac per hoc nec gratia Dei sola, nec ipse solus, sed gratia Dei cum illo. Ut autem de caelo vocaretur, et tam magna efficacissima vocatione converteretur (Act. 9), gratia Dei erat sola; quia merita eius erant magna, sed mala (*De gr. et lib. arb.* 5,12: ML 44,889).

1484. Etiam atque etiam considerate quid adhuc veritas adiungat et dicat: *Ego sum*, inquit, *vitis, vos palmites. Qui manet in me, et ego in eo, hic fert fructum multum: quia sine me nihil potestis facere* (Io. 15,5). Ne quisquam putaret saltem parvum aliquem fructum posse a semetipso palmitem ferre, cum dixisset, *hic fert fructum multum*, non ait, quia sine me parum potestis facere; sed, *nihil potestis facere*. Sive ergo parum, sive multum, sine illo fieri non potest, sine quo nihil fieri potest⁴ (*In Io. Ev. tr.* 81,3: ML 35,1841).

1485. Proinde librum vel epistolam meam... intelligite, ut neque negetis Dei gratiam, neque liberum arbitrium sic defendatis, ut a Dei gratia separetis, tanquam sine illa vel cogitare aliquid vel agere secundum Deum ulla ratione possimus; quod omnino non possumus. Propter hoc enim Dominus... ait discipulis suis: *Sine me nihil potestis facere* (Io. 15,5) (*Ep.* 214,2: ML 33,969)⁵.

1486. Item in eodem libro (*De lib. arbitrio*) alio loco: «Ut quod per liberum», inquit (Pelagius), «homines facere iubentur arbitrium, facilius possint implere per gratiam». Tolle «facilius», et non solum plenus, verum etiam sanus est sensus, si ita dicatur, *Ut quod per*

⁴ Hoc testimonium licet de unione cum Christo per gratiam habitualementiam intelligatur, referendum quoque est ad gratiam actualem, atque ita interpretatur Augustinus et alii Patres.

⁵ Cum controversia orta esset in monasterio Adrumetano, ex diversa interpretatione secundae epistolae quam Augustinus ad Sixtum presbyterum romanum scripserat (*Ep.* 194: ML 33,874-891), hanc misit epistolam ad Valentinum Praepositum et caeteros monachos, eos docens fidem catholicam in illa epistola propugnata hanc esse, ut neque liberum arbitrium negetur, neque tantum ei tribuatur, ut sine gratia Dei valeat quidquam ad bonum.

liberum homines facere iubentur arbitrium, possint implere per gratiam. Cum autem «facilius» additur, adimpletio boni operis etiam sine Dei gratia posse fieri, tacita significatione suggeritur. Quem sensum redarguit qui dicit, *Sine me nihil potestis facere* (Io. 15,5) (*De gr. Chr.* 29,30: ML 44,375).

1487. Attendite sane vigilanter quomodo dixerit: *Adhibet quidem huic etiam parti, si quando necessarium fuerit, misericordiam suam Deus; quia homini post peccatum ita subveniri necessum est, non quia Deus causam huiusce necessitatis optaverit.* Videtisne quemadmodum non dicat necessariam misericordiam Dei ut non peccemus, sed quia peccavimus? Deinde subiungit: *Sed et medicus ad curandum iam vulneratum paratus esse debet; non debet autem ut sanus vulneretur optare.* Si ista similitudo rebus de quibus agimus congruit, certe vulnerari non potest natura humana peccato, quoniam peccatum nulla substantia est. Sicut ergo vulnerare, verbi gratia, claudicans ideo curatur, ut sanato malo praeterito, futurus dirigatur incessus: sic mala nostra non ad hoc solum supernus medicus sanat, ut illa iam non sint, sed ut de caetero recte ambulare possimus; quod quidem etiam sani non nisi illo adiuvante poterimus. Nam medicus homo cum sanaverit hominem, iam de caetero sustentandum elementis et alimentis corporalibus, ut eadem sanitas apto subsidio convalescat atque persistat, Deo dimittit; qui praebet ista in carne viventibus, cuius erant etiam illa quae, dum curaret, adhibebat. Non enim quemquam medicus ex his rebus quas ipse creaverit sanat; sed ex illius opibus, qui creat omnia necessaria sanis atque vitiosis. Ipse autem Deus, cum per Mediatorem Dei et hominum hominem Christum Iesum, spiritualiter sanat aegrum vel vivificat mortuum, id est, iustificat impium, et eum ad perfectam sanitatem, hoc est, ad perfectam vitam iustitiamque perduxerit, non deserit si non deseratur, ut pie semper iusteque vivatur. Sicut enim oculus corporis etiam plenissime sanus, nisi candore lucis adiutus non potest cernere: sic et homo etiam perfectissime iustificatus, nisi aeterna luce iustitiae divinitus adiuvetur, recte non potest vivere. Sanat ergo Deus, non solum ut deleat quod peccavimus, sed ut praestet etiam ne peccemus (*De nat. et gr.* 26,29: ML 44,261) 6.

ii

1488. De qua possibilitate Pelagius in libro primo pro Libero Arbitrio ita loquitur: «Habemus autem», inquit, «possibilitatem utriusque partis a Deo insitam, velut quamdam, ut ita dicam, radicem fructiferam atque fecundam, quae ex voluntate hominis diversa gignat et pariat, et quae possit ad proprii cultoris arbitrium, vel nitere flore virtutum, vel sentibus horrere vitiorum». Ubi non intuens quid loquatur, unam eandemque radicem constituit bonorum et malorum, contra evangelicam veritatem doctrinamque

6 Duplici exemplo declarat necessitatem gratiae actualis, etiam pro homine iustificato. Unum est infirmi hominis, qui cum sanatur a medico, sustentandus est etiam elementis, et alimentis corporalibus, ut eadem sanitas apto subsidio convalescat atque persistat; alterum corporeorum oculorum, qui etiam plenissime sani, cernere colorata, nisi candore lucis adiuti, non possunt. Ita interpretatur hunc locum Bertl *De theol. disc.* vol. 1-2 1.14,37.

apostolicam. Nam et Dominus nec arborem bonam dicit posse facere fructus malos, nec malam bonos (Mt. 7,18); et apostolus Paulus cum dicit radicem malorum omnium esse cupiditatem (1 Tim. 6,10), admonet utique intelligi radicem bonorum omnium caritatem. Unde si duae arbores, bona et mala, duo sunt homines, bonus et malus, quid est bonus homo, nisi voluntatis bonae⁷, hoc est, arbor radicis bonae? et quid est homo malus, nisi voluntas malae, hoc est, arbor radicis malae? Fructus autem harum radicum atque arborum, facta sunt, dicta sunt, cogitata sunt, quae bona de bona voluntate procedunt, et mala de mala (De grat. Chr. 18,19: ML 44,369).

1489. Facit autem homo arborem bonam, quando *Dei* accipit gratiam. Non enim se ex malo bonum per se ipsum facit; sed ex *illo et per illum* et in illo qui semper est bonus: nec tantum ut arbor sit bona, sed etiam ut faciat fructus bonos, eadem gratia necessarium est ut adiuvetur, sine qua boni aliquid facere non potest. Ipse quippe in bonis arboribus cooperatur fructum, qui et forinsecus rigat atque excolit per quemlibet ministerium, et per se dat intrinsecus incrementum (1 Cor. 3,7) (*De gr. Chr.* 19,20: ML 44,370).

1490. Alia quippe sunt (adiutoria), sine quibus illud ad quod adiuvant, effici non potest; sicut sine navi navigat nemo, nemo sine voce loquitur, nemo sine pedibus graditur, nemo sine luce intuetur, et multa huiusmodi: unde est etiam illud, quod nemo sine Dei gratia recte vivit. Alia vero sunt adiutoria, quibus sic adiuvamur, ut etiam si desint, possit alio modo fieri propter quod ea requirimus: sicut illa sunt quae commemoravi; tribula ad fruges terendas, paedagogus ad puerum ducendum, medicamentum humana arte confectum ad recipiendam salutem, et caetera talia (*De gest. Pel.* 2,3: ML 44,321)⁸.

1491. Istam Dei gratiam in divinis eloquiis manifestam etiam Pelagius manifeste fateatur... Cognitionem et dilectionem, sicut sunt discernenda, discernat. Quia scientia inflat, caritas aedificat (1 Cor. 8,1). Et tunc scientia non inflat, quando caritas aedificat... Et si consenserit nos gratiam Dei appellare caritatem; non sic sentiat, tamquam ulla merita bona nostra praecesserint. Nam quae merita bona tunc habere poteramus, quando Deum non diligebamus. Ut enim acciperemus dilectionem qua diligeremus, dilecti sumus, cum eam nondum haberemus. Hoc Ioannes Apostolus apertissime dicit: *Non quod nos dilexerimus Deum, sed quia ipse dilexit nos*. Et alibi: *Nos diligamus*, inquit, *quia ipse prior dilexit nos* (1 Io. 4, 10.19). Optime omnino atque verissime. Non enim haberemus

⁷ «Bona voluntas» idem est ac caritas: «Quasi vero aliud sit bona voluntas quam caritas, quam Scriptura nobis esse clamat ex Deo, et a Patre datam ut filii eius essemus». (*De gr. Chr.* 21,22: ML 44,371). Notetur quomodo Augustinus de duplici loquitur caritate, sive pro gratia justificationis, sive pro auxilio transeunti ac supernaturali.

⁸ De absoluta necessitate gratiae caritatis, iuxta Augustinum, plura apud Mc Kugo, o.c. c.4: «De Physica virtute et physica necessitate caritatis», 37-47.

unde illum diligeremus, nisi hoc ab illo, cum prior nos diligeret, sumeremus. Quid autem boni faceremus, nisi diligeremus? Aut quomodo bonum non facimus, si diligamus? Etsi enim Dei mandatum videtur aliquando non a diligentibus, sed a timentibus fieri; tamen ubi non est dilectio, nullum bonum opus imputatur, nec recte bonum opus vocatur: quia omne quod non ex fide est, peccatum est (Rom. 14,23); et fides per dilectionem operatur (Gal. 5,6). Ac per hoc gratiam Dei, qua caritas Dei diffunditur in cordibus nostris per Spiritum Sanctum qui datus est nobis (Rom. 5,5), sic confiteatur qui vult veraciter confiteri, ut omnino nihil boni sine illa, quod ad pietatem pertinet veramque iustitiam⁹, fieri posse non dubitet. Non quomodo iste, qui cum dicit, «propterea dari gratiam, ut quod a Deo praecipitur, facilius impleatur», quid de illa sentiat ostendit, scilicet, quod etiam sine illa, etsi minus facile, fieri tamen quod divinitus praecipitur, potest (*De gr. Chr.* 26,27: ML 44.374).

1492. Apparet igitur litterae vetustatem, si desit novitas spiritus, reos facere potius cognitione peccati, quam liberare a peccato. Unde et alibi scriptum est, *Qui apponit scientiam, apponit et dolorem* (Eccle. 1,18): non quia ipsa lex malum est, sed quia mandatum bonum habet in littera demonstrante, non in adiuvante spiritu: quod mandatum si fit timore poenae, non amore iustitiae, serviliter fit, non liberaliter, ideo nec fit. Non enim fructus est bonus, qui de caritatis radice non surgit. Porro autem si adsit fides quae per dilectionem operatur (Gal. 5,6), incipit condelectari legi Dei secundum interiorem hominem, quae delectatio non litterae, sed spiritus donum est; etiamsi alia lex in membris adhuc repugnat legi mentis, donec in novitatem, quae de die in diem in interiore homine augetur, tota vetustas mutata pertranseat, liberante nos de corpore mortis huius gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum (*De Sp. et litt.* 14,26: ML 44,217).

1493. His itaque disputationibus perversis et impiis, non solum contradicuntur orationibus nostris, quibus a Domino petimus quidquid sanctos petiisse legimus et tenemus; verum etiam benedictionibus nostris resistitur, quando super populum dicimus, optantes eis et poscentes a Domino, ut eos abundare faciat in caritate invicem, et in omnes (1 Thess. 3,12), et det eis secundum divitias gloriae suae virtute corroborari per Spiritum eius (Eph. 3,16); et impleat eos omni gaudio, et pace in credendo, et potentia Spiritus Sancti (Rom. 15,13). Ut quid eis ista petimus¹⁰, quae populis a

⁹ «Ad pietatem veramque iustitiam», cf. quae supra diximus n.1478. Ex oppositione inter opera timore et caritate facta, deducitur et supernaturalitas actuum qui sub gratia caritatis fiunt, et necessitas gratiae. Propterea ait: «Non enim fructus est bonus, qui de caritatis radice non surgit». Vide n.1492. Intellige bonum bonitate supernaturali. Cf. McKugo, *o.c.* 44-45, et quae etiam infra dicemus ubi de *operibus infidelium*.

¹⁰ Saepissime utitur Augustinus argumento ex oratione dominica: «Nam quid stultius, quam orare ut facias, quod in potestate habebas?» (*De nat. et gr.* 18,20: ML 44,256). «Cur petitur quod ad nostram pertinet potestatem, si Deus non

Domino petiisse Apostolum novimus, si iam natura nostra, creata cum libero arbitrio, omnia haec sibi potest sua voluntate praestare? ut quid etiam dicit idem ipse Apostolus, *Quotquot enim Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei*; si spiritu naturae nostrae agimur, ut efficiamur filii Dei? ut quid dicit similiter, *Spiritus adiuvat infirmitatem nostram* (Rom. 8,14.16); si natura nostra sic creata est, ut Spiritu ad opera iustitiae non indigeat adiuvari? ut quid scriptum est, *Fidelis autem Deus, qui non permittet vos tentari super id quod potestis, sed faciet cum tentatione etiam exitum, ut possitis sustinere* (1 Cor. 10,13); si iam ita conditi sumus, ut viribus liberi arbitrii universas tentationes sustinendo superare possimus? (*Ep.* 179,4: ML 33,775).

1494. Sed quoniam dicunt, «Inimicos suos dicta nostra (Pelagianorum) in veritatis odium suscepisse, et toto penitus Occidente non minus stultum quam impium dogma esse susceptum, et simplicibus episcopis II, sine congregatione synodi in locis suis sedentibus ad hoc confirmandum subscriptionem queruntur extortam»; cum potius eorum profanas vocum novitates Ecclesia Christi et occidentalis et orientalis horruerit: ad curam nostram existimo pertinere, non quod iam satis fecimus; verum etiam de sanctorum litteris, qui ante nos fama celeberrima et ingenti gloria tractaverunt, aliqua documenta proferre: ... ut admoneantur... a nobis rectam et antiquitus fundatam catholicam fidem adversus recedentem Pelagianorum haeticorum praesumptionem perniciemque defendi (*C. duas Ep. Pel.* IV 8,20: ML 44,623).

1495. Nimis longum erit, si omnia velim commemorare, quae sanctus Ambrosius adversus hanc haeresim Pelagianam tanto post exorturam, non eis quidem respondens, sed praedicans catholicam fidem, atque in ea homines aedificans dixit et scripsit. Sed nec illa omnia commemorare potui vel debui, quae gloriosissimus in Domino Cyprianus posuit in Epistolis suis, quibus demonstretur, quam sit haec, quam tenemus, fides vera vereque christiana atque catholica, sicut per Scripturas sanctas antiquitus tradita, sic a patribus nostris, et usque ad hoc tempus, quo isti eam convellere tentaverunt, re-tenta atque servata (*C. duas Ep. Pel.* IV 12,32: ML 44,636) 12.

1496. Isti tales tantique doctores (Cyprianus, Ambrosius, Gre-
adiuvat voluntatem?» (*De gr. Chr.* 15,16: ML 44,369). Vide supra n.1446. Plura de argumento ex oratione apud Augustinum habet Germán Mártel, *La Tradición en San Agustín* (Madrid 1943) 109-114.

** Contra futilem et iniustam accusationem Pelagianorum retorquet Augustinus, documenta allegans eorum Patrum qui ante exortam haeresim scripserunt: «Quid est ergo quod dicunt. *Simplicibus episcopis, sine congregatione synodi in locis suis sedentibus, extorta subscriptio?* Numquid beatissimis et in fide catholica excellentissimis viris Cypriano et Ambrosio ante istos, adversus istos extorta subscriptio est: qui eorum impia dogmata tanta manifestatione subvertunt, ut quae contra eos manifestiora dicamus, vix nos invenire possimus?» (*C. duas Ep. Pel.* IV 12,34: ML 44,637-638). Testimonia Cypriani et Ambrosii citat Augustinus (*Ib.* c.8-11: ML 44,623-636).

12 Cf. etiam *C. Iulii* III 17,32. ubi allegat in favorem gratiae testimonia Irenaei, Cypriani. Reticii. Olympii, Hilarii. Ambrosii, Gregorii Naz., Bastiti, Io. Chrysost., Innocenti! et Hieronymi (ML 44,719).

gorius Nazianzenus) dicentes non esse aliquid, de quo tanquam de nostro, quod nobis Deus non dederit, gloriemur; nec ipsum cor nostrum et cogitationes nostras in potestate nostra esse; et totum dantes Deo, atque ab ipso nos accipere confitentes, ut permansuri convertamur ad eum; ut id quod bonum est, nobis quoque videatur bonum et velimus illud, ut honoremus Deum, et recipiamus Christum, ut ex indevotis efficiamur devoti et religiosi, ut in ipsam Trinitatem credamus, et confiteamur etiam voce quod credimus: haec utique gratiae Dei tribuunt, Dei munera agnoscunt, ab ipso nobis, non a nobis esse testantur (*De dono pers.* 19,50: ML 45,1025)¹³.

CAPUT V

De facienda et perficienda iustitia

Summarium.—Variae definitiones peccati: 1497-1500.—In controversia Pelagiana latissime usurpavit Augustinus nomen *peccati*. Et iusti peccatum habent: 1501-1502.—Duo praecepta, affirmativum unum, negativum alterum: 1503.—Describit quid sit *facere* iustitiam, quid vero *perficere*: 1504-1506.—Iustitia *parva* seu minor (*facere* iustitiam), facit meritum; iustitia *maior* (*perficere* iustitiam) erit praemium in caelo: 1507-1508.—Quamvis nullus in hac vita (praeter Dominum et Beatam Virginem), sit sine peccato, possibile tamen est non tantum opus iustitiae, sed et ipsa perfectio iustitiae per extraordinariam gratiam Dei. Ideo praecepta data sunt, ut curramus, speremus, oremus ut vires nostrae per gratiam adiuventur. Quanto longior a peccato, tanto quis propinquior est plenitudini iustitiae. Gratiae Dei est, ut innotescat quod latebat, et suave fiat quod non delectabat: 1509-1514.

1497. Nam illud quod ignorans quisque non recte facit, et quod recte volens facere non potest, ideo dicuntur peccata, quia de peccato illo liberae voluntatis originem ducunt: illud enim praecedens meruit ista sequentia. Nam sicut linguam dicimus non solum membrum quod movemus in ore dum loquimur, sed etiam illud quod huius membri motum consequitur, id est formam tenoremque verborum, secundum quem modum dicitur alia lingua graeca, alia latina: sic non solum peccatum illud dicimus, quod proprie vocatur peccatum, libera enim voluntate et ab sciente committitur; sed etiam illud quod iam de huius supplicio consequatur necesse est (*De lib. arb.* III 19,54: ML 32,1297) 1.

¹³ Pro momento et evaluatione argumenti ex Traditione in Agustino, cf. G. MÄRTTL, *o.c.*

¹ Quae de peccato praemittimus quasi necessaria sunt ad meliorem intelligentiam dicendorum de facienda et perficienda iustitia. Non omnia tamen quae de peccato habet Augustinus exhaustire in mente est, sed ea tantum dantur quae magis directe ad rem nostram pertinent. Cf. plura apud Gregorio Armas, *La moral de San Agustín* (Madrid 1954) 163ss; Id., *Teología agustiniana del pecado*: Augustinus 2 (1956) 169-186.

Ne plura repetere necesse sit, vide quae diximus in *De Deo elev.* c.21.

Distinguit heic Augustinus inter peccatum formale, quale fuit peccatum Adae, scienter et libenter commissum (et tunc proprie vocatur peccatum), et peccatum materiale, quod tanquam supplicium, necessario sequitur ex igno-

1498. Sine prius etiam peccatum definiamus» quod sine voluntate esse non posse omnis mens apud se divinitus conscriptum legit. Ergo peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat, et unde liberum est abstinere. Quanquam si liberum non sit, non est voluntas (*De anim.* c. Man. 11,15: ML 42,105)2.

1499. Potest etiam putari falsa esse ista sententia qua diximus, *Nusquam nisi in voluntate esse peccatum* quia dixit Apostolus: *Si autem quod nolo, hoc facio. iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum.* Hoc enim peccatum usque adeo non est in voluntate, ut dicat: *Quod nolo, hoc facio.* Quomodo ergo nusquam est nisi in voluntate peccatum? Sed hoc peccatum de quo sic est locutus Apostolus, ideo peccatum vocatur, quia peccato factum est⁴, et poena peccati est; quandoquidem hoc de concupiscentia

rantia vel concupiscentia, quam ex peccato Adae habemus. Ita motus concupiscentiae» quibus consensus non praebetur.

Si haec prae mente habeantur, siculi etiam distinctio ab Augustino facta inter libertatem et liberum arbitrium (cf. supra *De Deo elev.* c.28), iam videre est quomodo interpretanda sint haec verba Augustini et similia: «Neque liberum arbitrium quidquam nisi ad peccandum valet, si lateat veritatis via» (*De Sp. et litt.* 3,5; ML 44,203).

De operibus infidelium, et quo sensu peccata vocentur, vide c.9.

2 Cum Iulianus Pelagianus, ex hac definitione in controversia cum Manichaeis data, argueretur contra peccatum originale, explicat Augustinus hanc definitionem proprie verificati in Adam: «Ipse est Adam, quem nostra illa definitio, quae tibi placuit» intuebatur, cum dicerem, 'Peccatum est voluntas retinendi vel consequendi quod iustitia vetat, et unde liberum est abstinere'. Adam quippe omnino, quando peccavit, nihil in se habebat mali, quo nolens urgere-tur ad operandum malum... ac per hoc id egit peccando, quod iustitia vetabat, et unde liberum illi fuerat abstinere».

Nam ei qui dicit. *Quod nolo malum, hoc ago* (Rom. 7,29), abstinere inde, liberum non est» (*C. Iul. o.i.* I 47: ML 45,1067).

Postea tria haec distinguit: a) peccatum; b) poenam peccati, et: c) utrumque, i.e. ita peccatum, ut ipsum sit etiam poena peccati. Hac definitione *primum* ex tribus definitum est, non secundum vel tertium (*Ib.*). Cf. etiam *Retr.* I 15,4: ML 32,609; *C. Iul. o.i.* I 44: ML 45,1066.

Denique, haec tria exemplis illustrat, asseritque *primum*, etiam in homine locum posse habere, quamvis non eodem gradu quo in Adam, propter vulneratam libertatem: «Multa quippe sunt quae agunt homines mala, a quibus eis liberum est abstinere: sed nulli tam liberum est, quam illi fuit, qui Deo suo, a quo erat conditus rectus, nullo prorsus vitio depravatus adstabat» (*Ib.*). Hac ratione intellectum, peccatum est contra praeceptum *faciendi* iustitiam.

Pro *secundo*, exemplum affert alicuius, qui aliquid patitur: «cum pro scelere, qui peccavit, occiditur...» De *tertio*, i.e. peccatum et simul poena peccati, intelligi potest illud: *Quod nolo malum, hoc ago.* Ad hoc tertium pertinet originale peccatum, quod eo dicitur voluntarium quia etiam «descendit a voluntate peccantis. Fuit Adam, et in illo fuimus omnes; periit Adam, et in illo omnes perierunt» (ex S. Ambrosio). Ex hoc peccato veniunt ignorantia et cupiditas, et propterea ad id «pertinent etiam omnia quae per ignorantiam cum aguntur mala, non putantur mala, vel etiam putantur bona. Caecitas enim cordis, si peccatum non esset, iniuste argueretur: arguitur tamen...» (*Ib.*). Haec quaestio est de peccato materiali ex ignorantia, et est contra *perfectionem* iustitiae. Haec bene prae mente habeantur ad infra dicenda. Cf. Charles Merlin, *Véritable clef des ouvrages de S. Augustin contre les Pélagiens.* apud ML 47,939ss. (Exponit atque refutat erroneam interpretationem Augustini a Iansenio factam.) Pro *bibliographia* peccati iuxta Augustinum, vide supra n.834.

3 Cf. *De d. anim.* 10,12: ML 42,103.

4 Concupiscentia ideo peccatum dicitur, quia ex peccato est, et est poena peccati. Actio iustitiae in eo est, quod concupiscentiae ad peccatum inclinanti,

carnis, quod aperit in consequentibus dicens: *Scio quia non habitat in me, hoc est in carne mea bonum: velle enim adiacet mihi, perficere autem bonum, non* (Rom. 7,16-18). Perfectio quippe boni est, ut nec ipsa concupiscentia peccati sit in homine, cui quidem quando bene vivitur, non consentit voluntas: verumtamen non perficit bonum, quia inest adhuc concupiscentia cui repugnat voluntas (*Retr.* I 15,2: ML 32,608-609).

1500. Peccatum est autem, cum vel non est caritas, quae esse debet, vel minor est quam debet, sive hoc voluntate vitari possit, sive non possit: quia si potest, praesens voluntas hoc facit: si autem non potest, praeterita voluntas hoc fecit; et tamen vitari potest, non quando voluntas superba laudatur, sed quando humilis adiuvatur (*De perf. iust. hom.* 6,15: ML 44,298)5.

1501. Deinde commemorat eos, «qui non modo non peccasse, verum etiam iuste vixisse referuntur, Abel, Enoch, Melchisedech, Abraham...» Adiungit etiam feminas, «Debboram, Annam Samuelis matrem, Iudith, Esther... ipsam etiam Domini ac Salvatoris nostri Matrem, quam» dicit, «sine peccato confiteri necesse esse pietati». Excepta itaque sancta virgine Maria, de qua propter honorem Domini nullam prorsus cum de peccatis agitur, haberi volo quaestionem: unde enim scimus quid ei plus gratiae collatum fuerit ad vincendum omni ex parte peccatum quae concipere ac parere meruit, quem constat nullum habuisse peccatum? hac ergo Virgine excepta, si omnes illos sanctos et sanctas, cum hic viverent, congregare possemus et interrogare utrum essent sine peccato, quid fuisse responsuros putamus? utrum hoc quod iste dicit, an quod Ioannes apostolus? Rogo vos, quantalibet fuerint in hoc corpore excellentia sanctitatis, si hoc interrogari potuissent, nonne una voce clamassent, Si dixerimus quia peccatum non habemus, nos ipsos decipimus, et veritas in nobis non est (1 Io. 1,8) (*De nat. et gr.* 36,42: ML 44, 267)6.

1502. Ita nec commemorandum fuit, si Abel, quamvis merito iustus appellatus est, paulo immoderatus aliquando risit, vel animi remissione iocatus est, vel vidit aliquid ad concupiscendum, vel aliquanto immoderatus poma decerpsit, vel plusculo cibo crudior fuit, vel cum oraret cogitavit aliquid unde eius in aliud avocaretur intentio, et quoties illi ista ac similia multa subrepserint. An forte peccata non sunt, de quibus generaliter cavendis atque cohibendis admonemur praecepto apostolico, ubi dicit, *Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore ad obediendum desideriis eius* (Rom. 6,12). His quippe ne obediamus ad ea quae non licent, vel minus decent, quotidiana et perpetua conflictatione certandum est... Hunc vitiosae affectionis appetitum qui magna ex parte frenarunt, ut non obe-

non consentiatur; perfectio vero iustitiae significat, nequidem indeliberatis concupiscentiae motibus subici.

5 Iterum in hac definitione, peccatum latissime sumpsit. Cf. dicta in n. praecedenti, quod «peccata» quae, per ignorantiam vel concupiscentiam, ex peccato originali dimanant.

6 Vide n. sequentem.

dirent desideriis eius. ... etiam iusti appellari meruerunt; et hoc, adiutorio gratiae. Verum quia saepe in levissimis et aliquando incautis obrepit peccatum; et iusti fuerunt, et sine peccato non fuerunt. Postremo si in Abel iusto caritas Dei, qua una vere iustus est quicumque iustus est, adhuc erat quo posset et deberet augeri⁷, quidquid minus erat, ex vitio erat. Et cui non minus sit, donec ad illam eius fortitudinem veniatur, ubi tota hominis absorbeatur infirmitas (*De nat. et gr.* 38,45: ML 44,269) 8.

1503. Respondetur multa esse in Scripturis sanctis divina praecepta, quae omnia commemorare nimis operosum est: sed Dominus... in duobus praeceptis dixit Legem Prophetasque pendere; ut intelligeremus, quidquid aliud divinitus praeceptum est, in his duobus

7 Intellige, «quo posset et deberet augeri» in hac vita, «neque enim, si esse nondum potest tanta dilectio Dei. quanta illi cognitioni plenae perfectaeque debetur, iam culpa deputandum est» (*De Sp. et litt.* 36.65: ML 44,244).

Ut in *De Sp. et litt.* n.64 explicat, praeceptum de *Deo toto corde et anima* diligendum, tunc perfecte implebitur cum nihil possit addi cognitioni, quia «quanto maior notitia, tanto erit maior dilectio», in caelo autem Deum cognoscemus, sicut cogniti sumus (1 Cor. 13,12). «Nec ideo tamen plus esse poterit, quam ex toto corde, ex tota anima, ex tota mente. Neque enim restat in nobis aliquid quod addi possit ad totum; quia si restabit aliquid, illud non erit totum» (*Ib.*). Et alibi hoc habet: «Tunc ergo erit plena iustitia, quando plena sanitas; tunc plena sanitas, quando plena caritas; plenitudo enim legis caritas (Rom. 13, 10): tunc autem plena caritas, quando videbimus eum sicuti est (1 Io. 3,2). Neque enim erit quod addatur ad dilectionem, cum fides pervenerit ad visionem» (*De perf. iust. hom.* 3,8: ML 44,295).

8 Pro necessitate gratiae debellando, Augustinus latissimo sensu usurpavit vocem 'peccati' in controversia Pelagiana, atque strenue defendit, eos etiam qui merito iusti appellantur in S. Scriptura, non fuisse absque peccato, una Virgine Maria, propter Christum, excepta. Nec putat peccata levissima quae commiserunt, narrari in S. Scriptura. «Ea quippe scripta sunt, quibus et modus adhibendus fuit, et paucis exemplis ad multa necessaria lectus instruendus» (*De nat. et gr.* 38,45: ML 44,268). Hinc 'peccata' iusti Abel enumerat. Alibi inter peccata iustorum, habet, quod concupiscentia, «in usu rerum etiam concessarum atque licitarum exserit immoderationem suam: in ipsa vera beneficentia qua iustus consulit proximo, quaedam fiunt quae obsint, cum prodesse putata sint...» (*De perf. iust. hom.* 8,18: ML 44,300).

Cum Caelestius dixerit hominem posse esse sine peccato, respondet Augustinus: «Neque nos negamus. Quando autem possit, et per quem possit, hoc quaeritur» (*De perf. iust. hom.* 7,16: ML 44,299). Iterum cum Caelestius divina adduxerit testimonia, «quibus probatur praeceptum esse homini ut absque peccato sit», ait Augustinus: «Non utrum praeceptum sit quaerimus, quod valde manifestum est; sed hoc ipsum quod praeceptum esse constat, utrum in corpore mortis huius possit impleri, ubi caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, ut non ea quae volumus faciamus» (*Ib.* 8,17).

Ex tali statu quaestionis iam apparet, quanti momenti sit in singulis casibus examinare, quo sensu Augustinus vocem *peccati* usurpet, et quaenam eius doctrina sit de parva et magna iustitia, seu de facienda et perficienda iustitia, quam hoc capite exhibemus.

Haud dubium est, eum peccati nomine intellexisse, non tantum peccatum formale, sed et materiale, atque in primis concupiscentiam ipsam (vide supra *De Deo elev.* c.26), quae sicut non fuit in Adam ante peccatum, «omnino esse non debet, nec erit in illa perfectione iustitiae, ubi nullum erit omnino peccatum...» (*Ib.* 8,18).

Nec mirandum tam amplissimo sensu S. Augustinum de peccato locutum fuisse, cum S. Paulus concupiscentiam peccatum vocet, et Cone. Trid. defini-verit, ideo concupiscentiam vocari peccatum, «quia ex peccato est et ad peccatum inclinatur» (Denz., *Ench. Symb.* ed. 18-20 n.792).

habere finem, et ad haec duo esse referenda, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota mente tua; et Diliges proximum tuum tanquam te ipsum. In his, inquit, duobus praeceptis tota Lex pendet et Prophetae* (Mt. 22,40.37). Quidquid ergo Dei lege prohibemur, et quidquid iubemur facere, ad hoc prohibemur et iubemur, ut duo ista compleamus. Et forte generalis prohibitio est, *Non concupisces* (Ex. 20,17); et generalis iussio, *Diliges* (Deut. 6,5) (*De per. iust. hom.* 5,11: ML 44,296).

1504. Abstinet enim se ab omni re mala, etiam qui habet peccatum, quod in se regnare non sinit, cui subrepat improbanda cogitatio, quam pervenire ad finem operis non permittit. Sed aliud est non habere peccatum, aliud non obedire desideriis eius. Aliud est implere quod praeceptum est, *Non concupisces* (Ex. 20,17); et aliud est per quemdam abstinenciae conatum saltem id agere quod item scriptum est, *Post concupiscentias tuas non eas* (Eccli. 18,30): nihil horum tamen scire se recte posse sine gratia Salvatoris. Facere est ergo iustitiam, in vero Dei cultu cum interno concupiscentiae malo interna conflictatione pugnare: perficere autem, omnino adversarium non habere. Nam qui pugnat, et adhuc periclitatur, et aliquando percutitur, etiam si non sternitur: qui autem non habet adversarium, plena pace laetatur. Et ipse esse sine peccato verissime dicitur, in quo nullum habitat peccatum; non qui per abstinenciae mali operis dicit, *Iam non ego operor illud, sed id quod in me habitat peccatum* (Rom. 7,20) (*De nat. et gr.* 62,72: ML 44,283) 9.

1. 1

1505. *Velle, inquit, adiacet mihi, perficere autem bonum non* (Rom. 7,18). Numquid dixit, Non mihi adiacet facere bonum? Si hoc dixisset, spes nulla esset. Non ait, Non mihi adiacet facere, sed, *Non mihi adiacet perficere*. Quae est enim perfectio boni, nisi consumptio et finis mali? Quae est autem consumptio mali, nisi quod Lex dicit, *Non concupisces*? Omnino non concupiscere perfectio boni est, quia consumptio mali est. Hoc dicebat ille, *Perficere bonum non mihi adiacet*; quia non poterat facere ut non concupisceret: faciebat tantum ut concupiscentiam refrenaret, ut concupiscentiae non consentiret, et concupiscentiae membra ad satellicium non praeberet. *Perficere ergo, inquit, bonum non mihi adiacet*: non possum implere quod dictum est, *Non concupisces*. Quid ergo opus est? Ut impleas, *Post concupiscentias tuas non eas* (*In Io. Ev. tr.* 41,12: ML 35.1699) 10.

1506. Sed si dici potest quaedam iustitia minor huic vitae competens, qua iustus ex fide vivit (Rom. 1,17), quamvis pere-

9 Hic et in sequentibus nn., describit quid sit *facere* iustitiam, et quid *perficere*. Breviter: *facere iustitiam* est concupiscentiae (quam peccatum appellat), non consentire, non sinere ut concupiscentia regnet. *Perficere iustitiam* significat omnino non concupiscere, «adversarium non habere», i.e. etiam motibus indeliberatis seu peccato materiali carere. Egemus gratia Salvatoris. Ad faciendam iustitiam pertinet praeceptum: *Post concupiscentias tuas non eas*; ad perficiendam vero, *Non concupisces*.

10 Praeceptum faciendi iustitiam potest impleri in hac vita; perficere vero iustitiam ad futuram vitam pertinet, nisi per extraordinariam gratiam Dei. Vide n.1508.

t

V V^g
₋
V *

CA

grinus a Domino, et ideo per fidem ambulans, nondum per speciem non absurde dicitur etiam ad istam pertinere ne peccet. Neque enim, si tese nondum potest tanta dilectio Dei, quanta illi cognitioni plenae perfectaeque debetur, iam culpae deputandum est. Aliud est enim totam nondum assequi caritatem, aliud nullam sequi cupiditatem. Quamobrem debet homo, quamvis longe minus amet Deum, quam eum potest amare conspectum, nihil tamen appetere illicitum: sicut etiam in his quae adiacent sensibus corporis, potest oculus nullis tenebris delectari, quamvis non possit in fulgentissima luce defigi. Verum ecce iam talem constituamus animam humanam in hoc corruptibili corpore, quae etsi nondum illa supereminentissima perfectione caritatis Dei omnes motus terrenae libidinis absorberit atque consumpserit, attamen in ista minore iustitia ad illicitum aliquid operandum eidem libidini nulla inclinatione consentiat: ut ad illam vitam iam immortalem pertineat, *Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota virtute tua* (Deut. 6,5); ad hanc autem, *Non regnet peccatum in vestro mortali corpore ad obediendum desideriis eius* (Rom. 6,12): ad illam, *Non concupisces* (Ex. 20,17); ad istam, *Post concupiscentias tuas non eas* (Eccli. 18,30); ad illam, nihil amplius quaerere, quam in ea perfectione persistere; ad istam, hoc quod agit in opere habere, et illius perfectionem pro mercede sperare: ut per illam iustus sine fine vivat in specie, quam in ista desideravit; per hanc autem iustus vivat ex fide, in qua illam certo fine desiderat (*De Sp. et litt.* 36,65: ML 44.244) η.

1507. Quis autem ferat eos obicere nobis, «quod post resurrectionem tales processus futuros esse dicamus, ut ibi incipiant homines, quae hic noluerint, Dei mandata complere»: quoniam dicimus, ibi omnino nullum futurum esse peccatum, nec cum aliqua peccati cupiditate conflictum; tanquam ipsi audeant hoc negare?... Hic ergo praeceptum est, ut non peccemus: ibi praemium, non posse peccare. Hic praeceptum est, ut desideriis peccati non obediamus: ibi praemium, ut desideria peccati non habeamus (*C. duas Ep. Pel.* III 7,17: ML 44,600) 12.

1508. Quamobrem qui secundum iustitiam quae in lege est, sine fide gratiae Christi vivit, sicut se Apostolus sine querela vixisse commemorat, nullam veram putandus est habere iustitiam: non quia lex vera et sancta non est; sed quia obedire velle litterae iubenti, sine vivificante spiritu Dei, veluti ex viribus liberi arbitrii, iustitia vera non est. Iustitia vero, secundum quam iustus ex fide vivit, quoniam per spiritum gratiae homini ex Deo est, vera iustitia est. Quae licet non immerito in aliquibus iustis pro huius vitae capacitae perfecta dicitur, parva tamen est ad illam magnam, quam capit

11 Etiam iustitia *minori* (*facere* iustitiam), quae huic vitae competit, praecipimur ne peccemus, etsi nondum datum sit Deum perfectissima caritate, quae «motus libidinis consumpserit», diligere. Sicut in oculo corporis, aliud est «nullis tenebris delectari», aliud «in fulgidissima luce defigi». Hoc secundum, tamquam merces, in caelo dabitur, iis qui in terra legitime certaverint.

12 Praemium erit in caelo, non posse peccare.

aequalitas Angelorum. Quam qui nondum habebat, et propter illam quae iam inerat, perfectum, et propter istam quae adhuc deerat, imperfectum se esse dicebat (S. Paulus). Sed plane minor ista iustitia facit meritum, maior illa fit praemium. Unde qui istam non sequitur, illam non assequitur. Quocirca post resurrectionem hominis, futuram negare iustitiae plenitudinem, et putare tantam futuram esse iustitiam in corpore vitae illius, quanta esse potest in corpore mortis huius, dementiae singularis est (*C. duas Ep. Pel. III 7,23: ML 44.605*) 13.

1509. Tales iusti ex fide viventes, non opus habent dicere, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris?* (Mt. 6,12) falsumque esse convincunt, quod scriptum est, *Non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens?* (Ps. 142,2) et illud, *Si dixerimus quia peccatum non habemus, nosmetipsos decipimus, et veritas in nobis non est?* (1 Io. 1,8) ... et si qua alia in hanc sententiam sancta Scriptura commemorat? Sed quoniam haec falsa esse non possunt, illud esse consequens video, ut qualemcumque vel quantamlibet in hac vita potuerimus definire iustitiam, nullus in ea sit hominum qui nullum habeat omnino peccatum (*De Sp. et litt. 36,65: ML 44,244*) 14.

1510. Sed inveniant isti, si possunt, aliquem sub onere corruptionis huius viventem, cui iam non habeat Deus quod ignoscat: nisi tamen eum fateantur non doctrina legis datae, sed etiam infuso spiritu gratiae, ut talis esset, adiutum; non cuiuscemodi peccati crimen sed ipsius impietatis incurrent. Sane quanquam talem, si testimonia illa divina competenter accipiant, prorsus invenire non possunt: nullo modo tamen dicendum, Deo deesse possibilitatem, qua voluntas sic adiuvetur humana, ut non solum iustitia ista quae

13 Calumniae Pelagianorum, quod catholici Apostolos et Prophetas non sanctos definierint, sed minus malos in comparatione peiorum (*Ib. n.14*), duas offert responsiones, quarum prima est, quod Apostoli et Prophetae, opera bona habentes «ex fide recta quae per dilectionem operatur» (*Ib.*), veram habent iustitiam; dum ii qui «ignorantes Dei iustitiam, et suam volentes constituere, iustitiae Dei non sunt subiecti» (Rom. 10,3), adhuc sub lege sunt (*Ib. n.20*), nec veram habent iustitiam, quia «sine fide gratiae Christi» (*Ib. n.23*), «etiam quae videntur bona opera, in peccata vertuntur; omne enim quod non est ex fide peccatum est» (Rom. 14,23; *Ib. n.14*).

Iustitia tamen etiam eorum qui vere iusti sunt, relativa est in hac vita, nec aequare potest iustitiae Angelorum (*Ib. n.18*), sed est «secundum istius vitae modum» (*Ib. n.15*), nec tanta quanta erit in caelo (*Ib. n.17*), ubi «perficietur dilectio» (*Ib. n.21*). Hinc haec iustitia *parva* vocatur, cuius praemium erit iustitia magna seu perfecta in caelo (*Ib. n.19*). Ad hanc iustitiam pertinet etiam, humilis confessio, qua iustus fatetur, se «nondum esse perfectum» (*Ib. n.15*). Sicut S. Paulus, etiam sancti habent «stimulum carnis, angelum satanae», qui eos colaphizet, tanquam «salubre, quamvis molestum medicamentum», «contra elationis vitium» (*Ib. n.18*). Ita concludit quod, propter leviora peccata et imperfectiones, etiam a sanctis Apostolis commissa, eos etiam Dominus praeceperit «in oratione dicere. *Dimitte nobis debita nostra*» (Mt. 6,12) (*Ib. n.15*). Recole quae de ratione peccati habet.

14 Saepissime Augustinus arguit contra thesim pelagianam de *impeccantia*, ex Mt. 6,12, et ex 1 Io. 1,8. Cf. A.-M. la Bonnardière, *Les commentaires simultanés de Mat. 6,12 et de 1 Io. 1,8 dans l'oeuvre de saint Augustin*: Rev. des Etud. Aug. (1955, 1-2) 129-143.

ex fide est (Rom. 10,6), omni ex parte modo perficiatur in homine, verum etiam illa secundum quam postea in aeternum in ipsa eius contemplatione vivendum est. Quandoquidem si nunc velit in quocumque etiam hoc corruptibile induere incorruptionem (1 Cor. 15,53), atque hic inter homines morituros eum iubere vivere minime moriturum, ut tota penitus vetustate consumpta nulla lex in membris eius repugnet legi mentis (Rom. 7,23), Deumque ubique praesentem ita cognoscat sicut sancti postea cognituri sunt, quis demens audeat affirmare, non posse? (*De Sp. et litt.* 36,66: ML 44,245)¹⁵.

1511. Cum est adhuc aliquid carnalis concupiscentiae, quod vel continendo frenetur, non omni modo ex tota anima diligitur Deus. Non enim caro sine anima concupiscit, quamvis caro concupiscere dicatur, quia carnaliter anima concupiscit. Tunc erit iustus sine ullo omnino peccato, quando nulla lex erit in membris eius repugnans legi menti eius (Rom. 7,23), sed prorsus toto corde, tota anima, tota mente diliget Deum... Cur ergo non praeciperetur homini ista perfectio, quamvis eam in hac vita nemo habeat? Non enim recte curritur, si quo currendum est nesciatur. Quomodo autem sciretur, si nullis praeceptis ostenderetur? Sic ergo curramus, ut comprehendamus... Curramus credendo, sperando, desiderando; curramus corpus castigando, et eleemosynas in bonis dandis malisque ignoscendis, hilariter et ex corde faciendo, et currentium vires ut adiuventur orando; et sic audiamus praecepta perfectionis, ne currere negligamus ad plenitudinem caritatis (*De perf. iust. hom.* 8,19: ML 44.301)¹⁶.

1512. Tunc enim ei (homini) nulla erunt mala, ut non opus habeat dicere, *Libera nos a malo* (Mt. 6,13). Quamvis et nunc omnis qui proficit, recta intentione proficiens, recedit ab omni peccato, et tanto inde fit longinquior, quanto plenitudini iustitiae perfectionique propinquior: quia et ipsa concupiscentia, quod est peccatum habitans in carne nostra, etsi manet adhuc in membris mortalibus, minui tamen non desinit in proficientibus. Aliud est ergo, recedere ab omni peccato, quod nunc in opere est; aliud, recessisse ab omni peccato, quod in illa perfectione tunc erit (*De perf. iust. hom.* 13,31: ML 44,308).

1513. Cum, voluntatem humanam gratia adiuvante divina, sine peccato in hac vita possit homo esse, cur non sit, possem facillime ac veracissime respondere, quia homines nolunt: sed si ex me quaeritur, quare nolunt, imus in longum. Verumtamen etiam hoc sine praeiudicio diligentioris inquisitionis breviter dicam. Nolunt homi-

15 Testimonia, a Pelagianis adducta pro eorum thesi, impeccantiam non demonstrant. Omnes habent quod Deus ignoscat. Tamen non tantum iustitia *minor*, sed et *maior* seu perfecta, possibilis est etiam in hac vita per extraordinariam gratiam Dei.

16 In caelo iustitia perfecta obtinebitur. Cur tamen de huiusmodi etiam iustitia praeceptum adest? Ut curramus, «credendo, sperando, desiderando» ut adiuvemur orando. Praeceptis ostenditur quo currere debeamus. Concupiscentia minuitur in proficientibus. «Haec est nunc nostra iustitia, qua currimus esurientes et sitientes ad perfectionem plenitudinemque iustitiae, ut ea postea saturemur» (*De perf. iust. hom.* 8,18: ML 44,300).

nes facere quod iustum est, sive quia latet an iustum sit, sive quia non delectat. Tanto enim quidque vehementius volumus, quanto certius quam bonum sit novimus, eoque delectamur ardentius. Ignorantia igitur et infirmitas vitia sunt, quae impediunt voluntatem ne moveatur ad faciendum opus bonum, vel ab opere abstinendum. Ut autem innotescat quod latebat, et suave fiat quod non delectabat, gratiae Dei est, quae hominum adiuvat voluntates (*De pec. mer. et rem.* II 17,26: ML 44,167).

1514. Ecce quemadmodum sine exemplo est in hominibus perfecta iustitia, et tamen impossibilis non est. Fieret enim, si tanta voluntas adhiberetur, quanta sufficit tantae rei. Esset autem tanta, si et nihil eorum, quae pertinent ad iustitiam, nos lateret, et ea sic delectarent animum, ut quidquid aliud voluptatis dolorisve impedit, delectatio illa superaret: quod ut non sit, non ad impossibilitatem, sed ad iudicium Dei pertinet (*De Sp. et litt.* 35,63: ML 44,242) Π.

17 Summatim rem exponendo, admittit Augustinus hominem posse esse sine peccato in hac vita, «per Dei gratiam» (*De pec. mer. et rem.* II 6,7: ML 44,155). «Non igitur Deus impossibilia iubet; sed iubendo admonet, et facere quod possis, et petere quod non possis» (*De nat. et gr.* 43,50: ML 44,271).

Ad factum vero quod attinet, opinionem quorundam catholicorum putantium, «esse vel fuisse hic aliquem... qui nullum haberet omnino peccatum» tolerari potest, quamvis nunquam ipse eam faverit (*Ep.* 157 [sub fine a.414] 2,4: ML 33,675); «non audeo reprehendere, quanquam nec defendere valeam» (*De perf. iust. hom.* (c.finem a.415) 21,44: ML 44,317).

Post Cone. Carthaginense, a.418 celebratum, determinate contra talem sententiam loquitur. Cf. *C. duas Ep. Pel.* (a.420) I 14,28: ML 44,563; *Enchir.* (a.421) 64,17: ML 40,262. «Qua praesumptione apertissime orationi dominicae contradicunt (Pelagiani), in qua omnia membra Christi, *Dimitte nobis debita nostra* (Mt. 6,12), veraci corde et quotidianis vocibus clamant» (*C. duas Ep. Pel.* IV 10,27: ML 44,629).

Quaestio est hic de peccatis venialibus et imperfectionibus, nam. «multi fideles sunt sine crimine» (*C. duas Ep. Pel.* I 14,28: ML 44,563). «Crimen autem est peccatum grave, accusatione et damnatione dignissimum» (*In Io. Ev. tr.* 41,9: ML 35,1697). Aliter, «nullus in Ecclesia recte posset ordinari minister» (*C. duas Ep. Pel.* I 14,28: ML 44,563).

Unus tantum excipitur, Caput nostrum, et Sanctus sanctorum, Christus Dominus, «qui nullum (habuit) omnino peccatum» (*De perf. iust. hom.* 21,44: ML 44,316; *Ep.* 157,2,4: ML 33,675), et una Virgo Maria, de qua propter honorem Domini, nullam prorsus cum de peccatis agitur, habere vult quaestionem (vide supra n.1500).

Ample de subiecto huius capituli, disserunt Charles Merlin, o.c., apud ML 47,023-968; Nicholas Merlin, *S. Augustin et les dogmes du pêché originel et de la grâce* (Paris 1931) 84-91 et 375-385. Cf. etiam Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC, VI ed.2.ª 949-952.

Iusti auxilio gratiae indigent ut in bono perseverent; et magno Dei dono ut usque in finem perseverent

Summarium.—Sicut oculus etiam sanus, cernere non potest sine candore lucis, sic homo etiam iustiheatus non potest recte vivere, nisi aeterna luce divinitus adiutus: 1515.—Perseverantiam finalem describit. Hanc magnum Dei donum esse demonstrat: a) Ex S. Scriptura: 1516-1518.— b) Ex praxi Ecclesiae et fidelium a Deo perseverantiam petentium. Arguit contra Semi-Pelagianos. An vero quisquam credit habere a se ipso, quod petit a Domino? Irrisoria esset petitio, si id ab eo peteretur quod, ipso non donante, in hominis esset potestate. Est donum Dei gratuitum. Suppliciter emereri potest, et cum datum fuerit nequit contumaciter amitti: 1519-1522.) Tertio, Augustinus probat perseverantiam finalem magnum Dei donum esse, ex eo quod perseverantia immediate connectatur cum praedestinatione. Gratuitum vero et magnum Dei donum est, quod quis moriatur in statu gratiae. Et hoc maxime apparet in parvulis, qui baptizati moriuntur. Cur hoc donum aliis concedatur, alus vero non concedatur, inscrutabile, sed iustissimum, est iudicium Dei. Neque a correptione abstinendum est, eo quod nesciatur quinam acceperint donum perseverantiae et praedestinati sint. Correptio enim ad ule donum pertinere potest: 1523-1527.

1515. Deinde subiungit: *Sed et medicus ad curandum iam vulneratum paratus esse debet; non debet autem ut sanus vulneretur optare.* Si ista similitudo rebus de quibus agimus congruit, certe vulnerari non potest natura humana peccato, quoniam peccatum nulla substantia est. Sicut ergo vulnere, verbi gratia, claudicans ideo curatur, ut sanato malo praeterito, futurus dirigatur incessus: sic mala nostra non ad hoc solum supernus medicus sanat, ut illa iam non sint, sed ut de caetero recte ambulare possimus; quod quidem etiam sani nonnisi illo adiuvante poterimus... Ipse... Deus cum per Mediatorem Dei et hominum hominem lesum Christum (1 Tim. 2,5), spiritualiter sanat aegrum vel vivificat mortuum, id est, iustificat impium, et eum ad perfectam sanitatem, hoc est, ad perfectam vitam iustitiamque perduxerit, non deserit si non deseratur, ut pie semper iusteque vivatur. Sicut enim oculus corporis etiam plenissime sanus, nisi candore lucis adiutus non potest cernere: sic et homo etiam perfectissime iustificatus, nisi aeterna luce iustitiae divinitus adiuvetur, recte non potest vivere. Sanat ergo Deus, non solum ut deleat quod peccavimus, sed ut praestet etiam ne peccemus (*De nat. et gr.* 26,29: ML 44,261) L

1 Pro Pelagianis gratia requirebatur ad remissionem obtinendam peccatorum, «ut per indulgentiam sit de praeteritis impunitus», non vero ad peccatum vitandum quia homo est «fortis et validus» (*De nat. et gr.* 50,65: ML 44,279). Iuxta Augustinum vero, processus sanationis non tantum curationem a peccato requirit, sed etiam auxilium a caelesti Medico ut sanitas teneatur. «Nam semper Deus medicus opus est etiam sanis, ut sanitas ipsa teneatur» (*S* 278 3· ML 38,1269).

Metaphora lucis frequenter utitur Augustinus ad illustrandum aspectus

1516. Iam de perseverantia diligentius disputandum est... Asserimus ergo donum Dei esse perseverantiam qua usque in finem perseveratur in Christo. Finem autem dico, quo vita ista finitur, in qua tantummodo periculum est ne cadatur. Itaque utrum quisque hoc munus acceperit, quamdiu hanc vitam ducit, incertum est. Si enim priusquam moriatur cadat, non perseverasse utique dicitur, et verissime dicitur... Sed ne quisquam reluctetur et dicat, si ex quo fidelis quisque factus est, vixit, verbi gratia, decem annos, et eorum medio tempore a fide lapsus est, nonne quinque annos perseveravit? Non contendo de verbis, si et illa perseverantia putatur esse dicenda, tanquam temporis sui: hanc certe de qua nunc agimus perseverantiam, qua in Christo perseveratur usque in finem, nullo modo habuisse dicendus est, qui non perseveraverit usque in finem; potiusque hanc habuit unius anni fidelis, ... si donec moreretur fideliter vixit, quam multorum annorum, si exiguum temporis ante mortem a fidei stabilitate defecit (*De dono. pers.* 1,1: ML 45,993).

1517. Videamus utrum haec perseverantia, de qua dictum est, *Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit* (Mt. 10,22), donum sit Dei. Quod si non sit, quomodo verum est quod Apostolus ait, *Vobis donatum est pro Christo, non solum ut credatis in eum, verum etiam ut patiamini pro eo?* (Phil. 1,29). Horum quippe unum pertinet ad initium, alterum ad finem: utrumque tamen est Dei donum, quia utrumque dictum est esse donatum... Quod enim est initium verius christiano, quam credere in Christum? Quis finis melior est, quam pati pro Christo? Sed quod ad id pertinet ut credatur in Christum, qualiscumque inventa est contradictio, ut donum Dei non initium, sed augmentum fidei diceretur: cui opinioni donante Domino satis superque respondimus 2. Quid autem dici potest, cur perseverantia usque in finem non donetur in Christo, cui donatur pati pro Christo, aut, ut expressius eloquar, cui donatur mori pro Christo? (*De dono pers.* 2,2: ML 45,995) 3.

1518. Nos negare quidem non possumus, etiam perseverantiam in bono proficiens usque in finem, magnum esse Dei munus: nec esse nisi ab illo de quo scriptum est, *Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum* (Iac. 1,17)... Nam si dixerimus istam perseverantiam tam laudabilem tamque felicem sic esse hominis, ut ei non sit ex Deo; illud primitus evacuamus, quod ait Dominus Petro, *Ego rogavi pro te,*

gratiae sanantis et elevantis. «Nam et oculi nostri lumina vocantur; et tamen lux extrinsecus si desit, etiam sani et patentes, in tenebris remanebunt» (*En. in Ps.* 143,4: ML 37,1858). Cf. Capánaga in hunc locum. *Obras de San Agustín*: BAC, VI 947-948.

2 Argumenta Augustini pro necessitate gratiae ad *initium fidei*, vide infra c. 10.

3 Etiam iis, quos voluntas Dei non vult ut perveniant «ad experientiam gloriamque passionis», perseverantia finalis donatur a Deo, cum «aegritudine corporis vel quocumque casu moriuntur in Christo... Hanc enim promisit Deus, dicens: *Timorem meum dabo in cor eorum, ut a me non recedant* (1er. 32,40). Quod quid est aliud, quam, Talis ac tantus erit timor meus, quem dabo in cor eorum, ut mihi perseveranter adhaereant?» (*Ib.*).

ne deficiat fides tua (Lc. 22,32). Quid enim ei rogavit, nisi perseverantiam usque in finem? (*De corr. et gr.* 6,10: ML 44,921)⁴.

1519. Cur autem perseverantia ista poscitur a Deo, si non datur a Deo? An et ista irrisoria petitio est, cum id ab eo petitur quod scitur non ipsum dare, sed ipso non dante esse in hominis potestate...? An ab illo perseverantia ista forte non poscitur? Iam hoc qui dicit, non meis disputationibus refellendus, sed sanctorum orationibus onerandus est. An vero quisquam eorum est, qui non sibi poscat a Deo ut perseveret in eo; cum ipsa oratione quae Dominica nuncupatur, quia eam Dominus docuit, quando oratur a sanctis, nihil pene aliud quam perseverantia posci intelligatur? (*De dono pers.* 2,3: ML 45,996) ⁵.

1520. Prorsus in hac re non operosas disputationes expectet Ecclesia: sed attendat quotidianas orationes suas. Orat, ut increduli credant: Deus ergo convertit ad fidem. Orat, ut credentes perseverent: Deus ergo donat perseverantiam usque in finem (*De dono pers.* 7,15: ML 45,1002).

1521. «Sed nolunt», ut scribitis⁶, «isti fratres, ita hanc perseverantiam praedicari, ut non vel suppliciter emereri, vel amitti contumaciter possit»⁷. Ubi quid dicant, parum diligenter attendunt. De illa enim perseverantia loquimur, qua perseveratur usque in finem: quae si data est, perseveratum est usque in finem; si autem non est perseveratum usque in finem, non est data... Non itaque dicant homines, perseverantiam cuiquam datam usque in finem, nisi cum ipse venerit finis, et perseverasse, cui data est, repertus fuerit usque in finem. Dicimus quippe castum quem novimus castum, sive sit, sive non sit in eadem castitate mansurus; et si quid aliud divini muneris habeat, quod teneri et amitti potest, dicimus eum habere quamdiucumque habet; et si amiserit, dicimus habuisse: perseverantiam vero usque in finem, quoniam non habet quisquam, nisi qui perseverat usque in finem, multi eam possunt habere, nullus amittere. Neque enim metuendum est, ne forte cum perseveraverit homo usque in finem, aliqua in eo mala voluntas oriatur, ne perseveret usque in finem. Hoc ergo Dei donum suppliciter emereri potest: sed cum datum fuerit, amitti contumaciter non potest. Cum enim perseveraverit quisque usque in finem, neque hoc donum potest amittere, nec alia quae poterat ante finem. Quomodo igitur potest amitti, per quod fit ut non amittatur etiam quod posset amitti? (*De dono pers.* 6,10: ML 45,999) ⁸.

⁴ Alios textus Scripturae hoc loco tradit.

⁵ Perseverantiam peti a Deo per totam orationem Dominicam, ostendit Augustinus a capite 3 ad 6. Haec omnia corroborat auctoritate S. Cypriani (cf. *De dono pers.*: ML 45,997-999).

⁶ S. Prosper et Hilarius, qui Augustinum informaverant de doctrinis monachorum Massiliensium.

⁷ Cf. *Ep.* Hilarii (226 inter augustinianas) 4: ML 33,1009.

⁸ Gratia ergo perseverantiae finalis et praedestinationis inamissibilis est, non vero gratia iustificationis, ut putavit Calvinus. Cf. Charles Merlin *Véritable Clef* etc. apud ML 47,917-918, et vide infra n.1890.

1522. Sed ne forte dicatur, usque in finem perseverantiam non amitti quidem, cum data fuerit, id est, cum perseveratum fuerit usque in finem: sed tunc amitti quodam modo, quando agit homo per contumaciam, ut ad eam pervenire non possit: sicut dicimus hominem, qui non perseveraverit usque in finem, amisisse vitam aeternam, vel regnum Dei; non quod iam acceperat et habebat, sed quod acciperet et haberet, si perseverasse!: verborum controversias auferamus, et nonnulla etiam quae non habentur, sed habenda sperantur, posse dicamus amitti. Dicat mihi quisquis audet, utrum Deus dare non possit, quod a se posci imperavit. Hoc certe qui sapit, non dico desipit, sed insanit. Imperavit autem Deus, ut ei sancti eius dicant orantes, *Ne inferas nos in tentationem* (Mt. 6,13). Quisquis igitur exauditur hoc poscens, non infertur in contumaciae tentationem, qua possit vel dignus sit perseverantiam sanctitatis amittere (*De dono pers.* 6,11: ML 45,999).

1523. *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius* (Sap. 4,11). Dictum est enim secundum pericula vitae huius, non secundum praescientiam Dei, qui hoc praescivit quod futurum erat, non quod futurum non erat: id est, quod ei mortem immaturam fuerat largiturus, ut tentationum subtraheretur incerto; non quod peccaturus esset, qui mansurus in tentatione non esset. De hac quippe vita legitur in libro Iob, *Numquid non tentatio est vita humana super terram?* (Iob 7,1, sec. LXX). Sed quare aliis concedatur, ut ex huius vitae periculis dum iusti sunt auferantur; alii vero iusti donec a iustitia cadant, in eisdem periculis vita productiore teneantur; quis cognovit sensum Domini? (Rom. 11,34). Et tamen hinc intelligi datur, etiam illis iustis qui bonos piosque mores usque ad senectutis maturitatem et diem vitae huius ultimum servant, non in suis meritis, sed in Domino esse gloriandum: quoniam qui vitae brevitate rapuit iustum, ne malitia mutaret intellectum eius, ipse in quantacumque vitae longitudine custodit iustum, ne malitia mutet intellectum eius. Cur autem hic tenuerit casurum iustum, quem priusquam caderet hinc posset auferre, iustissima omnino, sed inscrutabilia sunt iudicia eius (*De praed. sanet.* 14,26: ML 44,979-980) 9.

9 Monachi Massilienses, seu Semipelagiani, negabant canonicitatem istius textus. «Illud etiam testimonium quod posuisti, *Raptus est ne malitia mutaret intellectum eius*; tanquam non canonicum definiunt omittendum» (*Ep.* Hilarii 226,4: ML 33,1009). Sine causa tamen, ut ostendit Augustinus: «Sed qui sententiis tractatorum instrui volunt, oportet ut istum librum Sapientiae, ubi legitur, *Raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius*, omnibus tractatoribus anteponan: quoniam sibi eum anteposuerunt etiam temporibus proximi Apostolorum egregii tractatores, qui eum testem adhibentes, nihil se adhibere nisi divinum testimonium crediderunt» (*De praed. sanet.* 14,28: ML 44,980). Et paulo infra: «Nec ideo liber Sapientiae, qui tanta numerositate annorum legi meruit in Ecclesia Christi, in quo et hoc legitur, pati debet iniuriam, quoniam resistit eis qui pro meritis hominum falluntur, ut veniant contra Dei manifestissimam gratiam...» (*Ib.* n.29). Augustinus defendit gratuitatem doni perseverantiae finalis et praedestinationis contra Semipelagianos, iuxta quos homines discernuntur «ex praescientia meritorum» et gratiam dari docebant ac quemquam iudicari, secundum ea «quae gesturus fuerat, si tempore prolixiore vixisset» (*Ib.*).

1524. Quae (gratia praedestinationis) maxime apparet in parvallis; quorum cum alii baptizad, alii non baptizad vitae huius terminum summunt, satis indicant misericordiam et iudicium; misericordiam quidem gratuitam, iudicium debitum. Si enim iudicarentur homines pro meritis suae vitae, quae non habuerunt morte praeventi, sed habituri essent, si viverent; nihil prodesset ei qui raptus est, ne malitia mutaret intellectum eius; nihil prodesset eis qui lapsi moriuntur, si ante morerentur: quod nullus dicere Christianus audebit (*De praed. sanet.* 14,29: ML 44,981).

1525. Sicut ergo coguntur fateri, donum Dei esse ut finiat homo vitam istam, antequam ex bono mutetur in malum, cur autem aliis donetur, aliis non donetur, ignorant: ita donum Dei esse in bono perseverantiam secundum Scripturas... fateantur nobiscum; et cur aliis detur, aliis non detur, sine murmure adversus Deum dignentur ignorare nobiscum (*De corr. et gr.* 8,19: ML 44,927).

1526. Sunt etiam qui propterea vel non orant, vel frigide orant, quoniam Domino dicente didicerunt, scire Deum quid nobis necessarium sit, priusquam petamus ab eo (Mt. 6,8). Num propter tales huius sententiae veritas deserenda, aut ex Evangelio delenda putabitur? Imo cum constet alia Deum, danda etiam non orantibus, sicut initium fidei; alia nonnisi orantibus praeparasse, sicut usque in finem perseverantiam: profecto qui ex se ipso hanc se habere putat, non orat ut habeat. Cavendum est igitur, ne, dum timemus ne tepescat hortatio, exstinguatur oratio, accendatur elatio (*De dono pers.* 16,39: ML 45,1017).

1527. Nemo ergo dicat non esse corripiendum qui exorbitat de via iusta, sed ei redditum et perseverantiam a Domino tantum esse poscendam: nemo prudens et fidelis hoc dicat. Si enim secundum propositum vocatus est iste, procul dubio illi, etiam quod corripitur, Deus cooperatur in bonum. Utrum autem ita sit vocatus, quoniam qui corripit nescit, faciat ipse cum caritate quod scit esse faciendum: scit enim talem corripiendum; facturo Deo aut misericordiam, aut iudicium: misericordiam quidem, si a massa perditionis ille qui corripitur, gratiae largitate discretus est, et non est inter vasa irae quae perfecta sunt in perditionem, sed inter vasa misericordiae quae praeparavit Deus in gloriam (Rom. 9,22.23); iudicium vero, si in illis est damnatus, in his non est praedestinatus (*De corr. et gr.* 9,25: ML 44,931) ð.

Bibliographiam vide infra, ubi de *Initio fidei*, de *Efficacitate gratiae* et de *Praedestinatione* agemus.

10 «Rursus ad eosdem (monachos Adrumctinos) scripsi librum, quem *De Correptione et Gratia* praenotavi, cum mihi nuntiatum esset dixisse ibi quemdam, neminem corripiendum, si Dei praecepta non facit; sed pro illo, ut faciat, tantummodo orandum» (*Reír.* II 67: ML 32,656). Plura de occasione scriptio-
nis operis istius, vide apud Boyer. *Divi Augustini «De correptione et gratia»* (Romae 1951) 3-9; Capánaga, *Obras de San Agustín* VI 121-129. Hunc librum, sicut antea opus *De gratia et libero arbitrio*, ad Valentinum Praepositum et monachos Adrumctinos misit.

Quodnam sit discrimen inter donum perseverantiae quod nunc datur, et gratiam Adae collatam

Summarium.—Adam gratia egebat ad perseverandum in iustitia: 1528.—

Quia vero in statu naturae integrae erat, non opus habebat gratia liberationis, pro qua nunc iusti orant: 1529.—Gratia, quae nunc datur, potentior est illa Adae collata, et datur per Iesum Christum. Gratia Adae dabat tantum *posse*; ista vero dat et *velle*: 1530-1531.—Quibus gratia Adae non datur, iam poena peccati est; quibus datur, secundum gratiam datur, non secundum debitum: 1532.—Gratia quae nunc sanctis, seu praedestinitis datur, non solum talis est naturae ut sine ipsa non possint perseverare, sed etiam ut de facto cum ea perseverent usque ad finem vitae: 1533.—Exemplo martyrum, qui tanta pro Christo subierunt, illustrat rationem maioris gratiae, qua nunc perseveraturi usque in finem opus habent: Deus subvenit infirmitati voluntatis non tantum per *adiutorium sine quo*, sed etiam per *adiutorium quo*, atque ita et possunt et volunt perseverare. Ideo possunt, quia permanenter volunt; ideo permanenter volunt, quia Deus operatur ut velint. Proinde non debent in viribus suis, sed in Domino gloriari: 1534-1536.

1528. Quia etsi peccatum in solo libero arbitrio erat constitutum ¹, non tamen iustitiae retinendae sufficiebat liberum arbitrium, nisi participatione immutabilis boni divinum adiutorium praebetur. Sicut enim mori est in hominis potestate cum velit, nemo est enim qui non seipsum, ut nihil aliud dicam, vel non vescendo possit occidere; ad vitam vero tenendam voluntas non satis est, si adiutoria sive alimentorum sive quorumcumque tutaminum desint: sic homo in paradiso ad se occidendum relinquendo iustitiam idoneus erat per voluntatem, ut autem ab eo teneretur vita iustitiae, parum erat velle, nisi ille qui eum fecerat adiuveret (*Enchir.* 106: ML 40,282).

1529. Quid ergo? Adam non habuit Dei gratiam? Imo vero habuit magnam, sed disparem. Ille in bonis erat, quae de bonitate sui Conditoris acceperat: neque enim ea bona et ille suis meritis comparaverat, in quibus prorsus nullum patiebatur malum. Sancti vero in hac vita, ad quos pertinet liberationis haec gratia, in malis sunt, ex quibus clamant ad Deum, *Libera nos a malo* (Mt. 6,13). Ille in illis bonis Christi morte non eguit: istos a reatu et haereditario et proprio, illius Agni sanguis absolvit. Ille non opus habebat eo adiutorio, quod implorant isti cum dicunt: *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati, quae est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum* (Rom. 7,23-25). Quoniam in eis caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem (Gal. 5,17), atque in tali certamine laborantes ac periclitantes dari sibi pugnandi vin-

¹ In statu naturae integrae.

cendique virtutem per Christi gratiam poscunt. Ille vero nulla tali rixa de se ipso adversus se ipsum tentatus atque turbatus, in illo beatitudinis loco sua secum pace fruebatur (*De corr. et gr.* 11,29: ML 44.933-934) 2.

1530. Proinde etsi non interim laetiore nunc; verumtamen potentiore gratia indigent isti: et quae potentior quam Dei unigenitus Filius... pro eis homo factus?... Per hunc Mediatorem Deus ostendit eos, quos eius sanguine redemit, facere se ex malis deinceps in aeternum bonos, quem sic suscepit, ut nunquam esset malus, nec ex malo factus semper esset bonus (*De corr. et gr.* 11,30: ML 44,934).

1531. Haec prima est gratia quae data est primo Adam 3: sed hac potentior est in secundo Adam. Prima est enim qua fit ut habeat homo iustitiam si velit: secunda ergo plus potest, qua etiam fit ut velit, et tantum velit, tantoque ardore diligat, ut carnis voluntatem contraria concupiscentem voluntate spiritus vincat. Nec illa quidem pana erat, qua demonstrata est etiam potentia liberi arbitrii, quoniam sic adiuwabatur, ut sine hoc adiutorio in bono non maneret, sed hoc adiutorium si vellet desereret. Haec autem tanto maior est, ut parum sit homini per illam reparare perditam libertatem, parum sit denique non posse sine illa vel apprehendere bonum, vel permanere in bono si velit, nisi etiam efficiatur ut velit (*De corr. et gr.* 11,31: ML 44,935) 4.

1532. Nunc autem quibus deest tale adiutorium, iam poena peccati est⁵; quibus autem datur, secundum gratiam datur, non secundum debitum, et tantum amplius datur per Iesum Christum Dominum nostrum, quibus id dare placuit, ut non solum adsit sine quo permanere non possumus etiam si velimus, verum etiam tantum ac tale sit ut velimus. Fit quippe in nobis per hanc Dei gratiam in bono recipiendo et perseveranter tenendo, non solum

2 *Hoc caput, cum capite 17 tractatus De Deo elevante conferendum. Quia iam ibi multa ab Augustino audivimus de natura gratiae Adae collatae, haec ea tantum adducemus, quae contextus postulet et sine quibus difficilius intelligeretur, quae hic Augustinus habet de gratia, ac praesertim de dono perseverantiae, iis concesso qui liberandi sunt.*

2 *Vide n.739.*

4 Gratia quae in Christo, secundo Adam, datur, *potentior est illa*, quae primo Adam data fuit. Per illam enim, non tantum perdita libertas reparatur, sed adeo efficax est, ut flagrantissima caritate contrariam concupiscentiam vincat (gratia medicinalis), atque non tantum tribuitur ut quis in bono permanere possit, sed per eam efficitur ut velit permanere. Adam habuit adiutorium *sine quo* manere in statu innocentiae non posset: ut autem maneret in eius erat *libero* arbitrio. Intellege, «non per liberum arbitrium sola nativa vi operantem, sed adiutorio *sine quo* in sui conditione donatum» (Berti, *De disc. theol.* 1-2 1.4,110). Perseveraturi vero, accipiunt adiutorium *quo*, ita ut non tantum possint, sed et velint permanere in bono. Adam non egebat adiutorio *quo*, sed tantum adiutorio *sine quo*, quia eius arbitrium adhuc erat «sanum, vegetum, nulla cupiditatum pugna circumactum» (Berti, *fb.*).

5 Quibus deest adiutorium quale habuerunt Angeli et Adam, «iam poena peccati» Adam est. Classica doctrina Augustini de «massa damnata». Quibus gratia liberationis impertitur «secundum gratiam datur, non secundum debitum». Cf. infra, c. 15.

posse quod volumus, verum etiam velle quod possumus (*De corr. et gr.* 11,32: ML 44-936).

1533. Nunc vero sanctis in regnum Dei per gratiam Dei praedestinati non tale adiutorium perseverantiae datur, sed tale ut eis perseverantia ipsa donetur; non solum ut sine isto dono perseverantes esse non possint, verum etiam ut per hoc donum non nisi perseverantes sint. Non solum enim dixit, *Sine me nihil potestis facere* (Io. 15,5); verum etiam dixit, *Non vos me elegistis; sed ego elegi vos, et posui vos, ut eatis, et fructum afferatis, et fructus vester maneat* (Io. 15,16). Quibus verbis eis non solum iustitiam, verum etiam in illa perseverantiam se dedisse monstravit. Christo enim sic eos ponente ut eant, et fructum afferant, et fructus eorum maneat, quis audeat dicere, Non manebit? quis audeat dicere, Forsitan non manebit? *Sine paenitentia sunt enim dona et vocatio Dei* (Rom. 11,29): sed vocatio eorum qui secundum propositum vocati sunt. Pro his igitur interpellante Christo ne deficiat fides eorum, sine dubio non deficiet usque in finem: ac per hoc perseverabit usque in finem, nec eam nisi manentem vitae huius inveniet finis (*De corr. et gr.* 12,34: ML 44,937)6.

1534. Maior quippe libertas est necessaria adversus tot et tantas tentationes, quae in paradiso non fuerunt, dono perseverantiae munita atque firmata, ut cum omnibus amoribus, terroribus, erroribus suis vincatur hic mundus hoc sanctorum martyria docuerunt. Denique ille (Adam) et terrente nullo, et insuper contra Dei terrentis imperium libero usus arbitrio, non stetit in tanta felicitate, in tanta non peccandi facilitate; isti autem, non dico terrente mundo, sed saeviente ne starent, steterunt in fide; cum videret ille bona praesentia quae fuerat relicturus, isti futura quae accepturi fuerant non viderent. Unde hoc, nisi donante illo, a quo misericordiam consecuti sunt ut fideles essent? (1 Cor. 7,25). Liberati enim a peccato servi facti sunt iustitiae (Rom. 6,18), in qua stabunt usque in finem, donante sibi illo perseverantiam, qui eos praescivit, et praedestinavit, et secundum propositum vocavit (*De corr. et gr.* 12,35: ML 44.937-938).

1535. Ut ergo non acciperet hoc donum Dei, id est in bono perseverantiam, primus homo, sed perseverare vel non perseverare in eius relinqueretur arbitrio, tales vires habebat eius voluntas, quae sine ullo fuerat instituta peccato, et nihil illi ex se ipso concupiscentialiter resistebat, ut digne tantae bonitati et tantae bene vivendi facilitati perseverandi committeretur arbitrium 7. Deo quidem praesciente quid esset factururus iniuste; praesciente tamen, non ad hoc cogente: sed simul sciente quid de illo ipse faceret iuste. Nunc vero

6 Pro priori parte textus, vide n.742. Aliter ac Adae, praedestinati datur adiutorium quo, ita ut non tantum possint, sed et de facto usque in finem perseverent in iustitia.

7 «Quare Adamo nil defuit ex parte Dei ad hoc ut posset perseverare, sed sibi nolens defuit; nam si voluisset, facillime perseverasse!» (Norris, *Vindiciae Augustinianae* 10: ML 47,732). Deus non cogit ad malum.

posteaquam est illa magna peccati merito amissa libertas 8, etiam maioribus donis adiuvanda remansit infirmitas... propter quod non restat liberandis nisi gratia liberantis (*De corr. et gr.* 12,37: ML 44.938).

1536. Ac per hoc nec de ipsa perseverantia boni voluit Deus sanctos suos in viribus suis, sed in ipso gloriari: qui eis non solum dat adiutorium quale primo homini dedit, sine quo non possint perseverare si velint; sed in eis etiam, operatur et velle: ut quoniam non perseverabunt, nisi et possint et velint, perseverandi eis et possibilitas et voluntas divinae gratiae largitate donetur. Tantum quippe Spiritu Sancto accenditur voluntas eorum, ut ideo possint, quia sic volunt; ideo sic velint, quia Deus operatur ut velint. Nam si in tanta infirmitate vitae huius... ipsi relinqueretur voluntas sua, ut in adiutorio Dei sine quo perseverare non possent, manerent si vellent, nec Deus in eis operaretur ut vellent, inter tot et tantas tentationes infirmitate sua voluntas ipsa succumberet, et ideo perseverare non possent, quia deficientes infirmitate nec vellent, aut non ita vellent infirmitate voluntatis ut possent. Subventum est igitur infirmitati voluntatis humanae, ut divina gratia indeclinabiliter et inseparabiliter 9 ageretur; et ideo, quamvis infirma, non tamen deficeret, neque adversitate aliqua vinceretur. Ita factum est ut voluntas hominis invalida et imbecilla in bono adhuc parvo perseveraret per virtutem Dei: cum voluntas primi hominis fortis et sana in bono ampliore non perseveraverit, habens virtutem liberi

s Libertas, qualem habuit Adam, institutus sine peccato, et cum «nihil illi ex se ipso concupiscentialiter resistebat». Recole quae diximus (*De Deo elevante* c.28) de distinctione inter libertatem et liberum arbitrium. Audiatur Berti: «Non quod extincta sit per Adae culpam libertas, sed quoniam adiacent nobis eiui causa carnalis appetitus illecebrae, atque sanitate primaeva privati sumus» (*Lc.*). Propter infirmitatem peccato Adae causatam, liberandi egent gratia liberantis, seu auxilio quo.

9 In B., *insuperabiliter*, cum hac adnotatione: «Am. et Er., *inseparabiliter*, mendose ac dissentientibus Mass.». Plerique igitur editi ac Mss. ferunt *insuperabiliter*. Sic etiam editio Lov. anni 1577, quae haec in nota subicit: «Ita recte manuscript! omnes pro *inseparabiliter*. Non sentit autem Augustinus electos a via recta declinare et superari a tentatione non posse; sed tam potentem eis dari gratiam, ut quantumvis infirmi et imbecilles, tamen nec declinent nec superentur: ut non neganda peccandi impotentia, sed eventus tantum significetur. Id quod sequentia verba satis indicant: *et ideo quamvis infirma, non tamen deficeret neque adversitate aliqua vinceretur*. Et infra: *infirmis servavit, ut ipso donante invictissime quod bonum est vellent, et hoc deserere invictissime nollent*». Vocem *insuperabiliter* nihilominus expunximus, utpote novis erroribus faventem (ML ib.).

O. Rottmanner, fortiter sed recte reprehendit PP. Maurinos pro hac substitutione: «Dans iMigne... *insuperabiliter* est remplacé par *inseparabiliter*, avec cette note plutôt misérable: Vocem, «insuperabiliter» expunximus, utpote novis erroribus faventem» (*L'Augustinisme. Etude d'histoire doctrinale* [vers. Gall, a J. Liébaert]: Mélanges de Science Religieuse [Lille, Avril 1949] 42 nota 5). In editione cura *Biblioteca de Autores Cristianos* (BAC) parata, adverbium *insuperabiliter*, quod in manuscripts apparet, iterum restituitur (cf. vol. VI 184). Similiter facit R. P. Boyer: *Divi Augustini «De correptione et gratia»* (Romae 1951) 49.

Neque metuendum est nc, ex doctrina hic tradita, liberum arbitrium in discrimen adducatur. Cf. infra ubi de *Gratia et libero arbitrio* c. 18.

Pro *Bibliographia*, vide *De Deo elev.* c.17.

arbitrii; quamvis non defuturo adiutorio Dei sine quo non posset perseverare si vellet, non tamen tali quo in illo Deus operaretur ut vellet. Fortissimo quippe dimisit atque permisit facere quod vellet: infirmis servavit, ut ipso donante invictissime quod bonum est vellent, et hoc deserere invictissime nollent (*De corr. et gr.* 12, 38: ML 44.939).

Orationibus magis quam viribus nobiscum Deus certare vult

Summarium.—Praecepta legis, peccatum prohibentia, in hoc uno complectuntur: *Non concupisces*. Quod mandatum est littera occidens, nisi spiritus adsit vivificans. Quamvis lex bona sit, tamen desiderium malum auget, peccatum prohibendo. Lex iubet, magis quam iuvat; docet morbum esse, non sanat. Gratia Spiritus Sancti, inspirans concupiscentiam bonam seu caritatem pro concupiscentia mala, necessaria est: 1537-1540.—Argumenta Pelagii et responsiones Augustini. Praeter argumenta ex S. Scriptura, arguit Augustinus pro impotentia hominis ad legem servandam sine gratia, ex infirmitate naturae peccato originali vitiatae, et ex praxi orandi pro auxilio divino: 1541-1544.—Nisi Deus adsit nemo est idoneus certare cum vitiis; propterea magis orationibus quam viribus certandum. Praecepta impossibilia non sunt gratia adiutis. Propterea orat: «Da quod iubes, et iube quod vis»: 1545-1549.

*537. Doctrina illa, qua mandatum accipimus continenter recteque vivendi, littera est occidens, nisi adsit vivificans spiritus... Et utique non figurate aliquid dicitur, quod accipiendum non sit secundum litterae sonum, cum dicitur, *Non concupisces* (Rom. 7,7): sed apertissimum saluberrimumque praeceptum est, quod si quis impleverit, nullum habebit omnino peccatum. Nam hoc ideo elegit Apostolus generale quiddam, quo cuncta complexus est, tanquam haec esset vox legis ab omni peccato prohibentis, quod ait, *Non concupisces*; neque enim ullum peccatum nisi concupiscendo committitur: proinde quae hoc praecipit, bona et laudabilis lex est. Sed ubi Sanctus non adiuvat Spiritus, inspirans pro concupiscentia mala concupiscentiam bonam, hoc est, caritatem... illa lex, quamvis bona, auget prohibendo desiderium malum; sicut aquae impetus, ... vehementior fit obice opposito (*De Sp. et litt.* 4,6: ML 44, 203-204).

1538. Dei donum est, sine quo servari castitatis praecepta non possunt. Unde ait ille in libro Sapientiae: *Cum scirem quia nemo esse potest continens nisi Deus det; et hoc ipsum erat sapientiae, scire cuius esset hoc donum* (Sap. 8,21). Ut autem ista non serventur castitatis sancta mandata, *unusquisque tentatur a concupiscentia sua abstractus et illectus* (Iac. 1,14). Ubi si dixerit, Volo servare, sed vincor a concupiscentia mea: respondet Scriptura libero eius arbitrio... *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum*. Quod tamen ut fiat, adiuvat gratia: quae nisi adiuverit, nihil lex erit nisi virtus peccati. Augetur enim concupiscentia, et maiores vires accipit lege prohibente, nisi

adiuvet spiritus gratiae... Et cum voluntas eius convenitur, et dicitur, *Noli vinci a malo*; quid ei prodest, nisi gratia succurrente fiat? Quod ipse Apostolus secutus adiunxit: nam cum dixisset, ... *Gratias autem Deo, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum* (i Cor. i5>56-57). Ergo et victoria qua peccatum vincitur, nihil aliud est quam donum Dei, in isto certamine adiuvantis liberum arbitrium (*De gr. et lib. arb.* 4,8: ML 44,886-887).

1539. Ecce Lex dicit tibi, *Non concupisces*. Cognovisti Legem dicentem, *Non concupisces*. Surrexit concupiscentia, quam non noveras; inerat enim, sed nesciebatur: coepisti conari vincere quod inerat, et apparuit quod latebat. Superbe, per Legem factus es praevaricator: agnosce gratiam, et esto laudator (S. 26,8.9: ML 38,175).

1540. Hinc itaque apparet, hanc eum gratiam confiteri, qua demonstrat et revelat Deus quid agere debeamus; non qua donat atque adiuvat ut agamus; cum ad hoc potius valeat legis agnitio, si gratiae desit opitulatio, ut fiat mandati praevaricatio. *Ubi enim non est lex*, ait Apostolus, *nec praevaricatio* (Rom. 4,15): et *Concupiscentiam nesciebam, nisi lex diceret, Non concupisces* (Rom. 7,7). Ac per hoc, usque adeo aliud est lex, aliud est gratia, ut lex non solum nihil prosit, verum etiam plurimum obsit, nisi adiuvet gratia: et haec ostendatur legis utilitas, quoniam quos facit praevaricationis reos, cogit confugere ad gratiam liberandos, et ut concupiscentias malas superent adiuvandos. Iubet enim magis quam iuvat; docet morbum esse, non sanat; imo ab ea potius quod non sanatur augeatur, ut attentius et sollicitius gratiae medicina quaeratur (*De gr. Chr.* 8,9: ML 44,364).

1541. Sequitur enim (Pelagius) et dicit: «Simili ergo modo de non peccandi possibilitate intelligendum est, quod non peccare nostrum sit, posse vero non peccare non nostrum» ... Miror quo corde, etiam sine adiutorio medicinae Salvatoris nostri, nostrum putet esse non peccare, posse vero non peccare naturae esse contendat, quam sic apparet esse vitiatam, ut hoc maioris vitii sit non videre (*De nat. et gr.* 48,56: ML 44,274) 1.

1542. «Quia non peccare*, inquit, «nostrum est: possumus peccare et non peccare*. Quid, si alius dicat, Quia nolle infelicitatem, nostrum est, possumus eam et nolle et velle? Et tamen eam velle omnino non possumus. Quis enim ullo modo velle esse possit infelix, etiamsi aliud vult ubi eum et nolentem infelicitas consequatur? Deinde, quia Dei multo magis est non peccare, num audebimus eum dicere et peccare posse et non peccare? Absit a nobis ut Deum peccare posse dicamus... Adhuc addit et dicit: «Quia

1 Pelagium. Vide supra c.1.

2 Recole quae supra attulimus, c.1, ubi vidimus Pelagianos distinxisse inter *posse*, *velle* et *esse*.

Posse Deo tribuunt, Dei gratiam vocant, sed ideo tantum, quia Deus est auctor naturae humanae. Hoc sensu statuunt: «posse non peccare non (esse) nostrum». Nullo modo hoc intelligunt de gratia Redemptoris, cuius necessitatem Augustinus vindicat. Quod de facto non peccemus, nostrum esse dicunt. Hoc, iuxta illos, pertinet ad «velle», seu ad liberum arbitrium.

vero posse non peccare, nostrum non est; et si voluerimus non posse non peccare, non possumus non posse non peccare». Intorte hoc dixit, et ideo subobscure. Sed ita posset dici planius: Quia posse non peccare nostrum non est; seu velimus, seu nolimus, possumus non peccare. Non enim ait, Seu velimus, seu nolimus, non peccamus; sine dubio enim peccamus, si volumus: sed tamen velimus nolimus, habere nos asserit non peccandi possibilitatem, quam naturae insitam dicit. Sed de homine sanis pedibus tolerabiliter dici potest, velit nolit habet ambulandi possibilitatem: confractis vero, et si vellit, non habet. Vitiata est natura de qua loquitur. Quid superbit terra et cinis? (Eccli. 10,9). Vitiata est, medicum implorat: *Salvum me fac, Domine*, clamat (Ps. 11,2): *Sana animam meam*, clamat (Ps. 40,5). Quid intercludit has voces, ut defendendo quasi praesentem possibilitatem, futuram impediat sanitatem? (*De nat. et gr.* 49,57: ML 44,274-275).

1543. «Quia nulla», inquit (Pelagius), «adimere voluntas potest, quod inseparabiliter insitum probatur esse naturae». Unde ergo illa vox: *Ut non quae vultis illa faciatis?* (Gal. 5,17). Unde etiam illa: *Non enim quod volo facio bonum; sed quod odi malum, hoc ago?* Ubi est possibilitas, quae inseparabiliter insita probatur esse naturae? Ecce homines non ea quae volunt faciunt: et de non peccando utique agebat³, non de volando, quia homines, non alites erant... Quemlibet enim in se transfiguret, si de se ipso ista non dicit Apostolus, hominem certe in se transfigurat⁴. Ab isto autem ipsa humana natura inseparabilem nihil peccandi possibilitatem habere defenditur. Sed his verbis id agitur, ... ut evacuetur Christi gratia, humana sibi ad iustitiam suam quasi sufficiente natura (*De nat. et gr.* 50,58: ML 44,275).

1544. Quando enim istis (Pelagianis) rectissime dicitur, Quare sine adiutorio gratiae Dei dicitis hominem posse esse sine peccato? non tunc de illa gratia quaestio est, qua est homo conditus; sed de ista, qua fit salvus per lesum Christum Dominum nostrum. Fideles enim orantes dicunt, *Ne nos inferas in tentationem; sed libera nos a malo* (Mt. 6,13). Si adest possibilitas, ut quid orant? Aut a quo malo se liberari orant, nisi maxime *de corpore mortis huius?* unde non liberat nisi *gratia Dei per lesum Christum Dominum nostrum*. Non utique de substantia corporis, quae bona est; sed de vitiis

³ In mente habe sensus, quibus Augustinus usurpat vocem «peccati». Vide supra C.5.

⁴ Augustinus locum Apostoli (Rom. 7,14-25), in primis scriptis interpretaverat de homine «sub Lege, nondum sub gratia» constituto (*Retr.* I 23,1: ML 32,620). Cf. *De div. quaest.* 83 (inchoatum sub finem anni 388) q.66,5: ML 40,64; *Exp. queir, prop, ex Ep. ad Romi*, (a.394) 44: ML 35,2071; *De div. quaest. ad Simpl.* (a.397) I q.1,7-9: ML 40,105-106. Postea vero, «lectis quibusdam divinorum tractatoribus eloquiorum, quorum me moveret auctoritas, consideravi diligentius et vidi etiam de ipso Apostolo posse intelligi quod ait, *Scimus quoniam Lex spiritualis est; ego autem carnalis sum*: quod in eis libris quos contra Pelagianos nuper scripsi, quantum potui diligenter ostendi» (*Retr.* ib.). Variatio exegetica iam insinuat in isto opere *De nat. et gr.* (a.415), et definita est in *C. duas Ep. Pel.* (a.420) I 11,24: ML 44,562. Caeterum, sub utraque interpretatione, propositio catholica valide defenditur.

carnalibus, unde non liberatur homo sine gratia Salvatoris... Et hoc ut diceret Apostolus, quid supra dixerat? *Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meae, et captivum me ducentem in lege peccati, quae est in membris meis* (Rom. 7,23). Ecce quod vitium naturae humanae inobedientia voluntatis infligit. Orare sinatur, ut sanetur. Quid tantum de naturae possibilitate praesumitur? Vulnerata, sauciata, vexata, perdita est: vera confessione, non falsa defensione opus habet. Gratia ergo Dei, non qua instituitur, sed qua restituatur, quaeratur; quae ab isto sola clamatur non esse necessaria, cum tacetur (*De nat. et gr.* 53,62: ML 44,277)5.

1545. Deinde iste (Caelestius) adhibet testimonia, quibus ostendat, non esse gravia divina praecepta. Quis autem nesciat, cum praeceptum sit generale caritas... non esse grave quod diligendo fit, non timendo? Laborant autem in Dei praeceptis, qui ea timendo conantur implere: sed perfecta caritas foras mittit timorem (1 Io. 4, 18), et facit praecepti sarcinam, non solum non prementem onere ponderum, verum etiam sublevantem vice pennarum 6. Quae tamen caritas ut habeatur, etiam tanta quanta in corpore mortis huius haberi potest, parum est nostrae voluntatis arbitrium, nisi adiuvet gratia Dei Iesum Christum Dominum nostrum (Rom. 7,24.25)... Nec aliam ob causam Scriptura commemorat non esse gravia divina praecepta, nisi ut anima quae illa gravia sentit, intelligat se nondum accepisse vires, quibus talia sint praecepta Domini qualia commen-

5 Praeter argumentum ex oratione, fortiter arguit ex infirmitate naturae, quae «vulnerata... perdita est», propter originale peccatum. Cf. tamen quae de effectibus peccati originalis diximus in *De Deo elev.* c.28 a.1, praesertim vero n.941.

Aliquando rigidam doctrinam attenuavit, loquendo de morali impotentia, in qua homo est ad legem servandam, quia de facto vires quae in eius sunt potestate, non perfecte adhibebit. «Acute autem sibi videntur dicere, quasi nostrum hoc ullus ignoret, quod «si nolumus, non peccamus; nec praeciperet Deus homini, quod esset humanae impossibile voluntati». Sed hoc non vident, quod ad nonnulla superanda, vel quae male cupiuntur, vel quae male metuuntur, magnis aliquando et tolis viribus opus est voluntatis, quas nos non perfecte in omnibus adhibituros praevидit»... (*De pec. mer. et rem.* II 3,3: ML 44,152). Quamvis ergo physice possibile ei sit, homo de facto non totaliter cum difficultate contendet.

6 Pelagiani tantum de possibilitate naturae praesumentes, conabantur ex S. Scriptura demonstrare praecepta divina non esse gravia. Augustinus distinguit: gravia sunt si quis suis viribus fidens, sub timore poenae agit; levia vero si caritate vel gratia sublevatur. «Sarcina quippe illa Christi, quae infirmitati gravis est, levis efficitur caritati» (*De gr. et lib. arb.* 17,33: ML 44,901).

Quod caritas seu gratia leve efficiat quod praecipitur, pulchre ostendit per illustrationem ex pennis seu alis avium desumpta. «*Et sarcina mea levis est* (Mt. 11,30). Ne putes me non impositurum tibi aliquid, si iumentum meum eris—hoc tibi Dominus tuus dicit—imponam et ego sarcinam meam: sed noli timere, levis est; non te premit, sed sublevat: non onerat, sed honorat... Talem tibi puta istam sarcinam, qualis est avibus sarcina alarum: alarum sarcinas si aves habuerint, sublevantur, si detractae fuerint, in terra remanebunt. Quid enim grave est amanti?» (*S. Mai* 126,12: MA 366). Hinc sententia haec classica Augustini: «Qui amat non laborat. Omnis enim labor non amantibus gravis est» (*In Io. Ev. tr.* 48,1: ML 35.1741).

Orandum ergo est. ut Deus impertiat donum facilitatis, seu caritatem, quo sublevati alacriter curramus in via mandatorum. «Ambulant enim, qui amant: non enim ad Deum passibus, sed affectibus currimus» (*S. Denis* 18,1 : MA 91).

dantur, levia scilicet atque suavia, et oret gemitu voluntatis, ut impetret donum facilitatis. Qui enim dicit *Ne nos inferas in tentationem* (Mt. 6,13), et caetera huiusmodi quae commemorare longum est, hoc utique orat, ut praecepta Dei faciat: quae ut fierent, nec juberetur, si nihil ibi nostra voluntas ageret; nec oraretur, si sola sufficeret (*De perf. iust. hom.* 10,21: ML 44,302).

1546. Unde et Apostolus dicit, *Oramus autem ad Deum, ne quid faciatis mali* (2 Cor. 13,7). Quod si ita esset in potestate, quomodo fuit ante peccatum, priusquam esset natura humana vitata; non utique posceretur orando, sed agendo potius teneretur⁷. Verum quoniam post pristinam ruinam tam gravem, ut in huius mortalitatis miseriam caderemus, prius Deus certare nos voluit, donans nobis ut eius agamur Spiritu, et mortificemus opera carnis, atque ipso dante victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum, in aeterna cum illo postea pace regnemus; profecto nisi Deus adsit, nemo est idoneus certare cum vitiis: ne sine certamine pertrahatur ab eis, ut aut ne iam certans in ipsa eorum conflictatione vincatur. Ideo in hoc agone magis nos Deus voluit orationibus certare, quam viribus; quia et ipsas vires, quantas hic habere nos competit, ipse subministrat certantibus, quem rogamus. Si ergo hi, quorum contra carnem iam spiritus concupiscit, ad actus singulos indigent Dei gratia, ne vincantur: qualem libertatem voluntatis habere possunt, qui nondum de potestate eruti tenebrarum, dominante iniquitate, nec certare coeperunt; aut si certare voluerunt, nondum liberatae voluntatis servitute vincuntur? (*C. Iui. o.i.* VI 15: ML 45,1534).

1547. Verum est autem quod ait: *Quod Deus tam bonus quam iustus talem hominem fecerit, qui peccati malo carere sufficeret, sed si voluisset*. Quis enim eum nescit sanum et inculpabilem factum, et libero arbitrio atque ad iuste vivendum potestate libera constitutum? Sed nunc de illo agitur, quem semivivum latrones in via reliquerunt, qui gravibus saucius confossusque vulneribus non ita potest ad iustitiae culmen ascendere, sicut potuit inde descendere: qui etiam in stabulo est, adhuc curatur (Lc. 10,30.34). Non igitur Deus impossibilia iubet: sed iubendo admonet, et facere quod possis, et petere quod non possis⁸. Iam nunc videamus unde possit, unde non possit. Iste dicit: *Voluntate non est, quod natura potest*. Ego dico: Voluntate quidem non est homo iustus, si natura potest: sed medicina poterit, quod vitio non potest (*De nat. et gr.* 43,50: ML 44,271).

⁷ Cf. quae in c. praecedenti audivimus de statu Adae.

⁸ Haec sententia exscripta fuit a Cone. Trid.: «Nam Deus impossibilia non iubet, sed iubendo monet, et facere quod possis, et petere quod non possis, et adiuvat ut possis» (Denz., ed. 18-20 n.804). «Et licet illa postrema verba, *et adiuvat ut possis*, non asserantur explicite ab Augustino, subintelliguntur; nam si ab illo petis ut possis, signum est quod ille est qui adiuvat ut possis» (Norris, *Vindiciae August.* 6: ML 47,674). Hoc confirmatur hac alia sententia Augustini: «Sed audiamus Dominum, et praecipientem, et opitulantem; et iubentem quid facere debeamus, et adiuvantem ut implere possimus» (*In Io. Ev. tr.* 53,8: ML 35,1778).

1548. Quod igitur interest, breviter dicam. Quod operum lex minando imperat, hoc fidei lex credendo impetrat. Illa dicit, *Non concupisces* (Ex. 20,17); ista dicit, *Cum scirem quia nemo esse potest continens nisi Deus det, et hoc ipsum erat sapientiae, scire cuius esset hoc donum; adii Dominum, et deprecatus sum* (Sap. 8,21)... Ac per hoc lege operum dicit Deus, Fac quod iubeo: lege fidei dicitur Deo, Da quod iubes. Ideo enim iubet lex ut admoneat quod faciat fides; id est, ut cui iubetur, si nondum potest, sciat quid petat: si autem continuo potest, et obedienter facit, debet etiam scire quo donante possit (*De Sp. et litt.* 31,22: NIL 44,214).

1549. Et tota spes mea non nisi in magna valde misericordia tua. Da quod iubes, et iube quod vis. Imperas nobis continentiam. *Et cum scirem*, ait quidam, *quia nemo potest esse continens nisi Deus det: et hoc ipsum erat sapientiae scire cuius esset hoc donum* (Sap. 8,21). Per continentiam quippe colligimur et redigimur in unum, a quo in multa defluximus. Minus enim te amat qui tecum aliquid amat quod non propter te amat. O amor qui semper ardes et nunquam exstingueris? Caritas, Deus meus, accende me. Continentiam iubes; da quod iubes, et iube quod vis (*Conf.* X 29,40: ML 32,796).

De mente S. Augustini circa opera peccatorum et infidelium

Summarium.—Non omnia opera peccatorum sunt peccata. Et peccatores exaudit Deus. Neque omnia opera infidelium vituperare possumus. Cuius rei optimam praebet rationem, quia scilicet, imago Dei non totaliter detrita est in anima humana. Hinc difficillime invenitur homo, qui nulla opera bona fecerit: 1550-1555.—Aliunde tamen Augustinus saepe affirmat, opera infidelium peccata esse, liberum arbitrium nihil valere nisi ad peccandum, si lateat veritatis via, et similia. Possuntne haec duo conciliari? Si affirmative, quomodo?: 1556-1560.—Controversia cum Juliano. Iste 'virtutes' allegat infidelium, quas naturae tribuit. Augustinus fortiter resistit, asseritque, si quas ii virtutes habuerint, hoc «divino muneri», non «eorum tantummodo voluntati* tribuendum. Negat tamen eos veras habuisse virtutes remuneratione supernaturali dignas. Alioquin Christus gratis mortuus est: 1561-1562.—Disceptatio de virtutibus. Et officia (id quod agitur), et finis (propter quod agitur), considerata sunt. Finis, seu intentio, plerumque vitiat opera infidelium, quia bonum non bene faciunt. Illud Augustinus vocat «opus bonum», quod ducit «ad aeternum Dei donum regnumque», i.e. quod est meritorium vel gratiae Christi, vel vitae aeternae. Agit de ordine supernaturali. Hoc ergo sensu, quod non est ex fide, 'peccatum' est, seu non est, ut oportet, ut placeat Deo supernaturali remuneratori. Cum finis supematuralis sit obligatorius, concludit, omne opus peccatum esse, quod ex fide non fit, quia operantem a poena non liberat: 1563-1568.

1550. Audivimus unam responsionem ipsius (caeci nati) prorsus falsam: ait enim, *Scimus quia peccatores Deus non exaudit* (Io. 9, 31). Si peccatores Deus non exaudit, quam spem habemus? Si pecca-

tores Deus non exaudit, ut quid oramus, et testimonium peccati nostri tunsione pectoris dicimus? Ubi est certe ille Publicanus, qui... tundens pectus suum, confitebatur peccata sua? Et descendit iste, qui confitebatur peccata sua, iustificatus de templo (Lc. 18,10-14). Certe peccatores Deus exaudit (S. 136,2: ML 38,751).

1551. *Scimus autem quia peccatores Deus non audit...* (Io. 9,31). Adhuc inunctus loquitur. Nam et peccatores exaudit Deus. Si enim peccatores Deus non exaudiret, frustra ille Publicanus oculos in terram dimittens et pectus suum percutiens diceret, *Domine, propitius esto mihi peccatori*. Et ista confessio meruit iustificationem, quomodo iste caecus illuminationem (*In Io. Ev. tr.* 55,13: ML 35.1718).

1552. Caritas alia est divina, alia humana: alia est humana licita, alia illicita. 2. Licita est humana caritas, qua uxor diligitur; illicita, qua meretrix vel uxor aliena... Liceat vobis humana caritate diligere coniuges, diligere filios, diligere amicos vestros, diligere cives vestros... Sed videtis istam caritatem esse posse et impiorum, id est, Paganorum, Iudaeorum, haereticorum (S. 349,1,1: ML 39,1529-1530).

1533. Qui ergo habent fidem qua impetrent iustificationem, per Dei gratiam pervenerunt ad legem iustitiae (*Ep.* 186,3,7: ML 33.818).

1554. Si autem hi qui naturaliter quae legis sunt faciunt (Rom. 2,14), nondum sunt habendi in numero eorum quos Christi iustificat gratia; sed in eorum potius, quorum etiam impiorum, nec Deum verum veraciter iusteque colentium, quaedam tamen facta vel legimus, vel novimus, vel audimus, quae secundum iustitiae regulam non solum vituperare non possumus, verum etiam merito recteque laudamus: quanquam si discutiantur quo fine fiant, vix inveniuntur quae iustitiae debitam laudem defensionemve mereantur (*De Sp. et litt.* 27,48: ML 44,229).

T555- Verumtamen quia non usque adeo in anima humana imago Dei terrenorum affectuum labe detrita est, ut nulla in ea velut lineamenta extrema remanserint, unde merito dici possit etiam in ipsa impietate vitae suae facere aliqua legis vel sapere; si hoc est quod dictum est, quia *Gentes quae legem non habent*, hoc est, legem Dei, *naturaliter quae legis sunt faciunt*, et quia huiusmodi homines *ipsi sibi sunt lex, et scriptum opus legis habent in cordibus suis*, id est, non omni modo deletum est, quod ibi per imaginem Dei cum crearentur impressum est: etiam sic illa differentia non perturbabitur, qua distat a Vetere Testamentum Novum, eo quod per Novum scribitur lex Dei in corde fidelium, quae per Vetus in tabulis scripta est... Sicut enim non impediunt a vita aeterna iustum quaedam peccata venialia, sine quibus haec vita non ducitur: sic ad salutem aeternam nihil prosunt impio aliqua bona opera, sine

quibus difficillime vita cuiuslibet pessimi hominis invenitur (*De Sp. et litt.* 28,48: ML 44.230) L

1556. Quid enim est boni operis ante fidem, cum dicat Apostolus, *Omne quod non est ex fide, peccatum est?* (*In Io. Ev. tr.* 86,2: ML 35,1851).

1557. Si fidem non habent Christi, profecto nec iusti sunt, nec Deo placent, cui sine fide placere impossibile est (*C. Iui.* IV 3,25: ML 44.750).

1558. Cum igitur faciunt haec homines sine fide, quae videntur ad coniugalem pudicitiam pertinere, sive hominibus placere cupientes, vel sibi vel aliis, ... non peccata coërcentur, sed aliis peccatis alia peccata vincuntur (*De nupt. et cone.* I 3,4: ML 44,415).

1559. Sine ipsa (fide) etiam quae videntur bona opera, in peccata vertuntur; *omne enim quod non est ex fide, peccatum est* (Rom. 14,23) (*C. duas Ep. Pel.* III 5,14: ML 44,598) 2.

1560. Xequē liberum arbitrium quidquam nisi ad peccandum valet 3, si lateat veritatis via: et cum id quod agendum et quo nitentum est coeperit non latere, nisi etiam delectet et ametur, non agitur, non suscipitur, non bene vivitur (*De Sp. et litt.* 3,5: ML 44.203).

1561. Sed acerbissimi gratiae huius inimici exempla nobis

1 Plura de «bonis anibus, seu vinutibus» civicis Romanonum, quae mercedem in terrena civitate perceperunt, habet in *De civ. Dei* V 18: ML 41,162-165.

2 Locum Apostoli (Rom. 14,23), Augustinus de fide stricte dicta interpretus est, non de dictamine conscientiae iudicantis bona fide licitum esse id quod fit. «Nostra fides, hoc est catholica fides, iustos ab iniustis, non operum, sed ipsa fidei lege discernit; quia iustus ex fide vivit. Per quam discretionem fit, ut homo ducens vitam sine homicidio, sine furto, sine appetitu rei alienae... cum suis tamen istis velut laudabilibus moribus si non in Deum fidem rectam et catholicam teneat, de hac vita damnandus abscedat» (*Ib.*). Prosequitur deinde et ait, quomodo alius «habens quidem opera bona ex fide quae per dilectionem operatur», etsi quaedam venialia committat peccata, remissione obtenta, «de hac vita liberandus et in consortium cum Christo regnatorum recipiendus emigrat. Quare, nisi propter fidem? Quae licet sine operibus neminem salvat (ipsa enim non est reproba fides, quae per dilectionem operatur); tamen per ipsam etiam peccata solvuntur, quia iustus ex fide vivit: sine ipsa vero»... (ut in textu) (*Ib.*).

Hoc Augustinus in mente habet, ut contra Pelagianos ostendat et necessitatem et gratuitatem gratiae ad iustitiam. Pelagius, «non sic iustitiam nostram super laudem iustificatoris nostri extollat... Et si consenserit, nos gratia Dei accipere caritatem; non sic sentiat, tanquam ulla merita bona nostra praecesserint. Nam quae merita bona tunc habere poteramus, quando Deum non diligebamus? Ut autem acciperemus dilectionem qua diligeremus, dilecti sumus, cum eam nondum haberemus... Quid autem boni faceremus, nisi diligeremus? Aut quomodo bonum non facimus, si diligamus? Esti enim Dei mandatum videtur aliquando non a diligentibus, sed a timentibus fieri; tamen ubi non est dilectio, nullum bonum opus imputatur, nec recte bonum opus vocatur: quia omne quod non ex fide est, peccatum est (Rom. 14,23); et fides per dilectionem operatur» (Gal. 5,6) (*De gr. Chr.* 26,27: ML 44,374).

Plura de interpretatione Augustini istius loci Apostoli, vide apud Noris, *Vindiciae Augustinianae*: ML 47,706-712. Cf. etiam McKugo, *De relatione inter caritatem augustinianam et gratiam actualem* 54ss; Tixeront, *History of dogmas* II 478ss.

3 Rocolē dicta in *De Deo elev.* c.28 art.1 et in *De gratia* c.5.

opponitis impiorum, quos dicitis, «alienos a fide abundare virtutibus, in quibus sine adiutorio gratiae, solum est naturae bonum, licet superstitionibus mancipatum, qui solis libertatis ingenitae viribus, et misericordes crebro, et modesti, et casti inveniuntur, et sobrii». Haec dicens ecce iam et illud quod gratiae Dei tribueras, abstulisti, ipsum scilicet voluntatis effectum. Non enim aisti, velle eos esse misericordes, modestos, et castos, et sobrios, et ideo non esse, quod nondum per gratiam fuerint consecuti bonae huius voluntatis effectum: sed si et esse voluerunt et sunt, iam in eis voluntatem et effectum voluntatis invenimus; quid remansit quod gratiae reservemus in tam evidentibus, quibus dixisti eos abundare virtutibus?... Quanto ergo tolerabilius illas, quas dicis in impiis esse virtutes, divino muneri potius, quam eorum tribueres tantummodo voluntati: licet ipsi hoc nesciant, donec si ex illo sunt praedestinatorum numero accipiant spiritum qui ex Deo est, ut sciant quae a Deo donata sunt eis (*C. Iul.* IV 3,16: ML 44,744-745) 4.

1562. Sed absit ut sit in aliquo vera virtus, nisi fuerit iustus. Absit autem ut sit iustus vere nisi vivat ex fide: Iustus enim *ex fide vivit* (Rom. 1,17). Quis porro eorum qui se christianos haberi volunt, nisi soli Pelagiani, aut in ipsis etiam forte tu solus, iustum dixerit infidelem, iustum dixerit impium, iustum dixerit diabolo mancipatum? sit licet ille Fabricius, sit licet Fabius, sit licet Scipio, sit licet Regulus, quorum me nominibus, tanquam in antiqua Romana curia loqueremur, putasti esse terrendum... Quomodo sunt vere iusti, quibus vilis est humilitas veri iusti? Quo enim propinquaverunt intelligentia, inde superbia recesserunt: quia *cognoscetes Deum, non sicut Deum glorificaverunt, aut gratias egerunt; sed evanuerunt in cogitationibus suis, et obscuratum est insipiens cor eorum. Dicentes enim se esse sapientes, stulti facti sunt* (Rom. 1,21-22). Quomodo est in eis vera iustitia, in quibus non est vera sapientia? Quam si eis tribuerimus, nihil erit causae cur non eos ad illud regnum pervenire dicamus, de quo scriptum est, *Concupiscentia sapientiae deducit ad regnum* (Sap. 6,21). Ac per hoc Christus gratis mortuus est, si homines sine fide Christi ad fidem veram, ad virtutem veram, ad iustitiam veram, ad sapientiam veram, quacumque re alia, quacumque ratione perveniunt. Prorsus sicut de lege verissime ait Apostolus, *Si per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est*

4 Docet Augustinus quod infideles ex speciali auxilio gratiae quandoque bene operati fuerint. Ita lenitatem in Assueri regis animo repente natam, gratiae adseribit: cum asserit quod Deus, «cor regis, antequam mulieris sermonem poscentis audisset, occultissima et efficacissima potestate convertit, et transtulit ab indignatione ad lenitatem, hoc est, a voluntate laedendi ad voluntatem favendi» (*C. duas Ep. Pel.* I 20,38: ML 44,569). Idem repetit in *Degr. Clir.* 24,25: ML 44,372. «Hoc tamen ex Augustino observandum est, actus bonos infidelium ex divina gratia derivatos ex subsecuta prava operum circumstantia ut plurimum vitiari ac amittere bonitatem quam in sua ipsorum productione ex Dei munere habebant» (Norris, *o.c.*: ML 47,624).

Mentem Augustini circa opera infidelium erudite exponit Gregorio Armas, *Las virtudes y la salvación de los infieles según San Agustín: Contribución Española a una Misionología Agustiniana* (Burgos 1955) 140-150; Id., *La moral de San Agustín* (Madrid 1954) 290-291.388-389.

(Gil. 2,2i): ita verissime dicitur, Si per naturam voluntatemque iustitia, ergo Christus gratis mortuus est. Si per doctrinas hominum qualiscumque iustitia, ergo Christus gratis mortuus est. Per quod enim est vera iustitia, per hoc etiam regnum Dei... Porro si veram iustitiam non habent impii; profecto nec alias virtutes comites eius et socias, si quas habent, veras habent (quia cum non ad suum referuntur auctorem dona Dei, hoc ipso mali his utentes efficiuntur iniusti): ac per hoc nec continentia sive pudicitia vera virtus est impiorum (*C. Iui.* IV 3,17: ML 44,745-746).

1563. Non enim absurde virtus definita est ab eis qui dixerunt, «Virtus est animi habitus, naturae modo atque rationi consentaneus» (*Cicero*, lib. 2 *De inventione*). Verum dixerunt, sed quid sit consentaneum liberandae ac beatificandae naturae mortalium nescierunt. Neque enim omnes homines naturali instinctu immortales et beati esse vellemus, nisi esse possemus. Sed hoc summum bonum praestari hominibus non potest, nisi per Christum et hunc crucifixum... Ideo iustus ex fide Christi vivit. Ex hac enim fide prudenter, fortiter, temperanter, et iuste, ac per hoc his omnibus veris virtutibus recte sapienterque vivit, quia fideliter vivit. Si ergo ad consequendam veram beatitudinem, quam nobis immortalem fides quae in Christo est vera promittit, nihil prosunt homini virtutes; nullo modo verae possunt esse virtutes. An placet tibi ut veras virtutes avarorum esse dicamus, cum lucrorum vias prudenter excogitant, cum... abstinent ab alieno, et de suo saepe amissa contemnunt, quod videtur ad iustitiam pertinere, ne iurgiis et iudiciis plura consumant? (*C. Iui.* IV 3,19: ML 44,747) 5.

1564. Sed videlicet homo eruditus eorum vitiorum veri similitudine falleris, quae finitima videntur et propinqua virtutibus, cum absint ab eis quam longe absunt a virtutibus vitia. Nam sicut constantia est virtus, cui contraria est inconstantia; vitium est tamen ei quasi finitimum pertinacia, quae constantiam videtur imitari... Ita omnibus virtutibus non solum sunt vitia manifesta discretionem contraria, sicut prudentiae temeritas: verum etiam vicina quo-

5 Natura quaestionis de operibus et virtutibus infidelium, elucidatur ex notatione *virtutis* apud Augustinum. Virtus est «ordo amoris» (*De civ. Dei* XV 22: ML 41,467. Cf. N. Hartmann. *Ordo amoris. Zur augustinischen Wesensbestimmung des Sittlichen: Wissenschaft und Weisheit*, 18 (1955) 1-23 et 108-121). Hierarchia bonorum ergo sequenda. Virtutes discernuntur a vitiis, «non officiis, sed finibus» (vide n.1565). Ea est vera virtus quae ad Deum, summum bonum, ultimum finem et obiectum nostrae beatitudinis dirigitur: «Neque enim est vera virtus, nisi quae ad cum finem tendit, ubi est bonum hominis, quo melius non est» (*De civ. Dei* V 12,4: ML 41,156). Cf. De Broglie, *De fine ultimo humanae vitae* (Paris 1948) 72ss. Integra Sectio II istius operis (70-118), agit de doctrina Augustini. Vide etiam quae diximus in *Introductione in Theologiam* c.I).

Pro Augustino eae sunt verae virtutes, quae «ad consequendum veram beatitudinem... prosunt». Vult etiam ut actus virtutum a fide Christi quae per dilectionem operatur, saltem ut imperati, procedant (cf. McKugo, *o.c.* 54ss).

Notetur Augustinum de infidelibus positivis sui temporis locutum fuisse, cum ipsi persuasum fuerit, Evangelium, ut plurimum, iam per orbem terrarum promulgatum fuisse (*Ep.* 232,34: ML 33,1027-1028; S. 279,7: ML 38,1278). Cf. Armas, *art. cit.* 140-141; Serafín Prado, *El tema misional en la predicación de San Agustín: Contribución Española a una Misionología Agustiniana* 104ss.

dam modo, nec veritate, sed quadam specie fallente, similia; sicut ipsi prudentiae non temeritas vel imprudentia, sed astutia: quod tamen vitium est (*C. Iui. IV 3,20: ML 44,748*).

1565. Noveris itaque, non officiis, sed finibus a vitiis discernendas esse virtutes. Officium est autem quod faciendum est: finis vero propter quod faciendum est. Cum itaque facit homo aliquid ubi peccare non videtur, si non propter hoc facit propter quod facere debet, peccare convincitur. Quae tu non attendens, fines ab officiis separasti, et virtutes veras officia sine finibus appellandas esse dixisti⁶⁷ ... Proinde quae virtutes carnalibus delectationibus, vel quibusque commodis et emolumentis temporalibus serviunt, verae prorsus esse non possunt. Quae autem nulli rei servire volunt, nec ipsae verae sunt. Verae quippe virtutes Deo serviunt in hominibus, a quo donantur hominibus... Quidquid autem boni fit ab homine, et non propter hoc fit, propter quod fieri debere vera sapientia praecipit, etsi officio videatur bonum, ipso non recto fine peccatum est (*C. Iui. IV 3,21: ML 44,749*).

1566. Possunt ergo aliqua bona fieri, non bene facientibus a quibus fiunt. Bonum est enim ut subveniatur homini periclitanti, praesertim innocenti: sed ille qui hoc facit, si amando gloriam hominum magis quam Dei facit, non bene bonum facit; quia non bonus facit, quod non bona voluntate facit. Absit enim ut sit vel dicatur voluntas bona, quae in aliis, vel in se ipsa, non in Domino gloriatur. Ac per hoc nec eius fructus iste dicendus est; arbor enim mala bonos fructus non facit; sed potius bonum opus est illius, qui etiam per malos bene facit. Quapropter dici non potest quantum te ista fallat opinio, qua dixisti, «omnes virtutes affectus esse, per quos aut fructuose aut steriliter boni sumus». Fieri enim non potest ut steriliter boni simus: sed boni non sumus quidquid steriliter sumus... Sed qui boni non sunt, possunt esse alii minus, alii magis mali (*C. Iui. IV 3,22: ML 44,749*)⁷.

1567. Aut ergo intellige quod ait Dominus, *Si oculus tuus nequam est, totum corpus tuum tenebrosum erit; si autem oculus tuus simplex est, totum corpus tuum lucidum erit* (Mt. 6,23.22): et hunc oculum agnosce intentionem, qua facit quisque quod facit; et per hoc disce eum, qui non facit opera bona intentione fidei bonae, hoc

⁶ Iuxta Iulianum ad cognoscendum utrum virtutes verae sint, sufficit intueri id quod agitur, nec causa quaerenda est cur agatur (*C. Iui. IV 3,19: ML 44,747*).

⁷ Putavit Augustinus 'opera bona' infidelium ex malo fine seu prava intentione plerumque vitari, ac propterea mala fuisse. Neque admittit distinctionem Iuliani, quod sint opera non fructuosa, et tamen «steriliter bona». Ratio semper eadem est, quod ordo tantum supernaturalis existit, atque in eo ponit rationem peccati, quod infideles non direxerint opera sua ad finem qui obligatorius est. «Hoc tamen peccantes, quod homines sine fide, non ad eum finem ista opera retulerunt, ad quem referre debuerunt» (*Ib. n.25*). Vide n. 1567-1568. Ageretur forte in casu non de aliquo peccato formali, sed de actu *objective* inordinato in individuo modo *negativo*, non eum referendo «ad finem ultimum et exclusivum, propter quem (homo) creatus est». (Ita De l'Val, *Sacra theologia dogmatica* II 420.) Cf. etiam N. Merl in, 5. *Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce* 383.

1
I

tr
»»

I

est, eius quae per dilectionem operatur, totum quasi corpus, quod illis, velut membris, operibus constat, tenebrosum esse, hoc est, plenum nigredine peccatorum. Aut certe quoniam saltem concedis opera infidelium quae tibi eorum videntur bona, non tamen eos ad salutem sempiternam regnumque perducere; scito nos illud bonum hominum dicere, illam voluntatem bonam, illud opus bonum, sine Dei gratia quae datur per unum Mediatorem Dei et hominum, nemini posse conferri; per quod solum homo potest ad aeternum Dei donum regnumque perducī. Omnia proinde caetera quae videntur inter homines habere aliquid laudis, videantur tibi virtutes verae, videantur opera bona, et sine ullo facto peccato. Quod ad me pertinet, hoc scio, quia non ea facit voluntas bona: voluntas quippe infidelis atque impia non est bona. Dicantur secundum te huiusmodi voluntates arbores bonae, sufficit quod apud Deum steriles sunt, ac per hoc non bonae (*C. Iulii*. IV 3,33: ML 44,75s)8.

1568. Sed ad hoc eos in die iudicii cogitationes suae defendent, ut tolerabilius puniantur, quia naturaliter quae legis sunt utcumque fecerunt, ... ut aliis non facerent quod perpeti nollent: hoc tamen peccantes, quod homines sine fide, non ad eum finem ista opera retulerunt, ad quem referre debuerunt. Minus enim Fabricius quam Catilina punietur, non quia iste bonus, sed quia ille magis malus: et minus impius, quam Catilina, Fabricius, non veras virtutes habendo, sed a veris virtutibus non plurimum deviando (*C. Iulii*. IV

BibL: Praeter opera iam citata, de hac difficili quaestione inter alios dixerunt: J. Wang Tchang Tche, *Saint Augustin et les vertus des païens* (Paris 1938); J. Mausbach, *Die Etnik des hl. Augustinus* 250-300; Capánaga, *Obras de San Agustin*: BAC, VI 87-98 (qui varias interpretationes

8 Iulianus admittebat opera infidelium non esse meritoria vitae aeternae; contendebat vero infideles opera bona ac veras habuisse virtutes ex eorum libero arbitrio. Augustinus ex sua stricta notione virtutis, sc. quod rationem habet ad Summum Bonum (bene de ratione loquendi S. Doctoris, usurpandi sc. genus pro specie nobilissima, scripsit J. B. Faure, *Enchiridion S. Augustini de fide, spe et caritate illustratum* adnot.1 in c. 1), ea opera mala vocat, neque eas virtutes pro veris habet, quae non ducunt ad vitam aeternam, seu non sunt meritoria. Hinc est quod notionem peccati extendat. Insuper Augustinus raro facit distinctionem inter «opus bonum naturale—i.e., sine gratia—et opus bonum salutare—i.e., cum gratia» (Mc Kugo, *o.c.* 33).

Iam vidimus tamen Augustinum admisisse infideles (et peccatores) posse atque de facto quaedam fecisse naturaliter bona, et insuper quaedam supernaturalia cum gratia. Haec si prae mente habeantur, atque insuper quod S. Doctor nomine *peccati* saepe non intelligat peccatum formale, sed defectum involuntarium (cf. supra c.5), quod eo tantum nomen mereatur peccati, quia deficit a regula perfectionis absolutae, ad quam nos Deus vocaverat iuxta primitivum ordinem creationis (cf. supra dicta, c.5 de *perficienda iustitia*), hacc ergo, prae mente si habeantur, concludere debemus doctrinam eiusdem de operibus infidelium nullo modo contineri in propositione Baii damnata: «Omnia opera infidelium sunt peccata» (Denz., n.1025). Atque idem dicatur de altera propositione Baii similiter damnata: «Liberum arbitrium, sine gratiae Dei adiutorio, nonnisi ad peccandum valet» (*Ib.* n.1027). Cf. Noris, *Vind. Aug.*: ML 47,620-630 et 706-712; Armas, *l.c.* 144; N. Merlin, *o.c.* 379-380.

indicat); J. Ernst, *Die Werke und Tugenden der Unglaubigen nach St. Augustin* (Freiburg 1871); J. M. Dalmau, *Sobre un punto difícil de exegesis agustiniana: Estudios Eclesiásticos* (1949) 59-65; C. Boyer, *Tractatus de gratia divina* (Romae 1952) 745s.

De necessitate gratiae ad initium fidei

Articulus I.—*De doctrina Semipelagianorum*

Summarium.—*Error Vitalis Carthaginensis: 1569.*—S. Prosper Aquitanus et Hilarius monachus, Augustino litteras mittunt, eum de erroribus monachorum Massiliensium informantes. Iisdem testibus, Semipelagiani putarunt initium fidei et salutis a libero arbitrio esse. Quod salutare initium, haec complectitur: *a)* pium credulitatis affectum, quem in se homo excitare potest, audita praedicatione Evangelii; *b)* desiderium salutis aeternae, ex hoc pietatis affectu proveniens; *c)* implorationem divinae bonitatis hoc desiderium consequentem. Ex hoc fundamentalis errore, corollaria quaedam deducunt: *a)* quod prima grada et fides non sint dona mere gratuita, sed dari praecedentibus meritis naturalibus; *b)* Deum (qui vult salutem omnium), omnibus parasse vitam aeternam, ab iis autem obtineri qui ad Deum venire voluerint; *c)* quod Deus praescientia sua sciat, quinam sponte credituri sint, et per gratiam in ea fide mansuri, eosque praedestinat in regnum suum; *d)* pueros baptizatos vel sine Baptismo morientes, salvari vel perdi, quia Deus praevидit, quid facturi fuissent procedentibus annis: 1570-1576.

1569. Tu autem i, si ea quae de te audio vera sunt, initium fidei, ubi est etiam initium bonae, hoc est piae voluntatis, non vis donum esse Dei, sed ex nobis nos habere contendis ut credere incipiamus (*Ep.* 217,7,29: ML 33,989).

1570. Haec enim ipsorum (Massiliensium) definitio ac professio est... Ut quicumque ad fidem et ad Baptismum accedere voluerint, salvi esse possint. Qui autem credituri sunt, quive in ea fide, quae deinceps per gratiam sit iuvanda, mansuri sunt, praescisse ante mundi constitutionem Deum, et eos praedestinasse in regnum suum, quos gratis vocatos, dignos futuros electione, et de hac vita bono fine excessuros esse praeviderit. Ideoque omnem hominem ad credendum et ad operandum divinis institutionibus admoneri, ut de apprehendenda vita aeterna nemo desperet, cum voluntariae devotioni remunerato sit parata (*Ep. S. Prosp.* [225 inter *Augustinianas*] 3: ML 33.1003) 2.

1 Vitalis Carthaginensis.

2 Ut melius responsa Augustini intelligantur, opportunum visum est, doctrinam Semipelagianorum exponere iuxta fontes ex quibus Augustinus ipse eam hausit. Caeterum Augustinum professum fuisse errorem *de initio fidei* ante annum 397, iam ab ipso audivimus. Vide supra c.2.

Non est istius operis chronologiam eventuum in primis annis haeresis semipelagianae exponere. Hi eventus narrantur a PP. Capánaga et Emiliano López in *Obras de San Agustín*: BAC, VI (ed.2.º) 39-46.463-477. Multa etiam apud Fr, Saint-Martin, *La pensée de Saint-Augustin sur la prédestination gratuite*

1571. Quidam vero horum in tantum a pelagianis semitis non declinant, ut cum ad confitendam eam Christi gratiam quae omnia praeveniat merita humana, coguntur, ne si meritis redditur, frustra gratia nominetur; ad conditionem hanc velint uniuscuiusque hominis pertinere, in qua eum nihil prius merentem, quia nec existentem, liberi arbitrii et rationalem gratia Creatoris instituat, ut per discretionem boni et mali, et ad cognitionem Dei et ad obedientiam mandatorum eius possit suam dirigere voluntatem, atque ad hanc gratiam, qua in Christo renascimur, pervenire, per naturalem scilicet facultatem, petendo, quaerendo, pulsando: ut ideo accipiat, ideo inveniat, ideo introeat, quia bono naturae bene usus, ad istam salvantem gratiam, initialis gratiae ope meruerit pervenire. Propositum autem vocantis gratiae in hoc omnino definiunt, quod Deus constituerit nullum in regnum suum, nisi per Sacramentum regenerationis assumere, et ad hoc salutis donum omnes homines universaliter, sive per naturalem, sive per scriptam legem, sive per evangelicam praedicationem vocari: ut et qui voluerint, fiant filii Dei, et inexcusabiles sint qui fideles esse noluerint (*Ep. S. Prosp. 4: ML 33,1004*).

* . . .

1572. Cumque inter haec innumerabilium illis multitudo obicitur parvulorum, qui utique excepto originali peccato... nullas adhuc habentes voluntates, nullas proprias actiones, non sine Dei iudicio discernuntur; ut ante discretionem boni ac mali de usu vitae istius auferendi, alii per regenerationem inter caelestis regni assumantur haeredes, alii sine Baptismo inter mortis perpetuae transeant debitores: tales aiunt perdi, talesque salvari, quales futuros illos in annis maioribus, si ad activam servarentur aetatem, scientia divina praeviderit (*Ep. S. Prosp. 5: ML 33,1004*).

1573. Quantum ad Deum pertinet, omnibus paratam vitam aeternam; quantum autem ad arbitrii libertatem, ab his eam apprehendi, qui Deo sponte crediderint, et auxilium gratiae merito credulitatis acceperint... Ac sic, cum in his qui tempus acceperunt liberae voluntatis 3, duo sint quae humanam operentur salutem, Dei scilicet gratia et hominis obedientia; priorem volunt obedientiam esse quam gratiam, ut initium salutis ex eo qui salvatur, non ex eo credendum sit stare qui salvat, et voluntas hominis divinae gratiae sibi pariat opem, non gratia sibi humanam subiciat voluntatem (*Ep. S. Prosp. 6: ML 33,1005*).

1574. Unde, quia in istis pelagianae pravitatis reliquiis non mediocris virulentiae fibra nutritur, si principium salutis male in homine collocatur; si divinae voluntati impie voluntas humana praefertur, ut ideo quis adiuvetur quia voluit, non ideo quia adiuvatur, velit; si originaliter malus receptionem boni non a summo bono, sed a semetipso inchoare male creditur; si aliunde Deo placetur, nisi ex eo quod ipse donaverit: tribue nobis in hac causa, papa beatissime, pater optime, quantum iuvante Domino potes, diligentiam

et infaillible des élus à la gloire (Paris 1930) 15-27; Redding, *The influence of St. Augustine* 12-17.

} Qui pervenerunt ad usum rationis.

pietatis tuae, ut quae in istis quaestionibus obscuriora... sunt, quam lucidissimis expositionibus digneris aperire (*Ep. S. Prosp.* 7: ML 33, 1006)45

1575. Consentiant omnem hominem in Adam periisse, nec inde quemquam posse proprio arbitrio liberari: sed id conveniens asserunt veritati, vel congruum praedicationi, ut, cum prostratis et nunquam suis viribus surrecturis annuntiatur obtinendae salutis occasio, eo merito quo voluerint et crediderint a suo morbo se posse sanari, et ipsius fidei augmentum, et totius sanitatis suae consequantur effectum. Caeterum ad nullum opus vel incipiendum, nedum perficiendum, quemquam sibi sufficere posse consentiunt: neque enim alicui operi curationis eorum annumerandum putant, exterrita et supplici voluntate, unumquemque aegrotum velle sanari. Quod enim dicitur, *Crede, et salvus eris*; unum horum exigi asserunt, aliud offerri; ut propter id quod exigitur, si redditum fuerit, id quod offertur deinceps tribuatur. Unde consequens putant exhibendam ab eo fidem, cuius naturae id voluntate Conditoris concessum est; et nullam ita depravatam vel extinctam putant, ut non debeat vel possit se velle sanari... Nec negari gratiam, si praecedere dicatur talis voluntas, quae tantum medicum quaerat, non autem quidquam ipsa iam valeat (*Ep. Hil.* [226 inter August.] 2: ML 33,1008).

1576. Cum autem dicitur eis quare aliis vel alicubi praedicetur, vel non praedicetur, vel nunc praedicetur quod aliquando pene omnibus, sicut nunc aliquibus gentibus non praedicatum sit; dicunt id praescientiae esse divinae, ut eo tempore, et ibi, et illis veritas annuntiaretur, vel annuntietur, quando et ubi praenoscebatur esse credenda. Et hoc non solum aliorum catholicorum testimoniis, sed etiam Sanctitatis tuae disputatione antiquiore se probare testantur; ubi tamen eandem gratiam non minore veritatis perspicuitate docueris: ut est illud quod dixit Sanctitas tua in quaestione contra Porphyrium, de tempore christianae religionis, «Tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat esse qui in eum fuerant credituri... (*Ep. Hil.* 3: ML 33,1008) 5.

Bibi.: J. Chéné, *Que signifiaient «Initium fidei» et taffectus credulitatis» pour les Semipélagiens*: Rech, de Sc. Rei. (1948) 566-588; Id., *Les origines de la controverse semipélagienne*: L'Année Théologique Augustinienne (1953, I-II) 56-109; H. Rondet, *Gratia Christi. Essai d'histoire du dogme et de*

4 S. Prosperi et Hilarii monachi petitioni Augustinus acquievit, et ut difficultatibus Massiliensium satisfaceret, et eorumdem errores confutare, libros scripsit *De pracd. sanet*, et *De dono pers*.
5 Vide *Ep.* 102,2 (De tempore Christianae religionis) 14: ML 33,375. Cf. *Retr.* IT 31 : ML 32,643. Hunc locum ex sua *Ep.* ad presbyterum Deogratias, in qua Augustinus quaestionibus Paganorum responderat, Semipelagiani in sui erroris praesidium producebant. Haec *Ep.* scripta fuerat circa annum 408. Augustinus suam sententiam explicavit ac vindicavit in *De pracd. sanet*. Vide n.1672.

théologie dogmatique (Pans 194S); vide c.9: «Le Semi-Pélagianisme. La volonté salvifique et l’initium fidei», 144-161; Redding, *The influence of St. Augustine*, etc. 12-17.

Ar t ic u l u s   II.—*Gratia necessaria est etiam ad initium fidei*

Summarium.—Sententia Semipelagianorum non satis recedit a doctrina Pelagianorum («gratiam», scilicet, «secundum merita dari»), si initium fidei est a nobis, et incrementum tantum a Deo: 1577.—Argumentatur ex S. Scriptura: Si omnia ex Deo sunt, et ipsum initium fidei ex Deo est. Hoc illustrat exemplo conversionis S. Pauli, qui «gratia potentiore», ex nolente factus est «volens credere»: 1578.—Iterum, cum cogitatio fidem praecedat, neque idonei simus aliquid salutariter cogitare ex nobismet-ipsis, neque fides ex nobis esse potest: 1579.—Deus Abrahae fidem gentium facit. Si fides aucta, merces sit fidei coeptae, gratia iam non est gratia, quia non donatur gratis: 1580.—Augustinus distinxit inter *posse habere* fidem, et fidem *habere*.—Possibilitas in ipsa natura est; fidem vero habere ex gratia: 1581.—Nemo potest venire ad Filium, nisi Pater traxerit eum: 1582.—Ut petamus, pulsemus, quaeramus, donum Dei est. Quia gratia liberum arbitrium non destruit, credere et bonum facere, et nostrum est et Dei. Sed voluntas praeparatur a Domino. Fides pertinet ad aedificium supernaturale, immo est ipsius fundamentum; ergo in vanum laborant qui praedicando aedificant, nisi Dominus intus aedificet. Arguit etiam ex orationibus Ecclesiae ut infideles credant: 1583-1586.

1577. Prius itaque fidem qua christiani sumus, donum Dei esse debemus ostendere: si tamen diligentius id facere possumus, quam in voluminibus tot tantisque iam fecimus L Sed nunc eis respondendum esse video, qui divina testimonia, quae de hac re adhibuimus, ad hoc dicunt valere, ut noverimus ex nobis quidem nos habere ipsam fidem, sed incrementum eius ex Deo: tanquam fides non ab ipso donetur nobis, sed ab ipso tantum augeatur in nobis, eo merito, quo coepit a nobis. Non ergo receditur ab ea sententia, quam Pelagius ipse in episcopali iudicio Palaestino, sicut eadem Gesta testantur, damnare compulsus est, «Gratiam Dei secundum merita nostra dari» 1: si non pertinet ad Dei gratiam quod credere coepimus, sed illud potius quod propter hoc nobis additur, ut plenius perfectiusque credamus: ac per hoc, initium fidei nostrae priores damus Deo, ut retribuatur nobis et supplementum eius; et si quid aliud fideliter poscimus (*De praed. sanet.* 2,3: ML 44,961).

1578. Sed contra haec cur non potius audimus: Quis *prior*

1 Quamquam in aliis operibus, ut Augustinus fatetur, saepe tradiderit doctrinam de gratuitate et necessitate gratiae pro *initio fidei*, satis et convenientius iudicavimus textus ex iis operibus tantum colligere, quae directe ad Semipelagianos confutandos scripsit.

Quia Vitalem Carthaginensem nominavimus, textum adducimus ex *Ep*, Augustini ad eum: «Nec attendis, ideo pro infidelibus Deum rogari ut credant, quoniam Deus donat fidem: ideo pro eis et qui crediderint, Deo gratias agi, quoniam donavit et fidem» (*Ep.* 217,7,29: ML 33,989). Initium vero fidei iam ad ordinem supernaturalem pertinet, «cum fides sit principium unde bona opera incipiunt» (*De gest. Pel.* 14,34: ML 44,341).

* Vide *De gest. Pel.* 14,30: ML 44,337.

dedit ei, et retribuetur illi quoniam ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia? (Rom. 11,35-36). Et ipsum igitur initium fidei nostrae, ex quo, nisi ex ipso est? Neque enim hoc excepto ex ipso sunt caetera: sed *ex ipso, et per ipsum, et in ipso sunt omnia*. Quis autem dicat cum qui iam coepit credere, ab illo in quem credidit nihil mereri? Unde fit ut iam merenti caetera dicantur addi retributione divina; ac per hoc gratiam Dei secundum merita nostra dari: quod obiectum sibi Pelagius, ne damnaretur, ipse damnavit. Quisquis igitur hanc damnabilem vult ex omni parte vitare sententiam, veraciter intelligat dictum quod Apostolus ait: *Vobis donatum est pro Christo, non solum ut credatis in eum, verum etiam ut patiamini pro eo* (Phil. 1,29). Utrumque ostendit Dei donum, quia utrumque dixit esse donatum. Nec ait, Ut plenius et perfectius credatis in eum; sed, ut *credatis in eum*. Nec se ipsum misericordiam consecutum dixit, ut fidelior, sed ut fidelis esset (1 Cor. 7,25), quia sciebat non se initium fidei suae priorem dedisse Deo, et retributum sibi ab illo eius augmentum; sed ab eo se factum fidelem, a quo et apostolus factus est. Nam scripta sunt etiam fidei eius initia (Act. 9)... Aversus quippe a fide quam vastabat, eique vehementer adversus, repente est ad illam gratia potentior conversus... ut non solum ex nolente fieret volens credere; verum etiam ex persecutore persecutionem in eius fidei, quam persequabatur, defensione pateretur. Donatum quippe illi erat a Christo, non solum ut crederet in eum, verum etiam ut pateretur pro eo (*De praed. sanet.* 2,4: ML 44,962).

1579. Et ideo commendans istam gratiam, quae non datur secundum aliqua merita; sed efficit omnia bona merita: *Non quia idonei sumus*, inquit, *cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est* (2 Cor. 3,5). Attendant hic, et verba ista perpendant, qui putant ex nobis esse fidei coeptum, et ex Deo esse fidei supplementum. Quis enim non videat, prius esse cogitare quam credere? Nullus quippe credit aliquid, nisi prius cogitaverit esse credendum. Quamvis enim raptim, quamvis celerrime credendi voluntatem quaedam cogitationes antevolent, moxque illa ita sequatur, ut quasi coniunctissima comitetur; necesse est tamen ut omnia quae creduntur, praeveniente cogitatione credantur. Quamquam et ipsum credere, nihil aliud est, quam cum assensione cogitare. Non enim omnis qui cogitat, credit; cum ideo cogitent plerique, ne credant: sed cogitat omnis qui credit, et credendo cogitat, et cogitando credit. Quod ergo pertinet ad religionem atque pietatem³ (de qua loquebatur Apostolus), si *non sumus idonei cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est*; profecto non sumus idonei credere aliquid quasi ex nobismetipsis, quod sine cogitatione non possumus, sed sufficientia nostra qua credere incipiamus, ex Deo est (*De praed. sanet.* 2,5: ML 44,962).

1580. Cavendum est, fratres dilecti a Deo, ne homo se extollat adversus Deum, cum se dicit facere quod promisit Deus. Nonne fides gentium promissa est Abrahae, et ille dans gloriam Deo, ple-

³ Clare patet agi de cogitatione salutari. Vide supra c.4.

riissime credidit quoniam quod promisit. potens est et facere? (Rom. 4,20-21). Ipse igitur fidem gentium facit, qui potens est facere quod promisit. Porro, si operatur Deus fidem nostram, miro modo agens in cordibus nostris ut credamus; numquid metuendum est ne totum facere non possit, et ideo homo sibi primas eius vindicat partes, ut novissimas ab illo accipere mereatur? Videte si aliud agitur isto modo, nisi ut gratia Dei secundum merita nostra detur quolibet modo, ac sic gratia iam non sit gratia. Redditur namque hoc pacto debita, non donatur gratis: debetur enim credenti, ut a Domino ipsa fides eius augeatur, et sit merces fidei coeptae fides aucta; nec attenditur, cum hoc dicitur, non secundum gratiam, sed secundum debitum istam mercedem credentibus imputari. Cur autem non totum tribuatur homini, ut qui sibi potuit instituere quod non habebat, ipse quod instituit augeat, omnino non video (*De praed. sanet.* 2,6: NIL 44,963).

1581. Posse habere fidem, sicut posse habere caritatem, naturae est hominum: habere autem fidem quemadmodum habere caritatem, gratiae est fidelium. Illa itaque natura, in qua nobis data est possibilitas habend' fidem, non discernit ab homine hominem: ipsa vero fides discernit ab infideli fidelem. Ac per hoc, ubi dicitur, *Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non accepisti?* quisquis audet dicere, Habeo ex me ipso fidem, non ergo accepi; profecto contradicit huic apertissimae veritati: non quia credere vel non credere non est in arbitrio voluntatis humanae, sed in electis praeparatur voluntas a Domino (Prov. 8, sec. LXX). Ideo ad ipsam quoque fidem, quae in voluntate est, pertinet, *Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non accepisti?* (*De praed. sanet.* 5,10: ML 44,968) 4.

1582. Ipse unus Magister et Dominus, ... ait, *Dixi vobis, quia et vidistis me, et non credidistis. Omne quod dat mihi Pater, ad me veniet* (Io. 6,36-37). Quid est, *ad me veniet*, nisi Credet in me? Sed ut fiat, Pater dat. Item paulo post: ... *Nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum: ... Omnis qui audivit a Patre et didicit, venit ad me* (Io. 6,44-45). Quid est, *Omnis qui audivit a Patre et didicit, venit ad me*; nisi, Nullus est qui audiat a Patre et discat, et non veniat ad me? Si enim omnis qui audivit a Patre et didicit, venit; profecto omnis qui non venit, non audivit a Patre, nec didicit: nam si audisset et didicisset, veniret... Valde, inquam, remota est a sensibus camis haec schola, in qua Deus auditur et docet. Multos venire videmus ad Filium, quia multos credere videmus in Christum: sed ubi et quomodo a Patre audierint hoc et didicerint, non videmus. Nimium gratia ista secreta est: gratiam vero esse quis ambigat? (*De praed. sanet.* 8,13: ML 44,970-971).

4 Semipelagianis obicientibus, ex multis quibus verbum veritatis praedicatur, alii credere, quia volunt; alii vero contradicere, quia credere nolunt, Augustinus respondet: «Quis hoc ignoret? quis hoc neget? Sed cum aliis praeparatur, aliis non praeparatur voluntas a Domino; discernendum est utique quid veniat de misericordia eius, quid de iudicio» (*Ib.* 6,11). Postea de vocatione et praedestinatione sermonem facit, de quo cito agemus.

1583. *Misit Deus Spiritum Filii sui in corda nostra, clamantem, Abba, Pater* (Gal. 4,6). Et hic quid est, *clamantem*, nisi, Clamare facientem; tropo illo quo dicimus laetum diem, qui laetos facit?... Ubi intelligimus, et hoc ipsum esse donum Dei, ut veraci corde et spiritualiter clamemus ad Deum. Attendant ergo quomodo falluntur, qui putant esse a nobis, non dari nobis, ut petamus, quaeramus, pulsemus (*De dono pers.* 23,64: ML 45,1032).

1584. Utrumque ergo (credere et bonum facere) nostrum est propter arbitrium voluntatis, et utrumque tamen datum est per Spiritum fidei et caritatis... Utrumque ipsius est, quia ipse praeparat voluntatem; et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis (*De praed. sanet.* 3,7: ML 44,965).

1585. Et dicitur nobis «Fides est a nobis, caetera a Domino ad opera iustitiae pertinentia»: quasi ad aedificium non pertineat fides; quasi ad aedificium, inquam, non pertineat fundamentum. Quod si in primis et maxime pertinet, in vanum laborat praedicando aedificans fidem nisi eam Dominus miserando intus aedificet (*De praed. sanet.* 7,12: ML 44,970).

1586. Atque utinam tardi corde et infirmi, qui non possunt, vel nondum possunt Scripturas vel earum expositiones intelligere, sic audirent vel non audirent in hac quaestione disputationes nostras, ut magis intuerentur orationes suas, quas semper habuit et habebit Ecclesia... De hac enim re, quam nunc adversus novos haereticos, non commemorare tantum, sed plane tueri et defensare compellimur, nunquam tacuit in precibus suis, ... Quando enim non oratum est in Ecclesia pro infidelibus atque inimicis eius ut crederent? Quando fidelis quisquam amicum, proximum, coniugem habuit infidelem, et non petivit a Domino mentem obedientem in christianam fidem?... Sicut ergo in his orationibus, ita et in hac fide nata est, et crescit, et crevit Ecclesia, qua fide creditur gratiam Dei non secundum merita accipientium dari. Quandoquidem non oraret Ecclesia ut daretur infidelibus fides, nisi Deum crederet et aversas et adversas hominum ad se convertere voluntates (*De dono pers.* 23,63: ML 45,1031).

i II I

/ V*

De dispensatione gratiae

Gratia Dei non erit gratia ullo modo, nisi gratuita fuerit
omni modo

Summarium.—Gratuitati gratiae adversantur Pelagiani, asserentes gratiam secundum merita dari. Multis S. Scripturae testimoniis Augustinus demonstrat fidem, omneque auxilium praeveniens conferri absque ullo meritorum intuitu. Gratia praecedit meritum, non gratia ex merito, sed meritum ex gratia. Nos ambulamus, sed Deus facit ut ambulemus: 1587-1592.—Si gratia, ergo gratis data; si gratis data, donata, non red- dita: 1593-1595.—Neque potest homo positive se disponere ad gratiam. Pelagiani falluntur cum ita Scripturam interpretantur, ut *hominis sit praeparare cor*; nequit enim cor praeparari absque bona cogitatione, non autem sumus idonei cogitare aliquid, ut oportet, ex nobismetipsis. Praeparatur voluntas a Domino: 1596-1598.—Dispositio negativa non est causa electionis gratiae. Neque propterea, Deus est acceptor perso- narum. quia nulla iustitia violatur, cum omnes pertinuerint ad eandem massam damnationis. Qui damnatur, iusta poena damnatur; qui vero liberatur, hoc indebitae gratiae debet: 1599-1602.

1587. Possunt quidem dicere remissionem peccatorum esse gratiam, quae nullis praecedentibus meritis datur: quid enim ha- bere boni meriti possunt peccatores? Sed nec ipsa remissio pecca- torum sine aliquo merito est, si fides hanc impetrat: neque enim nullum est meritum fidei; qua fide ille dicebat, *Deus, propitius esto mihi peccatori*; et descendit iustificatus merito fidelis humilitatis, quoniam qui se humiliat, exaltabitur (Lc. 18,13-14). Restat igitur ut ipsam fidem unde omnis iustitia sumit initium, ... non humano, quod isti extollunt, tribuamus arbitrio, nec ullis praecedentibus meritis, quoniam inde incipiunt bona quaecumque sunt merita; sed gratuitum donum Dei esse fateamur (*Ep.* 194,3,9: ML 33,877) E

1588. Nempe manifestum est, eum (Pelagium) dicere gratiam secundum merita dari... Nam cum eos remunerandos dicit, qui bene utuntur libero arbitrio, et ideo mereri Dei gratiam, debitum eis reddi fatetur. Ubi est ergo illud Apostoli, *lustificati gratis per gra- tiam ipsius?* (Rom. 3,24). Ubi est et illud, *Gratia salvi facti estis?* Et ne putarent per opera, addidit, per fidem 2. Rursus ne ipsam

1 Vide supra n.1465.
2 Ut iam ab jilo audivimus, cum Augustinus de fide justificante loqui- tur, eam fidem intelligit quae per dilectionem operatur. Vult gratuitatem oeconomiae supematuralis inculcare, quin ullus respectus habeatur in colla- tione gratiae ad opera quae per liberum arbitrium fiunt, seu ad opera naturalia sensu relagianorum.

fidem sine Dei gratia sibi putarent esse tribuendam, *Et hoc*, inquit, *non ex vobis, sed Dei donum est* (Eph. 2,8). Nempe ergo illud unde incipit omne quod merito accipere dicimur, sine merito accipimus, id est, ipsam fidem. Aut si negatur dari; quid est quod dictum est, *Sicut unicuique Deus partitus est mensuram fidei?* (Rom. 12,3). Si autem sic dicitur dari, ut reddatur meritis, non donetur; quid est quod iterum dicit, *Vobis donatum est pro Christo, non solum ut credatis in eum, verum etiam ut patiamini pro eo?* (Phil. 1,29). Utrumque enim donatum esse testatus est, et quod credit in Christum, et quod patitur quisque pro Christo. Isti autem libero arbitrio sic applicant fidem, ut fidei videlicet reddi videatur, non gratuita, sed debita gratia: ac per hoc iam nec gratia, quia nisi gratuita, non est gratia (*De gr. Chr.* 31,34: ML 44.377).

1589. Cum dicit Deus, *Convertimini ad me, et convertar ad vos* (Zach. 1,3): unum horum videtur esse nostrae voluntatis, id est, ut convertamur ad eum; alterum vero ipsius gratiae, id est, ut etiam ipse convertatur ad nos. Ubi possunt putare Pelagiani suam obtinere sententiam, qua dicunt, gratiam Dei secundum merita nostra dari... Nec attendunt qui hoc sentiunt, quia nisi donum Dei esset etiam ipsa ad Deum nostra conversio, non ei diceretur, *Deus virtutum, converte nos* (Ps. 79,8); et, *Deus, tu convertens vivificabis nos; et, Converte nos, Deus sanitatum nostrarum* (Ps. 84,7.5)... Nam et venire ad Christum, quid est aliud nisi ad eum credendo converti? Et tamen ait: *Nemo potest venire ad me, nisi datum fuerit ei a Patre meo* (Io. 6,66) (*De gr. et lib. arb.* 5,10: ML 44,887-888).

1590. Gratia praecessit meritum tuum: non gratia ex merito, sed meritum ex gratia. Nam si gratia ex merito; emisti, non gratis accepisti. *Pro nihilo*, inquit, *salvos facies eos* (Ps. 55,8). Quid est, *Pro nihilo salvos facies eos?* Nihil in eis invenis unde salves, et tamen salvas. Gratis das, gratis salvas. Omnia merita praecedis, ut dona tua consequantur merita mea. Prorsus gratis das, gratis salvas, qui nihil invenis unde salves, et multum invenis unde damnes (S. 169, 2,3: ML 38,916-917) 3.

1591. Ita namque illis tumor ipse aures cordis obstruxit, ut non audiant, *Quid enim habes quod non accepisti?* (1 Cor. 4,7), non audiant, *Sine me nihil potestis facere* (Io. 15,5): non audiant, *Caritas ex Deo est* (1 Io. 4,7): non audiant, *Deus partitus est mensuram fidei* (Rom. 12,3): non audiant, *Spiritus ubi vult spirat* (Io. 3,8): et, *Qui spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (Rom. 8,14): non audiant, *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo* (Io. 6,66)... 15. Quid remansit pelli morticinae, unde possit inflari, et dedignetur, quando gloriatur, in Domino gloriari?... Nihil sic evertit hominum praesumptionem dicentium, Nos facimus, ut mereamur cum quibus faciat Deus. Respondet vobis non Pelagius, sed ipse Dominus, *Ego facio, et non propter vos, sed propter nomen meum sanctum* (Ez. 36,22). Quid enim potestis facere boni de corde non bono? Ut autem habeatis cor bonum, *Dabo*, inquit, *vobis cor novum, et*

3 Cf. infra dicenda ubi *De merito*.

·«
?u:t

i u
(

H''
Φ.

J

spiritum novum dabo vobis (Id. 26). Numquid potestis dicere, Prius ambulavimus in justificationibus eius, et iudicium eius observavimus, et fecimus ut digni essemus, quibus gratiam suam daret? Quid enim boni faceretis homines mali; et quomodo ista bona faceretis, nisi boni essetis? Ut autem homines sint boni, quis facit nisi ille qui dixit, *Et visitabo eos, ut eos bonos faciam*; et qui dixit, *Spiritum meum dabo in vobis, et faciam ut in iustificationibus meis ambuletis, et indicia mea observetis et faciatis?* (Id. 27). Itane nondum evigilatis? nondum auditis, *Faciam ut ambuletis, faciam ut observetis, postremo, faciam ut faciatis?* Quid adhuc vos inflatis? Nos quidem ambulamus, verum est; nos observamus, nos facimus: sed ille facit ut ambulemus, ut observemus, ut faciamus. Haec est gratia Dei bonos faciens nos, haec est misericordia eius praeveniens nos. Quid merentur deserta, et exterminata, et effossa; quae tamen aedificabuntur, et operabuntur, et munientur⁴. Numquid haec pro meritis desertionis, exterminationis, effossionis suae? Absit. Ista enim merita mala sunt, haec munera bona. Redduntur itaque malis bona: gratuita ergo, non debita; et ideo gratia (*C. duas Ep. Pel. IV 6, 14-15: ML 44,618-620*).

1592. Itaque sine ista fide, hoc est, sine fide unius mediatoris Dei et hominum hominis Christi Iesu; ... sine fide ergo incarnationis et mortis et resurrectionis Christi, nec antiquos iustos, ut isti essent, a peccatis potuisse mundari, et Dei gratia iustificari, veritas Christiana non dubitat... non solum in filiis Israël, sicut fuerunt Prophetae, sed etiam extra eundem populum, sicut fuit Iob. Et ipsorum enim corda mundabantur mediatoris fide, et diffundebatur in eis caritas per Spiritum Sanctum (Rom. 5,5), qui ubi vult spirat (Io. 3,8), non merita sequens, sed etiam ipsa merita faciens. Non enim Dei gratia gratia erit ullo modo, nisi gratuita fuerit omni modo (*De pece. orig. 24,28: ML 44,398*).

1593. Haec scilicet tam ingentia bona, nonnisi de arbitrii, secundum istum (Pelagium), efficimus libertate, ut his praecedentibus ipse (Deus) declinet. Quomodo est ergo gratia, si non gratis datur? Quomodo est gratia, si ex debito redditur? Quomodo verum dicit Apostolus, *Non ex vobis, sed Dei donum est; non ex operibus, ne forte quis extollatur?* (Eph. 2,8.9). Quomodo, inquam, hoc verum est, si opera tanta praecedunt, quae nobis adipiscendae gratiae meritum faciant, quo nobis non donetur gratuito, sed reddatur ex debito? Ergone ut perveniatur ad adiutorium Dei, ad Deum curritur sine adiutorio Dei; et ut Deo adhaerentes adiuvemur a Deo, a Deo non adiuti adhaereamus Deo? Quid homini maius, quidve tale poterit gratia ipsa praestare, si iam sine illa unus cum Domino spiritus effici potuit, nonnisi de arbitrii libertate? (*De gr. Chr. 23: ML 44,372*).

χ594· Quid est gratia? gratis data. Quid est gratis data? Donata, non reddita. Si debebatur, merces reddita est, non gratia donata (*In Io. Ev. tr. 3,9: ML 35,1400*).

⁴ Citaverat Ez. 36,22-38.

1595. Gratia gratis data est: nam nisi gratis esset, gratia non esset. Porro autem, si propterea gratia est, quia gratis est, nihil tuum praecessit, ut acciperes. Nam si aliqua bona opera tua praecesserunt, pretium accepisti, non gratis: pretium autem quod nobis debebatur, supplicium est (*En. in Ps.* 70 s.2,i: ML 36,891)5.

1596. Ne saltem orationis putarentur praecedere merita, quibus non gratuita daretur gratia, sed iam nec gratia esset, quia debita redderetur, etiam ipsa oratio inter gratiae munera reperitur. *Quid enim oremus*, ait Doctor Gentium, *sicut oportet, nescimus* (*Ep.* 194>4.i6: ML 33.879).

1597. Sed quod scriptum est, *Hominis est praeparare cor, et a Domino responsio linguae* (Prov. 16,1), non bene intelligendo falluntur (Pelagiani) ut existiment cor praeparare, hoc est, bonum inchoare, sine adiutorio gratiae Dei ad hominem pertinere. Absit ut sic intelligant filii promissionis, tanquam cum audierint Dominum dicentem, *Sine me nihil potestis facere*; quasi convincant eum dicentes, Ecce sine te possumus cor praeparare: aut cum audierint a Paulo apostolo, *Non quia idonei sumus cogitare aliquid quasi ex nobismetipsis, sed sufficientia nostra ex Deo est*; tanquam et ipsum convincant dicentes, Ecce idonei sumus ex nobismetipsis praeparare cor, ac per hoc et boni aliquid cogitare. Quis enim potest sine bona cogitatione ad bonum cor praeparare. Absit ut sic intelligant, nisi superbi sui arbitrii defensores et fidei catholicae desertores (*C. duas Ep. Pel.* II 9,19: ML 44,585).

1598. Nec ex Dei potentia vel in malum vel in bonum invitum aliquem cogi (respondemus); sed Deo deserente pro meritis ire in malum, et Deo adiuvante sine meritis converti in bonum. Non enim est homo bonus si nolit; sed gratia Dei etiam ad hoc adiuvatur ut velit: quoniam non inaniter scriptum est, *Deus est enim qui operatur in vobis et velle et operari, pro bona voluntate* (Phil. 2,13), et, *Praeparatur voluntas a Domino* (Prov. 8 sec. LXX) (*C. duas Ep. Pel.* I 18,36: ML 44,567).

1599. Ego in hac re infirmitatem meam fateor. Non enim habeo quod intuear in eligendis hominibus ad gratiam salutarem... nisi vel maius ingenium, vel minora peccata, vel utrumque: addamus etiam, si placet, honestas utilesque doctrinas. Quisquis ergo fuerit quam minimis peccatis irretitus atque maculatus (nam nullis quis potest?) et acer ingenio, et liberalibus artibus expolitus, eligendus videtur ad gratiam. Sed cum hoc statuero, ita me ridebit ille qui infirma mundi elegit ut confundat fortia, et stulta mundi ut confundat sapientes (1 Cor. 1,27), ut eum intuens et pudore correctus, ego irrideam multos et prae quibusdam peccatoribus castiores, et prae quibusdam piscatoribus oratores. Nonne advertimus multos fideles nostros ambulantes viam Dei, ex nulla parte ingenio compara-

5 Haec de gratuliate gratiae innumerabilibus fere vicibus repetuntur ab Augustino. Cf. *In Io. Ev. tr.* 86,2: ML 35,1851 ; *De nat. et gr.* 4,4: ML 44,249; *En. in Ps.* 18 en.2,2: ML 36,158; *De gest. Pel.* 14.33: ML 44,340; *Retr.* I 23,2: ML 32,621 ; *C. Iui. o.i.* I 133: ML 45,1133.

ri, non dicam quorundam haereticorum, sed etiam minimorum? Item non videmus quosdam homines utriusque sexus in coniugali castitate viventes sine querela, et tamen vel haereticos vel paganos, vel etiam in vera fide et vera Ecclesia sic tepidos, ut eos miremur meretricum et histrionum subito conversorum non solum patientia et temperantia, sed etiam fide, spe, caritate superari? Restat ergo ut voluntates eligantur (*De div. quaest. ad Simp.* I q.2,22: ML 40,127-128) 67

1600. Unde enim fit ut homo ab ineunti pueritia modestior, ingeniosior, temperantior, ex magna parte libidinum victor, qui oderit avaritiam, luxuriam detestetur, atque ad virtutes caeteras provectior aptiorque consurgat, et tamen eo loco sit, ubi ei praedicari gratia Christiana non possit?... Alius autem tardus ingenio, libidinibus deditus, flagitiis et facinoribus coopertus, ita gubernetur, ut audiat, credat, baptizetur, aut si detentus hic fuerit, laudabiliter hic vivat? (*De pece. mer. et rem.* I 22,31: ML 44,126).

1601. Una erat massa perditionis ex Adam, cui nonnisi supplicium debebatur: facta sunt vasa inde in honorem ex eadem massa. *Habet enim potestatem figulus luti, ex eadem massa.* Qua massa? Certe iam perierat, certe iam illi massae iusta damnatio debebatur. Gratulare, quia tu evasisti: mortem quippe debitam evasisti: et vitam non debitam reperisti. *Habet potestatem figulus luti, ex eadem massa facere aliud quidem vas in honorem, aliud in contumeliam. Sed dicis, Me quare fecit in honorem, et alium in contumeliam? Quid responsurus sum? Auditurus es Augustinum, qui non audisti Apostolum dicentem, O homo, tu quis es qui respondeas Deo?* (Rom. 9,21.20). Duo parvuli nati sunt: si debitum quaeras, ambo tenent massam *perditionis. Sed cur mater alium portat ad gratiam, alium mater dormiens suffocat?* Dicturus es mihi quid ille meruit qui portatur ad gratiam, alium mater dormiens suffocat? Ambo nihil boni meruerunt: sed *habet figulus luti potestatem, ex eadem massa facere aliud vas in honorem, aliud in contumeliam. Disputare vis mecum? Imo mirare mecum, et exclama mecum, O altitudo divitiarum!* Ambo expavescamus, ambo clamemus, *O altitudo divitiarum!* Ambo in pavore concordemus, ne in errore pereamus. *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam inscrutabilia sunt iudicia eius, et investigabiles viae eius!* (Rom. 11,33) (S. 26, 12,13: ML 38,177)7.

6 *Dispositionis ergo, quam negativam vocant, nullam rationem habet Deus in dispensatione suorum donorum.*

7 Quod gratia non detur secundum merita, ut volebant *Pclagiani*, ostendit Augustinus maxime cx *dispensatione* limitata gratiae efficacis, atque ex gratuliate donorum perseverantiae finalis et *praedestinationis*. *Huc etiam* veniunt quae habet de voluntate salvifica Dei. Cf. infra c.14. *Ex eadem massa* unus eligitur, alter non eligitur. Hinc eius humilis *exclamatio: O altitudo...*

Deinde si gratia, prout natura, uni debetur, *omnibus* deberetur: «*Si natura, quare non omnibus, cum sit idem Deus omnium creator?*» (*De Sp. et litt.* 33, 57: ML 44,238). Cf. de hoc argumento, Chéné, «*Les origines de la controverse scmi-pelagienne*» (*l.c.*), 69.

1602. Quod autem personarum acceptorem Deum se credere existimant, si credant quod sine ullis praecedentibus meritis, cuius vult miseretur, et quos dignatur vocat, et quem vult religiosum facit; parum attendunt quod debita reddatur poena damnato, indebita gratia liberato, ut nec ille se indignum queratur, nec dignum se iste gloriatur; atque ibi potius acceptionem nullam fieri personarum, ubi una eademque massa damnationis et offensionis involvit, ut liberatus de non liberato discat quod etiam sibi supplicium conveniret, nisi gratia subveniret. Si autem gratia, utique nullis meritis reddita, sed gratuita bonitate donata (*Ep.* 194,2,4: ML 33.875).

Da quod iubes, et iube quod vis 1

Summarium.—Deus impossibilia non iubet, sed iubendo admonet, et facere quod possumus, et petere quod non possumus. Fides impetret, quod lex imperat. Adiuvat Deus ut iusti praeceptum implere possint: 1603-1610.—Non deserit Deus, si non deseratur, ut pie semper iusteque vivatur. Qui non potuerit, oret ut tantam habeat voluntatem ut possit mandata implere. Iniquitas et insania est quemquam de peccato accusare, quia non fecit quod facere non potuit: 1611-1615.—Nec ludas Christum tradidisset, nec Petrus Eum negasset, nisi voluissent. Gratia efficax aliquando negatur, ne de suis viribus iusti praesumant: 1616-1619.

1603. Non igitur Deus impossibilia iubet: sed iubendo admonet, et facere quod possis, et petere quod non possis (*De nat. et gr.* 43,50: ML 44.271) 1.

1604. Eo quippe ipso quo firmissime creditur, *Deum iustum et bonum impossibilia non potuisse praecipere*; hinc admonemur, et in facilibus quid agamus, et in difficilibus quid petamus. Omnia quippe fiunt facilia caritati: cui uni *Christi sarcina levis est* (Mt. 11,30), aut ea una est sarcina ipsa quae levis est. Secundum hoc dictum est, *Et praecepta eius gravia non sunt* (1 Io. 5,5), ut cui gravia sunt, consideret non potuisse divinitus dici, *gravia non sunt*, nisi quia potest esse cordis affectus cui gravia non sunt, et petat quod destituitur, ut impleat quod iubetur (*De nat. et gr.* 59,83: ML 44,288).

1605. Nec ita ut, cum quisque fuerit a peccati dominatione liberatus, iam non indigeat sui liberatoris auxilio: sed ita potius, ut ab illo audiens, *Sine me nihil potestis facere* (Io. 15,5); dicat ei et ipse, *Adiutor meus esto, ne derelinquas me* (Ps. 26,9) (*De corr. et gr.* 1,2: ML 44,917).

1606. Haec est fides, ad quam praecepta compellunt, ut lex imperet, et fides impetret (*De nat. et gr.* 16,17: ML 44,255).

1 Agitur in hoc capite de gratia proxime vel remote sufficienti, quam Deus iustis confert ut praecepta implere valeant,

2 Vide supra n. 1548.1549.

1607. Lex iubet, Spiritus iuvat: lex agit tecum, ut scias quid facias; Spiritus, ut facias (S. 249,3: ML 38,1163).

1608. Ne dicas, Non possum tenere et portare et frenare carnem meam: adiuvaris ut possis (En. in Ps. 40,5: ML 36,457).

1609. Neque imperaret hoc Deus ut faceremus, si impossibile iudicaret ut hoc ab homine fieret λ Sed considerans infirmitatem tuam, deficis sub praecepto? Confortare in exemplo... Adest ille qui prae-buit exemplum, ut praebeat et auxilium (En. in Ps. 56,1: ML 36,661).

1610. Audiamus Dominum, et praecipientem, et opitulantem; et iubentem quid facere debeamus, et adiuvantem ut implere pos-simus (In Io. Ev. tr. 53,8: ML 35,177s)4.

1611. Iam ambulas in via iustitiae. Curam tui non habebit, qui facit solem suum oriri super bonos et malos, et pluit super iustos et iniustos? (Mt. 5,45). ... Imo vero et hic fovet, et hic adiuvat... Dominus curam habet tui, securus esto. Ille portat qui te fecit... Numquam tibi deest: tu illi noli deesse (En. in Ps. 39,27: ML 36.450).

1612. Deus, cum per mediatorem Dei et hominum hominem lesum Christum (1 Tim. 2,5), spiritualiter sanat aegrum vel vivi-ficat mortuum, id est, iustificat impium, et eum ad perfectam sani-tatem, hoc est, ad perfectam vitam iustitiamque perduxerit, non deserit si non deseratur, ut pie semper iustequae vivatur (De nat. et gr. 26,29: ML 44,261)5.

1613. Non enim deseret opus suum, si ab opere suo non desera-tur (En. in Ps. 145,9: ML 37,1890).

1614. Qui voluerit et non potuerit, nondum se plene velle cognoscat, et oret ut habeat tantam voluntatem, quanta sufficit ad implenda mandata. Sic quippe adiuvatur, ut faciat quod iubetur (De gr. et lib. arb. 15,31: ML 44,900).

3 Loquitur de praecepto caritatis fraternae, et de perfecta mensura istius caritatis, quae est «ut animam suam quis ponat pro amicis suis» (Io. 15,12), uti Christus et Apostoli fecerunt (Ib.).

4 Non semper adest auxilium proxime sufficiens. «Nam quid stultius, quam orare ut facias quod in potestate habeas?» (De nat. et gr. 18,20: ML 44,256). «Oramus autem ad Deum, ne quidfaciatis mali (2 Cor. 13,7). Quod si ita esset in potestate, quomodo fuit ante peccatum, priusquam esset natura humana vitiata; non utique posceretur orando, sed agendo potius teneretur» (C. Iui. o.i. VI 15: ML 45,1534).

De gratia Adae iam diximus. Augustinenses auxilium sine quo interpretan-tur de gratia sufficienti, quae in primaeva oeconomia, semper praesto Adae erat. Aliter tamen ac lansenius, gratiam sufficientem asserunt pro statu etiam naturae lapsae. Berti et Noris thesim nostram strenue defendunt ex Augustino.

Ex locis hic allatis patet, cuilibet fideli, nisi libere ponat obicem, adesse gratiam remote sufficientem, seu gratiam orationis, qua impetrare possit auxi-lium proxime sufficiens ad implenda mandata.

5 Principium hoc non esse intelligendum tantum de gratia habituali, ut contendebat lansenius, sed et in primis de gratia actuali, apparet ex his, quae S. Doctor mox subiungit: «Sicut enim oculus corporis etiam plenissime sanus, nisi candore lucis adiutus non potest cernere: sic et homo etiam perfectissime iustificatus, nisi aeterna luce iustitiae divinitus adiuvetur, recte non potest vi-vere» (Ib.).

1615. Peccati reum tenere quemquam, quia non fecit quod facere non potuit, summae iniquitatis est et insaniae (*De d. anim. c. Man.* 12,17: ML 42,107).

1616. Sine qua (propria voluntate) nullum vitae propriae potest esse peccatum (*De pece. mer. et rem.* I 35,65: ML 44,147).

1617. Quis enim dubitaverit quod ludas Christum, si voluisset, non utique tradidisset: et Petrus, si voluisset, ter Dominum non negasset? (*De unit. Eccl.* 9,23: ML 43,407).

1618. Non fuit illa Petri desertio, sed eruditio. Amare quippe Dominum interrogatus, in corde suo praesumpserat se pro eo etiam moriturum. Viribus suis hoc tribuerat: nisi paulisper a regente desereretur, non sibi demonstraretur (*S.* 285,3: ML 38,1294).

1619. Nos quantum concessum est sapiamus; et intelligamus, si possumus, Dominum Deum bonum ideo etiam sanctis suis alicuius operis iusti aliquando non tribuere vel certam scientiam, vel victricem delectationem, ut cognoscant non a se ipsis, sed ab illo sibi esse lucem, qua illuminentur tenebrae eorum, et suavitatem qua det fructum suum terra eorum (*De pece. mer. et rem.* II 19,32: ML 44,170).

Bibl.: Berti, *De theol. disc.* vol.1-2 1.17,90-93, et 1.18,133; Noris, *Vindiciae Augustinianae*: ML 47,670-680. Nostris diebus, R. Garrigou-Lagrange, *L'équilibre supérieur de la pensée de saint Augustin dans les questions de la grâce*: Aug. Mag., II 763-771.

CAPUT XIII

Non imprudenter pro illo oratur, de quo non desperatur

Summarium.—Multis modis vocat Deus peccatorem communlrn ad correctionem, per gratias sc. non tantum externas, sed et internas. Hae gratiae non omni momento dantur, propterea peccatori suadet, ne tempus beneplaciti praesumptuose frustrare audeat: 1620-1621.—Miserrima conditio obcaecati. Excaecatio in hac vita non est perfecta et consummata, sed imperfecta et inchoata, in qua homo nondum penitus secluditur ab interiore Dei luce. De nullo est desperandum quamdiu in hac vita; propterea non imprudenter pro illo oratur, pro quo non desperatur: 1622-1627.—Quando dicitur Deum indurasse Pharaonem, ipse Pharaonem induraverat cor suum. Iudaei ideo «non poterant credere», quia nolebant. Ratio cur a Deo eorum excaecatio permissa est. Peccatum contra Spiritum interpretatur de impaenitentia finali: 1628-1631.—Magis dubia est quaestio utrum omnes infideles aliquam a Deo recipiant gratiam saltem remote sufficientem ad fidem et salutem: 1632-1636.

1620. Vocat undique ad correctionem, vocat undique ad paenitentiam, vocat beneficiis creaturae, vocat impertiendo tempus vivendi, vocat per lectorem, vocat per tractatorem, vocat per intimam cogitationem, vocat per flagellum correptionis, vocat per misericordiam consolationis: *Longanimis et multum misericordiae* (Ps. 102,8). Sed observa ne longitudine misericordiae Dei male utendo, tu

tibi thesaurizes, quod ait Apostolus, iram in die irae (*En. in Ps.* 102,16: ML 37.133°).

1621. Sexta hora vocaris, veni. Paterfamilias tibi quidem etiam undecima venienti denarium promisit: sed utrum vivas usque ad septimam, nemo tibi promisit. Non dico, usque ad undecimam, sed usque ad septimam. Quare ergo differs vocantem te, certus de mercede, incertus de die? Vide ne forte quod tibi ille daturus est promittendo, tu tibi auferas differendo (*S.* 87,6,8: ML 38,534).

1622. Nec cogitat praevaricatorem legis quam digne lux deserat veritatis; qua desertus utique ht caecus, et plus necesse est offendat, et cadendo vexetur, vexatusque non surgat, ut ideo tantum audiat vocem legis, quo admoneatur implorare gratiam Salvatoris... Uti- que ista obscuratio vindicta et poena iam fuit: et tamen per hanc poenam, id est, per cordis caecitatem, quae fit deserente luce sa- pientiae, in plura et gravia peccata collapsi sunt (*De nat. et gr.* 22, 24: ML 44,258)L

1623. Nam ea est caecitas mentis; in eam quisquis datus fue- rit, ab interiore Dei luce secluditur, sed nondum penitus cum in hac vita est. Sunt enim tenebrae exteriores (Mt. 25,30), quae magis ad diem iudicii pertinere intelliguntur, ut penitus extra Deum sit, quisquis, dum tempus est, corrigi noluerit; penitus enim esse extra Deum quid est, nisi esse in summa caecitate? (*En. in Ps.* 6,8: ML 36,94).

1624. Ista impaenitentia vel cor impaenitens quamdiu quisque in hac carne vivit, non potest iudicari. De nullo enim desperandum est, quamdiu patientia Dei ad paenitentiam adducit, nec de hac vita rapit impium, qui non mortem vult impii, quantum ut revertatur et vivat (Ez. 18,23) (*S.* 71,13,21: ML 38,456).

1625. L^co alio 13peccatum fratris ad mortem, de quo dicit loannes apostolus, *Non pro illo dico ut roget quis* (1 Io. 5,16), ita definivi ut dicerem: *Peccatum fratris ad mortem puto esse cum post agnitionem Dei per gratiam Domini nostri Iesu Christi quisque oppugnat fraternitatem, et adversus ipsam gratiam qua reconciliatus est Deo, in- videntiae facibus agitur.* Quod quidem non confirmavi, quoniam hoc putare me dixi: sed tamen addendum fuit, si in hac tam scele- rata mentis perversitate finierit hanc vitam: quoniam de quocum- que pessimo in hac vita constituto non est utique desperandum, nec pro illo imprudenter oratur, de quo non desperatur (*Retr. l* 19,7: ML 32,616) 3.

1 **Beni** concludit ex hoc loco peccatores obduratos non habere, iuxta **S. Au-** gustinum, gratiam vere sufficientem. «Porro qui tantum audit vocem legis, et interiori inspiratione penitus destitutus est, nullam habet gratiam sufficientem, quae ac **proprie** vere sit talis» (*De theol. disc.* vol.1-2 1.18-135). **Loqui** tamen videtur de gratia *proxime* sufficienti, non vero de gratia *remote* sufficienti.

2 *De s. Dom. ib Monte I* 22,73: ML 34,1266.

3 **Ne** plus tamen quam Augustinus intendit ex hoc et similibus locis **con-** cludatur. **Bene** nota sunt quae habet in *De corr. et gr.* Vult Augustinus **ut non** tantum **pro** delinquentibus oretur (quod unice faciendum dicebant **Adrume-** tani monachi), **sed** ut peccantes a praepositis corripiantur: «Quia et ipsa quae

rttî
pr
MB-
idi*
I
I
II
II

1626. Num pro impiis etiam orandum est? Ita plane (*Ep.* 153, 2,5: ML 33.655).

1627. Ipsorum tantum 4 desperanda est correptio: contra quos habemus occultam luctam (*En. in Ps.* 54,4: ML 36,630).

1628. Nec ideo auferatis a Pharaone liberum arbitrium, quia multis locis dicit Deus, *Ego induravi Pharaonem*; vel, *induravi*, aut *indurabo cor Pharaonis* (Ex. 4,14, *passim*). Non enim propterea ipse Pharaon non induravit cor suum. Nam et hoc de illo legitur, quando ablata est ab Aegyptiis cynomyia, dicente Scriptura: *Et ingravavit Pharaon cor suum et in isto tempore, et noluit dimittere populum* (Ex. 8, 32). Ac per hoc et Deus induravit per iustum iudicium, et ipse Pharaon per liberum arbitrium (*De gr. et lib. arb.* 23,45: ML 44,911)

1629. *Non poterant credere*, quia hoc Isaías propheta praedixit: hoc autem Propheta praedixit, quia Deus hoc futurum esse praescivit 5. Quare autem non poterant, si a me quaeratur, cito respondeo, quia nolebant. 9. Non itaque mirum est quia non poterant credere, quorum voluntas sic superba erat, ut ignorantes Dei iustitiam, suam vellent constituere: ... Quia enim non ex fide, sed tanquam ex operibus tumuerunt, ipso suo tumore caecati, offenderunt in lapidem offensionis. Sic autem dictum est *non poterant*, ubi intelligendum est quod nolebant... Sicut quod Dominus *negare seipsum non potest* (2 Tim. 2,13), laus est voluntatis divinae; ita quod illi *non poterant credere*, culpa est voluntatis humanae. 10. ... Hinc et illi *non poterant credere*: non quia mutari in melius homines non possunt; sed quamdiu talia sapiunt, non possunt credere (*In Io. Ev. tr.* 53 n.6,9,10: ML 35,1776-78).

1630. Sed aliam causam, inquis, dicit Propheta non voluntatis eorum. Quam causam dicit Propheta? Quia *dedit illis Deus spiritum compunctionis; oculos, ut non videant, et aures, ut non audiant, et excaecavit oculos eorum, et induravit cor eorum* (Rom. 11,8; Is. 6,10). Etiam hoc eorum voluntatem meruisse respondeo. Sic enim excaecat, sic obdurat Deus, deserendo et non adiuvando: quod occulto

damnatio nominatur, quam facit episcopale iudicium, qua poena in Ecclesia nulla maior est, potest, si Deus voluerit, in correptionem saluberrimam cedere atque proficere. Neque enim scimus quid contingat sequenti die; aut ante finem vitae huius de aliquo desperandum est... (*De corr. et gr.* 15,46: ML 44,944). Ergo, *si Deus voluerit*, correptio proficiet peccatori. Quia nos nescimus quinam sint praedestinati, «sic affici debemus caritatis affectu, ut omnes velimus salvos fieri» (*Ib.*). «Si filius pacis (praedestinatus) est quem corripimus, requiescet super eum pax nostra, sin autem, ad nos revertetur» (*Ib.* n.47). I.e. meritum nostrum erit, quod curavimus peccatorem ad bonam frugem reducere. Utrum Deus velit gratiam efficacem, vel saltem sufficientem ad conversionem, nescimus. Cf. dicenda in sequenti capite, et etiam ubi *De Praedestinatione*.

4 I.e. diabolus et angeli eius.

5 Nec dici potest, ludaeos non potuisse absolute credere, quia necessc erat ut prophetia impleretur. Ut ponitur ab Augustino, ideo Propheta praedixit, quia Deus praescivit, eos non esse credituros. Dicit etiam potest ideo eos non potuisse credere quia dum (sensu composito) in obcaecatione manebant, «quamdiu talia sapiunt», eorum superba voluntas erat moraliter incapax gratiae Dei obtemperandi, et nolebant obcaecationem deponere, quamvis «mutari in melius» possent.

fif
(·K

! U

iudicio facere potest, iniquo non potest... Iusta ergo sunt (iudicia Dei), sed occulta. Ideo cum quaestiones huiusmodi in medium venerint... non nobis iudicium de iudicio tanti iudicis usurpemus, sed contremiscentes exclamemus cum Apostolo, O *altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei, quam inscrutabilia sunt iudicia eius, et investigabiles viae eius!* (Rom. 11,33). n· An forte et hoc de supernae medicinae misericordia factum intelligendum est, ut quoniam superbae et perversae voluntatis erant, et suam iustitiam constituere volebant, ad hoc desererentur, ut excaecarentur; ad hoc excaecarentur, ut offenderent in lapidem offensionis, et impleretur facies eorum ignominia; atque ita humiliati quaererent nomen Domini, et non suam qua inflatur superbus, sed iustitiam Dei qua iustificatur impius? (*In Io. Ev. tr.* 53 n.6.11: ML 35.1777.1779) 6.

1631. Haec enim blasphemia Spiritus, cui nunquam est ulla remissio (quam non omnem, sed quamdam intelleximus, eamque perseverantem duritiam cordis impaenitentis vel diximus vel invenimus, vel etiam quantum existimamus, ostendimus), non potest in quoquam, ut diximus, dum in hac adhuc vita est, deprehendi (*S.* 71,13,21: ML 38,45b)7.

1632. Illud autem lumen non irrationabilium avium oculos pascit, sed pura corda eorum qui Deo credunt, et ab amore visibilium rerum et temporalium se ad eius praecepta implenda convertunt. Quod omnes homines possunt si velint, quia illud lumen (lux vera) omnem hominem illuminat venientem in hunc mundum (*De Gen. c. Man.* I 3,6: ML 34,176) 8.

6 Prout supra de Pharaone, sic nunc Augustinus de Iudaeis dicit, eos sua voluntate meruisse excaecationem, qua uberiores gratiae illis denegarentur. Deus hanc permisit, «occulto, non iniquo iudicio», ut eorum superbia flecteretur, et «ita humiliati quaererent nomen Domini».

Textus qui contra doctrinam huius capituli ex Augustino allegantur, huc redeunt, quod ipse docuerit Deum desertores deserere (*cf. De nat. et gr.* 22,24; 23,25; 26,29: ML 44,258.259.261). Pro solutione habeatur in mente quod iam audivimus a S. Doctore de excaecatione inchoata, quae unice habetur in hac vita, quatenus uberiores gratiae a Deo denegantur, ut superbia contusa, (sicut dicit de Iudaeis) «humiliati (quaerant) nomen Domini», per gratiam remote sufficientem. Insuper notandum cum J. B. Faure (*Enchiridion S. Augustini...* n.81ss), Augustinum nomine gratiae quam saepissime intelligere gratiam adultam, seu proxime sufficientem, seu gratiam *operis*, potius quam gratiam remote sufficientem, seu gratiam *orationis*, sufficientem ad desiderandum et petendum (*cf. Ench.* 5: ML 40,233; *De Sp. et litt.* 19,32: ML 44,220; *De corr. et gr.* 1,2: ML 44,917).

Pater Boyer observat etiam intentionem Augustini non fuisse «negandi gratiam sufficientem peccatoribus, sed asserendi gratiam sufficientem iustis» (*cf. Tractatus de gratia divina* [Romae 1952] 356). Cl. auctor bene observat eadem verba «deseruit et desertus est», occurrere cum Augustinus de Adam loquitur (*cf. De corr. et gr.* 11,31 : ML 44,935), cum Adam tamen postea gratias etiam efficaces acceperit. Vide supra, *De Deo elev.* c.24.

7 Vide etiam *Ep.* 185,11,49: ML 33,814. Alias interpretationes Augustini, vide apud Armas, *La moral de San Agustín* 211-212.

s Augustinus in *Retr.* «Quod vero dixi. *Illud autem lumen*, etc. (ut supra) non existiment novi haeretici Pelagiani secundum cos esse dictum. Verum est enim omnino, homines hoc posse, si velint; sed praeparatur voluntas a Domino» (I 10,2: ML 32,599).

1633. Nam quando illi valent intelligere, nullam esse animam, quamvis perversam, quae tamen ullo modo ratiocinari potest, in cuius conscientia non loquatur Deus? (*De s. Dom. in Monte* II 9,32: ML 34,1283).

1634. Quibus breviter respondetur ut quiescant, et adversus Deum murmurare desistant. Recte enim fortasse quererentur, si erroris et libidinis nullus hominum victor existeret; cum vero ubique sit praesens, qui multis modis per creaturam sibi Domino servientem aversum vocet, doceat credentem, consoletur sperantem, diligentem adhortetur, conantem adiuvet, exaudiat deprecantem; non tibi deputatur ad culpam quod invitus ignoras, sed quod negligis quaerere quod ignoras; neque illud quod vulnerata membra non colligis, sed quod volentem sanare contemnis: ista tua propria peccata sunt. Nulli enim homini ablatum est scire utiliter quaeri quod inutiliter ignoratur, et humiliter confitendum esse imbecillitatem, ut quaerenti et confitenti ille subvenit, nec laborat (*De lib. arb.* III 19,53: ML 32,1296-97) 9.

1635. *Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut iudicet mundum sed ut salvetur mundus per ipsum.* Ergo quantum in medico est, sanare venit aegrotum. Ipse se interimit, qui praecepta medici observare non vult (*In Io. Ev. tr.* 12,12: ML 35,1490) 10.

1636. Ex duobus aetate iam grandibus impiis, cur iste ita vocetur, ut vocantem sequatur, ille autem aut non vocetur, aut non ita vocetur; inscrutabilia sunt iudicia Dei (*De dono pers.* 9,21: ML 45,1004) n.

9 Hoc testimonium iterum repetit contra Pelagium in *De nat. et gr.* 67,81: ML 44,288. In *De lib. arb.* respondet iis qui excusationem suorum peccatorum quaerebant in poena ignorantiae et difficultatis ex peccato Adae transfusa. Hoc loco Pelagius perperam utebatur ad defensionem naturae, cum Augustinus gratiae auxilio tribuat quod peccata possint vitari. «Ita et exhortatus sum, quantum potui, ad recte vivendum; et gratiam Dei non evacuavi» (*De nat. et gr. ib.*).

Card. Noris colligit ex hoc loco «omnibus hominibus adesse auxilium saltem remotum» (*Vind. August.:* ML 47,679).

Berti in negativas partes propendit. Concludit tamen: «Si velis etiam cunctis immitti quasdam bonas cogitationes certis temporibus, sed quae leviter excitent, ut intellectus alio statim evolet, et evanescat in cogitationibus suis; est sententia Norissi, cui non repugno» (*De theol. disc.* vol. 1-2 1.18,137). Ex interpretatione istius loci ab ipso Augustino «et gratiam Dei non evacuavi», videtur eum admisisse gratiam saltem remote sufficientem omnibus aliquando dari.

10 Ex isto loco gratiam omnibus esse paratam et exhibitam apparet. Utrum autem omnibus detur non statim colligi posse videtur. Cf. sequens caput.

11 Iterum pro affirmatione et negatione gratiae respective, interpretantur hunc locum Card. Noris et Berti (Noris, *l.c.*: ML 47,680; Berti, *l.c.* 135). Hac vice, Berti videtur meliorem partem elegerisse. Disiunctiva enim illa sententia: «aut non vocetur (simpliciter), aut non ita vocetur (ut vocantem sequatur)», excludi videtur etiam gratia sufficiens, et non tantum efficax. Quaeri tamen forte possit an Augustinus quaestionem nostram in mente habeat, an potius totam seriem donorum ad finalem perseverantiam ducentium.

"r

CAPUT XIV

An docuerit Augustinus universalem voluntatem salvificam Dei

Summarium.—Textus in quibus restrictive interpretatur i Tim. 2,4: a) Qui salvantur, Dei voluntate salvantur, nemo nisi Deus velit; b) «omnes*, i. e. «omne genus hominum*, non singulos generis, sed genera et conditiones singulorum; c) vult Deus, quoniam nos facit velle; d) «omnes* denique, interpretatur pro «multis*: 1637-1640.—Specialis difficultas habetur pro parvulis, qui, parentibus festinantibus, moriuntur, antequam Baptismum recipere queant: 1641-1642.—In opere tamen *De Sp. et litt.* vadetur textum Apostoli interpretari pro voluntate salvifica universali: 1643.—Item docuit universalitatem redemptionis, quoad omnes, parvulis non exclusis. Docet etiam Deum impossibilia non praecipere: 1644-1651.

1637. Qui vult omnes homines salvos fieri (1 Tim. 2,4). Ac per hoc cum audimus et in sacris Litteris legimus, quod velit omnes homines salvos fieri, quamvis certum sit nobis non omnes homines salvos fieri, non tamen ideo debemus omnipotentissimae Dei voluntati aliquid derogare¹ sed ita intelligere quod scriptum est, *Qui omnes homines vult salvos fieri*, tanquam diceretur nullum hominem fieri salvum, nisi quem fieri ipse voluerit: non quod nullus sit hominum, nisi quem salvum fieri velit, sed quod nullus fiat, nisi quem velit; et ideo sit rogandus ut velit, quia necesse est fieri si voluerit. De orando quippe Deo agebat Apostolus, ut hoc diceret. Sic enim intelligimus, et quod in Evangelio scriptum est, *Qui illuminat omnem hominem* (Io. 1,9): non quia nullus est hominum qui non illuminetur, sed quia nisi ab ipso nullus illuminatur. Aut certe sic dictum est, *Qui omnes homines vult salvos fieri*; non quod nullus hominum esset quem salvum fieri nollet, qui virtutes miraculorum facere noluit apud eos quos dicit acturos fuisse paenitentiam si fecisset: sed ut *omnes homines* omne genus humanum intelligamus per quascumque differentias distributum, reges, privatos, nobiles, ignobiles, sublimes, humiles... in linguis omnibus, in moribus omnibus, in artibus omnibus, in professionibus omnibus, ... et si quid aliud differentiarum est in hominibus. Quid est enim eorum unde non Deus per Unigenitum suum Dominum nostrum per omnes gentes salvos fieri homines velit, et ideo faciat, quia omnipotens velle inaniter non potest quodeumque voluerit? Praeceperat enim Apostolus ut oraretur *pro omnibus hominibus*, et specialiter addiderat *pro regibus et iis qui in sublimitate sunt*, qui putari poterant, fastu et superbia saeculari a fidei christianae humilitate abhorrere. Proinde dicens, *Hoc enim bonum est coram salvatore nostro Deo*, id est, ut etiam pro talibus oretur; statim ut desperationem tolleret, addidit,

¹ Quaestio utrum Deus velit salutem omnium, a duobus factis procedit: a) quod voluntas Dei sit omnipotentissima, et quaecumque vult, facit² t³) quod certum sit, non omnes homines de facto salvos fieri.

Qui omnes homines vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire (i Tim. 2,1-4) ²³Hoc quippe Deus bonum iudicavit, ut orationibus humilium dignaretur salutem praestare sublimium: quod utique iam videmus impletum. Isto locutionis modo et Dominus est usus in Evangelio, ubi ait Phariseis, *Decimatis mentam, et rutam, et omne olus* (Lc. 11,42). Neque enim Pharisei et quaecumque aliena et omnium per omnes terras alienigenarum omnia olera decimabant. Sicut ergo hic *omne olus*, omne olerum genus; ita et illic *omnes homines*, omne hominum genus intelligere possumus: et quocumque alio modo intelligi potest ³, dum tamen credere non cogamur aliquid omnipotentem Deum voluisse Heri, factumque non esse; qui sine ullis ambiguitatibus, si in caelo et in terra, sicut eum veritas cantat, omnia quaecumque voluit, fecit (Ps. 113,11), profecto facere noluit quodcumque non fecit (*Enchir.* 103,27: ML 40,280).

1638. Et quod scriptum est, quod *vult omnes homines salvos fieri*, nec tamen omnes salvi Hunt, multis quidem modis intelligi potest ⁴ex quibus in aliis opusculis nostris aliquos commemoravimus; sed hic unum dicam. Ita dictum est *Omnes homines vult salvos fieri*, ut intelligantur omnes praedestinati; quia omne genus hominum in eis est (*De corr. et gr.* 14,44: ML 44,943) ⁵.

1639. Quia ergo nos qui salvi futuri sint nescientes, omnes quibus praedicamus hanc pacem salvos fieri velle Deus iubet, et ipse in nobis hoc operatur, diffundendo istam caritatem in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis (Rom. 5,5); potest etiam sic intelligi, quod *omnes homines Deus vult salvos fieri*; quoniam nos facit velle: sicut *misit Spiritum Filii sui clamantem, Abba, Pater* (Gal. 4,6), id est, nos clamare facientem. De ipso quippe Spiritu, alio loco dicit, *Accepimus Spiritum adoptionis filiorum, in quo clamamus, Abba, Pater* (Rom. 8,15). Nos ergo clamamus, sed ille clamare dictus est, qui efficit ut clamemus. Si ergo clamantem Spiritum recte dixit Scriptura, a qua efficitur ut clamemus; recte etiam volentem Deum a quo efficitur ut velimus (*De corr. et gr.* 15,47: ML 44-945).

1640. Quod apostolicum testimonium ⁶ si eo modo intelligendum putas, ut dicas *omnes* positos esse pro *multis*, qui iustificantur in Christo (multi quippe alii non vivificantur in Christo): respondetur tibi, sic etiam illic ubi dictum est, *Omnes homines vult salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire*; *Omnes* positos esse pro

² Quia nos nescimus quinam sint praedestinati, ad nos quod attinet textus ¹ Tim., universaliter omnino interpretandus est, ac propterea pro omnibus «caritatis affectu» orare debemus. Non vero universaliter intelligendus si ad Dei voluntatem referatur. Cf. supra n.1625, in nota, et n.1639.

³ Permittit ut textum ¹ Tim. aliis modis interpretemur, dummodo «credere non cogamur aliquid omnipotentem Deum voluisse fieri, factumque non esse». Eandem restrictionem adhibet infra n.1641. Haec ergo limitatio applicanda etiam ad n.1638.

⁴ Vide notam praecedentem.

⁵ Voluntatem salvificam restringit ad praedestinos.

⁶ *Per unius iustificationem in omnes homines ad iustificationem vitae* (Rom. 5,18).

|

|

<

I

|

ГНН1
m
<r*

|

il

**vi

nt

Multis, quos ad istam gratiam vult venire. Quod multo convenientius propter hoc intelligitur dictum, quia nemo venit, nisi quem venire ipse voluerit. *Nemo potest venire ad me*, inquit Filius, nisi *Pater, qui misit me, traxerit eum*; et, *Nemo potest venire ad me, nisi fuerit ei datum a Patre meo* (Io. 6,44 et 66). Omnes ergo qui salvi fiunt, et in agnitionem veniunt veritatis, eo volente salvi fiunt, eo volente veniunt. Quia et qui nondum, sicut parvuli, utuntur voluntatis arbitrio, eo volente regenerantur, quo creante generantur: et qui iam utuntur voluntatis arbitrio, nisi eo volente ac subveniente a quo praeparatur voluntas (Prov. 8, sec. LXX), velle non possunt (*C. Iui.* IV 8,44: ML 44,76o)⁷.

1641. Quomodo dicitur omnes homines eam (gratiam) fuisse accepturos, si non illi quibus non donatur, eam sua voluntate respuerent, quoniam *Deus vult omnes homines salvos fieri* (1 Tim. 2,4); cum multis non detur parvulis, et sine illa plerique moriantur, qui non habent contrariam voluntatem, et aliquando cupientibus festinantibusque parentibus, ministris quoque volentibus ac paratis, Deo nolente non detur, cum repente, antequam detur, exspirat, pro quo, ut acciperet, currebatur? Unde manifestum est eos (Pelagianos) qui huic resistunt tam perspicuae veritati, non intelligere omnino qua locutione sit dictum quod *omnes homines vult Deus salvos fieri*; cum tam multi salvi non fiant, non quia ipsi, sed quia Deus non vult, quod sine ulla caligine manifestatur in parvulis. Sed sicut illud quod dictum est, *Omnes in Christo vivificabuntur* (1 Cor. 15,22), cum tam multi aeterna morte puniantur, ideo dictum est, quia omnes quicumque vitam aeternam percipiunt, non percipiunt nisi in Christo, ita quod dictum est, *omnes homines vult Deus salvos fieri*; cum tam multos nolit salvos fieri, ideo dictum est, quia omnes qui salvi fiunt, nisi ipso volente non fiunt; et si quo alio modo illa verba apostolica intelligi possunt, ut tamen huic apertissimae veritati, in qua videmus tam multos, volentibus hominibus, sed Deo nolente, salvos non fieri, contraria esse non possit (*Ep.* 217,6,19: ML 33, 985) 8.

⁷ Doctrinae Pelagianorum, gratiam scilicet volentibus et secundum merita dari, «quod est petere, quaerere, pulsare» (*Ib.* n.41), Augustinus duplici argumento respondit:

a) Quomodo volunt infantes, qui baptizati moriuntur et intrant in regnum Dei? Estne hoc ab illis?

b) «Si Deus vult omnes homines salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire, sed ideo non veniunt, quia ipsi nolunt; cur tot millia parvulorum, qui non percepto Baptismate moriuntur, non veniunt in regnum Dei, ubi certa est agnitio veritatis»? (*Ib.* n.42). Si vero Pelagiani dicant, «ideo parvulos non in eorum numero deputando, quos Deus omnes vult salvos fieri, quia ea salute, quae hic intelligenda est, salvi sunt ipsi, nihil trahentes omnino peccati» (*Ib.* n.43), Augustinus respondit: «isto modo benevolentio-rem facis Deum omnibus impiissimis et sceleratissimis hominibus, quam innocentissimis et purissimis ab omni labe peccati» (*Ib.*).

Augustinus ergo, totus intentus in gratuitate gratiae contra Pelagianos defendenda, ad lectionem restrictivam recurrit, verbum *omnes* pro *multis* interpretando, ita ut legat: Qui iustificantur. Dei gratia justificantur; qui salvantur, Dei voluntate salvantur.

⁸ Pro gratuitate gratiae et praedestinationis specialiter arguit ex casu par-

1642. Neque fato cogitur Deus illis infantibus subvenire, illis autem non subvenire; cum sit utriusque causa communis 9: aut res humanas in parvulis non divina providentia, sed fortuitis agi casibus opinabimur, cum rationales vel damnandae vel liberandae sin-

vulorum. In hac eadem *Ep.* ad Vitalem, duodecim habet propositiones seu sententias, quas primo summatim asseverat, ac deinde «brevi expositione» (*Ib.* n.18) percurrit, et inde testimonium hoc transcripsimus. *Prop.* 2a: «Scimus gratiam Dei nec parvulis nec maioribus secundum merita nostra dari». *Prop.* 4a: «Scimus non omnibus hominibus dari, et quibus datur, non solum secundum merita operum non dari, sed nec secundum merita voluntatis eorum quibus datur: quod maxime apparet in parvulis». *Prop.* 5a: «Scimus eis quibus datur, misericordia Dei gratuita dari». *Prop.* 6a: «Scimus eis quibus non datur, iusto iudicio Dei non dari» (ML 33,984).

Postea ut gratuitas gratiae ostendat, ait: «Quomodo voluntatis humanae meritum sequitur gratia; cum detur et parvulis, qui hoc nondum possunt velle seu nolle»? Et paulo infra: «Quomodo ut detur gratia divina, voluntas meretur humana; si eis quibus datur, gratuita misericordia datur, ut vera sit gratia? Quomodo in hac re merita pensantur voluntatis humanae; quandoquidem illis quibus gratia ista non datur, nullo plerumque merito, nulla voluntate distantibus, sed unam cum eis quibus datur, habentibus causam, iusto tamen iudicio Dei non datur (non enim est iniquitas apud Deum) (Rom. 9,14); ut intelligant quibus datur, quam gratis eis detur, quando iuste utique non daretur, quoniam similem habentibus causam iuste non datur»? (*Ib.*: ML 33,985.986).

Communis causa (vide etiam n.1642) refertur ad peccatum originale, unde omnes sumus «massa damnata», «peccati», «luti», «perditionis», ut saepissime repetit Augustinus. Vide supra, *De Deo elev.* c.28.

Hinc iterum interpretatio restrictiva voluntatis salvificae Dei. «Festinantibus parentibus... Deo nolente (Baptismus) non detur».

9 Propter causam communem originalis peccati, omnibus damnatio debebatur. «Una erat massa perditionis ex Adam, cui nonnisi supplicium debebatur... Illi massae iusta damnatio debebatur» (*S.* 26,13: ML 38,177). «Gratia liberat a totius massae damnatione quos liberat... Quantum enim pertinet ad originis meritum, ex uno omnes in condemnationem (Rom. 5,16): quantum autem ad gratiam, quae non secundum merita datur, quicumque ab ista condemnatione liberantur, dicuntur vasa misericordiae: qui vero non liberantur, ira Dei manet super eos (To. 3,36), veniens de iusto iudicio Dei; quod non ideo vituperabile, quia inscrutabile est... *O homo, tu quis es qui respondeas Deo?*» (Rom. 9,20) (*C. fui. o.i.* I 127: ML 45,1128).

Cum omnibus damnatio debeatur, non cogitur Deus ulli subvenire. Gratuita tamen misericordia, parvulos quos liberare vult, per Baptismum subvenit antequam moriantur. Alii vero, inscrutabili sed iusto iudicio, Deus non vult ut baptizentur. Ideoque vel moriuntur antequam nascantur, vel etiam absque culpa parentum e vita exeunt antequam Baptismus detur. Ex hoc eruit magnum argumentum pro gratuitate gratiae.

Quid dicendum? Negavitne Augustinus voluntatem Dei salvificam antecedentem universalem? An potius allata testimonia, e posterioribus eius scriptis (a.420-429) deprompta, de voluntate absoluta et consequenti intelligenda sunt? Restrictive interpretantur Augustinum O. Rottmann, *L'Augustinisme. Etude d'histoire doctrinale* (cf. Gall, a J. Licbaert: *Mélanges de Science Religieuse* (Lille, Avril 1949) 45ss; J. Chéné, *Les origines de la controverse semi-pélagienne: L'Année Théologique Augustinienne* (n.45-46, 1953) 70ss).

Plerique tamen Augustini cultores haec et similia testimonia de voluntate absoluta et consequenti interpretantur. Unus ex antiquioribus audiat Bert: «Itaque respondendum est, allatas Augustini interpretationes, nequaquam cum voluntate antecedenti circa omnium salutem pugnare. Nam S. Paler de voluntate consequenti, absoluta, efficaci, et quae est de rerum effectibus, non de antecedenti, quae spectat homines in universum, accipiendus est... Praeterea Augustinus acerrime in libris laudatis propugnabat praedestinationem et gratiam, nec non voluntatem Dei trahentem validiori gratiae adiumento unum prae alio, quod Pelagiani negabant, ideoque de voluntate efficienti et absoluta erat ei specialiter pertractandum» (*De theol. disc.* vol.1-2 1.5,129).

animae; quandoquidem nec passer cadit in terram sine voluntate Patris nostri qui in caelis est (Mt. 10,29): aut parentum negligentiae sic tribuendum est, quod parvuli sine Baptismate moriuntur, ut nihil ibi agant superna iudicia; tanquam ipsi qui hoc modo male moriuntur, parentes sibi negligentes voluntate propria de quibus nascerentur, elegerint: quid dicam, quod parvulus aliquando antequam illi per ministerium baptizantis succurri possit, exspirat? Plerumque enim festinantibus parentibus et paratis ministris ut Baptismus parvulo detur, Deo tamen nolente non datur, qui eum paululum in hac vita non tenuit ut daretur. Quid etiam, quod aliquando parvulis infidelium filiis potuit, ne irent in perditionem, et filiis fidelium non potuit Baptismate subveniri? Ubi certe ostenditur quod personarum apud Deum non sit acceptio (Rom. 2,11): alioquin cultorum suorum potius, quam inimicorum filios liberaret (*De dono pers.* 12,31: ML 45,1011).

1643. Sed consequens est paululum quaerere, utrum voluntas illa qua credimus, etiam ipsa Dei donum sit, an ex illo naturaliter insito libero adhibeatur arbitrio... Si credimus ut impetremus hanc gratiam, et utique voluntate credimus, de hac quaeritur unde sit nobis. Si natura, quare non omnibus, cum sit idem Deus omnium creator? Si dono Dei, etiam hoc quare non omnibus, cum omnes homines velit salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire? (1 Tim. 2,4). 58. Prius igitur illud dicamus, et videamus utrum huic satisfaciat quaestioni, quod liberum arbitrium naturaliter attributum a Creatore animae rationali, illa media vis est, quae vel intendi ad fidem, vel inclinari ad infidelitatem potest: et ideo nec istam voluntatem qua credit Deo, dici potest homo habere quam non acceperit; quandoquidem vocante Deo surgit de libero arbitrio, quod naturaliter cum crearetur acceperit. Vult autem Deus omnes homines salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire; non sic tamen, ut eis adimat liberum arbitrium, quo vel bene vel male utentes iustissime iudicentur. Quod cum fit, infideles quidem contra voluntatem Dei faciunt, cum eius Evangelio non credunt: nec ideo tamen eam vincunt, verum se ipsos fraudant magno et summo bono, malisque poenalibus implicant, experturi in suppliciis potestatem eius, cuius in donis misericordiam contempserunt. Ita voluntas Dei semper invicta est: vinceretur autem, si non inveniret quid de contemptoribus faceret, aut ullo modo possent evadere quod de talibus ille constituit. Qui enim dicit, verbi gratia, Volo ut hi omnes servi mei operentur in vinea, et post laborem requiescentes epulentur, ita ut quisquis eorum hoc noluerit, in pistrino semper molat: videtur quidem quicumque contempserit, contra voluntatem domini sui facere; sed tunc eam vincet, si et pistrinum contemnens effugerit: quod nullo modo fieri potest sub Dei potestate (*De Sp. et litt.* 33,57-58: ML 44.237-238) 10.

10 Ex hoc praecipue testimonio, anno 412 scripto, multi interpretes Augustini arguunt pro voluntate salvifica Dei antecedenti et universali. Cf. De Groot, *Conspectus historiae dogmatum* II 79; Tixeront, *History of dogmas* II 499. Agitur in loco de quaestione actus fidei, utrum scilicet a Deo, an ab homine

1644. A quo interitu, hoc est, poenis sempiternis Deus misericors volens homines liberare, si sibi ipsi non sint inimici, et non resistant misericordiae Creatoris sui, misit unigenitum Filium suum..., et in carne mortali hominibus apparendo venit ad homines: ut quemadmodum per unum hominem qui primus factus est, id est Adam, mors intravit in genus humanum..., sic per unum hominem qui etiam Deus est Dei Filius, Iesum Christum, deletis omnibus peccatis, credentes in eum omnes in aeternam vitam ingrederentur (*De cat. rud.* 26,52: ML 40,345).

1645. Ac per hoc, unus, inquit, *pro omnibus mortuus est: ergo omnes mortui sunt* (2 Cor. 5,14-15): ostendens fieri non potuisse ut moreretur nisi pro mortuis. Ex hoc enim probavit (Apostolus) omnes mortuos esse, quia pro omnibus mortuus est unus (*C. Iui.* VI 4,8: ML 44.825) II.

1646. Non enim misit Deus Filium suum in mundum, ut iudicet mundum, sed ut salvetur mundus per ipsum. Ergo quantum in medico est, sanare venit aegrotum. Ipse se interimit, qui praecepta medici observare non vult. Venit Salvator ad mundum: quare Salvator dictus est mundi, nisi ut salvet mundum, non ut iudicet mundum? Salvati non vis ab ipso; ex te iudicaberis (*In Io. Ev. tr.* 12, 12: ML 35»I49°).

sit. Praedicato Evangelio, cur alii credunt, alii non credunt? Si voluntas credendi ab homine seu natura sit, cur non omnes credunt, «cum sit idem Deus omnium creator»? Si a Deo, iterum quare non omnes credunt, «cum omnes homines velit salvos fieri, et in agnitionem veritatis venire»?

Respondit Augustinus actum fidei, neque a natura sola, neque a gratia tantummodo procedere, sed a libero arbitrio («media vis»), quod consentit vel dissentit vocationi Dei (*Ib.* n.60), nam sub actione gratiae voluntas libera manet, «consentire autem vocationi Dei, vel ab ea dissentire propriae voluntatis est» (*Ib.*). Hinc verba: «Vult Deus omnes homines salvos fieri et in agnitionem veritatis venire, non tamen ut eis adimat liberum arbitrium, quo vel bene vel male utentes iustissime iudicentur. Quod cum fit, infideles quidem contra voluntatem Dei faciunt, cum eius Evangelio non credunt...» Aliqua ergo voluntas Dei circa salutem infidelium videtur colligi ex hoc loco.

Iterum, quamvis nullibi Augustinus explicite distinguat inter voluntatem antecedentem et consequentem Dei (cf. A. M. J a c q u i n, *La prédestination d'après S. Augustin*: MA II 869; C a p á n a g a, *Obras de San Agustín* VI,213), distinctio ista videtur subaudiri in iis quae paulo infra habet, *suasionem* a *persuasione* distinguendo. «Visorum suasionibus agit Deus, ut velimus, et ut credamus, sive extrinsecus per evangélicas exhortationes... sive intrinsecus, ubi nemo habet in potestate quid ei veniat in mentem, sed consentire vel dissentire propriae voluntatis est» (*Ib.* n.60). Asserit deinde quomodo nullus possit credere, «si nulla sit suasio vel vocatio cui credat», et prosequitur: «Iam si ad illam profunditatem scrutandam quisquam nos coarctet, cur illi ita suadeatur ut persuadeatur, illi autem non ita; duo sola occurrunt interim quae respondere mihi placeat: *O altitudo divitiarum!* (Rom. 11,33), et, *Numquid iniquitas apud Eum?* (Rom. 9,14) (*Ib.*).

Berti putat voluntatem universalem antecedentem apertissime exhiberi in hoc loco: «Rursus S. Pater voluntatem antecedentem salvandi omnes apertissime admittit lib. *De Sp. et litt.* ad Marcellinum c.33» (*l.c.*).

II Argumentum Augustini ita discurrit: Christus pro omnibus mortuus est. Ergo omnes mortui sunt. Sed mortuus est etiam pro parvulis. Ergo parvuli mortui erant peccato originali. Apertissime docuit Augustinus universalitatem redemptionis quoad omnes homines. Vide supra *De Christo Redemptore* c.10. Nonne ex doctrina universalitatis redemptionis colligitur, **Deum aliqualem** habere voluntatem omnes salvandi?

iH
mit
fît
f. 'I'
Mi:
11hi

1647. Quamvis itaque etiam dum quorundam fides subvertitur, firmum Dei fundamentum stet, quoniam scivit Dominus, qui sunt eius (2 Tim. 2,19): non tamen ideo nos pigri et negligentes esse debemus in corripiendis, qui corripiendi sunt. Neque enim frustra dictum est, *Corrumpunt mores bonos colloquia mala* (1 Cor. 15, 33); et, *Peribit infirmus in tua scientia, frater, propter quem Christus mortuus est* (1 Cor. 8,11) (*De coït, et gr.* 15,48: ML 44,945) 12.

1648. Dicitur etiam voluntas Dei, quam facit in cordibus obedientium mandatis eius, de qua dicit Apostolus, *Deus est enim, qui operatur* in vobis et *velle* (Phil. 2,13)... Secundum hanc voluntatem, quam Deus operatur in hominibus, etiam velle dicitur quod ipse non vult, sed suos id volentes facit... Secundum hanc ergo voluntatem, qua Deum velle dicimus quod alios efficit velle, a quibus futura nesciuntur, multa vult, nec facit. 2. Multa enim volunt fieri sancti eius ab illo inspirata sancta voluntate, nec fiunt; sicut orant pro quibusdam pie sancteque, et quod orant non facit, cum ipse in eis hanc orandi voluntatem Sancto Spiritu suo fecerit. Ac per hoc, quando secundum Deum volunt et orant sancti, ut quisque sit salvais, possumus illo modo locutionis dicere, Vult Deus et non facit (*De civ. Dei* XXII 2,1,2: ML 41,753).

1649. Non igitur Deus impossibilia iubet: sed iubendo admonet, et facere quod possis, et petere quod non possis (*De nat. et gr.*

1650. Quod dixi, *Illud autem lumen non irrationabilium avium oculos pascit, sed pura corda eorum qui Deo credunt, et ab amore visibilium rerum et temporalium, se ad eius praecepta implenda convertunt; quod omnes homines possunt, si velint*¹⁴, non existiment novi haeretici Pelagiani secundum eos esse dictum. Verum est enim omnino, omnes homines hoc posse, si velint; sed praeparatur voluntas a Domino, et tantum augetur munere caritatis, ut possint: quod hic ideo dictum non est, quoniam praesenti necessarium non erat quaestioni (*Retr.* I 10,2: ML 32,599).

1651. Si enim Deus ipse qui novit qui sint in peccatis perseveraturi, qui relicturi iustitiam et irrevocabiliter ad iniquitatem lapsuri, tamen facit solem suum oriri super bonos et malos, et pluit super iustos et iniustos, invitans utique ad paenitentiam per patientiam, ut qui neglexerint eius bonitatem, experiantur in fine severitatem; quanta sollicitudine placabilem oportet esse hominem, ne forte nesciens qualis futurus sit, cum praesentes eius inimicitias

12 Ad rem Boyer: «Igitur Christus mortuus est etiam pro illis qui culpa sua ac negligentia nostra pereunt» (*De corr. ei gr.* 58).

13 Haec verba indicant quamdam esse voluntatem in Deo ut omnes adulti salventur, et hunc in finem gratiam confert qua praecepta eius servatu possibilia reddantur. Cf. Capánaga, *Obras de San Agustín* VI.213; R. Garrigou-Lagrange, *L'équilibre supérieur de la pensée de saint Augustin dans les questions de la grâce*: Aug. Mag., vol.2,767.

14 Vide *De Gen, ç. Man.* I 3,6; ML 34,176,

attenderit, oderit eum cum quo in aeterna felicitate regnabit? Imple ergo praeceptum primum, Dilige proximum tuum, omnem hominem... ora pro eis qui te persequuntur (S. 149,17,18: ML 38,807) 15.

De praedestinatione et reprobatione

Articulus I.—*Datur aliqua electorum praedestinatio, et impiorum reprobatio*

Summarium.—De discrimine circa praedestinationem et gratiam in oeconomia status iustitiae originalis, et status naturae lapsae. Deus sic ordinavit Angelorum et hominum vitam, ut prius ostenderet quid posset eorum liberum arbitrium, cum *adiutorio sine quo*. Deinde ostendit Deus quid posset suae gratiae beneficium, seu *adiutorium quo*; ostendit etiam iudicium iustitiae suae. Quia Adam, per liberum arbitrium, Deum deseruit, ipse cum tota stirpe sua, est massa damnata, digna malo et supplicio aeterno. Omnes ergo obstricti manent iusto iudicio Dei, unde etiam si nullus liberaretur, nemo posset iuste iustum Dei iudicium reprehendere. Qui iniustam putant aeternam poenam, non intelligunt magnitudinem praevaricationis protoparentum. Indebitae misericordiae Dei est, quod multi praedestinentur et gratuito ab hac damnatione liberentur: 1652-1655.—Classica definitio praedestinationis. Quid intersit inter praedestinationem, praescientiam et gratiam. Deus praedestinando praescit, quae Ipse facturus est. Praescientia etiam alia praescit, sicut peccatum. Gratia est praedestinationis effectus. Praedestinatio ad omnia extenditur beneficia, etiam ad initium fidei et perseverantiam usque in finem. Ii sunt praedestinatione electi, qui secundum propositum vocati: 1656-1663.—Numerus praedestinatorum certus est, nullus huic numero additur, neque ex eo minuitur. Electi multi sunt, pauci tamen in comparatione pereuntium: 1664-1667.—Cur uni detur perseverantia usque in finem, alteri vero non detur, inscrutabile et iustissimum est iudicium Dei. Utiliter secretum manet quinam sint e numero praedestinatorum, ut praesumptio aut desperatio vitentur: 1668-1671.

1652. Quapropter saluberrime confitemur, quod rectissime credimus, Deum Dominumque rerum omnium... sic ordinasse Angelorum et hominum vitam, ut in ea prius ostenderet quid posset eorum liberum arbitrium, deinde quid posset suae gratiae beneficium iustitiaeque iudicium... 28. Sic et hominem fecit cum libero arbitrio... In quo statu recto ac sine vitio, si per ipsum liberum ar-

¹⁵ Pro universali voluntate salvifica antecedenti Dei interpretantur etiam Augustinum, G. Armas, *Las virtudes y la salvación de los infieles* 147-150; Cayré, *Manual of Patrology* I 692. Cf. etiam Macau, *II problema del dolore secondo S. Agostino* 143-159. Fatendum arduam valde esse quaestionem, neque argumenta vere solida deesse pro restrictiva interpretatione, praesertim cum de parvulis agitur.
De S. Prospero interprete et defensore S. Augustini contra obiectiones Semipelagianorum in Gallia, cf. H. Rondet, *Gratia Christi. Essai d'histoire du dogme et de théologie dogmatique* (Paris 1948) 144-161 ; G. DE Plinval, *Prosper d'Aquitaine interprète de saint Augustin: Rev. des Et. Augustin. (Recherches Augustiniennes I)* (Paris 1958) 339-355.

bitrium manere voluisset, profecto sine ullo mortis et infelicitatis experimento, acciperet illam, merito huius permansionis, beatitudinis plenitudinem, qua et sancti Angeli sunt beati, id est, ut cadere non posset ulterius, et hoc certissime sciret... Quia vero per liberum arbitrium Deum deseruit, iustum iudicium Dei expertus est, ut cum tota sua stirpe, quae in illo adhuc posita tota cum illo peccaverat, damnaretur. Quotquot enim ex hac stirpe gratia Dei liberantur, a damnatione utique liberantur, qua iam tenentur obstricti. Unde etiamsi nullus liberaretur, iustum Dei iudicium nemo iuste reprehenderet (*De corr. et gr.* 10,27-28: ML 44,932-933).

1653. Quod adiutorium (*sine quo*) si homo ille per liberum non deseruisset arbitrium, semper esset bonus: sed deseruit, et desertus est. Tale quippe erat adiutorium, quod desereret cum vellet, et in quo permaneret si vellet: non quo fieret ut vellet. Haec prima est gratia quae data est primo Adam: sed hac potentior est in secundo Adam... Nec illa quidem parva erat, qua demonstrata est etiam potentia liberi arbitrii, quoniam sic adiuwabatur, ut sine hoc adiutorio in bono non maneret, sed hoc adiutorium si vellet desereret (*De corr. et gr.* 11,31: ML 44,935) L

1654. Sed poena aeterna ideo dura et iniusta sensibus videtur humanis, quia in hac infirmitate moribundorum sensuum deest ille sensus altissimae purissimaeque sapientiae, quo sentiri possit quantum nefas in illa prima praevericatione commissum sit. Quanto enim magis homo fruebatur Deo, tanto maiore impietate dereliquit Deum, et factus est malo dignus aeterno, qui hoc in se peremit bonum, quod esse posset aeternum. Hinc est universa generis humani massa damnata: quoniam qui hoc primitus admisit, cum ea quae in illo fuerat radicata sua stirpe punitus est, ut nullus ab hoc iusto debitoque supplicio, nisi misericordia et indebita gratia liberetur; atque ita dispertiatur genus humanum, ut in quibusdam demonstretur quid valeat misericors gratia, in caeteris quid iusta vindicta. Neque enim utrumque demonstraretur in omnibus; quia, si omnes remanerent in poenis iustae damnationis, in nullo appareret misericors gratia redimentis: rursum, si omnes a tenebris transferrentur in lucem, in nullo appareret severitas ultionis. In qua propterea multo plures quam in illa sunt, ut sic ostendatur quid omnibus deberetur. Quod si omnibus redderetur, iustitiam vindicantis iuste nemo reprehenderet: quia vero tam multi exinde liberantur, est unde agantur maximae gratiae gratuito muneri liberantis (*De civ. Dei* XXI 12: ML 41,726).

1655. Tam multos autem creando nasci voluit, quos ad suam gratiam non pertinere praescivit, ut multitudine incomparabili plures sint illis quos in sui regni gloriam filios promissionis praedestinare dignatus est; ut etiam ipsa reietorum multitudine ostendere-

l De hac duplici oeconomia, cf. quae iam attulimus in *De Deo elev.* c.17, et *De gratia* c.7. Cf. etiam. Merl in, *Saint Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce*, praesertim c.5: «Explication augustinienne de la prédestination», 402-415.

tur, quam nullius momenti sit apud Deum iustum quantalibet numerositas iustissime damnatorum. Atque ut hinc quoque intelligant qui ex ipsa damnatione redimuntur, hoc fuisse debitum massae illi universae, quod tam magnae parti eius redditum cernerent, non solum in eis qui originali peccato multa addunt malae voluntatis arbitrio, verum etiam in tam multis parvulis qui tantummodo vinculo peccati originalis obstricti, sine gratia Mediatoris ex hac luce rapiuntur. Tota quippe ista massa iustae damnationis reciperet debitum, nisi ex ea faceret non solum iustus, sed etiam misericors figulus alia vasa in honorem secundum gratiam, non secundum debitum; dum et parvulis subvenit, quorum nulla merita dici possunt, et maiores praevenit, ut habere aliqua merita possint (*Ep.* 190, 3,12: ML 33,860-861) 2.

1656. Haec est praedestinatio sanctorum, nihil aliud: praescientia, et praeparatio beneficiorum Dei, quibus certissime liberantur, quicumque liberantur (*De dono pers.* 14,35: ML 45,1014) 3.

1657. Inter gratiam porro et praedestinationem hoc tantum interest, quod praedestinatio est gratiae praeparatio, gratia vero iam ipsa donatio... (Praedestinatio) sine praescientia non potest esse: potest autem esse sine praedestinatione praescientia. Praedestinatione quippe Deus ea praescivit, quae fuerat ipse factururus... 4 Praescire autem potens est etiam quae ipse non facit; sicut quaecumque peccata... Quocirca praedestinatio Dei quae in bono est, gratiae est, ut dixi, praeparatio: gratia vero est ipsius praedestinationis effectus (*De praed. sanet.* 10,19: ML 44 974-975).

1658 Cum ergo nos praedestinavit, opus suum praescivit: quo nos sanctos et immaculatos facit (*De praed. sanet.* 19,38: ML 44,988).

1659. In sua quae falli mutarique non potest praescientia, opera sua futura disponere, id omnino, nec aliud quidquam est praedestinare (*De dono pers.* 17,41: ML 45,1019).

1660. Haec itaque dona Dei, quae dantur electis secundum Dei propositum vocatis, in quibus donis est et incipere credere, et in fide usque ad vitae huius terminum perseverare, sicut tanta rationum atque auctoritatum contestatione probavimus; haec, inquam, Dei dona, si nulla est praedestinatio quam defendimus, non praesciuntur a Deo; praesciuntur autem; haec est igitur praedes-

2 Augustinus totus est in vindicanda gratuliate gratiae et misericordiae Dei erga eos qui ex massa damnationis liberantur. Quod maxime apparet in parvulis.

3 Genialis definitio, quae classica evadit. Eminent brevitate et ubertate doctrinae. Exhibet ordinem intentionis et executionis, efficaciam gratiae electionis, infallibilitatem praedestinationis et eius gratuitatem. Cf. Fr. Saint-Martin, *La pensée de S. Augustine sur la prédestination gratuite et infaillible des élus à la gloire* (Paris 1930) 156-158.

4 Praescientia quae cum praedestinatione coniungitur, Deus non praescit opera extra Ipsum, sicut merita hominum, sed ea praescit, «quae fuerat ipse (Deus) factururus». Vide nn. 1658-1661. Cf. Fr. Saint-Martin, *o.c.* 65-68. Praescientia vero quae cum praedestinatione relationem non habet, etiam alia praescit Deus, e.g. peccata hominum.

t
,
{3 I
I
II

Γ*

•H•

t:r

il:

/|
)

I tff
I*

tinatio quam defendimus. 18. Unde aliquando eadem praedestinatio significatur etiam nomine praescientiae, sicut ait Apostolus, *Non reppulit Deus plebem suam, quam praescivit*. Hic quod ait, *praescivit*, non recte intelligitur, nisi, praedestinavit: quod circumstantia ipsius lectionis ostendit. Loquebatur enim de reliquiis ludaeorum, quae salvae factae sunt, pereuntibus caeteris... In hac ergo electione, et in his reliquiis, quae per electionem gratiae factae sunt, voluit intelligi plebem, quam propterea Deus non reppulit, quia praescivit. Haec est illa electio, qua eos quos voluit, elegit in Christo ante constitutionem mundi, ut essent sancti et immaculati in conspectu eius, in caritate, praedestinans eos in adoptionem filiorum (Eph. i, 4-5). Nullus igitur qui haec intelligit, negare vel dubitare permittitur, ubi ait Apostolus, *Non reppulit Deus plebem suam, quam praescivit*, praedestinationem significare voluisse. Praescivit enim reliquias, quas secundum electionem gratiae fuerat ipse facturus. Hoc est ergo praedestinavit: sine dubio enim praescivit, si praedestinavit: sed praedestinasse, est hoc praescisse quod fuerat ipse facturus (*De dono pers.* c.17.18 n.47: ML 45,1022-23).

1661. Ii qui solum initium fidei et usque in finem perseverantiam sic in nostra constituunt potestate, ut Dei dona esse non putent, neque ad haec habenda atque retinenda Deum operari nostras cogitationes et voluntates, caetera vero ipsum dare concedunt, cum ab illo impetrantur credentis fide; cur ad ipsa caetera exhortationem, eorumque caeterorum praedicationem definitione praedestinationis non metuunt impediri? An forte nec ipsa dicunt praedestinata? Ergo nec dantur a Deo, aut ea se daturum esse nescivit. Quod si et dantur, et ea se daturum esse praescivit; profecto praedestinavit (*De dono pers.* 17,42: ML 45,1019).

1662. Elegit Deus in Christo ante constitutionem mundi membra eius; et quomodo eligeret eos qui nondum erant, nisi praedestinando? Elegit ergo praedestinans nos (*De praed. sanet.* 18,35: ML 44,986).

1663. De talibus 5 dicit Apostolus: *Scimus quoniam diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum, his qui secundum propositum vocati sunt: quoniam quos ante praescivit, et praedestinavit conformes imaginis Filii sui, ut sit ipse primogenitus in multis fratribus: quos autem praedestinavit, illos et vocavit; quos autem vocavit, ipsos et iustificavit; quos autem iustificavit, ipsos et glorificavit* (Rom. 8,28-30). Ex istis nullus perit, quia omnes electi sunt. Electi sunt autem, quia secundum propositum vocati sunt: propositum autem, non suum, sed Dei... *Quos autem praedestinavit, illos et vocavit*. Eos itaque vult intelligi, quos secundum propositum vocavit; ne putentur in eis esse aliqui vocati et non electi, propter illam dominicam sententiam,

s I.e. de illis «qui ab illa originali damnatione ista divinae gratiae largitate discreti sunt» (*Ib.* n.13). Haud facile intelligitur, quomodo eminens Augustini cultor Eugène Portalié, eius doctrinam praedestinationis exponat (*Augustin: DTC* 1,2398-2408). quin mentionem faciat de *massa peccati*, quae elementum capitale invenitur theoriae augustinianae. Cf. A. M. Ja c q u i n, *La prédestination d'après S. Augustin: MA* II 862.

Multi vocati, pauci electi (Mt. 20,16). Quicumque enim electi, sine dubio etiam vocati: non autem quicumque vocati, consequenter electi. Illi ergo electi, ut saepe dictum est, qui secundum propositum vocati, qui etiam praedestinati atque praesciti. Horum si quisquam perit, fallitur Deus: sed nemo eorum perit, quia non fallitur Deus. Horum si quisquam perit, vitio humano vincitur Deus: sed nemo eorum perit, quia nulla re vincitur Deus. Electi autem sunt ad regnandum cum Christo; non quomodo electus est ludas ad opus cui congruebat f(De corr. et gr. 7,14: ML 44,924).

1664. Haec de his loquor, qui praedestinati sunt in regnum Dei, quorum ita certus est numerus, ut nec addatur eis quisquam, nec minuatur ex eis: non de his qui, cum annuntiasset et locutus esset, multiplicati sunt super numerum (Ps. 39,6). Ipsi enim vocati dici possunt, non autem electi, quia non secundum propositum vocati. Certum vero esse numerum electorum, neque augendum neque minuendum, quamvis et Ioannes Baptista significet, ubi dicit, *Facite ergo...* (Mt. 3,8-9) tamen apertius *Apocalypsi* dicitur, *Tene quod habes, ne alius accipiat coronam tuam* (Apoc. 3,11). Si enim alius non est accepturus nisi iste perdiderit, certus est numerus (De corr. et gr. 13,39: ML 44,940) 6.

1665. Quos damnaturum se esse ignorare non potuit (Deus), incomparabiliter plures, quam eos quos liberaturum se esse praescivit (C. Iui. o. i. I 121: ML 45,1127).

1666. Quod ergo pauci in comparatione pereuntium, in suo vero numero multi Uberantur, gratia fit, gratis fit, gratiae sunt agenda quia fit, ne quis velut de suis meritis extollatur, sed omnes obstruatur (Rom. 3,19), et *qui gloriatur, in Domino gloriatur* (1 Cor. 1,31) (De corr. et gr. 10,28: ML 44,933).

1667. *Multo magis abundavit* (Rom. 5,15), dixit; non, In magis multos; id est, In plures. Quis enim non videat plures esse in genere humano, in quos non abundavit; ut ex pluribus ostenderetur quid universae massae iusto iudicio deberetur, nisi ubi vellet Spiritus spiraret, et Deus quos dignaretur vocaret, et quem vellet religiosum faceret (C. Iui. o. i. II 85: ML 45,1176) 7.

1668. Hic si a me quaeratur, cur eis Deus perseverantiam non dederit, quibus eam qua christiane viverent, dilectionem dedit; me ignorare respondeo. Non enim arroganter, sed agnoscens modulum meum, audio dicentem Apostolum, *O homo, tu quis es qui respondeas Deo?* (Rom. 9,20), et, *O altitudo divitiarum sapientiae*

6 Vide etiam, *Ib.* η.40, et *Ep.* 186,7,25: ML 33,825. Doctrinae Augustini de definito numero praedestinatorum, obieiebant Semipelagiani Massilienses. «Inde est quod et illud pariter non accipiunt, ut eligendorum reiciendorumque esse definitum numerum nolint: atque illius sententiae expositionem, non eam quae a te est deprompta, suscipiant, id est, ut nonnisi omnes homines salvos fieri velit; et non eos tantum qui ad sanctorum numerum pertinebunt, sed omnes omnino, ut nullus habeatur exceptus» (*Ep.* Hilarii [inter Augustinianas] 226,7: ML 33,1010).

7 Cf. etiam *Ep.* 157,3,20: ML 33,684; *Ep.* 190,3,12: ML 33,860.

et scientiae Dei! quam inscrutabilia sunt iudicia eius, et investigabiles viae eius! (Rom. 11.33). Quantum itaque nobis iudicia sua manifestare dignatur, gratias agamus: quantum vero abscondere, non adversus eius consilium murmuremus, sed hoc quoque nobis saluberrimum esse credamus... Si ergo confitearis, donum Dei esse perseverare in bono usque in finem; cur hoc donum ille accipiat, ille non accipiat, puto quod mecum pariter nescis, et ambo hic inscrutabilia iudicia Dei penetrare non possumus (*De corr. et gr.* 8,17: ML 44,925).

1669. Ad quam vocationem pertinere nullus est homo ab hominibus certa asseveratione dicendus, nisi cum de hoc saeculo exierit: in hac autem vita humana quae tentatio est super terram (Iob 7,1), qui videtur stare, videat ne cadat (1 Cor. 10,12). Ideo quippe... non perseveraturi perseveraturis providentissima Dei voluntate miscentur, ut esse discamus non alta sapientes, sed humilibus consentientes (Rom. 12,16), et cum timore et tremore nostram ipsorum salutem operemur: ... Nos ergo volumus, sed Deus in nobis operatur et velle: nos ergo operamur, sed Deus in nobis operatur et operari, pro bona voluntate. Hoc nobis expedit et credere et dicere: hoc est pium, hoc verum, ut sit humilis et submissa confessio, et detur totum Deo (*De dono pers.* 13,33: ML 45,1012).

1670. Propter huius utilitatem secreti, ne forte quis extollatur, sed omnes etiam qui bene currunt timeant, dum occultum est qui perveniant: propter huius ergo utilitatem secreti credendum est quosdam de filiis perditionis, non accepto dono perseverandi usque in finem, in fide quae per dilectionem operatur incipere vivere, et aliquandiu fideliter ac iuste vivere, et postea cadere, neque de hac vita priusquam hoc eis contingat auferri⁵. Quorum si nemini contigisset, tamdiu haberent homines istum saluberrimum timorem, quo vitium elationis opprimitur, donec ad Christi gratiam qua pie vivitur pervenirent, deinceps iam securi nunquam se ab illo esse casuros. Quae praesumptio in isto tentationum loco non expedit, ubi tanta est infirmitas, ut superbiam possit generare securitas. Denique etiam hoc erit; sed tunc, quod iam est in angelis, etiam in hominibus erit, quando ulla superbia esse non poterit. Numerus ergo sanctorum per Dei gratiam Dei regno praedestinatus, donata sibi etiam usque in finem perseverantia, illuc integer perducetur, et illic integerrimus iam sine fine beatissimus servabitur, adhaerente sibi misericordia Salvatoris sui, sive cum convertuntur, sive cum praeliantur, sive cum coronantur (*De corr. et gr.* 13,40: ML 44,941).

1671. Cur autem non omnibus detur, fidelem movere non debet, qui credit ex uno omnes isse in condemnationem, sine dubitatione iustissimam: ita ut nulla Dei esset iusta reprehensio, etiamsi nullus inde liberaretur. Unde constat magnam esse gratiam, quod plurimi liberantur, et quid sibi deberetur, in eis qui non liberantur,

⁵ Distinguit inter justificationem et donum perseverantiae finalis.

agnoscunt: ut qui gloriatur, non in suis meritis, quae paria videt esse damnatis, sed in Domino glorietur (*De praed. sanet.* 8,16: ML 44,972).

Bibi.: Praeter opera iam citata, cf. O. Rottmanner, *L'augustinisme*: Mélanges de Se. Rei., 23-48; Emiliano López, *Obras de San Agustín*: BAC, VI 457-471; Capánaga, *Ib.* 205.206.210.214; M. de Lama, *S. Aug. doct. de grat. et praed.* (ex *Op. imp. c. lulj* (Tur. 1934); Rondet, *Gratia Christi* 131-143; T. Salgueiro, *La doctrine de S. Aug. sur la grâce d'après le traité d Simplicien* (Porto 1925); F. Cayré, *La prédestination dans S. Augustin*: L'Année Théol. (I 1941) 42-63; L. Ciappi, *La predestinazione* (Roma 1954) 69-120; G. de Plinval, *Pour connaître la pensée de S. Augustin* (1954) 204-213; M. de Landais, *Etudes Augustiniennes* 80-88; J. M. Dalmâu, *Praedestinatio, Electio en el libro *De praedestinatione sanctorum*: Aug. Mag. I 127-136; Grabowski, *La Iglesia y la predestinación en los escritos de S. Agustín*: Augustinus, IV 15 (1959) 329-352.

Articulus II.—*De gratuliate praedestinationis*

Summarium.—Testimonium suum, a Semipelagianis illi obiectum, explicat:

1672.—Nulla merita praecesserunt praedestinationem ad fidem et gratiam. Contra Pelagianos, asserentes praedestinationem fieri ex praescientia meritorum, arguit pro gratuita praedestinatione. Nec tantum ad fidem et iustificationem, sed et ad gloriam. Praedestinati a massa perditionis discernuntur per misericordiam indebitam: 1673-1677.—Multis ostendit Augustinus praedestinationem gratuitam ad gloriam: *a)* Ex ipso conceptu electionis «secundum propositum». Qui perseveraturi non sunt usque in finem, non sunt computandi in numero praedestinatorum, etiamsi «in melius commutati», «bene pieque vivunt». Habuerunt praedestinationem ad gratiam, sed non ad gloriam, quam Augustinus praesertim in mente habet: 1678-1687.—*b)* Quia eiusdem generis est praedestinatio parvulorum et adultorum, *c)* Recurrit etiam ad inscrutabilia iudicia Dei, non vero ad futurorum operum praescientiam: 1688-1692.—*d)* Affirmat praedestinationem Christi esse nostrae praedestinationis exemplar: 1693-1694.—Respondet Pelagianis asserentibus, alios eligi, alios non eligi, praescientia operum, quae facturi fuissent parvuli si pervenissent ad usum rationis: 1695-1698.

1672. Cernitisne, me sine praeiudicio latentis consilii Dei aliarumque causarum, hoc de praescientia Christi dicere voluisse, quod convincendae Paganorum infidelitati, qui hanc obiecerant quaestionem, sufficere videretur? Quid enim est verius, quam praescisse Christum, qui et quando et quibus locis in eum fuerant credituri? Sed utrum praedicato sibi Christo a se ipsis habituri essent fidem, an Deo donante sumpturi, id est, utrum tantummodo eos praescierit, an etiam praedestinaverit Deus, quaerere atque disserere tunc necessarium non putavi. Proinde quod dixi, «Tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat et ubi sciebat esse qui in eum fuerant credituri» h potest etiam sic dici, «Tunc voluisse hominibus apparere Christum, et apud eos praedicari doctrinam suam, quando sciebat

1 Vide n.1576-

et ubi sciebat esse qui electi fuerant in ipso ante mundi constitutionem» (Eph. 1,4) (*De praeii, sanet.* 9,18: ML 44,974).

1673. Intelligamus ergo vocationem qua fiunt electi: non qui eliguntur quia crediderunt, sed qui eliguntur ut credant... Nam si propterea electi erant, quia crediderant; ipsi eum prius utique elegerant credendo in eum, ut eligi mererentur. Aufert autem hoc omnino, qui dicit, Non vos *me elegistis, sed ego elegi vos* (Io. 15,16). Et ipsi quidem procul dubio elegerunt eum, quando crediderunt in eum. Unde non ob aliud dicit, Non vos *me elegistis, sed ego vos elegi*; nisi quia non elegerunt eum ut eligeret eos, sed ut eligerent eum elegit eos: quia misericordia eius praevenit eos (Ps. 58,11) secundum gratiam, non secundum debitum... Haec est immobilis veritas praedestinationis et gratiae (*De praed. sanet.* 17,34: ML 44,985).

1674. Quid est autem ingratius, quam negare ipsam gratiam Dei, dicendo eam secundum merita nostra dari?... Haec autem omnia, initium scilicet fidei, et caetera usque in finem dona sua, Deus largiturum se vocatis suis esse praescivit. Nimiae igitur contentionis est, praedestinationi contradicere, vel de praedestinatione dubitare (*De dono pers.* 21,56: ML 45,1028).

1675. «Praesciebat ergo», ait Pelagianus, «qui futuri essent sancti et immaculati per liberae voluntatis arbitrium: et ideo eos ante mundi constitutionem in ipsa sua praescientia, qua tales futuros esse praescivit, elegit. Elegit ergo, inquit, «antequam essent, praedestinans filios, quos futuros sanctos immaculatosque praescivit: utique ipse non fecit, nec se facturum, sed illos futuros esse praevidit». Intueamur ergo verba Apostoli, atque videamus utrum propterea nos elegerit ante mundi constitutionem, quia sancti et immaculati futuri eramus, an ut essemus. *Benedictus*, inquit, *Deus et Pater Domini nostri Iesu Christi, qui nos benedixit in omni benedictione spirituali in caelestibus in Christo: sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati* (Eph. 1,3-4). Non ergo quia futuri eramus, sed ut *essemus*. *Nempe* certum est, nempe manifestum est: ideo quippe tales eramus futuri, quia elegit ipse, praedestinans ut tales per gratiam eius essemus (*De praed. sanet.* 18,36: ML 44,987).

1676. Sola enim gratia redemptos discernit a perditis, quos in unam perditionis concreverat massam ab origine ducta causa communis... Hoc loco enim (Rom. 9,11-21) quidam stulti putant Apostolum in responsione defecisse, et inopia reddendae rationis repressisse contradictoris audaciam. Sed magnum habet pondus quod dictum est, *O homo, tu quis es?* Et in talibus quaestionibus ad suae capacitatis considerationem revocat hominem verbo quidem brevi, sed re ipsa magna est redditio rationis. Si enim haec non capit, quis est qui respondeat Deo? Si autem capit, magis non invenit quid respondeat. Videt enim, si capit, universum genus humanum tam iusto iudicio divino in apostatica radice damnatum, ut etiamsi nullus inde liberaretur, nemo recte posset Dei vituperare iustitiam; et qui liberantur, sic oportuisse liberari, ut ex pluribus

non liberatis, atque in damnatione iustissima derelictis, ostenderetur quid meruisset universa conspersio, et quo etiam istos debitum indicium Dei duceret, nisi eis indebita misericordia subveniret: ut volentium de suis meritis gloriari, *omne os obstruatur* (Rom. 3,19); et *qui gloriatur, in Domino gloriatur* (1 Cor. 1,31) (*Enchir.* 99: ML 40,278).

1677. Discernuntur autem non meritis suis, sed per gratiam Mediatoris, hoc est, in sanguine secundi Adam iustificati gratis. Itaque cum audimus, *Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis?* (1 Cor. 4,7), ab illa perditionis massa quae facta est per primum Adam, debemus intelligere neminem posse discerni, nisi qui hoc donum habet, quisquis habet, quod gratia Salvatoris accepit (*De corr. et gr.* 7,12: ML 44,923).

1678. Electi sunt autem de mundo ea vocatione, qua Deus id quod praedestinavit implevit. Quos enim praedestinavit, ipsos et vocavit; illa scilicet vocatione secundum propositum: non ergo alios, sed quos praedestinavit, ipsos et vocavit: nec alios, sed quos praedestinavit, vocavit, iustificavit, ipsos et glorificavit (Rom. 8,30)... Eligendo ergo facit divites in fide, sicut haeredes regni. Recte quippe in eis hoc eligere dicitur, quod ut in eis faciat, eos eligit (*De praed. sanet.* 17,34: ML 44,986) 2.

1679. *Si autem gratia, iam non ex operibus; alioquin gratia iam non est gratia* (Rom. 11,6). Non enim sic sunt vocati, ut non essent electi; propter quod dictum est, *Multi enim vocati, pauci vero electi* (Mt. 20,16): sed quoniam secundum propositum vocati sunt, profecto et electi sunt per electionem, ut dictum est, gratiae, non praecedentium meritorum suorum; quia gratia illis est omne meritum (*De corr. et gr.* 7,13: ML 44,924).

1680. Ac per hoc et qui Evangelium non audierunt, et qui eo audito in melius commutati perseverantiam non acceperunt, et qui Evangelio audito venire ad Christum, hoc est, in eum credere noluerunt, quoniam ipse dixit, *Nemo venit ad me, nisi ei datum fuerit a Patre meo* (Io. 6,66), et qui per aetatem parvulam nec credere potuerunt, sed ab originali noxa solo possent lavacro regenerationis absolvi, quo tamen non accepto mortui perierunt; non sunt ab illa conspersione discreti, quam constat esse damnatam, euntibus omnibus ex uno in condemnationem (*De corr. et gr.* 7,12: ML 44,923) 3.

2 Ad rem Berti: «Ubi perspicue appellat praedestinationem secundum propositum non praedestinationem ad gratiam, qua plures vocantur et iustificantur, sed praedestinationem ad gloriam, qua vocati et iustificati glorificantur. Quare utraque praedestinatio iuxta Augustinum praecedit merita» (*De theol. disc.* vol. 1-2 1.6,143).

3 In Augustiniana sententia, nullo pacto dicuntur «discreti ac praedestinati», nisi qui aeternam salutem infallibiliter consequuntur. Sane qui «in melius» commutantur, praedestinati sunt ad gratiam, et tamen de his affirmat, non esse praedestinos, nisi illis donetur perseverantia. «Perspicuum est igitur loqui Augustinum de sola praedestinatione gratuita ad gloriam, quae sola dicitur in eius libris *discretio*» (Berti, *l.c.* 144). Pro gratuliate etiam notetur quod non distinguit inter parvulos et adultos.

i68i. *Scimi Dominus qui sunt eius* (2 Tim. 2,19). Horum fides, quae per dilectionem operatur, profecto aut omnino non deficit, aut si qui sunt quorum deficit, reparatur antequam vita ista finiatur, et deleta quae intercurrerat iniquitate, usque in finem perseverantia deputatur. Qui vero perseveraturi non sunt, ac sic a fide christiana et conversatione lapsuri sunt, ut tales eos vitae huius finis inveniat; procul dubio nec illo tempore, quo bene pieque vivunt, in istorum numero computandi sunt. Non enim sunt a massa illa perditionis praescientia Dei et praedestinatione discreti; et ideo nec secundum propositum vocati, ac per hoc nec electi: sed in eis vocati de quibus dictum est, *Multi vocati*; non in eis de quibus dictum est, *pauci vero electi* (Mt. 20,16). Et tamen quis neget eos electos, cum credunt, et baptizantur, et secundum Deum vivunt? Plane dicuntur electi a nescientibus quid futuri sint, non ab illo qui eos novit non habere perseverantiam quae ad beatam vitam perducit electos, scitque illos ita stare, ut praescierit esse casuros (*De corr. et gr.* 7,16: ML 44,92s)⁴.

1682. Nec nos moveat, quod filiis suis quibusdam Deus non dat istam perseverantiam. Absit enim ut ita esset, si de illis praedestinati essent et secundum propositum vocatis, qui vere sunt filii promissionis. Nam isti cum pie vivunt, dicuntur filii Dei: sed quoniam victuri sunt impie et in eadem impietate morituri, non eos dicit filios Dei praescientia Dei. Sunt enim filii Dei, qui nondum sunt nobis, et sunt iam Deo... in memoriali Patris sui inconcussa stabilitate conscripti. Et sunt rursus quidam, qui filii Dei propter susceptam vel temporaliter gratiam dicuntur a nobis, nec sunt tamen Deo: de quibus ait idem Ioannes, *Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis, quod si fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum* (1 Io. 2,19). Non ait, ex nobis exierunt, sed quia non manserunt nobiscum, iam non sunt ex nobis; verum ait, *Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis*; hoc est, Et quando videbantur in nobis, non erant ex nobis... Erant itaque in bono, sed quia in eo non manserunt, id est non usque in finem perseveraverunt, *non erant*, inquit, ex nobis, et quando erant nobiscum; hoc est, non erant ex numero filiorum, et quando erant in fide filiorum: quoniam qui vere filii sunt, praesciti et praedestinati sunt conformes imaginis Filii eius, et secundum propositum vocati sunt ut electi essent. Non enim perit filius promissionis, sed filius perditionis (Io. 14,12) (*De corr. et gr.* 9, 20: ML 44,927)⁵.

4 Quid clarius dici potest? Ii qui iustificati fuerunt, et «'bene pieque vivunt», perseveraturi vero non sunt usque in finem, non sunt computandi in numero electorum «secundum propositum», seu praedestinatorum, quamvis hominibus «nescientibus» ita videatur. Praedestinati utique fuerunt ad fidem et gratiam, non vero ad gloriam. De hac denique Augustinus praecipuo agit. Si ergo aliquam praedestinationem gratuitam Augustinus docuit, et nulla est de hac re ubiatio, neque dubitari posse videtur, eum docuisse praedestinationem gratuitam ad gloriam.

5 Distinguit voluntatem Dei circa praedestinos ad gloriam, et eos qui tantum ad gratiam praedestinati sunt. Primi vere sunt filii promissionis et filii Dei, «praedestinati et secundum propositum vocati». His Deus dat perseverantiam finalem. Alteri, quamvis veram iustitiam habeant, «non quia iustitiam Simulaverunt» (*Ib.*), sed quia «in ea non permanserunt» (*Ib.*), «non erant ex

1683. Ac per hoc tales filii Filio Christo dati essent, quemadmodum ipse dicit ad Patrem, *Ut omne quod dedisti mihi, non pereat, sed habeat vitam aeternam* (Io. 3,15, et 6,39). Hi ergo Christo intelliguntur dari, qui ordinati sunt in vitam aeternam. Ipsi sunt illi praedestinati et secundum propositum vocati, quorum nullus perit. Ac per hoc nullus eorum ex bono in malum mutatus finit hanc vitam; quoniam sic est ordinatus, et ideo Christo datus, ut non pereat, sed habeat vitam aeternam. Et rursus quos dicimus inimicos eius, vel parvulos filios inimicorum eius, quoscumque eorum sic regeneraturus est, ut in ea fide quae per dilectionem operatur, hanc vitam finiant; iam et antequam hoc fiat, in illa praedestinatione sunt filii eius, et dati sunt Christo Filio eius, ut non pereant, sed habeant vitam aeternam (*De corr. et gr.* 9,21: ML 44,928).

1684. Quia ergo non habuerunt perseverantiam⁶ sicut non vere discipuli Christi, ita nec vere filii Dei fuerunt, etiam quando esse videbantur et ita vocabantur. Appellamus ergo nos et electos, et Christi discipulos, et Dei filios, quia sic appellandi sunt, quos regeneratos pie vivere cernimus: sed tunc vere sunt quod appellantur, si manserint in eo propter quod sic appellantur. Si autem perseverantiam non habent, id est, in eo quod coeperunt esse non manent, non vere appellantur quod appellantur et non sunt: apud eum enim hoc non sunt, cui notum est quod futuri sunt, id est, ex bonis mali (*De corr. et gr.* 9,22: ML 44,929).

1685. Qui autem cadunt et pereunt, in praedestinatorum numero non fuerunt (*De corr. et gr.* 12,36: ML 44,93s)⁷.

1686. Si qui autem obediunt, sed in regnum eius et gloriam praedestinati non sunt, temporales sunt, nec usque in finem in eadem obedientia permanebunt (*De dono pers.* 22,58: ML 45,1029).

1687. Nemo ergo vos fallat, fratres mei: quia nos non diligemus Deum, nisi nos prior ipse diligeret. Idem Ioannes apertissimamente numero filiorum», non erant *ex nobis* (ex praedestinis). Hinc iam videre est, quod nomine praedestinatorum Augustinus maxime intelligat praedestinos ad gloriam. Vide n.1683-1686.

⁶ Illi discipuli, qui post Christi sermonem de Eucharistia in Capharnaum «abierunt retro, et iam non cum illo ambulabant» (Io. 6,67).

⁷ Pro S. Augustino esse praedestinatum ad gratiam tantum et non ad gloriam, non est esse praedestinatum. Cf. Saint-Martin, o.c., 59.

Effectus praedestinationis sunt: Vocatio efficax, iustificatio et glorificatio. «Ut non inaniter audiant Evangelium, sed eo audito convertantur et credant» (*De praed. sanet.* 19,39: ML 44,989). «Quicumque ergo ab illa originali damnatione ista divinae gratiae largitate discreti sunt, non est dubium quod et procuratur eis audiendum Evangelium: et cum audiunt, credunt: et in fide quae per dilectionem operatur (Gal. 5,6), usque in finem perseverant; et si quando exorbitant, correpti emendantur, et quidam eorum etsi ab hominibus non corripiantur, in viam quam reliquerant redeunt; et nonnulli accepta gratia, in qualibet aetate, periculis huius vitae mortis celeritate subtrahuntur. Haec enim omnia operatur in eis, qui vasa misericordiae operatus est eos, qui et elegit eos in Filio suo, ante constitutionem mundi per electionem gratiae» (*De corr. et gr.* 7,13: ML 44,924).

«Ex istis nullus perit, quia omnes electi sunt. Electi sunt autem, quia secundum propositum vocati sunt: propositum autem, non suum, sed Dei» (*De corr. et gr.* 7,14: ML 44,924). Cf. etiam *De dono pers.* 13,33: ML 45,1012; *De corr. et gr.* 12,35: ML 44,937.

me hoc ostendit, et dicit, Nos *diligamus, quia ipse prior dilexit nos* (i Io. 4,19)... Et quod discipulis suis dicit Dominus, Non vos *nie elegistis, sed ego elegi vos* (Io. 15,16); nihil aliud indicat nobis. Si enim nos prius dilexerimus, ut hoc merito nos ipse diligeret; prius illum nos elegimus, ut ab illo eligi mereremur. Sed ipse qui veritas est, aliud dicit, et huic vanitati hominum apertissime contradicit: Non vos *me elegistis*, inquit. Si ergo non elegistis, sine dubio nec dilexistis: quomodo enim eum eligerent, quem non diligerent? *Sed ego*, inquit, *elegi vos*. Numquid non et ipsi postea elegerunt eum, et omnibus bonis huius saeculi praetulerunt? Sed quia electi sunt, elegerunt: non quia elegerunt, electi sunt. Eligentium hominum meritum nullum esset, nisi eos eligentis gratia Dei praeveniret (*De gr. et lib. arb.* 18,38: ML 44,904)

1688. Ex duobus itaque parvulis originali peccato pariter obstrictis, cur iste assumatur, ille relinquatur; et ex duobus aetate iam grandibus impiis, cur iste ita vocetur, ut vocantem sequatur, ille autem aut non vocetur, aut non ita vocetur; inscrutabilia sunt iudicia Dei. Ex duobus autem piis, cur huic donetur perseverantia usque in finem, illi non donetur; inscrutabiliora sunt iudicia Dei. Illud tamen fidelibus debet esse certissimum, hunc esse ex prae-destinatis, illum non esse. Nam si *fuissent ex nobis*, ait unus prae-destinatorum, qui de pectore Domini biberat hoc secretum, mansissent utique nobiscum (*De dono pers.* 9,21: ML 45,1004) 9.

1689. In 60 ergo quod aliis (parvulis) eam (gratiam Baptisma-tis) dat, aliis non dat, cur nolunt cantare Domino misericordiam et iudicium? (Ps. 100,1). Cur autem illis potius quam illis detur? Quis cognovit sensum Domini? (Rom. 11,34). Quis inscrutabilia scrutari valeat? Quis investigabilia vestigare? (*De dono pers.* 11,27: ML 45.1009).

1690. Hinc si a me quaeratur, cur eis Deus perseverantiam non dederit, quibus eam qua christiane viverent, dilectionem dedit; me ignorare respondeo. Non enim arroganter, sed agnoscens mo-dulum meum, audio dicentem Apostolum, *O homo, tu quis es qui respondeas Deo?* (Rom. 9,20), et, *O altitudo divitiarum sapientiae et scientiae Dei! quam inscrutabilia sunt iudicia eius, et investigabiles viae eius* (Rom. 11,33)... Si ergo confitearis, donum Dei esse perseverare in bono usque in finem; cur hoc donum ille accipiat, ille non acci-piat, puto quod mecum pariter nescis, et ambo hic inscrutabilia iudi-cia Dei penetrare non possumus (*De corr. etgr.*8, 17: ML 44,926)10.

⁹ Plura de gratuliate praedestinationis, in ordine intentionis et in ordine executions, vide apud Saint-Martin, *o.c.* 73-75 et 129-138; Cia ppi, *o.c.* II art.3: «S. Agostino, dottore della gratuita predestinazione», 69-120.

9 Nullam statuit differentiam inter praedestinationem parvulorum, et prae-destinationem adultorum. Agit vero de praedestinatione ad gloriam, ad quam unus parvulus assumitur per Baptismum, et alius adultus per donum perseve-rantiae finalis. In requirendo autem rationem cur isti assumantur, alii autem sive ex parvulis, sive ex adultis relinquuntur, simpliciter recurrit ad praedesti-nationem divinam, et ad inscrutabilia iudicia Dei.

¹⁰ Quod perseverantia finalis immediate connectatur cum praedestinatione et quod sit magnum Dei donum, vide in c.6.

1691. Mirandum est quidem, multumque mirandum quod filiis suis quibusdam Deus quos regeneravit in Christo, quibus fidem, spem, dilectionem dedit, non dat perseverantiam; cum filiis alienis scelera tanta dimittat, atque impertita gratia faciat filios suos. Quis hoc non miretur? quis hoc non vehementissime stupeat? Sed etiam illud non minus mirum est, et tamen verum, atque ita manifestum, ut nec ipsi inimici gratiae Dei quomodo id negent valeant invenire, quod filios quosdam amicorum suorum, hoc est regeneratorum bonorumque fidelium, sine Baptismo hinc parvulos exeuntes, quibus utique si vellet huius lavacri gratiam procuraret, in cuius potestate sunt omnia, alienat a regno suo, quo parentes mittit illorum, et quosdam filios inimicorum suorum facit in manus Christianorum venire, et per hoc lavacrum introducit in regnum, a quo eorum parentes alieni sunt; cum et illis malum, et istis bonum meritum nullum sit parvulis, ex eorum propria voluntate... De utrisque ergo exclamemus, *O altitudo divitiarum...* (*De corr. et gr.* 8,18: ML 44,926)

1692. Sed *quomodo*, inquiunt, non est *iniquitas apud Deum, si diligendo discernit quos merita operum nulla discernunt?* Ita nobis hoc dicitur tanquam id Apostolus ipse non viderit, non proposuerit, non responderit. Vidit utique quid iis auditis humana posset infirmitas vel ignorantia cogitare, et eandem quaestionem sibi ipsi proponens, *Quid ergo dicemus?* inquit, *numquid iniquitas apud Deum?* Continuo respondit, *Absit*. Rationemque reddens cur *absit*, id est, cur non sit iniquitas apud Deum, non ait. Merita enim vel opera iudicat etiam parvulorum, etiamsi adhuc sint in materno utero constituti: quomodo enim hoc diceret, qui iam dixerat de nondum natis, et de iis qui nihil adhuc egerant boni vel mali, quod non *ex operibus, sed ex vocante dictum* sit, *Maior serviet minori?* sed cum vellet ostendere cur in iis non sit iniquitas apud Deum, ait, *Moysi enim inquit, Miserebor cui misertus ero, et misericordiam praestabo cui misericors fuero* (Rom. 9,15). Quid nos hic docuit, nisi ex illa massa primi hominis, cui merito mors debetur, non ad merita hominum, sed ad Dei misericordiam pertinere quod quisque liberatur? (*Ep.* 186,6,16: ML 33,822) 12.

1693. Est etiam praeclarissimum lumen praedestinationis et gratiae, ipse Salvator, ipse Mediator Dei et hominum homo Christus Iesus: qui ut hoc esset, quibus tandem suis vel operum vel fidei praecedentibus meritis natura humana quae in illo est comparavit? Respondeatur, quaeso: ille homo, ut a Verbo Patri coaeterno in unitatem personae assumptus, Filius Dei unigenitus esset, unde hoc meruit? Quod eius bonum qualecumque praecessit?... 31. Sicut ergo praedestinatus est ille unus, ut caput nostrum esset: ita multi praedestinati sumus, ut membra eius essemus. Humana hic merita

11 Augustinus semper invocatur sensum mysterii voluntatis salvificae Dei et praedestinationis.

12 Constans doctrina Augustini. Non est iniquitas apud Deum. Universae massae perditionis ex primo homine supplicium debebatur; quod quisque liberetur ad Dei misericordiam pertinet.

conticescant, quae perierunt per Adam: et regnet quae regnat Dei gratia per Iesum Christum (*De praed. sanet.* 15 n.30-31: ML 44, 981.983).

1694. Vocat enim Deus praedestinos multos filios suos, ut eos faciat membra praedestinati unici Filii sui, non ea vocatione qua vocati sunt et qui noluerunt venire ad nuptias (Lc. 14,16-20); illa quippe vocatione et Iudaei vocati sunt, quibus Christus crucifixus scandalum est; et Gentes, quibus crucifixus stultitia est: sed ea vocatione praedestinos vocat, quam distinxit Apostolus, dicens, ipsis vocatis Iudaeis et Graecis praedicare se Christum Dei virtutem et Dei sapientiam... Sciens esse quamdam certam vocationem eorum qui secundum propositum vocati sunt, quos ante praescivit et praedestinavit conformes imaginis Filii sui (Rom. 8,28-29). 33. Ad hanc vocationem qui pertinent omnes sunt docibiles Dei: nec potest eorum quisquam dicere, Credidi ut sic vocarer; praevenit eum quippe misericordia Dei, quia sic est vocatus ut crederet. Omnes enim docibiles Dei veniunt ad Filium: quoniam audierunt et didicerunt a Patre per Filium, qui evidentissime dicit, *Omnis qui audit a Patre et didicit, venit ad me*. Istorum autem nemo perit, quia omne quod dedit ei Pater, non perdet ex eo quidquam (Io. 6,45.39). Quisquis ergo inde est, omnino non perit: nec erat inde qui perit (*De praed. sanet.* 16 n.32.33: ML 44,983.985) 1314

1695. Mirum est autem cum his coarctantur angustiis, in quanta se abrupta praecipitent metuentes retia veritatis. *Ideo*, inquiunt, *nondum natorum alium oderat, alium diligebat, quia eorum futura opera praevidebat*. Quis istum acutissimum sensum defuisse Apostolo non miretur? Hoc quippe ille non vidit, quando sibi velut adversantis obiecta quaestione, non id potius tam breve, tam apertum, tam (sicut isti putant) verum absolutumque respondit. Cum enim rem stupendam proposuisset, quomodo de nondum natis nec aliquid agentibus boni aut mali recte dici potuerit, quod unum Deus dilexerit, alium odio habuerit, ipsa sibi obiecta quaestione motum exprimens auditoris, *Quid ergo dicemus?* inquit, *numquid iniquitas apud Deum? Absit*. Hic ergo erat locus, ut diceret quod isti sentiunt: Futura enim Deus opera praevidebat, quando minori maiorem servitutum esse dicebat. Non autem hoc Apostolus dicit, sed potius ne quisquam de suorum operum audeat meritis gloriari, ad Dei gratiam et gloriam commendandam voluit valere quod dixit (*Ep.* 194, 8,35: ML 33,886) M.

13 In his locis Christus proponitur non tantum ut exemplar praedestinationis gratuita ad fidem et gratiam, sed etiam ad gloriam. Distinguit vocationem inefficacem, a vocatione *secundum propositum*, quae, ut iam vidimus, designat praedestinationem ad gloriam. Hinc asserit quod «istorum nemo perit». Augustinus ex praedestinatione Christi infert cos, qui praedestinati sunt, gratis eligi ad fidem, gratis ad regenerationem, gratis ad finalem perseverantiam. Cf. Berti, *l.c.* 145; Saint-Martin, *o.c.* 136-137.

14 pelagiani, qui argumento Augustini (vide n.1688). magnopere premebantur, ne in parvulis assumptis veritatem faterentur praedestinationis, in reprobatis vero maculam originalis peccati, dicebant illos *eligi, istos* reici praescientia

1696. Quomodo dicitur propterea quibusdam non dari, quibusdam morituris parvulis Dei gratia dari, quia eorum futuras praevidet voluntates, quas habituri essent si viverent; cum secundum ea quae per corpus gessit, non secundum ea quae gesturus esset, si diutius fuisset in corpore, unusquisque recipiat sive bonum sive malum, sicut Apostolus definit? (2 Cor. 5,10). Quomodo secundum voluntates suas futuras homines iudicantur, quas habituri fuisse dicuntur, si diutius tenerentur in carne; cum dicat Scriptura, *Felices mortui qui in Domino moriuntur?* (Apoc. 14,13), quorum sine dubio certa et segura felicitas non est, si et ea quae non egerunt, sed acturi fuerant, si esset eis haec vita prolixior, iudicabit Deus: nullumque accipit beneficium, qui rapitur ne malitia mutet intellectum eius; quia et pro illa malitia, cui forsitan imminenti subtractus est, poenas luit: nec gaudendum est de iis quos in fide recta et vita bona novimus esse defunctos, ne secundum aliqua scelera iudicentur, quae fuerant, si viverent, fortasse facturi: nec dolendi vel detestandi sunt ii qui vitam istam in infidelitate ac perditis moribus finierunt, quia forte, si viverent, acturi fuerant paenitentiam, pieque victuri, et secundum ista sunt iudicandi... Ridendus est et exsecrandus error quo putatur quod homines secundum suas futuras, quae morientium non sunt futurae, iudicandi sunt voluntates (*Ep.* 217,6,22: ML 33,986).

1697. Quis enim audiat, quod dicuntur parvuli pro suis futuris meritis in ipsa infantili aetate baptizati exire de hac vita; et ideo alii non baptizati in eadem aetate mori, quia et ipsorum praescita sunt merita futura, sed mala; non eorum vitam bonam vel malam Deo remunerante vel damnante, sed nullam? Apostolus quidem limitem fixit, quem transgredi non debeat hominis, ut mitius loquar, incauta suspicio. Ait enim, *Omnes adstabimus ante tribunal Christi, ut referat unusquisque secundum ea quae per corpus gessit, sive bonum, sive malum* (2 Cor. 5,10): *gessit* inquit; non adiunxit, *Vel gesturus fuit*. Sed unde hoc talibus viris in mentem venerit nescio, ut futura quae non sunt futura, puniantur, aut honorentur merita parvulorum (*De praed. sanet.* 12,24: ML 44,977).

1698. Porro si etiam secundum facta quae facturi essent si viverent, mortui iudicantur; profecto, quia fideles futuri erant isti (Tyrri et Sidonii), si eis cum tantis miraculis fuisset Evangelium praedicatum, non sunt utique puniendi; punientur autem; falsum est igitur et secundum ea mortuos iudicari, quae facturi essent si ad viventes Evangelium perveniret. Et si hoc falsum est, non est cur dicatur de infantibus qui pereunt sine Baptismo morientes, hoc in eis eo merito fieri, quia praescivit eos Deus, si viverent, praedicatumque illis fuisset Evangelium, infideliter audituros. Restat igitur ut solo peccato originali teneantur obstricti, et propter hoc solum

operum, quae facturi erant, si pervenissent ad usum rationis. Hanc Pelagianorum contentionem, Augustinus pluribus reicit, ut videre est in his testimoniis.

eant in damnationem; quod videmus aliis eamdem habentibus causam, non nisi per Dei gratuitam gratiam regeneratione donari (*De dono pers.* 9,23: ML 45,1006)¹⁵.

(
»
»

CAPUT XVI

De reprobatione

Summarium.—Caeteri autem in massa perditionis, quae facta est per Adam, iusto iudicio Dei relinquuntur. Negative reprobantur cum praetermittuntur. Per actum iustitiae relinquuntur, cum damnatio omnibus deberetur. Reprobatio negativa suam ex parte reprobi habet causam, nempe originale peccatum. Nulla est tamen iniquitas apud Deum. Deus non obdurat impertiendo malitiam, sed non impertiendo misericordiam. Mala merita hominum praecesserunt, ut ista paterentur: 1699-1707. Explicat quomodo Deus et diligat omnia quae fecit, et tamen dicatur Esau odisse. Non odit Esau hominem. Non odit in homine nisi peccatum. Deus novit iniquitatem damnare, non facere. Malae voluntati hominum culpa tribuitur: 1708-1711.—Non admittit reprobationem positivam ante praescientiam peccatorum. Iniustus esset Deus si poenam infligeret absque peccato hominum: 1712-1715.— Quaerenti, curX relinquatur? Responsio erit: Propter originale peccatum. Quaestioni vero, Cur A assumatur, X relinquatur, haec respondet: Inscrutabilia sunt iudicia Dei. In visione beatifica, iustitiam Dei circa praedestinationem hominum videbimus: 1716-1719.

i...

1699. Caeteri autem ubi nisi in massa perditionis iusto divino iudicio relinquuntur? Ubi Tyrii relictii sunt et Sidonii, qui etiam credere potuerunt, si mira illa Christi signa vidissent. Sed quoniam

¹⁵ His locis gratuitas praedestinationis ad gloriam etiam demonstratur. Pro responsione ad ea quae contra gratuitatem praedestinationis citantur ex *De div. quaest. ad Simpl.* I q.2,6 (ML 40,115), notetur Augustinum duplicem electionem distinxisse, aliam antecedendam et gratiae, quae aeterna est; et aliam consequentem et iustitiae, quae temporalis est. De priori scribit: «Nul-lum elegit dignum, sed eligendo effecit dignum» (*C. lui.* V 3: ML 44,791). De secunda: «Electi sunt autem de mundo ea vocatione, qua Deus id quod prae-destinavit, implevit» (*De praed. sanet.* 17,34: ML 44,986). De utraque: «Elegit ergo eos de mundo cum hic ageret carnem, sed iam electos in se ipso ante mun-di constitutionem» (*Ib.*).

Verba ergo quae citantur: «Non tamen electio praecedit iustificationem, sed electionem justificatio», referenda sunt ad electionem consequentem et temporalem ad gloriam, quae subsequitur iustificationem, non ad anteceden-tem et aeternam.

Idem dicatur de verbis: «Nemo enim eligitur, nisi iam distans ab illo qui reicitur», quia in electione aeterna, nullus distabat ab alio, sed omnes in eadem eramus perditionis massa. Dixerat paulo ante (ML 40,114) non esse electionem ex praescientia: «Non igitur ex praescientia voluit intelligi factam electionem»; igitur dum hic ait: «non video quomodo sit dictum, nisi ex praescientia» (ML 40,115) «de diverso electionis genere est exponendus» (Ber-ti, *o.c.* 146). Cf. etiam Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC. IX 174-175; Salgueiro, *o.c.* 149-152. Aliter rem interpretatur Dalmáu, *l.c.* 130-131.

Caeterum in *De dono pers.* asserit, quod non tantum in *De corr. et gr.* af-firmaverit donum Dei esse perseverantiam usque in finem, sed quod iam ex iis quae dixit in *De div. quaest. ad Simpl.* «eluceat, etsi non sit expressum, etiam usque in finem perseverantiam non nisi ab eo donari, qui nos praedestinavit in suum regnum et gloriam» (21,55: ML 45,1027). Cf. Saint-Martin, *o.c.* 62.

ut crederent, non erat eis datum, etiam unde crederent est negatum. Ex quo apparet habere quosdam in ipso ingenio divinum naturaliter munus intelligentiae, quo moveantur ad fidem, si congrua suis mentibus, vel audiant verba, vel signa conspiciant: et tamen si Dei altiore iudicio a perditionis massa non sunt gratiae praedestinatione discreti, nec ipsa eis adhibentur vel dicta divina vel facta, per quae possent credere, si audirent utique talia vel viderent (*De dono pers.* 14,35: ML 45,1014).

1700. Ac per hoc et qui Evangelium non audierunt, et qui eo audito in melius commutati perseverantiam non acceperunt, et qui Evangelio audito venire ad Christum, hoc est, in eum credere noluerunt, quoniam ipse dixit, *Nemo venit ad me, nisi ei datum fuerit a Patre meo* (Io. 6,66), et qui per aetatem parvulam nec credere potuerunt, sed ab originali noxa solo possent lavacro regenerationis absolvi, quo tamen non accepto mortui perierunt; non sunt ab illa consperione discreti, quam constat esse damnatam, euntibus omnibus ex uno in condemnationem... Ab illa perditionis massa quae facta est per primum Adam, debemus intelligere neminem posse discerni, nisi qui hoc donum habet, quisquis habet, quod gratia Salvatoris accepit (*De corr. et gr.* 7,12: ML 44,923) L

1701. Propterea namque *magna opera Domini, exquisita in omnes voluntates* eius (Ps. 110,2); ut miro et ineffabili modo non fiat praeter eius voluntatem, quod etiam contra eius fit voluntatem. Quod non fieret, si non sineret: nec utique nolens sinit, sed volens (*Enchir.* 100: ML 40,279).

1702. Hi ergo qui non pertinent ad istum certissimum et felicissimum numerum, pro meritis iustissime iudicantur. Aut enim iacent sub peccato, quod originaliter generatione traxerunt, et cum illo haereditario debito hinc exeunt, quod non est regeneratione dimissum; aut per liberum arbitrium alia insuper addiderunt 2... alii magis, alii minus; sed omnes mali, et pro ipsa diversitate diversis suppliciis iudicandi. Aut gratiam Dei suscipiunt, sed temporales sunt, nec perseverant; deserunt et deseruntur. Dimissi enim sunt libero arbitrio, non accepto perseverantiae dono, iudicio Dei iusto et occulto (*De corr. et gr.* 13,42: ML 44,942).

1703. Merito autem videretur iniustum, quod fiunt vasa irae ad perditionem, si non esset ipsa universa ex Adam massa damnata. Quod ergo fiunt inde nascendo vasa irae, pertinet ad debitam poenam: quod autem fiunt renascendo vasa misericordiae, pertinet ad indebitam gratiam (*Ep.* 190,3,9: ML 33,860).

1704. Quaerimus namque meritum obdurationis, et invenimus. Merito namque peccati universa massa damnata est; nec obdurat Deus impertiendo malitiam, sed non impertiendo misericordiam. Quibus enim non impertitur, nec digni sunt, nec merentur: at potius

¹ Vide infra n.1716.

² Vel propter peccatum originale nondum dimissum, vel propter peccata actualia commissa damnantur.

ut non impertiatur, hoc digni sunt, hoc merentur (*Ep.* 194,3,14: ML 33,879).

1705. Ex Adam, ex cuius origine damnata, voluti massa una merita damnationi tradita, fecit Deus alia in contumeliam vasa irae, alia in honorem vasa misericordiae (Rom. 9,23); illis reddens quod debetur in poena, istis donans quod non debetur in gratia (*De civ. Dei* XV 21: ML 41,466).

1706. Fixum enim debet esse et immobile in corde vestro, quia non est iniquitas apud Deum (Rom. 9,14). Ac per hoc quando legitis in Litteris veritatis, a Deo seduci homines, aut obtundi vel obdurari corda eorum, nolite dubitare praecessisse mala merita eorum, ut iuste ista paterentur (*De gr. et lib. arb.* 21,43: ML 44,909).

1707. Ira quippe non redditur, nisi debita, ne sit iniquitas apud Deum: misericordia vero etiam cum praebetur indebita, non est iniquitas apud Deum. Et hinc intelligunt vasa misericordiae, quam gratuita illis misericordia praebetur, quod irae vasis cum quibus est eis perditionis causa et massa communis, ira debita et iusta rependitur (*C. duas Ep. Pel.* IV 6,16: ML 44,621).

1708. Sed enitendum est hoc loco, si Dominus adiuvet, videre quemadmodum et illud verum sit, quod scriptum est, *Nihil odisti eorum quae fecisti* (Sap. 11,25); et illud, *Iacob dilexi, Esau autem odio habui* (Mal. 1,2.3). Si enim propterea Esau odio habuit, quia vas in honorem, aliud in contumeliam idem figulus fecit, quomodo *nihil odisti eorum quae fecisti?* Ecce enim odit Esau, quod vas ipse fecit in contumeliam. Qui nodus ita solvitur, si intelligamus omnium creaturarum esse artificem Deum. Omnis autem creatura Dei bona est (1 Tim. 4,4); et omnis homo in quantum homo est, creatura est, non in quantum peccator est. Est ergo creator Deus et corporis et animi humani. Neutrum horum malum, et neutrum odit Deus: nihil enim odit eorum quae fecit. Est autem animus praestantior corpore; Deus vero et animo et corpore, utriusque effector et conditor, nec odit in homine nisi peccatum. Est autem peccatum hominis inordinatio atque perversitas; id est, a praestantiore Conditore aversio, et ad condita inferiora conversio λ Non igitur odit Deus Esau hominem, sed odit Deus Esau peccatorem (*De div. quaest. ad Simpl.* I q.2,18: ML 40,122).

1709. Quod a Deo nos avertimus nostrum est, et haec est voluntas mala (*De pece. mer. et rem.* II 18,31: ML 44,169)⁴.

1710. Quamvis itaque Deus faciat vasa irae in perditionem, ut ostendat iram, et demonstret potentiam suam, qua bene etiam

³ Per transennam notamus definitionem peccati, quam hic tradit, quae nunc his verbis exprimitur: *versio a* *conversio* *reat*^L

⁴ Nullus ergo ad *sSrunt* *ct deseruntur*» (supra n.1702). Vide etiam *ML 33* *lam vidimus*^V(supra n.1657) ad obiectum praescientiae, quae non connectitur cum praedestinatione, pertinere etiam quae Deus non facit, sicut peccatum, ad quod tamen non cogit: «Deo quidem praesciente quid esset factururus (primus homo) iniuste; praesciente tamen, non ad hoc cogente» (*De corr. et gr.* 12,37: ML 44.939). Cf. Ca pá n a g a, *Obras de San Agustín* VI 210.

utitur malis; et ut notas faciat divitias gloriae suae in vasa misericordiae, quae facit in honorem, non damnabili massae debitum, sed suae gratiae largitate donatum: tamen in eisdem irae vasis, propter meritum massae in contumeliam debitam factis, id est in hominibus propter naturae quidem bona creatis, sed propter vitia supplicio destinatis, iniquitatem, quam rectissime veritas improbat, damnare novit ipse, non facere. Sicut enim voluntati eius tribuitur humana natura, nullo dubitante laudanda; sic hominis voluntati culpa tribuitur, nullo recusante damnanda (*Ep.* 194,6,30: ML 33, 884) 5.

1711. In eis ergo quos liberat, amplectamur misericordiam: in eis autem quos non liberat, agnoscamus iudicium occultissimum quidem, sed sine ulla dubitatione iustissimum (*C. Iui. o.i.* I 48: ML 45,1071).

1712. Omnis autem poena si iusta est, peccati poena est, et supplicium nominatur (*De lib. arb.* III 18,51: ML 32,51).

1713. Bonus est Deus, iustus est Deus: potest aliquos sine bonis meritis liberare, quia bonus est; non potest quemquam sine malis meritis damnare, quia iustus est (*C. Iui.* III 18,35: ML 44,721).

1714. Deus autem iustus, si tanta in parvulis mala, quanta nunc dicere non sufficio, nihil peccati trahentibus irrogaret, magis appareret iniustus (*C. Iui.* II 10,33: ML 44,697).

1715. Reddet omnino Deus et mala pro malis, quoniam iustus est; et bona pro malis, quoniam bonus est; et bona pro bonis, quoniam bonus et iustus est; tantummodo mala pro bonis non reddet, quoniam iniustus non est (*De gr. et lib. arb.* 23,45: ML 44,911) 6.

1716. Ex uno quippe omnes in condemnationem non iniustam iudicati sunt ire, sed iustam. Qui ergo liberatur, gratiam diligat; qui non liberatur, debitum agnoscat (*De dono pers.* 8,16: ML 45,1002) 7.

5 Cf. etiam, *C. Iui. o.i.*, ubi demonstrat hominem ideo posse peccare, quia ex nihilo factus fuit, non de Deo, atque ita potest «male uti» libero arbitrio; dum e contra Deus, «summe maximeque habens liberum arbitrium, peccare tamen non potest», quia si Deus «iniustus esse posset, etiam Deus non esse utique posset: si enim Deus est, consequentissime iustus est», et ideo peccare non potest (V 38: ML 45.1473-74).

6 Iam vidimus quomodo Augustinus demonstret existentiam peccati originalis ex iustitia Dei, etiam parvulis poenam infligentis. Cf. *De Deo elev.* c.28.

7 Si reprobatio absolute consideratur, sicut cum quaeritur: Cur X reprobatus est? Responsio Augustini haec erit: propter originale peccatum. Quid tamen dicendum de reprobis baptizatis? Et hi condemnantur propter peccatum originale, non *formaliter* (quia peccatum in justificatione remissum est, et hoc constanter docet Augustinus), sed *radicaliter*, quia ex peccato originali, etiam remissa culpa, homo habet poenas proprias ipsius naturae, speciatim concupiscentiam, et privationem potentiae proximae expeditae ad perseverandum, «sub qua praeciso auxilio speciali Dei homo salutem non consequitur, sed labitur in peccata ob quae proxime et formaliter a Deo damnatur» (Card. Norris, *Vindiciae Augustinianae* 10: ML 47,733). Ita fere etiam Berti, *o.c.* 172. «Idcirco, reprobatio negativa directe aut indirecte a peccato originali procedit» (Del Val, *o.c.* 255). Cacterum in casu baptizalorum non praedestinatorum,

1717. Etenim etiam illud dici potest, sive sit gratia qua iustificantur iniusti, de qua nobis dubitare fas non est, sive, ut quidam volunt, semper praecedat liberum arbitrium, cuius meritum sequatur vel poena vel praemium, cur omnino creati sunt quod Deus ita peccaturos, ut aeterno essent igne damnandi, sine dubitatione praescivit? Quamvis enim peccata non fecerit, naturas tamen ipsas... quibus ex arbitrio voluntatis futura essent vitia peccatorum, et in multis talia quibus esset aeterna poena reddenda, quis nisi Deus creavit? Quare, nisi quia voluit? quare autem voluerit, O homo, tu *quis es qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit, Quare sic me fecisti? Annon habet potestatem figulus luti ex eadem conspersione facere aliud vas in honorem, aliud autem in contumeliam?* (Rom. 9,20-21) (*Ep.* 186,7,23: ML 33,824).

1718. Sed quare istos homines oves facit, et istos non facit, apud quem non est acceptio personarum? (Rom. 2,11). Ipsa est quaestio, quam beatus Apostolus curiosius quam capacius proponentibus ait, *O homo, tu quis es ut respondeas Deo? Numquid dicit figmentum ei qui se finxit. Quare sic me fecisti?* (Rom. 9,20)... (Citat hic alium textum Apostoli, Rom. 11,33-36, et prosequitur): Non itaque istam scrutari audeant inscrutabilem quaestionem, qui meritum ante gratiam, et ideo iam contra gratiam defendentes, priores volunt dare Deo, ut retribuaturs eis... Cur autem iste accipiat, ille non accipiat, cum ambo non mereantur accipere, et quisquis eorum acceperit, indebite accipiat, vires suas metiantur, et fortiora se non scrutentur (Eccli. 3,22). Sufficiat eis scire quod non sit iniquitas apud Deum. Cum enim nulla merita invenisset Apostolus, quibus iacob geminum apud Deum praecederet fratrem: Quid ergo dicemus? inquit, *numquid est apud Deum iniquitas? Absit. Moysi enim dicit: Miserebor cui misertus ero; et misericordiam praestabo cui misericors fuero. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (Rom. 9,14-16). Grata sit ergo nobis eius gratuita misratio, etiamsi haec profunda insoluta sit quaestio. Quae tamen eatenus solvitur, quatenus eam solvit idem apostolus, dicens: *Si autem Deus volens ostendere iram et demonstrare potentiam suam, attulit in multa patientia vasa irae, quae perfecta sunt in perditionem, et ut notas faceret divitias gloriae suae in vasa misericordiae, quae praeparavit in gloriam* (Rom. 9,22-23). Ira quippe non redditur, nisi debita, ne sit iniquitas apud Deum: misericordia vero etiam cum praebetur indebita, non est iniquitas apud Deum. Et hinc intelligunt vasa misericordiae, quam gratuita illis misericordia praebeatur, quod irae vasis cum quibus est eis perditionis causa et massa communis, ira debita et iusta rependitur (*C. duas Ep. Pel.* IV 6,16: ML 44,620) 8.

tam vidimus Augustinum asseruisse eos formaliter damnari ob peccata actualia. Vide n.1702.

Quantum haec doctrina distet a doctrina Calvini, ostendit Noris, *l.c.* 725-726; Rondet, *Gratia Christi* 268ss; Mario Bendiscioli, *L'Agostinismo dei Riformatori Protestanti: Augustiniana* (Napoli 1955) 227-257; Georges V. BAUD. *La doctrine de la prédestination et de la réprobation d'après S. Augustin et Calvin*: Rev. des Etud. August. V (1959) 431-438.

8 Si vero reprobatio relative consideratur, ut cum instituitur quaestio: Cur

1719. Cum pervenerimus ad speciem, aequitatem Dei videbimus: et iam non erit ibi dicere, Quare huic subvenit, et huic non? Quare iste adductus est a gubernatione Dei, ut baptizaretur; ille autem cum bene catechumenus vixerit, subita ruina mortuus est, et ad Baptismum non pervenit?... Quaere merita; non invenies, nisi poenam; quaere gratiam: O *altitudo divitiarum* (S. 27,6: ML 38,181).

CAPUT XVII

Difficultatibus monachorum Adrumetanorum et Massiliensium occurrit

Summarium.—Doctrinis Augustini de efficacia gratiae, gratuitate praedestinationis, voluntatis salvificae, etc., quidam monachi in monasterio Adrumetano, et postea Massilienses in Gallia perturbabantur 1. Absque causa tamen. Correptio non praetermittenda, quia correptio ad ipsum donum praedestinationis pertinere potest. Nec doctrina praedestinationis adversatur praedicationi, exhortationibus ad bene vivendum et perseverandum; hoc ex exemplo Apostoli probat: 1720-1721.—Inconvenientiae, quas nostra imbecillitas confingit in praedestinatione gratuita, eodem modo reperiuntur in simplici Dei praescientia, quam Massilienses non negabant: 1722-1723.—Neque ulla adest desperationis, quia melius est confidere in Domino, quam confidere in homine. Inter signa praedestinationis est bonus vitae decursus: 1724-1727.

1720. Patiantur ergo homines se corripiri quando peccant, nec de ipsa correptione contra gratiam argumententur, nec de gratia contra correptionem; quia et peccati iusta poena debetur, et ad ipsam pertinet iusta correptio, quae medicinaliter adhibetur, etiamsi salus aegrotantis incerta est: ut si is qui corripitur, ad praedestinatorum numerum pertinet, sit ei correptio salubre medicamentum; si autem non pertinet, sit ei correptio poenale tormentum. Sub isto ergo incerto ex caritate adhibenda est, cuius exitus ignoratur; et pro illo cui adhibetur, orandum est ut sanetur (*De corr. et gr.* 14,43: ML 44,942) 2.

1721. Sed aiunt «praedestinationis definitionem utilitati praedicationis adversam». Quasi vero adversata sit Apostolo praedicanti. Nonne ille doctor Gentium in fide et veritate et praedestinationem toties commendavit, et verbum Dei praedicare non destitit? Numquid quia dixit, *Deus est qui operatur in vobis et velle et operari, pro bona voluntate* (Phil. 2,13); ideo non ipse, et ut velimus quae Deo placeant, et ut operemur, hortatus est? aut quia dixit, *Qui in vobis bonum opus coepit, perficiet usque in diem Christi lesu* (Id. 1,6);

non reprobatus A. et reprobatus est X, respondendum erit: Inscrutabilia sunt iudicia Dei. *O homo, tu quis es ut respondeas Deo?*

1 De informatione quam Augustinus accepit ab Hilario monacho et S. Prospero, et de doctrinis Massiliensium egimus in c. 10.

2 Cf. etiam *Ib.* 5,8; 9,24-25: ML 44,920.930-31; *De dono pers.* 15,38: ML 45,1016.

ideo ut linciperent homines et perseverarent usque in finem, ipse non suasit? Nempe ipse Dominus hominibus praecepit ut crederent, atque ait, *Credite in Deum, et in me credite* (Io. 14,1): nec tamen ideo eius falsa sententia est. nec vana definitio ubi ait, *Nemo venit ad me*, id est, nemo credit in me, nisi *fuerit ei datuin a Patre meo* (Io. 6,66). Nec rursus, quia vera est haec definitio, ideo vana est illa praeceptio. Cur ergo praedicationi, praeceptioni, exhortationi, correptioni, quae omnia frequentat Scriptura divina, existimamus inutilem definitionem praedestinationis, quam commendat eadem Scriptura divina? (*De dono pers.* 14,34: ML 45,1013).

1722. Ista igitur sua dona quibuscumque Deus donat, procul dubio se donaturum esse praescivit, et in sua praescientia praeparavit... Namque in sua quae falli mutarique non potest praescientia, opera sua futura disponere, id omnino, nec aliud quidquam est praedestinare. Sicut autem ille quem castum futurum esse praescivit, quamvis id incertum habeat, agit ut castus sit: ita ille quem castum futurum praedestinavit, quamvis id incertum habeat, non ideo non agit ut castus sit, quoniam Dei dono se audit futurum esse quod erit; imo etiam gaudet eius caritas; nec inflatur (1 Cor. 13,4), tanquam id non acceperit. Non solum ergo praedicatione praedestinationis ab hoc opere non impeditur, verum et hoc adiuvatur, ut cum glorietur, in Domino glorietur (1 Cor. 31) (*De dono pers.* 17,41: ML 45,1018).

1723. Illo autem modo, quo id dicendum putant, eadem sententia eisdem pene verbis etiam de praescientia Dei, quam certe negare non possunt, pronuntiari potest, ut dicatur, «Et si qui obeditis, si praesciti estis reiciendi, obedire cessabitis». Nempe hoc verissimum est: ita sane, sed improbissimum, importunissimum, incongruentissimum; non falso eloquio, sed non salubriter valetudini humanae infirmitatis apposito (*De dono pers.* 22,61: ML 45, 1030).

1724. Sane cum Apostolus dicat, *Ideo ex fide, ut secundum gratiam firma sit promissio* (Rom. 4,16), miror homines infirmitati suae se malle committere, quam firmitati promissionis Dei. «Sed incerta est mihi», inquit, «de me ipso voluntas Dei». Quid ergo? tuane tibi voluntas de te ipso certa est, nec times. Qui *videtur stare, videat ne cadat?* (1 Cor. 10,12). Cum igitur utraque incerta sit, cur non homo firmiori quam infirmiori fidem suam, spem, caritatemque committit? (*De praed. sanet.* 11,21: ML 44,976).

1725. Absit autem a vobis, ideo desperare de vobis, quoniam spem vestram in ipso habere iubemini, non in vobis. Maledictus enim omnis qui spem habet in homine (1er. 17,5): et bonum est confidere in Domino quam confidere in homine (Ps. 117,8); quia beati omnes qui confidunt in eum. Hanc spem tenentes, servite Domino in timore, et exsultate ei cum tremore (Ps. 2,13.11)... cui quotidie dicimus, *Ne nos inferas in tentationem* (Mt. 6,13)... An vero timendum est, ne tunc de se homo desperet, quando spes eius ponenda demonstratur in Deo, non autem desperaret, si eam in se

ipso superbissimus et infelicissimus poneret? (*De dono pers.* 22,62: ML 45.1030) 3.

1726. Illum etiam modum, quo utendum esse in praedestinationis praedicatione nos diximus, loquenti apud populum non existimo debere sufficere, nisi hoc vel huiusmodi aliquid addat, ut dicat: Vos itaque etiam ipsam obediendi perseverantiam a Patre luminum, a quo descendit omne datum optimum et omne donum perfectum (lac. 1,17), sperare debetis, et quotidianis orationibus poscere, atque hoc faciendo confidere, non vos esse a praedestinatione populi eius alienos; quia etiam hoc ut faciatis, ipse largitur (*De dono pers.* 22,62: ML 45,1030).

1727. De ipso autem cursu vestro bono rectoque condiscite vos ad praedestinationem divinae gratiae pertinere (*De dono pers.* 22,59: ML 45,1029).

De gratia efficaci et libero arbitrio

Existentia gratiae et liberi arbitrii adstruitur

Summarium.—Primo contra Manichaeos liberum arbitrium defendit 1. Ultimis vitae annis cum quidam ex monachis Adrumetanis putarent eius doctrina de gratia negari liberum arbitrium, Augustinus librum *De gratia et libero arbitrio* ad eos misit, in quo *et gratiam et liberum arbitrium defendit*. Pluribus Scripturae testimoniis ostendit existentiam liberi arbitrii, Divina praecepta nihil prodessent, nisi homo haberet liberum arbitrium. Velle et nolle propriae voluntatis est: 1728-1731.—Ne tamen

3 Hic textus ac duo sequentes, partem constituunt schematis pro sermone de praedestinatione, quod proponit *Ib.* 22,57-62: ML 45,1028-31. Eadem valent iuxta Augustinum pro sermone de praescientia «quam certe (Massilienses) negare non possunt» (*Ib.* n.57) ac de praedestinatione. Nonnisi magna cum prudentia ac exquisito delectu verborum, et semper in tertia persona, vult Augustinus de hoc ad populum verbum fieri, etiam cum utilis vel necessaria hacc praedicatio sit.

1 S. Augustinus et contra Manichaeos et contra Pelagianos de libero pertractavit arbitrio, diversa tamen ratione. Ut rem optime exprimit Berti: «Manichaeos opinantes in homine animam suapte natura malam, a qua peccata non libera voluntate committantur, sed naturali necessitate, adeo perstringit, ut culpam voluntate patrari evincat... Pelagianos contra denegantes originale peccatum, arbitrii infirmitatem et vulnus, et consequenter gratiam operationis pravas vincentem cupidines, adigit ad confitendum libertatem illam robustam, quam in sua conditione acceperat primus homo posteris non adesse, sed infirmam et liberam duntaxat ad malum, ad bonum vero iuvandam gratia Liberatoris» (*De theol. disc. vol. 1-2* 1.16 c.2,74).

Innecessarium putamus nova testimonia adducere pro libero arbitrio ex operibus contra Manichaeos. Vide quae attulimus in c.5 in tr. *De Deo creante*, ubi de origine mali quaestio erat.

dicta de Ubero arbitrio ita intelligantur ut gratiae Dei locus non relinquatur, profert nunc testimonia Scripturae ut ostendat nihil boni nos agere posse sine gratia. Observatio mandatorum donum est Dei adiuvantis liberum arbitrium. Deus facit ut bonum velimus, praebendo vires efficacissimas voluntati. Ipse Deus ut velimus operatur incipiens, qui volentibus cooperatur perficiens. Ita voluntas ex mala mutatur in bonam; ex parva et invalida, in magnam atque robustam: 1732-1739.

1728. Propter eos qui hominis liberum arbitrium sic praedicant et defendunt, ut Dei gratiam... negare audeant et conentur auferre, multa iam disseruimus, litterisque mandavimus² ... Sed quoniam sunt quidam, qui sic gratiam Dei defendunt, ut negent hominis liberum arbitrium; aut quando gratia defenditur, negari existiment liberum arbitrium; hic aliquid scribere ad vestram Caritatem, Valentine frater, et caeteri qui simul Deo servitis, compellente mutua caritate curavi. Nuntiatum est enim mihi de vobis, fratres, ab aliquibus qui in vestra congregatione sunt, et ad nos venerunt, per quos et ista direximus, quod de hac re dissensiones in vobis sint³. Itaque, dilectissimi, ne vos perturbet huius quaestionis obscuritas ⁴, moneo vos primum ut de iis quae intelligitis, agatis Deo gratias: quidquid est autem quo pervenire nondum potest vestrae mentis intentio, pacem inter vos et caritatem servantes, a Domino ut intelligatis orate (*De gr. et lib. arb.* 1,1: ML 44,881).

1729. Revelavit autem nobis per Scripturas suas sanctas, esse in homine liberum voluntatis arbitrium. Quomodo autem revelaverit, commemoro vos, non humano eloquio, sed divino. Primum, quia ipsa divina praecepta homini non prodessent, nisi haberet liberum voluntatis arbitrium, quod ea faciens ad promissa praemia perveniret³. Ideo enim data sunt, ut homo excusationem de ignorantia non haberet: sicut Dominus dicit in Evangelio de iudaeis, *Si non venissem et locutus eis fuissem, peccatum non haberent: nunc autem excusationem non habent de peccato suo* (Io. 15,22) (*De gr. et lib. arb.* 2,2: ML 44,882).

173°. Quid illud, quod tam multis locis omnia mandata sua custodiri et fieri iubet Deus? quomodo iubet, si non est liberum arbitrium? Quid beatus ille, de quo Psalmus dicit, quod *in lege*

² Opera Augustini contra Pelagianos vide supra n.1443.

³ Ratio scriptionis operis *De gr. et lib. arb.* ita describitur ab Augustino: «Propter eos qui, cum defenditur Dei gratia, putantes negari liberum arbitrium, sic ipsi defendunt liberum arbitrium ut negent Dei gratiam, asserentes eam secundum merita nostra dari, scripsi librum cuius titulus est. *De gratia et libero arbitrio*. Ad eos autem scripsi monachos Adrumetinos, in quorum monasterio de hac re coeperat esse contentio, ita ut me consulere eorum aliqui cogerentur» (*Retr.* II 66: ML 32,656). De causaurbationis apud monachos Adrumetinos, vide supra n.1485, et Augustini *Epistolas* 214 et 215 (ML 33,968-974).

⁴ Alibi Augustinus quaestionem de conciliatione gratiae et voluntatis appellat «difficillimam et paucis intelligibilem». Vide *Ep.* 214,6: ML 33,970.

⁵ Haec de *praemio* (quod liberum arbitrium supponit), ideo inculcat Augustinus (vide etiam n.1730), quia iidem monachi Adrumetini, ex mala intelligentia doctrinae Augustini, concluderant, «quod in die iudicii non sit redditurus Deus unicuique secundum opera eius». *Ep.* 124,1: ML 33,969. Cf. infra dicenda in C.25.

Domini fuit voluntas eius? (Ps. 1,2), nonne satis indicat voluntate sua hominem in lege Dei consistere? Deinde tam multa mandata, quae ipsam quodam modo nominatim conveniunt voluntatem, sicut est, *Noli vinci a malo* (Rom. 12,21): et alia similia, sicut sunt, ... *Noli deficere a disciplina Domini; et Noli negligere legem; et, Noli abstinere bene facere egenti; et, Noli fabricare in amicum tuum mala* (Prov. 3,7.11.27.29)... et innumerabilia talia in veteribus Libris divinorum eloquiorum quid ostendunt, nisi liberum arbitrium voluntatis humanae? In Libris etiam novis evangelicis et apostolicis quid aliud ostenditur, ubi dicitur, *Nolite vobis condere thesauros in terra* (Mt. 6,19); et, ... *Qui vult venire post me, abneget semetipsum* (Mt. 16,24): ... et quod dicit apostolus Paulus, *Quod vult faciat, non peccat si nubat: qui autem statuit in corde suo, non habens necessitatem, potestatem autem habens suae voluntatis, et hoc statuit in corde suo, servare virginem suam, benefacit* (1 Cor. 7,36.37). Idem dicit, *Si autem volens, hoc facio, mercedem habeo* (ib. 9,17): et alio loco, *Sobrii estote iuste, et nolite peccare* (ib. 15,34)... et caetera huiusmodi. Nempe ubi dicitur, *Noli hoc, et noli illud, et ubi ad aliquid faciendum vel non faciendum in divinis monitis opus voluntatis exigitur, satis liberum demonstratur arbitrium. Nemo ergo Deum causetur in corde suo, sed sibi imputet quisque, cum peccat. Neque cum aliquid secundum Deum operatur, alienet hoc a propria voluntate. Quando enim volens facit, tunc dicendum est opus bonum, tunc speranda est boni operis merces ab eo, de quo dictum est, Qui reddet unicuique secundum opera sua* (Mt. 16,27) (*De gr. et lib. arb.* 2,4: ML 44,883) 6.

1731. Quando autem dicit homo, *Non possum facere quod praecipitur, quoniam concupiscentia mea vincor: iam quidem de ignorantia non habet excusationem, nec Deum causatur in corde suo, sed malum suum in se cognoscit et dolet; cui tamen dicit Apostolus, Noli vinci a malo, sed vince in bono malum* (Rom. 12,21). Et utique cui dicitur, *Noli vinci*, arbitrium voluntatis eius sine dubio convenitur. Velle enim et nolle propriae voluntatis est (*De gr. et lib. arb.* 3,5: ML 3,5).

1732. Sed metuendum est ne ista omnia divina testimonia, et quaecumque alia sunt, quae sine dubitatione sunt plurima, in defensione liberi arbitrii, sic intelligantur, ut ad vitam piam et bonam conversationem, cui merces aeterna debetur, adiutorio et gratiae Dei locus non relinquatur⁷; et audeat miser homo, quando bene vivit et bene operatur, vel potius bene vivere et bene operari sibi videtur, in se ipso, non in Domino gloriari (*De gr. et lib. arb.* 4,6: ML 44.885).

1733. Proinde, carissimi, sicut superioribus testimoniis sanctarum Scripturarum probavimus, ad bene vivendum et recte agen-

6 Homo ergo manet dominus operum bonorum atque malorum, atque eo gradu opera bona meritoria sunt, quo libere facta sunt.
7 Uti autumnabant haeretici Pelagiani, «qui sic asserunt voluntatis arbitrium, ut gratiae Dei non relinquunt locum» (*Retr.* I 9,2: ML 32,595).

h

II
ii

tH
Mi

!ii:
t''

·i

*1
9*

tfi

dum esse in homine liberum voluntatis arbitrium; sic etiam de gratia Dei, sine qua nihil boni agere possumus, quae sint divina testimonia videamus. Ac primum de ipsa vestra professione aliquid dicam. Neque enim congregaret vos ista societas, in qua continenter vivitis, nisi voluptatem conjugalem contemneretis. Hinc autem Domino loquenti cum dixissent discipuli, Si *talis est causa hominis cum uxore*, non expedit nubere; respondit eis, Non *omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est* (Mt. 19,10.11). Numquid non liberum arbitrium Timothei est exhortatus Apostolus dicens, *Contine te ipsum?* (i Tim. 5,22). Et in hac re potestatem voluntatis ostendit, ubi ait, non *habens necessitatem, potestatem autem habens suae voluntatis, ut servet virginem* suam. Et tamen, *non omnes capiunt verbum hoc, sed quibus datum est*. Quibus enim non est datum, aut nolunt, aut non implent quod volunt; quibus autem datum est, sic volunt ut impleant quod volunt. Itaque, ut hoc verbum, quod non ab omnibus capitur, ab omnibus capiatur, et Dei donum est, et liberum arbitrium (*De gr. et lib. arb.* 4,7: ML 44,886).

1734. Numquid tam multa quae praecipiuntur in lege Dei ne fornicationes et adulteria committantur, indicant aliud quam liberum arbitrium? Neque enim praeciperentur, nisi homo haberet propriam voluntatem, qua divinis praeceptis obediret. Et tamen Dei donum est, sine quo servari castitatis praecepta non possunt. Unde ait ille in libro Sapientiae: *Cum scirem quia nemo esse potest continens nisi Deus det; et hoc ipsum erat sapientiae, scire cuius esset hoc donum* (Sap. 8,21). Ut autem ista non servantur castitatis sancta mandata, *unusquisque tentatur a concupiscentia sua abstractus et illectus* (Iac. 1,14). Ubi si dixerit, Volo servare, sed vincor a concupiscentia mea: respondet Scriptura libero eius arbitrio, quod iam superius dixi, *Noli vinci a malo, sed vince in bono malum*. Quod tamen ut fiat, adiuvat gratia: quae nisi adiuverit, nihil lex erit nisi virtus peccati. ... *Gratias autem Deo, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum* (1 Cor. 15,56.57). Ergo et victoria qua peccatum vincitur, nihil aliud est quam donum Dei, in isto certamine adiuvantis liberum arbitrium (*De gr. et lib. arb.* 4,8: ML 44.886).

1735. Meritum enim fuit quidem in apostolo Paulo, sed malum, quando persequabatur Ecclesiam: unde dicit, *Non sum idoneus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei*. Cum ergo haberet hoc meritum malum, redditum est ei bonum pro malo 8: ideoque secutus adiunxit, *Sed gratia Dei sum id quod sum*. Atque ut ostenderet et liberum arbitrium, mox addidit, *et gratia eius in me vacua non fuit, sed plus omnibus laboravi* (1 Cor. 15,9.10). Hoc enim liberum arbitrium hominis exhortatur et in aliis, quibus dicit, *Rogamus ne in vacuum gratiam Dei suscipiatis* (2 Cor. 6,1) 9 Utquid enim eos rogat,

8 Augustinus constanter insistit in asserenda gratuitate gratiae, contra doctrinam Pelagianorum, iuxta quos gratia «secundum merita» datur. S. Paulus merita utique habuit ante conversionem sed mala, et tamen gratiam accepit
9 Agnovit ergo Augustinus etiam gratiam sufficientem cui homo resistere potest. Verum quidem est Augustinum potissimum egisse de gratia efficaci

si gratiam sic susceperunt, ut propriam perderent voluntatem? Tamen ne ipsa voluntas sine gratia Dei putetur boni aliquid posse, ... subiunxit atque ait, *Non ego autem, sed gratia Dei mecum* (i Cor. 15,10): id est, non solus, sed gratia Dei mecum: ac per hoc nec gratia Dei sola, nec ipse solus, sed gratia Dei cum illo. Ut autem de caelo vocaretur, et tam magna efficacissima vocatione converteretur¹⁰ (Act. 9) gratia Dei erat sola; quia merita eius erant magna, sed mala (*De gr. et lib. arb.* 5,12: ML 44,888).

1736. Ne autem putetur, nihil ibi facere ipsos homines per liberum arbitrium... Meminerimus eum dicere, *et convertimini et vivetis* (Ez. 18,32); cui dicitur, *Converte nos, Deus* (Ps. 79,4). Meminerimus eum dicere, *Proicite a vobis impietates vestras* (Ez. 18,31); cum ipse iustificet impium (Rom. 4,5). Meminerimus ipsum dicere, *Facite vobis cor novum et spiritum novum* (Ez. 18,31); qui dicit, *Dabo vobis cor novum et spiritum novum dabo in vobis* (Ez. 36,26.27). Quomodo ergo qui dicit, *Facite vobis*; hoc dicit, *Dabo vobis*? Quare iubet, si ipse daturus est? Quare dat, si homo facturus est; nisi quia dat quod iubet, cum adiuvat ut faciat cui iubet? Semper est autem in nobis voluntas libera, sed non semper est bona. Aut enim a iustitia libera est, quando servit peccato, et tunc est mala: aut a peccato libera est, quando servit iustitiae, et tunc est bona. Gratia vero Dei semper est bona, et per hanc fit ut sit homo bonae voluntatis, qui prius fuit voluntatis malae. Per hanc etiam fit ut ipsa bona voluntas, quae iam esse coepit, augeatur, et tam magna fiat, ut possit implere divina mandata quae voluerit, cum valde perfecteque voluerit. Ad hoc enim valet quod scriptum est, *Si volueris, servabis mandata* (Eccli. 15): ut homo qui voluerit et non potuerit, nondum se plene velle cognoscat, et oret ut habeat tantam voluntatem, quanta sufficit ad implenda mandata. Sic quippe adiuvatur, ut faciat quod iubetur (*De gr. et lib. arb.* 15,31: ML 44-899).

1737. Magnum aliquid Pelagiani se scire putant, quando dicunt, «Non iuberet Deus, quod sciret non posse ab homine fieri». Quis hoc nesciat? Sed ideo iubet aliqua quae non possumus, ut noverimus quid ab illo petere debeamus. Ipsa est enim fides, quae orando impetrat quod lex imperat... Certum est nos mandata servare, si volumus: sed quia praeparatur voluntas a Domino, ab illo petendum est ut tantum velimus, quantum sufficit ut volendo faciamus. Certum est nos velle, cum volumus: sed ille facit ut velimus bonum... *Praeparatur voluntas a Domino* (Prov. 8). ... *Deus est qui operatur in vobis et velle* (Phil. 2,13). Certum est nos facere, cum facimus: sed ille facit ut faciamus, praebendo vires efficacissimas voluntati (*De gr. et lib. arb.* 16,32: ML 44,900).

quae nunquam caret effectu, quia de hac quaestio erat in controversia pelagiana. Inter testimonia pro gratia sufficienti citari possunt: *De div. quaest. ad Simp.*, q.2,10: ML 40,117; *De div. quaest.* 35 2,68,5: ML 40,73; *En. in Ps.* 124,1: ML 37,1648; *De nat. et gr.* 26,29: ML 44,261; *De gr. et lib. arb.* 17,33: ML 44,901; *De corr. et gr.* 7,12: ML 44,923.

¹⁰ Agitur de gratia ab intrinseco efficaci. Vide Bert i, o.c. 1.14 c.9,48.

1738. Qui ergo vult facere Dei mandatum et non potest, iam quidem habet voluntatem bonam, sed adhuc parvam et invalidam: poterit autem, cum magnam habuerit et robustam. Quando enim martyres magna illa mandata fecerunt, magna utique voluntate, hoc est, magna caritate fecerunt: de qua caritate ipse Dominus ait, *Maiorem hac caritate nemo habet, quam ut animam suam ponat pro amicis suis* (Io....). Ipsam caritatem apostolus Petrus nondum habuit, quando timore Dominum ter negavit (Mt. 26,69-75). *Timor enim non est in caritate*, sicut ait Ioannes ... *sed perfecta caritas foras mittit timorem* (1 Io. 4,18). Et tamen quamvis parva et imperfecta, non deerat, quando dicebat Domino, *Animam meam pro te ponam* (Io. 13,37): putabat enim se posse, quod se velle sentiebat. Et quis istam etsi parvam dare coeperat caritatem, nisi ille qui praeparat voluntatem, et cooperando perficit, quod operando incipit? Quoniam ipse ut velimus operatur incipiens, qui volentibus cooperatur perficiens. Propter quod ait Apostolus: *Certus sum quoniam qui operatur in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi lesu* (Phil. 1,6). Ut ergo velimus, sine nobis operatur; cum autem volumus, et sic volumus ut faciamus, nobiscum cooperatur: tamen sine illo vel operante ut velimus, vel cooperante cum volumus, ad bona pietatis opera nihil valemus (*De gr. et lib. arb.* 16,33: ML 44.901).

1739. His et talibus testimoniis divinorum eloquiorum, ... satis, quantum existimo, manifestatur, operari Deum in cordibus hominum ad inclinandas eorum voluntates quocumque voluerit... Si autem potens est, sive per Angelos, vel bonos vel malos, sive quocumque alio modo operari etiam in cordibus malorum, pro meritis eorum, quorum malitiam non ipse fecit, sed aut originaliter tracta est ab Adam, aut crevit per propriam voluntatem: quid mirum est, si per Spiritum sanctum operatur in cordibus electorum suorum bona, qui operatus est ut ipsa corda essent ex malis bona? (*De gr. et lib. arb.* 21,43: ML 44,909) U.

Bibi.: Vide in capite sequenti.

CAPUT XIX

De liberatione liberi arbitrii per gratiam

Summarium.—Quaestio de gratia et libero arbitrio voluntatis valde difficilis. Duplex oeconomia gratiae et liberi arbitrii in statu naturae innocentis et in statu naturae lapsae et reparatae. In prima oeconomia ostensum est quid posset liberum arbitrium: in secunda quid posset gratiae beneficium: 1740-1746.—In libero arbitrio gratia destituto non ponit

II Plura testimonia pro efficacia gratiae, qua «Omnipotens agit in cordibus hominum etiam motum voluntatis eorum» adducit *Ib.* n.42. Et tamen sub potenti efficacitate gratiae agunt homines propria voluntate (*Ib.*). Quod gratia nedum tollat liberum arbitrium, arbitrium hominis vere liberum faciat ei conferendo libertatem, videbimus in capitibus sequentibus.

Augustinus necessitatem peccandi, sed adstruit necessitatem gratiae ut liberetur a servitute peccati: 1747-1752.—Obicientibus Pelagianis quod Augustinus ut gratiam defenderet, declinans ad Manichaeos tolleretur libertatem, distinguit Augustinus inter liberum arbitrium et libertatem. Liberum arbitrium manet post peccatum primi hominis, liberari tamen debet a gratia ut libertas ad bonum obtineatur: 1753-1755.—Reicit definitionem libertatis a Juliano datam: 1756-1758.—Si defendere volumus liberum arbitrium, non oppugnemus gratiam, qua liberum arbitrium liberatur cum voluntas sanatur. Voluntas tanto erit liberior, quanto sanior; tanto autem sanior, quantum divinae gratiae subiectior. Per gratiam quis habet liberrimam, invictissimam voluntatem: 1759-1764.

1740. Ista quaestio, ubi de arbitrio voluntatis et Dei gratia disputatur, ita est ad discernendum difficilis, ut quando defenditur liberum arbitrium, negari Dei gratia videatur; quando autem asseritur Dei gratia, liberum arbitrium putetur auferri (*De gr. Chr.* 47, 52: ML 44.383).

1741. Quapropter saluberrime confitemur, quod rectissime credimus, Deum... sic ordinasse Angelorum et hominum vitam, ut in ea prius ostenderet quid posset eorum liberum arbitrium, deinde quid posset suae gratiae beneficium iustitiaeque iudicium... 28. Sic et hominem fecit cum libero arbitrio... In quo statu recto ac sine vitio, si per liberum arbitrium manere voluisset, profecto... acciperet... illam ... beatitudinis plenitudinem... ut cadere non posset ulterius... Quia vero per liberum arbitrium Deum deseruit, iustum iudicium Dei expertus est, ut cum tota sua stirpe, ... damnaretur. Quotquot enim ex hac stirpe gratia Dei liberantur, a damnatione utique liberantur, quam iam tenentur obstricti (*De corr. et gr.* 10, 27,28: ML 44.932-933).

1742. Quid ergo? Adam non habuit Dei gratiam? Imo vero habuit magnam, sed disparem. Ille in bonis erat, quae de bonitate sui Conditoris acceperat: neque enim ea bona et ille suis meritis comparaverat, in quibus prorsus nullum patiebatur malum. Sancti vero in hac vita, ad quos pertinet liberationis haec gratia, in malis sunt, ex quibus clamant ad Deum, *Libera nos a malo* (Mt. 6,13). ... Ille non opus habebat eo adiutorio, quod implorant isti cum dicunt: *Video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae, et captivantem me in lege peccati, quae est in membris meis. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum* (Rom. 7,23-25) (*De corr. et gr.* 11,29: ML 44.933) 1.

1743. Tunc ergo dederat homini Deus bonam voluntatem; in illa quippe eum fecerat qui fecerat rectum: dederat adiutorium, sine quo in ea non posset permanere si vellet; ut autem vellet, in eius libero reliquit arbitrio... Ut nollet, de libero descendit arbitrio;

1 *Potentiori gratia* (*Ib.* n.30) indiget stirps Adae peccatoris, quam fuit illa Adae concessa, quia Adam non patiebatur malum concupiscentiae. Posterius vero eius «in malis sunt» propter concupiscentiam. Adae sufficebat *adiutorium sine quo*; nos vero opus habemus *adiutorio quo*, seu gratia liberationis. Vide supra C.7.

quod tunc ita liberum erat, ut et bene velle posset et male (*De corr. et gr.* 11,32: ML 44-935-930) 2.

1744. Illi ergo sine peccato ullo data est, cum qua conditus est, voluntas libera, et eam fecit servire peccato: horum vero cum fuisset voluntas serva peccati, liberata est per illum qui dixit, Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis (Io. 8,36). Et accipiunt tantam per istam gratiam libertatem, ut quamvis, quamdiu hic vivunt, pugnent contra concupiscentias peccatorum... non tamen ultra serviant peccato quod est ad mortem... Huic peccato ultra non serviunt, non prima conditione, sicut ille, liberi; sed per secundum Adam Dei gratia liberati, et ista liberatione habentes liberum arbitrium quo serviant Deo, non quo captiventur diabolo (*De corr. et gr.* 12,35: ML 44,938) λ

1745. Ut ergo non acciperet hoc donum Dei, id est in bono perseverantiam, primus homo, sed perseverare vel non perseverare in eius relinqueretur arbitrio, tales vires habebat eius voluntas, quae sine ullo fuerat instituta peccato, et nihil illi ex se ipso concupiscentialiter resistebat, ut digne tantae bonitati et tantae bene vivendi facilitati perseverandi committeretur arbitrium: ... Nunc vero posteaquam est illa magna peccati merito amissa libertas⁴, etiam maioribus donis adiuvanda remansit infirmitas (*De corr. et gr.* 12, 37: ML 44.938).

1746. Tantum quippe Spiritu sancto accenditur voluntas eorum (qui perseveraturi sunt), ut ideo possint (perseverare), quia sic volunt; ideo sic velint, quia Deus operatur ut velint. Nam si in tanta infirmitate vitae huius... ipsis relinqueretur voluntas sua, ut in adiutorio sine quo perseverare non possent, manerent si vellent, nec Deus in eis operaretur ut vellent, inter tot et tantas tentationes infirmitate sua voluntas ipsa succumberet, et ideo perseverare non possent, quia deficientes infirmitate nec vellent, aut non ita vellent infirmitate voluntatis ut possent. Subventum est igitur infirmitati voluntatis humanae, ut divina gratia indeclinabiliter et insuperabiliter ageretur; et ideo, quamvis infirma, non tamen deficeret, neque adversitate aliqua vinceretur. Ita factum est ut voluntas hominis invalida et imbecilla in bono adhuc parvo perseveraret per virtutem Dei: cum voluntas primi hominis fortis et sana in bono ampliore non perseveraverit, habens virtutem liberi arbitrii. ... Fortissimo (Adam) quippe dimisit atque permisit facere quod vellet: infirmis

- Ut perfecta coordinatio totius doctrinae Augustini hic exponenda splendeat, nota quod liberum arbitrium Adae ante peccatum, «bene velle» poterat.

3 Hic iam videre est distinctionem inter libertatem et liberum arbitrium, quae distinctio indispensabilis est ad intellectionem doctrinae S. Augustini de hac re. Adam gaudebat libertate, cum haberet «voluntatem liberam, et magnam «bene vivendi facilitatem» (vide n.1745). Nos vero habemus «voluntatem servam» (liberum arbitrium), propter concupiscentiam, quae ad peccatum inclinat. Gratia liberat liberum arbitrium, ut serviamus Deo, et non ultra captivemur diabolo. Cf. plura quae diximus de libertate et libero arbitrio in tr. *De Deo cr. et elev.* c.28 a.1.

4 Libertas qua Adam gaudebat perdita est; manet infirmitas maiori gratia iuvanda (liberum arbitrium). Vide supra n.1535.

servavit, ut ipso donante invictissime quod bonum est vellent, et hoc deserere invictissime nollent (*De corr. et gr.* 12,38: ML 40,939) 5.

1747. *Velle enim*, inquit, *adiacet mihi, perficere autem non invenio* (Rom. 7,18). His verbis videtur non recte intelligentibus velut auferre liberum arbitrium. Sed quomodo aufert, cum dicat, *Velle adiacet mihi*? Certe enim ipsum velle in potestate est, quoniam adiacet nobis: sed quod perficere bonum non est in potestate, ad meritum pertinet originalis peccati. Non enim est haec prima natura hominis, sed delicti poena (*De div. quaesti, ad Simpl. q.i.n.*: ML 40,107) 6.

1748. Multa quippe sunt quae agunt homines mala, a quibus liberum est abstinere: sed nulli tam liberum est, quam illi fuit, qui Deo suo, a quo erat conditus rectus, nullo prorsus vitio depravatus adstabat (*C. Iu. o. i. I* 47: ML 45,1068) 7.

1749. Ad agonem interim manet 8, non sibi ad illicita consentientibus nihil omnino nocitura (*De pece. mer. et rem. II* 4: ML 44,153).

1750. Desideria vitiosa (concupiscentiae), quibus si non consentitur, nullus peccati reatus contrahitur (*De pece. orig.* 40,44: ML 44,407).

1751. Nemo habet in potestate quid ei veniat in mentem, sed consentire vel dissentire propriae voluntatis est (*De Sp. et litt.* 34, 60: ML 44,240).

1752. Veniamus ad nos: «Item», inquit (Pelagius), «Augustinus episcopus in libris de Libero Arbitrio 9, Quaecumque ista causa est voluntatis, si non potest ei resisti, sine peccato ei ceditur: si autem potest, non ei cedatur, et non peccabitur. An forte fallit incautum? ergo caveat, ne fallatur. An tanta fallacia est, ut caveri omnino non possit? Si ita est, nulla ergo peccata sunt. Quis enim peccat in eo quod caveri nullo modo potest? Peccatur autem: caveri igitur potest». Agnosco, verba mea sunt: sed etiam ipse dignetur agnoscere superius cuncta quae dicta sunt. De gratia quippe Dei agitur, quae nobis per Mediatorem medicina opitulatur, non de impossibilitate iustitiae. Potest ergo ei causae, quaecumque illa est, resisti: potest plane. Nam in hoc adiutorium postulamus, dicentes, *Ne nos inferas in tentationem* (Mt. 6,13): quod adiutorium non posceremus, si

5 Efficacia gratiae nedum tollat liberum arbitrium, veram libertatem in voluntate causât. Nihil metuendum pro libero arbitrio ex eo quod divina gratia infirmitati voluntatis «indeclinabiliter et insuperabiliter» subveniat. Praecise quia ita voluntas gratia agitur, «invictissime» vult quod est bonum, et aequè «invictissime» non vult quod est malum. Facultas peccandi ad essentiam libertatis non pertinet. Deus et beati liberrimi sunt nec peccare possunt. Vide infra n.1756-1758.

6 Liberum ergo arbitrium veluti identificatur ab Augustino cum voluntate.

7 Posterius Adae habent liberum arbitrium, non necessitate peccant. Sed eorum liberum arbitrium non «tam liberum est» quam Adae arbitrium erat, habent ergo liberum arbitrium, sed privatum libertate propter malum concupiscentiae.

8 Concupiscentia, postquam in Baptismo a reatu solvitur (*IbJ.*

9 Vide *De lib. arb.* III 18,50: ML 32,1295.

resisti nullo modo posse crederemus. Potest peccatum caveri, sed opitulante illo, qui non potest falli (*De nat. et gr.* 67,80: ML 44.2S6) 10.

1753. Non est ita ut loqueris, quicumque ista dixisti H; non est ita: multum falleris, vel fallere meditaris: non liberum negamus arbitrium, sed, Si vos *Filius liberaverit*, ait Veritas, *tunc vere liberi eritis* (Io. 8,36). Hunc vos invidetis liberatorem, quibus captivis vanam tribuitis libertatem. A quo enim quis devictus est, sicut dicit Scriptura, *huic servus addictus est* (2 Pet. 2,19): nec quisquam nisi per gratiam liberatoris isto solvitur vinculo servitutis, a quo est hominum nullus immunis (*De nupt. et cone.* II 3,8: ML 44,440).

1754. Liberum autem arbitrium defendendo praecipitant (Pelagiani), ut de illo potius ad faciendam iustitiam, quam de Domini adiutorio confidatur, atque ut in se quisque, non in Domino gloriatur (1 Cor. 1,31). Quis autem nostrum dicat, quod primi hominis peccato perierat liberum arbitrium de humano genere? Libertas quidem periit per peccatum, sed illa quae in paradiso fuit, habendi plenam cum immortalitate iustitiam; propter quod natura humana divina indiget gratia, dicente Domino, Si vos *Filius liberaverit, tunc vere liben eritis* (Io. 8,36): utique liberi ad bene iustequae vivendum. Nam liberum arbitrium usque adeo in peccatore non periit, ut per illud peccent, maxime omnes qui cum delectatione peccant et amore peccati, hoc eis placet quod eos libet. Unde et Apostolus, Cum *essetis*, inquit, *servi peccati, liberi fuistis iustitiae* (Rom. 6,20). Ecce ostenduntur etiam peccato minime potuisse, nisi alia libertate, servire. Liberi ergo a iustitia non sunt, nisi arbitrio voluntatis: liberi autem a peccato non fiunt, nisi gratia Salvatoris. Propter quod admirabilis Doctor etiam verba ipse discrevit: *Cum enim servi essetis*, inquit, *peccati, liberi fuistis iustitiae. Quem ergo fructum habuistis tunc in his, in quibus nunc erubescitis? Nam finis illorum mors est: nunc autem liberati a peccato, servi autem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem vero vitam aeternam* (Rom. 6,

1° His, quae Augustinus contra Manichaeos scripserat, ostendens malum exortum fuisse ex libero arbitrio, non vero ex natura mala quam ponebant Manichaei, perperam utebantur Pelagiani quasi faverent eorum doctrinae de potenti libero arbitrio, quod aequae valeat ad bonum et ad malum. Vide n.1417. 1420.1421. Res de qua cum Manichaeis agebatur, non poscebat ut «proposita quaestione» (*Retr.* I 9,2: ML 32.595) de necessitate gratiae ad concupiscentiam resistendam discuteret, tamen etiam cum Manichaeis disputans, «gratia trans-eunter commemorata est: non quasi inde ageretur, operosa ratiocinatione defensa» (*Ib.*).

Explicat Augustinus: «In his atque huiusmodi verbis meis, quia gratia Dei commemorata non est, de qua tunc non agebatur, putant Pelagiani, vel putare possunt, suam nos tenuisse sententiam. Sed frustra hoc putant. Voluntas quippe est qua et peccatur, et recte vivitur: quod his verbis egimus. Voluntas ergo ipsa nisi Dei gratia liberetur a servitute, qua facta est serva peccati, et ut vitia superet, adiuvetur; recte pieque vivi a mortalibus non potest» (*Ib.*4. ML 32,596).

11 Scripserat Augustinus ad comitem Valerium librum *De nupt. et conc.* «Quo accepto libro, memoratus vir illustris misit mihi in chartula nonnullas sententias decerptas ex opere Iuliani haeretici Pelagiani... missas sibi a nescio quo... quibus ut quantocius responderem, idem Valerius poposcit» (*C. lui. o.i.* praef. ML 45.1049). His sentiis respondit Augustinus in libro II *De nupt. et cōnc*

20.22). Liberos dixit iustitiae, non liberatos: a peccato autem non liberos, ne sibi hoc tribuerent; sed... liberatos, referens hoc ad illam Domini sententiam, *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis*. Cum itaque non vivant bene filii hominum, nisi effecti filii Dei, quid est quod iste libero arbitrio vult bene vivendi tribuere potestatem; cum haec potestas non detur nisi gratia Dei, per Iesum Christum Dominum nostrum (Rom. 7,25), dicente Evangelio, *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri?* (Io. 1,12) (*C. duas Ep. Pel. I 2,5: ML 44,552*) 12.

1755. Liberum itaque arbitrium et ad malum et ad bonum faciendum confitendum est nos habere: sed in malo faciendo liber est quisque iustitiae servusque peccati; in bono autem liber esse nullus potest, nisi fuerit liberatus ab eo qui dixit, *Si vos Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis* (Io. 8,36). Nec ita ut, cum quisque fuerit a peccati dominatione liberatus, iam non indigeat sui liberatoris auxilio: sed ita potius, ut ab illo audiens, *Sine me nihil potestis facere* (Io. 15,5); dicat ei et ipse, *Adiutor meus esto, ne derelinquas me* (Ps. 26,9) (*De corr. et gr. 1,2: ML 44,917*).

1756. Iulianus: «Libertas autem nihil est aliud quam possibilitas boni malique, sed voluntarii».

Augustinus: «Nam si, ut dicis, boni malique voluntarii possibilitas sola libertas est, non habet libertatem Deus, in quo peccandi possibilitas non est. Hominis vero liberum arbitrium congenitum et omnino inamissibile si quaerimus, illud est quo beati omnes esse volunt, etiam hi qui ea nolunt quae ad beatitudinem ducunt (*C. Iui. o. i. VI n: ML 45,1521*).

1757. Numquid metuendum fuit, ne accedente aetate homo ille (Christus Dominus) libero peccaret arbitrio? Aut ideo in illo non libera voluntas erat, ac non tanto magis erat, quanto magis peccato servire non poterat? (*De praed. sanet. 15,30: ML 44,982*).

12 Nitida distinctio inter arbitrium et libertatem. Liberum arbitrium, per quod homines peccant, mansit post peccatum Adae; tamen «libertas periit per peccatum, sed illa quae in paradiso fuit, habendi plenam cum immortalitate iustitiam». Mansit ergo liberum arbitrium, sed privatum libertate et tanta «bene vivendi facilitate» (vide supra n.1745) quanta gaudebat Adam. Nam, «liberum arbitrium et ad malum et ad bonum faciendum confitendum est nos habere» (*De corr. et gr. 1,2: ML 44,917*), quamquam «in bono liber» (sensu *libertatis*) «esse nullus potest, nisi fuerit liberatus» per gratiam (*Ib.*). Ratio est quia «in tanta infirmitate vitae huius... nec vellent, aut non ita vellent... ut possent» (vide supra n.1746). Per gratiam liberum arbitrium liberatur et acquirit libertatem. Optime de hac re scripserunt, E. Gilson, *Introduction à l'étude de S. Augustin* 3.^s ed. (Paris 1949); J. Bail, *Libre arbitre et liberté dans S. Augustin: L'Année Théologique* (1945) 368-382; Id., *Les développements de la doctrine de la liberté chez S. Augustin* (1946): *Ib.* 400-430.

Ex hoc iam patet quomodo interpretanda sint quaedam verba Augustini, quae difficiliora prima facie apparent, prout cum scribit: «Nam liberum arbitrium male utens homo, et se perdidit et ipsum» (*Ench. 30: ML 40,246*). Ex tanta quae iam ab Augustino audivimus (vide n.1741-1748), patet verba «liberum arbitrium» hoc loco usurpari sensu quo de libero arbitrio loquebatur Augustinus cum de Adam sermo erat, i.e. de libertate sana et robusta, de originaria arbitrii perfectione, non vero de libero arbitrio, prout distinguit Augustinus a libertate, cum de posteris Adae verbum facit. Cf. Berti, *o.c.*, 80-81.

in

|

i.I.
iψ.

U
i»H

fu

1758. Nec ideo liberum arbitrium non habebunt (in caelo), quia peccata eos delectare non potuerunt. Magis quippe erit liberum a delectatione peccandi usque ad delectationem non peccandi indeclinabilem liberatum. Nam primum liberum arbitrium, quod homini datum est, quando primum creatus est rectus, potuit non peccare, sed potuit et peccare: hoc autem novissimum eo potentius erit, quo peccare non poterit. Verum hoc quoque Dei munere, non suae possibilitate naturae. Aliud est enim, esse Deum; aliud, participem Dei. Deus natura peccare non potest; particeps vero Dei ab illo accipit ut peccare non possit... Certe Deus ipse numquid, quoniam peccare non potest, ideo liberum arbitrium habere negandum est? Erit ergo illius civitatis et una in omnibus, et inseparabilis in singulis voluntas libera, ab omni malo liberata, et impleta omni bono, fruens indeficienter aeternorum iucunditate gaudiorum, oblita culparum, oblita poenarum; nec tamen ideo suae liberationis oblita, ut liberatori suo non sit grata (*De civ. Dei* XXII 30,3: ML 31,802).

1759. Si vere volumus defendere liberum arbitrium, non oppugnemus unde fit liberum. Nam qui oppugnant gratiam, qua nostrum ad declinandum a malo et faciendum bonum liberatur arbitrium, ipse arbitrium suum adhuc vult esse captivum. Responde, obsecro, quomodo dicit Apostolus, *Gratias agentes Patri, idoneos facienti nos in parte sortis sanctorum in lumine; qui eruit nos de potestate tenebrarum, et transtulit in regnum Filii caritatis suae* (Coi. 1,12.13); si non ipse arbitrium nostrum, sed ipsum arbitrium se liberat? (*Ep.* 217, 3,8: ML 33,981) b .

1760. Quomodo dicuntur negare liberum voluntatis arbitrium, qui confitentur omnem hominem, quisquis suo corde credit in Deum, nonnisi sua libera credere voluntate; cum potius illi oppugnent arbitrium liberum, qui oppugnant Dei gratiam, qua vere ad bona eligenda et agenda fit liberum? (*Ep.* 217,523: ML 33,987) 13

1761. Liberum ergo arbitrium evacuamus per gratiam? Absit: sed magis liberum arbitrium statuimus. Sicut enim lex per fidem (Rom. 3,31), sic liberum arbitrium per gratiam non evacuatur, sed statuitur. Neque enim lex impletur nisi libero arbitrio: sed per legem cognitio peccati, per fidem impetratio gratiae contra peccatum, per gratiam sanatio animae a vitio peccati, per animae sanitatem libertas arbitrii, per liberum arbitrium iustitiae dilectio, per iustitiae dilectionem legis operatio. Ac per hoc, sicut lex non evacuatur, sed statuitur per fidem, quia fides impetrat gratiam, qua lex impleatur: ita liberum arbitrium non evacuatur per gratiam, sed statuitur,

13 Eadem distinctio iterum occurrit inter liberum arbitrium et libertatem. Per gratiam liberum arbitrium liberatur ad declinandum a bono et faciendum bonum.

14 Ne dicatur doctrinam Augustini de gratia liberum negare arbitrium, cum potius per gratiam liberum arbitrium *vere* liberum fiat. i. e. accipiat libertatem. Hoc sensu intelligenda regula decima ex duodecim quas proponit ad fidem Ecclesiae pertinentes circa quaestionem de gratia Dei: «Scimus eos qui corde proprio credunt in Dominum, sua id facere voluntate ac libero arbitrio» (*Ep.* 217.5,16): ML 33.985.

quia gratia sanat voluntatem, qua iustitia libere diligatur. Omnia haec quae velut catenatim connexi, habent voces suas in Scripturis sanctis. Lex dicit: *Non concupisces* (Ex. 20,17). Fides dicit: *Sana animam meam quia peccavi tibi* (Ps. 50,5). Gratia dicit: *Ecce sanus factus es, iam noli peccare, ne quid tibi deterius contingat* (Io. 5,14). Sanitas dicit: *Domine Deus meus, exclamavi ad te, et sanasti me* (Ps. 53,8). Dilectio iustitiae dicit: *Narraverunt mihi iniusti delectationes, sed non sicut lex tua, Domine* (Ps. 118,85) (*De Sp. litt.* 30,52: ML 44,233) 15.

1762. Haec enim voluntas libera tanto erit liberior quanto sanior: tanto autem sanior, quanto divinae misericordiae gratiaeque subiectior (Ep. 157,2,8: ML 33,676).

1763. Aut si ad liberum arbitrium hominis, quod non secundum Dei gratiam, sed contra eam defendis, pertinere dicis ut perseveret in bono quisque, vel non perseveret, non Deo donante si perseveret, sed humana voluntate faciente; quid moliturus es contra verba dicentis, *Rogavi pro te, Petre, ne deficiat fides tua?* (Lc. 22,32). An audebis dicere etiam rogante Christo ne deficeret fides Petri, defecturam fuisse si Petrus eam deficere voluisset, hoc est, si eam usque in finem perseverare noluiisset? quasi aliud Petrus ullo modo vellet, quam pro illo Christus rogasset ut vellet. Nam quis ignorat, tunc fuisse perituram fidem Petri, si ea qua fidelis erat, voluntas ipsa deficeret; et permansuram, si eadem voluntas maneret? Sed quia praeparatur voluntas a Domino (Prov. 8); ideo pro illo Christi non posset esse inanis oratio. Quando rogavit ergo ne fides eius deficeret, quid aliud rogavit, nisi ut haberet in fide liberrimam, fortissimam, invictissimam, perseverantissimam voluntatem? Ecce quemadmodum secundum gratiam Dei, non contra eam, libertas defenditur voluntatis. Voluntas quippe humana non libertate consequitur gratiam, sed gratia potius libertatem, et ut perseveret delectabilem perpetuitatem, et insuperabilem fortitudinem (*De corr. et gr.* 8,17: ML 44,926) 16.

1764. Si ergo vos *Filius liberaverit, tunc vere liberi eritis* (Io. 8,36). Haec spes nostra est, fratres, ut a libero liberemur, et liberando servos nos faciat: servi enim eramus cupiditatis, liberati servi effici-mur caritatis. Hoc et Apostolus dicit: *Vos autem fratres in libertatem vocati estis; tantum ne libertatem in occasionem carnis detis, sed per caritatem servite invicem* (Gal. 5,13). Non ergo dicat christianus: Liber sum, in libertatem vocatus sum: servus eram, sed redemptus sum, et ipsa redemptione liber effectus sum, faciam quod volo;

15 Pulcherrimum testimonium ubi integra doctrina synthetice exponitur: lex, fides, gratia, sanatio, libertas, dilectio, impletio legis. Gratia nedum evacuet, statuit liberum arbitrium eum sanando. Nulla ergo oppositio inter gratiam et libertatem, sed gratia veram libertatem homini confert.

16 Oratio Christi pro Petro non erit inanis; gratia efficax infallibiliter obtinebit effectum; sed quia gratia pro effectu habet vere liberam voluntatem facere, Petrus invictissime quidem, sed liberrime volet perseverare in fide. Cf. Saint-Martin, *La Prédestination gratuite et infaillible des élus à la gloire* (Paris 1930) 109ss.

nemo me prohibeat a voluntate mea, si liber sum. Sed si ista voluntate peccatum facis, servus es peccati. Noli ergo libertate abuti ad libere peccandum, sed utere ad non peccandum. Erit enim voluntas tua libera, si fuerit pia. Eris liber, si fueris servus; liber peccati, sénats iustitiae (*In Io. Ev. tr.* 41,8: ML 35,1696) 17.

Bibi.: E. Gilson, *o.c.* 204-216; J. Ball, *l.c.*; Saint-Martin, *o.c.* 89-113; P. Lenicque, *La liberte des enfants de Dieu selon s. Augustin*: L'Année Théol. August. (1953) 110-144; J. Chêne, *Les origines de la controverse semi-pelagienne*: Ib. (1953) 56-109; Berti, *De theol. disc.* vol.1-2 I.14 c.g, 47-50; I.16 c.2,73-82; Francesco Pelluzza, *La causalità della grazia efficace nel pensiero di S. Agostino*: Riv. di Filos. Neo-Scolastica (Milano 1931) 167-181; V. Gapánaga, *Obras de San Agustín*: BAC VI 55SS; H. Rondet, *Saint Augustin parmi nous* (Paris 1954) 201-222; Id., *Gratia Christi* (Paris 1948) 99-111; Adolfo Muñoz Alonso, *La libertad en San Agustín*: Rev. Calasancia, i (1955) 127-136; Ch. Boyer, *Sant' Agostino* (Milano 1946) 131-138; P. Montanari, *Il problema della libertà in S. Agostino*: Riv. di Fil. Neo-Scol. (1937) 359-387. Alios auctores citavimus in *De Deo cr. et elei'*, c.28 a.i.

De delectatione victrici, seu caritate. Pondus meum, amor meus

Summarium.—Omnipotens Deus aufert duritiam cordis. Operatur et velle. Ex nolentibus volentes facit: 1765-1769.—Liberum arbitrium tamen, non se habet mere passive, sed cum gratia cooperatur. Aguntur ut agant, non ut ipsi nihil agant. Nemo adiuvatur, si ab illo nihil agitur: 1770-1777.—Gratia efficax est victrix delectatio seu caritas, quae superat contrariam cupiditatem. Gratia suave facit quod non delectabat, et ut plus delectet quod Deus praecipit, quam delectet quod impedit: 1778-1781.—Gratia non necessitatem imponit; sed veram libertatem causât. Liberali suavitate amoris trahimur. Ideo nullum est vinculum necessitatis, quia libertas est caritatis: 1782-1788.—Psychologia voluntatis. Pondus meum, amor meus: eo feror quocumque feror: 1789-1800.

1765. Nam si fides liberi est tantummodo arbitrii, nec datur a Deo, propter quid pro eis qui nolunt credere, oramus ut credant? Quod prorsus faceremus inaniter, nisi rectissime crederemus,, etiam perversas et fidei contrarias voluntates omnipotentem Deum ad credendum posse convertere. Liberum quidem hominis arbitrium pulsatur, ubi dicitur: *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra* (Ps. 94,8). Sed nisi posset Deus etiam duritiam cordis auferre, non diceret per prophetam: *Auferam ab eis cor lapideum, et dabo eis cor carneum* (Ez. 36,26)... Cor lapideum non significat

¹⁷ Iterum pulchre exhibet distinctionem inter liberum arbitrium et libertatem, atque effectus gratiae efficacis quae liberum arbitrium liberat. Per liberum arbitrium frequenter intelligit voluntatem pronam ad malum. Liberum arbitrium libertate abutens servos nos facit cupiditatis et peccati. Liberatione indiget, quae ei confertur per gratiam qua voluntas ex mala in bonam mutatur, libertatem filiorum Dei accipiendo. «Erit voluntas tua libera, si fuerit pia» Quo magis quis Deum amat, eo liberior est. Propterea alibi scribit: «Lex itaoué libertatis, lex caritatis» (*Ep.* 167.6,19: ML 33,740).

nisi durissimam voluntatem et adversus Deum omnino inflexibilem (*De gr. et lib. arb.* 14,29: ML 44,898).

1766. Nec oraret Ecclesia ut daretur infidelibus fides, nisi Deum crederet et aversas et adversas hominum ad se convertere voluntates: nec oraret Ecclesia ut perseveraret in fide Christi, non decepta vel victa tentationibus mundi, nisi crederet Dominum sic in potestate habere cor nostrum, ut bonum quod non tenemus nisi propria voluntate, non tamen teneamus nisi ipse in nobis operetur et velle (*De dono pers.* 23,63: ML 45,1031).

1767. Quis enim nescit, neminem credere nisi libero arbitrio? Sed paratur voluntas a Domino: nec omnino eruitur a servitute mala suis meritis debita, nisi quando per gratuitam gratiam paratur a Domino. Si enim Deus ex nolentibus volentes non faceret, profecto pro eis qui nolunt credere, non oraremus ut vellent (*C. Iui. o.i.* VI 10: ML 45,1518).

1768. Cum autem homines per correptionem in viam iustitiae seu veniunt seu revertuntur, quis operatur in cordibus eorum salutem, nisi ille qui quolibet plantante atque rigante, et quolibet in agris vel arbustulis operante dat incrementum Deus; cui volenti saluum facere nullum hominum resistit arbitrium? Sic enim velle seu nolle in volentis aut nolentis est potestate, ut divinam voluntatem non impediat, nec superet potestatem (*De corr. et gr.* 14,43: ML 44,942).

1769. Haec itaque gratia, quae occulte humanis cordibus divina largitate tribuitur, a nullo duro corde respuitur. Ideo quippe tribuitur, ut cordis duritia primitus auferatur (*De praed. sanet.* 8, 13: ML 44,971) 1.

1770. Non se itaque fallant, qui dicunt, «Ut quid nobis praedicatur atque praecipitur, ut declinemus a malo et faciamus bonum, si hoc nos non agimus, sed id velle et operari Deus operatur in nobis?» (Phil. 2,13). Sed potius intelligant, si filii Dei sunt, spiritu Dei se agi (Rom. 8,14), ut quod agendum est agant; et cum egerint, illi a quo agunt gratias agant. Aguntur enim ut agant, non ut ipsi nihil agant 2, et ad hoc eis ostenditur quid agere debeant, ut quando id agunt sicut agendum est, id est, cum dilectione et delectatione iustitiae, suavitatem quam dedit Dominus, ut terra eorum daret fructum suum (Ps. 84,13), accepisse se gaudeant. Quando autem non agunt, sive omnino non faciendo, sive non ex caritate faciendo; orent, ut quod nondum habent accipiant (*De corr. et gr.* 2,4: ML 44,918).

1771. Agit Omnipotens in cordibus hominum etiam motum

1 Omnipotentiae gratiae nullus hominum resistit. Ideo datur ut cordis duritia auferatur. Ita gratia «ex nolentibus volentes» facit. Non est tamen necessitane, sed potius gratia veram libertatem in voluntate causât. Vide multa quae diximus in c. pracc. Cf. plura apud Saint-Martin, o.c. 96ss.

2 «Aguntur ut agant». En efficacia gratiae, et subordinatio actionis hominis. «Non ut ipsi nihil agant». Homo non se habet mere passive.

voluntatis eorum, ut per eos agat quod per eos agere ipse voluerit (*De gr. et lib. arb.* 21,42: ML 44,908).

1772. *Ne nos inferas in tentationem, sed libera nos a malo* (Mt. 6,13). Utquid enim ista orando tanto gemitu petimus, si volentis hominis et currentis, non miserentis est Dei? Non quia hoc sine voluntate nostra agitur, sed quia voluntas non implet quod agit, nisi divinitus adiuvetur (*De perf. iust. hom.* 19,40: ML 44,314) λ

1773. Deus est qui operatur in nobis et velle et operari, pro bona voluntate (Phil. 2,13). Nos ergo volumus, sed Deus in nobis operatur et velle: nos ergo operamur, sed Deus in nobis operatur et operari, pro bona voluntate. Hoc nobis expedit et credere et dicere: hoc est pium, hoc verum, ut sit humilis et submissa confessio, et detur totum Deo (*De dono pers.* 13,33: ML 45,1012).

1774. Dicit mihi aliquis: Ergo agimur, non agimus. Respondeo: Imo et agis, et ageris; et tunc bene agis, si a bono agaris. Spiritus enim Dei qui te agit, agenti adiutor est tibi. Ipsum nomen adiutoris praescribit tibi, quia et tu ipse aliquid agis... Nemo adiuvatur, si ab illo nihil agatur (S. 156,11,11: ML 38,855).

1775. LItumque ergo nostrum est propter arbitrium voluntatis, et utrumque tamen datum est per Spiritum fidei et caritatis... 3. Et utrumque ipsius est, quia ipse praeparat voluntatem; et utrumque nostrum, quia non fit nisi volentibus nobis (*Retr.* I 23,2-3: ML 32,621-622).

1776. Non solum enim Deus posse nostrum donavit atque adiuvat, sed etiam velle et operari operatur in nobis (Phil. 2,13). Non quia nos non volumus, aut nos non agimus: sed quia sine ipsius adiutorio nec volumus aliquid boni, nec agimus (*De gr. Chr.* 25,26: ML 44,373).

[^]*III*- Qui ergo fecit te sine te, non te iustificat sine te. Ergo fecit nescientem, iustificat volentem (S. 169,11,13: ML 38,923).

1778. Nolunt homines facere quod iustum est, sive quia latet an iustum sit, sive quia non delectat. Tanto enim quidque vehementius volumus, quanto certius quam bonum sit novimus, eoque delectamur ardentius. Ignorantia igitur et infirmitas vitia sunt, quae impediunt voluntatem ne moveatur ad faciendum opus bonum, vel ab opere malo abstinendum. Ut autem innotescat quod latebat, et suave fiat quod non delectabat, gratiae Dei est, quae hominum adiuvat voluntates (*De pece. mer. et rem.* IL 17,26: ML 44,167).

1779. Ideo quisque nostrum bonum opus suscipere, agere, implere, nunc scit, nunc nescit, nunc delectatur, nunc non delectatur, ut noverit non suae facultatis, sed divini muneris esse vel quod scit, vel quod delectatur: ac sic ab elationis vanitate sanetur, et sciat quam vere non de terra ista, sed spiritualiter dictum sit, Do-

3 Saepissime Augustinus inculcat cooperationem voluntatis. «Si dicis *Adiutor meus esto* (Ps. 26,9) aliquid agis: nam si nihil agis, quomodo ille adiuvat?» (*In Ep. Io. in Parth.* IV 4,7: ML 35,2009). «Nec adiuvatur, nisi qui et inse aliquid facit» (*De perf. iust. hom.* 20,43: ML 44,315). H

minus *dabit suavitatem, et terra nostra dabit fructum suum* (Ps. 84, 13). Tanto autem magis delectat opus bonum, quanto magis diligitur Deus summum atque incommutabile bonum... Ut autem diligatur Deus, *caritas eius diffusa est in cordibus nostris*, non per nos, sed *per Spiritum Sanctum qui datus est nobis* (Rom. 5,5) (*De pece, mer. et rem.* II 17,27: ML 44,168).

1780. Nos quantum concessum est sapiamus; et intelligamus, si possumus, Dominum Deum bonum ideo etiam sanctis suis alicuius operis iusti aliquando non tribuere vel certam scientiam, vel victricem delectationem, ut cognoscant non a se ipsis, sed ab illo sibi esse lucem, qua illuminentur tenebrae eorum, et suavitatem qua det fructum suum terra eorum. 33. Cum autem ab illo illius adiutorium deprecamur ad faciendam perficiendamque iustitiam, quid aliud deprecamur, quam ut aperiat quod latebat, et suave faciat quod non delectabat? quia et hoc ab illo esse deprecandum, eius gratia didicimus, dum antea lateret; eius gratia dileximus, dum antea non delectaret: ut qui gloriatur, non in se, sed in Domino gloriatur (*De pece. mer. et rem.* II 19,32-33: ML 44,170)4.

1781. Sub quo timore anima laborans, quando concupiscentiam malam non vicerit, ... per fidem confugiat ad misericordiam Dei, ut det quod iubet, atque inspirata gratiae suavitate per Spiritum Sanctum faciat plus delectare quod praecipit, quam delectat quod impedit. ... ut anima sanata non timore poenae, sed amore iustitiae operetur bonum (*De Sp. et litt.* 29,51: ML 44,233).

1782. Nemo nisi per gratiam Christi ad bonum quod vult agendum, et ad malum quod odit non agendum, potest habere liberum voluntatis arbitrium, non ut voluntas eius ad bonum sicut ad malum captiva rapiatur; sed ut a captivitate liberata, ad liberatorem suum liberali suavitate amoris, non servili amaritudine timoris attrahatur (*C. Iui. o.i.* III 112: ML 45,1295).

1783. Quare, inquit aliquis, non est perfecta Libertas? Quia, «video aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae: non enim quod volo ago, *ait*, sed quod odi illud facio» (Rom. 7, 23.15). «Caro, *inquit*, concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem, ut non ea quae vultis illa faciatis» (Gal. 5,17). Ex parte libertas, ex parte servitus: nondum tota, nondum pura, nondum plena libertas, quia nondum aeternitas. Habemus enim ex parte infirmitatem, ex parte accepimus libertatem. Quidquid peccatum est a nobis, antea deletum est in Baptismo. Numquid quia deleta

« Efficax auxilium gratiae appellatur ab Augustino *suavitas, caritas, delectatio victrix*. Gratia delectationis seu amoris Dei voluntas accenditur et inflammatur, ut pugnanti concupiscentiam prosternat. Cum ergo de delectatione vel gratia victrici loquitur Augustinus, non intelligit gratiam «vincere» liberum arbitrium, iuxta interpretationem Tanscnii, sed vincere concupiscentiam, legem peccati, vel tentationes. «(Gratia) donat ut delectatio peccati, iustitiae delectatione vincatur» (*C. Iui. o.i.* II 217: ML 45,1236). «In tali certamine laborantes ac periclitantes dari sibi pugnandi vincendique virtutem per Christi gratiam poscunt» (*De corr. et gr.* 11,29: ML 44,934). Cf. Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC VI 208; Berti, *o.c.* 40.

itti
:fr
l.l

4»»..

fi

C-

«,
81
81

est tota iniquitas, nulla remansit infirmitas? Si non remansisset, sine peccato hic viveremus. Quis autem audeat hoc dicere nisi superbus, nisi misericordia liberatoris indignus...? Ergo ex eo quod remansit aliquid infirmitatis, audeo dicere, ex qua parte servimus Deo, liberi sumus: ex qua parte servimus legi peccati, adhuc servi sumus. Unde dicit Apostolus... *Condelector legi Dei secundum interiorem hominem* (Rom. 7,22). Ecce unde liberi, unde condelector legi Dei: libertas enim delectat. Nam quamdiu timore facis quod iustum est, non Deus te delectat. Quandiu adhuc servus facis, te non delectat: delectet te, et liber es fin *Io. Ev. tr.* 41,10: ML 35, 1697)5.

1784. *Nolite murmurare ad invicem: nemo potest venire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum* (Io. 6,43-44). Magna gratiae commendatio! Nemo venit nisi tractus. Quem trahat et quem non trahat, quare illum trahat et illum non trahat, noli velle indicare, si non vis errare. Semel accipe, et intellige: nondum traheris? ora ut traharis. Quid hic dicimus, fratres? Si trahimur ad Christum, ergo inviti credimus; ergo violentia adhibetur, non voluntas excitatur. Intrare quisquam ecclesiam potest nolens, accedere ad altare potest nolens, accipere Sacramentum potest nolens: credere non potest nisi volens *fin Io. Ev. tr.* 26,2: ML 35,1607).

1785. Quomodo voluntate credo, si trahor? Ego dico: parum est voluntate, etiam voluptate traheris. Quis est trahi voluptate? *Delectare in Domino, et dabit tibi petitiones cordis tui* (Ps. 36,4). Est quaedam voluptas cordis, cui panis dulcis est ille caelestis. Porro si poetae dicere licuit, «Trahit sua quemque voluptas» (Vir g., *Eclog.* 2); non necessitas, sed voluptas; non obligatio, sed delectatio: quanto fortius nos dicere debemus trahi hominem ad Christum, qui delectatur veritate, delectatur beatitudine, delectatur iustitia, delectatur sempiterna vita, quod totum Christus est?... Da amantem, et sentit quod dico. Da desiderantem, da esurientem, da in ista solitudine peregrinantem atque sitientem, et fontem aeternae patriae suspirantem: da talem, et scit quid dicam. Si autem frigidus loquor, nescit quid loquor fin *Io. Ev. tr.* 26,4: ML 35,1608).

1786. Item quod ait (S. Hieronymus), Liberi arbitrii nos condidit *Deus, nec ad virtutem, nec ad vitia necessitate trahimur; alioquin ubi necessitas, nec corona est*, quis non agnoscat? quis non toto corde suscipiat? quis aliter conditam humanam neget esse naturam? Sed in recte faciendo ideo nullum est vinculum necessitatis, quia libertas est caritatis (*De nat. et gr.* 65,78: ML 44,286).

1787. Omnis qui *audivit a Patre et didicit, venit ad me* (Io. 6,45). Videtur quomodo trahit Pater: docendo delectat, non necessitatem imponendo fin *Io. Ev. tr.* 26,7: ML 35,1610).

1788. Quomodo autem dicas eum, cuius voluntatem nos dicimus a Domino praeparari, ita fieri bonae voluntatis, ut bonum velle

5 Quo magis Deus diligitur, eo plus bonum delectat (vide n.1779), Quo magis bono delectamur, eo liberiores sumus. w

cogatur (quod absit ut dicatur a nobis,), viderit praeclara intelligentia tua. Si enim cogitur non vult: et quid absurdius, quam ut dicatur nolens velle quod bonum est? (C. *Iui. o.i.* I 101: ML 45,1117).

1789. Corpus pondere suo nititur ad locum suum. Pondus non ad ima tantum est, sed ad locum suum. Ignis sursum tendit, deorsum lapis. Ponderibus suis aguntur, loca sua petunt. Oleum infra aquam fusum, supra aquam attolitur; aqua supra oleum fusa, infra oleum demergitur; ponderibus suis aguntur, loca sua petunt. Minus ordinata, inquieta sunt; ordinantur et quiescunt. Pondus meum, amor meus; eo feror quocumque feror. Dono tuo accendimur, et sursum ferimur. Inardescimus et imus. Ascendimus ascensiones in corde... (Ps. 83,6). Igne tuo, igne tuo bono inardescimus et imus; quoniam sursum imus ad pacem Ierusalem, quoniam *jucundatus sum in his qui dixerunt mihi: In domum Domini ibimus* (Ps. 121,1). Ibi nos collocavit voluntas bona, ut nihil velimus aliud quam permanere illic in aeternum (*Conf.* XIII 9,10: ML 32,848)6.

1790. Nec aliquid appetunt etiam ipsa corpora ponderibus suis, nisi quod animae amoribus suis (*Ep.* 55,10,18: ML 33,212).

1791. Animus enim velut pondere, amore fertur quocumque fertur. lubemur itaque detrahare de pondere cupiditatis quod accedat ad pondus caritatis, donec illud consumatur, hoc perficiatur: plenitudo enim legis est caritas (*Ep.* 157,2,9: ML 33,677).

1792. Neque enim vir bonus merito dicitur qui scit quod bonum est, sed qui diligit... Si essemus lapides, aut fluctus, aut ventus, aut flamma, vel quid eiusmodi, sine ullo quidem sensu atque vita, non tamen nobis deesset quasi quidam nostrorum locorum atque ordinis appetitus. Nam velut amores corporum momenta sunt ponderum, sive deorsum gravitate, sive sursum levitate nitantur. Ita enim corpus pondere, sicut animus amore fertur, quocumque fertur (*De civ. Dei* XI 28: ML 41,341-342).

1793. Non ergo invidemus inferioribus quam nos sumus, nosque ipsos... ita Deo et Domino nostro opitulante ordinemus, ut... solis... superioribus delectemur. Delectatio quippe quasi pondus est animae. Delectatio ergo ordinat animam. *Ubi enim erit thesaurus tuus, ibi erit et cor tuum* (Mt. 6,21): ubi delectatio, ibi thesaurus: ubi autem cor, ibi beatitudo aut miseria (*De musica* VI 11,29: ML 32,1179).

6 Hic et in sequentibus ex motu corporum illustrat Augustinum motum animae. Corpora pondere suo nituntur ad loca sua, petunt loca sua. Anima amore, delectatione, suavitate fertur. Nullo tamen modo ex hac comparatione («Quid similis et quid dissimilis?») (*Conf.* XIII 7,8: ML 32,847) interpretatio determinista et mechanica psychologiae actus animae tribuenda. «In potestate non habet lapis cohibere motum quo fertur... lapidi naturalis est ille motus, animo vero iste voluntarius» (*De lib. arb.* III 1,2: ML 32,1271). Iam multa diximus de gratia, seu de dilectione qua voluntas inflammatur et veram libertatem ad bonum obtinet. Cf. quae bene scripsit de hac re, G. de Plinval, *Aspects du déterminisme et de la liberté dans la doctrine de saint Augustin*: Rev. des Etudes August. (1955, 1,4) 345-378; Id., *Mouvement spontané ou mouvement imposé? Le «feror» augustinien*: Ib. (1959, I) 13-19. Ostendit quod voluntas non mere passive se habet.

1794. Non enim amatur, nisi quod delectat fS. 159.3: ml 38,869).

J795. *Condelector legi Dei secundum interiorem hominem* (Rom. 7, 22): cum ipsa delectatio boni, qua etiam non consentit ad malum, non timore poenae, sed amore iustitiae (hoc est enim condelectari), nonnisi gratiae deputanda sit (*C. duas Ep. Pel.* I 10,22: ML 44,

1796. Nihil hic ergo aliud dictum existimo, *Suavitatem fecisti* cum servo tuo, nisi, fecisti ut me delectaret bonum. Quando enim delectat bonum, magnum est Dei donum (*En. in Ps.* 118 s.17,1: ML 37.1547).

1797. Cum quo ergo facit Deus suavitatem, id est, cui propitius inspirat boni delectationem; atque, ut apertius explicem, cui donatur a Deo caritas Dei... (*En. in Ps.* 118 s.17,3: ML 37,1549).

1798. Docet ergo Deus suavitatem inspirando delectationem, docet disciplinam temperando tribulationem, docet scientiam insinuando cognitionem. Cum itaque alia sint quae ideo discimus ut tantummodo sciamus, alia vero ut etiam faciamus; quando Deus ea docet, sic docet ut scienda sciamus, aperiendo veritatem, sic docet ut facienda faciamus, inspirando suavitatem (*En. in Ps.* 118 s.17,3: ML 37,1549).

1799. Regnant autem ista bona (sc. fructus Spiritus), si tantum delectant, ut ipsa teneant animum in tentationibus ne in peccati consensionem ruat. Quod enim amplius nos delectat, secundum id operemur necesse est⁷: ut verbi gratia, occurrit forma speciosae feminae, et movet ad delectationem fornicationis: sed si plus delectat pulchritudo illa intima et sincera species castitatis, per gra-

⁷ Gratia est amor vel delectatio, quae velut pondus in ipsa anima, eam movet ad unum potius quam ad aliud, et motus iste ipsa libertas est. Nedum libertas destruat, anima sub gratia libere delectatur in bono. Gratiae est ut delectatio in malo substituat per delectationem in bono, seu in lege Dei. Cf. Gilson, *o.c.* 210.

⁸ «Quod enim amplius nos delectat, secundum id operemur necesse est». Notissima sententia Augustini super quam lansenius totum systema construere tentavit (cf. Berti, *o.c.*). lansenius ita ratiocinatur ut delectatio pondus aliquod esset in voluntate distinctum a voluntate ipsa. Gratia talem causando delectationem voluntatem determinat et libertas evacuatur. Apud Gilson, *o.c.* 210-211.

Pro S. Augustino e contra, delectatio ipse est amor, seu pondus *interius* voluntatis, quae cum libero arbitrio identificatur. Agitur ergo non de delectatione obiectiva, indeliberata et antecedenti, sed de delectatione subiectiva, deliberata et consequenti, ita ut sensus sit: Necesse est ut operemur secundum id quod magis diligimus seu secundum id quod magis arridet. Delectatio victrix nedum liberum arbitrium tollat, manifestatio est liberi arbitrii. Delectatio ipse est motus voluntatis in obiectum. Hinc delectatio boni quam gratia substituit pro delectatione mali, est motus voluntatis liberatae per gratiam. Cf. quae diximus in c. praec. Doctrina ergo lansenii deviatio est authentici augustinismi. Vide Gilson, *l.c.*; Francesco Olgiati, *L'Antiagostinismo di Gian-senio*: Rivista di Filos. Neo-Scol. (1931) 286-304; C. Merlin, *Véritable clef des ouvrages de S. Augustin*» apud ML 47,90Iss; Capánaga, *Obras de San Agustin*: BAC IX 450; Cayré-F. Van Steenberghe, *Les directions doctrinales de Saint Augustin* (Paris 1948) 70.

tiam quae est in fide Christi, secundum hanc vivimus, et secundum hanc operamur (*In Ep. ad Gal.* 49: ML 35,2140-41).

1800. Manifestum est certe secundum id nos vivere quod sectati fuerimus; sectabimur autem quod dilexerimus. Itaque si ex adverso existant duo, praeceptum iustitiae, et consuetudo carnalis, et utrumque diligitur, id sectabimur quod amplius dilexerimus: si tantumdem utrumque diligitur, nihil horum sectabimur; sed aut timore, aut inviti trahemur in alterutram partem (*In Ep. ad Gal.* 54: ML 35,2142).

Bibi.: N. Merlin, *Saint Augustin et les dogmes du péché originel et de la grâce* c.4: «Système psychologique de saint Augustin au sujet des rapports entre la grâce divine et la volonté humaine», 386-401. Optime disserit Pater Merlin. Guido Mancini, *La psicologia di S. Agostino e i suoi elementi neoplatonici* (Napoli 1938) 181-200; F. J. Thonnard, *La vie affective de l'âme selon S. Augustin: L'Année Théol. August.* (1953) I-II, 33-55; V. Capánaga, *Obras de San Agustín: BAC IX* 18-45; G. Merlin, *Véritable clef des ouvrages de S. Augustin*, apud ML 47,901-912. Plura de interpretatione S. Augustini a Calvino, vide apud J. Cadier, *Calvin et saint Augustin: Aug. Mag.*, II 1039-1056.

PARS IV

De iustificatione et merito

CAPUT XXI

De dispositione ad iustificationem et de natura fidei iustificantis

Summarium.—Iustificationem definit: ex impio iustum facere. Iustificatus ex possessione diaboli migrat in templum Dei: 1801-1803.—Actus virtutum qui iustificationem praecedere debent enumerat: fidem, spem, timorem, paenitentiam, dilectionem. Etiam parvuli, quamquam sensum credendi et paenitendi non ipsi habeant, diabolo renuntiant per ministerium eorum qui eos ad Baptismum gestant: 1804-1811.—Fidem, quae iustificat «salubrem* vocat, seu ea est «quae per dilectionem operatur*. Putat Apostolum Iacobum ideo sensum Pauli explicasse, eodem exemplo Abrahae utens, quia Paulus non bene intellectus fuerat. Nulla est discordia inter Iacobum et Paulum; et hoc tantum Paulus vult dicere, opera quae praecedunt non vere mereri iustificationem, quae proinde gratuita est: 1812-1823.

1801. Cum iustificatur impius, ex impio fit iustus, et ex possessione diaboli migrat in templum Dei (*En. in Ps.* 7,5: ML 36,100) L

l Indoles controversiae pelagianae non postulabat ut S. Augustinus tam profuso sermone egerit de gratia *habituali*. Hinc neque expressis verbis hanc gratiam ab actuali distinxit, quamquam talis distinctio universa scripta Doctoris Gratiae pervadit. Cf. Grabowski, *The Church. An introduction to the theology of St. Augustine* 400; F. Cayré, *Les sources de l'amour divin. La divine présence d'après S. Augustin* (Paris 1933) 202.

1802. Quid est enim aliud, iustificati, quam lusti facti, ab illo scilicet qui iustificat impium (Rom. 4,5), ut ex impio fiat iustus? (*De Sp. et litt.* 26,45: ML 44.228).

1803. Ipse autem Deus, cum per mediatorem Dei et hominum hominem lesum Christum (1 Tim. 2,5), spiritualiter sanat aegrum vel vivificat mortuum, id est, iustificat impium, et cum ad perfectam sanitatem, hoc est, ad perfectam vitam iustitiamque perduxerit, non deserit si non deseratur, ut pie semper iusteque vivatur... Sanat ergo Deus, non solum ut deleat quod peccavimus, sed ut praestet etiam ne peccemus (*De nat. et gr.* 26,29: ML 44,261).

1804. Qui ergo fecit te sine te, non te iustificat sine te. Ergo fecit nescientem, iustificat volentem (*S.* 169,11,13: ML 38,923).

1805. (Domus Dei) credendo fundatur, sperando erigitur, diligendo perficitur (*S.* 27,1,1: ML 38,178).

1806. Quidquid narras ita narra, ut ille cui loqueris audiendo credat, credendo speret, sperando amet (*De cat. rud.* 4,8: ML 40, 316).

1807. Christus iustificat impium (Rom. 4,5). Quomodo autem iustificat, nisi credentem et confitentem? (*En. in Ps.* 34, s.1,14: ML 36.332).

1808. Opus est ergo ut intret timor primo, per quem veniat caritas (*In Ep. Io. ad Parth. tr.* 9,4: ML 35,2048).

1809. Rarissime quippe accidit, imo vero nunquam, ut quisquam veniat volens fieri christianus, qui non sit aliquo Dei timore percussus (*De cat. rud.* 5,9: ML 40,316).

1810. Potest aliquis dicere, non se peccare: non autem sibi esse, si peccaverit, paenitendum, nulla barbaries dicere audebit (*De d. anim. c. Man.* 14,22: ML 42,110).

1811. Si propterea paenitentes dicendi non sunt, quia sensum paenitendi non habent, nec fideles dicendi sunt, quia similiter sensum credendi nondum habent. Si autem propterea recte fideles vocantur, quoniam fidem per verba gestantium quodam modo profitentur; cur non prius etiam paenitentes habentur, cum per eorundem verba gestantium diabolo et huic saeculo renuntiare monstrantur? Totum hoc in spe fit vi Sacramenti et divinae gratiae, quam Dominus donavit Ecclesiae. Caeterum quis ignorat quod baptizatus parvulus, si ad rationales annos veniens non crediderit, nec se ab illicitis concupiscentiis abstinuerit, nihil ei proderit quod parvus accepit? (*De pece. mer. et rem.* 1 19,25: ML 44,123) 2.

1812. Homines autem non intelligentes, quod ait ipse Aposto-

2 Cone. Tridentinum de solis adultis loquitur. Pueri enim disponi non possunt ad gratiam Baptismi per actus liberi arbitrii. S. Augustinus respondet iis qui exemplum puerorum adducunt ad tollendam necessitatem dispositionis. L. Berti hoc testimonium Augustini affert et commentât: «Exemplum itaque parvulorum si non demonstrat quod in adultis ad iustificationem necessaria non sit fides; neque demonstrat quod in eisdem necessariae non sint reliquae dispositiones» (*De theol. disc.* vol.1-2 1.19 c.4,159).

lus, *Arbitramur iustificari hominem per fidem sine operibus legis* (Rom. 3,28); putaverunt eum dicere sufficere homini fidem, etiamsi male vivat et bona opera non habeat. Quod absit ut sentiret Vas electionis: qui cum dixisset quodam loco, *In Christo enim lesu neque circumcisio aliquid valet, neque praeputium; mox addidit, sed fides quae per dilectionem operatur* (Gal. 5,6). Ipsa est fides quae fideles Dei separat ab immundis daemonibus: nam et ipsi, sicut dicit apostolus Iacobus, *credunt et contremiscunt* (Iac. 2,19); sed non bene operantur. Non ergo habent istam fidem ex qua iustus vivit, id est, quae per dilectionem operatur, ut reddat ei Deus vitam aeternam secundum opera eius. Sed quia et ipsa bona opera nobis ex Deo sunt, a quo nobis et fides est, et dilectio, propterea idem ipse Doctor Gentium, etiam ipsam vitam aeternam gratiam nuncupavit (*De gr. et lib. arb.* 7,18: ML 44,892).

1813. Paulus non qualem libet fidem, qua in Deum creditur, sed eam salubrem planeque evangelicam definit, cuius opera ex dilectione procedunt: *Et fides, inquit, quae per dilectionem operatur* (Gal. 5,6). Unde illam fidem quae sufficere ad salutem quibusdam videtur, ita nihil prodesse asseverat, ut dicat: *Si habeam omnem fidem, ita ut montes transferam, caritatem autem non habeam, nihil sum* (1 Cor. 13,1) (*De fide et op.* 14,21: ML 40,211).

1814. Sine caritate quippe fides potest quidem esse, sed non et prodesse (*De Trin.* XV 18,32: ML 42,1083).

1815. Quoniam Paulus apostolus praedicans iustificari hominem per fidem sine operibus, non bene intellectus est ab eis qui sic acceperunt dictum, ut putarent, cum semel in Christum credidissent, etiamsi male operarentur, et facinorose flagitioseque viverent, salvos se esse posse per fidem: locus huius Epistolae eundem sensum Pauli apostoli, quomodo sit intelligendus, exponit (Iac. 2, 17-24). Ideoque magis Abrahae utitur exemplo, vacuum esse fidem si non bene operatur; quoniam Abrahae exemplo etiam Paulus apostolus usus est, ut probaret iustificari hominem per fidem sine operibus Legis (Rom. 4,2). Cum enim bona opera commemorat Abrahae, quae eius fidem comitata sunt, satis ostendit Paulum apostolum non ita per Abraham docere iustificari hominem per fidem sine operibus, ut si quis crediderit, non ad eum pertineat bene operari; sed ad hoc potius, ut nemo meritis priorum operum arbitretur se pervenisse ad donum iustificationis, quae est in fide (*De div. quaest.* 83 q.76,1: ML 40,87-88).

1816. Nam qui putant istam Iacobi apostoli sententiam³, contrariam esse illi Pauli apostoli sententiae, possunt arbitrari etiam ipsum Paulum sibi esse contrarium, quia dicit alio loco: *Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur* (Rom. 2,13). Et alio loco: *Sed fides quae per dilectionem operatur* (Gal. 5,6). Et iterum: *Si enim secundum carnem vixeritis,*

i w)
• l li '
» - l
» Bl
i bl
1* ■!

moriemini; si autem spiritu facta carnis mortificaveritis, vivetis (Rom. 8, 13) (*De div. quaest.* 83 q.76,2: ML 40,88).

1817. Si autem Christus, procul dubio fides Christi: per fidem quippe habitat Christus in cordibus nostris, sicut idem apostolus dicit (*Eph.* 3.17). Porro si fides Christi, illa utique quam definivit Apostolus, quae per dilectionem operatur (Gal. 5,6). Non enim fides illa daemonum, cum et ipsi credant et contremiscant ... Fides itaque Christi, fides gratiae christianae, id est, ea fides quae per dilectionem operatur... (*De fide et oper.* 16,27: ML 40,215).

1818. Porro caritas, quam duabus istis, id est, fide ac spe maiorem dixit Apostolus (1 Cor. 13,13), quanto in quocumque maior est, tanto melior est in quo est. Cum enim quaeritur, utrum quisque sit homo bonus, non quaeritur quid credat, aut speret, sed quid amet... Ipsa est autem fides Christi, quam commendat Apostolus, quae per dilectionem operatur; et quod in dilectione nondum habet, petit ut accipiat... Fides namque impetrat quod lex imperat. Nam sine Dei dono, id est, sine Spiritu Sancto, per quem diffunditur caritas in cordibus nostris (Rom. 5,5), iubere lex poterit, non iuvare; et praevaricatorem insuper facere, qui de ignorantia se excusare non possit. Regnat enim carnalis cupiditas, ubi non est Dei caritas (*Enchir.* 117: ML 40,286).

1819. Audite ergo et intelligite: Fortitudinem Gentilium mundana cupiditas, fortitudinem autem Christianorum Dei caritas facit; quae diffusa est in cordibus nostris, per Spiritum Sanctum qui datus est nobis⁴ (Rom. 5,5) (*C. Iul. o.i.* I 83: ML 45,1104).

1820. Quicumque ergo ab illa originali damnatione ista divina gratiae largitate discreti sunt, non est dubium quod et procuratur eis audiendum Evangelium et cum audiunt, credunt; et in fide quae per dilectionem operatur (Gal. 5,6), usque in finem perseverant; et si quando exorbitant, correpti emendantur, et... in vitam quam reliquerant redeunt; et nonnulli accepta gratia, in qualibet aetate, periculis huius vitae mortis celeritate subtrahuntur (*De corr.* et 7.13: ml 44,924).

1821. *Iustificati gratis per gratiam ipsius* (Rom. 3,24). Non itaque iustificati per legem, non iustificati per propriam voluntatem: sed *iustificati gratis per gratiam ipsius*: non quod sine voluntate nostra fiat, sed voluntas nostra osdenditur infirma per legem (*De Sp. et litt.* 9,15: ML 44,209).

1822. Quid magnificentius quam iustificare impium? sed opus fortasse hominis praevenit istam magnificentiam Dei, ut cum fuerit peccata confessus, iustificari mereatur. «Descendit» enim «de templo iustificatus Publicanus magis quam Phariseus»; quia «neque oculos ad caelum audebat levare, sed percutiebat pectus suum, dicens, Deus, propitius esto mihi peccatori». Haec est magnificentia

⁴ Hic versus Paulinus citatur a S. Augustino adminus 200 vicibus Cf. A.-M. La Bonnardière. *Le verset paulinien Rom. 5,5 dans l'oeuvre de saint Augustin*: Aug. Mag., II 657-665.

Domini, iustificatio peccatoris: ... Haec est magnificentia Domini; quoniam cui plurimum dimittitur, plurimum diligit (Lc. 7,42-48). Haec magnificentia Domini; quoniam *ubi abundavit peccatum, et superabundavit gratia* (Rom. 5,20). Sed fortasse ex operibus. *Non, inquit, ex operibus, ne forte quis extollatur. Ipsius enim sumus figmentum, creati in Christo in operibus bonis* (Eph. 2,9.10). Iustitiam enim homo non operatur nisi iustificatus: *credere autem in eum qui iustificat impium* (Rom. 4,5), a fide incipit; ut bona opera, non praecedentia quod meruit, sed consequentia quod accepit ostendant (*En. in Ps.* 110,3: ML 37,1464).

1823. Possunt quidem dicere remissionem peccatorum esse gratiam, quae nullis praecedentibus meritis datur: quid enim habere boni meriti possunt peccatores? Sed nec ipsa remissio peccatorum sine aliquo merito est, si fides hanc impetrat: neque enim nullum est meritum fidei; qua fide ille dicebat, *Deus, propitius esto mihi peccatori*; et descendit iustificatus merito fidelis humilitatis, quoniam qui se humiliat, exaltabitur (Lc. 18,13.14). Restat igitur ut ipsam fidem unde omnis iustitia sumit initium... non humano, quod isti extollunt, tribuamus arbitrio, nec ullis praecedentibus meritis, quoniam inde incipiunt bona quaecumque sunt merita; sed gratuitum donum Dei esse fateamur, si gratiam veram, id est sine meritis, cogitamus: quia, sicut in eadem Epistola legitur: *Deus unicuique partitur mensuram fidei* (Rom. 12,3). Opera quippe bona fiunt ab homine; fides autem fit in homine, sine qua illa a nullo fiunt homine (*Ep.* 194,3,9: ML 33,877)5.

Bibi.: Berti, *o.c.* 158-162; Grabowski, *o.c.* 420SS; P. Platz, *Der Romerbrief in der Gnadenlehre Augustin* (Würzburg 1938); Mario Bendiscioli, *L'Agostinismo dei Riformatori Protestanti*: Rev. des Etud. August. I (1955) 204-224.

Justificamur iustitia Dei, non qua Ipse iustus est, sed qua nos iustos facit

Summarium.—Iustificat Deus non solum peccata remittendo, sed etiam donando caritatem, seu gratiam. Iustificatus per gratiam haeret Domino: 1824-1828.—Multoties Augustinus repetit iustitiam iustificantem non eam esse qua Deus iustus est, sed qua iustificat impium. Per istam iustitiam Deo placemus: 1829-1834.—Ex vera et interna iustificatione

5 Ex testimoniis allatis apparet doctrinam Augustini de natura fidei iustificantis et de operibus quae iustificationem praecedere debent, perfecte cohaerere cum doctrina Cone. Tridentini (Denzinger, *Ench. Synib.* ed. 18-20 n.801) et toto caelo distare a sententia Protestantium. Cf. Georges Bavaud, *La doctrine de la justification d'après saint Augustin et la Réforme*: Rev. des Etud. August. V (1959) 21-32.

Ideo dicit Apostolus nos justificari per fidem, quia fides est «unde omnis iustitia sumit initium». Ideo justificari gratis, quia fides ipsa «unde incipiunt bona quaecumque sunt merita» non potest tribui «humano arbitrio» vel «praecedentibus meritis» sed «gratuitum donum Dei» est. Fides vero iustificans ea est quae per dilectionem operatur. Vide supra n.1262.

per gratiam Christi, arguit pro vera transmissione peccati originalis ex Adam: 1835.—Recipimus iustitiam ex qua per peccatum lapsus fuit primus homo. Peccata auferuntur, non raduntur. Quo sensu dicatur Deum cooperire peccata: 1836-1841.—Magna pulchritudo hominis in gratia sanctificante. Sanctus sum, quia sanctificasti me. Cantemus et ambulemus, in bono proficiamus: 1842-1845.

1824. Non per solam peccatorum dimissionem iustificatio ista confertur, nisi auctoribus vobis (Pelagianis). Iustificat quippe impium Deus, non solum dimittendo quae mala facit, sed etiam donando caritatem (*C. Iui. o.i. II* 165: ML 45,1212).

1825. Tunc ergo erit plena iustitia, quando plena sanitas: tunc plena sanitas, quando plena caritas; plenitudo enim legis caritas (Rom. 13,10): tunc autem plena caritas, quando videmus eum sicuti est (1 Io. 3,2). Neque enim erit quod addatur ad dilectionem, cum fides pervenerit ad visionem (*De perf. iust. hom.* 3,8: ML 44,295) k

1826. Nullum est isto dono (caritate) excellentius. Solum est quod dividit inter filios regni aeterni et filios perditionis aeternae. Dantur et alia per Spiritum Sanctum munera, sed sine caritate nihil prosunt... ita ut ipsam fidem non faciat utilem nisi caritas (*De Trin.* XV 18,32: ML 42,1082-83).

1827. Ea porro iustitia quae vivit in seipsa, procul dubio Deus est, atque incommutabiliter vivit. Sicut autem haec cum sit in seipsa vita, etiam nobis fit vita, cum eius efficimur utcumque participes: ita cum in seipsa sit iustitia, etiam nobis fit iustitia, cum ei cohaerendo iuste vivimus; et tanto magis minusve iusti sumus, quanto magis illi minusve cohaeremus (*Ep.* 120,4,19: ML 33,461).

1828. Legimus iustificari in Christo qui credunt in eum, propter occultam communicationem et inspirationem gratiae spiritualis qua quisquis haeret Domino unus spiritus est (*De pece. mer. et rem.* I 10,11: ML 44»II5).

1829. Quid est hoc, iustitia Dei et iustitia hominis? 2 Iustitia Dei hic dicitur, non qua iustus est Deus, sed quam dat homini Deus, ut iustus sit homo per Deum (*In Io. Ev. tr.* 26,1: ML 35,1067).

1830. Quemadmodum dicitur etiam iustitia Dei, non solum illa qua ipse iustus est, sed quam dat homini cum iustificat impium (*De Trin.* XIV 12,15: ML 42,1048) 3.

1831. Caritas quippe Dei dicta est diffundi in cordibus nostris, non qua nos diligit, sed qua nos facit dilectores suos: sicut iustitia Dei, qua iusti eius munere efficimur (Rom. 3,24); et Domini salus, qua nos salvos facit (Ps. 3,9): et fides Iesu Christi, qua nos fideles facit (Gal. 2,16). Haec est iustitia Dei, quam non solum docet per legis praeceptum, verum etiam dat per Spiritus donum (*De Sp. et litt.* 32,56: ML 44,237).

1 Vide supra n.1502.

2 Rom. IO,}.

3 Eadem fere verba habentur in Decreto Iustificationis a Con. Tridpnt.'nn C.7 et can.IO. Denz., *Enchir. Symb.* (ed. 18-20) n.799.820. IndentinO-

1832. Iustus enim et iustificans non est, nisi Deus (*Ep.* 185, 9,37: ML 33,809).

1833. Laudemus illum, exaltemus ilium qui fecit ipsam iustitiam quam habemus; ipse in nobis fecit. Quis enim in nobis fecit iustitiam, nisi qui nos iustificavit? De Christo autem dictum est, Qui *iustificat impium* (Rom. 4,5). Nos ergo impii, ille iustificator, quando et ipsam iustitiam ipse in nobis fecit qua illi placeamus (*En. in Ps.* 98,8: ML 37,1263).

1834. Sed quantum interest inter lumen quod illuminat et quod illuminatur, tantum inter sapientiam quae creat et istam quae creata est; sicut inter iustitiam iustificantem, et iustitiam quae iustificatione facta est. Nam et nos dicti sumus iustitia tua. Ait enim quidam servus tuus, *ut nos simus iustitia Dei in ipso* (2 Cor. 5,21) (*Conf.* XII 15,20: ML 32,83s)45

<h.

1835. Christum imitantur sancti eius ad sequendam iustitiam. Unde et idem apostolus dicit, *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* (1 Cor. 11,1). Sed praeter hanc imitationem, gratia eius illuminationem iustificationemque nostram etiam intrinsecus operatur... Hac enim gratia baptizatos quoque parvulos suo inserit corpori, qui certe imitari aliquem nondum valent. Sicut ergo ille in quo omnes vivificantur, praeter quod se ad iustitiam exemplum imitantibus praebuit, dat etiam sui spiritus occultissimam fidelibus gratiam, quam latenter infundit et parvulis: sic et ille in quo omnes moriuntur, praeter quod eis qui praeceptum Domini voluntate transgrediuntur, imitationis exemplum est, occulta etiam tabe carnalis concupiscentiae suae tabificavit in se omnes de sua stirpe venientes (*De pece. mer. et rem.* I 9,10: ML 44,114-115)5.

1836. Ibi (sub lege Moysi) in tabulis lapideis digitus Dei operatus est; in cordibus hominum. Ibi ergo lex extrinsecus posita est, qua iniusti terrentur; hic intrinsecus data est, qua iustificarentur (*De Sp. et litt.* 17,29: ML 44,218).

1837. Quomodo ergo, inquiunt, renovari dicimur, si non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur? Hoc plane recipimus secundum quemdam modum, et non hoc recipimus secundum quemdam modum. Non itaque immortalitatem

4 Essentialiter difTert iustitia Dei a iustitia hominis quam justificatione causât. Vide Grabowski, *The Church* etc. 354. Gratia sanctificans est donum creatum. Pulchre de gratia inhaerente iuxta Augustinum scribit Capánaga, *Obras de San Agustín*: BAC VI 67-71.

5 Ex facto verae et internae renovationis, quae causatur per gratiam justificatione» (de qua ceteroquin non erat specialis controversia cum Pelagianis), arguit Augustinus contra eos, pro transmissione peccati originalis in parvulos. Sicut praeter gratiam, qua sancti imitantur exempla Christi (gratiam externam Pelagiani admittebant), datur et gratia qua etiam parvuli justificantur, ita praeter pravum exemplum Adae (quod unice Pelagiani defendebant), datur vera transmissio peccati ipsius, quod parvuli contrahunt. Nec in textu quaestio tantum est de gratia interna actuali, sed et de habituali, cum detur parvulis per Baptismum et per eam corpori Christi inserantur. Docuit ergo Augustinus justificationem inhaerentem non imputatam. Cf. Bavaud, *l.e.*; Capánaga, *Obras de San Agustín* IX 441.

spiritualis corporis recipimus, quam nondum habuit homo; sed recipimus iustitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo (*De Gen. ad litt.* VI 24,35: ML 34,353).

1838. Dixisse me affirmas, «quod gratia non perfecte hominem novum faciat*. Non hoc dico: attende quod dico. Gratia perfecte hominem novum facit; quandoquidem et ad corporis immortalitatem plenamque felicitatem ipsa perducit. Nunc etiam perfecte innovat hominem, quantum attinet ad liberationem ab omnibus peccatis, non quantum ad liberationem attinet ab omnibus malis 6, et ab omni corruptione mortalitatis, qua nunc corpus aggravat animam (*C. Iui.* VI 13,40: ML 44,844).

1839. Quemadmodum in illo (Christo) vera mors facta est, sic in nobis vera remissio peccatorum; et quemadmodum in illo vera resurrectio, ita in nobis vera iustificatio (*Ench.* 52: ML 40,256).

1840. Quis hoc adversus Pelagianos, nisi infidelis affirmet? Dicimus ergo Baptisma dare omnium indulgentiam peccatorum, et auferre crimina, non radere; nec «ut omnium peccatorum radices in mala came teneantur, quasi rasorum in capite capillorum, unde crescant iterum resecanda peccata». Nam et istam similitudinem comperi, suae illos adhibere calumniae, tanquam hoc nos sentiamus atque dicamus (*C. duas Ep. Pel.* 13,26: ML 44,562) 7.

1841. Cooperta sunt peccata, tecta sunt, abolita sunt. Si texit peccata Deus, noluit advertere; si noluit advertere, noluit animadvertere; si noluit animadvertere, noluit punire; si noluit punire, noluit agnoscere, maluit ignoscere. *Beati quorum remissae sunt iniquitates, et quorum tecta sunt peccata* (Ps. 31,1). Nec sic intelligatis quod dixit, peccata cooperta sunt, quasi ibi sint et vivant (*En. in Ps.* 31,9: ML 36,264).

1842. Quae natura in rebus creatis excellentissima, cum a suo Creatore ab impietate iustificatur, a deformi forma formosam transfertur in formam (*De Trin.* XV 8,14: ML 42,1068).

1843. Quid est autem aliud iustitia, cum in nobis est, vel

6 Ab omnibus malis», i.e. ignorantia et praesertim concupiscentia ex peccato Adae dimanantibus. De hoc multa audivimus ab Augustino in tr. *De Deo elevato*. Huiusmodi «mala» manent etiam postquam omnia peccata remissa sunt. Concupiscentia quae etiam in regeneratis manet non est peccatum. Reatus eius solvitur per Baptismum. Cf. supra *De Deo elevato*, praesertim c.26, et in *De gratia* c.5.

Manet tamen realitas physica concupiscentiae «ad agonem», sed non regnat si «illicitae delectationi» non consentitur. Cf. S. 155,1,1: ML 38,841. Vincitur «mundana cupiditas» (*C. Iui. o.i.* I 83: ML 45,1104), per «delectationem victricem» gratiae. Vide supra c.20. Cogita de doctrina de duobus amoribus qui fecerunt duas civitates. «Fecerunt itaque civitates duas amores duo; terrenam scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero amor Dei usque ad contemptum sui» (*De civ. Dei* XIV 28: ML 41,436). «Amor tuus migret: rumpe funes a creatura, alliga ad Creatorem. Muta amorem... non enim faciunt bonos et malos mores nisi boni vel mali amores» (S. *Denis* 14 2* MA 67) Cf. Bavaud, *l.c.* 22.

7 Ne plura repetere debeamus, vtde quae in hunc locum diximus, supra n.891. K

quaelibet virtus qua recte sapienterque vivitur, quam interioris hominis pulchritudo? (*Ep.* 120,4,20: ML 33,462).

1844. Audeat et unus ille homo... cum capite suo, et sub capite suo dicere, *Quoniam sanctus sum* (Ps. 85,2). Accepit, enim gratiam sanctitatis, gratiam Baptismi et remissionis peccatorum. Dic Deo tuo: Sanctus sum, quia sanctificasti me; quia accepi, non quia habui; quia tu dedisti, non quia ego merui (*En. in Ps.* 85,4: ML 37, 1084).

1845. Sed etiam hic inter pericula, inter tentationes, et ab aliis, et a nobis cantetur Alleluia. *Fidelis enim Deus, qui non permittet, vos tentari super id quod potestis* (1 Cor. 10,13)... O felix illic Alleluia! o segura! o sine adversario! ubi nemo erit inimicus, nemo perit amicus. Ibi laudes Deo, et hic laudes Deo: sed hic a sollicitis, ibi a securis; hic a morituris, ibi a semper victuris; hic in spe, ibi in re; hic in via, illic in patria. Modo ergo, fratres mei, cantemus, non ad delectationem quietis, sed ad solatium laboris. Quomodo solent cantare viatores; canta, sed ambula: laborem consolare cantando, pigritiam noli amare: canta, et ambula. Quid est, ambula? Profice, in bono profice. Sunt enim, secundum Apostolum, quidam proficientes in peius (2 Tim. 3,13). Tu si proficis, ambulas: sed in bono profice, in recta fide profice, in bonis moribus profice: canta, et ambula (*S.* 256,3: ML 38,1192-1193).

CAPUT XXIII

Qui iustificat, ipse deificat. In iustificatis Deus inhabitat

Summarium.—«Homines dixit deos, ex gratia sua deificatosi». Per Mediatorem Christum efficimur participes naturae divinae et filii Dei, sed hoc est «gratiae adoptantis, non naturae generantis». Adoptionem describit. Homo exaltatur cum, sanctissima caritate Deo cohaerendo, participatione naturae divinae melior fit. Ex Spiritu Sancto renascitur: 1846-1855.—Admiratio et laetitia pro tanta dignatione Dei. Non tantum Christiani, sed et Christus facti sumus per gratiam: 1856-1858.—Tota Trinitas inhabitat in anima iusti tanquam in templo. Eo sanctiores sumus, quo abundantius Deum habitatorem habemus. Deus habitat ubi caritas habitat: 1859-1868.—Existencia donorum Spiritus Sancti et virtutum quae caritatem comitantur: 1869-1871.—Praestantia gratiae sanctificantis. Non audet definire utrum maius sit creare iustos, quam iustificare peccatores: 1872-1874.

1846. Videte in eodem psalmo quibus dicat: *Ego dixi, Dii estis, et filii Excelsi omnes* (Ps. 81,6)... Manifestum est ergo, quia homines dixit deos, ex gratia sua deificatos, non de substantia sua natos. Ille enim iustificat, qui per semetipsum non ex alio iustus est; et ille deificat, qui per seipsum non alterius participatione Deus est. Qui autem iustificat, ipse deificat, quia iustificando, filios Dei facit. *Dedit enim eis potestatem filios Dei fieri* (Io. 1,12). Si filii Dei facti

sumus, et dii facti sumus; sed hoc gratiae est adoptantis, non naturae generantis (*En. in Ps.* 49,2: ML 36,565) i.

1847. Quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei (Rom. 8, 14). Sed gratia, non natura. Unicus enim natura Dei Filius, propter nos misericordia factus est filius hominis, ut nos natura filii hominis, filii Dei per illum gratia fieremus. Manens quippe ille immutabilis, naturam nostram, in qua nos susciperet, suscepit a nobis; et tenax divinitatis suae, nostrae infirmitatis particeps factus est; ut nos in melius commutati, quod peccatores mortalesque sumus, eius immortalis et iusti 2 participatione amittamus, et quod in natura nostra bonum fecit, impletum summo bono in eius naturae bonitate servemus. Sicut enim per unum hominem peccantem (Rom. 5,12) in hoc tam grave malum devenimus: ita per unum hominem eundemque Deum iustificantem ad illud bonum tam sublime veniemus (*De civ. Dei* XXI 15: ML 41,729).

1848. Non enim ita tibi dicitur ut homo non sis, ut pecus sis: sed ut sis inter eos quibus dedit potestatem filios Dei fieri (Io. 1,12). Deus enim deum te vult facere: non natura, sicut est ille quem genuit; sed dono suo et adoptione. Sicut enim ille per humanitatem factus est particeps mortalitatis tuae; sic te per exaltationem facit participem immortalitatis suae... Iam enim veteres homines eratis: accessistis ad gratiam Dei, facti estis homines novi... Ac si totus homo deificatus inhaereat perpetuae atque incommutabili veritati (*S.* 166,4: ML 38,909).

1849. Haec etiam (nativitas spiritualis) adoptio vocatur. Eramus enim aliquid antequam essemus filii Dei, et accepimus beneficium, ut fieremus quod non eramus; sicut qui adoptatur, antequam adoptaretur nondum erat filius eius a quo adoptatur, iam tamen erat qui adoptaretur. Et ab hac generatione gratiae discernitur ille Filius, qui cum esset Filius Dei, venit ut fieret filius hominis, donaretque nobis qui eramus filii hominis, filios Dei fieri... Nos quoque per eius gratiam facti sumus quod non eramus, id est filii Dei: sed tamen aliquid eramus, et hoc ipsum aliquid multo inferius, hoc est filii hominis. Descendit ergo ille ut nos ascenderemus, et manens in natura sua factus est particeps naturae nostrae, ut nos manentes in natura nostra efficeremur participes naturae ipsius. Non tamen sic: nam illum naturae nostrae participatio non fecit dete-

S 4

iii

1 Ut ex hoc et sequenti capite patebit, quamquam S. Augustinus propter naturam controversiae pelagianae, magis insistere debuerit in aspectu medicinali et sananti gratiae, tamen haud pauca nobis reliquit de caractere positivo et elevanti gratiae, qua participes efficimur naturae divinae, filii Dei, templum SSmae. Trinitatis, et qua imago Dei in homine non tantum renovatur per sanationem vulnerum ignorantiae praesertim et infirmitatis, sed formosa redditur per sapientiam et caritatem. Nulla ergo substantialis oppositio videatur inter theologiam PP. Orientalium et theologiam Augustini hac in re. Cf. praeclaram contributionem Patris V. Capánaga ad Congressum Internationalem Augustinensem Parisiis habitum anno 1954: *La deificación en la soteriología agustiniana*: Aug. Mag., II 745-754. Haec contributio specialem laudem promeruit in Congressu. Cf. G. Philips: Aug. Mag., III 257-258.

2 Ita omnes Mss. At editi, *eius immortalitatis et iustitiae*. pauloque post loco, *impletum*, iidem habebant, *impleti* (ML, *ib.*).

HJSTHICATIS DEUS INHABITAT

riorcm; nos autem facit naturae illius participatio meliores (*Ep.* 140, 4,io: ML 33.541) 3.

1850. Quemadmodum in ipsis corporibus ea quae inferiora sunt, sicut terra et aqua et ipse aër, meliora fiunt participatione melioris, id est, cum luce illuminantur, et fervore vegetantur: sic incorporeae creaturae rationales ipsius Creatoris fiunt participatione meliores, cum ei cohaerent purissima et sanctissima caritate; qua omnimodo si caruerint, tenebrescunt, et obdurescunt quodammodo (*Ep.* 140,23,56: ML 33.562)4.

1851. Erige cor, genus humanum, respira in aura vitae et securissimae libertatis. Quid audis? quid tibi promittitur?... *Dedit eis potestatem*, inquit, *filios Dei fieri* flo. 1,12). Iam enim erant non filii, et fiebant filii; quia ille per quem fiunt filii Dei, iam erat Filius Dei, et factus est filius hominis quia alius eras fS. 342,5: ML 39,1504).

1852. Deus enim deum te vult facere: non natura, sicut est ille quem genuit; sed dono suo et adoptione (*S.* 166,4: ML 38,909).

1853. Deos factururus qui homines erant, homo factus est qui Deus erat (*S.* 192,1: ML 38,1012).

1854. Homo nempe ad Dei similitudinem factus est; tamen quia non est unius eiusdemque substantiae, non est verus filius; et ideo fit gratia filius, quia non est natura (*C. Max. Arian.* II 15,2: ML 42,778).

1855. Appareat itaque nobis in nostro capite ipse fons gratiae, unde secundum uniuscuiusque mensuram se per cuncta eius membra diffundit. Ea gratia fit ab initio fidei suae homo quicumque christianus, qua gratia homo ille ab initio suo factus est Christus: de ipso Spiritu et hic renatus, de quo est ille natus; eodem Spiritu fit in nobis remissio peccatorum, quo Spiritu factum est ut nullum haberet ille peccatum (*De praed. sanet.* 15,31: ML 44,982).

3 Frequenter comparat Augustinus Incarnationem cum justificatione: descensus Dei, ascensus hominis. Verbum «manens in natura sua». Incarnatione nihil amisit, et tamen particeps factus est naturae nostrae; nos cum justificamur, «manentes in natura nostra», «accepimus beneficium» gratiae et per eam participes efficitur naturae Dei. Quae doctrina theologia posterior hoc principio enuntiabit: *Gratia non destruit sed perficit naturam*. Participatio naturae Dei nos facit «meliores».

4 Capánaga in hunc locum: «Hallamos claramente expresado el concepto de participación, que es fundamental en la doctrina agustiniana de la gracia, y con él se enlazan los de justificación, deificación y filiación adoptiva» (*Lc.* 748). Cf. etiam E. Braem, *Augustinus leer over de heiligmakende genade*: Augustiniana, 3 (1953) 5-20.

Notamus etiam huiusmodi participationem non exauriri participatione intellectuali, prout Augustinum videtur interpretare J. de Blic (*Le péché originel selon saint Augustin*: Rech. de S. Rei., 14 [1927] 418), sed maxime perfici caritate qua voluntas accenditur in amore Dei: «cum ei cohaerent purissima et sanctissima caritate». Cf. Grabowski, *The Church. An introduction to the theology of St. Augustine* 408ss; F. Cayré, *La contemplation augustinienne* (Parisiis 1954) 120ss; Schmaus, *Die psychologische Trinitätslehre des hl. Augustinus* (Munster 1927) 297. Recole quae ab Augustino discimus de relationibus inter scientiam, sapientiam, amorem et beatam vitam. Cf. quatuor priora capita huius operis.

irt i • Wi

.!f l t t

l.T

l

n»»^t

f

/

0::

r;

J

1856. Ergo gratulemur et agamus gratias, non solum nos Christianos factos esse, sed Christus. Intelligitis, fratres, gratiam Dei super nos capitis? Admiramini, gaudete, Christus facti sumus. Si enim caput ille, nos membra: totus homo, ille et nos (*In Io. Ev. tr.* 21, 8: ML 35,1568)5.

1857. Frater noster voluit esse (Christus); et cum Deo dicimus, Pater noster, hoc manifestatur in nobis. Qui enim dicit Deo, Pater noster; Christo dicit, Frater. Ergo qui patrem Deum et fratrem habet Christum, non timeat in die mala (*En. in Ps.* 48 s.1,8: ML 36,549).

1858. Qui ergo Patri Christi dicit, Pater noster, quid dicit Christo, nisi, Frater noster? Non tamen sicut Christi Pater, ita et noster Pater: nunquam enim Christus ita nos cōniunxit, ut nullam distinctionem faceret inter nos et se. Ille enim Filius aequalis Patri, ille aeternus cum Patre, Patrique coaeternus: nos autem facti per Filium, adoptati per Unicum (*In Io. Ev. tr.* 21,3: ML 35,1565).

1859. Deinde post remissionem peccatorum, nisi mundatam domum habitet Spiritus Sanctus, nonne cum aliis septem redit spiritus immundus, et erunt novissima hominis illius peiora quam erant prima? (Mt. 12,44-45). Ut autem habitet Spiritus Sanctus, nonne ubi vult spirat (Io. 3,8); et caritas Dei, sine qua nemo bene vivit, diffunditur in cordibus nostris, non a nobis, sed per Spiritum Sanctum qui datus est nobis? (Rom. 5,5) (*Ep.* 194,3,11: ML 33,878).

1860. Gratia quippe Dei, donum Dei est. Donum autem maximum ipse Spiritus Sanctus est; et ideo gratia dicitur (S. 144,1,1: ML 38,788).

1861. Verum illud est multo mirabilius, quod cum Deus ubique sit totus, non tamen in omnibus habitat. Non enim omnibus dici potest quod ait Apostolus...: *Nescitis quia templum Dei estis, et Spiritus Dei habitat in vobis?* (1 Cor. 3,16). Unde et e contrario de quibusdam dicit: *Quisquis autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius* (Rom. 8,9). Quis porro audeat opinari, nisi quisquis inseparabilitatem penitus Trinitatis ignorat, quod in aliquo habitare possit Pater aut Filius, in quo non habitat Spiritus Sanctus, aut in aliquo Spiritus Sanctus in quo non et Pater et Filius? Unde fatendum est ubique esse Deum per divinitatis praesentiam, sed non ubique per habitationis gratiam. Propter hanc enim inhabitationem, ubi procul dubio gratia dilectionis eius agnoscitur, non dicimus, Pater noster qui es ubique, cum et hoc verum sit, sed, *Pater noster qui es in caelis* (Mt. 6,9); ut templum eius potius in oratione commemoremus, quod et nos ipsi esse debemus, et in quantum sumus, in tantum ad eius societatem et adoptionis familiam pertinemus (*Ep.* 187, 5,16: ML 33.837)6.

5 Similia habet in *En. in Ps.* 127.3: ML 37,1678ss, et *De civ. Dei* XVII 4 9: ML 41,532. Multa etiam attulimus in tr. *De Corpore Christi, quod est Ecclesia*
6 Tota Trinitas praesens est inanima lusti per «inhabitationis gratiam», quae

1862. Cum igitur qui ubique est, non in omnibus habitat; etiam in quibus habitat, non aequaliter habitat. Nam unde est illud quod Eliseus poposcit, ut dupliciter in eo fieret Spiritus Dei qui erat in Elia? (4 Reg. 2,9), et unde in omnibus sanctis sunt alii aliis sanctiores, nisi abundantius habendo habitatorem Deum?... Hique ab eo longe esse dicuntur, qui peccando dissimillimi facti sunt; et hi ei propinquare, qui eius similitudinem pie vivendo recipiunt. Sicut recte dicuntur oculi tanto esse ab hac luce longius, quanto fuerint caeciores. Quid enim tam longe est a luce quam caecitas, etiamsi lux praesto sit, atque oculos perfundat extinctos? Propinquare autem luci merito perhibentur oculi, qui sanitatis accessu aciem recipiendo proficiunt (*Ep.* 187,5.17: ML 33,838)7.

1863. Quamobrem Deus, qui ubique praesens est, et ubique totus, non in omnibus habitat, sed in eis tantum quos efficit beatissimum templum suum, vel beatissima templa sua, eruens eos a potestate tenebrarum, et transferens in regnum Filii caritatis suae (Coi. 1,13) (*Ep.* 187,12,35: ML 33,845)8.

1864. Est quaedam visio huius temporis; erit altera visio futuri temporis: visio quae modo est, per fidem est; visio quae futura est, per speciem erit. Si credimus, videmus; si amamus, videmus. Quid videmus? Deum? Ubi est ipse Deus? Interroga Ioannem: *Deus caritas est* (1 Io. 4,16). Benedicamus nomen eius sanctum; et gaudeamus in Deo, si gaudemus in caritate. Quisquis habet praesentia ab ea differt qua Deus est ubique «per divinitatis praesentiam». Vide quae attulimus in *De Deo Uno* c.3 a.3. Quod actiones ad extra communes sint tribus divinis personis, vide in *De Trinitate* c.1.

De inhabitatione Trinitatis in anima iusti scripsit, Ar g i m i r o T u r r a d o, *La inhabitación de la Santísima Trinidad en los justos según la doctrina de San Agustín*: Aug. Mag., I 583-593; Id., *El platonismo de San Agustín y su doctrina acerca de la inhabitación del Espíritu Santo*: Augustiniana, V (1955) 471-486; Id., *La Santísima Trinidad en la vida espiritual del justo, su templo vivo, según San Agustín*: Revue des Etud. August., V (1959) 129-151 ; V (1959) 223-260.

7 Ipsa inhabitatio non aequalis in omnibus est, sed quo abundantius Deus inhabitat, eo sanctiores sumus. Et similiter abundantia inhabitationis metitur iuxta capacitatem receptivam animae iustificatae sub gratia: «Aeterna stabilitate in seipso manens, totus adesse rebus omnibus potest, et singulis totus, quamvis in quibus habitat, habeant eum pro suae capacitatis diversitate, alii amplius, alii minus, quos ipse sibi dilectissimum templum gratia suae bonitatis aedificat» (*Ep.* 187,6,19: ML 33,839). Et iterum: «Capitur autem habitans, ab aliis amplius, ab aliis minus» (*Ib.* 13,38: ML 33,847). Item, quo similiores Deo sumus pie vivendo, eo magis Deo propinquamus. Non ergo agitur de maiori vel minori cognitione Dei, nisi intelligere velis de cognitione *sapientiali* quae iuxta Augustinum, inseparabilis est a caritate. Cf. Cayré, *La contemplation augustiniennne* 128ss. Plura habet T u r r a d o, *l.c.*: Revue des Etud. August., 226ss. Vide etiam G r a b o w s k i, *The Church* 408ss, et cc. 1.3.4 nostrae *Introductionis in Theologiam* Augustini initio istius *Enchiridii*.

8 Regeneratis hominibus per Baptismum, Ssma. Trinitas in eis inhabitat. «Ipsa peccata quae primum dimittit, non nisi baptizatis dimittit. Quando? Quando baptizantur» (*De Symb. ad Cat.* 8,16: ML 40,636). «Vultis nosse quod Deus est Spiritus Sanctus? Baptizamini, et templum eius eritis» (*Ib.* 5,13: ML 40,635). Ita nova vita iustitiae et gratiae incipit per interiorem hanc renovationem et inhabitationem Dei, et magis magisque crescit sub efficienti causalitate Dei inhabitantis: «Cum itaque proficientes, in quibus mortalibus habitat, dum de die in diem renovantur, magis magisque iustificet, exaudiat orantes, mundet confitentes, ut exhibeat sibi templum immaculatum in aeternum» (*Ep.* 187,8,29: ML 33,842). Cf. T u r r a d o, *l.c.* 126ss.

caritatem, ut quid illum mittimus longe, ut videat Deum ? Conscientiam suam attendat, et ibi videt Deum. Si caritas ibi non habitat, non ibi habitat Deus: si autem caritas ibi habitat, Deus ibi habitat. Vult illum forte videre sedentem in caelo; habeat caritatem, et in eo habitat sicut in caelo (*En. in Ps.* 149,4: ML 37,1951).

1865. Talis est quisque, qualis eius dilectio est. Terram diligis? terra eris. Deum diligis? quid dicam? deus eris? Non audeo dicere ex me, Scripturas audiamus: *Ego dixi, Dii estis, et filii Altissimi omnes* (Ps. 81,6) (*In Ep. Io. ad Parth. tr.* II 14: ML 35,1997) 9.

1866. Dilectio igitur quae ex Deo est et Deus est, proprie Spiritus Sanctus est, per quem diffunditur in cordibus nostris Dei caritas, per quam nos tota inhabitat Trinitas (*De Trin.* XV 18,32: ML 42,1083).

1867. Facit in sanctis cum Patre et Filio Sanctus etiam Spiritus mansionem; intus utique, tanquam Deus in templo suo (*In Io. Evang. tr.* 76,4: ML 35,1832).

1868. Fatendum est, aliter adiuvat (Spiritus Sanctus) nondum inhabitans, aliter inhabitans. Nam nondum inhabitans adiuvat ut sint fideles, inhabitans adiuvat iam fideles (*Ep.* 194,4,18: ML 33,880).

1869. Istae septem operationes commendant septenario numero Spiritum Sanctum, qui quasi descendens ad nos, incipit a sapientia, finit ad timorem. Nos autem ascendentes incipimus a timore, perficimur in sapientia (*S.* 248,5,4: ML 38,1161).

1870. Ille (Isaías) cum praeposuisset sapientiam, lumen scilicet mentis indeficiens, adiunxit intellectum 10: tanquam quaerentibus unde ad sapientiam veniretur, responderet, Ab intellectu; unde ad intellectum, A consilio; unde ad consilium, A fortitudine; unde ad fortitudinem, A scientia; unde ad scientiam, A pietate; unde ad pietatem, A timore. Ergo ad sapientiam a timore; quia initium sapientiae timor Domini (Ps. 110,10) (*S.* 347,2,2: ML 39, 1525)πτ

1871. Opera misericordiae, affectus caritatis, sanctitas pietatis, incorruptio castitatis, modestia sobrietatis, semper haec tenenda

9 Amor similitudinem inter amantem et amatum creat. «Amando Deum, efficimur dii» (*S.* 121,1: ML 38,678). «Cogitemus nos potius tanto similiores Deo, quanto esse poterimus eius participatione iustiores» (*Ep.* 120,4,19: ML 33,461). Cf. Capâ n a g a , *l.c.* 753.

Is. 11,2-3.

11 Cf. etiam *De dir. quaest. ad Simp.* II q.1.Sss: ML 40,135ss; *En. in Ps.* 150: ML 37,1960ss; S. Frangipane, 1,17: MA I 184. S. Augustinus septem donis Spiritus Sancti accommodat petitiones quae sunt in oratione Dominica, et ostendit congruentiam inter dona et beatitudines. Cf. *De s. Dom. in Monte* II 11,38, et I 4,11: ML 34,1286.1234. Vide plura apud G. Armas, *La moral de San Agustín* (Madrid 1954) 315ss; Urbano del N. Jesús, *Ensayo sobre los dones del Espíritu Santo en la espiritualidad agustiniana*: Revista de Espiritualidad, 14 (1955) 227-250; C. Van Lierde, *Doctrina S. Augustini circa dona Spiritus Sancti ex textu Is.* 11,2-3 (Würzburg 1935); R. Garrigou-Lagrange, *Les dons du Saint Esprit chez S. Augustin*: La vie spirituelle, 24 (1930) 95-111.

sunt: sive cum in publico sumus, sive cum in domo, sive cum ante homines, sive cum in cubiculo, sive loquentes, sive tacentes, sive aliquid agentes, sive vacantes; semper haec tenenda sunt; quia intus sunt omnes istae virtutes quas nominavi. Quis autem sufficit omnes nominare? Quasi exercitus est imperatoris, qui sedet intus in mente tua. Quomodo enim imperator per exercitum suum agit quodque placet; sic Dominus Iesus Christus incipiens habitare in interiore homine nostro, id est in mente per fidem (Eph. 3,17), utitur istis virtutibus quasi ministris suis... Per has virtutes invisibiles, moventur membra visibiliter: pedes ad ambulandum; sed quo? Quo moverit bona voluntas, quae militat bono imperatori. Manus ad operandum; sed quid? Quod iusserit caritas, quae inspirata est intus a Spiritu Sancto (*In Ep. Io. ad Parth. tr.* 8,1: ML 35,2035) 12.

1872. Dei vero gratia non solum omnia sidera et omnes caelos, verum etiam omnes Angelos supergreditur (*C. duas Ep. Pel. II* 6,12: ML 44.579).

1873. Non hic audeo praecipitare sententiam: intelligat qui potest, iudicet qui potest, utrum maius sit iustos creare quam impios iustificare. Certe enim si aequalis est utrumque potentiae, hoc maioris est misericordiae (*In Io. Ev. tr.* 72,3: ML 35,1823).

1874. Quid magnificentius quam iustificare impium? ... Haec est magnificentia Domini, iustificatio peccatoris... quoniam cui plurimum dimittitur, plurimum diligit. Haec magnificentia Domini; quoniam *ubi abundavit peccatum, et superabundant gratia* (Rom. 5, 20) (*En. in Ps.* 110,3: ML 37,1464).

CAPUT XXIV

De renovatione imaginis Dei quae per peccatum decolor facta fuerat

Summarium.—Per peccatum homo non totum amisit quod habebat imaginis Dei. Amisit elementum supernaturale istius imaginis, seu iustitiam. Gratia instaurat hanc imaginem. Deformis forma per iustificationem transfertur in formosam formam: 1875-1879.—Imago Dei invenienda in «principale mentis humanae». Magna et mira est natura humana, quia naturae divinae capax est. Imago Dei per peccatum decolor facta est; reformatur per illuminationem, per sapientiam, per caritatem qua anima transfert amorem a temporalibus ad aeterna. Ista renovatio non uno momento fit, sicut uno momento fit illa renovatio qua in Baptismo omnium obtinetur remissio peccatorum, sed paulatim perficitur, «quotidianis accessibus», cupiditatem frenando et Deum amando. Tunc perfecta

•2 Iterum plura de virtutibus moralibus apud Armas, o.c. 295ss. Virtutes morales elevantur ad ordinem supernaturalem: «Sed absit ut sit in aliquo vera virtus, nisi fuerit iustus» (*C. Iui. IV* 3,17: ML 44,745). Cf. Grabowski, *The Church* 432.

1
.1 U
) N«
»
i U
l ■*>

erit Dei similitudo, cum Deum videbimus facie ad faciem. Interim in itinere renovationis, Deo propinquatur bonis moribus; pedes nostri, affectus nostri sunt; ambulamus amando: 1880-1890.

1875. Sexagesima septima... 1 Ubi cum exponerem quod scriptum est, *Et ipsa creatura Uberabitur a servitute interitus*; dixi: Et ipsa creatura, id est ipse homo, cum iam signaculo imaginis propter peccatum amisso remansit tantummodo creatura. Quod non ita accipiendum est quasi totum amiserit homo quod habebat imaginis Dei. Nam si omnino non amisisset, non esset propter quod diceretur, *Reformamini in novitate mentis vestrae* (Rom. 12,2): sed rursum, si totum amisisset, nihil remaneret unde diceretur, Quamquam in imagine ambulet homo, tamen vane conturbatur (Ps. 38,7) (*Retr.* I 26: ML 32,628).

1876. Imaginem ergo caelestis hominis nunc ex fide portamus, habituri in resurrectione quod credimus: imaginem autem terreni hominis ab ipso exordio humanae generationis induimus (*De Gen. ad litt.* VI 19,30: ML 34,352).

1877. Quomodo ergo, inquiunt, renovari dicimur, si non hoc recipimus, quod perdidit primus homo, in quo omnes moriuntur? Hoc plane recipimus secundum quemdam modum, et non hoc recipimus secundum quemdam modum. Non itaque immortalitatem spiritualis corporis recipimus, quam nondum habuit homo; sed recipimus iustitiam, ex qua per peccatum lapsus est homo. Renovabimur ergo a vetustate peccati, non in pristinum corpus animale, in quo fuit Adam, sed in melius, id est in corpus spirituale, cum efficiemur aequales Angelis Dei (Mt. 22,30), apti caelesti habitationi, ubi esca quae corrumpitur non egebimus. Renovamur ergo spiritu mentis nostrae (Eph. 4,23), secundum imaginem eius qui creavit nos, quam peccando Adam perdidit (*De Gen. ad litt.* VI 24,35: ML 34.353) 2.

1878. Nec moveat quod *naturaliter* eos dixit, *quae legis sunt facere* (Rom. 2,14), non spiritu Dei, non fide, non gratia. Hoc enim agit spiritus gratiae, ut imaginem Dei, in qua naturaliter facti sumus, instauret in nobis L Vitium quippe contra naturam est4, quod utique

1 Cf. *De div. quaest.* 83 q.77,4: «*Quia et ipsa creatura, id est, ipse homo, cum iam signaculo imaginis propter peccatum amisso remansit tantummodo creatura: et ipsa itaque creatura, id est, et ipsa quae nondum vocatur filiorum forma perfecta, sed tantum vocatur creatura, liberabitur a servitute interitus... quemadmodum nos qui iam filii Dei sumus*» (ML 40,67).

Hic «creatura» dicitur per oppositionem ad eos qui per gratiam filii sunt adoptivi Dei. S. Augustinus non adhibuit verbum *supernaturale*, in suis scriptis, tamen distinxit ordinem naturae ab ordine gratiae. Vide supra n.1414 et 1448. Gratia ergo qua filii Dei sumus amissa est per peccatum; homo vero quamvis vulneratus fuerit etiam in iis quae ad naturam pertinent, non amisit facultates animae: «Non tamen in his tantis infirmitatis et erroris malis amittere potuit naturalem memoriam, intellectum et amorem sui» (*De Trin.* XTV 14,19: ML 42,1050). Cf. Turrado, *La Santísima Trinidad en la vida espiritual* etc.: l.c., 241.

2 Elementum supernaturale imaginis Dei amissum fuit per peccatum, quod restituitur per gratiam. De conditione corporis Adae, vide tr. *De Deo creante et elev.* c.19.

3 Vide supra n.824.

4 Vide n.825.

sanat gratia... Quo vitio lex Dei est deleta de cordibus; ac per hoc, vitio sanato, cum illic scribitur, fiunt quae legis sunt naturaliter: non quod per naturam negata sit gratia, sed potius per gratiam reparata natura. *Per unum quippe hominem peccatum intravit in mundum, et per peccatum mors; et ita in omnes homines pertransivit, in quo omnes peccaverunt* (Rom. 5,12); et ideo quia non est distinctio, egent gloria Dei, iustificati gratis per gratiam ipsius (Rom. 3,23.24). Qua gratia in interiore homine renovato iustitia scribitur, quam culpa deleverat: et haec misericordia super genus humanum per Christum Iesum Dominum nostrum. *Unus enim Deus, unus et mediator Dei et hominum homo Christus Iesus* (1 Tim. 2,5) (*De Sp. et litt.* 27,47) 5.

1879. De ipsa quippe natura humana dictum est, *Vir quidem non debet velare caput, cum sit imago et gloria Dei* (1 Cor. 11,7). Quae natura in rebus creatis excellentissima, cum a suo Creatore ab impietate iustificatur, a deformi forma formosam transfertur in formam. Est quippe et in ipsa impietate, quanto magis damnabile vitium, tanto certius natura laudabilis. Et propter hoc addidit, *de gloria in gloriam* (2 Cor. 3,18): de gloria creationis in gloriam iustificationis. Quamvis possit hoc et aliis modis intelligi, quod dictum est, *de gloria in gloriam*: de gloria fidei in gloriam speciei, de gloria qua filii Dei sumus, in gloriam qua similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est (1 Io. 3,2). Quod vero adiunxit, *tanquam a Domini Spiritu* (2 Cor. 3,18); ostendit gratia Dei nobis conferri tam optabilis transformationis bonum (*De Trin.* XV 8,14: ML 42,1068).

1880. Nec illa igitur trinitas, quae nunc non est, imago Dei erit; nec ista imago Dei est, quae tunc non erit: sed ea est invenienda in anima hominis, id est rationali, sive intellectuali, imago Creatoris, quae immortaliter immortalitati eius est insita... Quamvis ratio vel intellectus nunc in ea sit sopitus, nunc parvus, nunc magnus appareat, numquam nisi rationalis et intellectualis est anima humana; ac per hoc si secundum hoc facta est ad imaginem Dei quod uti ratione atque intellectu ad intelligendum et conspiciendum Deum potest, profecto ab initio quo esse coepit ista tam magna et mira natura, sive ita obsoleta sit haec imago, ut pene nulla sit, sive obscura atque deformis, sive clara et pulchra sit, semper est... Quamquam enim magna natura sit, tamen vitiari potuit, quia summa non est: et quamquam vitiari potuerit quia summa non est, tamen quia sum-

5 Gratia restaurat naturam. Imago Dei in suo elemento naturali non omni modo deleta erat: «Non omni modo deletum est, quod ibi per imaginem Dei cum crearentur impressum est... imago Dei... quam non penitus impietas aboleverat; nam remanserat utique id quod anima hominis nisi rationalis esse non potest» (*De Sp. et litt.* 28,48: ML 44,230). Renovatur autem per gratiam: «renovari autem nisi gratia Christiana, hoc est, nisi Mediatoris intercessione non possunt» (*Ib.*). Gratia perficit naturam. Cf. plura apud Turrado, *l.c.* 242ss.

Quamquam S. Augustinus saepe ordinem naturae et gratiae simul considerat, distinctio inter ordinem naturalem et supernaturalem in eius scriptis clare elucet. «Hi qui naturaliter quae legis sunt faciunt, nondum sunt habendi in numero eorum quos Christi iustificat gratia» (*Ib.*). Cf. Turrado, *l.c.*; Grabowski, *The AlbPresent God. A study in St. Augustine* 161.

mae naturae capax est, et esse particeps potest, magna natura est (*De Trin.* XIV 4.6: ML 42,1040) 6.

1881. Nunc vero ad eam iam pervenimus disputationem, ubi principale mentis humanae⁷, quo novit Deum vel potest nosse, considerandum suscepimus, ut in eo reperiamus imaginem Dei. Quamvis enim mens humana non sit eius naturae cuius est Deus: imago tamen naturae eius qua natura melior nulla est, ibi quaerenda et invenienda est in nobis, quo etiam natura nostra nihil habet melius. Sed prius mens in se ipsa consideranda est antequam sit particeps Dei, et in ea reperienda est imago eius. Diximus enim eam etsi amissa Dei participatione obsoletam atque deformem, Dei tamen imaginem permanere⁸. Eo quippe ipso imago eius est, quo eius capax est, eiusque particeps esse potest; quod tam magnum bonum, nisi per hoc quod imago eius est, non potest (*De Trin.* XIV 8,11: ML 42,1044).

1882. Haec igitur trinitas mentis non propterea Dei est imago, quia sui meminit mens, et intelligit ac diligit se: sed quia potest etiam meminisse, et intelligere, et amare a quo facta est. Quod cum facit, sapiens ipsa fit. Si autem non facit, etiam cum sui meminit, seseque intelligit ac diligit, stulta est. Meminerit itaque Dei sui, ad cuius imaginem facta est eumque intelligat atque diligat. Quod ut brevius dicam, colat Deum non factum, cuius ab eo capax est facta, et cuius particeps esse potest; propter quod scriptum est, *Ecce Dei cultus est sapientia* (Iob 28,28): et non sua luce, sed summae illius lucis participatione sapiens erit, atque ubi aeterna, ubi beata regnabit. Sic enim dicitur ista hominis sapientia, ut etiam Dei sit. Tunc enim vera est: nam si humana est, vana est. Verum non ita Dei qua sapiens est Deus. Neque enim participatione sui sapiens est, sicut mens participatione Dei. Sed quemadmodum dicitur etiam iustitia Dei, non solum illa qua ipse iustus est, sed quam dat homini cum iustificat impium..., sic etiam dici potest de quibusdam, Ignorantes Dei sapientiam, et suam volentes constituere, sapientiae Dei non sunt subiecti (*De Trin.* XIV 12,15: ML 42,1048) 9.

6 De analogiis SSmae. Trinitatis in facultatibus animae, egimus in *De Trin.* C.9. Hic testimonia afferimus praesertim ex lib. XIV *De Trin.*, ubi ex professo disserit de imagine Dei in homine eiusque renovatione.

Fundamentum naturale imaginis supernaturalis qua anima humana particeps esse potest naturae divinae, invenit Augustinus in eo quod anima Deum intelligere et conspiciere potest. Vide n. sequentem. Cf. Cayré, *La contemplation augustinienne* 126; Braem, *l.c.* Quod doctrina S. Augustini non sit *ontologica* vide *De Deo Uno* c.1 a.4. Cf. etiam Cayré, *l.c.*

7 «Principia mentis humanae», i.e. *la raison supérieure*. Ibi «quo etiam natura nostra nihil habet melius», invenienda est imago Dei. Natura humana non est eius naturae cuius est Deus; tamen capax est participationis Dei, et de facto efficitur divinae naturae particeps per gratiam iustificationis, ut vidimus in c. pracc. Cf. A. Gardeil, *L'âme sujet récepteur de la grâce, selon S. Augustin*: *Revue Thomiste*, 31 (1926) 6-7; Cayré, *l.c.*

8 Vide *De Trin.* XIV 4,6: ML 42.1040.

9 Intellectus illuminatur luce Sapientiae Dei, sapiens Dei Sapientia fit. Haec sapientia connectitur cum cultu Dei seu pietate. «Nunc de sapientia nobis est disserendum: non de illa Dei, quae procul dubio Deus est... sed loquemur de hominis sapientia, vera tamen quae secundum Deum est, et verus ac praeci-

1883. Est igitur natura non facta, quae fecit omnes caeteras magnas parvasque naturas, eis quas fecit sine dubitatione praestantior, ac per hoc hac etiam de qua loquimur, rationali et intellectuali, quae hominis mens est, ad eius qui eam fecit imaginem facta. Illa autem caeteris natura praestantior Deus est. Et quidem non *longe positus ab unoquoque nostrum*, sicut Apostolus dicit; adiungens, *In illo enim vivimus, et movemur, et sumus* (Act. 17,37.28). Quod si secundum corpus diceret, etiam de isto corporeo mundo posset intelligi. Nam et in illo secundum corpus vivimus, movemur, et sumus. Unde secundum mentem quae facta est ad eius imaginem, debet hoc accipi, excellentiore quodam, eodemque non visibili, sed intelligibili modo... Magna itaque hominis miseria est cum illo non esse, sine quo non potest esse. In quo enim est, procul dubio sine illo non est: et tamen si eius non meminit, eumque non intelligit, nec diligit, cum illo non est (*De Trin.* XIV 12,16: ML 42,1048).

1884. Cum autem Deum diligit mens, et sicut dictum est, consequenter eius meminit, cumque intelligit, recte illi de proximo suo praecipitur, ut eum sicut se diligat. Iam enim se non diligit perverse, sed recte, cum Deum diligit, cuius participatione imago illa non solum est, verum etiam ex vetustate renovatur, ex deformitate reformatur, ex infelicitate beatificatur. Quamvis enim se ita diligat, ut si alterutrum proponatur, malit omnia quae infra se diligit perdere quam perire: tamen superiorem deserendo, ad quem solum posset custodire fortitudinem suam, eoque frui lumine suo..., sic infirma et tenebrosa facta est, ut a se quoque ipsa, in ea quae non sunt quod ipsa, et quibus superior est ipsa, infelicius laberetur per amores quos non valet vincere, et errores a quibus non videt qua redire (*De Trin.* XIV 14,18: ML 42,1050) 10.

1885. Huic (Christus-Sapientia) haeremus per sanctificationem. Sanctificati enim plena et integra caritate flagramus, qua sola efficitur ut a Deo non avertamur, eique potius quam huic mundo conformemur: Praedestinavit enim, ut ait idem Apostolus, *conformes nos fieri imaginis Filii eius* (Rom. 8,29). 23. Fit ergo per caritatem ut conformemur Deo, et ex eo conformati atque configurati, et circumcisi ab hoc mundo, non confundamur cum iis quae nobis debent esse subiecta. Fit autem hoc per Spiritum sanctum. *Spes enim, inquit, non confundit; quoniam caritas Dei diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum qui datus est nobis* (Rom. 5,5) (*De mor. Eccl. Cath.* 13,22-23: ML 32,1320).

puus cultus eius est, quae uno nomine *Theosebcia* graece appellatur. Quod nomen nostri... pietatem dixerunt» (*De Trin.* XIV 1,1: ML 42,1035).

Docet insuper Augustinus quod elementum fundamentale renovationis imaginis Dei in homine consistit in gratia justificationis, «non illa qua ipse iustus est, sed quam dat homini seu iustitia, «non illa qua ipse iustus est, sed quam dat homini cum iustificat impium». Cf. Turrado, *l.c.* 249.

10 Vera renovatio imaginis quae «vitio in deterius commutata» fuerat, (*De Trin.* XV 20,39: ML 42,1088), perficitur per caritatem, quae voluntatem et omnes animae potentias ad Deum ordinat. Aspectus naturalis et supernaturalis imaginis intime relati apparent, quin tamen confundantur. Vide nn. quae sequuntur. Cf. G. Bavaud, *l.c.*; Turrado, *l.c.*-250; Cayré, *l.c.* 124.

1886. Nullum est isto Dei dono (caritate) excellentius. Solum est quod dividit inter filios regni aeterni et filios perditionis aeternae. Dantur et alia per Spiritum sanctum munera, sed sine caritate nihil prosunt... ita ut ipsam fidem non faciat utilem nisi caritas. Sine caritate quippe fides potest quidem esse, sed non et prodesse... Dilectio igitur quae ex Deo est et Deus est, proprie Spiritus sanctus est, per quem diffunditur in cordibus nostris Dei caritas, per quam nos tota inhabitat Trinitas (*De Trin.* XV 18,32: NIL 42,1082-83).

1887. Qui vero... convertuntur ad Dominum ab ea deformitate, qua per cupiditates saeculares conformabantur huic saeculo, reformantur ex illo, audientes Apostolum dicentem, *Nolite conformari huic saeculo, sed reformamini in novitate mentis vestrae* (Rom. 12,2): ut incipiat illa imago ab illo reformari, a quo formata est. Non enim reformare se ipsam potest, sicut potuit deformare. Dicit etiam alibi: *Renovamini spiritus mentis vestrae, et induite novum hominem eum qui secundum Deum creatus est in iustitia et sanctitate veritatis* (Eph. 4,23.24). Quod ait, *secundum Deum* creatum; hoc alio loco dicitur, *ad imaginem Dei* (Gen. 1,27). Sed peccando, iustitiam et sanctitatem veritatis amisit; propter quod imago deformis et decolor facta est: hanc recipit, cum reformatur et renovatur... Fit ergo ista renovatio reformatioque mentis secundum Deum, vel secundum imaginem Dei. Sed ideo dicitur *secundum Deum*, ne secundum aliam creaturam fieri putetur; ideo autem, *secundum imaginem Dei*, ut in ea re intelligatur fieri haec renovatio, ubi est imago Dei, id est in mente (*De Trin.* XIV 16,22: ML 42, 1053-54) ¶

1888. Sane ista renovatio non momento uno fit ipsius conversionis, sicut momento uno fit illa in Baptismo renovatio remissione omnium peccatorum: neque enim vel unum quantulumcumque remanet quod non remittatur. Sed quemadmodum aliud est carere febribus, aliud ab infirmitate, quae febribus facta est, revalescere; itemque aliud est infixum telum de corpore demere, aliud vulnus quod eo factum est secunda curatione sanare: ita prima curatio est causam remove re languoris, quod per omnium fit indulgentiam peccatorum: secunda ipsum sanare languorem, quod fit paulatim proficiendo in renovatione huius imaginis: quae duo demonstrantur in Psalmo, ubi legitur, *Qui propitius fit omnibus iniquitatibus tuis*; quod fit in Baptismo: deinde sequitur, *Qui sanat omnes languores tuos* (Ps. 102,3): quod fit quotidianis accessibus, cum haec imago renovatur. De qua re Apostolus apertissime locutus est, dicens: *Et si exterior homo noster corrumpitur, sed interior renovatur de die in diem* (2 Cor. 4,16). *Renovatur autem in agnitione Dei*, hoc est, in iustitia. et *sanctitate veritatis* (Coi. 3,10; Eph. 4,24)... In agnitione igitur Dei, iustitiaque et sanctitate veritatis, qui de die in diem proficiendo renovatur, transfert amorem a temporalibus ad aeterna, a visibilibus ad intelligibilia, a carnalibus ad spiritualia; atque ab

¹¹ Amissa per peccatum iustitia, ipsa imago deformis et decolor facta est. Potuit homo eam deformare, non vero renovare.

istis cupiditatem frenare atque minuere, illisque se caritate alligare diligenter insistit. Tantum autem facit, quantum divinitus adiuvatur. Dei quippe sententia est: *Sine me nihil potestisfacere* (Io. 15,5). In quo profectu et accessu tenentem Mediatoris fidem cum dies vitae huius ultimus quemque compererit, perducendus ad Deum quem coluit, et ab eo perficiendus excipietur ab Angelis sanctis, incorruptibile corpus in fine saeculi non ad poenam, sed ad gloriam recepturus. In hac quippe imagine tunc perfecta erit Dei similitudo quando Dei perfecta erit visio. De qua dicit apostolus Paulus: *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem* (1 Cor. 13,12). Item dicit, *Nos autem revelata facie gloriam Domini spéculantes, in eamdem imaginem transformamur de gloria in gloriam, tanquam a Domini spiritu* (2 Cor. 3,18: hoc est quod fit de die in diem bene proficientibus (*De Trin.* XIV 17,23: ML 42,1054) 12.

1889. Et tamen, cum omnino nemo possit fugere ab illo qui ubique est, nisi quidam longe essent a Deo, non diceretur: *Populus iste labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* (Is. 19,13). Non ergo loco quisque longe est a Deo, sed dissimilitudine. Quid est, dissimilitudine? Mala vita, malis moribus. Si enim bonis moribus propinquatur Deo; malis moribus receditur a Deo. Unus ergo idemque homo corpore stans uno loco, et amando Deum accedit ad Deum, et amando iniquitatem recedit a Deo; nusquam pedes movet, et tamen potest et accedere et recedere. Pedes enim nostri in hoc itinere, affectus nostri sunt. Prout quisque affectum habuerit, prout quisque amorem habuerit ita accedit vel recedit a Deo... Ergo si dissimilitudine recedimus a Deo, similitudine accedimus ad Deum. Qua similitudine? Ad quam facti sumus, quam in nobis peccando corrueramus, quam peccatorum remissione recepimus, quae in nobis renovatur intus in mente, ut tanquam resculpatur in nummo, id est, in anima nostra imago Dei nostri, et redeamus ad thesauros eius (*En. in Ps.* 94,2: ML 37,217).

1890. Meminerim tui (Domine Deus meus), intelligam te, diligam te. Auge in me ista, donec me reformes ad integrum (*De Trin.* XV'28,51: ML 42,109s)'13.

12 Renovatio incipit in Baptismo «remissione omnium peccatorum». Proficit amore rerum aeternarum. Perficietur in visione beatifica. «Tunc erit plena iustitia, quando plena sanitas: tunc plena sanitas, quando plena caritas; ... tunc autem plena caritas, quando videbimus eum sicuti est (1 Io. 3,2) (*De perf. iust. hom.* 3,8: ML 44,295. In itinere renovationis et perfectionis spiritualis «imus non ambulando, sed amando» (*Ep.* 155,4,13: ML 33,672). Et tandem: «Caritas inchoata, inchoata iustitia est; caritas provecta, provecta iustitia est; caritas magna, magna iustitia est; caritas perfecta, perfecta iustitia est» (*De nat. et gr.* 70,84: ML 44,290). Cf. supra c.5: *De facienda et perficienda iustitia*. Vide Turrado, *l.c.* 248ss; Cayré, *o.c.* 122, ubi apte observat quod termini ab Augustino usurpati, uti *reformatio, renovatio, restauratio* subaudiunt adiectivum *supernaturalis*, ut evincatur necessitas et gratiae habitualis et gratiae actualis.

13 Iam vidimus quod iustus vitam agens mortalem excidere potest a sanctitate (vide inter alia, c.6 et 15); et quod gratia sanctificans non sit aequalis in omnibus, et quod capax sit augmenti (vide c.23.24). Docet tandem Augustinus quod nullus mortalium certitudinem habeat absolutam de sua caritate et iustitia, bene vero habere possit aliquam certitudinem moralem. Cf. *En. in Ps.* 41,13:

» B
» "H
« .i
Iti
i SH

i·Mi
f! il
β:
§H
η

'«/.
tíl

Bibi.: Praeter opera citata, cf. G. B. Ladner. *St. Augustine's conception of the reformation of man to the image of God*: Aug. Mag., II 867-878; Cayre, *l'Évolution de la mystique d'après les grands traités de S. Augustin*: Ib., 609-622; P. Muñoz Vega, *Los problemas de la experiencia mística a la luz del pensamiento agustiniano*: Ib., I 603-607; H. Somers, *Image de Dieu et illumination divine*: Ib., I 451-462; L. Arias, *Obras de San Agustín*: BAC, V 91-94; G. A. McCool, *The Ambrosian origin of St. Augustine's theology of the image of God in man*: Theological Studies, 20 (1959) 62-81; Albert Auer, *Reformatio aus dem Ewigen, Augustinus-Franz von Assisi-Bonaventura-Luther* (Salzburg 1955); F. J. Thonnard, *Traité de vie spirituelle à l'école de S. Augustin* (Paris 1959); G. Combès, *La charité d'après S. Augustin* (Paris 1934).

Reddet meritis, qui donat merita

Summarium.—Quaestionem proponit: Si vita aeterna bonis operibus redditur, quomodo gratia est vita aeterna, cum gratia gratis detur? Responsio in eo est quod ipsa bona opera quibus vita aeterna redditur, ad Dei gratiam pertinent, cum qua homo cooperatur. Vita aeterna ergo et merces nuncupatur et gratia; merces quia bonis operibus redditur, gratia quia ipsa merita quibus datur munera sunt Dei. Quapropter cum Deus coronat merita nostra, coronat dona sua: 1891-1896.—Debitorem se fecit Deus, non accipiendo sed promittendo: 1897-1899.—Iustus mereri potest augmentum gloriae. Peccator auxilio divino adiutus, potest mereri *de congruo* gratiam habitualement: 1900-1904.

1891. Et nascitur inde non parva quaestio, quae Domino donante solvenda est. Si enim vita eterna bonis operibus redditur, sicut apertissime dicit Scriptura, Quoniam Deus *reddet unicuique secundum opera eius* (Mt. 16,27): quomodo gratia est vita aeterna, cum gratia non operibus reddatur, sed gratis detur, ipso Apostolo dicente, *Ei qui operatur, merces non imputatur secundum gratiam, sed secundum debitum* (Rom. 4,4), et iterum, *Reliquiae, inquit, per electionem gratiae salvae factae sunt: alioquin gratia iam non est gratia* (Rom. 11,5.6). Quomodo est ergo gratia vita aeterna, quae ex operibus sumitur? An forte vitam aeternam non dixit Apostolus gratiam? Imo vero sic dixit, ut negari omnino non possit; nec intellectorem acutum, sed tantummodo intentum desideret auditorem. Cum enim dixisset, *Stipendium peccati, mors*; continuo subdidit, *Gratia autem, vita aeterna, in Christo Iesu Domino nostro* (Rom. 6,23) (*De gr. et lib. arb.* 8,19: ML 44,892).

1892. Ista ergo quaestio nullo modo mihi videtur posse solvi, nisi intelligamus et ipsa bona opera nostra quibus aeterna redditur vita, ad Dei gratiam pertinere, propter illud quod ait Do-

ML 36*473; *In Ep. Io. ad Parth. tr.* 5,10: ML 35,2017; *In Io. Ev. tr.* 74 n.1,2: ML 35,1826-27. Pro argumentis quae ex S. Augustino allegabantur pro et contra, cf. M. Guérard des Lauriers. *S. Augustin et la question de la certitude de la grâce au Concile de Trente*: Aug Mag., II 1057-1067.

minus Iesus, *Sine me nihil potestis facere* (Io. 15). Et ipse Apostolus cum dixisset, *Gratia salvi facti estis per fidem, et hoc non ex vobis, sed Dei donum est; non ex operibus, ne forte quis extollatur*: vidit utique putare posse homines hoc ita dictum, quasi necessaria non sint opera bona credentibus, sed eis fides sola sufficiat; et rursus posse homines de bonis operibus extolli, velut ad ea facienda sibi ipsi sufficiant; mox itaque addidit, *Ipsius enim sumus figmentum, creati in Christo Iesu in operibus bonis, quae praeparavit Deus, ut in illis ambulemus* (Eph. 2,8-10)... Quomodo ergo, non *ex operibus, ne forte quis extollatur*? Sed audi, et intellige, non *ex operibus* dictum, tanquam tuis ex te ipso tibi existentibus, sed tanquam his in quibus te Deus finxit, id est formavit et creavit. Hoc enim ait, *Ipsius sumus figmentum, creati in Christo Iesu in operibus bonis*; non illa creatione qua homines facti sumus, sed ea de qua ille dicebat, qui utique iam homo erat, *Cor mundum crea in me, Deus* (Ps. 50,12); et de qua dicit Apostolus, *Si qua igitur in Christo nova creatura, vetera transierunt; ecce facta sunt nova: omnia autem ex Deo* (2 Cor. 5,17-18). Fingimur ergo, id est formamur et creamur in *operibus bonis, quae*, non praeparavimus nos, sed *praeparavit Deus, ut in illis ambulemus*. Itaque, carissimi, si vita bona nostra nihil aliud est quam Dei gratia, sine dubio et vita aeterna, quae bonae vitae redditur, Dei gratia est: et ipsa enim gratis datur, quia gratis data est illa cui datur. Sed illa cui datur, tantummodo gratia est: haec autem quae illi datur, quoniam praemium eius est, gratia est pro gratia, tanquam merces pro iustitia; ut verum sit, quoniam verum est, quia reddet unicuique Deus secundum opera eius (*De gr. et lib. arb.* 8,20: ML 44,892) L

1893. Unde et ipsam vitam aeternam, quae certe merces est operum bonorum, gratiam Dei appellat Apostolus: *Stipendium enim, inquit, peccati mors; gratia autem Dei vita aeterna in Christo Iesu Domino nostro* (Rom. 6,23)... Intelligendum est igitur etiam ipsa hominis bona merita esse Dei munera; quibus cum vita aeterna redditur, quid nisi gratia pro gratia redditur? (Io. 1,16) (*Enchir.* 107: ML 40,282).

1894. *Ego enim iam immolor, et tempus resolutionis meae instat. Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; de cetero superest mihi corona iustitiae, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus index* (2 Tim. 4,6-8). Reddet meritis, qui donat merita. Factus

‡ Ne quis concludat ergo ex eo quod vita aeterna gratia sit, fidem solam sufficere nec opera bona requiri. Requiruntur bona opera, sed quia gratiae est ut opera supernaturali remuneratione digna sint, ideo vita aeterna gratia est, hac tamen differentia quod gratia qua bona opera fiunt nequeat per liberum arbitrium mereri ut autumnabant Pelagiani, vita vero aeterna reddatur «tanquam merces pro iustitia» operibus libere factis sub gratia. De cooperatione hominis cum gratia, egimus in cc.18 et 19.

Alio etiam modo ex tenore universalis doctrinae S. Augustini vita aeterna et *gratia* et *merces* recte dici potest. «*Gratia* est, si ad divinam praedestinationem referatur, qua Deus statuit electis conferre gratiam, sine qua recte agere et perseverare non possent; *merces*, si referatur ad iustitiam, qua recte agentes et perseverantes coronaP» (Berti, *De theol. disc.* vol. 1-2 1.19 c.6,164). Inmérito ergo arguunt Protestantes ex Augustino. Cf. M. Bendiscioli, *L'agostinismo dei riformatori protestanti*: Revue des Etud. August., I (1955) 203-224.

est apostolus, qui non erat dignus: et non coronabitur dignus? Ibi enim, quando accepit gratiam, non debitam, sed gratuitam: non sum, inquit, dignus vocari apostolus, sed gratia Dei sum quod sum. Modo autem debitum exigit: Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi; de cetero autem superest mihi corona iustitiae, corona iustitiae debetur mihi. Et ut scias quia debetur: Quam reddet mihi. Non dixit, dat mihi, aut, donat mihi, sed, reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex. Misericors donavit mihi, iustus reddet mihi 2. Video, beate Paule, quibus corona debetur, meritis tuis; sed respiciens quod fuisti agnosco Dei dona sunt ipsa merita tua. Dixisti, Bonum certamen certavi; sed tu ipse dixisti, *Gratias Deo, qui dat nobis victoriam per Dominum nostrum Iesum Christum* (i Cor. 15,57). Bonum ergo certamen certasti, sed Christo donante vicisti. Dixisti, Cursum consummavi; sed tu ipse dixisti, *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei* (Rom. 9,16). Dixisti, Fidem servavi; sed tu ipse dixisti, *Misericordiam consecutus sum, ut fidelis essem* (1 Cor. 7,25). Videmus ergo Dei dona esse merita tua, et ideo gaudemus de corona tua (*S. Guelferb.* 23,5: MA I 520).

1895. Propter quod ego in hac epistola, quae ad vos pervenit, probavi per testimonia sanctarum Scripturarum..., et bona opera nostra, et pias orationes, et rectam fidem nullo modo in nobis esse potuisse, nisi haec acciperemus ab illo, de quo dicit apostolus, *Omne datum optimum, et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum* (Iac. 1,17); ne quisquam dicat meritis operum suorum, vel meritis orationum suarum, vel meritis fidei suae, sibi traditam Dei gratiam, et putetur verum esse quod illi haeretici dicunt, gratiam Dei secundum merita nostra dari; quod omnino falsissimum est: non quia nullum est meritum, vel bonum piorum, vel malum impiorum (alioquin quomodo iudicabit Deus mundum?) sed misericordia et gratia Dei convertit hominem, de qua Psalmus dicit, *Deus meus, misericordia eius praeveniet me* (Ps. 58,11); ut iustificetur impius, hoc est, ex impio fiat iustus, et incipiat habere meritum bonum, quod Dominus coronabit, quando indicabitur mundus (*Ep.* 217,4: ML 33.97o)3.

1896. Quod est ergo meritum hominis ante gratiam, quo me-

2 Pulchre dictum: «Misericors donavit mihi, iustus reddet mihi». Misericordiae Dei est ut gratuito quibus voluerit gratiam elargiatur, quae naturaliter mereri non potest; iustitiae vero Dei est ut quibus sub gratia libere egerint vita aeterna tamquam merces reddatur. Quia tamen Dei est ut homo mereri possit, ideo recte repetit Augustinus Deum dona sua coronare, cum merita nostra coronat.

3 S. Augustinus in secunda epistola ad Sixtum presbyterum romanum (*Ep.* 194: ML 33,874-891) docuerat fidem donum Dei esse, Deum munera sua coronare cum merita nostra coronat, et insuper defenderat gratuitatem praedestinationis. Quia monachi Adrumetani in Africa ex hac doctrina Augustini concluderant, «quod in die iudicii non sit redditurus Deus unicuique secundum opera eius» (*Ep.* 214,1 : ML 33,969), hanc misit S. Doctor epistolam ad Valentinum monasterii Adrumetani Praepositum, in qua, dum reicit contentionem Pelagianorum quod gratia scilicet, «secundum merita nostra» detur, defendit tamen hominem vere mereri sub gratia Dei, idcoque homines vere iudicari a Deo secundum ea quae egerint.

» »4
4M
* bl
1 Hi
» K
I. VI

l »*
r 4

rito percipiat gratiam cum omne bonum meritum nostrum non in nobis faciat nisi gratia; et cum Deus coronat merita nostra, nihil coronet quam munera sua?... Unde et ipsa vita aeterna, quae utique in fine sine fine habebitur, et ideo meritis praecedentibus redditur; tamen quia eadem merita quibus redditur, non a nobis parata sunt per nostram sufficientiam, non ob aliud nisi quia gratis datur; nec ideo quia non meritis datur, sed quia data sunt et ipsa merita quibus datur (*Ep.* 194,5,19: ML33,880).

1897. *De cetero superest mihi corona iustitiae, quam reddet mihi Dominus in illo die iustus iudex* (2 Tim. 4,8). Non ait, dat, sed reddet: si reddet, debebat. Et numquid mutuum acceperat ut deberet? Debet coronam, reddit coronam, non factus debitor ex mutuo nostro, sed ex promisso suo: neque enim, cum eius merita coronabat, non dona sua coronabat (*S. Mai*, 19,2: MA I 310).

1898. Debitor enim factus est, non aliquid a nobis accipiendo, sed quod ei placuit promittendo. Aliter enim dicimus homini, Debes mihi, quia dedi tibi: et aliter dicimus, Debes mihi, quia promisisti mihi... (*S.* 158,2,2: ML 38,863).

1899. Indulgentiam donavit, coronam reddet: donator est indulgentiae, debitor coronae. Unde debitor? accepit aliquid? Cui debet aliquid Deus? Ecce videmus quia tenet eum debitorem Paulus, consecutus misericordiam, exigens veritatem: *Reddet mihi*, inquit, *Dominus in die illo* (2 Tim. 4,8). Quid tibi reddet, nisi quod tibi debet? Unde tibi debet? quid ei dedisti? Quis prior dedit illi, et retribuetur ei? (Rom. 11,35). Debitorem Dominus ipse se fecit, non accipiendo, sed promittendo: non ei dicitur, Redde quod accepisti; sed, Redde quod promisisti (*En. in Ps.* 83,16: ML 37,1068).

1900. Illo ergo modo possumus exigere Dominum nostrum, ut dicamus: Redde quod promisisti, quia fecimus quod iussisti: et hoc tu fecisti, quia laborantes iuvisti (*S.* 158,2,2: ML 38:863).

1901. Etsi alius est alio fortior, alius alio sapientior, alius alio iustior, alius alio sanctior; *in domo Patris mansiones multae sunt* (Io. 14,2) ... ubi mansionem pro suo quisque accepturus est merito... Multae mansiones, diversas meritorum in una vita aeterna significant dignitates (*In Io. Ev. tr.* 67,2: ML 35,1812).

1902. Quis autem dicat eum qui iam coepit credere, ab illo in quem credidit nihil mereri? (*De praed. sanet.* 2,4: ML 44,962) 4.

1903. Si quis autem dixerit quod gratiam bene operandi fides mereatur; negare non possumus, imo vero gratissime confitemur. Hanc enim fidem volumus habeant, qua impetrent caritatem quae sola vere bene operatur, isti fratres nostri qui multum de suis

E.

4 Opera ergo quae fiunt ante iustificationem cum auxilio praevenientis gratiae, promerentur iustificationem ipsam de congruo, nam ad iustificationem disponunt, ut vidimus in c.21. Non vero habent meritum *de condigno** quia deest princeps conditio, scilicet status gratiae, et hoc sensu ait Augustinus: «Quid enim habere boni meriti possunt peccatores?» (vide infra n.1904). Cf. Bert i, o.c. 166-167.

operibus gloriantur; caritas autem usque adeo donum Dei est, ut Deus dicatur (i Io. 4,S) (*Ep.* 186,3,7: ML 33,818).

1904. Possunt quidem dicere remissionem peccatorum esse gratiam, quae nullis praecedentibus meritis datur: quid enim habere boni meriti possunt peccatores? Sed nec ipsa remissio peccatorum sine aliquo merito est, si fides hanc impetrat: neque enim nullum est meritum fidei; qua fide ille dicebat, *Deus, propitius esto mihi peccatori*; et descendit iustificatus merito fidelis humilitatis, quoniam qui se humiliat, exaltabitur (Lc. 18,13-14). Restat igitur ut ipsam fidem unde omnis iustitia sumit initium..., non humano, quod istis extollunt, tribuamus arbitrio, nec ullis praecedentibus meritis, quoniam inde incipiunt bona quaecumque sunt merita; sed gratuitum donum Dei esse fateamur (*Ep.* 194,3,9: ML 33,877) 5.

5 Hic Augustinus distinguit inter meritum *de congruo*, quod fidei atque aliis dispositionibus peccatoris tribuit, et meritum *de condigno*, quod justificationem sequitur.

Mens Augustini erat gratuitatem gratiae contra Pelagium defendere, quia cum iste, ut damnationem effugeret in Synodo Diospolitana, loquebatur de gratia quae «sine ullis praecedentibus meritis» datur (*Ib.* n.8), per istam gratiam tantummodo intelligebat «ipsam humanam naturam in qua conditi sumus» (*Ib.*). Propterea etsi Pelagiani dicant remissionem peccatorum dari «nullis praecedentibus meritis», tamen, quia iuxta illos et Semipelagianos postea, *initium fidei* in libero arbitrio est, remissio ipsa peccatorum non erit gratuita. Negat quidem Augustinus iustificationem mereri posse *de condigno*, aut operibus naturalibus; tamen meritum *de congruo* dispositionibus «fidelis humilitatis» peccatoris tribuit.

ii j
S f
?L
or | ii
!»
ri l
t

lt:

0

«1

De notione sacramenti

Summarium. Signum definit. Divisio signorum: alia sunt naturalia, alia data. Signa cum ad res divinas pertinent, sacramenta appellantur. Duo elementa in sacramentis: signum sensibile, aliquid sacrum significans. A signo sacro distinguit *rem*, seu *virtutem* sacramenti. Similitudo existât oportet inter signum et rem significatam: 1905-1912.—Quandoque latiori sensu usurpat vocem «sacramentum», i.e. signum sacrum, atque tunc sacramenta vocat etiam traditionem Symboli, vel orationem dominicam. Alias de sacramentis strictiori sensu loquitur, et de productione rei per signum sacrum significatae. Non definite tamen dixit, utrum relatio inter ritum et rem sacram sit relatio causalitatis, an tantum concomitantiae. Sacramentum accipiendum est. Functio socialis sacramentorum in omni religione. Sunt signa unionis inter membra Ecclesiae: 1913-1922.

1905. Signum est enim res, praeter speciem quam ingerit sensibus, aliud aliquid ex se faciens in cogitationem venire... 2. Signorum alia sunt naturalia, alia data. Naturalia sunt, quae sine voluntate atque ullo appetitu significandi, praeter se aliquid aliud ex se cognosci faciunt, sicuti est fumus significans ignem... 3. Data vero signa sunt, quae sibi quaeque viventia invicem dant ad demonstrandos, quantum possunt, motus animi sui, vel sensa, aut intellecta quaelibet... Horum igitur signorum genus, quantum ad homines attinet, considerare atque tractare statuimus; quia et signa divinitus data, quae in Scripturis sanctis continentur, per homines nobis indicata sunt, qui ea conscripserunt (*De doct. chr.* II 1,2-3: ML 34,35-37).

1906. Sub signo enim servit qui operatur aut veneratur aliquam rem significantem, nesciens quid significet: qui vero aut operatur, aut veneratur utile signum divinitus institutum, cuius vim significationemque intelligit, non hoc veneratur quod videtur et transit, sed illud potius quo talia cuncta referenda sunt. Talia autem homo spiritualis et liber est, etiam tempore servitutis, quo carnalibus animis nondum oportet signa illa revelari quorum iugo edomandi sunt. Tales autem spirituales erant Patriarchae ac Prophetae, omnesque in populo Israel per quos nobis Spiritus sanctus ipsa Scripturarum et auxilia et solatia ministravit. Hoc vero tempore posteaquam resurrectione Domini nostri manifestissimum indicium nostrae libertatis illuxit, nec eorum quidem signorum, quae iam intelligimus, operatione gravi onerati sumus; sed quaedam pauca pro multis, eademque factu facillima, et intellectu augustissima, et observatione castissima ipse Dominus **et apostolica tradidit disci-**

It

plina: sicuti est Baptismi sacramentum, et celebratio corporis et sanguinis Domini (*De doct. chr.* III 9,13: ML 34,70).

1907. (Signa) cum ad res divinas pertinent, Sacramenta appellantur (*Ep.* 138,1,7: ML 33,527) L

1908. Nec quod ab antiquis patribus talia sacrificia facta sunt in victimis pecorum, quae nunc Dei populus legit, non facit, aliud intelligendum est, nisi rebus illis eas res fuisse significatas, quae aguntur in nobis, ad hoc ut inhaereamus Deo, et ad eundem finem proximo consulamus. Sacrificium ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum, id est sacrum signum est (*De ciu. Dei* X 5: ML 41,282).

1909. Ideo dicuntur sacramenta, quia in eis aliud videtur, aliud intelligitur. Quod videtur, speciem habet corporalem, quod intelligitur, fructum habet spirituales (S. 272: ML 38,1247).

1910. De sacramento sane (salis) quod accipit (catechumenus), dum ei bene commendatum fuerit, signacula quidem rerum divinarum esse: visibilia, sed res ipsas invisibiles in eis honorari: nec sic habendam esse illam speciem benedictione sanctificatam, quemadmodum habetur in usu quolibet (*De cat. rud.* 26,50: ML 40,344) 2.

igii. Nam et nos hodie accipimus visibilem cibum: sed aliud est sacramentum, aliud virtus sacramenti (*In Io. Ev. tr.* 26,11: ML 35,1611).

1912. Si enim sacramenta quamdam similitudinem earum rerum quarum sacramenta sunt, non haberent, omnino sacramenta non essent. Ex hac autem similitudine plerumque etiam ipsarum rerum nomina accipiunt. Sicut ergo secundum quemdam modum sacramentum corporis Christi corpus Christi est, sacramentum sanguinis Christi sanguis Christi est, ita sacramentum fidei 3 fides est (*Ep.* 98,9: ML 33,364).

1913. Tractavimus ad eos (infantes) de sacramento Symboli, quod credere debeant: tractavimus de sacramento orationis dominicae, quomodo petant (S. 228,3: ML 38,1102).

1914. Et cum essent (in Vet. Lege) omnia communia sacramenta, non communis erat omnibus gratia, quae sacramentorum virtus est. Sicut et nunc iam revelata fide quae tunc velabatur, omnibus in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti baptizatis (Mt. 28, 19), commune est lavacrum regenerationis; sed ipsa gratia cuius ipsa sunt sacramenta, qua membra corporis Christi cum suo capite

1 De sensibus quibus Augustinus utitur verbis «sacramentum et mysterium?», amplissime scripsit C. Coutourier, *Etudes Augustiniennes* (Paris 1953) 161-301. Iuxta ipsum Coutourier haud minus quam 2.279 vicibus haec verba leguntur apud S. Augustinum.

2 Cf. quae de sacramento catechumenorum seu de datione salis, scripsit Benedictus Busch, *De initiatione Christiana secundum doctrinam S. Augustini* (Romae 1939) 55-59. S. Augustinus morbo pressus cum adhuc puer, hoc sacramento catechumenorum initiatus fuit: «et signabar iam signo crucis eius, et condiebar eius sale, iam inde ab utero matris meae» (*Conf.* I 11,17: ML 32,668).

3 «Sacramentum fidei», i.e. Baptismus. Cf. Thomas Camelot, *Sacramentum fidei*: Aug. Mag., II 891-896.

regenerata sunt, non communis est omnibus. Nam et haeretici habent eundem Baptismum, et falsi fratres in communione catholici nominis (*En. in Ps. 77,2: ML 36,983*)4.

1915. Quare non ait, mundi estis propter Baptismum quo loti estis, sed ait, *propter verbum quod locutus sum vobis* (Io. 15,3); nisi quia et in aqua verbum mundat? Detrahe verbum, et quid est aqua nisi aqua? Accedit verbum ad elementum, et fit sacramentum, etiam ipsum tanquam visibile verbum... Unde ista tanta virtus aquae, ut corpus tangat et cor abluat, nisi faciente verbo: non quia dicitur, sed quia creditur? Nam et in ipso verbo, aliud est sonus transiens, aliud virtus manens... *Hoc est verbum fidei quod praedicamus* (Rom. 10,8): quo sine dubio ut mundare possit, consecratur et Baptismus. Christus quippe nobiscum vitis, cum Patre agricola, *dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea*. Lege Apostolum, et vide quid adiungat: *Ut eam sanctificaret*, inquit, *mundans eam lavacro aquae in verbo* (Eph. 5,25-26). Mundatio igitur nequaquam fluxu et labili tribueretur elemento, nisi adderetur *in verbo*. Hoc verbum fidei tantum valet in Ecclesia Dei, ut per ipsum credentem, offerentem, benedicientem, tingentem, etiam tantillum mundet infantem; quamvis nondum valentem corde credere ad iustitiam, et ore confiteri ad salutem (*In Io. Ev. tr. 80,3: ML 35,1840*)5.

4 Sacramentum strictiori sensu heic intelligit, nam loquitur de virtute sacramenti, quam in gratia reponit, eamque illustrat ex eo quod etiam haeretici Baptismum valide recipiunt, quin tamen gratiam obtineant.

5 Non constat inter interpretes Augustini, utrum hoc «verbum» designet invocationem Trinitatis, seu formam Baptismi, an praevidam benedictionem aquae ad Baptismum destinatae. Generatim antiquiores auctores de forma Baptismi illud intelligunt. Ita Berth, *De theol. disc.*, vol.3-4 1.30 c.9,195; Esrius, *In Sent, libros quatuor*, in 1.4 d.1 a.18; Maldonatus, *De sacramentis disputationes*, I p.3.s,22. Nostris diebus haec opinio a multis etiam defenditur, e.g. H. Hocedez, *La conception augustinienne du sacrament dans le tractatus 80 in ioannem*: Rech, de Se. Rei., 10 (1919) 1-29; B. Busch, *o.c.* 93-94; Th. Camelot, *l.c.* 894; praesertim vero Alfred J. Gendreaus, *Sancti Augustini doctrina de baptismo* (Baltimore 1939).

Breviter indicamus praecipuas rationes a Gendreau allatas: a) Ex analogia cum verbis S. Pauli (Eph. 5,26) quae ab Augustino citantur, et quae de ritu Baptismi interpretantur (cf. J. Huby, *Saint Paul. Les Epitres de la captivité* 229; Prat, *La théologie de S. Paul* 369). b) Ex eo quod non vult Augustinus ut denuo baptizentur illi qui aqua baptizati fuerunt in cuius consecratione errores etiam contra fidem forte inveniebantur (vide n.1916). c) Ex alio loco, ubi Augustinus ait: «Tolle verbum, non est Baptismus» (*In Io. Ev. tr. 15,4: ML 35,1512*). «Si enim admittatur theoria de necessitate benedictionis aquae, vel professionis fidei, vel interrogationis de fide, tunc supponendum est haec omnia vel quodvis horum fieri debere ut valeat sacramentum: dicit enim Augustinus: «Tolle verbum, non est Baptismus» (*Ib.* 22-23). d) Ex eo quod in casu necessitatis Baptismus etiam a laico conferri valet valide et licite, et valide etiam extra casum necessitatis (cf. *C. Ep. Parm.* II 13,29: ML 43,71). «Numquid supponendum est quod etiam laicus uti debet aqua consecrata, vel quamvis aliam superius recensitam caeremoniam implere debet, ut valeat sacramentum?» (*Ib.* 23). e) Ex comparatione cum his quae Augustinus habet de sacramento Corporis et Sanguinis Christi. Ait: «Iste panis et hoc vinum accedente verbo fit Corpus et Sanguis Verbi... Et inde iam quae aguntur in precibus sanctis quas audituri estis, ut accedente verbo fiat Corpus et Sanguis Christi. Nam tolle verbum, panis est et vinum: addo verbum, et iam aliud est. Et ipsum aliud, quid est? Corpus Christi, et Sanguis Christi. Tolle ergo verbum, panis est et vinum: adde verbum, et fiet sacramentum (*S. Den.* 6,1,3: MA I 29,31). «Adhuc quidem,

1
»
1

1
» It

S.
»
p

1p10. Quia baptismus, id est, salutis aqua non est salutis, nisi Christi nomine consecrata, qui pro nobis sanguinem fudit, cruce ipsius aqua signatur (S. 352,3: ML 39.1551) 6

1917. Dominus (sanctificat) invisibili gratia per Spiritum sanctum, ubi est totus fructus etiam visibilium sacramentorum. Nam sine ista sanctificatione invisibilis gratiae, visibilia sacramenta quid prosunt?... Nihil quippe profuit Simoni mago visibilis Baptismus, cui sanctificatio invisibilis defuit (*Quaest. in Hept.* III 84: ML

quomodo videtis, panis est et vinum: accedit sanctificatio, et panis ille erit Corpus Christi, et vinum illud erit Sanguis Christi» (S. *Guelf* 7,1: MA I 462). «Concedunt omnes «verbum» hic significare formam sacramenti Eucharistiae sicuti est hodie: cur igitur quaerenda est alia significatio pro «verbo» quando loquitur Augustinus de sacramento Baptismi?» (*Ib.* 23).

Alii tamen auctores, inter quos Tixeront (*History of dogmas* II 395) et P. Pourrat (*Theology of the sacraments* 59-63), dum concedunt hoc «verbum» designare invocationem Trinitatis, putant non debere ad hoc restringi, sed extendi etiam ad praevidiam «consecrationem» seu benedictionem aquae. Arguunt praesertim ex eo quod iuxta Augustinum aqua salutis, «non est salitus, nisi Christi nomine consecrata» (vide n.1916) et etiam ex aliis verbis quae in textu occurrunt: «non quia dicitur, sed quia creditur». Unde probabile putant Augustinum designare illo «verbo» praeter invocationem Trinitatis, benedictionem aquae et forsitan etiam professionem fidei a baptizando factam.

Si hic tantum textus consideretur, res quidem obscura est, et secunda sententia probabilitate non caret. Tamen, rationibus inspectis quas attulimus, prima sententia probabilior videtur. Argumentis vero secundae interpretationis responderi potest, quod quamvis magni momenti sit benedictio aquae baptismalis et professio fidei in baptizato, tamen Augustinus pro valido habet baptismum aqua non benedicta collatum, et etiam baptismum ab haeretico ministratum. Verba, «non quia dicitur, sed quia creditur», videntur intelligenda de dispositionibus requisitis ut effectus gratiae baptismalis obtineatur, quamvis validitas baptismi absque illis salva maneat. Ita etiam, Hocedez, *l.c.* 28; M. Co-meau, *Saint Augustin exégète du quatrième évangile* (Paris 1930) 345.

6 «Elementa benedictionis clare indicantur: signum crucis et invocatio Dei super aquam» (Busch, *o.c.* 91). Ad necessitatem quod attinet istius benedictionis, non videtur haec verba rigurose interpretanda, quia iuxta Augustinum valet Baptismus etiamsi forsitan benedictio aquae ob preces erroneas vel contra fidem, invalida fuerit: «Respondetur, quia si non sanctificatur aqua, cum aliqua erroris verba per imperitiam precator effundit, multi non solum mali, sed etiam boni fratres in ipsa Ecclesia non sanctificant aquam. Multorum enim preces emendantur quotidie, si doctoribus fuerint recitatae, et multa in eis reperiuntur contra catholicam fidem. Numquid si manifestetur aliquos baptizalos, cum illae preces dictae super aquam fuissent, iubebuntur denuo baptizari? Quid ita? Quia plerumque precis vitium superat precantis affectus: et quia certa illa evangelica verba, sine quibus non potest Baptismus consecrari, tantum valent, ut per illa sic evacuentur quaecumque in prece vitiosa contra regulam fidei dicuntur» (*De bapt.* VI 25,47: ML 43,213).

Distinguit ergo verba benedictionis aquae, a verbis evangelicis «sine quibus non potest Baptismus consecrari», et ista «tantum valent, ut per illa sic evacuentur quaecumque in prece vitiosa contra regulam fidei dicuntur», et ita Baptismus valet. Cf. Busch, *o.c.* 92; Gendreau, *o.c.* 22.

7 Quenam est relatio inter ritum et rem sacram? Estne relatio causalitatis an tantum concomitantiae?

Interpretes Augustini haud concordēs sunt. Alii ut Tixeront, Pourrai, Kornyljak (*o.c.*) putant doctrinam de causalitate sacramentorum praeter attentionem Augustini fuisse. «In controversia enim Donatista agebatur de persona ministri eiusque influxu in sanctificationem sacramentalem. Contra Donatistas personam ministri extollentes. Doctor Hipponensis actionem sanetificatricem

1918. Ecce quia Christus sanctificat; ecce quia Christus etiam ipso lavacro aquae in verbo, ubi ministri corporaliter videntur operari, ipse abluit, ipse mundat (*C. litt. Petii*. III 49,59: ML 43,379).

1919. Aqua igitur exhibens forinsecus sacramentum gratiae, et Spiritus operans intrinsecus beneficium gratiae, solvens vinculum culpaе, reconcilians bonum naturae, regenerant hominem in uno Christo, ex uno Adam generatum (*Ep.* 88,2: ML 33,360).

1920. Noster autem panis et calix, non quilibet... sed certa consecratione mysticus fit nobis, non nascitur. Proinde quod non ita fit, quamvis sit panis et calix, alimentum est refectionis, non sacramentum religionis (*C. Faust.* XX 13: ML 42,379).

1921. Sacramentum est autem in aliqua celebratione, cum rei gestae commemoratio ita fit, ut aliquid etiam significari intelligatur, quod sancte accipiendum est (*Ep.* 55,1,2: ML 33,205).

1922. In nullum autem nomen religionis, seu verum, seu falsum, coagulari homines possunt, nisi aliquo signaculorum vel sacramentorum visibilium consortio colliguntur: quorum sacramentorum vis inenarrabiliter valet plurimum, et ideo contempta sacrilegos facit. Impie quippe contemnitur, sine qua non potest perfici pietas (*C. Faust.* XIX 11: ML 42,355).

Bibi.: Praeter citata iam opera, cf. G. Armas, *La moral de San Agustín* (Madrid 1954) 8655s; Portalié: DTC 1,2416; C. Spallanzani, *La nozione di sacramento in S. Agostino*: La Scuola Cattolica (1927) 175-188 et 258-268; F. Van der Meer, *Sacramentum chez saint Augustin*: La Maison-Dieu (1948) 50-65; H.-M. Férét, *tsacramentum-Res* dans la langue théologique de saint Augustin*: Rev. Sc. Phil, et Théol., 22 (1940) 2,4; M. Pontet, *L'Exégèse de S. Augustin* 2575s. Quomodo Calvinus interpretetur notionem Sacramenti apud Augustinum, vid. apud J. Cadier, *Calvin et saint Augustin*: Aug. Mag., II 1051-1053. Cf. etiam Mario Bendiscioli, *L'agostinismo dei reformatori protestanti*: Rev. des Etud. August. 1-3 (1955) 220-221.

divinam affirmat» (Kornyljak, *o.c.* 127). Hinc Augustinus loquitur de influxu directo Dei in collatione gratiae.

Alii ut Bareille (DTC sub voce *Baptême* 178-219), Portalié (*l.c.* 2417), Neveut (*o.c.* 9) asserunt doctrinam Augustini de efficacia sacramentorum reduci ad formulam «ex opere operato» temporum scholasticorum.

Cf. de hac re disceptationem in Congressu Internationali Parisiensi habitam (*Aug. Mag.* III 224-227).

Ex his variis interpretationibus iam colligitur, S. Doctorem non satis definite locutum. Hoc unum in mente habet, scilicet, unionem inter signum sacramentale et rem sacram. Cum minister ritum perficit, Christus aut Spiritus Sanctus gratiam in anima producant (cf. n.1918-1919). Hinc saltem theoretice quaestioni de efficacia sacramentorum solutionem non dedit. Concrete et practice, iuxta Kornyljak (*o.c.* 128), Augustinus asseruit efficacitatem sacramentorum «ut v.g. in effato «Unde ista tanta virtus aquae, ut corpus tangat et cor abluat?» (*In Io. Ev. tr.* 80,3: ML 35,1840).

De sacramentis Veteris et Novae Legis

I
J
I b
I
IM.,
I
Hon

Summarium.—Etiam in statu naturae, ante datam circumcisionem, aliquod remedium provisum a Deo fuit pro parvulis a peccato originali liberandis; hoc autem remedium probabilius erat sacramentum. Sacramenta V. L. erant praenuntiativa Christi venturi, et Salvatorem promittebant; sacramenta vero N. L. dant salutem: 1923-1928.—Circumcisio tamen locum Baptismi habebat. Niutata fuerunt sacramenta, eodem manente Mediatoris auxilio: 1929-1933.—Christus auctor sacramentorum. E latere Christi sacramenta Ecclesiae manaverunt. De Baptismo et Eucharistia praesertin loquitur, quia sacramenta sunt christianae initiationis: 1934-1937.—Sacramenta N. L. numero paucissima, significatione praestantissima. Nomen sacramenti tribuit Baptismo, Confirmationi, Eucharistiae, Ordini et Matrimonio: 1938-1942.

It:
I
ft"

1923. Nec... credendum est, et ante datam circumcisionem famulos Dei, quandoquidem eis inerat Mediatoris fides in carne venturi, nullo sacramento eius opitulatos fuisse parvulis suis; quamvis quid illud esset, aliqua necessaria causa Scriptura latere voluerit. Nam et sacrificia eorum legimus (Lev. 12), quibus utique sanguis ille figurabatur, qui solus tollit peccatum mundi (Io. 1,29). Aper-
tius etiam legis iam tempore nascentibus parvulis, offerebantur sa-
crificia pro peccatis (*C. Iui.* V 11,45: ML 44,809) L

1924. Credimus nullum hominum, sive maioris, sive parvulae quamlibet recentis aetatis, liberari a contagione mortis antiquae et obligatione peccati quod prima nativitate contraxit, nisi per unum Meditatorem Dei et hominum, hominem Christum lesum (*Ep.* 190, 2,5: ML 33,858).

1925. Si discernimus duo Testamenta, Vetus et Novum, non sunt eadem sacramenta, nec eadem promissa... Sacramenta non eadem, quia alia sunt sacramenta dantia salutem, alia promittentia Salvatorem. Sacramenta Novi Testamenti dant salutem; sacramen-
ta Veteris Testamenti promiserunt Salvatorem (*En. in Ps.* 73,2: ML 36,930-931).

1926. Proinde prima sacramenta, quae observabantur et ce-
lebrabantur ex Lege, praenuntiativa erant Christi venturi: quae cum suo adventu Christus implevisset, ablata sunt; et ideo ablata, quia impleta... et alia sunt instituta virtute maiora, utilitate meliora, actu faciliora, numero pauciora, tanquam iustitia fidei revelata, et in libertatem vocatis filiis Dei iugo servitutis ablato (Gal. 5,1.13),

1 In omni religione homines colligantur «sacramentorum visibilium consor-
tio» (vide n.1922). Sacramentis homines Deo reconciliantur: «Quem invenirem
qui me reconciliaret tibi?... Quibus sacramentis?» (*Conf.* X 42,67: ML 32,807).
Necessitas sacramentorum talis est pro Augustino, ut silentio Scripturae non
obstante, pro certo habeat ritum salutis exstitisse pro iustis et parvulis, etiam
ante «datam circumcisionem». Cf. etiam. *Sex quaest. c. Pag. seu Ep.* 102,15:
ML 33,376. Vide plura apud Couturier, o.c. 173ss.

quod duro et carni dedito populo congruebat (*C. Faust.* XIX 13: ML 42,355).

1927. Non enim sine ipsa fide fuerunt, qui eius in Christo luturam revelationem praevидere et praenuntiare potuerunt; cum et illa vetera sacramenta, significantia fuerint futurorum (*En. in Ps.* 77,2: ML 36,983).

1928. Lex enim et Prophetæ usque ad Ioannem Baptistam sacramenta habebant praenuntiantia rem futuram: nostri vero temporis sacramenta venisse testantur, quod illa venturum esse prædicabant... Sic alius fuit Baptismus Ioannis, alius est Baptismus Christi. Illis enim ventura ista prænuntiabantur: istis completa illa prædicantur (*C. litt. Petii.* II 37,87: ML 43,289-290).

1929. Ex quo instituta est circumcisio in populo Dei, quod erat tunc signaculum iustitiæ fidei (Rom. 4,11)... ad significationem purgationis valebat et in parvulis originalis veterisque peccati, sicut et Baptismus ex illo valere coepit ad innovationem hominis, ex quo est institutus (*De nupt. et concup.* II 11,24: ML 44,450).

1930. Sacramentum porro regenerationis nostræ manifestum esse voluit manifestatus Mediator. Erat autem antiquis iustis aliquod occultum, cum tamen et illi eadem fide salvi fierent, quæ fuerat suo tempore revelanda... Circumcisio antiquis sanctis pro Baptismo fuisse creditur (*Ep.* 187,11,34: ML 33,845).

1931. Quia ex occasione prætermittendum non est: certe antiquus populus Dei circumcisionem pro Baptismo habebat (*C. litt. Petii.* II 72,162: ML 43,309).

1932. Quem (Christum) profecto inter cætera veterum sacramenta etiam ipsa præputii circumcisio prophetavit. Dies enim octavus est in hebdomadarum recursibus dies dominicus, quo resurrexit Dominus: et petra erat Christus (1 Cor. 10,4); unde circumcisionis cultellus petrinus; et caro præputii, corpus peccati (*De pece, orig.* 31.36: ML 44,403).

1933. Mutatis proinde sacramentis, posteaquam venit qui eis significabatur esse venturus, non tamen mutato Mediatoris auxilio, qui etiam priusquam venisset in carne, antiqua sua membra liberabat suæ incarnationis fide, et nos cum essemus mortui delictis et præputio carnis nostræ, convivificati sumus Christo, in quo circumcisi sumus circumcisione non manu facta (Coi. 2,13.11) quam figurabat circumcisio manu facta, ut evacuaretur corpus peccati (Rom. 6,6), cum quo sumus ex Adam nati (*De pece. orig.* 32,37: ML 44,403).

1934. Adam forma erat futuri (Rom. 5,14): et Adam dormivit, quando de latere eius Eva facta est (Gen. 2,21). Adam in figura Christi, Eva in figura Ecclesiæ: unde est appellata mater vivorum. Quando fabricata est Eva? Dum dormiret Adam. Quando de latere

Christi sacramenta Ecclesiae profluxerunt? Cum dormiret in cruce (*En. in Ps.* 40,10: ML 36,461) 2.

1935. Dormit Adam ut fiat Eva: moritur Christus ut fiat Ecclesia. Dormienti Adae fit Eva de latere (Gen. 2,21): mortuo Christo lancea percutitur latus (Io. 19,34), ut profluant sacramenta, quibus formetur Ecclesia (*In Io. Ev. tr.* 9,10: ML 35,1463).

1936. Et quod ostium in latere accepit, profecto illud est vulnus, quando latus crucifixi lancea perforatum est (Io. 19,34): hac quippe ad illum venientes ingrediuntur; quia inde sacramenta manarunt, quibus credentes initiantur (*De civ. Dei* XV 26,1: ML 41,472).

1937. *Unus militum lancea latus eius aperuit, et continuo exivit sanguis et aqua* (Io. 19,34). Vigilanti verbo Evangelista usus est, ut non diceret, Latus eius percussit, aut vulneravit, aut quid aliud; sed, *aperuit*: ut illic quodammodo vitae ostium panderetur, unde sacramenta Ecclesiae manaverunt, sine quibus ad vitam quae vera vita est, non intratur. Ille sanguis in remissionem fusus est peccatorum: aqua illa salutare temperat poculum; haec et lavacrum praestat, et potum. Hoc praenuntiabat quod Noe in latere arcae ostium facere iussus est (Gen. 6,16), qua intrarent animalia quae non erant diluvio peritura, quibus praefigurabatur Ecclesia (*In Io. Ev. tr.* 120,2: ML 35.1953)3.

1938. Primo itaque tenere te volo, quod est huius disputationis caput, Dominum nostrum lesum Christum, sicut ipse in Evangelio loquitur, leni iugo suo nos subdidisse et sarcinae levi (Mt. 11,30): unde sacramentis numero paucissimis, observatione facillimis, significatione praestantissimis, societatem novi populi colligavit, sicuti est Baptismus Trinitatis nomine consecratus, communicatio corporis et sanguinis ipsius, et si quid aliud in Scripturis canonicis commendatur... Illa autem quae non scripta, sed tradita custodimus, quae quidem toto terrarum orbe servantur, datur intelligi vel ab ipsis Apostolis, vel plenariis conciliis, quorum est in Ecclesia saluberrima auctoritas, commendata atque statuta retineri (*Ep.* 54, 1,1: ML 33,200).

2 Pluries Augustinus asserit Christum auctorem fuisse sacramentorum, atque connexionem istorum cum Christi sacrificio in cruce. «Ipsius (Christi) enim erat Baptismi sacramentum; ad discipulos autem baptizandi ministerium pertinebat» (*Ep.* 265,5: ML 33.1087). «Baptismus in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti Christum habet auctorem» (*C. litt. Petii.* II 24,57: ML 43,279). Sacramenta e latere Christi lancea perforato manarunt. Praeter loca quae afferimus, cf. *En. in Ps.* 56,11: ML 36,668; *Ib.* 65,7: ML 36,793; *Ib.* 138,2: ML 37,1785. Vim et valorem habent a sacrificio Christi: «Significabat illud mare rubrum baptismum Christi. Unde rubet baptismus Christi, nisi Christi sanguine consecratus?» (*In Io. Ev. tr.* 10,4: ML 35,1477). De connexionem sacramentorum cum sacrificio Christi in cruce, iuxta Augustinum, cf. M. P o n - t e t , o.c. 358ss; P l a t o V. K o r n y u a k , *Sancti Augustini de efficacitate sacramentorum doctrina contra Donatistas* (Romae-Philadelphiae 1953) 77.

3 Christus Dominus sua passione et morte sacramenta nobis promeruit. Ex eius latere sacramenta manarunt, nova fit Eva seu Ecclesia, et Christus opus redemptivum continuat in Ecclesia per sacramento. De Ecclesia visibili et sociali, seu sacramentorum, egimus in tr. *De Corpore Christi quod est Ecclesia.*

1939. Quanto magis nunc pro Baptismo Christi, pro Eucharistia Christi, pro signo Christi ad omnia perferenda paratior debet esse Christianus, cum illa (sacramenta V. L.) fuerint promissiones rerum complendarum, haec sint indicia completarum? (*C. Faust.* XIX 14: ML 42,356).

1940. Si ergo ad hoc valet quod dictum est in Evangelio, *Deus peccatorem non audit* (Io. 9,31), ut per peccatorem sacramenta non celebrentur; quomodo exaudit homicidam deprecantem, vel super aquam Biptismi, vel super oleum, vel super Eucharistiam, vel super capita eorum quibus manus imponitur? (*De bapt.* V 20,28: ML 43,190).

1941. Quod autem ad populum Dei pertinet (bonum nuptiarum), etiam in sanctitate sacramenti, per quam nefas est etiam repudio discedentem alteri nubere... Quemadmodum si fiat ordinatio cleri ad plebem congregandam, etiamsi plebis congregatio non subsequatur, manet tamen in illis ordinis sacramentum ordinationis (*De bono con.* 29,32: ML 40,394).

1942. Utrumque enim sacramentum est; et quadam consecratione utrumque homini datur: illud, cum baptizatur; istud, cum ordinatur (*C. Ep. Parm.* II 13,28: ML 43,70).

De quo praecipue in controversia sacramentaria cum Donatistis agebatur, seu de validitate et efficacia sacramentorum

Summarium.—Sententia erat Donatistarum sanctitatem saltem externam requiri in ministro sacramenta ministrante. Causa erroris in eo erat, quod non distinguebant inter sacramentum et effectum sacramenti, seu inter validitatem et efficaciam: 1943-1945.—Sanctitatem non requiri in ministro ostendit Augustinus, primo ex traditione non rebaptizandi vel denuo ordinandi haereticos vel schismaticos cum ad Ecclesiam redeunt, et secundo, ex caractere impresso a Baptismo et Ordine. Doctrinam characteris sacramentalis illustrat ex sigillo in monetis impresso, et ex «nota militari», qua milites signantur. Etsi haec aliquando illicite fiant,

‡ Diximus «sanctitatem saltem externam» quia adhuc agitur inter auctores qui de doctrina Donatistarum scripserunt, utrum pro validitate et efficacia sacramentorum exigerent ministrum probum seu in statu gratiae, an vero eam tantum sanctitatem exegerint qua carent haeretici, schismatici, excommunicari, etc. Doctrina sacramentaria Donatistarum intime connectitur cum eorum doctrina ecclesiologica. Cf. plura apud Plato V. Kornyljak, S. *Augustini de efficacitate sacramentorum doctrina contra Donatistas* 1-8, ubi summatim exhibet interpretationem doctrinarum Donatistarum a sequentibus: Tixeront, Bareille, Pourrat, K. Adam, D. Zähringer, F. Hofmann, A. Pincherle, E. Buonaiuti, E. Prina, et praecipue G. Nicotra. Cf. bibliographiam.

Pro historia Donatismi, cf. P. Monceaux, *Hist. Utter, de l'Afriq. chrét.* IV (Paris 1912); Gendreau. *o.c.* 1-8; Kornyljak. *o.c.* 19ss. Kornyljak singulatim exponit etiam doctrinam theologorum Donatistarum, Donati Magni, Parmeniani, Petiliani, Grammatici Cresconii, et Gaudentii (*o.c.* 22-39).

manent tamen: 1946-1953.—Thesim demonstrat tertio, ex eo quod ministri non dant quae sua sunt, sed quae Dei. Dominus sibi tenuit potestatem, servis dedit ministerium. Propterea Christus est «qui baptizat». Illicite tamen sacramenta dantur vel recipiuntur in haeresi; valent ad consecrationem, sed non ad vitae aeternae participationem. Per reconciliationem unitatis incipit utiliter haberi vel esse, quod extra eam inutiliter habebatur vel datum est. Munus sanctificandi ad veram Ecclesiam pertinent: 1954-1969.

1943. Non ob aliud illis temporibus, quando ista quaestio contra veterem consuetudinem disputationibus salva caritate atque unitate altercantibus discutiebatur ²³ visum est quibusdam etiam egregiis viris antistitibus Christi, inter quos praecipue beatus Cyprianus eminebat, non esse posse apud haereticos vel schismaticos Baptismum Christi, nisi quia non distinguebatur sacramentum ab effectu, vel usu sacramenti. Et quia eius effectus atque usus in liberatione a peccatis et cordis rectitudine apud haereticos non inveniebatur, ipsum quoque sacramentum non illic esse putabatur (*De bapt.* VI 1,1: ML 43,197).

1944. Quaecumque ipsius Ecclesiae habentur, extra Ecclesiam non valent ad salutem. Sed aliud est non habere, aliud non utiliter habere. Qui non habet, est baptizandus ut habeat: qui autem non utiliter habet, ut utiliter habeat corrigendus (*De bapt.* IV 17,24: ML 43,170) 3.

1945. Iam quidem in supra memoratis libris ⁴ dictum est, ita posse extra catholicam communionem dari Baptismum, quemadmodum et extra eam potest et haberi. Nullus autem illorum negat habere Baptismum etiam apostatas, quibus utique redeuntibus et per paenitentiam conversis, dum non redditur, amitti non potuisse iudicatur. Sic et illi qui per sacrilegium schismatis ab Ecclesiae

2 In mente habet concilium Carthaginense, cura et auctoritate S. Cypriani anno 256 celebratum, in quo episcopi Africae Proconsularis et Numidiaae, oppugnaverunt usum traditionalem de non rebaptizandis haereticis, qui reconciliati veram Ecclesiam ingredi cupiebant. Quamquam, haud aliter ac Donatistae, S. Cyprianus fidem in ministro exigeret ad validitatem Baptismi, in eo tamen ab iis maxime distabat, quod magnus fuerit defensor unitatis Ecclesiae («salva caritate atque unitate»), dum Donatistae hanc unitatem schismate scinderunt. Propterea eos urget ut exemplum Cypriani in servanda unitate potius imitentur (vide n.1946).

S. Augustinus magna cum caritate de S. Cypriano semper loquitur, atque putat non incongruenter existimandum esse sententiam suam correxisse, quamquam ex exstantibus eius scriptis hoc non appareat. Cf. *Ep.* 93,10,38: ML 33,340.

3 Distinguit inter validitatem et efficaciam. Ecclesia tamquam Sponsa et Corpus Christi, unum cum Eo constituens, sacramenta tanquam donum accipit; Christus opus suum redemptivum in Ecclesia continuat. Quia Ecclesiae sunt sacramenta, extra eam data non valent «ad salutem».

Eumdem conceptum exprimit distinguendo inter «formam pietatis» et «virtutem pietatis». «Potest enim esse visibilis forma palmitis etiam praeter vitem; sed invisibilis vita radicis haberi non potest, nisi in vite. Proinde corporalia Sacramenta, quae portant et celebrant etiam scregati ab unitate corporis Christi, formam possunt exhibere pietatis: virtus vero pietatis invisibilis et spiritualis ita in cis non potest esse, quemadmodum sensus non sequitur hominis membrum, quando amputatur a corpore» (*S.* 71.19.32. ML 38 463I)

4 *C. Ep. Parm. jib. tres*: ML 43,33-108.

communione discedunt, habent utique Baptismum, quem priusquam discederent acceperunt: nam et ipsis, si redeant, non eis iterum datur; unde ostenduntur, illud quod acceperant in unitate positi, non potuisse amittere separati. Quod si haberi foris potest, etiam dari cur non potest? Si dicis, Non recte foris datur: respondemus, Sicut non recte foris habetur, et tamen habetur; sic non recte foris datur, sed tamen datur (*De bapt.* 1,1,2: ML 43,109),

1946. Nolite ergo nobis auctoritatem obicere Cypriani ad Baptismi repetitionem: sed tenete nobiscum exemplum Cypriani ad unitatis conservationem. Nondum enim erat diligenter illa Baptismi quaestio pertractata, sed tamen saluberrimam consuetudinem tenebat Ecclesia, in ipsis quoque schismaticis et haereticis corrigere quod pravum est, non iterare quod datum est; sanare quod vulneratum est, non curare quod sanum est. Quam consuetudinem credo ex apostolica traditione venientem (sicut multa quae non inveniuntur in litteris eorum, neque in conciliis posteriorum, et tamen quia per universam custodiuntur Ecclesiam, nonnisi ab ipsis tradita et commendata creduntur) (*De bapt.* II 7,12: ML 43,133).

1947. Si nos male facimus, ipsi explicent quomodo Sacramentum baptizati non possit amitti; et sacramentum ordinati possit amitti: quoniam dicunt, *Recedens ab Ecclesia Baptismum quidem non amittit, ius dandi tamen amittit*. Si enim utrumque sacramentum est, quod nemo dubitat; cur illud non amittitur, et illud amittitur? Neutri sacramento iniuria facienda est (*C. Ep. Parm.* II 13,30: ML 43,72).

1948. Nulla ostenditur causa cur ille qui ipsum Baptismum amittere non potest, ius dandi⁵ potest amittere. Utrumque enim Sacramentum est; et quadam consecratione utrumque homini datur: illud, cum baptizatur; istud, cum ordinatur; ideoque in Catholica utrumque non licet iterari (*C. Ep. Parm.* II 13,28: ML 43,70).

1949. Neque interest, quantum ad ipsum solum attinet sacramentum, si ibi quisque accipiat baptismum Christi, ubi non est unitas Christi: nam et baptizatus in ecclesia, si fuerit desertor ecclesiae, sanctitate vitae carebit, sacramenti signaculo non carebit. Nam utique exeuntem non potuisse amittere demonstratur, quod redeunti non redditur; sicut desertor militiae caret legitima societate, non caret regio caractere. Qui si et alterum eodem signo ipse signaverit, non faciet consortem vitae, sed comitem poenae; si autem ad legitimam ordinatamque militiam et ille redeat, et ille veniat, placata regia severitate et illi ignoscitur quod recessit, et ipse suscipitur qui accessit: in ambobus culpa corrigitur, ambobus poena remittitur, ambobus pax datur, in nullo quod signatum est iteratur (*S. Denis* 8,2: MA 46,839) 6.

⁵ Verbis «ius dandi» saepe Augustinus potestatem Ordinis designat.

⁶ Classicam doctrinam de «character» quorundam Sacramentorum heie et in sequentibus pulchre exponit. Vide K o r n y u a k, *o.c.* 105-106. De *character sacramentali* iuxta Augustinum et de influxu eius doctrinae in theologiam medievali, cf. G. P i e r s e, *The origin of the doctrine of the sacramental character*: The Irish Theological Quarterly (1911) 196-211; J. G a l o t, *La nature du caracte-*

ft
•itti
:
: :?
-U

1950. Annon pertinet ad diligentiam pastorem, etiam illas oves quae... a grege aberraverint... inventas ad ovile dominicum... revocare: praesertim quoniam si apud fugitivos servos et praedones fecunditate multiplicentur, plus habet iuris quod in eis dominicus character agnoscitur; qui in eis quos suscipimus, nec tamen rebaptizamus, minime violatur? Sic enim error corrigendus est ovis, ut non in ea corrumpatur signaculum Redemptoris. Neque enim, si quisquam regio characterem a signato desertore signetur, et accipiant indulgentiam, atque ille redeat ad militiam, ille autem esse in militia, in qua nondum erat, incipiat; in aliquo eorum character ille rescinditur, ac non potius in ambobus agnoscitur, et honore debito, quoniam regius est, approbatur (*Ep.* 185,6,23: ML 33,803).

1951. Quod si nos correxerit, manebit ad poenam usurpatoris quod datum est, vel eius qui illicite dedit, vel eius qui illicite accepit: non tamen pro non dato habebitur; neque ullo modo per devotum militem, quod a privatis usurpatum est, signum regale violabitur. Si enim aliqui furtim et extra ordinem, in monetis publicis aurum, vel argentum, vel aes percutiendo signaverint; cum fuerit deprehensum, nonne illis punitis, aut indulgentia liberatis, cognitum regale signum thesauris regalibus congeretur? Aut si quisquam, sive desertor, sive qui nunquam omnino militavit, nota militari privatum aliquem signet; nonne ubi fuerit deprehensus, ille signatus pro desertore punitur, et eo gravius quo probari potuerit nunquam omnino militasse, simul secum punito, si eum prodiderit, audacissimo signatore? Aut si forte illum militiae characterem in corpore suo, non militans pavidus exhorruerit, et ad clementiam imperatoris confugerit, ac prece fusa, et impetrata iam venia militare iam coeperit; numquid homine liberato atque correcto character ille repetitur, ac non potius agnitus approbatur? An forte minus haerent Sacramenta Christiana, quam corporalis haec nota, cum videamus nec apostatas carere Baptismate, quibus utique per paenitentiam redeuntibus non restituitur, et ideo amitti non posse iudicatur? (*C. Ep. Parm.* II 13,29: ML 43,71-72).

1952. *Petii*, dixit: «Venite ergo ad Ecclesiam, populi, et aufugite traditores, si cum iisdem perire non vultis. Nam ut facile cognoscatis quod cum ipsi sint rei de fide nostra optime iudicent: ego illorum infectos baptizo; illi meos, quod absit, recipiunt baptizatos; quae omnino non facerent, si in Baptismo nostro culpas aliquas agnovissent. Videte ergo, quod damus, quam sit sanctum, quod destruere metuit sacrilegus inimicus».

Aug. respondit: ... Sic approbamus in haereticis Baptismum, non haereticorum, sed Christi, sicut in fomicatoribus, immundis, luxuriosis, idolatris..., et his similibus approbamus Baptismum, non eorum, sed Christi... Non ergo vestrum est quod destruere metuimus, sed Christi: quod et in sacrilegis per se sanctum est. Nam

re sacramental. *Étude de théologie médiévale* (1956); A. M. ROGUET, *La théologie du caractère et l'incorporation à l'Eglise*: La Maison-Dieu, 32 (1952) 74-89; M. Haring, *St. Augustine's use of the word character*: *Mediaeval Studies* 14 (1952) 79-97.

venientes a vobis recipere non possumus, nisi quod vestrum est destruamus. Destruimus enim perfidiam desertoris, non destruimus characterem imperatoris. Proinde tu ipse considera, et destrue quod dixisti: *Ego, inquis, illorum infectos baptizo; illi meos, quod absit, recipiunt baptizatos*. Tu enim non infectos baptizas, sed, ut tui erroris fraude inficias, rebaptizas. Nos autem nos tuos recipimus baptizatos, sed destruimus errorem tuum unde sunt tui, et suscipimus Christi Baptismum unde sunt baptizati (C. litt. Petii. II 108, 246-247: ML 43.345-346).

1953. Puta te esse militarem: si characterem imperatoris tui intus habeas, securus militas; si extra habeas, non solum tibi ad militiam non prodest character ille, sed etiam pro desertore punieris. Veni ergo, veni et noli dicere: Iam habeo, iam sufficit mihi. Veni (ad catholicam Ecclesiam); columba (Ecclesia) te vocat, gemendo te vocat... 16. Sed sollicitus es forte, et dicis: Foris baptizatus (extra Catholicam), timeo ne inde sim reus, quia foris accepi. Iam coepisti cognoscere quid gemendum sit: verum dicis, quia reus es; non quia accepisti, sed quia foris accepisti. Tene ergo quod accepisti, emenda quod foris accepisti: accepisti rem columbae, praeter columbam... quod accepisti, approbo; quia foris accepisti, improbo. Tene ergo quod accepisti; non mutatur, sed agnoscitur: character est Regis mei, non ero sacrilegus; corrigo desertorem, non immuto characterem (*In Io. Ev. tr. 6,15-16*: ML 35,1432-33).

1954. Qui autem solo sacramento sacerdos est... quamvis ipse non sit verax, quod dat tamen verum est si non det suum, sed Dei (C. litt. Petii. II 30,69: ML 43,281) 7.

1955. Sibi tenuit Dominus baptizandi potestatem, servis ministerium dedit. Dicit se servus baptizare; recte dicit... sed tanquam minister. Ideo si sit et malus, et contingat illi habere ministerium, et si eum homines non norunt, et Deus eum novit: permittit Deus baptizari per eum, qui sibi tenuit potestatem (*In Io. Ev. tr. 5,7*: ML 35.1417).

1956. Dictum est de Domino antequam pateretur, quia baptizabat plures quam Ioannes: deinde adiunctum est, *Quamvis ipse non baptizaret, sed discipuli eius* (Io. 4,1-2). Ipse, et non ipse: ipse potestate, illi ministerio; servitutem ad baptizandum illi admovebant, potestas baptizandi in Christo permanebat. Ergo baptizabant discipuli eius, et ibi adhuc erat Iudas inter discipulos eius: quos ergo baptizavit Iudas, non sunt iterum baptizati; et quos baptizavit Ioannes (Baptista), iterum baptizati sunt? Plane iterum, sed non iterato baptismo. Quos enim baptizavit Ioannes, Christus baptizavit: quod autem baptizavit Iudas, Christus baptizavit. Sic ergo quos baptizavit ebriosus, quos baptizavit homicida, quos baptizavit adulter, si baptismus Christi erat, Christus baptizavit. Non timeo adulterum, non ebriosum, non homicidam; quia columbam attendo, per quam

7 Valide ordinatus, etsi malus sit sacerdos, valide dat, quia non quod suum dat, sed quod Dei.

mihi dicitur, *Hic est qui baptizat* (Io. 1,33) (*In io. Ev. tr.* 5,18: ML 35,1423) 8.

1957. Quid ergo per columbam didicit (Ioannes Baptista)„ nisi quamdam proprietatem in Christo talem futuram, ut quamvis multi ministri baptizaturi essent, sive iusti, sive iniusti, non tribueretur sanctitas Baptismi, nisi illi super quem descendit columba, de quo dictum est, *Hic est qui baptizat in Spiritu sancto?* (Io. 1,33). Petrus baptizet, hic est qui baptizat; Paulus baptizet, hic est qui baptizat; ludas baptizet, hic est qui baptizat. 8. Nam si pro diversitate meritorum Baptisma sanctum est, quia diversa sunt merita, diversa erunt baptismata; et tanto quisque aliquid melius putatur accipere, quanto a meliore videtur accepisse. Ipsi sancti, intelligite fratres, boni pertinentes ad columbam... boni in Ecclesia..., diversarum gratiarum sunt, non omnes paria merita habent: sunt alii aliis sanctiores, sunt alii aliis meliores. Quare ergo si unus, verbi gratia, a iusto sancto baptizetur, alius ab alio inferioris meriti apud Deum, inferioris gradus, inferioris continentiae, inferioris vitae, unum tamen et par et aequale est quod acceperunt, nisi quia *hic est qui baptizat?* (*In Io. Ev. tr.* 6,7-8: ML 35,1428).

» *br-*

1958. Quamobrem si evangelicis verbis, *In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti* (Mt. 28,19), Marcion Baptismum consecrabat, integrum erat Sacramentum: quamvis eius fides sub eisdem verbis aliud opinantis quam catholica veritas docet, non esset integra, sed fabulosis falsitatibus inquinata (*De bapt.* III 15,20: ML 43,147) 8

1959. Si ergo ad hoc valet quod dictum est in Evangelio, *Deus peccatorem non audit* (Io. 9,31), ut per peccatorem sacramenta non celebrentur; quomodo exaudit homicidam deprecantem, vel super aquam Baptismi, vel super oleum, vel super Eucharistiam, vel super capita eorum quibus manus imponitur? Quae omnia tamen et fiunt et valent etiam per homicidas, id est per eos qui oderunt fratres, etiam in ipsa intus Ecclesia (*De bapt.* V 20,28: ML 43,190).

1960. Non eorum meritis a quibus ministratur, nec eorum quibus ministratur (constare) Baptismum, sed propria sanctitate atque veritate, propter eum a quo institutus est, male utentibus ad perniciem, bene utentibus ad salutem (*C. Cresc.* IV 16,19: ML 43-559) 10.

1961. Iam claret et liquet, in ista quaestione de Baptismo non esse cogitandum quis det, sed quid det; aut quis accipiat, sed quid accipiat; aut quis habeat, sed quid habeat (*De bapt.* IV 10,16: ML 43.164).

1962. Non est autem *aqua profana et adultera*, super quam

8 De distinctione inter Baptismum Ioannis Baptistae et Baptismum Christi infra agemus.

9 Si essentialia ritus servantur, efficacia objectiva obtinetur, nullo respectu habito ad dispositionem ministri.

10 Ex institutione a Christo, habet Baptismus valorem ac sanctitatem intrinsecam, proinde efficacia objectiva obtinetur, quin respectus habeatur ad sanctitatem ministrantis vel recipientis.

nomen Dei invocatur, etiamsi a profanis et adulteris invocetur... Baptismus Christi verbis evangelicis consecratus, et per adulteros et in adulteris sanctus est... ipsa eius sanctitas pollui non potest, et sacramento suo divina virtus assistit, sive ad salutem bene utentium, sive ad perniciem male utentium. An vero solis vel etiam lucernae lux, cum per coenosa diffunditur, nihil inde sordium contrahit, et baptismus Christi potest cuiusquam sceleribus inquinari? Si enim ad ipsas res visibiles quibus sacramenta tractantur, animum conferamus; quis nesciat eas esse corruptibiles? Si autem ad id quod per illas agitur, quis non videat non posse corrumpi, quamvis homines per quos agitur, pro suis moribus vel praemia percipiant, vel poenas luant? (*De bapt.* III 10,15: ML 43,144) Π.

1963. Magnum aliquid tibi dicere visus est... quasi sacramenta et invocatio nominis Dei quae fit apud vos, ipsa inimica sit nobis; cum et in eis qui extra Ecclesiam sunt, non sit omnino nisi Ecclesiae (*C. Cres.* II 10,12: ML 43,473)11

1964. Christiani baptismi sacramentum... etiam apud haereticos valet et sufficit ad consecrationem, quamvis ad vitae aeternae participationem non sufficiat; quae consecratio reum quidem facit haereticum extra Domini gregem habentem dominicum characterem, corrigendum tamen admonet sana doctrina, non iterum similiter consecrandum (*Ep.* 98,5: ML 33,362).

1965. Sicut autem per unitatis reconciliationem incipit utiliter haberi, quod extra unitatem inutiliter habebatur: sic per eandem reconciliationem incipit utile esse, quod extra eam inutiliter datum est (*De bapt.* I 1,2: ML 43,109).

1966. Aliud est enim non ibi esse, aliud nullum habere salutis effectum. Venientibus enim ad catholicam pacem prodesse incipiunt qua foris inerant, sed non proderant (*De bapt.* VI 9,14: ML 43.204) 13.

1967. Intelligent in communionibus ab Ecclesia separatis posse homines baptizari, ubi Christi Baptismus eadem sacramenti celebratione datur et sumitur; qui tamen tunc prosit ad remissionem peccatorum, cum quis reconciliatus unitati, sacrilegio dissensionis exuitur, quo eius peccata tenebantur, et dimitti non sinebantur. Sicut enim in illo qui fictus accesserat, fit ut non denuo baptizetur, sed ipsa pia correctione et veraci confessione purgetur, quod non posset sine Baptismo, ut quod ante datum est, tunc valere incipiat ad salutem, cum illa fictio veraci confessione recesserit (*De bapt.* I 12,18: ML 43,119).

11 Notetur illustratio quam affert, ut ostendat Baptismum non inquinari moribus eum ministrantium. Augustinus de sacramentis Baptismi et Ordinis praecipue egit, quia de istis maxime in controversia cum Donatistis quaestio movebatur. Notentur etiam verba, «verbis evangelicis consecratus». Utrum de forma Baptismi agatur, an vero de benedictione seu consecratione aquae, an vero de utraque, iam supra diximus. Vide n.1915-1916.

12 Sacramenta Christi ubicumque sint ad veram Ecclesiam pertinent.

D Quia sacramenta Christi ad veram Ecclesiam pertinent, extra eam inesse quidem possunt, non autem prodesse. Cf. plura apud K o r n y u a k , o.c. 99-101.

1968. Pax Ecclesiae dimittit peccata, et ab Ecclesiae pace alienatio tenet peccata (*De bapt. Ili* 18,23: ML 43,150).

1969. Baptismus Ecclesiae potest esse extra Ecclesiam, munus autem beatae vitae non nisi intra Ecclesiam reperitur: quae supra petram etiam fundata est, quae ligandi et solvendi claves accepit (Mt. 16,18-19) (*De bapt. IV* 1,1: ML 43,155) 14.

14 Ex testimoniis adductis sublimis conceptio Augustini distincta evadit. E latere Christi Redemptoris nova fit Eva. quae est Ecclesia; inde etiam sacramenta manarunt quibus formaretur Ecclesia. Christus suae commisit Ecclesiae munus sanctificandi fideles per sacramenta praesertim. (Praeter testimonia in hoc tractatu citata, cf. *De Ecclesia* c.2.) Hinc extra eam, sacramenta valent quidem, sed informia sunt, non conferunt gratiam. Per sacramenta initiationis, fideles «venientes ingrediuntur» per ostium lateris Christi: «hac quippe ad illum venientes ingrediuntur; quia inde sacramenta manarunt, quibus credentes initiantur» (*De civ. Dei* XV 26,1: NIL 41,472).

Bibi.: Tixeront, *History of dogmas* II 224; G. Bareille, *Donatisme*: DTC 1722; P. Pourrat, *Theology of the sacraments* iiqss; K. Adam, *Die kirchliche Sündenvergebung nach dem hl. Augustin* (Paderborn 1917) 73SS; D. Zahring, *Das kirchliche Priestertum nach dem hl. Augustinus* (Paderborn 1931); F. Hofmann, *Der Kirchenbegriff des hl. Augustinus in seinen Grundlagen und seiner Entwicklung* (München 1933) 124SS; A. Pincherle, *L'ecclesiologia donatista: Ricerche religiose*, i (1925) iss; E. Buonaiuti, *Il Cristianesimo nell'Africa Romana* (Bari 1928) 321SS; E. Prina, *La controversia donatista alla luce della dottrina del Corpo mistico di Gesù Cristo nelle opere antidonatistiche di S. Agostino* (Roma 1942) 24SS; G. Nicotra, *Dottrina sacramentaria ed ecclesiologia presso i Donatisti* (Venegono inferiore 1942) i8ss; G. G. Willis, *Saint Augustine and the donatist controversy* (London 1950).

De natura Baptismi, et de institutione a Christo

Summarium.—Natura Baptismi lucide patet ex nominibus quae huic sacramento adscribit. Est sacramentum regenerationis et gratiae; secunda nativitas, aqua Baptismi quasi vulva matris. Lavacro isto peccata abluuntur. Punici «salutem» eum vocant. Ius confert ad alia sacramenta recipienda, praesertim Eucharistiam. Naturam eius illustrat etiam ex comparatione cum baptismo Ioannis Baptistae, quo peccata in spe tantum remittebantur, non reipsa; neque ab obligatione liberabat Baptismum Christi recipiendi: 1970-1978.—Baptismus Christum habet auctorem. Ipse Christus voluit baptizari ad commendandam humilitatem, et Baptismum suum consecrandum: 1979-1983.—Definit ergo sacramentum Baptismi: «lavacrum aquae in verbo» et datur in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Non videtur aliquid dixisse de tempore institutionis 1984-1989.

1970. (Baotismus) est Sacramentum regenerationis omnium peccatorum (*De bapt.* V 21,29: ML 43,191) L

1971. Sacramentum autem Baptismi profecto sacramentum regenerationis est (*De pece. mer. et rem.* II 27,43: ML 44,177).

1972. Ecce accepit Sacramentum nativitatis homo baptizatus; Sacramentum habet, et magnum Sacramentum, divinum, sanctum, ineffabile (*In Ep. Io. ad Parth. tr.* 5,6: ML 35,2015).

1973. Videtis infantes 1 ... Ecce sunt (filii Dei): sed ex Deo nati sunt. Vulva matris, aqua Baptismatis (S. 119,4,4: ML 38,674).

1974. Hi qui nondum baptizati sunt, a peccatis omnibus in catholica Ecclesia lavacro regenerationis abluuntur (*C. Gauden-tium*, I 12,13: ML 43,711).

1975. Vis nosse quia ipse (Christus) baptizat, non solum spiritu, sed etiam aqua? Audi Apostolum: «Sicut Christus, inquit, dilexit Ecclesiam, et seipsum tradidit pro ea, mundans eam lavacro aquae in verbo, ut exhiberet ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habens maculam aut rugam, aut aliquid huiusmodi» (Eph. 5,25-27).

1 Appellat etiam Baptismum «sacramentum gratiae» (*De bapt.* V 21,29: ML 43,191) et «salutis aquam» (S. 352,3: ML 39,1551).

2 Nuper baptizati «infantes» vocabantur, quia in novam vitam regenerati fuerant per Baptismum. «Vos in novam vitam regenerati, propter quod infantes vocamini» (S. *Guelf.* 7,1: MA T 462). Pulchra omnino sunt quae Augustinus nobis reliquit in *Sermonibus ad Infantes*: «Sermo mihi est ad vos, modo nati infantes, parvuli in Christo, nova proles Ecclesiae, gratia patris, fecunditas matris, germen pium, examen novellum, flos nostri honoris et fructus laboris, gaudium et corona mea...» (S. *Denis* 8,1: MA T 35). Enumeratio sermonum *ad Infantes*, vide apud. T.-A. Audet, *Note sur les catéchèses baptismales de Saint Augustin*: Aug. Mag., I 152 nota 6.

«U

R

Mundans eam. Unde? Lavacro aquae in verbo. Quid est baptismus Christi? Lavacrum aquae in verbo (*In Io. Ev. tr.* 15,4: ML 35,1511).

1976. Optime Punici Christiani Baptismum ipsum nihil aliud quam salutem... vocant (*De pece. mer. et reni.* I 24,34: ML 44,128).

1977. Ipsa denique Ecclesia sic traditum tenet, ut hominem sine Baptismo ad altare prorsus non possit admittere (*De bapt.* II 14,19: ML 43.138).

1978. Nulli enim Prophetarum, nulli prorsus hominum in Scripturis divinis legimus concessum esse, baptizare in aqua paenitentiae in remissionem peccatorum, quod loanni concessum est... loannes autem tali baptismo praetingebat, quo accepto esset Baptisma etiam dominicum necessarium; non ut illud repetatur, sed ut eis qui baptismum loannis acceperant, etiam Christi Baptismus, cui viam praeparabat ille, traderetur... 10, 12. Quaero itaque, si baptismo loannis peccata dimittebantur, quid amplius praestare potuit Baptismus Christi eis quos apostolus Paulus post baptismum loannis Christi Baptismo voluit baptizari?... Quapropter quanquam ita credam baptizasse loannem in aqua paenitentiae in remissionem peccatorum, ut ab eo baptizatis in spe remitterentur peccata, reipsa vero in Domini Baptismo id fieret... tamen ne quisque contendat etiam in baptismo loannis dimissa esse peccata, sed aliquam ampliorem sanctificationem eis quos iussit Paulus denuo baptizari (Act. 19,3-5), per Baptismum Christi esse collatam, non ago pugnaciter (*De bapt.* V 9-10,11-12: ML 43,182-183) 3.

1979. Baptismus in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti Christum habet auctorem, non quemlibet hominem (*C. litt. Petii.* II 24,57: ML 43.279).

1890. Quaedam pauca (signa)... ipse Dominus et apostolica tradidit disciplina: sicuri est Baptismi sacramentum (*De doct. chr.* III 9,13: ML 34,71).

1981. Utrumque autem de Domino scriptum est, et quia baptizabat plures quam loannes, et quia ipse non baptizabat, sed discipuli eius (*Io.* 3,22; 4,1-3); ut intelligeremus et ipsum quidem baptizasse praesentia maiestatis, non tamen ipsum baptizasse manibus suis. Ipsius enim erat Baptismi sacramentum; ad discipulos autem baptizandi ministerium pertinebat (*Ep.* 265,5: ML 33,1087) 4.

1982. Non ob aliud existimo munus baptizandi loanni fuisse attributum... nisi ut Dominus ipse qui dederat, cum servi baptismum non sprevisset accipere, dedicaret humilitatis viam, et quanti pendendum esset suum Baptisma quo ipse baptizaturus erat, tali facto apertissime declararet (*De bapt.* IV 22,29: ML 43,174).

J Plura de distinctione inter baptismum loannis et Baptismum Christi iuxta Augustinum, vide apud Kornya k, o.c. 89-92; et Alfred J. Gendreau, *Sancti Augustini doctrina de baptismo* 14ss.

4 Quia Christus auctor est Baptismi. Ipsius erat Baptismi sacramentum. Ad discipulos vero ministerium baptizandi pertinebat, neque Christus, ut discipuli, baptizavit manibus suis, sed praesentia maiestatis.

1983. Veniebat enim Dominus ad commendandam etiam in baptismo humilitatem, ad ipsius sacramenti consecrationem. Quia sic suscepit baptismum iuvenis, quemadmodum infans circumcisionem (S. 294,12: ML 38,1335).

1984. Quid est baptismus Christi? Lavacrum aquae in verbo. Tolle aquam, non est baptismus: tolle verbum, non est baptismus (*In Io. Ev. tr.* 15,4: ML 35,1512)5.

1985. Aqua Baptismi in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti cum datur alicui, nec nostra, nec vestra est (*C. litt. Petii.* II 2,5: ML 43,260) 6.

1986. Sacramentis... societatem novi populi colligavit, sicuti est Baptismus Trinitatis nomine consecratus (*Ep.* 54,1: ML 33,200).

1987. *Agite paenitentiam, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Iesu Christi* (Act. 2,38)... Non nominatis Patre et Spiritu sancto, in nomine Iesu Christi iussi sunt baptizari; et tamen intelliguntur non baptizati nisi in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti (*C. Maxim.* II 17,1: ML 42,783).

1988. De isto caractere militibus suis vel potius comitibus suis, ut hunc imprimerent eis quos congregabant castris eius, praecepit dicens: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus sancti* (Mt. 28,19). (S. *ad Caesar, plebem* 2: ML 43,692).

1989. Cur non discissis atque abiectis veteribus pellibus timidae servitutis, Christiana potius indutus fiducia exis et dicis 7: Ego unum baptismum novi, Patris et Filii et Spiritus Sancti nomine consecratum atque signatum? Hanc formam 8 ubi invenio necesse est ut approbem; non destruo quod dominicum agnosco (*Ep.* 23,4: ML 33,96) 9.

5 S. Augustinus numquam expresse locutus est de materia et forma sacramentorum prout postea Scholastici fecerunt, sed saepe loquitur de «elemento» quod hodie «materiam» vocamus. Cf. n.1915.

Iam supra diximus de benedictione seu «consecratione» aquae baptismalis, quamquam benedictio haud necessaria reputetur ab Augustino, quia quando de «baptismo clinico» seu in casu necessitatis a sacerdote vel laico ministrato, nihil dicit de benedictione aquae. Vide supra n.1915-1916.

6 Gendreau bonam affert rationem ex qua apparet quomodo, quamquam Augustinus saepe locutus fuerit de aqua Baptismi danda in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti, nunquam tamen verbatim recitet quaenam sint verba adhibenda. Haec ratio repetitur ex *disciplina arcani* «quae adhuc vigeat et qua sermo eius restringebatur. Haec enim disciplina, quae prohibebat ne forma sacramentorum tum sermonibus tum scriptis publicaretur, tempore Augustini et per longum tempus postea vim suam plene retinuit» (Gendreau, *o.c.* 24, ubi etiam documenta demonstrativa videri possunt).

7 Hanc Epistolam misit ad Maximinum episcopum Donatistam, qui diaconum catholicum rebaptizasse dicebatur.

8 «Forma» hic significat totum ritum Baptismi. Cf. *De pece. nier, et rem.* I 34,63: ML 44,146, in responsione ad quaestionem: «Quid de ipsa forma sacramenti loquar?», loquitur de exorcismo, renuntiatione diaboli, etc. Cf. Gendreau, *o.c.* 27.

9 Non est istius operis describere quomodo adulti praeparabantur ad Baptismum. Varios gressus hic tantum indicamus:

1) Candidatus tradebatur cathechistae, qui eum de veritatibus credentis et praeceptis implendis instruebat.

effectibus Baptismi

' .»<

Summarium.—Baptismus gratiam confert, quae est abolitio omnium peccatorum. Gratia spirituali per Baptismum collata, recipiens regeneratur ad vitam aeternam. Nova nativitas. Nihil remanet quod non dimittatur. Crimina aufert, non radet. Sanguine Christi consecratus, Baptismus assimilatur mari Rubro, et in eo tanquam in mari omnia peccata submerguntur et delentur. Reatus concupiscentiae solvitur, quamvis infirmitas ad agonem manet, haec ipsa tamen, propter Baptismum, in resurrectione novissima consumetur: 1990-1997.—Alius effectus Baptismi est dominicus character indelebilis impressus in anima, unde sacramentum iterari nequit, et quo Ecclesiae incorporamur. Vera tantum Ecclesia generat filios. Ut plena efficacia Baptismi obtineatur requiritur Sacramentum et conversio cordis: 1998-2007.

1990. (Credo) *in remissionem peccatorum*. Haec in Ecclesia si non esset, nulla spes esset: remissio peccatorum si in Ecclesia non esset, nulla futurae vitae et liberationis aeternae spes esset. Gratias agimus Deo, qui Ecclesiae suae dedit hoc donum. Ecce venturi estis ad fontem sanctum: diluemini baptismo salutari, lavacro regenerationis renovabimini; eritis sine ullo peccato, ascendentes de illo lavacro. Omnia quae vos praeterita persequiebantur, ibi delebuntur. Aegyptiis insequentibus Israelitas similia erunt peccata vestra; persequentibus, sed usque ad mare Rubrum. Quid est, usque ad mare Rubrum? Usque ad fontem Christi cruce et sanguine consecratum. Quod enim rubrum est, rubet. Non vides, quomodo rubeat pars Christi? interroga oculos fidei: si crucem vides, attende et cruorem: si vides quod pendet, attende quod fudit. Lancea perforatum est latus Christi, et manavit pretium nostrum. Ideo signo Christi signatur baptismus, id est, aqua ubi tinguimini, et quasi in mari Rubro transitis. Peccata vestra hostes vestri sunt: sequuntur, sed usque ad mare. Cum vos intraveritis, evadetis, illa delebuntur; quomodo evadentibus per siccum Israëlitis aqua coepit Aegyptios. Et quid dixit Scriptura? *Unus ex eis non remansit* (Ps. 105,11). Peccasti multa, peccasti pauca: peccasti magna, pec-

- 2) Inter catechumenos cooptabatur, exorcismo, manuum impositione cum oratione, signo crucis et salis donatione.
- 3) In ecclesia admittebatur tamquam «auditop» et sacris assistebat concionibus.
- 4) Inscribebatur in libro ecclesiae, et inter «competentes» recensebatur.
- 5) Symbolum tradebatur, quod post octo dies reddebatur, eodemque die, Oratio Dominica tradebatur, quam catechumeni reddaturi erant post alios octo dies.
- 6) Octavo die post hanc redditionem, solemni modo Symbolum iterum reddito, neophytae baptizabantur. Haec omnia ex scriptis Augustini constant. Enumerationem ac significationem singulorum rituum ac sacramentorum initiationis, vide apud B. Busch, *De Initiatione Christiana secundum doctrinam S. Augustini* (Romae 1939); Gendreau, *o.c.* 27-34; A. Audet, *l.c.* 151-160; I. Rodríguez, *Ei catecumenado en la disciplina de Africa según San Agustín: Contribución Española*, etc. (Burgos 1955) 160-174.

casti parva; quid ad *unus ex eis non remansit?* (*S. Guelf.* I 9: MA I 448)

1991. Ad omnes quidem pertinet sermo, quo vita praecipitur et commendatur bona, ut vita impetretur et accipiatur aeterna: verumtamen praecipue vos alloquimur, novella germina sanctitatis, regenerata ex aqua et Spiritu, plantata et rigata per ministerium nostrum in agro Dei, qui dat incrementum. Sic vos existimate tamquam ex Aegypto liberatos a dura servitute, in qua vobis dominabatur iniquitas; transisse etiam per mare Rubrum, per baptismum scilicet sanguinea Christi cruce signatum. Hostes, qui vos a tergo insequabantur, peccata praeterita deputate: nam sicut transeunte Dei populo Aegyptii perierunt, sic vobis baptizatis illa deleta sunt (*S. Mai* 89,1: MA I 330).

1992. *Et omnes per Moysen baptizati sunt in nube et in mari* (1 Cor. 10,2). Si ergo figura maris tantum valuit, species Baptismi quantum valebit? Si quod gestum est in figura, traiectionem populum ad manna perduxit; quid exhibebit Christus in veritate baptismi sui, traiectionem per eum populo suo? Per baptismum suum traiecit credentes, occisis omnibus peccatis, tanquam hostibus consequentibus, sicut in illo mari omnes Aegyptii perierunt. Quo traiecit, fratres mei? quo traiecit per Baptismum Iesus, cuius figuram tunc gerebat Moyses, qui per mare traiciebat? quo traiecit? Ad manna. Quod est manna? *Ego sum*, inquit, *panis vivus, qui de caelo descendi* (Io. 6,51). Manna accipiunt fideles, iam traiectionem per mare rubrum. Quare mare rubrum? iam mare, quare et rubrum? Significabat mare illud rubrum baptismum Christi. Unde rubet baptismus Christi, nisi Christi sanguine consecratus? (*In Io. Ev. tr.* 11,4: ML 35,1477).

1993. Coepit ergo te curare optimus medicus, cui nullus morbus est insanabilis. Noli timere scelera tua praeterita, quamvis inmania, quamvis incredibilia, quae forte gessisti: morbi sunt magni, sed maior est medicus. Noli ergo curare de praeteritis: uno sacramenti momento dimittentur, et omnino omnia dimittentur. Audi de hac re quid ab apostolis dictum sit Iudaeis, qui crucifixerunt Dominum: *Agite paenitentiam, et baptizetur unusquisque vestrum in nomine Domini Iesu Christi, et dimittuntur vobis peccata vestra* (Act. 2,38). Factum est: baptizati sunt, crediderunt, accesserunt corpori dominico, accesserunt ad bibendum sanguinem quem fuderunt. Omnibus reis factis indulgentiam dat dimissor peccatorum,

1 Remissio peccatorum, magnum donum Deo Ecclesiae collatum. Pulcherrime heic et in sequentibus remissionem peccatorum per Baptismum illustrat ex transitu Israelitarum per mare Rubrum, pereuntibus Aegyptiis (peccatis) qui eos persequabantur. Baptismus rubet sanguine Christi. Vis Baptismi pendet a cruce Christi.

Alibi loquitur etiam de gratia, de secunda nativitate. «Si Baptismus sacramentum est gratiae, ipsa vero gratia abolitio peccatorum est, non est apud haereticos Baptismi gratia» (*De bapt.* VII 19,37: ML 43,232). «Offeruntur quippe parvuli ad percipiendam spiritualem gratiam» (*Ep.* 98,5: ML 33,362). «Ideo est enim secunda nativitas (per Baptismum) instituta, quia nativitas est prima (per peccatum originale) damnata» (*C. Iui.* VI 19,59: ML 44,858), Cf. etiam *S. Denis* 8,4: MA I 38.

non laudator peccatorum: quia non venit vocare iustos, sed peccatores (*S. Biblioth. Casin.* 2,114,2: MA I 417).

1994. Imitantur quidem Adam, quotquot per inobedientiam transgrediuntur mandatum Dei: sed aliud est quod exemplum esi voluntate peccantibus, aliud quod origo est cum peccato nascentibus. Nam et Christum imitantur sancti eius ad sequendam iustitiam. Unde et idem Apostolus dicit, *Imitatores mei estote, sicut et ego Christi* (1 Cor. 11,1). Sed praeter hanc imitationem iustificationemque nostram etiam intrinsecus operatur... Hanc enim gratia baptizaros quoque parvulos suo inserit corpori, qui certe imitari aliquem nondum valent. Sicut ergo ille in quo omnes vivificantur, praeter quod se ad iustitiam exemplum imitantibus praebuit, dat etiam sui spiritus occultissimam fidelibus gratiam, quam latenter infundit et parvulis: sic et ille quo omnes moriuntur, praeter quod eis qui praeceptum Domini voluntate transgrediuntur, imitationis exemplum est, occulta etiam tabe carnalis concupiscentiae suae tabificavit in se omnes de sua stirpe venientes (*De pece. mer. et rem.* I 9,10: ML 44,114) 2.

1995. In eis ergo qui regenerantur in Christo cum remissionem accipiunt prorsus omnium peccatorum, utique necesse est ut reatus³ etiam huius licet adhuc manentis concupiscentiae remittatur (*D; nupt. et cone.* I 26,29: ML 44,430).

1996. In hac non iam praeterita, sed adhuc manente lege concupiscentiae, reatus eius solvitur, et non erit, cum fit in Baptismo plena remissio peccatorum. Denique si continuo consequatur ab hac vita emigratio, non erit omnino quod obnoxium hominem teneat, solutis omnibus quae tenebant (*De pece. mer. et rem.* II 28, 46: ML 44379).

1997. Non aufert infirmitatem, cui regeneratus resistit, quando bonum agonem luctatur; consentit autem, quando sicut homo in aliquo delicto praeoccupatur (Gal. 6,1)... Haec autem infirmitas... regeneratione alia consumetur... Regenerationem quippe hoc loco⁴ ambigente nullo, novissimam resurrectionem vocat... Numquid non per lavacrum sanctum regenerati, adoptati et redempti sumus? Et tamen restat regeneratio, adoptio, redemptio, quam in fine venturam nunc patienter expectare debemus, ut tunc filii huius saeculi ex nulla parte iam simus. Quisquis igitur Baptismati derogat, quod modo per illud percipimus, corrumpit fidem: quisquis autem iam nunc ei tribuit, quod quidem per ipsum, sed tamen postea percep-

2 Pulchrum testimonium de habitu infuso gratiae in Baptismo. Sicut peccatum Aadae non consistit tantum in pravo exemplo, ut contendebant Pelagiani, sed origine trahitur, ita praeter gratiam qua Christum imitantur adulti, adest et gratia «occultissima» quae iustificationem «intrinsecus» operatur, quam «latenter infundit et parvulis», «qui certe imitari aliquem nondum valent». Baptismus parvulorum testimonium est etiam universitatis peccati originalis. Cf. M. G. Philips, *Le mystère du Christ*: Aug. Mag., IH 218.

3 Nihil hic addimus ad tanta quae iam diximus de distinctione inter actum et reatum concupiscentiae. Vide praesertim in *De Deo creante et elcv*, c. 76,

4 Mt. 9,28.

turi sumus, amputat spem... Salus ergo hominis in Baptismate facta est, quia dimissum est quod peccati a parentibus traxit, vel quidquid etiam proprie ante Baptismum ipse peccavit: salus vero eius tanta post erit, ut peccare omnino non possit (*C. duas Ep. Pel.* III 3,5: ML 44.590-590 5).

igg8. Non ergo sic illos suscipimus ut sunt: absit a nobis; nam haeretici sunt, suscipimus autem catholicos: mutantur, suscipiuntur. Sed propter malum quod habent, non in eis possumus persequi bona quae agnoscimus. Malum enim dissensionis, schismatis, haeresis, malum suum habent: bona vero quae in illis agnoscimus, non sunt sua; Domini nostri habent bona, Ecclesiae habent bona. Baptismus non est ipsorum, sed Christi. Invocatio nominis Dei super caput ipsorum quando ordinantur episcopi, invocatio illa Dei est, non Donati. Non eum suscipio episcopum, si quando est ordinatus, super caput eius Donatus est invocatus. In errante et desertore milite crimen est desertoris, character autem non est desertoris, sed imperatoris... Non enim desertor characterem suum fixit... Donatus non baptizavit in nomine Donati. Nam si Donatus quando schisma fecit, in nomine Donati baptizaret, desertoris characterem infingeret...: nunc vero ipse desertor, characterem fixit imperatoris sui. Deus et Dominus noster Iesus Christus quaerit desertorem, delet erroris crimen, sed non exterminat suum characterem. Ego quando venio ad fratrem meum, et colligo errantem fratrem meum, attendo fidem in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti. Iste est character imperatoris mei. De isto caractere militibus suis vel potius comitibus suis, ut hunc imprimerent eis quos congregabant castris eius, praecepit dicens: *Ite, baptizate gentes in nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti* (Mt. 28,1g)... Non in eis odimus quod Dei est: non odimus et ipsos, quia Dei sunt. Et quod habent Dei est; et Dei sunt, quia homines sunt, et omnis homo creatura Dei est, Dei est quod habent nomen Patris et Filii et Spiritus Sancti: Baptismus Trinitatis, Dei est... (*S. ad Caesar. Eccl. plebem* 2: ML 43,6g!)6.

iggg. Attende ergo, frater; attende, obsecro te. Dicis mihi, Quid me quaeris? Respondeo, Quia frater meus es. Respondes mihi et dicis, Si perii, quid me quaeris? Et ego respondeo, Si non perisses, non quaererem... Quaero quia peristi. Et quare quaero? quo fructu quaero? Ut aliquando dicatur mihi, *Frater tuus mortuus erat, et revixit; perierat et inventus est* (Lc. 15,32). Respondes et dicis mihi, Sed habeo Sacramentum. Habes, agnosco: propter hoc te

5 Amplam explanationem doctrinae hoc loco traditae, vide in *De gratta* c.5.

6 Baptismus, sicut alia sacramenta, ubicumque sint, Christi et Ecclesiae sunt. Sacramenta Baptismi et Ordinis, si nomine Dei collata fuerint, valida sunt, characterem imperatoris imprimunt. Non tamen plene efficacia sunt extra Ecclesiam, non valent ad salutem nisi per caritatem unitatis ad ovile verae Ecclesiae desertor miles redierit. Unitatem Ecclesiae Donatistae scinderunt. Augustinus de mala fide eorum persuasus, magna eloquentia et apostolico zelo eos hortatur ut ad unum ovile redeant, ne sacramentum, character, vel «signum» quod portant, sit cis «in damnationis testimonium». Communiter admittitur S. Augustinum primum fuisse qui doctrinam de caractere sacramentali adeo clare exposuerit

H

Γ

quaero. Magnam causant addidisti, quare te diligentius quaeram. Ovis est enim de grege Domini mei, cum signo errasti: ideo quaero magis, quia ipsum signum habes. Quare unam Ecclesiam non posidemus? Unum signum habemus, quare in uno ovili non sumus? Ideo te quaero, ut hoc sacramentum sit tibi in salutis adiutorium, non in damnationis testimonium. Nescis quia desertor de caractere damnatur, de quo militans honoratur? Ideo te quaero, ut non pereas cum signo. Salutis enim signum est, si habeas salutem, si habeas caritatem. Hoc enim signum salutis extra tibi inesse potest, prodesse non potest. Veni, ut prosit tibi quod habebas: non ut accipias quod habebas: sed ut prodesse tibi incipiat quod habebas, et accipias quod non habebas (*S. ad Caesar. Eccl. plebem* 4: ML 43.693)7-

2000. Sacramenti autem integritas ubique cognoscitur, sed ad peccatorum illam irrevocabilem remissionem extra unitatem Ecclesiae non valebit. Nec in haeresi aut schismate constitutum sanctorum orationes, id est, illius unicae columbae gemitus poterunt adiu-vare; sicut nec intus positum possunt, si adversum se ipse per vitam pessimam teneat debita peccatorum, non solum si per accipitrem, sed etiam si per ipsius columbae pium ministerium baptizetur. 23. *Sicut misit me*, inquit, *Pater*, *et ego mitto vos. Hoc cum dixisset, inspiravit, et ait illis: Accipite Spiritum Sanctum: et cuius remiseritis peccata, remittentur illi; si cuius tenueritis, tenebuntur* (Io. 20,22,23). Ergo si personam gerebant Ecclesiae, et sic eis hoc dictum est, tanquam ipsi Ecclesiae diceretur; pax Ecclesiae dimittit peccata, et ab Ecclesiae pace alienatio tenet peccata... Petra enim tenet, petra dimittit: columba tenet, columba dimittit: unitas tenet, unitas di-mittit. Pax autem huius unitatis in solis bonis est, vel iam spiritua-libus, vel ad spiritualia concordii obedientia proficientibus: in malis autem non est, sive foris tumultuentur, sive intus cum gemitu tole-rentur, et baptizent et baptizentur. Sicut autem isti qui intus cum gemitu tolerantur, quamvis ad eandem columbae unitatem, et ad illam gloriosam Ecclesiam non habentem maculam aut rugam aut aliquid huiusmodi (Eph. 5,27), non pertineant; tamen si corrigan-tur, et se pessimos ad Baptismum accessisse fateantur, non rebapti-zantur, sed incipiunt ad columbam pertinere, per cuius gemitus peccata solvuntur, a cuius pace alienatis tenebantur: sic et qui aper-tius foris sunt, si eadem sacramenta sumpserunt, cum correcti ad Ecclesiae veniunt unitatem, non iterato Baptismo, sed eadem cari-tatis lege et unitatis vinculo liberantur (*De bapt. III* 17-18,22-23: ML 43.149-150)8-

7 Quia Baptismus etiam extra Ecclesiam datum, signum seu characterem imprimit, iterari nequit, non tamen prodest, si desit caritas unitatis: «Proba mihi quod habeas caritatem; tene unitatem» (*Ib.* n.5). Et alibi: «Quamdiu ca-ritatem non habent unitatis» (*C. Ep. Parm.* II 13,28: ML 43,71). Vide plura apud K o r n y u a k , *o.c.* 99-128.

8 Sive in unitate Ecclesiae seu columbae Baptismus detur, sive extra Ec-clesiam, Sacramentum valet, ideoque non iterandum est; tamen neque «intus», neque «foris» datum gratiam confert, si debitae desint dispositiones.

2001. An forte minus haerent sacramenta Christiana, quam corporalis haec nota, cum videamus nec apostatas carere Baptismate, quibus utique per paenitentiam redeuntibus non restituitur, et ideo amitti non posse iudicatur? (*C. Ep. Parm. II 13,29: ML 43,72*).

2002. Habere tamen, et dare, et accipere Baptismi sacramentum, satis eluxit pastoribus Ecclesiae catholicae toto orbe diffusae, per quos postea plenarii concilii auctoritate originalis consuetudo firmata est ⁹; etiam ovem, quae foris errabat, et dominicum characterem a fallacibus depraedatoribus suis foris acceperat, venientem ad christianae unitatis salutem, ab errore corrigi, a captivitate liberari, a vulnere sanari, characterem tamen in ea dominicum agnosci potius quam improbari (*De bapt. VI 1,1: ML 43,197*).

2003. Sed videntur sibi argutissime quaerere, «utrum generet filios Baptismus Christi in parte Donati, an non generet: «ut si consenserimus quod generet, suam esse asseverant Ecclesiam matrem, quae filios potuit de Christi Baptismate generare; et quia unam oportet esse Ecclesiam, ex hoc iam nostram non esse Ecclesiam criminantur. Si autem dixerimus, non generat: «Cur ergo, aiunt, apud vos non renascuntur per Baptismum, qui transeunt a nobis ad vos, cum apud nos fuerint baptizati, si nondum nati sunt?» 11. Quasi vero ex hoc generet unde separata est, et non ex hoc unde coniuncta est. Separata est enim a vinculo caritatis et pacis, sed iuncta est in uno Baptismate. Itaque est una Ecclesia, quae sola Catholica nominatur; et quidquid suum habet in communionibus diversorum a sua unitate separatis, per hoc quod suum in eis habet, ipsa utique generat, non illae. Neque enim separatio generat, sed quod secum de ista tenuerunt: quod si et hoc dimittant, omnino non generant. Haec itaque in omnibus generat, cuius sacramenta retinentur, unde possit tale aliquid ubicumque generari: quamvis non omnes quos generat ad eius pertineant unitatem, quae usque in finem perseverantes salvabit. Neque enim hi soli ad eam non pertinent, qui separationis aperto sacrilegio manifesti sunt; sed etiam illi qui in eius unitate corporaliter mixti per vitam pessimam separantur. Etenim Simonem magum per Baptisma ipsa pepererat: cui tamen dictum est, quod non haberet partem in haereditate Christi (Act. 8, 13.21). Numquid ei Baptismus, numquid Evangelium, numquid sacramenta defuerunt? Sed cui caritas defuit, frustra natus est, et ei expediebat fortasse non nasci. (Citat 1 Cor. 1-4; et 10-13 et prosequitur): Isti ergo si in hac obstinatione et perversitate remanerent, certe quidem nati erant, nec tamen ad ipsam Ecclesiam de qua nati erant, per pacis atque unitatis vinculum pertinerent. Ergo ipsa generat, et per uterum suum, et per uteros ancillarum, ex eisdem sacramentis, tanquam ex viri sui semine... Sed qui superbiunt et legitimae matri non adiunguntur, similes sunt Ismaëli, de quo dictum est: *Eice ancillam et filium eius; non enim haeres erit filius ancillae cum filio meo Isaac* (Gen. 21,10). Qui autem pacifice diligunt legitimam patris sui coniugem, cuius legitimo iure generati sunt, simi-

⁹ Videtur eum loqui de concilio Arelatensi, anno 314 celebrato.

les sunt filiis iacob, quamvis cie ancillis natis, sed tamen eamdem haereditatem sumentibus (Gen. 30,3) (*De bapt.* I 10,13-14: ML 43, 116-118) 10.

2004. Unus enim Deus, una fides, unum Baptisma, una incorrupta catholica Ecclesia non in qua sola unus Deus colitur, sed in qua sola unus Deus pie colitur; nec in qua sola una fides retinetur, sed in qua sola una fides cum caritate retinetur; nec in qua sola unus Baptismus habetur, sed in qua sola unus Baptismus salubriter habetur (*C. Cresc.* I 19,34: ML 43,464) n.

2005. De remissione autem peccatorum, utrum per Baptismum apud haereticos fiat, quid mihi videretur in alio iam volumine scriptum 12 sed etiam hic breviter commemoro. Si fit illic remissio debitorum per Baptismi sanctitatem; rursus debita redeunt per haeresis aut schismatis obstinationem: et ideo necessarium habent huiusmodi homines venire ad catholicam pacem, ut haeretici et schismatici esse iam desinant, et eorum quae in illos redierant, peccatorum purgationem in unitatis vinculo caritate operante mereantur. Si autem, quamvis apud haereticos vel schismaticos idem sit Baptismus Christi, non tamen ibi operatur remissionem peccatorum propter eandem discordiae foeditatem et dissensionis iniquitatem: tunc incipit valere idem Baptismus ad dimittenda peccata, cum ad Ecclesiae pacem venerint; non 13 ut iam vere dimissa non retineantur; neque ut ille Baptismus quasi alienus aut alium improbetur, ut alter tradatur: sed ut idem ipse qui propter discordiam foris operabatur mortem, propter pacem intus operetur salutem (*De bapt.* III 13, 18: ML 43,146) 14.

10 Acutum argumentum Donatistae habere putabant: Si apud nos Ecclesia Mater per Baptismum generat filios, quia «unam oportet esse Ecclesiam», Ecclesia Augustini non est vera Christi Ecclesia. Si autem apud nos Baptismus non generat filios, quare transeuntes a nobis ad eos non baptizant?

Vide pulchram responsionem Augustini, et recolle quae in tr. *De Ecclesia* diximus de variis vinculis quibus diversi homines Ecclesiae colligantur.

11 Uni verae Ecclesiae Catholicae munus incumbit homines sanctificandi, eidemque Christi sacramenta commissa sunt. Extra eam verum habetur Baptisma, non tamen salubriter confert gratiam.

12 *De bapt.* I 11ss: ML 43,118ss.

13 Particula negans omittitur in editione Am. Abest a pluribus etiam Mss. qui postea loco, *neque ut ille*, habent, *non ut ille* (ML ib.).

14 Donatistae quaerentes «utrum peccata dimittantur per Baptismum in parte Donati» (*De bapt.* I 11,15: ML 43,118) similiter argumentabantur ac pro generatione filiorum (vide n.2003). Adeo intentus erat Augustinus in salvanda obiectiva efficacia sacramentorum, et tam alte iudicabat de vi Baptismi, ut non plane reiecerit theoriam Donatarum de reviviscentia peccatorum, et tamquam hypothesim admiserit possibilitatem remissionis peccatorum extra Ecclesiam, vel cum Baptismus in Ecclesia «ficta» accipitur, seu non mutato corde, ita tamen ut statim peccata reviviscant, nisi per correctionem et caritatem unitatis vel in Ecclesia per bonam dispositionem cor mutetur. Augustinus dubius mansit in quaestione de reviviscentia peccatorum. Non concordant auctores interpretantes Augustinum. Quod talem possibilitatem admiserit, putat Pourrai (*Theology of the sacraments* 133); negativam sententiam tenet E. Neveut (*La théologie sacramentaire de S. Augustin: Divus Thomas* [1931] 25); alii putant Augustinum in dubium fuisse. Cf. Kornyaak, *o.c.* 123: Gendreau *o.c.* 44-46; F. Hofmann, *Der Kirchenbegriff des hl. Aug.* 385.

l » ft
-i u i
»
* m . f
.
1 « u

2006. Sicut enim in illo qui fictus accesserat, fit ut non denuo baptizetur, sed ipsa pia correctione et veraci confessione purgetur, quod non posset sine Baptismo, ut quod ante datum est, tunc valere incipiat ad salutem, cum illa fictio veraci confessione recesserit: sic etiam iste qui Baptisma Christi, quod non amiserunt qui se separaverunt, inimicus charitatis et pacis Christi, in aliqua haeresi aut schismate accepit, quo sacrilego scelere peccata eius non dimittebantur, cum se correxerit, et ad Ecclesiae societatem unitatemque venerit, non iterum baptizandus est; quia ipsa ei reconciliatione ac pace praestatur, ut ad remissionem peccatorum eius in unitate iam prodesse incipiat sacramentum, quod acceptum in schismate prodesse non poterat (*De bapt.* I 12,18: ML 43,119).

2007. Quibus rebus omnibus ostenditur aliud esse sacramentum Baptismi, aliud conversionem cordis; sed salutem hominis ex utroque compleri: nec si unum horum defuerit, ideo putare debemus consequens esse ut et alterum desit; quia et illud sine isto potuit esse in latrone, complente Deo sive in illo, sive in isto, quod non ex voluntate defuisset: cum vero ex voluntate alterum horum defuerit, reatu hominem involvi. Et Baptismus quidem potest inesse ubi conversio cordis defuerit: conversio autem cordis potest quidem inesse non percepto Baptismo, sed contempto non potest. Neque enim ullo modo dicenda est conversio cordis ad Deum, cum Dei sacramentum contemnitur. Iuste igitur reprehendimus, anathematamus, detestamur, abominamur perversitatem cordis haereticorum: sacramentum tamen evangelicum non ideo non habent, quia per quod utile est non habent (*De bapt.* IV 25,32: ML 43,176).

De necessitate Baptismi

Summarium.—luxta Pelagianos, parvuli, cum neque originale neque actualia peccata habeant, vitam habebunt aeternam; debent tamen baptizari ut intrent in regnum caelorum. Distinctionem hanc reicit Augustinus. Quia omnes, etiam infantes, trahunt originale peccatum, et aliunde nemo liberatur a peccato nisi per gratiam Christi, quae per Baptismum datur, Baptismus omnino necessarius est. Per Baptismum parvuli incorporantur Christi corpori, quod est Ecclesia, et reconciliantur Deo. Parvuli nisi baptizentur damnantur. Ex praxi baptizandi parvulos demonstrat existentiam peccati originalis, cum illa parva aetas nequeat peccata personalia habere. Traditio apostolica pro Baptismo parvulorum: 2008-2015.—Ad fidem Ecclesiae et auctoritatem S. Cypriani appellat contra eos qui putant, parvulos non esse baptizandos ante octavum nativitatis diem. Vana excusatio Baptismum differentium: 2016-2018. Quamvis parvuli non possint ore confiteri et corde credere per seipsos, cum tota Ecclesia credendum est, Baptismum eis prodesse cum alii pro iis respondent. Mater Ecclesia cor et os maternum eis praestat: 2019-2022.

2008. Parvulus, inquit, etsi non baptizetur, merito innocentiae, eo quod nullum habeat omnino, nec proprium, nec originale

),
: (X
• itti

peccatum, nec ex se, nec de Adam tractum, necesse est, aiunt, ut propterea baptizandus est, ut intret etiam in regnum Dei, hoc est, in regnum caelorum... Ergo est vita aeterna extra regnum caelorum? 3. Primus hic error aversandus ab auribus, exstirpandus a mentibus. Hoc novum in Ecclesia, prius inauditum est, esse vitam aeternam praeter regnum caelorum... Primo vide, frater, ne forte hinc consentire nobis debeas, quisquis ad regnum Dei non pertinent, eum ad damnationem sine dubio pertinere. Venturus Dominus, et iudicaturus de vivis et mortuis, sicut Evangelium loquitur, duas partes facturus est, dextram et sinistram. Sinistris dicturus, *Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius* (Mt. 25,41); dextris dicturus, *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi* (Mt. 34). Hac regnum nominat, hac cum diabolo damnationem. Nullus relictus est medius locus, ubi ponere queas infantes. De vivis et mortuis iudicabitur: alii erunt ad dextram, alii ad sinistram: non novi aliud (*S.* 294,2-3: ML 38,1336-37)I-

2009. Cuius medicinalis adventus non est opus sanis, sed aegrotantibus; quia non venit vocare iustos, sed peccatores in cuius regnum non intrabit nisi qui renatus fuerit ex aqua et spiritu, nec praeter regnum eius salutem ac vitam possidebit aeternam... Ab hoc peccato, ab hac aegritudine..., cuius naturaliter filii sunt, qui etiam si per aetatem non habent proprium, trahunt tamen originale peccatum, non liberat nisi Agnus Dei qui tollit peccata mundi (Io. 1,29)... nonnisi Redemptor, cuius sanguine deletur debitum nostrum. Nam quis audeat dicere, non esse Christum infantium salvatorem nec redemptorem? Unde autem salvos facit, si nulla in eis est originalis aegritudo peccati? Unde redimit, si non per originem primi hominis venundati sub peccato? Nulla igitur ex nostro arbitrio, praeter Baptismum Christi, salus aeterna promittatur infantibus, quam non promittit Scriptura divina, humanis omnibus ingeniis praeferenda (*De pece. mer. et rem.* I 23,33: ML 44,128).

2010. Unde commodius esse arbitror, acervarim cogere, quae occurrere potuerit... quibus appareat Dominum Iesum Christum non aliam ob causam in carne venisse... nisi ut hac dispensatione misericordissimae gratiae omnes, quibus tanquam membris in suo corpore constitutis caput est ad capessendum regnum caelorum, vivificaret, salvos faceret, liberaret, redimeret, illuminaret, qui prius fuissent in peccatorum morte..., sub potestate diaboli... ac sic fieret mediator Dei et hominum, per quem... reconciliaremur Deo in aeternam vitam, ab aeterna morte quae talibus impendebat erepti. Hoc enim cum abundantius apparuerit, consequens erit ut ad istam Christi dispensationem... pertinere non possint, qui vita, salute,

1 Pro aliis argumentis Augustini contra distinctionem Pelagianorum inter regnum caelorum et vitam aeternam, ac pro necessitate Baptismi, vide supra n.874-878.

Agimus in hoc capite maxime de parvulis quia de eis praecipue agebatur in controversia pelagiana. Dicenda valent etiam pro adultis in casibus ordinariis, Pro casibus necessitatis cf. dicenda in proximo capite.

liberatione, redemptione, illuminatione non indigent. Et quoniam ad hanc pertinet Baptismus, quo Christo consepeliuntur, ut incorporarentur illi membra eius, hoc est fideles eius: profecto nec Baptismus est necessarius eis qui illo remissionis et reconciliationis beneficio, quae fit per mediatorem, non opus habent. Porro quia parvulos baptizandos esse concedunt, qui contra auctoritatem universae Ecclesiae, procul dubio per Dominum et Apostolos traditam, venire non possunt 2: concedant oportet eos egere illis beneficiis mediatoris, ut abluti per Sacramentum caritatemque fidelium, ac sic incorporati Christi corpori, quod est Ecclesia, reconcilientur Deo, ut in illo vivi... fiant: unde, nisi a morte... tenebris peccatorum? quae quoniam nulla in ea aetate per suam vitam propriam commiserunt, restat originale peccatum (*De pece. mer. et rem.* I 26,39: ML 44,131) 3.

2011. Unde fit consequens ut quoniam nihil agitur aliud, cum parvuli baptizantur, nisi ut incorporarentur Ecclesiae, id est, Christi corpori membrisque socientur; manifestum sit eos ad damnationem, nisi hoc eis collatum fuerit, pertinere. Non autem damnari possent, si peccatum utique non haberent. Hoc quia illa aetas nulla in vita propria contrahere potuit, restat intelligere vel si hoc nondum possumus, saltem credere, trahere parvulos originale peccatum (*De pece. mer. et rem.* III 4,7: ML 44,189).

2012. Quisquis dixerit quod in Christo vivificabuntur etiam parvuli qui sine Sacramenti eius participatione de vita exeunt, hic profecto et contra apostolicam praedicationem venit, et totam condemnat Ecclesiam, ubi propterea cum baptizandis parvulis festinatur et curritur, quia sine dubio creditur aliter eos in Christo vivificari omnino non posse (*Ep.* 166,7,21: ML 33,730).

2013. Valet, et inter fideles baptizatos computatur (parvulus). Hoc habet auctoritas matris Ecclesiae, hoc fundatus veritatis obtinet canon: contra hoc robur, contra hunc inexpugnabilem murum quisquis arietat, ipse confringitur (*S.* 294,18: ML 38,1346).

2014. Quod traditum tenet universitas Ecclesiae, cum parvuli infantes baptizantur, qui certe nondum possunt corde credere ad iustitiam, et ore confiteri ad salutem, quod latro potuit: quin etiam flendo et vagiendo cum in eis mysterium celebratur, ipsis mysticis vocibus obstrepunt; et tamen nullus Christianorum dixerit eos inaniter baptizari (*De bapt.* IV 23,30: ML 43,174).

2015. Beatus Cyprianus satis ostendit, quam hoc ab initio

2 Argumentum Augustini pro universalitate peccati originalis ex praxi Ecclesiae parvulos baptizandi, ample evolvit, Germán Mártel (*La Tradición en San Agustín* [Madrid 1943] 101-109).
 3 Hoc testimonium doctrina abundat. Christus non ob aliam causam venit nisi ut homines redimeret (cf. *De Verbo Incarnato et Redemptore* c. 13). Constitutus est Caput Corporis Mystici. Ad dispensationem gratiae Christi pertinet Baptismus. Quia omnes etiam infantes peccatum saltem originale habent, omnes egent beneficio Mediatoris. Abluuntur vero per Sacramentum Baptismi caritatemque fidelium, «ac sic incorporati Christi corpori, quod est Ecclesia, reconciliantur Deo». Cf. plura apud Grabowski, *The Church. An introduction to the theology of St. Augustine* 258. Vide infra u,2025.

creditum et intellectum servet Ecclesia: qui cum parvulos a materno utero recentissimos iam idoneos ad percipiendum Christi Baptismum assereret (*De pece. mer. et rem.* III 5,10: ML 44,190).

2016. Beatus quidem Cyprianus non aliquod decretum condens novum, sed Ecclesiae fidem firmissimam servans, ad corrigendum eos qui putabant ante octavum diem nativitatis non esse parvulum baptizandum, non carnem, sed animam dixit non *esse perdendam*; et mox natum rite baptizari posse, cum suis quibusdam coëpiscopis censuit (*Ep.* 166,8,23: ML 33,731).

2017. Breviter ergo dicimus sanctitati vestrae: unusquisque christianus det operam, si adhuc cathecumenus est, dimittantur illi peccata. Iam enim signum Christi gerit in fronte, iam intrat ecclesiam, iam per eum tantum nomen invocatur; sed adhuc sarcinam peccatorum suorum portat: nondum dimissa sunt, quia non dimittuntur nisi in sancto baptismo. Et non dicat sibi: Timeo fieri fidelis, ne peccem postea. Ut enim non peccet postea, habet in potestate: ut non peccaverit, numquid habet in potestate? Habet quod faciat, ut non peccet: quid facit, ut non peccaverit? Quod enim factum est, factum est: praeterita non potes facere non facta: quae autem futura sunt, potes non facere. Quare ergo perverso consilio a diabolo seducitur? Futura peccata timet, quae nondum admittit; praeterita non timet, quae portat commissa. Illa nondum fecisti, ista iam premunt te; forte illa non facies, immo si noles non facies, haec et si velis delere potest. Non possum, inquis, Confuge ergo ad eum, qui illa delet (*S. Biblioth. Casin.* 2,114,3: MA I 417).

2018. Ut autem possit regenerari per officium voluntatis alienae⁴, cum offertur consecrandus, facit hoc unus Spiritus, ex quo regeneratur oblatus. Non enim scriptum est, Nisi quis renatus fuerit ex parentum voluntate, aut ex offerentium vel ministrantium fide; sed, Nisi *quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto* (Io. 3,5). Aqua igitur exhibens forinsecus sacramentum gratiae, et Spiritus operans intrinsecus beneficium gratiae, solvens vinculum culpaе, reconcilians bonum naturae, regenerant hominem in uno Christo, ex uno Adam generatum. Regenerans ergo Spiritus in maioribus offerentibus, et parvulo oblato renatoque communis est: ideo per hanc societatem unius eiusdemque Spiritus prodest offerentium voluntas parvulo oblato (*Ep.* 98,2: ML 33,360).

2019. Offeruntur quippe parvuli ad percipiendam spiritualem gratiam, non tam ab eis quorum gestantur manibus (quamvis et ab ipsis, si et ipsi boni fideles sunt), quam ab universa societate sanctorum atque fidelium. Ab omnibus namque offerri recte intelliguntur, quibus placet quod offeruntur, et quorum sancta atque

⁴ Respondit Augustinus ad Bonifacium episcopum qui ab eo quaesierat, quomodo parentum fides parvulis, cum baptizantur, possit prodesse, cum perfidia parentum parvulis non obsit. De hac re scripserunt, E. R. Fairweather, Sr. *Augustine's interpretation of Infant Baptism*: Aug. Mag., II 897-903; J. Hammer, *Le baptême et la foi*: Irénikon, 23 (1950) 387-405. Fides Ecclesiae quasi praestatur infanti. Cf. etiam J.-D. Didier, *Saint Augustin et le baptême des enfants*: Rev. des Etud. August., II (1956) 109-129.

individua caritate ad communicationem sancti Spiritus adiuvantur. Tota hoc ergo mater Ecclesia, quae in sanctis est, facit, quia tota omnes, tota singulos parit. Nam si christiani baptismi sacramentum, quando unum atque idipsum est, etiam apud haereticos valet et sufficit ad consecrationem, quamvis ad vitae aeternae participationem non sufficiat... quanto potius in catholica Ecclesia etiam per stipulae ministerium frumenta purganda portantur, ut ad massae societatem mediante area perducantur? (*Ep.* 98,5: ML 33,362).

2020. Itaque parvulum, etsi nondum fides illa quae in credentium voluntate consistit, iam tamen ipsius fidei sacramentum⁵ fidelem facit. Nam sicut credere respondetur, ita etiam fidelis vocatur, non rem ipsa mente annuendo, sed ipsius rei sacramentum percipiendo. Cum autem homo sapere coeperit, non illud sacramentum repetet, sed intelliget, eiusque veritati consona etiam voluntate coaptabitur. Hoc quandiu non potest, valebit sacramentum ad eius tutelam adversus contrarias potestates; et tantum valebit ut si ante rationis usum ex hac vita migraverit, per ipsum sacramentum commendante Ecclesiae caritate, ab illa condemnatione, quae per unum hominem intravit in mundum (Rom. 5,12), christiano adiutorio liberetur. Hoc qui non credit, et fieri non posse arbitratur, profecto infidelis est, etsi habeat fidei sacramentum; longeque melior est illo parvulus, qui etiamsi fidem nondum habeat in cogitatione, non ei tamen obicem contrariae cogitationis opponit, unde sacramentum eius salubriter percipit (*Ep.* 98,10: ML 33,364)⁶.

2021. Quod per sacramentum Baptismatis in parvulis fieri non dubitat mater Ecclesia, quae cor et os maternum eis praestat, ut sacris mysteriis imbuantur; quia nondum possunt corde proprio credere ad iustitiam, nec ore proprio confiteri ad salutem (Rom. 10, 10). Nec ideo tamen eos quisquam fidelium fideles appellare cunctatur, quod a credendo utique nomen est: quamvis hoc non ipsi, sed alii pro eis inter sacramenta responderint (*De pece. mer. et rem.* I 35,38: ML 44,131).

2022. In infantibus qui baptizati moriuntur, eadem gratia Omnipotentis implere credenda est, quod non ex impia voluntate, sed ex aetatis indigentia, nec corde credere ad iustitiam possunt, nec ore confiteri ad salutem (Rom. 10,10) (*De bapt.* IV 24,31: ML 43.175).

⁵ Vide n.1912.

⁶ Etsi parvuli non habeant fidem «in cogitatione», sacramentum fidei seu Baptismus eos fideles facit, quia ipsi non opponunt, «obicem contrariae cogitationis», et Mater Ecclesia eis «cor et os maternum» praestat. Sacramentum Baptismi etiam «salubriter» percipiunt et «si ante rationis usum ex hac vita migraverint» a damnatione liberantur. Vide c. sequentem.

Quibus modis Baptismus aquae suppleri possit

иН
flit
и.Т.
ne.
Hai
П.;
ו'י
111
J

Summarium.—Non tantum passio pro Christo, seu Baptismus sanguinis, sed etiam conversio cordis suppleat Baptismum aquae, si hic propter angustias temporis vel aliis rationibus nunc haberi nequeat. Tria affert exempla: *a)* boni latronis; *b)* Cornelii centurionis, qui Spiritum accepit antequam baptizaretur; *c)* catechumeni «divina caritate flagrantēs». Votum tamen recipiendi sacramentum cum conversione cordis coniungi debet, «neque enim ullo modo dicenda est conversio cordis ad Deum, cum Dei Sacramentum contemnitur». Christus ipse baptizatus est ad declarandum «quanti pendendum esset suum Baptisma», et ad dedicandam humilitatis viam. Mors pro Christo, aequē valet ad dimittenda peccata, ac ablutio Baptismi. Contra Donatistas inculcat tamen, martyrium «propter iustitiam» esse debere, quia «martyres non facit poena, sed causa». Martyrium, vicem Baptismi habet etiam pro infantibus: 2023-2031. £

2023. Baptismi sane vicem aliquando implere passionem, de latrone illo cui non baptizato dictum est, *Hodie mecum eris in paradiso* (Lc. 23.43), non leve documentum idem beatus Cyprianus assumit: quod etiam atque etiam considerans, invenio non tantum passionem pro nomine Christi id quod ex Baptismo deerat posse supplere, sed etiam fidem conversionemque cordis, si forte ad celebrandum mysterium Baptismi in angustiis temporis succurri non potest. Neque enim latro ille pro nomine Christi crucifixus est, sed pro meritis facinorum suorum: neque quia credidit passus est, sed dum patitur credidit. Quantum itaque valeat etiam sine visibili sacramento Baptismi, quod ait Apostolus, *Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem* (Rom. 10,10); in illo latrone declaratum est. Sed tunc impletur invisibiliter, cum ministerium Baptismi non contemptus religionis, sed articulus necessitatis excludit. Nam multo magis in Cornelio et in amicis eius, quam in illo latrone, posset videri superfluum ut aqua etiam tingerentur, in quibus iam donum Spiritus sancti, quod nonnisi baptizatos alios accepisse sancta Scriptura testatur, certo quoque indicio quod illis temporibus congruebat, cum linguis loquerentur, eminuerat. Baptizari sunt tamen: et in hoc facto apostolica exstat auctoritas. Usque adeo nemo debet in quolibet propectu interioris hominis, si forte ante Baptismum usque ad spiritualem intellectum pio corde profecerit, contemnere sacramentum, quod ministrorum opere corporaliter adhibetur, sed per hoc Deus hominis consecrationem spiritualiter operatur. Nec ob aliud existimo munus baptizandi Ioanni fuisse attributum, ita ut Ioannis baptismus diceretur, nisi ut Dominus ipse qui dederat, cum servi baptismum non sprevisset accipere (Mt. 3,6.13), dedicaret humilitatis viam, et quanti pendendum esset suum Baptisma quo ipse baptizaturus erat, tali facto apertissime declararet. Videbat enim tanquam peritissimus medicus salutis aeternae, quorundam non defuturum tumorem, qui cum in-

tellectu veritatis et probabilibus moribus ita profecissent, multis baptizatis vita atque doctrina se praeponere minime dubitarent, supervacaneum sibi esse crederent baptizari, quando ad illum mentis habitum se pervertisse sentirent, ad quem multi baptizati adhuc ascendere conarentur (*De bapt.* IV 22,29: ML 43,173-174) L

2024. Illud sane quod de catechumenis obieiebatur Cypriano, *quod in martyrio deprehensi, et pro Christi nomine occisi, etiam sine Baptismo coronarentur*; quid ad rem pertineat, non satis intelligo: nisi forte quia dicebant, multo magis haereticos cum Baptismo Christi posse ad regnum eius admitti, quo catechumeni admitterentur; cum ipse dixerit, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non intrabit in regnum caelorum* (Io. 3,5). Qua in re nec ego dubito catechumenum catholicum divina caritate fragrantem haeretico baptizato anteponere; sed etiam in ipsa intus Catholica bonum catechumenum malo baptizato anteponimus: nec ideo tamen sacramento Baptismatis, quo iste nondum, ille iam imbutus est, facimus iniuriam; aut catechumeni sacramentum sacramento Baptismi praeferendum putamus, cum aliquem catechumenum aliquo baptizato fideliolem melioremque cognoscimus. Melior enim centurio Cornelius nondum baptizatus Simone baptizato. Iste enim et ante Baptismum sancto Spiritu impletus est (Act. 10), ille et post Baptismum immundo spiritu inflatus est (Act. 8,13.18.19). Verumtamen Cornelius si etiam Spiritu sancto iam accepto baptizari noluisset, contempti tanti sacramenti reus fieret... Sicut autem bono catechumeno Baptismus deest ad capessendum regnum caelorum; sic malo baptizato vera conversio. Qui enim dixit, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intravit in regnum caelorum*; ipse etiam dixit, *Nisi abundaverit iustitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum caelorum* (Mt. 5,20). Alterum sine altero parum est: utrumque perficit illius possessionis haereditatem. Sicut ergo non debemus improbare iustitiam hominis, quae prius coepit esse quam coniungeretur Ecclesiae, sicut esse coeperat iustitia Corneliis priusquam ipse esset in plebe Christiana; quae neque si improbaretur, dixisset ei angelus, *Acceptae sunt eleemosynae tuae*,

1 Non tantum ergo passio pro Christo, sed et «conversio cordis» vicem suppleat Baptismi, cum «in angustiis temporis», vel in «articulo necessitatis», «ad celebrandum mysterium Baptismi... succurri non potest». Hoc tamen tunc tantum locum habere potest, cum non adest «contemptus religionis», seu cum quis paratus sit ad Baptismum recipiendum si possibile sit. Hinc est quod Cornelius ipse qui antequam baptizaretur «donum Spiritus sancti» acceperat, baptizatus fuit.

Hoc ita statutum est, quia videbat «peritissimus medicus» Christus, «quorundam non defuturum tumorem, qui cum intellectu veritatis et probabilibus moribus ita profecissent, multis baptizatis vita atque doctrina se praeponere minime dubitarent, supervacaneum sibi esse eroderant baptizari». His verbis exprimit Augustinus quod postea theologi dicturi erant, Baptismum sc. necessarium *necessitate medii*, sed non *ex natura rei* (prouti est gratia sanctificans), sed *ex positiva institutione*, quod proinde in quibusdam circumstantiis per aliud medium suppleri potest.

Medicus Christus ut tumorem superbiae curaret, et ad ostendendum «quantum pendendum esset suum Baptisma quo Ipse baptizaturus erat», non sprexit accipere baptismum a servo, i.e. Ioanne Baptista.

et exaudita sunt orationes tuae; neque si sufficeret ad capessendum regnum caelorum, ut ad Petrum mitteret moneretur (Act. 10,4.31.5): sic non est improbandum evangelicum Baptismi sacramentum, etiamsi extra Ecclesiam fuerit acceptum: quod tamen quia non proficit ad salutem, nisi ille qui habet integritatem Baptismi, sua quoque gravitate correcta, incorporetur Ecclesiae; sic haereticorum corrigamus errorem, ut quod in eis, non eorum, sed Christi est, agnoscamus (De bapt. IV 21,28: ML 43,172) 2.

2025. Quid autem valeat et quod agat in homine corporaliter adhibita sanctificatio sacramenti (sine qua tamen ille latro non fuit, quia non eius accipiendae voluntas defuit, sed non accipiendae necessitas adfuit), difficile est dicere. Nisi tamen plurimum valeret, non serva baptismum Dominus accepisset. Verum quia per se ipsa consideranda est, excepta salute hominis cui perficiendae adhibetur, satis indicat quod et in malis, et in eis qui saeculo verbis, non factis renuntiant, ipsa integra est, cum illi nisi corrigantur, salutem habere non possint. Sicut autem in latrone, quia per necessitatem corporaliter defuit, perfecta salus est, quia per pietatem spiritualiter adfuit: sic et cum ipsa praesto est, si per necessitatem desit quod latroni adfuit, perficitur salus. Quod traditum tenet universitas Ecclesiae, cum parvuli infantes baptizantur, qui certe nondum possunt corde credere ad iustitiam, et ore confiteri ad salutem, quod latro potuit... et tamen nullus Christianorum dixerit eos inaniter baptizari (*De bapt. IV 23,30: ML 43,174*) 3.

2 In ordinariis circumstantiis salus ex utroque habetur, Baptismo scilicet et conversione cordis: «utrumque perficit illius possessionis (regni caelorum)» haeredem. Hinc, quia Baptismus ex institutione divina necessarius est, si bonus catechumenus Baptismum renuat accipere, si Cornelius, «etiam Spiritu sancto iam accepto baptizari nolisset, contempti tanti Sacramenti reus fieret». In hac ergo hypothesi recte asserit quod catechumeno et Cornelio Baptismus desit «ad capessendum regnum caelorum». Si enim quis renuat implere quod Christus iussit (in casu, receptionem Baptismi aquae), tunc neque vera eiit conversio cordis. Si vero adsit conversio cordis cum voto baptismi (non contempto sacramento) sed ab actuali receptione quis impediatur angustiis temporis, tunc iuxta Augustinum sufficit haec conversio ad capessendum regnum caelorum.

3 Etiamsi quis per conversionem cordis iustificatus fuerit, debet tamen «corporaliter» seu *in re* recipere sacramentum Baptismi. Difficile iudicat dicere quid valeat sacramentum in homine per conversionem cordis iustificato. Quod tamen plurimum valeat ostendit exemplo Domini qui ut «dedicaret humilitatis viam» baptismum servi accepit. Vide alia quae diximus in n.2023. Hoc valet de ordinariis circumstantiis, e.g. in casu Cornelii.

In casu tamen necessitatis (prout contigit in latrone), si Baptismus desit, perfecta salus obtinebitur absque actuali receptione sacramenti. Hoc illustrat exemplo latronis, qui quamquam «corporaliter» Baptismum non recepit, tamen obtinuit sanctificationem sacramenti («sine qua ille latro non fuit»).

Similiter docet hic Augustinus quod si «per necessitatem» (ut accidit in parvulis) desit quod adfuit latroni (i.e. conversio cordis), salus perficitur per solam receptionem sacramenti. In casu ergo necessitatis, ad iustificationem quod attinet, Baptismus et conversio cordis aequiparantur.

Hinc non videmus quomodo assentiri possimus verbis cl. Grabowski scribentis: «Augustine requires incorporation into the Church through the sacrament for full iustification and makes eternal salvation dependent upon actual inherence in the body of Christ through the sacrament of baptism» (*The Church. An introduction to the theology of St. Augustine* 252-253 nota 96)

Nec accurata videtur assertio ah eodem auctore facta, quod S Augustinus

2026. Sicut ergo in Abraham praecessit fidei iustitia, et accessit circumcisio signaculum iustitiae fidei; ita in Cornelio praecessit sanctificatio spiritualis in dono Spiritus sancti, et accessit sacramentum regenerationis in lavacro Baptismi. Et sicut in Isaac, qui octavo suae nativitatis die circumcisisus est, praecessit signaculum iustitiae fidei; et quoniam patris fidem imitatus est, secuta est in crescente ipsa iustitia, cuius signaculum in infante praecesserat: ita in baptizatis infantibus praecedit regenerationis sacramentum; et si Christianam tenuerint pietatem, sequetur etiam in corde conversio, cuius mysterium praecessit in corpore. Et sicut in latrone quod ex Baptismi sacramento defuerat complevit Omnipotentis benignitas, quia non superbia vel contemptu, sed necessitate defuerat: sic in infantibus qui baptizati moriuntur, eadem gratia Omnipotentis implere credenda est, quod non ex impia voluntate, sed ex aetatis indigentia, nec corde credere ad iustitiam possunt, nec ore confiteri ad salutem (*De bapt.* IV 24,31: ML 43,175)⁴.

ante annum 400 tenuerit quidem doctrinam de mediis extra-sacramentalibus Baptismum suppleantibus in quibusdam circumstantiis, sed quod in cursu controversiae cum Donatistis eam mutaverit (saltem quoad *conversionem cordis*) et exegisset susceptionem Baptismi *in re* hancque strictiorem opinionem sustinuerit in controversia cum Pelagianis. Ratio a Grabowski allata est, quod Augustinus exigit incorporationem ad Ecclesiam tamquam necessariam ad aeternam salutem, sacramentum vero Baptismi unica sit ianua ad Ecclesiam. Hinc asserit Augustinum retractasse sententiam quam hic exponimus (vide *o.c.* 255-257). Hanc opinionem repetit Grabowski in *La Iglesia y la predestinación en los escritos de San Agustín* (Augustinus, IV [1959] 336-339).

Desunt rationes quibus cl. auctor ostendat Augustinum sententiam suam retractasse, atque in omnibus circumstantiis exegisse receptionem Baptismi. Documenta a Grabowski allata nos ipsi exposuimus in variis locis huius operis. Cf. praesertim in *De Corpore Christi quod est Ecclesia* c.3 et *De baptismo* c.3. Haec tamen non valent *universaliter*, neque applicantur ad casus de quibus in hoc capite agimus.

Praeterea, eadem docuit Augustinus e.g. anno 419, quae docuerat anno 400 cum scripsit *De baptismo*. In opere *Quaest. in Hept.* de Cornelio scribit: «Cornelius audiens et credens quod praedicaverat Petrus, ita mundatus est, ut ante visibilem Baptismum, cum suis qui aderant, acciperet donum Spiritus sancti; verumtamen nec visibile sacramentum contemni potuit (Act. 10,45-48) ut ablutus etiam extrinsecus lavaret quodammodo vestimenta sua» (IV 33: ML 34, 735). Si Cornelius etiam post acceptum Spiritum Sanctum Baptismi sacramentum *contemneret*, votum non haberet Baptismum recipiendi quod omnino requiritur ad iustificationem mediis extrasacramentalibus obtinendam, ut iam ab Augustino audivimus. Et in eodem opere: «Nec tamen ideo sacramentum visibile contemnendum est: nam contemptor eius invisibiliter sanctificari nullo modo potest» (*Ib.* III 84: ML 34,713). Hinc est quod Cornelius quia contemptor non fuit sacramenti, quamquam iam antea invisibiliter sanctificatus fuerat, baptizatus est.

Ad ea quae adducit Grabowski (*o.c.* 258) ex *De pece. mer. et rem.* (vide n.2009), dicendum Augustinum de parvulis agere, ubi de absoluta necessitate Baptismi quaestio est in citato loco: «Nulla... praeter Baptismum Christi, salus aeterna promittitur infantibus». Quaestio vero praesens non est de parvulis in quibus nulla potest esse conversio cordis.

⁴ Aequiparat conversionem cordis (in latrone) cum Baptismo (in parvulis). Quod in primo casu «ex Baptismi sacramento» defuit, supplet «Omnipotentia»

2027. Quibus rebus omnibus ostenditur aliud esse sacramentum Baptismi, aliud conversionem cordis; sed salutem hominis ex utroque compleri: nec si unum horum defuerit, ideo putare debemus consequens esse ut et alterum desit; quia et illud sine isto potest esse in infante, et hoc sine illo potuit esse in latrone, complente Deo sive in illo, sive in isto, quod non ex voluntate defuisset: cum vero ex voluntate alterum horum defuerit, reatu hominem involvi. Et Baptismus quidem potest inesse ubi conversio cordis defuerit: conversio autem cordis potest quidem inesse non percepto Baptismo, sed contempto non potest. Neque enim ullo modo dicenda est conversio cordis ad Deum, cum Dei sacramentum contemnitur. (*De bapt.* IV 25,32: ML 43,176) 5.

2028. Neque enim et Cornelii gentilis hominis orationes non sunt exauditaе, aut eleemosynae non sunt acceptae: imo et angelum ad se mitti, et missum meruit intueri, per quem posset utique sine hominis alicuius accessu cuncta necessaria discere. Sed quoniam quidquid boni in orationibus et eleemosynis habebat, prodesse illi non poterat, nisi per vinculum christianae societatis et pacis incorporaretur Ecclesiae; iubetur mittere ad Petrum, et per illum discit Christum; per illum etiam baptizatus, christiano populo quoque communionis adiungitur, cui sola bonorum operum similitudine iungebatur (Act. 10). Perniciose quippe contemneret bonum quod nondum habebat, superbiens ex illo quod habebat. Sic etiam qui se ipsos a societate caeterorum separantes, caritate violata, unitatis vinculum rumpunt, si nihil faciunt eorum quae in illa societate acceperunt, in omnibus separati sunt: et ideo quem sibi sociaverint,

benignitas», «quia non superbia vel contemptu, sed necessitate defuerat». Quod ex conversione cordis deest in parvulis baptizatis, complet Deus, quia «ex aetatis indigentia» defuit. Eaedem semper conditiones ab Augustino ponuntur.

Nec dicatur Augustinum mentem suam mutasse (ut putat Grabowski, *o.c.* 256 in nota) ut apparet ex eo quod postea scripsit de latrone. Verum quidem est Augustinum in *De anim. et eius orig.* (I 9,11: ML 44,480) tamquam incertum reliquisse utrum latro baptizatus fuerit necne «antequam damnaretur», et quod in *Retr.* scripserit: «In quarto libro (*De baptismo* 22,29) non satis idoneum posui illius latronis exemplum, qui utrum non fuerit baptizatus, incertum est» (II 18: ML 32,638). Ex his tamen locis hoc tantum deduci potest quod, quia postquam *De baptismo* scripserat, novam expresserit opinionem circa possibilitatem Baptismi latronis, hoc exemplum «non satis idoneum» reperiat nunc ad illustrandam doctrinam de conversione cordis Baptismum supplente in casu necessitatis, sed nihil retractat de doctrina ipsa in *De baptismo* tradita.

Et consulto loquimur de conversione cordis potius quam de passione, quia quamquam in *Retr.* loquatur de «passione» dum exemplum citat latronis, iam scimus ex *De anim. et eius orig.* suam opinionem quod confessio latronis seu conversio cordis acquireretur passioni: «Tanto namque pondere appensum est, tantumque valuit apud eum qui haec novit appendere, quod confessus est Dominum crucifixum, quantum si fuisset pro Domino crucifixum» (*l.c.*).

Nonne verisimile est quod si sententiam suam mutasset postquam *De baptismo* scripserat, circa doctrinam quam attentissime consideraverat («iterum atque iterum considerans», vide n.2023) et quae tanti momenti est, aliquid nobis dixisset cum opus *De baptismo* «cum quadam iudiciaria severitate» recensuit? (*Retr.* prol.: ML 32,583). Et tamen nihil aliud habet in *Retr.* nisi quod «non satis idoneum» posuerit exemplum.

? Pulchra syntesis omnium quae usque nunc dixerat. Docet votum sacra-

si venire aci Ecclesiam voluerit, debet omnia quae accepit accipere (*De bapt.* I 8,10: ML 43,115) 6.

2029. Nam quicumque etiam non percepto regenerationis lavacro pro Christi confessione moriuntur, tantum eis valet ad dimittenda peccata, quantum si abluerentur sacro fonte Baptismatis. Qui enim dixit, Si quis non renatus fuerit ex aqua et Spiritu sancto, non intrabit in regnum caelorum (Io. 3,5): alia sententia istos fecit exceptos, ubi non minus generaliter dixit, Qui me confessus fuerit coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo qui in caelis est (Mt. 10,32); et alio loco, Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam (Mt. 16,25). Quid enim pretiosius quam mors, per quam fit ut et delicta omnia dimittantur, et merita cumulatus augeantur? Neque enim tanti sunt meriti, qui, cum mortem differre non possent, baptizati sunt, deletisque omnibus peccatis ex hac vita emigrarunt, quanti sunt hi qui mortem, cum possent, ideo non distulerunt, quia maluerunt Christum confitendo finire vitam, quam eum negando ad eius Baptismum pervenire (*De civ. Dei* XIII 7: ML 41,381)7.

2030. Si omnes qui occiduntur sanguine suo baptizantur, omnes latrones, iniqui, impii, scelerati, qui damnati feriuntur, martyres habendi sunt, quia suo sanguine baptizantur. Si autem non baptizantur sanguine suo, nisi qui occiduntur propter iustitiam; ... vidistis prius esse quaerendum propter quid patimini, et postea quid patimini (*C. litt. Petii. II* 23,52: ML 43,276)8.

2031. Quis novit quid ipsis parvulis in secreto iudiciorum suorum bonae compensationis reservet Deus, qui quamquam nihil recte fecerint, tamen nec peccantes aliquid ista perpessi sunt? Non enim frustra etiam infantes illos, qui cum Dominus Iesus Christus ne-

mentum recipiendi cum conversione cordis coniungi debere, ac propterea etiam per caritatem iustificatum, obligatum iri ad Baptismum aquae accipiendum, si possibile sit, aliter sacramentum contemnitur, nec vera erit conversio cordis. Si «non ex voluntate», alterutrum deest, Deus complet quae defuit.

6 Quod Cornelius etiam ante Baptismum fuerit plene iustificatus (vide supra n.2024), apparet inter alia ex eo quod eius orationes et bona opera exaudita et acceptae fuerunt; tamen nihil ei prodesse si Baptismum contempserit et «nisi per vinculum Christianae societatis et pacis incorporaretur Ecclesiae». Discant Donatistae ex hoc exemplo nihil eis opera bona prodesse dum «caritate violata, unitatis vinculum rumpunt». Iam diximus Augustinum persuasum fuisse de mala fide Donatarum, propterea saepissime dixisse quod e.g. Baptismum quod recipiunt non sit eis ad salutem, nisi correcti Ecclesiam ingrediantur. Cf. e.g. *De sacramentis in genere* c.3.

Ad effectus conversionis cordis quod attinet, hic Augustinus repetit quae iam ab illo audivimus. Ut conversio cordis iustificet necesse est ut non adsit contemptus Baptismi, i.e., ut hodie dicitur, ut habeatur votum sacramentum recipiendi. Hoc accidit in Cornelio, et quia sacramentum non contempsit baptizatus fuit. Propterea Augustinus Donatistas saepissime exhortatur ut resipiscant, atque ad bona Ecclesiae redeant a qua sacrilege sese separaverant. Ita respondendum videtur ad ea quae Grabowski habet in opere citato, 252-253.

7 Multis aliis locis hanc doctrinam Augustinus tradit.

8 Dogmatice causa facit martyrem: «Martyres non facit poena, sed causa» (*En. in Ps.* 34 s.2,11: ML 36,340). Vide supra *De religione* c.4.

candus ab Herode quaereretur, occisi sunt (Mt. 2,16), in honorem martyrum receptos commendat Ecclesia *CDe Uh. arb.* III 23,68: ML 32,1304) 9.

Bibl.: Cf. Gendreau, o.c. 745s; Kornyljak, o.c. 12455; G. Armas, *Li moral de San Agustín* 397; A. Turrado, *La habitación de la Santísima Trinidad en los justos*: Aug. Mag., I 590.

* Cf. etiam *En. in Ps.* 47,5: ML 36,536, ubi asserit Christum coronasse parvulos pro se morientes. De sorte parvulorum absque Baptismo morientium, egimus in *De Deo creante et elev.* c.28 a.2.

CAPUT   UNICUM

De existentia et effectibus Confirmationis

Summarium. Confirmationem designat sive per impositionem manus, quam «etiam nunc» in suis praepositis servat Ecclesia, sive per unguentum «quo baptizatos ungit Ecclesia», et quod signo crucis benedictum esse debet. Symbolice loquens de Eucharistia, asserit fideles effici panem sacramenti, per aquam Baptismatis, et ignem, seu chrisma Confirmationis. Confirmatio infantibus dabatur post Baptismum. Unctio visibilis signum est Spiritus Sancti, qui in Confirmatione datur. Aperte distinguit donationem Spiritus Sancti, a gratiis gratis datis, quae saepissime «primis temporibus» gratiam gratum facientem comitabantur. Gratia confirmans et roborans effectus Confirmationis. Augustinus videtur docuisse «Sacramentum Chrismatis» characterem imprimere, nam distinguit inter visibile sacramentum, quod tamquam signaculum est et in malis, qui non fructuose illud recipiunt, et invisibilem unctionem caritatis, «quae propria bonorum est»: 2032-2043.

2032. Hoc significans (dilectionem Dei et proximi) Dominus Iesus, bis dedit Spiritum sanctum: semel in terra propter dilectionem proximi, et iterum de caelo propter dilectionem Dei... Ipse est igitur qui de caelo etiam datus est die Pentecostes... Quomodo ergo Deus non est qui dat Spiritum sanctum?... Neque enim aliquis discipulorum eius dedit Spiritum sanctum. Orabant quippe ut veniret in eos quibus manus imponebant, non ipsi eum dabant. Quem morem in suis praepositis etiam nunc servat Ecclesia. Denique et Simon Magus offerens Apostolis pecuniam, non ait, *Date et mihi hanc potestatem, ut dem Spiritum sanctum*: sed *cuicumque*, inquit, *imposuero manus, accipiat Spiritum sanctum*. Quia neque Scriptura superius dixerat, Videns autem Simon quod Apostoli darent Spiritum sanctum; sed dixerat, *Videns autem Simon quod per impositionem manuum Apostolorum daretur Spiritus sanctus* (Act, 8,19). Propter hoc et Dominus ipse Iesus Spiritum sanctum non solum dedit ut Deus, sed etiam accepit ut homo... Non utique oleo visibili (unxit eum Deus), sed dono gratiae, quod visibili significatur unguento quo baptizatos ungit Ecclesia. Nec sane tunc unctus est Christus Spiritu sancto, quando super eum baptizatum velut columba descendit (Mt. 3,16): tunc enim corpus suum, id est, Ecclesiam suam praefigurare dignatus est, in qua praecipue baptizati accipiunt Spiritum sanctum: sed ista mystica et invisibili unctione tunc intelligendus est unctus, quando Verbum Dei caro factum est... Nos autem accipere quidem hoc donum (Spiritus sancti) possumus pro modulo nostro, effundere autem super alios

non utique possumus; sed ut hoc fiat, Deum super eos, a quo hoc efficitur, invocamus (*De Trin.* XV 26,46: ML 42,1093-1094).

2033. Postremo quid est, quod omnes noverunt, Signum Christi, nisi crux Christi? Quod signum nisi adhibeatur sive frontibus credentium, sive ipsi aquae ex qua regenerantur, sive oleo quo chrismate ununtur, sive sacrificio quo aluntur, nihil eorum rite perficitur. Quomodo ergo per id quod mali faciunt, nihil boni significatur; quando per crucem Christi, quam fecerunt mali, in celebratione sacramentorum eius bonum nobis omne signatur? (*In Io. Ev. tr.* 118.5: ML 35,1950).

2034. Memor sum promissionis meae. Promiseram enim vobis, qui baptizati estis, sermonem quo exponerem mensae Domini-
cae Sacramentum, quod modo etiam videtis, et cuius nocte praeterita participes facti estis... Commendatur vobis in isto pane quomodo unitatem amare debeatis. Numquid enim panis ille de uno grano factus est? Nonne multa erant tritici grana? Sed antequam ad panem venirent, separata erant: per aquam coniuncta sunt, et post quamdam contritionem. Nisi enim molatur triticum, et per aquam conspergatur, ad istam formam minime venit, quae panis vocatur. Sic et vos ante ieiunii humiliatione et exorcismi sacramento quasi molebamini. Accessit Baptismus et aqua; quasi conspersi estis, ut ad formam panis veniretis. Sed nondum est panis sine igne. Quid ergo significat ignis? Hoc est Chrisma. Oleum etenim ignis nostri, Spiritus sancti est sacramentum... Attendite ergo, et videte, quia venturus est Pentecoste Spiritus sanctus. Et sic veniet: in linguis igneis se ostendit. Inspirat enim caritatem, qua ardeamus in Deum, et contemnamus mundum, et fenum nostrum exuratur, et cor quasi aurum purgetur. Accedit ergo Spiritus sanctus, post aquam ignis: et efficimini panis, quod est corpus Christi. Et ideo unitas quodam modo significatur. Tenetis sacramenta ordine suo (S. 227: ML 38,1099-1100).

2035. Solus tunc ungebatur rex, et sacerdos: duae istae illo tempore unctae personae. In duabus personis praefigurabatur futurus unus rex et sacerdos, utroque munere unus Christus, et ideo Christus a chrismate. Non solum autem caput nostrum unctum est, sed et corpus eius nos ipsi... Ideo ad omnes Christianos pertinet unctio 1; ... Inde autem apparet Christi corpus nos esse, quia omnes ungimur: et omnes in illo et Christi et Christus sumus, quia quodammodo totus Christus caput et corpus est. Unctio ista perficiet nos spiritualiter in illa vita, quae nobis promittitur. ... Ungimur enim modo in sacramento, et sacramento ipso praefiguratur quiddam quod futuri sumus. Et illud nescio quid futurum ineffabile desiderare debemus, et in sacramento gemere, ut in ea re gaudeamus quae sacramento praemonstratur (*En. in Ps. 26 en.2,2: ML 36,199-200*).

1 De unctione qua unguuntur omnes Christiani unum corpus cum Christo Capite efformantes. vide E. J. Hughes. *The participation of the faithful in the regal and prophetic mission of Christ according to St. Augustine* (Mundelein, Ill. U.S.A. 1956) 58ss.

2036. Numquid modo quibus imponitur manus ut accipiant Spiritum sanctum, hoc exspectatur ut linguis loquantur? Aut quando imposuimus manum istis infantibus, attendit unusquisque vestrum utrum linguis loquerentur; et cum videret eos linguis non loqui, ita perverso corde aliquis vestrum fuit ut diceret: Non acceperunt isti Spiritum sanctum; nam si accepissent, linguis loquerentur quemadmodum tunc factum est? Si ergo per haec miracula non fiat modo testimonium praesentiae Spiritus sancti; unde fit, unde cognoscit quisque accepisse se Spiritum sanctum? ... Si diligit fratrem, manet Spiritus Dei in illo... Videat si est in illo dilectio pacis et unitatis, dilectio Ecclesiae toto terrarum orbe diffusae... Ergo si vis nosse quia accepisti Spiritum, interroga cor tuum; ne forte sacramentum habes, et virtutem sacramenti non habes (*In Ep. Io. ad Parth. tr. 6,10*: ML 35,2025-26).

2037. Unctio spiritualis ipse Spiritus sanctus est, cuius sacramentum est in unctione visibili (*In Ep. Io. ad Parth. tr. 3,5*: ML 35,2000).

2038. *Haec scripsi vobis de his qui vos seducunt; ut sciatis quia unctionem habetis, et unctio quam accepimus ab eo, permaneat in vobis* (1 Io. 2,26.27). Unctionis sacramentum est, virtus ipsa invisibilis, unctio invisibilis, Spiritus sanctus (*In Ep. Io. ad Parth. tr. 3,12*: ML 35,2004).

2039. Cum Simon ille magus baptizatus a Philippo adhaereret ei, credens miraculis divinis factis in conspectu suo; venerunt Apostoli ad Samariam, ubi crediderat etiam et ipse magus, et ubi fuit baptizatus, et imposuerunt Apostoli manus hominibus baptizatis, et acceperunt Spiritum sanctum, et coeperunt linguis loqui. Admiratus est ille, et obstupefactus tanto divino miraculo, quod ad impositionem humanarum manuum venit Spiritus sanctus, et implevit homines; et desideravit istam, non gratiam, sed potentiam; non unde liberaretur, sed unde extolleretur (*En. in Ps. 20 s.2,14*: ML 36,247) 2.

2040. Plus illum (Simonem magum) delectavit potentia Apostolorum, quam iustitia Christianorum. At ubi vidit per manus impositionem Apostolorum et per orationes eorum Deum dare fidelibus Spiritum sanctum; et quia tunc miraculum demonstrabatur adventus Spiritus sancti, ut linguis loquerentur, quas non didicerant, omnes super quos veniebat Spiritus sanctus (nec ideo modo non datur Spiritus sanctus, quia linguis non loquuntur, qui credunt. Ideo enim tunc oportebat ut linguis loquerentur, ut significarent omnes linguas Christo credituras. Ubi impletum est quod significabatur, miraculum ablatum est): cum ergo hoc videret Simon, voluit talia facere, non talis esse (*En. in Ps. 130,5*: ML 37,1706).

2041. Si ergo antiqui iusti pro illis praenuntiativis sacramen-

2 Clare distinguit Augustinus Spiritum Sanctum a dono linguarum, sive gratiam a potentia miraculorum, traditque Apostolos utrumque dedisse, Simonem vero *potentiam* qua extolleretur, non *Spiritus Sancti gratiam* postulasse. Vide n. sequentem.

tis et rerum nondum impletarum figuris, omnia dura et horrenda perpeti parati fuerunt, et plerique perpessi sunt... quanto magis nunc pro Baptismo Christi, pro Eucharistia Christi, pro signo Christi ad omnia perferenda paratior debet esse Christianus, cum illa fuerint promissiones rerum complendarum, haec sint indicia completarum? (*C. Faust.* XIX 14: ML 42,355-356).

2042. Quomodo aquam mundat et sanctificat homicida? quomodo benedicunt oleum tenebrae? Si autem Deus adest sacramentis et verbis suis, per qualeslibet administrentur, et sacramenta Dei ubique recta sunt, et mali homines quibus nihil prosunt, ubique perversi sunt (*De bapt.* V 20,27: ML 43,190).

2043. Et in hoc unguento 3 sacramentum Chrismatis vultis (Donatistae) interpretari: quod quidem in genere visibilium signaculorum sacrosanctum est, sicut ipse Baptismus: sed potest esse et in hominibus pessimis... Discerne ergo visibile sanctum sacramentum, quod esse et in bonis et in malis potest, illis ad praemium, illis ad iudicium, ab invisibili unctione caritatis, quae propria bonorum est (*C. litt. Petii.* II 104,23g)4.

Bibi.: Cf. plura de *Confirmatione* apud B. Busch, *De initiatione Christiana secundum doctrinam S. Augustini* (Romae 1939) 97-101 et passim; G. Armas, *o.c.* 913-924, ubi ampliores textus videbis; J. Coppens, *L'imposition des mains et les rites connexes, dans le nouveau Testament et dans l'église ancienne* (Paris 1925). Plura habet de S. Augustino, Tixeront, *History of dogmas* II 407SS; E. J. Hughes, *The participation of the Faithful in the regal and prophetic mission of Christ according to St. Augustine* 58SS.

3 Citaverat Petilianus verba Ps. 132.

4 Docet ergo Augustinus Confirmationem characterem imprimere quia ea remanet in hominibus malis, quod de characterem tantum accipi potest. Aliquam tamen difficultatem creant, verba eius in *De bapt.* VII 16,21 : «Manus autem impositio non sicut Baptismus repeti non potest» (ML 43,149). Ex his videretur quod Confirmatio aliter ac Baptismus repeti possit.

Respondent auctores impositionem manus de qua in hoc loco agit Augustinus, non esse eam quae peragitur in sacramento Confirmationis, sed sit impositio in poenitentiam seu reconciliatrix, non vero confirmatoria. Quod haec interpretatio fundamento non careat, apparet ex his locis: «Hoc enim ipse etiam Cyprianus cum caeteris statuit, ut si ab haeresibus redirent ad Ecclesiam, quicumque fuerant in ea baptizati, non iam per Baptismum, sed per poenitentiam reciperentur: unde constat eos non posse amittere recedentes quod non recipiunt remeantes» (*De bapt.* IIT 11,16: ML 43,145). Et alio loco haec habet: «Manus autem impositio, si non adhiberetur venienti, tanquam extra omnem culpam esse iudicaretur: propter caritatis autem copulationem, quod est maximum donum Spiritus sancti, sine quo non valent ad salutem quaecumque alia sancta in homine fuerint, manus haereticis correctis imoonitur» (*De bapt.* V 23,33: ML 43,193). Ita e.g. Berti. *De theol. disc.* vol.3-4 1.32 c.9,27. Verba italicis typis transcripta in ultimo testimonio sunt S. Cypriani in *Ep. ad Pompeium*.

DE SS. EUCHARISTIA

CAPUT I

Panis accipiens benedictionem Christi, fit corpus Christi ¹

Summarium.—Ipsam carnem, quam Christus de carne Mariae accepit, nobis manducandam in Eucharistia dedit; haec autem caro adoranda est, antequam manducetur. Christus ferebatur in manibus suis, cum panem consecratum in manibus habebat in cena. Operante invisibiliter Spiritu Dei, panis et vinum «praece mystica» consecrantur, et transformantur in corpus et sanguinem Christi: 2044-2054.—Qui indigne accipit, vere accipit, infructuose tamen et sacrilege; propterea «iudicium sibi manducat et bibit». Inexplicabilia sunt quae habet de *sacrificio eucharistico*, absque reali praesentia Christi in Eucharistia. Ipsa victima crucis, «sacrificium pretii nostri», offertur super altare. Ipse Christus seipsum offert per munus episcopi vel presbyteri. Sublatum est sacrificium Aaron, quod erat «umbra futuri». Victima carnem assumpsit in utero Mariae, ut ita panem Angelorum manducare posset homo. Corpus Christi in novo sacrificio secundum ordinem Melchisedech offertur, et «participantibus ministratur»: 2055-2068.—Disciplina arcani: 2069-2070.

2044. *Et adorate scabellum pedum eius, quoniam sanctus est* (Ps. 98,5). Quid habemus adorare? *Scabellum pedum eius...* Sed videte fratres, quid nos iubeat adorare. Alio loco Scripturarum dicitur: *Caelum mihi sedes est, terra autem scabellum pedum meorum* (Is. 66,1). Ergo terram nos iubet adorare, quia dixit alio loco quod sit scabellum pedum Dei? Et quomodo adorabimus terram, cum dicat aperte Scriptura: *Dominum Deum tuum adorabis?* (Deut. 6,13)... Anceps factus sum: timeo adorare terram, ne damnet me qui fecit caelum et terram; rursus timeo non adorare scabellum pedum Domini... Fluctuans converto me ad Christum, quia ipsum quaero hic; et invenio quomodo sine impietate adoretur terra, sine impietate adoretur scabellum pedum eius. Suscepit enim de terra terram; quia caro de terra est, et de carne Mariae carnem accepit. Et quia

¹ Critici protestantes fatentur Augustinum plures adhibuisse formulas quae realistische sonant, contendunt tamen eum sensu figurato eas intellexisse. Propterea theorias Augustini hic adducimus quae inexplicabiles apparent, nisi ille non tantum formulas realísticas usurpaverit, verum etiam realistico eas intellexerit. Limites istius operis in quo de universa theologia S. Doctoris agimus, non permittunt uberiores expositionem eius doctrinae eucharisticae. Inter auctores qui ample scripserunt de hac re, numeramus: P. Schanz, *Die Lehre des Augustin über die Eucharistie*: Theologische Quartalschrift (1896) 79-115; E. Portalié, *Augustin*: DTC 2418-2426; K. Adam, *Die Eucharistielehre des hl. Augustin* (Paderbon 1908); P. Batiffol, *Etudes d'histoire et de théologie positive* 2 ser. *L'Eucharistie* (Paris 1930); Gaston Lecordier, *La doctrine de L'Eucharistie chez S. Augustin* (Paris 1930). Amplior bibliographia dabitur infra. Vide etiam E. Nebreda, *Bibliographia Augustiniana* (Romae 1928). P. Nebreda succincte offert praecipua capita doctrinae Augustini prout exponitur a Batiffol et Portalié, *o.c.* 196-204.

in ipsa carne hic ambulavit, et ipsam carnem nobis manducandam ad salutem dedit; nemo autem illam carnem manducat, nisi prius adoraverit: inventum est quemadmodum adoretur tale scabellum pedum Domini, et non solum non peccemus adorando, sed peccemus non adorando (*En. in Ps.* 98,9: ML 37,1264) -.

2045. *Efferebatur in manibus suis* (1 Reg. 21,13, sec. LXX), Hoc vero, fratres, quomodo posset fieri in homine, quis intelligat? Quis enim portatur in manibus suis? Manibus aliorum potest portari homo, manibus suis nemo portatur. Quomodo intelligatur in ipso David secundum litteram, non invenimus; in Christo autem invenimus. Ferebatur enim Christus in manibus suis, quando commendans ipsum corpus suum, ait: *Hoc est corpus meum* (Mt. 26,26; Mc. 14,22; Lc. 22,19). Ferebat enim illud corpus in manibus suis (*En. in Ps.* 33 s.1,10: ML 35,306) 3.

2046. *Et ferebatur in manibus suis: quomodo ferebatur manibus suis?* Quia cum commendaret ipsum corpus suum et sanguinem Suum, accepit in manus suas quod norunt fideles; et ipse se portabat quodam modo⁴, cum diceret: *Hoc est corpus meum* (*En. in Ps.* 33 s.2,2: ML 36,308).

2047. Non omnis panis, sed accipiens benedictionem Christi, fit corpus Christi (S. 234,2: ML 38,1116).

2 Hic locus vere classicus est in doctrina eucharistica Augustini. In Christo qui carnem accepit de came Mariae, «de terra terram», solutionem invenit, ne terram adoret, quod idololatria esset, et tamen praeceptum adorandi «scabellum pedum» Domini, quod cum terra identificatur, adimpleat. Ipsa caro Christi, quam de Maria accepit, ipsa caro in qua hic ambulavit, nobis manducanda datur in Eucharistia. Adorare autem eam debemus antequam in sacra communionem manducemus. Ecce quomodo terra sine idololatria adoratur. Nisi Augustinus crediderit Christum realiter esse presentem in Eucharistia, nonne videretur eius argumentationem ratione caruisse? (vide Portalié, *l.c.* 2420). Caeterum, ut observat Batiffol, non adoratur aqua baptismalis (*o.c.* 436).

Notant denique auctores hunc locum inspirationem habuisse in celebri commentario S. Ambrosii: «Itaque per scabellum terra intelligitur, per terram autem caro Christi, *quam* hodie in *mysteriis adoramus* et quam apostoli in Domino Iesu... adoraverunt» (*De Spiritu Sancto* 1.3 c.11 n.79: ML 16,794-795). Eadem caro quam apostoli adoraverunt, adoratur super altare. Sanctus ergo Ambrosius apertissime docuit presentiam realem. Cum vero Augustinus qui Ambrosium ut magistrum venerabatur, atque ipsi «tanquam plantatori et rigatori meo nimium faveam», quia «per illius os potissimum me Dominus ab errore liberavit» (*Ep.* 147.23,52: ML 33,621), regulariter loquatur ut Ambrosius, nonne dicendum est eum haud aliter ac Ambrosius, realem praesentiam in mente habuisse cum haec de adoratione Christi in Eucharistia scripsit?

3 Nec in Davide ergo, nec in alio nudo homine, hoc secundum litteram adimpletum est: *Et ferebatur in manibus suis*, sed tantum in Christo, cum consecratum panem haberet in manibus in cena. Quomodo haec doctrina Augustini explicari potest, non admissa reali praesentia Christi sub specie panis? Nam si haec de figura vel imagine possent intelligi, «quisquis propriis manibus suam imaginem ferre potest, neque de hac ullus dixerit, *Quis portatur in manibus suis? Manibus suis nemo portatur*» (Berti, *De theol. disc.* vol.3-4 1.33 c.8,74).

4 Incisum istud «quodam modo» variis modis explicari potest in quibus omnibus salva manet realis praesentia. Prae mente habeatur natura sacramenti, et Augustinum loqui de corpore eucharistico, non de humanitate Christi in genere, prout facit in 5. 235,2,3, ubi explicat cur Christus agnosci voluerit a duobus discipulis in fractione panis (ML 38,1118). Cf. Tixeront, *History of dogmas* II 413; Lecordier, *o.c.* 31; Batiffol, *o.c.* 437.

2048. Audituri estis, quod etiam hesterno die audistis; sed hodie vobis exponit quod audistis, et quod respondistis, aut forte cum responderetur tacuistis, sed quid respondendum esset hodie heri didicistis. Post salutationem quam nostis, id est *Dominus vobiscum*, audistis sursum *cor*. Tota vita Christianorum verorum, Sursum *cor*: ... Quid est, sursum *cor*? Spes in Deo, non in te... Ideo, cum audieritis a sacerdote, Sursum *cor*? respondetis, *Habemus ad Dominum*... Et quia hoc ipsum, ut sursum habeatis *cor*, Deus vobis donat, non vires vestrae, ideo sequitur, cum dixeritis habere vos sursum *cor* ad Dominum, sequitur sacerdos et dicit, *Domino Deo nostro gratias agamus*. Unde gratias agamus? Quia sursum *cor* habemus, et, nisi ille illud levasset, in terra iaceremus. Et inde iam quae aguntur in precibus sanctis quas audituri estis, ut accedente verbo fiat corpus et sanguis Christi. Nam tolle verbum, panis est et vinum: adde verbum, et iam aliud est. Et ipsum aliud, quid est? Corpus Christi, et sanguis Christi. Tolle ergo verbum, panis est et vinum: adde verbum, et fiet sacramentum. Ad hoc dicitis Arnen. Arnen dicere, subscribere est. Amen latine interpretatur verum. Deinde dicitur dominica Oratio, quam iam accepistis et reddidistis. Quare ante dicitur quam accipiatur corpus et sanguis Christi? Quia, sicut est humana fragilitas, si forte aliquid quod non decebat cogitatio nostra concepit, si aliquid lingua quod non oportebat effudit, si aliquid oculus sicut non decebat aspexit, si aliquid auris blandius quod non oportebat audivit, si forte aliqua talis contracta sunt de huius mundi temptatione et vitae humanae fragilitate, tergitur dominica Oratione, ubi dicitur, *Dimitte nobis debita nostra* (Mt. 6,12); ut securi accedamus, ne quod accipimus in iudicium nobis manducemus et bibamus. Post hoc dicitur, *Pax vobiscum* (*S. Denis*, 6,3: MA I 30-31) 5.

2049. Cur autem arbitretur Faustus parem nobis esse religionem circa panem et calicem nescio, cum Manichaeis vinum gustare non religio, sed sacrilegium sit. In uva enim agnoscunt deum suum, in cupa nolunt, quasi aliquid eos calcatus et inclusus offenderit. Noster autem panis et calix, non quilibet (quasi propter Christum in spicis et in sarmentis ligatum, sicut illi desipiunt), sed certa consecratione mysticus fit nobis, non nascitur. Proinde quod non ita fit, quamvis sit panis et calix, alimentum est refectionis, non sacramentum religionis: nisi quod benedicimus, gratiasque agimus Domino in omni eius munere, non solum spirituali, verum etiam corporali (*C. Faust.* XX 13: ML 42,379).

3 Pulchrum testimonium de ritibus et ordine in sacrificio usitatis. Cf. plura apud Hugh Pope, *S. Augustine of Hippo* (Westminster, Maryland, 1949) c.2: *Christian Africa* 26-77; Lecordier, *o.c.* 2-15. Nota etiam verba institutionis qua conficitur Eucharistia: «precibus sanctis quas audituri estis, ut accedente verbo fiat corpus et sanguis Christi». In eodem sermone ad «infantes» seu nuper baptizatos haec habet: «Hoc quod videtis, carissimi, in mensa Domini, panis est et vinum: sed iste panis et hoc vinum accedente verbo fit corpus et sanguis Verbi» (MA I 29). Notatu etiam dignum est pro historia liturgiae, quod verba consecrationis alta voce proferebantur. Vide MA I 31 nota 14.

(
I
t

IK
ΓIN
fil

3
tri..
P fi

4
•ifc;
jt.M»

O::

hi

2050. Potuit (Paulus) significando praedicare Dominum Iesum Christum, aliter per linguam suam, aliter per Epistolam, aliter per Sacramentum corporis et sanguinis eius (nec linguam quippe eius, nec membranas, nec atramentum, nec significantes sonos lingua editos, nec signa litterarum conscripta pelliculis, corpus Christi et sanguinem dicimus; sed illud tantum quod ex fructibus terrae acceptum et prece mystica consecratum rite sumimus ad salutem spiritualem in memoriam pro nobis Dominicae passionis; quod cum per manus hominum ad illam visibilem speciem perducatur, non sanctificatur ut sit tam magnum Sacramentum, nisi operante invisibiliter Spiritu Dei...) (*De Trin.* III 4,10: ML 42,873-874)6.

2051. Illas etiam nubes et ignes quomodo fecerint vel assumpserint Angeli ad significandum quod annuntiabant, etiam si Dominus vel Spiritus sanctus illis corporalibus formis ostendebatur, quis novit hominum? sicut infantes non noverunt quod in altari ponitur et peracta pietatis celebratione consumitur, unde vel quomodo conficiatur, unde in usum religionis assumatur. Et si nunquam discant experimento vel suo vel aliorum, et nunquam illam speciem rerum videant, nisi inter celebrationes sacramentorum cum offertur et datur, dicaturque illis auctoritate gravissima, cuius corpus et sanguis sit, nihil aliud credent nisi omnino in illa specie Dominum oculis apparuisse mortalium, et de latere tali percusso, liquorem illum omnino fluxisse (Io. 19,34) (*De Trin.* III 10,21: ML 42,881)7.

2052. Ipse namque iam appropinquante passione, cum pascha faceret cum discipulis suis, acceptum panem benedixit, et ait: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur (datur)* (Lc. 22,19). Similiter benedictum calicem dedit dicens: *Hic est sanguis meus Novi Testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum* (Mt. 26,28). Hoc in evangelio vel legebatis vel audiebatis, sed hanc eucharistiam esse Filium nesciebatis: nunc vero aspersi corde in conscientia pura, et loti corpore aqua munda, *accedite ad eum, et illuminamini, et vultus vestri non erubescunt* (Ps. 33,6) fS. *Denis* 3,3: MA I 19) 5.

6 Variis formulis Augustinus exprimit transformationem miraculosam panis in consecratione. «Consecratione mysticus fit nobis» (n.2049). «Prece mystica consecratum». Quamvis homines possint panem et vinum «ad illam visibilem speciem» perducere, tamen necessaria est invisibilis operatio Spiritus Sancti ut visibiles species sanctificentur, ut sint «tan magnum Sacramentum». Vide PorTAUÉ, *l.c.* 2420-2421. Et in alio loco: «Adhuc quidem, quomodo videtis, panis est et vinum: accedit sanctificatio, et panis ille erit corpus Christi, et vinum illud erit sanguis Christi. Hoc facit nomen Christi, hoc facit gratia Christi, ut hoc ipsum videatur quod videbatur, et tamen non hoc valeat quod valebat» (*S. Guelf.* 7,1: MA I 462). Vide PorTAUÉ, *l.c.* 2420-2421.

7 Consecrationem panis et vini collocat inter miraculosa opera a Domino vel Angelis peracta, propterea sicut homines magna opera Domini ignorant, ita «infantes» nesciunt «unde vel quomodo conficiatur» quod «in altari ponitur et peracta celebratione consumitur». Tamen vere credunt ibi sanguinem esse qui de latere fluxit. Estne verisimile Augustinum hoc tenore scripsisse, si de praesentia Christi in signo vel figura ageretur?

« Editor de hoc serm.: «Brevis at vivida de eucharistiae sacramento ad infantes seu recens baptizatos oratio, quam incunctanter inter praestantiores s. Patris de hoc mysterio allocutiunculas computarim. Illud in ea praecipue

2053. Non itaque dubitemus etiam pro infantibus baptizandis sanguinem fustum, qui priusquam funderetur, sic in Sacramento datus est et commendatus, ut diceretur, *Hic est sanguis meus, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum* (Mt. 26,28) (*De pece, mer. et rem.* I 24,34: ML 44,129).

2054. Hoc agnoscite in pane, quod pependit in cruce; hoc in calice, quod manavit ex latere (*S. Denis* 3,2: MA I 19) 9.

2055. Illud etiam quod ait, Qui *manducat carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in illo* (Io. 6,57); quomodo intellecturi sumus? Numquid etiam illos hic poterimus accipere, de quibus dicit Apostolus quod iudicium sibi manducent et bibant (1 Cor. 11,29), cum ipsam carnem manducent, et ipsum sanguinem bibant? Numquid et ludas magistri venditor et traditor impius, quamvis primum manibus eius confectum Sacramentum carnis et sanguinis eius cum caeteris discipulis, sicut apertius Lucas evangelista declarat, manducaret et biberet (Lc. 22,21), mansit in Christo, aut Christus in eo? Tam multi denique, qui vel corde ficto carnem illam manducant et sanguinem bibunt, vel cum manducaverint et biberint, apostatae fiunt, numquid manent in Christo, aut Christus in eis? Sed profecto est quidam modus manducandi illam carnem, et bibendi illum sanguinem, quo modo qui manducaverit et biberit, in Christo manet, et Christus in eo. Non ergo quocumque modo quisquam manducaverit carnem Christi, et biberit sanguinem Christi, manet in Christo, et in illo Christus; sed certo quodam modo, quem modum utique ipse videbat, quando ista dicebat fS. 71,11,17: ML 38,453) 10.

2056. Nam et nos hodie accipimus visibilem cibum: sed aliud est Sacramentum, aliud virtus Sacramenti. Quam multi de altari accipiunt et moriuntur, et accipiendo moriuntur? Unde dicit Apostolus, Iudicium sibi manducat et bibit (1 Cor. 11,29). Non enim buccella Dominica venenum fuit ludae. Et tamen accepit, et cum accepit, in eum inimicus intravit: non quia malum accepit, sed quia bonum male accepit. Videte ergo, fratres, panem caelestem spiritualiter manducate, innocentiam ad altare apportate 11. Peccata etsi sunt quotidiana, vel non sint mortifera (mortalia). Antequam ad

notatione dignum, quod forma consecrationis in Africanis ecclesiis recepta a contionatore raro exemplo indicari videtur; multaque praeterea promuntur, quae fidem ecclesiae catholicae de reali, ut aiunt, Christi praesentia in eucharistia mirifice confirmant» (*Ib.* 18). Cf. etiam de hac re, Giuseppe Mizzi, *La formula della consacrazione eucharistica in una citazione biblica di S. Agostino: Ephem. Liturg.*, 67 (1953) 210-222.

9 Cf. etiam 5. 3,2: ML 46,827. Nonne haec est explicita affirmatio praesentiae super altare corporis et sanguinis victimae Calvarii? Vide *Lecordier, o.c.* 30.

10 Indigni, quamvis non fructuose, ipsam tamen carnem manducant, ipsum sanguinem bibunt. Quomodo potest hoc explicari si Christus non est realiter praesens in Eucharistia? In systemate enim Symbolistarum, peccatores accipiunt sacramentum, seu signum, non tamen manducant ipsam carnem Christi quia hoc esset participare de virtute sacramenti, seu unionis cum Christo, a qua peccatores excluduntur. Cf. *Portalié, l.c.* 2421; *Lecordier, o.c.* 35.

11 Non loquitur de manducatione spirituali seu per fidem, sed de dispositionibus animae ut fructuose recipiatur.

altare accedatis, attendite quid dicatis: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Mt. 6,12) (*In Io. Ev. tr.* 26,11: *ML* 35,1611).

2057. Sicut enim ludas, cui buccellam tradidit Dominus, non malum accipiendo, sed male accipiendo locum in se diabolo prae-buit (Io. 13,27); sic indigne quisque sumens dominicum Sacramen-tum non efficit ut quia ipse malus est, malum sit, aut quia non ad salutem accipit, nihil acceperit. Corpus enim Domini et sanguis Domini nihilominus erat etiam illis quibus dicebat Apostolus, Qui *manducat indigne, iudicium sibi manducat et bibit* (1 Cor. 11,29) (*De bapt.* V 8,9: *ML* 43,181).

2058. Namque illa imminente die resolutionis suae non cogi-tavit (S. Monica) suum corpus sumptuose contegi..., sed tantummo-do memoriam sui ad altare tuum fieri desideravit, cui nullius diei praetermissione servierat; unde sciret dispensari victimam sanctam, qua deletum est chirographum quod erat contrarium nobis (Coi.2,14) (*Conf.* IX 13,36: *ML* 32,778)12.

2059. Nam neque in eis precibus quas tibi fudimus, cum offerre-tur pro ea (matre Monica) sacrificium pretii nostri... (*Conf.* IX 12,32: *ML* 32,777).

2060. Unde iam Christiani, peracti eiusdem sacrificii (quod Christus in cruce obtulit) memoriam celebrant, sacrosancta obla-tione et participatione corporis et sanguinis Christi (*C. Faust.* XX 17: *ML* 42,382-383).

2061. *Quia hic filius meus mortuus erat, et revixit; perierat, et inventus est* (Lc. 15,24). Et istae epulae atque festivitas nunc cele-brantur, per orbem terrarum Ecclesia dilatata atque diffusa. Vitu-lus enim ille in corpore et sanguine Dominico et offertur Patri, et pascit totam domum (*Quaest. Evang.* 11,23: *ML* 35,1346).

2062. Et ne hoc ipsum quod cor habetis sursum ad Dominum, tribuatis viribus vestris, meritis vestris, laboribus vestris, quia Dei donum est sursum habere cor; ideo sequitur episcopus, vel pres-byter qui offert, et dicit, cum responderit populus, Habemus ad Dominum sursum cor: Gratias agamus Domino Deo nostro, quia sursum cor habemus (*S.* 227: *ML* 38,1100).

2063. *Non est bonum homini, nisi quod manducabit et bibit* (Eccle. 8,15); quid credibilius dicere intelligitur, quam quod ad participationem mensae huius pertinet, quam sacerdos ipse Me-diator Testamenti novi exhibet secundum ordinem Melchisedech de corpore et sanguine suo? Id enim sacrificium successit omnibus illis sacrificiis veteris Testamenti, quae immolabantur in umbra futuri: propter quod etiam vocem illam in Psalmo tricesimo et nono eiusdem Mediatoris per prophetiam loquentis agnoscimus: *Sacri-ficium et oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi* (Ps. 39,7).

12 Aeque inexplicabilia sunt quae tradit de *sacrificio eucharistico*, absque praesentia reali. Cf. nn. sequentes.

Quia pro illis omnibus sacrificiis et oblationibus corpus eius offertur, et participantibus ministratur (*De civ. Dei* XVII 20,2: ML 41,556).

2064. Sublatum est ergo sacrificium Aaron, et coepit esse sacrificium secundum ordinem Melchisedech... In corpore et sanguine suo voluit esse salutem nostram. Unde autem commendavit corpus et sanguinem suum? De humilitate sua. Nisi enim esset humilis, nec manducaretur nec biberetur. Respice altitudinem ipsius: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* (Io. 1,1). Ecce cibus sempiternus: sed manducant Angeli, manducant supernae Virtutes... Quis autem homo posset ad illum cibum?... Oportebat ergo ut mensa illa lactesceret, et ad parvulos perveniret. Unde autem fit cibus lac? unde cibus in lac convertitur, nisi per carnem traiciatur? Nam mater hoc facit. Quod manducat mater, hoc manducat infans: sed quia minus idoneus est infans, qui pane vescatur, ipsum panem mater incarnat, et per humilitatem mammillae et lactis succum, de ipso pane pascit infantem. Quomodo ergo de ipso pane pavit nos Sapientia Dei? Quia *Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* (Io. 1,14). Videte ergo humilitatem... *Panem caeli dedit eis, panem Angelorum manducavit homo* (Ps. 77,24): id est, Verbum illud quo pascuntur Angeli sempiternum, quod est aequale Patri, manducavit homo: quia... *semetipsum exinanivit, ut manducaret panem Angelorum homo, formam servi accipiens in similitudinem hominum factus, et habitu inventus ut homo; humiliavit se factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis* (Phil. 2,6-8): ut iam de cruce commendaretur nobis caro et sanguis Domini novum sacrificium (*En. in Ps.* 33,6: ML 36, 303-304) 13.

2065. Quis est panis caeli, nisi Christus? Sed ut panem Angelorum manducaret homo, Dominus Angelorum factus est homo. Si enim hoc non factus esset, carnem ipsius non haberemus: si carnem ipsius non haberemus, panem altaris non manducaremus (*S.* 130,2: ML 38,726).

2066. In eo quippe loco ubi posuit (Cyprianus) carnis exuvias, saeva tunc multitudo convenerat, quae propter odium Christi sanguinem funderet Cypriani: ibi hodie venerans multitudo concurrat, quae propter Natalem Cypriani bibat sanguinem Christi. Et tanto dulcius in illo loco propter Natalem Cypriani sanguis bibitur Christi, quanto devotius ibi propter nomen Christi sanguis fusus est Cypriani (*S.* 310,2: ML 38,1413) 14.

13 Eadem repetit aliis locis et concludit: «Ita nobis Verbum incarnatum factum est receptibile» (*En. in Ps.* 109,12: ML 37,1455).

14 Bene notentur textus qui de communione eucharistica agunt, quam constanter appellat: «communicatio corporis et sanguinis ipsius», et «communicant corpori et sanguini Domini» (*Ep.* 54,1-2: ML 33,200). «Fidelibus dico, eis quibus Christi corpus erogamus dico» (*S.* 113,2: ML 38,649). Et loquendo de divitibus terrae, quos superbos interpretatur, ait: «Et ipsi quippe adducti sunt ad mensam Christi, et accipiunt de corpore et sanguine eius» (*Ep.* 140,27, 66: ML 33,566). Alias, etiamsi catechumenus non intelligere putetur, cum interrogat: «Manducas carnem Filii hominis, et bibis sanguinem Filii hominis»? (*In Io. Ev. tr.* 11,3: ML 35,1476). «Bibitur quod de Christi latere manavit»

2067. Habet enim magnam vocem Christi sanguis in terra, cum eo accepto ab omnibus gentibus respondetur, Amen. Haw est clara vox sanguinis, quam sanguinis, ipse exprimit ex ore fidelium eodem sanguine redemptorum (*C. Faust.* XII to: ML 42,259).

2068. Iam nosti pretium tuum, iam nosti quo accedis, quid manduces, quid bibas; imo quem manduces, quem bibas. Abstine-te a fornicationibus (*S.* 9,10,14: ML 38,85)15.

2069. Sicut audivimus, cum sanctum Evangelium legeretur, Dominus Iesus Christus exhortatus est promissione vitae aeternae ad manducandum carnem suam et bibendum sanguinem suum. Qui audistis haec, nondum omnes intellexistis. Qui enim baptizati et fideles estis, quid dixerit, nostis. Qui autem inter vos adhuc Catechumeni, vel Audientes vocantur, potuerunt esse cum legeretur audientes, numquid et intelligentes? Ergo sermo noster ad utrosque dirigitur. Qui iam manducant carnem Domini, et bibunt sanguinem eius, cogitent quid manducent, et quid bibant. ... Qui autem nondum manducant, et nondum bibunt, ad tales epulas invitati festinent. ... Et forte modo cum Evangelium legeretur, dixistis in cordibus vestris: Putamus quid est quod dicit, *Caro mea vere esca est, et sanguis meus vere potus est?* (Io. 6,56). Quomodo manducatur caro Domini, et bibitur sanguis Domini? ... Quis contra te clausit, ut hoc nescias? Velatum est: sed si volueris, erit revelatum. Accede ad professionem, et solvisti quaestionem (*S.* 132,1,1: ML 38,

2070. Tales sunt omnes catechumeni: ipsi iam credunt in nomine Christi, sed Iesus non se credit eis. Intendat et intelligat Ci-

(*C. Faust.* XII 20: ML 42,265). «Locutus est enim nobis de corpore et sanguine suo: corpus dixit escam, sanguinem potum. Sacramentum fidelium agnoscunt fideles» (*S.* 131,1 : ML 38.729).

Notetur etiam relatio inter communionem et sacrificium crucis: «Sumimus ad salutem spiritualem in memoriam pro nobis Dominicae passionis» (vide n.2050). «De cruce Domini pascimur, quia corpus ipsius manducamus» (*En. in Ps.* 100,9: ML 37,1290).

15 Non admissa reali Christi praesentia, inintelligibiles denique essent applicationes quas facit, atque conclusiones ab eo deductae ex communione, e.g., obligatio quam communicati incumbit virtutem exercendi atque a fornicatione abstinendi. Et notetur quomodo in hoc textu non tantum loquitur de elementis eucharisticis consecratis panis et vini, sed de persona quam continent, «*quem* manduces, *quem* bibas».

Nolumus huic capiti finem dare, quin in memoriam revocemus facta quaedam quae realem Christi praesentiam supponunt. Sunt autem haec: 1) quod nullum indicium appareat in scriptis Augustini se dissentire, seu quo indicetur divergentia aliqua a doctrina traditionali de praesentia reali prout docebatur a coaevis et praedecessoribus suis, ut S. Chrysostomus, Hilarius, Cyprianus; 2) hoc speciatim valet de S. Ambrosio, ut supra vidimus (cf. n.2044); 3) quod Donatistae ac Pelagiani, et discipuli Augustini nullam divergentiam in Augustini doctrina eucharistica unquam adverterint; 4) denique *disciplina arcani*, ad quam Augustinus constanter alludit: «Non oportet ut hoc memoremus, propter catechumenos» (*S.* 307,2,3: ML 38,1407); «Sacramentum fidelium agnoscunt fideles» (*S.* 131,1: ML 38,729). «Hinc gratias agimus Domino Deo nostro, quod est magnum sacramentum in sacrificio Novi Testamenti, quod ubi, et quando, et quomodo offeratur, cum fueris baptizatus, invenies» (*Ep.* 140,19,48: ML 33,558). Cf. Portalíe, *Lc.* 2419.

ritas vestra. Si dixerimus catechumeno, Credis in Christum? respondet, Credo, et signat se: iam crucem Christi portat in fronte, et non erubescit de cruce Domini sui. Ecce credidit in nomine eius. Interrogemus eum, Manducas carnem Filii hominis, et bibis sanguinem Filii hominis? nescit quid dicimus, quia Iesus non se credidit ei (*In Io. Ev. tr.* 11,3: ML 35,1476).

Bibi.: Praeter citatos auctores cf. L. Tarchier, *Le sacrement de l'Eucharistie d'après saint Augustin* (Lyon 1904); O. Blank, *Die Lehre des hl. Augustinus vom Salvamente der Eucharistie* (Paderborn 1907); G. Armas, *La moral de San Agustín* (Madrid 1954) 925-985; Grabowski, *The Church* 1835s; Thomas Camelot, *Realisme et symbolisme dans la doctrine eucharistique de S. Augustin*: Rev. des Sc. Phil et Théol., 31 (1937) 394-410; M. Comeau, *S. Augustin exégète du quatrième Evangile* 173-191.

&

De aliquibus obscurioribus locis apud S. Augustinum 1

L. 11 11.8 11.1

Summarium.—In ultima cena Christus figuram corporis et sanguinis sui discipulis commendavit et tradidit. Ait etiam, sacramentum corporis Christi, «secundum quemdam modum» esse corpus Christi. Signum dedit corporis sui. Videretur etiam loqui de manducatione spirituali: 2071-2074.—Haec tamen in mente Augustini non excludunt receptionem realem Christi. Sed vult excludere interpretationem Capharnaiticam, quasi «praecisurus esset Dominus particulas quasdam de corpore suo». Caro non prodest quidquam, quomodo Capharnaitae intellexerunt, «quomodo in cadavere dilaniatur, aut in macello venditur». Corde manducare debemus, non dentibus; ita accipiemus non tantum visibile sacramentum, sed et virtutem sacramenti: 2075-2083.

2071. Convivium in quo corporis et sanguinis sui figuram 13 discipulis commendavit et tradidit (*En. in Ps.* 3,1: ML 36,73)3.

2072. Nonne semel immolatus est Christus in seipso, et tamen in sacramento non solum per omnes Paschae solemnitates, sed omni die populis immolatur, nec utique mentitur qui interrogatus eum responderit immolari? Si enim sacramenta quamdam similitudinem earum rerum quarum sacramenta sunt, non haberent, omnino sacramenta non essent. Ex hac autem similitudine plerumque etiam

1 Fatendum est quasdam inveniri formulas apud Augustinum, quae haud facile explicantur. Difficultas tamen haec minima est si cum ea comparetur, quae adversarios praesentiae realis premit in explicandis textibus in capite praecedenti allatis. Nimiam simplicitatem redoleret si quis putaverit Augustinum seipsum constanter contradicere. Ut appareat quomodo universum corpus doctrinae inter se cohaereat, necesse est prae mente habere modum cogitandi Augustini, atque quomodo res exponebantur suo tempore. Obscuritas ex diversis aspectibus mysterii eucharistici potissimum dimanat, et si textus obscuriores in suo contextu considerentur, saepe catholicum dogma mirifice confirmant (cf. Portalie, *I.e.* coi.2422).

2 Quatuor Mss., scilicet Benignianus, Theodricensis ac recentioris aetatis ex Corbeiensibus unus et alius ex Remigiensibus, *mysterium*.

3 Vide dicenda sub numero sequenti.

ipsarum rerum nomina accipiunt. Sicut ergo secundum quemdam modum sacramentum corporis Christi corpus Christi est, sacramentum sanguinis Christi sanguis Christi est, ita sacramentum fidei fides est (*Ep.* 98,9: ML 33.363-364) 4

2073. Ex eo Quod scriptum est, sanguinem pecoris animam eius esse; praeter id quod supra dixi, non ad me pertinere quid agatur de pecoris anima; possum etiam interpretari praeceptum illud in signum esse positum. Non enim Dominus dubitavit dicere, *Hoc corpus meum* (Mt. 26,26); cum signum daret corporis sui fC. *Adim.* 12,3: ML 42,144) 5.

4 Hic locus quasi petram angularem constituit pro adversariis praesentiae realis, in eorum symbolica interpretatione mentis Augustini. Fundamentum tamen hoc vacillare videtur. De mente Calvini scripsit J. Cadier (*Calvin et saint Augustin*: Aug. Mag., II 1052ss).

Sumitur ex *Ep. ad Bonifaduni*. ubi explicat quomodo parvuli baptizati dici possint fideles, seu habentes fidem, cum ipsi nequeant per se ipsos respondere atque actum fidei exprimere.

Solutio stat in notione Sacrificii altaris et in notione Sacramenti apud Augustinum. Cf. C.1 *De sacramentis in genere*.

In sacrificio crucis Christus semel immolatus est cruenta «in scipso». In sacrificio eucharistico, quamvis verum et proprie dictum offeratur sacrificium, non proprie immolatur Christus, sed mystice tantum, id est «sub sola sacramenti repraesentatione» (Billot). Et quia mystice et incruente immolatur, dicit Augustinus, eum non mentiri qui asserit Christum «omni die» immolari «in sacramento».

Ad sacramentum quod attinet, Augustino *sacramentum* synonymum est cum *signo*. seu elemento visibili. Ab hoc distinguit elementum invisibile seu *res* aut *virtus* sacramenti. Signum ut vere signum sit similitudinem habeat oportet cum re significata. Propter hanc similitudinem signo damus nomen rei significatae. Dum hodie vox *sacramentum* vel *sanctum sacramentum* ubi de Eucharistia agitur, in mentem evocat ideam corporis Christi, saeculo quarto, sacramentum proprie panem significabat, propterea hoc sensu verum est sacramentum (elementum visibile, seu species vel accidentia panis) figuram esse corporis Christi. Distinguere oportet in Eucharistia, iuxta Augustinum, quod videtur et quod creditur (cf. *De doct. chr.* III 9,13: ML 34,71). In ordine ergo visibili panis evocat ideam camis *secundum quemdam modum*, et potest dici panem esse carnem *secundum quemdam modum*. Verba Augustini sufficienter clara apparent, si *sacramentum* accipitur pro eo quod visibile est. Augustinus ergo non identificat corpus et sanguinem Christi cum *Eucharistia* sed cum *sacramento* sensu concreto, id est, cum elementis eucharisticis; propterea ait, «secundum quemdam modum sacramentum corporis Christi corpus Christi est», quia sacramentum, seu signum seu figura, significat aut symbolum esse visibile realitatis invisibilis praesentis seu corporis et sanguinis Christi, non tamen *esse* corpus Christi. Ut rem ponit Billot in hunc locum: «Difficultas evanesceret, si cogitares esse revera in sacramento signum simul et realitatem: signum quantum ad species quae apparent exterius, realitatem quantum ad id quod sub speciebus continetur» (*De Eccl. sacramentis* [Romae 1924] 404). Cf. Portalíé, *l.c.* 2423; Batiffol, *o.c.* 439-440; Lecordier, *o.c.* 58-62; G. Armas, *La moral de San Agustín* 934; De Lubac, *Corpus Mysticum* 104-105. Lecordier optima habet contra R. Lawson, qui Augustinum symbolice interpretavit.

5 Ad rem P. Del Val: «Obiecerat Adimantus; si sanguis est anima, ergo qui fudit sanguinem occidit animam, adeoque falsum est quod dicitur: qui occidunt corpus martyrum, non possunt occidere animam. S. Doctor respondet, sanguinem non esse animam, sed esse signum vitae et visibilis manifestatio animae praesentis, et hac ratione potest sanguis anima nuncupari, id est, manifestatio visibilis animae invisibilis; quod confirmat verbis institutionis Eucharistiae; Christus enim ostendebat materialitatem specierum, ut unicum signum visibile corporis sui invisibilis, et tamen non dubitat dicere: hoc est corpus meum, non quia Species dicendae sint corpus Christi, sicut nec sanguis dicendus est anima,

«t *
;:i i
'K I

nr |
i.*
Φ
»» H

is i

ip h
in h
m»

« h

fc ;

2074. Si praeceptiva locutio est aut flagitium aut facinus vetans, aut utilitatem aut beneficentiam iubens, non est figurata. Si autem flagitium aut facinus videtur iubere, aut utilitatem aut beneficentiam vetare, figurata est. Nisi *manducaveritis*, inquit, *carnem Filii hominis, et sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis* (Io. 6,54). Facinus vel flagitium videtur iubere: figura est ergo, praeciens passioni dominicae communicandum, et suaviter atque utiliter recondendum in memoria quod pro nobis caro eius crucifixa et vulnerata sit (*De doct. chr.* III 16,24: ML 34,74-75) 6.

2075. *Spiritus est qui vivificat; caro autem nihil prodest: verba quae locutus sum vobis, spiritus est et vita* (Io. 6,64). Spiritualiter intelligite quod locutus sum: non hoc corpus quod videtis, manducaturi estis; et bibitori illum sanguinem, quem fusuri sunt qui me crucifigent. Sacramentum aliquod vobis commendavi; spiritualiter intellectum vivificabit vos. Etsi necesse est illud visibiliter celebrari, oportet tamen invisibiliter intelligi (*En. in Ps.* 98,9: ML 37,1265) 7.

2076. Scandalizati sunt discipuli eius quidam, septuaginta ferme, et dixerunt: *Durus est hic sermo; quis potest eum intelligere* (Io. 6,61). Et recesserunt ab eo, et amplius cum eo non ambulaverunt. Durum illis visum est quod ait, *Nisi quis manducaverit carnem meam, non habebit vitam aeternam* (Io. 6,54). Acceperunt illud stulte, carnaliter illud cogitaverunt, et putaverunt quod praecisurus esset Dominus particulas quasdam de corpore suo, et daturus illis, et dixerunt, *Durus est hic sermo* (*En. in Ps.* 98,10: ML 37,1264-65) 8.

2077. Prout voluerunt ita intellexerunt, et more hominum, quia poterat lesus, ... carnem qua indutum erat Verbum, veluti concissam distribuere credentibus in se. *Durus est*, inquiunt, *hic sermo; quis potest eum audire?* (*In Io. Ev. tr.* 27,2: ML 35,1616).

2078. Quid est ergo quod adiungit, *Spiritus est qui vivificat, caro non prodest quidquam?* (Io. 6,64). Dicamus ei ... Domine, magister bone, quomodo *caro non prodest quidquam*, cum tu dixeris, *Nisi quis manducaverit carnem meam, et biberit sanguinem meum, non habebit in se vitam?* (Io. 6,54). An vita non prodest quidquam? ... Quid est ergo, non *prodest quidquam caro?* Non prodest quidquam, sed quomodo illi intellexerunt: carnem quippe sic intellex-

sed quia illud materiale quod traditur est signum corporis praesentis, nec datur alia manifestatio sensibilis, quam ipsa materialitas quantitativa specierum. Praesupponit S. Doctor pronomen *hoc* referri ad illud quod visibiliter datur in communi, corpus autem Christi *visibiliter* datur ratione specierum, *dumtaxat*» (*Sacra theologia dogmatica* 111 282). Cf. C. Adim: Ib. n.1.2.

6 Videretur ergo Augustinum locutum tantum fuisse de manducatione spirituali. Responsionem habes in n.2076 et ss.

7 «Haec S. Doctoris sententia excludit in Eucharistia non ipsam substantiam corporis et sanguinis, qua ibi existit *supernaturaliter* (seu modo miracoloso in statu sacramentali), sed excludit modum seu statum naturalem corporis *ut videtur*, et sanguinis *ut funditur in cruce*; et inde excludit etiam manducationem Capharnaiticam» (Del Val, o.c. 283).

8 Excludit ergo Augustinus communionem materiale, carnalem, sensu capharnaitico, non vero receptionem realem. Conceptio capharnaitica manducationis carnis Christi, fuit «prima haeresis in discipulis Christi» (*En. in Ps.* 54, 23: ML 36,643).

xerunt, quomodo in cadavere dilaniatur, aut in macello venditur, non quomodo spiritu vegetatur⁹ ... *Spiritus ergo est qui vivificat, caro autem non prodest quidquam*: sicut illi intellexerunt carnem, non sic ego do ad manducandum carnem meam (*In Io. Ev. tr.* 27,5: ML 35,1617-18) 910

1 "It >
<K .n

2079. Quid sibi vult, *Hoc* vos scandalizat? Putatis quia de hoc corpore meo quod videtis, partes facturum sum, et membra mea concisurus, et vobis daturus? Quid, si *ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius?* (Io. 6,62). Certe qui integer ascendere potuit, consumi non potuit. Ergo et de corpore ac sanguine suo dedit nobis salubrem refectionem, et tam magnam breviter solvit de sua integritate quaestionem. Manducent ergo qui manducant, et bibant qui bibunt; esuriant et sitiant: vitam manducent, vitam bibant. Illud manducare, refici est... Illud bibere quid est, nisi vivere? Manduca vitam, bibe vitam: habebis vitam, et integra est vita. Tunc autem hoc erit, id est, vita unicuique erit corpus et sanguis Christi; si quod in sacramento visibiliter sumitur, in ipsa veritate spiritualiter manducetur, spiritualiter bibatur (S. 131,1: ML 38,729) 10.

2080. In illa ergo longa mone, ... quia bene manducaverat et bene biberat (S. Laurentius) tanquam illa esca saginatus et illo calice ebrius, tormenta non sensit. Ibi enim erat qui dixit, *Spiritus est qui vivificat*. Caro enim ardebat, sed spiritus animam vegetabat

2081. Nolite parare fauces, sed cor. ... Ecce credimus in Christum, cum tide accipimus. In accipiendo novimus quid cogitemus. Modicum accipimus, et in corde saginamur. Non ergo quod videtur, sed quod creditur pascit (S. 112,5: ML 38,645) H.

9 Non ergo omnem realitatem excludit carnis Christi. Commentans etiam petitionem orationis dominicae, «panem nostrum quotidianum» de pane eucharistico loquitur, et hac occasione arrepta, indicat modum quo recipi debet ut anima reficiatur: «sic accipiamus illum, ut non solum ventre, sed et mente reficiamur» (S. 57,7: ML 38,389).

10 Vult ergo Augustinus excludere talem manducationem, qua partes ex corpore Christi fiant, et membra eius concidantur. Recipi vero Christum atque a tali receptione nos refici asserit: «de corpore ac sanguine suo dedit nobis salubrem refectionem», et per manducationem sacramentalem integritas corporis Christi salva manet.

Iterum apparet in hoc textu quod iam supra diximus, scilicet, panem et vinum (species panis et vini) esse *sacramentum* apud Augustinum, i.e. signum corporis et sanguinis Christi, signum quod supponit, non excludit realitatem praesentiae Christi, atque ita vult ut quod «in Sacramento visibiliter sumitur, in ipsa veritate spiritualiter manducetur». Alibi ait: «quia non solo sacramento sed re ipsa manducaverunt corpus Christi»; et etiam: «non sacramento tenus, sed re vera corpus Christi manducare, et eius sanguinem bibere» (*De civ. Dei* XXI 25,2-4: ML 41,741-742). Vid. Lecordier, *o.c.* 50-51.

Dici etiam potest Augustinum hic distinguere inter susceptionem «visibilem sacramenti (quae communis est iustis et peccatoribus) et assimilationem ipsius corporis Christi formaliter ut sanctificantis animam, vel etiam susceptionem sanctificationis ex corpore Christi provenientis, quae est *res* sacramenti: haec enim non recipitur nisi a iustis, qui non solum materialiter sed et spiritualiter Christum manducare intendunt» (De1 Val, *o.c.* 282).

H Cum S. Augustinus ait quod manducare Eucharistiam sit credere ip

2082. *Hic est ergo panis de caelo descendens, ut si quis manducaverit ex ipso, non moriatur. Sed quod pertinet ad virtutem sacramenti, non quod pertinet ad visibile sacramentum: qui manducat intus, non foris; qui manducat in corde, non qui premit dente (In Io. Ev. tr. 26,12: ML 35,1612).*

2083. Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat *prius*? Quid est hoc? Hinc solvit quod illos moverat? ... Hinc plane, si intelligerent. Illi enim putabant eum erogaturum corpus suum; ille autem dixit se ascensurum in caelum, utique integrum. Cum videritis Filium hominis *ascendentem ubi erat prius*; certe vel tunc videbitis quia non eo modo quo putatis, erogat corpus suum; certe vel tunc intelligetis quia gratia eius non consumitur morsibus (*In Io. Ev. tr. 27,3: ML 35,1616*).

Eucharistia ut symbolum et causa efficiens perfectae incorporationis Corpori Mystico

Summarium.—Loquitur primo de praesentia reali Christi in Eucharistia:

Panis quem videtis in altari, sanctificatus per verbum Dei, corpus est Christi. Idem repetit de vino, quod est sanguis Christi. Transit postea ad sensum figuratum, seu unitatem Ecclesiae. Elementa eucharistica symbolum sunt unitatis Corporis Mystici, panis ex multis granis, vinum ex multis acinis confectum. Propterea dicit, «mysterium pacis et unitatis nostrae in sua mensa consecravit». Pulchre loquitur ad «infantes» seu nuper baptizatos de symbolismo Eucharistiae: 2084-2085.—Ita Eucharistiam suscipere debent fideles, ut sint ipsi quod accipiunt, ut redacti in Corpus Christi, efficiantur perfecta membra eius. Est sacramentum incorporationis, quo perficitur incorporatio per sacramenta initiationis peracta. Significat ergo et efficit communem unitatem et pacem. Quia est sacramentum unitatis, haeretici, qui quaerunt divisionem, testimonium contra se accipiunt; habent foris sacramentum, sed non rem ipsam cuius est illud sacramentum: 2086-2091.

2084. Promiseram vobis, qui baptizati estis, sermonem quo exponerem mensae Dominicae sacramentum, quod modo etiam

Christum, de fide loquitur ut de dispositione ad realem communionem, et ut conceptus capharnaiticus excludatur: «*Dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus ut operemur opera Dei?* (Io. 6,28)... *Respondit Iesus, et dixit eis: Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem misit ille* (Io. 6,29). Hoc est ergo manducare cibum non qui perit, sed qui permanet in vitam aeternam. Ut quid paras dentem et ventrem? crede, et manducasti» (*In Io. Ev. tr. 25,12: ML 35,1601-1602*). Per fidem solam non manducatur corpus et sanguis Christi. Ita catechumeni credunt in Christum, non vero manducant corpus et sanguinem Christi: «Ipsis ergo se credit Iesus, qui nati fuerint denuo. Ecce illi crediderant in eum, et Iesus non se credebatur eis. Tales sunt omnes catechumeni: ipsi iam credunt in nomine Christi, sed Iesus non se credit eis... Si dixerimus catechumeno. Credis in Christum? respondet, Credo, et signat se... Interrogemus eum, Manducas carnem Filii hominis, et bibis sanguinem Filii hominis? nescit quid dicimus, quia Iesus non se credidit ei (*In Io. Ev. tr. 11,3: ML 35,1476*). Cf. plura apud Volpi Italo, *Comunione e salvezza in S. Agostino* (Romae 1954) 130ss; M. Poït et, *L'Exégèse de S. Augustin Prédicateur* 268.

spiritualem. Corpus ergo Christi si vis intelligere, Apostolum audi dicentem fidelibus, *Vos autem estis corpus Christi, et membra* (1 Cor. 12,27). Si ergo vos estis corpus Christi et membra, mysterium vestrum in mensa Dominica positum est: mysterium vestrum accipitis. ... Audis enim, Corpus Christi; et respondes, Amen. Esto membrum corporis Christi, ut verum sit Arnen. Quare ergo in pane? Nihil hic de nostro afferamus, ipsum Apostolum identidem audiamus, qui cum de isto sacramento loqueretur, ait, *Unus panis, unum corpus multi sumus* (1 Cor. 10,17) ... *Unus panis*, quis est iste unus panis? *Unum corpus multi*. Recolite quia panis non fit de uno grano, sed de multis. Quando exorcizabamini, quasi molebamini. Quando baptizati estis, quasi conspersi estis. Quando Spiritus Sancti ignem accepistis, quasi cocti estis. Estote quod videtis, et accipite quod estis... Iam de calice quid intelligeremus, etiam non dictum, satis ostendit. Sicut enim ut sit species visibilis panis, multa grana in unum consperguntur, ... sic et de vino. Fratres, recolite unde fit vinum. Grana multa pendent ad botrum, sed liquor granorum in unitate confunditur. Ita et Dominus Christus nos significavit, nos ad se pertinere voluit, mysterium pacis et unitatis nostrae in sua mensa consecravat fS. 272: ML 38,1246-48)2.

2086. Norunt etiam spiritualem alimoniam fideles, quam et vos scituri estis, accepturi de altare Dei. Panis erit et ipse quotidianus, huic vitae necessarius. Numquid enim Eucharistiam accepturi sumus, cum ad ipsum Christum venerimus, et cum illo in aeternum regnare coeperimus? Ergo Eucharistia panis noster quotidianus est: sed sic accipiamus illum, ut non solum ventre, sed et mente reficiamur. Virtus enim ipsa quae ibi intelligitur, unitas est, ut redacti in corpus eius, effecti membra eius, simus quod accipimus (S. 57.7.7: ML 38.389) 3.

2 Infantibus ergo dicit: panem accipitis, quod iam est Corpus Christi (realis praesentia). Et prosequitur allegorico: Vos ipsi per baptismum et confirmationem (aquam et ignem) estis panis et corpus Christi. Vide Lecordier, *o.c.* 74; E. Meresch, *The Whole Christ* (tr. angi, a J. R. Kelly) 426.

Testimonia similia facile multiplicari possent, ubi Augustinus ex consideratione praesentiae realis transit ad interpretationem symbolicam describens ritus initiationis, «respectu habito ad corpus Christi eucharisticum sub specie panis contentum et ad concorporationem fidelium ad invicem in Christo-Ecclesia factam» (Busch, *De initiatione Christiana secundum doctrinam S. Augustini* 32). Cf. inter alia loca, S. Denis 6,1 : MA I 30; 5. Guelf. 7,1-2: MA I 462-463.

3 Virtute ergo sacramenti altaris, redigimur in corpus Christi, efficimur membra eius, atque ita sumus quod accipimus. Atque alio loco hoc habet: «Accipite itaque, et edite Corpus Christi, etiam ipsi in Corpore Christi facti iam membra Christi. Accipite, et potate Sanguinem Christi. Ne dissolvamini, manducate vinculum vestrum. Ne vobis viles videamini, bibite pretium vestrum. 4. Habentes ergo vitam in illo in carne una eritis cum illo. Neque enim hoc Sacramentum Christi corpus ita commendat, ut nos inde seiungat». Et paulo post: «Accipere ergo incipitis, quod et esse coepistis, si non indigne accipiat, ne iudicium manducetis, et bibatis» (S. Denis 3 n.3,4: MA I 19-20).

Eucharistia est ergo mysterium unificationis. Incorporatio individualis Corpori Mystico per Baptismum recepta, perficitur et consummatur per Eucharistiam, et quasi socialis redditur. «Si enim omnes incorporamur ad unum Christum, concorporamur etiam omnes». M. de la Taille, *o.c.* elue.37,485; Grabowski, *The Church* 183ss.

2087. Qui passus est pro nobis, commendavit nobis in isto Sacramento corpus et sanguinem suum; quod etiam fecit et nos ipsos. Nam et nos corpus ipsius facti sumus, et per misericordiam ipsius quod accipimus, nos sumus. ... Haeretici quando hoc accipiunt, testimonium contra se accipiunt: quia illi quaerunt divisionem, cum panis iste indicet unitatem. Sic et vinum in multis racemis fuit, et modo in unum est. Unum est in suavitate calicis, post pressuram torcularis. Et vos post illa ieiunia, post labores, post humilitatem et contritionem, iam in nomine Christi tanquam ad calicem Domini venistis: et ibi vos estis in mensa, et ibi vos estis in calice. Nobiscum vos estis. Simul enim hoc sumimus, simul bibimus: quia simul vivimus (S. 229: ML 38,1103) 4.

20S8. Norunt fideles corpus Christi, si corpus Christi esse non negligent. Fiant corpus Christi, si volunt vivere de Spiritu Christi. De Spiritu Christi non vivit, nisi corpus Christi. ... Vis et tu vivere de Spiritu Christi? In corpore esto Christi. ... Inde est quod exponens nobis apostolus Paulus hunc panem, *Unus panis*, inquit, *unum corpus multi sumus* (1 Cor. 10,17). O Sacramentum pietatis! o signum unitatis! o vinculum caritatis! Qui vult vivere, habet ubi vivat, habet unde vivat. Accedat, credat, incorporetur, ut vivificetur (*In. Io. Ev. tr.* 26,13: ML 35,1612-13) 5.

2089. Hunc itaque cibum et potum societatem vult intelligi corporis et membrorum suorum, quod est sancta Ecclesia... Huius rei sacramentum, id est, unitatis corporis et sanguinis Christi alicubi quotidie, alicubi certis intervallis dierum in dominica mensa praeparatur, et de mensa dominica sumitur; quibusdam ad vitam, quibusdam ad exitium: res vero ipsa cuius sacramentum est, omni homini ad vitam, nulli ad exitium: quicumque eius particeps fuerit (*In. Io. Ev. tr.* 26,15: ML 35,1614) 6.

2090. Qui ergo est in eius corporis unitate, id est, in Christianorum compage membrorum, cuius corporis sacramentum fideles communicantes de altari sumere consueverunt, ipse vere dicendus est manducare corpus Christi, et bibere sanguinem Christi. Ac per hoc haeretici et schismatici ab huius unitate corporis separati pos-

4 Ex Eucharistia quae est corpus et sanguis Christi, Augustinus transit ad Baptismum qui nos fecit «Corpus Mysticum» Christi. Ut haec relatio magis vivide et quasi graphice illustret ad ideam «panificationis» appellat. Corpus Christi effecti sumus, quia per ritus initiationis Christianae «panis» facti sumus. Quia fideles ad Ecclesiam pertinent, quia ad Corpus Christi Mysticum pertinent, admittuntur ad fructuosam communionem Corporis eucharistici Christi, dum haeretici, «qui quaerunt divisionem» contra se testimonium accipiunt cum communicant. «Digne autem accipitis, si a malae doctrinae fermento caveatis» (<5. 3.4: ML 46,828). Cf. *Lecordier, o.c.* 73.

5 Locus classicus Augustini. Corpus Christi in sensu litterali, potest considerari ut «signum» corporis Christi in sensu mystico. Propterea dicit: «Norunt fideles corpus Christi, si corpus Christi esse non negligant. Fiant corpus Christi, si volunt vivere de Spiritu Christi». Aliquatenus subtiliter, duo corpora Christi distinguit, corpus Christi praesens in Eucharistia, et Corpus Mysticum cuius Christus Caput est; ex «realismo» ad symbolismum transit, analogia quaedam inter duo adest, haec duo themata concatenantur quidem, sed norf identificantur. Vide P. Schanz, *o.c.* 108; Lecordier, *o.c.* 80.

sunt idem percipere sacramentum, sed non sibi utile, imo vero etiam noxium, quod iudicentur gravius, quam vel tardius liberentur. Non sunt quippe in eo vinculo pacis, quod illo exprimitur sacramento (*De civ. Dei* XXI 25,2: ML 41,741).

2091. Non quaerant (Donatistae) Spiritum Sanctum, nisi in Christi corpore, cuius habent foris sacramentum, sed rem ipsam non tenent intus cuius est illud sacramentum; et ideo sibi iudicium manducant et bibunt. Unus enim panis sacramentum est unitatis (*Ep.* 185,11,50: ML 33,815)7.

Bibi.: G. Armas, o.c. 970SS; Marcos del Río, *El Cuerpo místico, y la comunión de los santos*: Religión y Cultura, 452; P. Bertocchi, *Il simbolismo ecclesiologico della Eucharistia in Santo Agostino* (Bergamo 1937); P. Schanz, *Die Lehre des hi. Augustinus über die Eucharistie*: Theol. Quartalschrift, 78 (1896); Th. Camelot, *Réalisme et symbolisme dans la doctrine eucharistique de S. Augustin*: Rev. des Sc. Phil. et Théol., 31 (1937) 394-410.

De sacrificio eucharistico Christi

Summarium.—Sacrificium est omne opus quo Deo inhaeremus. Transit de actu ad personam, hinc ipse homo qui mundo moritur, ut consecratus vivat Deo, sacrificium est. Sacrificium externum *signum seu sacramentum* est sacrificii interni. Christus instituit sacrificium Missae. Multis nominibus designat sacrificium altaris: 2092-2094.—Sacrificium Christianorum omni loco Deo offertur. Sacrificium Melchisedech fuit typus sacrificii Eucharistici. Si sacrificia Vet. Leg. vera erant sacrificia, a fortiori sacramentum Novae Legis est verum sacrificium. Sacrificium eucharisticum idem est ac sacrificium Calvarii. Etiam nunc omni die Christus in sacramento immolatur. Christus sacerdos et victima. Hoc agnoscere debemus in pane, quod pependit in cruce; hoc in calice, quod manavit ex latere: 2095-2107.—Sacrificium eucharisticum est propitiatorium et offertur etiam pro defunctis: 2108-2110.

2092. Proinde verum sacrificium est omne opus, quod agitur, ut sancta societate inhaereamus Deo, relatum scilicet ad illum finem

7 Capiti finem imponendo, omnino dicendum videtur symbolismum eucharisticum, quem Augustinus evolvit in sua theoria eucharistica, nullo modo excludere sed supponere praesentiam realem Christi. Ut iam S. Paulus docuerat» duo mysteria in Eucharistia continentur, mysterium realis corporis et sanguinis Christi, et mysterium corporis Eius mystici seu Ecclesiae. In Eucharistia incorporatio fidelium ad Corpus mysticum perficitur et consummatur per virtutem sacramentalem, quae est principium vitae divinae. Supra notavimus nimiam simplicitatem redolere, si quis textus aliquos aliis contrarios pronuntiet. Loca autem supra allata absque dubio praesentiam realem demonstrant. Difficultas quae adsit in positive interpretando symbolismum eucharisticum, nequit obscurare loca in quibus fides in praesentia reali affirmatur. Posset enim quis dicere: carnem Christi, quam de Maria sumpsit, quae in Eucharistia *adoratur*, non esse nisi Ecclesiam? Panem, qui de caelo descendit, quem nos manducamus, non esse nisi Ecclesiam? Victimam Calvarii, quae in altari offertur, non esse nisi Ecclesiam? Sanguinem Christi, quae in Sacramento data fuit «priusquam funderetur», in cruce, non esse nisi Ecclesiam? (cf. supra c.1, et Portallé, l.c. col.2425).

U¹
ftr

boni quo veraciter beati esse possimus. Unde et ipsa misericordia qua homini subvenitur, si propter Deum non fit, non est sacrificium. Etsi enim ab homine fit vel offertur, tamen sacrificium res divina est: ita ut hoc quoque vocabulo id Latini veteres appellaverint, Unde ipse homo Dei nomine consecratus, et Deo votus, in quantum mundo moritur ut Deo vivat, sacrificium est (*De civ. Dei* X 6: ML 41,283)¹. ■

2093. Sacrificium ergo visibile invisibilis sacrificii sacramentum est, id est sacrum signum... In Epistola quae inscribitur ad Hebraeos, *Bene facere, inquit, et communicatores esse nolite oblivisci: talibus enim sacrificiis placetur Deo* (Hebr. 13,16). Ac per hoc ubi scriptum est: *Misericordiam volo quam sacrificium* (Os. 6,9): nihil aliud quam sacrificio sacrificium praelatum oportet intelligi: quoniam illud quod ab omnibus appellatur sacrificium, signum est veri sacrificii. Porro autem misericordia verum sacrificium est... (*De civ. Dei* X 5; ML 41,282-283) ².

2094. Ipse namque sua iam propinquante passione, cum pascha faceret cum discipulis suis, acceptum panem benedixit, et ait: *Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur* (Lc. 22,19). Similiter benedictum calicem dedit dicens: *Hic est sanguis meus Novi Testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum* (Mt. 26,28). Hoc in evangelio vel legebatis vel audiebatis, sed hanc Eucharistiam esse Filium nesciebatis (*S. Denis* 3,3: MA I 19) L

2095. Participem autem fieri mensae illius, ipsum est incipere habere vitam. Nam et in alio libro, qui vocatur Ecclesiastes, ubi ait, *Non est bonum homini, nisi quod manducabit et bibit* (Eccle. 8,15); quid credibilius dicere intelligitur, quam quod ad participationem mensae huius pertinet, quam sacerdos ipse Mediator Testamenti Novi exhibet secundum ordinem Melchisedech de corpore et sanguine suo? Id enim sacrificium successit omnibus illis sacrificiis Veteris Testamenti, quae immolabantur in umbra futuri: propter

¹ Generali quadam ratione, pro Augustino, quidquid fit ut inhaereamus Deo a quo per peccatum aversi eramus, sacrificium est. Cf. Lecordier, *o.c.* 86; Joseph Lécuyer, *Le sacrifice selon saint Augustin*: Aug. Mag., II 906. Plura testimonia de sacrificio Missae, vide apud G. Armas, *o.c.* 925-947.

² In mente ergo Augustini, omne sacrificium sacramentum est, quia ritus externus significat sacrificium internum offerentis. De sacramentalitate sacrificii iuxta Augustinum erudite scripsit; Arthur F. Krueger, *Snythesis of Sacrifice according lo Saint Augustine. A Study ofthe Sacramentality ofSacrifice* (Mundelein. Illi. U.S.A., 1950). Cf. etiam Lécuyer, *l.c.* 905.

J Missa ergo instituta fuit a Christo. Variis nominibus sacrificium eucharisticum Augustinus designat. Illud vocat: «sacrificium corporis Christi» (*De civ. Dei* XXII 8,6: ML 41,764); «Christi corporis et sanguinis sacrificium» (*De anima et eius orig.* II 15,21 : ML 44.508); «sacrificium corporis Dominici» (*Ib.* I 11,14: ML 44,482); «sacrificium Christianorum» (*De civ. Dei* XVII 5.5: ML 41,536); «sacrificium Ecclesiae» (*C. adv. Leg. et Proph.* I 18,37: ML 42,624); «sacrificium Novi Testamenti» (*Ep.* 140,19,48: ML 33,558); «sacrificium Mediatoris» (*Enchir.* 110: ML 40,283). Nomen «Missae» non usurpavit, nisi pro «missione» catechumenorum: «Ecce post sermonem fit missa catechumenis: manebunt fideles, venietur ad locum orationis» (*S.* 49,8: ML 38,324). Ritus et orationes quibus sacrificium agebatur in Africa tempore Augustini, videri possunt apud Lecordier, *o.c.* 2ss; H. Pope, *St. Augustine ofHippo* 26-77,

quod etiam vocem illam in Psalmo tricesimo et nono eiusdem Mediatoris per prophetiam loquentis agnoscimus: *Sacrificium et oblationem noluisti, corpus autem perfecisti mihi* (Ps. 39,7). Quia pro illis omnibus sacrificiis et oblationibus corpus eius offertur, et participantibus ministratur (*De civ. Dei* XVII 20: ML 41,556) 4.

2096. *Ab oriente sole usque in occidentem nomen meum clarum est factum in gentibus; et in omni loco sacrificium offertur nomini meo, sacrificium mundum; quoniam magnum nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens* (Mal. 1,11). Quid ad haec respondetis? Aperite oculos tandem aliquando, et videte, ab oriente sole usque in occidentem, non in uno, sicut vobis fuerat constitutus, sed in omni loco offerri sacrificium Christianorum; non cuilibet Deo, sed ei qui ista praedixit, Deo Israël... Nec in uno loco, sicut vobis praeceptum erat in terrena Ierusalem: sed in omni loco, usque in ipsam Ierusalem. Nec secundum ordinem Aaron, sed secundum ordinem Melchisedech (*Tr. adv. Iud.* 9,13: ML 42,61).

2097. Ibi quippe primum apparuit sacrificium, quod nunc a Christianis offertur Deo toto orbe terrarum, impleturque illud quod longe post hoc factum per prophetam dicitur ad Christum, qui fuerat adhuc venturus in carne: *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* (Ps. 109,4). Non scilicet secundum ordinem Aaron: qui ordo fuerat auferendus illucescentibus rebus, quae illis umbris praenotabantur (*De civ. Dei* XVI 22: ML 41,500) 5.

2098. Noverunt qui legunt, quid protulerit Melchisedech quando benedixit Abraham (Gen. 14,18-19): et si iam sunt participes eius, vident tale sacrificium nunc offerri Deo toto orbe terrarum (*C. adv. Leg. et Proph.* I 20,39: ML 42,627) 6.

2099. Illis sacrificiis (Veteris Legis) unum hoc sacrificium significabatur, in quo vera fit remissio peccatorum: a cuius tamen sacrificii sanguine in alimentum sumendo, non solum nemo prohibetur, sed ad bibendum potius omnes exhortantur, qui volunt habere vitam (*Quaest. in Hept.* III q.57: ML 34,704).

2100. Paulo post dicit, *Iuravit Dominus, et non paenitebit eum*; quibus verbis immutabile futurum esse significat, quod adiungit, *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* (Ps. 109,5), ex eo quod iam nusquam est sacerdotium et sacrificium secundum ordinem Aaron, et ubique offertur sub sacerdote Christo, quod protulit Melchisedech, quando benedixit Abraham (*De civ. Dei* XVII 17: ML 41,551).

2101. Huius sacrificii caro et sanguis ante adventum Christi

4 Sacrificium Novae Legis in quo corpus ipsius Mediatoris offertur, stat pro sacrificiis Vet. Legis. Corpus Christi participantibus ministratur. Iam ex hoc textu certum est fideles suscipere in sacra communione corpus reale et historicum Christi. Cf. Krueger, *o.c.* 132.

5 Sacrificium Melchisedech fuit typus sacrificii eucharistici. Cf. De Groot, *o.c.* 91.

6 Communio est participatio sacrificii. Vide supra c. 1. Cf. Batiffol, *o.c.* 451-452.

per victimas similitudinum promittebatur; in passione Christi per ipsam veritatem reddebatur; post ascensum Christi per sacramentum memoriae celebratur (C. *Faust.* XX 21: ML 42,385p.

2102. Nonne semel immolatus est Christus in seipso, et tamen in sacramento non solum per omnes Paschae solemnitates, sed omni die populis immolatur, nec utique mentitur qui interrogatus eum responderit immolari? (*Ep.* 98,9: ML 33,363)8.

2103. Ecclesia... immolat Deo in corpore Christi sacrificium laudis (C. *adv. Leg. et Proph.* I 20,39: ML 42,626).

2104. Ipse est etiam sacerdos noster in aeternum secundum ordinem Melchiscdech (Ps. 109,4), Q11* se ipsum obtulit holocaustum pro peccatis nostris, et eius sacrificii similitudinem celebrandam in suae passionis memoriam commendavit; ut illud quod Melchisedech obtulit Deo (Gen. 14,18), iam per totum orbem terrarum

7 Vera fuerunt sacrificia Vet. Legis per quae sacrificium crucis et altaris «praenotabantur» (vide n.2097). Verissimum fuit sacrificium Christi in cruce; verissimum est sacrificium eucharisticum: «Morte sua quippe uno verissimo sacrificio pro nobis oblato, quidquid culparum erat unde nos principatus et potestates ad luenda supplicia iure detinebant, purgavit, abolevit, exstinxit» (*De Trin.* IV 13,17: ML 42, 899). Cf. *De Verbo Incarnato et Rcdempt.* cc.9 et 11. De sacrificio eucharistico: «Dei cultus... in hoc maxime constitutus est, ut anima ei non sit ingrata. Unde et in ipso verissimo et singulari sacrificio. Domino Deo nostro agere gratias admonemur (*De Sp. et lift.* II 18: ML 44,211).

Iam supra notavimus quomodo pro Augustino omne sacrificium sit etiam *sacramentum* seu signum sacrum. Hoc verum est etiam de sacrificio Christi in cruce. Cf. *De Trin.* IV 3,6: ML 42,891, ubi loquitur de sacrificio Christi ut *sacramento et exemplo* duplicis mortis et spiritualis et corporalis. Sacrificium Christi significat et efficit reconciliationem cum Deo. Sacrificium Missae est etiam sacramentum quod immediate significat et continet sacrificium Christi (vide n.2105). Ut P. de Montcheuil scribit: Missa est sacramentum alterius sacramenti, scilicet, sacramenti crucis (*L'unité du sacrifice et du sacrement dans L'Eucharistie: Mélanges Théol.* [Paris 1946] 53-55). Citatur a Lécuyer, Le. 910. Hinc Augustinus scribit quod sacrificium passionis Christi, «per sacramentum memoriae (eucharisticum) celebratur». Recolitur memoria passionis eius.

8 S. Augustinus sacrificium in *oblatione* principaliter reponit: «Ut quoniam quatuor considerantur in omni sacrificio, cui offeratur, a quo offeratur, quid offeratur, pro quibus offeratur...» (*De Trin.* IV 14,19: ML 42,901). Requiritne *immolationem* ut elementum essentielle in sacrificio? Requirit certe ut victima sacrificii immoletur, eo sensu quo totaliter Deo *consecratur*, seu sacra fiat (vide n.2092). Haec est immolatio metaphorica.

Saepe nomine immolationis utitur ut synonymo cum *offerre* vel *sacrificare*. Ita quamvis ieiunium (quod sacrificium vocat) «certis diebus, et maxime festis non agitur», tamen, «sacrificium laudis (orationis) ab Ecclesia toto orbe diffusa diebus omnibus immolatur» (*Ep.* 36,8,18: ML 33,144). Frequenter tamen nomen *immolationis* sensu stricto usurpat. Ita: «Quem Deus iubebat occidi, non haesitavit (Abraham) quod sibi reddi poterat immolatus, qui dari potuit non speratus... Postremo quia Isaac occidi non oportebat, posteaquam est pater ferire prohibitus, quis erat ille aries, quo immolato impletum est significative sanguine sacrificium?» (*De civ. Dei* XVI 32,1: ML 41,511).

Krueger argumenta sane non spernenda suppledit pro affirmativa responsione. Et quamvis libenter concedat sacrificium iuxta Augustinum ante omnia esse oblationem Deo factam, putat tamen ex eius scriptis concludi posse, esse etiam oblationem *immolatae victimae*. Alii tamen aliter putant. Cf. Krueger, o.c. 37-40.

in Christi Ecclesia videamus offerri (*De div. quaest.* 83 q.61,2: ML 40,49) 9.

2105. Unde verus ille Mediator, in quantum formam servi accipiens mediator effectus est Dei et 'hominum homo Christus Iesus, cum in forma Dei sacrificium cum Patre sumat, cum quo et unus Deus est, tamen in forma servi sacrificium maluit esse quam sumere, ne vel hac occasione quisquam existimaret cuilibet sacrificandum esse creaturae. Per hoc et sacerdos est, ipse offerens, ipse et oblatio. Cuius rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiae sacrificium: quae cum ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum discit offerre. Huius veri sacrificii multiplicia variaque signa erant sacrificia prisca sanctorum, cum hoc unum per multa, figuraretur, tanquam verbis multis res una diceretur, ut sine fastidio multum commendaretur. Huic summo veroque sacrificio cuncta sacrificia falsa cesserunt (*De civ. Dei* X 20; ML 41,298) 10.

2106. Reddendi sermonis officium, et cura qua vos parturimus, ut Christus formaretur in vobis, compellit nos admonere infantiam vestram, qui ex aqua et spiritu nunc renati cibum ac potum istum super hanc dominicam mensam nova luce conspicitis, et novella pietate percipitis, quid sibi velit tam magnum divinumque sacramentum, tam clarum et nobile medicamentum, tam mundum et facile sacramentum, quod nunc nec in una civitate terrena Ierusalem, nec in tabernaculo illo quod per Moysen, nec in templo illo quod per Salomonem fabricatum est, quae fuerunt umbrae futurorum, *sed a solis ortu usque ad occasum*, sicut a prophetis praedictum est, immolatur, et secundum Novi Testamenti gratiam Deo victima laudis offertur. Non adhuc de gregibus pecorum hostia cruenta conquiritur, non nunc ovis aut hircus divinis altaribus admovetur, sed sacrificium nostri temporis corpus et sanguis est ipsius sacerdotis. De illo quippe tanto ante praedictum est in psalmis, *Tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* (Ps. 109,4). Quod autem panem et vinum Melchisedech sacerdos Dei excelsi protulerit, quando patrem nostrum Abraham benedixit, in libro Genesis legimus et tenemus (Gen. 14,18) (*S. Denis* 3,1: MA I 18) n.

2107. Christus ergo Dominus noster, qui obtulit patiendo pro nobis quod nascendo accepit ex nobis, princeps sacerdotum factus in aeternum, sacrificandi dedit ordinem quem videtis, corporis utique et sanguinis sui. Nam percussum lancea corpus eius aquam et sanguinem emisit, quo peccata nostra dimisit. Huius gratiae memores, vestram ipsorum salutem operantes, quoniam Deus est

9 Lucidam expositionem istius loci vide apud Krueger (*o.c.* 107-108). Recole quod iam scimus ex Augustino de notione sacramenti, significantis aliquid realiter praesens, sed invisibile. Hoc applicatur etiam ad sacrificium eucharisticum commemorativum sacrificii crucis. «Unde iam Christiani, peracti eiusdem sacrificii memoriam celebrant, sacrosancta oblatione et participatione corporis et sanguinis Christi» (*C. Faust.* XX 18: ML 42,382).

10 Vide supra dicta ad n.2101. De sacrificio Corporis Mystici in capite sequenti agemus.

n Hucusque dicta pulchre enumerantur in hoc et sequenti testimonio.

\$ ' i ■It
:tut

qui operatur in vobis, cum timore et tremore ad participationem huius altaris accedite. Hoc agnoscite in pane, quod pependit in cruce: hoc in calice, quod manavit ex latere. Nam et illa vetera sacrificia populi Dei hoc unum venturum multiplici varietate figurabant. Ipse enim Christus et ovis est propter innocentiam simplicis animi, et hircus propter similitudinem carnis peccati. Et quidquid aliud multis et diversis modis in sacrificiis Testamenti Veteris prae-nuntiatur, ad hoc unum pertinet quod Novo Testamento revelatum est (S. *Denis* 3,2: MA I 19).

2108. Neque negandum est defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium Mediatoris offeratur... Cum ergo sacrificia sive altaris sive quarumcumque eleemosynarum pro baptizatis defunctis omnibus offeruntur, pro valde bonis gratiarum actiones sunt; pro non valde malis propitiationes sunt; pro valde malis etiamsi nulla sunt adiumenta mortuorum, qualescumque vivorum consolationes sunt (*Enchir.* 110: ML 40,283).

2109. Nam neque in eis precibus quas tibi fudimus, cum offerretur pro ea (Monica) sacrificium pretii nostri..., nec in eis precibus ego flevi (*Conf.* IX 12,32: ML 32,777).

2110. Proinde pompae funeris, agmina exsequiarum, sumptuosa diligentia sepulturae, monumentorum opulenta constructio, vivorum sunt qualiacumque solatia, non adiutoria mortuorum. Orationibus vero sanctae Ecclesiae, et sacrificio salutari, et eleemosynis, quae pro eorum spiritibus erogantur, non est dubitandum mortuos adiuvari; ut cum eis misericordius agatur a Domino, quam eorum peccata meruerunt. Hoc enim a patribus traditum, universa observat Ecclesia, ut pro eis qui in corporis et sanguinis Christi communionem defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur (S. 172,2: ML 38,936).

De sacrificio Corporis Christi Mystici, ac de
necessitate Eucharistiae

Summarium.—Ipsa Ecclesia offertur, tamquam «universale sacrificium» per sacerdotem magnum Christum. In re quam offert, ipsa offertur. Sicut Christus, Ecclesia est offerens et oblatio. Episcopi et presbyteri proprie vocantur sacerdotes in Ecclesia, et ipsi offerunt tamquam ministri Ecclesiae. Doctrina Augustini de symbolismo sacramentali et sacrificali cohaeret cum eius doctrina ecclesiologica: 2111-2116.—Textus qui allegantur ad demonstrandam necessitatem communionis in re: 2117-2121.—Ex aliis vero locis Augustini evincitur eum non docuisse necessariam esse ad salutem communionem sacramentalem, sed necessariam esse participationem Corporis Christi, quae iam obtinetur cum quis per Baptismum Corpori Christi inseritur: 2122.

21 ii. Cum igitur vera sacrificia opera sint misericordiae, sive in nos ipsos, sive in proximos, quae referuntur ad Deum; opera vero

misericordiae non ob aliud fiunt, nisi ut a miseria liberemur, ac per hoc beati simus; quod non fit, nisi bono illo de quo dictum est, *Mihi autem adhaerere Deo bonum est* (Ps. 72,28): profecto efficitur, ut tota ipsa redempta civitas, hoc est congregatio societasque sanctorum, universale sacrificium offeratur Deo per sacerdotem magnum, qui etiam se ipsum obtulit in passione pro nobis, ut tanti capitis corpus essemus, secundum formam servi. Hanc enim obtulit, in hac oblatus est; quia secundum hanc mediator est, in hac sacerdos, in hac sacrificium est. Cum itaque nos hortatus esset Apostolus, ut exhibeamus corpora nostra hostiam vivam, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium nostrum, et non conformemur huic saeculo, sed reformemur in novitate mentis nostrae; ad probandum quae sit voluntas Dei, quod bonum et beneplacitum et perfectum, quod totum sacrificium ipsi nos sumus: *Dico enim, inquit, per gratiam Dei quae data est mihi, omnibus qui sunt in vobis, non plus sapere, quam oportet sapere, sed sapere ad temperantiam; sicut unicuique Deus partitus est fidei mensuram. Sicut enim in uno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eosdem actus habent: ita multi unum corpus sumus in Christo; singuli autem, alter alterius membra, habentes dona diversa secundum gratiam, quae data est nobis* (Rom. 12, 3-6). Hoc est sacrificium Christianorum: *multi unum corpus in Christo*. Quod etiam Sacramento altaris fidelibus noto frequentat Ecclesia, ubi ei demonstratur, quod in ea re quam offert, ipsa offeratur (*De civ. Dei* X 6: ML 41,284) L

2112. Huius autem praeclarissimum atque optimum sacrificium nos ipsi sumus, hoc est civitas eius, cuius rei mysterium celebramus oblationibus nostris quae fidelibus notae sunt... Cessaturas enim victimas, quas in umbra futuri offerebant ludaei, et unum sacrificium gentes a solis ortu usque ad occasum, sicut iam fieri cernimus oblaturas, per Prophetas Hebraeos oracula increpuere divina... Quapropter ubi non est ista iustitia, ut secundum suam gratiam civitati obedienti Deus imperet unus et summus, ne cuiquam sacrificet, nisi tantum sibi; et per hoc in omnibus hominibus ad eandem civitatem pertinentibus atque obedientibus Deo, animus etiam corpori, atque ratio vitiis, ordine legitimo fideliter imperet; ut quemadmodum iustus unus, ita coetus populusque iustorum vivat ex fide, quae operatur per dilectionem, qua homo diligit Deum, sicut diligendus est Deus, et proximum sicut semetipsum: ubi ergo non est ista iustitia, profecto non est coetus hominum iuris consensu et utilitatis communione sociatus (*De civ. Dei* XX 23: ML 41,655).

1 Ut plenior intelligentia istius doctrinae habeatur, in mentem revocetur quod, ut iam vidimus, iuxta Augustinum *sacramentimi altaris* (species eucharisticae) est signum seu symbolum non tantum realis et historici Corporis Christi, sed etiam Corporis eius Mystici. Verum sacrificium, seu sacrificium internum, significatur per sacrificium externum. Signum et significatum unionem cum Deo ac proximo pro fine habent. In praesenti ordine, signum externum est sacrificium Missae, quod vero per illum significatur est «ut tanti Capitis corpus» simus. «Propterea efficitur, ut tota ipsa redempta civitas, hoc est congregatio sanctorum, universale sacrificium offeratur Deo per sacerdotem magnum». Cf. Krueger, o.c. 126-148; Lecordier, o.c. 71-96.

t
2

gil
i n
-]
i3

Σ

M

..
t

Π
d

I
■

2113. Per hoc et sacerdos est, ipse offerens, ipse et oblatio. Cuius rei sacramentum quotidianum esse voluit Ecclesiae sacrificium: quae cum ipsius capitis corpus sit, se ipsam per ipsum discit offerre (*De civ. Dei* X 20: NIL 41,298) 2.

2114. Post sanctificationem sacrificii Dei, quia nos ipsos voluit esse sacrificium suum, quod demonstratum est, ubi impositum est primum illud, sacrificium Dei et nos, id est signum rei quod sumus: ecce ubi est peracta sanctificatio dicimus orationem dominicam fS. 227: ML 38,1101) 3.

2115. *Sed erunt sacerdotes Dei et Christi, et regnabunt cum eo mille annis* (Apoc. 20,6): non utique de solis episcopis et presbyteris dictum est, qui proprie iam vocantur in Ecclesia sacerdotes: sed sicut omnes Christianos dicimus propter mysticum chrisma (Baptismum), sic omnes sacerdotes, quoniam membra sunt unius sacerdotis. De quibus apostolus Petrus, *Plebs*, inquit, *sancta, regale sacerdotium* (1 Pet. 2,9) (*De civ. Dei* XX 10: ML 41,676) 4.

2116. Hic dixit, *manducare panem* (1 Rcg. 2,36); quod est in novo Testamento sacrificium Christianorum (*De civ. Dei* XVII 5: ML 41,536) 5.

2117. Terrentur autem isti sententia Domini dicentis, Nisi quis natus fuerit denuo, non videbit regnum Dei. Quod cum exponeret, ait, Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non intrabit in regnum caelorum (Io. 3,3.5). Et propterea conantur parvulis non baptizatis innocentiae merito salutem ac vitam aeternam tribuere; sed quia

2 Ecclesia, Corpus Christi Mysticum, a Capite discit seipsam per ipsum offerre, ut offerens et victima. Cf. Krueger, *o.c.* 130.

3 Christus et Ecclesia, Caput et Corpus co-victimae sunt. Species eucharisticae Corpus Christi atque etiam Corpus eius Mysticum significant. Ambo offerunt, ambo offeruntur. Haec duo sacrificia, sacrificium scilicet Christi et sacrificium totius Christi unum sunt. Unum quia Christus et Corpus eius unum sunt, unum sunt ex divina ordinatione unius eiusdemque signi seu sacramenti externi. Cf. Krueger, *o.c.* 131,140. Si ergo Missa consideratur ab Augustino tamquam sacramentum unitatis, et sacramentum sacrificii Corporis Mystici, non eo desinit esse sacrificium Christi. Missa simul est sacrificium Christi, et sacrificium Christianorum. Cf. Lecordier, *o.c.* 91-92.

Haec doctrina de symbolismo arctissime cohaeret et harmonice consociatur cum Ecclesiologia Augustini. Tota Ecclesia sociatur Christo in Calvario: «Unum in se (faciebat) pro quibus offerebat» (*De Trin.* IV, 14,19: ML 42,901). «De latere in cruce pendens lancea percusso Sacramenta Ecclesiae profluxerunt» (*In Io. Ev. tr.* 15,8: ML 35,1513). «Fit viro dormienti coniux de latere (Gen. 2, 22): fit Christo morienti Ecclesia de sacramento sanguinis, qui de latere mortui profluxit» (*C. Faust.* XII 8: ML 42,258). «Omnis enim Ecclesia sponsa Christi est, cuius principium et primitiae caro Christi est: ibi iuncta est sponsa sponso in came» (*In Ep. Io. ad Parth. tr.* 2,2: ML 35,1990). Tandem: «Totus Christus caput et corpus est. Caput unigenitus Dei Filius et corpus eius Ecclesia, sponso et sponsa, duo in came una» (*De Unit. Eccl.* 4,7: ML 43,395). Cf. Bertocchi, *o.c.* et quae diximus in *De Corpore Christi quod est Ecclesia*.

4 Quamvis omnes fideles per Baptismum sacerdotes constituentur, ut offerant hostias spirituales, «episcopi et presbyteri... proprie vocantur sacerdotes», et ipsi visibiliter offerunt nomine Ecclesiae. Cf. Krueger, *o.c.* 118ss; Hughes, *o.c.* 58ss.

5 Participatio fidelium in sacrificio quod offertur, culmen attingit in communione. Plura de communione sacrificali, et de mente Augustini hac in re, vide apud José María Bover, *Teología de San Pablo*: BAC (Madrid 1952) 714ss

baptizati non sunt, eos a regno caelorum facere alienos: nova quadam et mirabili praesumptione, quasi salus ac aeterna vita possit esse praeter Christi haereditatem, praeter regnum caelorum. Habent enim videlicet quo confugiant, atque ubi delitescant, quia non ait Dominus, Si quis non *renatus fuerit ex aqua et Spiritu*, non habebit vitam; sed ait, non intrabit in *regnum Dei*. Nam si illud dixisset, nulla hinc dubitatio posset oboriri. Auferatur ergo dubitatio: iam Dominum audiamus, non suspiciones coniecturasque mortalium; Dominum audiamus, inquam, non quidem hoc de Sacramento lavacri dicentem, sed de Sacramento sanctae mensae suae, quo nemo rite nisi baptizatus accedit: Nisi *manducaveritis carnem meam, et biberitis sanguinem meum, non habebitis vitam in vobis* (Io. 6,54). Quid ad hoc responderi potest, nisi pertinacia pugnaces nervos adversus constantiam perspicuae veritatis intendat? (*De pece. mer. et rem.* I 20,26: ML 44,123) 6.

2118. An vero quisquam etiam hoc dicere audebit, quod ad parvulos haec sententia non pertineat, possintque sine participatione corporis huius et sanguinis in se habere vitam: quia non ait, Qui non manducaverit, sicut de Baptismo, Qui non *renatus fuerit*; sed ait, Si non *manducaveritis*, velut eos alloquens qui audire et intelligere poterant, quod utique non valent parvuli? Sed qui hoc dicit, non attendit quia nisi omnes ista sententia teneat, ut sine corpore et sanguine Filii hominis vitam habere non possint, frustra etiam aetas maior id curat. Potest enim, si non voluntatem, sed verba loquentis attendas, eis solis videri dictum, quibus tunc Dominus loquebatur: quia non ait, Qui non manducaverit; sed, *Si non manducaveritis*. Et ubi est quod eodem loco de hac ipsa re ait, *Panis quem ego dedero, caro mea est pro saeculi vita* (Io. 6,51). Secundum hoc enim etiam

6 Celebris controversia de interpretatione S. Augustini circa necessitatem communionis ad salutem nondum solutionem omnibus placentem obtinuit. Cf. Volpi Italo, *Communione e salvezza in S. Agostino* (Roma 1954). Hoc opus nitide exponit praesentem statum controversiae (7-18), necnon interpretationes tempore Cone. Tridentini datas (41-66), et saeculo XVII (67-120). Postea conclusiones suas auctor deducit: 121-142.

Status quaestionis sic enuntiari potest: Loca ubi Augustinus loquitur de necessitate participandi Corporis et Sanguinis Domini ut quis vitam habeat aeternam, suntne intelligenda de communione «in re» seu sacramentali, an de manducatione spirituali seu mystica quae fit adoptione seu incorporatione in Mysticum Christi Corpus, id est, Ecclesiam, quae iam locum habet cum quis baptizatur?

Primo testimonia afferimus quae allegantur pro necessitate sumptionis Sacramenti Eucharistiae.

Pelagiani peccatum originale negantes asserebant parvulos non baptizatos vitam obtinere aeternam: tamen terrebantur verbis Io. 3,5, et propterea dicebant Baptismum conferendum esse ut parvuli intrent in regnum Dei (cf. supra *De Deo elev.* c.28 a.2; *De baptismo* c.2 et 3). Reicit Augustinus distinctionem inter vitam aeternam et regnum caelorum, et conatur ostendere Baptismum necessarium esse ad regnum aeternum et vitam vel salutem aeternam. Nemo nisi rite baptizatus potest accedere ad Sacramentum mensae dominicae. Sed participatio Corporis et Sanguinis Christi necessaria omnibus est ad vitam aeternam habendam, quia verba Domini apud Io. 6,54: *Nisi manducaveritis* etc. non tantum ad adultos, sed et ad parvulos pertinent (vide n.2118). Baptismus ergo necessarius est et parvulis ut plenam obtineant salutem in regno Dei et vita aeterna (cf. Volpi Italo, o.c. 7-8).

ad nos pertinere illud Sacramentum intelligimus, qui tunc nondum fuimus quando ista dicebat; quia non possumus dicere ad saeculum nos non pertinere, pro cuius vita Christus suam carnem dedit. Quis autem ambigat saeculi homines significatos esse, qui nascendo in hoc saeculum veniunt? Nam, sicut alibi ait, *Filii saeculi huius generant et generantur* (Lc. 20,34). Ac per hoc etiam pro parvulorum vita caro data est, quae data est pro saeculi vita; et si non manducaverint carnem Filii hominis, nec ipsi habebunt vitam (*De pece. mer. et rem.* I 20,27: ML 44,124).

2119. Optime Punici Christiani Baptismum ipsum nihil aliud quam salutem, et sacramentum corporis Christi, nihil aliud quam vitam vocant. Unde, nisi ex antiqua, ut existimo, et apostolica traditione, qua Ecclesiae Christi insitum tenent, praeter Baptismum et participationem mensae Dominicae, non solum ad regnum Dei, sed nec ad salutem et vitam aeternam posse quemquam hominum pervenire? Hoc enim et Scriptura testatur, secundum ea quae supra diximus. Nam quid aliud tenent, qui Baptismum nomine salutis appellant, nisi quod dictum est, *Salvos nos fecit per lavacrum regenerationis?* (Tit. 3,5)... Quid aliud etiam, qui sacramentum mensae Dominicae vitam vocant, nisi quod dictum est, *Ego sum panis vivus, qui de caelo descendi; et, Panis quem ego dederam, caro mea est pro saeculi vita; et, Si non manducaveritis carnem Filii hominis et sanguinem biberitis, non habebitis vitam in vobis?* (Io. 6,51.52.54). Si ergo ut tot et tanta divina testimonia concinunt, nec salus nec vita aeterna sine Baptismo et corpore et sanguine Domini cuiquam speranda est, frustra sine his promittitur parvulis. Porro si a salute ac vita aeterna hominem nisi peccata non separant, per haec Sacramenta nonnisi peccati reatus in parvulis solvitur... Non itaque dubitemus etiam pro infantibus baptizandis sanguinem fusum, qui priusquam funderetur, sic in Sacramento datus est et commendatus, ut diceretur, *Hic est sanguis meus, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum* (Mt. 26,28). Negant enim illos liberari, qui sub peccato esse nolunt fateri. Nam unde liberantur, si nulla servitute peccati tenentur obstricti? (*De pece. mer. et rem.* I 24,34: ML 44,12s)7.

7 Iterum Augustinus, totus intentus in demonstranda existentia peccati originalis, appellat ad traditionem apostolicam pro necessitate Baptismi salutem conferentis, et participationis mensae Dominicae vitam dantis. Sine Baptismo et corpore et sanguine Domini parvuli nec salus nec vita aeterna habere possunt. (Iam scimus Augustinum identificasse salutem, regnum Dei et vitam aeternam, sed heic de iis quasi separatim agit ut convincat Pelagianos qui ea distinguebant.) Cum tantummodo peccata a salute et vita aeterna separent, sequitur haec Sacramenta salutem et vitam conferre peccata solvendo. Habent ergo parvuli peccatum originale, et hinc etiam pro infantibus Dominus fudit sanguinem.

Sed quaestio est quomodo quis particeps fiat corporis Christi? Si haec tantum testimonia apud Augustinum invenirentur argumentum haud spernendum confici posset pro necessitate communionis sacramentalis. Sed ex multis aliis locis evincitur quomodo parvulum iam per Baptismum, qui est «sanguine Christi consecratus», et «rubeat sanguine Christi» (vide supra *De baptismo* c.2) mystice participare de sanguine Christi atque inseri Corpori eius, et hinc etiam in hoc loco inculcat quod etiam pro parvulis Christus sanguinem suum fuderit.

2120. Timens quippe ille (Pelagius) damnari, damnavit eos qui dicunt, infantes etiamsi non baptizentur, habere vitam aeternam. Qui ergo negatis esse in parvulo malum, quod Baptismate diluatur; dicite quo merito parvulus non baptizatus aeterna morte plectatur. Sed quid estis dicturi, nisi forte Pelagio maledicturi? Qui tamen si vobis maledicentibus dicat, Et quid velletis ut facerem? an dicente Christo, *Si non manducaveritis meam carnem, et biberitis meum sanguinem, non habebitis vitam in vobis* (Io. 6,54); dicturus fueram parvulum habiturum vitam, qui sine isto Sacramento finisset hanc vitam? puto quod vos maledixisse homini paenitebit fC. *Iui.* III 1,4: ML 44,703).

2121. His itaque se habentibus, quid prodest novellis haereticis (Pelagianis)... quod a Manichaeorum errore sani videntur, et alia sua pestilentia moriuntur? Quid eis prodest, quod in laude creaturae dicunt, «Deum bonum nascentium conditorem, per quem facta sunt omnia, eiusque opus esse filios hominum, quos Manichaei dicunt opus esse principis tenebrarum; cum inter utrosque, vel apud utrosque Dei creatura, quae est in infantibus pereat? Utrique enim nolunt eam Christi carne et sanguine liberari: illi quia ipsam carnem et sanguinem Christi, tanquam haec omnino in homine vel ex homine non susceperit, destruunt; isti autem, quia nullum malum inesse infantibus asserunt, unde per Sacramentum carnis huius et sanguinis liberentur... 8. Quid tergiversantur Pelagiani? Si omnibus necessaria est reconciliatio per Christum, per omnes transiit peccatum, quo inimici fuimus, ut opus reconciliari haberemus. Haec reconciliatio est in lavacro regenerationis et Christi carne et sanguine, sine quo nec parvuli possunt habere vitam in semetipsis (*C. duas Ep. Pel.* IV 4,4.8: ML 44,611.615)8.

8 Ad recte interpretandam mentem Augustini haec prae oculis habeantur: a) quod consuetudo vigeat tunc temporis Eucharistiam omnibus post Baptismum ministrandi; b) quod quaestio non ponebatur, uti nunc proponitur, de necessitate scilicet Eucharistiae pro eis qui iam Baptismum susceperunt. Hoc unum ei demonstrandum contra Pelagianos erat, quod parvuli absque Baptismo morientes vitam aeternam habere non possent.

Augustinus nullibi dixit parvulos etiam baptizalos, nisi Eucharistiam perciperent, salvos esse non posse. Cum Pelagiani vitam aeternam extra regnum Dei parvulis sine Baptismo monentibus darent, S. Augustinus ita arguebat: Nullus sine Baptismo potest sucipere Eucharistiam, per quam ex verbis Domini: *Nisi manducaveritis*, donatur vita aeterna. Igitur pueri morientes sine Baptismi et Eucharistiae sacramentis non possunt participare vitam aeternam. At numquam dixit tantum baptizalos ante Eucharistiae sumptionem, non habere gratiam et ius ad vitam aeternam. Eo autem discursu optime Pelagiani vincebantur quia unde vitam aeternam parvulis promitterent, non habebant. Ita fere Card. Norris, *Vindiciae Augustiniana*, apud ML 47,703.

Cum omnibus utrumque sacramentum, Baptismus scilicet et Eucharistia, daretur, non tam frequenter legimus in Augustino quid senserit si Baptismus tantum sine Eucharistia collatum fuerit. Verum ex eo quod iam ab illo audivimus ubi de effectibus peccati originalis, et de effectibus, necessitate et mediis quibus Baptismus suppleri potest agebatur (cf. supra *De Deo elev.* c.28 a.2; *De baptismo* c.2.3.4), iam aliquid datur intelligere de mente eius circa necessi-

i «H
>

t>r
Hb

2122. Quid autem apertius tot tantisque testimoniis divinorum eloquiorum, quibus dilucidissime apparet, nec praeter Christi societatem ad vitam salutemque aeternam posse quemquam hominum pervenire, nec divino indicio iniuste posse aliquem damnari, hoc est, ab illa vita et salute separari? Unde fit consequens quoniam nihil agitur aliud, cum parvuli baptizantur, nisi ut incorporentur Ecclesiae, id est, Christi corpori membrisque socientur; manifestum est eos ad damnationem, nisi hoc eis collatum fuerit, pertinere. Non autem damnari possent, si peccatum utique non haberent. Hoc quia illa aetas nulla in vita propria contrahere potuit, restat intelligere vel si non nondum possumus, saltem credere, trahere parvulos originale peccatum. S. Ac per hoc si ambigui aliquid habent verba apostolica quibus dicit, *Per unum hominem...* (Rom. 5,12)... numquid et illud ambiguum est, *Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest intrare in regnum Dei?* (Io. 3,5)... Numquid etiam illud, *Quia nisi manducaverint homines carnem eius, hoc est, participes facti fuerint corporis eius, non habebunt vitam?* (Io. 6,54). His atque huiusmodi aliis, quae nunc praetereo, testimoniis divina luce

tatem Eucharistiae. Scimus ipsum Baptismum suppleri posse per *martyrium* et *fidem conversionemque cordis*. Certum est latronem in cruce salutem obtinuisse, at pariter certum est eum non sumpsisse Eucharistiam, quae pridie ante mortem in cena a Domino instituta fuerat. Igitur iuxta Augustinum homo tantum baptizatus sine reali sumptione Eucharistiae potest accipere remissionem peccatorum et salutem aeternam.

Diximus «homo baptizatus» quia etsi (iuxta Augustinum) incertum sit utrum latro baptizatus fuerit S. Doctor aequiparat conversionem in latrone, cum Baptismo in parvulis (vide supra n.2025-2026).

Praeterea saepissime docuit, cum de Baptismo tantum quaestio erat, quod si «percepto Baptismate (parvulus) de hac vita migraverit» liberatur a condemnatione, quae per unum hominem intravit in mundum. Cf. *De pece. mer. et rem.* I 19,25: ML 44,123; *Ep.* 98,10: ML 33,364. Asserit etiam per Baptismum iustificationem «intrinsicus operari» et per hanc gratiam baptizatum corpori Christi inseri (vide supra n.1994).

Non ergo videtur dicendum Augustinum realem susceptionem Eucharistiae necessariam existimasse, sed necessariam indicasse unionem cum Christo, seu participationem corporis Domini, quae participatio per Baptismum iam obtinetur. Hinc rectissime Cone. Trid. praxim utrumque Sacramentum conferendi interpretat ita ut Patres «nulla salutis necessitate id fecisse» credatur (Denz., *Ench. Symb.* n.933).

Minus recte ergo videtur Augustinum interpretari qui, ut O. Blank, Tixeront, et Batiffol (*o.c.* 135; 415; 449), putant eum pari ratione loquutum fuisse de necessitatae sacrae communionis ac de necessitate Baptismi, et quod ardore controversiae cum Pelagianis nimium ursisset parallelismum inter textus, *Nisi quis renatus fuerit*, et *Nisi manducaveritis*. Melius rem ponit Volpi Italo qui, quamvis et ipse Augustinum interpretetur de necessitate communionis *in re* (*o.c.* 125) eum ab errore excusat (*Ib.* 137) eo quod quaestio non poneretur uti nunc proponitur, atque recte putat quod si casus iuvenis Aethiopis, qui statim post Baptismum antequam Eucharistiam sumeret decessit, ad Augustinum delatus fuisset eodem modo ac S. Fulgentius respondisset. Iamvero S. Fulgentius, Augustinum interpretando, respondit, non «esse aliquatenus ambigendum tunc unumquemque fidelium corporis sanguinisque dominici participem fieri quando in baptismate membrum corporis Christi efficitur, nec alienari ab illo panis calicisve consortio, etiamsi antequam panem illum comedat et calicem bibat, de hoc sacculo in unitate corporis Christi constitutus abscedat» (S. Fulgentius *Ep.* 12 c.II n.24ss: ML 65,390ss).

• V. 1

•4' 1'-i

clarissimis, divina auctoritate certissimis, nonne veritas sine ulla ambiguitate proclamat, non solum in regnum Dei non baptizatos parvulos intrare non posse, sed nec vitam aeternam posse habere praeter Christi corpus, cui ut incorporemur, sacramento Baptismatis imbuuntur? (*De pece. mer. et rem.* III 4,7-8: ML 44,189-190) 9.

9 Ex hoc textu apparet participationem corporis Christi quam Augustinus requirit ad salutem obtineri per Baptismum, quo quis incorporatur Ecclesiae, et sociatur corpori Christi membrisque. Nihil addimus ad tanta quae ubi *De baptismo* et in praecedentibus capitibus iam attulimus de effectibus Baptismi et de manducatione mystica Corporis Christi, quam Augustinus bene distinxit a manducatione sacramentali. Eodem modo ac nos fecimus, interpretantur Augustinum etiam L. Berti, *De theol. disc.* 3-4 1.33,98ss; Capánaga, *Obras de San Agustin*: BAC, IX 444; G. Armas, *La moral de San Agustin* 956.

PAENITENTIA

f
»

i
-lm/ i
i » J .

modis quibus peccata dimittuntur, ac de
potestate clavium

I
l'k

U'.
m
†»×1 I , t.
&

Π:.
\$
I

Summarium.—Etiam iusti habent saltem peccata venialia. Peccata mortalia non eiusdem gravitatis sunt. Ad Deum satisfaciendum, omne peccatum puniri debet, vel ab homine paenitente, vel a Deo iudicante: 2123-2126. Tribus modis dimittuntur peccata in Ecclesia: in Baptismate, in oratione, in humilitate maiori Paenitentiae. Venialia peccata, sine quibus vita non est, purgantur per orationem, ieiunium, eleemosynam, veniam inimicorum: 2127-2131.—Obligatio confitendi peccata gravia «iis qui Ecclesiae praesunt». Clavibus Ecclesiae peccata dimittuntur coram Deo. Confessionem sequuntur paenitentia et reconciliatio: 2132-2141.—Ecclesiae clavibus omnia peccata possunt dimitti. Qui aliter senserint, a communione catholica exclusi sunt. Peccatum contra Spiritum Sanctum quod dicitur non remitti neque in hoc saeculo, neque in futuro, interpretatur de impaenitentia et «duritia cordis» qua homo recusat in unitate Ecclesiae remissionem accipere: 2142-2146.

Zi

2123. Concordant autem nobiscum Angeli etiam nunc, cum remittuntur nostra peccata. Ideo post commemorationem sanctae Ecclesiae in ordine Confessionis ponitur remissio peccatorum. Per hanc enim stat Ecclesia quae in terris est: per hanc non perit quod perierat et inventum est (Lc. 15,24). Excepto quippe Baptismatis munere, quod contra originale peccatum donatum est, ... et tamen activa quoque peccata, quaecumque corde, ore, opere commissa invenerit, tollit: hac ergo excepta magna indulgentia, ... ipsa etiam vita caetera iam ratione utentis aetatis, quantalibet praepolleat fecunditate iustitiae, sine peccatorum remissione non agitur. Quoniam filii Dei quamdiu mortaliter vivunt, cum morte confligunt. Et quamvis *de* illis sit veraciter dictum, *Quotquot Spiritu Dei aguntur, hi filii sunt Dei* (Rom. 8,14): sic tamen Spiritu Dei excitantur, et tanquam filii Dei proficiunt ad Deum, ut etiam spiritu suo, maxime aggravante corruptibili corpore (Sap. 9,15), tanquam filii hominum quibusdam humanis motibus deficiant ad se ipsos, et ideo peccent. Interest quidem quantum: neque enim quia peccatum est omne crimen, ideo crimen est etiam omne peccatum. Itaque sanctorum hominum vitam quamdiu in hac mortali vivitur, inveniri posse dicimus sine crimine: *Peccatum autem si dixerimus quia non habemus, ut ait tantus apostolus, nosmetipsos seducimus, et veritas in nobis non est* (1 Io. 1,8) (*Enchir.* 64,17: ML 40,262) L

† Distinguit inter peccatum mortale et veniale. Iusti possunt esse sine «crimine» (peccatum mortale), non vero sine «peccato» (peccatum veniale). Infir-

2124. Nonnulli putant tria tantum crimina esse mortifera, idolatriam, et homicidium, et fornicationem; ubi utique et adulterium, et omnis praeter uxorum concubitus intelligitur, quasi non sint mortifera crimina quaecumque alia sunt praeter haec tria, quae a regno Dei separant, aut inaniter et fallaciter dictum sit, *Neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque rapaces regnum Dei possidebunt* (1 Cor. 6,10) (*Speculum S. Script.*: ML 34.994).

2125. Recolite istos tres mortuos: primo illa puella in domo mortua erat, nondum elata erat; iuvenis autem ille, iam elatus extra portam; Lazarus autem sepultus, et mole lapidis pressus. Quae sunt ergo tria genera in peccatis? Dico. Si quisquam malae concupiscentiae in corde consenserit, et quod illa blandiendo suaserit, facere decreverit, iam mortuus est... Sed aliquando respicit Dominus et paenitet decrevisse, paenitet consensisse: in cubiculo mortuus est, in cubiculo resurgit. Si autem faciat quod decrevit, processit mors, iam foris est; sed et ipsa paenitendo finitur, et mortuus elatus vitae redditur. Si autem facto accedat etiam consuetudo, iam putet, et tamquam lapide mole ipsius consuetudinis premitur: sed nec ipsum Christus contemnit, potens est et ipsum resuscitare; sed lacrimat. Christum flevisse Lazarum, cum Evangelium legeretur, audivimus... *Auferte*, inquit, *lapidem* (Io. 11,39). Unde fieri posset ut ille resurgeret, nisi remoto consuetudinis pondere? ...Ille, ille cuius vox ad cor pervenit, clamet, *Lazare, veni foras* (Io. 11,43): id est, vive, exi de sepulchro, muta vitam, fini mortem. Et processit ille mortuus, ligatus institis: quia, etsi desiit peccare, adhuc de praeteritis reus est; et opus est ut precetur, et agat paenitentiam propter facta: ... Propter ea, quae fecit, adhuc ligatus est. Ergo ministris Ecclesiae suae, per quos manus imponitur paenitentibus, Christus dicit, *Solvite eum, et sinite illuni* (Io. 11,44): Solvite, solvite; *Quae solveritis interra, soluta erunt in caelo* (Mt. 18,18) (*S.Mai* 125: MAI 354-355) 2.

2126. Peccatum enim, fratres, impunitum esse non potest: si peccatum impunitum remaneat, iniustum est: ergo sine dubitatione puniendum. Hoc tibi dicit Deus tuus: Puniendum est peccatum

mitati humanae Deus subvenit, non tantum per Baptismum, sed etiam aliis modis quibus peccata post Baptismum commissa remittuntur in Ecclesia.

S. Augustinus peccatum mortale variis nominibus designat: «peccatum damnable», «mortiferum», «lethale», «mors animae» etc. Cf. *Ep.* 185,10,45: ML 33, 812; *In Io. Ev. tr.* 12,14: ML 35,1491; *Ib.* 43,12: ML 35,1710. Alias peccatum mortale more scripturistico intelligit per haec et similia verba: «opera illa mala a regno Dei separantia» (*S.* 351,4,8: ML 39,1543).

Inter expressiones quae cum *peccato veniali* identificantur hae sunt: «peccata levia», «parva», «minima», «minuta», «quotidiana». Cf. *En. in Ps.* 129,5: ML 37,1699; *Enchir.* 71: ML 40,265. Cf. plura apud Eugene F. Durkin, *The theological distinction of sins in the writings of St. Augustine* (Mundelein, Illi. U.S.A. 1952) 12-17.

2 Tres mortui a Domino suscitati symbolum sunt trium generum peccatorum mortalium. Notatu dignum quod habet de potestate ministrorum Ecclesiae paenitentes per manus impositionem reconciliandi atque solvendi. Observa etiam quod non omnia peccata paenitentiae sacramentali subiciebantur. Cf. c. sequens.

aut a te. aut a me. Punitur ergo peccatum, aut ab homine paenitente, aut a Deo iudicante. Punitur ergo aut a te sine te, aut a Deo tecum. Quid est enim paenitentia, nisi sua in se ipsum iracundia? Qui paenitet, irascitur ibi. Nam si non ficta fiat, unde est et pectoris tussio? Quid feris, si non irasceris? Quando ergo tundis pectus, irasceris cordi tuo, ut satisfacias Domino tuo (S. 19,2: ML 38,133).

2127. Propter omnia peccata Baptismus inventus est; propter levia, sine quibus esse non possumus, oratio inventa. Quid habet oratio? *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Mt. 6,12). Semel abluimur Baptismate, quotidie abluimur oratione. Sed nolite illa committere, pro quibus necesse est ut a Christi corpore separemini: quod absit a vobis. Illi enim quos videtis agere paenitentiam, scelera commiserunt, aut adulteria, aut aliqua facta immania: inde agunt paenitentiam. Nam si levia peccata ipsorum essent, ad haec quotidiana oratio delenda sufficeret. 8,16. Ergo tribus modis dimittuntur peccata in Ecclesia: in Baptismate, in oratione, in humilitate maiore paenitentiae (*De Symb. ad Catech.* I 7-8,15-16: ML 40,636).

2128. Exercete vos in misericordia, exercete vos in eleemosynis, in ieiuniis, in orationibus. His enim pugantur quotidiana peccata, quae non possunt nisi subrepere in animam, propter fragilitatem humanam. Noli illa contemnere, quia minora sunt; sed time, quia plura sunt... Deus misericors videns nostram fragilitatem, posuit contra remedia. Quae sunt remedia? Eleemosynarum, ieiuniorum, orationum: ipsa sunt tria. Ut autem verum dicas in oratione, perfectae implendae sunt eleemosynae. Quae sunt perfectae eleemosynae? Ut ex quo tibi abundat, des ei qui non habet; et cum te laedit aliquis, ignoscas illi (S. 9,11,17: ML 38,88).

2129. Quidquid autem post eam quae fit in Baptismo, abolitionem peccatorum, in hac vita manendo peccamus, etiamsi non tale sit quod a divinis removeri compellat altaribus, non dolore sterili, sed misericordiae sacrificiis expiatur (*Ep.* 153,5,15: ML 33,659).

2130. De quotidianis autem brevibus levibusque peccatis, sine quibus haec vita non ducitur, quotidiana fidelium oratio satisfacit (*Enchir.* 71: ML 40,265).

2131. Oratio vero quotidiana, quam docuit ipse Dominus, unde et Dominica nominatur, delet quidem quotidiana peccata, cum quotidie dicitur, *Dimitte nobis debita nostra* (Mt. 6,12) (*De civ. Dei* XXI 27,4: ML 41,748).

2132. Sed neque de ipsis criminibus quamlibet magnis remittendis in sancta Ecclesia, Dei misericordia desperanda est agentibus paenitentiam secundum modum sui cuiusque peccati. In actione autem paenitentiae, ubi tale ³ commissum est, ut is qui commisit a Christi etiam corpore separetur, non tam considerata est mensura temporis quam doloris... Verum quia plerumque dolor alterius cordis occultus est alteri, neque in aliorum notitiam per verba

³ In editis, ubi tale crimen commissum est. Abest, *crimen* a Mss. (ML ib.).

vel quaecumque alia signa procedit; cum sit coram illo cui dicitur, *Gemitus incus a te non est absconditus* (Ps. 37,10): recte constituuntur ab iis qui Ecclesiae praesunt tempora paenitentiae, ut fiat satis etiam Ecclesiae, in qua remittuntur ipsa peccata; extra eam quippe non remittuntur. Ipsa namque proprie Spiritum Sanctum pignus accepit (2 Cor. 1,22), sine quo non remittuntur ulla peccata, ita ut quibus remittuntur, consequantur vitam aeternam (*Enchir.* 65: ML 40,262) 45

2133. Quod autem adhuc vivit, patientia Dei ad paenitentiam eum adducit. Implicatus igitur tam mortiferorum vinculis peccatorum detrectat, aut differt, aut dubitat confugere ad ipsas claves Ecclesiae, quibus solvatur in terra, ut sit solutus in caelo, et audet sibi post hanc vitam... salutem aliquam polliceri (S. 351,9: ML 39,1545).

2134. Non sunt autem membra Christi, qui se faciunt membra meretricis, nisi malum illud paenitendo esse destiterint, et ad hoc bonum reconciliatione redierint (*De civ. Dei* XXI 25,4: ML 41,742).

2135. Restat paenitentiae tertium genus, unde aliquid breviter dicam, ut adiuvante Domino proposita et promissa persolvam. Est paenitentia gravior atque luctuosior, in qua proprie vocantur in Ecclesia paenitentes, remoti etiam a Sacramento altaris participandi, ne accipiendo indigne, iudicium sibi manducent et bibant. Illa ergo paenitentia luctuosa est. Grave vulnus est: adulterium forte commissum est, forte homicidium, forte aliquod sacrilegium; gravis res, grave vulnus, lethale, mortiferum: sed omnipotens medicus. Iam post suggestionem facti et delectationem et consensionem et perperationem, quasi quatruiduanus mortuus putet: sed nec ipsum Dominus deseruit, sed clamavit, *Lazare, prodi foras*. Cessit voci misericordiae moles sepulturae: cessit mors vitae, cessit infernus superno. Elevatus est Lazarus, processit de tumulo: et ligatus erat, sicut sunt homines in confessione peccati agentes paenitentiam. Iam processerunt a morte: nam non confiterentur, nisi procederent. Ipsum confiteri, ab occulto et a tenebroso procedere est. Sed quid Dominus Ecclesiae suae? *Quae solveritis, inquit, in terra, soluta erunt et in caelo* (Mt. 18,18). Proinde Lazaro procedente, quia implevit Dominus misericordiae suae bonum, perducere ad confessionem mortuum latentem, putentem; iam caetera implet Ecclesiae ministerium: *Solvite illum, et sinite abire* (Io. 11,39-44) (S. 352,3,8: ML 39,1558) λ

4 Agitur ergo non tantum de reconciliatione externa: «ut fiat salis etiam Ecclesiae», sed de reconciliatione coram Deo: «ita ut quibus remittuntur, consequantur vitam aeternam». Paenitentia iniungitur «ab iis qui praesunt Ecclesiae»,

5 Loquitur hic de «tertio genere» paenitentiae. Est paenitentia «gravior atque luctuosior» quam ii subibant qui «proprie vocantur in Ecclesia paenitentes». Antea loquutus fuerat de aliis duobus generibus paenitentiae: «Triplex autem consideratio agenda paenitentiae in sacra Scriptura invenitur». Prima ea est quae agitur in Baptismo recipiendo. «Nam neque ad Baptismum Christi, in quo omnia peccata dicitur, quisquam bene accedit, nisi agendo paenitentiam de vita pristina» (*Ib.* 1,2). De secunda vero scribit: «Est alia quippe quoti-

»

I

·;?4

i?q

H
M
»·

II

ii

Γ·

«

7”

‘Λ

· *
h
i w

*)

2136. Remissio peccatorum, solutio est. Quid enim prodesset Lazaro, quia processit de monumento, nisi diceretur: *Solvite eum, et sinite abire?* (Io. 11,44). Ipse quidem voce de sepulcro suscitavit, ipse clamando animam reddidit, ipse terrenam molem sepulto impositam vicit, et processit ille vinctus: non ergo pedibus propriis, sed virtute producentis. Fit hoc in corde paenitentis: cum audis hominem paenitere peccatorum suorum, iam revixit; cum audis hominem confitendo proferre conscientiam, iam de sepulcro eductus est, sed nondum solutus est. Quando solvitur? a quibus solvitur? Quae *solveritis*, inquit, in *terra, erunt soluta et in caelo* (Mt. 18,18). Merito per Ecclesiam dari solutio peccatorum potest; suscitari autem ipse mortuus nonnisi intus clamante Domino potest; haec enim Deus interius agit. Loquimur ad aures vestras; unde scimus quid agatur in cordibus vestris? Quod autem intus agitur, non a nobis, sed ab illo agitur (*En. in Ps. 101*, s.2,3: ML 37,1306).

2137. Nam ut noveritis Ecclesiam accepisse claves regni caelorum, audite in alio loco quid Dominus dicat omnibus Apostolis suis: *Accipite Spiritum Sanctum*. Et continuo: *Si cui dimiseritis peccata, dimittentur ei; si cuius tenueritis, tenebuntur* (Io. 20,22-23)... Sed hoc Petro dixit. Ut scias quia Petrus universae Ecclesiae personam tunc gerebat, audi quid ipsi dicatur, quid omnibus fidelibus sanctis: «Si peccaverit in te frater tuus, corripe illum inter te et ipsum solum. Si non te audierit, adhibe tecum unum aut duos: scriptum est enim, In ore duorum aut trium testium, stabit omne verbum. Si nec ipsos audierit, refer ad Ecclesiam: si nec ipsam audierit, sit tibi tanquam ethnicus et publicanus. Amen dico vobis, quia quae ligaveritis in terra, ligata erunt et in caelo; et quaecumque solveritis in terra, soluta erunt et in caelo» (Mt. 18,15-18). Columba ligat, columba solvit; aedificium supra petram ligat et solvit (*S. 295,2,2*: ML 38,1349).

2138. *Sicut misit me*, inquit, *Pater, et ego mitto vos. Hoc cum dixisset, inspiravit, et ait illis: Accipite Spiritum Sanctum: si cuius remiseritis peccata, remittentur illi; si cuius tenueritis, tenebuntur* (Io. 20,22-23). Ergo si personam gerebant Ecclesiae, et sic eis hoc dictum est, tanquam ipsi Ecclesiae diceretur; pax Ecclesiae dimittit peccata, et ab Ecclesia pace alienatio tenet peccata... Petra enim tenet, petra dimittit: columba tenet, columba dimittit: unitas tenet, unitas dimittit (*De bapt. III 18,23*: ML 43,150).

2139. *Et vidi*, inquit, *sedes et sedentes super eas, et iudicium datum est* (Apoc. 20,4). Non hoc putandum est de ultimo iudicio dici: sed sedes praepositorum, et ipsi praepositi intelligendi sunt, per quos Ecclesia nunc gubernatur. Iudicium autem datum nullum melius accipiendum videtur, quam id quod dictum est, *Quae liga-*

diana. Et ubi illam ostendimus paenitentiam quotidianam? Non habeo ubi melius ostendam, quam in oratione quotidiana... *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Mt. 6,12) (*Ib. 2,7*).

Praecipua capita doctrinae paenitentialis in hoc textu continentur. Agit de confessione, paenitentia, remissione «per Ecclesiae ministerium». Cf. etiam, *In Io. Ev. tr. 49,24*: ML 35,1757.

veritis in terra, ligata erunt et in caelo; et quae solveritis in terra, soluta erunt et in caelo (Mt. 18,18) (*De civ. Dei* XX 9,2: ML 41,673).

2140. Has igitur claves dedit Ecclesiae suae, ut quae solveret in terra, soluta essent in caelo; quae ligaret in terra, ligata essent et in caelo (Mt. 16,19): scilicet ut quisquis in Ecclesia eius dimitti sibi peccata non crederet, non ei dimitterentur; quisquis autem crederet, seque ab his correctus averteret, in eiusdem Ecclesiae gremio constitutus, eadem fide atque correctione sanaretur. Quisquis enim non credit dimitti sibi posse peccata, fit deterior desperando, quasi nihil illi melius quam malum esse remaneat, ubi de fructu suae conversionis infidus est (*De doctr. chr.* I 18: ML 34,25).

2141. Ecclesia ergo quae fundatur in Christo, claves ab eo regni caelorum accepit in Petro, id est potestatem ligandi solvendique peccata (*In Io. Ev. tr.* 124,5: ML 35,1973).

2142. Fuerunt qui dicerent, quibusdam peccatis non esse dandam paenitentiam; et exclusi sunt de Ecclesia, et haeretici facti sunt. In quibuscumque peccatis non perdit viscera pia mater Ecclesia (S. 352,3.9: ml 39.1559).

2143. Nec eos audiamus, qui negant Ecclesiam Dei omnia peccata posse dimittere. Itaque miseri, dum in Petro petram non intelligunt, et nolunt credere datas Ecclesiae claves regni caelorum, ipsi eas de manibus amiserunt (*De agone chr.* 31,33: ML 40,308).

2144. Quod si quisquam tunc putat verbum dici adversus Spiritum Sanctum, cum ab eo dicitur cui iam per Baptismum dimissa sunt peccata; attendat nec talibus per Ecclesiae sanctitatem auferri paenitentiam locum. Si enim propterea credit non dari veniam ei, quia gratia fidei Sacramentisque fidelium iam perceptis non potest dici peccasse ignorantia: videat aliam causam esse, cum dicitur propterea non ignosci, quia non ignorantiae tempore peccatum est; et aliam causam esse, cum dicitur propterea non ignosci, quia verbum dixit adversus Spiritum Sanctum. Si enim sola ignorantia veniam meretur, et ignorantia non accipitur nisi antequam quisque fuerit baptizatus; non solum si adversus Spiritum Sanctum, sed etiam si adversus Filium hominis post Baptismum dixerit verbum; et omnino si qua fornicatione, vel homicidio, vel ullo flagitio, aut facinore post Baptismum sese maculaverit, non potest paenitendo curari. Quod qui senserunt exclusi sunt a communione catholica; satisque iudicatum est eos in illa crudelitate, divinae misericordiae participes esse non posse. Si autem illud solum, quod adversus Spiritum Sanctum dicitur, sine venia esse post acceptum Baptisma putatur: primo Dominus cum inde loqueretur, nullum tempus excepit, sed regulariter ait, *Qui dixerit verbum adversus Spiritum Sanctum, non remittetur ei, neque in hoc saeculo, neque infuturo* (Mt. 12, 32). Deinde Simon, quem paulo ante commemoravi, iam Baptismum acceperat, cum Spiritum Sanctum turpissimo mercatui subditum credidit: cui correpto a se Petrus tamen consilium paenitendi dedit (*Inch, expos, in Ep. ad Rom.* 16: ML 35.2099).

'3
7./ i
f
.ici

2145. Cum dixit, Qui peccaverit in Spiritum sanctum, vel, Qui verbum dixerit adversus Spiritum sanctum (Mt. 12,32), non utique omne quod in Spiritum sanctum peccatur facto sive dicto, sed aliquod certum et proprium intelligi voluit. Hoc est autem duritia cordis usque ad finem huius vitae, qua homo recusat in unitate corporis Christi, quod vivificat Spiritus sanctus, remissionem accipere peccatorum (Ep. 185,11,49: ML 33,814).

2146. Qui vero in Ecclesia remitti peccata non credens, contemnit tantam divini muneris largitatem, et in hac obstinatione mentis diem claudit extremum, reus est illo irremissibili peccato in Spiritum sanctum, in quo Christus peccata dimittit (Enchir. 83: ML 40,272).

i . *

Bibl.: G. Armas, *La moral de San Agustín* 162ss. 987-1019; K. Adam, *Die kirchliche Sündenvergebung nach dem hl. Augustin* (Paderbon 1917); E. Portalié, *Augustin: DTC I* 2382SS; F. Hunermann, *Die Busslehre des heiligen Augustinus* (Paderbon 1914); F. Batiffol, *Études d'histoire positive I* (Paris 1936); J. Mausbach, *Die Ethik des heiligen Augustinus* (1909); B. Poschmann, *S. Aur. Augustini textus selecti de paenitentia* (Bonn 1934); W. Roetzer, *Des heiligen Augustinus Schriften als liturgie-geschichtliche Quelle* (München 1930).

Quaenam peccata Paenitentiae sacramentali
subicienda sunt

Summarium.—Peccata venialia non submittebantur clavibus Ecclesiae. Sufficient pro his confessio generalis in qua Episcopus simul cum fidelibus Deum praecatur: *Dimitte nobis debita nostra*: 2147-2149.—Quaedam vero sunt peccata gravia et mortifera quae clavibus Ecclesiae dimittuntur. Talibus ergo peccatis obligatus, veniat ad antistites per quos Ecclesiae claves ministrantur et a praepositis Sacramentorum accipiat satisfactionis suae modum. Quaedam sunt peccata ita gravia ut excommunicatione plectenda sint ab Ecclesia. Pro gravitate peccatorum paenitentia gravior vel mitior iniungitur. Alia est paenitentia «luctuosa, lamentabilis*», alia consistit in «quibusdam correptionum medicamentis»: 2150-2158. Sana doctrina est ut nec propter malos recedatur ab Ecclesia, nec in malos ipsos negligatur disciplina: 2159-2160.—Peccatum iri fratrem non potest remitti quin submittatur clavibus: 2161.

2147. Quoniam propter ipsa peccata humana et tolerabilia, et tanto crebriora, quanto minora, constituit Deus in Ecclesia tempore misericordiae praerogandae quotidianam medicinam, ut dicamus, *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Mt. 6,12): ut his verbis lota facie ad altare accedamus, et his verbis lota facie corpore Christi et sanguine communicemus (S. 17,5: ML 38,127).

2148. Quod si falsum est, unde quotidie tundimus pectora? Quod nos quoque antistites ad altare assistentes cum omnibus faci-

mus. Unde etiam orantes dicimus, quod in tota ista vita oportet ut dicamus: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Mt. 6,12). Non enim ea dimitti precamur, quae iam in Baptismo nisi dimissa credimus, de ipsa fide dubitamus: sed utique de quotidianis peccatis hoc dicimus, pro quibus etiam sacrificia eleemosynarum, ieiuniorum, et ipsarum orationum ac supplicationum quisque pro suis viribus offerre non cessat (S. 351, 6: ML 39,1541).

2149. Debitores enim sumus, non pecuniarum, sed peccatorum. Dicis modo forte: Et vos? Respondemus: Et nos. Et vos, episcopi sancti, debitores estis? Et nos debitores sumus. Et vos? Absit, domine, noli tibi facere iniuriam. Non iniuriam mihi facio, sed verum dico: debitores sumus (S. 56,7,11: ML 38,381).

2150. Caeterum huius vitae sunt quaedam gravia et mortifera, quae nisi per vehementissimam molestiam humiliationis cordis et contritionis spiritus et tribulationis paenitenitae non relaxantur. Haec dimittuntur per claves Ecclesiae. Si enim tu te coeperis indicare, si tibi coeperis displicere; Deus veniet, ut misereatur fS. 278, 12: ML 38,1273).

2151. Qui post uxores vestras vos illicito concubitu maculastis, si praeter uxores vestras cum aliqua concubuistis; agite paenitentiam, qualis agitur in Ecclesia, ut oret pro vobis Ecclesia. Nemo sibi dicat: Occulte ago, apud Deum ago... Ergo sine causa dictum est, *Quae solveritis in terra, soluta erunt in caelo?* (Mt. 18,18). Ergo sine causa sunt claves datae Ecclesiae Dei? frustramus Evangelium, frustramus verba Christi?... Fortassis, imo quod non dubitatur, propterea Deus voluit ut Theodosius imperator ageret paenitentiam publicam in conspectu populi, maxime quia peccatum eius celari non potuit; et erubescit senator, quod non erubuit imperator? Erubescit, nec senator, sed tantum curialis, quod non erubuit imperator? Erubescit plebeius sive negotiator, quod non erubuit imperator? Quae ista superbia est? Nonne sola sufficeret gehennae, etiamsi adulterium nullum esset? (S. 392,3: ML 39,1710).

5

2152. Quisquis ergo post Baptismum aliquorum pristinorum malorum opere obligatus tenetur, usque adeone sibi inimicus est, ut adhuc dubitet vitam mutare, cum tempus est, cum ita peccat et vivit? Nam utique quod ita perseveranter peccat, thesaurizat sibi iram in die irae et revelationis iusti iudicii Dei. Quod autem adhuc vivit, patientia Dei ad paenitentiam eum adducit. Implicatus igitur tam mortiferorum vinculis peccatorum detrectat, aut differt, aut dubitat confugere ad ipsas claves Ecclesiae, quibus solvatur in terra, ut sit solutus in caelo... Quid, ad Galatas idem apostolus, nonne talia enumerans eodem fine concludit? *Manifesta sunt, inquit, opera carnis, quae sunt fornicationes, immunditiae, luxuriae, idolorum servitus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, animositates, dissensiones, haereses, invidiae, ebrietates, commessiones, et his similia; quae praedico vobis, sicut praedixi, quoniam qui talia agunt, regnum Dei non possidebunt* (Gal. 5,19-21).

P

E

Mi

I *

Iudicet ergo se ipsum homo in istis voluntate, dum potest, et mores convertat in melius: ne cum iam non poterit, etiam praeter voluntatem a Domino iudicetur. Et cum ipse in se protulerit severissimae medicinae, sed tamen medicinae sententiam, veniat ad antistites, per quos illi in Ecclesia claves ministrantur: et tanquam bonus iam incipiens esse filius, maternorum membrorum ordine custodito, a praepositis Sacramentorum accipiat satisfactionis suae modum; ut in offerendo sacrificio cordis contribulati devotus et supplex, id tamen agat quod non solum ipsi prosit ad recipiendam salutem, sed etiam caeteris exemplum. Ut si peccatum eius, non solum in gravi eius malo, sed etiam in tanto scandalo aliorum est, atque hoc expedire utilitati Ecclesiae videtur antistiti, in notitia multorum, vel etiam totius plebis agere paenitentiam non recuset, non resistat, non lethali et mortiferae plagae per pudorem addat tumorem (S. 351, 4,9: ML 39.1545)

2153. Nisi essent quaedam ita gravia, ut etiam excommunicatione plectenda sint, non diceret Apostolus, *Congregatis vobis et meo spiritu tradere eiusmodi Satanae in interitum carnis, ut spiritus salvus sit in die Domini Iesu* (1 Cor. 5,4.5). Unde etiam dicit: *Ne lugeam multos, qui ante peccaverunt, et non egerunt paenitentiam super immunditiam et fornicationem quam gesserunt* (2 Cor. 12,21). Item nisi essent quaedam non ea humilitate paenitentiae sananda, qualis in Ecclesia datur eis qui proprie paenitentes vocantur, sed quibusdam correptionum medicamentis, non diceret ipse Dominus: *Corripe eum inter te et ipsum solum; et si te audierit, lucratus es fratrem tuum* (Mt. 18,15). Postremo nisi essent quaedam sine quibus haec vita non agitur, non quotidianam medelam poneret in oratione quam docuit, ut dicamus: *Dimitte nobis debita nostra, sicut et nos dimittimus debitoribus nostris* (Mt. 6,12) (*De fide et op.* 26,48: ML 40,228)2.

1 Quibusdam gravibus peccatis obligatus, veniat ad antistites Ecclesiae. Antistites vel praepositi Sacramentorum iudicabunt de paenitentia subeunda. Augustinus in controversia cum Donatistis fatetur «angustiam quaestionis» cum agitur de disciplina paenitentiali. Cf. *C. Ep. Parm.* III 2,13: ML 43,92. Si agitur praesertim de peccato quod scandalum aliis sit, «atque hoc expedire utilitati Ecclesiae videtur antistiti», non resistat peccator paenitentiam publicam subire. Inter peccata humilitati maiori paenitentiae magis obnoxia computantur peccata «capitalia» homicidii, idololatriae, adulterii: «Illi enim quos videtis agere paenitentiam, scelera commiserunt, aut adulteria, aut aliqua facta immania: inde agunt paenitentiam». Vide supra n.2127. Cf. Durkin, *o.c.* 45.

2 Ex hoc textu apparet Augustinum duo genera peccatorum mortalium distinxisse, pro maiori vel minori gravitate ipsorum, quamvis omne peccatum mortale excludat a regno Dei. Cf. plura apud Durkin, *o.c.* 18-49. Alia ita sunt gravia ut qui ea commiserint, excommunicatione plectantur, et a corpore Christi separentur (vide n.2127). Qui hanc publicam paenitentiam subire debent, *proprie* paenitentes vocabantur. Alia vero peccata mortalia, «quibusdam correptionum medicamentis» sanantur. Sermonem vero hic esse de peccatis mortalibus omnino affirmari debet, nam expresse distinguuntur a venialibus «sine quibus haec vita non agitur». Iuxta Augustinum ergo quaedam peccata mortalia remittebantur, quin peccator paenitentiam publicam subiret.

Attestaturne Augustinus existentiam *paenitentiae privatae*, quam absolutio sequeretur? An vero quaestio est de *correptione secreta* ab Episcopo vel sacerdote facta, per quam peccator induceretur ad confessionem peccati et ad ali-

2154. Quosdam quorum crimina manifesta sunt, a vestra severitate liberatos, a societate tamen removemus altaris, ut paenitendo placare possint quem peccando contempserant, seque ipsos puniendo (*Ep.* 153.3.6: ML 33,655).

2155. Corripiantur itaque a praepositis suis subditi fratres correptionibus de caritate venientibus, pro culparum diversitate diversis, vel minoribus, vel amplioribus. Quia et ipsa quae damnatio nominatur, quam facit episcopale iudicium, qua poena in Ecclesia nulla maior est, potest, si Deus voluerit, in correptionem saluberrimam cedere atque proficere (*De corr. et gr.* 15,46: ML 44,944).

2156. Alia sunt peccata infirmitatis, alia imperitiae, alia malitiae. Infirmitas contraria est virtuti, imperitia contraria est sapientiae, malitia contraria est bonitati. Quisquis igitur novit quid sit virtus et sapientia Dei, potest existimare quae sint peccata venialia. Et quisquis novit quid sit bonitas Dei, potest existimare quibus peccatis certa poena debeatur et hic et in futuro saeculo. Quibus bene tractatis, probabiliter iudicari potest, qui non sint cogendi ad paenitentiam luctuosam et lamentabilem, quamvis peccata fateantur; et quibus nulla omnino speranda sit salus, nisi sacrificium obtulerint Deo spiritum contribulatum per paenitentiam (*De div. quaest.* 83 q.26: ML 40,17) 3.

2157. Quod praecipitur quomodo expientur peccata quae non sponte committuntur, merito quaeritur quae sint ipsa peccata nolentium: utrum quae a nescientibus committuntur; an etiam possit recte dici peccatum esse nolentis, quod facere compellitur: nam et hoc contra voluntatem facere dici solet. Sed utique vult propter quod facit, tanquam si peierare nolit, et facit cum vult vivere, si quisquam, nisi fecerit, mortem minetur. Vult ergo facere, quia vult vivere: et ideo non per seipsum appetendo ut falsum iuret, sed ut falsum iurando vivat. Quod si ita est, nescio utrum possit dici quam paenitentiam publicam, vel ad paenitentiam privatam extra-sacramentalem?

Auctores qui magis erudite scripserunt de historia administrationis paenitentiae, dissentiunt in interpretatione Augustini. Pro *poenitentia privata sacramentali* interpretantur Augustinum, K. Adam, *Die kirchliche Siindervergebung nach dem hl. Augustin* 132ss; *Die geheime Kirchenbusse nach dem hl. Augustin* 17ss; P. Galtier, *L'Église et la rémission des péchés aux premiers siècles* 263-336.358-389; *Satisfaction*: DTC 14,1144-1149.1159ss. Cf. etiam, W. Roetzer, *o.c.* 184ss; Portalie, *l.c.* 2429.

Pro *correptione secreta* Augustinum interpretantur B. Poschmann, *Kirchenbusse und correptio secreta bei Augustinus* 22-59; *Textus selecti de poenitentia* 26ss et alibi. Cf. etiam, E. Amann, *Pénitence*: DTC 12,808. Obscura sane res est et nondum soluta videtur. Cf. De Groot, *Conspectus historiae dogmatum* (Romae 1931) 96ss.

3 Iterum Augustinus duo distinguit genera peccatorum mortalium. Alia sunt «peccata malitiae», alia vero «imperitiae et infirmitatis». Peccatis malitiae «certa poena» debetur, poena luctuosa et lamentabilis. Peccata vero infirmitatis remitti possunt absque paenitentia publica et maiori.

Verba «peccata venialia» ne identificentur cum peccato veniali prout a peccato mortali distinguitur. «Veniale» etymologice usurpatur quia ab iis «venia» obtinetur absque maiori difficultate. Cf. Durkin, *o.c.* 37-39.49; Galtier, *L'Eglise et la rémission* 312; Poschmann, *Kirchenbusse und correptio secreta* 53ss; Adam, *Die geheime Kirchenbusse* 37.

ista peccata nolentium, qualia hic dicuntur expianda. Nam si diligenter consideretur, forte ipsum peccare nemo velit, sed propter aliud fit, quod vult qui peccat. Omnes quippe homines qui scientes faciunt quod non licet, vellent licere: usque adeo ipsum peccare nemo appetit propter hoc ipsum, sed propter illud quod ex eo consequitur. Haec si ita se habent, non sunt peccata nolentium, nisi nescientium; quae discernuntur a peccatis volentium (*Quaest. in Hept. IV 24*: ML 34.727) ⁴.

2158. Quae sint peccata quae fiunt in manu superbiae⁵, id est superbia committuntur, Scriptura ipsa in consequentibus satis exposuit, ubi ait, Quoniam *verbum Domini contempsit* (Num. 15,31). Aliud est ergo, praecepta contemnere, aliud magni quidem pendere, sed aut ignarum contra facere, aut victum. Quae duo fortasse pertineant ad illa peccata quae a nolentibus fiunt, de quibus superius quemadmodum Deo propitiato expiarentur admonuit; ac inde subiecit peccata superbiae, cum quisque superbiendo, id est praeceptum contemnendo perperam facit. Quod genus peccati non dixit ullo genere sacrificii purgari oportere, tanquam insanabile iudicans, illa dumtaxat curatione quae per sacrificia gerebatur, qualia facienda in hac Scriptura praecipiuntur... Quod ergo scriptum est, *Peccator, cum venerit in profundum malorum, contemnit* (Prov. 23,3), iste significatus est, quem Scriptura hoc loco dicit, *in manu superbiae delinquere*. Hoc igitur sine poena eius qui committit, non potest aboleri: atque ideo non potest esse impunitum, et cum paenitendo sanatur: ipsa enim afflictio paenitentis poena peccati est, quamvis medicinalis et salubris. Merito quippe magnum iudicatur peccatum, cum superbia praeceptum contemnit: sed e contrario, ut sanari possit, cor contritum et humiliatum Deus non spernit (Ps. 50,19). Verumtamen quia sine poena non fit, ideo hinc talia dicta sunt: *Deum, inquit, hic exacerbat* (Num. 15,30); quia Deus superbis resistit (Iac. 4,6). *Et exterminabitur anima illa de populo suo; quoniam talis omnino in numero eorum qui ad Deum pertinent, non est. Quoniam verbum Domini contempsit, et mandata eius disperdidit: contritione conteretur anima illa* (Num. 15,31). Quare autem contritione conteretur, consequenter adiungit, dicens, *Peccatum eius in illa* (Ib.): ac per hoc si tali peccato debitam contritionem ipse sibi adhibeat paenitendo, cor contritum, ut dictum est, Deus non spernet (*Quaest. in Hept. IV 25*: ML 34,728).

2159. Et ipse Dominus exemplum singulare patientiae, qui etiam in duodecim Apostolis usque ad passionem diabolum pertulit;

⁴ Commentons Num. 15,24ss, considerat etiam quaestionem de remissione peccatorum. Distinguit sic dicta «peccata nolentium», a «peccatis superbiae» (vide n.2158), quibus quis «praeceptum contemnit». Sic dicta peccata «nolentis» vel melius culpabiliter «nescientis», comparantur peccatis «imperitiae et infirmitatis» de quibus supra diximus, et remitti possunt absque paenitentia publica. Peccata vero «superbiae,» et contemptus ideo dicuntur «insanabilia», quia non sine poena eius qui peccavit, sanari possunt. Haec subiecta manent paenitentiae graviori. Cf. Durkin, o.c. 43; Poschmann, *Textus selecti de Poenitentia* 40; Galtier, *L'Eglise et la rémission* 317.

⁵ Commentât Num. 15,30-31.

et qui ait, *Sinite utraque crescere usque ad messem, ne forte dum vultis colligere zizania, simul eradicetis et triticum* (Mt. 13,29-30); retiaque illa in similitudine Ecclesiae usque ad littus, hoc est usque ad saeculi finem, bonos et malos pisces habitura praedixit; et caetera, si qua de permixtione bonorum et malorum sive aperte sive per similitudines locutus est: non ideo tamen omittendam censuit Ecclesiae disciplinam; imo vero admonuit adhibendam, quando ait: *Attendite vobis; si peccaverit in te frater tuus, vade, et corripe eum inter te et ipsum solum. Si audierit te, lucratus eris fratrem tuum. Si autem non audierit te, assume tecum unum vel duos, ut in ore testium duorum vel trium stet omne verbum. Quod si non audierit eos, dic Ecclesiae. Si autem nec Ecclesiam audierit, sit tibi tanquam ethnicus et publicanus.* Deinde ipsius severitatis terrorem gravissimum adiecit etiam eo loco, dicens: *Quae solveritis in terra, soluta erunt et in caelo, et quae ligaveritis in terra, ligata erunt et in caelo* (Mt. 18,15-18). Nec contrarius est Apostolus Domino, quia dicit, *Peccantes coram omnibus argue, ut caeteri timorem habeant* (1 Tim. 5,20); cum ille dicat, *Corripe eum inter te et ipsum.* Utrumque enim faciendum est, sicut infirmitatis diversitas admonet eorum quos utique non perdendos, corrigendos, curandosque suscepimus; et alius sic, alius autem sic sanandus est. Ita etiam est ratio dissimulandi et tolerandi malos in Ecclesia: et est rursus ratio castigandi et corripiendi, non admittendi vel a communione removendi (*De fide et oper.* 3,4: ML 40,199).

2160. Nos vero ad sanam doctrinam pertinere arbitrantur ex utrisque testimoniis vitam sententiamque moderari, ut et canes in Ecclesia propter pacem Ecclesiae toleremus, et canibus sanctum, ubi pax Ecclesiae tuta est, non demus... Cum vero eis per quos Ecclesia regitur, adest salva pace Ecclesiae potestas disciplinae adversus improbos aut nefarios exercendae, tunc rursus, ne socordia segnitiaeque dormiamus, aliis aculeis praeceptorum, quae ad severitatem coercionis pertinent, excitati sumus, ut gressus nostros in via Domini ex utrisque testimoniis (vide n.2159), illo duce atque adiutore dirigentes, nec patientiae nomine torpescamus, nec obtentu diligentiae saeviamus (*De fide et oper.* 5,7: ML 40,201)6.

2161. Nemo ergo dicat, quia non peccavi in Deum, sed peccavi in fratrem, in hominem peccavi: leve peccatum est, vel nullum peccatum est. Forte inde dicis, Leve est, quia cito curatur. Peccasti in fratrem: fac satis, et sanatus es. Cito fecisti mortiferam rem, sed remedium cito invenisti. Quis nostrum speret regnum caelorum, fratres mei, quando dicit Evangelium, *Qui dixerit fratri suo, Fatue, reus erit gehennae ignis?* Magnus terror; sed vide ibi remedium: *Si obtuleris munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te; relinque ibi munus tuum ante altare.* Non irascitur Deus quia differs imponere munus tuum: te quaerit Deus magis quam munus tuum. Nam si malum animum gerens adversus fratrem tuum, adveneris cum munere ad Deum tuum,

6 Plura de ratione agendi cum peccatoribus in Ecclesia, diximus in tr. *De Corpore Christi, quod est Ecclesia* c.8.

respondet tibi: Tu peristi, mihi quid attulisti? Offers munus tuum, et tu non es munus Dei... Ergo *relinque ibi* munus tuum *ante altare, et vade prius reconciliari fratri tuo; et sic ueniens offeres* munus tuum (Mt. 5,22-24). Ecce ille reatus gehennae quam cito solutus est. Nondum reconciliatus, eras gehennae reus: reconciliatus, securus offers munus tuum ad altare (S. 82,3,5: ML 38,508).

CAPUT III

Alia de administratione Paenitentiae

Summarium.—Primus actus est confessio paenitentis. Textus Augustini indicant confessionem secretam seu auricularem; episcopus novit quod nemo alius novit. Minister est antistes, is qui praeest Ecclesiae. Minister iudicat utrum paenitentia publice facienda sit an non. Reconciliatione concluditur actio paenitentiae. Reconciliatio necessaria putabatur. Satisfactio pro peccatis facienda: 2162-2165.—Paenitentia publica semel tantum concedebatur. A Deo tamen veniam obtinere possunt, qui iterum laqueis iniquitatis obstringuntur. Remissa culpa et poena aeterna, remanet poena temporalis: 2166-2167.—Absolutio per deprecationem cum manus impositione ab aliquo praeposito. Paenitentia de qua loquitur Augustinus vadetur esse verum Sacramentum: 2168-2170.—Distinguit Augustinus Paenitentiam a Baptismo: 2171-2174.—Magna caritate Augustinus intervenit pro reis, flagitia detestando, sed homines diligendo: 2175.

2162. Sic agamus et sic agendum est, non solum quando in nos peccatur, sed quando peccatur ab aliquo, ut ab altero nesciatur. In secreto debemus corripere, in secreto arguere; ne volentes publice arguere, prodamus hominem. Nos volumus corripere et corrigere: quid, si inimicus quaerit audire quod puniat? Novit enim nescio quem homicidam episcopus, et alius illum nemo novit. Ego volo publice corripere, at tu quaeris inscribere. Prorsus nec prodo, nec negligo: corripio in secreto; pono ante oculos Dei iudicium; terreo cruentam conscientiam; persuadeo paenitentiam. Hac caritate praediti esse debemus. Unde aliquando homines reprehendunt nos, quod quasi non corripiamus: aut putant nos scire quod nescimus, aut putant nos tacere quod scimus. Sed forte quod scis, et ego scio: sed non coram te corripio; quia curare volo, non accusare. Sunt homines adulteri in domibus suis, in secreto peccant; aliquando nobis produntur ab uxoribus suis plerumque zelantibus, aliquando maritorum salutem quaerentibus: nos non prodimus palam, sed in secreto arguimus (S. 82,8,11: ML 38,511) L

2163. An non cogitamus, cum ad istorum periculorum pervenitur extrema, nec est potestas ulla fugiendi, quantus in Ecclesia fieri soleat ab utroque sexu, atque ab omni aetate concursus; aliis

¹ Variis nominibus minister designatur ab Augustino, scilicet: «qui Ecclesiae praesunt» (vide n.2132); «antistites», vel «praepositi sacramentorum» (vide n.2152). Ad ministrum pertinet iudicium proferre, et naturam paenitentiae determinare (nn.2152.2156).

Baptismum flagitantibus, aliis reconciliationem, aliis etiam paenitentiae ipsius actionem, omnibus consolationem et sacramentorum confectionem et erogationem? Ubi si ministri desint, quantum exitium sequitur eos, qui de isto saeculo vel non regenerati exeunt vel ligati (*Ep.* 228,8: ML 33,1016).

2164. In actione autem paenitentiae, ubi tale commissum est, ut is qui commisit a Christi etiam corpore separetur, non tam considerata est mensura temporis quam doloris (*Enchir.* 65: ML 40,262).

2165. Non sufficit mores in melius commutare, et a factis malis recedere; nisi etiam de his quae facta sunt, satisfiat Deo per paenitentiae dolorem, per humilitatis gemitum, per contriti cordis sacrificium, cooperantibus eleemosynis fS. 352,5,12: ML 39,1549).

2166. In tantum autem hominum aliquando iniquitas progreditur, ut etiam post actam paenitentiam, post altaris reconciliationem, vel similia vel graviora committant: et tamen Deus facit etiam super tales oriri solem suum; nec minus tribuit quam ante tribuebat largissima munera vitae ac salutis. Et quamvis eis in Ecclesia locus humillimae paenitentiae non concedatur; Deus tamen super eos suae patientiae non obliviscitur... Quamvis ergo caute salubriterque provisum sit ut locus illius humillimae paenitentiae semel in Ecclesia concedatur, ne medicina vilis minus utilis esset aegrotis, quae tanto magis salubris est, quanto minus contemptibilis fuerit; quis tamen audeat dicere Deo: Quare huic homini, qui post primam paenitentiam rursus se laqueis iniquitatis obstringit, adhuc iterum parcis? Quis audeat dicere erga istos non agi quod Apostolus ait, *Ignoras quia patientia Dei ad paenitentiam te adducit?* (Rom. 2,4) (*Ep.* 153.3.7: ML 33.655-656).

2167. Cogitur homo tolerare (hanc vitam) etiam remissis peccatis: quamvis ut in eam veniret miseriam, primum fuerit causa peccatum. Productior est enim poena quam culpa; ne parva putaretur culpa, si cum illa finiretur et poena. Ac per hoc vel ad demonstrationem debitae miseriae, vel ad emendationem labilis vitae, vel ad exercitationem necessariae patientiae, temporaliter hominem detinet poena et quem iam ad damnationem sempiternam reum non detinet culpa (*In Io. Ev. ^tr.* 124,5: ML 35,1972).

2168. Manus autem impositio non sicut Baptismus repeti non potest. Quid est enim aliud nisi oratio super hominem? (*De bapt.* III 16,21: ML 43.149).

2169. Qui sanat *contritos corde et alligat contritiones eorum*. Alligat contritiones tuas, ut possis pervenire ad plenissimam firmitatem, donec consolidetur quod fractum est, quod alligatum est. Quae sunt ista alligamenta? Temporalia Sacramenta. Alligamenta medicinalia sunt contritiones nostrae, Sacramenta interim temporalia, quibus habemus consolationem: et ista omnia quae loquimur vobis, ipsa quae sonant et transeunt, quidquid in Ecclesia geritur temporaliter, alligamenta sunt contritionum. Quemadmodum enim

medicus perfecta sanitate detrahit ligaturam; sic in illa civitate Ierusalem. cum aequales Angelis facti fuerimus, numquid putatis ibi accepturos nos esse quod hic accipimus? Aut ibi recitandum est nobis Evangelium, ut fides nostra permaneat? aut imponenda est manus ab aliquo praeposito? Ista omnia alligamenta fracturae sunt; perfecta sanitate detrahentur: sed ad eam non perveniretur, nisi alligarentur (*En. in Ps.* 146,8: ML 37,1903).

2170. Si ergo ad hoc valet quod dictum est in Evangelio, *Deus peccatores non audit* (Io. 9,31), ut per peccatorem Sacramenta non celebrentur; quomodo exaudit homicidam deprecantem, vel super aquam Baptismi, vel super oleum, vel super Eucharistiam, vel super capita eorum quibus manus imponitur? Quae omnia tamen et fiunt et valent etiam per homicidas (*De bapt.* V 20,28: ML 43.190) 2-

2171. Ut autem possit regenerari (parvulus) per officium voluntatis alienae, cum offertur consecrandus, facit hoc unus Spiritus, ex quo regeneratur oblatus... Nisi quis *renatus fuerit ex aqua et Spiritu Sancto* (Io. 3,5). Aqua igitur exhibens forinsecus sacramentum gratiae, et Spiritus operans intrinsecus beneficium gratiae... Et ideo semel percepta parvulus Christi gratiam non amittit, nisi propria impietate, si aetatis accessu tam malus evaserit. Tunc enim etiam propria incipiet habere peccata, quae non regeneratione auferantur, sed alia curatione sanentur (*Ep.* 98,2: ML 33,360).

2172. Ideo enim quisque renascitur, ut solvatur in eo quidquid peccati est cum quo nascitur. Nam peccata quae male agendo postea committuntur, possunt et paenitendo sanari, sicut etiam post Baptismum fieri videmus (*Enchir.* 46,13: ML 40,254).

2173. Agunt enim homines ante Baptismum paenitentiam de suis prioribus peccatis, ita tamen ut etiam baptizentur, ... Agunt etiam homines paenitentiam, si post Baptismum ita peccaverint, ut excommunicari et postea reconciliari mereantur: sicut in omnibus Ecclesiis illi qui proprie paenitentes appellantur (*Ep.* 265,7: ML 33.1088).

2174. Si a catechumeno factum est (adulterium), Baptismate abluitur; et si a baptizato, paenitentia et reconciliatione sanatur (*De coni, adult.* II 16,16: ML 40,482) 3.

2 Donatisti negantibus peccatorem valide posse conficere ea quae gratiam conferunt, Augustinus quatuor enumerat ritus qui etiam ab homicidis perficiuntur et gratiam conferunt. Impositione manuum de qua quarto loco sermo est, vel designaret sacramentum Confirmationis, vel Ordinis, vel Paenitentiae. Non sacramentum Confirmationis, quia hoc iam secundo loco nominatum fuerat: «vel super oleum»: non sacramentum Ordinis, quia haec impositio manuum iterari potest (vide n.2168). Relinquitur ergo ut de sacramento Paenitentiae haec impositio intelligenda sit. Vide supra n.2043. Ita etiam interpretantur hunc locum, Portaué. *l.c.* 2430. et De Groot, *o.c.* 94-95.

3 Ex allatis ergo patet Augustinum omnino distinxisse Paenitentiam a Baptismo. Nec ullam difficultatem creant haec verba ipsius: «Sic, inquam, hoc accipiendum est, ut eodem lavacro regenerationis... omnia prorsus mala hominum regeneratorum mudentur atque sanentur; non solum peccata quae

(-*

I fi' V

I - i;

I f

!

I 11

I "

2175. Nullo modo ergo culpas quas corrigi volumus, approbamus, nec quod perperam committitur, ideo volumus impunitum esse, quia placet; sed hominem miserantes, facinus autem seu flagitium detestantes, quanto magis nobis displicet vitium, tanto minus volumus inemendatum interire vitiosum. Facile enim est atque proclive malos odisse, quia mali sunt: rarum autem et pium eosdem ipsos diligere, quia homines sunt; ut in uno simul et culpam improbes, et naturam approbes, ac propterea culpam iustius oderis, quod ea foedatur natura quam diligis. Non est igitur iniquitatis, sed potius humanitatis societate devinctus, qui propterea est criminis persecutor, ut sit hominis liberator. Morum porro corrigendorum nullus alius quam in hac vita locus est; nam post hanc, quisque id habebit quod in hac sibimet conquisierit. Ideo compellimur humani generis caritate intervenire pro reis, ne istam vitam sic finiant per supplicium, ut ea finita non possint finire supplicium (Ep. 153,1,3: ML 33>654).

omnia nunc remittuntur in Baptismo, sed etiam quae posterius... contrahuntur» (*De nupt. et cone.* I 33,38: ML 44,435).

Explicat enim statim: «non ut Baptisma quoties peccatur, toties repetatur; sed quia ipso quod semel datur, fit ut non solum antea, verum etiam postea quorumlibet peccatorum venia fidelibus impetretur. Quid enim prodesset vel ante Baptismum paenitentia, nisi Baptismus sequeretur; vel postea, nisi praecederet?»

Recole quae diximus de necessitate Baptismi, quod tunc tantum suppleri potest per alia media, cum non adest contemptus Sacramenti, et quod insuper Baptismus sit ianua aliorum Sacramentorum.

CAPUT UNICUM

Ordo est verum Novae Legis sacramentum

Summarium.—Sicut Baptismus, Ordo est verum sacramentum. Ordo characterem imprimit, qui consistit in quadam «consecratione* qua ordinatus specialiter Deo devovetur. Propterea iterari nequit. Nomen *hierarchiae* non usurpavit, clare tamen distinguit clericos a laicis. Episcopi et presbyteri *proprie* vocantur sacerdotes in Ecclesia. Alios ordines nominat. Tempore persecutionis ne fugiat minister, nisi alii sint qui fidelibus sacramenta ministrent: 2176-2181.—Loquitur de «praepositura Ecclesiae» et de «ordine clericorum*». Non nisi probatiores in clerum assumantur: 2182-2183.

2176. Nam illud quod quidam eorum (Donatistarum) veritate convicti dicere coeperunt, «Baptismus quidem non amittit qui recedit ab Ecclesia, sed ius tamen dandi amittit»; multis modis apparet frustra et inaniter dici. Primo, quia nulla ostenditur causa cur ille qui ipsum Baptismus amittere non potest, ius dandi potest amittere. Utrumque enim Sacramentum est; et quadam consecratione utrumque homini datur: illud, cum baptizatur; istud, cum ordinatur; ideoque in Catholica utrumque non licet iterari. Nam si quando ex ipsa parte 2 venientes etiam praepositi, pro bono pacis correcto schismatis errore suscepti sunt, et si visum est opus esse ut eadem officia gererent quae gerebant, non sunt rursum ordinati; sed sicut Baptismus in eis, ita Ordinatio mansit integra: quia in praecisione fuerat vitium, quod unitatis pace correctum est; non in Sacramentis, quae ubicumque sunt, ipsa sunt. Et cum expedire hoc iudicatur Ecclesiae, ut praepositi eorum venientes ad catholicam societatem honores suos ibi non administrent; non eis tamen ipsa Ordinationis sacramenta detrahuntur, sed manent super eos. Ideoque non eis in populo manus imponitur, ne non homini, sed ipsi Sacramento fiat iniuria. Et si quando ignoranter fit, nec animose defenditur factum, sed pie corrigitur cognitum, venia facilis impetratur. Deus enim noster non est dissensionis Deus, sed pacis (1 Cor. 14,33): nec Ecclesiae eius Sacramenta in eis qui ab Ecclesia recesserunt, sed ipsi qui recesserunt inimici eius sunt. Sicut autem habent in Baptismo quod per eos dari possit, sic in Ordinatione ius dandi; utrumque quidem ad perniciem suam, quamdiu caritatem non habent unitatis. Sed tamen aliud est non habere, aliud perniciose

* De Sacramento Extremae Lunctionis S. Augustinum nihil scripsisse videtur.

2 Nomine «partis» designat ecclesiam schismaticam Donatistarum quae universalitate caret, sicque eam distinguit a «Catholica». De hoc multa habes in tr. *De Corpore Christi quod est Ecclesia*.

habere, aliud salubriter habere. Quidquid non habetur, dandum est cum opus est dari: quod vero perniciose habetur, per correctionem depulsa perniciem agendum est ut salubriter habeatur fC. *Ep. Parm.* II 13,28: ML 43,70)3.

2177. Quemadmodum si fiat ordinatio cleri ad plebem congregandam, etiamsi plebis congregatio non subsequatur, manet tamen in illis ordinatis Sacramentum ordinationis; et si aliqua culpa quisquam ab officio removeatur, Sacramento Domini semel imposito non carebit, quamvis ad iudicium permanente (*De bono coni.* 29,32: ML 40,394) 4.

2178. Comparavit autem illos Dominus, tanquam per similitudinem, filiis Israël offerentibus ei suas hostias cum psalmis in domo eius; quod ubique iam facit Ecclesia; et promisit ab ipsis se accepturum sibi Sacerdotes et Levitas; quod nihilominus fieri nunc videmus. Non enim ex genere carnis et sanguinis, sicut erat primum secundum ordinem Aaron; sed sicut oportebat in Testamento Novo, ubi secundum ordinem Melchisedech summus sacerdos est Christus (Ps. 109,4), Pro cuiusque merito quod in eum gratia divina contulerit, Sacerdotes et Levitas eligi nunc videmus (*De civ. Dei* XX 21,3: ML 41,693)5.

3 Plura habentur in hoc textu: a) Ordo est verum Sacramentum; b) characterem imprimit; hinc Sacramentum «Ordinationis» manet super «praepositos» cum «ex parte» Donatistarum conversi veniunt «ad catholicam societatem», sive Ecclesia iudicet expedire ut «eadem officia» gerant quae gerebant, sive non; c) hinc iterari nequit; d) datur per manuum impositionem; e) etiam extra Ecclesiam valet, tamen perniciose habetur. Quae ex Augustino habemus de Sacramento Ordinis scripta fuerunt praesertim occasione controversiae cum Donatistis. Cf. plura in *De sacramentis in genere*.

4 S. Augustinus clare distinxit clericos a laicis. Verum est cum non multa habere de hierarchica constitutione Ecclesiae; hoc tamen haud difficulter intelligitur si prae mente habetur nullam de hac re controversiam fuisse tunc temporis. Aliunde, ut pastor animarum, Augustinus maxime delectabatur in exponendo aspectu spirituali Ecclesiae ut Corporis Christi Mystici. Nitidam tamen distinctionem fecit inter sacerdotium in quo omnes Christiani participant, quatenus per Baptismum membra sunt «unius sacerdotis» Christi, et sacerdotium quod per Sacramentum Ordinis proprium est Episcoporum et presbyterorum, «qui proprie iam vocantur sacerdotes in Ecclesia» (vide n.2115). Cf. plura apud Grabowski, *The Church. An introduction to the theology of St. Augustine* 93ss.

Inter nomina adhibita ad statum clericalem designandum, haec inveniuntur: *clerus, militia clericorum, clerici, ordo clericorum, ordinati in ecclesiastici ordinis ministerii gradibus, praepositi*, etc. (*Ep.* 60,1: ML 33,228; *Ep.* 185,10, 45-46: ML 33,812; *S.* 96,6,9: ML 38,588; *Ep.* 228,2: ML 33,1014; *En. in Ps.* 77, 19: ML 36,824; *C. Ep. Parm.* III 2,16: ML 43,94-95).

Fideles vero his et similibus nominibus designantur: *laici, plebs, populus, congregatio laicorum*, etc. (*Ep.* 228-2: ML 33,1014; *S.* 96,7,9: ML 38,588; *De bono coni.* 24,32: ML 40,394; *C. Ep. Parm.* II 7,12: ML 43,57; *Ib.* III 2,16: ML 43,94). Haud recte ergo H. Reuter (*Augustinische Studien* 243) negat Augustinum talem fecisse distinctionem.

3 Varios ordines, seu gradus ministerii sacri, Augustinus nominat, scilicet; *ostiarium* (*S.* 46,31: ML 38,288); *lectorem* (*S.* 17,1: ML 38,124); *acolythum* (*Ep.* 194,1: ML 33,874); *subdiaconos* (*S.* 356,8: ML 39,1577); *diaconos, presbyteros et episcopos* frequenter. Loquitur etiam de *episcopo metropolitano* (*De gest. cum Emer.* 1: ML 43,697), et de *primate*: «quas provincias (Mauritanias) scimus suos habere primates» (*Ep.* 59,1: ML 33,226). Fideles per «ordinatio-

l wtf
J
» «H
riti
in».
iru
*

2179. non cogitamus, cum ad istorum periculorum perve-
nitur extrema, nec est potestas ulla fugiendi, quantus in Ecclesia
fieri soleat ab utroque sexu, atque ab omni aetate concursus; aliis
Baptismum flagitantibus, aliis reconciliationem, aliis etiam paeni-
tentiae ipsius actionem, omnibus consolationem et sacramentorum
confectionem et erogationem? Ubi si ministri desint, quantum
exitium sequitur eos, qui de isto saeculo vel non regenerati exeunt
vel ligati!.,, quantus denique gemitus omnium, et quorundam
quanta blasphemia de absentia ministeriorum et ministrorum! Vide
quid faciat malorum temporalium timor, et quanta in eo sit acqui-
sitio malorum aeternorum. Si autem ministri adsint, pro viribus
quas eis Dominus subministrat, omnibus subvenitur: alii baptizan-
tur, alii reconciliantur, nulli Dominici corporis communione frau-
dantur, omnes consolantur, aedificantur, exhortantur, ut Deum
rogent, qui potest omnia quae timentur, avertere (*Ep.* 228,8:
ML 33,1016).

R.:

»1

fil

2180. Sunt sane qui arbitrantur episcopos et clericos non fu-
gientes in talibus periculis, sed manentes, facere ut plebs decipiatur,
cum ideo non fugiunt, quia manere suos praepositos cernunt. Sed
facile est hanc responsionem vel invidiam declinare, alloquendo
easdem plebes, atque dicendo: Non vos decipiat, quod de loco isto
non fugimus: non enim propter nos, sed propter vos potius hic
manemus, ne vobis non ministremus quidquid salutis vestrae, quae
in Christo est, novimus necessarium (*Ep.* 228,13: ML 33,1018).

2181. Quicumque igitur isto modo fugit, ut Ecclesiae neces-
sarium ministerium illo fugiente non desit, facit quod Dominus
praecepit, sive permisit. Qui autem sic fugit, ut gregi Christi ea
quibus spiritualiter vivit, alimenta subtrahantur, mercenarius ille
est, qui videt lupum venientem, et fugit, quoniam non est ei cura
de ovibus (*Ep.* 228,14: ML 33,1019).

2182. Prima est ergo libertas, carere criminibus. Ideo et aposto-
lus Paulus quando elegit ordinandos vel presbyteros vel diaconos,
et quicumque ordinandus est ad praeposituram Ecclesiae, non ait,
Si quis sine peccato est; hoc enim si diceret, omnis homo repro-
baretur, nullus ordinaretur: sed ait, Si quis *sine crimine est* (1 Tim. 3,
10, et Tit. 1,6), sicuti est homicidium... (*In Io. Ev. tr.* 41,10: ML
35.1697)6.

2183. Et ipsis enim facilis lapsus, et ordini clericorum fit in-
dignissima iniuria, si desertores monasteriorum ad militiam cleri-

nem» (vide n.2177) «promoventur in clericatum», et haec ordinatio fit ab Epis-
copo per impositionem manuum (*Ep.* 78,3: ML 33,268).

Episcopi, presbyteri et diaconi ad ordinem superiorem pertinent: «Neque
enim de presbyteris aut diaconis aut inferioris ordinis clericis, sed de collegis
(episcopis) agebatur» (*Ep.* 43,3,7: ML 33,163).

⁶De terminologia Augustini *peccatum* a *crimine* distinguendo, egimus in
De Poenitentia.

catus eligantur, cum ex his qui in monasterio permanent, non tamen nisi probatiores atque meliores in clerum assumere soleamus (*Ep.* 60,1: ML 33,228).

Bibi.: S. Grabowski, *o.c.* 93SS; G. Armas, *La moral de San Agustín* 1021-1035; J. Pintard, *Essai sur le sacerdoce selon S. Augustin* (Paris 1955); D. Zähringer, *Das kirchliche priestertum nach dem hl. Augustinus* (Paderborn 1931); W. A. Kavanagh, *Lay participation in Christ's Priesthood* (Washington 1935); P. Dabin, *Le sacerdoce royal des fidèles dans la tradition ancienne et moderne* (Paris 1950).

MATRIMONIO

Civitas caelestis implenda erat praedestinatorum numero sanctorum. Fundamentum doctrinae de Matrimonio

Summariū.—Populus sanctorum sociandus erat sanctis Angelis in aeterna pace. Unus vero tantum homo a Deo creatus est. Caeteri ex ista radice communi per generationem nascituri erant. Hinc institutio et benedictio nuptiarum, «crescite et multiplicamini*». Copulatio maris et feminae quoddam seminarium est civitatis. Etiam si homo non peccasset, natura humana procreata fuisset in paradiso, donec numerus Deo praecognitus sanctorum compleretur: 2184-2190.—Inde virginitas magnum iam habet meritum, quia isto tempore largissima suppetit copia ad implendum numerum sanctorum. Quod non erat casus primis temporibus, propterea tunc «officium» erat generandi: 2191-2193.—Ad generationem pertinent *propagatio* et *conformatio*, seu facultas generandi cum cooperatione Dei. Mulier in adiutorium viri facta est ad filios procreandos. Per verba «crescite et multiplicamini» nuptias benedixit Deus, et vim seminis indidit primis hominibus: 2194-2197.

2184. Non ignorabat Deus hominem peccaturum, et morti iam obnoxium morituros propagaturum, eoque progressuros peccandi immanitate mortales, ut tutius atque pacatius inter se rationalis voluntatis expertes bestiae sui generis viverent, quarum ex aquis et terris plurium pullulavit exordium, quam homines, quorum genus ex uno est ad commendandam concordiam propagatum. Neque enim unquam inter se leones, aut inter se dracones, qualia homines, bella gesserunt. Sed praevidebat etiam gratia sua populum piorum in adoptionem vocandum, remissisque peccatis iustificatum Spiritu sancto sanctis Angelis in aeterna pace sociandum, novissima inimica morte destructa; cui populo esset huius rei consideratio profutura, quod ex uno homine Deus ad commendandum hominibus, quam ei grata sit etiam in pluribus unitas, genus instituisset humanum (*De civ. Dei XII 22: ML 41,372*) L

2185. Quamquam enim iam emissi de paradiso convenisse et genuisse commemorantur; tamen non video quid prohibere potue-

l Si apud S. Augustinum quaeras rationem pro origine et fine Matrimonii, eam invenies in eius doctrina de decreto Dei quo definitus numerus hominum praedestinatus est, qui Aneelis socientur in civitate caelesti. Hinc etiam si homo non peccasset. «honorabiles nuptiae» essent in paradiso, donec iste numerus compleretur. Sed Deus, «qui non ignorabat hominem peccaturum», praevidit etiam «populum piorum» gratia iustificandum atque ita sanctis Angelis sociandum. Cf. Bernard Alves Pereira, *La doctrine du mariage selon saint Augustin* (Paris 1930) 1-5; Nicholas Ladomfrsky, *Saint Augustin, Docteur du mariage chrétien* (Roma 1942) 19-23. Pro doctrina Augustini de definito numero praedestinatorum, vide tr. *De gratia* c. 15.

rit, ut essent eis etiam in paradiso honorabiles nuptiae, et torus immaculatus (Hebr. 13,4): hoc Deo praestante fideliter iusteque viventibus, eique obedienter sancteque servientibus, ut sine ullo inquieto ardore libidinis, sine ullo labore ac dolore pariendi, fetus ex eorum semine gignerentur; non ut morientibus parentibus filii succederent, sed ut illis qui genuissent in aliquo formae statu manentibus, et ex ligno vitae quod ibi plantatum erat, corporalem vigorem summentibus, et illi qui gignerentur ad eundem perducerentur statum, donec certo numero impleto, si iuste omnes obedienterque viverent, tunc fieret illa commutatio, ut sine ulla morte animalia corpora conversa in aliam qualitatem, eo quod ad omnem nutum regenti se spiritui deservirent, et solo spiritu vivificante sine ullis alimentorum corporalium sustentaculis viverent, spiritualia vocarentur. Potuit hoc fieri, si non praecepti transgressio mortis supplicium mereretur (*De Gen. ad litt.* IX 3,9: ML 34,395).

2186. Quisquis autem dicit non fuisse coituos, nec generaturos, nisi peccassent, quid dicit, nisi propter numerositatem sanctorum necessarium hominis fuisse peccatum? Si enim non peccando soli remanerent, quia, sicut putant, nisi peccassent, generare non possent; profecto ut non soli duo iusti homines possent esse, sed multi, necessarium peccatum fuit. Quod si credere absurdum est, illud potius est credendum, quod sanctorum numerus quantus complendae illi sufficit beatissimae civitati, tantus existeret, etsi nemo peccasset, quantus nunc per Dei gratiam de multitudine colligitur peccatorum, quousque filii huius saeculi generant et generantur (Lc. 20,34) (*De civ. Dei* XIV 23,1: ML 41,43o)².

2187. Nec sua voluntate arguo naturam parvulorum; nemo enim quia vult nascitur; nec conditione nascendi, nisi quia miseri nascuntur, non quia nascuntur. Nasceretur enim etiam natura humana in paradiso, ex Dei benedictione fecunda, etiamsi nemo peccasset, donec Deo praecognitus sanctorum numerus compleretur (*C. Iui. o.i.* III 198: ML 45,1332).

2188. Quam igitur felices erant primi homines, et nullis agitabantur perturbationibus animorum, ... tam felix universa societas esset humana, si nec illi malum, quod etiam in posteros traiecerunt, nec quisquam ex eorum stirpe iniquitatem committeret, quae damnationem reciperet: atque ista permanente felicitate, donec per illam benedictionem, qua dictum est, *Crescite et multiplicamini* (Gen. 1,28), praedestinatorum numerus compleretur, alia maior daretur, quae beatissimis Angelis data est: ubi iam esset certa securitas peccatorum neminem, neminemque moriturum: et talis esset vita sanctorum, post nullum laboris, doloris, mortis experimentum,

² Propter hanc rationem retractavit quod in *De Gen. c. Man.* scripserat de unione spirituali Adae et Evae ante peccatum: «Quod vero ibi legitur, benedictionem Dei qua dictum est, *Crescite et multiplicamini* (Gen. 1,18), in carnalem fecunditatem post peccatum conversam esse credendam; si non potest alio modo dictum videri, nisi ut putentur illi homines non habituri fuisse filios homines nisi peccassent, omnino non approbo» (*Retr.* I 10,2: ML 32,599. Cf. *De Gen. c. Man.* I 19,30: ML 34,187).

qualis erit post haec omnia in incornptione corporum reddita resurrectione mortuorum (*De civ. Dei* XIV io: ML 41,417) 3,

2189. Copulatio igitur maris et feminae, quantum attinet ad genus mortalium, quoddam seminarium est civitatis (*De civ. Dei* XV 16,3: ML 41,459).

2190. Omninoerras, qui propterea putas instituta esse coniugia, ut decessio mortuorum suppleretur successione nascentium. Instituta sunt namque coniugia, ut filios patribus, et patres filiis, certos faceret pudicitia feminarum. Nam et permixto usu atque indiscreto quarumque mulierum, homines nasci possent: sed certa necessitudo inter patres et filios esse non posset. Si autem nemo peccaret, et ob hoc etiam nemo moreretur; sanctorum numero terminato, quantus futuro sufficeret saeculo, hoc saeculum finiretur ... Sanctorum numero impleto, non opus esset aliquem nasci, ubi necesse esset neminem mori (*C. Iui. o.i.* VI 30: ML 45,1582).

2191. Unde enim magnum magnique honoris meritum apud Deum fidelis et pia virginitas habet, nisi quia isto iam tempore continendi ab amplexu cum ex omnibus gentibus ad implendum sanctorum numerum largissima suppetat copia, percipiendae sordidae voluptatis libido non sibi vindicat quod iam sufficiendae prolis necessitudo non postulat? (*De Gen. ad litt.* IX 7,12: ML 34,397)4.

2192. Qui enim dixit, *Si se non continent, nubant* (1 Cor. 7,9): potuit dicere, Si filios non habent, nubant; si post resurrectionem praedicationemque Christi, quando iam omnibus gentibus filiorum spiritualiter gignendorum tanta suppetit copia, tale officium esset ex carne filios propagare, quale primis temporibus fuit (*De bono vid.* 8,11: ML 40,437).

2193. Ex Quo colligitur, primis temporibus generis humani, maxime propter Dei populum propagandum, per quem et prophetaretur et nasceretur Princeps et Salvator omnium populorum, uti debuisse sanctos isto, non propter se expetendo, sed propter aliud necessario bono nuptiarum (*De bono coni.* 9,9: ML 40,380).

2194. Iam nunc considerandum est, hanc ipsam miseriam generis humani, in qua laudatur iustitia punientis, qualibus et quam multis impleverit bonis eiusdem bonitas, cuncta quae creavit administrantis. Primum benedictionem illam quam protulerat ante peccatum, dicens, *Crescite, et multiplicamini, et replete terram* (Gen. 1,28), nec post peccatum voluit inhibere, mansitque in stirpe damnata donata fecunditas; nec illam vim mirabilem seminum, imo etiam mirabiliorem qua efficiuntur et semina, inditam corporibus humanis

3 Numerus praedestinatorum implendus constanter est prae mente Augustini de Matrimonio loquentis. Etiamsi Adam non peccasset homines gignerentur in paradiso absque «ardore libidinis». Numero impleto corpora commutarentur, prout nunc de facto eveniet post resurrectionem, et tunc saeculum] finiretur.

4 Nisi aliunde tanta esset copia numerum praedestinatorum implendi, honor et meritum non competeret virtuti virginitatis, sed e contra, prout evenit in primis temporibus Patriarcharum, «officium» esset generandi (vide n.2192). Haec vero necessitas non amplius urget, hinc honor virginitatis.

o. l
i »
* !
aia,
ni

l l ft
- J
i »H
'Ú'

l:...

et quodammodo intextam, peccati vitium potuit auferre... sed utrumque simul currit isto quasi fluvio atque torrente generis humani; malum quod a parente trahitur, et bonum quod a creante tribuitur. In originali malo duo sunt, peccatum atque supplicium: in originali bono alia duo, propagatio et conformatio...

2. Duorum igitur illorum, quae diximus bona etiam in naturam peccato vitiata supplicioque damnata de bonitatis eius quodam veluti fonte manare, propagationem in primis mundi operibus benedictione largitus est, a quibus operibus die septimo requievit. Conformatio vero in illo est opere, quo usque nunc operatur (Io. 6,17). Efficacem quippe potentiam suam si rebus subtrahat, nec progredi poterunt et suis dimensis motibus peragere tempora, nec prorsus in eo quod creatae sunt aliquatenus permanebunt. Sic ergo creavit hominem Deus, ut illi adderet fertilitatem quamdam, quo homines alios propagaret, congenerans eis ipsam etiam propagandi possibilitatem, non necessitatem, quibus tamen voluit hominibus abstulit eam Deus, et steriles fuerunt: non tamen generi humano abstulit semel datam primis duobus coniugibus benedictionem generandi... Huic autem propagini si conformatio non adhiberetur, nec ipsa in sui generis formas modosque procederet. Si enim non concubuisent homines, et nihilo minus Deus vellet implere terras hominibus; quomodo creavit unum sine commixtione maris et feminae, sic posset omnes: concumbentes vero nisi illo creante generantes esse non possunt... Ita etiam hic dici potest, Nec qui concumbit, nec qui seminat, est aliquid; sed qui format Deus. Nec mater quae conceptum portat, et partum nutrit, est aliquid; sed qui incrementum dat Deus. Ipse namque operatione, qua nunc usque operatur, facit ut numeros suos explicent semina, et a quibusdam latentibus atque invisibilibus involucris in formas visibiles huius quod aspicimus decoris evolvant. Ipse incorpoream corporeamque naturam, illam praepositam, istam subiectam, miris modis copulans et connectens, animantem facit (*De civ. Dei* XXII 24,1-2: ML 41,788-789)5.

2195. Si autem quaeritur, ad quam rem fieri oportuerit hoc adiutorium, nihil aliud probabiliter occurrit, quam propter filios procreandos, sicut adiutorium semini terra est, ut virgultum ex utroque nascatur: hoc enim et in prima rerum conditione dictum erat, *Masculum et feminam fecit eos, et benedixit eos Deus, dicens: Crescite, et multiplicamini, et implete terram, et dominamini eius* (Gen. 1,27-28) (*De Gen. ad litt.* IX 3,5: ML 34,395).

2196. Quapropter non invenio ad quod adiutorium facta sit

5 Natura generationis duo complectitur dementa: a) propagationem; b) conformationem. Quae elementa duobus actionibus Dei, creantis scilicet et administrantis respondent (vide tr. *De Deo creante* c.3-4). Actione creatrice Deus hominibus «fertilitatem» seu «possibilitatem propagandi» alios homines dedit. Ab hoc opere Deus requievit cum omnia creavit simul. Actione vero qua usque nunc Deus operatur, seu res administrat (*conformatio*), Deus «efficacem potentiam» hominibus confert, ut non tantum concumbentes, sed et «generantes» esse possint. Cf. Per eir a, o.c. 6ss.

mulier viro, si pariendi causa subtrahitur (*De Gen. ad litt.* IX 5,9; ML 34.396)⁶.

2197. Et illa Dei verba, *Crescite, et multiplicamini* (Gen. 1,28) non est damnandorum praedictio peccatorum, sed fecundatarum benedictio nuptiarum. His enim Deus ineffabilibus suis verbis, id est, divinis rationibus in suae sapientiae, per quam facta sunt omnia, veritate viventibus vim seminis indidit primis hominibus (*De pece, orig.* 35.40: ML 44.405).

De institutione et honestate nuptiarum

Summarium.—Institutio et benedictio nuptiarum a Deo ab ipso initio creationis hominis. Pelagianis eum calumniantibus, quasi opus nuptiarum diabolo tribuisset propter doctrinam de transmissione peccati originalis, respondet Augustinus eandem esse naturam nuptiarum post peccatum ac fuisset ante peccatum, quamvis qualitative in deterius mutatam propter malum concupiscentiae: 2198-2202.—Manichaei dum *auditoribus* eorum sectae permittebant Matrimonium contrahere, procreationem filiorum ut malum habebant. Augustinus eos refutat, atque honestatem matrimonii defendit: 2203-2204.—Matrimonium bonum est natura sua, quamvis quidam coniugati eo male utantur. Non tamen bonum est ut sunt bona propter se expetenda, sed ut sunt bona propter aliquid necessaria, hinc inferior est continentiae virginali et etiam viduali: 2005-2014.

2198. Nos autem nullo modo dubitamus secundum benedictionem Dei crescere et multiplicari et implere terram, donum esse nuptiarum, quas Deus ante peccatum hominis ab initio constituit, creando masculum et feminam: qui sexus evidens utique in carne est. Huic quippe operi Dei etiam benedictio ipsa subiuncta est. Nam cum Scriptura dixisset, *Masculum et feminam fecit eos*; continuo subdidit, *Et benedixit eos Deus, dicens: Crescite, et multiplicamini, et implete terram, et dominamini eius* (Gen. 1,27.28) (*De civ. Dei* XIV 22: ML 41,429).

2199. Quod Dominus invitatus venit ad nuptias, etiam excepta mystica significatione, confirmare voluit quod ipse fecit nuptias (*In Io. Ev. tr.* 9,2: ML 35,1458).

2200. Haeretici novi, dilectissime fili Valeri, qui medicinam Christi, qua peccata sanantur, carnaliter natis parvulis necessariam non esse contendunt, damnatores nos esse nuptiarum operisque divini quo ex maribus et feminis Deus homines creat, invidiosissime

⁶ Anno 389 cum opus *De Gen. c. Man.* scripsit, docuerat mulierem datam fuisse «in adiutorium viri», ut «copulatione spirituali spirituales fetus ederet, id est bona opera laudis» (II 11,15: ML 34,204). Haec doctrina eruebatur ex interpretatione quam tunc temporis dabat matrimonio Adae et Evae. Verba «et erunt duo in carne una», interpretabatur ut prophetia unionis Christi cum Ecclesia (vide *lb.* II 13,19: ML 34,206). Paucis tamen annis postea, alio modo interpretatur quod mulier creata fuerit in adiutorium viri, creata namque fuit ad filios procreandos.

clamitant, quoniam dicimus, eos qui de tali commixtione nascuntur, trahere originale peccatum... Hoc ergo quia dicimus... isti novelli et perversi dogmatis assertores... tanquam damnemus nuptias, et tanquam opus Dei, hoc est, hominem qui ex illis nascitur, opus diaboli esse dicamus, nuptiarum bonum malo originali, quod inde trahitur, non potest accusari; sicut adulteriorum et fornicationum malum bono naturali, quod inde nascitur, non potest excusari... Intentio igitur huius libri haec est, ut quantum nos Dominus adiuvere dignatur, carnalis concupiscentiae malum, propter quod homo, qui per illam nascitur, trahit originale peccatum, discernamus a bonitate nuptiarum. Haec enim, quae ab impudentibus impudenter laudatur, pudenda concupiscentia nulla esset, nisi homo ante peccasset: nuptiae vero essent, etiamsi nemo peccasset; fieret quippe sine isto morbo seminatio filiorum in corpore vitae illius, sine quo nunc fieri non potest in corpore mortis huius (Rom. 7,24) (*De nupt. et cone.* I 1,1: ML 44,413) h

2201. Ad omnia ista huic respondet Apostolus, qui neque voluntatem arguit parvuli, quae propria in illo nondum est ad peccatum; neque nuptias in quantum nuptiae sunt, quae habent a Deo non solum institutionem, verum etiam benedictionem; neque parentes, in quantum parentes sunt, invicem licite atque legitime ad procreandos filios coniugati (*De nupt. et cone.* II 27,45: ML 44,462) 2.

2202. Absit ergo ut dicamus, quod nos dicere iste confingit, «ista coniugia quae nunc aguntur, a diabolo inventa». Prorsus ipsae sunt nuptiae, quas ab initio Deus instituit. Hoc enim bonum suum ad hominum generationem institutum etiam damnatis hominibus non detraxit... Istaе, inquam, sunt nuptiae, de quibus dictum est (excepto, quod hic figuratum est, magno illo Christi et Ecclesiae sacramento), *Propterea relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae; et erunt duo in carne una* (Gen. 2,24). Hoc enim ante peccatum dictum est: et si nemo peccasset, sine pudenda libidine posset fieri. Et nunc quamvis sine illa non fiat in corpore mortis huius, ipsum est tamen quod non cessat fieri, ut adhaereat homo uxori suae, et sint duo in carne una. Quamobrem etsi dicitur, nunc alias esse nuptias, alias vero si nemo peccasset esse potuisse, non secundum earum naturam, sed secundum quamdam in deterius mutatam dicitur qualitatem. Sicut alius dicitur, quamvis idem ipse sit homo, qui mutaverit vitam sive in melius, sive in deterius: aliud enim iustus, aliud peccator; quamvis idem ipse sit homo. Sic aliae nuptiae sine pudenda libidine, aliae cum pudenda libidine: cum tamen secundum constitutionem suam, qua legitime coniungitur

1 Quod nuptiae non sint causa peccati originalis quod generatione contrahitur, iam vidimus in tr. *De Deo cr. et elev.* c.27. Natura nuptiarum eadem manet nunc, ac esset si Adam peccasset, quamvis bonitas nuptiarum eadem manet nunc, ac esset si Adam non peccasset; qualitative tamen in deterius mutata est propter malum concupiscentiae. Vide n.2202.

2 Quaestioni Iuliani: «Per quid peccatum inveniatur in parvulo; utrum per voluntatem, an per nuptias, an per parentes», respondet Augustinus cum Apostolo nullum ex his tribus causam esse peccati originalis, sed peccatum Adae (*Ib.* 44-45).

mulier viro... eadem ipsae sunt nuptiae, quas Deus instituit (*De nupt. et cone.* II 32,54: ML 44,468).

2203. Ipsi (Manichaei) opinantur et praedicant... diabolum fecisse atque iunxisse masculum et feminam (*C. Faust. Man.* XIX 29: ML 42,367) 3.

2204. Restat signaculum sinus, in quo multum incerta est castitas vestra. Non enim concubitum, sed ut longe ante ab Apostolo dictum est, vere nuptias prohibetis (1 Tim. 4,3), quae talis operis una est honesta defensio. Hic non dubito vos esse clamatores, invidiamque facturos, dicendo, castitatem perfectam vos vehementer commendare atque laudare, non tamen nuptias prohibere; quandoquidem auditores vestri, quorum apud vos secundus est gradus, ducere atque habere non prohibeantur uxores. Quae cum magna voce et magna indignatione dixeritis, ego vos lenius interrogabo ad hunc modum: nonne vos estis qui filios gignere, eo quod animae ligentur in carne, gravius putatis esse peccatum, quam ipsum concubitum? Nonne vos estis qui nos solebatis monere⁴, ut quantum fieri posset, observaremus tempus, quo ad conceptum mulier post genitalium viscerum purgationem apta esset, eoque tempore a concubitu temperaremus, ne cami anima implicaretur? Ex quo illud sequitur, ut non liberorum procreandorum causa, sed satiandae libidinis habere coniugem censeatis. Nuptiae autem, ut ipsae nuptiales tabulae clamant, liberorum procreandorum causa, marem feminamque coniungunt: quisquis ergo procreare liberos quam concumbere gravius dicit esse peccatum, prohibet utique nuptias; et non iam uxorem, sed meretricem feminam facit, quae donatis sibi certis rebus, viro ad explendam eius libidinem iungitur. Si enim uxor est, matrimonium est. Non autem matrimonium est ubi datur opera ne sit mater: non igitur uxor. Quocirca nuptias prohibetis, nec ab hoc crimine, quod olim a Spiritu sancto de vobis praedictum est, ulla vos ratione defenditis (*De mor. Man.* 18,65: ML 32,1372).

2205. Quidquid ergo inter se coniugati immodestum, inverecundum, sordidum gerunt, vitium est hominum, non culpa nuptiarum (*De bono coni.* 6: ML 40,377).

2206. Illud nunc dicimus, secundum istam conditionem nascendi et moriendi, quam novimus, et in qua creati sumus, aliquid boni esse coniugium masculi et feminae (*De bono coni.* 3,3: ML 40,375).

2207. Decus ergo coniugale est castitas procreandi, et reddendi carnalis debiti fides: hoc est opus nuptiarum, hoc ab omni crimine defendit Apostolus dicendo, *Et si acceperis uxorem non peccasti*;

3 Plura de doctrina Manichaeorum circa matrimonium, ac de eorum refutatione ab Augustino, invenies apud Amandus Reuter, *Sancti Aurelii Augustini doctrina de bonis Matrimonii* (Romae 1942), 8-19; Pereira, *o.c.* 32ss; LADWERSZKY, *O.c.* 40sS.

4 Omnibus notum est Augustinum per novem annos inter *Auditores* sectae Manichaeorum fuisse. Cf. *Conf.*

et si nupserit virgo, non peccat; et, Qui vult faciat; non peccat, si nubat (i Cor. 7,28.36) (*De bono coni.* 11,12: ML 40,382).

2208. Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque omnes homines in causa generandi est, et in fide castitatis: quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate Sacramenti (*De bono coni.* 24,32: ML 40,394).

2209. Bonum ergo sunt nuptiae in omnibus quae sunt propria nuptiarum. Haec autem sunt tria, generandi ordinatio, fides pudicitiae, connubii sacramentum (*De pece. orig.* 34,39: ML 44,404).

2210. Sane videndum est, alia bona nobis Deum dare, quae propter se ipsa expetenda sunt, sicut est sapientia, salus, amicitia; alia quae propter aliquid sunt necessaria, sicut doctrina, cibus, potus, somnus, coniugium, concubitus... His itaque bonis quae propter aliud necessaria sunt, qui non ad hoc utitur propter quod instituta sunt, peccat, alias venialiter, alias damnabiliter. Quisquis vero eis propter hoc utitur, propter quod data sunt, bene facit (*De bono coni.* 9: ML 40,380).

2211. Nam cum error uterque sit, vel aequare sanctae virginitati nuptias, vel damnare: nimis invicem fugiendo, duo isti errores adversa fronte confligunt, quia veritatis medium tenere noluerunt: quo et certa ratione, et sanctarum Scripturarum auctoritate, nec peccatum esse nuptias invenimus, nec eas bono vel virginalis continentiae, vel etiam vidualis aequamus (*De sancta virg.* 19: ML 40,405) 5.

2212. Nos autem secundum Scripturarum sanctarum fidem sanamque doctrinam, nec peccatum esse dicimus nuptias, et earum tamen bonum non solum infra virginalem, verum etiam infra vidualem continentiam constituimus (*De sancta virg.* 21: ML 40,407).

2213. Res ergo ipsas si comparemus, nullo modo dubitandum est meliorem esse castitatem continentiae quam castitatem nuptiarum, cum tamen utrumque sit bonum (*De bono coni.* 23,28: ML 40,392).

2214. Iure divino continentia connubio, et nuptiis pia virginitas anteponitur (*De sancta virg.* 1: ML 40,397).

5 Iovinianus «sacrarum virginum meritum» aequabat «pudicitiae coniugali» II 22,1: ML 32,639). Quia vero Catholici «sanctam virginitatem nuptiis praeferabant» eos accusabat quasi Manichaeis patrocinares!» (*De nupt. et cone.* II 23,38: ML 44,458). Hinc Augustinus apologiam matrimonii fecit in libro *De bono coniugali*, quem proxime sequutus est liber *De sancta virginitate* ut ostenderet virginitatem magnum munus Dei esse, «et quanta humilitate» hoc munus custodiendum sit (*Retr.* II 23: ML 32,640). Cf. Félix García et Lope Cilleruelo, *Obras de San Agustín*: BAC, XII 35-39.136-137. Plura de errore Ioviniani, vide apud Reuter, o.c. 19-40.

De fine, bonis et essentia Matrimonii

Summanum.—Propter hoc femina nubet, ut mater fiat. Ipsum vocabulum «matrimonium» hoc indicat. Procreatio filiorum ad gloriam connubii pertinet, non ad poenam peccati; propterea, iam ante peccatum Adae nuptiae benedictionem a Deo habuerunt, ut coniugati crescerent. Ipsae *tabulae matrimoniales*, quae coram omnibus legebantur, indicabant quod uxores ducebantur procreandorum filiorum causa: 2215-2218.—Multa enumerat bona Matrimonii, inter quae: *proles, fides, sacramentum*: 2219-2224.—Actus coniugalis non est essentialis Matrimonio. Etiam servata pari consensu perpetua continentia, coniugium permanet. Ita S. Ioseph et Beata Virgo vere coniuges fuerunt, ipsa copulatione coniugii, absque commixtione camis. Hoc est excellentissimum in coniugio Christianorum. Matrimonium ergo consistit in copulatione coniugii, seu in iure ad corpus alterius, non vero in usu istius iuris. Generatio includit piam educationem filiorum atque eorum in Christo regenerationem. Severissime carpit Augustinus eos qui propagationi prolis opere malo obsistunt, aut qui abortum committunt: 2225-2233.

2215. Matrimonium quippe ex hoc appellatum est, quod non ob aliud debeat femina nubere, quam ut mater fiat fC. *Faust. Man.* XIX 26: ML 42,365).

2216. Prima itaque naturalis humanae societatis copula vir et uxor est... Consequens est connexio societatis in filiis, qui unus honestus fructus est, non coniunctionis maris et feminae, sed concubitus (*De bono coni.* 1: ML 40,373).

2217. Illa vero benedictio nuptiarum, ut coniugati crescerent, et multiplicarentur, et implerent terram, quamvis et in delinquentibus manserit; tamen antequam delinquerent data est, ut cognosceretur procreationem filiorum ad gloriam connubii, non ad poenam pertinere peccati (*De civ. Dei* XIV 21: ML 41,428).

2218. Caeterum qui uxoris carnem amplius appetit, quam praescribit limes ille, liberorum procreandorum causa, contra ipsas tabulas facit, quibus eam duxit uxorem. Recitantur tabulae, et recitantur in conspectu omnium attestantium, et recitatur liberorum procreandorum causa; et vocantur tabulae matrimoniales. Nisi ad hoc dentur, ad hoc accipiantur uxores, quis sana fronte dat filiam suam libidini alienae? Sed ut non erubescant parentes, cum dant, recitantur tabulae (*S.* 51,22: ML 38,345).

2219. Bonum ergo coniugii, quod etiam Dominus in Evangelio confirmavit, non solum quia prohibuit dimittere uxorem, nisi ex causa fornicationis (Mt. 19,9), sed etiam quia venit invitatus ad nuptias (Io. 2,2), cur sit bonum merito quaeritur. Quod mihi non videtur propter solam filiorum procreationem, sed propter ipsam etiam naturalem in diverso sexu societatem... Habent etiam id bonum coniugia, quod carnalis vel iuvenilis incontinentia, etiamsi vitiosa est, ad propagandae prolis redigitur honestatem, ut ex malo

libidinis aliquid boni faciat copulatio coniugalis. Deinde quia reprimatur, et quodam modo verecundius aestuat concupiscentia carnis quam temperat parentalis affectus. Intercedit enim quaedam gravitas fervidae voluptatis, cum in eo quod sibi vir et mulier adhaerescunt, pater et mater esse meditantur (*De bono coni.* 3,3: ML 40,375).

2220. Huc accedit quia in eo ipso quod sibi invicem coniuges debitum solvunt, etiamsi id aliquanto intemperantius et incontinentius expetant, fidem tamen sibi pariter debent... Huius autem fidei violatio dicitur adulterium, cum vel propriae libidinis instinctu, vel alienae consensu, cum altero vel altera contra pactum coniugale concumbitur: atque ita frangitur fides; quae in rebus etiam corporeis et abiectis magnum animi bonum est (*De bono coni.* 4,4: ML 40,376) L

2221. Iam in ipsa quoque immoderatiore exactione debiti carnalis, quam eis non secundum imperium praecipit, sed secundum veniam concedit Apostolus, ut etiam praeter causam procreandi sibi misceantur; etsi eos pravi mores ad talem concubitus impellunt, nuptiae tamen ab adulterio seu fornicatione defendunt. Neque enim illud propter nuptias admittitur, sed propter nuptias ignoscitur. Debent ergo sibi coniugati non solum ipsius sexus sui commiscendi fidem, liberorum procreandorum causa, quae prima est humani generis in ista mortalitate societas; verum etiam infirmitatis invicem excipiendae, ad illicitos concubitus evitandos, mutuam quodam modo servitutem; ut etsi alteri eorum perpetua continentia placeat, nisi ex alterius consensu non possit (*De bono coni.* 6,6: ML 40,377).

2222. Neque enim quia incontinentia malum est, ideo connubium, vel quo incontinentes copulantur, non est bonum: imo vero non propter illud malum culpabile est hoc bonum, sed propter hoc bonum veniale est illud malum; quoniam id quod bonum habent nuptiae, et quo bonae sunt nuptiae peccatum esse nunquam potest. Hoc autem tripartitum est: fides, proles, sacramentum. In fide attenditur ne praeter vinculum coniugale, cum altera vel altero concumbatur: in prole, ut amanter suscipiatur, benigne nutriatur, religiose educetur: in sacramento autem, ut coniugium non separetur, et dimissus aut dimissa nec causa prolis alteri coniungatur (*De Gen. ad litt.* IX 7,12: ML 34,397) 2.

2223. In nuptiis tamen bona nuptialia diligantur, proles, fides, sacramentum. Sed proles, non ut nascatur tantum, verum etiam ut renascatur: nascitur namque ad poenam, nisi renascatur ad vitam. Fides autem, non qualem habent inter se etiam infideles zelantes carnem. Quis enim vir, quamlibet impius, vult adulteram uxorem? aut quae mulier, quamlibet impia, vult adulterum virum? Hoc in

1 Bonum fidei coniugalis violatur per adulterium, quod etymologice sonat, *quasi ad alterum*: «Non eat ille ad alteram, et illa ad alterum: unde appellatum est adulterium, quasi ad alterum» (S. 51,13,22: ML 38,345).

2 Textus classicus Augustini. Ut aptissime Romanus Pontifex Pius XI testatur, haec tria bona nuptiarum, *proles, fides, sacramentum*, iure dicuntur continere, «luculentissimam totius de Christiano connubio doctrinae summam». Litt. encycl. *Casti connubii*: AAS 22 (1930) 543.

connubio bonum naturale est quidem, carnale tamen \ Sed membrum Christi coniugis adulterium coniugi debet timere, non sibi; et a Christo sperare fidei praemium, quam exhibet coniugi. Sacramentum vero, quod nec separati nec adulterati amittunt, coniuges concorditer casteque custodiant. Solum est enim quod etiam sterile coniugium tenet iure pietatis, iam spe fecunditatis amissa propter quam fuerat copulatum. Haec bona nuptialia laudet in nuptiis, qui laudare vult nuptias. Carnis autem concupiscentia non est nuptiis imputanda, sed toleranda. Non est enim ex naturali connubio veniens bonum, sed ex antiquo peccato accidens malum (*De nupt. et cone.* I 17,19; ML 44,424).

2224. Bonum ergo sunt nuptiae in omnibus quae sunt propriae nuptiarum. Haec autem sunt tria, generandi ordinatio, fides pudicitiae, connubii sacramentum. Propter ordinationem generandi scriptum est: *Volo iuniores nubere, filios procreare, matresfamilias esse* (1 Tim. 5,14). Propter fidem pudicitiae: *Uxor non habet potestatem sui corporis, sed vir: similiter et vir non habet potestatem sui corporis, sed mulier* (1 Cor. 7,4). Propter connubii sacramentum: *Quod Deus coniunxit, homo non separet* (Mt. 19,6) (*De pece. orig.* 34.39: ml 44.404).

2225. Beatiora sane coniugia iudicanda sunt, quae sive filiis procreatis, sive etiam ista terrena prole contempta, continentiam inter se pari consensu servare potuerint: quia neque contra illud praeceptum fit, quod Dominus dimitti coniugem vetat; non enim dimittit, qui cum ea non carnaliter, sed spiritualiter vivit (*De s. Dom. in Monte* I 14,39: ML 34,1249):

2226. Potest igitur christianus cum coniuge concorditer vivere; sive indigentiam carnalem cum ea supplens, quod secundum veniam, non secundum imperium dicit Apostolus; sive filiorum propagationem, quod iam nonnullo gradu potest esse laudabile; sive fraternam societatem, sine ulla corporum commixtione, habens uxorem tanquam non habens, quod est in coniugio Christianorum excellentissimum atque sublime (*De s. Dom. in Monte* I 15,42: ML 34,1250).

2227. Exsequitur ergo humanam generationem Christi Matthaeus, ab Abraham generatores commemorans, quos perducit ad Ioseph virum Mariae de qua natus est Iesus. Neque enim fas erat ut ob hoc cum a coniugio Mariae separandum putaret, quod non ex eius concubitu, sed virgo peperit Christum. Hoc enim exemplo magnifice insinuat fidelibus coniugatis, etiam servata pari consensu continentia, posse permanere vocarique coniugium, non permixto corporis sexu, sed custodito mentis affectu: praesertim quia nasci eis etiam filius potuit sine ullo complexu carnali, qui propter solos gignendos filios adhibendus est. 3. Cum igitur ipse narrat, non ex concubitu Ioseph, sed ex Maria virgine natum Christum;

3 Quia matrimonium contractus est bilateralis, fidelitas coniugalitatis proprietas est etiam matrimonii inter infideles. Hoc, ut patet, multo magis valet de matrimonio Christianorum.

unde eum patrem eius appellat, nisi quia et virum Mariae recte intelligimus sine commixtione carnis, ipsa copulatione coniugii; et ob hoc etiam Christi patrem multo coniunctius, qui ex eius coniuge natus sit, quam si esset aliunde adoptatus? Unde manifestum est illud, quod ait, *Ut putabatur, filius Ioseph* (Lc. 3,23), propter illos dixisse, qui eum ex Ioseph, sicut alii homines nascuntur, natum arbitrabantur (*De cons. evang.* II 1,2,3: ML 34,1071-72).

2228. Quibus vero placuerit ex consensu, ab usu carnalis concupiscentiae in perpetuum continere, absit ut inter illos vinculum coniugale rumpatur: imo firmitus erit, quo magis ea pacta secum inierint, quae carius concordiusque servanda sunt, non voluptariis nexibus corporum, sed voluntariis affectibus animorum. Neque enim fallaciter ab angelo dictum est ad Ioseph, *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam* (Mt. 1,20). Coniux vocatur ex prima fide desponsationis, quam concubitu nec cognoverat, nec fuerat cogniturus: nec perierat, nec mendax manserat coniugis appellatio, ubi nec fuerat, nec futura erat carnis ulla commixtio (*De nupt. et cone.* I 11,12: ML 44,420).

2229. Bonum ergo sunt nuptiae, in quibus tanto meliores sunt coniugati, quanto castiores ac fideliores Deum timent, maxime si filios quos carnaliter desiderant, etiam spiritualiter nutrant (*De bono coni.* 19: ML 40,389).

• 2230. Nec ideo laudanda es, quia eos (filios) habes, sed quia pie nutrire atque educare studes (*De bono vid.* 14,18: ML 40,441) 4.

2231. Quapropter qui non hac intentione, hac voluntate, hoc fine generant filios, ut eos ex membris hominis primi in membra transferant Christi, sed infideles parentes de infideli prole glorientur; etiamsi tanta sit observantia, ut secundum matrimoniales tabulas nonnisi liberorum procreandorum causa concumbant, non est in eis vera pudicitia coniugalis. ... Quomodo vera ratione pudicum corpus asseritur, quando a vero Deo ipse animus fornicatur? (*De nupt. et cone.* I 4,5: ML 44,416).

2232. Quae voluntas in connubiis fidelium non eo fine determinatur, ut transituri filii nascentur in saeculo isto, sed ut permansuri renascantur in Christo. Quod si provenerit, merces erit de coniugio plenae felicitatis: si autem non provenerit, pax erit coniugibus bonae voluntatis (*De nupt. et cone.* I 8,9: ML 44,419).

2233. Sed tamen aliud est, non concumbere nisi sola voluntate generandi, quod non habet culpam; aliud, carnis concumbendo appetere voluptatem, sed non praeter coniugem, quod venialem habet culpam. Quia etsi non causa propagandae prolis concumbitur, non tamen huius libidinis causa propagationi prolis obsistitur, sive voto malo, sive opere malo. Nam qui hoc faciunt quamvis vocentur coniuges, non sunt, nec ullam nuptiarum retinent veritatem, sed honestum nomen velandae turpitudini obtendunt. Produntur autem

4 Hunc librum seu epistolam misit ad Julianam viduam, matrem virginis Demetriadis.

quando eo usque progrediuntur, ut exponant filios, qui nascuntur invitis. Oderunt enim nutrire vel habere, quos gignere metuebant. Itaque cum in suos saevit, quos nolens genuit tenebrosa iniquitas, clara iniquitate in lucem promitur, et occulta turpitudine manifesta crudelitate vincitur. Aliquando eo usque pervenit haec libidiosa crudelitas, vel libido crudelis, ut etiam sterilitatis venena procuret; et si nihil valuerit, conceptos fetus aliquo modo intra viscera exstinguat ac fundat, volendo suam prolem prius interire quam vivere; aut si in utero iam vivebat, occidi antequam nasci. Prorsus si ambo tales sunt, coniuges non sunt: et si ab initio tales fuerunt, non sibi per connubium, sed per stuprum potius convenerunt. Si autem non ambo sunt tales, audeo dicere, aut illa est quodammodo meretrix mariti, aut ille adulter uxoris (*De nupt. et concup. I* 15,17: ML 44,423) 5.

CAPUT IV

De unitate Matrimonii

Summarium.—Polygamia non est contra naturam nuptiarum. Non opponitur fini Matrimonii seu procreationi prolis. Per polyandriam vero non obtinetur multiplicatio prolis; hinc numquam licita est, neque permissa fuit sub Veteri Lege. Monogamia, quamvis non essentialis nuptiis, magis tamen pertinet ad nuptiarum bonum, uti ex primaeva institutione apparet: 2234-2240.—Sanctis patribus Veteris Testamenti polygamia permissa fuit, propter prolem multiplicandam. Nullus tamen Christianorum dubitare debet eos Deo placuisse. Secundae nuptiae licitae sunt, quamvis vidualis continentia honorabilior sit: 2241-2250.

2234. Ideoque non sicut uni viro etiam plures habere licebat uxores, ita uni feminae plures viros, nec prolis ipsius causa, si forte illa parere posset, ille generare non posset. Occulta enim lege naturae amant singularitatem quae principantur: subiecta vero non solum singula singulis, sed si ratio naturalis vel socialis admittit, etiam plura uni non sine decore subduntur. Neque enim sic habet unus servus plures dominos, quomodo plures servi unum dominum. Ita duobus seu pluribus maritis vivis nullam legimus servisse sanctarum: plures autem feminas uni viro legimus, cum gentis illius societas sinebat, et temporis ratio suadebat: neque enim contra naturam nuptiarum est (*De bono coni.* 17,20: ML 40,387).

2235. Nec tunc licuit (polyandria), nec nunc licet, nec unquam licebit (*De bono coni.* 18,21: ML 40,388).

2236. Nam si Deo patrum nostrorum, qui etiam noster est, illa numerositas coniugum propterea non displicuisset, ut copiosius se libido lactaret, ita etiam sanctae feminae servissent pluribus singulae: quod si aliqua faceret, quid eam nisi concupiscentiae tur-

- De quaestionibus ad Theologiam Moralem pertinentibus relate ad vitam V,dC GrEGORI° Armas· La moral de San Agustín (Madrid 1954)

pitudo compelleret, ut plures viros haberet, quando ista licentia plures filios non haberet?... Unde si una concumbat cum pluribus quia non est ei hinc multiplicatio prolis, sed frequentatio libidinis, coniux non potest esse, sed meretrix (*De nupt. et cone. I 9,10: ML 44,419*).

2237. Verumtamen magis pertinere ad nuptiarum bonum, non unum et multas, sed unum et unam, satis indicat ipsa prima divinitus facta coniugum copula, ut inde connubia sumerent initium, ubi honestius attenderetur exemplum (*De nupt. et cone. I 9,10: ML 44,419*).

2238. Possit enim homo dimittere sterilem uxorem, et ducere de qua filios habeat: et tamen non licet; et nostris quidem iam temporibus ac more Romano, nec superducere, ut amplius habeat quam unam vivam (*De bono coni. ML 40,378*).

2239. Nec est enim nunc propagandi necessitas, quae tunc fuit, quando et parientibus coniugibus alias propter copiosiore posteritatem superducere licebat, quod nunc certe non licet (*De bono coni. 15,17: ML 40,385*).

2240. Sed quoniam ex multis animis una civitas futura est habentium animam unam et cor unum in Deum (Act. 4,32)... propterea Sacramentum nuptiarum temporis nostri sic ad unum virum et unam uxorem redactum est, ut Ecclesiae dispensatorem non liceat ordinare, nisi unius uxoris virum. ... Sicut ergo Sacramentum pluralium nuptiarum illius temporis significavit futuram multitudinem Deo subiectam in terrenis omnibus gentibus; sic Sacramentum nuptiarum singularum nostri temporis significat unitatem omnium nostrum subiectam Deo futuram in una caelesti civitate (*De bono coni. 18,21: ML 40,387-388*).

2241. Regno terreno veteres iusti caeleste regnum imaginabantur, et praenuntiabant. Sufficiendae prolis causa erat uxorem plurium simul uni viro habendarum inculpabilis consuetudo (Gen. 16,3; 25,1; et 2 Reg. 5,13); et ideo unam feminam maritos habere plurimos honestum non erat: non enim mulier eo est fecundior, sed meretricia potius turpitudine est, vel quaestum vel liberos vulgo quaerere. In huiusmodi moribus quidquid illorum temporum sancti non libidinose faciebant, quamvis ea facerent quae hoc tempore nisi per libidinem fieri non possunt, non culpat Scriptura (*De doct. chr. III 12,20: ML 34,73*).

2242. Tamen plures feminae uni viro nunquam licite iungentur, nisi ex hoc plures filii nascerentur (*De nupt. et cone. I 9,10: ML 44,419*).

2243. Haec enim propagatio filiorum, quae in sanctis patribus propter generandum et conservandum populum Dei, in quo prophetiam Christi praecedere oportuit, officiosissima fuit, nunc iam non habet illam necessitatem. Patet quippe iam ex omnibus gentibus spiritualiter gignendorum, undecumque carnaliter nati fuerint, copia filiorum (*De nupt. et cone. I 13,14: ML 44,422*).

in
Mi
nr

I*
Y:
im

2244.. Sic patres sanctos ex Abraham et ante Abraham, quibus Deus quod ei placuerunt perhibet testimonium, usos fuisse coniugibus neminem oportet dubitare christianum; quando quibusdam etiam singulis plures habere concessum est, ubi ratio fuit prolis multiplicandae, non variandae appetitio voluptatis (*De nupt. et cone.* I 8,9: ML 44,419).

2245. Sic illi priores sancti, homines Dei, filios quaerebant, filios suscipere volebant. ... Ad hoc feminis miscebantur, ut filios procrearent. Ideo illis permissum est ut plures haberent. Nam si libido immoderata placeret Deo, sic permetteretur illo tempore, ut una femina haberet plures viros, quomodo unus vir plures feminas. Quare omnes feminae castae non habebant amplius uno viro, vir autem plures feminas: nisi quia plures habere feminas unum virum, pertinet ad prolis numerositatem; una autem femina non quo plures habuerit viros, plures poterit parere filios? (*S.* 51,15.25: ML 38,347).

2246. Sicut dicitur, Non liceat mulieri nubere alteri, nisi mortuo viro; si ante viri mortem nupserit, rea est: si post viri mortem non nupserit, non est rea; non enim iussa est nubere, sed permissa (*De s. Dom. in Monte* I 16,43: ML 34,1251).

2247. Item cum dicit, *Mulier alligata est, quamdiu vir eius vivit; quod si mortuus fuerit vir eius, liberata est: cui vult nubat, tantum in Domino: beatior autem erit, si sic permanserit, secundum meum consilium* (1 Cor. 7,39); satis ostendit beatam esse in Domino etiam post mortem viri iterum nubentem fidelem, sed in eodem Domino viduam beatiorem... 6. Quapropter hoc primum oportet ut noveris bono quod elegisti non damnari secundas nuptias, sed inferius honorari. Nam sicut bonum sanctae virginitatis, quod elegit filia tua, non damnat unas nuptias tuas; sic nec viduitas tua, cuiusquam secundas (*De bono vid.* 4,5.6: ML 40,433).

2248. Haec ideo disputo, ne arbitreris vel secundas nuptias crimen esse, vel quascumque nuptias, cum sint nuptiae, malum esse (*De bono vid.* 11,14: ML 40,439).

2249. Quapropter nec contra humanae verecundiae sensum audeo dicere, ut quoties voluerit, viris mortuis nubat femina: nec ex meo corde praeter Scripturae sanctae auctoritatem quaslibet nuptias audeo condemnare (*De bono vid.* 12,15: ML 40,440).

2250. De tertiis et de quartis et de ultra pluribus nuptiis solent homines movere quaestionem. Unde ut breviter respondeam, nec ulla nuptias audeo damnare, nec eis verecundiam numerositatis auferre (*De bono vid.* 12,15: ML 40,439).

De inclissolubilitate Matrimonii

Suimnnum.—Vinculum Matrimonii Christianorum non solvitur nisi coniugis morte. Indissolubilitas est *res Matrimonii*. Matrimonium non solvitur neque propter adulterium. Quando dicitur mortem alterius solvere Matrimonium, intelligi debet de morte corporis, quamvis adulterium iam sit mors animae: 2251-2255.—Neque exceptionem pro solvendo Matrimonio invenitur in verbis «nisi ob fornicationem*», quae leguntur apud Mt. 19,9. Aliter non par esset conditio uxoris. Appellat etiam ad loca parallela clariora apud Mc. et Lc. Non clare patet utrum docuerit Matrimonium esse etiam iure naturae indissolubile, necne. Sed Matrimonium christianorum propter *sacramentum*, est omnino indissolubile: 2256-2263.—Licite potest dimitti coniux ob causam fornicationis. De quam fornicatione agatur, utrum de fornicatione camis tantum, quae in stupris committitur, an etiam de fornicatione spiritus, «latebrosissima quaestio est»: 2264-2267.—Privilegium Paulinum ut consilium interpretatur, nisi salus animae partis fidelis in detrimentum venerit. Separatis tamen non licet secundum Matrimonium contrahere: 2268-2271.

2251. Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque omnes homines in causa generandi est, et in fide castitatis: quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate Sacramenti, per quam nefas est etiam repudio discedentem alteri nubere, dum vir eius vivit, nec saltem ipsa causa pariendi; quae cum sola sit qua nuptiae fiunt, nec ea re non subséquente propter quam fiunt, solvitur vinculum nuptiale nisi coniugis morte (*De bono coni.* 29,32: ML 40,394).

2252. Qui enim *dimittit uxorem suam, excepta causa fornicationis, facit eam moechari* (Mt. 5,32). Usque adeo foedus illud initum nuptiale cuiusdam sacramenti res est, ut nec ipsa separatione irritum fiat: quandoquidem vivente viro, et a quo relictus est, moechatur, si alteri nupserit; et ille huius mali causa est qui reliquit (*De bono coni.* 7,6: ML 40,378).

2253. Quod si quisquam fecerit, non lege huius saeculi, ubi interveniente repudio sine crimine conceditur cum aliis alia copulare connubia; quod etiam sanctum Moysen Dominus, propter duritiam cordis illorum, Israëlitis permisisse testatur: sed lege Evangelii reus est adulterii; sicut etiam illa si alteri nupserit... Ita manet inter viventes quiddam coniugale, quod nec separatio, nec cum altero copulatio possit auferre. Manet autem ad noxam criminis, non ad vinculum foederis: sicut apostatae anima, velut de coniugio Christi recedens, etiam fide perdita Sacramentum fidei non amittit, quod lavacro regenerationis accepit (*De nupt. et cone.* I 10,11: ML 44,420).

2254. *Igitur vivente viro, vocabitur adultera, si fuerit cum alio viro. Si autem mortuus fuerit vir eius, liberata est a lege, ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro* (Rom. 7,3). Haec verba Apostoli toties repetita, toties inculcata, vera sunt, viva sunt, sana sunt, plena sunt. Nullius viri posterioris mulier uxor esse incipit, nisi prioris esse desiverit. Esse autem desinet uxor prioris, si moriatur vir eius;

non si fornicetur. Licite itaque dimittitur coniux ob causam fornicationis; sed manet vinculum prioris, propter quod fit reus adulterii, qui dimissam duxerit etiam ob causam fornicationis (*De coni. adult.* II 4: ML 40,473) L

2255. Manente in se vinculo foederis conjugalis, uxor dimittitur ob causam fornicationis, nec carebit illo vinculo, etiamsi nunquam reconcilietur viro; carebit autem, si mortuus fuerit vir eius... Remanet itaque ut, si sapere secundum Apostolum volumus, non dicamus virum adulterum pro mortuo deputandum, et ideo licere uxori eius alteri nubere. Quamvis enim sit mors adulterium, non corporis, sed quod peius est, animae: non tamen et de ista morte loquebatur Apostolus, cum dicebat, *Quod si mortuus fuerit vir eius, cui vult nubat* (1 Cor. 7,39); sed de illa sola qua de corpore exitur. Quoniam si per conjugis adulterium conjugale solvitur vinculum sequitur illa perversitas, quam cavendam esse monstravi, ut et mulier per impudicitiam solvatur hoc vinculo: quae si solvitur, libera erit a lege viri; et ideo, quod insipientissime dicitur, non erit adultera si fuerit cum alio viro, quia per adulterium liberata est a priore viro. Quod si ita est a veritate devium, ut nullus id, non dico christianus, sed humanus sensus admittat; profecto *mulier alligata est, quamdiu vir eius vivit* (1 Cor. 7,39): quod ut apertius dicam, quamdiu vir eius in corpore est. Pari ergo forma et vir alligatus est, quamdiu mulier eius in corpore est. Unde si vult dimittere adulteram, non ducat alteram, ne quod in illa culpat, ipse committat. Similiter et mulier si dimittit adulterum, non sibi copulet alterum: alligata est enim, quamdiu vir eius vivit; nec a lege viri nisi mortui liberatur, ut non sit adultera, si fuerit cum alio viro (*De coni. adult.* II 5: ML 40.473).

2256. Illud ergo quod Dominus, non quidem in sermone ipso qui exponebatur a nobis, sed tamen alibi ait, *Quicumque dimiserit uxorem suam, nisi ex causa fornicationis, et aliam duxerit, moechatur* (Mt. 19,9), si hoc modo intelligendum est, ut quicumque causa fornicationis dimiserit et aliam duxerit, non moechetur; non videtur in hac causa par forma esse mariti et uxoris: quandoquidem mulier etiamsi causa fornicationis discesserit a viro et alii nupserit, moechatur, vir autem si eadem causa uxorem dimiserit et aliam duxerit, non moechatur. At si par forma est in utroque, uterque moechatur, si se alteri iunxerit, etiam cum se a fornicante disiunxerit. Parem vero esse formam in hac causa viri atque mulieris ibi ostendit Apostolus (quod saepe commemorandum est), ubi cum dixisset, *Uxor non habet potestatem corporis sui, sed vir*; adiecit atque

† De indissolubilitate Matrimonii *ex professo* egit S. Augustinus in duobus libris *De coniugiis adulterinis ad Pollentium*. Quae in opere *De s. Domini in Monte* circa indissolubilitatem Matrimonii Augustinus scripserat non plene placuerunt Pollentio. et Augustinum «consulens» quasdam obiectiones ad eum misit. Quibus Augustinus respondit in opere *De coni. adult.* Pollentius inter alia redarguitur, quia putabat adulterio perinde ac morte solvi coniugium, adulterium pro morte interpretando.

ait, *Similiter et vir non habet potestatem corporis sui, sed mulier* (i Cor. 7,4) (*De coni, adult.* I 8: ML 40,455).

2257. Quemadmodum igitur si dixerimus, Quicumque mulierem a marito praeter causam fornicationis dimissam duxerit, moechatur, procul dubio verum dicimus; nec tamen ideo illum qui propter causam fornicationis dimissam duxerit, ab hoc crimine absolvimus, sed utrosque moechos esse minime dubitamus: ita eum qui praeter causam fornicationis uxorem dimiserit et aliam duxerit, moechum pronuntiamus; nec ideo tamen eum qui propter calisam fornicationis dimiserit, et alteram duxerit, ab huius peccati labe defendimus. Ambos enim, licet alterum altero gravius, moechos tamen esse cognoscimus (*De coni, adult.* I 9,9: ML 40,456) 2.

2258. Sed si hoc evangelista Matthaeus, quia expressa una specie alteram tacuit, facit ad intelligendum difficile; numquid non alii generaliter idipsum ita complexi sunt, ut de utroque posset intelligi? Nam secundum Marcum sic scriptum est: *Quicumque dimiserit uxorem suam, et alteram duxerit, adulterium committit super eam; et si uxor dimiserit virum suum, et alii nupserit, moechatur* (Mc. 10,11-12). Secundum Lucam sic: *Omnis qui dimittit uxorem suam, et alteram ducit, moechatur; et qui dimissam a viro ducit, moechatur* (Lc. 16,18). Qui ergo nos sumus, ut dicamus, Est qui moechatur, uxore sua dimissa alteram ducens, et est qui hoc faciens non moechatur, cum Evangelium dicat omnem moechari qui hoc facit? Proinde si quicumque hoc fecerit, id est, omnis qui hoc fecerit, ut uxore sua dimissa alteram ducat, moechatur; sine dubitatione ibi sunt ambo, et qui praeter causam fornicationis, et qui propter causam fornicationis dimittit uxorem. Hoc est enim, *Quicumque dimiserit*: hoc est, *Omnis qui dimittit* (*De coni, adult.* I 9,10: ML 40,457) 3.

2259. Nec tamen nisi in civitate Dei nostri, in monte sancto eius (Ps. 47,2), talis est causa cum uxore (*De bono coni.* 7,7: ML 40,379) 4.

2260. Caeterum aliter se habere iura Gentilium, quis ignorat; ubi interposito repudio, sine reatu aliquo ultionis humanae, et illa cui voluerit nubit, et ille quam voluerit ducit? Cui consuetudini simile aliquid, propter Israëliitarum duritiam, videtur permisisse Moyses de libello repudii (Deut. 24,1: Mt. 19,8). Qua in re exprobratio quam approbatio divortii magis apparet (*De bono coni.* 8: ML 40,379).

2 Sive ergo praeter fornicationem, sive propter fornicationem mulier dimissa fuerit, semper moechatur qui eam duxerit. Item ille moechatur, qui muliere dimissa praeter vel propter fornicationem, aliam duxerit. Nullam admittit exceptionem.

3 Textus obscurior Mt. ex Mc. et Lc. intelligendus, iuxta regulam hermeneuticae ab ipso Augustino traditam: «Ubi autem apertius ponuntur, ibi descendendum est quomodo in locis intelligantur obscuris» (*De doct. chr.* III 26,37: ML 34,79).

4 «In civitate Dei nostri, in monte sancto eius (Ps. 47,2), hoc est, in Ecclesia Christi» (*De nupt. et cone.* I 10,11 : ML 44,420).

B;

I

2261. Ego autem... praeter fidem quam sibi debent coniuges, ne fiant adulteria, et prolem cuius generandae causa sexus uterque miscendus est, adverti etiam tertium bonum quod esse in coniugibus debet, maxime pertinentibus ad populum Dei, quod mihi visum est esse aliquod sacramentum, ne divortium fiat vel ab ea coniuge quae non potest parere (*C. Iui. V 12,46: ML 44,810*)⁵.

2262. Solum est enim (sacramentum) quod etiam sterile coniugium tenet iure pietatis, iam spe fecunditatis amissa propter quam fuerat copulatum (*De nupt. et cone. I 17,19: ML 44,424*).

2263. Hoc enim custoditur in Christo et Ecclesia, ut vivens cum vivente in aeternum nullo divortio separetur (*De nupt. et conc.*

2264. Cur dixisti, Apostole, *quod si discesserit, manere innuptam?* Licetne discedere, an non licet? Si non licet, cur praecipis discedenti ut maneat innupta? Si autem licet, profecto est aliqua causa qua liceat. Haec autem inquisita non invenitur, nisi quam solam Salvator excepit, id est, causa fornicationis (*De coni, adult. I 3: ML 40,453*).

2265. Licite itaque dimittitur coniux ob causam fornicationis; sed manet vinculum prioris, propter quod fit reus adulterii, qui dimissam duxerit etiam ob causam fornicationis (*De coni, adult. II 4: ML 40,473*).

2266. Et qui bene eruditi sunt in fide catholica, noverunt quod Deus fecerit nuptias, et sicut coniunctio a Deo, ita divortium a diabolo sit. Sed propterea in causa fornicationis licet uxorem dimittere, quia ipsa esse uxor prior noluit, quae fidem conjugalem marito non servavit (*In Io. Ev. tr. 9,2: ML 35,1459*).

2267. Ex quo intelligitur, quod propter illicitas concupiscentias non tantum quae in stupris cum alienis viris aut feminis committentur, sed omnino quaslibet, quae animam corpore male utentem a lege Dei aberrare faciunt, et perniciose turpiterque corrumpi, possit sine crimine et vir uxorem dimittere et uxor virum (*De s. Dom. in Monte I 16,46: ML 34,1253*)⁶.

2268. Iam nunc illud videamus quod ait Apostolus, *Caeteris autem ego dico, non Dominus (1 Cor. 7,12)*: ad imparia scilicet, hoc est, ubi non ambo christiani fuerant, coniugia loquitur. Quod mihi visum est eum monendo dixisse. Quia enim coniux fidelis relinquere coniugem licite potuit infidelem, ideo fieri hoc non Dominus,

⁵ Aliquam ergo rationem sacramentalem videtur tribuere omni matrimonio. Cf. plura apud Pereira, *o.c.* 127-129.

⁶ Fatetur Augustinus in *Retr.* «latebrosissimam esse quaestionem» cum de determinanda natura fornicationis, qua commissa coniux possit dimitti, agitur. Quod propter eam fornicationem «quae in stupris committitur» liceat coniugem dimittere, «nulla quaestio est». Difficultas occurrit cum de fornicatione spiritus quaeritur, de qua dicitur: *Perdidisti omnem qui fornicatur abs te* (Ps. 72,27) (I 19,6: ML 32,616). Difficultatem ergo invenit Augustinus in determinanda causa sufficienti pro dimissione coniugis; hoc tamen nihil refert ad indissolubilitatem Matrimonii, cum sive praeter, sive propter fornicationem coniux dimissus sit. Matrimonium semper indissolubile maneat

sed Apostolus prohibet. Quod enim Dominus prohibet, fieri omnino non licet. Monet ergo Apostolus, quo possit esse multorum occasio lucratorum, ut fideles coniuges in relinquendis infidelibus permissa licentia non utantur. Tibi autem videtur infideles quoque dimitti a fidelibus non licere, quia hoc vetat Apostolus: cum ego dicam licere, quia hoc non vetat Dominus; non tamen expedire, quia hoc ne fiat, monet Apostolus: qui reddit etiam rationem cur fieri non expediat, quamvis liceat. *Quid enim scis, inquit, mulier, si virum salvum facies? aut unde scis, vir, si uxorem salvam facies?* Cum etiam superius dixisset, *Sanctificatus est enim vir infidelis in uxore, et sanctificata est mulier infidelis in fratre*, hoc est, in christiano; *alioquin filii vestri, inquit, immundi essent; nunc autem sancti sunt* (1 Cor. 7,12-16). Sic ad lucrandos coniuges et filios Christo, etiam exemplis quae iam provenerant videtur hortatus. Cur ergo non expediat etiam infideles coniuges dimitti a fidelibus, causa evidenter expressa est. Non enim propter vinculum cum talibus coniugale servandum, sed ut acquirantur in Christum, recedi ab infidelibus coniugibus Apostolus vetat (*De coni, adult.* I 13,14: ML 40,459).

2269. Nec prohiberi a Domino debuit fidelis infidelem dimittere, nec iuberi: ideo scilicet non prohiberi, quia iustitia permittit a fornicante discedere, et infidelis hominis fornicatio est maior in corde; nec vera eius pudicitia cum coniuge dici potest, quia *Omne quod non est ex fide, peccatum est* (Rom. 16,23): quamvis veram fidelis habeat pudicitiam etiam cum infideli coniuge, qui non habet veram. Ideo autem nec iuberi debuerunt fideles ab infidelibus separari, quia non contra iussionem Domini Gentiles fuerant ambo coniuncti (*De coni, adult.* I 18,20: ML 40,462-463).

2270. Sic ergo quamvis Dominus dederit uxorem viro, relinquenda est tamen, si opus est, propter regnum caelorum. Non enim hoc semper necesse est, sicut Apostolus dicit: *Si quis fidelis habet uxorem infidelem, et haec consentit habitare cum illo, non dimittat eam*. Significat utique quod si non consentit habitare cum illo, id est, si exsecratur in illo fidem Christi, et non eum patitur quod christianus est, relinquenda est propter regnum caelorum: sicut idem apostolus in sequentibus dicit, *Quod si infidelis discedit, discedat; non est enim subiectus servituti frater aut soror in huiusmodi* (1 Cor. 7,15). Si quis ergo relinquit regnum caelorum, dum non vult relinquere uxorem non ferentem christianum virum, improbatur a Domino (*C. Adim.* 3,2: ML 42,133).

2271. Propter quodlibet tamen fornicationis genus, sive carnis sive spiritus, ubi et infidelitas intelligitur, et dimisso viro non licet alteri nubere, et dimissa uxore non licet alteram ducere; quoniam Dominus nulla exceptione facta dicit, *Si uxor dimiserit virum suum et alii nupserit, moechatur; et, Omnis qui dimittit uxorem suam, et ducit alteram, moechatur* (*De coni, adult.* I 25,31: ML 40,469)⁷.

⁷ Benigniori modo Ecclesia Privilegium Paulinum interpretatur.

An Matrimonium sit Sacramentum Novae Legis |

iK
MI
'H
l'k

»>»
III

R:
*:
>

J

r.

Smmum.—Symbolismum religiosum et sacramentale Matrimonio tribuit. Matrimonium Adae et Evae, et Matrimonium Christianorum sacramentum sunt unionis Christi et Ecclesiae. Loquitur etiam de significatione sacramentali matrimonii apud populum Iudaicum. Quamdā rationem sacramenti etiam matrimonio inter paganos tribuit. Tria bona nuptiarum impleta sunt in matrimonio Beatae Virginis et S. Ioseph: 2272-2278.—Non videtur argui posse ex voce «sacramenti», quam saepe latiori sensu usurpat, neque certo constat strictiori sensu eam hic adhibuisse. Asserit etiam rem sacramenti esse indissolubilitatem. Neque directe asserit Christum instituisse Matrimonium cum invitatus venit ad nuptias, sed confirmasse quod Deus fecerit nuptias: 2279-2280.—Aliunde tamen Matrimonium comparat Sacramento Baptismi, Sacramento Ordinis et unioni Christi et Ecclesiae. Proprietates quaedam derivat ex Matrimonio Christianorum, et hoc exaltat super matrimonium Iudaeorum et paganorum. Loquitur etiam de sanctitate sacramenti. Sed nullibi explicite asserit Matrimonium gratiam conferre. Dicendum ergo videtur universam eius doctrinam insinuare Matrimonium verum esse Sacramentum Novae Legis, non tamen peremptorium praebere argumentum: 2281-2288.

2272. Respondebit etiam connubii Sacramentum: De me ante peccatum dictum est in paradiso, *Relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una* (Gen. 2,24). Quod magnum Sacramentum dicit Apostolus in Christo et in Ecclesia (Eph. 5,32)... et certe his tribus bonis (proles, fides et sacramentum) perfecte se haberet bonitas nuptiarum, quibus etiam nunc bonae sunt nuptiae (*De nupt. et cone.* I 21,23: ML 44,427).

2273. Semel autem initum connubium in civitate Dei nostri, ubi etiam ex prima duorum hominum copula quoddam sacramentum nuptiae gerunt, nullo modo potest nisi alicuius eorum morte dissolvi (*De bono coni.* 15,17: ML 40,385).

2274. Plures uxores antiquorum patrum significaverunt futuras nostras ex omnibus gentibus Ecclesias uni viro subditas Christo... Sicut ergo Sacramentum pluralium nuptiarum illius temporis significavit futuram multitudinem Deo subiectam in terrenis omnibus gentibus; sic sacramentum nuptiarum singularum nostri temporis significat unitatem omnium nostrum subiectam Deo futuram in una caelesti civitate (*De bono coni.* 18,21: ML 40,388) 2.

2275. Neque fallaciter ab angelo dictum est ad Ioseph, *Noli timere accipere Mariam coniugem tuam* (Mt. 1,20). Coniux vocatur

1 Qui plura desideret de hac re, conferat Pereira, o.c. 172-228. Ibi etiam videri possunt nomina auctorum antiquiorum ac recentiorum qui de doctrina S. Augustini circa Sacramentum Matrimonii scripserunt. In quaestione utrum sanctus Doctor Matrimonium consideret ut Sacramentum Novae Legis sensu stricto non concordant auctores. 0

2 Quod aliquam rationem sacramenti etiam matrimonium inter paganos habeat, vide supra n.ZZol. r &

ex prima fide desponsationis, quam concubitu nec cognoverat, nec fuerat cogniturus... Erat quippe illa virgo ideo et sanctius et mirabilius iucunda suo viro, quia etiam fecunda sine viro, prole dispar, fide compar. Propter quod fidele coniugium parentes Christi vocari ambo meruerunt, et non solum illa mater, verum etiam ille pater eius, sicut coniux matris eius, utrumque mente, non carne (*De nupt. et cone.* I 11,12: ML 44,420-421).

2276. Omne itaque nuptiarum bonum impletum est in illis parentibus Christi, proles, fides, sacramentum. Prolem cognoscimus ipsum Dominum lesu: fidem, quia nullum adulterium: sacramentum, quia nullum divortium (*De nupt. et cone.* I 11,13: ML 44,421).

2277. Quoniam sane non tantum fecunditas, cuius fructus in prole est; nec tantum pudicitia, cuius vinculum est fides; verum etiam quoddam sacramentum nuptiarum commendatur fidelibus coniugatis, unde dicit Apostolus, Viri, *diligite uxores vestras, sicut et Christus dilexit Ecclesiam* (Eph. 5,25): huius procul dubio sacramenti res est, ut mas et femina connubio copulati quamdiu vivunt inseparabiliter perseverent, nec liceat, excepta causa fornicationis, a coniuge coniugem dirimi (Mt. 5,32) (*De nupt. et cone.* I 10,11: ML 44,420).

2278. Absit ergo ut sensu plane non humano, sed plane vano sic doleamus cum flagitia corriguntur, tanquam connubia dirimantur: maxime in civitate Dei nostri, in monte sancto eius (Ps. 47,3), hoc est in Ecclesia, ubi nuptiarum non solum vinculum, verum etiam sacramentum ita commendatur, ut non liceat viro uxorem suam alteri tradere (*De fide et op.* 7,10: ML 40,203).

2279. In nuptiis tamen bona nuptialia diligantur, proles, fides, sacramentum... Sacramentum vero, quod nec separati nec adulterati amittunt, coniuges concorditer casteque custodiant. Solum est enim quod etiam sterile coniugium tenet iure pietatis, iam spe fecunditatis amissa propter quam fuerat copulatum (*De nupt. et cone.* I 17, 10: ML 44,424).

2280. Quod Dominus invitatus venit ad nuptias, etiam excepta mystica significatione, confirmare voluit quod ipse fecit nuptias. Futuri enim erant, de quibus dixit Apostolus, prohibentes nubere (1 Tim. 4,3), et dicentes quod malum essent nuptiae, et quod diabolus eas fecisset: cum idem Dominus dicat in Evangelio, interrogatus utrum liceat homini dimittere uxorem suam ex qualibet causa, non licere excepta causa fornicationis. In qua responsione, si meministis, hoc ait: *Quod Deus coniunxit, homo non separet* (Mt. 19, 3-6). Et qui bene eruditi sunt in fide catholica, noverunt quod Deus fecerit nuptias, et sicut coniunctio a Deo, ita divortium a diabolo sit. Sed propterea in causa fornicationis licet uxorem dimittere, quia ipsa esse uxor prior noluit, quae fidem coniugalem marito non servavit. Nec illae quae virginitatem Deo vovent, quamquam amplio-rem gradum honoris et sanctitatis in Ecclesia teneant, sine nuptiis sunt: nam et ipsae pertinent ad nuptias cum tota Ecclesia, in quibus nuptiis sponsus est Christus. Ac per hoc ergo Dominus invitatus

venit ad nuptias, ut coniugalis castitas firmaretur, et ostenderetur sacramentum nuptiarum: quia et illarum nuptiarum sponsus personam Domini figurabat, cui dictum est, *Servasti vinum bonum usque adhuc* (Io. 2,10). Bonum enim vinum Christus servavit usque adhuc, id est. Evangelium suum (*In Io. Ev. tr.* 9,2: ML 35,1458).

2281. Sicut enim manente in se Sacramento regenerationis, excommunicatur cuiusquam reus criminis, nec illo Sacramento caret, etiamsi nunquam reconcilietur Deo: ita manente in se vinculo foederis coniugalis, uxor dimittitur ob causam fornicationis, nec carebit illo vinculo, etiamsi nunquam reconcilietur viro; carebit autem, si mortuus fuerit vir eius. Reus vero excommunicatus ideo nunquam carebit regenerationis Sacramento, etiam non reconciliatus, quoniam nunquam moritur Deus (*De coni. adult.* II 5: ML 40,473).

2282. Bonum igitur nuptiarum per omnes gentes atque omnes homines in causa generandi est, et in fide castitatis: quod autem ad populum Dei pertinet, etiam in sanctitate Sacramenti, per quam nefas est etiam repudio discedentem alteri nubere, dum vir eius vivit, nec saltem ipsa causa pariendi; quae cum sola sit qua nuptiae fiunt, nec ea re non subséquente propter quam fiunt, solvitur vinculum nuptiale nisi coniugis morte. Quemadmodum si fiat ordinatio cleri ad plebem congregandam, etiamsi plebis congregatio non subsequatur, manet tamen in illis ordinatis Sacramentum ordinationis; et si aliqua culpa quisquam ab officio removeatur, Sacramento Domini semel imposito non carebit, quamvis ad iudicium permanente (*De bono coni.* 24,32: ML 40,394).

2283. *Relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carne una* (Gen. 1,28). Quod magnum Sacramentum dicit Apostolus in Christo et in Ecclesia (Eph. 5,32). Quod ergo est in Christo et in Ecclesia magnum, hoc in singulis quibusque viris atque uxoribus minimum, sed tamen conjunctionis inseparabilis Sacramentum (*De nupt. et cone.* I 21,23: ML 44,427).

2284. In nostrarum quippe nuptiis plus valet sanctitas Sacramenti quam fecunditas uteri (*De bono coni.* 18,21: ML 40,388).

2285. Usque adeo foedus illud initum nuptiale cuiusdam sacramenti res est, ut nec ipsa separatione irritum fiat (*De bono coni.* y: ML 40,378).

2286. Solum (sacramentum) est enim quod etiam sterile coniugium tenet iute pietatis, iam spe fecunditatis amissa propter quam fuerat copulatum (*De nupt. et cone.* I 17,19: ML 44,424).

2287. Habeant coniugia bonum suum, non quia filios procreant, sed quia honeste, quia licite, quia pudice, quia socialiter procreant, et procreatos pariter, salubriter, instanter educant, quia thori fidem invicem servant, quia sacramentum connubii non violant (*De sancta virg.* 12,12: ML 40,401).

2288. In sacramento (attenditur) ut coniugium non separetur, et dimissus aut dimissa nec causa prolis alteri coniungatur (*De Gen. ad litt.* IX 7.12. 34-397).

De sorte animarum inter mortem et resurrectionem corporum

Summarium.—Per peccatum mors intravit in mundum. Definitio mortis. Omnes sunt obstricti legi mortis praeter Christum. Mortis causa infirma membrorum compago: 2289-2295.—Iudicium particulare statim post mortem. Sors animae iudicio particulari determinatur. Pro eo quod animae sortitae fuerint, habebunt gaudium vel tormenta: 2296-2299.—Gaudium tamen bonorum amplius erit, cum facta fuerit resurrectio; similiter tormenta graviora tunc erunt quando animae cum corpore torquebuntur. Videtur docuisse reprobos iam nunc igne inferni torrerī. Non adeo certum est utrum sanctos Deum iam nunc intuitive videant. Aliquando locum ubi sancti sunt distinguit a caelo Angelorum, et eum vocat vel sinum Abrahae vel paradisum. Tandem ait: Ipse Deus sit locus noster: 2300-2313.

2289. Expeditis de nostri saeculi exortu et de initio generis humani difficillimis quaestionibus, nunc iam de lapsu primi hominis, imo primorum hominum, et de origine ac propagine mortis humanae disputationem a nobis institutam rerum ordo deposcit. Non enim eo modo quo Angelos, condiderat Deus homines; ut etiam si peccassent, mori omnino non possent: sed ita ut perfunctos obedientiae munere sine interventu mortis angelica immortalitas et beata aeternitas sequeretur; inobedientes autem mors plecteret damnatione iustissima (*De civ. Dei* XIII 1: ML 41,377) 1.

2290. Sed de ipso genere mortis video mihi paulo diligentius disserendum. Quamvis enim humana anima veraciter immortalis perhibeatur, habet tamen quamdam etiam ipsa mortem suam. Nam ideo dicitur immortalis, quia modo quodam quantulocumque non desinit vivere atque sentire: corpus autem ideo mortale, quoniam deserī omni vita potest, nec per se ipsum aliquatenus vivit. Mors igitur animae fit, cum eam deserit Deus: sicut corporis, cum id deserit anima. Ergo utriusque rei, id est totius hominis, mors est cum anima a Deo deserta deserit corpus. Ita enim nec ex Deo vivit ipsa, nec corpus ex ipsa. Huiusmodi autem totius hominis mortem illa sequitur, quam secundam mortem divinorum eloquiorum appellat auctoritas (Apoc. 2,11; 21,8) (*De civ. Dei* XIII 2: ML 41,377) 2.

1 Integer lib. XIII *De civ. Dei* eo tendit ut ostendat mortem in hominibus esse poenalem, et ortam ex peccato Adae. De dono immortalitatis conditionata, qua homo posset non mori, si non peccasset, et de necessitate mortis ex peccato Adae orta, egimus in *De Deo cr. et elev.* c.19, et c.28 a.1.

2 Diversa genera mortis distinguit: a) Anima, quamvis immortalis, dicitur mori cum separatur a Deo; b) corpus moritur cum separatur ab anima; c) mors

2291. Cum ergo requiritur, quam mortem Deus primis hominibus fuerit comminatus, si ab eo mandatum transgrederentur acceptum, nec obedientiam custodirent; utrum animae, an corporis, an totius hominis, an illam quae appellatur secunda: respondendum est: Omnes. Prima enim ex duabus constat; secunda ex omnibus tota. Sicut enim universa terra ex multis terris, et universa Ecclesia ex multis constat Ecclesiis; sic universa mors ex omnibus. Quoniam prima constat ex duabus, una animae, altera corporis: ut sit prima totius hominis mors, cum anima sine Deo et sine corpore ad tempus poenas luit; secunda vero, ubi anima sine Deo cum corpore poenas aeternas luit. Quando ergo dixit Deus primo illi homini, quem in paradiso constituerat, de cibo vetito, *Quaecumque die edentis ex eo, morte moriemini* (Gen. 2,17): non tantum primae mortis partem priorem, ubi anima privatur Deo; nec tantum posteriorem, ubi corpus privatur anima; nec solum ipsam totam primam, ubi anima et a Deo et a corpore separata punitur; sed quidquid mortis est usque ad novissimam, quae secunda dicitur, qua est nulla posterior, comminatio illa complexa est (*De civ. Dei* XIII 12: ML 41,385).

2292. Mors nempe aut separatio est animae a corpore: et ea quidem quam timent homines, separatio est animae a corpore: mors autem vera quam non timent homines, separatio est animae a Deo (*En. in Ps.* 48 s.2: ML 36,556).

2293. Quid enim, si nolis mori, non es moriturus? Quid times, quod vitare non potes? Times, quod et si nolis, erit; et non times, quod etsi nolis, non erit. Quid est quod dixi? Omnibus hominibus natis constituit Deus mortem, per quam de isto saeculo emigrent. Exceptus eris a morte, si exceptus fueris a genere humano. Quid facis? Numquid tibi modo dicitur, Elige utrum velis esse homo? Iam homo es, venisti. Quomodo hinc exeas, cogita: natus es, moriturus es. Fuge, cave, repelle, redime: mortem potes differre, non auferre (*S.* 279,9: ML 38,1280) 3.

2294. Pater mortis peccatum est. Si enim nunquam peccaretur, nemo moreretur. Legem Dei, hoc est, praeceptum Dei cum conditione homo primus accepit; ut si servaret, viveret; si corrumpere, moreretur. Non se se credendo moriturum, fecit unde moreretur; et invenit verum fuisse quod dixerat qui legem dederat. Inde mors. ... Huic ergo traditioni mortis, his legibus inferni obstrictus nascitur omnis homo: sed praeter illum hominem, qui homo factus est, ne periret homo. Non enim legibus mortis venit obstrictus

totius hominis, «cum anima a Deo deserta deserit corpus». Mors totius hominis dicitur «prima» cum «anima sine Deo et sine corpore *ad tempus* poenas luit». Ab hac distinguitur mors «secunda» ubi «anima sine Deo cum corpore poenas aeternas luit» in inferno. Vide n.2291. Omnia ista genera mortis ex peccato Adae veniunt (*Ib.*).

† De mente S. Augustini circa homines ultimae generationis, seu utrum morituri sint, qui tempore secundi Christi adventus viverint, cf. nn.2398-2403

tus: ideo dicitur in Psalmo, *Inter mortuos liber* (Ps. 87,6) (S. 231,2: ML 38,1104-1105) 4.

2295. Sic est anima connexa huic corpori, ut summis doloribus cedat, atque discedat: quoniam et ipsa compago membrorum atque vitalium sic infirma est, ut eam vim quae magnum vel summum dolorem facit, non valeat sustinere... Caro nunc talis nulla est, quae sensum doloris perpeti possit, mortemque non possit... Prima mors (mors corporis) animam nolentem pellit e corpore (*De civ. Dei* XXI 3,1: ML 4b7io).

2296. Illud quod rectissime et valde salubriter credit (Vincen-
tius Victor) iudicari animas cum de corporibus exierint, antequam
veniant ad illud iudicium, quo eas oportet iam redditis corporibus
iudicari, atque in ipsa in qua hic vixerunt, carne torqueri, sive glo-
riari; hoc itane tandem ipse nesciebas? ¶ Quis adversus Evangelium
tanta obstinatione mentis obsurduit, ut in illo paupere qui post
mortem ablatus est in sinum Abrahae, et in illo divite cuius in in-
ferno cruciatus exponitur, ista non audiat, vel audita non credat?

2297. Hoc autem medio tempore inter depositionem et recep-
tionem corporis, secundum ea quae gesserunt per corporis tempus,
sive cruciantur animae, sive requiescunt (*De praed. sanet.* 12,24:
ML 44,977).

2298. In requie enim sunt animae piorum a corpore separatae;
impiorum autem poenas luunt: donec istarum ad aeternam vitam,
illarum vero ad aeternam mortem, quae secunda dicitur, corpora
reviviscant (*De civ. Dei* XIII 8: ML 41,382).

2299. Tempus autem quod inter hominis mortem et ultimam
resurrectionem interpositum est, animas abditis receptaculis conti-
net, sicut unaquaeque digna est vel requie vel aerumna, pro eo quod
sortita est in carne cum viveret (*Enchir.* 109: ML 40,283).

2300. Habent omnes animae, cum de saeculo exierint, diver-
sas receptiones suas. Habent gaudium bonae, malae tormenta. Sed
cum facta fuerit resurrectio, et bonorum gaudium amplius erit, et
malorum tormenta graviora; quando cum corpore torquebuntur
(*In Io. Ev. tr.* 49,10: ML 35,1751).

2301. Sed si quem movet, quid opus sit spiritibus defuncto-
rum corpora sua in resurrectione recipere, si potest eis etiam sine
corporibus summa illa beatitudo praeberi; difficilior quidem quaes-
tio est, quam ut perfecte possit hoc sermone finiri: sed tamen mini-
me dubitandum est, et raptam hominis a carnis sensibus mentem,
et post mortem ipsa carne deposita, transcens etiam similitudini-

4 Quia caro Christi vera erat caro, mortalis erat; quia vero peccati caro non erat, Christus non «legibus mortis venit obstrictus» sed misericordia mortuus est. Vide n.1006.

5 Per Renatum laicum duo libri quos Vincentius Victor ad Petrum presbyterum scripserat in manus Augustini venerunt. Augustinus multos errores de anima in eis invenit, quos refutavit in opere *De anima et eius orig.* In quaestione tamen de iudicio particulari recte Vincentius Victor sentiebat. Augustinus lib. II *De anima et eius orig.* ad Petrum presbyterum misit. Vide ML 44,475.495.

•-ri . h
HCP
VI
•Mi

;;

bus corporalium, non sic videre posse incommutabilem substan-
tiam, ut sancti Angeli vident; sive alia latentiore causa, sive ideo
quia inest ei naturalis quidam appetitus corpus administrandi; quo
appetitu retardatur quodammodo ne tota intentione pergat in illud
summum caelum, quamdiu non subest corpus, cuius administra-
tione appetitus ille conquiescat. Porro autem si tale sit corpus, cuius
sit difficilis et gravis administratio, sicut haec caro quae corrumpi-
tur, et aggravat animam (Sap. 9,15), de propagine transgressionis
existens, multo magis avertitur mens ab illa visione summi caeli:
unde necessario abripienda erat ab eiusdem carnis sensibus ut ei,
quomodo capere posset, illud ostenderetur. Proinde cum hoc cor-
pus iam non animale, sed per futuram commutationem spirituale
receperit Angelis coaequata, perfectum habebit naturae suae mo-
dum, obediens et imperans, vivificata et vivificans, tam ineffabili
facilitate ut sit ei gloriae quod sarcinae fuit (*De Gen. ad litt.* XII
35,68: ML 34.483)6-

2302. Et haec quidem vita, quam nunc beati martyres habent,
quamvis iam nullis possit saeculi huius felicitatibus vel suavitatibus
comparari, parva particula promissionis agitur, imo solatium dila-
tionis. Veniet autem retributionis dies, ubi corporibus redditis,
totus homo recipiat quod meretur. Ubi et illius divitis membra
quae quondam temporali purpura decorabantur, aeterno igne tor-
reantur, et caro pauperis ulcerosi mutata inter Angelos fulgeat:
quamvis etiam nunc ille guttam ex digito pauperis apud inferos
sitiat, et ille in sinu iusti deliciose requiescat (Lc. 16,19-24). Sicut
enim plurimum distat inter laetitias miseriasve somniantium et vi-
gilantium; ita multum interest inter tormenta vel gaudia mortuo-
rum et resurgentium: non quod spiritus defunctorum sicut dor-
mientium necesse sit falli; sed quod alia est animarum sine ullis
corporibus requies, alia cum corporibus caelestibus claritas et feli-
citas Angelorum, quibus aequabitur resurgentium multitudo fide-
lium (S. 280,5: ML 38, 1283).

K.

i)

CZi

2303. Si autem quaeritur, cum anima de corpore exierit, utrum
ad aliqua loca corporalia feratur, an ad incorporalia corporabilis si-
milia, an vero nec ad ipsa, sed ad illud quod et corporibus et simi-
litudinibus corporum est excellentius, cito quidem responderim,
ad corporalia loca eam vel non ferri nisi cum aliquo corpore, vel
non localiter ferri. Iam utrum habeat aliquod corpus, cum de hoc
corpore exierit, ostendat qui potest; ego autem non puto; spiritua-
lem enim arbitror esse, non corporalem. Ad spiritualia vero pro
meritis fertur, aut ad loca poenalia similia corporibus... Aut ergo
ad illa fertur poenalia, aut ad illa itidem similia corporalibus, nec
tamen poenarum, sed quietis atque gaudiorum (*De Gen. ad litt.* XII
32,60: ML 34,48c).

2304. Sinus Abrahae, requies beatorum pauperum, quorum
est regnum caelorum, in quo post hanc vitam recipiuntur. Sepultu-

° Vide dicenda sub n.2312.

ra inferni, poenarum profunditas, quae superbos et immisericordes post hanc vitam vorat (*Quaest. evang.* II 38: ML 35,135o)⁷.

2305. Non sic est patria illa Ierusalem, ubi omnes boni... Ibi omnes iusti et sancti, qui fruuntur Verbo Dei sine lectione, sine litteris: quod enim nobis per paginas scriptum est, per faciem Dei illi cernunt. Qualis patria! Magna patria, et miseri sunt peregrini ab illa patria (*En. in Ps.* 119,6: ML 37,1602) 8.

2306. Et nunc ille (Verecundus) vivit in sinu Abraham... Iam non ponit aurem ad os meum, sed spirituale os ad fontem tuum; et bibit, quantum potest, sapientiam pro aviditate sua, sine fine felix. Nec sic eum arbitror inebriari ex ea, ut obliviscatur mei, cum tu, Domine, quem potat ille nostri sis memor (*Conf.* IX 3,6: ML 32,765).

2307. Sed quia evidentialia testimonia et infernum commemorant et dolores, nulla causa occurrit cur ille credatur venisse Salvator, nisi ut ab eius doloribus salvos faceret; sed utrum omnes quos in eis invenit, an quosdam quos illo beneficio dignos iudicavit, adhuc requiro: fuisse tamen eum apud inferos, et in eorum doloribus constitutis hoc beneficium praestitisse non dubito. Unde illis iustis qui in sinu Abrahae erant, cum ille in inferna descenderet, nondum quid contulisset inveni, a quibus eum secundum beatificam praesentiam suae divinitatis nunquam video recessisse: sicut etiam eodem ipso die quo mortuus est, promisit latroni quod cum illo in paradiso fuisset futurus (Lc. 23,43), quando ad solvendo inferni dolores fuerat descensurus. Profecto igitur in paradiso atque sinu Abrahae, etiam ante iam erat beatificante sapientia, et apud inferos iudicante potentia (*Ep.* 164,3,8: ML 33,712).

2308. Mensa magna est, ubi epulae sunt ipse dominus mensae. Nemo pascit convivas de se ipso: hoc facit Dominus Christus; ipse invitator, ipse cibus et potus. Agnoverunt ergo martyres quid comederent et biberent, ut talia redderent. 2. Imperator caelorum regebat mentem et linguam eorum, et per eos diabolum in terra superabat, et in caelo martyres coronabat. O beati qui sic biberunt calicem istum! finierunt dolores, et acceperunt honores fS. 329, 1.2: ML 38,1455).

2309. Sed quia Christum non negaverunt; transierunt de hoc mundo ad Patrem. Quaesierunt Christum, confitendo; tenuerunt moriendo. Magno itaque lucro perdiderunt animas suas; fenum perdentes: coronam promerentes: coronam, inquam, promerentes, et vitam sine fine tenentes (S. 331,2,1: ML 38,1459).

⁷ Cf. n.2302 ubi asserit quod membra illius divitis «aeterno igne torreantur», et quod «etiam nunc ille guttam ex digito pauperis apud inferos sitiatur». Similiter in *Ep.* 187,6, haec habet: «ubi dives impius cum in tormentis esset inferni» (ML 33,834). Hinc iam ante resurrectionem reprobi poenam ignis sustinent. Similia habet in *De Gen. ad litt.* 13,33.63: ML 34,482, et in *S.* 178,3: ML 38,912.

⁸ Ex textibus usque nunc allatis concludendum videtur sanctos haud gaudere visione beatifica ante resurrectionem corporis. Pro visione beatifica forte interpretanda sunt quae nunc afferimus.

III
rn

nil

.h

2310. Post vitam istam parvam nondum eris ubi erunt sancti, quibus dicetur: *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod vobis paratum est ab initio mundi* (Mt. 25,34). Nondum ibi eris, quis nescit? Sed iam poteris ibi esse, ubi illum quondam ulcerosum pauperem, dives ille superbus et sterilis in mediis tormentis vidit a longe requiescentem (Lc. 16,23). In ÛH requie positus, certe securus exspectas iudicii diem, quando recipias ct corpus, quando im-
mueris ut angelo aequeris (*En. in Ps. 36 s.1,10: ML 36,361*).

2311. Est autem sensus multo expeditior, ...si non secundum id quod homo erat, sed secundum id quod Deus erat Christus dixisse accipiatur, *Hodie mecum eris in paradiso* (Lc. 23,43). Homo quippe Christus illo die secundum carnem in sepulcro, secundum animam in inferno futurus erat: Deus vero idem ipse Christus ubique semper est... Ubicumque ergo sit paradisu, quisquis beatorum ibi est, cum illo ibi est, qui ubique est (*Ep. 187,3,7: ML 33,834*).

2312. Neque enim quod ait Apostolus, *Videmus nunc per speculum in aenigmate*, et *Nunc scio ex parte*, non cernitur mente: cernitur plane, sed beatissimos nondum facit 9. Illud enim beatissimos facit quod ait: *Tunc autem facie ad faciem; et Tunc cognoscam sicut et cognitus sum* (1 Cor. 13,12). Qui hoc invenerunt, ipsi dicendi sunt in beatitudinis possessione consistere, ad quam ducit via fidei quam tenemus, et quo credendo cupimus pervenire. Sed quinam sint illi beatissimi, qui iam sunt in ea possessione quo ducit haec via, magna quaestio est. Et Angeli quidem sancti quod ibi sint, nulla quaestio est. Sed de sanctis hominibus iam defunctis, utrum ipsi saltem dicendi sint iam in illa possessione consistere merito quaeritur. Iam enim corpore quidem corruptibili, quo anima aggravatur, exuti sunt; sed adhuc exspectant etiam ipsi redemptionem corporis sui, et caro eorum requiescet in spe, nondum in futura incorruptione clarescit. Sed utrum ad contemplandam cordis oculis veritatem, sicut dictum est, *facie ad faciem*, nihil ex hoc minus habeant, non hic locus est disputando inquirere (*Retr. I 14,2: ML 32,606*).

2313. *Abscondes eos in abscondito vultus tui* (Ps. 30,21). Qualis est locus iste? Non dixit, Abscondes eos in caelo tuo: non dixit, Abscondes eos in paradiso: non dixit, Abscondes eos in sinu Abrahae. Multis enim fidelibus 10 loca futura sanctorum in Scripturis

9 Explicat locum ex *De útil. cred.* ubi dixerat eos qui religionem iam invenerunt, beatissimos esse. Non ei placet si ita locum intelligatur, ut beatissimi iudicentur iam in hac vita, quia in praesenti vita, «tantum est quidquid est, ut non faciat beatissimos» Cf. *De util. cred.* 11 25: ML 42.82-83.

Quoad visionem vero Dei post mortem, rem incertam reliquit, nisi dicatur eum distinxisse inter visionem quae propria sit Angelorum, et eam qua sancti ante resurrectionem corporis Deum vident. Ratio dubitationis quam hic et alibi (vide n.2301) affert ex relationibus inter animam et corpus desumptam, non salis visa est theologis. Vide Portalié. DTC, «Augustin» 2445-2446; Tiremont, *History of dogmas* II 425.

10 Forte, *nominibus* (ML ib.).

sanctis posita sunt. Vilescat totum quidquid praeter Deum est. Qui nos tuetur in loco vitae huius, ipse post istam vitam sit locus noster (*En. in Ps.* 30 s.3,8: ML 36,252).

De civitatis diaboli aeterno supplicio

Summariuni.—Aeternitas inferni argumentis scripturisticis ostenditur. Et hoc valet non tantum pro diabolo et angelis eius, sed et pro iis qui audituri sunt: *Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum*. Par est relatio inter vitam aeternam et supplicium aeternum. Utrumque sine fine perpetuum debet intelligi. Argumentatur etiam pro aeternitate inferni ex ratione. Poena non mensuratur longitudine temporis quo peccata committuntur, sed magnitudine iniquitatis: 2314-2317.—Reicit errores Origenis et eorum quos «misericores» appellat, qui putabant poenam non futuram sempiternam, sed post certi temporis metas reprobos ex inferno liberandos. Quae de misericordia Dei allegant, interpretatur Augustinus de misericordia Dei erga eos qui non pro meritis suis, sed Dei misericordia praedestinati sunt et liberantur. Etiam aeternitate poenarum admissa, non placet Augustino doctrina docens poenas reproborum «certis temporum intervallis» mitigari. Alii aliis tolerabilius punientur pro ratione peccatorum: 2318-2323.—Arguit contra incredulos et ostendit non posse demonstrari futuram mortem corporis propter dolorem poenarum. Ignem interpretatur pro igne corporeo. *Miris* sed *veris modis* possunt spiritus incorporei poena corporali ignis affligi. Dubitat de corporeitate *vermis*. Locus inferni «sub tenis» est: 2324-2330.

2314. Cum per Iesum Christum Dominum nostrum, iudicem vivorum atque mortuorum, ad debitos fines ambae pervenerint civitates, quarum una est Dei, altera diaboli, cuiusmodi supplicium sit futurum diaboli et omnium ad eum pertinentium, in hoc libro nobis, quantum ope divina valebimus, diligentius disputandum est. Ideo autem -nunc tenere ordinem malui, ut postea disseram de felicitate sanctorum, quoniam utrumque cum corporibus erit; et incredibilius videtur esse in aeternis corpora durare cruciatibus, quam sine dolore ullo in aeterna beatitudine permanere. Ac per hoc cum illam poenam non debere esse incredibilem demonstravero, adiuva-bit me plurimum, ut multo facilius omni carens molestia immortalitas corporum in sanctis futura credatur (*De civ. Dei* XXI 1: ML 41.709) h

1 In duodecim ultimis libris *De civitate Dei* exponit S. Doctor *exortum*, *excursum* seu *procursum*, et *debitos fines* duarum *civitatum*. Vide *Retr.* II 43,2: ML 32,648. Nomen «civitatis» mystice usurpatum est ab Augustino ex S. Scriptura. «Quas etiam mystice appellamus civitates duas, hoc est duas societates hominum: quarum est una quae praedestinata est in aeternum regnare cum Deo; altera, aeternum supplicium subire cum diabolo» (*De civ. Dei* XV 1: ML 41,437).

Ad civitatem caelestem pertinent omnes praedestinati, Angeli et homines; ad civitatem terrenam qui supplicium subibunt aeternum, reprobi homines et mali Angeli (vide n.2323). «Fecerunt itaque civitates duas amores duo; terrenam scilicet amor sui usque ad contemptum Dei, caelestem vero amor Dei

2315. Ac primum quaeri oportet atque cognosci, cur Ecclesia ferre nequiverit hominum disputationem, diabolo etiam post maximas diuturnissimas poenas, purgationem vel indulgentiam pollicentem. Neque enim tot sancti et sacris veteribus ac novis Litteris eruditi, mundationem et regni caelorum beatitudinem post qualiacumque et quantacumque supplicia, qualibuscumque et quantiscumque angelis inviderunt: sed potius viderunt divinam vacuari vel infirmari non posse sententiam, quam se Dominus praenuntiavit in iudicio prolaturum atque dicturum, *Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius* (Mt. 25,41). Sic quippe ostendit aeterno igne diabolum et angelos eius arsueros. Et quod scriptum est in Apocalypsi, *Diabolus qui seducebat eos, missus est in stagnum ignis et sulphuris, quo et bestia et pseudopropheta; et cruciabuntur die ac nocte in saecula saeculorum* (Apoc. 20,9.10). Quod ibi dictum est, *aeternum*; hic dictum est, *in saecula saeculorum*: quibus verbis nihil Scriptura divina significare consuevit, nisi quod finem non habet temporis. Quamobrem prorsus nec alia causa, nec iustior atque manifestior invenire potest, cur verissima pietate teneatur fixum et immobile, nullum regressum ad iustitiam vitamque sanctorum diabolum et angelos eius habituros, nisi quia Scriptura, quae neminem fallit, dicit eis Deum non pepercisse (2 Pet. 2,4), et sic ab illo esse interim praedamnatos, ut carceribus caliginis inferi retrusi traderentur servandi, atque ultimo iudicio puniendi, quando eos aeternus ignis accipiet, ubi cruciabuntur in saecula saeculorum. Quod si ita est, quomodo ab huius aeternitate poenae, vel universi, vel quidam homines post quantumlibet temporis subtrahentur, ac non statim enervabitur fides, qua creditur sempiternum daemonum futurum esse supplicium? Si enim quibus dicitur, *Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum qui paratus est diabolo et angelis eius* (Mt. 25,41), vel universi vel aliqui eorum non semper ibi erunt; quid causae est cur diabolus et angeli eius semper ibi futuri esse credantur? An forte Dei sententia, quae in malos et angelos et homines proferetur, in angelos vera erit, in homines falsa? Ita plane hoc erit, si non quod Deus dixit, sed quod suspicantur homines plus valebit. Quod fieri quia non potest, non argumentari adversus Deum, sed divino potius, dum tempus est, debent parere praecepto, qui sempiterno cupiunt carere supplicio. Deinde quale est aeternum supplicium pro igne diuturni temporis existimare, et vitam aeternam credere sine fine, cum Christus eodem ipso loco, in una eademque sententia dixerit utrumque complexus, *Sic ibunt isti in supplicium aeternum; iusti autem, in vitam aeternam?* (Ib. 46). Si utrumque aeternum, profecto aut utrumque cum fine diuturnum, aut utrumque sine fine perpetuum debet intelligi. Par pari enim relata sunt, hinc supplicium aeternum, inde vita aeterna. Dicere autem in hoc uno eodemque sensu, Vita aeterna sine fine erit, supplicium aeternum finem habebit, multum absurdum est.

usque ad contemptum sui» (*De civ. Dei* Xv 28: ML 41,436). Quamvis omnes viginti duo libri istius magni operis, «sint de utraque civitate conscripti, titulum tamen a meliore acceperunt, ut *De civitate Dei* potius vocarentur» (*Jtetr. l.c.*).

e.

•s
f.

r3

i

l.

Unde, quia vita aeterna sanctorum sine fine erit, supplicium quoque aeternum quibus erit, finem procul dubio non habebit (*De civ. Dei* XXI 23: ML 41,735).

2316. *Ibunt illi in ambustionem aeternam; insti autem, in vitam aeternam* (*Mt*, 25,46)... Si misericordia nos provocat credere, non futurum impiorum sine fine supplicium; quid de praemio iustorum credituri sumus, cum in utraque parte, eodem loco, eadem sententia, eodem verbo pronuntietur aeternitas? An iterum etiam iustos ex illa sanctificatione et vita aeterna in peccatorum immunditiam atque in mortem relapsurus esse dicemus? Absit hoc a christianae fidei sanitate. Utrumque igitur sine fine dictum est aeternum (*Ad Oros. c. prise, et orig.* 6,7: ML 42,673).

2317. Sic autem quidam eorum, contra quos defendimus civitatem Dei, iniustum putant, ut pro peccatis quamlibet magnis, parvo scilicet tempore perpetratis, poena quisque damnetur aeterna; quasi ullius id unquam iustitia legis attendat, ut tanta mora temporis quisque puniatur, quanta mora temporis unde puniretur admisit. Octo genera poenarum in legibus esse scribit Tullius, damnum, vincula, verbera, talionem, ignominiam, exsilium, mortem, servitutem. Quid horum est quod in breve tempus pro cuiusque peccati celeritate coarctetur, ut tanta vindicetur morula, quanta deprehenditur perpetratum?... Quid, in vinculis numquid tam diu quisque iudicandus est esse debere, quam diu fecit unde meruit alligari; cum iustissime annosas poenas servus in compedibus pendat, qui verbo aut ictu celerrime transeunte vel laccessivit dominum, vel plagavit? Iam vero damnum, ignominia, exsilium, servitus, cum plerumque sic infliguntur, ut nulla venia relaxentur, nonne pro huius vitae modo similia poenis videntur aeternis? Ideo quippe aeterna esse non possunt, quia nec ipsa vita, quae his plectitur, porrigitur in aeternum: et tamen peccata, brevissimo tempore perpetrantur; nec quisquam exstitit qui censeret tam cito nocentium finienda esse tormenta, quam cito factum est vel homicidium, vel adulterium, vel sacrilegium, vel quodlibet aliud scelus, non temporis longitudine, sed iniquitatis et impietatis magnitudine metiendum. Qui vero pro aliquo grandi crimine morte mulctatur, numquid mora qua occiditur, quae perbrevis est, eius supplicium leges aestimant, et non quod eum in sempiternum auferunt de societate viventium? Quod est autem de ista civitate mortali homines supplicio primae mortis, hoc est de civitate illa immortalis homines supplicio secundae mortis auferre. Sicut enim non efficiunt leges huius civitatis, ut in eam quisque revocetur occisus; sic nec illius ut in vitam revocetur aeternam, secunda morte damnatus (*De civ. Dei* XXI 11: ML 41,725).

2318. Nunc iam cum misericordiis nostris agendum esse video, et pacifice disputandum, qui vel omnibus illis hominibus, quos iustissimus ludex dignos gehennae supplicio iudicabit, vel quibusdam eorum nolunt credere poenam sempiternam futuram, sed post certi temporis metas pro cuiusque peccati quantitate lon-

rz

I

3

gioris sive brevioris eos inde existimant liberandos. Qua in re misericordior profecto fuit Orígenes, qui et ipsum diabolum atque angelos eius post graviora pro meritis et diuturniora supplicia ex illis cruciatibus eruendos atque sociandos sanctis Angelis credidit. Sed illum et propter hoc, et propter alia nonnulla, et maxime propter alternantes sine cessatione beatitudines et misérias, et statutis saeculorum intervallis ab istis ad illas, atque ab illis ad istas itus ac reditus interminabiles, non immerito reprobavit Ecclesia: quin et hoc quod misericors videbatur amisit, faciendo sanctis veras misérias quibus poenas luerent, et falsas beatitudines in quibus verum ac securum, hoc est, sine timore certum sempiterni boni gaudium non haberent. Longe autem aliter istorum misericordia humano errat affectu, qui hominum illo iudicio damnatorum misérias temporales, omnium vero qui vel citius vel tardius liberantur, aeternam felicitatem putant. Quae sententia si propterea bona et vera quia misericors est, tanto erit melior et verior quanto misericordior fuerit. Extendatur ergo ac profundatur fons huius misericordiae usque ad damnatos angelos, saltem post multa atque proluxa quantumlibet saecula liberandos. Cur usque ad universam naturam manat humanam, et cum ad angelicam ventum fuerit, mox arescit? Non audent tamen se ulterius miserando porrigere, et ad liberationem ipsius quoque diaboli pervenire. Verum si aliquis audet, vincit nempe istos, et tamen tanto invenitur errare deformius, et contra recta Dei verba perversius, quanto sibi videtur sentire clementius (*De civ. Dei* XXI 17: ML 41,731) 2.

2319. Frustra itaque nonnulli, imo quam plurimi, aeternam damnatorum poenam et cruciatus sine intermissione perpetuos humano miserantur affectu, atque ita futurum esse non credunt; non quidem Scripturis divinis adversando, sed pro suo motu dura quaeque molliendo, et in leniorem flectendo sententiam, quae putant in eis terribilius esse dicta, quam verius. *Non enim obliviscetur*, inquiunt, *misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas* (*Ps.* 76,10). Hoc quidem in psalmo legitur sancto; sed de his sine ullo scrupulo intelligitur, qui vasa misericordiae nuncupantur, quia et ipsi non pro meritis suis, sed Deo miserante de miseria liberantur. Aut si hoc ad omnes existimant pertinere, non ideo necesse est ut damnationem opinentur posse finiri eorum de quibus dictum est, *Et ibunt isti in supplicium aeternum*: ne isto modo putetur habitura finem quandoque felicitas etiam illorum, de quibus contrario dictum est, *Iusti autem in vitam aeternam* (*Mt.* 25,46). Sed poenas damnatorum certis temporum intervallis existiment, si hoc eis placet, aliquatenus mitigari. Etiam sic quippe intelligi potest manere in illis ira Dei (*Io.* 3,36), hoc est ipsa damnatio... ut in ira sua, hoc est manente ira sua, non tamen contineat miserationes suas; non aeterno supplicio finem dando, sed levamen adhibendo vel interponendo cruciatibus. Quia nec Psalmus ait, Ad finiendam iram

2 Omnino ergo reicit Augustinus doctrinam de liberatione sive Angelorum malorum sive hominum ex inferno.

suam, vel, post iram suam; sed, in *ira sua*. Quae si sola esset quanta ibi minima cogitari potest; perire a regno Dei, exsulare a civitate Dei, alienari a vita Dei, carere tam magna multitudine dulcedinis Dei quam abscondit timentibus se, perfecit autem sperantibus in se (Ps. 30,20), tam grandis est poena, ut ei nulla possint tormenta quae novimus comparari, si illa sit aeterna, ista autem sint quamlibet multis saeculis longa (*Enchir.* 112: ML 40,284) 3.

2320. Nemo itaque sic intelligat Psalmum canentem, *Numquid obliviscetur misereri Deus, aut continebit in ira sua miserationes suas?* (Ps. 76,10), ut opinetur de hominibus bonis veram, de malis falsam, aut de bonis hominibus et malis angelis veram, de malis autem hominibus falsam Dei esse sententiam. Hoc enim quod ait Psalmus, ad vasa misericordiae pertinet, et ad filios promissionis... Sed quibus placet istam sententiam usque ad illa impiorum tormenta portendere, saltem sic intelligant, ut, manente in eis ira Dei, quae in aeterno est pronuntiata supplicio, non contineat Deus in hac ira sua miserationes suas, et faciat eos non tanta quanta digni sunt poenarum atrocitate cruciari; non ut eas poenas vel nunquam subeant, vel aliquando finiant, sed ut eas mitiores quam merita sunt eorum levioresque patiantur. Sic enim et ira Dei manebit, et in ipsa ira sua miserationes suas non continebit. Quod quidem non ideo confirmo, quoniam non resisto (*De civ. Dei* XXI 24,3: ML 41.738) 4.

2321. Eadem itaque causa est, cur non oretur tunc pro hominibus aeterno igne puniendis, quae causa est, ut neque nunc, neque tunc oretur pro angelis malis: quae itidem causa est, ut quamvis pro hominibus, tamen iam *nec* nunc oretur pro infidelibus impiisque defunctis (*De civ. Dei* XXI 24,2: ML 41,737) 5.

2322. Nequaquam tamen negandum est, etiam ipsum aeternum ignem pro diversitate meritorum quamvis malorum aliis levio-rem, aliis futurum esse gravio-rem, sive ipsius vis atque ardor pro poena digna cuiusque varietur, sive ipse aequaliter ardeat, sed non aequali molestia sentiatur (*De civ. Dei* XXI 16: ML 41,731).

2323. Post resurrectionem vero facto universo completoque iudicio, suos fines habebunt civitates duae, una scilicet Christi, altera diaboli; una bonorum, altera malorum; utraque tamen et angelorum et hominum. Istis voluntas, illis facultas non poterit ulla esse peccandi, vel ulla conditio moriendi; istis in aeterna vita vere feliciterque viventibus, illis infeliciter in aeterna morte sine moriendi potestate durantibus, quoniam utrique sine fine. Sed in beati-

3 Neque illi placet doctrina de mitigatione poenarum aeternarum. Docet etiam hic quod poena damni, seu privatio visionis Dei, sit omnium poenarum inferni gravissima.

4 Unico sensu quo de mitigatione sermo potest esse, ille est quo reprobi «non tanta quanta digni sunt poenarum atrocitate crucientur». Sed nec hoc confirmat S. Augustinus. Cf. A. Lehaut, *L'éternité des peines de l'enfer dans S. Augustin* (Paris 1912); A. Muñoz Alonso, *San Agustín en el pensamiento de Menéndez Pelayo*: Augustinus, I (Madrid 1956) 439.

s Cum in inferno nulla sit redemptio, non oratur neque pro angelis malis neque pro reprobis.

tudine isti alius alio praestabilius, in miseria vero illi alius alio tolerabilius permanebunt (*Enchir. in:* ML 40,284).

2324. Sed nullum est, inquiunt (increduli), corpus quod dolere possit, nec possit mori. Et hoc unde scimus? Nam de corporibus quis certus est daemonum, utrum in eis doleant, quando se affligi magnis cruciatibus confitentur. Quod si respondetur, terrenum corpus solidum scilicet atque conspicuum nullum esse, atque ut uno potius nomine id explicem, nullam esse carnem quae dolere possit, morique non possit: quid aliud dicitur, nisi quod sensu corporis homines et experientia collegerunt? Nullam namque carnem nisi mortalem sciunt: et haec est eorum tota ratio, ut quod experti non sunt, nequaquam esse posse arbitrentur. Nam cuius rationis est dolorem facere mortis argumentum, cum vitae potius sit indicium? Etsi enim quaerimus, utrum semper possit vivere: certum tamen est vivere quod dolet, doloremque omnem nisi in re vivente esse non posse. Necesse est ergo ut vivat dolens, non e:t necesse ut occidat dolor: quia nec corpora ista mortalia, et utique moritura, omnis dolor occidit; et ut dolor aliquis possit occidere, illa causa est, quoniam sic est anima connexa huic corpori, ut summis doloribus cedat, atque discedat: quoniam et ipsa compago membrorum atque vitalium sic infirma est, ut eam vim quae magnum vel summum dolorem facit, non valeat sustinere. Tunc autem tali corpori anima et eo connectitur modo, ut illud vinculum sicut nulla temporis longitudine solvitur, ita nullo dolore rumpatur. Proinde etiam si caro nunc talis nulla est, quae sensum doloris perpeti possit, mortemque non possit: erit tamen tunc talis caro, qualis nunc non est (*De civ. Dei XXI 3,1: ML 41,710*) 6.

2325. Attendunt autem isti contradictores nullam esse nunc carnem, quae dolorem pati possit, mortemque non possit; et non attendunt esse tamen aliquid tale quod corpore maius sit. Ipse quippe animus, cuius praesentia corpus vivit et regitur, et dolorem pati potest, et mori non potest. Ecce inventa res est, quae cum sensum doloris habeat, immortalis est. Hoc igitur erit tunc etiam in corporibus damnatorum, quod nunc esse scimus in animis omnium. Si autem consideremus diligentius, dolor qui dicitur corporis, magis ad animam pertinet. Animae enim est dolere, non corporis, etiam quando ei dolendi causa existit a corpore, cum in eo loco dolet, ubi laeditur corpus. Sicut ergo dicimus corpora sententia, et corpora viventia, cum ab anima sit corpori sensus et vita; ita et corpora dicimus dolentia, cum dolor corpori nisi ab anima esse non possit. Dolet itaque anima cum corpore in eo loco eius, ubi aliquid contingit ut doleat. Dolet et sola, quamvis sit in corpore, cum aliqua causa etiam invisibili tristis est ipsa corpore incolumi. Dolet etiam non in corpore constituta: nam utique dolebat dives ille apud inferos, quando dicebat. *Crucior in hac flamma* (Lc. 16,24). Corpus autem

6 Capitibus 2 et sequentibus libri XXI *De civ. Dei*, conatur Augustinus etiam ex ratione ostendere posse corpora perpetuo cruciari in inferno, vel saltem contrarium demonstrari non posse. Pauca adducimus.

ncc exanime dolet, nec animatum sine anima dolet. Si ergo a dolore argumentum recte sumeretur ad mortem, ut ideo mors possit accidere, quia potuit accidere et dolor, magis ad animam pertineret mori, ad quam magis pertinet et dolere. Cum vero illa quae magis dolere potest, non possit mori, quid momenti affert cur illa corpora, quoniam futura sunt in doloribus, ideo etiam moritura esse credamus?... Non est ergo necessarium futurae mortis argumentum dolor (*De civ. Dei* XXI 3,2: ML 41,711).

2326. Hic occurrit quaerere, si non erit ignis incorporalis, sicut est animi dolor, sed corporalis, tactu noxius, ut eo possint corpora cruciari; quomodo in eo erit etiam poena spirituum malignorum? Idem quippe ignis, erit supplicio scilicet hominum attributus et daemonum, dicente Christo, *Discedite a me, maledicti, in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius* (Mt. 25,41). Nisi quia sunt quaedam sua etiam daemonibus corpora, sicut doctis hominibus visum est, ex isto aere crasso atque húmido, cuius impulsus vento flante sentitur. Quod genus elementi si nihil igne perpeti posset, non ureret fervefactus in balneis. Ut enim urat, prior uritur, facitque quod patitur. Si autem quisquam nulla habere corpora daemones asseverat, non est de hac re aut laborandum operosa inquisitione, aut contentiosa disputatione certandum. Cur enim non dicamus, quamvis miris, tamen veris modis etiam spiritus incorporeos posse poena corporalis ignis affligi, si spiritus hominum, etiam ipsi profecto incorporei, et nunc potuerunt includi corporalibus membris, et tunc poterunt corporum suorum vinculis insolubiliter alligari? Adhaerebunt ergo, si eis nulla sunt corpora, spiritus daemonum, imo spiritus daemones, licet incorporei, corporeis ignibus cruciandi: non ut ignes ipsi, quibus adhaerebunt, eorum iunctura inspirentur, et animalia fiant, quae constent spiritu et corpore; sed, ut dixi, miris et ineffabilibus modis adhaerendo, accipientes ex ignibus poenam, non dantes ignibus vitam. Quia et iste alius modus, quo corporibus adhaerent spiritus, et animalia fiunt, omnino mirus est, nec comprehendere ab homine potest, et hoc ipse homo est (*De civ. Dei* XXI 10,1: ML 41,724) 7.

2327. Gehenna illa, quod etiam stagnum ignis et sulphuris dictum est (Apoc. 20,9), corporeus ignis erit, et cruciabit corpora damnatorum, aut et hominum et daemonum, solida hominum aëria daemonum; aut tantum hominum corpora cum spiritibus, daemones autem spiritus sine corporibus, haerentes sumendo poenam, non impertiendo vitam corporalibus ignibus. Unus quippe utrisque ignis erit, sicut Veritas dixit (Mt. 25,41) (*De civ. Dei* XXI 10,2: ML 41,725).

2328. Quod igitur de sempiterno supplicio damnatorum per suum prophetam Deus dixit fiet, omnino fiet: *Vermis eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur* (Is. 66,24)... 2. Utrumque autem horum, ignem scilicet atque vermem, qui volunt ad animi

7 Ex unione animae spiritualis cum corpore illustrat quomodo spiritus reproborum possint corporeis ignibus cruciari. De quaestione utrum daemones subtilia corpora habeant, egimus in *Deo Deo er. et elev.* c.11.

r

»

poenas, non ad corporis pertinere, dicunt etiam uri dolore animi sero atque infructuose paenitentis eos qui fuerint a regno Dei separati: et ideo ignem pro isto dolore urente non incongrue poni potuisse contendunt... Qui vero poenas et animi et corporis in illo supplicio futuras esse non dubitant, igne uri corpus, animum autem rodi quodammodo verme moeroris affirmant. Quod etsi credibilius dicitur; quia utique absurdum est, ibi dolorem aut corporis, aut animi defuturum: ego tamen facilius est ⁸ ut ad corpus dicam utrumque pertinere, quam neutrum; et ideo tacitum in illis divinae Scripturae verbis animi dolorem, quoniam consequens esse intelligitur, etiamsi non dicatur, ut corpore sic dolente animus quoque sterili paenitentia crucietur. Legitur quippe et in veteribus Scripturis, *Vindicta carnis impii, ignis et vermis* (Eccli. 7,19). Potuit brevius dici, *Vindicta impii*. Cur ergo dictum est, *carnis impii*, nisi quia utrumque, id est, et ignis et vermis, poena erit carnis? Aut si vindictam carnis propterea dicere voluit, quia hoc in homine vindicabitur, quod secundum carnem vixerit... eligat quisque quod placet, aut ignem tribuere corpori, animo vermem: hoc proprie, illud tropice; aut utrumque proprie corpori... Eligat ergo unum de duobus quisque quod placet, utrum et vermem ad corpus proprie, an ad animum translato a corporalibus ad incorporalia vocabulo existiment pertinere... Dum tamen nullo modo illa corpora talia futura esse credamus, ut bullis ab igne afficiantur doloribus (*De civ. Dei* XXI 9,1.2: ML 41,723).

2329. In poenis autem malorum et inexstinguibilis ignis et vivacissimus vermis, ab aliis atque aliis aliter atque aliter est expositus. Alii quippe utrumque ad corpus, alii utrumque ad animum retulerunt: alii proprie ad corpus ignem, tropice ad animum vermem, quod credibilius esse videtur (*De civ. Dei* XX 22: ML 41,694).

2330. In libro duodecimo 9 de inferis magis mihi videor docere debuisse, quod sub terris sint, quam rationem reddere cur sub terris esse credantur, sive dicantur, quasi non ita sint (*Retr.* II 24,2: ML 32,640).

De poenis purgatoriis et temporariis

Summarium.—Certa omnino est doctrina Augustini de existentia Purgatorii. Loquitur de poenis purgatoriis et temporariis. Purgatorium non erit post ultimum iudicium. Quaedam peccata remittentur in futuro sacculo. Duplicem ignem distinguit: ignem aeternum damnatorum et emendatorium ignem: 2331-2336.—Existencia Punzatorii etiam evincitur ex iis quae habet de sacrificio altaris et orationibus pro animis defunctorum. Animae relevantur atque adjuvantur orationibus fidelium. Haec suffragia iis prosunt, qui ita vixerunt ut illis prodessent. Animae

⁸ Sic Mss. Editi vero, *facilius aestimo ut.* etc. ML ib.
⁹ Le. in libro duodecimo *De Gen. ad litt.* 33,62: ML 34,481.

non possunt ultra mereri. Doctrina tamen Augustini circa naturam poenarum Purgatorii obscura manet. Verba Apostoli, «quasi per ignem» diversimode interpretatur, vel de tribulationibus huius vitae, vel de poenis mortis, vel tandem de igne reali: 2337-2343.—De animabus piis quae expiatione aliqua indigent. Pro martyribus non oratur. Oratio Augustini pro defuncta matre Monica: 2344-2346.

2331. In Machabaeorum libris legimus oblatum pro mortuis sacrificium (2 Mach. 12,43). Sed et si nusquam in Scripturis veteribus omnino legeretur, non parva est universae Ecclesiae, quae in hac consuetudine claret auctoritas, ubi in precibus sacerdotis quae Domino Deo ad eius altare funduntur, locum suum habet etiam commendatio mortuorum (*De cura pro mortuisger.* 1,3: ML 40,593)!

2332. Sed temporarias poenas alii in hac vita tantum, alii post mortem, alii et nunc et tunc, verumtamen ante iudicium illud severissimum novissimumque patiuntur. Non autem omnes veniunt in sempiternas poenas, quae post illud iudicium sunt futurae qui post mortem sustinent temporales (*De civ. Dei* XXI 13: ML 41,728).

2333. Purgatorias autem poenas nullas futuras opinetur, nisi ante illud ultimum tremendumque iudicium (*De civ. Dei* XXI 16: ML 41,731).

2334. Post hanc vitam habebit, vel ignem purgationis, vel poenam aeternam (*De Gen. c. Man.* II 20,30: ML 34,212).

2335. Haec iste graviora formidans, excepta vita ista, in cuius malis plangit et gemit, rogat et dicit: *Domine, ne in indignatione tua arguas me* (Ps. 37,2). Non sim inter illos quibus dicturus es: *Ite in ignem aeternum, qui paratus est diabolo et angelis eius* (Mt. 25,42). *Neque in ira tua emendes me* (Ps. 37,2): ut in hac vita purges me, et talem me reddas, cui iam emendatorio igne non opus sit, propter illos qui salvi erunt, sic tamen quasi per ignem. Quare, nisi quia hic aedificant supra fundamentum ligna, fenum, stipulam? Aedificent autem aurum, argentum, lapides pretiosos, et de utroque igne securi essent; non solum de illo aeterno qui in aeternum cruciaturus est impios, sed etiam de illo qui emendabit eos qui per ignem salvi erunt. Dicitur enim, *Ipse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem* (1 Cor. 3,15) (*En. in Ps.* 37,3: ML 36,397) 2.

2336. Eadem itaque causa est, cur non oretur tunc pro hominibus aeterno igne puniendis, quae causa est, ut neque nunc oretur pro angelis malis: quae itidem causa est, ut quamvis pro hominibus, tamen iam nec nunc oretur pro infidelibus impiisque defunctis. Nam pro defunctis quibusdam, vel ipsius Ecclesiae, vel quorumdam piorum exauditur oratio: sed pro his quorum in Christo re-generatorum nec usque adeo vita in corpore male gesta est, ut tali

1 D; existentia Purgatorii iuxta Augustinum et de poenis temporariis quibus peccata venialia punientur ante iudicium finale, scripserunt E. Portalié, *Augustin: DTC* 2447-2448; Ioannes J. Gavigan, *Sancti Augustini doctrina de Purgatorio, praesertim in opere «De civitate Dei»*: Estudios sobre la «Ciudad de Dios», II 283-297; Fixeront, *History of dogmas* II 428-430; E. F. Durkin, *The theological distinction of sin in the writings of St. Augustine* (1952) 133-138.

2 Vide infra n.2340.

miserecordia indicentur digni non esse, nec usque adco bene, ut talem misericordiam rperiantur necessariam non habere. Sicut etiam facta resurrectione mortuorum non deerunt quibus post poenas, quas patiuntur spiritus mortuorum, impertiatur misericordia, ut in ignem non mittantur aeternum. Neque enim de quibusdam veraciter diceretur, quod non eis remittatur neque in hoc saeculo, neque in futuro (Mt. 12,32), nisi essent quibus, etsi non in isto, tamen remittetur in futuro (*De civ. Dei* XXI 24,2: ML 41,737) λ

2337. Neque negandum est defunctorum animas pietate suorum viventium relevari, cum pro illis sacrificium Mediatoris offertur, vel eleemosynae in Ecclesia fiunt. Sed eis haec prosunt, qui cum viverent, ut haec sibi postea possint prodesse, meruerunt. Est enim quidam vivendi modus, nec tam bonus ut non requirat ista post mortem; nec tam malus ut non ei prosint ista post mortem: est vero talis in bono, ut ista non requirat; et est rursus talis in malo, ut nec his valeat, cum ex hac vita transierit, adiuvari. Quocirca hic omne meritum comparatur, quo possit post hanc vitam relevari quispiam vel gravari. Nemo se autem speret, quod hic neglexerit, cum obierit, apud Deum, promereri 4. Non igitur ista quae pro defunctis commendandis frequentat Ecclesia, illi apostolicae sunt adversa sententiae, qua dictum est. Omnes enim astabimus ante tribunal Christi, ut referat *unusquisque secundum ea quae per corpus gessit, sive bonum, sive malum* (Rom. 14,10, et 2 Cor. 5,10); quia etiam hoc meritum sibi quisque dum in corpore viveret comparavit, ut ei possint ita prodesse (*Enchir.* no: ML 40,283).

2338. Orationibus vero sanctae Ecclesiae, et sacrificio salutari, et eleemosynis, quae pro eorum spiritibus erogantur, non est dubitandum mortuos adiuvari; ut cum eis misericordius agatur a Domino, quam eorum peccata meruerunt. Hoc enim a patribus traditum, universa observat Ecclesia, ut pro eis qui in corporis et sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cum vero eorum commendandorum causa opera misericordiae celebrantur, quis eis dubitet suffragari, pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur? Non omnino ambigendum est, ista prodesse defunctis; sed talibus qui ita vixerint ante mortem, ut possint eis haec utilia esse post mortem. Nam qui sine fide quae per dilectionem operatur (Gal. 5,6), eiusque Sacramentis, de corporibus exierunt, frustra illis a suis huiusmodi pietatis impenduntur officia, cuius, dum hic essent, pignore caruerunt, vel non suscipientes, vel in vacuum suscipientes Dei gratiam, et sibi non misericordiam thesaurizantes, sed iram. Non ergo mortuis nova merita comparantur, cum pro eis boni aliquid operantur sui, sed eorum praecedentibus consequentia ista redduntur. Non enim actum est, nisi cum

3 Distinguit inter eos qui aeterno igne puniuntur, qui misericordia non sunt digni, neque pro eis oratur, et eos qui adhuc indigent misericordia et cuius peccata remittentur in futuro saeculo. Vide etiam n.2337.

4 Quod tempus merendi morte finiantur, saepe docet Augustinus Vide *praed. sanet.* 12,24: ML 44,977 ; *S. Denis* 24,2: MA I 142; 5. *Mai* 13 2' MA I 290

hic viverent, ut eos haec aliquid adiuverent, cum hic vivere destitissent. Et ideo istam finiens quisque vitam, nisi quod meruit in ipsa, non poterit habere post ipsam (S. 172,2: ML 38,936) 5.

2339. Si enim ci (Christo) nihil talis affectionis voluptatisque praeponat 6, quamvis superaedificet ligna, fenum, stipulam, Christus est fundamentum, propter hoc salvus erit per ignem. Delicias quippe huiusmodi amoresque terrenos, propter coniugalem quidem copulam non damnabiles, tribulationis ignis exuret: ad quem pertinent et orbitates, et quaecumque calamitates quae auferunt haec (*De civ. Dei* XXI 2: ML 41,743).

2340. Haec igitur quoniam affectu dilecta carnali non sine dolore amittuntur, propterea quae ea sic habent, ut habeant in fundamento fidem quae per dilectionem operatur, neque huic ista ulla ratione vel cupiditate praeponant, in eorum amissione passi detrimentum, per ignem quemdam doloris perveniunt ad salutem (*De fide et oper.* 16,27: ML 40,216) 7.

2341. Post istius sane corporis mortem, donec ad illum veniatur, qui post resurrectionem corporum futurus est damnationis et remunerationis ultimus dies, si hoc temporis intervallo spiritus defunctorum eiusmodi ignem dicuntur perpeti, quem non sentiant illi qui non habuerunt tales mores et amores in huius corporis vita, ut eorum ligna, fenum, stipula consumatur; alii vero sentiant qui eiusmodi secum aedificia portaverunt, sive ibi tantum, sive et hic et ibi, sive ideo hic ut non ibi, saecularia, quamvis a damnatione venialia concremantem ignem transitoriae tribulationis inveniant, non redarguo, quia forsitan verum est. Potest quippe ad istam tribulationem pertinere etiam ipsa mors carnis, quae de peccati primi perpetratione concepta est, ut secundum cuiusque aedificium tempus quod eam sequitur ab unoquoque sentiatur (*De civ. Dei* XXI 26,4: ML 41,745).

5 Hanc doctrinam saepe repetit. Cf. *De cura pro mortuis ger.* 1,2: ML 40,593.

6 Ad verba interpretanda ex 1 Cor. 3,11-15, iudicat necessarium exponere quid sit «habere in fundamento Christum» (*Ib.*). Eius doctrina haec est: Christum habet ut fundamentum qui mandata custodit: qui vero etiamsi mandata substantialiter servet, in modo venialiter peccet, «ligna, foenum, stipulam» aedificat. Quia tamen adhuc *fundamentum habet Christum*, legem substantialiter custodiens, ab his peccatis venialibus salvus erit «quasi per ignem». Tñem hoc loco interpretatur pro tribulationibus vitae huius. In doctrina Augustini coniuges qui propter voluptatem concumbunt venialiter peccant. Cf. *De nupt. et cone.* I 15,17: ML 44,423.

7 Iterum commentât locum Apostoli ex 1 Cor. 3,11-15. Hac vice exemplum affert ex narratione Evangelii de iuvene «multas possessiones» (Mt. 19,22) habente. Non iam agitur de observatione praeceptorum, «serva mandata» (*Ib.* 17), sed de quadam inordinata affectione divitiarum, «si circa divitias suas carnali quodam teneretur affectu, quamvis ex eis multas eleemosynas faceret, nec ad eas augendas fraudis aliquid rapinaeque moliretur» (*Ib.*) salvus erit: sic tamen quasi per ignem» (1 Cor. 3,15). Quem ignem de dolore amissionis per mortem interpretatur, ab eoque distinguit ignem aeternum quo torquebitur qui per media illicita divitias acquisiverit: «Qui vero propter illa vel tenenda vel adipiscenda homicidium, adulterium, ... et similia quaeque commiserit, non propter fundamentum per ignem salvabitur, sed amisso fundamento, aeterno igne torquebitur» (*Ib.*).¹

2342. Tale aliquid etiam post hanc vitam fieri, incredibile non est, et utrum ita sit, quaeri potest: et aut inveniri, aut latere, nonnullos fideles per ignem quemdam purgatorium, quanto magis minusve bona pereuntia dilexerunt, tanto tardius citiusque salvari; non tamen tales de quitus dictum est, quod *regnum Dei non possidebunt*, nisi convenienter paenitentibus eadem crimina remittantur (*Enchir.* 69: ML 40,265)s.

2343. {pse autem salvus erit, sic tamen quasi per ignem (1 Cor. 3, 15). Et quia dicitur salvus erit contemnitur ille ignis. Ita plane quamvis salvi per ignem, gravior tamen erit ille ignis, quam quidquid potest homo pati in hac vita. Et nostis quanta hic passi sunt mali, et possunt pati (*En. in Ps.* 37,3: ML 36,397) ⁸10

2344. Verum tanta est Dei misericordia in \asa misericordiae quae praeparavit in gloriam, ut etiam prima hominis aetas, id est, infantia quae sine ullo renisu subiacet carni, et secunda quae pueritia nuncupatur, ubi nondum ratio suscepit hanc pugnam..., si sacramenta Mediatoris acceperit, etiamsi hanc in eis annis vitam finiat, translata scilicet a potestate tenebrarum in regnum Christi, non solum poenis non praeparetur aeternis, sed ne ulla quidem post mortem purgatoria tormenta patiatur (*De civ. Dei* XXI 16: ML 41.730)⁹l°-

2345. Habet ecclesiastica disciplina, quod fideles noverunt, cum martyres eo loco recitantur ad altare Dei, ubi non pro ipsis oretur: pro caeteris autem commemoratis defunctis oratur. Iniuria est enim, pro martyre orare, cuius nos debemus orationibus commendare (*S.* 159,1: ML 38,868).

2346. Ego itaque, laus mea et vita mea, Deus cordis mei, sepositis paulisper bonis eius actibus, pro quibus tibi gaudens gratias ago, nunc pro peccatis matris meae deprecor te; exaudi me per Medicinam vulnerum nostrorum quae pependit in ligno, et sedens ad dexteram tuam, te interpellat pro nobis (Rom. 8,34). Scio misericorditer operatam, et ex corde dimisisse debita debitoribus suis; dimitte illi et tu debita sua (Mt. 6,12), si qua etiam contraxit per tot annos post aquam salutis. Dimitte, Domine, dimitte obsecro, ne intres cum ea in iudicium (Ps. 142,2). Superexaltet misericordia iudicium (Iac. 2,13), quoniam eloquia tua vera sunt et promissisti misericordiam misericordibus (Mt. 5,7). Et credo iam feceris quod te rogo, sed voluntaria oris mei approba, Domine (Ps. 118, 108). Namque illa imminente die resolutionis suae non cogitavit suum corpus sumptuose contegi, aut condiri aromatibus, aut

⁸ Dubitatio Augustini est de interpretatione istius ignis, nam animas in Purgatorio pati iam dixerat, ubi e.g. asserit eas «relevari» sacrificio Mediatoris et eleemosynis fidelium. Vide n.2337, et cf. Portalé, *l.c.* 2448; Durkin, *o.c.* 138; Gavigan, *l.c.* 290-293.

⁹ Quod animae quae isto igne adeo graviter cruciantur, sint in statu gratiae, apparet ex eius commentariis in verba S. Pauli: *sic tamen quasi per ignem*.

¹⁰ Ex hoc apparet Purgatorium existere pro iis qui expiatione culparum indigent. Pueri ergo baptizati qui moriuntur ante usum rationis liberabuntur UOn tantum a poenis aeternis interni, sed et a temporariis tormentis Purgatorii

monumentum electum concupivit, aut curavit sepulcrum patrum; non ista mandavit nobis; sed tantummodo memoriam sui ad altare tuum fieri desideravit, cui nullius diei praetermissione servierat; unde sciret dispensari victimam sanctam, qua deletum est chirographum quod erat contrarium nobis (Coi. 2,14). Sit ergo in pace cum viro, ante quam nulli et post quem nulli nupta est..., ut eum quoque lucraretur tibi. Et inspira, Domine Deus, Deus meus, inspira servis tuis fratribus meis, filiis tuis dominis meis, quibus et voce et corde et litteris servio, ut quotquot haec legerint, meminerint ad altare tuum Monicae famulae tuae, cum Patricio quondam eius coniuge, per quorum carnem introduxisti me in hanc vitam, quemadmodum nescio. Meminerint cum affectu pio parentum meorum in hac luce transitoria, et fratrum meorum sub te patre in matre Catholica, et civium meorum in aeterna Ierusalem... ut quod a me illa poposcit extremum, uberius illi praestetur in multorum orationibus per confessiones, quam per orationes meas (*Conf.* IX 13,35-37: ML 32,778).

De civitatis Dei aeterna beatitudine

Summarium.—In caelesti Ierusalem quam Deus sanctis promisit, beati Deum vident facie ad faciem, sicut Angeli nunc vident. Facies Dei manifestatio Eius intelligenda est. Visionem beatificam demonstrat ex Scriptura. Superat omnem intellectum creatum. Beati tamen non habent visionem plenissimam Dei, seu comprehensionem: 2347-2353.—Pulcherrima descriptio felicitatis beatorum. In illo perpetuo sabbato requiei et beatitudinis, vacabimus, videbimus, amabimus, et laudabimus: 2354-2356.—Haec vita non esset vere beatissima, nisi esset aeterna. Cognoscendo et amando gaudebimus fruitione Dei. Visio intuitiva cum amore coniuncta summum affert bonum: 2357-2360.—Beatitudo formalis inaequalis erit pro meritorum diversitate, nulla tamen invidia ibi erit. Ad aeternitatem quod attinet, beatitudo omnibus erit aequalis. Fides et spes evacuabuntur, quia imperfectae; sola caritas manebit, quia perfecta. Beati erunt liberi sed impeccabiles, et hoc Dei dono: 2361-2364.

2347. Sicut in proximo libro superiore promisimus 1, iste huius totius operis ultimus disputationem de civitatis Dei aeterna beatitudine continebit. Quae non propter aetatis per multa saecula longitudinem, tamen quandocumque finiendam, aeternitatis nomen accepit; sed quemadmodum scriptum est in Evangelio, *Regni eius non erit finis* (Lc. 1,33). Nec ita ut aliis moriendo decedentibus, aliis succedentibus oriendo, species in ea perpetuitatis appareat, sicut in arbore quae perenni fronde vestitur, eadem videtur virilitas permanere, dum labentibus et cadentibus foliis, subinde alia quae nascuntur, faciem conservant opacitatis: sed omnes in ea vices immortales erunt, adipiscentibus et hominibus, quod nunquam sancti

f Vide II.2314.

Angeli perdiderunt. Faciet hoc Deus omnipotentissimus eius conditor. Promisit enim, nec mentiri potest; et quibus fidem hinc quoque faceret, multa sua, et non promissa, et promissa iam fecit (*De civ. Dei* XXII i: ML 41,751).

2348. Quapropter, ut caetera tam multa praetereant sicut nunc in Christo videmus impleri quod promisit Abrahae, dicens, *In semine tuo benedicentur omnes gentes* (Gen. 22,18): ita quod eidem semini eius promisit, implebitur, ubi ait per prophetam, *Resurgent qui erant in monumentis; et quod ait, Erit caelum novum et terra nova, et non erunt memores priorum, nec ascendent in cor ipsorum; sed laetitiam et exultationem invenient in ea. Ecce ego faciam Ierusalem exultationem et populum meum laetitiam; et exultabo in Ierusalem, et laetabor in populo meo; et ultra non audietur in ea vox fletus* (Is. 26, 19, sec. LXX: 65,17-19). Et per alium prophetam, quod praenuntiavit dicens eidem prophetae, *In tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit scriptus in libro: et multi dormientium in terrae pulvere* (sive, ut quidam interpretati sunt, *aggere*) *exsurgent; hi in vitam aeternam, et hi in opprobrium et confusionem aeternam* (Dan. 12,1 et 2). Et alio loco per eundem prophetam: *Accipient regnum sancti Altissimi, et obtinebunt illud usque in saeculum, et usque in saeculum saeculorum* (Dan. 7,18). Et paulo post, *Regnum*, inquit, *eius regnum sempiternum* (Dan. 27) (*De civ. Dei* XXII 3: ML 41,753).

2349- Nunc iam quid acturi sint in corporibus immortalibus atque spiritualibus sancti, non adhuc eorum came carnaliter, sed spiritualiter iam vivente, quantum Dominus dignatur adiuvare, videamus. Et illa quidem actio, vel potius quies atque otium quale futurum sit, si verum velim dicere, nescio. Non enim hoc unquam per sensus corporis vidi. Si autem mente, id est intelligentia, vidisse me dicam, quantum est, aut quid est nostra intelligentia ad illam excellentiam? Ibi est enim *pax Dei, quae*, sicut ait Apostolus, *superat omnem intellectum* (Phil. 4,7): quem nisi nostrum, aut fortasse etiam sanctorum Angelorum? non enim et Dei. Si ergo sancti in Dei pace victuri sunt, profecto in ea pace victuri sunt, quae superat omnem intellectum. Quoniam nostrum quidem superat, non est dubium: si autem superat et Angelorum, ut nec ipsos exceperisse videatur, qui ait, *omnem intellectum*; secundum hoc dictum esse debemus accipere, quia pacem Dei, qua ipse Deus pacatus est, sicut novit Deus, non eam nos sic possumus nosse, nec ulli Angeli, *Superat itaque omnem intellectum*, non dubium quod praeter suum... Considerandum est enim quantus vir dicebat, *Ex parte scimus, et ex parte prophetamus, donec veniat quod perfectum est* (1 Cor. 13,9» 10); et, *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem* (Ib. 12). Sic iam vident sancti Angeli... Sicut ergo illi vident, ita et nos visuri sumus: sed nondum ita videmus. Propter quod ait Apostolus, ... *Videmus nunc per speculum in aenigmate, tunc autem facie ad faciem*. Praemium itaque fidei nobis visio ista servatur, de qua et Ioannes apostolus loquens, *Cum apparuerit*, inquit, *similes ei erimus, quoniam videbimus eum sicuti est* (1 Io. 3,2).

Facies autem Dei manifestatio eius intelligenda est, non aliquod tale membrum, quale nos habemus in corpore, atque isto nomine nuncupamus (*De civ. Dei* XXII r. ML 41,796).

2350. Nunc autem quod mihi proposueras, et ad explicandum difficile videbatur, utrum explicatum sit, diligenter attende recolendo quae dicta sunt. Si enim quaeris utrum possit Deus videri; respondeo: potest. Si quaeris unde sciam; respondeo: quia in veracissima Scriptura legitur, *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* (Mt. 5,8)... Si quaeris quomodo dictus sit invisibilis, si videri potest; respondeo invisibilem esse natura, videri autem cum vult, sicut vult, plurimis enim visus est, non sicuti est, sed quali specie illi placuit apparere... Si quaeris utrum etiam sicuti est possit aliquando videri; respondeo, filiis hoc esse promissum, de quibus dictum est: *Scimus quia cum apparuerit, similes ei erimus; quoniam videbimus eum sicuti est*. Si quaeris unde eum videbimus; respondeo: unde Angeli vident, quibus tunc erimus aequales (*Ep.* 147, seu liber *De videndo Deo* 15,37: ML 33,612) 23

2351. Nondum veni in patriam illam... nondum veni ad illam societatem Angelorum... Ibi omnes iusti et sancti, qui fruuntur Verbo Dei sine lectione, sine litteris: quod enim nobis per paginas scriptum est, per faciem Dei illi cernunt. Qualis patria! Magna patria (*En. in Ps.* 119,6: ML 37,1602) λ

2352. Aliud est enim videre, aliud est totum videndo comprehendere. Quandoquidem id videtur, quod praesens utcumque sentitur; totum autem comprehenditur videndo, quod ita videtur ut nihil eius lateat videntem, aut cuius fines circumspici possunt; sicut te nihil latet praesentis voluntatis tuae, circumspicere autem potes fines annuli tui. Exempli gratia duo posui, quorum alterum ad mentis obtutum, alterum ad corporales oculos pertinet (*Ep.* 147,9, 21: ML 33,606).

2353. Si enim comprehendis, non est Deus... Attingere aliquantum mente Deum; magna beatitudo est: comprehendere autem, omnino impossibile (S. 117,3,5; ML 38,663).

2354. Quanta erit illa felicitas, ubi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus! Nam quid aliud agatur, ubi neque ulla desidia cessabitur, neque ulla indigentia laborabitur, nescio. Admoneor etiam sancto Cantico, ubi lego, vel audio, *Beati qui habitant in domo tua, Domine, in saecula saeculorum laudabunt te* (Ps. 83,5). Omnia membra et viscera

² Hanc *Ep.* seu librum *De videndo Deo* misit ad Paulinam religiosam famulam Dei, quae ab Augustino quaesiverat utrum invisibilis Deus «per oculos corporeos possit videri» (*lb.* 1). Vide infra n.2364 in nota.

³ Ut belle Augustinus, navigamus omnes per fluctus huius saeculi donec perveniamus ad portum seu patriam caelestem: «Ipse erit portus laborum nostrorum, videre Deum et laudare Deum» (S. 37,30: ML 38,235). Ne mergamur navem habemus, quae est *lignum crucis*: «Transit labor, et veniet requies; sed ad requiem non nisi per navem. Navigamus enim, si attendamus fluctus tempestatesque huius sacculi. Nec dubito quod ideo non mergimur, quia crucis ligno portamur» (S. *Guelf.* 29,7: MA I 549)

incorruptibilia corporis, quae nunc videmus per usus necessitatis varios distributa, quoniam tunc non erit ipsa necessitas, sed plena, certa, segura, sempiterna felicitas, proficient in laudibus Dei... Et motus et status, sicut ipsa species, decens erit, quicumque erit, ubi quod non decebit, non erit. Certe ubi volet spiritus, ibi protinus erit corpus: nec volet aliquid spiritus, quod nec spiritum possit decere, nec corpus. Vera ibi gloria erit, ubi laudantis nec errore quisquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno: sed nec ad eum ambiet ullus indignus, ubi nullus permittetur esse nisi dignus. Vera pax, ubi nihil adversi, nec a se ipso, nec ab alio quisquam patietur. Praemium virtutis erit ipse qui virtutem dedit, eique se ipsum, quo melius et maius nihil possit esse promisit. Quid est enim aliud quod per Prophetam dixit, *Ero iilorum Deus, et ipsi erunt mihi plebs* (Lev. 26, 12); nisi, Ego ero unde satientur, ego ero quaecumque ab hominibus honeste desiderantur, et vita, et salus, et victus, et copia, et gloria, et honor, et pax, et omnia bona? Sic enim et illud recte intelligitur, quod ait Apostolus, *ut sit Deus omnia in omnibus* (1 Cor. 15,28). Ipse finis erit desideriorum nostrorum, qui sine fine videbitur, sine fastidio amabitur, sine fatigatione laudabitur. Hoc munus, hic *affectus*, hic actus profecto erit omnibus, sicut ipsa vita aeterna, communis (*De civ. Dei* XXII 30,1: ML 41,801).

2355. Ecce laetitia, fratres mei, laetitia in congregatione vestra, laetitia in psalmis et hymnis, laetitia in memoria passionis et resurrectionis Christi, laetitia in spe futurae vitae. Si tantam laetitiam facit quod speramus, quid erit cum tenebimus? Ecce isti dies, quando audimus Alleluia, quodammodo mutatur spiritus. Nonne quasi nescio quid de illa superna civitate gustamus? Si isti dies tantam nobis laetitiam faciunt, qualis erit ille, ubi dicitur, *Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum* (Mt. 25,34); quando omnes sancti congregantur iri unum: quando ibi se vident, qui se non noverant: ibi se agnoscunt, qui se noverant: ibi secum sic erunt, ut numquam pereat amicus, numquam timeatur inimicus? Nam ecce dicimus Alleluia: bonum est, laetum est, gaudii iucunditatis suavitatis plenum est. Tamen, si semper hoc dicamus, fastidimus; quando autem intervenit certo anni tempore, cum qua iucunditate redit, cum quo desiderio abscedit! Numquid ibi sic erit gaudium, et ibi erit fastidium? Non erit. Forte dicit aliquis: Et unde fieri potest, ut hoc semper, et numquam fastidium? Si tibi aliquid ostendero in ista vita quod non possit habere fastidium, credis quia ibi totum sic erit. Fastidium in cibo, fastidium in potu, fastidium in spectaculo, fastidium in illa et illa re: numquam autem fuit fastidium sanitatis. Sicut ergo hic in ista mortalitate carnis, in ista fragilitate, in isto taedio oneris corporis numquam potuit esse fastidium sanitatis, sic ibi numquam erit fastidium caritatis, immortalitatis, aeternitatis (*S. Guelf.* 8,2: MA I 465).

2356. Haec septima (aetas) erit sabbatum nostrum, cuius finis non erit vespera, sed dominicus dies velut octavus aeternus, qui

Christi resurrectione sacratus est, aeternam non solum spiritus, verum etiam corporis requiem praefigurans. Ibi vacabimus, et videbimus; videbimus, et amabimus; amabimus, et laudabimus. Ecce quod erit in fine sine fine. Nam quis alius noster est finis, nisi pervenire ad regnum, cuius nullus est finis? (*De civ. Dei* XXII 30,5: ML 41,804).

2357. Vita, quae beatissima esse non poterit nisi de sua fuerit aeternitate certissima (*De civ. Dei* X 30: ML 41,310).

2358. Praecipitur ut recte vivamus, hac utique mercede proposita, ut in aeternum beate vivere mereamur (*De div. quaest. ad Simpl.* I 2,21: ML 40,126).

2359. Quid est aliud beate vivere, nisi aeternum aliquid cognoscendo habere? Aeternum est enim, de quo solo recte fiditur, quod amanti auferri non potest: idque ipsum est quod nihil sit aliud habere quam nosse. Omnium enim rerum praestantissimum est quod aeternum est: et propterea id habere non possumus, nisi ea re qua praestantiores sumus, id est mente. Quidquid autem mente habetur, noscendo habetur: nullumque bonum perfecte noscitur, quod non perfecte amatur (*De div. quaest.* 83 q.35,2: ML 40,24) 4.

2360. Cuivis iam non difficulter occurrit utroque coniuncto effici beatitudinem, quam recto proposito intellectualis natura desiderat; hoc est, ut et bono incommutabili, quod Deus est, sine ulla molestia perfruatur, et in eo se in aeternum esse mansuram, nec ulla dubitatione cunctatur, nec ullo errore fallatur (*De civ. Dei* XI 13: ML 41,328).

2361. Caeterum qui futuri sint pro meritis praemiorum etiam gradus bonorum atque gloriarum, quis est idoneus cogitare, quanto magis dicere? Quod tamen futuri sint, non est ambigendum. Atque id etiam beata civitas illa magnum in se bonum videbit, quod nulli superiori ullus inferior invidet, sicut nunc non invidet Archangelis Angeli caeteri: tamque nolet esse unusquisque quod non accepit, quamvis sit pacatissimo concordiae vinculo ei qui accepit obstrictus, quam nec in corpore vult oculus esse qui est digitus, cum membrum utrumque contineat totius carnis pacata compago. Sic itaque habebit donum alius alio minus, ut hoc quoque donum habeat, ne velit amplius (*De civ. Dei* XXII 30,2: ML 41,802).

2362. Denarius quidem ille aequalis est omnibus, quem paterfamilias eis qui operati sunt in vinea iubet dari omnibus, non in eo discernens qui minus et qui amplius laborarunt (Mt. 20,9): quo utique denario vita significatur aeterna, ubi amplius alio nemo vivit,

4 Nota fructiva eminet inter proprietates Theologiae S. Augustini, ut vidimus in quatuor primis capitibus huius *Enchiridii*. «Pax caelestis civitatis, ordinatissima et concordissima societas fruendi Deo et invicem in Deo» (*De civ. Dei* XIX 13,1 : ML 41,640). «Beata quippe vita est gaudium de veritate» (*Conf.* X 23: ML 32,793).

Contemplatio Sapientiae—quae cum Deo identificatur apud Augustinum—conditio sine qua est beatitudinis, tamen Deus-Sapientia tunc tantum perfecte noscitur, quando «perfecte amatur». Cf. E. Gilson, *Introduction à l'étude de S. Augustin* 7.

quoniam vivenai non est diversa in aeternitate mensura. Sed multae mansiones (Io. 14,2), diversas meritorum in una vita aeterna significant dignitates (*In Io. Ev. tr.* 67,2: ML 35,1812).

2363. *Quotquot ergo perfecti, hoc sapiamus* (Plui. 3,15); id est, quotquot perfecte currimus, hoc sapiamus, quod nondum perfecti sumus, ut illic perficiamur, quo perfecte adhuc currimus: ut cum venerit quod perfectum est, quod ex parte est destruat^{ur}; id est, non iam ex parte sit, sed ex toto; quia fidei et spei iam res ipsa, non quae credatur et speretur, sed quae videatur teneaturque succedet: caritas autem, quae in his tribus maior est, non auferetur (1 Cor. 13,10) (*De perl. iust. hom.* 8,19: ML 44,30o)5.

2364. Nec ideo liberum arbitrium non habebunt, quia peccata eos delectare non poterunt. Magis quippe erit liberum, a delectatione peccandi usque ad delectationem non peccandi indeclinabilem liberatum. Nam primum liberum arbitrium, quod homini datum est, quando primum creatus est rectus, potuit non peccare, sed potuit et peccare: hoc autem novissimum eo potentius erit, quo peccare non poterit. Verum hoc quoque Dei munere, non suae possibilitate naturae... Erit ergo illius civitatis et una in omnibus, et inseparabilis in singulis voluntas libera, ab omni malo liberata, et impleta omni bono, fruens indeficienter aeternorum iucunditate gaudiorum, oblita culparum, oblita poenarum; nec tamen ideo suae liberationis oblita, ut liberatori suo non sit grata (*De civ. Dei* XXII 30,3: ML 41,802)6.

De millenarismo

Summarium.—Augustinus iunior quemdam millenarismum admiserat: 2365-2366. —Postea hanc retractavit sententiam, allegorice interpretatus Apoc. 20,1-6. Ita prima resurrectio, de qua S. Ioannes loquitur, non est resurrectio corporum post quam Christus regnaret in terris cum sanctis suis in sabbatismo illo mille annorum, sed est resurrectio animae per gratiam regenerationis. Reicit non tantum millenarismum crassiorem, sed et spiritua^{lem}. Mille anni, per quos satanas ligatus manet, sunt vel ultimi mille anni ante iudicium, vel significant totum interval- lum temporis quo Ecclesia est in hoc saeculo. Alligatio diaboli est non permitti totam tentationem exercere quam potest: 2367-2370.—Haec

5 Et alibi: «Quid spes? Erit ibi? Spes iam non erit, quando erit res» (*S.* 158, 8: ML 38,866).

6 De qualitate visionis qua in futuro saeculo sancti Deum videbunt, Augustinus ex professo egit. Asserit primo Deum invisibilem esse oculis corporeis, rationemque affert quia oculis corporis videmus quae circumscriptive sunt in loco, et ne putetur Deum coroo^{reum} esse. Cf. *De Trin.* I 6,11: ML 42,826; *lb.* VIII, 4,6: ML 42,951 ; *Ep.* 92,2.3.6: ML 33,318.320; *Ep.* 148,1,1 : ML 33,622.

Si quis tamen putat post resurrectionem corpora futura spiritualia, et oculos habere alterius ab istis corporeis naturae, hoc tolerabilius iudicat, quamvis id Verum non sit. Cf. *Ep.* 147,21.49: ML 33,619. Tandem in *De civ. Dei*, difficile, ne dicatur impossibile putat ut sancti possint Deum videre oculis corporeis: XXII 29: ML 41,706-801. Ad doctrinam in *De civ. Dei*, refert in *Reír.* II 41: ML 32,647.

alligatio iam existit ab initio regni Christi, seu Ecclesiae, et durabit usque ad ultimos dies (tribus annis et mensibus sex), quando diabolus solutus totis viribus saeviet. Putat tunc temporis nullum Ecclesiam ingressurum; nullum tamen ex praedestinatiis peribit. Regnum Christi per mille annos significat regnum Christi in Ecclesia etiam nunc. Propterea Ecclesia vocatur etiam nunc regnum caelorum. Iudicium de quo Apoc. 20,4, intelligendum est de iudicio praepositorum per quos Ecclesia nunc gubernatur. Mors secunda est damnatio aeterna: 2371-2375.

2365. Octavus ergo iste dies in fine saeculi novam vitam significat: septimus quietem futuram sanctorum in hac terra. Regnabit enim Dominus in terra cum sanctis suis, sicut dicunt Scripturae, et habebit hic Ecclesiam, quo nullus malus intrabit, separatam atque purgatam ab omni contagione nequitiae... Sic ergo post ventilationem diei iudicii apparebit massa sanctorum, fulgens dignitate, praepotens meritis, et misericordiam liberatoris sui prae se gerens. Et ipse erit septimus dies (S. 259,2: ML 38,1197) L

2366. Octonario itaque numero praefiguntur quae ad futurum saeculum pertinent, ubi nullo volumine temporum seu deficit seu proficit aliquid, sed stabili beatitudine iugiter perseverat. Et quoniam istius saeculi tempora septenario numero dierum per circuitum repetito dilabuntur, recte ille tamquam octavus dicitur dies, quo post labores temporales cum pervenerint sancti, nulla vicissitudine lucis et noctis actionem requiemve distinguunt; sed eis erit perpetuo vigilans quies, et actio non segniter sed infatigabiliter otiosa fS. *Mai* 94,3: MA I 335).

2367. Sicut ergo duae sunt regenerationes, de quibus iam supra locutus sum, una secundum fidem, quae nunc fit per Baptismum; alia secundum carnem, quae fiet in eius incorruptione atque immortalitate per iudicium magnum atque novissimum: ita sunt et resurrectiones duae, una prima, quae et nunc est, et animarum est, quae venire non permittit in mortem secundam; alia secunda, quae nunc non est, sed in saeculi fine futura est, nec animarum, sed corporum est, quae per ultimum iudicium alios mittet in secundam mortem, alios in eam vitam, quae non habet mortem (*De civ. Dei* XX 6,2: ML 41,666).

2368. De his duabus resurrectionibus idem Ioannes evangelista in libro qui dicitur Apocalypsis, eo modo locutus est, ut earum prima a quibusdam nostris non intellecta, insuper etiam in quasdam ridiculas fabulas verteretur. Ait quippe in libro memorato Ioannes apostolus: *Et vidi angelum descendentem de caelo*, etc. (Apoc. 20,1-6). Qui propter haec huius libri verba primam resurrectionem futuram suspicati sunt corporalem, inter caetera maxime numero annorum mille permoti sunt, tanquam oporteret in sanctis eo modo veluti tanti temporis fieri sabbatismum, vacatione scilicet sancta post

1 Millenarismum spiritualem admiserat Augustinus ab annis 389-400. Iuxta A. Kunzmann, sermoni 259 annus assignatur circiter 393 (*Die Chronologie der Sermones des hl. Augustinus*: MA II 490). Analysim aliorum locorum ad hoc tempus pertinentium, vide apud G. Folliet, *La typologie du «sabbat» chez saint Augustin*: Rev. des Etud. August., II (1956) 371-390,

labores annorum sex millium, ex quo creatus est homo, et magni illius peccati merito in huius mortalitatis aerumnas de paradisi felicitate dimissus est, ut quoniam scriptum est, *Unus dies apud Dominum sicut mille anni, et mille anni sicut dies unus* (2 Petr. 3,8), sex annorum millibus tanquam sex diebus impletis, sequatur velut sabbati septimus in annis mille postremis, ad hoc scilicet sabbatum celebrandum resurgentibus sanctis. Quae opinio esset utcumque tolerabilis, si aliquae deliciae spirituales in illo sabbato adfuturæ sanctis per Domini praesentiam crederentur. Nam etiam nos hoc opinati fuimus aliquando 2. Sed cum eos qui tunc resurrexerint, dicant immoderatissimis carnalibus epulis vacaturos, in quibus cibus sit tantus ac potus, ut non solum nullam modestiam teneant, sed modum quoque ipsius incredulitatis excedant: nullo modo ista possunt nisi a carnalibus credi. Hi autem qui spirituales sunt, istos ista credentes Chiliastas appellant graeco vocabulo; quos, verbum e verbo exprimentes, nos possumus Milliarios nuncupare. Eos autem longum est refellere ad singula; sed potius, quemadmodum Scriptura haec accipienda sit, iam debemus ostendere (*De civ. Dei* XX 7,1: ML 41,666-667).

2359. Vidit iste apostolus in Apocalypsi *angelum descendentem de caelo, habentem elavem abyssi, et catenam in manu sua. Et tenuit, inquit, draconem illum serpentem antiquum, qui cognominatus est diabolus et satanas, et alligavit eum mille annis* (Apoc. 20,1-2), hoc est, eius potestatem ab eis seducendis ac possidendis, qui fuerant liberandi, cohibuit atque frenavit. Mille autem anni duobus modis possunt, quantum mihi occurrit, intelligi: aut quia in ultimis annis mille ista res agitur, id est, sexto annorum milliario tinquam sexto die, cuius nunc spatia posteriora volvuntur; secuturo deinde sabbato, quod non habet vesperam, requie scilicet sanctorum, quae non habet finem... aut certe mille annos pro annis omnibus huius saeculi posuit; ut perfecto numero notaretur ipsa temporis plenitudo. Millenarius quippe numerus denarii numeri quadratum solidum reddit (*De civ. Dei* XX 7,2: ML 41,668).

2370. Alligatio diaboli est non permitti exercere totam tentationem, quam potest vel vi vel dolo ad seducendos homines, in partem suam cogendo violenter, fraudulenterve fallendo. Quod si permetteretur in tam longo tempore et tanta infirmitate multorum, plurimos tales, quales Deus id perpeti non vult, et fideles deiceret, et ne crederent impediret: quod ne faceret, alligatus est (*De civ. Dei* XX 8,1: ML 41,670).

2371. Haec autem alligatio diaboli non solum facta est, ex quo coepit Ecclesia praeter ludaeam terram in nationes alias aliasque dilatari; sed etiam nunc fit, et fiet usque ad terminum saeculi, quo solvendus est. Quia et nunc homines ab infidelitate, in qua ipse eos possidebat, convertuntur ad fidem, et usque in illum finem sine dubio convertentur... Utrum autem etiam illis ultimis tribus

Z Vide supra n.2365.

annis et mensibus sex 3, quando solutus totis viribus saeviturus est, aliquis in qua non fuerat, sit accessurus ad fidem, nonnulla quaestio est. Quomodo enim stabit quod dictum est, *Quis intrat in domum fortis, ut vasa eius eripiat nisi prius alligaverit fortem?*⁴ (Mt. 12,29), si etiam soluto eripiuntur. Ac per hoc ad hoc cogere videtur ista sententia, ut credamus illo, licet exiguo, tempore neminem accessurum esse populo christiano, sed cum eis qui iam Christiani reperi fuerint, diabolum pugnaturum: ex quibus etiamsi aliqui victi secuti eum fuerint, non eos ad praedestinatum filiorum Dei numerum pertinere (*De civ. Dei* XX 8,3: ML 41,671).

2372. Interea dum mille annis ligatus est diabolus, sancti regnant cum Christo etiam ipsis mille annis eisdem sine dubio, et eodem modo intelligendis, id est, isto iam tempore prioris eius adventus. Excepto quippe illo regno, de quo in fine dicturus est, *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum* (Mt. 25,34), nisi alio aliquo modo, longe quidem impari, iam nunc regnarent cum illo sancti eius, quibus ait, *Ecce ego vobiscum sum usque in consummationem saeculi* (Id. 28,20); profecto non etiam nunc diceretur Ecclesia regnum eius, regnumve caelorum... Ergo Ecclesia et nunc est regnum Christi, regnumque caelorum. Regnant itaque cum illo etiam nunc sancti eius, aliter quidem, quam tunc regnabunt: nec tamen cum illo regnant zizania, quamvis in Ecclesia cum tritico crescant (*De civ. Dei* XX 9,1: ML 41,672-673).

2373. De hoc ergo regno militiae, in quo adhuc cum hoste confligitur, et aliquando repugnatur repugnantibus vitiis, aliquando cedentibus imperatur, donec veniatur ad illud pacatissimum regnum, ubi sine hoste regnabitur, et de hac prima resurrectione quae nunc est, liber iste sic loquitur. Cum enim dixisset, alligari diabolum mille annis, et postea solvi brevi tempore; mox recapitulando quid in istis mille annis agat Ecclesia vel agatur in ea, *Et vidi, inquit, sedes et sedentes super eas, et indicium datum est* (Apoc. 20,4). Non hoc putandum est de ultimo iudicio dici: sed sedes praepositorum,, et ipsi praepositi intelligendi sunt, per quos Ecclesia nunc gubernatur. Iudicium autem datum nullum melius accipiendum videtur, quam id quod dictum est: *Quae ligaveritis in terra, ligata erunt et in caelo; et quae solveritis in terra, soluta erunt et in caelo* (Mt. 18,18) 5. Neque enim piorum animae mortuorum separantur ab Ecclesia, quae nunc etiam est regnum Christi. Alioquin nec ad altare Dei fieret eorum memoria in communicatione corporis Christi... Quamvis ergo cum suis corporibus nondum, iam tamen eorum animae regnant cum illo, dum isti mille anni decurrunt... Regnat itaque

3 Cf. Apoc. 11,2.

4 Fortem et vasa eius interpretatur pro diabolo et fidelibus eius futuris: «diabolum volens intelligi fortem, quia ipse genus humanum potuit tenere captivum; vasa vero eius, quae fuerat erepturus, fideles suos futuros» (*Ib.* 7,2: ML 41.667).

5 Verba: *El animae occisorum propter testimonium lesti, et propter verbum Dei* (Apoc. 20,4), interpretatur de martyribus. «Sed ideo tantummodo martyrum animas commemoravit, quia ipsi praecipue regnant mortui, qui usque ad mortem pro veritate certaverunt» (*Ib.*).

cum Christo nunc primum Ecclesia in vivis et mortuis (*De civ. Dei* XX 9,2: ML 41.673-674).

2374. Quod vero sequitur, Et si *qui non adoraverunt bestiam, nec imaginem eius, nec acceperunt inscriptionem in fronte, aut in manu sua* (Apoc. 20,4): simul de vivis ac mortuis debemus accipere. Quae sit porro ista bestia, quamvis sit diligentius inquirendum, non tamen abhorret a fide recta, ut ipsa impia civitas intelligatur et populus infidelium contrarius populo fideli et civitati Dei... Ab his igitur malis alieni, sive adhuc in ista mortali carne viventes, sive defuncti, regnant cum Christo iam nunc, quodam modo huic tempori congruo, per totum hoc intervallum, quod numero mille significatur annorum (*De civ. Dei* XX 9,3: ML 41,674).

2375. *Reliqui eorum*, inquit, non *vixerunt* (Apoc. 20,5). Hora enim nunc est, cum mortui audient vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent: reliqui vero eorum non vivent (Io. 5,25). Quod vero subdidit, *donec finiantur mille anni*; intelligendum est, quod eo tempore non vixerunt, quo vivere debuerunt, ad vitam scilicet de morte transeundo. Et ideo cum dies venerit, quo fiat et corporum resurrectio, non ad vitam de monumentis procedent, sed ad iudicium; ad damnationem scilicet, quae secunda mors dicitur. Donec enim finiantur mille anni, quicumque non vixerit, id est, isto toto tempore quo agitur prima resurrectio, non audierit vocem Filii Dei, et ad vitam de morte transierit; profecto in secunda resurrectione, quae carnis est, in mortem secundam cum ipsa carne transibit... *Haec resurrectio prima est. Beatus et sanctus qui habet in hac prima resurrectione partem* (Apoc. 20, w.5.6), id est, particeps eius est. Ipse est autem particeps eius, qui non solum a morte, quae in peccatis est, reviviscit, verum etiam in eo quod revixerit, permanebit. *In istis*, inquit, *secunda mors non habet potestatem* (Ib. 6). Habet ergo in reliquis, de quibus superius ait, *Reliqui eorum non vixerunt, donec finiantur mille anni*: quoniam isto toto temporis intervallo, quod mille annos vocat, quantumcumque in eo quisque eorum vixit in corpore, non revixit a morte, in qua eum tenebat impietas, ut sic reviviscendo primae resurrectionis particeps fieret, atque in eo potestatem secunda mors non haberet (*De civ. Dei* XX 9,4: ML 41,674-675) 6.

6 De morte *secunda* quam aeternam damnationem significat, vide supra nn.2290-2291, et cf. Joseph C. Plumpe, *Mors secunda: Melanges De Ghellinck* (1951) I 387-403.

Haec est ergo interpretatio Apoc. 20,1-6 a S. Augustino proposita, «quae deinde communis evasit» (Salaverri, *Sacrae Theologiae Summa: BAC*, I cd.2.» 596.

CAPUT VI

De secundo adventu Christi

Summarium.—Ex S. Scriptura constat Christum venturum esse ad novissimum iudicium faciendum. Inter signa quae adventum Christi antecedent enumerat: adventum Eliae, fidem iudaeorum, praedicationem Evangelii in universo mundo, Antichristum. Cautè in signa adventus Christi determinanda agendum: 2376-2378.—Certo non veniet antequam Evangelium praedicetur in universo orbe. Notat tamen agi de praedicatione Evangelii, non vero de conversione omnium gentium ad fidem christianam. Nescimus quando Dominus veniet. Neque ex hebdomadibus Danielis putat aliquid computari posse circa tempus secundi adventus Christi: 2379-2386.

2376. Quod ergo in confessione ac professione tenet omnis Ecclesia Dei veri, Christum de caelo esse venturum ad vivos ac mortuos iudicandos, hunc divini iudicii ultimum diem dicimus, id est, novissimum tempus (*De civ. Dei* XX 1,2: ML 41,659).

2377. Nullus igitur negat vel dubitat, per Iesum Christum tale quale istis sacris Litteris praenuntiatur, futurum esse novissimum iudicium, nisi qui eisdem Litteris, nescio qua incredibili animositate seu caecitate, non credit, quae iam veritatem suam orbi demonstrare terrarum. In illo itaque iudicio vel circa illud iudicium has res didicimus esse venturas, Eliam Thesbiten, fidem iudaeorum, Antichristum persecuturum, Christum iudicaturum, mortuorum resurrectionem, bonorum malorumque diremptionem, mundi conflagrationem, eiusdemque renovationem. Quae omnia quidem ventura esse credendum est: sed quibus modis, et quo ordine veniant, magis tunc docebit rerum experientia, quam nunc ad perfectum hominum intelligentia valet consequi. Existimo tamen eo quo a me commemorata sunt ordine esse ventura (*De civ. Dei* XX 30,5: ML 41,708) L

2378. Cum itaque signa dicat, quae ad ista tria (tempora) pertinent, id est, ad excidium illius civitatis; ad adventum eius in corpore suo, quod est Ecclesia; ad adventum eius in capite Ecclesiae, quod est ipse; quod eorum signorum ad quod horum trium referendum sit, diligenti consideratione cernendum est... In quibus omnibus sunt quaedam manifesta, quaedam vero sic obscura, ut vel laboriosum sit ea diiudicare, vel temerarium, quamdiu non intelliguntur, de his aliquid definire (*Ep.* 199,9,26: ML 33,914) 2

1 De manifestatione Antichrist!, cuius tempus dies Domini subsequetur, ex *Ep. S. Pauli ad Thess.* vide plura in *De civ. Dei* XX 19: ML 41,685-687. Et de persecutione Antichrist! ex prophetia Danielis (*Ib.* 23: ML 41,696). Item de adventu Eliae et de conversione iudaeorum ad Christum (*Ib.* 29: ML 41,703-704).

2 Habet haec epistola pro titulo *Define saeculi*. In ea commonstrat latissime quomodo sint intelligenda Scripturae loca quae varie loquuntur de fine saeculi; quodque praestat non inquirere tempus adventus Christi, sed hoc agere ut unusquisque ad excipiendum illum sit paratus. Cf. ML 33,904-925. Inter alia interpretatur Mt. 24,1-44; Mc. 13; Lc. 21,7-33.

2379. Opportunitas vero illius temporis profecto non erit antequam praedicetur Evangelium in universo orbe in testimonium omnibus gentibus. Apertissima enim de hac re legitur sententia Salvatoris dicentis: *Et praedicabitur hoc Evangelium regni in universo orbe in testimonium omnibus gentibus, et tunc veniet finis* (Mt. 24,14). *Tunc veniet*, quid est, nisi ante non veniet? Quanto post ergo veniat, incertum nobis est... Unde si iam nobis certissime nuntiatum fuisset in omnibus gentibus Evangelium praedicari, nec sic possemus dicere quantum temporis remaneret usque ad finem; sed magis magisque iam propinquare merito diceremus... 5. Magis eligo cautam ignorantiam confiteri, quam falsam scientiam profiteri (*Ep.* 197,4.5: ML 33,900-901).

2380. In quibus ergo gentibus nondum est Ecclesia, oportet ut sit, non ut omnes qui ibi fuerint credant; omnes enim gentes promissae sunt, non omnes homines omnium gentium: non enim omnium est fides (2 Thess. 3,2). Credit itaque omnis gens in omnibus qui electi sunt ante constitutionem mundi (Eph. 1,4), in caeteris non credit, et credentes odit (*Ep.* 199,12,48: ML 33,923).

2381. Non veniet ad vivos et mortuos iudicandos Christus, nisi prius venerit ad seducendos in anima mortuos adversarius eius Antichristus; quamvis ad occultum iam iudicium Dei pertineat, quo ab illo seducentur (*De civ. Dei* XX 19,4: ML 41,687).

2382. Alius ergo sic, alius autem sic Apostoli obscura verba 3 coniectant (*De civ. Dei* XX 19,4: ML 41,687).

2383. Illam sane novissimam persecutionem, quae ab Antichristo futura est, praesentia sua ipse exstinguet Iesus. Sic enim scriptum est, quod *eum interficiet spiritu oris sui, et evacuabit illuminatione praesentiae suae* (2 Thess. 2,8). Hic quaeri solet, Quando istud erit? Importune omnino. Si enim hoc nobis nosse prodesset, a quo melius quam ab ipso Deo magistro interrogantibus discipulis diceretur? Non enim siluerunt inde apud eum; sed a praesente quaesierunt, dicentes: *Domine, si hoc tempore praesentaberis, et quando regnum Israël?* At ille: *Non est, inquit, vestrum scire tempora, quae Pater in sua posuit potestate* (Act. 1,6.7) (*De civ. Dei* XVIII 53,1: ML 41, 616).

2384. Ego enim maxime illud de Hebdomadibus Danielis se-

3 I.e. verba *Ep.* 2 *ad Thess.* 2,1-11. Loquitur de variis interpretationibus istius loci. Nullum dubium est, ait Augustinus, Apostolum hoc loco de Antichristo scripsisse. Ignorantiam tamen suam fatetur neque scit «quid dixerit» (*Ib.* 2). «Suspiciones tamen hominum, quas vel audire, vel legere potui, non tacebo» (*Ib.*). Quidam putant hoc de imperio Romano dictum fuisse, atque de Nerone, quem resurrecturum suspicantur, et futurum Antichristum. Alii opinantur Neronem subtractum et fuisse ut putaretur occisus, donec tempore suo reveletur, et restituatur in regnum; «sed multum mihi mira est haec opinantium tanta praesumptio» (*Ib.* 3). Quaedam tamen de imperio Romano dicta putat. Alii mysterium iniquitatis interpretantur de «malis et fictis, qui sunt in Ecclesia, donec perveniant ad tantum numerum, qui Antichristo magnum populum faciat» (*Ib.*) atque huic interpretationi favere putant verba Ioannis in *Epistola prima*, 2,18-19. Nihil pro certo habet, sicut «in quo templo Dei sit sessurus incertum est» (*Ib.* 2).

eundum tempus quod iam transactum est, intelligendum puto: nam de Salvatoris adventu, qui exspectatur in fine, tempora dinumerare non audeo; nec aliquem prophetam de hac re numerum annorum existimo praefiniisse, sed illud potius praevalere, quod ipse Dominus ait, *Nemo potest cognoscere tempora, quae Pater posuit in sua potestate* (Act. 1,7). 2. Quod enim in alio loco ait, *De die autem illa et hora nemo scit* (Mt. 24,36), sunt qui sic accipiunt, ut putent se posse computare tempora; diem vero tantummodo ipsum et horam neminem scire: ubi omitto dicere quemadmodum soleant Scripturae diem vel horam etiam pro tempore ponere. Sed certe illud de ignorantia temporum apertissime dictum est. Nam cum hinc Dominus interrogatus esset a discipulis suis: *Nemo, inquit, potest cognoscere tempora, quae Pater posuit in sua potestate*. Non enim dixit, Diem, vel Horam, sed, *tempora*; quae in brevi spatio non solent dici, sicut dies vel hora (*Ep.* 197,1,2: ML 33,899).

2385. Aetas igitur ultima generis humani, quae incipit a Domini adventu, usque in finem saeculi, quibus generationibus computetur incertum est (*De div. quaest.* 83 q.58: ML 40,43).

2386. Qui dicit Dominum citius esse venturum, optabilius loquitur, sed periculosius fallitur (*Ep.* 199,54: ML 33,925).

CAPUT VII

De resurrectione mortuorum

Summarium.—Gentiles generatim resurrectionem corporum negant. Resurrectionem demonstrat: *a)* ex S. Scriptura; *b)* ex facto resurrectionis Christi, credito ab universo mundo; quod si miracula negentur ab Apostolis patrata ad obtinendam fidem populorum in Resurrectionem Christi, hoc unum grande miraculum sufficit, quod terrarum orbis sine miraculis credidit. Christus ut causa resurrectionis hominum; *c)* ex aliis mirabilibus naturae quae omnipotentia Dei fiunt: 2387-2392.—Pro identitate corporis sufficit ut eadem elementa materialia restituantur ad formam, quamvis aliter distribuantur. Quid requiratur, et quid non ad identitatem eiusdem corporis. Analogiis illustrat doctrinam. Integritas substantiae servabitur, sed nulla erit deformitas. Pulchre loquitur de martyribus, qui cicatrices servabunt ad gloriam eorum: 2393-2397.—Omnes resurgent qui mortui sunt, et boni et mali. De quaestione utrum ii quoque morituri sunt, et statim resurrecturi, qui in fine mundi viventes reperientur, nihil definire audet, quamvis potius putet eos non morituros: 2398-2403.—Qualitates corporis gloriosi. Corpus vere corpus erit, quamvis non animale, nec aethereum, sed spirituale et spiritui subiectum. Omnes resurgent in forma iuvenili, quamvis non arguit si quis aiiter sentiat, et diversitate sexus servata: 2404-2412.

2387. In nulla ergo re tam vehementer, tam pertinaciter, tam obnexe et contentiose contradicatur fidei christianae, sicut de carnis resurrectione. Nam de animi immortalitate multi etiam philosophi Gentium multa disputaverunt, et immortalem esse animum humanum pluribus et multiplicibus libris conscriptum memoriae reli-

querunt: cum ventum fuerit ad resurrectionem carnis, non titubant, sed apertissime contradicunt, et contradictio eorum talis est, ut dicant fieri non posse ut caro ista terrena possit in caelum ascendere (*En. in Ps.* 88 s.2,5: ML 37,1134).

2388. Auctoritatis enim pondere christianus ducendus est, qui iam Christo credidit, qui nullo modo putat mentiri Apostolum. Sufficit ergo ut iste audiat, *Si mortui non resurgunt, inanis est praedictio nostra, inanis est et fides z'estra. Si mortui, inquit, non resurgunt, neque Christus resurrexit* (1 Cor. 14,13). Si autem Christus resurrexit, in quo salus est Christianorum, non utique impossibile est resurgere mortuos: quoniam ille qui suscitavit Filium suum, et ille qui suscitavit carnem suam, caetero corpori, quod est Ecclesia, in capite demonstravit exemplum (*S.* 361,3: ML 39,1600).

2389. Sed hoc incredibile fuerit aliquando: ecce iam credidit mundus sublatum terrenum Christi corpus in caelum; resurrectionem carnis et ascensionem in supernas sedes, paucissimis remanentibus atque stupentibus, vel doctis, vel indoctis, iam crediderunt et docti et indocti. Si rem credibilem crediderunt, videant quam sint stolidi, qui non credunt: si autem res incredibilis credita est, etiam hoc utique incredibile est, sic creditum esse, quod incredibile est. Haec igitur duo incredibilia, resurrectionem scilicet nostri corporis in aeternum, et rem tam incredibilem mundum esse crediturum, idem Deus, antequam vel unum horum fieret, ambo futura praedixit (Mt. 26,13). Unum duorum incredibilium iam factum videmus, ut quod erat incredibile, crederet mundus: cur id quod reliquum est desperatur, ut etiam hoc veniat, quod incredibile credidit mundus, sicut iam venit, quod similiter incredibile fuit (*De civ. Dei* XXII 5: ml 41,755).

2390. Duobus illis incredibilibus, si placet, imo quia placere debet, addamus hoc tertium. Iam ergo tria sunt incredibilia, quae tamen facta sunt. Incredibile est Christum resurrexisse in carne, et in caelum ascendisse cum carne: incredibile est mundum rem tam incredibilem credidisse: incredibile est homines ignobiles, infimos, paucissimos, imperitos rem tam incredibilem, tam efficaciter mundo, et in illo etiam doctis persuadere potuisse. Horum trium incredibilium primum nolunt isti, cum quibus agimus, credere; secundum coguntur et cernere; quod non inveniunt unde sit factum, si non credunt tertium. Resurrectio certe Christi, et in caelum cum carne in qua resurrexit ascensi, toto iam mundo praedicatur et creditur; si credibilis non est, unde toto terrarum orbe iam credita est?... Si vero per Apostolos Christi, ut eis crederetur, resurrectionem atque ascensionem praedicantibus Christi, etiam ista miracula facta esse non credunt; hoc nobis unum grande miraculum sufficit, quod eam terrarum orbis sine ullis miraculis credidit (*De civ. Dei* XXII 5: ML 41,756).

2391. Implevit de resurrectione animarum; restat evidentius dicere de resurrectione corporum. *Et potestatem dedit ei et iudicium facere*: non solum animas per fidem et sapientiam suscitare

sed et iudicium facere. Quare autem haec? Quia filius hominis est. Facit ergo aliquid Pater per Filium hominis, quod non facit ex substantia sua cui aequalis est Filius; sicut ipsum nasci, sicut ipsum crucifigi, sicut ipsum mori, sicut ipsum resurgere: non enim aliquid horum Patri contigit. Sic et resurrectionem corporum. Nam resuscitationem animarum ex substantia sua Pater facit per substantiam Filii, qua illi aequalis est; animae quippe fiunt participes illius incommutabilis lucis, non corpora: resuscitationem autem corporum Pater facit per filium hominis. *Et potestatem enim dedit ei et iudicium facere, quia filius hominis est: secundum illud quod supra dixit, Neque enim Pater iudicat quemquam. Et ut ostendat quia de resurrectione corporum hoc dixit: Nolite mirari hoc, quia venit hora. Non nunc est, sed venit hora, in qua omnes qui in monumentis sunt audient vocem eius et procedent. Et ubi? In iudicium: Qui bene fecerunt, in resurrectionem vitae; qui male egerunt, in resurrectionem iudicii* (Io. 5,25-30). Et tu hoc facis solus, quia omne iudicium Filio Pater dedit, et non iudicat quemquam? Ego, inquit, facio. Sed quomodo facis? *Non possum a me facere quidquam: si ut audio iudico, et iudicium meum iustum est.* Cum ageretur de resurrectione animarum, non dicebat, *Audio*; sed, *video*. *Audio* enim, tanquam praecipientis Patris imperium. Iam ergo sicut homo, sicut quo maior est Pater; iam ex forma servi, non ex forma Dei (*In Io. Ev. tr. 23,15: ML 35.1592*) L

2392. Quantum autem attinet ad illam differentiam, quod Christi corpus, non dissolutum tabe atque putredine, die tertio resurrexit, nostra vero post longum tempus, ex quadam, quo soluta discesserant, confusione reparabuntur; humanae facultati utrumque impossibile est, divinae autem potestati utrumque facillimum. Ut enim radius oculi nostri, non citius pervenit ad propinquiora, tardius ad longinquiora, sed utraque intervalla parili celeritate contingit; ita cum *in ictu oculi* (1 Cor. 15,52), sicut Apostolus dicit, fit resurrectio mortuorum, omnipotentiae Dei et ineffabili nutui tam facile est quaeque recentia, quam diuturno tempore dilapsa cadavera suscitare. Incredibilia sunt haec quibusdam, quia inexperta; cum omnis natura rerum tam sit plena miraculis, ut non quasi facili per investigatione rationis, sed videndi consuetudine, mira non sint, atque ob hoc, nec consideratione, nec inquisitione digna videantur. Nam ego, et mecum quicumque invisibilia Dei per ea quae facta sunt intelligere moliuntur (Rom. 1,20), aut non minus aut amplius admiramur, in uno seminis tam parvulo grano, omnia quae laudamus in arbore tanquam liciata latuisse, quam mundi huius tam ingentem sinum, quae de corporibus humanis dum dilabuntur assumit, resurrectioni futurae tota et integra redditurum (*Ep. 102 q.1,5: ML 33,372*) 2.

1 Notetur causalitas quam tribuit humanitati Christi in resurrectione corporum.

2 Presbyter Deogratias sex quaestiones, sibi a pagano quodam missas, Augustino exsolvendis transmisit. Prima erat de resurrectione, atque quaerebatur in ea utrum promissa nostra resurrectio conveniat resurrectioni Christi

2393. Restituetur ergo et quidquid de corporibus vivis, vel post mortem de cadaveribus periit, et simul cum eo quod in sepulcris remansit, in spiritualis corporis novitatem ex animalis corporis vetustate mutatum resurget, incorruptione atque immortalitate vestitum. Sed etsi vd casu aliquo gravi vel inimicorum immanitate totum penitus conteratur in pulverem, atque in auras vel in aquas dispersum quantum fieri potest nusquam esse sinatur omnino, nullo modo subtrahi poterit omnipotentiae Creatoris, sed capillus in eo capitis non peribit (*De civ. Dei* XXII 21: ML 41,783).

2394. Ipsa itaque terrena materies, quae discedente anima fit cadaver, non ita resurrectione reparabitur, ut ea quae dilabuntur et in alias atque alias aliarum rerum species formasque vertuntur, quamvis ad corpus redeant unde dilapsa sunt, ad easdem quoque corporis partes ubi fuerunt, redire necesse sit. Alioquin si capillis redit quod tam crebra tonsura detraxit, si unguibus quod toties dempsit exsectio; immoderata et indecens cogitantibus, et ideo resurrectionem carnis non credentibus occurrit informitas. Sed quemadmodum si statua cuiuslibet solubilis metalli aut igne liquesceret, aut contereretur in pulverem aut confunderetur in massam, et eam vellet artifex rursus ex illius materiae quantitate reparare; nihil interesse! ad eius integritatem, quae particula materiae cui membro statuae redderetur, dum tamen totum ex quo constituta fuerat, restituta resumeret: ita Deus mirabiliter atque ineffabiliter artifex, de toto quo caro nostra constiterat, eam mirabili et ineffabili celeritate restituet; nec aliquid attinebit ad eius redintegrationem, utrum capilli ad capillos redeant et ungues ad ungues, an quidquid eorum perierat mutetur in carnem, et in partes alias corporis revocetur, curante artificis providentia ne quid indecens fiat (*Enchir.* 89: ML 40,273).

2395. Velut si de limo vas fieret, quod rursus in eundem limum redactum de toto iterum fieret, non esset necesse ut illa pars limi, quae in ansa fuerat, ad ansam rediret, aut quae fundum fecerat, ipsa rursus faceret fundum; dum tamen totum reverteretur in totum, id est, totus ille limus in totum vas nulla sui perdita parte remearet. Quapropter si capilli toties tonsi unguesve desecti ad loca sua deformiter redeunt, non redibunt: nec tamen cuique resurgenti peribunt, quia in eandem carnem, ut quemcumque ibi locum corporis teneant, servata partium congruentia, materiae mutabilitate vertentur. Quamvis quod ait Dominus, *Capillus capitis vestri non peribit* (Lc. 21,18), non de longitudine, sed de numero capillorum dictum multo aptius possit intelligi. Unde et alibi dicit, *Capilli*

an resurrectioni Lazari. In utroque casu apparet dissimilitudo, tum quia Christus «nulla seminis conditione natus est» (*Ib.* n.2), tum quia corpora Christi et Lazari nondum dissoluta fuerant «tabe atque putredine».

Respondet Augustinus Christi resurrectionem potius quam Lazari «congruere promissae nostrae resurrectioni, quia Lazarus ita resurrexit ut iterum moreretur» (*Ib.*). Neque obstant aliae dissimilitudines quia Christus quamquam absque semine natus, tamen vere mortuus est, et aequae facillimum divinae est potestati «recentia, quam diuturno tempore dilapsa cadavera suscitare», sicut *ictus oculi* «parili celeritate» pervenit ad propinquiora et ad longinquiora.

capitis vestri numerati sunt omnes (Lc. 12,7) (*De civ. Dei* XXII 19,1: ML 41,780).

2396. Neque hoc ideo dixerim, quod aliquid existimem corpori cuiquam perituum, quod naturaliter inerat; sed quod deforme natum fuerat... sic esse redituum, ut servata integritate substantiae, deformitas pereat... 2. Ac per hoc non est macris pinguibusve metuendum, ne ibi etiam tales sint, quales, si possent, nec hic esse voluissent. Omnis enim corporis pulchritudo est partium congruentia cum quadam coloris suavitate³... Proinde nulla erit deformitas, quam facit incongruentia partium, ubi et quae prava sunt corrigentur; et quod minus est quam decet, unde Creator novit, inde supplebitur; et quod plus est quam decet, materiae servata integritate, detrahetur. Coloris porro suavitas quanta erit, ubi iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris sui? (Mt. 13,43) (*De civ. Dei* XXII 19,1.2: ML 41,781).

2397. Nescio quo autem modo sic afficimur amore martyrum beatorum, ut velimus in illo regno in eorum corporibus videre vulnerum cicatrices, quae pro Christi nomine pertulerunt: et fortasse videbimus. Non enim deformitas in eis, sed dignitas erit, et quaedam, quamvis in corpore, non corporis, sed virtutis pulchritudo fulgebit. Nec ideo tamen si aliqua martyribus amputata et ablata sunt membra, sine ipsis membris erunt in resurrectione mortuorum, quibus dictum est, *Capillus corporis vestri non peribit*. Sed si hoc decebit in illo novo saeculo, ut indicia gloriosorum vulnerum in illa immortali carne cernantur, ubi membra, ut praeciderunt, percussa vel secta sunt, ibi cicatrices, sed tamen eisdem membris redditae, non perditae, apparebunt. Quamvis itaque omnia quae acciderunt corpori vitia, tunc non erunt; non sunt tamen deputanda vel appellanda vitia virtutis indicia (*De civ. Dei* XXII 19,3: ML 41,782).

2398. Resurrecturam tamen carnem omnium quicumque nati sunt hominum atque nascentur, et mortui sunt atque morientur, nullo modo dubitare debet christianus (*Enchir.* 84: ML 40,272).

2399. Ex quo autem incipit homo vivere, ex illo utique iam mori potest. Mortuus vero, ubicumque illi mors potuit evenire, quomodo ad resurrectionem non pertineat mortuorum, reperire non possum (*Enchir.* 86: ML 40,272) 4.

2400. Illi autem, inquam, de quibus dixit Apostolus, cum loqueretur de resurrectione mortuorum, *Et nos viventes qui reliqui sumus, simul cum illis rapiemur in nubibus obviam Christo in aera: et ita semper cum Domino erimus* (1 Thess. 4,16); afferunt quidem aliquid quaestionis, sed per se ipsos, non propter istos: nam et si non sunt etiam ipsi morituri, quid istos adiuvent omnino non video

³ Notetur bella definitio Augustiniana pulchritudinis corporis.

⁴ Quaestionem proponit utrum fetus abortivi resurgent. Difficillimum putat asserere «quando incipiat homo in utero vivere» (*Ib.*), sed quidquid de hoc sit, quodeumque habuerit vitam, moritur et resurgitur. Non audet negare, neque affirmare quod «quidquid formae defuit impleatur, atque ita non desit perfectio, quae accessura erat tempore... sed integretur quod nondum cr^a integrum» (*Ib.* 85).

cum talia de his dici possint, qualia de illis dicta sunt duobus 5, Sed revera, quantum ad verba beati Apostoli pertinent, videtur asserere quosdam in fine saeculi adveniente Domino, cum futura est resurrectio mortuorum. non esse morituros, sed vivos repertos, in illam immortalitatem, quae sanctis etiam cacteris datur, repente mutandos, et simul cum *illis rapiendos*, sicut dicit, *in nubibus*; nec aliquid aliud mihi visum est, quoties de his verbis volui cogitare (Ep. 193,4.9: ML 33,872)6.

2401. Sed vellem hinc potius audire doctiores; ne illis etiam qui putant aliquos morte non praecedente vivificatos, ad vitam perpetuam transituros, dicere inveniatur Apostolus: *Stulte, tu quod seminas, non vivificatur, nisi moriatur*. Nim et illud quod in plerisque codicibus legitur, *Omnes resurgemus* (1 Cor. 15,36.51), unde fieri poterit, nisi omnes moriamur? Resurrectio quippe, nisi mors praecesserit, nulla est. Et quod nonnulli codices habent, *Omnes dormiemus*, multo facilius et apertius id cogit intelligi; et si quid aliud tale in sanctis Litteris invenitur, ad id videtur impellere, ut nullus hominum existimetur immortalitatem, nisi mors praecesserit, adepturus. Proinde ubi dixit Apostolus (citatur 1 Thess. 4,14-16), vellem, sicut dixi, de his verbis audire doctiores: et si modo potuerint haec ita exponi, ut in eis possit intelligi omnes homines qui vivunt, vel post nos victuri sunt, esse morituros, corrigerem quod hinc aliquando aliter sensi (Ep. 193,4,10: ML 33,873).

2402. Si enim in his verbis Apostoli nullus alius sensus potuerit reperiri, et hoc eum intelligi voluisse claruerit, quod videntur ipsa verba clamare; id est, ut quod futuri sint in fine saeculi et adventu Domini, qui non exspolientur corpore sed superinduantur immortalitate, ut absorbeatur mortale a vita (2 Cor. 5,4): huic sententiae procul dubio conveniet quod in regula fidei confitemur, venturum Dominum, iudicaturum vivos et mortuos; ut non hic intelligamus vivos iustos, mortuos autem iniustos, quamvis iudicandi sint iusti et iniusti; sed vivos quos nondum exiisse, mortuos autem quos iam exiisse de corporibus, adventus eius inveniet. Quae si ita esse constiterit, illa verba excutienda erunt, quomodo sic accipiamus, *Tu quod seminas, non vivificatur, nisi prius moriatur; et, Omnes resurgemus*, sive, *Omnes dormiemus*, ut non adversentur huic sententiae, qua quidam creduntur etiam cum suis corporibus in aeternum non degustata morte victuri (Ep. 193,4,11: ML 33,873).

2403. Inde venturus iudicare vivos et mortuos. Vivos, qui superfuierint; mortuos, qui praecesserint. Potest et sic intelligi: Vivos, iustos; mortuos, iniustos (*De Symb. 8.1,12: ML 40,634*).

2404. Credimus in caelum ascendisse, quem beatitudinis Io-

i Enoch scilicet et Elia.

6 Hoc testimonium et duo sequentia iterum tradit in *De octo Didcltū quaest.* q.2. 2-4: ML 40.159-160. Ex textu *Ep. I ad Thess.* 4,17, prout ab illo legebatur, putat quosdam in fine saeculi, adveniente Domino, non esse morituros, sed mutandos in immortalitatem, «quae sanctis etiam cacteris datur»; difficultatem tamen invenit in aliis Scripturae locis, praesertim in 1 Cor. 15 36.51. Vult ergo doctiores audire.

cum etiam nobis promisit, dicens, *Erunt sicut Angeli in caelis* (Mt. 22,30), in illa civitate, quae est mater omnium nostrum Ierusalem aeterna in caelis (Gal. 4,26). Solet autem quosdam offendere vel impios Gentiles vel haereticos, quod credamus assumptum terrenum corpus in caelum. Sed Gentiles plerumque philosophorum argumentis nobiscum agere student, ut dicant terrenum aliquid in caelo esse non posse. Nostras enim Scripturas non noverunt, nec sciunt quomodo dictum sit, *Seminatur corpus animale, surgit corpus spirituale* (1 Cor. 15,44). Non enim ita dictum est, quasi corpus vertatur in spiritum, et spiritus fiat; quia et nunc corpus nostrum quod animale dicitur, non in animam versum est et anima factum. Sed spirituale corpus intelligitur, quod ita spiritui subditum est, ut caelesti habitationi conveniat, omni fragilitate ac labe terrena in caelestem puritatem et stabilitatem nutata atque conversa. Haec est immutatio, de qua item dicit Apostolus: *Omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur*. Quam immutationem non in deterius, sed in melius fieri docet idem, cum dicit, *Et nos immutabimus* (1 Cor. 15,51-52). Sed ubi et quomodo sit in caelo corpus Dominicum, curiosissimum et supervacaneum est quaerere; tantummodo in caelo esse credendum est. Non enim est fragilitatis nostrae caelorum secreta discutere, sed est nostrae fidei de Domini corporis dignitate sublimia et honesta sentire (*De fide et Symb.* 6,13: ML 40,187).

2405. Restituetur ergo et quidquid de corporibus vivis, vel post mortem de cadaveribus periit, et simul cum eo quod in sepulcris remansit, in spiritualis corporis novitatem ex animalis corporis vetustate mutatum resurget, incorruptione atque immortalitate vestitum... Erit ergo spiritui subdita caro spiritualis, sed tamen caro, non spiritus: sicut carni subditus fuit spiritus ipse carnalis, sed tamen spiritus, non caro... Et homo spiritualis sic in hac vita dicitur, ut tamen corpore adhuc carnalis sit, et videat aliam legem in membris suis repugnantem legi mentis suae (Rom. 7,23): erit autem etiam corpore spiritualis, cum eadem caro sic resurrexerit, ut fiat quod scriptum est, *Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale* (1 Cor. 15,44) (*De civ. Dei* XXII 21: ML 41,783) 7.

2406. Quantum autem attinet ad substantiam etiam tunc caro erit. Propter quod et post resurrectionem corpus Christi, caro appellata est (Lc. 24,39). Sed ideo ait Apostolus, *Seminatur corpus animale, resurget corpus spirituale* (1 Cor. 15,44): quoniam tanta erit tunc concordia carnis et spiritus, vivificante spiritu sine sustentaculi alicuius indigentia subditam carnem, ut nihil nobis repugnet ex nobis; sed sicut foris neminem, ita nec intus nos ipsos patiamur inimicos (*Enchir.* 91: ML 40,274).

7 Ut bene ostendit Charles Journet. S. Augustinus non tantum convenit cum traditione Latina et Graeca circa interpretationem «corporis spiritualis», sed hanc traditionem mirifice coronat. Cf. *Saint Augustin et l'exégèse traditionnelle du «corpus spirituale»*: Aug. Mag., II 879-890. Loca quae hic citantur claritate abundant.

2407. Redeo quidem ad corpus, sed iam non mortis huius. Audi, imperite, contra quotidianas lectionum voces surde: audi quomodo redit ad corpus quidem, sed non mortis huius. Non quia aliud erit corpus, sed quia *oportet corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem*. Fratres mei, quando dicebat Apostolus corruptibile hoc, mortale hoc, quodam modo carnem sua voce tangebatur. Non ergo aliud. Non, inquit, pono corpus terrenum, et accipio corpus aereum, aut accipio corpus aethereum. Ipsum accipio, sed non iam mortis huius. Quia *oportet corruptibile, non aliud, sed hoc, induere incorruptionem; et mortale, non aliud, sed hoc induere immortalitatem*. Tunc fiet sermo qui scriptus est, *Absorpta est mors in victoriam* (1 Cor. 15,53-56) fS. 256,2: ML 38, 1192).

2408. Resurget caro, sed quid fit? Immutatur, et fit ipsa corpus caeleste et angelicum. Numquid carnem habent Angeli? Sed hoc interest, quia ista caro resurget, ista ipsa quae sepelitur, quae moritur; ista quae videtur, quae palpatur, cui opus est manducare et bibere, ut possit durare; quae aegrotat, quae dolores patitur, ipsa habet resurgere, malis ad poenas sempiternas, bonis autem ut commutentur. Cum fuerit commutata, quid fiet? Iam corpus caeleste vocabitur, non caro mortalis (S. 264,6: ML 38,1217).

Per iudicium Dei, quod erit novissimum per eius Filium Iesum Christum, tanta eius et tam nova de Dei munere claritas apparebit, ut nulla remaneant vetustatis vestigia: quandoquidem et corpora ad incorruptionem atque immortalitatem novam ex *vetere* corruptione atque mortalitate transibunt (*De civ. Dei XX 17*: ML 41,682).

2410. Sic ergo, carissimi, sic credite, sic tenete, multorum membrorum ibi usum non futurum, sed decus nullius defuturum. Nihil indecorum erit ibi, summa pax erit, nihil discordans, nihil monstruosum, nihil quod offendant aspectum, in omnibus Deus laudabitur. Nam si nunc in ista infirmitate carnis et tenera operatione membrorum apparet tanta corporis pulchritudo... quanto magis ibi, ubi erit libido nulla, nulla corruptio, nulla deformis pravitas, nulla aerumnosa necessitas, sed interminata aeternitas, pulchra veritas, summa felicitas (S. 243,8,7: ML 38,1146)8.

2411. Resurgent itaque omnes tam magni corpore, quam vel erant, vel futuri erant in iuvenili aetate, quamvis nihil oberit, etiamsi erit infantilis vel senilis corporis forma, ubi nec mentis, nec ipsius corporis ulla remanebit infirmitas. Unde etiam si quis in eo corporis modo, in quo defunctus est, resurrecturum unumquemque contendit, non est cum illo laboriosa contradictione pugnandum (*De civ. Dei XXII 16*: ML 41,778).

2412. Nonnulli propter hoc quod dictum est, *Donec occurramus*

8 Describit incomparabilem pulchritudinem corporum beatorum. Corpora etiam damnatorum resurgent cum carne sua, sed non multum curandum utrum damnati cum deformitatibus corporum suorum resurgant. Corpora eorum erunt quidem incorruptibilia, sed passibilia. Cf. *Enchir.* 92: ML 40,274.

omnes *in virum perfectum, in mensuram aetatis plenitudinis Christi* (Eph. 4,13); et, *conformes imaginis Filii sui; nec in sexu femineo* resurrecturas feminas credunt, sed in virili omnes aiunt, quoniam Deus solum virum fecit ex limo, feminam ex viro. Sed mihi melius sapere videntur, qui utrumque sexum resurrecturum esse non dubitant. Non enim libido ibi erit, quae confusionis est causa... Corporibus ergo illis vitia detrahentur, natura servabitur... Nuptias ergo Dominus futuras negavit esse in resurrectione, non feminas (*De civ. Dei* XXII 17: ML 41,778).

Bibi.: Super quaestione hoc capite exposita valde commendandum ducimus opus a P. Paulo Goffi, nuper compositum, cui titulus *La resurrección de la carne, según San Agustín* (Washington, The Catholic University of America, 1961).

De iudicio universali

Summarium.—Sacra Scriptura ostendit et quod futurum sit iudicium universale, et quod cum resurrectione mortuorum veniet. Argumentatur ex Novo et Veteri Testamento. Aliquando Scripturae praeteritum insinuant pro futuro, ubi cum dicunt, eum iam iudicatum esse qui non credit in Christum, i.e. iam damnatum esse praescientia Dei. Iudicium finale demonstrat etiam ex impletione aliarum prophetiarum: 2413-2419.—Christus mundum iudicabit in forma humanitatis. Manifestabitur homo iudicaturus, sicut homo est iudicatus: 2420-2422.—Omnes gentes ante Filium hominis congregabuntur. Et libri aperti sunt, et liber apertus est; illi sunt libri S. Scripturae mandata Dei continentes, iste vero liber conscientiae uniuscuiusque. Uno mentis intuitu omnia in memoriam revocabuntur sive bona sive mala. Sententia. Mundus conflagratione ignis peribit. Et erit caelum novum et terra nova, quae conveniant corporibus spiritualibus: 2423-2425.

2413. De die ultimi iudicii Dei, quod ipse donaverit, locuturi, eumque asserturi adversus impios et incredulos, tanquam in aedificii fundamento prius ponere testimonia divina debemus. Quibus qui nolunt credere, humanis ratiunculis falsis atque fallacibus contravenire conantur, ad hoc ut aut aliud significare contendant quod adhibetur testimonium de Litteris sacris, aut omnino divinitus esse dictum negent. Nam nullum existimo esse mortaliū, qui cum ea, sicut dicta sunt, intellexerit, et a summo ac vero Deo per animas sanctas dicta esse crediderit, non eis cedat atque consentiat... 2. Quod ergo in confessione ac professione tenet omnis Ecclesia Dei veri, Christum de caelo esse venturum ad vivos ac mortuos iudicandos, hunc divini iudicii ultimum diem dicimus, id est, novissimum tempus (*De civ. Dei* XX 1,1-2: ML 41,657-659).

2414. Huius itaque ultimi iudicii Dei testimonia de Scripturis sanctis quae ponere institui, prius eligenda sunt de libris Instrumenti Novi, postea de Veteris. Quamvis enim vetera priora sint

tempore, nova tamen anteponenda sunt dignitate (*De civ. Dei* XX 4: ML 41,662).

2415. Ergo ipse Salvator cum obiurgaret civitates, in quibus virtutes magnas fecerat, neque crediderant, et eis alienigenas anteponeret, Verumtamen, inquit, *dico vobis, Tyro et Sidoni* remissius erit in die iudicii quam vobis. Et paulo post alteri civitati, *Arnen*, inquit, *dico vobis*, quia terrae Sodomorum remissius erit in die iudicii quam tibi (Mt, 11,22.24). Hic evidentissime praedicat diem iudicii esse venturum. Et alio loco, *Viri Ninivitae*, inquit, *surgent in iudicio cum generatione ista, et condemnabunt eam; quia poenitentiam egerunt in praedicatione lonae, et ecce plus quam lona hic. Regina Austri surget in iudicio cum generatione ista, et condemnabit eam; quia venit a finibus terrae audire sapientiam Salomonis, et ecce plus quam Salomon hic* (Mt. 12,41-42). Duas hoc loco res discimus, et veaturum esse iudicium, et cum mortuorum resurrectione venturum. De Ninivitis enim et regina Austri quando ista dicebat, de mortuis sine dubio loquebatur, quos tamen in die iudicii resurrecturos esse praedixit. Nec ideo dixit, *condemnabunt*, quia ipsi iudicabunt: sed quia ex ipsorum comparatione isti merito damnabuntur (*De civ. Dei* XX 5: ML 41,662).

2416. Item discipulis suis: *Arnen*, inquit, *dico vobis, quod vos qui secuti estis me, in regeneratione, cum sederit Filius hominis in sede maiestatis suae, sedebitis et vos super sedes duodecim, indicantes duodecim tribus Israel* (Mt. 19,28). Hic discimus cum suis discipulis iudicaturum lesu... Nec quoniam super duodecim sedes sessuros esse ait, duodecim solos homines cum illo iudicatuos putare debemus. Duodenario quippe numero, universa quaedam significata est iudicantium multitudo... De ipsis quoque iudicandis in hoc numero duodenario similis causa est... Quod autem ait, *in regeneratione*, procul dubio mortuorum resurrectionem nomine voluit regenerationis intelligi. Sic enim caro nostra regenerabitur per incorruptionem, quemadmodum est anima nostra regenerata per fidem (*De civ. Dei* XX 5: ML 41,663) L

2417. Nec eos audiamus, qui negant diem iudicii futurum, et commemorant quod in Evangelio scriptum est, eum qui credit in Christum, non iudicari; qui autem non credit in illum, iam iudicatus est (Io. 3,18)... Non intelligunt sic loqui Scripturas, ut praeteritum tempus pro futuro tempore insinuent... Sicut et ipse Dominus discipulis dixit, *Omnia quae audivi a Patre meo, nota feci vobis* (Io. 15,15): et paulo post dicit, *Multa habeo vobis dicere, sed non potestis illa portare modo* (Io. 16,12). Quomodo ergo dixerat, ... nisi quia illud quod per Spiritum sanctum certissime facturus erat, quasi iam fecisset locutus est? Sic ergo cum audimus, *Qui credit in Christum, non veniet in iudicium*; intelligamus quia non veniet ad damnationem... Qui autem non credit, iam indicatus est (Io. 3,18); hoc dixit, quia iam damnatus est praescientia Dei, qui novit quid imminet non credentibus (*De agone chr.* 27,29: ML 40,305).

1 Multa alia testimonia adducit (*Ib.* 2. 4).

2418. Alio loco idem Daniel, *Et erit, inquit, tempus tribulationis, qualis non fuit ex quo nata est gens super terram usque ad tempus illud. Et in tempore illo salvabitur populus tuus omnis qui inventus fuerit scriptus in libro. Et multi dormientium in terrae aggere exsurgent: hi in vitam aeternam, et hi in opprobrium et in confusionem aeternam. Et intelligentes fulgebunt sicut claritas firmamenti, et ex iustis multi sicut stellae in saecula* (Dan. 12,1-3). Et adhuc sententiae illi evangelicae est locus iste simillimus, de resurrectione dumtaxat mortuorum corporum. Nam qui illic dicti sunt esse *in monumentis*, ipsi hic *dormientes in terrae aggere*; vel, sicut alii interpretati sunt, *in terrae pulvere*. Et sicut ibi, *procedent*, dictum est; ita hic, *exsurgent*. Sicut ibi, *Qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae; qui autem mala egerunt, in resurrectionem iudicii*; ita et isto loco, *Hi in vitam aeternam, et hi in opprobrium et in confusionem aeternam* (Io. 5,28.29) (*De civ. Dei* XX 23,2: ML 41,696).

2419. Eia arbor infructuosa, non derideas, quia parcitur tibi: dilata est securis, noli esse secura; veniet, et amputaberis. Crede quia venturus est. Ista omnia quae vides, non erant... Audi praedicta, vide completa. Quomodo ergo fratres carissimi, non erat natus Christus de virgine, promissus est, et natus est: non fecerat mirabilia, promissa sunt, et fecit: nondum erat passus, promissum est, et factum est: non resurrexerat, praedictum est, et impletum est... Sic et dies iudicii nondum est; sed quia praedictus est, implebitur (*S. 110,4: ML 38,640*)².

2420. *Et potestatem dedit ei iudicium facere, quia Filius hominis est* (Io. 5,27). Hic ostendit, quod in ea carne veniet iudicaturus, in qua venerat iudicandus. Ad hoc enim ait, *quoniam Filius hominis est* (*De civ. Dei* XX 6,2: ML 41,665).

2421. Cum ergo in prophetis litteris ad novissimum iudicium faciendum Deus legitur esse venturus, etsi eius alia distinctio non ponatur; tantummodo propter ipsum iudicium Christus debet intelligi: quia etsi Pater iudicabit, per adventum Filii hominis iudicabit. Nam ipse per suae praesentiae manifestationem non *iudicat quemquam, sed omne iudicium dedit Filio* (Io. 5,22): qui manifestabitur homo iudicaturus, sicut homo est iudicatus (*De civ. Dei* XX 30,4: ML 41,707).

2422. *Amen, amen dico vobis, quia venit hora, et nunc est, quando mortui audient vocem Filii Dei; et qui audierint, vivent. Sicut enim Pater habet vitam in semetipso, sic dedit et Filio vitam habere in semetipso; et potestatem dedit ei iudicium facere, quia filius hominis est* (Io. 5,25-27). Dixit, *Vocem Filii Dei audient: et dixit, Quia filius hominis est*. Secundum hoc enim quod filius hominis est, accepit potestatem iudicium faciendi, quia in ipsa forma venturus est ad iudicium, ut et a bonis et a malis videatur (*C. Faust. V 4: ML*

² Ex tr. *De religione* iam scimus quam alte S. Augustinus cogitaverit de argumento sumpto ex impletionem prophetiarum. Eodem argumento hic utitur pro iudicio universali futuro.

• * Y

a r>.

C
?

2423. Secundum illam visionem bonus est, secundum quam visionem Deus aoparet mundis corde: quoniam, *Quam bonus Deus Israël rectis corde!* (Ps. 72,1). Quando autem iudicem videbunt mali, non eis videbitur bonus; quia non ad eum gaudebunt corde, sed tunc se plangent omnes tribus terrae (Apoc. 1,7)... Visio vere illa filii hominis quae praenuntiata est, cum congregibuntur ante eum omnes gentes, et dicent ei, *Domine, quando te vidimus esurientem et sitientem?* (Mt. 25,37), et caetera, nec bonum erit impiis qui mittentur in ignem aeternum, nec summum bonum erit iustis. Adhuc enim vocat eos ad regnum, quod eis paratum est ab initio mundi. Sicut enim illis dicet, *Ite in ignem aeternum;* ita istis: *Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum* (Mt. 25,34). Et sicut ibunt illi in ambustionem aeternam; sic iusti in vitam aeternam (*De Trin.* I 13,31: ML 42,843).

2424. *Et vidi, inquit, mortuos magnos et pusillos; et aperti sunt libri; et alius liber apertus est, qui est vitae uniuscuiusque* ³ *et indicati sunt mortui ex ipsis scripturis librorum secundum facta sua* (Apoc. 20, 12). Libros dixit esse apertos, et librum: sed librum cuiusmodi non tacuit; qui est, inquit, *vitae uniuscuiusque*. Ergo illi libri, quos priore loco posuit, intelligendi sunt sancti et veteres et novi, ut in illis ostenderetur quae Deus fieri sua mandata iussisset; in illo autem qui est vitae uniuscuiusque, quid horum quisque non fecisset, sive fecisset. Qui liber si carnaliter cogitetur, quis eius magnitudinem, aut longitudinem, valeat aestimare? aut quanto tempore legi poterit liber, in quo scriptae sunt universae vitae universorum? An tantus Angelorum numerus aderit, quantus hominum erit, et vitam suam quisque ab Angelo sibi adhibito audiet recitari? Non ergo unus liber erit omnium, sed singuli singulorum. Scriptura vero ista unum volens intelligi, *Et alius, inquit, liber apertus est*. Quenam igitur vis est intelligenda divina, qua fiet ut cuique opera sua, vel bona vel mala, cuncta in memoriam revocentur, et mentis intuitu mira celeritate cernantur; ut accuset, vel excuset scientia conscientiam; atque ita simul et omnes et singuli iudicentur. Quae nimirum vis divina, libri nomen accepit. In ea quippe quodammodo legitur, quidquid ea faciente recolitur (*De civ. Dei* XX 14: ML 41,679).

2425. Finito autem iudicio, quo praenuntiavit iudicandos malos, restat ut etiam de bonis dicat. Iam enim explicavit quod breviter a Domino dictum est, *Ibunt isti in supplicium aeternum;* sequitur, ut explicet quod etiam ibi connectitur, *Iusti autem in vitam aeternam* (Mt. 25,46). Et *vidi, inquit, caelum novum, et terram novam. Nam primum caelum et terra prima recesserunt, et mare iam non est* (Apoc. 21,1). Isto fiet ordine, quod superius praeoccupando iam dixit, vidisse se super thronum sedentem, a cuius facie fugit caelum et terra. Iudicatis quippe his, qui scripti non sunt in libro vitae, et in aeternum ignem missis... tunc figura huius mundi mundanorum ignium confiurationem praeteribit, sicut factum est mun-

(ML Ib)St V°X' uniuscuius^{ue} a Vul8ata et a graeco textu Apocalypseos

clanarum aquarum inundatione diluvium. Illa itaque, ut dixi, conflagratione mundana elementorum corruptibilium qualitates, quae corporibus nostris corruptibilibus congruebant, ardendo penitus interibunt; atque ipsa substantia eas qualitates habebit, quae corporibus immortalibus mirabili mutatione conveniant; ut scilicet mundus in melius innovatus, apte accommodetur hominibus etiam carne in melius innovatis. Quod autem ait, *Et mare iam non est*: utrum maximo illo ardore siccetur, an et ipsum vertatur in melius, non facile dixerim. Caelum quippe novum et terram novam futuram legimus: de mari autem novo aliquid me uspiam legisse non recolo; nisi quod in hoc eodem libro reperitur, tanquam mare vitreum simile crystallo (Apoc. 15,2) (*De civ. Dei* XX 16: ML 41,681) 4.

4 Cf. quae scripsit Thomas E. Clarke, *The eschatological transformation of the material world according to St. Augustine* (Woodstock, Maryland, 1956).

Liceat nobis hoc Enchiridion S. Augustini iisdem verbis concludere, quibus ipse Sanctus Pater magno operi «De civitate Dei» finem imposuit: «Videor mihi debitum ingentis huius operis, adiuvante Domino, reddidisse. Quibus parum, vel quibus nimium est, mihi ignoscant: quibus autem satis est, non mihi, sed Deo mecum gratias congratulantes agant. Amen» (XXII 30,6: ML 41,804).

INDEX CHRONOLOGICUS STI AUGUSTINI
OPERUM

	Operis titulus	Annus	ML (vol. et col.)
: ir. ' < ! » Π «*	Contra Academicos, libri tres	386	32,905-958
	De beata vita	386	32,959-976
	De ordine, libri duo	386	32,977-1020
	Soliloquiorum, libri duo	386/387	32,869-904
	De immortalitate animae	387	32,1021-1034
	Disciplinarum libri sex	387	Deperditi
	De musica, libri sex	387/390	32,1081-1194
	De quantitate animae	387/388	32,1035-ioSo
	De moribus Ecclesiae catholicae et manichaeorum, libri duo	387/389	32,1309-1378
	De Genesi contra manichaeos, libri duo	388/389	34,173-220
t	De libero arbitrio, libri tres	388/395	32,1221-1310
	De Magistro	389	32,1193-1220
	De vera religione	391	34,121-172
	De diversis quaestionibus octoginta tribus	388/395	40,11-110
	De utilitate credendi	392	42,65-92
	De duabus animabus contra manichaeos. Acta contra Fortunatum Manichaeum.	392/393	42,93-112
	De fide et symbolo	392	42,111-130
	De fide et symbolo	393	40,181-196
	De Genesi ad litteram, imperfectus liber.	393/426	34,219-246
	De sermone Domini in monte, libri duo.	394	34,1229-1308
	Psalmus contra partem Donati	394	43,23-32
	Contra Epistulam Donati haeretici	394	Deperditus
	Contra Adimantum	394	42,129-17^
	Expositio quarumdam propositionum ex Epistula ad Romanos	394/395	35,2063-2088
	Expositio Epistulae ad Galatas	394/395	35,2105-2148
	Epistulae ad Romanos inchoata expositio	394/395	35,2087-2106
	De mendacio	395	40,487-578
	De continentia	395	40,349-372
	De diversis quaest. ad Simplicianum, libri duo	395	40,101-148
	Contra Epist. quam vocant Fundamenti. De agone Christiano	396	42,173-206
	De doctrina Christiana, libri quatuor.	396/426	40,289-310
	Contra partem Donati, libri duo	396	Deperditi
	Quaestionum Evaugeliorum, libri duo. Confessionum, libri tredecim	395/399	35,1321-1364
	De disciplina Christiana	397/401	32,659-868
	Contra Faustum manichaeum, libri triginta tres	397/398	40,669-678
	Contra Felicem manichaeum, libri duo.	397/398	42,207-518
	De natura boni	398	42,519-552
		399	42,551-572

Operis titulus	Annus	ML (vol. et col.)
Contra Secundinum manichaeum	399	42,577-602
Contra Hilarium	399	Deperditus
De fide rerum quae non videntur	399	40,171-180
Adnotationes in Iob	399	34,825-886
De catechizandis rudibus	399	4ü,3°9-348
De utilitate ieiunii	399/405	40,707-716
De Trinitate, libri quindecim	399/419	42,817-1098
De consensu evangelistarum, libri quatuor	400	34,1041-1230
Contra Epistulam Parmeniani, libri quatuor	400	43.33-108
De baptismo, libri septem	401	43.107-244
Contra quod attulit Centurias a Don. ..	401	Deperditus
Ad inquisitiones Ianuarii, libri duo ...	401	33J99-223
De opere monachorum	401	40,547-582
De bono coniugali	401	40,373-396
De sancta virginitate	401	40,397-428
De Genesi ad litteram, libri duodecim. ..	401/414	34,245-486
Contra litteras Petiliani, libri tres	401/405	43.245-388
Epistula ad catholicos de secta donatistarum seu De unitate Ecclesiae ...	405	43.391-446
Contra Cresconium, libri quatuor	405/406	43.445*594
Quaestiones 17 in Evangelium secundum Matthaeum	400/410	34.1365-1376
Probationum et testimoniorum contra Donatum	406/408	Deperditus
Contra Donatistam nescio quem	406/408	Deperditus
Admonitio Donatistarum contra Maximum	406/40S	Deperditus
De divinatione daemonum	406/408	40,581-592
Quaestiones expositae contra paganos, num. 6	408/409	33.370-386
De urbis excMio	410	40,715-724
Expositio Eput. Iacobi ad 12 tribus. ..	4II	Deperditus
De peccatorum meritis et remissione, libri tres	4II	44,109-200
De unico baptismo contra Petilianum. ..	4II	43,595-614
De maximianistis contra donatista^ ...	411/412	Deperditus
De gratia N. T. ad Honoratum	412	33.538-577
Dc spiritu et littera	412	44,201-246
De fide et operibus	413	40,197-230
Breviculus collationis, libri tres	413	43.613-650
Post collationem contra donatistas	413	43,651-690
De videndo Deo	413	33,596-622
Commonitorium ad Fortunatianum	413	33,622-630
In Epistulam Iohannis ad Parthos	413	35,1977-2062
De bono viduitatis	414	40,429-450
De natura et gratia	413/415	44,247-290
Iohannis Evangelium, Tractatus 124 ...	413/418	35,132-1975
De civitate Dei, libri viginti duo	413/426	41,13-804
Ad Orosium contra priscillianistas et origenistas, libri duo	415	42,669-678
De origine animae	415	33.720-733

1.V
- f
2
I JC.
i

INDEX CHROXOLOGICÜS OPKRÜM

	Operis titulus	Annus	ML (vol. et col.)
	De sententia Iacobi	415	33.733'741
	De perfectione iustitiae hominis	415/416	44,291-318
	Ad Emeritum donatistam post colla- tionem	4x6	Deperditus
	De ges.is Pelagii	417	44>3i9.36o
	De correptione Donatistarum	417	33.792-815
» .1	De praesentia Dei	417	33,832-848
S .	De gratia Christi et de peccato origi- na.i, libri duo	418	44.359-410
in »	Gesta cum Emerito donatista	418	43.697-706
u4i	Sermo ad Caesariensis Ecclesiae pie- batti	41S	43,689-698
	De patientia	418	40,611-626
	Con.ra sermonem arianorum	419	42,683-708
	De octo quaestionibus ex Veteri Tes- tamen.o	419	35A374-1376
	De nnptiis et concupiscentia, libri duo.	419/421	44,413-474
	Locutiones in Hepta.euchum, libri sep- tem	419/420	43,485-546
	Quaestiones in Heptateuchum, libri	420	34.547-824
	De anima e: eius origine, libri quatuor.	420/421	44.475-548
	De adulterinis coniugiis, libri duo	421	40,451-486
	Con.ra adversarios Legis et Propheta- rum, libri duo	421	42,603-666
	Contra Gaudentium donatistam, libri duo	421/422	43.707-752
	Contra mendacium	422	40,517-548
	Contra dnas Epis.nias Pe'.agianorura, libri quatuor	422/423	44,549638
	Con.ra Iulianum, libri sex .	423	44,641-874
	Enchiridion ad Laurentium .	423/424	40,231-290
	De cura pro mortuis gerenda	424/425	40,591-610
	De oc.o Du'.citii quaestionibus	425/426	40,147-170
	De gratia et libero arbitrio	426	44,881-912
	De correptione et gratia	426	44,915-946
	Retractationes, libri duo	426/427	32,583-656
	Speculum	427	34,887-1040
	Collatio cum Maximino	427	42,709-742
i . ?	Contra Maximinum, libri duo	428	42,743-814
	Trac.atus adversus Iudaeos .	429/430	42,51-64
	De haeresibus ad Quodvultdeum	429	42,21-50
	De praedestinatione sanctorum .	429	44,959-992
	De dono perseverantiae	429	45.993-1034
» .1 .	Contra secundam Iuliani responsionem imperfectus opus	429/430	45,1049-1608

S E R M O N E S

1!

serin.	Annus	ML (vol. et col.)
I	391/393	38,23-26
2	391	38,26-32
	407/408	38.32-33
4	410/419	38.33-52
5	410/419	38,52-59
		38,59-62
7	397	38,62-67
8	411	38,67-75
9		38,75-91
10	411	38,91-97
II		38,97-100
12	394/395	38,100-107
13	412/416	38,107-111
14		38,111-116
15	418	38,116-121
16,		38,121-132
19	419	38,132-137
20	391	38,137-142
		38,142-148
	400/405	38,148-155
	413	58,155-162
4	401	38,162-167
	410	38,167-171
	418	38,171-182
28	397	38,182-187
30	412/416	38,187-192
31	405	38,192-196
	403	38,196-207
33		38,207-209
34		38,209-213
35 et 36	410	38,213-221
37	410 6 397	38,221-235
38 et 39		38,235-244
40	400	38,244-247
42 et 43		38,247-258
	400	38,258-262
45	408/411	
46	409/410	38,270-295
47	409/410	38,295-316
48 et 49		38,316-326
50	394/395	38,326-332
	417	38,332-354
52	410/412	38,354-364
53	413	38.364-372
54	409/410	38,372-375
55		38.375-377
56	410/412	38,377-386
57	410	38,386-393
58	412/416	38,393-400
	410	38,400-402

g

u

h

	Num. semi	Annns	ML (vol. et col.)
		397	38,402-409
oi		412/416	38,409-414
		309	38,414-424
63, 64, 65, 66 et 6;			38,424-438
68		425/430	38,438-440
			38,440-445
		417	38,445-467
		397	38,467-470
		410	38,470-473
74			38,473-474
75		400	38,474-479
		410/412	38,479-483
77			38,483-493
		425	38,493
et Si		410	38,493-506
82 et 83		408/409	38,506-519
			38,519-539
SS		400	38,539-553
		397	38,553-559
90		412/416	38,559-567
91			38,567-572
92		391/405	38,573-573 :
93		411/412	38,573-580
		425	38,580-581
95			38,581-584 .
		416/417	38,584-589
97			38,589-595
99		411/412	38,595-602
100		417	38,602-605
IOI		397	38,605-611
102, 103 et 104			38,611-618
IOS		410	38,618-625
			38,625-627
107		411	38,627-632
108 et			38,632-638
no		410	38,638-641
III		417	38,641-643
II2		412/420	38,643-648
II3			38,648-652
II4		423	38,652-655
II5		413	38,655-657
lió		400/405	38,657-661
II7 et 118		418	38,661-673
II9			38,673-676
120		396	38,676-678
I2I, 122 et 123			38,678-686
I24		410	38,686-688
*25		416/417	38,688-698
126		417	38,698-705
I27		Π0/420	38,705-713
128		412/416	38,713-720
I29		393/405	38,720-725
13"			38.725-729

v
c.

nVDKX CIIkONOLOGICUS OPERUM			711
Sum. senn,	Annua	ML (vol. et col.)	
131	417	38,729-734	
132		38,734-737	
133	397	38,737-742	
134		38,742-746	
135	417	38,746-750	
136	418/420	38,750-754	
137	400/405	38,754-763	
138	411/412	38,763-769	
139	416/418	38,769-773	
140	427/428	38,773-776	
141 et 142		38,776-784	
143	410/412	38,784-787	
144	412/416	38,787-790	
145	415/417	38,790-796	
146	405/411	38,796-797	
147 et 148		38,797-800	
149		38,800-807	
150	412	38,807-814	
151, 152, 153. I54, 1	413/414	38,814-859	
157	418	38,859-862	
158 et 159		38,862-872	
160	418	38,872-877	
161 et 162	397	38,877-889	
163		38,889-895	
164		38,895-902	
165		38,902-907	
166	417	38,907-909	
167		38,909-911	
168 et 169	410/412	38,911-926	
170	416	38,926-933	
172 et	417	38,933-939	
174		38,939-945	
175	413	38,945-949	
176	412	38,949-953	
177	414	38,953-960	
178	410/41	38,960-966	
179		38,966-972	
180		38,972-979	
181 182 et	416	38,979-995	
185		38,995-997	
186 et 187		38,997-999	
188		38,999-1003	
189		38,1003-1005	
190	410	38,1005-1007	
191 et 192	391/400	38,1007-1009	
193		38,1009-1013	
194 et 195	410	38,1013-1015	
196		38,1015-1019	
197		38,1019-1021	
198 et 199	390	38,1021-1024	
200	400	38,1024-1028	
201		38,1028-1031	
	393/405	58,1031-1033	

	Num, semi	Annus	ML (vol. et col.)
I	202 ♦	405/411	38,1033-1035
	203 ..		38,1035-1037
		20S, 209 et 210	38,1037-1047
	2Π	4)0	38,1050-1058
		4IO/4I2	38,1058-1060
		4IO	38,1060-1065
	.I4	39I	38,1065-1072
		39I	38,1072-1076
	2IÓ	39I	38,1076-1083
		417/418	38.1083- 1084
II	2IS	420	38.1084- 1087
	219. 220, 22T		38,1087-1092
		400/405	38.1092- 1093
		4:2/416	38.1093-1095
	-1		38,1095-1098
		et 227	38,1098-1101
			38,1101-1103
		405/411	38,1103
	230		38.1103- 1104
	231. 232	400	38.1104-1117
III	235	400	38,1117-1120
			38,1120-1122
	237	402/404	38,1122-1125
	238		38.1125- 1126
	239	400	38.1126- 1130
	240,	405/410	38,1130-1143
	243	408/409	38,1143-1147
	244	418	38,1147-1151
	245		38,1151-1153
	246	413	38,1153-1156
IV		400	38,1156-1158
	24S	412/416	38,1158-1161
	249	410/412	38,1161-1163
	250	416	38,1163-1167
		412/416	38,1167-1171
		396	38,1171-1179
	253		38,1179-1182
	254	412/416	38,1182-1186
			38,1186-1193
	257	410/412	38,1193-1196
V	259	393	38,1196-1201
			48.1201- 1202
	261	410 ó 397	38.1202- 1207
		4H	38,1207-1209
		396/397	38,1209-1212
		413/420	38,1212-1218
	266	412	38,1218-1225
		397	38,1225-1229
	268	412	38,1229-1231
		405/410	38,1231-1234
VI	270 : .., 2 XV	4H	38,1234-1237
	271	4i6	38,1237-1245
		393/405	1245*124^

Num. serin.	Annus	ML (vol. et col.)
273	405/4 II	38.1246-1247
273	396	38.1247-1252
27b 275 ct 276	4IO/4I2	38,1252-1257
277	413	38,1257-1268
278	4x2/416	38,1268-1275
279	401	38,1275-1280
280, 281 et 282		38,1280-1286
283	412/416	38,1286-1288
284	418	38,1288-1293
285	397	38,1293-1297
286	425	38,1297-1301
287	425/430	38.1301-1302
288	401	38.1302-1308
289	410	38,1308-1312
290 et 291	412/416	38,1312-1310
292	393/405	38,1319-1327
293 et 294	413	38,1327-1348
295	405/4II	38,1348-1352
296	411	38,1352-1359
297	416/420	38,1359-1367
299	418	38,1367-1376
300		38,1376-1380
301	417	38,1380-1385
302	400	38,1385-1393
303	425/430	38,1393-1395
304 et 305	417	38,1395-1400
306		38,1400-1406
307	414/415	38,1406-1408
308, 309 et 310		38,1408-1414
311	401/415	38,1414-1420
312	417	38,1420-1423
313		38,1423-1425
314	425	38.1425-1426
315	416/417	38.1426-1431
316	425	38,1431-1435
317	425	38,1435-1437
318, 319, 320, 321, 322, 323 et 324	425	38,1438-1447
325		38,1447/1449
326		38.1449-1450
327	405/41I	38.1450-1454
329	4IO/4I2	38,1454-1456
330	397?	38,1456-1459
331		38,1459-1461
332	410/412	38,1461-1463
333	416	38,1463-1467
334		38,1467-1470
335		38.1470-1471
336		38.1471-1478
338	412	38,1478-1480
339	400	38,1480-1482
340	4IO/4I2	38,1482-1484
341	418/419	39,1493-1501
342		39,1501-1505

ri-

txriFX cnRoxnroc.rcT's omini

Num. serm.	Annus	ΑΠ, (vol. et col.)
	397	39.1505-1512
	428	39,1512-1522
et 347		39,1522-1526
348	425/430	39,1526-1529
>19		39.1529-1533
SSO	425/430	39.1533-1535
351	391	39.1535-1549
352	396/400	39.1549-1560
	391/396	39,1560-1563
	410	39,1563-1568
	425/426	39,1568-1574
	426	39,1574-1582
357. 358. 359 et 360	411	39,1582-1599
	410/411	39.1599-1634
	412/416	39.1634-1639

Num. serm.	Annus	MA (vol. et pag.)
Denis 2	399	1,11-18
3		1,18-21
	396/397	1.21-23
		1,23-29
	405/411	1,29-32 -
		1,32-34
	393/405	1,34-39
		1,39-42
	400	1,42-50
	409/410	1.50-55
	401	1,55-65
	400	1,65-74
		i,74-8o
	400	1,80-90
	399	1,90-98
	404	1,98-111
	411	T,m-I24
	410	1.124-133
et 24	400	1.133-136
	410	1.136-155
Frangipane 1	417/418	1,155-164
2	4H	1,169-189
3	396	1,189-201
4	428	1,201-209
6	410	1,209-219
7	4oI	1,219-222
8		1,222-227
9	4oi	1,227-232
Caillau 47	428	1.232-237
57	410/412	1.243-245
5		1,245-248
6	400/410	1,248-251
U	396	1,251-255
	4oq	1,255-26^

Nuin. berm	Annus	MA (vol. et jag.)
19	399	1,264-272
	410	1,272-274
Mai 12	393/405	1,285-288
		1,288-292
M	399	1,292-296
15		1,296-300
16	412/4x6	1,300-307
19		1,307-310
20 et 22		1,310-317
25	393/405	1,317-320
		1,320-324
86	393/405	1,324-327
87	410/4 II	1,327-330
		1,330-340
95	402/404	1,340-347
	396/397	1,347-351
IOI		1,351-353
125	420/430	1,353-355
126	425/430	1,355-368
127, 128 et 129		1,368-377
130	410	i,377-38o
158		1,380-386
Liberani 8	418	1,391-395
Bl. Casinensis 1, 133	411	1,401-411
	396/397	1,413-415
		1,415-418
		1,418-419
Guelferb	410	1,441-450
	397	1,450-452
	410	b452-455
3		1,455-456
5	393/405	1,457-460
6		1,460-462
' 7	410	1,462-464
8 et 9		1,464-471
10	418	1,471-474
. II	416	1>474'479
12 13 et 14		1,479-488
15		1,488-492
16		1,492-495
17	415	1,495-498
18	416/417	1,498-501
10 20, 21 et 22		1.501-515
23 et 24	416/420	1,515-527
	400	1.527-528
26	396/397	1.528-531
		1.531-535
	410	b535-543
29		1.543-550
3Q	397?	1,550-557
	410/412	1,557-563
32	411	1.563-576

INDEX CHRONOLOOICUS OPBRVM

	Num. >enn.	Annus	MA (vol. et pag.)
	53	414/416	1.576-58!
	in Appendice 7	417/418	
		401	1>589-593
		410/412	1»593'595
		417/41S	h595-601
		417	1,601-606
	5. 6 et 7 .		1.606-613
	S	399	
	9	393/405	1,619-624
	x0		1,624-626
	II	405/4II	1,626-635
			1,635-640
	U	410/412	1,640-644
	U	405/4H	1,644-646
		396-'397	1,646-653
	lt)		1.653-658
		417/418	i,658-664
	Wilmar;	410	1,673-681
		412/416	1,681-683
	4 e: 5		1,683-688
	6	400	1.688-689
	et S		1.689-692
		410	1.692-694
	11		
	12	425	1,705-711
	IJ -;.....	400	
	Addimene		1,716-719

	Titulus sen occasio serm.	Rev. Bénédictine (RB) nam. et paginae
	<i>Senn, novissimi:</i>	
	De oratione	45,101-107
	De uno martyre a.;05.411	46,398-406
	De amore Petri ; De patientia et De lectione Evangelii de villico ; De dnobus fratribus.	49,233-278
	De natale Sancti Quadrati ; De natale sanc- torum Martyrum Scilitanorum	50,3-26
	(Sine titulo)	50,185-193
	De natale Sanctorum Martyrum ; De Marty- ribus ; De Evangelio ubi in monte transfi- guratus est Iesus	51.3-39
	De impetrando pane caelesti sive de facien- dis eleemosynis et misericordia	58.43-52
	De Sancto Iohanne Baptista	59,62-69
	In natale unius Martyris	59,69-74
	In natale unius Confessoris	59,74-76
	In natale unius Martyris vel Confessoris	59,78-80
	De responsorio psalmi sexagesimi sexti	

Titu'.us seu occasio serm.	Rev. Bénédictine (RB) num. et paginae
In die quadragesimae Ascensionis	62,97-101
In de natali Martyrum	62,101-103
In die natali Martyrum	62,104-107
De generalitate eleemosynarum ...	66,156-158
De natale Martyrum	68,197-199

E P I S T V L A E

Num. epist.	Annus	CSBL (voi. et pag.)	ML (vol. et col.)
i et 2	386	34.1.1-4	33-61-63
3 et 4	387	34.I.4-II	33,63-67
5, 6, 7, 8, 9, 10, ii et 12.	38S/389	34,1,11-30	33,67-77
	386	33.1- 30-32	33,77-79
	389	34.1,32-35	33,79 So
15	389/390	34,t,35-37	33,80-81
16, 17, 18, 19 et 20	390	34,1,37-49	33.81 S8
21	391	34,1,49-54	33,88 90
22 et 23	392	34,1.54-73	33,90 98
24, 25, 26 et 27	394	34,1,73-103	33,98-m
28	394/395	34,1,103-114	33,m-ii4
29 et 30	395		33,114-121
3L 32, 33, 34 et 35	396		33,121-136
	396/397	34,2,3t-63	
37, 38, 39 et 40	397	34,2,63-81	
	396	34,2.81-84	
42 ■...■.4..	397	34.2.84-85	
43 et 44	396/397	34,2,85-122	33,159-180
45	398	34.2.122- 123	33,180-181
46 et 47	396/399	34.2.123- 137	33,i8i 187
48	398	34,2,i37-I4P	
49	396/410	34,2,140-143	33.189- 190
5°	399	34,2,143-144	33.190- 191
51	399/400	34,2,144-149	33.191- 194
52	388/398	34,2,i49'152	33D94-195
53	398/400		33,i95- '99
54 et 55	400	34,2,158-213	33,199-223
et 57	400 ?		33,223-225
58, 59, 60 et 61	401	34,2,216-224	33,225-229
62, 63 et 64	401/402	34,2,224-232	33.229-234
	402	34,2.232-246	33.234-240
70	p.400	34,2.246-248	33.240- 241
	402/403	34.2.241-255	33.241-243
72, 73. 74 et 75	403/404	34.2.255-324	33-243-264
	404	34,2,324-329	33,264-266
77	401/40S	34.2.329-345	33.266-272
79	404		33.272-273
80	404/405	34,2.346-3 =1	33.273-275
82	405	34.2,351-388	33,275-292

* ? V' -£ r-'A'

	Num. epist.	Aniius	CSEL (vol. et pag.)	ML (vol. et coi.)
	«3		34,2,388-392	33.292-294
		397/411	34.2,392-394	33.294-295
	Ss	a.408	34.2,394-396	33.295-290
			34.2.396-397	33.296-297
	87	405/411	34.2.397-407	33.297-302
	SS	406/411	34,2,407-419	33,302-3io
		405/411	34,2,419-426	33.310-313
		408/409		33,313-321
	93	407/408	34.2.445-497	33,321-347
	94. 95, 96 et 97	40S/409	34.2.497-520	33,347-350
		40S/411	34,2,520-533	33,359-364
	99, 100 et 101	408/409	34.2,533-544	33,364-370
	102	406/412	34.2,544-578	38670-
	103, 104, 105, 106, 107 et '108	409/410	34,2,578-634	33,386-418
	109 et no	409?	34,2,634-642	33,418-421
	III	409	34,2,642-657	
		409/410	34,2,657-659	33.427-428
t	113, 114, 115 et 116	409/423	34,2,659-663	33.428-431
r	117, 11S, 119 et 120		34,2,663-723	33.431-462
	121	40S/4I2	34,2,723-742	33,462-470
		410/41I	34,2,742-745	33,470-472
th	123	410	34.2,745-746	33,472
	124	410/411		33.472-473
	125 et 12Ó	411		33.473-483
	127		44,19-30	33,483-487
	128 et 129	411	44.30-40	33,487-494
	130 et 131		44.40-79	33,494-508
	132		44.79-8o	33.508-509
	133 et 134	411	44.80-89	33.509-512
»	135, 136, 137, 138, 139 et 140		44.89-235	33,512-577
	14i et 142	412.....	44.235-250	33,577-585
	M3		44,250-262	33,585-591
	144	a.411	44,262-266	33.591-592
	145 et 146		44,266-274	33.592-596
	147 et 148	413/414	44,274-348	33.596-630
	149	414/416	4,348-380	33,630-645
	150	413/414	44,380-382	33.645-646
	151		44.382-393	33.646-652
	152. 153, 154 et 155		44.393-448	33,652-673
	156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163 et 164 ...	414/415	44.448-541	33,673-718
		412/413	44.541-545	33,718-720
	166, 167, 168 et 169	415	44,545-622	33,720-748
	170 et 171	P.414	44,622-632	33,748-751
			44,632-636	33.751-752
	172	415	4x1,636-640	33.752-753
	173		44,640-648	33.753-757
	173 A, 174, 175, 176, 177, 178, 179 et 180	416	44,648-701	33.757-779
	181, 182 et 183	417	44,701-731	33,779-788

Num. epist.	Annus	CSEL (vol. et pag.)	ML (vol, et col.)
184 et 184 A	416:417	44,731-736	33,788-792
185, 186 et 187	417	57,1-119	33,792-848
188 et 189	417/418	57,?9-i37	33,848-857
190, 191, 192, 193, 194, 195 et 196	418	57,137-231	33,857-899
197, 198 et 199	418/419	57,231-293	33,899-926
200	418	57,293-296	33,926-927
201 et 202	419	57,296-302	33,927-929
202 A	420	57,302-315	33,929-938
203	418/419	57,315-317	33,938-939
204 et 205	C.420	57,317-340	33,939-949
206		57,340	33,949
207	421	57,341-342	33,949-950
208 et 209	422	57,342-353	33,950-957
210 et 211	423	57,353-371	33,957-965
212	424/425	57,371-372	33,965-966
213	42b	57,372-380	33,966-968
214, 215, 216, 217, 218 et 219	426/427	57,38o-43i	33,900-992
220	427/429	57,431-442	33,992-997
221, 222, 223 et 224	427/428	57,442-454	33,997-1002
225, 226, 227 et 228	429	57,454-497	33,1002-1019
229, 230 et 231	429/430	57,497-511	33,1019-1025
232	P-399	57,5n-5i7	33,1025-1030
233, 234, 235, 236 et 237.		57,517-533	33,1030-1038
238, 239, 240 et 241	c.414/424	57,533-563	33,1038-1052
242, 243, 244, 245, 246, 247, 248 et 249		57,563-593	33,1052-1065
250 et 269	425/430	57,593-655	33,1065-1094
270	409/412 ?	57,655-656	

E N A

Num. enarrat.	Annus	(vol. et pag.)	ML (vol. et col.)
1-18	392	38,1-105	36,68-157
18 Enarr. 2		38,105-113	36,157-164
19, 20 et 21	392	38,113-121	36,164-170
2T Enarr. 2	395	38,121-134	36,170-182
22, 23, 24 et 25	392	38,134-142	36,182-188
25 Enarr. 2	p.410	38,142-151	36,188-197
	392	38,151-154	36,197-199
26 Enarr. 2		38,154-168	36,199-211
27, 28 et 29	392	38,168-173	36,211-216
29 Enarr. 2		38,173-186	36,216-226
30	392	38,186-190	36,226-229
30 Enarr. 2		38,190-222	36,229-256
31	392	38,222-224	36,256-257
31 Enarr. 2	413	38,224-244	36,257-275

index CHRONOLOGICUS OPERUM

<inn. enarrat.	Annas.	cc (vol. e: pag.)	ML (vol. et col.)
99	4:2	39,1393-1405	37,1271-1282
100	395	39,1405-14:7	37,1282-1293
IOI	395	40,1425-1450	37,1293-1316
102 et 103	4J2	40,1450-1535	37U3I6-i39o
IO4 et 105	414/416	40,i535-i570	37,:39o-i4J9
IO6	411/4:2	40,1570-1583	37,1419-1430
IO7 et 108	414/415	40,1583-1601	37>i43o-4445
IO9	412	40,1601-1620	37,1445-1463
II0, III, II2, 113, II4, 115, 116 et 117.....		40,1620-1664	37,1463-1501
n8		40,1664-1776	37,1501-1596
119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132 et			
T33	4J2	40,1776-1937	37J596-1738
134	411/4:2	40,1937-1957	37.T738-i7>5
135	414/416	40,1957-1964	37,i755-i76i
136	4'2	40,1964-1979	37,1761-1774
137	4M	40,1979-1990	37,1774-1784
138	4:2	40,1990-2012	37,1784-1803
J39	414	40,2012-2025	37,1803-1815
140, 141 et 142	4I4/4I5	40,2025-2072	37,1815-1855
143		40,2072-2088	37,1855-1869
144		40,2088-2105	37,18*9 1884
145	395	40,2105 2:21	37,1884-1898
146 et 147	412	40,2121-2165	37,1898-1913
148	395	40,2165-2178	37.I9I3-I937
149		40,2178 2-90	37,1917-1960
150	414/416		37,1960-1966

724

INIK.X-

Zrc	xj						i6.t 6.xs	
.Mal	x.cs	X708.					t6,:8	•JOI 1303*04 xjxx xj-'3
	X.XX	9096.						X?;:-
: M.K-h	12,43	X/O 2331					T6,i0	X308 237: 1389 2140.
MI	I,I	99:.					16,23	336.
	1,2*	74 354<						1730.
	x.x6	X200.					16,25	2029.
	I,I8	975-					i6,:6	1x4.
	1,20-25	444						355.
	1.20	222S 2275-						
	2,16	2031.					i8,i0	4*3 1089.
	2,29	79Ó.						2153-
	3.0.13	2023.					i8,15-i8	2X37 2150.
	3^9	X604.					x8,i8	2J35-3O 2139 2150 2373-
	3,X2	UTO-					10.3-Ó	2200.
	3J6	355 444 443 459 xo;o					194	X1S2.
		2032.					19.8	2200.
		444.					19.9	2219 2256.
		1053.					IQ-IOS	
		<<6.					19,55	I219 1227
		2346.					19,17	2340-
		4Ó 239 2350.					19,22	2340
	5.8	XXI.					19,28	24x6
	5.:o	1337-38.					22.30	9† 277 2404.
	SU	1338.						
	5.X5	131.					22,37-40	952 1503
	5^9	131.						
	5.44	2IOX.					24,31	1350
	>22.24						24,35	255
	5.J2	x6xx.					24,36	23^4-
	5.45	1526.					25,22	3I4-
	O3	1S61.					25,30	IO23-
	6.9	X370 1509 2048 2056						200S 23:0 2355 2372
	6,12							2423.
		4S 2jjj J346.					25,41-34	
	6,12s	I44Û J5I3 1544.					25-35	1050.
	6.S3	75' »513 1529 2545					25,37	2423.
		1735 »743 175					25,41	
		nSi.					25,42	2335-
	6,19 21	»3» 1730 1793.					25,45	23I5<6 2319 2425.
	6,223	1567-					36,13	2389.
	7.7	44.68.					26,26	2045-
	7,13	I4îS.						1102 II0Ó 2052-53 2094
	8,:o							2TIÇ.
		991-					26.3S	1042 1055 1957 1235.
		1053 Zoe;.						1050.
	4,33	125					26.09-75	1055.
	9.6	99*						X“j3
	JO.113						28.X2S	1166
		407 1479-					28,19	93.
	10.22	T517-					23,20	371 19x4 1958 190»
	10,20	68.				Mc	I,II	2372.
		345 1642.						355.
		345-					3.5	686
	11,21	310.					Q.22S	994 1055
	11,28s	24X5-						
	Π,30	40.					13.32	1083 1085.
	Z2.4IS	1545 x6o4 t\$38.						2045-
	12,445	24X5-					iù,x6	</68 9/0
	12,32	1859-					I,28	i:86
	Z3,9	21X4-45 2336.						
	13,23	1372.					1.34	t'93
	23.29S	I37X-						443 975-
	13-30	2X59-					144-38	
	η.43	1370.						448 TI6ĩ
	η,47-50	2396.						
	13,47	1372.						
		1379-						
		93-						
		990-					7.42-48	1822.
							8>x5	I3/I.

lo	9,1»	12X8.	5.1&»	2418.
	10,30.34	X547-	6,17	2x94.
	П.42	1637·	6,27	J299.
	12,7	2395·	6,28	2081.
	12.35	1447.	6,29	50 2081.
	12.48	673.	6,39	1683.
		1057.	6.43»	X7%.
	X4.П	X3I-	6,44	1475 1640.
	14,16-20	1694.	6,44»	x>32.
	14.22s	j407-08	6,45	1787.
	15,24	2061 2x23.	6,46	io Sg
	15,32	1990.		1992 2x18-19
	16,18	2258.	6,52	212Q.
	16.1924	2302		875 959 2074 2:r;
	16.22-29	693.		2119-20.
	16.23	23x0.	6,56	2069.
	16.24	2326.	6,57	2055-
	17.21	·l.3X.	6,6i	2076 2078.
	18,10-14	ISS@.	6,62	2079.
	18.13-14	1507 1823 1904.	6,64	2075-76 2078.
	20,30	2118.	6,66	1412 1509 1591 1640
	20,34	752 2186.		1680 1700 1721
	20,36	1218	16	
	21.18	2395.		S3.
	22.15	1055.	S.16	377.
	22,19	2045 2052 209.1.	8,25	442.
	22,21	205;.	8,31s	IO.
	22,32	· 1518 1763.	3,36	954 1744 1753-55 1764.
	23.33	III	8,42	439.
	23,43	2023 2307 2311.	9.3T	^55051 1940 1959 2170.
	24,33	1203.	10,17-18	IJ17.
	24,39	2400.	io .t S	1060.
	24,44-47	140 1355.	20,30	365 369 375 377-78
	24,46	1042		429 1031 1042.
		38QOO 400 1020 Σ03Σ	11,1-44	1086.
		2064.	T1.15	994 X055.
	1.1-3	131.	11,33	· 1056.
	1,3	388 443 515 1020.	IX.35	1055.
	1.4	1025.	11.39	2125 2135.
	1.9	121 1637.	11.43	2125.
	l,IOS	457-	11,44	2125 2135-36.
	1.12	1754 1846 184S 1851.	12.13	1390.
	1.14	59 978 986 988 1008	12.35	4-
		X020 1025 - 26 1076	13,27	2057.
		· 116S 2064.	13,37	1738·
	X.16	735	u.1	1721.
	1.33	1956-57.	14.2	1901 2362.
	1.29	1923 2009.	14.6	4 140.
	x»34	1022.	14.8	9
	2,2	· 2219·	14.12	ifSI.
	*,4	IIQI.	14,23	* 429.
	2,19?·	94-	14,26	3?i 455.
	3,3.5	S75 2II7 2122.	14.28	^3i.
	3,5	2018 2024 2029 2171.	15,3	1916.
	3,8	445 1465 1591-92 1859.	15,5	1469. 1478 1484 1533
	3,15	1683.		1755 159X 1805 18S8.
	3,17	371·	15.26	371 405 412 423 450.
	3,18	2417.	15.10	1687 1533 1673.
	3.22	1981.	15.22	1729.
	3,22.26	1348.	16.6	61.
	3,36	1642 2319.	10,7	455-
	4,1-2	1956.	(6.12	24x7.
	4»x-3	19SI.	<6.13	406.
	5»X2	2122.	16.15	395.
	5,17	533·	16.26	456.
	5,xS	1013.	16,28	457.
	5,19*22	443-	16.32	453.
	5,22	2421.	<7.2	978.
	5,25	2375.	<7.3	5 44.
	5.25-27	2422.	<7.19	1242.
	5.25-30	2391.	IQ.23S	1343 1350.
	5.27	2420.	<9,34	1244-47 1935-37 2051.

*111«
 9*£4C*X*
 •Eîg: ggÇj 1W1
 f'«*X*
 ■Zggi SZgi
 ε*η
 gfix
 Ç€-S£*n
 •66gi
 S£•ii
 •(/gçi £cSi
 gxZx
 069T 9991 109X
 ££'xj
 •££Sx
 6c'xi
 •ofÿX
 «'XI
 i6gx 601
 9'xx
 'i6gx SftX
 9'ix
 *iox
 Sx'oi
 •Çfrx
 frl'OI
 fc-icoc
 01'cx
 • χòχ
 g'ox
 •oiSx
 9'ox
 'goSx
 £'01
 •giix Soir ZcSr
 . sn*6
 'giii
 0691 S9QI rtçi 1091
 σεχε'ò
 , t6gr oZtx
 9i*b
 . *«691
 Sx'o
 •gxZx
 9i-ti*6
 '90'1 rtçi
 tx'b
 •Çftx
 fx'6
 •«/ç91 - xc-xi'ϐ
 •ftt• 19..
 S<6
 TZ1
 SSxx ic i
 'QtfC Sxxi
 •frôçx
 •1911 Z011
 •gfrfx çtx:
 sxf'g
 ■gç9i
 o£<g
 •S«8i
 6c'3
 bôçt fgçi
 of-S-'S
 'E9••1
 fîz'S
 •çtrx
 9=S
 •ôfçx
 S-i*9
 •fvic Ztgx oül
 E6tx 6Ztx 0101 x6g
 fri'g
 •ÇX»!
 Sil»
 » 'g^
 oi*9
 '19SX
 6'8
 •660X 6901 £901 9001
 f'8
 •oorc tSZx StSi
 «t:*Z
 *ctix ôcSx xSZ
 Ç=-fc*Z
 ■fgix
 frft'Z
 •Sote
 ttSi 11-01S1 Ib6 oSi
 ft'Z
 *S6çi £\$Zi
 6x'Z
 'S0S1
 '66frx S06
 \$x*4
 'til S0S1 6b6
 Sr-frx'Z
 •Hfx
 L'L
 •otSi ZfSi
 fi
 ttor
 6£'ît'9
 f6gi
 r ZH
 KZi
 t o c 'q
 KZi Cff>
 •Kit
 1?T'0
 •9GÎ1 roÇi ts*
 n'q
 •W6t r Zr
 9'0
 tZs'1 riRi
 Çfot
 6τII'
 1*1
 ι'Y

snixvMnuiN.ts xaaN*

*9tri Í991
 Sx'S
 K6ı Ztn çt-£tg
 frrixi
 •ofç
 'oZoz gîgx
 Zfrgi zt-6 g£6 CR-igg
 <»?? £îS 9*8 6^8 £Iç
 •1601
 soi'S
 tSIX it'II
 6S
 6-q'S
 'SSxx
 'Cio
 'Sggi \$X8X 6üi 6£çi
 z6Sx x6ti giti Sçtx
 C9V1 ZSfri xirx rSç SS
 S*S
 •ótri
 Sc*>
 IC-OC'V
 •tcil
 91't
 •orsi
 Sxr>
 •6c6x
 xx>
 ffgt
 ccgx cogí 9<Zr
 S*>
 -:6cr.
 𐌹
 C't
 •XÇil
 𐌹C*£
 *riSi
 gr-f
 i ire: ggSx
 frrt
 74gï
 fr'f
 -gSb
 ort
 •gió
 61 'f
 •9Z9E 9W
 tre
 •gîgx tSSx trg
 fl'2
 '9Xgi
 XI*t
 *gx'x tfrçx
 re
 •9915
 9.-1
 "Coi
 rr-xr'i
 T9SX
 •rbfc £99 çCc
 .*,
 txr goc froc zz
 0C'X
 •6S
 fr-orgx•!
 •xoe
 ft-gr'X
 T9S1 9QÇ1
 çX•ı
 ti
 tri
 •sz
 s:?'
 Off
 εχ-οχ•χ«
 •8Z6I
 S-fOi
 faex
 Zf-gfix
 gei
 ge-Zi
 Qt
 6'Si
 •Scce
 gt-£t'oi
 •9Z0X
 gToi
 •txoc
 S'ift-oT
 •orti 6xcx
 r-6
 foce
 irfi'8
 'vfoc ^T0C
 otre
 rPt
 •Zgóx
 001
 SrT
 rt-fi
 fr
 •6Π• SSf
 t^rfr
 obfi
 CII•.*
 £Sf
 ffi
 Si'x
 •orsi
 8'1
 Sffi
 sTx
 •xSfi
 sTx
 hî-fgf^
 9C*T
 'Zoçi
 - λ a -
 6r'or
 •6r
 •gfifir <xv
 Tit Zot
 fon
 6ΓO.*
 Qtfor
 <\

*1

2

UIOH

■'
↑
1<

F»v

<\

9Zç

INDEX SCRIPTURARIUS

E -v	3.XÓ	1493.	a Tim	•373 463.
	3J7-19	4> K17 187t. 1371.		
	4.8	X44K	2.13	1403.
	4.X3	1223 2422. 109ft.	3,19	1629.
		3/6 417.	2,20	1647 1681.
		1:2: X-34'35 1276.	3.13	1371.
541-33		1915 2277.	4.6-8	1845.
		1182 12Σ0 T227 J	4.8	1894.
Phil			Hebr	1897 1899.
				2182.
				2119.
				1446.
		1460 1721		6S2.
		1517 1578 1588.		10Q2.
		392-	13.4	879.
		10:6-17 1031 x°92 X2S3.	13.16	753 2185.
			1,5	2093.
		333 1461 1468 1479	M7	1447.
		14S1-S2 X59S 1648		1734.
335		1770 1773.	2,10	1518 X726 1895.
		354 2363-		927.
		2349.		2346.
		*447«	2.19	1815.
		T759-	Petr	x812.
		873 T412.		845 2158.
		650.	1.8	19.
		1025 X218 Z234.	2.9	21X5
		1137 1219.	2.22	X065.
			3.15	20.
2,10				675-76 2315-
2»n.i3		1933- A	Io	2368.
		10Q2 205\$ 230.		1209 1501 1509 2123.
MS		1X03.	MS*	1337 1340.
		7X3.		813.
3J*		x888	2,26s	1371 1682.
X0,TX		12x9.		2038.
Tfeess	3.x*	1493.		1459.
		2401.		56 1502 1825 1879 x8M
Thess	5,3	2400.		2349.
		6xw.		1155.
2.3		2382.	4.3	1459 1591-
		2383.	4,10	1903.
Tim		2380.	4,10.19	«SS-
			4,x6	1491 1687.
		733.	lud	376 417 1864.
		1X74.		1545 1738.
M5		373 463.	5,i6	1604.
		1637.	5J7	1625.
		1037 1641 1645.	19	1x48.
		1092 X515 61 721 16:3	Apoc	1276.
		1803 1578.		2423-
			2.X3	2290.
2J3S		845-46.		1664.
3.-0		2x82.		
4.3		2204 22S0.	5,12	
		563 170S.	20.1-2	2369.
		2234.	20.1-6	2363.
5.14		2159.	>V>'0	2139 2373-74.
5.20		X733.		2115 2375.
5,22		567-68 7S1 rjSS		2315 2327.
6,10				2290.

Adam, K. 1276» 13411 1943 *9Û9 2146 2153* 21563.
Alastrucy, G. 12104.
Alcorta Echeverria, José Ignacio 8344.
Allers, R 243.
Amann._E. 21532.

401

1412 1890.
Ariminensis, Gregorius, 23016.
Armas, G. 7474 834.* 14C912 141113 1476 1497 1 X161\ 15635 13678 163i7 i651u 1870i 1871i2 !q22 2O3j 2O^3 2O7O 2O724 209I 2092» 2I229 2146 2183 2233^.
Audet, T. A. 19732.
Auer, A. 1890.

Baigelot, R. 367*.
Ball, J. 8Ó92 9497 95211 95312 1764.
Bardenhewer, O. 9266.
Bardy, G. 9413 1327 1412.
Bareille, G. 19177 1943 1969.
Batiffol, P. 35I 12935 131010 131810 1327 2044 20442 20464 20724 20986 21218 2146.
Bavaud, G. 17167 18235 18386 i83410.
Bellanninus, S. Robert, 1386*8.
Bendiscioli, M. 892* 17167 1823 1892i 1922.
Berti, L. 2165 23016 3134 5926 731 7374 743 7Ó97 854 9025 10028 11375 11467 İ1478 11843 1458i2 1476 14876 15358 16104 1619 1622i 163610 164310 16782 16803 1694i3 1698i5 17167 173510 1754i2 1764 17804 17998 18112 1823 1892i 19024 19153 20434 20455 21229.
Bertochi, P. 2091 21143.
Billot, L. 20724.
Blachere, F. 467.
Blank, O. 2070 21218.
Bonnefoy, J. 35.
Borgese, M. P. 572.
Bossuet,8636.
Burke, V. J. 68.
Bover, J. M. 1191 1216i 21165.
Boyer, C. 1 12 35 553 204 215 224 225i3 228i5 243 254 353 481 500 5103 5374 5459 258i0 548 572 59i3 61i 6163 626 Ó493 7205 7227 728i1 743 759i 7655 794 824’ 9932 I2I04 148o3 1527i0 15369 1507 16306 IÓ47i2 1764.
Braem, F. 18504 i88o6.
Buonaiutti, E. 8Ó92 1943 1969.
Burnaby, J. 12654.
Busch, B. 19102 19155 19166 19899 2043 20852.

rî01^01; V?°3 19123 19153 *>70 2091 fanale, J. ,M. 572.
'-antera, E. 12Q21.

Capânaga, V. 35* Ó23 94 126i 138 243 4253 476* 48· 512* 5SS1 70S2 731 737’ 743 794 854 8636 879» 895j 9036 9H15 833* 9415 1170 IIQÍ I2I04 1216* 1243 1259 1362 1413i 14352 1476 ISI4i7 I5«5I I5,2Ξ., I5Ó7 I57O2 IÓ43i0 1649’’ I67« >6<8i5 1709* 1764 17804 1799s 1800 1834s 18355 1846* 18504 18659 2122’.
Capdet, R- 548.
Capelie, B. 794 1210*.

Carretero, E, D. 581 73i 854*0 888" 911"
Casado, F. 12 517 592.
Casamassa, A. 8692 14352.
Casas Blanco, S. 204.
Cavaliere, F. 37o 404i 426 1047J.

481·9 18809 18817 1884i9 1888i2 18904 18627

Chaix-Ruy, J. 517.
Chéné, J. 96o3 I576 *i6o i7 16429 1764.
Chevalier, I. 438.
Christian,W. A. 500.
Ciappi, L. 1671 1687«.
Cilleruelo, L. 22115.

Clemence, J. 911

combés, G. 12654 140912.
Comeau, M. 88» i38 242i’ 38s 3993 1170 1243 13626 19155 2070.
Concetti, N. 869.
Congar, I., M. J. 1385!?.
Coppens, J. 2043.
Courtes, J. 1170.
Couturier, Ch. 587 IQ07I 102Ji,
Cranz, F. E. 1385W.

Cuesta, S. 1053I.
Culhane, R. 12104.

Dubin, P. 2183.
Dalmau. J. M. 1567 1671 ió q S1*.
Dankbaar, W. J. 187.
DéBlicJ. 510^530548 854 911i5 91 r 18504
De Broglie, G. 7365 743 759i QS2n 6 .
De Groot, I. F. 230^ 385 122i 73i 82 8 10862 Uo3 11478 I3o q9 j 3i8io !643io 20975 21532 21702.
De Guibert, J. 128o1*.
De Lama, M. 1671.
De Landais, Ni. 1671.
De la Taille, M. 2084» 2086*.
Del Estai, G. 343i 353 5304.
Del Rio, C. 12104.
Del Rio, M. 985 1243 1259 2091.
De Lubac, H. 743 794U 7Q4 2Q72i
Del Val, H. 6o8» 743 U84J Is6\$7 ,7 6T 20715 20757 207910.
De Montcneuui Y 792u 794 96oj 2Io p
De Nom, Cird., H. 626 ¿493 7439 -,.,U ’≤.?’ Y?81' «7* >><<’ 547·. ««> .76.; ,O, .6.O. ,6J4, ..S»?,

».54.7·

! .4·€\$?*<<’

f.i.i .i.

in-

Denzinger-B. 42Ô4 73¿i 1 o2« I547I
1823s «Mo3 2084! 2U1>
De Ptinvai, G. 438 530 949? 1103 141 j
165115 1671 1789».
De Rosa. G. Iaie*.
De Sinety. R. 548.
Des Lauriers, G. zSgoli
D’Herbigny, M. 138.
Didier. J. D. 2018*.
Dietz. L. 1210*.
Diez. U. A. 1385W.
Dominguez. F. 1191 UIO* IaI6i 12 o
Dominguez del Val, U. 125.

Donau, F. gu.
Dubarle. A. Ni. 879« 1079« 10874 1088I
Duca. B. 86g2.
Dumont, P. 7227.
Duquesnoy 224.
Durkin. E. F. 834* 2124» 2152« 2x53* 2156I
21574 2331s 2342-.
Dyer, G. J. 9571-

Erce, G. 14277-
Ernst. J. 1568.
Estius, 1915I

Fairweather, E. R. 20181
Farté, L. 68.
Faure. J. B. 1567s 1630*.
Favara, G. 1284I4.
Favre, R. 11705.
Fenton. J. C 1282s2 1285s1 1386s I
Féret, H. M. 1922.
Ferguson, J. 1412.
Fernandez, A. 530 548 581.
Fernández, D. 12104.
Flórez, R. 138 5«7 X362.
Foillet, G. 2365«.
Frend. W. H. G 1362,
Friedrich, Ph. 1191 12104.

Gallerand, H. 11037.
Galli, A. 35-
Galot, J. 1949*.'
Galtier. P. 581 1088I 2X532 2156* 2157A
Garcia, F. 22xxI
Gardiel, A. 18817.
Garrigou-Lagrange, R. 7227 16x9 1649^
187o1I.
Gaudel, A. 794 854-
Gavigan, J. J. 233Xs 2342s.
Gendreau, A. J. 19x55 19156 197gj Iq^6
1989s 19899 2005I4 2131.
Gilson, E. 12 35 SS5 68 204 224s2 243 289
500 517I 530 548 572 592 61I 626 911u
I754I2 1764 17957 1799s 2359I
Glimm, F. X. 2084s.
González, E. 472 68.
González, L. 79I 94-
Gorla, P. 14x2.
Gottschick, J. i Z03.
Grabmann, 224.
Grabowski, S.-J. 12 50I 62s 254 287* 289
353 500 530 12173 124I3 1243 X26o> 1276’
1280s1 1283s3 1284I4 12851* 1286I7 1289I
12933 12974 1298’ 13x010 13x5* 1327 1362
X3717 X3781I 1385I7 X386H 1476 167I
1801I 1823 18344 1854* 18627 187112
1878s 2010I 20253 20264 2070 20863 2177*
2x83.
Grange, 94.

Gross. J. 911I3 91X.
Guitton, J. 5s7-

Hamer, J. 20181
Haring, M. 19491
Hartmann. N. I563s-
Hesbert, R. 13481
Hessen, j. MS13-
Hocccdez, ». 19X51
Hofmann, F. 1243 1276s 1341s 1969 2oo\$u.
Huby, J. 19151
Hughes, E. J. 11157 12432035« 204321154,.
Hunermann, F. 2146.

Italo, V. 2081sI 21x7* 2121s.
Iturrioz 481.

Jacquin. A. M. 164310 1663s.
Jolivet, R. 243 572 611.
Jouassard, G. 1062.
Journet, Ch. 24057.

Kavanagh, W. A. 2x83.
Keeler. L. W. 35 225s3 243.
Komyljak. P. V. 134x1 X9X77 19342 1949*
1966I3 19783 X9997 2005I4 2031.
Kors, J. B. 911I5 9x1.
Krueger, A. F. 20932 20954 2102s 2104*
2I1I1 2IZ32 2IX43 2I154.
Kunzelmann, A. 2365I.

La Bombardière, A. M. 1509I4 iSxq4-
Ladner, G. B. 712s X103 1890.
Ladomerszky, N. 2184I 2203I
Lanseros, M. 572 582 595* 6027 611.
Lauras, A. X3375 138517.
Lebon, J. 1170I
Leboulrier, J. 736s 743 788« 792I4 794-
Lebreton, J. 467.
Lecordier, G. 20464 20485 20549 2055*°
20724 20791° 20852 20874 20885 2092I
20943 2111I 2x14I
Lecuyer, J. 2092I 20932 21017.
Leeming, B. 8692.
Legeay, Dom P. 467.
Legrand, L. 385 386I 404I.
Lehaut, A. 23204.
Lenicque, P. 9499 9521I 1764.
Leotta, F. 426.
Liébaert, J. 15369 1642°.
López, E. 15702 X671.
Lorenz, R. 35-
Lossky. V. 254.
Lowith, K. 35-

Macaigne, R. 500.
Macali, L. 3384 353 572 581 6zx 626 731
7752 794 8344 1103 1170 Z1843 1651s I
Maher, J. P. 530 54310 632I
Maldonatus 19155.
Mancini, G. 6x1 626 1800.
Mandouze, A. 12.
Maritain, J. 68.
Marrou, H. 58I
Mártil, G. 174 868I 86g2 X327I4 1327 X4Qji°
1496I3 20I o2.
Martin, J. 5459 548 582.
Martinez, A. 6I x.
Martinez Núñez, Z. 14349 1476.

Mucia· G. 438.
Masnovο, A. 204 211s.
Mausbach, J. 911 12654 1567 2146
McCool, G. A. 1890. M
McKeough, M. J. 5322 \$374 407 545’
548*0 S8r.
McKugo, T. *457*ο 1465*5 14782 1490*
14919 I5592 1563* 1567·.
Mehlman, J. 857* 949*0.
Merlin, C. 743 949*ο 14982 1514*7 1521*
1799@ *8oo.
Medin. N 743 759« 788» 7962 8o8‘ 854
879’ 90712 911*5 9497 949’0 953’1 057I
96’ I412 1443*ο IS14’7 15667 1567»
1653» 1800. J
Mersch, E. 1243 20852.
Mitterer, A. 548.
Mizzi, G. 20528.
Mohan, J. 985 10674 1103 11467 1147S.
Mohrmann, C. 50s.
Monachino, V. 1398* 1405*0,
Monceaux. P. 1337s 1362 1405*0.
Montanari, P. 1764.
Moon, A. 550’ S522 S55J 572.
Morán, J. 204 215 224 438.
Moricca, U. 1412 1443*0.
Muller, A. 1259.
Muller, F. S. 12104.
Muñoz-Alonso, A. 215 1764 2320«.
Muñoz Vega, P. 1890.
Murphy, R. 10622.

Nebreda, E. 4682.
Nedoncelle, M. 481.
Negrete, E. 35.
Néveut, E. 834·* 19177 2005*4.
Nicotra, G. 1341* 1969.

Oddone, A. 985.
Olgiati, F. 17998.
Oltre, M. 35.
Orbe, R. 911.
Oroz, J. 12.
O’Toole, C. J. 500.

Paissac, H. 399s.
Palmieri, 82i2.
Pellegrino, M. 1191 12104.
Pelluzza, F. 1764.
Penido, M. T. L. 426.
Pépin, J. 12.
Pera, L. 530.
Pereira, B. A. 2184* 21945 2203* 22615 2272*.
Perino, R. 38s 426.
Perler, O. 13099.
Perrodon, J. 12 138 385.
Philips, G. 572 II445 T170 12413 1243 1846*
*9942.
Pierse, G. I9496.
Pincherle, A. 1969.
Pintard, J. 2183.
Piolanti, A. 124I3 1243 1286*7.
Platz, P. 1823.
Plumpe, J. C. 2375@·
Pontet, M. 35 78 165 1243 1362 1922 19342
208i**.
Pope, Hugh 2048* 20943·
Poppi, A. M. 1260*.
Portalié, E. 35 78 215 224 243 254 385 467
500 5103 517 530 5459 548 552 592 611
6493 73î 743 794 «79* 90S9 9jr15 9603

985 1027’ II0J ””zî* ””47* ITSS2 ri70
I2io≤ 1327 M352 1663” 19Y77 1022 20442
2050* !08£ - 20M» 7
21532 21702 2312’ 2331’ 2342A
Poschmann, B. 2I46 21532 2iS6J 3i574.
?XkU’&”’7’ ””«

Prat, F. I9«5s.
Prete, B. 165.
Prina, E. 1348’ 1943 1969.

JVascol, A. 353·
Ratzinger, J. 1378’2 1385*7.
Redanó, Ugo 1800.
Redding, J. P. 731 1412 i57o2 I576.
Reuter, A. 22033 2211s,
Reuter, H. 21774.
Richard, L. 1088s.
Rinetti, P, 1259.
Rivière, J. 10963 11037 1103 1104* H424
11478 11663.
Roberts, C. 9603.
Roberts, R. P. 1362.
Robertson, A. 1284*4.
Roche, W. J. 5553·
Rodriguez, H. 95*.
Rodríguez, J. 19899.
Roetzer, W. 2146 21532.
Roguct, A. M. 19496·
Romeis, G. 1284*4.
Rondet, H. 794 1103 13728 1385*7 i4I2
1576 165115 1671 I7i67 1764.
Rossi, P. 5124.
Rottmanner, O. 15369 16429 1171.
Ruotolo, G. 572.

Saint-Martin, F. 743 15702 16563 16574
16857 16878 169413 :6g8*5 1763** 17691.
Salaverri, J. 2376e.
Salguciro, T. 1671 1698*5.
Sauras, E. 1243.
Scano, E. 985 1170.
Schanz, P. 20885 2091.
Schcel, O. 985 11037 1103.
Schepens, P. 548.
Schiltz, E. 985.
Schmaus, M. 468* 481 18504.
Sciacca, M. F. 1 12 35 215 2221* 22513 243
481.
Seijas, E. 224·
Sestili, I. 215 224 243·
Smid, F. L. 385 467·
Somers, H. 243 481 1890.
Soranzo, G. 1327·
Spallanzani, C. 1922.
Spaneda, G. 1243.

1 archier, L. 2070.
Tchang-Tchc, J. W. 1568.
Terzi, C. 572.
Thamiry, E. J. 548.
Thonnard, F. J· 68 224 548 794 1053i 1800
1890.
Tixeront, J. 171 215 385 7227 731 825’ 854
8692 985 IIO3 11478 13099 *5592 1643*0
19153 19177 1969 2043 20464 21218 23129
233**.
Trapé, A. 788* 704*6 704 7062 808e 8119
891* 10473.
Tromp, S. 126o1.
Turrado, A., 18616 18627 1863s 1875’ 1878s
r88z9 j88410 1888*2 2031.

Urbano del N. Jesus iSt p11
Lis von Balthasar 1143*

Véle», P. M. 530.
Vellico. A. M 04
Verbeke, G. 626.
Vetter. J. 1243.

Van Havel. T. J. 978- 1006*° 1034* io36'
1062- 10791 10874 1088s logo7 11ΛΓ
11705 1243·
Van Crombrvgghe, C. 985 1103.
V'andenberghē, B. 834* 1372s.
Van der Meer. F. 1348s 1922.
Van Lierde. C. 1870.
Van Sreenbergen. F. μ ttqq*
Vece * *
Vega >12 35 08* 63 61! 138517·

Wamack, V. 243.
V\ Ulxams. N. P. *ôq-
Willis, G. G. 1362 19Ü0.
Woods. H. 54*·

Xiberta. B. M. 224.

Z-uneza. J. 1243·

f
> 11
» ·
» ·

•S
• 05

H,

ff

INDEX RERUM ALPHABETICUS

Index .ad numeros marginales remittit

A lam: factu* a Deo quoad corpus, 573-81; probabilius in statu adulto. 576-78; quoad animam. 586-87; tempus creationis animae, 589-92; ad imaginem Dei factus, 712-14; ex Adam voluit Deus omnes homines condere. 627-37; accepit iustitiam, 712-21; quae donum erat supernatural et gratuitum, 722-31; habuit *adiutorium sine quo*, 732-43: immuni? a concuniscntia, 748-51; donum oraeter-naturale, 754-571 notuit in paradiso filios procreare absque libidine, 752-53; gratia spoliatus libidinem expertu; est, 754-58; mortali; conditione corporis, immortalis beneficio Conditoris, 759-70; alia dona Adae collata, 771-80; magnum peccatum commisit, 831-38; in primo hominis peccato pluries peccati species, 830; non fuit seductus a seroente, sed amicali benevolentia erga mulierem, et ipse manducavit; 845-47; inobedientia ex superbia, 826 848-51; amissio donorum, 840-44; creditur salvationem obtinuisse. 853; cur permiserit Deus hominem tentari, 854; Adam et Eva, Christus ct Ecclesia, 1244-52.

Adiutorium sine quo: habuerunt Angeli, 664; et Adam, 732-43: natura, *ib.* et 1528-36; distinguitur ab *adiutorio quo*, 742-43; discrimen inter *adiutorium sine quo* et donum perseverantiae quod prae-destinatis datur, 1528-36; *adiutorium sine quo* in oeconomia status iustitiae originalis; *adiutorium quo* in statu naturae lapsae 1652-53 1740-46.

Adop*io per gratiam: descriptio, 1849; particeps; efficimur naturae divinae, *ib.*

Adrumetani monachi: doctrina circa cor-rectionem. 1527; difficultatibus eorum circa gratiam, liberum arbitrium et prae-destinationem occurrit Auguninus: 1720-27; putibant doctrina Augustini de gratia negari liberum arbitrium, 1728; refutan-tur. 1729-39.,

Aerumnae quibus homines, praesertim parvuli, affliguntur, iniustie essent, riisi traheretur peccatum originale, 883-89.

Aetates six temoorum, 530; aetas septima, sabbatum requiei in beatitudine, 2356.

Aeternitas: notio, 290-92 501; Deus c;t aeternus, 293-97: nec Fuit nec Erit, sei Est, 298-300; infemi 23145\$; bcaitudinis, 2357’S.

Ambrosius (S.): de came Christi adoranda in Eucharistia, 2044a; eum Augustinus ut migistrum venerabatur, *ib.*

Amor meus, pondus meum, 17895s.

Analogice Deum cognoscim j ;, 258-60; ana-logile Sonae. Trinitatis, 469-81.

Angeli: notio, 638-39; creatio, 640-44; na-tura, 645-49; hierarchia, 650-51; Deus condens naturam, largiens gratiam. 652; habuerunt etiam *adiutorium sine quo*, 664: mali a luce veritatis se averterunt; boni

vero in veritate steterunt, 654-63: beati-tudo angelorum bonorum et damnatio malorum, 667-78; apparitiones, scientia et petestas anaelorum. 679-88; lx>ni auxi-liantur hominibus, 691-92; mali eos ten-tant. 698-70T ; cognitio matutina et ves-pertina, 525-27.

Animae humanae origo vexavit Augusti-num, 582-83; quatuor opiniones de infu-sione animae. 593; reicit theoriam Pla-tonis et Origenis, 594; traducianismum corporalem repudiat. 586; haesitat inter traducianumum spirituales et creatio-nem, 598-61 t ; incorporeitas et immorta-litas, 612-23: post iudicium particulare animae habebunt gaudium vel tormenta, 2297-99: gaudium vel tormenta maiora post resurrectionem corporis. 2300; utrum animae sanctorum Deum intuitive videant ante resurrectionem corporis, 2301-13.

Anthropomorphismus vitandus. 287-89.

Antichristus, 23771.

Antistes Ecclesiae Romanae fidem expo-nit, 178; antistites ecclcriae in adminis-tratione paenitentiae, 2152* 2169 2139.

Apollinaristae, 992-99; refutantur, *ib.*

Apostolicitas nota verae Ecclesiae. 1311-15;

tholica tenent. 1313.

Aqua baptismi benedicenda, 1915-16 T9845; non ad validitatem baptismi, *ib.*; *elemen-tum* (materia) baptismi cui accedit *ver-bum* (forma) et fit sacramentum, 1915.

Ariani: 375 3S7 435-36 1019.

Auctoritas: ad discendum movit, 13-15; ratio et auctoritas, *ib.*; examini subicien-da, 17-18; alia divina, alia humana. 26; non discedendum ab auctoritate Christi et Scripturae. 27-28; methodus auctori-tatis sequenda in inquisitione religionis, 20-34; auctoritas Ecclesiae in interpreta-tioni S. Scriptura]*, 178-86; suprema Se-di; Romanae, 1316-19; ecclesiae Catholi-cae commovet Augustinum ad creden-dum Evangelio, 187; auctoritas Patrum. 188-94.

Augustinus (S.): qua via pervenerit ad Catholicam religionem, 35; non adhibuit vocem ‘Theologia’ sensu Scholasticorum. 472; credit Evangelio propter auctori-tatem Ecclesiae, 187; cius theoria de illu-minatione divina non est ontologica, 225-43; origo mali valde exagitavit eum ante conversionem, 550-51; animae humanae origo vexavit Augustinum usque ad mor-tem. 582-83; non videtur considerasse hypothesim de possibilitate status natu-rae purae, 781-94; non mutavit senten-tiam de peccato originali. 869a; propter difficultatem transfusionem peccati origi-nalis explicandi anceps mansit inter crea-tioni;mu n et traducianismum spi itua-lem 598-611 923-27: semper sustinuit suam de damnatione parvulorum, absque

Baptismo inorientium. sententiam. 9601; eius ratio agendi ut Donatistas ad unitatem Ecclesiae revocaret, 1399-1417; putavit aliquando gratiam non necessariam ad *initium fidei*. Errorem correxit. 1435-40; Semipelagianos hortatur ut secum in veritate proficiant. 1441-42; an docuerit universalem voluntatem salvitkam

Baii doctrina de operibus infidelium et de
libero arbitrio non est doctrina Augustini.
1567*-

Baptismus. natura et nomina. 1970-78; Sacramentum regenerationis, *ib.*; baptismus Christi et Ioannis, 1978; Christum habet auctorem. 1979-83: definitio. 1984; effectus: gratia. 1990-97; dominicus character, i q & s s s; incorporatio Ecclesiae, *ib.*; assimilatur mari Rubro, 1990-92; non prodest extra Ecclesiam, si desit caritas unitatis. 1999 et passim; necessitas. 2008-15; speciatim pro parvulis, *ib.*; quibus modis Baptismus aquae suppleri possit, 2023-31; praeparatio adultorum ad Baptismum. 1989°; sacramentum fidei, 1912 2020; praeter originale, tollit etiam peccata actualia. 2123.

Beatitudo: causa philosophandi, 3; est gaudium de veritate quae Deus est, 456; beate omnes vivere volumus. 7 II; fides necessaria ad beatitudinem. *ib.*; consistit in cognitione et possessione summi boni. 6 10; nequit perfecte in hac vita haberi. 94. Vide Visio beatifica.

Benedictio aquae baptismal» et forma sacramenti. 19155: benedictione vel consecratione panis et vinum fiunt corpus et sanguis Christi, 2044SS.

Bonitas Dei in creatione, 469; bonus Deus bona creavit. 550; in Incarnatione. 1158-59; in redemptione. 1154-55.

Caelestius 1419 1502 s 1545.

Canta et ambula, 1845.

Caput Ecclesiae. Christus. 1218-26; Christus eo caput Ecclesiae, quia homo factus. 1231-34; caput et corpus unus est Christus, 1233; influxus capitis in corpus. 1241-43.

Caritas: definitio, 1265-66; vinculo praecipue caritatis fideles constringuntur inter se et cum capite Christo, 1261-67; identificatur cum gratia, 1448-66; caritas seu delectatio victrix superat concupiscentiam, 1778-81; supplere potest Baptismum aquae, 203355; *pondus animae*, 17895s; et schismatici, 1347; *frui-uti*, 12; veram libertatem causai, 178255; sola manebit in beatitudine, 2363.

Caro: pro homine posita est, 978 986;
Christi vera caro, 1005-07; non tamen
 caro *peccati*, *ib.* 1195; in came qua occisus
 fuerat, resurrexit, 90; adoranda in Eucha-
 ristia. 2044; de came Mariae carnem
 Christus accepit, *ib.*

Catalogus episcoporum romanorum, 1311.

Catechumeni: quomodo praeprabantur ad Baptismum, IQ 89q; catechumenus divina caritate flagrans et Baptismus, 2024; datio «alis in sacramento catechumenorum. IQ102; catechumenus et Eucharistia, 2069-

Cathedra romana, 1207.

Catholica fides vera, 182-86; unde Ecclesia
Catholica dicitur, 1350-53.

Catholicitas: argumentum veritatis Ecclesiae. 1330 1332 <335 1337-40; denotata per vestem quadripartitam Christi, 1350; prophetiae de catholicitate Ecclesiae, 1354-55: impletae in *Catholica*, *tb.*; vis apologetica catholicitatis, 1354-62.

Causa finita est, 1318.

Character sacramentales illustratur et defenditur, 1049-53: Baptismi, IQ46SS; Confirmationis, 2043; Ordinis, 1048, 2176; datur et manet etiam extra Ecclesiam. 10463s; propterea haec sacramenta non iteranda, 21761.

Christus annuntiatus a prophetis. 72-76; incarnatus de Spiritu Sancto ex Maria Virgine. 974-82; habuit corpus reale, 080-91; et animam rationalem. 992-90; in similitudinem camis peccati, 1000-07; nullum habuit peccatum nec originale nec actuale, 921-22 1063-65; sumendo quod non erat, non perdidit quod erat. 1008-12; *divinitas* Christi, 1013-17; Filius Dei naturalis, non adoptatus, 1020-25.

— *Christus duplicem habet naturam*, 1026-34; in unitate personae, *ib.*; utraque natura manet inconfusa. 1043-46; duae voluntates. 1050-52; sed concordēs, *ib.*; passiones recte ordinatae. 1053-58; impeccabilitas, 1066-67; non habuit concupiscentiam. 1068-70; sanctitas, 1075-77; scientia. 1078-90; quaestio de scientia beata Christi. 1086-90.

— *Christus Mediator*, 1091-1103; satisfactio vicaria, 1096-1103; sacrificium in cruce, 1104-11; sacerdos et victima in sacrificio crucis, 1112-16; in sacrificio eucharistico, 2104-07; Christi redemptio universalis, 1121-30; superabundans, 1137; non necessaria sed conveniens, 1153-57 1160-68.

— *Christus totus* in plenitudinae Ecclesiae, 1217-26; caput Christus, corpus Ecclesia: caput et corpus unus est Christus; *ib.*, 1233; caput et exemplar praedestinationis nostrae. 1180 1693-94; auctor sacramentorum, 1934-37; minister principalis sacramentorum, 1917-18 1956-57; de secundo adventu Christi, 2376-86; in iudicio finali Christus iudex in forma humanitatis, 2420-22; realiter praesens in Eucharistia, 2044-68.

Cicero ut salvaret libertatem voluntatis,
negavit praescientiam Dei, 306-07; re-
futatur ab Augustino, 308.

Circumcelliones, 1399 1401-02.

Circumcisio locum Baptismi habebat, 1930-

Civitas super montem. Ecclesia omnibus manifesta, 1337-38 1346; Dei in aeterna beatitudine, 2347-64; diaboli in aeterno supplicio, 2314-30.

Clericorum a laicis distinctio, 21774.

Columba: iigura Ecclesiae, 1362; Ecclesia societas columbae, Corpus Christi Mysticum. 13755s; *columba vocat, gemendo vocat*, 1953.

Comercium divinum: Christus descendit ut nos ascenderemus; factus est filius hominis ut nos efficeremur filii Dei, 1162-64 1237 1240

Communicatio idiomatum: 1041-42.

Communio eucharistica: dispositio ani-

- mae, 2056; indigne sumentes, 2055-57
quaestio de necessitate Eucharistiae, 2117-22.
- Confessio: obligatio confitendi «iis qui Ecclesiae praesunt», 2132«; confessionem sequuntur paenitentia et reconciliatio, *ib.*; primus actus paenitentis, 2162-63; ministri sunt «antistites» vel «qui ecclesiae praesunt», vel «praepositi sacramentorum», 2132 2152 2162.
- Concilium: Carthaginense et Milevitanum, 13*6-18; plenarium totius orbis, 132714.
- Concupiscentia: non fuit in Adam innocenti, 748-51; gratia deserente, protoparentes de nuditate confusi sunt, 754-58; natura concupiscentiae; disputatio cum Iuliano, 796-810; concupiscentia «prout nunc est», non potuit esse in paradiso et est poena peccati, 811-819 783-84; haud invincibilis est, 785-88; non constituit essentiam peccati originalis, 891-94; quo sensu vocetur «peccatum», *ib.* 1490; manet actu post Baptismum, transit reatu, *ib.*; nulla in Christo, 1068-70; omnino non concupiscere, iustitia *maior*; concupiscentiae non consentire, iustitia *parva*, 1504SS; *delectatio victrix seu* caritas, superat contrariam concupiscentiam, 1778-81.
- Confirmatio: Sacramentum Chrismatis, 2032-43; dabatur post Baptismum, *ib.*; donatio Spiritus Sancti distinguitur a gratiis gratis datis, 2036-40; character, 2043; ignis Pentecostes, Confirmatio et Spiritus Sanctus, 2032 2034.
- Consubstantialitas Filii cum Patre, 374-75; Spiritus Sancti cum Patre et Filio, 376 379.
- Continentia: servata a coniugibus Maria et Ioseph, 1200-02; virginalis et vidualis superior bono nuptiarum, 2211-14.
- Convenientia Incarnationis et redemptionis, 1153-57 1160-68; secreti praedestinationis, 1670.
- Conversio cordis: requisita ut plena efficacia Baptismi obtineatur, 2000SS; Baptismum aquae supplere potest, 2023SS.
- Coopérons gratia, 1468.
- Cornelius centurio Spiritum S. accepit antequam baptizaretur, 2023SS; baptizatus est tamen, *ib.*
- Corpus Adae a Deo factus, 573-81; animale, non spirituale, 712 715 762; ligno vitae a necessitate mortis prohibebatur, 760-61 764 776-79; mors corporis, 2290-95; resurrectio, 2387SS; post resurrectionem vere erit corpus sed spirituale et spiritui subiectum, 2404-06.
- Corpus *Christi* verum et reale, non phantasticum, 689-90; passibile, 1001 1007; realiter praesens in Eucharistia, 2044-68.
- Corpus Christi *Mysticum* Ecclesia eius, 1218-32; Christus et Ecclesia, caput et corpus, unus est Christus, *ib.*, 1233. Vide Ecclesia.
- Correptio: perseverantia et praedestinatio, 1527 1720; Atrumentani monachi circa correptionem, *ib.*
- Creatio: notio, 482; Deus omnia creavit, etiam materiam informem, 483-500; verbo sempiterno, res temporales factae sunt, 485-86; creavit quia voluit, 483-96; facta in tempore, 501-06; secundum rationes aeternas, 514-17; omnia simul creata fuerunt, 523; de rationibus seminalibus, 531-48; Creator bonus bona creavit, 549-50 554.
- Crede ut intelligas, 36-45.
- Cyprianus (S.): fidem in ministro exigebat ad validitatem Baptismi, 1943; necessitas Baptismi etiam pro infantibus, 2015-16; defensor unitatis Ecclesiae, 1946; *salus extra Ecclesiam non est*, 1284.
- Daemonum peccatum, 654-60; poena, 674-78; daemones hominem tentant, 698-701; commercium hominum cum diabolo. Non omnia tamen credenda, 702-03; futura praenuntiando, saepe falluntur, 685 704; potestas daemonum, 708-11; diabolus serpente usus fuit ut Evam alloqueretur, 827-30; alligatio diaboli, 2370-71.
- Damnatio: omnibus debita propter originale peccatum, 1642 1676-77 et passim, vide Massa damnata; nullus damnatur sine malis meritis, 1713 1715.
- Damnatorum poenae sunt aeternae, 2314-17; earum natura, 2324SS; nulla mitigatio, 2319-20; inaequalitas poenarum, 2322-23.
- Deificatio per gratiam, 1846-55; *qui iustificat, ipse deificat*, 1846.
- Delectatio victrix: suave facit quod non delectabat, 1474; est gratia caritatis quae contrariam cupiditatem superat, 1478SS 1778-81; essentia gratiae efficacia, *ib.*; non imponit necessitatem, sed veram libertatem causât, 1782-88; *pondus meum, amor metis*, 1789-1800; delectationis gratia necessaria ad pie vivendum, 1478-86; erronea interpretatio Iansenii de delectatione victrici, 17804. Vide Efficacia gratiae.
- Derelictio Christi in cruce, 1059-62. Expositio realis et symbolica, *ib.*
- Deus: eius existentia difficulter ignoratur, 195-98; argumenta quibus demonstratur, 199-215; argumentum dictum *augustinianum*, 216-24; attributa Dei, 255-61; eius scientia, 301ss; voluntas, 324-38; providentia, 339-53; voluntas salvifica, 1637-51; non acceptor personarum, 1601-02; iustus non potest quemquam sine malis meritis damnare, 1713 1715. Vide Essentia Dei.
- Dies Genesis quomodo computandi, 518 525-27.
- Difficultas: vide Concupiscentia.
- Disciplina arcani: 19856 206815.
- Divinitas Verbi, 374-75; Spiritus Sancti, 376; Christi, 1013-17.
- Doctrina catholica sancta, 131-33.
- Dona ordinis naturalis et supernaturalis, 1448-51; Spiritus Sancti quae caritatem comitantur, 1869-71; Adae concessa: iustitia, 712ss; *adiutorium sine quo*, 732SS; integritas, 748SS; immortalitas, 759ss; alia dona, 771SS; merita nostra, dona sunt Dei, 1891SS.
- Donatistae: carent nota apostolicitatis, 1312; et unitatis catholicae, 1334-40; errores, 1341; diviserunt Ecclesiam. Ecclesia virgo corrupta est in *parte* Donatistarum, 1348SS; ecclesia Donatistarum, tamquam sarmentum praecisum a vite; «pars» Donati non communicat cum «Catholica» toto orbe diffusa, 1358-62; eorum conceptus de Ecclesia, 1370SS; de saneti-

INDSX RERUM

tate in ministro Sicramcntorum 1043-45; non distinguebant inter validitatem et efficaciam Sacramentorum, ib. Dotes corporis gloriosi, 2404\$\$.

Ecclesia: corpus Christi et sponsa, 135 218-26; thalamus huu; conjunctionis nuptiali* uterus Virgini» Manae, 1227-30; concepta in Incarnatione, ib.; nata e latere Christi. 1244-4?; cum Chrisus pro Ecclesia ra eba'ur, et ipsi patiebatur 1225-1235-36; trarifera-a die Pentecos-tes. j286 j334-35; via salutis munu sanc-tificandi ad Ecclesiam pertinet. 1249-50 1963-69; virgo er mater nostra, nmc Virgini Mariae simillima, 1251-57 1342-40; anima Spiritus Sanctus, 1260SS; Chris-tus caout Ecclesiae. Caput et corpus unus est Christus. 121S-26 1233·, — Ecclesia viabili», catholica identifizatur cum Ecclesia, quae est Corpus Christi Mysticum, 127355 1388-90; ut corpus hierarchi'um, 1289-1310; societa:, viabi-lis. catholica, 1328-40; varia nomina, iò. ; mons, civitas super montem constituta, 1337-40; apostolica. 1311-15; unde Ca-tholica dicitur. 1350-53; sancta» quamvis non omnia eius membra sancto sint, 1363-92; sanctitas argumentum veritam Eccl-e-siae. 134 1369; domus. 137! 1384; hortus, fons, 1377; Ecclesia quae in hoc saeculo malos bonis permixtos tolerat, una cum Ecclesia venturi saeculi, quae iustorum tantum erit. 1385-87; Eccl.-àa ct Status, 1393-X411; vera tantum Ecclesia generat filios. 200355; mater Ecclesia cor et os parvulis praestat cum baptizantur, 2018-21; offertur per sacerdotem magnum Christum. 2ΠΙ-Ι2; offerens et oblatio in Eucharistia. 2113-14; extra Ecclesiam non est salus. 127355 1388-90. — Ecclesia Catholica in qua praenuntiato impleta sunt, magnum credioilitatis mo-tivum. 08 105-6; magna auctoritas, 134 1316-27; infallibilitas, 1316η; regula fidei. 175-187; Ecclesia sanctorum. Ecclesia ca-tholica est. 1367; tenenda Religio Chris-tiana et Catholica Ecrie da, 136-138. Efficacia gratiae in *delectatione ti.tfia* seu caritote, 1778-81; non necessitatem im-ponit, ied verán libertatem causa*. 1782«; libera: a servitute peccati. 178255 et pas-sim; efficacia Sacramentorum, 194355. Elementa duo in Sacramentis. 10055?; ejcha"ittica, symbolum sjnt unitatis Cor-pori1 Chri iti Mystici. 208411 21 π. Essentia Dei: quid non sit Deus, 245; comprehendi non poten, 247-49; Deus «Est» vocatur, quia immutabilis. 250-52; quam sit mirabilis Deu*. 253-54; unita; essentiae in Trinitate, 371-85; aequalis in singulis divinis personis, ac m tribus simul, 384-85; non est quasi quarta di-vinitas. sed inia ineffabili; Trinitas, 382-84; re identificatur cum attributis. 257. Eucharistia: praeientia realis Christi. 2344-68; formulae ad exprimendam transub-stantiationem. 2047-50: formula consecra-tioni;. 2052; eucharir.kum sacrificium, 2058-64; communio, 2066-68; textus obs-curiores circa Eucharitiam, 2071-83; symbolum et causa perfectae incorpora-tionis Corpori Mystico, 2084-91; sacra-

mentum unitatis. 208853; quaestio de ne-cessitate, 2117-22. Eunomiani: 1018 1358 Eva: interventio Dei in fýnnatione corporis Evae e latete viri. 580; probabile putat S. Augustinus animam Evae fuisse im-mediate creatam a Deo, 597; formatio Evae e latere Adae. littcniliter accipienda; ad aliquid tamen significandum ita factum est: .Adam et Christus; Eva et Ecclesia: 6H*33; Adam et Eva parentes omnium, 634-36; dona ei collata; vide Adam: Eva seducta fuit a serpente, 845-47; sed ideo quia iam per superbiam peccaverat, 848-51; creditur salvationem obtinuisse, 8^3- Excaecati: non carent omni gratia, 1622-27; excaecatio inchoata tantum in hac vita. De nullo desperandum, *ib.* Excitans gratis, 1471· Extra Ecclesiam nulla salus: explicatur.

Felicitas: protoparentum in paradiso, 771-72 776; beatorum in caelo, 2354-60. Fideles vinculo praecipue caritatis constri-guntur inter se et cum Capite Christo, 1261-67; non tantum Christiani, sed et Christus hunt per gratiam. 1856-58; *norunt fileles* sacramentum fidelium, 2046 2066 2068 2086 2o835; quomodo Eucha-ristiam recepturi, 2o86ss; per aquam Baotismi et ignem seu chrisma Confirma-tionis efficiuntur panis sacramenti Eucha-ristiae, 2034. Fides: necessaria ad beatitudinem, 11; tes-timonium requiritur ad credendum, 16; testibus movemur ad finem, 19; rationa-bile est ut fide? praecedat rationem. 20; est cum assensione cogitare; merces fidei, videre quod creditur, 24 49 52; *credere alicui, credere aliquem, credere in aliquem*, 503; credens fide sanatur ut ampliora in-telligat, 25; in amplectenda fide rationa-bile est ut methodus suctoritatis sequa-tur. 29-34; impletione prophetiarum fides aedificatur, 105-07; fides quaerit, intellec-tus invenit, 468; fide, spe et caritate fide-les coadunantur inter se et cum Capite Christo, 1261 ss; requisita ad justificatio-nem 180455; nat ira fidei justificantis, i8i2ss; *initium fidn* est a Deo, 1577-86; definita fuit resurrectione Christi, 1334; non erit in caelo, 2363. Filiatio adoptiva, per gratiam, 1846-55. Vide Adoptio, Iustificatio. Filius Dei: consubstantialis cum Patre et Spiritu Sancto, 374-75; vere genitus a Pa-tre, 3S8-90: aequalis Patri, 393-95; Sa-pientia de Sapientia, 394; generatio Verbi ab intellectu Patris illustratur, 397-403; mittitur a Patre, 451-54; mittit Spiritum Sanctum, 455; assumpsit quod non erat, 986-88; non perdidit quod erat, 1011-12. Vide Christus, Incarnatio. Finis Dei in creatione, 496; Incarnationis, 1171-84; civitatis Dei, 2347; civitatis dia-boli, 2314-30; mundi, 2425· Forma Baptismi, an benedictio aquae, 1915-16; Eucharistiae, 2052; *forma pietatis, 1283^* 19443; homo ab Ecclesia separatus habere potest *furmam pietatis*, non vero *vir-tutem pietatis invisibilis*, 1272 1283** 1944*.

Fratres Christi, 1208.
Frui-uti, 12; fruitio Dei in caelo, 2351, 235Q4.
Fulgentius (S.): ile participatione corporis et sanguinis Domini per Baptismum, 2i2i
Futura libera Deus cognoscit, 304-08; etiam conditionata, 310-11; scientia futurorum condilionatorum Deus non utitur ad conferendum praemium vel ad puniendum, 312-13; cum praescientia Dei conciliatur libertas humana, 317SS.

Gaudium electorum, 2354«
Visio beatifica.
Generatio: competit Deo multo perfectius quam creaturis, 391; Filii vera, 388-90; ab intellectu Patris, 394; illustratur, 397-403; distinctio inter generationem et processionem, 4195s.
Genesis: priora capita ad mentem Augustini, 518-30; dies Genesis, *ib.*
Gratia: collata Adae, 712-43; vere supernaturalis, *ib.* Vide **Adam**. Gratia *Christi*, 1075-77: gratia unionis, *ib.* Vide **Christus**. Gratia non consistit in natura libero arbitrio condita, neque in lege et doctrina, sed in dono Mediatoris, 1444-51; distinguitur a donis ordinis naturalis et reponitur eius natura in illustratione intellectus et *inspiratione caritatis*, 1448-66; identificatur cum caritate, *ib.*; divisiones gratiae, 1467-76; gratia *sufficiens*, 17359.
— *Necessaria* ad pie vivendum, 1477-96; ad perseverantiam. 1515-27; ad legem servandam, 1537-49; ad *initium fidei*, 1577-86; *gratuitas* gratiae, 1587-1602; si gratia ergo gratis data, 1593-95; *dispensatio* gratiae: fidelibus, 1603 - 19; peccatoribus etiam obcaccatis, 1620-31; infidelibus, 1632-36; *efficacia* gratiae, 1732-39; liberat liberum arbitrium, 1740-64; non imponit necessitatem, sed veram libertatem causât, 1782-88; gratia in oeconomia status iustitiae originalis et in statu naturae lapsae et reparaetae, 1652-53 1740-46.
— Gratia *sanctificans*, 1824-44; deificat, 1846-55; praestantia gratiae sanctificantis, 1872-74; causa meriti, 1891-1904. Vide **lustificatio**.
Gratuitas gratiae: vide **Gratia**.

Haeretici, 1280; in bona fide, 1285; unitatem fidei violant, 1347; vox dissonans in choro Christi, 1345; sacramenta in haeresi. 1943-69; sarmenta praecisa a vite, 1358; utrum salvari queant, 1274-85.
Hexaëmeri interpretatio, 518-30.
Hilarius monachus S. Augustinum informat de doctrinis Massiliensium, 1521 1575-76.
Historia et prophetia fundamentum veritatis Religionis Christianae, 70 139-40.
Homo: creatus a Deo, quoad corpus, 573-81 ; quoad animam, 582-92; cum condere-tur, accepit iustitiam, 712-31; et *aditiloriwn sine quo*, 732-43; dona praeternaturalia, 744-80; fecit Deus *hominem rectum*, 718-20, vide **Adam**; non potest sese positive disponere ad gratiam, 1596-98; deificatur per gratiam adoptantem, 1846-55.
Homo dominicus, 1087.

Eneh iridien

RERUM737

Homouilon, 375; Ariani tamquam opprobrio novi nominis Christianos *Homousia*-not vocant, to19. Vide **Consubstantia-litas**.
Hortensio Ciceronis excitatur Augustinus ad amorem sapientiae, 1.
Humanum genus ab Adam propagatum, 627-37.

Iansenius: circa delectationem victricem 17804.
Idiomatum communicatio, 1041-42.
Ierusalcm: ubi incepit Ecclesia, 1335 1339

Ignis: Pentecostes, Confirmatio et Spiritus Sanctus, 2032 2034 ; significat chrisma Confirmationis, 2034; *infern*i, natura, 2324; miris sed veris modis possunt spiritus incorporei poena corporali ignis affligi, *ib.*; *purgatorii*, emendatorius, 2335; interpretatio verborum «quasi per ignem», 23395\$.
Ignorantia: non fuit in Adam innocenti, 777-80; rationem poenae habet, 783-84; non fuit in Christo, 1078-90.
Illuminatio divina: theoria S. Augustini, 225-30; non est ontologica, 231-36238-41.
Imago Dei ad quam factus est homo, 712-14; quid istius imaginis amissum est per peccatum, 1875; non totaliter detrita sed deformis, 1555 1875; quomodo renovatur, 909-10 941 1877-90«.
Immensitas divina: Deus ideo non in loco, quia ubique totus, 275-79; totus ubique, totus in seipso, 280-82; ubique per divinitatis praesentiam, non ubique per habitationis gratiam, 283-84; quid de praesentia Christi sentiendum, 287; caveamus ab anthropomorphisme, 288-89.
Immortalitas corporis Adae collata, 760-70; conditionata, non absoluta, *ib.* ; amissa per peccatum, 715-16 932.
Impeccabilitas Christi, T066-67; beatorum, 2364.
Impeccantia: Christi, 1063-65; B. Mariae Virginis, 1209-10: saepissime arguit S. Augustinus contra thesim pelagianam de impeccantia, vide c.g. 1497-1514 1541-45.
Impositio manuum, 2039-40 20434 2176.

tia, 1537-49: ad vivendum absque ullo peccato, 1541-45 1497-15*4.
Inaequalitas beatitudinis, 2361-62; nulla tamen invidia ibi erit, *ib.* ; denarius omnibus aequalis, quia ad beatitudinis aeternitatem quod spectat, beatitudo omnibus erit aequalis, 2362; poenarum inferni, 2323«
Incarnatio: non necessaria, 1151-52; aliis modis potuit Deus hominem liberare, 1153-54 ; conveniens, 1155-58; multa bona derivantur, 1160-64; mysterium non incredibile, 1169-70
causa finalis. 1171-84; opus fuit misericordiae, 1151-52, vide **Christus**; Ecclesia in Incarnatione concepta, 1227-30.
Incommutabilitas divina: 265-68; Deus voluntatem non mutat, sed res quas vult, 269-74; quo sensu dicatur Deum «paeniteri», «irasci», etc., 271SS.
Infallibilitas Ecclesiae, Romani Pontificis, Conciliorum plenariorum totius orbis, 1316-27; restat in auxilio divino, *ib.*
Infantes: nuper baptizati, 1973; sermones

INDEX RERUM

Augustini ad infantes, *ib.*, nota 2; de symbolisme Eucharistiae, 2085-86. Vide Parvuli.

Infernus: existentia et aeternitas. 2314-17; doctrina de liberatione angelorum mtlorum vel hominum ex inferno rcicitur, 2318; nec Augustino placet doctrina de mitig rione poenarum. 2319-20; alii aliis tolerabilius punientur. 2322-23; *miris* sed WTU modis possunt spiritus incorporei poena corporali ignis affligi. 23245s; mors secunda, 2290-91.

Infideles: possunt aliquod bonum naturale agere. 1554-55; tamen pluries Augustinus asserit opera infidelium peccata esse. 1556-60; quandoque bene operati sunt ex auxilio gratiae. 1561; negat cos veras habuisse virtutes remuneratione supernaturali dignas, 1561-62; finis, seu intentio, plerumque vitiat opera infidelium, 1566; non carent omni gratia. 1632-36.

Infirmittates Christi, 1007-07 1053-58; non fuerunt vitiosae; sed sine ullo peccato, *ib.*

Ingenitus Pater. 386-87.

Initium fidei: Augustinus aliquando putaverat gratiam non necessariam ad initium fidei, 1435-39; errorem correxit, 1440; error Semipelagianorum, 1570»; necessitas gratiae. 15775\$.

Inobedientiae peccatum, ex superbia, a protoparentibus commissum, 826 841 847-71; gravitas, *ib.*; constituit deordinationem inter animam et Deum, et induxit inordinationem inter carnem et spiritum. 805 928-30; Jure seminationis et propagationis nostrum quoque est, 896-905. Vide Peccatum originale.

Inspiratio dilectionis: 1444-65. Vide Gratia.

Integritas: donum protoparentibus concessum. 748-51; corporum resurgentium, 2393-97-

Intellige ut credas: 13-35; relationes inter rationem et fidem, 20-22.

Ioseph (S.): Mariae sponsus, custos pudoris virginalis, 1200-02; coniuges absque commixtione camis. 2227-28; tria bona nuntiarum impleta in matrimonio B. M. V. et S. Ioseph, 2275-76.

Iovinianus circa virginitatem Mariae, 1192.

Iudicium particulare: statim post mortem, 2296; sors animae iudicio particulari determinatur. 2297-99.

Iudicium finale: secundus adventus Christi. 2376; signa quae antecedent, 2377W nescimus diem. 2382\$\$; argumenta pro iudicio universali, 2413-19; Christus Iudex in forma humanitatis, 2420-22; omnes iudicabuntur. Sententia, 2423-24.

Iulianus Pclagianus: circa concupiscentiam Adae, 744-45; responsio S. Augustini. 758; docuit Adam corpore moriturum etiamsi non peccasset, 766; de natura concupiscentiae. 796; de libertate arbitrii, impeccantia et gratia. 1417-18 1421 1756-58; de virtutibus et operibus infidelium. 1561-68.

Ius dandi, 1948 ; potestas *ordinandi*, *io.*, 2176.

Iustificatio: definitio. 1801-03; diioositio ad iustificationem. 1804-11: natura fidei iustificantri. 1812-23; gratuitas, 1822-23; iustificat Deus peccata remittendo et donando caritatem. 1824-28; de iustitia iustificante, 1929-34; interna Iustificatio et re-

novatio, 1835-41; peccata vere auferuntur, non raduntur, 1840-41; qui iustificat, ipse deificat. 1846-55; tota Trinitas inhabitat in anima iusti, 1859-68; instaurat imaginem Dei. 1875-90; amissibilitas. 1521 1523 1670 1681SS.

Iustitia quam Adam acceperat amissa fuit per peccatum, 712-14 7 »7;., datur per g-atiam, *ib.*; quid sit *facere* iustitiam, quid vero *perficere*, 1504-06; iustitia parva, iustitia maior, 1507-08; etiam iustitia maior (non concupiscere), possibilis in hac vita per extraordinariam gratiam, 1510; iustitia perfecta (maior) in caelo, 1511; quanto quis longior a peccato, tanto propinquior plenitudini iustitiae, 1512. Vide Iustificatio.

Lipis praecisus de monte sine manibus Christus sine opere maritali, 877 1337; factus est mons magnus, Ecclesia toto orbe diffusa. 1337.

Lex: distinguenda a gratia, 1447: bona, sed desiderium malum auget, 1537-40; *iubet massis quam iuvat*, 1540. Vide Praecepta.

Libera futura Deus cognoscit, 304-08; etiam conditionata, 310-11; cum praescientia Dei conciliatur libertas humana, 317».

Liberans gratia, 1472-73 et passim. Vide Libertas, Gratia.

Liberatio a captivitate diaboli per mortem Christi, effectus reconciliationis cum Deo, 1138 141-45; pretium non fuit solum diabolo, *ib.*; theoria «de abusu iurium», 146-47; a servitute peccati per gratiam, 175210. Vide Libertas.

Libertas et liberum arbitrium: in quo differunt. 949-56 1744-45 1754; libertas qua Adam gaudebat ante peccatum perdita est, non vero liberum arbitrium sine quo non peccatur, *ib.* ; per gratiam liberum arbitrium liberatur, 950SS 1740-64; existentia liberi arbitrii, 1728-31; quomodo intelligendum dictum Augustini, quod *liberum arbitrium nonnisi ad peccandum valeat*, si lateat veritatis via, 1560 1567; praescientia Dei et liberum arbitrium, 3177s; eo liberior voluntas, quo sanior, 1762; libertas caritatis, 1786; liberali suavitate amoris trahimur, 1782; libertas sub gratia, 1782SS; voluntas non se habet mere passive sub gratia, 1670-77; libertas et imoeccabilitas beatorum in caelo, 2364.

Librarii nostri Iudaei, 72 73 108-09.

Lignum vitae defendebat Adam ab infirmitatibus et morte, 760-61 766-69.

Magia, 702-03.

Mali origo valde exagitavit Augustinum ante conversionem. 550-51; principium malum Manichaeorum repugnat, 452-53; Deus omnia bona creavit, 549-50 554; bonum et malum *metaphysicum*, 555-60; malum *morale* a motu defectivo voluntatis, 562-72; mala *physica* ex peccato Adae, 888-89; malum concupiscentiae, privatio quaedam, 808-ro.

Manichaei: de principio malo, 452-53; concupiscentiam ut naturam malam vituperant, 746 795; quod peccata, non voluntate. sed necessitate committantur, 1728; doctrina de Matrimonio, 2203-04; refutatur. *ib.*

Maria Del Genetrix. 974-81 1185-91; non mater divinitatis, 1191; perpetua virginitas, 1193-1208; nullam cum de peccatis agitur vult S. Augustinus habere quaestionem. De immaculata conceptione, 1209-10; Maria corredeomprix, 1211-15; mater Capitis nostri et mater nostra, 12j6; uterus Virginis Mariae thalamus conjunctionis Christi cum Ecclesia, 1227-30; caro Christi de carne Mariae, 2044; Maria et Ecclesia, 1254-56.

Martyres: testes Dei, ito; non facit poena, sed causa; pro vera religione mortui sunt, in-13; testimonium perhibent veritati Religionis Christianae, 114-17; tormenta physica et moralia, 118-21; vitis Ecclesiae pullulat rigata sanguine martyrum, 122-24; in «martyria» Donatistarum invehit Augustinus, 125; martyrium supplet Baptismum aquae, 20235s; pro martyribus non oratur, 2345.

Massa damnata: massa peccati, perditionis erat genus humanum propter peccatum originale, 934-40 1641-42 1654-55; nemo liberatur nisi gratia Redemptoris, *ib.*; etiamsi nullus liberaretur, nemo posset Dei vituperare iustitiam, 1151-52; ex eadem massa unus eligitur, alter non eligitur, 1601-02; indebitae misericordiae Dei est, quod multi praedestinentur et gratuito ab hac damnatione liberentur, 1654-55 1672-98; damnatio omnibus debetur, *ib.*, 1642 et passim.

Massilienses: vide Semipelagiani.

Matrimonium: vide Nuptiae.

Mediatio Christi: 1091-1103.

Medicus Christus: 1165-67; medicus humilis sanat tumorem superbiae, *ib.*

Mercator Christus: 1106-08; pretium sanguinis sui in sacco camis suae ferebat. Percussus est lancea in cruce, fusus est saccus, et manavit pretium redemptionis, 1107-08.

Merita nostra, dona sunt Dei, 1891-96; debitorem se fecit Deus promittendo, 1897-99; obiectum meriti, 1900-04; tempus merendi morte finitur, 2337*.

Millenarismus: quemdam millenarismum Augustinus iunior admiserat, 2365-66; sententiam retractavit, allegorico interpretatus Apoc. 20,1-6. 2367-69; alligatio diaboli, 2370-71; regnum Christi est Ecclesia etiam nunc, 2372SS.

Miracula Christi: ut homines in eum crederent multa patravit Christus miracula, 83-84; quia alia miracula assiduitate viderant, maiora et insolita Christus fecit, 88-89; resurrectio Christi maius omnium miraculorum, 90-93; eius divinitatem demonstrant, 85-87.

Miraculum: notio, 79; opus divinum, 79-82; vis relativa, 83-84; veritatem Religionis Christianae demonstrat, 98-109; miracula Apostolorum, *ib.*

Misericordia divina: tranquilla bonitas subveniendi, 259; Incarnatio opus misericordiae, 1151; per indebitam misericordiam discernuntur praedestinati a massa perditionis, 1676. Vide Massa damnata.

Missio in divinis: 449-60; Pater a nullo mittitur, 449-50; mittit Filium et Spiritum Sanctum, 451-58; Filius mittit Spiritum Sanctum. 455; nulla tamen inaequa-

litas in Trinitate, *ib.*; in quo differt missio Filii a missione Spiritus Sancti, 459-60.

Mixtura Dei et hominis, 1047*.

Mors: per peccatum intravit in mundum, 760-70; corporis, animae, secunda, 831 2290-93 2375; omnes morti obstricti, praeter Christum. 2293-94 too6.

Mundus: a Deo factus ex nihilo, 48233; in tempore vel potius cum tempore, 501ss; vide Creatio; conflagratione ignis peribit, 2425.

Muscipula, crux Christi, 1141-43.

Mysterium: vide Sacramentum. Mysterium Incarnationis non incredibile, 1169-70; Trinitatis mysterium analogiis illustratur, 46835; mysterium pacis et unitatis in Eucharistia, 2085.

Nativitas: duae Domini nativitates, 983 1197-99; spiritualis hominis per gratiam adoptantem, 1846-55; secunda per baptismum. 1970-78.

Natura: distinguitur a gratia, 722-27 1448; notio, 7591; vitiata «quasi secunda natura» *ib.*, 949*. ea proprie natura in qua sine vitio creati sumus, 822-23; mutata in peius, vulnerata, perdita propter peccatum Adae, 932 941-42; non tamen substantialiter corrupta, 945-48; Christo medico indiget, 942-43; assumpta a Verbo. 986-1007 1010-1012; non praeexistit assumptioni a Verbo, 1035-40; duplex in Christo. 1026-1034; utraque natura manet inconfusa, 1043-46; gratia salvatur natura, 1448.

Necessitas gratiae: vide Gratia. Necessitas Baptismi, 2008-15: quibus modis Baptismus aquae suppleri possit, 2023-31; de necessitate Incarnationis, 1151&S; gratia efficax non imponit necessitatem, 1782-88.

Nomen Dei, 250-51.

Numerus praedestinatorum et damnatorum, 1664-67; definitus numerus praedestinatorum, 16646; electi multi sunt, pauci tamen in comparatione pereuntium: 1665-66.

Nuptiae non sunt causa peccati originalis, 918-19; 2200-02; origo et finis, ut definitus numerus praedestinatorum sociaretur Angelis in civitate caelesti, 2184 2186-90; etiam si homo non peccasset, natura humana procreata fuisset in paradiso, 2185-88; vide Adam. Primis temporibus «officium» erat generandi, 2192-93; generatio complectitur propagationem et conformationem. 2194. Institutio et benedictio nuptiarum. 918-19 2194 2197-99; bonae sunt natura sua, 2205-10; bonum nuptiarum inferius continentiae virginali et etiam viduali, 2211-14; finis nuptiarum, 2215-18; bona nuptiarum inter quae: *fides*, *proles*, *sacramentum*, 2219-24; actus coniugalis non essentialis coniugio, 2225-26; *unitas* matrimonii, 2234-50; sanctis Patribus Vet. Test. polygamia permissa fuit, 2241-45; secundae nuptiae licitae, 2246-48; *indissolubilitas* matrimonii, 2251-71; privilegium Paulinum, 2268-71; utrum Matrimonium sit Sacramentum Novae Legis, 2272-88.

Obdurati: non carent omni gratia, 1622-27; induratio cordis Pharaonis. 1628; cur

Λ

μ

it

T

K:

»,

¶

obcaecatio- ludaeorum permissa fuerit, 1629-30; Deus non obdurat impertiendo malitiam, sed non impertiendo misericordiam. 1704; nulla iniquitas apud Deum, 1704.

Omnipotentia Dei: manifestatur in Incarnatione. 1045. Vide Voluntas Dei.

Opera: non omnia opera peccatorum aut infidelium sunt peccata. 1550-55; quo sensu dicat Augustinus opera infidelium peccata esse. 156033. vide Infideles; opera meritoria. iSqiss.

Operans gratia. 1467».

Operatio Dei ad extra communis tribus personis, 430-47: quaedam similitudo in facultatibus animae. 448.

Oratio: argumentum pro necessitate gratiae. 1403 1544-49; *Da <T^od iubes, et iube Quod vis*, 1549; oratio ct perseverantia finalis. 1521; de nullo est desperandum in hac vita, et pro omnibus orandum. 1625; non oratur pro martyribus, 2345; nec pro reprobis, 2321.

Ordo ut sacramentum. 2176; character. *ib.*: clerici a laicis distinguuntur, 21774; gradus ministerii sacri. 21785; probatores in clerum assumuntur. 2182-83.

Ordo episcoporum in cathedra roma.na. 1311.

Origo generis humani ex Adam, 627-37: animae humanae, vide .Animae.

Paenitentia: tria genera, 2135; sequitur confessionem, *ib.*; peccatum puniri debet, 2126; pro gravitate peccatorum gravior vel mitior iniungitur, 21523s; confessio primus actus paenitentis, 2162-63; publica semel tantum, 2166; distinguitur a Baptismo, 2171-74; antistites Ecclesiae in administratione paenitentiae. 2139.* 2152 2162.

Pagani convincuntur de Religione Christiana ex libris ludaeorum. 72-73. Vide Infideles.

Panis fit corpus Christi. 2044-70: ex multis granis factus, symbolum unitatis Corporis Mystici, 20-84-85 2034.

Paradisus: terrestris, locus beatitudini*, 771-72 776; iuxta Pelagianos, 773-75: etiam si homo non peccasset, natura humana procreata fuisset in paradiso «absque libidine», 2185-88 2190.

Participatio naturae divinae per gratiam. 1846-55, vide Filiatio, Gratia, luetificatio. De participatione Corporis et Sanguinis Domini, de Baptismo et Eucharistia. Controversia de interpretatione Augustini, 211713.

Parvuli absque Baptismo morientes damnantur. 957-58; hoc iniustum enet nisi traherent peccatum originale, 959; poena damni parvulorum magna erit. 965-67; nihil determinat de loco ubi sint, 966; poena sensus mitissima plectuntur. 969-72; non admittit Augustinus locum medium inter regnum caelorum et damnationem. 960-63 2008; Deus nullum respectum habet ad praevisa merita futura parvulorum qui praedestinantur. 964 1695-98; etiam pro parvulis mortuus est Christus, 1121-25 2009; per Baptismum incorporantur Corpori Chnsti. quod «t

Ecclesia, **ano-in** Mater Ecclesia cor et os parvulis praestat cum baptizantur, 2018-21; martyrium vicem Baptismi habet, 2031.

Passiones recte ordinatae in Christo, 1053-58.

Pater non est de alio, 386-87; de sua substantia genuit Filium, 389-90; per intellectum, 394 397-403; a nullo missus, 440-50; mittit FUium et Spiritum Sanctum. 451-58.

Patres Ecclesiae; quod acceperunt, tradiderunt. 188-89; magna auctoritas relate ad fidem. 190-92; concordant in fundamentalia fidei, 193.

Peccator: quo sensu sit in Ecclesia. 1370-83; non omnia opera peccatorum sunt peccata, 1550-53; de nullo desperandum. 1625; gratiam accipiunt, 1620-21.

Peccatum: variae definitiones. 1407-1500; latissime usurpavit nomen «peccati» in controversia pelagiam, 1501-02: nullus in hac vita sine peccato. 1509SS; Deus neminem cogit ad peccandum, 323; causa peccati est voluntas, 781-82, 1616-17; peccatum contra Spiritum Sanctum. 1631 2144-45; peccata auferuntur, non raduntur in iustificatione, 1840-41 ; in Baptismo, 1990-97-

— Distinctio inter peccatum mortale et veniale. 21231; nomina quibus peccatum mortale designat, *ib.*; mortalia non omnia eiusdem gravitatis, 2124-25, 2153; peccatum puniendum est, 2126; de modis quibus peccata dimittuntur. 2127-31*. obligatio confitendi «iis qui Ecclesiae praesunt», 213233; clavibus Ecclesiae omnia peccata possunt dimitti. 21425s; quatenam peccata paenitentiae sacramentali subicienda sunt, 2150-60; per peccatum mors intravit in mundum, 760-70, 932-33. 2289; quaedam peccata remittentur in futuro saeculo, 2336.

Peccatum originale: transfusio. Argumentatur ex S. Scriptura, 856-65; ex Traditione, 866-69; alia argumenta, 870-73; ex miseriis quibus vita hominum, praesertim parvulorum, aggravatur, 883-89; eius *natura*, 890-911; qua ratione fuerit voluntarium naturae humanae, 896-905; propagatione contrahitur, quia generatio peragitur concupiscentia, 912-20; non tamen nuptiae causa sunt peccati originalis, sed peccatum primi hominis, 918-19; difficultas explicandi quomodo anima peccato originali inquinetur, 923-27; effectus, in hac vita, 928-56; in altera vita, 957-73; causa reprobationis negativae, 1699-1707 1716; peccatum protoparentum praescium a Deo, 309.

Pelagiani: eorum doctrina circa concupiscentiam Adae, 745; dicunt Adam corpore morituum etiamsi non peccasset, 759, 763 766; de natura concupiscentiae, 795-97; negant transfusionem peccati originalis, 855; dicunt solam mortem ad nos transisse per Adam, 861-62; distinguunt inter regnum caelorum et vitam aeternam. 874-78; reicitur haec doctrina ab Augustino. 960-63 2007 1370; circa necessitatem gratiae. 1412-29; distinguunt posse, velle, *esse*. Posse, seu natura ipsa a Deo est creatore naturae, velle vero et

“esse a nobis sunt, 1416*3; dicunt quod gratia sit natura ipsa, qua libero arbitrio conditi sumus, 1413-14 1416; inimici gratiae Christi, 1444 et passim; quod homo possit, per liberum arbitrium, ita vivere ut mercatur vitam aeternam, 1477; quod gratia secundum merita detur, 1434 1587-89; refutantur, 1587-1602; de impeccantia, 1370 1430-32 1541SS; Pelagiani asserentes praedestinationem fieri ex praescientia mentorum refutantur, 1673-98.

Perseverantia finalis describitur, 1516; magnum Dei donum, 151733; suppliciter emereri potest, et est inamissibile, 1519-27; discrimen inter donum perseverantiae quae nunc praedestinitis datur, et gratiam Adae collatam, 1528-36; cur hoc donum aliis concedatur, aliis non concedatur, inscrutabile sed iustissimum est iudicium Dei, 1523-25 1668-69.

Personae in Trinitate tres, 365; perfectae aequales, 383; invisibiles sunt, 462-64; operationes ad extra communes, 439-47.

Petilianus circa baptismum, 1952.

Petrus (S.); primus Apostolorum. Indicia de eminentia Petri, 1289-96; interpretationes S. Augustini textus Mt. 16,16-19. 1297-1306; Christus oves suas Petro pasceat commendavit, 1307-08; Moysi comparatur, 1310; primus episcopus Sedis Romanae, 1311.

Philosophia: amor sapientiae; sapientia Deus est, verus philosophus amator Dei, 2 68; causa philosophandi, beatitudo, 3. Vide Theologia.

Pietas, Dei cultus, 56 65-66; *virtus pietatis*, 19443 1283°.

Pie vivere, quid sit, 14782.

Poenae, inferni, 231439; purgatorii, 2335» vide Infernus, Purgatorium. Poenae parvulorum sine Baptismo morientium, 9659s: Vide Parvuli.

Pondus auctoritatis et rationis, 13-15; *pondus meum, amor meus*, 17893s; delectatio victrix quasi pondus animae, *ib.*

Praecepta: dantur ut curramus, oremus ut vires nostrae per gratiam adiuventur, 1511; littera occidens, nisi spiritus adsit vivificans, 1537-40.* *dū quod iubet, et tube quod vis*, 1549 1603-19; impossibilia non sunt cum gratia, *ib.*

Praedestinatio: in statu iustitiae originalis, et in statu naturae lapsae, 1652-55; definitio praedestinationis; quid intersit inter praedestinationem, praescientiam et gratiam, 1556-63; ad omnia se extendit beneficia, 1660; numerus praedestinatorum, 1664-67; secretum praedestinationis, 1668-70; gratuitas, 1672-98; effectus, 16857; in visione beatifica iustitiam Dei circa praedestinationem videbimus, 1719; difficultatibus Massiliensium et Aduerentorum occurrit, 1720-27.

Praepositi sacramentorum in administratione paenitentiae, 2152 2162.

Praescientia Dei; Deus omnia futura incommutabiliter videt: 304; Cicero ut salvaret libertatem voluntatis, negavit praescientiam Dei. 306; argumentum Cicero nis exponitur ab Augustino, 307; responsio S. Augustini, 308; praevidebat Deus quid mali protoparentes essent facturi, praevidebat etiam quid boni de malis factis

eorum, Ipse esset factururus, 309; Deus scit etiam conditionate libera: 3x0-11; conciliatur cum libertate, 306-08 217-22; praescientia et praedestinatio, 1656-63 1673-98; praedestinatio nequit explicari ex praescientia, 1672-98.

Pretium redemptionis, sanguis Christi, 1106-08 1135; in cruce manavit, 1107-08; non fuit solutum diabolo, 1141-50; emit omnes gentes.

Principium malum Manichaeorum repugnat, 452-53; Pater et Filius unum principium Spiritus Sancti, 416-17.

Processiones divinae, 386-426; processio Verbi a Patre per generationem intellectualem, 388-403; Spiritus Sancti a Patre, 405-06; et a Filio, 407-11; tamquam ab uno principio, 416-17.

Propagatio mirabilis Christianismi, 126; praenuntiata iam fuerat, 127-29; aut miracula peracta fuerunt in propagatione Christianismi, aut ipsa propagatio miraculum est, 130.

Prophetiae praecones Christi, 71-76.

Prophetiae et historia fundamentum veritatis Religionis Christianae, 70 139-40; circa Christum, 75-76; impletae sunt, 77 78; impletionem prophetiarum aedificatur fides, 105-07; circa catholicitatem Ecclesiae, 1334SS 1354SS; adimpletio, *ib.*; veritatem Religionis Christianae demonstrant 71-78 108-09.

Prosper (S.): informat Augustinum de doctrinis Semipclagianorum, 1521 1570-74-

Providentia divina generi humano consulit, 17; fundamentum demonstrationis veritatis Religionis, 33 69-70; quae condidit» administrat, 339-46; providentiae non obstat malorum existentia, 347-52.

Pulchritudo Christi, 1167-68.

Punici Baptismum *salutem* vocant, 1976; et sacramentum corporis Christi *vitam* 2119.

Purgatio animi requiritur ad obiectum fidei intelligendum. Purgatur mens per caritatem, fidem, humilitatem, 21 36-41 46.

Purgatorium: existentia, 233iss; ignis emendatorius, 2335; animae relevantur sacrificio altaris et orationibus fidelium, 2337-38; oratio Augustini pro defuncta matre Monica, 2346.

Ratio ad discendum impellit, 13-15; ratio et auctoritas, *ib.*; auctoritas testis consideranda, antequam testimonium credatur, 16-19; relationes inter rationem et fidem, 20-22; motiva credibilitatis non desunt in methodo auctoritatis, 34; purgatio animi per virtutem requisita ad obiectum fidei intelligendum, 36-41; intellectus, visio, merces est fidei, 48-52; theologia seu studium rationale veritatum revelatarum, 472.

Rationum seminalium theoria, 531-48.

Reatus: quomodo differt ab actu, 893 907; concupiscentiae per Baptismum dimittitur, 891-94 906-00 1995-96.

Redemptio: idem sonat ac pretium, 1106- generis humani per mortem Christi, 1096; **mi**; universalis quoad homines et peccata, 1121-30; fuit superabundans, 1137; pretium fuit sanguis Christi, 1106-08 1135; in cruce manavit pretium, 1107-08;

- non fuit solutum diabolo. 1141; homine» Deo reconciliati fuerunt. 1109-u.
- Regenerationis sacramentum: vide Baptismus.
- Regula fidei. Ecclesia. 175-87.
- Relatio in genere, 437: relationes divinae, 427-38; inter Ecclesiam et Statum, 1193-5; inter gratiam et caritatem. 1448-66; inter ritum et rem sacram. 1917.
- Religio Christiana: divina Providentia ut fundamentum demonstrationis de eius veritate, 69-70; nihil obstat quod invisibilia credenda praecipiat. 95-97; multi praecones adventum Christi praeierunt, 71; ex libris Judaeorum, pagani convinciuntur. 72-73; miracula et prophetiae motiva credibilitatis. 95-100; tenenda, 136-38: post baptismum Christi innotuit, 1334: in Ecclesia Catholica invenitur, 114-17; universalis liberandae animae via, 139-40: in nomine unius crucifixi universum genus currit humanum, 126-38. Vide Ecclesia.
- Remedium a Deo provisum ante circumcissionem ad delendum originale peccatum. 1923.
- Remissio peccatorum: quibus modis peccata dimittuntur. 2127-31; clavibus Ecclesiae peccata dimittuntur coram Deo. 2132; et omnia peccata possunt dimitti, 2142-3; reconciliatione concluditur actio paenitentiae, 2162-65. Vide Baptismus.
- Reprobi: xusto Dei iudicio in massa perditionis, quae facta est per Adam, relinquuntur, 1699-1707: reprobatio negativa, *ib.*; reprobatio positiva non ante praescientiam peccatorum, 1712-3; non oratur pro reprobis. 2321.
- Resurrectio Christi maius omnium miraculorum, 90-94: vere resurrexit et apparuit, *ib.*; et Pater suscitavit Filium, et Filius seipsum suscitavit, 94; resurrectione Christi fides omnibus definita est, 1334: credita ab universo mundo, 2389-90; exemplar nostrae resurrectionis, 2388-2392.
- Resurrectio corporum: factum demonstratur, 2387-92; identitas corporis, nulla deformitas, 2393-97: omnes resurgent qui mortui sunt, 2398-99: quid de iis qui in fine mundi vivi reperientur, 2400-02; qualitates corporis gloriosi, 2404-5; Christus ut causa nostrae resurrectionis, 2391.
- Rex Christus, 1115.
- Sabbato aeterno, 530. Vide Visio beatifica.
- Sabelliani. 377.
- Sacramentum: signum ad res divinas pertinens, 1907: duo elementa in sacramentis, 1908-11; e latere Christi manaverunt. 1247-1934-37: relatio inter ritum et rem sacram. 1917-33; functio socialis sacramentorum. 1922; sacramenta Vet. Leg. Christum praenuntiabant, 1925-28; Christus auctor Sacramentorum Novae Leg. 1934-42: numerus. 1938-42; efficacia. 1943-69; ad veram Ecclesiam pertinent, 1963-1966; Christus minister principalis Sacramentorum. 1917-18-1956-57.
- Sacramentum fidei: vide Baptismus.
- Sacrificium: notio, 2092-93-2111; sacrificium externum signum seu Mntmentum sacrificii interni, *ib.*; uni vero Deo debetur, 1104; quatuor considerantur in sacrificio. 11x2.
- Chruti: in cruce, 1104-11; libere oblatum. 1117-18; pro omnibus hominibus et peccatis, 1121-30; per eum homines Deo reconciliati fuerunt, 1109-11.
- Eucharisticum*: institutum a Christo, 2094: varia nomina, *ib.*; sacrificium Christianorum omni loco Deo offertur, 2096; successit sacrificiis Vet. Test., 2095; sacrificium Melchisedech typus, 2095-98; idem ac sacrificium Calvarii, 2101-02-2104; Christus sacerdos et victima, 2104-07; est propitiatorium et offertur pro vivis et defunctis, 2108-10; Missa sacrificium Christi et sacrificium Christianorum, 2111-14; ministri sacrificii Missae, 2115; ritus in sacrificio Missae in ecclesia Africana, 2048; Ecclesia offertur per sacerdotem magnum Christum, 2111-12; Ecclesia offerens et oblatio, 2113-14.
- Sanctitas: Christi, 1075-77; Ecclesiae, 1363-5; doctrinae catholicae, 131-33; floret in multis membris Ecclesiae 1369; peccatis membrorum non maculatur sanctitas Ecclesiae, 1379; vitae non requisita in ministro sacramentorum, 1946-5; argumentum veritatis Ecclesiae, 134-1369.
- Sapientia: quae nos beatos facit, obiectum Philosophiae. 204; *hominis* participatio sapientiae Dei. 64; cultus Dei, pietas, 65-67; definitio et obiectum. 56-58; quid ad sapientiam pertineat in Verbo Incarnato, 59; per scientiam ad sapientiam, per Verbum carnem ad Verbum Deum, 60-63; Dei, Filius eius, 65; Filius genitus a Patre, Sapientia de Sapientia, 394.
- Satisfactio: Deo offerri debet propter peccatum, 2126-2165; *Christi* vicaria, 1096-1103; pro omnibus peccatis, 1131-5.
- Schisma, quid? 1280-81-1314; offendit contra caritatem, 1347-
- Scientia: definitio et obiectum, 56-58; functio scientiae theologicae, 58; quid ad scientiam pertineat in Verbo Incarnato, 59; per scientiam ad sapientiam, 60-63; veritas amore quaerenda, 68. Vide Ratio, Sapientia.
- AJae* innocentis, 777-80; *Christi*, 1078-90; *Dei*: eius obiectum, conciliatur cum libertate, 306-08; scit conditionate futura, 310-13; quo sensu dicatur Deum aliquid nescire, 314.
- Scriptura sacra: auctoritas, 141-42-157-59; inspiratio, 143-46; fons revelationis, 147-53; profunditas, 154; Christum sonat, 155-56; inerrantia, 164-65; Scriptura et Ecclesia 187.
- Sedes Petri: 1312-13; sedes Apostolica, 1316; inde rescripta venerunt. *Causa finita est*, 1318.
- Semipelagiani: doctrina de *initio fidei*, quod hominis sit; de prima gratia quae detur praecedentibus meritis naturalibus: de voluntate salvifica Dei; de perseverantia finali, praescientia et praedestinatione, 964-1570-6-1615-5; refutantur, 1577-86; negabant canonicitatem textus Sap. 4,11, 1523-9; obiebant doctrinae Augustini de definito numero praedestinatorum, 1664e; eorum difficultatibus occurrit Augustinus, 1720-27.

Signum: definitio, 1905; divisio signorum, *ib.*; signa cum ad res divinas pertinent sacramenta appellantur, 1907; unitatis Corporis Mystici panis et vinum, 2084-85 2088; signa quae secundum Christi adventum antecedent, 2377&S.

Simplicitas divina, 162-63; non obstat trinitati personarum, 264 380.

Sex aetates temporum, 530.

Sors animarum inter mortem et resurrectionem corporum, 2289-2313; determinatur in iudicio particulari, 2297-99.

Spes: peregrinationi necessaria, 1263; minor caritate, 1264; per fidem, spem et caritatem fideles constringuntur inter se et cum capite Christo, 1261 ss; non erit in caelo, quando erit res, 1263 2363.

Spiritus Sanctus: consubstantialis Patri et Filio, 409 417; procedit a Patre, 405-06; et a Filio, 407-11; tamquam ab uno principio, 416-17; est Deus, 418; cur Spiritus S. non sit Filius, 420-26; mittitur a Patre et Filio, 451 455-58; non est pater hominis Christi, 982; anima Corporis Christi, quod est Ecclesia, 1260-73; hostes unitatis, extra Ecclesiam manentes, non habent Spiritum Sanctum, 1271SS; vivificat membra quae unitati Corporis Christi copulantur, *ib.*: dona Spiritus S., 1869-70; operationes, 1286-88.

Suavitas amoris: vide Caritas, Delectatio victrix.

Substantia: notio, 359; non praedicatur pluraliter de tribus personis divinis, 370.

Sufficiens gratia admittitur ab Augustino, 17359.

Templum Trinitatis anima iusti, 1859-68.

Tempus: notio, 290-92 501; tempus coepit cum fecit Deus caelum et terram, 502-06.

Tentatio Christi, 1071-72.

Tentatio diabolica, ad homines decipiendos, 698-701; Deus tentat ad probandum, 700-01.

Ternariis praesertim ex anima mysterium Trinitatis illustratur, 469-79.

Theologia: non adhibuit Augustinus vocabulum sensu hodierno, 1; rem tamen ipsam saepissime exposuit, 47*; ratio seu sermo de divinitate, 2; confutat triplicem 'theologiam' gentilium, 1; quadruplex functio scientiae theologicae, 58; mentis et cordis, 623; distinguitur a Philosophia, sed non separatur, 11.

Theophaniae per creaturas, praesertim Angelos, factae, 462-67 681-82.

Tichonius: doctrina de Corpore Domini bipartito, 1378; comparatur cum doctrina Augustini, *ib.* 2.

Traditio: fons revelationis, 166-74; organa traditionis: Ecclesia, 175-87; Patres, 108-94.

Transformatio (transubstantiatio) panis et vini in corpus et sanguinem Christi, 19155 2050 2084-85.

Transformismos et doctrina de *rationibus seminalibus*, 5459.

Trinitatis mysterium: quid a lectoribus exposcat Augustinus, 354; exponit mysterium iuxta S. Scripturam et Traditionem, 355; fides inchoat cognitionem, 357; terminorum significatio, 359-70; ostendit mysterium

ex S. Scriptura, 371-85; analogiis illustratur, 469-79; oportet ut Trinitas sit, 480.

Tristitia in Christo, 1053-58.

Unio hypostatica: Mediator in unitate personae copulavit utramque naturam, 1026-34; illustratio ex unione animae et corporis in homine, 1027-30; totus Deus, totus homo, 1034; differt ab unione Spiritus Sancti cum visibilibus creaturis, et ab unione Dei cum sanctis, 10342; ex ea sequitur communicatio idiomatum, 1041-42; Verbum non est conversum in carnem, 1043; maxima in ratione doni, 1158-59. Vide Incarnatio. Christus.

Unitas: in Trinitate, 355 371-74. et passim; omnes fideles una lingua cantant in unitate fidei, 1342-44; haeresis vox dissonans in choro Christi, 1345; unitas Ecclesiae denotata per tunicam inconsutilem, 1350; ut simus membra Chrismi, unitas compaginat per caritatem, 1271; Corporis Mystici significata in pane sacramenti Eucharistiae ex multis granis facto, 2034 2084-85; et in vino ex multis acinis confecto, *ib.*

Verbum: accedit ad elementum et fit Sacramentum, 1915; Verbum caro factum est, vide Filius Dei, Christus, Incarnatio.

Veritas amore quaerenda, 68.

Vinum: sanctificatum per verbum Dei, fit sanguis Christi, 2084-85; symbolum unitatis Corporis Mystici, *ib.*

Virginitas: Matris Dei, 1193-1208; cur iam magnum habet meritum, 2191; superior bono nuptiarum, 2211-14.

Virtus: notio, 1563; necessaria ad intellectionem fidei, 36-41; finibus distinguitur a vitio, non officiis, 1565; quaestio de virtutibus infidelium, 1561-62.

Virtus pietatis: distinguitur a *forma pietatis*, 19443 128313. Vide Forma.

Virtus sacramenti, 1911 1914.

Visibilitas Ecclesia, 1337-40. Vide Ecclesia.

Visio beatifica: eius existentia, 2347-51; obiectum, *ib.*; non erit comprehensiva, 2352-53; descriptio felicitatis beatorum in perpetuo sabbato requiei, 2354-56; aeternitas, 2357SS; cognoscendo et amando gaudebimus fruitione Dei, 2359-60; inaequalitas, 2361-62; qualitas visionis, 2364e.

Vita aeterna, merces et gratia, 1891-99.

Vitalis Carthagincnsis, 1569.

Vocatio secundum propositum, i.e. praedestinatio, 1678SS.

Voluntas Dei, omnipotens, 324-25; ipse Deus, 326-27; multa non potest quia omnipotens, 328-31; semper invicta, etiam malis operibus hominum bene utitur, 332-38; una voluntas in Trinitate, 440-41; quaestio de universali voluntate salvifica Dei, 1637-51; aufert duritiam cordis, 1775-69; non tamen imponit necessitatem, sed veram libertatem causal, *ib.* et passim; causa omnium quae fecit, 493-95.

Voluntas hominis causa peccati, 781-82; voluntate primi hominis peccatum originale seminumatum est, 896-905; tanto liberior quanto sanior; tanto sanior quanto divinae gratiae subiectior, 1762 1764; psychologia voluntatis, 1789-1800.

Voluntates duae in Christo, 1050-51; voluntas humana divinae subiecta, *ib.*

BIBLIOTECA DE AUTORES CRISTIANOS

123456789101112131415161718

• f

VOLUMENES PUBLICADOS

- 1 SAGRADA BIBLIA, de Nácar-Colunga (io. ed.).—no tela, 130 plástico,
2 SUMA POETICA, por PemAn y Herrero García (2.a ed.j. (Agotada.)
8 OBRAS COMPLETAS DE FRAY LUIS DE LEON (3. ed.).—135 tela,
180 piel.
4 SAN FRANCISCO DE ASIS. Escritos completos. Biografías y Florecillas
(3. ed.h—75 tela, 120 piel.
5 HISTORIAS DE LA CONTRARREFORMA, por Ribadeneyra. (Agotada.)
6 OBRAS DE SAN BUENAVENTURA (6 v.). Tomo 1: Introducción. Brevi-
loquio. Itinerario de la mente a Dios. Reducción de las ciencias a la
Teología. Cristo, maestro único de todos. Excelencia del magisterio de
Cristo (2. ed.).—So tela, 125 piel.
9 OBRAS DE SAN BUENAVENTURA. T. II : Jesucristo (2/ ed.).—85 tela,
130 piel.
19 OBRAS DE SAN BUENAVENTURA. T. III : Camino de la sabiduría
(2. ed.).—85 tela» 130 piel.
28 OBRAS DE SAN BUENAVENTURA. T. IV : Teología mística.—45 tela,
90 piel.
3« OBRAS DE SAN BUENAVENTURA. T. vt Santísima Trinidad. Dones
y preceptos.—40 tela. 85 piel.
49 OBRAS DE SAN BUENAVENTURA. T. vi y último : De la perfección
evangélica.—\$o tela, 95 piel.
7 CODIGO DE DERECHO CANONICO Y LEGISLACION COMPLEMEN-
TARIA (6. ed.).—no tela, 155 piel.
8 TRATADO DE LA VIRGEN SANTISIMA, de Alastruey (4. ed.).—
80 tela, 125 piel.
10 OBRAS DE SAN AGUSTIN (17 v.). Ed. bilingue dirigida por el P. FUix
García, O.S.A. T. i : Vida de San Agustín, por Posldio. Primeros escritos,
Introducción general a San Agustín, por V. Capánaga, O.R.S.A. (3. ed.).
85 tela, 130 piel.
11 OBRAS DE SANAGUSTIN. T. II : Confesiones (3. ed.).—75 tela, 120 piel.
21 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T. ni : Obras filosóficas.—65 tela, no piel.
30 OBRAS DE SAN AGUSTIN T. iv : Obras apologéticas.—70 tela, 115 piel.
39 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T. v : Tratado de la SantísimaTrinidad
(2. ed.).—80 tela, 125 piel.
50 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T. vi: Tratados sobre la gracia (2.a ed.).—
80 tela, 125 piel.
53 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T.vn : Sermones (2.a ed.).—95 tela, 140 piel.
59 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T.vni : Cartas.—85 tela, 130 piel.
79 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T. IX : Tratados sobre la gracia (2.).—
60 tela, 105 piel.
95 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T.x : Homilías.—70 tela, 115 piel.
99 ORRAS DE SAN AGUSTIN. T.XI : Cartas (2.).—70 tela. 115 piel.
121 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T.xn : Tratados morales.—75 tela, 120 piel.
139 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T.XIII : Tratados sobre el Evangelio de San
Juan —75 tela, 120 piel.
165 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T. xiv : Sobre el Evangelio de San Juan
(36-124).—95 tela, 140 piel.
168 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T. xv : Tratados escriturarios.—115 tela,
160 piel.
171-172 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T. xvi-xvu : La Ciudad de Dios.—130 tela,
175 Piel.
187 OBRAS DE SAN AGUSTIN. T. xviii y último : Exposición de las Eptís-
tolas, a los Romanos y a los Gálatas. Índice general de conceptos de los
18 volúmenes.—80 tela, 125 piel.
12-13 OBRAS COMPLETAS DE DONOSO CORTES. (Agotada.)
14 BIBLIA VULGATA LATINA (3. ed.).—125 tela, 170 piel.
15 VIDA Y OBRAS COMPLETAS DE SAN JUAN DE LA CRUZ (4.a ed.).—
125 tela, 145 plástico.
16 TEOLOGIA DE SAN PABLO, por J. M. Bover (3. ed.).—120 tela.
17-18 TEATRO TEOLOGICO ESPAÑOL. T. i : Autos sacramentales. T. ii :
Comedias (2. ed.).—Cada tomo, 60 tela, 105 piel.

VOLUMEN HOC, «ENCHIRIDION THEOLOGICUM
SANCTI AUGUSTINI», A P. FRANCISCO MORIO-
NES, O. R. S. A., EXARATUM, SUMPTIBUS
AC TATIS «BIBLIOTECA DE AUTORES
CRISTIANOS», FELICITER, IUVANTE
DEO. EXPLICIT DIE VIGESIMO
SECUNDO MENSIS MAH,
IN FESTO SANCTAE
RITAE A CASSIA,
ANNO MCMLXI 1.

LAUS DEO VIRGINIQUE MATRI